MLADENKO COLIĆ

PREGLED OPERACIJA NA JUGOSLOVENSKOM RATIŠTU

1941 – 1945

Za izdavača
pukovnik SEKULA JORSIMOVIĆ
viši naučni saradnik

Odgovorni urednik
potpukovnik 'MIRKO GUTIC
viši naučni saradnik

Recenzenti
genera'l-potpukovnik JOVO NTNKOVIć
pukovnik NIKOLA ANIĆ
naučni savetnik

Stručni redaktor
pukovnik 'NIKOLA ANIĆ
naučni savetnik

Izdaje
VOJNOISTORIJSKI INSTITUT

Pukovnik
prof. dr MLADENKO COLIĆ

PREGLED OPERACIJA NA JUGOSLOVENSKOM RATIŠTU

1941 - 1945

Beograd 1988.

SADRŽAJ

Strana

PREDGOVOR — — — — — — — — — — — — — — — — — IX
NASTANAK I RAZVOJ OPERACIJE — — — — — — — — — — 1

Glava prva

DRUŠTVENO-POLITIČKE I VOJNE KARAKTERISTIKE NOR-a I NJIHOV UTICAJ NA OBLIKE I METODE VOĐENJA OPERACIJA
Opšti tokovi i stanje u Jugoslaviji — — — — — — — — — 7
Aktivnost KPJ na pokretanju oružanog ustanka — — — — — — 11
Geostrategijski položaj i vojnogeografske karakteristike jugoslovenskog prostora — — — — — — — — — — — — — — 13
Odnos snaga na jugoslovenskom ratištu — — — — — — 15
Oblik rata i oružane borbe — — — — — — — — — — — 15
Osnovni strategijski principi — — — — — — — — — — — 17
Nastajanje, razvoj i specifičnosti operacija u NOR-u — — — — — 19

Glava druga

OPERACIJE U PERIODU JUL 1941 — NOVEMBAR 1942. GODINE
Partizanski odredi i partizanski način ratovanja — — — — — 24
Italijanska napadna operacija u Crnoj Gori — — — — — — — 28
Nemačka operacija u zapadnoj Srbiji i Šumadiji — — — — — — 31
Novi uslovi za vođenje operacija — — — — — — — — — — 37
Nemačka napadna operacija u istočnoj Bosni — — — — — — 41
Napadna operacija bugarskih i kvislinških snaga iižnoj Srbiji — — 46
Odbrambena dejstva 1. i 2. proleterske brigade i grüpe partizanskih odreda — — — — — — — — — — — — — — — 49
Kozarska ofanziva — — — — — — — — — — — — — — 55
Pohod grupe proleterskih brigada u Bosansku krajinu — — — — 60
Italijanska ofanztva'u Sloveniji — — — — — — — — — — — 67
Bihaćka operacija — — — — — — — — — — — — — — 72
Karakteristike operativnih poduhvata od početka ustanka do osnivanja divizija i korpusa — — — — — — — — — — — — — 79

Glava treća

OPERACIJE U PERIODU DECEMBAR 1942 — JUN 1944. GODINE
Formiranje divizija i korpusa NOVJ — — — — — — — — — 83

OPERACIJE U VREMENU DECEMBAR 1942 — SEPTEMBAR 1943.
Prodor 1. i 3. divizije u srednju Bosnu — — — — — — — — 87
Odbrambena dejstva 1. hrvatskog i 1. bosanskog korpusa NOVJ — — 90
Bitka na Neretvi — — — — — — — — — — — — — — 98
Psunjsko-papučka operacija — — — — — — — — — — 308

Bitka na Sutjesci — — — — — — — — — — — — 113
Prodor Operativne grupe Vrhovnog štaba u istočnu Bosnu — — — — 126
Italijanska operacija „Bk>kovo—Mosor" — — — — — — — — 130
Rezultati operacija izvedenih u periodu decembra 1942. — septembra 1943. — — — — — — — — — — — — — 134

OPRECIJE OD KAPITULACIJE ITALIJE DO SREDINE 1844. GODINE

Novi operativni preduslovi •— — — — — — — — — — — — 137
Odbrambena dejstva jedinica NOVJ u Sloveniji, Istri, Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju •— — — — — — — — •— — — 140
Odbrambena dejstva jedinica 8. korpusa i Mornarice NOVJ u Makarskom primorju, na Pelješcu i otoku Korčuli — — — — — — 148
Operativni poduhvati na kraju 1943. i početkom 1944. — — — — 156
Odbrambena dejstva 3. korpusa NOVJ u istočnoj Bosni i Sandžaku — 157
Odbrambena dejstva 4. korpusa NOVJ na Kordunu i Baniji — — — 162
Prva banjalučka operacija — — — — — — •— — — — 166
Prodor 14. divizije NOVJ u Štajersku — — — — — — — — — 170
Februarski pohod jedinica NOVJ u Makedoniji — — — — — — 173
Prodor 2. i 5. divizije NOVJ u Srbiju — — — — — 176
Bugarslco-nemačka prolećna ofanziva u Makedoniji 1944. — — •— 181
Drvarska operacija — — — — — — — — — — — — — 186
Rezultati operacija od kapitulacije Italije do sredine 1944. •— — — — 195
Opšta razmatranja o operacijama izvedenim u periodu decembar 1942 — jun 1944. — — — — — — — — — — — — — — — 198

Glava četvrta

OPERACIJE ZA KONAČNO OSLOBOĐENJE JUGOSLAVIJE 1944—1945. GOD.

OPERACIJE NOV I POJ ZA OSLOBOĐENJE JUGOSLAVIJE

(Jul 1944 — februar 1945. godine) — — — — — — — — — 203
Vojno-politička situacija na jugoslovenskom ratištu i plan Vrhovnog štaba za završne operacije sa prodorom u Srbiju — —• — — — — 203
Topličko-jablanička operacija — — — — — •— — — — — 208
Andrijevička operacija — — — — •— — — •— — — —• — 214
Prodor Operativne grupe divizija u južnu Srbiju — — — •— — — 217
Durmitorska operacija — — — — — — — — — •— — — 221
Prodor 1. proleterskog i 12. korpusa u zapadnu Srbiju — — — — 225
Druga banjalučka operacija — —• •— — — — — — — — — 230
Podravska operacija — — — — — — — — — — — — — 236
Beogradska operacija — — — — — — — — — •— — — 240
Niška operacija — — — — — — — — — — — — — 252
Operacija za oslobođenje Makedonije — — — — — •— — — 258
Kos'oysjta operacija — •—• — — — — — — — — — —• — 266
Operacija 26. divizije i Mornarice NOVJ za oslobođenje srednje i južne Dalmacije — •— — •— —• — — — — — — — — •—• — 271
Kninska operacija — — — — — — — — — — — — — 277
Batinslca operacija — — — — — — — — — — — — — 289
Borbe za virovitički mostobran — — — — — — — — — — — 298
Mostarska operacija — — — — — — — — — — — — — 305
Neke karakteristike operacija vođenih u periodu jul 1944 — februar 1945 313

OPERACIJE U ZAVRŠNOJ OFANZIVI JUGOSLOVENSKE ARMIJE

Operativna situacija na evropskom ratištu — — — — — — — 316
Reorganizacija NOV i POJ u Jugoslovensku armiju i plan završnih operacija za oslobođenje Jugoslavije — — — — —• — — — — — 318
Ličko-primorska operacija — — — — — — — — — —•— — 324
Odbrambena dejstva 9. korpusa JA u zapadnoj Gorenjskoj i Slovenačkom primorju — — — — — — — — — — — — •— 335
Sarajevska operacija — •— — — — — — •— •— •— — •— 340

Sremsko-slavonska operacija — — — — — — — — — — — — 347
Riječko-tršćanska operacija — — — — — — — — — — — — 365
Karlovačka operacija — — — — — — — — — — — — 383
Okruženje i zarobljavanje Grupe armija „E" u severozapadnom delu Jugoslavije — — — — — — — — — — — — — 388
Karakteristike završnih operacija Jugoslovenske armije — — — — 397

Glava peta

ZAKLJUČAK 0 OPERACIJAMA NOVJ — JA
Opšta razmatranja — — — — — — — — — — — — — 402
Odbrambene operacije — — — — — — — — — — — — 409
Napadne operacije — — — — — — — — — — — — — 421
Obezbeđenje operacija NOVJ — — — — — — — — — — — 434
Titov doprinos koncipiranju i izvođenju operacija NOVJ — JA — — 438
Sheme — — — — — — — — — — — — — — — — 1—85
Izvori i literatura — — — — — — — — — — — — — 449
Registar — — — — — — — — — — — — — — — — 459

Predgovor

Knjiga „Pregled operacija na jugoslavenskom ratištu 1941—1945. godine" predstavlja pokušaj da se identifikuju, analiziraju i sistematizuju operacije izvedene od jula 1941. do maja 1945. godine, utvrde njihove bitne karakteristike i srede najznačajnija iskustva i pouke i učine dostupnim čitalačkoj javnosti.

Polazeći od činjenice da su u sukobima okupatorskih i kvislinških snaga, s jedne, i oružanih snaga NOP-a Jugoslavije, odnosno NOVJ — JA, s druge strane, borbena dejstva vodena u svim glavnim oblicima, počev od borbi u užem i širem smislu pa preko bojeva i operacija do bitaka, u ovoj knjizi obrađeni su samo oni operativni poduhvati koji su, prema sadržaju i nivou, imali karakteristike ratnih operacija kao najvišeg i najsloženijeg oblika borbenih dejstava.

O ovom obliku borbenih dejstava operacijama NOVJ do sada je znatno pisano u raznim radovima i delima •— člancima i knjigama i dr. iz istoriografije narodnooslobodilačkog rata.

Od brojnih članaka posebno treba istaći: radove Petra Višnjića „Okupatorsko-kvislinška ofanzivna dejstva u zapadnoj Srbiji 1941. godine" i „Nemačka ofanziva na oslobođenu teritoriju u južnoj Srbiji 1944. godine"; Miroslava Stepančića „Treća neprijateljska ofanziva u istočnoj Bosni, Crnoj Gori i Hercegovini gledana kroz neprijateljska dokumenta" i „Nemačka ofanziva 'Prolom oblaka' "; Uroša Kostića „Operacija 'Kugelblic i 'šneštur' "; Slavka Odića „Operacija 'Panter' (Panther)"; zatim rad Dimitrija Trifunovića i Pavia Babca „Operacije u istočnoj Bosni i Crnoj Gori avgusta 1944. godine".

Ocl mnogobrojnih knjiga u kojima su u pojedinim poglavljima obrađivane neke operacije, delimično ili u ceFiiii,, izdvajaju se: „Jugoslavija 1941" i „Prelomna godina narodnooslobodAlačkog rata" Pere Morače; „Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945" (knjiga 1 i 2); „Drugi udarni, korpus" Radovana Vukanovića, „Petnaesti (makedonski) udarni korpus NOVJ" Bore Mitrovskog; Jedanaesti korpus NOVJ" Petra Kleuta i dr.

ICnjiga u celini posvećenih operacijama NOVJ ima veći broj, a izdvajaju se: „Ofanziva proleterskih brigada u leto 1942" i „Bihaćka operacija novembra 1942" Miše Lekovića; „Borbe Prvog hrvatskog i Prvog bosanskog korpusa NOVJ i POJ u januaru i februaru 1943" Branka Perovića; „Slom četvrte i pete okupatorsko-kvislinške ofanzive" Đure Kladarina; „Neretva — Sutješka 1943" (zbornik radova); „Februarski pohod" i „Završne operacije za oslobođenje Makedonije" Mihaila Apostolskog; „Pohod Štirinajste" Lade Ambrožiča-Novljana; „Prodor Druge

i Pete divizije u Srbiju 1944" i „Operacije za oslobođenje Srbije 1944" Petra Višnjića; „Desant na Drvar maja 1944" Slavka Odića; „Beogradska operacija" — grupe autora; „Ofanziva za oslobođenje Dalmacije" Todora Radoševića; „Sremski front 1944—1945" Lj. Pajević, D. Uzelac i M. Dželebdžić; „Oslobođenje Istre, Slovenačkog primorja i Trsta 1945" Uroša Kostića; „Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944—1945", i iz edicije „Za pobjedu i slobodu" knjige: „Drvarska operacija", „Beogradska operacija", „Kninska operacija", „Mostarska operacija" i „Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije" i dt

Međutim, ostaje činjenica da nijedno delo, do sada objavljeno, nije obuhvatilo detaljniju i celovitiju obradu nastanka i razvoja operacija NOVJ-JA u narodnooslobodilačkom ratu. Polazeći upravo od toga i od nastavno-obrazovnih potreba Visokih vojnih škola JNA za ovakvom vrstom literature, napisao sam ovu knjigu s ciljem da dam skroman prilog istoriografskom proučavanju najsloženijeg i najznačajnijeg oblika borbenih dejstava na jugoslovenskom ratištu u toku NOR-a 1941—1945. godine.

Primenom analitičko-sintetičkog metoda i hronološkog reclosleda izvršena je identifikacija i obrađeno 49 napadnih operacija, u okviru kojih je izvedeno oko 40 odbrambenih operacija. Zatim su utvrđene njihove bitne karakteristike i sadržaj, analizirana i sređena najznačajnija iskustva i pouke, izvršena sistematizacija i klasifikacija.

Pri utvrđivanju — identifikaciji operacija NOVJ polazilo se od naučno-teorijskih kriterijuma o operaciji kao složenom obliku borbenih dejstava, po kojima je operacija najsloženiji i najviši organizovani oblik borbenih dejstava — svojevrsna sinteza borbi, bojeva i drugih borbenih dejstava, čije je osnovne elemente: cilj, snage i sredstva, vreme i prostor, načelno, određivala strategija, odnosno vrhovno vojno rukovodstvo NOP-a Jugoslavije. Dakle, polazilo se od kriterijuma da se uvrste u operacije samo ona borbena dejstva koja su činila jedinstvenu celimi, tj. koja su bila objedinjena kako jedinstvenim operafivno-strategijskim ciljem i zamisli, tako i najneposrednije međusobno povezana i usklađena tokom njihovog izvođenja.

Pri identifikaciji operacija NOVJ, prema napreci iznetom kriterijumu, utvrđeno je da napadne operacije uglavnom, sadrže (čine) deo ili celti etapu ofanzive ili protivofanzive jedinica NOVJ, a da su odbrambene operacije inicirane ofanzivnim dejsivima — napadnim operacijama okupatorskih i kvislinških snaga.

Kroz sagledavanje specifičnosti oružane borbe i borbenih dejstava u NOR-u, dolazi se do saznanja da su postojala tri glavna oblika oružane borbe •— partizanski, kombinovani i frontalni i tri glavna oblika, borbenih dejstava •— borba, boj i operacija, s tim što je svaki od njih

dominirao u određenom periodu rata. Tako je borba odnosno boj vođen najviše u partizanskom, boj odnosno operacija u kombinovanom i operacija u frontalnom obliku oružane borbe. Proces prerastanja nižih u više oblika oružane borbe i oblike borbenih dejstava odvijao se kontinuirano evolutivnim putem i paralelno sa odgovarajućim procesom narastanja oružanih snaga i njemu korelativnim procesom menjanja odnosa snaga u živoj sili u korist NOVJ •— JA.

Knjiga je podeljena na uvod i pet glava koje su izdeljene na uže problemske celine.

U uvodnom delti dat je osvrt na nastanak i razvoj operacije kao istorijske pojave — od prvih elemenata koji su označavali njen nastanak kao nove kategorije ratnih borbenih dejstava do njenog konstituisanja u savremenu ratnu pojavu.

U glavi prvoj tretirani su stanje nakon okupacije Jugoslavije, aktivnost KPJ na pokretanju oružanog ustanka, geostrategijske karakteristike jugo slovenskog prostora, odnos snaga na jugoslovenskom ratištu, oblik rata i oružane borbe, osnovni strategijski principi i specifičnosti nastanka i razvoja operacija u NOR-u.

Druga glava sadrži razmatranja o partizanskim odredima i partizanskom načinu ratovanja, zatim devet obrađenih operacija, koje su izvedene u periodu jul 1941 •— novembar 1942. To je period u kome je formirano 28 partizanskih narodnooslobodilačkih brigada i stvoreni uslovi za formiranje divizija i korpusa.

Treća glava imai dva dela. U prvom delti (decembar 1942 •—• septembar 1943) obrađeno je sedam operacija. To je vreme odsudnih, najdramatičnijih i po značaju presudnih bitaka za krajnji ishod i rezultate NOR-a. U drugom delti (oktobar 1943 — jun 1944) obrađeno je 10 operacija, kojima je NOVJ postepeno preotela strategijsku inicijativu i stvorila uslove za prelazak na operacije za konačno oslobođenje Jugoslavije. •.

U četvrtoj glavi obrađene su 23 operacije izvedene u periodu jul 1944 — polovina maja '1945. I ova glava je podeljena u dva dela. U prvom delu obrađeno je 16 operacija, a čine ih prodor snaga NOVJ u Srbiju i zajedničke operacije sa trupama Crvene armije i otečenstveno-frontovske Bugarske za oslobođenje dela Srbije, Makedoniie i Kosova i Metohije; zatim operacije NOVJ za oslobođenje Sandžaka, Crne Gore, Dalmacije i Hercegovine, čime je uspostavljena neprekidna linija fronta na središnjem delu Jugoslavije, koji je u Podunavlju bio povezan sa levim krilom Crvene armije, a na levom krilu sa frontom zapadnih saveznika u Italiji — na Toskanskim Apeninima. U drugom delu obrađeno je sedam operacija koje su izvedene u ofanzivi Jugoslavenske armije za konačno oslobođenje zapadnih delova Jugoslavije, kao i onih

delova koji su posle prvog svetskog rata bili pod Italijom i Austrijom. U ovom periodu Jugoslovenska armija borila se još punih sedam dana posle zvaničnog završetka drugog svetskog rata u Evropi — zvanične kapitulacije nacističke Nemačke, da bi prisilila na kapitulaciju snage Grupe armija „E" na teritoriji Jugoslavije.

Peta glava sadrži zaključke o opštim razmatranjima o operacijama, zaključke o odbrambenim i zaključke o napadnim operacijama NOVJ — JA. Na kraju su razmatranja o Titovom doprinosu koncipiranju i izvođenju operacija NOVJ — JA.

Uz tekst je dato 113 dokumentarnih fotografija, a na kraju teksta 85 shema u boji.

Osim u 1941. i početkom 1942. godine, operacija je bila i sredstvo i način kojim su ostvarivane najznačajnije strategijske zamisli vrhovnog političkog i vojnog rukovodstva u vođenju NOR-a i kojim su realizovani krupni politički i vojni ciljevi u pojedinim periodima rata, odnosno pojedinim delovima jugoslovenskog ratišta, i konačno krajnji cilj rata i revolucije, tj. izvojevana je pobeda nad okupatorskim i kvislinškim snagama i ostvareno oslobođenje Jugoslavije.

Činjenica da je u toku NOR-a na jugoslovenskom ratištu izveden velik broj operacija, od kojih je vezano za teritoriju Bosne i Hercegovine 17, Crne Gore 6, Hrvatske 18, Makedonije 3, Srbije 12 i Slovenije 6 operacija, potvrđuje da je to bio rat u kome se[1] krajnji politički i vojni cilj mogao ostvariti samo kroz tešku oružanu borbu celishodnim kombinovanjem svih oblika vojne organizacije i vođenja borbenih dejstava, pri čemu su operacije imale i najveći značaj i bile okosnica za organizovanje i izvođenje i svih drugih oblika borbenih dejstava i suprotstavljanje neprijatelju i njegovom sistemu okupacione vlasti.

Za ovu knjigu od velikog značaja bila je moja doktorska disertacija „Operacije Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije 1941—1945. godine", pa i ovom prilikom želim da se zahvalim Stručnoj komisiji Centra visokih vojnih škola JNA „Maršal Tito" u Beogradu (članovi: general-pukovnik Nikola Pejnović •— preminuo, general-potpukovnik Jovan Ninković, general-major Gojko Uzelac, pukovnik redovni profesor dr Gojko Miljanić i pukovnik vanredni profesor Milanko Majkić), pred kojom sam, januara 1983. godine, odbranio doktorsku disertaciju.

Knjiga je pisana na. osnovu objavljene arhivske građe i literature, uz korišćenje dosadašnjih rezultata istoriografije o NOR-u.

Nastanak i razvoj operacije

Borbena dejstva se, s obzirom na cilj, angažovane snage, rezultate ishoda i posledice, u praksi i teoriji javljaju u različitim oblicima, a glavni su: borba, boj i operacija. Svaki od njih ima svoje specifične karakteristike i u istoriji ratne vestine određeno mesto i fizionomiju.[1]

Operacija je, kao pojam i sadržaj, novijeg datuma i javlja se onda kada se rat u celini ili jedan njegov period nije mogao rešavati jednom *generalnom bitkom*[2] **na ograničenom prostoru i za kratko vreme. Njen nastanak se ne može vremenski strogo odrediti, iako se u vojnoj literaturi prvi počeci operacije razmatraju još u starom i srednjem velcu, iz razloga što je početkom XIX veka termin „operacija" često upotrebljavan i za one akcije, ratne radnje koje su se odigrale u ranijoj prošlosti (pohodi, invazije), a što je odgovaralo tadašnjem pojmu operacije. Međutim, ipak je prelomna tačka u nastanku operacije nastupila krajem XVIII i početkom XIX veka. U literaturi se pojam operacije javlja krajem XVIII veka i označavao je operacijsku osnovicu, operacijski pravac i objekt.**

[1] *Borbom* u užem smislu se, obično, naziva sukob nižih taktičkih jedinica, grupa, pojedinaca ili pojedinih borbenih sredstava: tenkova, aviona, brodova i si. Borba se ispoljava diverzijama, zasedama, prepadima, napadima i slično, a predmet je izučavanja taktike..

Boj je organizovan sukob — borba taktičkih (operativnih) ili združenih taktičkih jedinica na kopnu ili moru. U suštini, to je skup borbi taktičkih jedinica povezanih jedinstvenim ciljevima, vremenom i prostorop\ i-objedinjenih jednom komandom. U okviru širih dejstava, boj se izvodi samostalno ili u sklopu operacije što opredeljuje i njegova osnovna obeležja, koja izučava taktika ili operatika.

Iako se granica između borbe i boja ne može uvele jasno povući, ono što boj razlikuje u kvalitativnom pogledu od borbe u užem smislu jeste cilj koji se njime postiže — uništenje ili razbijanje taktičkih grupacija protivnika, odnosno ovladavanje njegovim operativno-taktičkim objektima. — Semjonov, Razvoj sovjetske operativne vestine (prevod sa ruskog), VIZ, Beograd 1965, str. 145—186; Rotmistrov, Istorija ratne vestine I (prevod sa ruskog), VIZ Beograd 1966, str. 642—673.

[2] Pod pojmom *bitka* podrazumeva se sudar između protivničkih strategijskih snaga čiji rezultati presudno utiču na ishod određenog perioda rata ili tok rata u celini. U ranije doba, naročito pre XIX veka, kada su u sudarima (sukobima) protivničkih strana učestvovale, po pravilu, celokupne oružane snage i)i njihov glavni deo, od ishoda bitaka zavisila je, obično, sudbina rata u celini. Takva bitka je u literaturi nazvana generalnom bitkom.

Od kraja XIX veka, a naročito od prvog svetskog rata, umesto jedne u'ratu dolazi do više bitaka, obično, na važnim strategijskim pravcima i u okviru značajnijih strategijskih operacija kao njihova najpresudnija etapa. — Vojna enciklopedija (drugo izdanje), sv. 1, str. 622—628.

Istorijski termin „operacija" susrećemo kod engleskog pisca Henrija Lojda (1729—1783), koji definiše „operacijsku liniju" kao komunikaciju od magazina ka cilju kojem se kreće vojska protiv neprijatelja i kojom se snabdeva. Francuski vojni pisac Andri Žomini (1799—1869) istorijski ide dalje u razmatranju terminskog sadržaja operacije. On govori o operacijskoj osnovici, operacijskom objektu, strategijskom i operacijskom frontu, strategijskom položaju i odbrambenoj liniji. Posebno je značajan njegov pojam operacijske zone, koju je formulisao kao deo ratišta, kao prostoriju na kojoj se vodi operacija. Žominijeva interpretacija operacije Napoleonove vojske postaje polazna osnova za buduće pojmovno i sadržajno posmatranje operativne veštine kao značajnog dela strategije, što je početkom XIX veka ušlo u vojna pravila.

Sve se ovo dešava u vreme krupnih promena u karakteru i oblicima oružane borbe, što je bilo uslovljeno nizom objektivnih činilaca koji su \ražili nove oblike ratnih dejstava. Na prvom mestu delovao je snažan i brz razvoj industrijske proizvodnje i porast proizvodnih snaga uopšte, što je omogućilo formiranje milionskih armija. Proširena je materijalno-tehnička osnovica oružane borbe, zatim je delovala pojava novih borbenih sredstava. Zbog brojčanog povećanja oružanih snaga i, osobito, porasta njihove tehničke opremljenosti naglo se povećala i uloga ekonomskog faktora u ratu, pojačala se zavisnost toka i ishoda rata od ekonomske mogućnosti države. Veza između fronta i pozadine postala je sve tešnja. Zbog svega toga krajem XIX i početkom XX veka. *operacija sadrži niz koordiniranih bojeva i pokreta koji se na širokom frontu i na većoj dubini izvode u dužem razdoblju.* **Ta nova karakteristika operacije javlja se jasnije prvi put početkom XX veka u bici kod Mulcdena, vođenoj u rusko-japanskom ratu, od 18. februara do 10. marta 1905. godine.**

Prvi svetski rat (1914—1918) **afirmisao je operaciju kao najvišu kategoriju oružane borbe. Dotadašnja podela operacije na dve vremenske, prostorno i po cilju razdvojene radnje — pokret i bitku definitivno se odbacuje.** *Osnovni sadržaj operacije čini ukupnost borbenih dejstava, strategijsko-operativnog značaja na velikom prostoru, istovremeno ili u različito vreme, objedinjenih jedinstvenim planom i ciljem.* **Još prva nemačka ofanziva na zapadnom frontu 1914. godine, u kojoj je angažovano preko milion vojnika na frontu širine preko** *100* **kilometara i isto tolikoj dubini, izvodi se u obliku operacije strategijskog značaja. Borbe i manevri u austrougarskom napadu na Srbiju 1914. godine imaju sve odlike napadne operacije, dok srpska vojska najpre izvodi odbrambenu a posle napadnu operaciju. Još su karakterističnije bile napadne i odbramberie operacije na srpsko-austrougarskom frontu u kolubarskoj bici, pa onda 1915. godine sa povlačenjem srpske vojske preko Albanije, dok je ofanziva srpske vojske na: Solunskom frontu 1918. godine izvedena u skladu sa svim taadšnjim zahtevima savremene operacije. Na ruskom frontu, najkarakterističnija je bila Brusilovljeva ofanziva 1916. godine izvedena po načelima operacije.**

Time su se u prvom svetskom ratu afirmisale razne vrste operacija, koje su izvodili vidovi oružanih snaga, naročito kopnene i pomorske, a sve više su dominirale napadne i odbrambene, koje su izvodile armije i grupe armija, odnosno frontovske, koje su po ciljevima ulazile u okvire strategijske i operativne namene, ponajviše sa političkim rezultatima što

je proizlazilo iz ratnih poduhvata, odnosno rata u celini. U tom pogledu ističu se operacije na Solunskom frontu i operacije koje su posle toga vodile srpska i saveznička vojstva kada su iz rata izbačene i prisiljene na kapitulaciju Bugarska i Austro-Ugarska. Za Lim su karakteristične operacije na zapadnom frontu 1918. godine koje su vodile savezničke armije i dovele nemačku vojsku do kapitulacije. Kroz više operacija na moru saveznici su obezbedili potpunu prevlast, dok u vazduhu nije bilo zapaženih operacija s obzirom na početak razvoja tog vida oružanih snaga.

Operacija se u prvom svetskom ratu načelno pripremala u pripremnom periodu, kroz posebne operacijske planove i operacijski razvoj snaga kada su se one dovodile iz dubine u određene koncentracijske rejone, odakle su preduzimale napad i otpočinjale napadnu operaciju iii gcle su organizovaie odbranu i time izvodile odbrambenu operaciju. Predviđene snage su jednovremeno uvođene u borbu na određenim defovima fronta ili na određenim pravcima, na kojima su, najčešće ostajale do završetka operacije. U tom pogiedu je najistaknutija cerska bitka 1914. godine koja je počela iz strategijskog dočeka, čiji je organizator i realizator bio Vojvoda Radomir Putnik, načelnik Štaba srpske Vrhovne komande, i to najpre sa odbrambenom operacijom iz koje se razvila napadna operacija sa krupnim strategijskim uspesima, što je obogatilo ratnu veštinu i posebno njenu operatiku. Po izvršenju zadatka, tj. nakon prestanka napadne ili odbrambene operacije najčešće je sledila duža ili kraća operativna pauza, odmor ili priprema za naredna dejstva. Karakteristično je za prvi svetski rat da je dominirala odbrambena operacija, ali je napadna bila ona kojom je završio rat.

U građanskom ratu u Rusiji 1918—1920. godine borbena dejstva se vode takođe kroz operaciju, ali kod obe zaraćene strane više dolaze do izražaja ofanzivni poduhvati širih razmera, pa je prednost imala napadna operacija. Nalazeći se gotovo stalno u okruženju, Crvena armija se morala orijentisati na ofanzivna dejstva kroz napadne operacije po unutrašnjim pravcima, gde se smelo i brzo prenosilo težište borbe s jednog na drugi pravac, a omogućilo je uzastopno razbijanje i uništavanje brojno i tehničkih nadmoćnijih armija protivnika. Gotovo svi ofanzivni planovi su izvođeni kroz đve ili više operacija, |to -je bilo objedinjeno opštom idejom i jedinstvenim rukovođenjem. U tir» ofanzivnim poduhvatima situacija je često uslovljavala.da se izvode uzastopne operacije koje su se prelivale jedna u drugu, tako da je praktično teško utvrditi kad je završena jedn^i, à kad je počela naredna operacija. Jedinice koje su angažovane u operaciji u početku su dobijale zadatak na čitavoj dubini, tj. do izvršenja krajnjeg cilja operacije, ali se kasnije zbog velike dubine taj zadatak delio na više uzastopnih — na bliže i naredne, što je Zahtevalo dobro operativno planiranje, organizovanje sadejstva i snabdevanje i rešavanje drugih problema u pripremi i izvođenju operacije. Izvođene su i partizanske operacije, prve takve vrste u vojnoj istoriji. Sve to ukazuje da su operacije u građanskom ratu u Rusiji 1918—20. godine dosta istakle njen sadržaj, strukturu i način izvođenja, sve nove elemente u odnosu na operaciju ranijeg perioda. To će biti dosta solidna osnova za teorijske razrade sovjetske operativne veštine između dva svetska rata, što je uticalo na pripreme i izvođenje operacija u drugom

svetskom ratu, jedino se neće partizanska operacija teoretski uopštiti i dalje razviti od sovjetskih teoretičara i uopšte.[3]

U periodu između prvog i drugog svetskog rata postojala su različita shvatanja o fizionomiji i sadržaju buduće operacije. U razradi teorijske misli i praktičnih rešenja najdalje su do staljinskih čistki 1937. godine bili otišli sovjetski teoretičari, a posle Nemci. Oni su, koristeći sovjetska dostignuća, minule ratove i savremena borbena sredstva, glavnu pažnju usmerili na pripremu i vođenje napadnih operacija, što je proizašlo iz ofanzivne koncepcije rata — blic kriga, gde se skoro sve zasnivalo na iznenađenjima, silini početnog udara, manevru i visokom tempu nastupanja. To je predviđeno iznad svega upotrebom novih borbenih sredstava (tenk •— avion), grupisanjem jakih oklopnih i motorizovanih snaga na pravcu glavnog udara i podrškom snažne avijacije. Početni udar predviđen je sastavima grupe armija radi proboja odbrane na frontu širine 40—60 km na jednom pravcu, angažujući u prvom ešelonu oklopne snage u obliku „klina" podržane udarima avijacije. Po izvršenom proboju operativne dubine uspeh je trebalo razvijati u dubinu branioca i to dejstvima oklopnih snaga na čelu, a pešadijskim i motorizovanim divizijama na bokovima, uz obuhvatne manevre radi okruženja i uništenja razdvojenih grupacija protivnika. Prodori oklopnih jedinica trebalo je da se kombinuju sa spuštanjem vazdušnih desanta u pozadini protivnika na dubini 60—80 km radi zauzimanja i držanja važnih objekata do izbijanja glavnih snaga s fronta i radi sprečavanja intervencije operativnih rezervi prolivnika.

Polazeći od iskustava iz prvog svetskog rata, a naročito građanskog rata u Rusiji 1918—20. godine, kao i saznanja da pozicijski rat nepovratno pripada prošlosti — vojni teoretičari Crvene armije ukazivali su da je operacija jedino moguća forma angažovanja velikih snaga u vođenju manevarskog rata iz čega su dali prednost napadnoj nad odbrambenom operacijom. Aleksandar Svećin, npr., polazi od teze da se rat u savremenim usìovima neće sastojati, kao nekada, iz jedne velike operacije, odnosno generalne bitke, već i velikog broja manjih operacija, s tim što će cilj svake od njih biti i tučenje žive sile protivnika.

Za sovjetskog maršala Mihaila Tuhačevskog, međutim, operacija je nešto drukčija. Po njemu, udarnu snagu čine snažna avijacija, kao i oklopne i motorizovane trupe, i vazdušni desant, jer upravo ta gipkost i dinamičnost predstavljaju njeno osnovno obeležje i savremenost. Vladimir Trijandafilov kao i Tuhačevski, ukazujući na osnovna obeležja savremene operacije, posebno akcentirajući njihovu dubinu, trajanje i zamah u celini. Međutim, staljinskim čistkama 1936—1939. godine zaustavljena je vojnoteoretska misao sovjetskih teoretičara, osuđena su na manevrima stečena iskustva „operacije dubokih prostora" što su Nemci pre-

[3] F. A. Ražin, Uvod u istoriju ratne vestine, Zbirka članaka iz strategije I, VIZ, Beograd 1961, str. 59—87, Rotmistrov, I, n. d„ str. 19—40 i 365—605; Svečin, Strategija (prevod sa ruskog), VIZ, Beograd 1956, str. 327—351; Mosor, Operatika prevod sa ruskog), VIZ, Beograd 1962, str. 137—146; Semjonov, n. d., str. 9—15 i 29—74; Dušan Vujatović, O nastanku i razvoju operacije, Vojno delo 5/1963, str. 19—31; Jovo Ninković, Nastanak i razvoj ratne operacije, VIZ, Beograd 1984, sir. 19—28 i 51—74.

uzeli, tako da je Crvena armija bila dosta osiromašena u domenu operatike kada je ušla u drugi svetski rat, jer su ubijeni svi njeni tvorci i kreatori.

Smisao teorije napadne operacije u periodu između dva svetska rata svodio se, u suštini, na proboj taktičke i operativne dubine protivničke odbrane, razvoj proboja u slobodnu operativnu dubinu angažovanjem pokretnih ešelona — tenkova i motorizovanih jedinica, kao i izolovanjem (avijacijom) rejona proboja od branioćevih dubljih rezervi. Predviđena je i upotreba vazdušnih desanata u operativnu dubiim neprijatelja, i to usklađenu po vremenu i prostoru sa dejstvom snaga sa fronta, što je činilo osnovni sadržaj napadne operacije velikih armija pred drugi svetski rat.

Kada je u pitanju teorija odbrambene operacije, zauzet je stav da samo duboko organizovana i ešalonirana operativna odbrana može odoleti napadu protivnika opremljenog nadmoćnijom avijacijom, artiljerijom i tenkovima. Da bi to postigla, armija koja izvodi odbrambenu operaciju mora da usredsredi naprezanja u odbrambenim i*ejonima i zonama taktičkih jedinica, što zahteva postrojavanje operativnog poretka najčešće u jednom ešalonu sa slabijom rezervom. Takva koncentracija proizlazila je očito iz relativno ograničenih materijalno-tehničkih mogućnosti, posebno pomanjkanjem jačih snaga avijacije, oklopnih jedinica, protivtenkovskih sredstava i protivavionske artiljerije. Najdalje je u razradi odbrambene operacije otišla francuska vojska, što je proizašlo iz strategijskog oprede!jenja, zasnovanog na snazi fortifikacije i vatre, što je drugi svetski rad demantovao.

Vojna teorija u domenu operativne veštine bila je najsiromašnija za vođenje partizanske operacije. U periodu između dva svetska rata nije registrovana nijedna ozbiljnija studija o partizanskom ratu i partizanskoj operaciji. Najviše su iskustva imali sovjetske starešine iz građanskog rata 1918—20 godine, ali sovjetska ratna doktrina nije predviđala mogućnost vođenja partizanskog rata, pa se teoretski to nije ni uopštilo i predviđalo u budućem rtu. Ostale velike sile nisu imale ni iskustva niti su predviđale *mogućnost partizanskog* rata, iako je nekima (npr. Francuska, Poljska itd.) to i te kako trebalo u drugom svetskom ratu.[4]

*

U drugom svetskom ratu (1939—1945) su, do tada poznata, sredstva oružane borbe usavršavana i brojno povećana, posebno avijacija i tenkovi, a pojavila se i reaktivna artiljerija, usavršila su se sredstva protivvazdušne .odbrane, veze, inžinjerije i dr., razvile su se vazdušnodesantne jedinice, proširile funkcije mornarice. Istovremeno operacija je doživela svoj najveći razvitak i najširu primenu. Sva složenija i važnija borbena dejstva koja su vođena na kopnu, moru i u vazduhu izvodila su se preko operacija. Dominirale su napadne i odbrambene operacije, a izvođene su i vazduhoplovne, vazdušnodesantne, pomorske, pomorskodesantne, kombinovane (zajedničke) operacije i operacije partizanskih snaga.

Napadnim operacijama nemačka je počela agresiju na Poljsku 1. septembra 1939. One su, kao i naredne, detaljno planirane i svestra-

[4] Semjonov, n. cl, str. 145—186; Rotmistrov, I, n. cl, str, 642—699.

no pripremane. Otpočinjale su iznenadno i u uslovima operativne ili strategijske prevlasti u vazduhu. Najčešće je dolazilo do istovremenog udara na frontu i po dubini branioca, i to napadima avijacije i upotrebom vazdušnodesantnih snaga, što je prisiljavalo branioca na stalno povećanje dubine odbrane i da se u početku teško suprotstavi snažnom udaru neprijatelja. Operaciju je, naročito nemačku, lcarakterisao početni udar sa fronta vršen oklopnim i motorizovanim snagama ili pešadijom, uz podršku avijacije i artiljerije. Nemci su udruženim oklopnim i motorizovanim snagama postizali duboke prodore, a krakovi oklopnih klinova obično su se spajali u dubini branioca oko 80—150 km i završavali okruženjem i uništenjem njegovih velikih grupacija kopnene vojske. Takve su bile skoro sve nemačlce operacije vođene u Poljskoj, Francuskoj i Sovjetskom Savezu. U drugom periodu rata približno su takve bile napadne operacije Crvene armije u staljingradskoj, lcurskoj, beloruskoj, jaško-kišinjevskoj, budimpeštanskoj i berlinskoj operaciji u kojima je slomljena moć i sposobnost Vermahta i Nemačka prisiljena, uz ostale faktore, na kapitulaciju. Ove nemačlce i sovjetske napadne operacije činile su kičmu oružane borbe drugog svetskog rata i sve su izvođene u tipu „moderne kane".

U odbrambenim operacijama, u početnom periodu rata, zapaženo je niz slabosti. Naime, početna odbrambena operacija nije mogla zaustaviti napad agresora. Rešenje se tražilo u povećanju dubine odbrane i njenom osposobljavanju u protivtenlcovskom, protivavionskom, protivartiljerijslcom i protivdesantnom smislu, ali sve pod uslovom boljeg kvaliteta vojske. Cilj odbrambene operacije uglavnom je bio da se oslabi i iscrpi i, na kraju, slomi napadna moć napadača, kako bi se stvorili vreme i uslovi za prikupljanje snaga za prelazak u napadnu operaciju, kao i za obezbeđenje dejstava snaga na glavnim pravcima i slično. U tom pogledu najvažnija je bila moskovska operacija 1941. godine, zatim staljingradska i kurska bitka (njene prve etape) putem kojih je ostvareno sve što se savrernenoj odbrambenoj operaciji postavilo. Time je došlo do afirmacije strategijske odbrane čije su osnove u početku rata Nemci deklasirali. Nemačka odbrambena operacija, koju su vodili na sovjetslco-nemačlcom, zapadnom, afričkom, italijanskom i jugoslovenskom ratištu (1943—1945), nije ispunila svoje zahteve jer nije bila sposobna da se kvalitetom vojske odupre u dužem vremenskom periodu i zbog tehničke inferiornosti.

Drugi svetski rat, prema tome, u svakom pogledu kada je u pitanju operativna veština predstavljao je kvalitativno novu pojavu u pogledu praktične provere operacija na kopnu, moru i u vazduhu. Nova je pojava bila lcombinovana operacija u kojoj su učestvovali kopnene, pomorske i vazduhoplovne snage ili samo kopnene i vazduhoplovne, kopnene i vazdušnodesaritne jedinice, kao i mornaričlcodesantne operacije osobito na Pacifiku, posebno vazdušna operacija u strategislcoj saveznička ofanzivi bombardovanje Nemačlce i Japana, kao i partizanska operacija u Jugoslaviji 1941—1945. godine. Time je drugi svetski rat istorijski potpuno zaokružio ceo jedan period u nastanku i razvoju operacije i obogatio operatilcu kao značajan deo ratne vestine.[5]

[5] Semjonov, n. cl, str. 187—371; Rotmistrov, II, n. d„ str. 773—822 i 833—871; Jovo Ninković, n. d., str. 75—132.

Glava prva

Društveno-političke i vojne karakteristike NOR-a i njihov uticaj na oblike i metode vođenja operacija

OPŠTI TOKOVI I STANJE U JUGOSLAVIJI

Narodnooslobodilački rat (NOR) u Jugoslaviji vođen je od jula 1941. do 15. maja 1945. protiv nemačkog, italijanskog, bugarskog i mađarskog okupatora i njihovih domaćih saradnika kvislinga, za nacionalno i socijalno oslobođenje. Bio je to deo velike oslobodilačke borbe progresivnih naroda sveta protiv fašističke koalicije. U tom ratu izrasla je Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije (NOVJ) odnosno Jugoslovenska armija (JA) kao značajan činilac pobede Antifašističke koalicije protiv sila Osovine.

Narodnooslobodilački rat je počeo u julu 1941. i vođen je u opštim uslovima drugog svetskog rata i posebnim koji su nastali posle aprilskog rata 1941, kada je Jugoslavija okupirana i rasparčana. Ti usiovi odražavali su se i uticali na sadržaj i oblike rata, oružane borbe i borbenih dejstava, pa i na oblike i metode vođenja operacije.

Opšti tokovi i procesi drugog svetskog rata su neposredno ili posredno uticali na vojna i politička zbivanja tt' Jugoslaviji. Još u aprilskom ratu pojavilo se jugoslovensko ratište, kao deo savezničkog fronta, ali koje se brzo ugasilo, pa sa početkom oružanog ustanka pojavilo novo na kojem je vodila operacije NOVJ.

Karakter drugog svetskog rata, koji je predstavljao obračun između najreakcionara i jih snaga u svetu, okupljenih pod zastavom fašizma, s jedne strane, i antifašističkih, progresivnih, oslobodilačkih i revolucionarnih snaga, objedinjenih u antifašističkoj koaliciji s druge strane utecao je i na NOR u Jugoslaviji. Suprotnosti između fašizma i progresivnih snaga dominirale su i potiskivale u drugi plan sve ostalo, a učešćem u ratu Sovjetskog Saveza od juna 1941. objektivno su se otvarale mogućnosti sigurne pobede antifašističkih snaga i perspektivu da će se u njegovim rezultatima poštovati demokratske i revolucionarne tekovine ostvarene borbom pojedinih naroda. Sile Osovine vodile su nepravedan, osvajački rat, a sve države koje su se oduprle naci-fašističkim osvajačima vodile su pravedan i oslobodilački rat.

Drugi svetski rat trajao je šest godina, a ratna dejstva su se odvijala u Fvropi, Africi i na Dalekom istoku. Evropsko ratište bilo je najznačajnije, a sovjetsko-nemački front najvažniji i odlučujući. Istovremeno, bio je to totalan rat, sa masovnim angažovanjem stanovništva u njemu. Bio je to najsuroviji i najkrvaviji rat u istoriji čovečanstva. Po materijalnim štetama on je prevazišao sve prethodne ratove, a ostvareno je totalno angažovanje ekonomike za potrebe rata i maksimalno naprezanje ratne proizvodnje. Odlučujuća uloga u vođenju oružane borbe, bez obzira na masovnu upotrebu najsavršenije i najsloženije tehnike i njen veliki značaj, pripadala je čovelcu-borcu koji je posedovao visoke moralne i borbene osobine i koji je ovladao borbenom tehnikom, čime su bile stavljene na probu sve umne i fizičke osobenosti i moralne vrednosti čoveka i naroda.[6]

Sve je to uticalo na izvođenje operacija u Jugoslaviji, kao i posebni uslovi okupirane i podeljene zemlje, postojanje okupacionog sistema i ltvislinške vlasti i drugi unutrašnji politički odnosi.

Okupacija i podela Jugoslavije. **Jugoslavija je u aprilskom ratu razbijena kao država a vojska Kraljevine Jugoslavije je uništena •— odvedena u zarobljeništvo. Teritorija Jugoslavije je okupacionom podelom rasparčana u četiri okupaciona područja — nemačko, italijansko, mađarsko i bugarsko, uz istovremeno postojanje dela teritorije koji je ostao u sastavu novostvorenih kvislinških tvorevina, pod okupatorskom kontrolom. Tako je teritorija Slovenije podeljena između Nemačke, Italije i Mađarske; Makedonija — između Bugarske i velike Albanije koju je formirala Italija; Srbija — između Nemačke i Bugarske; Vojvodina — između Nemaca, Mađara i ustaša, a Kosovo i Metohija — između Nemaca, Italijana i Bugara. Istovremeno je formirana tzv. NDH kao kvislinška tvorevina.**[7]

Nacistička Nemačka, kao glavna i vodeća okupaciona sila, nastojala je da u Jugoslaviji uspostavi takav poredak koji će joj omogućiti da svoje divizije, koje su učestvovale u aprilskom ratu, što pre uputi za napad na Sovjetski Savez, a posle toga da, uz minimalno angažovanje svojih trupa ojačanih kvislinškim snagama i uz što veću pomoć ostalih okupacionih sila — Italije, Mađarske i Bugarske, stvori povoljne nslove i obezbedi:

1) maksimalno iskorišćavanje geostrategijskog položaja i materijalnih i ljudskih potencijala Jugoslavije za potrebe osovinskih planova, posebno nemačkih, u ratu protiv Sovjetskog Saveza;

2) da se od jugoslovenskog ljudstva formiraju legionarske jedinice i angažuju na istočnom frontu u operacijama protiv Crvene armije, a jugoslovensku državnu teritoriju iskoristi kao bazu za odmor i oporavak nemačkih ratnih divizija, kao što je to bilo i sa nekim drugim okupiranim evropskim državama, pa i nemačkim saveznicima •— Bugarskom, Mađarskom, Rumunijom i dr., i

[6] Drugi svetski rat — Pregled ratnih operacija, knj. 5, Vojnoistorijski institut (VII), Beograd 1970, str. 507—606.

[7] Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945 (Oslobodilački rat), knj. 1, VII, Beograd 1963, str. 33—38; Ferdo Čulinović, Okupatorska podjela Jugoslavije. VIZ, Beograd 1970.

PODELA JUGOSLAVIJE
IZMEĐU NEMAČKE, ITALIJE I NJIHOVIH SAVEZNIKA APRILA 1941.

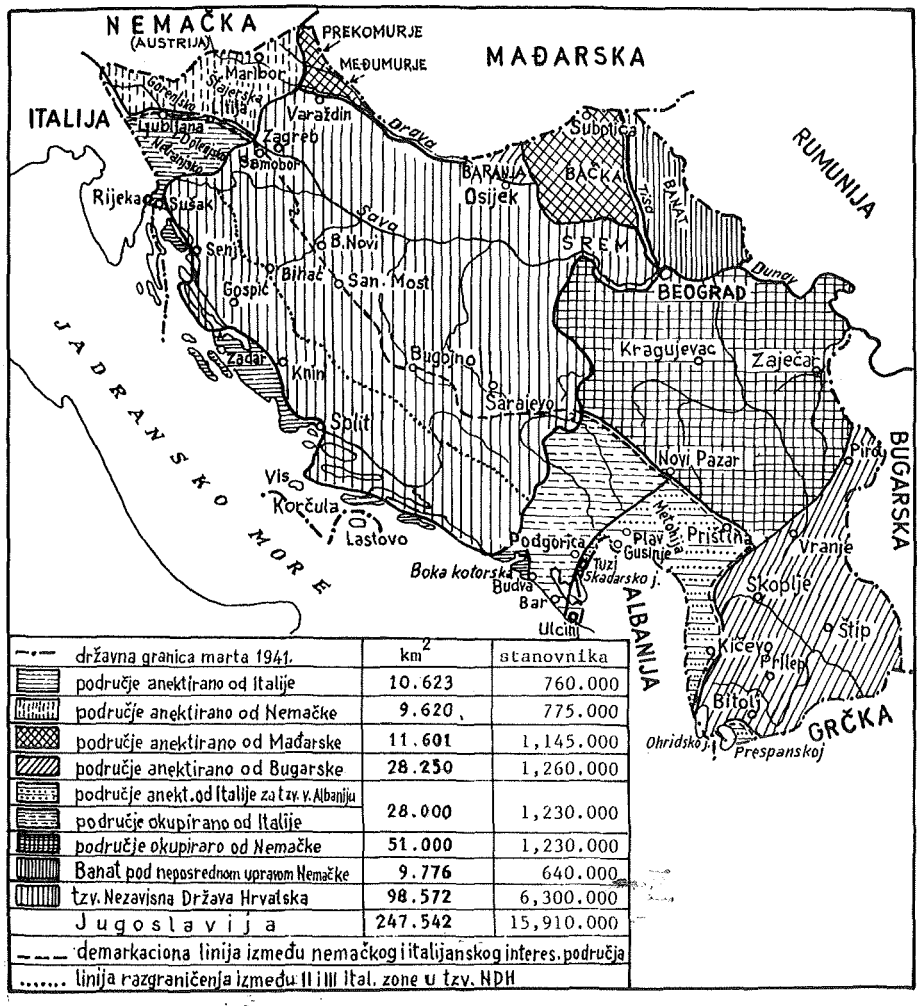

	km²	stanovnika
državna granica marta 1941.		
područje anektirano od Italije	10.623	760.000
područje anektirano od Nemačke	9.620	775.000
područje anektirano od Mađarske	11.601	1,145.000
područje anektirano od Bugarske	28.250	1,260.000
područje anekt. od Italije za tzv. v. Albaniju	28.000	1,230.000
područje okupirano od Italije		
područje okupirano od Nemačke	51.000	1,230.000
Banat pod neposrednom upravom Nemačke	9.776	640.000
tzv. Nezavisna Država Hrvatska	98.572	6,300.000
Jugoslavija	247.542	15,910.000
demarkaciona linija između nemačkog i italijanskog interes. područja		
linija razgraničenja između II i III ital. zone u tzv. NDH		

Demarkaciona linija između nemačkog i italijanskog interesnog područja protezala se pravcem: Vrsnik k. 703 (na staroj jugoslovensko-italijanskoj granici) — Lučine — Ježića — Litija — Cerklje — Samobor — Petrinja — Glina — Bosanski Novi — Sanski Most — Mrkonjić Grad — Donji Vakuf — Sarajevo — Ustiprača — Priboj — Novi Pazar — Orlova Čuka — Šarplanina — Tetovo — Ohridsko jezero — Prespansko jezero (sve uključno za Nemce).

Linija razgraničenja između II i III italijanske zone u *tzv.* NDH protezala se pravcem: Vinica — Plitvička jezera — Plješevica — Šator — Velika Golija — Prenj — Troglav.

3) da se politikom surove denacionalizacije jugoslovenskog stanovništva sprovede germanizacija, italijanizacija, mađarizacija, bugarizacija i albanizacija jugoslovenskog područja.

Iz Jugoslavije su od aprila do kraja juna 1941. povučene sve nemačke divizije koje su učestvovale u aprilskom ratu. Za vojno obezbeđenje okupacije, 128.000 lem^2'sa približno 10,000.000 stanovnika, dovedene su nove četiri divizije — 704, 714,•717. i 718. pešadijska sa Štabom Više komande 65 za /naročitu upotrebu, koje su potčinjene komandantu oružanih snaga ^a Jugoistok.[8]

Italija je na okupacionom području angažovala one iste snage koje su učestvovale u aprilskom ratu, i to: Štab 2. armije, 4 komande korpusa i 12 divizija, da bi čvrstim držanjem gradova i većih naseljenih mesta, saobraćajnih čvorova i železničkih pruga, industrijskih i lučkih postrojenja održala mirno stanje i tako omogućila italijanizaciju anektiranog područja.[9] Mađarska je u Bačkoj, Baranji, Međumurju i Prekomurju (11.601 km^2 sa 1,145.000 stanovnika) držala četiri pešadijske i jednu konjičku brigadu.[10] Bugarska je imala (28.250 km^2 sa 1,260.000 stanovnika) Komandu 5. armije i dve pešadijske divizije, jednu konjičku i tri granične brigade."

[8] Oslobodilački rat, knj. 1, str. 53 i Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije (Zbornik NOR-a), VII, Beograd, tom XII, knj. 1, dok. 56, 57. i 65.

[9] Italijanske okupacione trupe sačinjavale su 2. armija, delovi 9. armije i Komanda mornarice za Dalmaciju.

U sastavu 2. armije (Karlovac) nalazili su se:

— *11. armijski korpus* (Ljubljana) sa divizijom „Granatieri di Sardenja" (Ljubljana) i divizija „Izonco" (Novo Mesto);

— 5. *armijski korpus* (Crikvenica) sa divizijom „Lombardija" (Delnice) i divizijom „Re" (Senj);

— *Brzi armijski korpus* (Lovran) sa 1. brzom divizijom „Euđenio di Savoja" (Karlovac) i 2. brzom divizijom „Emanuele Filiberto Testa di Fero" (Plitvička Jezera), i

— *5. armijski korpus* (Split) s divizijama „Sasari" (Knin), „Bergamo" (Split), „Marke" (Dubrovnik) i „Trupe di Zara" (Zadar). U Crnoj Gori nalazila se divizija „Mesina" (Cetinje), a u Makedoniji divizija „Firence" (Debar), obe iz sastava 9. armije čije se sedište nalazilo u Albaniji.

Oslobodilački rat, knj. 1, str. 53—55.

[10] Mađarske okupacione trupe sastojale su se: od aprila do 1. oktobra od 12. pešadijske brigade (Sombor), 13. pešadijske brigade (Stari Bečej), 14. pešadijske brigade^(Subotica), 15. pešadijske brigade (Novi Sad) 2. konjičke brigade (Novi Sad), delova 11. pešadijske brigade (Baranja) i delova 9. pešadijske brigade (Međumurje i Prekomurje), a od 1. oktobra tu ulogu preuzele su: u Bačkoj jedinice 5. mađarskog kraljevskog domobranskog korpusa (čija se Komanda nalazila u Segeđinu), uglavnom, 2. konjička brigada (Subotica), 15. pešadijska brigada (Sombor) i još neki prištapski delovi korpusa; u Baranji jedinice pod komandom' 4. korpusa (sa sedištem u Pečuju), a u Međumurju i Prekomurju jedinice pod komandom 3. korpusa sa sedištem u Sembatelju.

Dr Josip Mirnič, Sistem jedinstvenog vojnog rukovođenja mađarskog okupatora u borbi protiv NOP-a u Bačkoj, VIG 2/1968, str. 7—15 i VIG 2/1952, str, 108—109.

[11] Bugarske okupacione trupe sastojale su se: do jula od 1. brze divizije u Srbiji i 6. i 7. pešadijske divizije u Makedoniji, a od jula njih su zamenile 14 pešadijska divizija (Skoplje), 15. pešadijska divizija (Prilep) i 1. konjička brigada (Skoplje), a u Srbiji se nalazio 50. pešadijski puk (Niš).

Vojnoistorijski glasnik (VIG), 1/1950, str. 7, 2/1952, str. 105—108.

Posle proglašenja tzv. NDH, 10. aprila 1941, počelo je formiranje ustašlco-domobranskih oružanih snaga, koje su se sastojale iz Domobranstva, Ustaške vojnice i Oružništva, s Ministarstvom Domobranstva na čelu.

Komesarska vlada Milana Aćimovića, odnosno vlada Milana Nedića u Srbiji je, uz istovremeno obnavljanje banskih, sreskih i lokalnih organa državne uprave, formirala štabove Dunavskog i Drinskog žandarmerijskog puka i pristupila osnivanju žandarmerijsldh četa, sa vodovima i stanicama, a u junu i julu 1941. dopunjena je i proširena žandarmerijska služba.

Do početka ustanka u julu 1941. bile su u formiranju oružane snage NDH i vojne formacije Aćimovićeve komesarske vlade, kao lcvislinške jedinice, čiji je osnovni zadatak bio da pomognu okupatoru u održavanju „reda i mira" u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Srbiji. Četnici Koste Pećanca i Draže Miliajloviča bili su u tom periodu u pasivnom iščekivanju, ali će se i oni ubrzo naći u oružanoj aktivnosti protiv ustaničkih snaga, zajedno sa okupatorom.

Početkom jula 1941. u Jugoslaviji je ukupno bilo oko 400.000 neprijateljskih vojnika svrstanih u 23 divizije (od kojih su 4 nemačlce, 12 italijanslcih, 2 bugarske i 5 domobranskih) 7 brigada i više drugih manjih jedinica.[12]

AKTIVNOST KPJ NA POKRETANJU ORUŽANOG USTANKA

Nastavljajući svoju antifašističku orijentaciju i politiku odbrane zemlje, još dole je trajao aprilslci rat Politbiro CK KPJ je na svojoj sednici 10. aprila 1941. u Zagrebu zauzeo stav o produženu otpora fašističkim agresorima bez obzira na to što će se dogoditi sa vojskom i državom i istakao značaj čuvanja jedinstva Partije, pozvao komuniste da izbegavaju zarobljeništvo i da skrivaju oružje za borbu koja predstopi. Za rukovođenje pripremama za oružanu borbu pri CK KPJ formiran je *Vojni komitet* s Josipom Brozom Titom na čelu, kao genelalnim sekretarom KPJ.

Na Majskom savetovanju u Zagrebu 1941, pošto je konstatovano da se KPJ nalazi pred izvršenjem svoje istorijslce Uloge, organizovanjem i predvođenjem jugoslovenslcih naroda u oružanoj borbi protiv okupatora i domaće izdajničke buržoazije za nacionalno i socijalno oslobođenje, odlučeno jè da se formiraju vojni komiteti pri svim partijskim rukovodstvima, da se rad KPJ i SKOJ-a usmeri na političku i vojnu pripremu oružanog ustanica i da se ubrazno radi na omasovljavanju Partije prijemom u članstvo prvenstveno onih ljudi *„koji su se pokazali ili se pokazuju u ovim uslovima kao neustrašivi i disciplinovani borci".*[13] Na osnovu toga u maju i junu stvorena je mreža vojnih komiteta pri partijskim rukovodstvima KPJ koji su radili na prikupljanju oružja,

[12] Vojno-političko savetovanje u Stolicama, NIGRO eksport pres, Beograd 1960, str. 285—287; Velimir Terzić, Slom Kraljevine Jugoslavije 1941, 2 knjiga Beograd 1983, str. 467—475.

[13] Josip Broz Tito, Sabrana djela, tom 7, str. 26—40.

municije, sanitetskog i drugog materijala, odabirali i pripremali ljudstvo ja formiranje partizanskih odreda, organizovali vojne kurseve i obaveštajnu službu itd. U većim gradovima i industrijskim centrima formirane su ilegalne udarne grupe koje su uskoro počele izvoditi sabotaže, diverzije i druge akcije. Veoma je značajna bila akcija KPJ na vraćanju u zemlju Jugoslovena koji su učestvovali u španskom nacionalnooslobodilačkom ratu, njih oko 250.

Komunistička partija Jugoslavije je uspela da od aprila do jula 1941. poveća svoj ugled u narodu, a broj članova Partije podigne sa 8.000 na 12.000 i članova SKOJ-a na 30.000. Kao posledica njenog delovanja raslo je i borbeno raspoloženje naroda i pojačavao se njegov otpor prema okupatorima i kvislinzima. Bilo je to utoliko značajnije što se odigralo u danima kada su sile Osovine bile na vrhuncu moći i kada u porobljenoj Evropi nije bila zapažena organizovana antifašistička aktivnost. S druge strane, pripreme za oružanu borbu u Jugoslaviji izvršene su u vreme kada su Berlin i Moskva još bili vezani paktom o nenapadanju između dve zemlje, sklopljenim u avgustu 1939. godine.

Kada je 22. juna 1941. Nemačka napala Sovjetski Savez, Politbiro CK KPJ održao je sednicu i uputio proglas narodima Jugoslavije da se pristupi neposrednim pripremama za oružani ustanak. Ocenjeno je da je napadom Nemačlce na Sovjetski Savez i angažovanjem njenih glavnih snaga na nemačlco-sovjetskom frontu nastupio povoljan momenat za početak oružanog ustanka. Politbiro CK KPJ je 27. juna formirao Glavni štab Narodnooslobodilačlcih partizanskih odreda Jugoslavije (NOPOJ) i za komandanta imenovao generalnog sekretara KPJ Josipa Broza Tita.

Na sednici Politbiroa CK KPJ 4. jula 1941. u Beogradu odlučeno je da se od sabotaža i diverzija pređe na opšti oružani ustanak, utvrđen je plan njegovog početka, a pojedini članovi CK upućeni su u razne krajeve Jugoslavije radi pružanja pomoći u organizovanju i rukovođenju oružanom borbom narodnooslobodilačkog pokreta (NOP-a) Jugoslavije.

Uskoro posle toga oružane borbe, do kojih je u nekim krajevima došlo ranije, zahvatile su gotovo svu Jugoslaviju, istina različitim intenzitetom i masovnošću.

Oružani ustanak u Jugoslaviji predstavljao je prelomni istorijski događaj. Njegov odjek daleko je premašio okvire Jugoslavije i Balkana. Ugrožena je pozadina osovinskih armija na nemačlco-sovjetskom i afričkom frontu, okupiranim narodima dat je podstrek za oružanu borbu protiv fašizma, Sovjetskom Savezu pružena je moralna podrška i posredna vojna pomoć. U okupiranoj i rasparčanoj Jugoslaviji pojavilo se sada novo — jugoslovenslco ratište na kojem će početi da se vode najsavremenije operacije.[14]

[14] Vojno-političko savetovanje u Stolicama, str. 287—290.

GEOSTRATEGIJSKI POLOŽAJ I VOJNOGEOGRAFSKE KARAKTERISTIKE JUGOSLOVENSKOG PROSTORA

Na vođenje operacija imao je uticaj geografski položaj jugoslovenskog prostora, koji je još u aprilskom ratu 1941. postao deo evropskog ratišta. Nalazeći se na centralnom i ključnom delu Balkanskog poluotoka, koje je bilo od posebnog strategijskog značaja kako za sile Osovine tako i za saveznike, jugoslovenski prostor je tokom celog j ata imao aktivnu vojno-političku ulogu. Preko tog prostora sile Osovine su održavale vezu sa ratištem na Mediteranu i u severnoj Africi, obezbeđivale bok i pozadinu nemačko-sovjetskog fronta. U kasnijem periodu jugoslovenski prostor razdvajao je savezničke frontove u Panoniji i Lombardiji, a Nemci su preko njega izvlačili svoju Grupu armije „E" s juga.

Glavne ose osovinskih veza išle su magistralnim pravcima: moravsko-vardarskim, niško-maričkim, bosansko-neretvljanskim i preko ljubljanskih vrata, uz oživljavanje i mnogih drugih nakon kapitulacije Italije i posedanja jadranske obale od strane Nemaca.

Odvojene državnom teritorijom okupatora i prostorno udaljene od saveznika, jedinice NOVJ bile su prinuđene da se vrlo dugo bore u određenoj izolaciji. Kapitulacijom Italije, septembra 1943, položaj jugoslovenskog ratišta se popravio i povezao sa savezničkim frontom u. južnoj Italiji, a posle od septembra do oktobra 1944, i sa frontom Crvene armije u Rumuniji i Mađarskoj.

Vojnogeografske karakteristike jugoslovenskog prostora, kao što su reljef, geološki i pedološki sastav zemljišta, vode i rastinja, kao elementi prohodnosti za savremene kopnene snage, na jugoslovenskom prostoru su imale značaja i za vođenje operacija.

U orografskom pogledu su izrazita tri geografska pojasa: *panonski* — ravnica uz mali broj brdskih oaza, *primorski* — sa morem, otocima i kraškom obalom, *srednji* — najširi, brdski i planinski pojas, sa visokim procentom šumske pokrivenosti.

1) *Planinsku oblast* čine tri geografsko-operativne celine: centralna, jugoistočna i severozapadna. One su, svakima' svoj •— specifičan način, ispoljile uticaj na vođenje oružane borbe.

Centralna planinska oblast, koja se proteže od Kopaonika do Gorskog kotara, sa svojim središnjim položajem na jugoslovenskom prostoru omogućavala je manevar jedinica NOVJ prema svim ostalim područjima, što je u strategijskim razmerama obilato korišćeno. Ovaj deo je prostorno najveći i najneprohodniji, a razdvojen je dolinom Bosne i Neretve, čije tokove je okupator poseo i uporno branio zbog njihovog položaja i postojanja brojnih privrednih i strategijskih objekata kao i zbog značaja za održavanje veza između Jadranskog mora i Panonske nizije.

Istočni deo centralne planinske oblasti dominira u visinskom i strategijskom pogledu i iz njega se mogu ugroziti komunikacije i objekti u Moravsko-vardarslcoj dolini i deo komunikacija i objekata u dolini Save. U prvoj godini NOR-a tu je upravo bilo strategijsko težište borbenih dejstava snaga NOP-a.

Zapadni deo centralne planinske oblasti imao je veoma značajan položaj kako zbog velike prohodnosti, tako i zbog toga što preko njega vodi jedina železnička pruga normalnog koloseka sa obala Jadranskog mora u dolinu Save, a tzv. lička i postojnska vrata predstavljala su jedine šire prirodne prolaze sa obala Jadranskog mora u dolinu Save, odnosno ka Zagrebu. Zbog toga je ovaj region, kako za okupatora tako i za snage NOP-a, bio od najveće političke, ekonomske i strategijske važnosti. Političko-strategijski značaj ovog prostora naveo je Vrhovni štab ⟷ vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita da strategijsko težište borbenih dejstava prenese, sredinom 1942. godine, na to područje.

Jugoistočna planinska oblast, sa brojnim kotlinama i rečnim dolinama, pogodovala je upotrebi oklopno-motorizovanih snaga okupatora, a postojanje u njoj značajnih međunarodnih unutrašnjih komunikacija i privrednih objekata, koje je okupator želeo da kontroliše po svaku cenu, pružalo je mogućnost da posluži kao operacijska osnovica jedinicama NOV i POJ za napadna — ofanzivna borbena dejstva na komunikacije u dolini Južne Morave, čvorištu komunikacija i centralnom delu Balkana Nišu, kao i rejonu Skoplja i Prištine, od čijeg držanja i kontrole je zavisila sudbina nemačkih snaga u Grčkoj i nemački uticaj u Bugarskoj.

Severozapadna planinska oblast, mada neprohodnija od jugoistočne, bila je najkomunikativniji deo jugoslovenskog ratišta. Preko nje vode i važnije međunarodne komunikacije, koje su Nemci koristili za održavanje veza sa snagama u Africi i Italiji. Gusta mreža komunikacija omogućavala je okupatoru angažovanje vrlo jakih snaga, što je veoma otežavalo borbena dejstva jedinica NOV i POJ.

2) *Panonska oblast — nižij a,* koju čini veoma prohodno zemljište, bila je nepogodna za oružanu borbu, ali kada se iskoriste i najmanje prirodne pogodnosti — šume, brda, poljoprivredne kulture, naselja i slično — bilo je moguće voditi na svakom zemljištu, pa i tu borbena dejstva.

3) *Primorska oblast.* Obalski pojas ove oblasti, zatim obalski rub, otoci, međuotočni arhipelag i obalno more bili su specifični po mnogim svojim obeležjima, pre svega, što su zahtevali angažovanje sva tri vida oružanih snaga obe suparničke strane. Osim toga, kako je istovremeno razdvajao jedinstveno područje sila Osovine na Balkanu i Apeninima, predstavljao je neprekidnu potencijalnu opasnost od eventualnog iskrcavanja, saveznika. Nemci i Italijani su bili prisiljeni da maksimalno angažuju'-svoje snage radi paralisanja i likvidiranja NOR-a u ovoj oblasti. Tu se neprekidno osećao uticaj kopna na more i obratno. S obzirom na nepovoljan odnos snaga, jedinicama NOV i POJ bio je otežan manevar, posebno između otoka i kopna, a kako su okupatorske i kvislinške snage dugo vremena dominirale na moru, bilo je veoma teško prebacivati jače snage sa kopna na otoke i obratno. U stvari, postojalo je samo nekoliko „kanalisanih" pravaca za manevar jedinica NOV i POJ u izvlačenju i povlačenju od obale u dubinu kopna, koji su otežavali borbena dejstva i prisiljavali snage NOVJ da se na vreme izvlače ili vode iscrpljujuće borbe u okruženju i vrše proboj u nepovoljnim uslovima.[15]

[15] Strategija oružane borbe u narodnooslobodilačkom ratu (Zbornik radova), VIZ, Beograd 1980, str. 142—148.

Vojni odnos snaga, posmatrajući ga kao opšti i relativni zbir ljudskog i materijalnog faktora, kako u strategijskim tako i u operativnim razmerama, kretao se od početka ustanka pa sve do završnih operacija Jugoslovenske armije u korist neprijatelja i neprekidno je uticao na vođenje operacija na jugoslovenskom ratištu. Međutim, mora se naglasiti da se on konstantno menjao u korist oružanih snaga NOP-a.

Kada se uzme u obzir kretanje nprijateljskih snaga direktno angažovanih u oružanoj borbi na jugoslovenskom ratištu, onda se dobij a ovaj brojčani odnos u ljudstvu: 8:1 na kraju 1941. godine (650.000:80,000), =i 7:1 na kraju 1942. godine (680.000:150.000), 2,7:1 krajem 1943. godine (860.000:320.000), 2:1 na kraju avgusta 1944. godine (813.000:400.000) uvek u korist neprijatelja da bi se tek u martu 1945 — pred početak završnih operacija JA za oslobođenje Jugoslavije — dobio odnos 1:1,05 (664.000:700.000) u korist Jugoslovenske armije. U tehničkim sredstvima, naročito u tenkovima i avionima, prednost je bila izrazita na strani neprijatelja.

Takav vojni odnos snaga ostvaren je delom i zbog angažovanja kvislinških oružanih formacija, bez kojih bi taj odnos bio znatno manji. Kvislinške vojne jedinice su činile: 1941. godine — 23% ukupnih snaga neprijatelja; 1942. godine — 31%, 1943. godine — 47,5%, 1944. godine — 49% i 1945. godine — 36%. Postojeći odnos snaga u celini uticao je na način ratovanja NOVJ i na probleme pripremanja i izvođenja operacija.

S obzirom na površinu Jugoslavije (247.542 km^2) i broj njenih stanovnika (15,384.000), okupator nije bio u mogućnosti da obezbedi toliki broj vojnika kojima bi mogao da efikasno pacifizira prostor i sve objekte na njemu. U vreme njegovog najvećeg brojnog stanja je jedva mogao da postavi 3,7 vojnika na km^2, dok je prosečna gustina stanovnika u Jugoslaviji iznosila 66 stanovnika na km^2, što mu ni izdaleka nije bilo dovoljno da kontroliše jugoslovenski prostor.[14]

OBLIK RATA I ORUŽANE BORBE

Na izbor oblika rata i oružane borbe, pa i borbenih dejstava, presudno su uticali opšti i posebni uslovi kao što su — da je NOR vođen protiv okupacionih trupa dobro organizovanih i tehnički savremeno opremljenih armija protivnika s jedne strane, a da je trebalo stvarati sopstvene oružane snage, bez sredstava za borbu i materijalne opremljenosti, bez slobodne teritorije, s druge strane. Orijentacija je bila na samostalno vođenje rata, istina u okviru antifašističke koalicije, ali osloncem na vlastite snage i mogućnosti.

Narodnooslobodilački rat, po svom obliku — kako je istakao Josip Broz Tito — bio je .,*općenarodni rat. . . dobro organizovan, vođen iz jednog centra, Vrhovnog štaba, sa kombinacijom partizanskog ratovanja sa frontalnim borbama, koje su bile uslovi jene postojanjem slo-*

[16] Strategija oružane borbe (Zbornik radova), str. 140—142.

hoclnih teritorija i formiranjem većih vojnih jedinica, divizija, i korpusa"." **Znači, radilo se o tome da je primenom partizanskog načina borbe trebalo pokrenuti narod na oružani ustanak i stvoriti uslove da on izrašte u opštenarodni oslobodilački rat. Po svojoj društveno-političkoj suštini bio je nacionalnooslobodilački i revolucionarni, čime je istovremeno odražavao oslobodilačku i klasnu sadržinu, a po karakteru pravedan i progresivan.**

Orijentacija na partizanski način ratovanja značilo je' da je KPJ odabrala najprikladniji način oružane borbe protiv okupatora i njegovih pomagača — domaćih izdajnika. O tome je Tito još u novembru 1941. pisao: „*Pravilno je, dakle, samo shvaćanje narodnog ustanka kao jednog trajnog partizanskog rata, koji će da zahvaća sve veće i veće mase, koji će da zadaje neprijatelju sve teže i teže udarce, koji će da učvrsti savez radnika i osnovnih narodnih radnih masa i koji će, konačno, dovesti do potpunog uništenja neprijatelja — paralelno s akcijom Crvene armije i oslobodilačkih pokreta u Evropi i čitavom svijetu. Ako gledate kroz takvu perspektivu, onda mora biti jasno da će tu biti'i malih i krupnih akcija"*.[1]' **Ovim je istaknuto da se samo oružanom borbom mogu realizovati vojno-politički ciljevi narodnooslobodilačkog rata i revolucije, a 10 je bilo bitno u budućem sadržaju operacije.**

Kroz sagledavanje tih specifičnosti, ispoljenih u početku i tokom čitavog NOR-a, postojala su tri oblika oružane borbe: partizanski, kombinovani i frontalni, i tri glavna oblika borbenih dejstava: borba, boj i operacija, s tim što svaki od njih dominira u određenom periodu rata. Tako je borba, odnosno boj vođen najviše u partizanskom, boj odnosno operacija u kombinovanom i operacija u frontalnom obliku oružane borbe.

Proces prerastanja nižih u više oblike oružane borbe i oblike borbenih dejstava odvijao se kontinuirano evolutivnim putem i paralelno sa odgovarajućim procesom razvoja i narastanja oružanih snaga i njemu korelativnog procesa menjanja odnosa u živoj sili u korist NOVJ. Kombinovani oblik oružane borbe pokazao se najpogodnijim i najefikasnijim u uslovima dugotrajnog opštenarodnog rata pa je i predstavljao bitno odeležje NOR-a u najvećem njegovom trajanju u kojem je i radikalno izmenjen odnos snaga u korist NOVJ i preoteta strategijska inicijativa. Partizanska dejstva bila su osnovni način oružane borbe za otpočinjanje i održavanje kontinuiteta borbe i u najtežim uslovima, zbog čega su ona bila nužan elemenat svakog oblika oružane borbe. NOR je za sve vreme bio manevarski bez jasno vidljivog fronta sve do završnih operacija. Partizanski i kombinovani oblik oružane borbe bili su negacija klasičnog frontalnog oblika, da bi na kraju i sami evoluirali u pretežno frontalni oblik u kojem je bila naglašena kombinacija frontalnih borbi sa dejstvima u pozadini neprijatelja što se, za nastale uslove kakvi su postojali pri kraju rata, pokazalo, kao najbolja forma za uspešno okončanje rata i ostvarivanje političkih i vojnih ciljeva NOR-a.

[17] Josip Broz Tito, Stvaranje i razvoj Jugoslovenske armije; Beograd 1949, str. 39.

[18] Josip Broj Tito, Vojna djela, knji. II (drugo izdanje), VIZ, Beograd 1978, str. 300.

OSNOVNI STRATEGIJSKI PRINCIPI

Opredeljujući se za NOR rukovodstvo NOP-a postepeno je gradilo osnovne strategijske principe koji su imali odraza na vođenje operacija. Ističemo samo nekoliko najznačajnijih.

Jedno od najvažnijih načela strategije NOP-a jeste *vođenje oružane borbe na celokupnom jugoslovenskom prostoru.* **Ovo načelo je Josip Broz Tito ovako formulisao:** *„Pošto je naša strategija imala za konačni cilj istjerivanje svih okupatora iz zemlje i pobjedu nad kvislinzima, predviđeno je da operacijski prostor bude čitava Jugoslavija, kako bi se što više razvukle neprijateljske snage i taktikom brzih manevara i iznenadnih napada na najslabija mjesta nanijeli neprijatelju što veći gubici".*[19]

Primenom ovog načela okupatorima i kvislinzima bila je nametnuta oružana borba istovremeno i trajno na ćelom jugoslovenskom prostoru kao jedinstvenom ratištu. Jedino vođenjem oružane borbe na celokupnom jugoslovenskom prostoru bilo je moguće stvoriti takve uslove neprijatelju da se ne može efikasnije suprotstaviti oružanim snagama NOP-a i omogućiti uspešnu primenu drugih oblika oružane borbe i tako uspešnije rešavati politička i vojna pitanja NOP-a.

Težište oružane borbe nalazilo se na vangradskim područjima, što je takođe bilo bitno načelo NOR-a. Glavne neprijateljske snage bile su angažovane u posedanju gradova i većih naseljenih mesta i uspostavljanju okupacionog sistema, a drugi deo vršio je kontrolu komunikacija i štitio eksploataciju izvora sirovina, energije i drugih dobara.

O tome Edvard Kardelj piše: *„Klasična teorija oružanog ustanka, koje se u drugom svetskom ratu i dalje pridržavala Kominterna, odnosno mnoge komunističke partije, bila je pod uticajem oružanih borbi radničke klase u XIX veku i posebno oktobarske revolucije. Suština tog koncepta sastojala se u tome da je težište oružanog ustanka u gradovima i da on, po pravilu, treba da izraste iz štrajkova i demonstracija radnika. Oslanjajući se na takve koncepte, ne toliko mali broj evropskih komunista je 1941. godine, pa i kasnije, kritikovao naš koncept oružanog ustanka kao 'seljački' i 'bez šansi na uspeh'."*[20]

Tako je strategijsko težište oružane borbc^bilo na vangradskim područjima, dok su se u gradovima izvodile diverzije, sabotaže i organizovala obaveštajna služba. Bitka za gradove vodila se iz dana u dan i poprimala je sve šire razmere, jer su oni predstavljali značajnu političku i materijalnu bazu NOP-a. Osim toga, dejstvima jedinica NOV i POJ po objektima i komunikacijama u širim prigradskim zonama gradovi su bili izloženi određenom stepenu blokade, što je bitno uticalo na aktivnost neprijateljskih snaga, kako u gradovima tako i u vangradskim područjima koja im gravitiraju. Time su jedinice NOV i POJ istovremeno sebi obezbedile slobodu manevra i maksimalno korišćenje prostora, kako u fizičkom smislu tako i u pogledu aktiviranja stanovništva, koje je oko 75% živelo van gradova.

[19] Josip Broz Tito, Vojna djela, knj. II, str. 301

[20] Edvard Kardelj, Tito na istorijskim raskršćima, Narodna armija, 25, maj 1972.

Kada je došlo do postepene promene u ukupnom vojnom odnosu snaga u korist NOV i POJ, od sredine 1944. godine oružana borba se proširila i na gradove, za oslobođenje i zadržavanje velikih gradova napadnim operacijama, kao što su: niška, beogradska, kninska, mostarska, sarajevska, karlovačka i druge operacije iz završnog perioda rata.

Izgradnja jedinstvenih oružanih snaga i jedinstveno rukovođenje oružanom borbom bilo je trajno načelo strategije NOP-a. Stvaranje i izgradnja oružanih snaga bili su neposredno u domenu CK KPJ i lično Josipa Broza Tita, čime je bio zagarantovan njihov razvoj na jedinstvenim osnovama na čitavom jugoslovenskom prostoru, uz potrebno uvažavanje specifičnosti, posebnih uslova i potreba pojedinih delova Jugoslavije.

Princip jedinstvenosti oružanih snaga bio je usklađen s formiranjem jedinica na regionalnoj i nacionalnoj osnovi. Jer, osnivanje jedinica na regionalnoj i nacionalnoj osnovi imalo je dubok politički i vojni smisao: u političkom pogledu, to je bio izraz politike nacionalne ravnopravnosti i praktičan doprinos rešavanju nacionalnog pitanja; u vojnom pogledu, tako stvorene jedinice su u oružanoj borbi ispoljavale visok borbeni kvalitet. Međutim, bez obzira na nacionalnu i regionalnu osnovu, operativne jedinice nisu bile isključivo vezane za teritoriju gde su nastale, već su se, po pravilu, borile tamo gde je bilo najpotrebnije — širom Jugoslavije. Oružane snage NOP-a prekrivale su čitavu teritoriju Jugoslavije i tako je vojna organizacija odgovarala potrebama rata i svim aspektima vođenja operacija.

Rukovođenje oružanom borbom bilo je, takođe, u rukama CK KPJ i Vrhovnog štaba i jedinstveno za celu zemlju. Ovim je osigurano da štabovi i komande usvoje jedinstvenu koncepciju i doktrinu rata, a to je postizano preko smernica, direktiva, savetovanja i slanjem delegata viših štabova u niže.

Na čelu svih oružanih snaga NOP-a nalazio se Vrhovni štab, koji je rukovodio narodnooslobodilačkom borbom na čitavoj teiitoriji Jugoslavije preko glavnih i drugih štabova, a u velikim operacijama je neposredno komandovao jedinicama koje su ih izvodile. Time je bilo obezbeđeno da čitava jugoslovenska teritorija bude jedinstveno ratište, sa jedinstvenim oružanim snagama, jedinstvenom ratnom veštinom i jedinstvenim komandovanjem, što je olakšalo vođenje operacija.

Izbegavanje krutih frontova i odlučujućih sudara bilo je strategijsko načelo, koje je primenjivano u izvođenju operacija, sve dok se vojni odnos snaga nije promenio u korist oružanih snaga NOP-a. Jedinice NOVJ bile su ona strana koja je stalno tražila i nametala borbu, u svim onim oblicima u kojima je neprijatelj trpeo veće gubitke, trošile se i osipale njegove snage, a snage NOP-a kvalitativno i kvantitativno stalno narastale.

Izbegavanjem držanja krutih frontova i mrtvih blokada gradova, u nepovoljnom odnosu snaga, trebalo je onemogućiti da do većeg izražaja dođe protivnička superiornost u živoj sili i ratnoj tehnici i tako se, pored ostalog, izbegnu nepotrebne i velike žrtve.

Inicijativa shvaćena kao nametanje sopstvene volje protivniku, u strategijskim razmerama ispoljavala se kao načelo od uticaja na operacije NOVJ. Aktivnim i ofanzivnim dejstvima na pretežno većem

delu jugoslovenskog ratišta obezbeđeno je nametanje svih oblika oružane borbe i načina vođenja borbenih dejstava, čime se moglo uspešnije menjati strategijsko i operativno težište i izvoditi manevar glavnih grupacija. Upravo se tako uspešnije realizovao princip strategijske inicijative tokom celog NOR-a.

Iznenađenje je bilo stalno prisutno. Na strategijskom nivou počelo se realizovati samim činom oružanog ustanka, zatim njegovom masovnošću, žilavošću i vitalošću, naročito kada je prerastao u dugotrajan oslobodilački opštenarodni rat. Neprijatelj je bio iznenađen na taktičkom, operativnom i sratategijskom nivou, što je bilo presudno i za uspešno vođenje operacija. Jedinice NOV i POJ su time stvorile takvu situaciju u kojoj se neprijateljske snage objektivno nisu mogle snaći i izbeći iznenađenje, bez obzira na sve mere koje su preduzimali.

Ofanzivnost i aktivnost su takođe prihvaćene kao načelo sa refleksijom na vođenje operacija. Saznanje da ofanzivnost, praćena makar i delimičnim svakodnevnim uspesima, bitno utiče na podizanje morala boraca i naroda, neprekidno je podsticalo na akciju. Napadalo se i onda kada se izvodila odbrana i kada se na nekim delovima ratišta bilo u odbrani, i tada je povećan stepen ofanzivnosti u ostalim krajevima. Ofanzivnost je proizlazila iz potrebe za slobodom akcije i manevra u datim vremenskim i prostornim uslovima.

Manevar, kao strategijski princip, bio je stalno prisutan u svim operacijama koje je vodila NOVJ. Težnja da se izbegavaju frontalne borbe upućivala je na maksimalno primenjivanje napada *iz* pozadine i na bokove, kombinujući ih sa zasedama i drugim oblicima manevra, da bi se udar izvršio na drugom, za protivnika manje očekivanom ili neočekivanom mestu.

Način ratovanja koji je zahtevao stalnu pokretljivost jedinica NOVJ nije se mogao ni na operativnom nivou iscrpsti samo klasičnim napadnim i odbrambenim operacijama, već i takvim poduhvatima koji su imali šire značenje pa su nazivani različitim imenima, kao što je „marš-manevar" i si. Zapravo, operativni poduhvati su izvođeni tako .sto je ostvarivan iznenadni prodor sa jedne slobodne teritorije na drugu slobodnu ili poluoslobođenu teritoriju, preko područja koja su okupatorske trupe držale ili kontrolisale. U operativnim poduhvatima manevar je ispoljavan u najvećem mogućem stepenu i yjime su se postizali japaženi vojni i politički rezultati. *-•

Ova i druga ratna načela bitna .za vođenje" operacija stvarala »u se postepeno, gradila i dograđivala kroz praksu borbe u skladu sa političkom i vojnom -strategijom i ciljevima rata i revolucije. Ona su se kreirala na sednicama CK KPJ i Politbiroa CK KPJ i Vrhovnog štaba pod Titovim rukovodstvom.[21]

NASTAJANJE, RAZVOJ I SPECIFIČNOSTI OPERACIJA U NOR-u

Da bi se utvrdilo kada se u narodnooslobodilačkonr ratu javila operacija kao oblik organizovanja i izvođenja borbenih dejstava, odnosno da bi se ona u veoma bogatoj stvarnosti oružane borbe NOR-a

[21] Strategija oružane borbe (Zbornik radova), str. 204—212, 237—248.

mogla identifikovati, neophodno je imati u vidu opšteprihvaćene naučno-teorijske kriterijume o operaciji kao složenom obliku borbenih dejstava i konkretnu praksu NOR-a, odnosno njegove bitne karakteristike. Pre svega, suština toga je u originalnosti i autentičnosti izbora oblika i načina vođenja rata, zatim u specifičnosti organizovanja oružanih snaga, izboru taktike i drugih konkretnih pitanja organizovanja i vođenja oružane borbe u pojedinim periodima rata i delovima Jugoslavije. Sve to i mnogo čega drugog treba imati u vidu kada se govori o pojavi, nastanku i razvoju operacije u NOR-u.

Kvalitativna svojstva operacije uopšte, pa i u NOR-u, razlikuju se od drugih oblika borbenih dejstava, jer je operacija nastala kao svojevrsna sinteza borbi, bojeva i drugih borbenih dejstava, odnosno organizovan sistem svega toga na kvalitativno višem nivou, a ne njihov prosti mehanički zbir. Osim toga, operacija je sasvim određen oblik borbenih dejstava, kroz čije se osnovne elemente: cilj, snage, sredstva, vreme i prostor, kao merljive pokazatelje, mogu približno tačno izraziti njena dimenzionalnost, zamah i nivo. Uz to, operacija je najsloženiji oblik borbenih dejstava, jer sadrži, objedinjava i organizacijski povezuje više drugih, manje složenih oblika borbenih dejstava, taktičkih radnji i postupaka angažovanih snaga, na osnovama određenih zakonitosti i načela. I, na kraju, operacija je istovremeno nastala i razvila se kao najviši organizovani oblik borbenih dejstava, jer se njenim izvođenjem ostvaruju ne samo operativni već i strategijski ciljevi u ratu.

U dosadašnjim istraživanjima oblika vojne organizacije, oružane borbe, borbenih dejstava, pa i drugih pitanja NOR-a, prisutne su dve krajnosti.

Prvo, ima pokušaja da se čitav NOR i oružana borba u pogledu njihovog teorijskog determinisanja posmatraju i cene isključivo kroz prizmu kriterijuma koji su bili ili su još uvele karakteristični za vojnu nauku i ratnu doktrinu drugih, naročito velikih zemalja, pre svega vodećih svetskih sila, što praktično znači ne shvatanje onih posebnosti i autentičnosti koje čine bitne karakteristike NOR-a i uslove u kojima je vođena oružana borba.

Ne mogu se odbacivati, a još manje se mogu bez određenih ograda prihvatiti, u ratnoj veštini opštepoznati i verifikovani kriterijumi i kao takvi primenjivati u istraživanju operacija izvedenih u NOR-u. Te kriterijume je potrebno imati u vidu i za identifikaciju i teorijsko određivanje operacija u NOR-u, naročito kada su u pitanju cilj operacije, jčfčina i sastav snaga koje izvode operaciju, veličina i druge karakteristike operacijske prostorije, vreme trajanja operacije, sistemi komandovanja i drugi elementi uslova u kojima se vodi rat i sadržaj operacije. Međutim, korisno je i preporučljivo uvek primenjivati sopstvene vrednosne kriterijume, kada je u pitanju operacija u NOR-u jer se samo na taj način može doći do onih autentičnih operativnih pokazatelja koji i čine operaciju NOVJ specifičnom i u mnogo čemu različitom od klasičnih operacija koje su vodile druge armije u drugom svetskom ratu.

Druga se krajnost može videti u pokušaju da se ospori svaka važnost i primennjivost nekih opšteprihvaćenih naučnih kriterijuma ratne vestine i na NOR u Jugoslaviji, odnosno da se pokuša dokazati kako

je oružana borba u Jugoslaviji po svojoj suštini, načinu i oblicima izvođenja bila toliko posebna i specifična da se uopšte ne može skoro u ničemu podvesti pod opšte važeće kriterijume koji su poznati u vojnoj nauci.

Nijedna od ovih krajnosti nije prihvatljiva, jer kao takva ne obezbeđuje jedno svestrano istraživanje i teorijsko oblikovanje oružane borbe u Jugoslaviji, pa i operacije.

Prema tome, operacija u NOR-u je nastala i razvila se kao najviši i najsloženiji oblik borbenih dejstava, i to postepeno u sukobu s nadmoćnijim i veoma jakim protivnikom, a izvodila se dosta elastično u izuzetno složenim uslovima po jedinstvenoj operativnoj zamisli i u početku, koliko je god bilo moguće, po planu, određenim snagama i sredstvima, na određenom većem i manjem prostoru i u određenim vremenskim uslovima i razdoblju radi postizanja operativnog ili strategijskog cilja koji je imao vojno, ali veće političko značenje.

Pri utvrđivanju ili identifikaciji operacije NOVJ potrebno je najpre sagledati opšte determinante operacije, tj. cilj, snage i sredstva, prostor i vreme, kao i druge, ponajveće političke pokazatelje koji čine sadržaj operacije u NOR-u. Osnovni sadržaj svake operacije, naročito onih sa krupnijim značajem, načelno je određivalo vrhovno rukovodstvo NOP-a — Vrhovni štab, a izuzetno i glavni štabovi. Ostale operacije su pripremali i vodili glavni štabovi, štabovi korpusa i operativnih grupacija, ali uvele uz određenu saglasnost sa višim vojnim i političkim rukovodstvom NOP-a. Na kraju rata operacije su planirali i vodili štabovi armija uz neposredno angažovanje Generalštaba, a ponajviše vrhovnog komandanta maršala Tita, koji je, koliko je god bilo moguće, ulazio u sve osnovne sadržaje armijskih operacija.

Cilj operacije se dosta studiozno odabirao i ponajviše je imao politički naglasak jer je iz toga proizlazio i sadržaj operacije u celini. Cilj je bio jedinstven za sve snage koje su angažovane u operativnom poduhvatu i imao je u tom vremenu najviši operativni ili strategijski značaj. Određivao ga je najviše Vrhovni štab i NOV i POJ u zajednici sa Politbiroom CK KPJ kao deo strategijskog plana sa šjrim sadržajem, gledajući uvek zahteve rata.

Snage i sredstva u operaciji snaga NOVJ bili su različiti i nisu niti se mogu uzeti kao jedino merilo u određivanju jedne operacije i da samo to obavezno čini operaciju, ili ako su te snage manje da onda to nije operacija. Pri" tóme potrebno je poći od saznanja da su snage i sredstva u početku izražavani kroz manje sastave — grupe partizanskih odreda i brigade, zatim kroz veće sastave — grupe divizija, korpuse i grupe korpusa, a na kraju kroz armije, što je sve zavisilo od mogućnosti i dostignutog stepena vojne organizacije i perioda rata. Operativni poduhvati na nivou operacija izvođeni su i manjim i većim vojnim formacijama, čiji se proces prerastanja kretao od nižeg ka višem obliku vođenja rata, i od operacija manjeg ka operacijama većeg zamaha.

Operativni poduhvati nivoa operacije izvođeni su na prostoru koji je činio više-manje jedinstvenu celinu, a početak, tok i završetak operacije odvijali su se u određeno kontinuirano vreme koje je imalo početak i kraj, ali ne uvek tako strogo omeđena kao što je slučaj kod klasičnih operacija drugih armija.

Pored napred iznetog, treba imati u vidu i to da su operativni poduhvati oružanih snaga NOP-a u 1941. godini imali samo neke jasnije izražene karakteristike od onih iz 1942. i narednih godina rata kada su se operacije NOVJ približavale karakteristikama savremenih operacija, uz određene specifičnosti, pa i ograničenja, a da su na kraju rata one imale sva potrebna svojstva kao i operacije koje su izvodile klasične armije.

Kada se govori o operaciji NOVJ, onda se jasno vidi da su one izvođene pod neposrednim rukovodstvom ili po naređenju Vrhovnog štaba, odnosno Generalštaba ili glavnih štabova, pa štabova armija i korpusa; da napadne operacije predstavljaju deo ili celu jednu etapu ofanzive jedinica NOVJ, a da su odbrambene operacije inicirane ofanzivnim dejstvima (napadnim operacijama) neprijatelja,

Polazeći od toga kriterijuma, kao i od činjenice da su strategijska pitanja u 1941. godini rešavana dejstvima partizanskih odreda i to u obliku niza borbi i bojeva, pa se geneza operacije, kao najvišeg i najsloženijeg oblika borbenih dejstava oružanih snaga NOP-a, javlja već tada. Zapravo, u borbenim dejstvima partizanskih odreda u zapadnoj Srbiji i Šumadiji ispoljeni su pojedini elementi operacije kao što su: jedinstven cilj, jedinstven prostor — teritorija i jedinstveno komandovanje koji su se ispoljili uz neposredan uticaj strategijskog komandovanja, tj. vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita.

Ako se pođe od napred iznetog kriterijuma, onda je oko 40 operativnih poduhvata iz borbenih dejstava jedinica NOVJ, prema sadržaju i nivou, imalo oblik operacije. Njih je teoretski moguće podeliti i ldasifikovati prema vidu borbenih dejstava, u odnosu na mesto izvođenja, zatim s obzirom na angažovane snage, prema cilju i načinu izvođenja, mestu u okviru ratišta i vojišta, zavisno od značaja i rezultata koji se planiraju i u odnosu na sastav snaga koje operaciju izvode i drugo.

Međutim, za klasifikaciju operacija NOVJ izgleda da je najcelishodnija podela:

1) po cilju, vidu dejstava i načinu upotrebe snaga na: a) odbrambene operacije, b) napadne operacije i c) operacije tipa marš-manevra;

2) po značaju i rezultatima na: a) operacije operativnog značaja i b) operacije strategijskog značaja;

3) po jačini snaga koje su ili izvodile na: a) operacije grupe partizanskih odreda i grupe brigada, b) operacije grupe divizija i korpusa c) na operacije grupe korpusa i armija.

Posmatrajući NOR u celini, operacije su izvodili različiti sastavi oružanih snaga od grupe odreda i brigada 1942. do više armija 1945. godine, što je, svakako, bilo uslovljeno stepenom razvoja i oblicima vojne organizacije oružanih snaga, vremenom njihovog izvođenja, operativno-strategijskim ciljem i drugim činiocima konkretne vojno-političke situacije. Naime, nosioci borbenih dejstava u pojedinim periodima NOR-a bili su one jedinice i sastavi NOVJ koji su u organizacijsko-formacijskom pogledu imali najviši nivo, što se odražavalo i na njihovo angažovanje u operacijama, pa otuda različita svojstva i sadržaj operacije.

Operaciju u NOR-u su izvodile uglavnom jedinice čvršćeg i trajnijeg sastava kao što su korpusi i armije, ali i privremeno formirani

sastavi različite jačine pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba ili pod komandom formiranog štaba. Takva je bila Operativna grupa Vrhovnog štaba, sastava tri do pet divizija, koja je izvela nekoliko zapaženih operacija u toku tzv. četvrte i pete neprijateljske ofanzive. Isto tako, jedan broj operacija u toku 1944. godine u Makedoniji, Srbiji i na Kosovu izvele su zajednički kombinovane grupacije NOVJ sa delovima sovjetske Crvene i manjim angažovanjem nove bugarske armije, što je imalo određen uticaj na njihov sadržaj, način pripremanja, komandovanje i izvođenja, mada su i u tim slučajevima dejstva snaga NOVJ imala originalna svojstva i karakteristike.

Operacije u NOR-u, i uopšte izvođene su na taj način što ih je jedna od zaraćenih strana inicirala odnosno planirala, izvodila i nametala drugoj strani. Stoga ćemo ih podeliti na operacije oružanih snaga NOP-a i operacije neprijateljskih jedinica, odnosno okupatorsko-kvisiinških snaga.

Posebno bi trebalo ukazati na to da se specifičnost operacije u NOR-u ogleda i u činjenici što su u njoj, osim vojnih sastava, učestvovali političke organizacije NOP-a i stanovništvo, naročito omladina, pri čemu je to karakteristično za bihaćku, beogradsku, mostarsku, sarajevsku i još neke operacije, a to je ono što operaciju NOVJ najviše odvaja od operacija klasičnih armija.

Glava druga

Operacije u periodu jul 1941-novembar 1942.

PARTIZANSKI ODREDI I PARTIZANSKI NAČIN RATOVANJA

Oružanim ustankom, koji je počeo u julu 1941, do septembra su postignuti veliki vojni i politički rezultati. Ostvarena je zamisao CK KPJ i Josipa Broza Tita da se, pokretanjem oružane borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika putem partizanskih akcija, podignu mase na oružani ustanak. Oružane akcije različitih razmera i intenziteta razvile su se gotovo ira čitavoj teritoriji Jugoslavije, a u Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i delu Hrvatske poprimile su karakter masovnih narodnih ustanaka. Ustaničke snage su na ovim područjima bile veoma jake, a kroz svakodnevnu borbu sa okupatorima i kvislinškirn snagama zaplenile su znatne količine naoružanja i opreme i stekle prva ratna iskustva.

U 1941. godini orijentacija je bila na formiranju *partizanskih odreda i partizanskom obliku oružane borbe.* Zapravo, partizanskim odredima i partizanskim načinom vođenja oružane borbe pokretao se narod na oružani ustanak i stvarali uslovi da ustanak preraste u opštenarodni oslobodilački rat. Već u leto 1941. godine partizanski odredi su osnovani gotovo u svim krajevima Jugoslavije, čime je ostvaren osnovni uslov-za. pokretanje i vođenje oružane borbe protiv okupatora i njegovih saradnika.

Glavni štab NOPOJ, sa generalnim sekretarom KPJ i vrhovnim komandantom Josipom Brozom Titom na čelu, 16. septembra prešao je iz Beograda na oslobođenu teritoriju zapadne Srbije.

Poseban značaj za razvoj oružane borbe i izgradnju oružanih snaga NOP-a imalo je vojno-političlco savetovanje, održano u Stolicama 26. septembra 1941, sa nacionalnim, pokrajinskim o oblasnim rukovodstvima NOP-a. Na Savetovanju je, na osnovu analize oružane borbe i drugih iskustava iz pređenog perioda, razrađen plan stvaranja novih i proširenja postojećih slobodnih teritorija. Glavni štab NOPOJ preimenovan je u Vrhovni štab i odlučeno je da se za rukovođenje oružanom

borbom i komanduvanje jedinicama u pojedinim zemljama i pokrajinama formiraju, odnosno reorganizuju glavni štabovi NOP odreda.[22]

Na sprovođenju odluka Savetovanja u Stolicama bila su angažovaua sva rukovodstva KPJ i svi štabovi NOPOJ. Postupno je učvršćivana vojna organizacija partizanskih odreda i pojačavane oružane akcije protiv okupatora i kvislinga, što je dovelo do stvaranja novih i većih jedinica i slobodnih teritorija.

U Srbiji, gde je oružani ustanak ubrzo zahvatio čitavu njenu teritoriju, naročito je bio masovan u Šumadiji i zapadnoj Srbiji gde je broj partizanskih odreda naglo rastao. Već sredinom septembra bilo je oslobođeno oko dve trećine teritorije i formirana 24 partizanska odreda, a umesto stare vlasti stvarani su narodnooslobodilački odbori (NOO).

Međutim, zbog nemačko-kvislinške ofanzive, uspelo se održati samo 12 partizanskih odreda, u Vojvodini pet, a na Kosovu je bio formiran Metohijski partizanski odred.

U Crnoj Gori je, krajem oktobra, Štab narodnooslobodilačkih gerilskih odreda za Crnu Goru, Boku i Sandžak reorganizovan u Glavni štab NOP odreda za Crnu Goru i Boku. Zatim su njegovom naredbom, od 11. novembra, formirani Lovćenski, Zetski, Durmitorski i Komski partizanski odred, a krajem novembra od Durmitorskog partizanskog odreda formirani su Durmitorski i Nikšićki partizanski odred i od Zetskog partizanskog odreda Zetski i partizanski odred „Bijeli Pavle". Po naređenju Vrhovnog štaba, radi pružana pomoći partizanskim odredima u Srbiji i povezivanja slobodnih teritorija Srbije i Crne Gore, Glavni štab NOP odreda za Crnu Goru i Boku izvršio je, od 5. do 20. novembra, odabiranje dobrovoljaca i formirao Crnogorski partizanski odred, a zatim ga uputio u Sandžak. Međutim, posle neuspešnog napada na Pljevlja, 1. decembra, u kome je imao oko 500 mrtvih i ranjenih, Crnogorski partizanski odred se morao povući iz Sandžaka gde je ostavio oko 700 boraca, od kojih je kasnije oko 320 ušlo u sastav I. proleterske NOU brigade, a oko 200 u novoformirani Crnogorsko--sandžački partizanski odred.

U Bosni i Hercegovini, Štab^ narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Bosnu i Hercegovinu preimenovan je u Glavni štab NOP odreda, koji je težište svoje aktivnosti usmerio na izgradnju vojne organizacije. U razdoblju oktobar-decembar partizanske snage reorganizovane su u veće partizanske odrede, i to:

— u Bosanskoj krajini i srednjoj Bosni formirani su 1, 2. i 3. krajiški i Livanjski partizanski odred;

— u istočnoj Bosni formirani su Majevički, Ozrenski, Birčanski, Romanijski, „Zvijezda" i Kalinovački partizanski odred;

[22] Tada je odlučeno: da se u svim oblastima Jugoslavije pređe na jedinstvenu formaciju partizanskih odreda od 3 do 4 bataljona, sa po 3 do 4 čete, od kojih svaka po 80 do 100 boraca, da partizanskim odredom i bataljonom komanduje štab (komandant i politički komesar sa svojim zamenikom), a četom komanda sličnog sastava.

Oslobodilački rat, knj. 1, str. 107—108; dr Jovan Marjanovič, Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941, str. 228—237.

— u Hercegovini je formiran Hercegovački partizanski odred od deset bataljona.[23]

U Hrvatskoj je u toku oktobra formiran Glavni štab NOP odreda Hrvatske, koji je postepeno preuzimao rukovođenje oružanim akcijama u Kordunu, Baniji, Lici, Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju, dole su u ostalim krajevima akcijama rukovodila lokalna vojna i partijska rukovodstva.

U toku novembra i decembra reorganizacijom ustaničkih jedinica u severnom i srednjem delu Like formirani su 1. lički partizanski odred „Velebit", četiri samostalna partizanska bataljona i dva voda. Reorganizacijom ustaničkih jedinica na Kordunu u oktobru je formiran Kordunaški, a početkom decembra u Baniji Banijski partizanski odred, i u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru Primorskogoranski partizanski odred. U Slavoniji je u oktobru od partizanskih grupa Papuka i Krndije formiran Papušleo-krndijski partizanski odred, a u novembru Psunjski partizanski odred „Malija Gubec", od kojih je 24. decembra formiran Slavonski partizanski bataljon.[24]

U Sloveniji je Glavni štab NOP odreda preduzeo mere za jačanje i proširenje oružane borbe, nastojeći, u prvom redu, da organizaciono učvrsti partizanske jedinice i pojača njihovu aktivnost. U tome je postignut značajan uspeh, što se vidi iz činjenica da je na kraju 1941. godine u Sloveniji bilo četiri partizanska bataljona: 1. i 2. štajerski, Krimski i Gorenjski, i nekoliko samostalnih četa, među kojima treba posebno istaći Pivsku četu, sa ukupno oko 800 boraca.

U Makedoniji je novi PK KPJ, koji je formiran sredinom septembra, preduzeo organizacione i političke mere za učvršćenje partijske organizacije i osposobljavanje partijskih kadrova za rukovođenje oružanim ustankom. U to vreme formiran je Pokrajinski vojni štab za Makedoniju. Sredinom septembra formirani su Skopski i Prilepsld partizanski odred, a 12. oktobra Kumanovski partizanski odred. Napadom Prilepskog partizanskog odreda 11, oktobra na policijsku stanicu u Prilepu počeo je oružani ustanak u Makedoniji. Međutim, zbog drastičnih mera bugarskog okupatora i kolebljivog stava PK KPJ za Makedoniju, sva tri partizanska odreda su razbijena ili rasformirana, kao i Vojni štab za Makedoniju, tako da na kraju 1941. godine u Makedoniji nije bilo partizanskih odreda.[25]

U početku oružanog ustanka *partizanski oblik oružane borbe* bio ie jedina alternativa, pa je oružana borba imala karakteristike diverzija i akcija manjih grupa. Oružana borba je, u srazmeri sa stepenom razvoja ustanka u pojedinim krajevima, prerasla u razvijeni partizanski oblik, čiji su glavni nosioci bili partizanski odredi a od početka 1942. godine

[23] Tako je do kraja decembra na teritoriji Bosne i Hercegovine formirano 11 partizanskih odreda, u kojima se nalazilo preko 18.000 boraca, od kojih 6.300 u Bosanskoj krajini i srednjoj Bosni, 7.300 u istočnoj Bosni i oko 4.000 boraca u Hercegovini. Abdulah Sarajlić, Pregled stvaranja bosanslto-hercegovačkih jedinica Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, Veselili Masleša, Sarajevo 1958, str. 10—87.

[24] Na kraju 1941. godine u Hrvatskoj je bilo sedam partizanskih odreda i pet samostalnih bataljona, kao i nekoliko manjih jedinica, sa ukupno 7.000 boraca.

[25] Nikola Anić, Sekula Joksimović, Mirko Gutić, Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, VII, Beograd 1982, str. 63—86.

brigade, s tim što već tada počinje kombinovanje borbene aktivnosti, u koju su dinamičnost unele brigade.

Načela partizanskog načina ratovanja podrazumevala su neprekidnu aktivnost i inicijativu, koje su se ispoljavale u izvođenju iznenadnih prepada, zaseda, napada, udara u bok i pozadinu, ubacivana u raspored protivnika, diverzija, sabotaža, udara po komunikacijama, dejstava noću, po magli, kiši, snegu i svim drugim uslovima, kao i kroz raznovrsne druge oblike dejstava, uz istovremeno izbegavanje dugotrajnih frontalnih borbi, što je osiguravalo da se manjim snagama postignu značajni uspesi koji su u ukupnom zbiru davali strategijske rezultate.

Svako odstupanje od takvog načela ratovanja dovodilo je do teškoća ustanka u pojedinim krajevima. Vrhovni komandant Josip Broz Tito, dajući suštinu borbenih dejstava partizanskog oblika oružane borbe, kaže: „*Držite se partizanskog načina ratovanja, izbjegavajući krute frontove. Kvarenje komunikacija, uništavanje transporta, zasjede, iznenadni prepadi daju najviše uspjeha, a pri tome trpimo manje gubitke. Mrtve blokade oko varoši nisu pogodne. Oko tih varoši borbe redovno poprime frontalni karakter. Neprijatelju se ne dozvoljava da se udalji od varoši, pa se ne može dobiti nikakav plijen. Oko takvih varoši neprijatelj ima dobre vatrene položaje, pa nam nanosi i veće gubitke*".[26]

Prema tome, jedna od bitnih karakteristika partizanskog oblika oružane borbe je izbegavanje frontalnih dejstava i držanja krutih frontova, čega je bilo u početku ustanka u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Hrvatskoj (Kordunu i Baniji) i u nekim krajevima Srbije. Frontalne borbe su omogućavale da do punog izražaja dođe neprijateljska nadmoćnost u živoj sili i ratnoj tehnici, u kojima su partizanski odredi bili u slabijem položaju. Stoga je Tito stalno upozoravao komande i štabove da se *„drže partizanskog načina ratovanja"*. Jer pravi smisao partizanskog načina ratovanja bio je u tome da se manjim snagama tuku nadmoćnije neprijateljske jedinice i da se neprekidnim akcijama protivnik prisiljavao da angažuje jače snage za sopstveno obezbeđenje. Sa stanovišta moralnog faktora, partizanska dejstva su pozitivno delovala na borbeno raspoloženje boraca i naroda i na njihovo sve aktivnije uključivanje U NOP.

Kako su u početku oružanog ustanka dominirale manje partizanske jedinice — partizanski (gerilski) odredi, sastavljeni od četa, i kako je bataljon bio brojčano najveći i mogao samostalno da dejstvuje, u svojim akcijama oni šu najviše izvodili borbu kao osnovni oblik. Borbe u ovom periodu, pa i kasnije, pokazale su da su kvalitet boraca i specifična taktika najznačajniji i da je to najbolja garancija da će pobeda biti izvojevana.

Težnja je bila da se borba vodi u svim uslovima i u svim krajevima Jugoslavije. U taktici postupaka dominirali su inicijativa i vestina, hrabrost, odvažnost, maštovitost, lukavstvo, kao i visok borbeni moral i politička svest čiji su nosioci bili članovi KPJ i SKOJ-a, gde je omladina pokazala veliku odlučnost i spremnost da se bori u najtežim uslovima za ostvarenje linije KPJ.

[26] Josip Broz Tito, Sabrana djela, tom 9, str. 172—174.

Međutim, u 1941. godini često su izvođeni i bojevi, naročito u onim krajevima Jugoslavije gde su bile brojčano jače ustaničke jedinice i u vreme kada su partizanski odredi bili sastavljeni od bataljona. Takve jedinice su mogle bojevima rešavati krupnije taktičke zadatke, razbijati veće grupe neprijatelja, zauzimati i držati važnije zemljišne objekte, što je u ukupnom zbiru davalo operativne, pa i strategijske rezultate. Načelno je bojeve izvodilo više partizanskih odreda zajedno, ali uvek u saradnji sa stanovništvom i političkim organizacijama NOP-a, koji su raznim oblicima pomoći i neposrednim učešćem u oružanoj borbi davali doprinos uspehu.

Kao posledica oružanog ustanka okupacione snage su bile potisnute u gradove i uporišta pored važnijih komunikacija i prisiljene na podizanje utvrđenja i dovođenja svežih snaga da bi ubrzo prešle u akcije da uguše ustanak i unište ustaničke jedinice. Neke od tih akcija imale su razmere operacija, kao na primer borbe italijanske 9. armije protiv ustanika u Crnoj Gori i nemačkih i kvislinških snaga protiv partizanskih odreda u Srbiji, To su, u stvari, prve dve neprijateljske napadne operacije koje su izvedene u Jugoslaviji protiv ustaničkih jedinica.

ITALIJANSKA NAPADNA OPERACIJA U CRNOJ GORI

(shema 1)

Prvu veliku napadnu operaciju protiv ustaničkih, odnosno snaga NOPOJ u Jugoslaviji izvele su italijanske snage u Crnoj Gori. Obuhvatala je napadna borbena dejstva 14. armijskog korpusa, podržanog avijacijom i mornaričkim jedinicama, ukupno oko 100.000 vojnika protiv oko 30.000 ustanika, a trajala je od 18. jula do 15. avgusta 1941. Ona je izvedena kao odgovor neprijatelja na masovni narodni oružani ustanak.

U oružanom ustanku, koji je 13. jula 1941. počeo u Crnoj Gori, za prvih deset dana nekoliko hiljada ustanika izbacilo je iz stroja blizu 5.000 italijanskih vojnika i oficira i zaplenilo velike količine naoružanja, dok su ustanici imali samo 72 mrtva i 53 ranjena. Bila je oslobođena skoro čitava Crna Gora, osim Cetinja, Podgorice, Nikšića i gradova u Primorju, a pod oružjem je bilo oko 30.000 ustanika.

Radi uspešnijeg vođenja borbe, PK KPJ za Crnu Goru formirao je 18. jula Privremenu vrhovnu komandu nacionalnooslobodilačkih trupa Crne Gore, Boke i Sandžaka, koja je pristupila formiranju ustaničkih četa i bataljona po uzoru na formaciju crnogorske vojske od 1916. godine."

27 Privremena vrhovna komanda nacionalnooslobodilačkih trupa za Crnu Goru, Sandžak i Boku, sastava: Milovan Đilas, komandant, Božo Ljumović, politički, Blažo Jovanović, organizacioni sekretar Pokrajinskog komiteta, Budo Tomović, Arso Jovanović i Bajo Stanišić.

Batrić Jovanović, Crna Gora u NOR i socijalističkoj revoluciji, I, VIZ, Beograd 1960, str. 178.

S obzirom na razmere i značaj ustanka, a da bi ponovo uspostavila okupacionu vlast, italijanska Vrhovna komanda je odmah preduzela mere da uguši ustanak. Po njenom naređenju komandant 9. armije u Albaniji general Pircio Biroli angažovao je 14. armijski korpus sa pet divizija iz Albanije i Kosova i jednu koja se već nalazila u Crnoj Gori, kao i veći broj drugih samostalnih jedinica, albansku kvislinšku grupu „Skenderbeg" i vazduhoplovne i mornaričke jedinice, ukupne jačine oko 100.000 ljudi.[28]

Komandant 14. armijskog korpusa general Mentasti Luiđi glavninu svojih snaga grupisao je u širem rejonu Podgorice i angažovao: diviziju *„Kačatori dele Alpi"* dolinom Zete, pravcem Podgorica — Danilovgrad; diviziju *„Venecija"* pravcem Podgorica — Mateševo; diviziju *„Pusterija"* pravcem Podgorica — Cetinje; diviziju *„Pulje"* pravcem Peć — Anđrilevicu i Rožaj — Berane, dok je divizija *„Taro"* prebačena morem u Bar, Kotor i Herceg-Novi i onda upućena pravcima Bar — Cetinje, Bar — Budva — Grahovo — Vilusi i Kotor — Cetinje. Divizija *„Mesina"* je iz postojećih garnizona sadejstvovala u napadu ostalih snaga, a svemu je pomagala avijacija i mornarica.

Napadnom operacijom je zahvaćeno preko 130.000 ljudi a dejstva su izvođena skoro na čitavoj teritoriji Crne Gore i trajala su oko mesec dana.

Snage divizije „Kačatori dele Alpi" i „Venecija" otpočele su napad 18. jula nastupanjem iz Podgorice prema Danilovgradu i Kolašinu. Ustanicke snage su pružile snažan otpor i do 21. jula odbijale sve napade na položajima severno od Podgorice, talco da su tek 22. jula delovi ovih divizija uspeli da se probiju u Pipere i Donje Kuče. Snažan pritisak jakih italijanskih snaga, propraćen represalijama i propagandom pete kolone,[29] imao je negativnog odraza na deo ustanika, koji su, brojno slabiji i neobučeni, počeli napuštati položaje i otvorili su neprijatelju komunikaciju za Danilovgrad i Lijevu Rijeku.

U žestokim borbama na Veljem brdu divizija „Kačatori dele Alpi" imala je blizu 200 mrtvih i ranjenih pa je, posle manjih sudara kod Oštroga i Nikšića, 5. avgusta stigla na Krnovo i nakon borbi sa delovima Jezerskog i Drobnjačkog bataljona 6. avgusta ušla u Šavnik, a 16. avgusta, bez borbe u Žabljak. U rejonu Jezera došla je u vezu sa

[28] Pošto je od italijanske Vrhovne komande dobio naređenje da energično suzbije ustanak u Crnoj-Gori, komandant 9. armije „Superalba" je 15. jula naredio da se preduzmu sve mere da se „gerilski rat ne ugnezdi i proširi", da se „unište žarišta ustanka", „povrati red i mir" i „uspostavi veza sa Cetinjem". U tom cilju, on je komandantu 14. armijskog korpusa stavio na raspolaganje najpre četiri divizije („Pulje", „Mesina", „Pusterija", „Taro"), a kasnije još dve („Venecija" i „Kačatori dele Alpi"), pored drugih samostalnih jedinica (crnih košulja, bersaljerskih, policijskih, alpskih, tenkovskih, konjičkih i albanslcokvislinških).

[29] Tada se prvi put u toku ustanka manifestuje razoran rad petokolonaša •— predstavnika građanskih partija i nekih oficira bivše vojske, koje je opšti narodni ustanak povukao u borbu u situaciji kad nisu mogli ostati po strani. Iako su neki od njih u toku ustanka bili dobili i komandne položaje, u prvim kritičnim situacijama oni su počeli da sabotiraju, da šire alarmantne vesti, itd. Tako je, na primer, izdajnik Milan Pavičevič, aktivni podoficir bivše jugoslovenske vojske, uzeo udarne igle sa 12 artiljerijskih oruđa, zaplenjenih na Bralenovici, i pobegao Italijanima.

divizijom „Pusterija", dok je jedna njena kolona iz Nikšića prodrla u Viluse, gde se povezala sa delovima divizije „Taro",

Divizija „Venecija", koja je nadirala od Podgorice, ušla je u Kolašin 6. avgusta, pošto je prethodno, u borbi kod Lijeve Rijeke, odbacila ustaničke delove iz koiašinslcog sreza, a dva dana kasnije zauzela je Andrijevicu i uspostavila vezu sa jedinicama divizije „Pulje".

U toku 17. jula divizija „Pusterija" prodrla je iz Podgorice do sela Drušića, gde je odbila napad cetinjskih ustanika. Sutradan je nastavila nadiranje preko Rijeke Crnojevića i 19. jula bez otpora ušla u Cetinje. Ona je početkom avgusta prebačena u rejon Kolašina i 7. avgusta ušla u Mojkovac, dva dana kasnije u Bijelo Polje, a 12. avgusta u Pljevlja.

Glavnina divizije „Taro" stigla je u Boku Kotorsku 17. jula i već sutradan počela napad. Jedna njena kolona jačine bataljona pokušala je da se probije iz Budve za Cetinje, ali je oko 60 ustanika iz Crmnice, Lubotinja i Paštrovića iz zasede napalo kod sela Brajući. Podržana eskadrilom aviona i dejstvom brodske artiljerije iz budvanske luke, kolona je pružala žilav otpor nekoliko sati, ali je najzad bila prisiljena na povlačenje i izložena udaru zasede ustaničkih delova kod Stojanovića i odbačena prema Budvi.[30] Druga njena kolona, talcođe jačine bataljona, koja je pokušala da se iz Bara probije za Crmnicu, sačekana je 22. jula na Sozini i posle višesatne borbe sa jednom četom od 53 borca bila prinuđena da se povuče prema Spiču, izgubivši oko 150 ljudi, dok su ustanici imali 24 izbačena iz stroja. Otpor ustanika na odseku Bar — Cetinje je oslabio i delovi divizije „Taro" su bez borbe ušli u Cetinje i uspostavili vezu sa divizijama „Mesina" i „Pusterija".

U drugoj polovini jula divizija „Pulje" otpočela je nastupanje prema Andrijevici i Beranima. Kod sela Velika, 29. jula, odbijeni su njeni delovi koji su nadirali preko Čakora. Ali, nekoliko dana kasnije, pod jakim pritiskom italijanskih trupa i albanskih kvislinških jedinica koje su im sadejstvovale, kao i usled razornog rada pročetničkih elemenata, izdato je naređenje da ustanici prekinu sa frontalnim borbama i da se povuku prema Komovima i Bjelasici. Tako su delovi divizije, nadirući preko Smiljenice, 10. avgusta ušli u Berane, gde su se povezali sa divizijom „Venecija".

Posle spajanja delova divizije „Pusterija" i „Kačatori dele Alpi" severno od Šavnika, 15. avgusta, padom Žabljaka, završena je italijanska operacija za posedanje Crne Gore.[31]

U toku ovih borbi ustaničke snage su na pojedinim položajima pružale žilav otpor, prelazile i u protivnapade, što je dalo dobre rezultate. Naročito uspešno bilo je na Brajićima, severno od Budve, gde je 18. jula uništen jedan italijanski bataijon, zatim Sozini, severozapadno od Bara, odakle su italijanske snage 21. jula odbačene ka Baru, i na Veljem brdu, kod Podgorice, gde su nekoliko puta jače italijanske je-

[30] Italijani su tada imali 220 poginulih, ranjenih i zarobljenih. Uništeno je 12 kamiona i 1 tenk, a zaplenjeno 14 mitraljeza i 2 bacača.

[31] Oslobodilački rat, knj. i, str. 69—74; Zbornik NOR-a, tom XIII, knj. 1, dok. 42, 43, 44, 45, 46, 47, 47, 52—53, 55—56, 62, 68, 71—73, 77, 78, 80—81, 88, 91, 93, 96—98, 104, 108—110, 116, 120, 122, 125, 134.

dinice tek 22. jula, uz podršku avijacije, uspele da probiju odbranu ustanika.

Da bi što brže slomili ustanak, Italijani su tokom ove operacije, osim vojnih aktivnosti, preduzeli i druge mere kao što su represalije, pretnje i praštanja, teroristička bombardovanja, paljenje sela, ubijanja i masovno odvođenje naroda u internaciju. Na taj način, kombinujući napade svojih trupa s političkim i terorističkim merama, Italijani su uspeli da ponovo posednu gradove, ali je deo oslobođene teritorije i dalje ostao u rukama ustanika.

Vojno-političko rukovodstvo ustanka u Crnoj Gori, pošto je reč o prvim i teškim borbama, nije se moglo uvek i dovoljno snaći u dosta složenim uslovima u kojima je trebalo voditi ustaničke jedinice kojima su ovo bile prve veće akcije, talco da su se javljale razne slabosti. Posledice italijanske operacije bile su teške jer je kod nekih nastupila oseka borbe. Deo ustaničkih masa, koji je imao iluzije da će se rat brzo ?avršiti, razočarao se, izgubio perspektivu i povukao se, ali je najveći broj ustanika, s komunistima na čelu, i dalje bio spreman za borbu u težim uslovima i nastavio je tako da italijanska napadna operacija, posmatrajući šire, nije postigla očekivane rezultate.

NEMAČKA OPERACIJA U ZAPADNOJ SRBIJI I ŠUMADIJI

(sheme 2 i 3)

Druga velika neprijateljska napadna operacija koja je izvedena u Jugoslaviji obuhvatala je napadna borbena dejstva oko 80.000 vojnika pod komandom Štaba nemačkog 18. armijskog korpusa protiv partizanskih odreda Glavnog štaba Srbije jačine oko 15.000 boraca u zapadnoj Srbiji i Šumadiji i trajala je od 20. septembra do 10. decembra 1941. Nastala je kao protivmera neprijatelja na oružani ustanak u Srbiji i sve ono što je do tada postignuto.

Oružani ustanak u Srbiji počeo je i razvijao se pod rukovodstvom Štaba NOPO Srbije[3]" i pod neposrednim usmeravanjem od strane Glavnog odnosno Vrhovnog štaba NOPOJ. Dos^sredine septembra u 24 partizanska odreda bila je oko 24.000 naoružanih'boraca.

Najveći deo slobodne teritorije u zapadnoj Srbiji i Šumadiji činio je jedinstveno geografsko područje sa značajnim centrima kao što su Užice, čačak, Požega, Gornji Milanovac, Ivanjica, Bajina Bašta, Krupanj i Loznica, dok su se Šabac, Obrenovac i Valjevo nalazili u blokadi. Postoala su prostrana slobodna područja u istočnoj i južnoj Srbiji.[33]

Kada je Nemcima postalo jasno da je ustanak u Srbiji dobio razmere pravog rata i zapretio da se proširi i van granica Jugoslavije, a s obzirom na neefikasnost do tada preduzetih mera, odlučili su da

[32] Štab NOPO Srbije, od 4. septembra Glavni štab NOPO Srbije, sastava: Sreten Zujović, član Glavnog štaba NOPOJ i CK KPJ, Nikola Grulović, Filip Kljajić, Branko Krsmanović i Rodoljub Čolaković. Jovan Marjanović, Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941, Beograd 1961, str. 84.

[33] Oslobodilački rat, knj. 1/52—60.

izvedu napadnu operaciju širih razmera radi njegovog uništenja. Međutim, kako za to nisu bile dovoljne policijske i okupacione trupe, Nemci su u Srbiju iz Grčke prebacili ojačani 125. pešadijski put,[34] iz Francuske 342. pešadijsku diviziju s jednim oklopnim bataljonom, a u novembru sa nemačko-sovjetslcog fronta 113. pešadijsku diviziju i preduzeli mere na organizovanju i angažovanju što više kvislinških snaga. Za rukovođenje operacijama, iz Grčke je u Srbiju prebačen Štab 18. armijskog korpusa sa generalom Francom Bemeom na čelu. Za podršku iz vazduha angažovane su dve eskadrile borbene avijacije dovedene iz Graca na aerodrom Zemun, a obezbeđenje saobraćaja Dunavom vršio je deo mađarske rečne flote.[35]

Štab nemačkog 18. korpusa planirao je da u operaciji protiv ustanika u Srbiji upotrebi 342. i 113. diviziju, 125. puk, delove 714, 717. i 718. divizije, kvislinšlce jedinice Nedićeve vlade, delove ustaško-domobranskih jedinica i četnike, ukupno oko 80.000 vojnika. General Berne je naredio da napad u Mačvi i Posavini počne pre pristizanja 113. divizije, a posle uništenja partizanskih snaga u severozapadnoj Srbiji da se koncentričnim napadom od Kraljeva, Kragujevca i Valjeva u pravcu čačka i Užica unište partizanske snage u slivu Zapadne Morave.

Vrhovnom štabu NOPOJ,[36] koji se nalazio u blizini Krupnja, bilo je jasno da se Nemci neće pomiriti sa postojanjem velike slobodne teritorije u Srbiji, i da treba biti pripremljen za eventualne jače napade neprijatelja.[37] Mada nije raspolagao podacima o nemačkim planovima, Vrhovni štab je imao orijentaciju u pogledu dejstava u slučaju većeg napada, pa je nameravao da brani slobodnu teritoriju, ali ne po svaku cenu, težeći pri tom da se neprijatelju nanesu što veći gubici, a sopstveno ljudstvo sačuva.

Ofanzivom je zahvaćeno, odnosno angažovano preko 95.000 ljudi ? obe strane, dejstva su izvođena na čitavoj teritoriji zapadne Srbije i Šumadije, a trajala su puna dva meseca. Prema razvoju operativne situacije uočavaju se dve etape.

Prva etapa (28. septembra •— 24. novembra) obuhvata napadna dejstva nemačke 342. divizije, delova 704, 714, 717. i 718. divizije, zatim

[34] Radi gušenja ustanka već krajem avgusta 1941. prebačeni su iz Grčke u Srbiju 3. bataljon 433. pešadijskog puka i 22. protivtenkovski bataljon 164. pešadijske divizije.

[33]-Zbornik NOR-a, tom XII, knj. 1, dok. 134, 155, 173, 186, 213, 242; tom I, knj. 1, dok. 158, 164, i 165.

[36] Članovi Glavnog — Vrhovnog štaba NOPOJ u 1941. godini bili su: Josip Broz Tito, Edvard Kardelj, Aleksandar Ranković, Ivan Milutinović, Rade Končar, Franc Leskošek i Milovan Đilas, članovi Politbiroa, i Ivo Lola Ribar, Svetozar Vukmanovič Tempo i Sreten Žujovič, članovi CK KPJ. — Gojko Miljanič, Rukovođenje i komandovanje u oslobodilačkom ratu 1941—1945, str. 38 (napomena 31).

[37] Stoga je preduzeo niz vojno-ekonomskih mera, sračunatih na to da se otkloni svako iznenađenje, razbije ofanziva okupatora i omogući dalji razvoj ustanka. Nalazeći se na terenu koji je Nemcima bio na udaru, a znajući da oni ozbiljno računaju na mačvansko žito i druge poljoprivredne proizvode i da će nastojati da uguše oružani ustanak, između ostalog i ekonomskim merama, Vrhovni komandant je još pre početka nemačke ofanzive naredio da se žito iz Mačve i Pocerine izvuče u brdske predele oko Krupnja, a kasnije i na prostor Užica. Oslobodilački rat, knj. 1, str. 110.

125. pješadijskog puka, ustaških, domobranskih i nedićevslcih snaga protiv Mačvanskog, Posavskog, Valjevskog, Kosmajskog, 1. i 2. šumadijskog, Kragujevačlcog, Ćačanskog i Pomoravskog partizanskog odreda u rejonu šapca, Mačve, na komunikaciji Beograd —• Valjevo, i u Šumadiji.

Uoči nemačlcog napada u severozapadnoj Srbiji nalazile su se sledeće snage: Mačvanski partizanski odred u Mačvi i oko Šapca, Valjevslci partizanski odred u Pocerini, Rađevini i na prostoru Valjevo •— Mionica, i Posavski partizanski odred na prostoru Valjevo •— Šabac i na komunikaciji Beograd — Obrenovac —• Valjevo, Cerski četnički odred u Pocerini orijentisan prema Šapcu, i kod Loznice, ukupno oko 6.000 boraca, dok su Nemci protiv njih angažovali 60.000 vojnika i postavili povoljan odnos snaga od 10:1.

Mačvanskom i delovima Valjevskog partizanskog odreda data su uputstva da se, u slučaju jačih napada neprijatelja, povuku na planinu Cer i zatvore pravac dolinom Jadra prema Loznici, Valjevu i Krupnju. Ostalim partizanskim odredima naređeno je da ometaju saobraćaj i napadaju neprijateljske garnizone i osvajaju nove vojne i političke pozicije. Pri tome je ukazano na potrebu da se susedni odredi, radi sadejstva, međusobno čvršće povežu.

General Berne naredio je 342. diviziji da iz Srema forsira Savu kod Male Mitrovice i Šapca, a zatim zauzme Mačvu, dok je 125. puk iz Valjeva trebalo da nastupa dolinom Jadra prema Loznici, a delovi 718. divizije sa sedam ustašlco-domobranskih bataljona na Drini i Savi, od Zvornilca do Klenka, trebalo je da spreče prelaženje partizanskim jedinicama iz Srbije u Bosnu i Srem.

Napad 342. divizije je počeo 28. septembra. Mačvanski partizanski odred se pod borbom povukao ira Cer, gde je zajedno sa dva bataljona Valjevskog partizanskog odreda organizovao odbranu i zadržao nadmoćnijeg neprijatelja. Umesto da bude upućen ka Loznici, nemački 125. puk je usmeren ka Obrenovcu, pošto je Posavski partizanski odred 29. septembra oslobodio Ub i presekao komunikaciju koja vodi prema Beogradu.

Borbe su nastavljene na Ceru, Iverku, kod -Xövlake i Krupnja. Nemačke jedinice potisle su iz tih rejona Mačvanski, Posavski i, delimično, Valjevski partizanski odred, pa je 25.- oktobra 342. divizija prodrla iz Krupnja u blokirano Valjevo i spojila se sa 704. divizijom. Zatim su nastupale dolinom Kolubare, Uba i Tamnave da bi potpuno ovladale komunikacijom od Valjeva ka Beogradu.

U Šumadiji su Kosmajski, 1. i 2. šumadijski, Kragujevački i pomoravski partizanski odredi ulagali velike napore radi odbrane slobodne teritorije i često prelazili u protivnapade. Početkom oktobra su Kragujevački i delovi čačanskog partizanskog odreda napadali nemačku posadu u Kragujevcu, ali ga nisu oslobodili. Kopaonički partizanski odred je 3. oktobra oslobodio Rašlcu.

U toku operacije nemačke trupe su vršile teške represalije nad stanovništvom. Pri nastupanju od Šapca ka Krupnju, 342. divizija je stregala (prema nemačkim podacima) 1.968 i za koncentracione logore pri-

kupila 22.558 lica, spalila veći broj sela i Krupanj. U Kragujevcu je 21. oktobra streljano blizu 7.000, a u Kraljevu oko 5.700 ljudi.[38]

Četnici su, prema naređenju Draže Mihailovića a u skladu sa dogovorom sa Nemcima, počeli sprovoditi teror nad narodom i otvoreno stupati u borbu protiv partizanskih odreda. Da bi izbegao otvoreni sukob sa četnicima, Tito se 27. oktobra sastao sa Dražom Mihailovićem podnevši mu predlog sporazuma i za saradnju u borbi protiv Nemaca. Draža je odbacio Titov predlog i početkom novembra naredio napad na partizanske snage kod Užica, Ivanjice i čačka. Užički i Cačansld partizanski odred su razbili četnike, ali su četnici uspeli na prevaru da razoružaju oko 300 partizana i da ih odvedu na Ravnu goru, a zatim predaju Nemcima koji su ih streljali.[39] Četnici su posle učestvovali sa Nemcima u ovoj operaciji.

U prvoj etapi operacije nemačke snage su tokom novembra ovladale teritorijom istočno i severno od linije Kraljevo — Kragujevac •— Rudnik — Valjevo. Jedinice Mačvanskog, Valjevskog i Posavskog partizanskog odreda povukle su se na planinu Cer i reku Jadar, organizovano i u redu, bez poraza i skoro bez osipanja jedinica tako su bile neprestano u pokretu i borbi, bez smene i odmora, što predstavlja velik uspeh. Stalne dnevne odbrambene borbe i noćne protivnapade mogle su da izvrše samo jedinice sa izvanredno visokom političkom i revolucionarnom svešću.

Druga etapa (25. novembra •— 10. decembra) obuhvata napadna dejstva nemačke 342, 113, 704. i 717. divizije, Nedićevih, Ljotićevih i četničkih snaga protiv Užičkog, Kopaoničkog i Kraljevačkog partizanskog odreda i drugih snaga u slivu Zapadne Morave i povlačenje u Sandžak.

Nemačke i kvislinške snage uspele su sa više lokalnih napada od 21. do 25. novembra da potisnu partizanske odrede jugozapadno od linije Valjevo — Ljig — Rudnik — Kragujevac — Kraljevo, što će im poslužiti kao osnovica za novi ofanzivni poduhvat na slobodnu teritoriju — „Užičku republiku". Nemci su cenili da se na širem području Užica i čačka nalazi 8.000 — 10.000 partizana, pa bi se njihovim uništenjem mogao zadati odlučan udarac ustaničkom pokretu u Srbiji.

Prema nemačkom planu, 342. divizija trebalo je da napada, pravcima Valjevo — Ljubovija — Bajina Bašta — Užice i Valjevo — Kosjerić — Užice, a 113. divizija pravcima: Kragujevac — Gornji Milanovac — Užice i Kraljevo — čačalc — Užice.[39a] Sa ovim divizijama trebalo je da sadejstvuju delovi 714. i 717. divizije i kvislinške formacije Nedića, Ljotića i Koste Pećanca.

" Na početku neprijateljskog nastupanja u Šumadiji i zapadnoj Srbiji našli su se Kosmajski, 1. i delovi 2. šumadijskog, Pomoravski, Kragujevački i manji delovi čačanskog partizanskog odreda na području

[38] U izveštaju, od 18. novembra Štab 342. pešadijske divizije je javio da je poginulo 905 partizana, a 2.685 streljano, dok je divizija imala 32 mrtva i 127 ranjenih. Za vreme ofanzive uhapšeno je 22.775 stanovnika od kojih je streljano iii odvedeno u koncentracione logore 21,604. Zbornik NOR-a, tom I, ltnj. 1, dok. 258.

[39] Josip Broz Tito, Sabrana djela, tom 7, str. 171—174, 193—198.

[39a] Nemačka 113. pešadijska divizija se još od 7. novembra 1941. prikupljala na prostoru Jagodine, Paraćina, Ćuprije i Itruševca. Do 24. novembra prebacila se u rejon Kragujevca i Kraljeva. — Zbornik NOR-a, tom XII, knj. 1, dok. 242 i 252.

Rudnika i zatvarali su pravce koji od Kragujevca, Topole i Ljiga vode na slobodnu teritoriju. Glavnina čačanskog i delovi 2. šumaclijskog partizanskog odreda nalazili su se kod Pranjana i Srezojevca na frontu prema četnicima Draže Miliailovića, dok je Užički partizanski odred bio angažovan u borbama sa četnicima na širem području zapadne Srbije, a naročito u rejonu Ravne gore. Kraljevački i deo Kopaoničkog partizanskog odreda nalazili su se u borbama sa Nemcima na području Kraljeva, dok je glavnina Kopaoničkog partizanskog odreda držala dolinu Ibra. Valjevski partizanski odred bio je orijentisan prema Valjevu i Ravnoj gori, Mačvanski je bio u Rađevini, a Posavski partizanski odred nalazio se u rejonu Užica, gde je bio i Radnički bataljon Užičkog partizanskog odreda.

Vrhovni štab je predviđao mogućnost da realno može doći do gubljenja slobodne teritorije Srbije i povlačenja partizanskih snaga u Sandžak. Zato je naredio Glavnom štabu za Crnu Goru i Boku da uputi jači odred u Sandžak i prema Srbiji radi stvaranja slobodne teritorije u Sandžaku. Partizanskim odredima Srbije naredio je da osloncem na jake položaje što duže zadržavaju nadiranje neprijatelja, s tim što će u slučaju jačeg pritiska odstupati ka Užicu i dalje u Sandžak.

Napad nemačke 342. divizije ka Užicu otpočeo je 25. a 113. divizije 27. novembra. Radi sadejstva sa Nemcima, Nedićeve i četničke snage krenule su širokim frontom u napad 26. novembra preko Belanovice, Rudnika, Čačka i Požege prema Užicu. Nemci su napadali uglavnom duž komunikacija, a nedićevci i četnici grebenima između njih štiteći nemačke kolone od bočnih napada.

Partizanski odredi su pružali neprijatelju otpor, ali nisu mogli zadržati njihovo nadiranje, pa je 342. divizija slomila otpor Valjevskog partizanskog odreda koci Pecke i delova Užičkog partizanskog odreda na Bukovima i severno od Ljubovije, a zatim je nastavila brzo nadiranje ka Užicu. Njena glavna kolona, koja je nastupala preko Bajine Bašte, 28. novembra ugrožavala je Užice i pravce odstupanja partizanskih odreda za Sandžak.

U toj situaciji vrhovni komandant Tito naredio je Štabu Užičkog partizanskog odreda da sa Radničkim bataljonom i četiri čete iz Užičkog i Posavskog partizanskog odreda zadrži Nemce ffa. Kadinjači kako bi se dobilo neophodno vreme za evakuaciju Užica i psvl'ačenje u Sandžak. Postupajući po Titovom naređenju, Radnički bataljon sa po dve čete Užičkog i Posavskog partizanskog odreda uspeo je da 29. novembra 1941. u boju na Kadinjači zadrži daleko nadmoćnije nemačke snage i tako zaštiti i obezbedi izvlačenje Vrhovnog štaba i drugih jedinica iz Užica, u koje su Nemci ušli po podne 29. novembra. U borbama na Kadinjači izginuo je skoro ceo Radnički bataljon.

Istovremeno, pomoćna kolona 342. divizije, koja je nastupala preko Kosjerića, prodrla je u Požegu, gde su pristigle i snage 113. divizije koje su prethodnog dana, savladavši otpor čačanskog partizanskog odreda, zauzele čačak. Nedićeve snage su 28. novembra zauzele Rudnik i 30. novembra ušle u Gornji Milanovac.

Povlačenje partizanskih odreda u Sandžak. Partizanski odredi sa područja Rudnika, a to su delovi 1. i 2. šumaclijskog, Kosmajskog, čačanskog, Kragujevačkog i Pomoravskog partizanskog odreda, povukli su se,

uglavnom, pravcem s. Takovo — Pranjani — Dobrinja — Crnokosa — pl. Jelova gora — Zaglavak — Kremna — Jablanica — Radojina, s tim što se deo tih snaga izvukao u Sandžak i preko Ovčarsko-kablarske klisure, Guče, Arilja i pl. Zlatibora. Kraljevački i delovi Kopaoničkog partizanskog odreda odstupili su ka Novoj Varoši preko Guče i Ivanjice, a "Užički i delovi Posavskog partizanskog odreda, zajedno sa Vrhovnim štabom, preko Čajetine i pl. Zlatibora, takođe ka Novoj Varoši. Na taj način, glavnina partizanskih odreda zapadne Srbije i Šumadije, pod neposrednim rukovodstvom Vrhovnog štaba, uspela je da izbegne okruženje, odnosno uništenje i da se povuče preko reke Uvea u severni deo Sandžaka, na teritoriju koja je bila pod italijanskom okupacijom.[40]

Zaključak. Ovim je završena prva velika napadna operacija koju su Nemci dobro planirali, pripremili i izveli. Ona se karakteriše metodičnošću u izvođenju borbenih dejstava i veštom kombinacijom vojnih, političkih i terorističkih mera da bi likvidirali ustanak. U toku dvomesečnih borbi protiv neprijateljskih snaga, koje su podržavali artiljerija, avijacija (sa preko 1.000 avio-poletanja) i tenkovi, partizanski odredi su se borili sa krajnjim požrtvovanjem i pružili žilav otpor. Međutim, izloženi koncentričnim udarima neprijateljskih snaga, oni se nisu mogli održati na slobodnoj teritoriji, već se njihova glavnina, pod rukovodstvom Vrhovnog štaba NOPOJ, morala povući u Sandžak, dok je samo manji deo ostao na terenu.

Nemci su ovom operacijom težili da Srbija ostane van svih vrtloga, naročito zbog iskorišćavanja rudnog bogatstva i potrebe za neometanim saobraćajem. Zbog toga su ulagali maksimalne napore da što brže i efikasnije uguše ustanak, i to pre nego što bi zapretila opasnost da zbog toga neće moći ostvariti privrednu eksploataciju i nesmetani transport trupa i raznog materijala. Dajući ocenu ovih borbi general Bader je zapisao: „Napadne operacije trupa su uglavnom završene. One su urodile očekivanim uspehom i dovele su u Srbiji do znatnog smirenja situacije. *Pritom nije bio toliko odlučan broj u borbama uništenih ustanika koliko su daleko više bile odlučujuće drakonske mere odmazde. .. To ie neosporno i jedna od zasluga srpske žandarmerije, a delom i četničkih jedinica vernih vladi, koje su se u poslednje vreme dobro borile protiv komunista.* . . Pa ipak se ne može smatrati da je srpski ustanički pokret konačno ugušen."

, Centralni komitet KPJ u pismu koje je 14. decembra 1941, uputio Pokrajinskom komitetu KPJ za Srbiju dao je sledeću ocenu i rezultate neprijateljske operacije. „*Povlačenje partizanskih jedinica iz Užica i nekih drugih mesta ne predstavlja neki osetljiviji vojnički poraz. Partizanske jedinice sačuvale su svoju živu snagu, dok su istovremeno zadale jake udarce neprijatelju — a to je glavni cilj partizanskog ratovanja. Ni u političkom pogledu povlačenje ne znači za našu Partiju poraz. Prema tome, povlačenje iz. nekih drugih gradova i rejona nikako ne znači da je neprijatelju uspelo da uguši oslobodilački ustanak srpskog naroda, nego je taj ustanak prešao samo na novi stepen svoga razvitka. Ali,*

[40] Petar Višnjić, Olcupatorsko-kvislinška ofanzivna dejstva u zapadnoj Srbiji 1941. godine, VIG, 4/1964, str. 19—49.

uprkos tome, nema sumnje eia to povlačenje ima i negativne posledice, ne samo u pogledu materijalnih gubitaka, nego i u tome što je privremeno pokolebalo jedan deo masa i omogućilo Nediću da politički iskoristi postignuti uspeh, i da se na toj bazi povezuje sa raznim četničkim frakcijama i tako ujedinjava reakcionarne elemente."[41]

U toku ove operacije komandovanje je bilo posebno složeno kod partizanskih jedinica. Odredi nisu bili završili svoje reorganizovanje u bataljone, pa su često predstavljali glomazne jedinice, sa mnogo četa direktno vezanih za štabove odreda. Čak i tamo gde su bataljoni bili oformljeni, nisu uvek dejstvovali zajedno, pa je i to dovodilo do teškoća, naročito uz oskudne mogućnosti održavanja veze, koja je u okviru partizanskih odreda bila gotovo uvek kurirska. Brzi prodori neprijatelja izazvali su potrebu da se pravci zatvaraju četama iz raznih bataljona, pa čak i iz raznih odreda, sa komandama organizovanim na brzu ruku ili, što je bio češći slučaj, samo sa improvizovanim komandama.

Vrhovni štab je bio povezan telefonskim linijama sa štabovima partizanskih odreda, pa je tim putem upućivao naređenja i uputstva o načinu dejstva jedinica, a štabovima Užičkog i nekih susednih partizanskih odreda i neposredno u Užicu.

Za to vreme u istočnoj i južnoj Srbiji su Rasinski, Topлички, Jablanički, Kukavički, Krajinski, Babićki, Svrljišlci i Ozrenski partizanski odred, pojačavajući aktivnost, rušeći komunikacije i napadajući manje okupatorske garnizone, posredno sadejstvovali sa partizanskim odredima zahvaćenim nemačkim napadom.[42]

NOVI USLOVI ZA VOĐENJE OPERACIJA

Dok je izvođena nemačka napadna operacija u Srbiji, oružani ustanak u ostalim delovima Jugoslavije se dosta povoljno razvijao, gde je takođe neprijatelj preduzimao sve moguće mere protiv ustaničkih snaga. Tako su italijanske trupe vršile reokupaciju Druge i Treće zone NDH, a oružane snage NDH, uz podršku jedinica nemačke 718. divizije, usredsredile su svoje napore na „pacifikaciju" ustaničkih oblasti. Nemačka je ojačala svoje snage u okupiranom delu^Ioyenije, a Italija je Ljubljansku pokrajinu proglasila operativnim područjem.

Tamo gde okupacione i kvislinške snage nisu uspele da partizanskim jedinicama nametnu- frontalnu borbu, gde je više došla do izražaja taktika partizanskog'načina ratovanja, kao što je to bilo u istočnoj i zapadnoj Bosni, Lici, Kordunu i Baniji, okupacioni sistem se raspadao, a neprijateljske trupe nisu uspele da postignu neke veće vojne rezultate. To se najbolje videlo iz stanja na području između Drine, Save, Kupe i demarkacione linije (tj. između nemačlce i italijanske okupacione zone) na lcraju 1941. godine, gde je oko 25.000 partizana vezalo i držalo čitavu nemačku 718. diviziju i glavninu domobranskih snaga NDH.

O intenzitetu i žestini borbenih dejstava svedoči i činjenica da su obostrani gubici u ljudstvu iznosili 1941. godine oko 125.000 mrtvih

[41] Zbornik NOR-a, tom I, knj. 1, dok. 280 i knj. 2, dok. 78.
« Oslobodilački rat, knj. 1, str. 122—125.

(66.913) i ranjenih (57.900) vojnika, dok su materijalni gubici kod okupacionih i lcvislinških trupa bili takođe veliki.

Oružane snage NOP-a imale su od početka ustanka do kraja 1941. godine 25.913 mrtvih i 29.300 ranjenih boraca, dok je neprijatelj imao 41.000 mrtvih i 28.600 ranjenih vojnika i oficira, što znaci da su njihovi ukupni borbeni gubici u ljudstvu, stalni i privremeni, iznosili oko 70.000 ljudi ili oko 12% od ukupnog broja vojnika koliko se tada nalazilo u Jugoslaviji, što je u prošeku samo za 2% manje nego što su Nemci imali 1941. godine (od 22. juna do 30. novembra) na nemačko-sovjetskom frontu. Partizanske jedinice su uništile ili zaplenile 37.879 pušaka, 1.241 puškomitraljez, 278 mitraljeza, 140 minobacača, 71 top, 35 tenkova i 15 aviona, kao i 3,800.000 metaka i granata, 432 motorna vozila i 732 vagona i lokomotive.[43]

Oružana borba u Jugoslaviji se razvila u samostalno ratište u okupiranoj Evropi na kojem se krajem 1941. godine oko 80.000 partizana borilo protiv oko 650.000 okupacionih i lcvislinških vojnika,[44] što znači da je odnos snaga u ljudstvu bio 1 : 8 u korist neprijateljskih snaga, kojima je komandovalo preko 60 generala. Okupacione i kvislinške snage u Jugoslaviji su, do kraja 1941. godine, brojčano povećane, u odnosu na one u julu, za oko 250.000 ljudi. To povećanje nastalo je dovođenjem u Jugoslaviju dve nove nemačke i angažovanjem i zadržavanjem u Jugoslaviji četiri italijanske divizije (koje su bile predviđene i pripremljene za evakuaciju u Italiji), zatim formiranjem jedne nove divizije NDH i pojačavanjem i formiranjem drugih lcvislinških jedinica. Zapravo, zbog velikih razmera oružanog ustanka, okupatori su bili prinuđeni da, pored dovođenja u Jugoslaviju novih snaga iz drugih okupiranih zemalja i sa nemačko-sovjetskog fronta, ojačavaju postojeće i formiraju nove kvislinške oružane formacije i da traže nove saradnike za borbu protiv ustanika. U tom cilju Nemci su sa Kostom Pećancem postigli sporazum o angažovanju njegovih četnika u gušenju oružanog ustanka; preko vlacle Milana Nedića, koja je 29. avgusta zamenila Aćimovićevu komesarsku vladu, reorganizovane su dotadašnje Aćimovićeve oružane formacije, a od članova „Zbora" Dimitrija Ljotića formirane su borbene grupe pod nazivom Srpski dobrovoljački odredi, koje su potom angažovane protiv ustanika, u okviru oružanih snaga NDH domobranstvo je reorganizovano u tri domobranska zbora (oko 82.000 ljudi), ustaške satnije su svrstane u 16 bojni (16.000 ljudi), a oružništvo je ojačano i reorganizovano u pet pukovtrjja (oko 8.000 ljudi).

Naporima okupatora i kvislinga da spreče razvoj oružane borbe u Jugoslaviji pridružile su se i one snage jugoslovenske buržoazije u zemlji koje su, uglavnom, bile okupljene oko jugoslovenske izbegličlce vlade. Svesne da oružani ustanak pod rukovodstvom KPJ neminovno vodi promeni društveno-političkih odnosa, te snage se odlučno angažuju protiv NOP-a. Talco se, najpre u Srbiji a zatim u ostalim delovima Jugoslavije,

[43] Ratni napori Jugoslavije 1941—1945, str. 8—13.

[44] Od kojih 510.000 okupatorskih i 140.000 lcvislinških vojnika, svrstanih u 35 divizija, 5 samostalnih brigada i 15 samostalnih pukova i brojne druge okupatorske i kvislinške jedinice.
Narodnooslobodilačlca vojska Jugoslavije, str. 111—112.

javljaju i aktiviraju četnici Draže Mihailovića, koji su nastojali da, kao predstavnici velikosrpske buržoazije, raznim parolama o preuranjenosti oružanog ustanka odvrate narod od oružane borbe i razbiju njegovo jedinstvo, četničko rukovodstvo formira svoje oružane formacije u svojstvu „Jugoslovenske vojske u otadžbini" i uspostavlja tajne kontakte i saradnju sa okupatorima i istaknutim kvislinzima, i na kraju stupa u otvorenu oružanu borbu protiv partizanskih jedinica.

Tako je nemački okupator, pomoću vlade NDH i vlade Milana Nedića, uz angažovanje Dimitrija Ljotića i drugih profašista, uspeo da organizuje kvislinške oružane formacije u Jugoslaviji Na drugoj strani, italijanski okupator je, preko velikosrpskih elemenata, nastojao da na svom okupacionom području stvori uporišta među srpskim narodom prikazujući se kao zaštitnik Srba od ustaškog programa.

Na kraju 1941. godine bilo je oko 140.000 lcvislinških vojnika, i to: u Srbiji i na Kosovu 26.000, u NDH 114.000, od čega 8.000 legionara.[45]

Za dalje uspešno vođenje operacija bitno je bilo to što su u toku šestomesečne oružane borbe ostvareni značajni rezultati, jer se oružani ustanak rasplamsao gotovo u svim krajevima Jugoslavije, osiguran je kontinuitet borbe na čitavom jugoslovenskom prostoru i stvoreni su uslovi za postepeno prerastanje ustanka u opštenarodni oslobodilački rat. U ovom periodu došlo je do stvaranja' prvih slobodnih teritorija i na njima organizovanja novog revolucionarnog društveno-političlcog sistema i mogućnosti aktiviranja širih potencijala naroda u borbi. Osim toga, osigurano je podizanje borbenih kvaliteta partizanskih jedinica i stvaranje uslova za prelazak na više oblike vojnog organizovanja i borbenih dejstava. Zapravo, bilo je potrebno da se prevaziđu prvobitni oblici teritorijalne partizanske organizacije i stvore takve jedinice koje će po svojoj udarnoj snazi i manevarskoj sposobnosti prevazići partizanske odrede i koje neće biti vezane za određenu teritoriju, nego sposobne da se bore širom Jugoslavije u skladu sa operativno-strategijslcim zahtevima rata i revolucije. Polazeći od toga i koncepcije o postepenom stvaranju armije lcoja će biti u stanju da ostvari ciljeve NOP-a, CK KPJ i Vrhovni štab odlučili su da se pristupi stvaranju novih jedinica •— brigada.

U tom cilju je odlukom CK KPJ i naređujem Vrhovnog štaba NOPOJ od glavnine partizanskih odreda koji su se p'ovulcli iz Srbije i od dela snaga iz Crne Gore i iz Crnogorskog partizanskog odreda, lcoji se posle napada na Pljevlja zadržao u Sandžaku, formirana u Rudom, 21. decembra 1941, *1. .proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada,* u koju su ušli: 1. i 2. crnogorski, 3. kragujevački, 4. kraljevački, 5. šumadijslci i 6. beogradski bataljon, sa oko 1.100 boraca.[46]

Proces nastajanja operativnih jedinica započet formiranjem 1. proleterske NOU brigade, a zatim 1. marta 1942. i 2. proleterske NOU brigade, predstavlja revolucionarni događaj u izgradnji vojne organi-

[45] Mladen Colie, Kolaboracionističke oružane formacije u Jugoslaviji 1941—1945. godine. Oslobodilačka borba naroda Jugoslavije (kao opštenarodni rat i socijalistička revolucija), knj. 2, str. ól—63; Jovan Marjanović, li. d., str. 176—198.

[46] Štab brigade sačinjavali su Koča Popović, komandant, Filip Kljajić, politički komesar, Danilo Lekić, zamenik komandanta, i Mijalko Todorović, zamenik političkog komesara.

zacije NOP-a i razvoju ratne vestine. Osnivanje brigada koje nisu vezane za jednu teritoriju i koje će biti sposobne da deluju „gde god je to potrebno", pretpostavljalo je veliku političku svest boraca i njihovu spremnost da odgovore postavljenim zahtevima rata i revolucije.

Da bi jasno odredio karakter, zadatke i organizaciju novih jedinica, Tito je u Foči krajem februara 1942. napisao Statut proleterskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada, u kojem je istaknuto da su proleterske brigade *„vojne udarne formacije naroda Jugoslavije pod rukovodstvom Komunističke partije", da su „jemstvo za uspešnu borbu protiv okupatora i njegovih domaćih slugu",* da *„čine jezgro buduće narodne armije"* i da, kao pokretne jedinice, *„uvek moraju bili spremne da dejstvuju gde je to potrebno".* Zadacima brigada bila je saobražena i njihova formacija. Organizacija jedinica, komandi i štabova, organa za snabdevanje i saniteta postavljena je talco da su brigade predstavljale lake i brzopokretne jedinice sposobne da vode krupnije borbe i da nanose udarce jačim jedinicama neprijatelja. Stvaranjem brigada nisu ukinuti partizanski odredi. Naprotiv, oni su kao teritorijalni i za narodne mase najprihvatljiviji oblik organizacije oružanih snaga ostali nezamenjiv oblik aktiviranja i mobilizacije novih boraca i osnova za formiranje brigada.

Jačina, sastav, oprema i naoružanje brigada bili su različiti u raznim periodima NOR-a i raznim krajevima gde su brigade vodile borbu. Tako je prosečna jačina brigada u 1942. i 1943. godini bila oko 800 boraca, u 1944. godini oko 950 boraca, s tim što su brigade u Sloveniji i Makedoniji bile brojčano nešto slabije •— u prošeku 500—600 boraca. Naoružanje brigade bilo je lako pešadijslco, sa mitraljezima i minobacačima, a kasnije raznovrsnije i kvalitetnije.[47]

Prve brigade bile su operativne jedinice a formiranjem divizija i korpusa one postaju taktičke u sastavu divizija i korpusa. Po svojoj strukturi brigade su bile lake, vrlo pokretljive jedinice, sposobne za manevar na bilo kojem terenu. Taktika im se neprekidno menjala prema razvoju rata i zavisila je od jačine, naoružanja i terena na kojem su đejstvovale. One su bile sposobne za partizansko i za frontalno ratovanje, samostalno ili u okviru divizije.

Praksa je brzo pokazala da je brigada oblik vojne organizacije koji je, uz ostale činioce, omogućio da oružani ustanak preraste u opštenarodni oslobodilački rat. S obzirom na organizaciju i metod borbenih dejstava, brigade su brzo pokazale sve prednosti kao poseban deo operativnih jedinica i do kraja rata ostale nezamenjiv oblik organizovanja unutar divizija.

U toj etapi formirani su i prvi udarni, omladinski i proleterski bataljoni koji su bili operativne pokretne jedinice, nevezane za određenu teritoriju, a mnogi od njih postali su jezgra budućih brigada.

U domenu rukovođenja i komandovanja usavršava se struktura štabova i komandi, time što se početkom 1942. godine formiraju ope-

[47] Brigade su naoružavane, uglavnom, od plena iz borbi sa neprijateljem, delom iz sopstvenih radionica, a tek ocl 1943. godine neke su naoružane i iz savezničke pomoći, tako da su te razlike u naoružanju i opremi ostale do kraja rata. Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, str. 117—125.

rativni štabovi (štabovi operativnih zona i si.), što je omogućilo Vrhovnom štabu i glavnim štabovima da uspešnije rukovode sve razvijenijim snagama i pojačanom oružanom borbom. Naime, sve ono što je postignuto u dotadašnjoj borbi stvorilo je nove uslove u kojima će se voditi borbena dejstva u 1942. godini, koja će se u mnogo čemu razlikovati od onih u 1941. godini sa novom strukturom vojnih jedinica — brigada i samostalnih udarnih, omladinskih i proleterskih bataljona, a osnivanjem operativnih štabova, rukovodstvo NOP-a je omogućilo da operacija u 1942. godini dobije novi sadržaj i da se uspešnije vodi bilo u napadu ili odbrani.

NEMAČKA NAPADNA OPERACIJA U ISTOČNOJ BOSNI

(shema 4)

U istočnoj Bosni izvedena je nova nemačka i kvislinška napadna operacija od 15. januara do 3. februara 1942, sa 30.000 do 35.000 vojnika, protiv 1. proleterske brigade i tri partizanska odreda — oko 6.000 boraca, sa Vrhovnim štabom na čelu.

Posle formiranja 1. proleterske brigade, Vrhovni štab se prebacio na područje Romanijskog partizanskog odreda s nametom da spreči razoran rad četnika u istočnoj Bosni, učvrsti partizanske odrede i da oslobođenjem rudarskog rejona Vareš •— Breza, a po mogućnosti i Zenice, mobiliše industrijski proletarijat i time ojača i učvrsti partizanske jedinice i pozicije NOP-a na području istočne Bosne, odakle je trebalo delovati prema suseclnim oblasti, u prvom redu ka Srbiji.

Međutim, napore Vrhovnog štaba prekinula je nova napadna operacija nemačkih i ustaško-domobranskih jedinica. Operacija je izvedena na osnovu naređenja nemačke Vrhovne komande kopnene vojske s ciljem da se unište partizanske snage u istočno Bosni i obezbedi eksploatacija rudnog bogatstva od značaja za nemačku privredu. Nemci su planirali da iznenadnim napadima iz rejona Zvornika, Sarajeva, Kladnja i Višegrada razbiju ustaničke snage, a^za'tim brzim koncentričnim nastupanjem ka Sokolcu, Rogatici, Vlaseniči i Olovu potisnu ih na uski prostor između Han-Pijeska i Olova, i tu unište. Za sprečavanje eventualnog izvlačenja partizanskih jedinica preko relce Bosne i zatvaranje obruča sa 'severozapada na liniju Vareš — Breza — Podlugovi postavili su zaprečnu grupu „Vareš".

Za izvođenje operacije angažovani su nemačka 342. i 718. divizija, jedan bataljon 714. pešadijske divizije, jedan tenkovski bataljon, 12 ustaško-domobranskih bataljona i druge manje jedinice. Za obezbeđenje i podršku napadnih dejstava, upotrebljena je izviđačka i bombarderska avijacija. Bilo je ukupno 30—35.000 vojnika.[48]

[48] Od italijansldh snaga angažovan je jedan ojačani alpski bataljon i jedna bombarderska grupa. Sve te snage bile su neposredno potčinjene general-majoru Paulu Hofmanu, komandantu 342. divizije.

A. Đonlagić i M. Leković, Njemačka ofanziva na istočnu Bosnu januar — februar 1942, VIZ, Beograd 1962, 60—75.

Partizanske snage sačinjavali su 1. proleterska brigada, Romanijski, Birčanslci i partizanski odred „Zvijezda" — ukupno oko 6.000 boraca. Pored toga, na području pl. Ozren nalazio se Ozrenski partizanski odred, Majevički partizanski odred bio je u širem rejonu Majevice a Kalinovačlci partizanski odred u rejonu Kalinovik •— Trnovo. Glavni štab NOP odreda Bosne i Hercegovine i PK KPJ bili su u Ivančićima.

Vrhovni štab, koji se sa CK KPJ nalazio u selu Gajevima, iako je uočio neprijateljske namere, sve do početka napada nie imao dovoljno elemenata da sagleda dimenzije i sve elemente neprijateljske operacije, pa nije ni doneo neki detaljniji plan za odbranu slobodne teritorije. Međutim, poučen iskustvima iz Srbije, stavio je u zadatak svim jedinicama da se izvlače ispod frontalnih udara nadmoćnijih neprijateljskih snaga, cla napade usmere na pozadinu i bokove kolona i da se manevrom zadrže na svojoj teritoriji.

S obzirom na to kako je Štab 342. divizije planirao i usmeravao dejstva i kako su ona izvedena, uočavaju se dve etape ove neprijateljske napadne operacije.

Prva etapa (15—23. januara) obuhvata dejstva na romanijsko-•birčanskoj prostoriji i izvlačenje 1. proleterske brigade u rejon Kalinovika.

Nemci su 14. januara, na temperaturi od minus 18° do 20°C, počeli operaciju napadom iz rejona Zvornilca, a sutradan preduzeli su i opšti napad od Tuzle, Sarajeva i Višegrada na slobodnu teritoriju Romanije, Glasinca i doline Krivaje. Četnička komanda izdala je naređenje vojnim jedinicama da propuste nemačke snage kroz svoje položaje i da im stave na raspolaganje sve podatke o partizanskim jedinicama.[49]

Nastupajući od sela Capardi 697. puk, ojačan 4. i 5. bojnom domobranske 3. pješačke pukovnije i. četiri baterije, savladao je otpor delova Birčanskog partizanskog odreda na položajima Velja glava, Paprača i Borogovo, i ušao 16. januara u Šehoviće, a sutradan u Vlasenicu. Jedinice Birčanskog partizanskog odreda 16. januara zarobile su, u rejonu Borogova, 24. satniju domobranske 3. pukovnije koja je osiguravala desni bok 697. puka.

Uporedo od Zvornika prema Vlasenici, preko Drinjače, prodirala ie bez otpora glavnina 699. puka 342. divizije sa četom 202. tenkovskog bataljona, i 18. januara spojila se u Vlasenici sa 697. pukom, a jedan bataljon koji je kao pomoćna kolona upućen preko Bratunca zauzeo ie Srebrenicu. Oba puka nastavila su 19. januara pokret ka Han-Pijesku i; pošto su kod Ploča odbacili prema jugu 5. bataljon 1. proleterske brigade i delove Romanijskog i Birčanskog partizanskog odreda, zauzeli su 20. januara Han-Pijesak, a 21. januara jednim konjičkim i više skijaških odeljenja, predvođeni četnicima, iznenadili delove 5. bataljona i grupu boraca Romanijskog partizanskog odreda kod železničke stanice Pjenovac, i naneli im teške gubitke.[59]

[49] Četnici, čiji se štab nalazio u Vlasenici, bili su raspoređeni prema Zvorniku — Srebrenički i delovi Vlaseničkog odreda, Kladnju — delovi Vlaseničkog odreda, prema Borcu — delovi Foćanskog, Goraždanskog i Rogatičkog četničkog odreda.

so Poginulo je 59 boraca među kojima komandant Romanijskog partizanskog odreda Slaviša Vajner čiča Romanijski, komandant 5. šumadijskog bataljona Milan Ilić čiča Šumadijski i politički komesar 5. bataljona Draganče Pavlović Šilja.

Od Višegrada prema Rogatici nastupao je 698. pule 342. divizije sa bataljonom italijanske divizije „Pusterija", i 15. januara prodro pomodnim snagama uzvodno Drinom do Međeđe, a glavninom 17. januara zauzeo Rogaticu. U nameri da što pre zatvori obruč oko partizanskih snaga sa jugoistočne i južne strane, glavnina 698. puka nastavila je pokret 18. januara delom snaga preko Sokolovića ka Žljebovima u susret 697. i 699. puku, a delom prema Sokolcu radi uspostavljanja veze sa 718. divizijom koja je nastupala od Sarajeva. Pošto je savladao otpor 4. bataljona 1. proleterske brigade i delova Romanijskog odreda 698. puk je 21. januara prodro u Žljebove, a sutradan u Sokolac gde se spojio sa 718. divizijom.

Dok je 342. divizija potiskivala partizanske jedinice od Zvornika i Višegrada, 718. divizija počela je pokret sa zapadne strane prema Romaniji. Njen ojačani 738. puk prodirao je od Sarajeva dolinom Prače i, pošto je savladao otpor Romanijskog partizanskog odreda, ušao je 21. januara u Rogaticu gde se spojio sa 698. pukom. Istovremeno, ojačani 2. bataljon tog puka sa dva bataljona domobranske 15. pješačke pukovnije, nastupajući preko Romanije, savladao je otpor 4. bataljona 1. proleterske brigade i delove Romanijskog partizanskog odreda na Crvenim stijenama i 2. bataljona 1. proleterske brigade kod Bijele Vode, zauzeo 20. januara Sokolac i produžio pokret prema Žljebovima u susret 342. diviziji. Sutradan u Sokolac je stigla glavnina 738. puka.

Od Tuzle je nastupao 750. puk 718. divizije, ojačan jednim bataljonom domobranske 8. pješačke pukovnije, 2. divizionom 688. artiljerijskog puka, vodom pionira i pet tenkova — i bez otpora ušao 16. januara u Kladanj, a 21. januara zauzeo Olovo. Odatle je uputio slabije snage ka Han-Pijesku radi povezivanja sa 342. divizijom, a glavninu prema Varešu radi spajanja sa zaprečnom grupom „Vareš".

Čim su otpočele borbe Vrhovni štab NOPOJ se iz rejona Čevljanovića sa delom snaga 1. proleterske brigade prebacio preko Glasinca i Jahorine u Foču, koju je u međuvremenu oslobodio bataljon „Vojvoda Momčilo" Durmitorskog partizanskog odreda, gde je stigao 25. januara. Pošto su ovladali komunikacijama Sarajevo — Višegrad i Sarajevo •— Zvornik, Nemci su neočekivano 22. januara, obustavili napadna dejstva i sutradan počeli s povlačenjem u polazne^arnizone, čime je ova etapa završena.

Štab 1. proleterske brigade i štabovi partizanskih odreda nisu otkrili prekid operacije i povlačenje nemačkih snaga. Očekujući da će neprijatelj produžiti- dejstva, Štab 1. proleterske brigade odlučio je da se sa glavninom što pre prebaci ka Vrhovnom štabu. Do 27. januara glavnina 1. proleterske brigade (1, 2, 3. i 5. bataljon, Prateća četa i Štab) prikupila se u rejonu Rakove Noge i istog dana započela marš prema Foči, širokim obilaskom Sarajeva. Po velikom snegu i hladnoći od 32 stepena ispod nule i posle 18 sati neprekidnog marša stigla u Trnovo, odakle se posle kraćeg zadržavanja prebacila ka Kalinoviku i Foči. Ovaj marš (nazvan „igmanski marš", u toku kojeg je promrzlo oko 170 boraca) po svojim naporima spada u najpoznatije podvige 1. proleterske brigade.

Druga etapa (29. januar — 3. februara) obuhvata napadna dejstva jedinica nemačke 342. i 718. divizije protiv Ozrenskog petrtizanskog odreda na planini Ozren.

U ovoj etapi Nemci su imali nameru da uz pomoć ustaško-domobranskih jedinica unište Ozrenski ' partizanski odred i onemoguće njegovo dejstvo na komunikacije u dolinama Bosne i Spreče. Prema opeìativnom planu, trebalo je da nemački pukovi iz rejona Puračića i Zavidovića prodru ka Doboju i „očiste" sela na padinama Ozrena u širem zahvatu leve obale Spreče i desne obale Bosne, i da se izvesne snage upute na masiv planine sa zadatkom da „očiste" tamošnja sela i da zauzetu teritoriju, posednu ustaško-domobranske snage.

Nemci su od 23. do 29. januara 1942. izvršili pregrupisavanje snaga i formirali tri borbene grupe, u kojima je bilo oko 18.000 vojnika, i to:

— *Grupu „Istok"* sastava 697. puk 342. i 750. puk 718. divizije za napad sa istoka između reke Spreče i grebena planine Ozren;

•— *Grupu „Zapad":* 738. puk 718. divizije sa dva domobranska bataljona za napad zapadnim padinama Ozrena ka Doboju;

— *Zaprečnu grupu „Doboj"* sa oko tri domobranska puka, koja je imala zadatak da aktivnim dejstvima vezuje jedinice Ozrenskog partizanskog odreda i spreči njihov proboj preko reke Bosne od Doboja do Maglaja i preko donjeg toka reke Spreče.

Na Ozrenu se nalazio samo Ozrenski partizanski odred od pet bataljona (ukupno oko 1.200 boraca). Mada je bio obavešten o pripremama za napad, Štab odreda nije mogao da prozre planove neprijatelja, te se odlučio da sačeka napad i da dejstvuje prema razvoju situacije.

Neprijatelj je 29. januara prešao u napad. Posle dvodnevnih borbi, Grupa „Istok" je uspela da prodre niz Spreču i izbije u visinu Karanovca, ali je na pravcu Turija — Vasiljevci bila zadržana. Za to vreme je Grupa „Zapad", posle jačih borbi kod Rakovca, uspela da potisne delove Ozrenskog partizanskog odreda i prodre ka Paklenici. Istovremeno, ustašlco-domobranska grupa „Doboj" vršila je pritisak da za sebe veže partizanske snage, dok je ustaška bojna „Francetić", „čisteći" dolinu Krivaje, palila srpska sela, iz kojih je stanovništvo izbeglo ka Ozrenu.

Sledećih dana težište borbi je preneto na zapadni deo Ozrena, ali su se jedinice Ozrenskog partizanskog odreda izvlačile ispod njihovog udara i povlačile dublje u planinu. Delovi grupa „Istok" i „Zapad" 3. februara spojili su se kod Konopljišta, pa se Ozrenski partizanski odred .našao u njihovoj pozadini i zadržao slobodu manevra. Zbog velikog šriega, teških terenskih prilika i slabih izgleda na uspeh, Nemci su odustali od nameravanog nastupanja preko grebena Ozrena i produžili su dejstva uskim pojasom duž obala Spreče i Bosne ka Doboju. Neposredno iza nemačkih kolona nastupale su ustaško-domobranske jedinice sa zadatkom da posednu zauzeta sela i važnije zemljišne objekte.

Dok su se nemačke borbene grupe spuštale u Doboj, Ozrenski partizanski odred je prešao u protivnapad, razbio tri ustašlco-domobranska bataljona i do 7. februara ovladao čitavom teritorijom koju je držao pre napada. Ozrenski partizanski odred je vestom i doslednom primerom partizanskog načina dejstva, u uslovima višestruke nadmoćnosti protivnika, sačuvao živu silu, zadržao slobodu manevra, u pravom tre-

nutku prešao u protivnapad i povratio izgubljeno zemljište, postigavši pun uspeh.[51]

Zaključak. Posmatrajući u celini ova neprijateljska operacija, koja je imala za cilj da uništi partizanske snage u istočnoj Bosni, završila se neuspehom. Međutim, operacijom je privremeno usporen razvoj NOP-a na tom području, odnosno prekinut je proces konsolidacije partizanskih snaga, koji je počeo dolaskom Vrhovnog štaba NOPOJ. Nadirući duž komunikacija, neprijatelj je brzo ovladao slobodnom teritorijom i u Rogatici, Han-Pijesku, Sokolcu, Olovu, Vlasenici, Srebrenici i Bratuncu uspostavio ustaško-domobranske garnizone, čime je omeo ostvarenje plana Vrhovnog štaba o prodoru partizanskih jedinica u industrijske i rudarske centre istočne Bosne.

Otvorena saradnja četnika sa Nemcima u datim okolnostima imala je dosta teške posledice za razvoj NOP-a u istočnoj Bosni.

Operacija je obostrano prošla bez jačih i upornijih borbi i sudara, tako da nisu bili ni veliki gubici. Neprijatelj je imao oko 1.200 izbačenih vojnika iz stroja, a 1. proleterska 272 i Ozrenski partizanski odred 150 boraca.[52] Nemci su operaciju, uglavnom, izvodili prema ranije usvojenom planu. Svoje dnevne zadatke oni su od početka do kraja izvršavali i nisu ih saobražavali situaciji koja je nastala u toku dejstava, pa se događalo da su im pukovi istim tempom napredovali i tamo gde uopšte nije bilo otpora i na pravcima gde su morali da savlađuju otpor partizanskih odreda. Držeći se kruto postavljenog plana, neprijatelj nije uspeo da osujeti manevre partizanskih jedinica i da ih prisili da prihvate odlučujuće borbe. To je i omogućilo Vrhovnom štabu da se, sa delovima 1. proleterske brigade, blagovremeno i nesmetano prebaci preko reke Prače na Jahorinu.

U toku operacije sadejstvo između partizanskih odreda bilo je slabo, u prvom redu zbog nedostatka sredstava veza. Prva tri dana, dok su još postojale stalne telefonske linije od Podromanije do Rogatice i Vlasenice, štabovi su bili u međusobnom dodiru i pratili situaciju. Međutim, čim su te linije prekinute prodorom Nemaca u Vlasenicu i Rogaticu i napuštanjem Podromanije, bilo je otežano i skoro onemogućeno sadejstvo između jedinica. Vrhovni štab, posle odlaska iz Podromanije, nije imao vezu sa jedinicama J^qje su ostale severno od reke Prače, pa zato nije ni mogao ispoljiti svoj uticaj na njihov rad. Glavni štab Bosne i Hercegovine.nije bio na" okupu, pa je i njegov uticaj izostao. Našavši se u takvoj situaciji, štabovi odreda i 1. proleterske brigade nisu uočili-da su Nemci prekinuli operaciju i otpočeli povlačenje. Ne znajući za* to, već naprotiv, očekujući da će Nemci produžiti dejstva, Štab 1. proleterske brigade je odlučio da se sa glavninom brigade blagovremeno prebaci ka Vrhovnom štabu, što je dovelo do poznatog igmanskog marša.

U toku operacije Vrhovni štab je dobro predviđenim i izvedenim manevrima sa delom 1. proleterske brigade i crnogorskih i sandžačkih partizanskih odreda uspostavio novu slobodnu teritoriju u gornjem Joku Drine i omogućio da se ustanička područja istočne Bosne, Herce-

[51] A. Đonlagić i M. Leković, n.cl., str. 75—191.
[52] A. Đonlagić i M. Leković, n.d., str. 140—142 i 189—191.

govine, Crne Gore i Sandžaka povežu u jednu celinu. Ovo je bio prvi slučaj u NOR-u da su jače partizanske snage na širem području uspele da, u jednoj ne baš sasvim povoljnoj političkoj situaciji, odole okupatorskoj operaciji i brzo povrate pa i prošire slobodnu teritoriju.

Očito je bio vidljiv znak da su operativne i partizanske snage u svojoj taktici i operatici našle i primenile takve postupke i metode vođenja borbi kojima se paralisala okupatorska brojna i tehnička nadmoćnost i prevazišla taktika krutih frontova i uporne odbrane slobodnih teritorija čega je bilo i posle ovoga. Dejstva 1. proleterske brigade i partizanskih odreda koja su izvedena u vreme kada je Vrhovni štab preduzeo odlučan kurs na stvaranju operativnih jedinica — brigada predstavljala su novi kvalitativan skok u razvoju taktike i operativne veštine, što će u narednom periodu omogućiti da se izvojuje niz krupnih pobeda u odbrambenim i napadnim operacijama.

NAPADNA OPERACIJA BUGARSKIH I KVISLINŠKIH SNAGA U JUŽNOJ SRBIJI

(shema 5)

Napadna operacija u južnoj Srbiji obuhvata napadna borbena dejstva bugarskih okupacionih, nedićevskih i nemačkih snaga i četnika Koste Pećanca —• 26.000 vojnika protiv šest partizanskih odreda Srbije — oko 2.600 boraca od 15. februara do 15. marta 1942.

Posle povlačenja glavnine partizanskih snaga iz zapadne Srbije u Sandžak a zatim u istočnu Bosnu krajem 1941. i početkom 1942. godine težište borbi preneto je u južnu Srbiju gde su postojala snažna žarišta ustanika u Toplici, Jablanici, Puštaj reci, na Kukavici, Babičkoj gori i Jastrepcu.

U sporazumu s Nemcima, bugarski 1. okupacioni korpus (6, 17. i 21. pešadijska divizija) smenio je od 1. do 20. januara 1942. nemačku 717. diviziju na prostoru Zaječar, Ćuprija, Kruševac, Aleksinac, Leslcovac i okupirao jugoistočnu Srbiju. Ovim su Bugari omogućili Nemcima da izvrše pledislokaciju 717. i 704. divizije u Srbiji i da oslobode 113. diviziju za prebacivanje na nemačko-sovjetski front, a 342. diviziju za angažovanje u istočnoj Bosni.[53] Pošto se sredio na posednutoj teritoriji, 1. bugarski korpus je, pored pljačke i terora nad narodom, preduzeo niz napada na pojedina žarišta ustanka u južnoj Srbiji, s ciljem da ih likvidira i uspostavi „red i mir".

Na slobodnoj teritoriji južne Srbije, od Jastrepca do Kukavice i od Ozrena do Babičke gore, dejstvovali su Rasinski, Toplički, Jablaničlci, Leskovački, Ozrenski, Niski i Babički partizanski odred jačine oko 1.100 boraca, što je sa oko 1.500 boraca u mesnim partizanskim desetinama iznosilo 2.600 ljudi. Svojim dejstvima oni su ugrožavali komunikaciju Niš — Skoplje, pa i sam Leskovac i Niš. Da bi sprečili ta dejstva i uniš-

[53] Oslobodilački rat, knj. 1. str. 171: Bugarska vojska u Jugoslaviji 1941—1945, „Međunarodna politika", Beograd 1971, str. 35—67; Zbornik NOR-a, tom XII, knj. 1, dok. 290, 291, 292.

tili partizanske snage, okupatorski i kvislinški štabovi su planirali i izveli ofanzivu u kojoj su angažovali 17. i 21. diviziju bugarskog 1. korpusa (oko 20.000 vojnika), sve raspoložive nedićevske snage (šest odreda i Podoficirska škola iz Brusa — oko 2.000 ljudi), snage Koste Pećanca (10 odreda — oko 3.000 ljudi), 5. dobrovoljački odred (jačine 500 ljudi) i delove nemačke 717. divizije i policije u jačini oko dva bataljona, ukupno preko 26.000 ljudi. Operacijom je rukovodio komandant bugarskog 1. korpusa uz punu podršku nemačkog vojnoupravnog komandanta Srbije.[54]

Operacija je počela 13. februara 1942. napadom jedinica 13. bugarskog puka iz Leslcovca i Prokuplja na slobodnu teritoriju Pasjače i Vidojevice. U toku noći između 13. i 14. februara sukobili su se u selu Bojnik delovi Jablaničkog partizanskog odreda sa bugarskim pukom i obe strane pretrpele su znatne gubitke. Tri dana kasnije, 17. februara, jedinice 13. bugarskog puka vratile su se u Bojnik i počinile teške zločine — streljale su oko 400 seljaka. Posle zločina u Bojniku, Bugarski vojnici opkolili su sela Kosančić, Stubal, Belanovce i Petrovac i streljali još 150 seljaka.[55]

U isto vreme, bugarski 14. pešadiski put 17. divizije, zajedno sa kvislinškim snagama, napao je delove Topličkog partizanskog odreda na Pasjači i Belom kamenu. Posle borbe u kojoj je 14. puk imao 35 mrtvih i ranjenih, Bugari su za odmazdu spalili sela na Pasjači i streljali i prognali oko 400 ljudi. Ostali delovi 17. divizije iz Prokuplja vodili su borbu sa partizanima u okolini grada da bi otvorili put u pravcu Kuršumlije i Blaca. Stigli su do Gornje Stražave i Berilja, ali su se pod pritiskom Topličkog partizanskog odreda povukli.

Pećančevi četnici su 28. februara prešli u napad od Brusa i Blaca ka Prokuplju i Velikom Jastrepcu i od Niša ka Malom Jastrepcu, ali su kod Jošanice i Čubure potučeni i naterani na povlačenje.

U sadejstvu s četnicima i nedićevcima Bugari su napali Babički] Nišavski partizanski odred u rejonu Babičlce gore. Ne upuštajući se u dugotrajne odbrambene borbe sa daleko nadmoćnijim neprijateljem, Nišavski partizanski odred se probio preko puta Niš — Leskovac, Babički partizanski odred delom u Crnu travu, a delom na Suvu planinu.

Koncentričan napad neprijatelja iz rejona Mša, Ribarske banje, Brusa, Blaca, Kuršumlije, Medveđe, Lebana i Leskovca izveden je da se izvrši okruženje partizanskih snaga na levoj obali Južne Morave i da se nadiranjem od.-Niša i Kuršumlije ka Prokuplju, u dolini Toplice razdvoje i okruže, a zatim unište na prostoru Jastrepca, Pasjače i Rada-

[54] Zbog ove operacije u Niš je doputovao nemački vojnoupravm komandant Srbije general Paul Bader i na sastanku 13. i 14. februara izdao naređenje komandatu bugarskog 1. okupacionog korpusa generalu Asenu Nikolovu za izvođenje dejstava.

Bugarska vojska u Jugoslaviji 1941—1945, str. 97—98.

[55] Za odmazdu zbog pretrpljenih gubitaka, Bugari su do temelja spalili sela Bojnik i Dragovac, pohvatali sve što nije uspelo da izbegne (žene, decu, starce) i sve streljali — oko 400 seljaka. Prvo muškarce, pred ženama i decom, a zatim žene i decu.

Bugarska vojska u Jugoslaviji 1941—1945, str. 98.

na. Drugi deo snaga neprijatelj je uputio prema Ozrenskom i Nišavskom partizanskom odredu. Plan odbrane partizanskih snaga je predviđao da se položaji ne drže pozicijski, već da se manevriše i po potrebi povlači, a onda da se izgubljeni preko dana povrate preko noći.[56]

Napad bugarskih i lcvislinških snaga počeo je 7. marta ujutro, iz Lebana pravcem Prelcopčelica •— Mijajlica, iz Leslcovca preko Ćinđuše pravcem Bojnik, a odatle za Savinac i Crkvicu, iz Brestovca prema Kosančić — Konjuvce, iz Arbana,šlce pravcem Bogojevce, iz Ivan-Kule pravcem Adžinci, iz Sekirače pravcem Brajišor, a iz Pustog Šilova pravcem Gazdare — Crni Vrh — Bučumet, Napad na pravcima Brestovac -— Bojnik, Leskovac •—• Bojnik i Lebane — Bučumet podržavala je artiljerija. Posle trodnevnih borbi Jablaničlci i Kukavički partizanski odred su zbijeni ispod planine Rađana i Petrove gore, u selima Magašu, Dobroj Vodi i Obraždi. Prilikom povlačenja sa partizanima je išla i masa naroda, lcoja se našla u neprijateljskom obruču.

Jedanaestog marta uveče, u selu Dobroj Vodi, Štab Jablaničlcog partizanskog odreda i partijsko rukovodstvo održali su sastanak i odlučili da se u toku noći izvrši proboj neprijateljskog obruča iz Dobra Voda pravcem Žitni Potok — Pasjača, da se odatle pređe u Toplicu, a ako situacija dozvoli, da se ide dalje prema Kopaonilcu. Talco je i urađeno. Sutradan, 12. marta, na Pasjači (u Belom Kamenu) i na Vidojevici našlo se oko 1.350 boraca, i to iz Jablaničlcog partizanskog odreda 1.000, iz Kukavičkog partizanskog odreda 150 i iz Pasjačke čete 200 boraca. Za rukovođenje snagama odabran je zajednički privremeni Operativni štab.[57] Organizovana je kružna odbrana Vidojevice i Pasjače i pružen snažan otpor neprijateljskim snagama koje su napadale iz doline Toplice i sa Kopaonika. Olcružane snage izvršile su proboj neprijateljskog obruča i krenule u pravcu svojih područja. Međutim, ponovo su upali među jake neprijateljske snage u Jablanici, gde su, razbijeni u desetine i petorke, pretrpeli teške gubitke.

[56] Raspored partizanskih snaga bio je ovakav: Bučumenska i Rajkovačka pomoćna četa, sa ukupno 460 boraca, držale su položaje: Bazulak •— Bogojevce; Slišanska — Oranska i Magaška pomoćna četa, sa ukupno 300 boraca, Nova Topola — Karađorđevac — Petrovac — Podrimce; 3. četa Jablaničkog partizanskog odreda, sa 60 boraca, Prekopčelica — Zmijin Kamen — Goli Rid; Lapotinačka, Stublanska, Kosančićka, Petrovačka i 1. četa Jablaničkog odreda, sa ukupno 800 boraca, Petrovac — Brijanje — Drenovac; Bojnička, Konjuvačka i 2. četa Jablaničkog partizanskog odreda, sa ukupno 500 boraca. Goli Rid — Nova Topola — Karađorđevac. Položaj Vidojevice i Pasjače držalo je 700 boraca, a položaj Dragi Do — So|ojevac jedna četa Kukavičkog partizanskog odreda, sa 70 boraca. Na ovaj položaj je kasnije došla i Magaška četa. Položaj Sokolov Vis •— Adžinci držala je Gornjogajtanska četa, sa 40 boraca, a položaj Brajišor — Donjogajtanska, sa 60 boraca. Položaj Lece držale su Lecka i jedna četa Kukavičkog partizanskog odreda, sa ukupno 100 boraca, a položaj na Gazdaru jedna četa Kukavičkog odreda, Gornjojablanička i Gazdarska četa, sa 990 boraca. Partizanske snage raspoređene na položajima, ne računajući bolničko osoblje, brojale su ukupno preko 3.000 boraca. Štab odreda je bio podeljen na dva dela: komandant i partijski rukovodilac nalazili su se u Bučumetu, a politički komesar u Slišanu i Oranu, prema potrebi.

Milivoje Perović, Južna Srbija, NOLIT — Prosveta, Beograd 1961, str. 227—230.

[57] Zo komandanta je postavljen Miloš Manojlović, za zamenika komandanta Ratko Pavlović ćićlco, a za političkog komesara Vasilije Smajić, U štabu su bili Sveta Mladenović, sekretar OK Niš, i Lepa Stamenković.

Bugarske i kvislinške snage uspele su u ovoj operaciji privremeno da ovladaju teritorijom Toplice i Jablanice. Zbog žestine i teškoća borbi Jablanički i Kukavički partizanski odred spali su na mali broj boraca. Međutim, neprijatelj nije uspeo da ovlada Jastrepcom gde su tri čete Topličkog uz pomoć Rasinslcog partizanskog odreda uspele da odbiju sve napade i nanesu neprijatelju osetne gubitke. Nišavski i Ozrenski partizanski odred takođe su razbili neprijateljske snage na Svrljiškim planinama i zadržali slobodnu teritoriju. Tako je i dalje na Jastrepcu, Ozrenu, Svrljiškim planinama u Crnoj Travi ostala slobodna teritorija.[58]

ODBRAMBENA DEJSTVA 1. I 2. PROLETERSKE BRIGADE I GRUPE PARTIZANSKIH ODREDA

(shema 6)

Dejstva 1. i 2. proleterske brigade i grupe partizanskih odreda obuhvataju, uglavnom, odbrambene borbe oko 18.000 boraca, pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba, na teritoriji istočne Bosne, Sandžaka, Crne Gore i Hercegovine, od 16. aprila do 10. juna 1942. godine — za vreme neprijateljske operacije „Trio" — protiv oko 70.000 nemačkih, italijanskih, ustaško-domobranskih vojnika i četnika Draže Mihailoviča.

Posle neuspelih pokušaja okupatorskih i kvislinških snaga u jesen 1941. i zimu 1941/42. godine da uguše oružani ustanak u Jugoslaviji, usledio je snažan razvoj oružane borbe i stvorena nova slobodna teritorija u istočnoj Bosni, Crnoj Gori, Bosanskoj krajini i u raznim oblastima Hrvatske. Time je bila ozbiljno ugrožena stabilnost okupatorovih pozicija u Jugoslaviji i dovedena u pitanje bezbednost jadranske obale i vitalnost komunikacionih linija. Nemačka i italijanska vrhovna komanda rešile su da u proleće 1942. godine preduzmu nove, šire i po prvi put potpunije planski koordinirane operacije, da bi uništile partizanske jedinice na teritoriji istočne Bosne, IJ§rcegovine, Crne Gore i Sandžaka, zatim u zapadnoj Bosni, Hrvatskoj i Sloveniji.

Kako neprijatelj nije imao dovoljno snaga da istovremeno preduzme operacije na širem prostoru Jugoslavije, nemački i italijanski komandanti i predstavjaiči NDH,[59] na konferenciji u Opatiji 2. i 3. marta 1942, sporazumeli su se da prvo izvedu napadnu operaciju protiv par-

[58] Milivoje Perović, Južna Srbija, str. 145—148; Oslobodilački rat, leni. 1, str. 223—226.

[59] Na konferenciji u Opatiji prisustvovali su: nemački komandant oružanih snaga Jugoistoka general inžinjerije Valter Kunce, komandujući general za Srbiju general artiljerije Paul Bader, nemački general za vezu pri italijanskoj Vrhovnoj komandi Eno Rintelen, nemački general u NDH Glez von Horstenau; načelnik Generalštaba italijanske vojske general Vitorio Ambrozio, komandant italijanske 2. armije general Mario Roata, šef italijanske vojne misije u NDH general Antonio Oksilija i glavar Glavnog stožera domobranstva NDH general-lajtant Vladimir Lakša. Zbornik NOR-a, tom XIII, knj. 2, str. 104—108.

tizanskih jedinica u istočnoj Bosni, a onda na teritoriji zapadne Bosne, Korduna i Banije. Istovremeno s operacijom u istočnoj Bosni planirana su dejstva italijanskih trupa i četnika u Sandžaku, Crnoj Gori i Hercegovini protiv partizanskih odreda koji su uspešno dejstvovali, pa će u realizaciji tih planova biti izvedena jedinstvena napadna operacija poznata pod nazivom „Trio", u okviru koje će se voditi odbrambena operacija grupe proleterskih brigada i partizanskih odreda.

Radi realizacije postavljenog cilja formirana je Borbena grupa „Bader", sastava: nemačka 718. divizija, 3. bataljon 737. puka 717. divizije, italijanske divizije „Taurinenze", „Kačatori dele Alpi" i „Pusterija" i deset ustaško-domobranskih bataljona. Italijani su planirali upotrebu četničkih snaga, a u toku dejstva su ih angažovali i Nemci. Vazduhoplovnu podršku trebalo je da obezbedi avijacija NDH za nemačke i ustaško-domobranske a italijanska avijacija za italijanske jedinice.[60]

Po zamisli Štaba Borbene grupe „Bader", operacija „Trio" u istočnoj Bosni protiv 1. i 2. proleterske brigade i grupe partizanskih i dobrovoljačkih odreda, trebalo je da se izvede u tri etape: „Trio I", „Trio II" i „Trio III", s namerom da se u prvoj etapi unište partizanske jedinice na prostoru Han-Pijesak — Višegrad — Goražde — s. Prača -— Sokolac; u drugoj etapi da se izvrši „čišćenje" u luku Drine, oko Srebrenice, Vlasenice i planine Javora, i u trećoj etapi da se „očisti" planina Ozren, odnosno prostorija između relca Spreče, Bosne i Krivaje.

Prema planu, prva etapa operacije trebalo je da otpočne 15. aprila koncentričnim dejstvima divizije „Pusterija" sa pravca Višegrada i Pljevalja, divizije „Taurinenze" iz Sarajeva preko Dobrog polja i jedne nemačke pukovslce grupe sa linije: Han-Pijesak — Sokolac ka Rogatici s ciljem da se na tom prostoru partizaske jedinice razbiju i unište. Istovremeno je divizija „Kačatori dele Alpi" trebalo da dejstvuje iz Gacka i Nevesinja prema Kalinoviku i Foči da zahvaćene partizanske snage sabije na što manji prostor a zatim uništi.

Uoči početka ofanzive snage NOP i DVJ sačinjavale su: u istočnoj Bosni — 1. i 2. proleterska brigada, Srebrenički, Vlasenički, Drinski, Jahorinski i Rogatički dobrovoljački i Romanijski, Birčanski, Ozrenski i Kalinovički partizanski odred i partizanski odred „Zvijezda"; u Hercegovini — Severnohercegovački i Južnohercegovački partizanski odred, pod komandom Operativnog štaba za Hercegovinu; u Crno Gori — Lovćensld, Komslci, Nilcšićki, Zetski i Durmitorski partizanski odred, pod komandom Operativnog štaba za Hercegovinu; u Crnoj Gori — i Bjelopoljski partizanski odred i Mileševski i Zlatarski samostalni partizanski bataljon, pod komandom Glavnog štaba za Sandžak. Ukupno je bilo 18.000 boraca pod komandom Vrhovnog štaba, koji se nalazio u Foči.

U Vrhovnom štabu uočili su neke pripreme neprijatelja za dejstva u istočnoj Bosni pa je u drugoj polovini marta povukao glavninu 1.-i 2. proleterske brigade s područja Vlasenice i Srebrenice ka Rogatici i Sokolcu radi uspešnijeg suprotstavljanja neprijatelju. Da bi stvorio

[60] Bader Paul postavljen je u ljeto 1941. za komandanta „Više komande 65 za naročitu upotrebu" u Srbiji, a od decembra 1941. za komandujućeg generala i komandanta u Srbiji. Na toj dužnosti ostao je do avgusta 1943, kad je postao komandant 21. armijskog korpusa. Inicijator i izvršilac je masovnih zločina u Srbiji.

veću slobodu manevra na prostoriji između Sarajeva i Višegrada i oslobodio deo snaga koje su držale Rogaticu u blokadi, noću između 7. i 8. aprila dva bataljona 2. proleterske brigade i Semićka četa Dobrovoljačke vojske preduzeli su napad da se zauzme Rogatica. Ali ovaj napad nije uspeo. Dalja dejstva Vrhovni štab je usmeravao u skladu sa situacijom na bojištu.

Težeći da osujeti ulazak italijanskih trupa u istočnu Bosnu, severno od demarkacione linije, i s tim u vezi posedanje tog prostora od strane četnika, Glavni stožer domobranstva NDH, bez znanja Štaba Borbene grupe „Bader", preduzeo je dejstva ograničenih razmera 15 dana pre utvrđenog roka. Ustaška „Crna legija", jačine tri bojne iz rejona Han-Pijeska prešla je u napad 31. marta u pravcu Vlasenice. Budući da su 1. i 2. proleterska brigada povučene ka Rogatici, a dobrovoljačke jedinice pružile slab otpor, „Crna legija" je do 10. aprila, preko Vlasenice, prodrla u Bratunac i Srebrenicu izbivši na Drinu. Time je pre početka prve izvršena druga etapa planirane operacije. Osim toga, italijanske divizije „Taurinense" i „Kačatori dele Alpi" nisu stigle na vreme u polazne rejone da bi krenule u napad pravcima Kalinovile — Foča i Sarajevo — Trnovo i zatvorile obruč s juga. Bez obzira na to, 14. aprila je izdata zapovest za početak prve etape operacije.

Borbena dejstva po izmenjenom, odnosno novom planu počela su 22. aprila, a završila se 14. juna 1942. Po vremenu i značaju borbi, tok operacije se može podeliti, uglavnom, u dve etape.

Prva etapa (22. aprila — 12. maja 1942) obuhvatala je frontalna i koncentrična dejstva nemačkih, italijanskih i ustaških snaga uz pomoć četnika u istočnoj Bosni, sa kružne osnovice Mokro — Han-Pijesak — Višegrad — Goražde — Foča — Kalinovik — Trnovo — Mokro, dužine oko 160 km protiv snaga NOP i DVJ, i potiskivanje ka zaprečnoj liniji Goražde — Kalinovik, dužine oko 55 km.

Prema zapovesti od 14. aprila, izmenjena je prvobitna zamisao i odlučeno da se, koncentričnim nastupanjem ka Rogatici nemačke 718. divizije sa linije Podložnik — Sokolac — Han-Pijesak, ustaške „Crne legije" sa linije Džimrije —• Borovac i ojačanog 3. bataljona nemačkog 737. puka sa linije Gođenje — Slap, zahvaćene partizanske i dobrovoljačke snage na tom prostoru razbiju i unište/ Istovremeno, ostali bataljoni 737. puka trebalo je da posednu Drinu od reke Žepče do Višegrada i spreče izvlačenje partizanskih i dobrovoljačkih snaga preko Drine. Južni luk obruča; od Kalinovika prema Foči do Višegrada, trebalo je da zatvore italijanske snage, dejstvima divizije „Pusterija" iz rejona Pljevalja i Višegrada ka Ćajniču i Goraždu, a divizije „Taurinense" iz Sarajevskog polja i „Kačatori dele Alpi" iz Nevesinja ka Kalinoviku i Foči.

Posle zauzimanja polaznih položaja od 15. do 20. aprila neprijateljske snage su 22. aprila sa polukružne osnovice počele napad na jedinice NOP i DVJ na Romaniji i Glasincu, i u širem rejonu Rogatice, osim divizije „Taurinenze" i „Kačatori dele Alpi" koje će to učiniti tek početkom maja.

Pošto je ocenio da su snage neprijatelja suviše jake, i da se ne treba upuštati u odlučne odbrambene borbe, Vrhovni štab je odustao od dalje blokade Rogatice i naredio da se jedinice povuku s ugrožene pro-

storije i prebace preko Prače, u italijansku okupacionu zonu. Zbog toga je, umesto koncentričnog neprijateljskog napada na jedinice NOP i DVJ oko Rogatice, došlo samo do frontalnog potiskivanja sa severa na jug.

U takvoj situaciji, da bi zadržao nastupanje italijanske divizije „Pusterija" iz Sandžaka ka gornjem toku Drine, Vrhovni štab je 22/23. aprila prebacio 2. proletersku brigadu (bez dva bataljona) i Drinski dobrovoljački odred na desnu obalu Drine radi zatvaranja pravca Čajniče — Goražde, koji su do tada branile samo sandžačke partizanske jedinice. Istovremeno su srušena sva tri mosta na Drini kod Goražda. Glavnina 1. i dva bataljona 2. proleterske brigade ostali su na levoj obali Drine radi zatvaranja pravaca nastupanja neprijatelja sa severa iz doline Prače ka Goraždu i Foči. Dajući mestimičan otpor, delovi 1. i 2. proleterske brigade i neke jedinice Dobrovoljačke vojske povukle su se poslednjih dana aprila južno od reke Prače.

Nemačke, ustaške i domobranske snage ušle su 27. aprila u Rogaticu i deblokirale njen garnizon, a za naredna dva dana izbile u dolinu reke Prače, gde su se na demarkacionoj liniji zadržale u očekivanju italijanskih trupa iz Sarajevskog i Nevesinjskog polja ka Kalinoviku i Foči. Jedinice divizije „Pusterija" savladale su otpor sandžačkih partizanskih odreda i 23. aprila zauzele čajniče, a 24. aprila izbile na Drinu, nasuprot Goraždu.

Jedinice 2. proleterske brigade orijentisane su na odbranu Foče i Goražda. Zatim je, 2. maja, na taj sektor prebačen i 4. bataljon 1. proleterske brigade, čime je pojačana odbrana Foče od pravca Goražda.

Posle kraćeg predaha, 718. divizija i divizija „Pusterija" nastavile su prvih dana manja dejstva prema Foči i već 4. maja prešle Praču i zauzele Goražde. Iz Sarajevskog polja prema Kalinoviku i Jahorini krenula je 1. maja u napad i alpinska divizija „Taurinense" i prinudila Kalinovički partizanski odred na povlačenje. Nešto kasnije, 6. maja, divizija „Kačatori dele Alpi" prešla je u nastupanje duž komunikacija Nevesinje — Ulog — Kalinovik, u susret diviziji „Taurinense", koja je 7. maja zauzela Trnovo. Delovi Kalinovičkog partizanskog odreda pružili su na položaju Rogoj, kod Dobrog Polja, snažan otpor Italijanima, koji su zatim uspeli da prodru u blokirani Kalinovik. Glavnina divizije „Kačatori dele Alpi", uz podršku avijacije, zauzela je 8. maja Ulog, a 12. maja ušla u Kalinovik gde se spojila sa delovima divizije „Taurinenze". Iz Goražda su 10 maja delovi divizije „Pusterija" prodrli u Foču, u koju su istovremeno ušli i prednji delovi 718. divizije, odakle su se Vrhoviri štab i delovi 1. i 2. proleterske brigade povukli na jug, prema Crnoj Gori.[61]

Talco je prvih dana maja bila izgubljena slobodna teritorija u istočnoj Bosni, koju su ponovo zauzele neprijateljske trupe. Stanovništvo je bilo izloženo velikim stradanjima: mnoga sela su popaljena, a hiljade ljudi je ubijeno i deportovano.

[61] Tito je neposredno rukovodio borbenim dejstvima preko štabova brigada i odreda iz sledećih mesta — sedišta Vrhovnog štaba: iz Foče od 10. VI do 1. V, iz sela Liječevina od 11. do 19. V, sa Žabljaka 21. i 22. V, iz Nedajna 20. i 24. V, iz Krstača 25. V, iz Plužina od 26. V do 8. VI 1942. godine. Josip Broz Tito, Sabrana djela, tom 10, str. 301.

Druga etapa (1. maja •— 10. juna 1942) obuhvata koncentrična dejstva Italijana i četnika u Sandžaku, Crnoj Gori i Hercegovini sa kružne osnovice Grahovo — Nikšić — Kolašin — Mojkovač — Šehovići — Prijepolje — Pljevlja — Cajniče •— Foča — Kalinovik — Nevesinje — Gacko — Grahovo dužine oko 460 km i nastupanje ka ušću Tare, Pive i Sutješke, radi uništenja partizanskih jedinica na prostoru između lih reka.

Za izvršenje ove etape Italijani su upotrebili diviziju „Kačatori dele Alpi" i delove divizije „Murđe" i „Marke" u Hercegovini, delove divizija „Taro" i „Ferara" i grupe „Alpi Graje" u Crnoj Gori i delove divizija „Venecija" i „Pusterija" u Sandžaku, kao i sve četničke i ustaške snage na tom području.

Da bi sprečio neprijatelja da operativno opkoljavanje pretvori u taktičko stezanje obruča oko NOP i DVJ, Vrhovni štab je — primenjujući taktiku izbegavanja držanja krutih frontova i manevrisanja po unutrašnjim pravcima — odlučio da prebacivanjem i pregrupisavanjem snaga na najugroženijim pravcima usporava nastupanje neprijatelja, a postavljanjem jačih snaga na Durmitoru i Goliji, omogući izvlačenje svojih snaga iz Crne Gore ka tromeđi Bosne, Hercegovine i Crne Gore.

Crnogorski partizanski odredi, pod komandom Glavnog štaba za Crnu Goru i Boku, nalazili su se krajem aprila grupisani u tri sektora: sinjajevički, bjelopavlićko-piperslci, nikšićko-župslci i danilovgradski. Sandžački partizanski odredi, pod komandom Glavnog štaba za Sandžak, nalazili su se kod Čajčiča, na Kamenoj gori, kod Graba i Šahovića i između Šahovića i Mojkovca. Hercegovački partizanski odredi bili su usmereni prema Nevesinju, Metkoviću i Trebinju. Od početka maja crnogorski partizanski odredi vodili su oštre borbe protiv italijanskih snaga i četnika, naročito na sektorima Kolašina i Nikšića, protiv delova divizije „Venecija", „Ferara" i „Taro".

U Sandžaku, delovi divizija „Venecija" i „Pusterija" i četnici iz Bijelog Polja, Prijepolja i Pljevalja napali su Bjelopoljsld i Pljevaljski partizanski odred, Miloševski i dva zlatarska bataljona na položajima zapadno od komunikacije Bijelo Polje — Prijepolje i posle ogorčenih borbi na Kamenoj gori, kod Graba i Šahovića, u^drugoj polovini maja, prinudili ih na povlačenje preko planine Ljubišnje- ka Čelebiću.

Upornom odbranom delova Nikšićkog, Durmitorskog i Zetskog partizanskog odreda usporeno je nastupanje neprijateljskih kolona, pa su Italijani tek 25. maja izbili u selo Mokro, a 27. maja zauzeli Šavnik, dok su četnici preko Bara Bojovića za to vreme prodri u Boan, povezali se sa četnicima koji su od Kolašina, preko Sinjajevine, izbili u Zabljak, koji su četnici zauzeli 26. maja. Uporedo i koordinirano sa dejstvima u Crnoj Gori, snage italijanskog 6. armijskog korpusa u Hercegovini otpočele su 12. maja akcije „pročešljavanja" u nastojanju da razbiju i unište hercegovačke partizanske odrede.

Vodeći danonoćne borbe s nadmoćnijim neprijateljskim snagama, partizanski odredi su se postepeno povlačili ka Tari, Durmitoru i Magliću, a zatim ka Vučevu, Sutjesci i Zelengori. Da bi ovim snagama pružio pomoć u toku izvlačenja na sever i da bi ih prihvatio, Vrhovni štab je u drugoj polovini maja uputio glavninu 1. proleterske brigade u Hercegovinu na Goliju, gde je zajedno sa Lovćenskim partizanskim od-

redom zatvarala pravac iz Gacka i Avtovca, a 2. proletersku brigadu prebacio je iz rejona Foče, Čelebića preko Uzlupa i Šćepan-Polja na Durmitor i u rejon sela Izgori radi obezbeđenja iz pravca Gacka.

Vodeći oštre i odsudne borbe 1. i 2. proleterska brigada i udarni bataljoni crnogorskih partizanskih odreda, na krilima i bokovima povlačenja, omogućili su uspešno izvlačenje glavnine crnogorskih i sandžačkih partizanskih snaga na severozapad u širi rejon Zelengore, gde su izmorene jedinice mogle da predahnu.[62]

Pod uticajem raznih teškoća i četničke propagande, došlo je do osipanja partizanskih jedinica, tako da se sredinom juna sa područja Sandžaka, Crne Gore i Hercegovine povuklo na područje Vučeva, Sutjeske i Zelengore oko 3.500 boraca sa oko 600 ranjenika i velikim zbegom naroda.[63]

Zaključak. Operacija „Trio", koja je završena 10. juna 1942, bila je prva napadna operacija u kojoj su zajednički dejstvovale nemačke i italijanske snage. Operacija je u početku planirana u manjem obimu (samo na teritoriji istočne Bosne) ali je u toku izvođenja proširena i na teritoriju Sandžaka, Crne Gore i Hercegovine. To je bila prva bolje planski organizovana i vođena odbrambena operacija koju su izvele partizanske snage oko Vrhovnog štaba.

Iako je neprijatelj brižljivo i dugo pripremao ovu operaciju, nije uspeo da uništi partizanske snage što je bio njegov osnovni cilj. Istina, uspeo je da zauzme gotovo svu slobodnu teritoriju istočne Bosne, Sandžaka, Crne Gore i Hercegovine, i da zada osetne udarce snagama NOP-a. Zbog nastalih teškoća, četničke propagande i vojnih akcija raspale su se u istočnoj Bosni sve dobrovoljačke jedinice koje su formirane u januaru 1942. a od partizanskih odreda bili su razbijeni Kalinovački, Romanijski, „Zvijezda", Zenički i Ozrenski, tako da su ostala samo tri udarna bataljona, Birčanski i manji delovi Kalinovičkog partizanskog odreda. Partizanske jedinice iz Sandžaka, Crne Gore i Hercegovine bile su prisiljene da, uz veliko osipanje, napuste svoja operativna područja, što je dovelo do snaženja četnika, koji su, uz svestranu pomoć okupatora, znatno ojačali i, zavodeći strahoviti teror, za izvestan period dobrim delom ukočili razvoj NOP-a.

Kao i u ranijim, tako i u ovoj operaciji, neprijateljske snage polazile su u napad, uglavnom, sa kružne ili polukružne operacijske osnovice koncentričnim dejstvima svih ili samo glavnih snaga, kombinacijom brzih prodora motorizovanih i metodičkog frontalnog „pročešljavanja" teritorije pešadijskim jedinicama, radi stezanja obruča odnosno rasecanja i uništenja okružnih snaga NOP-a. Deo snaga imao je zadatak da posedne određene linije i na njima organizuje i ostvari zaprečni položaj, kako bi onemogućio izvlačenje jedinica NOP i DVJ koje je glav-

[62] Oslobodilački rat, knj. 1, str. 206—218; Pero Morača, Prelomna godina narodnooslobodilačkog rata, VIZ, Beograd 1957, str. 100—120. Miroslav Stepančić, Treća neprijateljska ofanziva u istočnoj Bosni, Crnoj Gori i Hercegovini gledana kroz neprijateljska dokumenta. Vojnoistorijski glasnik (VIG) 3/1951, str. 89—113.

[63] Iz Hercegovine se uspelo povući u istočnu Bosnu, u rejon Zelengore, samo oko 370 boraca od kojih je formiran Hercegovački partizanski odreci. Porccl ovog ljudstva, ocl hercegovačkih partizanskih jedinica uspeo se održati još i Konjički bataljon, koji je dejstvovao u rejonu Konjica.

nina potiskivala sa ostalih pravaca. Ova metoda neprijatelja dala je samo delimične uspehe.

Borbena dejstva jedinica NOP i DVJ u toku operacije uglavnom se karakterišu odbrambenim aktivnostima za dobijanje u vremenu da bi se prihvatile partizanske snage iz Sandžaka, Crne Gore i Hercegovine i stvorili uslovi za njihovo preformiranje u brigade i radi preuzimanja inicijative. To je posebno došlo do izražaja pri izvođenju zadržavajuće odbrane na polukružnom frontu u Sandžaku i Crnoj Gori: u početku radi stvaranja uslova za izvlačenje jedinica sa Zelengore, a zatim radi obezbeđenja evakuacije bolnice od sela Goransko, preko sela Stabna i od Mratinja za Zelengoru. Vrhovni štab, koji je neposredno rukovodio jedinicama NOP i DVJ, uspeo je da veštim manevrima, izbegavajući odsudne borbe, izvuče svoje snage ispod udara nadmoćnijih okupatorskih, ustaško-domobranskih i četničkih snaga i sačuva njihovu živu silu.

Još u toku najžešćih borbi, kada su se partizanski odredi povlačili pred nadmoćnijim neprijateljem, Vrhovni štab je doneo odluku da ih prikupi i reorganizuje u udarne proleterske brigade, što je i učinio do 17. juna, i da sa tim snagama preduzme ofanzivu širih razmera i preotme inicijativu od neprijatelja. Takva odluka je ubrzo realizovana.

Na Zelengoru se, na kraju operacije, povuklo oko 5.000 boraca, svrstanih u pet brigada, od čega su 1. i 2. već postojale, a sada su formirane 3, 4. proleterska i 5. crnogorska brigada.[64] Tu je bio i Hercegovački partizanski odred, čime su stvoreni povoljni uslovi za nova ofanzivna dejstva.

KOZARSKA OFANZIVA

(shema 7)

Kozarska ofanziva ili neprijateljska operacija „Haver", koja obuhvata napadna borbena dejstva nemačkih i ustaško-domobranskih snaga — oko 40.000 vojnika, protiv 2. krajiškog partizanskog odreda — oko 3.500 boraca i naroda na području Kozare, vodena.je od 10. juna do 30. jula 1942. godine. *<

Na sastanku predstavnika nemačke i italijanske vrhovne komande i oružanih snaga NDH održanom početkom marta 1942. u Opatiji, odlučeno je da se posle operacije „Trio" u istočnoj Bosni preduzme operacija „Haver", i to sa jačim snagama radi uništenja partizanskih jedinica na Kozari i likvidiranja ustaničkog žarišta.

Prema naređenju nemačlcog komandanta za Jugoistok, za izvođenje operacije „Haver" formirana je Borbena grupa „Zapadna Bosna", pod

[64] Po naređenju Vrhovnog štaba, 5. juna je od sandžačkih partizanskih odreda u Šćepan-Polju formirana 3. sandžačlca proleterska brigada, a u vremenu od 10. do 17. juna od crnogorskih partizanskih odreda 4. crnogorska proleterska i 5. crnogorska brigada i 23. juna od hercegovačkih jedinica Hercegovački partizanski odred. U istočnoj Bosni održala su se tri udarna bataljona, od kojih će biti formirani 6. istočnobosanska brigada i Birčanski partizanski odred. U Hercegovini se održao Konjički partizanski bataljon.

komandom komandanta nemačke 714. divizije generala Fridriha Štala kome je bilo potčinjeno oko 15.000 nemačkih i 21.000 ustaško-domobranskih vojnika, sa zadatkom da uništi partizanske jedinice na Kozari i očisti prostor u donjim tokovima reka Une i Save.[65]

Štab Borbene grupe „Zapadna Bosna" razradio je plan operacije na Kozari, po kome je u prvoj etapi trebalo brzim prodorom od Banjaluke i Bosanskog Novog ka Prijedoru odvojiti 2. krajiški partizanski odred od ostalih partizanskih jedinica Bosanske krajine, zatim postaviti zaprečnu grupu „Istok" na liniji Bosanska Gradišta ⟷ Ivanjska, „Sever" na levu obalu Save od Stare Gradiške do Jasenovca, „Zapad" na reku Unu između Bosanskog Novog i Bosanske Kostajnice i „Jug" duž komunikacije Ivanjska — Prijedor — Bosanski Novi. Potom je sa domobranskom 1. gorskom divizijom trebalo preći u napad sa linije Bosanski Novi — Kostajnica ka istoku da se potisnu jedinice 2. krajiškog partizanskog odreda na Kozaru, suzi obruč oko njih a zatim koncentričnim nastupanjem ostalih snaga unište. U drugoj etapi trebalo je očistiti prostor u donjim tokovima reke Sane i Une, zapadno od komunikacije Bosanska Dubica ⟷ Prijedor — Sanski Most. Vazduhoplovnu podršku obezbeđivala je „mešovita nemačko-hrvatska avio-grupa" jačine od 19 do 28 aviona.[66]

Nemce je naročito pogađalo višemesečno obustavljanje transporta železne rude iz Ljubije zbog dejstva 2. krajiškog partizanskog odreda na železničkoj pruzi Banjaluka — Prijedor ⟷ Bosanski Novi koje je izvodio zajedno sa 1. krajiškim partizanskim odredom.

Izvršavajući direktivu Vrhovnog štaba 1. i 2. krajiški partizanski odred sredinom maja oslobodili su Prijedor[67] i Ljubiju, čime je spojena i čvršće povezana slobodna teritorijai Kozare i Grmeča, a eksploatacija železne rude iz Ljubije za duže vreme onemogućena. Dvadeset prvog maja formirana je u selu Lomovitoj 1. krajiška brigada. U partizanske odrede stupili su novi borci i na taj način povećane borbene mogućnosti jedinica u ovom delu Jugoslavije.

Na Kozari se nalazio 2. krajiški partizanski odred, koji je svojom aktivnošću paralisao neprijateljski saobraćaj na komunikacijama: Banja-

[65] Borbena grupa „Zapadna Bosna", pod komandom komandanta 714. divizije generala Fridriha Stala, bila je sastava: 9 nemačkih pešadijslcih bataljona (iz /04, 714, 717. i 718. divizije), 3 samostalna bataljona (924. landesšicen, foiksdojčarski „Vindhorst" i „Princ Eugen"), 6 baterija artiljerije, 202. tenkovski i 699. pionirski bataljon, dve čete 521. puka za vezu, 1 oklopni voz i 5 mađarskih rečnih monitora, oko 25_v ustaško-domobranskih bataljona, 7 do 8 baterija artiljerije i 19 do 28 aviona, üldipno oko 40.000 vojnika, od kojih 15.000 nemačkih, 21.000 ustaško-domobranskih i 2.000 četnika na Savi.

[66] Osim toga bilo je naređeno da se svi pripadnici partizanskih jedinica, članovi NOO-a i svili drugih organizacija NOP-a streljaju, svi muškarci preko 14 godina oteraju u koncentracione logore, a ostalo stanovništvo na prisilni rad i u dečje logore. Celo područje je trebalo „isprazniti" i time učiniti bezbednim za okupatora i kvislinge.

[67] U Prijedoru je zarobljeno 1.300 neprijateljskih vojnika i zaplenjeno 1.200 pušaka, 15 pušlcomitraljeza, 8 mitraljeza, 5 minobacača, 2 haubice i velika količina municije i dragog ratnog materijala. Gubici 1. i 2. krajiškog partizanskog odreda iznosili su 30 mrtvih i 65 ranjenih.

Na aerodromu kod Prijedora 23. maja spustili su se prvi partizanski piloti Franjo Kluz i Rudi Čajavec sa avionima „Potez" i „Brege". Oni su krajem maja i početkom juna sadejstvovali s partizanskim jedinicama u Bosanskoj krajini, dok im aparati nisu uništeni.

luka — Prijedor — Bosanski Novi — Bosanska Kostajnica i Banjaluka — Bosanska Gradiška — Bosanska Dubica — Bosanska Kostajnica. On je osujetio više pokušaja neprijatelja da ga uništi i neposredno ugrožavao garnizone oko Kozare, od kojih je neke i likvidirao.

Uoči početka ofanzive, 2. krajiški partizanski odred je sa pet bataljona (3.500 boraca) bio raspoređen prema kružnoj komunikaciji Banjaluka — Prijedor — Bosanski Novi — Kostajnica —• Dubica — Bosanska Gradiška — Banjaluka. Štab odreda je uočio pripreme Nemaca za ofanzivu, ali nije realno ocenio njihove stvarne razmere, odnos snaga i mogućnosti odbrane slobodne teritorije. Usled toga i težnje da se zaštite mase naroda iz okolnih sela, koje su se pred terorom povlačile na Kozaru, Štab odreda se odlučio da uporno brani Kozaru.[68]

Operacija „Haver" počela je 10. juna i završila 30. jula 1942, tj. trajala je 50 dana, a uočavaju se četiri etape.

Prva etapa (10—18. juna) obuhvata prodor nemačkih snaga iz Banjeluke i Bosanskog Novog ka Prijedoru, a zatim nastupanje 1. gorske divizije i izbijanje na komunikaciju Dubica — Prijedor.

Posle izvršenih priprema nemačke snage su prešle u napad od Banjaluke i Bosanskog -Novog ka Prijedoru i istoga dana zauzele Prijedor, a sutradan Ljubiju i spojile se, čime je 2. krajiški partizanski odred bio odsečen od ostalih partizanskih snaga na području Grmeča. Nemci su potom napali 1. krajišku brigadu u rejonu Bosanskog Majdana u težnji da je odbace ka Grmeču, a sa zaprečnim grupama „Sever", „Istok" i „.lug" vezivali su delove 2. krajiškog partizanskog odreda i utvrdili liniju za sprečavanje proboja sa Kozare. Ovim je drugog dana operacije sa svih strana zatvoren obruč okruženja oko 2. krajiškog partizanskog odreda. Dva dana kasnije neprijatelj je počeo da steže obruč.

Istovremeno je, (14. juna) u napad prešla 1. gorska divizija sa linije Bosanski Novi — Kostajnica. Ispred nje su se branili 1. 2. i delovi Udarnog bataljona, koji su u žestokim borbama, protkanim čestim protivnapadima, nanosili neprijatelju velike gubitke. I pored višestruke nadmoćnosti, 1. gorska divizija je tek 18. juna uspela da ovlada komunikacijom Prijedor — Dubica.

Druga etapa (19—30. juna) obuhvata borbezahvatu komunikacije Prijedor — Bosanska Dubica i organizaciju zbjega. Da bi sprečili prodor neprijateljskih snaga na Kozaru, 2. i Udarni bataljon 2. krajiškog partizanskog odreda izvršili su protivnapad 18/19. juna i u toku narednih dvodnevnih borbi razbili 3. bojnu 2. gorskog zdruga u rejonu Patrije i Gornjeg Jelovca (zarobljeno 283, a ubijeno 60). Time je u rasporedu 1. gorske divizije stvorena breša kroz koju se od 80.000 izbjeglica probilo oko 5.000, Breša je zatvorena nakon dva dana ubacivanjem rezervi.

Narednih dana vodile su se oštre borbe na ćelom frontu oko Kozare, osim na odselcu 3. bataljona. Nemačke snage prešle su u napad na odseku od Palančište do Jugovićeva brda, ali su protivnapadom 1, 2. i

[68] Drugi krajiški partizanski odred, pod komandom: komandanta Obrada Stišovića i njegovog zamenika Josipa Mažara šoše, političkog komesara Ratka Vujovića čoče i njegovog zamenika Dušana Misirače, sastava pet bataljona imao je do 3.500 ljudi, oko 3.000 pušaka, oko 150 puškomitraljeza, 20 mitraljeza, 4 minobacača 82 mm, 2 haubice 105 mm, 2 tenka i 1 avion „Potez".

Udarnog bataljona 23/24. juna odbačene uz teške gubitke 3. bojne 4. gorskog zdruga (ubijeno 150, zarobljeno 60), koju su zajedno sa Kombinovanom bojnom odbacili prema selu Grabovici. Neprijatelj je 25. juna protivnapadom povratio izgubljene položaje. Krajem juna Borbena grupa „Zapadna Bosna" pregrupisala je snage i prešla u odlučan napad. Na pravcu 1. gorske divizije, koja je pretrpela teške gubitke, uvedena je nemačka Grupa „Borovski" (ojačani 734. puk) a u napad su prešle i grupe „Jug" i „Istok" ka grebenu Kozare.

Treća etapa (1—5. jula) obuhvata dva pokušaja 2. krajiškog partizanskog odreda da se probije iz obruča i odluku o podeli odreda na udarne grupe. Situacija kod odreda sve više se pogoršavala. Njegove jedinice, posebno 1, 2. i Udarni bataljon, bile su krajnje premorene i iscrpljene u dvadesetodnevnim neprekidnim borbama, opterećene sa 500 ranjenika i 75.000 izbeglica, sabijene na relativno malom prostoru koji je stalno tučen artiljerijom i avijacijom. Oskudica u hrani, Jekovima i drugim nužnim potrebama stalno je rasla i povećavala teškoće.

Početkom jula Štab odreda je uvideo da je jedini izlaz u proboju iz okruženja i odlučio da se 3/4. jula probije sa Kozare i izvuče narod preko komunikacije Dubica — Prijedor pravcem Donji Jelovac — Kriva Rijeka. *U grupu za proboj* određeni su 1, 2, 3. i Udarni bataljon, s tim da krilni bataljoni u toku i posle proboja obezbede bokove do izvlačenja snaga i zbega. Organizacija proboja izvršena je na brzinu, tako da nije bilo moguće obezbediti sadejstvo svih snaga za proboj, a 3. bataljon, udaljen 30 km, stigao je tek pred proboj.

Prvi i Udarni bataljon uspeli su da probiju obruč na pravcu Patrija — Planinica •— s. Tutrogošta. Drugi i 3. bataljon nisu uspeli da se probiju, već su odbačeni od komunikacije. Kroz otvorenu brešu širine oko 2 km u toku noći 3/4 jula probilo se oko 10.000 izbeglica i Štab 2. krajiškog partizanskog odreda bez operativnog dela štaba. Nemci su upotrebom rezervi i tenkova na bočne zastore brzo zatvorili otvor i sprečili proboj ostalih snaga odreda sa ranjenicima i zbegom.

Drugi pokušaj (4/5. jula) proboja 2, 3. i 4. bataljona na Patriji predstavlja kulminaciju borbi koje su vođene na Kozari, ne samo po žestini već i po gubicima koje je odred pretrpeo. Tako je 3. četa 3. bataljona ušla u borbu za proboj sa oko 150 boraca, a izašla iz borbe sa svega 30 ljudi. Ostatak odreda, pretrpivši teške gubitke, povukao se dublje u planinu, jer nije imao dovoljno snaga da nastavi organizovan otpor. U obruču,, su ostali glavnina 2, 3. i 4. bataljona zajedno sa štabovima, Operativni štab i delovi 4. bataljona 1. krajiške brigade. Ostali su i svi ranjenici i većina naroda u zbegovima.

Ujutro 5. jula jedinice 2. krajiškog partizanskog odreda, koje ni u drugom pokušaju nisu uspele da se probiju iz obruča, prikupile su se u rejonu Ćušiča kuća iznad Patrije. Zamenik komandanta odreda Josip Mažar naredio je da odstupe prema Vitlovskoj. Oni su 5/6. jula zanoćili u biizini sela Vojskove, na brdu Živoder, gde se našlo oko 400 do 500 boraca sa nešto pokretnih ranjenika.

Operativni štab je ujutro 6. jula izdao naređenje da se ostaci odreda preformiraju u udarne grupe, Itoje bi se sklonile za vreme neprijateljskog pretresanja Kozare, a potom ponovo prikupile u rejonima koje im odrede štabovi bataljona, da se veštim manevrisanjem po grupama

prođe kroz neprijateljski raspored, sačuva ljudstvo i oružje. Ovakva uputstva data su i stanovništvu koje se nalazilo u okruženju.

Četvrta etapa (6—30. jula) obuhvata nastupanje neprijatelja kroz Kozaru i Prosaru (5—17) i čišćenje terena zapadno od komunikacije Prijedor — Dubica (20—30. jula). Nastupanje neprijatelja kroz Kozaru i Prosaru počelo je pokretom Borbene grupe „Borovski" 5. jula sa severozapadne i južne zaprečne linije ka severu prema Savi, opštim pravcem Kozarac — Mrakovica •— Orahova. Sistematski pretražujući Kozaru i Prosaru, neprijateljske snage su vršile mnogobrojne zločine nad ranjenicima i zarobljenim borcima i narodom.

Udarni i 1. bataljon sà delovima odreda, koji su uspeli da se probiju (oko 800 boraca), prikupili su se na prostoriji Pastirevo, Planinica, Svodna, odakle su ometali saobraćaj na pravcu Prijedor — Bosanski Novi i osiguravali prelazak izbeglica kod sela Svodne ka Podgrmeču. Nešto kasnije (15. jula) te snage prebacile su se južno od reke Sane u rejon Vitasovaca, Radomirovca, Miške Glave radi odmora. Ali, neprijatelj ih je 18. jula napao i brzim prodorom ka selu Japri razdvojio tako da je Udarni bataljon (bez čete) odbačen južno od Suhače, a 1. bataljon sa četom Udarnog bataljona ka Sani koju su prešli narednog dana i produžili u pravcu Pastireva.

Od 18. do 21 jula neprijatelj je pregrupisao snage, poseo dolinu Sane od Prijedora do Bosanskog Novog i dolinu Une ocl Bosanskog Novog do Bosanske Dubice. Zatim je Borbena grupa „Borovski" (ojačani 734. puk i ojačana 1. gorska divizija) prešla 21. jula u napad sa linije Bosanska Dubica — Prijedor na zapad ka dolini Une radi ponovnog čišćenje tog dela Kozare, i na tom zadatku zadržala se do 30. jula. U nastupanju te grupe 1. bataljon i četa Udarnog bataljona okruženi su kod Pastireva, odakle su se noću 26/27. jula probili na Kozaru. Čišćenje se svelo na pljačku, ubijanje i odvođenje u logore 68.000 ljudi, žena i dece.

Da bi pomogao 2. krajiškom partizanskog odredu, Operativni štab za Bosansku krajinu angažovao je 1. krajišku brigadu i delove 1. krajiškog partizanskog odreda za napade na komunikacije i posade u dolini reke Une i Sane. Pored toga što su ove snage 20. juna zauzele Bosansku Krupu, 27. juna napale Sanski Most, 3. jula zaueele* Dobrljin, a 7. jula ponovo izvršile napad na Bosanski Novi i nanele neprijatelju znatne gubitke, nisu smanjile njihov pritisak-na 2. krajiški partizanski odred.

Do 31. jula tu su.se prikupile sve snage 2. krajiškog partizanskog odreda, osim Udarnog bataljona koji je ušao u sastav 2. krajiške brigade, pa je Operativni štab odmah počeo da reorganizuje i sređuje odred.

I poreci ogromne brojčane i tehničke nadmoćnosti, metodičnosti u izvođenju operacije, brutalnog i bezobzirnog obračuna sa narodom, neprijatelj nije postigao osnovni cilj da uništi odred i uguši borbu naroda Kozare.[69]

[69] Gubici 2. krajiškog partizanskog odreda iznosili su oko 1.700 boraca, a neprijatelj je odveo u logore preko 40.000 civila. Neprijateljski gubici iznose oko 3.000, i to: nemački 155 i ustaško-domobranski 1.557 poginulih, ranjenih i zarobljenih, odnosno nestalih vojnika i oficira. Oslobodilački rat, knj. 1, str. 231—235; M. Pekić, D. Curguz, Bitka na Kozari, Prijedor 1968, 19—180.

Borbena dejstva 2. krajiškog partizanskog odreda karakterišu izuzetna žestina i upornost, odlučnost i heroizam. Junaštvo i čvrstina u borbi za slobodu, veru u pobedu, jedinstvo naroda i njegove vojske odoleli su svim iskušenjima, bez obzira na velike žrtve.

Borbe na području Kozare u junu i julu 1942 godine bitno su uticale na razvoj situacije u zapadnoj Bosni i Hrvatskoj. U odlučnom momentu, kada je Vrhovni štab doneo odluku da sa grupom proleterskih brigada sa Zelengore izvrši prodor u zapadnu Bosnu, na Kozari je bila angažovana neprijateljska grupacija od oko 40.000 vojnika, čime je bio olakšan zadatak proleterskih brigada.

POHOD GRUPE PROLETERSKIH BRIGADA U BOSANSKU KRAJINU

(sheme 8 i 9)

Pohocl u Bosansku krajinu, koji obuhvata pokret i borbena dejstva grupe proleterskih brigada Vrhovnog štaba NOP i DVJ, kao i borbe krajiških i dalmatinskih jedinica od 24. juna do 25. septembra 1942, izveden je u jednoj velikoj ofanzivi ili napadnoj operaciji strategijskog značaja kakvu do tada nisu izvele jedinice NOP-a na jugoslovenskom ratištu.

Nakon završetka operacije „Trio", sredinom juna 1942, rukovodstvo NOP-a bilo je suočeno sa gubitkom slobodne teritorije u Crnoj Gori, Hercegovini, istočnoj Bosni i Sandžaku, osipanjem dela jedinica i krizom koja je ozbiljno zahvatila te krajeve zemlje, u kojima su okupatori i kvislinzi učvrstili svoju poziciju. Centralni Komitet KPJ i Vrhovni štab našli su se pred dilemom o upućivanju grupe proleterskih i udarnih brigada, tada najveće grupacije oružanih snaga NOP-a, u one krajeve Jugoslavije od čije je realizacije umnogome zavisio dalji razvoj NOR-a.

Na sednici CK KPJ i Vrhovnog štaba održanoj 19. juna 1942. zaključeno je da je dalje zadržavanje na granici Crne Gore i Hercegovine bez opravdanja i da za upućivanje tih snaga u istočnu Bosnu i Srbiju™ nema povoljnih uslova, pa je odlučeno da se težište borbenih dejstava prenese u zapadne krajeve Jugoslavije u oblasti gde se već snažno razvio NOP i postojale veoma pogodne mogućnosti daljeg razvoja borbe i stvaranja većih operativnih jedinica. Takođe, njihov cilj je bio povezivanje s krajiškim, hrvatskim i slovenačkim partizanskim odredima i obrazovanje Veće slobodne teritorije, na kojoj će se u političkom pogledu još više afirmisati NOP u zemlji i inostranstvu.

Pošto je do sredine juna reorganizovao partizanske jedinice, formirao tri nove brigade (3. sandžačka, 4. i 5. crnogorska) i Hercegovački

[70] Pored nepovoljnog razvoja situacije u Crnoj Gori, Hercegovini, Sandžaku i istočnoj Bosni, sredinom 1942. godine se i u Srbiji NOP borio sa velikim teškoćama. Partizanske jedinice koje su ostale u zapadnoj Srbiji, posle povlačenja glavnih partizanskih snaga iz te oblasti u jesen 1941, bile su u toku zime i proleća 1942. godine razbijene. Isto tako su partizanski odredi u jugoistočnoj Srbiji, u neprekidnim borbama sa okupatorsko-kvislinškim snagama, bili znatno oslabljeni, a neki razbijeni. Okupatori, kvislinzi i četnici zaveli su strahovit teror nad narodom u Srbiji.

partizanski odred, Vrhovni štab je od 1, 2, 3. i 4. proleterske brigade osnovao Udarnu grupu proleterskih brigada kojom će izvršiti pohod ka Bosanskoj krajini. Grupa je imala 3.800 boraca sa 3.050 pušaka, 175 mitraljeza, 15 minobacača i 2 topa. Na Zelengori su ostali 5. crnogorska brigada i Hercegovački partizanski odred (oko 1.200 boraca) da obezbede bolnicu sa oko 170 ranjenika i izbegli narod iz Crne Gore i da razviju aktivna dejstva u pravcu Crne Gore, a u slučaju jačeg neprijateljskog pritiska da krenu prema istočnoj Bosni ili za Udarnom grupom.

Da bi se postiglo iznenađenje i izbegle veće usputne borbe koje bi Udarnu grupu suviše angažovale, izložile gubicima i usporile njeno izbijanje u zapadnu Bosnu, planirano je da ona, pošto se prebaci preko komunikacije Foča •— Kalinovik, izbije na područje Treskavice, Bjelašnice i Igmana, pređe železničku prugu i cestu Sarajevo — Konjic i izbije na planinu Bitovnju i Vraniću, a onda, prema situaciji, da nastupa širokim frontom ka dolini Rame i Vrbasa i dalje ka Dinari, i da se poveže sa krajiškim i dalmatinskim partizanskim jedinicama. Vrhovni štab nije imao detaljan plan ovog poduhvata jer se, pored nepoznavanja situacije, radilo o prostorno i vremenski dugom pokretu.

Na izabranom pravcu pokreta Udarne grupe u to vreme nije bilo jačih okupatorskih snaga, već samo kvislinške jedinice (ustaše, domobrani i četnici) koje su bile angažovane za obezbeđenje pojedinih mesta i objekata na komunikacijama.

Vrhovni komandant Josip Broz Tito je 20. juna upoznao štabove .l, 2, 3. i 4. proleterske brigade sa odlukom za pokret i ukazao na njegov značaj, način organizacije i izvođenja, ističući potrebu da se pokret izvodi samo noću. Razrađen je plan prelaska preko komunikacije Foča — Kalinovik •— Ulog i ukazano na značaj i potrebu priprema za marš. Posebno je bilo istaknuto pitanje pravilnog odnosa prma stanovništvu u selima kroz koja budu prolazile jedinice, jer je, po rečima Vrhovnog komandanta, pokret imao iznad svega *„veliki politički značaj z.a pridobijanje stanovništva".*

Zatim su u brigadama održane konferencije komandnog kadra na kojima su štabovi upoznali potčiniene sa zadacima u vezi sa predstojećim pokretom. U nekim jedinicama izvršene su T" man ie organizacione promene; rasterećene su komore i smanjen je broj konja u jedinicama; rasformirana je Intendantura Vrhovnog štaba i brigade su se trebale samostalno snabdevati na terenu putem dobrovoljnog priloga i kupovanjem za novac. •

U jedinicima su izvršene političlco-partislce pripreme: održane su partijske konferencije i sastanci partijskih ćelija i organizacija SKOJ a, kao i političke konferencije sa ljudstvom na kojima je, pored ostalog, ukazano na značaj predstojećeg zadatka, na napore koji su se očekivali, potrebu još veće discipline i što savesnijeg izvršenja zadataka koji se budu postavljali. Pri štabovima brigada formirani su politodeli, kao instruktorski organi CK KPJ, sa zadatkom da rade na učvršćenju i jačanju partijskih organizacija a samim tim i jedinica. Zatišje koje je tih dana vladalo na području gde su se nalazile proleterske brigade omogućilo je da se pripreme za pokret uspešno obave a ljudstvo odmori nakon dugotrajnih i iscrpljujućih borbi.

Vrhovni komandant Josip Broz Tito je 22. juna izdao zapovest za pokret kojom je bio regulisan rad brigada za prva tri dana." Pokret je trebalo da počne 24. juna, do kada su završene sve pripreme, tako da su brigade bile spremne da krenu na izvršenje zadataka.

Pohod Udarne grupe proleterskih brigada počeo je 24. juna sa Zelengore, a završio 25. septembra 1942. izbijanjem na liniju Imotski — Livno — Mrkonjić-Grad — Jajce. Izveden je na dužini oko 250 i širini oko 90 km. U zoni nastupanja nalazile su se, uglavnom, ustašlco-domobranske jedinice, pošto su Italijani povukli svoje posade iz Treće i Druge zone NDH. Bio je to jedan od većih značajnijih operativnih poduhvata u NOR-u, čiji sadržaj čine susretne borbe, zasede, diverzije, noćne akcije, napadi na utvrđene položaje, naseljena mesta i komunikacije i dugi marševi.

Pod neposrednim rukovodstvom Vrhovnog štaba 1, 2, 3. i 4. proleterska brigada krenule su ujutro 24. juna sa Zelengore. Komunikaciju Ulog — Kalinovik — Foča i Kalinovik — Sarajevo brigade su prešle 25. i 26. juna u rejonu Kalinovika, odbicile četnike i izbile na Treskavicu.

Iznenađene prodorom jake partizanske grupacije, neprijateljske snage nisu bile spremne da pravovremeno intervenišu, već su se, uglavnom, ograničile na dejstva iz vazduha, prateći njen pokret i bombardujući kolone.

Narednih dana Udarna grupa spustila se s Treslcavice u sela zapadno od Trnova, vodeći uz put manje borbe protiv ustaške milicije.

Napad na prugu Sarajevo — Mostar. Za vreme zadržavanja brigada kod Trnova, Vrhovni štab je prikupljao podatke o neprijatelju i razmatrao situaciju na pravcu daljeg kretanja. U vezi s tim i drugim pitanjima, Politbiro CK KPJ i Vrhovni štab su u Presjenici 30. juna održali sednicu. Na osnovu procene situacije, koja se, pored ostalog, temeljila na nepotpunim podacima o neprijatelju u rejonu Sarajeva i na komunikaciji Sarajevo — Konjic, Vrhovni štab je odlučio da se umesto prelaska preko železničlce pruge i ceste svim snagama na jednom mestu, kako je ranije bilo zamišljeno, preduzme širokim frontom napad na prugu i uništi što veći broj stanica, instalacija i drugih objekata.

Formirane su dve kolone. *Desna* (severna), sastava 2. i 4. brigada, imala je zadatak da preko Igmana i Bjelašnice izbije na železničlcu prugu između Bin**ježeva** i Tarčina i da napadne neprijateljsku posadu i uništi želcz"""[1]™ stanice Hadžići, Pazarić i Tarčin, a potom da se prebaci na planinu Bitovnju. *Leva* (južna) kolona, sastava 1. i 3. brigada, dobila je zadatak da pokretom preko južnih padina Bjelašnice izbije na železničlcu prugu i da napadom uništi objekte na delu pruge od Raštelice do Zivašnice, a potom da izbije na Bitovnju. Napad na prugu trebalo je izvršiti jednovremeno noću između 3. i 4. jula.

U pogledu lcomandovanja odlučeno je da se sa severnom kolonom kreću jedan član i načelnik Vrhovnog štaba[72], koji će rukovoditi dejstvi-

Zbornik, NOR-a, tom II, knj. 4, dok. 189.

[72] To su bili Milovan Đilas, član Vrhovnog štaba, i Arso Jovanović, načelnik Vrhovnog štaba. Oni su, kao predstavnici Vrhovnog štaba i komandanti 2. i 4. proleterske brigade (Ratko Sofijanić i Peko Dapčević), sačinjavali Operativni štab desne kolone.

ma kolone, dok je južnom kolonom neposredno komandovao Vrhovni komandant. U toku 3. jula u brigadama su izvršene poslednje pripreme za napad: štabovi brigada i bataljona izviđali su zemljište i neprijatelja na pravcima napada, a 1la pravcu 3. brigade u izviđanju je učestavovao i vrhovni komandant Tito. U trenutku kada je otpočeo napad grupe brigada, železničlcu prugu Sarajevo — Konjic obezbeđivalo je svega 211 ustaša, oružnilca i domobrana. Uveče toga dana Štab nemačke 718. divizije uputio je iz Hadžića oklopni voz da patrolira prugom do tunela ispod Ivan-sedla.

Napad na prugu između Blažuja i Konjica otpočeo je između 20 sati 3. jula i 2 sata 4. jula. Severna kolona uništila je železničke stanice Tarčin, Pazarić i Hadžiće i razorila na više mesta prugu. Južna kolona zadržala se nešto duže na pruzi i porušila na njoj objekte i železničke stanice Raštelicu, Bradinu, Brđane i Podorašac, sa svim uređajima i zatečenim železničlcim voznim parkom. Rušenjem velikog mosta na potoku Lulcač kod sela Šunja, raspona 55, visine 37 metara, saobraćaj na pruzi prekinut je do 11. septembra 1942. godine.

Posle toga nastavljeno je nastupanje ka severozapadu. Severna kolona je 7. jula zauzela Kreševo i ugrozila Kiseljak i Fojnicu, ali je intervencijom nemačkog 738. puka 718. divizije, jedne domobranske i jedne ustaške bojne, istoga dana izbačena iz Kreševa pa su se 2. i 4. brigada prebacile na Zec i Vraniću planinu. Za to vreme južna kolona prodrla je do Konjica i zauzela grad 8. jula. U isto vreme, su ostali delovi 1. proleterske brigade i Konjički partizanski bataljon (koji je samostalno dejstvovao na levoj obali Neretve, u rejonu južno od Ostrošca) zauzeli su sve stanice između Konjica i Rame, i na više mesta porušili prugu.

Napad na prugu Sarajevo — Mostar bio je najveća akcija te vrste u toku rata. Prekidom ove jedine železničke veze srednje Bosne sa Hercegovinom i južnom Dalmacijom, lcvislinšlcoj NDH zadat je osetan vojni, ekonomski i politički udarac, a posebno Nemcima, jer je prekidom snabdevanja njihove radne kolonije kod Mostara i Širokog Brijega smanjena eksploatacija boksita za 50 posto.

Posle prelaska komunikacije Sarajevo — Mostar, prema zamisli Vrhovnog štaba, Udarna grupa brigada trebalđ^je ,da nastavi dejstva na severozapad i da obe kolone izbiju u širi rejon Gornjeg Vakufa. Međutim, neprijatelj je shvatio ozbiljnost nastale situacije i brzo intervenisao s ciljem da zadrži nastupanje proleterskih brigada. I pored toga, 12. i 13. jula zauzeti su Gornji Vakuf, Prozor i Šćit. Severna kolona, koja je 11. jula zauzela šebešić i uništila instalacije šumskog preduzeća „Ugar", propustila je momenat da zauzme Bugojno i Donji Vakuf dole su u njima bile manje ustaške snage.

Dejstva na području Livna i Kupresa. Oslobođenjem Prozora, Gornjeg Vakufa i Šćita, Udarna grupa brigada stvorila je pogodnu operacijsku osnovicu s koje je mogla nastaviti dejstvo na severozapad. Zato neuspeh kod Bugojna i Donjeg Vakufa nije bitnije uticao na izrnenu operacijskog plana Vrhovnog štaba.

Zadržavši izvesne snage u Prozorskoj kotlini, Vrhovni štab je uputio severnu kolonu Ica Kupresu a južnu Ica Livnu. Južna kolona je u brzom naletu zauzela Šujicu i Duvno (24. i 26. jula) i izbila pred Livno,

čija se posada našla odsečena i pred ozbiljnom opasnošću da bude uništena. Vlada NDH obratila se za pomoć italijanskim komandantima, zahtevajući da njihove jedinice intervenišu ka ugroženom području i pruže pomoć. Međutim, ne želeći da se ponovo angažuju u borbama u unutrašnjosti zemlje, u planinskim područjima udaljenim od obale, jer su bili uvereni u njihov nepovoljan ishod, italijanski štabovi su odbili te zahteve. Nemačke trupe bile su najvećim delom angažovane u ofanzivi na Kozari, a njihova intervencija prema dogovoru preko demarkacione linije, u italijanskoj okupacionoj zoni, nije dolazila u obzir.

Ostavljeni sami sebi, ustaški i domobranski štabovi činili su krajnja naprezanja da spreče pad svojih garnizona u Kupreškom, Duvanjskom i Livanjskom polju, i da zadrže pod kontrolom komunikacije koje iz doline Vrbasa vode ka Dalmaciji i zapadnoj Hercegovini.

Ne ispuštajući inicijativu iz ruku i ne dajući ustaško-domobranskim. snagama da predahnu, Vrhovni štab je uputio 1. i 3. brigadu u napad na Livno, a 2. brigadu i delove 3. krajiškog partizanskog odreda na Kupres. Posle izvršenih priprema, 1. i 3. proleterska brigada i bata-'jon „Vojin Zirojević" su noću 4/5. avgusta napali Livno i u ogorčenim borbama uspeli da slome otpor neprijatelja i prodru u grad koji je zauzet 7. avgusta.

Oslobođenjem Prozora, Gornjeg Vakufa, Šujice, Duvna i Livna stvorena je između Neretve i izvornog dela Vrbasa nadomak Jadranskom moru velika slobodna teritorija, koja je spojena s oslobođenim teritorijama krajiških i dalmatinskih partizanskih jedinica. Posle oslobođenja Livna, Vrhovni štab je orijentisao proleterske brigade delom prema Posušju, Imotskom i Aržanu, a delom prema Kupresu, smatrajući da su stvoreni uslovi da se zauzme to jako ustaško uporište."

Prva proleterska brigada je, zajedno sa delovima Srednjodalmatinskog partizanskog odreda, zauzela do 17. avgusta Aržano, Studence, Lovreć i Posušje, razbila kod Klenka dve ustaške satnije i ugrozila neprijateljske garnizone u bližem zaleđu jadranske obale. Italijani su pojačali svoje posade, preduzeli potrebne odbrambene mere, privukli neke ustaške i domobranske jedinice, i intervencijom jačih snaga do 22. avgusta povratili izgubljena mesta.

Istovremeno, rasplamsale su se teške borbe za Kupres u kojima su učestvovali 2. i 4. proleterska i 1. krajiška brigada, delovi 3. sandžačke i 10. hercegovačke brigade i 3 krajiškog partizanskog odreda. Izvedena su dva jaka noćna napada 11/12. i 13/14. avgusta, ali bez uspeha. Brigade su pretrpele znatne gubitke (240 izbačenih iz stroja). Vrhovni štab je obustavio napad i orijentisao Udarnu grupu brigada ka Mrkonjić-Gradu i Jajcu.

[73] U međuvremenu su na tu teritoriju stigli 5. crnogorska brigada i Hercegovački partizanski odred. Oni su, pod pritiskom hercegovačkih, crnogorskih, sandžačkih i istočnobosanskih četnika, 22. jula napustili Zelengoru i, probijajući se ka Grupi brigada, vodili borbe protiv nemačkih i ustaško-domobranskih jedinica. Posle oštrih borbi i napornih marševa, izbili su početkom avgusta na oslobođeno područje u rejon Prozora. Od Hercegovačkog partizanskog odreda i samostalnog Mostarskog partizanskog bataljona Vrhovni štab je 10. avgusta formirao 10. hercegovačku brigadu.

Pošto su 2. proleterska i 1. krajiška brigada, gotovo bez borbe, zauzele 24. avgusta Mrkonjić-Grad, zajedno sa 2. krajiškom brigadom i 6. krajiškim partizanskim odredom orijentisane su na sprečavaj!je neprijateljske intervencije iz Banjaluke.

Oslobođenje Jajca. Uspešnim dejstvima na Manjači i u rejonu Mrkonjić-Grada stvoreni su povoljni uslovi za napad na Jajce, važan vojni, ekonomski i politički centar za koji su, zbog industrijskih postrojenja značajnih za ratnu privredu, Nemci bili posebno zainteresovani. Jajce je branilo oko 1.300 neprijateljskih vojnika.

Operativni štab za Bosansku krajinu, koji je rukovodio dejstvima u rejonu Mrkonjić-Grada, Banjaluke i Jajca, angažovao je u napadu na Jajce 1. i 2. krajišku, 2. proletersku i 4. crnogorsku proletersku brigadu i delove 3. krajiškog partizanskog odreda. U snažnom jurišu noću 24/25. septembra krajiške i 2. proleterska brigada, sa 3. krajiškim partizanskim odredom, razbile su neprijateljsku odbranu i prodrle u grad. Pošto je pretrpeo velike gubitke (440 izbačenih iz stroja), neprijatelj se povukao iz grada i odstupio prema Travniku. U međuvremenu je 4. crnogorska proleterska brigada razbila neprijateljske posade u dolini Vrbasa, nizvodno od grada, da bi sprečila intervenciju iz Donjeg Vakufa.

Uspešnim borbama za Mrkonjić-Grad i Jajce i odbacivanjem neprijatelja u Banjaluku, Donji Vakuf i Travnik završen je pohod Udarne grupe proleterskih brigada sa Zelengore u Zapadnu Bosnu, čime je uspešno izvedena jedna do tada najvećih napadnih operacija u NOR-u, bolje reći više operacija operativnog značenja kakvih do tada nije bilo.[74]

Zaključak. U tromesečnim borbama i neprekidnim marševima proleterske brigade izvršile su zadatke koje su im CK KPJ i Vrhovni štab postavili na Zelengori. Uspesi koje su do kraja septembra postigle Udarna grupa brigada, krajiške i dalmatinske partizanske jedinice ugrozili su okupatorske i ustaške pozicije u zapadnoj Bosni i velikom delu Hrvatske. Gotovo cela teritorija između Neretve, Vrbasa, Save, Kupe i morske obale bila je još jače zahvaćena oružanom borbom i većim delom oslobođena. Pojavom Udarne grupe proleterskih brigada na tom prostoru izmenio se vojni odnos snaga na štetu neprijatelja, što je bilo od posebnog značaja za dalji, još brži razvoj NOR-a u Bosni i Hfeva'tskoj, a i u Sloveniji, u toku druge polovine 1942. godine.

Dejstva Udarne grupe proleterskih brigada bila su usklađena i koordinirana sa ofanzivnim postupcima jakih snaga Operativnog štaba za Bosansku krajinu- i'l.' i 4. operativne zone Glavnog štaba Hrvatske, Oslobođena teritorija predstavljala je solidnu osnovicu sa koje su se ofanzivna dejstva mogla planski razvijati na širokom frontu, a viši oblici borbenih dejstava sve su više dolazili do izražaja. Nastavljeno je formiranje novih brigada u Bosanskoj krajini i Hrvatskoj, stvoreni su preduslovi za formiranje divizija i korpusa, a time i za prelazak na više oblike borbenih dejstava.

U planiranju i izvođenju pohoda Udarne grupe brigada na prvom mestu treba istaći da su planovi Vrhovnog komandanta bili izraz jasno određene operativne ideje, što predstavlja nov kvalitet u razvoju ratne

[74] Mišo Leković, Ofanziva proleterskih brigada u leto 1942, VII, Beograd 1965.

vestine oružanih snaga NOP-a. Neprekidno se nastojalo da se dejstva prenesu na što širu prostoriju, kako bi se aktivnim postupcima dala snaga, razvuklo i vezalo što više neprijateljskih snaga, a da bi se istovremeno koncentracijom glavnih snaga iznenadno usmerio udar na izvršenje onog zadatka koji je vodio ostvarenju osnovnih vojnih i političkih ciljeva.[75]

To je bilo moguće ostvariti jer je Vrhovni komandant u brigadama imao izuzetno pokretne jedinice čiju je glavninu uvek mogao upotrebiti za rešavanje najvažnijih zadataka, i talco u određenom momentu i na glavnom mestu postići nadmoćnost u odnosu snaga, tajnu koncentraciju i operativno i taktičko iznenađenje.

Kvalitativno novi oblici dejstava — operacije šireg značaja •— nosili su u sebi i mnogobrojne teškoće, slabosti pa i greške. Veštinom rukovođenja krupnijim snagama na široj prostoriji radi postizanja postavljenog cilja trebalo je tele ovladati na bazi vlastitih iskustava, zbog ćega, inače, pravilne ideje Vrhovnog komandanta nisu ponekad bile do kraja sprovedene. Ovde posebno treba istaći slabosti koje su uslovljene nedostatkom sredstava veze, zbog čega je bilo teškoća u rukovođenju viših štabova na široj prostoriji. Isto talco je podbacila obaveštajna služba, što je uslovilo ponekad sasvim pogrešne predstave o snazi i namelama neprijatelja. Značaj operativnog maslciranja i način postizanja operativnog iznenađenja, zajedno sa brzinom izvođenja borbenih dejstava, takođe su u punom obimu istaknuti u ovoj operaciji. Pohod je nagovestio što hitniju potrebu za stvaranje divizija i korpusa, jedinica koje će biti sposobne da uspešno rešavaju zadatke operativnog i strategijskog značaja.

Izvedena borbena dejstva poslužila su štabovima i borcima kao izuzetno dobra škola u kojoj su znanje, umešnost i borbena iskustva podigli na viši stepen, osposobivši se za krupna dejstva, lcoja su imala operativni i operativno-strategijski značaj.

Dolazak proleterskih brigada i pobedom nad četnicima kod Mrlconjić-Grada i na Manjači zadat je udarac četničkom pokretu.

Pohodom Udarne grupe brigada završena je prva godina NOR-a. Svu njenu težinu i dramatiku, sav njen značaj i veličinu najpotpunije je izrazio Tito ovim rečima:

„Veliki značaj za razvitak ustanka ne samo u zapadnoj Bosni već i u Hrvatskoj i Sloveniji imao je marš proleterskih brigada koje su pošle 24. juna 1942. godine preko Zelengore, Treskavice, Igmana, Konjica, Prozora, Duvna, Livna itd. U tom maršu proleterske brigade su prešle 250 làlometara, čisteći pred. sobom teren u rasponu od 70 kilometara. To je bilo tačno godinu dana poslije početka oružanih borbi naših naroda. Prva godina rata bila je za nas najteža i to iz više razloga... To je bila godina teških iskušenja za naše narode i ujedno surova ratna škola za naše partizanske i druge vojne jedinice. U toj se godini učvrstila i prekalila naša narodna vojska, stabilizirao se ustanak, uhvatila je čvrstog korijena narodna vlast u mnogim krajevima."[76]

[75] Ovo jasno pokazuje primer Livna i Kupresa, na koje je usmeren jedan za drugim udar glavnih snaga, dok su pomoćne snage aktivnim dejstvima na široj prostoriji vezivale za sebe i razvlačile nadmoćnije okupatorsko-kvislinške snage na ostalim pravcima, obezbeđujući na taj način dejstvo glavnih snaga.

[76] Peti kongres KPJ, (izveštaji i referati), Kultura, 1949, str. 106—108.

ITALIJANSKA OFANZIVA U SLOVENIJI

(shema 10)

Italijanska ofanziva u Sloveniji poznata pod nazivom „Roška ofanziva" obuhvata napadna borbena dejstva 11. armijskog korpusa sa oko 70.000 vojnika protiv partizanskih jedinica oko Glavnog štaba Slovenije, 3.000 boraca, izvedena u Ljubljanskoj pokrajini od 16. jula do 4. novembra 1942. Vodila se na površini oko 4.550 km^2 na kojoj je živelo 336.000 stanovnika.

U prolećnoj ofanzivi partizanskih snaga u Ljubljanskoj pokrajini, koja je izvedena u maju i junu 1942, veći deo ove pokrajine bio je oslobođen. Manje italijanske posade iz unutrašnjosti povučene su u Kočevje, Ribnicu, Novo Mesto, Črnomelj, Metliku i uporišta duž pruga Ljubljana — Postojna, Ljubljana —• Novo Mesto — Karlovac i Grosuplje — Kočevje.

Pred početak ofanzive na oslobođenoj teritoriji Dolenjske, Notranjske i Bele krajine nalazile su se 3. i 5. grupa partizanskih odreda. Od proleterskog bataljona „Tone Tomšič" i najboljih boraca 3. i 5. grupe partizanskih odreda formirana je 16. jula 1. slovenačlca udarna brigada „Tone Tomšič."[77] Ovim snagama, čija je ukupna jačina bila oko 4.000 boraca, neposredno je komandovao Glavni štab Slovenije.[78]

Da bi ugušila ustanak i razbila novoformirane jedinice a na osnovu uputstava Više komande oružanih snaga za Sloveniju i Dalmaciju (Comando Superiore FF AA Slovenia-Dalmazia) od 8. juna 1942, Komanda 11. armijskog korpusa, sa generalom Mariom Robotijem na čelu izradila je, krajem juna plan za ofanzivu u Ljubljanskoj pokrajini. Planom ofanzive, nazvanim „Operativni ciklus" predviđeno je jedanaest uzastopnih operacija od kojih se treća delila na etape „A" i „B", talco da je ofanziva imala dvanaest etapa. Planirano je da se u svakoj etapi najpre zaprečnim linijama zatvori i okruži, a zatim pokretnim snagama detaljno pročešlja zemljišni kompleks i na taj način po pojasevima pretraži Ljubljanska pokrajina i unište partizanske snage. Istovremeno sa operacijom glavnih

[77] Treća grupa partizanskih odreda, kojoj je određena teritorija cele Ljubljanske pokrajine, deo Dolenjske koji su južno od Save okupirali Nemci i, privremeno, Slovenačko primorje imaće Dolenjski, Notranjski, Belokranjski i Primorski partizanski odred. , -

Peta grupa partizanskih odreda nastala je tako što je Glavni štab slovenačkih partizanskih odreda, oko 25. juna, izdvojio Dolenjski partizanski odred iz 3. rgupe partizanskih odreda i osnovao novu, 5. grupu partizanskih odreda.

Od bataljona Dolenjskog odreda i jednog bataljona 2. grupe partizanskih odreda, koji nije pošao u Gorenjsku, formirana su tri nova odreda: Zapadnodolenjski, sa područjem od Save do Suhe krajine i Kočevsltog roga, Krški odred, od doline Mirne do Gorjanaca u Dolenjskoj, i Belokranjski partizanski odred u Beloj krajini.

Proleterski udarni bataljon „Tone Tomšič" formiran je 12. juna od Proleterske udarne čete i dela 1. bataljona Notranjskog partizanskog odreda, neposredno potčinjen Glavnom štabu Slovenije. Zdravico Klanjšelc, Narodnooslobodilački rat u Sloveniji 1941—1945, VII, Beograd 1984, str. 112—129.

[78] Glavni štab Slovenije sačinjavali su: komandant Franc Leslcovšek Luka, politički komesar Ivan Maček Matija i zamenik komandanta Aleš Bebler Primož.

snaga, ostala uporišta su trebala da razviju maksimalnu aktivnost na svom području.

Za izvođenje operacije angažovan je 11. korpus sastava: divizije ,,Izonco" i „Granatieri di Sardenja", 11. grupacija granične straže, dve fašističke legije crnih košulja, četiri specijalna bataljona „M" i ostale pomoćne korpusne jedinice. Korpus je ojačan divizijama „Kačatori dele Alpi" i „Mačerata", koje su krajem juna prebačene iz Hercegovine, sa dva motorizovana odreda, eskadrilama izviđačke i bombarderske avijacije i drugim jedinicama, ukupno oko 70.000 ljudi. Ako se tome dodaju lcarabinjerslce, rodovske i druge specijalne jedinice, onda je pred početak ofanzive na teritoriji 11. armijskog korpusa bilo oko 82.000 vojnika.

Pre početka ofanzive Italijani su izveli akciju čišćenja Ljubljane. Zapravo, od 24. juna do 1. jula divizija „Granatieri di Sardenja" proverila je sve za oružje sposobne muškarce od 16 do 40 godina starosti, tako što je od oko 80.000 stanovnika Ljubljane vojska kamionima privela u kasarne 20.435 lica, od kojih je uz pomoć 20 denuncijanata zadržano 2.858.[79]

Plan operacije bio je usklađen sa 5. korpusom u Hrvatskoj, 23. korpusom u Trstu i nemačkim komandantom policije i službe bezbednosti (policijskim generalom Ervinom Rezenerom) u nemačkoj okupacionoj zoni.[80]

Borbena dejstva, planirana i izvedena u jedanaest etapa, trajala su 112 dana sa jednom kraćom operativnom pauzom od sedam dana (5 — 11. septembra).

U prvoj i drugoj etapi (16 •— 24, jula) italijanske divizije „Kačatori dele Alpi" i „Granatieri di Sardenja" i nekoliko „M" bataljona, ojačanih tenkovima i oklopnim automobilima, okružili su prostoriju Ljubljane, Šmarje, Grosuplje, Zdenska Vas, Velike Bloke, Crknica, Borovnica, a zatim počeli da stežu obruč i da ćelu oblast očiste od partizanskih jedinica, u prvom redu onih koje su bile na planinama Krim i Mokrec, a to su četiri bataljona Krimskog partizanskog odreda i bataljon 2. grupe partizanskih odreda koji se vratio iz Štajerske. Partizanske snage, koristeći poznavanje zemljišta, uspelé su da se glavninom izvuku na Travnu goru, a delom preko Ljubljanskog vrha u Polhograjslce Dolomite.

Nakon dva dana počela je *treća etapa ofanzive (24. jula — 23. avgusta),* koja se deli u dvè faze. U prvoj, vremenski najdužoj (24. jula — 13. avgusta) fazi Italijani su trebali da na zapречnoj liniji u Notranjskoj potisnu partizanske snage sa linije Zapotok — Sodražica — Bloška

[79] Zdravico Klanjšek, n.cl., str. 140—141; Zbornik NOR-a, tom XIII, knj. 2, str. 542—543; tom VI, knj. 3, str. 429—441, 497—498, 515—516.

[80] U međuvremenu, italijanska Vrhovna komanda je na teritoriji Slovenskog primorja i Istre formirala u junu 23. armijski korpus, koji je trebalo da spreči širenje ustanka u tim pokrajinama. Na sastanku komandanta italijanske 2. armije generala Marija Roate sa komandantima 5. i 23. korpusa 6. jula, odlučeno je da pre početka operacija njihove snage zatvore granice prema NDH i bivšu jugoslovensko-italijansku granicu, na sastanku sa nemačkim generalima Ervinom Rezenerom, višim vođom SS i policije u 18. vojnoj oblasti, 12. jula dogovoreno je da Nemci zatvore nemačlco-italijansku granicu u Sloveniji i onemoguće prebacivanje partizana iz italijanskòg u nemačko olcupaciono područje. Zbornik NOR-a,'tom VI, knj. 3, str. 516, 519, 531—535.

Polica na liniju Mala gora — Kočevje — Kočevska Reka i tu ih unište. Druge jedinice su čistile Cerlcnišku i deo Loške doline, prostor severno od železničke pruge Ljubljana — Postojna do demarkacione linije, ili su vršile ispade blizu svojih uporišta.

Postepeno i sporo savlađujući teško zemljište, italijanske snage su u streljačkom stroju pretražile Notranjsku, i to predeo po predeo. Kočevski partizanski odred probio se iz obruča, a oni koji to nisu uspeli prikrili su se na teško dostupnim terenima.

U drugoj fazi treće etape (14 — 23. avgusta) italijanske divizije „Granatieri di Sardenja" i „Kačatori dele Alpi", manevarske grupe iz divizije ,,Izonco" i „Mačerata" i grupa fašističkih bataljona „M" — ukupno oko 40.000 vojnika — opkolile su masiv Kočevskog roga, prostor od oko 120 km^2, u dužini od 40 km. U okruženju su se nalazili CK KPS i Glavni štab Slovenije, štab 5. grupe partizanskih odreda i po jedan bataljon Kočevskog i Belokranjskog partizanskog odreda. Trupe su imale zadatak aa sužavanjem obruča pretraže svaku stopu šumskog zemljišta i unište sve što se nađe na njemu. Glavni štab Slovenije nije očekivao okruženje Kočevskog roga ni tolike snage. Međutim, ni italijanska komanda nije znala da je u obruču slovenačlco rukovodstvo NOP-a sa Glavnim štabom.

Borbe su počele 14. avgusta. Rukovodstvo NOP-a se 16. avgusta odlučilo za proboj iz obruča, a sledećeg dana uveče, posle sukoba sa grupom fašističkih bataljona „M", podelili su se u tri grupe. Grupa koju su sačin javale jedinice oba odreda i 3. bataljona 1. udarne brigade „Tone Tomšič" probila se iz obruča, kao i ostale grupe centralnih organa i ustanova, iako su se neko vreme morale sklanjati bez hrane i vode na teško dostupnim terenima.

. Grupa sa CK KPS, Izvršnim odborom OF i Glavnim štabom nije uspela da se probije, već se morala vratiti u skrivalište, izrađeno i dobro maskirano, u kraškoj vrtači, gde je uz krajnje pomanjkanje hrane i vode ostala do 23. avgusta. Italijanslci streljački stroj pretražio je kočevske šume u neposrednoj blizini, ali skrivališta nije otkrio.

U četvrtoj etapi (24 — 29. *avgusta)* italijanske divizije „Kačatori dele Alpi", „Granatijeri di Sardenja", delovi divizije „Izonco" i Bela garda iz Novog Mesta, sa linije Kočevje — Podsteniee.— Podturen, preduzcli. su nastupanje ka liniji žužemberlc — Kršlca Vas — Rašica s ciljem da tamo najpre nabace partizanske snage, a zatim da ih u *petoj etapi (30. avgusta* •— 5. *septembra)* potisnu prema italijansko-nemačkoj granici i unište u sadejstvu- sa nemačkim snagama.

Deo slovenačkog rukovodstva se sa Kočevskog roga postepeno prebacivao, krećući se za italijanskim trupama preko Suhe krajine, u novu bazu kod Podlipoglava u blizini Ljubljane,[81] a drugi je uspostavio vezu sa partizanskim jedinicama u istočnoj Dolenjskoj i Kočevslcoj.

[81] U bazi kod Podlipoglava, 28. i 29. septembra, po prvi put posle ofanzive na Ivočevskom rogu prikupio se veći deo rukovodstva NOP-a. Na predlog CK KPS, Izvršni odbor OF je 1. oktobra 1942. doneo odluku o kadrovskim izmenama u Glavnom štabu Slovenačkih NOP odreda. Na dužnost komandanta postavljen je Ivan Maček Matija, za političkog komesara Boris Kidrič Peter, a za zamenika komandanta Jaka Avšić, Branko Hrast, generalštabni pukovnik bivše jugoslovenske vojske. — Zdravko Klanjšek, n.cl., str. 153—154, 393.

Izvršena je reorganizacija snaga na taj način što su ukinuti Štab 5. grupe partizansldh odrada i Loški partizanski odred, tako da je u Dolenjskoj i Notranjskoj ostala 3. grupa partizanskih odreda, sastava Krimski, Belokrajinski, Krški i Zapadnodolenjski partizanski odred.

Zbog dejstva snaga Glavnog štaba Hrvatske na Kordunu, Gorskom kotaru i Zumberku, Italijani su bili prinuđeni da početkom septembra prebace iz Slovenije u Hrvatsku diviziju „Granatieri di Sardenja" i dva fašistička bataljona „M", čime je znatno oslabljen pritisak u Sloveniji. Partizanske snage izvukle su se na područje Notranjske i Kočevske. Početkom septembra, u blizini Trebelnog kod Mokronoga, prikupilo se oko 810 partizana Zapadnodolenjskog i Krškog partizanskog odreda i onih koji su se izvukli iz Suhe krajine i Zapadne Dolenjske. Od tih snaga formirana je, 4. septembra, 2. slovenačka NOU brigada „Matija Gubec".

Šesta etapa (12 — 22. septembra) počela je 12. septembra, posle sedmodnevnog odmora. Italijanske trupe krenule su u napad na teritoriji između demarkacione linije i reke Krke u pravcu jugozapada. Ostale snage izvodile su čišćenje u Polhograjskim Dolomitima i na Mokrcu. **TJ** to vreme počele su da učestvuju u italijanskoj ofanzivi prve belogardejske oružane jedinice.

Po naređenju Glavnog štaba Slovenije formirane su 3. slovenačka NOU brigada „Ivan Cankar" (28. septembra) i 4. slovenačka NOU brigada „Ljubo Šercer" (6. oktobra). Formiranjem četiri brigade, oko 1.400 boraca, učinjen je značajan korak u daljem razvoju oružanih snaga NOP-a u Sloveniji.

U daljem toku izvođenja ofanzive, italijansko komandovanje je moralo menjati plan daljeg dejstva. Tako je u *sedmoj etapi ofanzive (23 — 26. septembra)* ponovo pretražena teritorija Suhe krajine između linije Zagradec — Radohova Vas i Novog Mesta, kao i Kočevski rog. Snage upotrebljene u ovoj etapi bile su manje nego u prethodnim etapama. Radilo se pod maksimom: „Tražiti partizane gde god se nalaze, a zatim ih uništiti, samo uništiti!" Međutim, sve se to završilo bez većih rezultata.

Prva slovenačka NOU brigada „Tone Tomšič" i bataljon namenjen za 3. slovenačku NOU brigadu „Ivan Cankar" svojim manevrima i borbenim dejstvom u toj etapi počeli su da uzimaju u svoje ruke operativnu inicijativu, upravo zahvaljujući svojoj pokretljivosti i sve većoj borbenoj sposobnosti.

Prisustvo znatnijih partizanskih snaga u Beloj krajini uticalo je na plan *osme etape ofanzive (29. septembra — 2. oktobra)* u kojoj su italijanske jedinice uverene da se tu nalazi bar 1.200 partizana, pretražile sav prostor u pravcu sever — jug do Kupe kod Vinice. Pred nastupajućim italijanskim snagama partizanske jedinice su se brzo povukle i napad je izveden uprazno. Kod Lešnice, južno od Broda na Kupi, 2. oktobra, 2. primorsko-goranski partizanski odred je napadom iz zasede razbio italijansku kolonu od 180 vojnika nanevši joj gubitke od 62 poginula i 40 ranjenih. Istog dana je 1. slovenačka brigada „Tone Tomšič" na Velikoj gori odbila napad borbene grupe „Mačerata" iz Ribnice.

U devetoj etapi (2 — 10. oktobra) pokretni delovi 11. armijskog korpusa premeštali su se duž gornjeg toka Kupe na polazne položaje za *desetu etapu ofanzive (10. — 23. oktobra).* Ona je obuhvatila zemljište

sa obe strane Kupe, od njenog gornjeg toka do linije Semič — Metlika — Vidovina i na istok do reke Korane. Taj prostor su pretraživali od juga prema severu i 15. oktobra postavili obruč severno od Ogulina. Međutim, 17. oktobra su 2. lička udarna brigada i bataljon 4. kordunaške brigade, oko 1.450 boraca, između relca Mežice i Korane kod Poloja razbili ojačani konjički puk „Aleksandrija" 1. brze divizije „Eugenio di Savoja", nanevši mu gubitke od 159 poginulih.

U posleclnjoj etapi ofanzive (28. oktobra — 4. novembra) italijanske snage uz saradnju nemačkih i ustaško-domobranskih jedinica okružili su Gorjance i Žumberak, za što je angažovano 36 bataljona. U obruču su se našli 1. hrvatski proleterski bataljon „Josip Kraš" 2. operativne zone Hrvatske i četa Vzhodnodolenjskog partizanskog odreda. Oni su se probili iz obruča 31. oktobra kod sela Glušinja severno od Kalja i preko železničke pruge Zagreb — Karlovac stigli u Donju Kupčinu u podnožju Vukomeričkih gorica. Pročešljavanjem Gorjanaca i Žumberlca završena je italijanska ofanziva u Sloveniji.

Zaključak. Cilj italijanske ofanzive da se unište partizanske snage nije ni izdaleka postignt. Glavnina partizanskih snaga nije uništena. Naprotiv, upravo su u toku ofanzive formirane prve četiri slovenačke brigade, koje su sa još tri partizanska odreda ostale na svom terenu i pre završetka borbi preduzele ofanzivu protiv Bele garde, u to vreme najveće opasnosti za jedinstvo slovenačkog naroda.

Italijani su ofanzivu izveli u više operacija i po metodi okruženja i uništenja protivnika. Oni su pristupili postupnom nastupanju od Ljubljane sa sistematskim pretraživanjem Ljubljanske pokrajine, potiskujući partizanske jedinice prema zaprečnim linijama 23. armijskog korpusa na bivšoj jugoslovensko-italijanskoj granici i 5. armijskog korpusa na reci Kupi i pl. Gorjanci, kao i nemačkih jedinica na granici između italijanske i nemačke okupacione zone. Istovremeno, iz pojedinih garnizona italijanski vojnici su vršili manje prodore i čišćenje na odsecima koje glavnina nije pročešljala ili je to ranije učinila.

Takvi postupci neprijatelja stvarali su izuzetno tešku situaciju za partizanske jedinice i organe NOP-a u Sloveniji. Rešavanje operativnih problema oni su tražili u skladu sa smernicama koje je vrhovni komandant Josip Broz Tito uputio Glavnom štabu SlovWiije 3. avgusta 1942. u kojima se ističe važnost aktivne odbrane, držanja snaga na širem prostoru, brzih pokreta i napada na nàjslabija mesta okupatora. Tito je zahtevao stvaranje pokretnih jedinica, snažnih udarnih bataljona, a ujedno i dalje zadržavanje manjih partizanskih odreda koji će ostati na svom terenu. U slučaju suviše velikog pritiska okupatora, ističe Tito, trebalo je da se glavnina snaga povuče ka bezbednijem zaleđu, u ovom slučaju u pravcu Kupe, kako bi se oslonila na sobodnu teritoriju u Lici i Gorskom kotaru.

Kada je italijanska ofanziva bila na vrhuncu, i kada je trebalo rešiti dilemu da li povući glavninu partizanskih snaga iz Slovenije na teritoriju Hrvatske i izvući ispod udara nadmoćnijih neprijateljskih snaga, došlo se do zaključka da bi prihvatanje takvog rešenja značilo prepustiti narod i teritoriju na milost i nemilost Beloj gardi i okupatoru. Zbog toga se išlo metodom zabacivanja u neprijateljsku pozadinu, a ponegde i prikrivanje manjeg dela snaga.

Prema italijanskim podacima, u toku ofanzive je u borbi poginulo 1.807, zarobljeno i streljano 847, a predalo se 1.627 partizana, što ukupno iznosi 4.281 boraca. Ovi podaci nisu tačni, jer je na kraju ofanzive u Ljubljanskoj pokrajini bilo u brigadama i odredima oko 3.100 boraca. Računa se da je izgubljeno oko 1.000 boraca, tj. 20 odsto od mogućih boraca, a da se oko 900 boraca vratilo kućama, pa ukupni gubici iznose 1.900 boraca ili 38 odsto ranijeg brojnog stanja. Osim toga, italijanske trupe streljale su oko 2.100 seljaka, a veliki deo stanovništva su oterale u logore. Neka sela su sasvim ispražnjena i popaljena. Krajem oktobra u italijanskim koncentracionim logorima nalazilo se oko 26.000 stanovnika Ljubljanske pokrajine.[82]

BIHAĆKA OPERACIJA

(sheme 11 i 12.)

Bihaćka operacija obuhvata napadna borbena dejstva grupe brigada jačine oko 9.000 boraca, pod komandom Operativnog štaba NOP i DV za Bosansku krajinu protiv ustaško-domobranskih i nemačkih snaga jačine oko 4.300 vojnika, od 29. oktobra do 20. novembra 1942, radi oslobođenja Bihaća, razbijanja okupatorskih i lcvislinških uporišta u d.olini Une i prodora prema Karlovcu i Sanskom Mostu.

Dolazak CK KPJ i Vrhovnog štaba sa Udarnom grupom proleterskih brigada u zapadnu Bosnu dao je još jači impuls već razvijenoj oružanoj borbi u Bosanskoj krajini, središnjoj Hrvatskoj, Dalmaciji i Sloveniji, izmenio je vojni odnos snaga na štetu neprijatelja i doveo do razbijanja ustaške vlasti i okupacionog sistema.

U Bosanskoj krajini, pored 1. krajiške brigade, koja je formirana krajem maja, u toku avgusta i septembra formirane su još Četiri brigade — 2, 3, 4. i 5. Na području Like, Korduna i Banije oslobođen je znatan prostor i formirano sedam brigada (1, 2. i 3. lička, 4. i 5. kordunaška, 7. i 8. banijska), dok je na području Dalmacije došlo do masovnog priliva novih boraca i formiranja 1. i 2. brigade i više partizanskih odredà. Brzo su narästali odredi i na području Slavonije, Slovenije, Gorskog kotara i Žumberka. U Sloveniji su dejstvovale dve, a u istočnoj Bosni jedna brigada, pa su koncem septembra postojale 23 brigade i desetak partizanskih. odreda, samostalnih bataljona i četa.

Odlučnim i smelim udarima snaga NOP i DVJ okupatorske i kvislinške snage su naterane u odbranu i prisiljene na povlačenje, u toku čega su izgubile veliku teritoriju i znatne snage. Ovim su u leto i jesen 1942. godine, u zapadnim delovima zemlje, bili ozbiljno ugroženi interesi okupatora i njihovih pomagača. Zbog toga su u oktobru neprijateljske snage, jačine oko pet divizija, pokušale da u više uzastopnih lokalnih

[82] Oslobodilački rat, knj. 1, str. 308—316; Metod Mikuž, italijanska ofanziva protiv Narodnooslobodilačke vojske Slovenije od 16. jula do 4. novembra 1942. godine, VIG 1/1950, str. 48—81; Miroslav Stepančić, Dejstva slovenački'i i hrvatskih partizanskih snaga u graničnim krajevima Slovenije i Hrvatske i u dragoj polovini „Roške ofanzive" 1942, VIG 5/1962, str. 37—68.

napadnih operativnih poduhvata razbiju partizanske snage u .zapadnoj Bosni i Dalmaciji, ali su i pored mestimičnih uspeha pretrpele neuspeh.[83]

Na putu dalje ofanzive partizanskih snaga stajao je Bihać, sedište ustaške velike župe Krbava i Psat i drugih administrativnih organa i ustanova. Predstavljao je važan vojni, politički i ekonomski centar i značajnu raskrsnicu puteva u dolini Une. Nalazeći se na tromeđi Bosne, Like i Korduna, neprijatelj je osloncem na ovo uporište kontrolisao širu teritoriju koju je koristio kao pogodnu osnovicu za ofanzivna dejstva prema slobodnoj teritoriji.

Pored Bihaća, trebalo je zauzeti i sva neprijateljska uporišta u dolini Une do Bosanskog Novog, onda Bužin, Cazin, Ličko Petrovo Selo, Drežnik-Grad, Rakovicu, Slunj, Cetingrad, Veliku i Malu Kladušu i Vrnograč.

Neposredno pred početak napada, na prostoriji Bihać — Bosanska Krupa — Ličko Petrovo Selo nalazio se ojačani 4. ustaški zdrug, oko 4.300 vojnika, od čega je u užem rejonu Bihaća i u gradu bilo oko 2.300. Glavnina neprijateljskih snaga angažovana je u rejonu Bihaća, a po jedna ojačana ustaška bojna nalazila se u Bosanskoj Krupi i Ličkom Petrovom Selu. Da bi branile što veći prostor oko Bihaća, jedinice NDH su organizovale spoljni odbrambeni pojas obezbeđenja, kojim su obuhvaćena sela na 8 do 10 km od grada, a neposredna odbrana bila je oslor njena na bliža naselja, zemljišne objekte na ivici grada i sam grad. Težište odbrane bilo je na levoj obali Une, na odseku Somišlje •— Zegar — aerodrom, koji su fortifikacijski bili dobro utvrđeni, po dubini oslonjeni na kanal oko zapadnog dela grada i posednuti glavnim snagama 19. i 33. ustaške bojne. Deo grada i uporišta na desnoj obali Une, kao i sela nizvodno od Bihaća, držali su delovi 2. i 12. domobranske pukovnije.[84]

Vrhovni štab je prihvatio predlog Operativnog štaba[85] NOP i DV za Bosansku krajinu da se napadne Bihać, pošto se to podudaralo i sa njegovim planom. Tito je 18. oktobra naredio Operativnom štabu za Bosansku krajinu da najkasnije do 5. novembra napadne i zauzme grad Bihać, koji mu je bio potreban iz političkih razloga jer je tu trebalo da se održi Prvo zasedanje AVNOJ-a. Osim toga, naređeno je da se

[83] Povratili su Jajce, Mi'konjić-Grad, .Ključ, Prozor i" Livno. Zapravo, Nemci su izveli operaciju „Jajce I" radi povraćaja Jajca, Mrkonjić-Grada i Ključa i odbacivanja partizanskih snaga preko demarkacione linije, a italijansko-četničke snage izvele su operaciju „Alfa" napadom iz doline Neretve ka Prozoru da bi prinudili partizanske snage da se povuku iz doline Vrbasa i odlože svoje planove o ponovnom napadu na garnizone u dolini Vrbasa. Donji Vakuf i Bugojno i o prodoru u srednju Bosnu. Mišo Leković, Bihaćka operacija novembra 1942, VII, Beograd 1972, str. 19—24.

[84] Odbrana Bihaća bila je organizovana u dva pojasa: spoljni i neposredni. U spoljni pojas odbrane bila su /uključena sela: Pokoj, Čehići, Čevkići, Založje, Alibegovići, Vinca, Čekrlije, Orljani Golubić, Sokolac Debrenica, Skočaj, Zavalje i Vrkašić. Pojas za neposrednu odbranu Bihaća izgrađen je na liniji naselja i zemljišnih objekata koji su se naslanjali na ivicu grada i obuhvatao je Bakšiš staru i novu železničku stanicu, Rasadnik, Ribić, Privilicu, Somišlje, vojnički logoi Zegar, Križ i Hatinac.

[85] Operativni štab su sačinjavali: komandant Košta Nađ, zamenik komandanta Slavko Rodić, politički komesar Osman Karabegović, načelnik štaba Branko Poljanac.

pripreme izvedu u najvećoj tajnosti i da se u toku priprema preduzmu demonstrativni napadi na sektoru Bosanska Krupa — Ljubija radi vezivanja neprijateljskih snaga i maskiranja napada na Bihać.

Nakon što je uz pomoć rukovodstva NOP-a i naroda prikupio tačne podatke o jačini, sastavu i rasporedu ustaških i domobranskih snaga i organizaciji odbrane u rejonu Bihaća, Operativni štab za Bosansku krajinu je izradio predlog plana napada i podneo ga na uvid i odobrenje Vrhovnom komandantu. Na sastanku održanom 28. oktobra utvrđeni su opšta zamisao i definitivan plan bihaćke operacije.

Operativna zamisao se sastojala u tome da se, uz ubacivanje dela snaga u grad, izvrši jednovremen napad na Bihać i uporišta oko njega, s tim da se brzim prodorima kroz međuprostore najpre razbije spoljna odbrana i što pre prodre u grad, a zatim, u sadejstvu sa ubačenim delovima, uništi neprijatelj i grad oslobodi. Istovremeno je trebalo napasti i razbiti neprijateljske posade u dolini Une između Bihaća i Bosanske Krupe i kod Ličkog Petrovog Sela, radi obezbeđenja od Bosanske Krupe, Cazina, Slunja i Gospića. Posle zauzimanja Bihaća, trebalo je razviti dejstva ka Bosanskom Novom, Velikoj Kladuši i Slunju. Početak napada je planiran za 1. novembar u 23.30 sati.

Na osnovu uputstava Vrhovnog komandanta, dogovora sa Glavnim štabom Hrvatske i postavljene zamisli, Operativni štab za Bosansku Krajinu je odredio da neposredan napad na Bihać izvrše četiri brigade, i to dve brigade — 8. banijska i 2. krajiška sa istočne strane na uporišta i deo grada na desnoj obali Une, i dve brigade — 1. i 3. krajiška sa juga i jugozapada na uporišta i deo grada između reke Une i Plješevice. Za napad na posade u mestima na daljim prilazima Bihaću i za obezbeđenje od intervencije spolja određene su četiri brigade — 5. i 6. krajiška, 2. lička i 4. kordunaška.

Artiljerija od dve haubice sa 22 granate, sa vatrenih položaja u rejonu Grabeža, trebalo je da podrži napad brigada na Bihać.

Snage za napad na Bihać i bliža uporišta imale su sledeće zadatke:

— *8. banijska brigada* da pređe u napad na odseku Pokoj •— Založje, razbije spoljnu odbranu domobranskih snaga i u sadejstvu sa 2. krajiškom brigadom ovlada delom grada istočno od Une;

— 2. *krajiška brigada* da razbije spoljna uporišta na odseku Založje — Una i prodre u istočni deo grada ubacivanjem jednog bataljona;

-^*J, krajiška brigada,* napadajući na odseku Una — Skočaj, trebalo je da savlada protivnika na pravcu Dobrenice — Somišlje — Bihać, delom snaga sadejstvuje sa 3. krajiškom brigadom u borbi za Žegar, a zatim prodre u grad sa juga;

— *3. krajiška brigada* da pređe u napad na odsek Zavalje — Vedro Polje, zauzme Žegar, Križ i aerodrom, a zatim prodre u grad sa zapadne strane.

Za razbijanje ustaško-domobranskih posada u dolini Une do Bosanske Krupe i u Ličkom Petrovom Selu, da spreče intervenciju spolja i izvlačenje protivnih snaga iz Bihaća, angažovane su:

— *6. krajiška brigada* (bez 3. bataljona) da obezbedi napad sa pravca Bosanski Novi — Bosanska Krupa, preko V. Radića;

— 5. *krajiška brigada,* sa 3. bataljonom 6. brigade, da razbije posade u dolini Une između Bosanske Krupe i Bihaća i spreči intervćnciju iz rejona Bosanske Krupe i Cazina;

— *4. kordunaška brigada* da preseče cestu Bihać — Tržačka Raštela i spreči izvlačenje protivnika na sever;

— 2. *lička brigada* da razbije posadu u Ličkom Petrovom Selu i obezbedi pravac od Slunja i Gospića.

U operaciji angažovano je 8.928 boraca od kojih 3.616 za direktan napad na grad u četiri brigade i 5.312 boraca za dejstva na susedna uporišta u sastavu četiri brigade.

Posle oslobođenja Bihaća 2. i 3. krajiška brigada trebalo je da nastupaju niz Unu i zauzmu Bosansku Krupu, 1. i delovi 6. krajiške da oslobode Cazin, a 2. lička i 8. banijska da produže dejstva preko Rakovice ka Slunju.

Radi sadejstva i operativnog maskiranja priprema za predstojeću operaciju i vezivanja protivničkih snaga, 5. i 7. brigada iz 1. operativne zone Hrvatske imale su zadatak da pojačaju ofanzivnu aktivnost u zahvatu železničke pruge Sisak — Slunj — Bosanski Novi, a 1. i 2. proleterska brigada prema Bosanskom Grahovu.[86]

Dovođenje jedinica za napad izvršeno je od 29. do 31. oktobra sa velikih udaljenosti i u najvećoj tajnosti. Najduži marš — preko 120 km izvršile su 1. i 3. krajiška brigada iz rejona Ključa do polaznih položaja za napad južno od Bihaća.

Neposredne pripreme za napad štabova i jedinica izvršene su u toku 31. oktobra i 1. novembra. Sa zapadnih padina Grabeža (k. 387) iznad sela Cekrlija, komandant Operativnog štaba za Bosansku krajinu Košta Nađ izvršio je komandantslco izviđanje sa komandantima i političkim komesarima brigada i na zemljištu im precizirao zadatke i način njihovog izvršenja. Izviđanje su izvršili i komandanti brigada sa potčinjenim starešinama i izdali pismene zapovesti za napad. Na mestima gde je to zemljište omogućavalo, svi borci su upoznati sa zadatkom, tato da su dobro osmotrili teren i uporišta koja će napadati. Po jedinicama su održani sastanci partijskih i skojevslcjh organizacija, na kojima je, pored ostalog, ukazano na značaj napada[1] na Bihać i zadatke komunista u toku napada. I ostalim borcima ukazano je na politički i vojni značaj napada na Bihać.

Borbena dejstva'su počela 2. novembra kasno noću iznenadnim napadom na Bihać i okolna uporišta, a završila su se 20. novembra izbijanjem brigada na sever sve do linije Karlovac — Topusko — Glina — Patrinja i dolinom Une do pred Bosanski Novi i na liniju Bosanski Novi — Šanslci Most. Dakle, operacija je izvedena u srednjem toku Une

[86] U tom cilju, 29. oktobra 5. kordunaška i 7. banijska brigada otpočele su pritisak na železničlcu prugu Slunja — Bosanski Novi, porušile je na više mesta, uništile železničlcu stanicu Majur, a zatim napale i druge železničke stanice. To, kao i napad 2. ličke i 4. lcordunašlce brigade noću 29/30. oktobra na neprijatelja u mestima Poljanak, Rakovica, Oštarski Stanovi, odvuklo je njegovu pažnju od Bihaća, talco da će zahvaljujući tome, kao i tajno izvedenim pripremama, neprijatelj biti potpuno iznenađen predstojećim napadima.

i na području severozapadno od nje, u međurečju Korane i Gline, do Kupe na severu i planinskog masiva Plješevice i Male Kapele na jugu. Operacija je izvedena u dve etape.

Prva etapa (2 — 4. novembra). Napad na Bihać počeo je 2. novembra u 21.30 sati, jednovremeno i iznenada dejstvima 8. banijske i 2. kordunaške brigade na deo grada na desnoj, a 1. i 3. krajiške brigade na deo grada na levoj obali Une. Neopaženim ubacivanjem 1. bataljona 2. krajiške brigade u grad sa severoistoka i zauzimanjem mosta na Uni, kao i brzim prodorom 2. bataljona 8. banijske brigade ,ka železničkoj stanici sa severa, izazvana je pometnja kod neprijatelja, što je olakšalo prodor ostalih bataljona. Đejstvom bombaških grupa na bunkere u rejonu stare i nove železničke stanice, na skladište Batinjol i na pojedine otporne tačke u gradu, odbrana je slomljena u toku noći, a u svanuće protivnik je držao samo mali mostobran na desnoj obali Une, koji je likvidiran u toku prepodneva 4. novembra.

U međuvremenu je 1. krajiška brigada ubacila 1. bataljon između Dobrenice i Sokolca koji je prepadom zauzeo vis Somišlje, što je stvorilo povoljne uslove za uspešno razvijanje napada brigade. U toku noći zauzeti su Dobrenica i Skočaj, a posada stare tvrđave u Sokolcu je blokirana. Odvojivši deo snaga radi pomoći 3. krajiškoj brigadi u napadu na Žegar i Žegarsku aleju, glavnina 1. brigade produžila je napad na grad, ali joj je otporom ustaša, naročito iz Žegara bilo onemogućeno dalje napredovanje.

Treća krajiška brigada prešla je u napad iz pokreta, zauzela Zavalje i deo Bihaćkog polja, ali je u daljem prodoru zadržana dobro organizovanom vatrom iz Žegara i Križa. Pojedini njeni delovi koji su sé probijali kroz žičane prepreke i rovove odbacivani sü protivnapađima nepriatelja. Ujutro 3. novembra, neprijatelj je na levoj obali Une držao liniju Privilica — Žegar — Križ — Hatinac — Una.

Za to vreme je 2. lička brigada zauzela Ličko Petrovo Selo i zatvorila pravac od Drežnik-Grada, 4. kordunaška brigada osvojila je Izačić-Građ, Tursku Gatu, Turiju, Vrstu i zatvorila cestu Slunj — Bihać, 5. i delovi 6. krajiške brigade očistili su dolinu Une od' Bihaća do Ostrošca, zatvorili pravac od Bosanske Krupe i Cazina i osujetili intervenciju slabijih ustaških snaga ka Bihaću.

U toku 3. novembra u borbu je uvedena 1. lička brigada za dejstva severpo od Ličkog Petrovog Sela. U toku prepodneva 3. novembra neprijatelj* je krajnjim naporom uzaludno pokušavao da povrati Somišlje i uspostavi odbranu južno od Bihaća. U 15 sati bataljoni 3. i delovi 1. krajiške brigade ponovo su izvršili juriš na Zegar. Razvile su se teške borbe. Ali kada je grupa bombaša na nekoliko mesta prokrčila put jedinicama u Žegar, neprijatelj je bio primoran da se povuče u deo grada na levoj obali Une. Istovremeno je 1. krajiška brigada prodrla u južni deo grada. Domobranske jedinice su dotle bile razbijene i većim delom zarobljene. Oko 1.500 ustaša u noći uoči 4. novembra povuklo se u severni deo grada, odakle su produžili sa otporom naslanjajući se krilima na Unu, braneći kanal koji ide kroz grad i koristeći se bunkerima na zapadnoj ivici grada. Pokušaj da se osvoji ova linija noću i ujutro 4. novembra nije uspeo.

Nezavisno od operacije za Bihać delovi nemačke 714. divizije, ojačani domobranima i ustašama, 3. novembra su počeli sa dejstvima u prostoru jugozapadno od Bosanskog Novog, Ljubije i Sanskog Mosta da uspostave odbrambeni pojas „Jugozapad", da obezbede rudnik Ljubiju i spreče prebacivanje partizanskih jedinica iz Podgrmeča na Kozaru. Shvativši ta dejstva kao intervenciju prema Bihaću, Operativni štab za Bosansku krajinu povukao je u rezervu glvaninu 5. krajiške brigade iz rejona Cazina i Ostrošca na prostor jugozapadno od Bosanske Krupe. Pòsada Cazina je to iskoristila i 4. novembra oko podne[1] prodrla sa 350 ljudi u Bihać. S tim pojačanjem su ustaše u gradu prešle u protivnapad koji su jedinice 1. i 3. krajiške brigade odbile, prešle kanal i u uličnim borbama do 16 sati slomile poslednji otpor u gradu, tako da je Bihać posle borbe koja je s nesmanjenom žestinom trajala puna 42 sata oslobođen. Oko 700 ustaša izvuklo se levom obalom Une u Otoku.[87]

Druga etapa (5 — 20. novembra). Posle oslobođenja Bihaća izvršeno je pregrupisavanje snaga i pristupilo se zauzimanju ostalih ustaških i domobi'ansldh uporišta između Une i Korane koja su još razdvajala oslobođenu teritoriju Bosanske krajine od Korduna.

Međutim, kako je neprijateljsku posadu razmeštenu po mestima u dolini Une i severno od Bihaća zahvatila panika, posada Bosanske Krupe je 5. novembra zapalila ovo mesto, a zatim pobegla niz Unu, ne sačekavši napad, talco dà je 2. krajiška brigada izbila pred Bosanski Novi, gde su ostatke 4. ustaškog zdruga prihvatili delovi ne-' mačke 714. divizije. Pobegla je i posada iz Cazina pa su 4. kordunaška i 8. banijska brigada bez većih borbi oslobodila Pećingrad, Veliku Kladušu, Centingrad, Poclcetin i Batnogu, osim Slunja, koji su posle neuspelog napada 6. i 7. novembra oslobodile napadom 14. novembra. Goneći razbijenog neprijatelja u pravcu Karlovca, 1. lička brigada izbila je u selo VeljUn, a 2. lička u Glinu, gde je zadržana radi odmora.

Na sektoru Sanski Most 5. i 6. krajiška brigada uspele su brzo da stabilizuju front. Zapravo, neprijatelj je posle gubitka Bihaća bio prisiljen da grupiše jake snage na liniji Sanski MosL— Prijedor — Bosanski Novi. Na taj sektor je i Operativni stabla',Bosansku lcrajinü ubrzo prebacio glavninu svojih snaga, talco da je težište borbi u Bosanskoj krajini, posle bihaćke operacije, préneto u dolinu Sane.

Završavajući bihaćku operaciju, jedinice NOV i POJ oslobodile su veliku teritoriju ' i* sredinom novembra izbile do linijć Karlovac —

[87] U borbama za Bihać i okolna uporišta neprijatelj je pretrpeö gubitke ocl oko 650 poginulih i 895 zarobljenih, među kojima je bilo 35 oficira; zaplenjenó je, pored ostalog, • 8 raznih topova, 2 minobacača, 16 mitraljeza, 86 puškomitraljeza, 1.500 pušaka i automata, oko milion puščanih metaka, oko hiljadu mina i granata i druga oprema.

Ukupni gubici jedinica koje su vodile *borbe* za oslobođenje Bihaća (1, 2. i 3. krajiške i 8. banijske brigade) bili su: izbačeno je iz stroja 269 boraca i starešina, od kojih 80 poginulih, 180 ranjenih i 9 nestalih. Za ostale brigade nema kompletnih podataka. Zna se samo da je 2. lička imala 34 izbačena iz stroja: 6 mrtvih i -28 ranjenih, 6. krajiška brigada 14 poginulih i 19 ranjenih, 5. krajiška[1] oko 20 ranjenih, dok gubici 4. kordunaške brigade nisu utvrđeni. — Mišo Leković, n. d., str. 103—180',

Topusko — Glina — Petrinja, odnosno dolinom Une pred Bosanski Novi.[88]

Zaključak. Prema broju angažovanih jedinica, cilju i postignutim rezultatima, bihaćka operacija predstavlja najveći napad koji su do tada uspešno izvele snage NOP-a na grad, što je imalo poseban značaj za NOP u celini. Oslobođenjem Bihaća, Bosanske Krupe, Cazina, Slunja i drugih mesta — ukupno 32. sela — spojena su oslobođena područja Bosanske krajine, Like, Korduna i Banije u jedinstvenu slobodnu teritoriju, koja se protezala od prilaza Karlovcu, na severa, do obala Jadrana u Makarskom primorju na jugu. Proširila se i operativna baza glavnine snaga NOVJ, a CK KPJ i Vrhovni štab mogli su da neposrednije utiču na razvoj NOR-a u Hrvatskoj i Sloveniji.

Uspešnim završetkom bihaćke operacije i stvaranjem prostrane i jedinstvene slobodne teritorije u prostoru zapadne Bosne, središnje i južne Hrvatske, a onda i u Sloveniji, Slavoniji i Moslavini, stvoreni su uslovi za ostvarenje zamisli CK KPJ i Vrhovnog komandanta o sazivanju Prvog zasedanja AVNOJ-a radi stvaranja jednog političkog jugoslovenskog tela koje će rukovoditi daljim razvojem NOP-a.

Bihaćka operacija je bila prva napadna operacija koja je uredno planirana i vođena. Pripreme, koje su trajale 13 dana, zasnivale su se na merama na koje je ukazivao Vrhovni komandant i veoma su solidno izvedene. Operacija je planski izvedena: izvršena je koncentracija jedinica, udar na solidno organizovanu odbranu neprijatelja iz čega je usledilo i njeno razbijanje, zatim gonjenje neprijatelja u kojem je eksploatisan prethodni uspeh. Po cilju i postignutim rezultatima, bila je to operacija strategijskog značaja.

U planiranju i izvođenju bihaćke operacije lcorišćena su dotadašnja iskustva, pre svega iz borbi oko naspljenih mesta. Nije se išlo na frontalno potiskivanje i sabijanje ustaških i domobransldh snaga u grad, da bi se tu uništile, već na brze prodore kroz međuprostore i ubacivanje jedinica kako bi se što pre ovladalo važnim tačkama u sistemu odbrane protivnika i na taj način olakšalo razbijanje i uništenje njegovih snaga. Istovremeno sa napadom na Bihać, angažovanjem polovine ukupnih snaga, napadnut je čitav niz okolnih manjih uporišta, što je predstavljalo novinu u načinu odsecanja glavnog uporišta od garnizona iz kojih se mogla očekivati intervencija neprijatelja.

Za to vreme po naređenju Vrhovnog komandanta ostale partizanske jedinice u Hrvatskoj i Bosanskoj krajini su pojačale dejstva da bi prikrile pripremne operacije i vezale neprijateljke snage na svojim sektorima.

Tako se desilo da su okupatorske i kvislinške snage u rejonima relativno blizu prostorije na kojoj je izvođena bihaćka operacija iako brojno veoma jake (glavnine dveju nemačkih divizija, četiri italijanske divizije, oko 30 ustaških i domobranskih bataljona), ostale prikovane za te rejone, prisiljene da štite i obezbeđuju ugrožene garnizone, saobraćajnice i industrijske objekte.

[88] Mišo Lelcović, n. cl., str. 183—255; Oslobodilački rat, knj. 1, str. 279—285; Pero Morača, Prelomna 1942. godina, str. 352—384.

Uopšte uzevši, brojno slabije partizanske snage uspele su da ostvare premoć nad neprijateljem zahvaljujući brzoj i prikrivenoj koncentraciji većeg broja jedinica prema glavnom objektu napada, uz istovremena pojačana dejstva u drugim regionima, koja su vezala okupatorske i kvislinške jedinice i tako spečila njihovu intervenciju prema Bihaću.

Dakle, i u bihaćkoj operaciji je našlo svoju punu opravdanost načelo da se brojčana inferiornost može ublažiti, pa i eliminisati, celishodnim grupisanjem jedinica u željenom rejonu i paralisanjem protivničkih snaga, vezujući ih za odbranu drugih rejona.

Bihaćka operacija je pokazala da su partizanske jedinice sposobne za izvođenje većih operativnih poduhvata, da mogu planski i koordinirano dejstvovati na širem području i da postepeno u višednevnim borbama slamaju solidno organizovanu odbranu neprijatelja bez jače podrške težeg naoružanja, da mogu odmah preći u gonjenje neprijatelja i za relativno kratko vreme osloboditi veliku teritoriju i zauzeti Bosansku Krupu, Cazin, Slunj i druga mesta.

Snagama NOP i DVJ u bihaćkoj operaciji je rukovodio Operativni štab za Bosansku Krajinu, pod neposrednim praćenjem i usmeravanjem od strane Vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita, a dejstva su usklađena sa Glavnim štabom Hrvatske čije su tri brigade Štaba 1. operativne zone učestvovale u napadu.

Bihaćka operacija je u stvari, nastavak uspešnih ofanzivnih dejstava jedinica NOP i DVJ u toku leta 1942. godine u zapadnoj Bosni i Hrvatskoj južno od Save. To je završna etapa veoma uspešne višemesečne ofanzive jedinice NOP i DVJ na teritoriji između Save na severu, jadranske obale na jugu, Neretve i Vrbasa na istoku i Kupe na zapadu.

Bihaćka operacija je svojim uspešnim ishodom dala snažan impuls NOP-u, ojačala njegove snage, učvrstila njene pozicije u Jugoslaviji i ozbiljno ugrozila stabilnost odbrane nemačkih i italijanskih trupa u severozapadnom delu Balkana i dovela ustašku NDH do rasula njene vlasti i poretka, što je izazvalo paniku kod neprijatelja i brzo preduzimanje lcontramera operacijama „Vajs" u januaru i februaru 1943. godine.

KARAKTERISTIKE OPERATIVNIH PODUHVATA OD POČETKA USTANKA DO OSNIVANJA DIVIZIJA I KORPUSA

Sa bihaćkom operacijom završen je početni, ali vrlo značajan period NOR-a u domenu operatike i operativne veštine. Počelo se sa ustankom i onda sa nekoliko odbrambenih akcija u toku neprijateljskih ofanzivnih poduhvata (kada se isključi ustanička faza) a završilo se kod Bihaća sa napadnom operacijom većeg dometa i sadržaja. Naime, nakon dovlačenja svežih snaga iz okupiranih država i sa nemačko-sovjetslcog fronta, uz organizovanje i veće angažovanje lcvislinških formacija, okupator je u drugoj polovini 1941. i prvoj polovini 1942. godine preduzeo nekoliko dosta obimnih i planski vođenih napadnih operacija u kojima je bio cilj da nanesu odlučujući udarac snagama NOP-a i da talco likvidiraju ustanak u njegovom začetku.

Napadna dejstva grupe partizanskih odreda u Šumadiji i zapadnoj Srbiji, vođena od Glavnog štaba NOPOJ i Glavnog štaba Srbije, koja su imala neka obeležja napadne operacije, predstavljaju prvi planski i dobro koordinirani napad sa velikim političkim i vojnim uspesima.

Prodor Udarne grupe proleterskih brigada sa Vrhovnim štabom sa Zelengore prema Bosanskoj krajini i središnjoj Hrvatskoj, povezano sa ofanzivnim dejstvima bonaslcih, hrvatskih i slovenačlcih partizanskih jedinica sredinom 1942. godine, predstavlja jedan od najvećih ofanzivnih poduhvata u NOR-u, jednu veliku napadnu operaciju strategijskog značaja. Kao rezultat toga stvorena je velika slobodna teritorija, koju su Nemci nazivali „Titovom državom" (oko 60.000 km^2), a koja se prostirala od Neretve i Bosne do blizu Ljubljane u Sloveniji i od Save do obala Jadrana sa srednjodalmatinskim otocima.

U tom periodu na jugoslovenskom ratištu izvedeno je devet operativnih poduhvata koji su imali karakteristike operacije. U tzv. drugoj neprijateljskoj ofanzivi u istočnoj Bosni i u dve ranije — italijansko ofanzivi u Crnoj Gori i u nemačkoj napadnoj operaciji u Srbiji 1941. godine — kao i u napadnoj operaciji bugarskih i lcvislinških snaga u. južnoj Srbiji, neprijateljskoj ofanzivi na Kozari i italijanslcoj u Sloveniji, dejstva jedinica NOP-a odvijala su se manje-više na nivou odvojenih borbi i bojeva, uz ispoljavanje samo nekih elemenata operacije, koji su odbrani davali veću organizovanost, bolje vođenje i uspešnije dejstvo, a to je bilo važno kada se ima u vidu da je to bio početak NOR-a u kojem su sticane i građene početne osnove operativne veštine.

U napadnim operacijama neprijatelja ispoljila su se nastojanja Okupatora da jačim operativnim sastavima izvrši jednovremeno okruženje glavnih snaga NOP-a u najjačim žarištima ustanka, a zatim taktičkim stezanjem da ih sabije na uski prostor i tu uništi. U ovim i drugim operacijama manjeg zamaha neprijatelj je, načelno, angažovao manevarske, pokretne snage, dole je sa posadnim jedinicama sadejstvovao u napadu, uz istovremeno zadržavanje snaga u odbrani pojedinih garnizona i drugih objekata. Manevarske snage neprijatelja bile su tada više ojačane i podržavane tenkovima, artiljerijom i avijacijom, a na obalskom rubu ratnim brodovima. Međutim, ni u jednoj od operacija koje je preduzeo neprijatelj nije ostvario postavljene ciljeve.

Oružane snage NOP-a su, u tom periodu, planirale i izvele sledeće operacije: pohod Udarne grupe proletérslcih brigada u Bosansku lerainti, bihaćku operaciju i jednu odbrambenu operaciju koju su im nametnule neprijateljske snage u istočnoj Bosni, Sandžaku, Crnoj Gori i Hercegovini, u toku operacije „Trio", tj. ukupno tri operacije.

Najvažniji operativni i strategijski ciljevi oružanog ustanka, odnosno NOR-a, ostvarivani su napadnim dejstvima (period jul 1941 •— mart 1942) grupe partizanskih odreda i 1. proleterske NOU brigade u obliku borbi i bojeva, a od aprila 1942, uglavnom, operacijama kao najvišim i najsloženijim oblikom borbenih dejstava.

Razmere operacija, gledano kroz vreme trajanja i angažovane snage, izgledaju ovako: odbrambena operacija oružanili snaga NOP-a trajala je 56 dana, a napadna bihaćka 22 dana, a pohod u Bosansku krajinu 94 dana. Operacije neprijateljskih snaga trajale su od 5 do

110 dana. Oružane snage NOP-a su u odbrambenoj operaciji angažovale do 18.000 boraca, a u napadnoj 9.000 boraca, dok su protivničke snage brojale od 4.700 do oko 75.000 vojnika, u čemu se vidi izrazita prednost neprijatelja.

Sa stanovišta operativne vestine, primenom raznovrsnih borbenih dejstava po načelima partizanskog načina ratovanja, ostvareni su početni krupni strategijsko-opei'ativni ciljevi. Najhitnije je bilo to što se oružani ustanak razvijao uzlaznom linijom i što je prerastao u narodnooslobodilački rat. Otkrivena je nemoć okupatora i kvislinga i bili su prisiljeni da pred kraj 1942. godine preispitaju svoju ratnu veštinu i potraže nova borbena rešenja u velikim napadnim operacijama, koje će preduzeti u narednom periodu.

Sa pojavom i dejstvima brigada, kao pokretnim manevarskim jedinicama, javljaju se i prvi oblici kombinovanog oblika oružane borbe, što će se kasnije još više razviti s formiranjem divizija i korpusa.

Formiranjem velikog broja brigada i drugih pokretnih operativnih jedinica i stvaranjem organa vojnopozadinske vlasti (komandi mesta i područja) i njihovom upotrebom, uspelo se zadržati operativnu inicijativu i ofanzivnost partizanskih snaga, stalno širiti NOP na teritoriji Jugoslavije, a istovremeno uspešno su izbegavane frontalne borbe i vršeno premeštanje strategijskog težišta borbenih dejstava na široke prostore. Zatim uspešno su izvođeni manevri i napadne operacije strategijskog značaja, proširena i stvarana prostrana slobodna teritorija opštejugoslovenskog značaja, uz stvaranje uslova za dalji kvalitativan i kvantitativan porast oružanih snaga u skladu s vojnim i političkim ciljevima rata i revolucije.

Glava treća

Operacije u periodu decembar 1942-jun 1944. godine

Zbog neuspeha okupatorskih i lcvislinških snaga u prvoj polovini 1942. godine u ofanzivnim operacijama protiv NOP-a i velikih uspeha partizanskih snaga u drugoj polovini godine, 1. novembra 1942. izvršena je reorganizacija nemačkog lcomandovanja na području NDH i Srbije.[89] Sada je teritorija NDH izdvojena iz nadležnosti Komande komandujućeg generala i komandanta u Srbiji i na njoj 28. oktobra 1942. formiran Štab komandanta nemačkih trupa u Hrvatskoj sa general-majorom Rudolfom Litersom na čelu, kome su operativno bile potčinjene sve snage na teritoriji NDH.[90] Štab dotadašnjeg nemačkog generala u Zagrebu Glez-Horstenaua uzdignut je na viši stepen i postao je nemački opunomoćeni general u Hrvatskoj. Njegova je dužnost bila da ubuduće pred ustaškom vladom i vojnim komandama zastupa interese Vermahta i potrebe zajedničkog vođenja operacija protiv NOVJ, dok je general Liters bio odgovoran za lcomandovanje nemačkim i ustašlco-domobranskim trupama u operacijskim područjima.

Postavljanje posebnog nemačkog komandanta u NDH, podređenog neposredno Komandi Jugoistoka u Solunu, ukazuje na to da više nije reč o „prolaznim ekspedicijama", niti o davanju vojne pomoći NDH, već stavljanju teritorije NDH u okvir operativne nadležnosti nemačke Komande za Jugoistok. To je stvorilo nove odnose po pitanju vojske između Trećeg Rajha i NDH. Kao što je Italija imala u NDH svoju okupacionu zonu, talco su sada njenu severnu polovinu uzele pod okupaciju nemačke[5] oružane snage i na njoj će voditi operacije pod nemačlcom komandom.

[89] Na teritoriji Srbije s Banatom, pod komandom lcomandujućeg generala i komandanta u Srbiji ostale su sledeće snage: 704, 714. i 717. pešadijska divizija, SS dobrovoljačka divizija „Princ Eugen", bugarski 1. okupacioni korpus (7, 9. i 21. divizija), Alarmne jedinice i nedićeva „Srpska oružana sila" — ukupno 78.786 vojnika. — Antun Miletić, Prilog proučavanju nemačkog sistema lcomandovanja i okupacionih snaga na jugoslovenskom ratištu u 1942. godini, VIG 1/1974, 199—200.

[93] Na teritoriji NDH, pod komandom komandanta nemačkih trupa, od 1. novembra 1942. ostale su sledeće snage: 718. pešadijska divizija, 369. legionarska divizija, 187. rezervna pešadijska divizija, tri landesšicen bataljona i ustaško-domobranske snage — ukupno oko 174.244 vojnika. — Antun Miletić, n. č., 200—201.

FORMIRANJE DIVIZIJA I KORPUSA NOVJ

Sredinom 1942. godine u CK KPJ i Vrhovnom štabu održano je više sastanaka na kojima se raspravljalo o organizaciji oružanih snaga NOP-a i formiranju prvih divizija i korpusa. Pokušaj sa formiranjem privremenih operativnih grupa i slično u toku pohoda Udarne grupe proleterskih brigada dao je pozitivne rezultate i ublažio postojeće probleme nedostatka većih vojnih formacija. Međutim, to nije moglo biti trajnije rešenje, pošto je njihov privremeni karakter i pomanjkanje međusobne čvrstine slabilo njihovu efikasnost. Rešenje se tražilo u transformisanju dotadašnje vojne organizacije ka višoj formi organizovanja oružanih snaga, tj. u osnivanju divizija i korpusa.

Ideja o formiranju prvih divizija i korpusa sazrevala je tokom pohoda Udarne grupe brigada u Bosansku krajinu, a realizacija je počela 1. novembra 1942. naređenjem vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita, kada su po odluci Vrhovnog štaba formirane 1. i 2. proleterska udarna divizija. Devetog novembra 1942. po naredbi Vrhovnog komandanta formirane su 3, 4. i 5. narodnooslobodilačka udarna divizija. Istovremeno je formiran 1. bosanski udarni korpus u čiji su sastav ušli i 5. divizija, 6. brigada istočne Bosne i svi partizanski odredi na teritoriji Bosne. Odmah posle toga, 22. novembra 1942, formirani su 6. 7. i 8. divizija, a od njih i 1. hrvatski korpus. U Slavoniji je 30. decembra 1942. formirana 4. slavonska (kasnije 12) divizija.[91]

Na osnovu odluke Vrhovnog štaba, oružane snage NOP-a zvanično su od 1. novembra 1942. dobile nov naziv — Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije (NOV i POJ).

Tako su formirane prve divizije NOVJ, s tim što je 1. i 2. proleterskom i 3. udarnom divizijom neposredno komandovao Vrhovni štab NOV i POJ, 4. i 5. divizijom Štab 1. bosanskog, a 6, 7. i 8. divizijom Štab 1. hrvatskog korpusa, dok je 4 (12) slavonska divizija bila pod Glavnim štabom Hrvatske.[92]

[91] Za komandanta i političkog komesara postavljeni su: J. proleterske divizije: Koča Popović i Filip Kljajić; 2. proleterske divizije: Pek#»Dapčević i Mitar Bakić; 3. udarne divizije: Pero ćetković i Radomir Babić; 4. udarne (krajiäke) divizije: šoša Mažar i Milinko Kušić; 5. udarne (krajiške) divizije: Slavko Rodić i Ilija Došen; 6. ličke divizije: Srećko Manola i Rade Žigić; 7. banijske divizije: Pavle Jalcšić i Đuro Kladarin; 8. kordunaške divizije: Vlado ćetković i Artur Turkulin; 4. slavonske (kasnije 12) divizije: Petar Drapšin i Jefto šašić; 1. bosanskog korpusa: Košta Nađ i Osman Karabegović; i 1. hrvatskog korpusa: Ivan Gošnjak i Veceslav Holjevac.

[92] U sastav divizija ušle su sledeće brigade: u sastav *1. proleterske divizije:* 1. proleterska, 3. proleterska sandžačka i 3. krajiška udarna brigada; u sastav 2. *proleterske divizije:* 2. proleterska, 4. proletrska crnogorska i 2. dalmatinska brigada; u sastav *3. udarne divizije:* 5. crnogorska, 10. hercegovačka i 1. dalmatinska brigada; u sastav *4. udarne divizije:* 2, 5. i 6. krajiška udarna brigada; u sastav 5. *udarne divizije:* 1,4. i 7. krajiška udarna brigada; u sastav *6. divizije:* 1, 2. i 9. lička brigada; u sastav 7. *divizije:* 7, 8. i 16. banijska brigada; u sastav *8. divizije:* 4, 5. i 6. kordunaška brigada; i u sastav *4. (12. slavonska) divizije:* 12, 16. i 17. slavonska brigada. Operativno područje 1. bosanskog korpusa zahvatalo je teritoriju zapadne i srednje Bosne, a 1. hrvatskog korpusa — teritoriju Like, Korduna i Banije. Štab su sačinjavali komandant, politički komesar, načelnik štaba, operativni i obaveštajni oficir, intendantura i sanitet. Pri štabovima korpusa, pored zaštitne

Organizacijsko-formacijski sastav prvih divizija bio je približno isti: imale su po tri brigade, a mogle su imati prateću četu, četu ili vod za vezu i minerski (pionirski) vod. Brojno stanje kretalo se od 2.500 do 4.000 boraca i starešina. Sve do 1944. godine brojno stanje divizije nije prelazilo 5.000 boraca i starešina, a kasnije su neke divizije imale i preko 10.000 ljudi.

Divizije su bile operativno-talctičke jedinice osposobljene za samostalna dejstva i načelno u sastavu korpusa, Operativne grupe Vrhovnog štaba, a kasnije i armija. U sebi su sublimirale osnovne karakteristike pešadijske, brdske i planinske jedinice. Relativno malog brojnog stanja, vrlo pokretne i sa velikim manevarskim sposobnostima, pokazale su se efikasnije za ofanzivna dejstva na širim teritorijama i za izvođenje napada na naseljena mesta. One su omogućile stvaranje prostranih slobodnih teritorija koje su korišćene kao operativne osnovice za nove operativne poduhvate.[93]

Korpusi su bili najviše operativno-teritorijalne jedinice NOVJ. Korpusi dobijaju određena operativna područja, koja su pored oslobođenih obuhvatala i neoslobođene oblasti. U 1943. godini formirano je osam korpusa, od kojih jedino 1. proleterski nije bio vezan za određenu teritoriju. U 1944. godini formirano je sedam korpusa, tako da je početkom decembra 1944. na teritoriji Jugoslavije bilo 17 korpusa.

Prosečna jačina korpusa u 1943. godini je oko 15.000 boraca, imaju 2 do 4 divizije, samostalne brigade i partizanske odrede, četu do bataljona za vezu, četu do bataljona inžinjerije i 1 do 2 diviziona artiljerije. Prosečna jačina korpusa u 1944. godine bila je oko 20.000 boraca i više, imaju u svom sastavu osim pešadijskih i jedinice drugih rodova, pa dobijaju karakter združenih jedinica.

U februaru 1944. formirane su lcorpusne vojne oblasti, koje su obuhvatale pozadinske vojne službe na teritoriji korpusa, tako da su korpusi još više osposobljeni za izvršenje operativnih zadataka i bilo ih je moguće upotrebiti kao celine van njihovog područja ili ih angažovati za izvođenje operacija većeg obima.[94]

Dajući vojno-političke razloge zbog čega je došlo do formiranja prvih divizija i korpusa i NOVJ, vrhovni komandant Josip Broz Tito

jedinice, formiraju se jedinice veze, inžinjerijske i artiljerijske jedinice. Formiranjem štabova 1. bosanskog i 1. hrvatskog korpusa ukinuti su Operativni štab za Bosansku krajinu i štab 1. operativne zone Hrvatske. Zbornik NOR-a, tom II, knj. 1, str. 197—200; Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, VII, Beograd 1982, str. 201—210.

[93] Divizije su dobijale pod svoju komandu, stalno ili privremeno, više partizanskih odreda. Ukupno je formirano 54. pešadijske divizije •— 1942. godine 9, 1943. godine 18, 1944. godine 26, a 1945. godine jedna divizija. Osim njih, formirane su: 1943. godine jedna italijanska, 1944. godine 6 divizija KNOJ-a, 2 vazduhoplovne i 1 italijanska divizija, 1945. godine još 2 divizije KNOJ-a, od kojih jedna posle završetka rata.

[94] Korpusnim vojnim oblastima rukovodio je uži štab korpusa preko zamenika komandanta koji je bio odgovoran za njegov rad. Predviđeno je da, u slučaju odlaska operativnog dela Štaba i jedinica korpusa, zamenik komandanta i organi korpusne vojne oblasti ostanu na teritoriji korpusa. Tom prilikom pod komandu korpusa vojne oblasti potpadali su NOP odredi i druge jedinice koje obezbeđuju teritoriju.

u članku „Stvaranje Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije" kaže: *„Stvaranje divizija i korpusa, \stvaranje naše narodne vojske došlo \e baš u vrijeme kad su za to sazreli svi uvjeti, kad se za to pokazala neophodna potreba, kad su već bile stvorene mnogobrojne brigade i bataljoni, kad su te brigade i bataljoni bili naoružani gotovo svim vrstama oružja (osim avijacije), kad je postalo nemoguće rukovoditi na dotadašnji način svim brigadama, bataljonima i odredima, i, konačno, kad je oslobođen veliki dio našeg teritorija, pa se ukazala potreba za ofanzivnim operacijama krupnijeg karaktera."*[95]

Formiranje divizija i korpusa se višestruko reflektovalo na strategiju i operativnu veštinu NOR-a. Stvorene su znatno povoljnije mogućnosti za izvođenje ofanzivnih i odbrambenih operacija širih razmera, za brzo i efikasno koncentrisanje jačih grupacija u onim rejonima i područjima koji su u određenom periodu politički, vojnički i ekonomski bili najvažniji, za izvođenje napada na jaka uporišta i garnizone neprijatelja i dr.; stvoreni su preduslovi da dotadašnji partizanski oblik oružane borbe preraste u viši kvalitet — lcombinovani oblik oružane borbe.

Od štabova divizija i korpusa Vrhovni komandant je zahtevao najveći stepen ofanzivnosti: *„V našoj narodnoj vojsci mora vladati isključivo ofanzivni duh, ne samo kad smo u ofanzivi već i u dejanzivi..."* Novoformiranim divizijama i korpusima Tito podvlači: *„Ofanzivni duh za vrijeme neprijateljske ofanzive ispoljava se u snažnoj, smjeloj partizanskoj taktici, taktici prodora u neprijateljsku pozadinu, u uništavanju ne samo komunikacija nego i neprijateljskih centara snabdevanja, njegovih baza, koje su za vrijeme neprijateljske ofanzive vojnički oslabljenje ili su potpuno ispražnjenje. .* Na tadašnjem stepenu razvoja ratne veštine NOR-a ovo je bilo presudno utvrditi. Od toga je zavisilo kakvo će biti ponašanje viših jedinica — divizija i korpusa u situaciji gde nema klasičnog fronta i pozadine, u situaciji stalnog „okruženja".

Formiranjem divizija i korpusa stvorena je takva situacija da se ofanzivom nameće neprijatelju vlastita volja, bez obzira na čestu inferiornost u pogledu borbene tehnike, da se sve više teži izvođenju operacija, kao najvišeg oblika borbenih dejstav^, i-da se one razviju kao značajna forma oružane borbe.

Formiranjem divizija i korpusa.nije se ništa bitnije izmenilo u pogledu dotadašnje uloge i zadataka partizanskih odreda. Oni su i dalje zadržani kao osnovni, oblik teritorijalne vojne organizacije širom Jugoslavije, s tom razlikom što su u operativnom pogledu katkada potčinjavani štabovi divizija za određene zadatke. Partizanski odredi nisu ništa izgubili od svoje ranije uloge u mobilizaciji masa, borbenoj obuci novog ljudstva i sticanju borbenih iskustava, u formiranju novih jedinica i popuni operativnog dela oružanih snaga. Novi partizanski odredi i dalje su se stvarali na neoslobođenoj i na oslobođenoj teritoriji u svim delovima Jugoslavije.

Narodnooslobodilački pokret u Jugoslaviji krajem 1942. godine doživljava snažan polet, naročito u središnjim i zapadnim krajevima;

[95] Zbornik NOR-a, tom II, knj. 1, str. 195—196.
56 Zbornik NOR-a, tom II, knj. 1, str. 196.

stvoreni su povoljni uslovi za formiranje predstavničkog političkog organa — Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ), koje je u oslobođenom Bihaću 26. i 27. novembra 1942. održalo svoje Prvo zasedanje.[97]

Osnivanjem AVNOJ-a i konstituisanje drugih političkih organizacija NOP-a stvoreni su uslovi za međunarodno priznanje NOP-a i buduće uređenje Jugoslavije, a razvijanjem NOO-a proširivala se baza nove revolucionarne vlasti. Osnivanjem antifašističkih organizacija — AF2, USAOJ-a i Saveza pionira učvršćivalo se jedinstvo narodnih masa.

Bilans uspeha NOV i POJ u toku 1942. godine bio je izuzetno velik. Izvedeno je više napadnih i odbrambenih operativnih poduhvata, neprijatelju su naneti osetni gubici i oslobođeno je oko stotinu naseljenih mesta.[98]

Na kraju 1942. godine NOV i POJ imali su u svom sastavu dva korpusa, devet divizija, 37 brigada, 36 partizanskih odreda i 12 samostalnih bataljona sa oko 150.000 boraca. Neprijatelj je imao 46 divizija i niz drugih manjih jedinica koje su pripadale i bile pod uticajem 19 štabova (ranga) korpusa, 7 štabova (nivoa) armija — ukupne jačine oko 860.000 vojnika.[99]

Formiranje divizija i korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ) označava najznačajniju etapu u domenu razvoja vojne organizacije i operativne veštine. Tada oružane snage NOP-a počinju da se bore za preotimanje strategijske inicijative i da se vode operacije većeg zamaha i sadržaja. Naime, sa operacijama koje su izvođene od decembra 1942. do septembra 1943, nastaje period odsudnih bitaka, a po značaju, u najvećoj meri, presudnih za krajnji ishod i rezultate NOR-a. Okupator je težio da NOP-u nanese odlučujući poraz izvođenjem većih ofanzivnih operacija, i to metodom strategijsko-operativnog okruženja i taktičkog stezanja obruča radi uništenja glavnine NOVJ oko Vrhovnog štaba.

Drugi deo ovog perioda čine operacije od kapitulacije Italije u septembru 1943. do juna 1944. u kojima NOVJ postepeno preuzima

[97] Zbornik NOR-a, tom II, knj. 11, str. 389—406.

[98] Neprijatelju su naneti osetni gubici: oko 52.000 mrtvih i 41.208 zarobljenih. Zaplenjeno je i uništeno 106 topova, 365 minobacača, 2.443 mitraljeza i puškomitra-Ijßza, 90.987 pušaka, 28 aviona i 858 motornih vozila; uništeno je 238 industrijskih objekata", .«atporušeno ili oštećeno 838 mostova, tunela i drugih objekata na komunikacijama kao i 410 lokomotiva i 3.890 vagona. — Ratni napori Jugoslavije 1941—1945, Beograd, str. 19—31.

[99] Kvislinške i kontrarevolucionarne oružane formacije brojale su oko 267.000 ljudi, i to: Nedićeva „Srpska oružana sila" sa Ruskim zaštitnim korpusom oko 26.000 ljudi, oružane snage NDH oko 162.000 ljudi (bez legije na Istočnom frontu); četnici Draže Mihajlovića sa Belom gardom u Sloveniji oko 40.000 naoružanih ljudi; legionarska 369. i SS divizija oko 32.000 ljudi; albanski kvislinzi oko 7.000 ljudi. Od toga, je u sastavu nemačkih oružanih snaga bilo oko 38.000 ljudi, a pod njihovom kontrolom su bile celokupne oružane snage NDH i Milana Nedića i deo albanskih kvislinga. Italijani su pod svojom kontrolom držali 23.000 četnika, Belu gardu i deo albanskih kvislinga. Tako, samo nekoliko hiljada četnika nije bilo pod kontrolom italijanskih ili nemačkih okupatora, dok su sve druge kvislinške oružane formacije bile i formalno stastavni deo okupacionog sistema. Oslobodilačka borba naroda Jugoslavije kao opštenarodni rat i socijalistička revolucija (Zbornik radova), Beograd 1977,' knj. 2, str. 61—65.

strategijsku inicijativu, kada okupator više nije mogao da, kao ranije, planira i izvodi ofanzivne operacije koje bi obuhvatile veći deo teritorije Jugoslavije, već primenjuje samo operacije lokalnog značaja i sa ograničenim ciljevima.

OPERACIJE U PERIODU DECEMBAR 1942 — SEPTEMBAR 1943.

PRODOR 1. I 3. DIVIZIJE U SREDNJU BOSNU

(shema 13)

Prodor 1. i 3. divizije NOVJ u srednju Bosnu čini jednu napadnu operaciju na prostoru između reka Vrbasa i Bosne koja je trajala od 18. novembra 1942. do 15. januara 1943. godine.

Strategijski plan Vrhovnog štaba sastojao se u tome, da u proleće 1943. godine, sa jakom grupacijom prodre u istočnu Hercegovinu, Crnu Goru, Sandžak, na Kosovo i Metohiju, južnu Srbiju i eventualno u Makedoniju.

Budući da je postojala prostrana i povezana slobodna teritorija u Bosanskoj krajini i znatnom delu središnje Hrvatske i Dalmacije, Tito je, da bi je još više proširio i ojačao oružanu borbu u područjima u kojima ona još nije bila dovoljno razvijena, odlučio da snage s te teritorije usmeri u tri pravca: prema srednjoj Bosni uputio je 1. i 3. diviziju, prema srednjoj Dalmaciji i severozapadnoj Hercegovini uputio je 2. diviziju, dok je prema snažnim neprijateljskim garnizonima u dolinama Une i Sane, a zatim prema Savi, odnosno prema zapadnoj Hrvatskoj uputio 1. hrvatski i 1. bosanski korpus.

Kao posebna operativna celina — 2. proleterska divizija, sa kojom su sadejstvovale snage 4. operativne zone Hrvatske, imala je zadatak da oslobodi teritoriju između Knina, Drniša i Vrlike, a potom da dejstvuje prema Imotskom.

Prvi hrvatski korpus, sa 6, 7. i 8. divizijorq^u-početku oslobođen teritorijalnih jedinica Tito je, kao najjaču operativnu grupaciju na zapadnom obodu slobodne teritorije, stavio pod komandu Glavnog štaba Hrvatske i usmerio prema Zagrebu, Karlovcu, Ogulinu i dalje ka granici Slovenije, smatrajući da' sa tim snagama uvek može manevrisati u zaštiti prodora prema Neretvi i Bosni i da neposredno ugrožava vitalne centre neprijatelja u dolini Save, Korane i Kupe. Prvi bosanski korpus, sa 4. i 5. divizijom, a posle sa još 10. i 11. krajiškom divizijom, Tito je ostavio u centralnom operativnom položaju slobodne teritorije u mogućnosti da manevriše u svim pravcima a posebno prema Banjaluci u dolini Save, Une, Vrbasa i Sane. Vrhovni štab nalazio se u Bihaću, a vrhovni komandant Josip Broz Tito bio je u zamku Ostrošcu blizu Bihaća.

Operativna grupa koju su činile 1. i 3. divizija, dobila je zadatak o'a iz zapadne Bosne, iz rejona Bosanskog Petrovca i Glamoča, prodre preko Vrbasa na istok, razbije četničke i ustašlco-domobranske snage u srednjoj Bosni i narod toga kraja pokrene u još jaču borbu, i da u dolini reke Bosne napadne neprijateljska uporišta i poruši komunikacije

i tako se poveže sa snagama u istočnoj Bosni. Tito je dejstvima 1. i 3. divizije nameravao da proširi slobodnu teritoriju sve do reke Bosne i stvori operacijsku osnovicu za dejstva u dolini reke Bosne i Neretve i za nastupanje prema istoku u skladu sa opštim strategijskim planom buduće ofanzive.[100]

Prva proleterska divizija, sastava 1. proleterska, 3. sandžačlca proleterska i 3. krajiška brigada, ukupne jačine oko 3.000 boraca, dobila je zadatak da iz rejona Bosanskog Petrovca otpočne pokret 16. novembra i maršuje ka Ključu, likvidira neprijatelja u Sitnici i Čađavici i skupa sa 3. divizijom izvrši napad na Jajce; *3. udarna divizija,* sastava 1. dalmatinska, 5. crnogorska i 10. hercegovačka brigada, ukupne jačine 3.400 boraca, dobila je zadatak da iz rejona Glamoča otpočne pokret 20. novembra prema dolini Vrbasa, radi zajedničkog napada i oslobođenja Jajca. Ukupno je u ovoj operaciji bilo 6.400 boraca svrstanih u šest brigada, sa kojima će sadejstvovati 3. krajiški partizanski odred, sastava tri bataljona. Ove divizije, svaka za sebe, bile su pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba, ali su usklađivale zajednička dejstva.

Prema direktivi Vrhovnog štaba, 1. proleterska divizija prešla je J8. novembra u napad na neprijateljska uporišta duž komunikacije Jajce •— Čađavica — Banjaluka, odakle je neprijatelj sprečavao prodor jedinica NOVJ u dolinu Vrbasa. Posle žestokih borbi 1. proleterska brigada zauzela je Sitnicu, dole su 3. sandžačlca i 3. krajiška brigada ušle u Mrlconjić-Grad i Čađavicu. Nemci su iz Banjaluke uputili Grupu „Tornas", sa kojom su jedinice 1. divizije vodile žestoke borbe duž komunikacije Baljalulca •— Sitnica.

Zauzimanjem Sitnice i Mrkonjić-Grada otvoren je put prema utvrđenom Jajcu, u kome se nalazilo oko 800 Nemaca, ustaša i domobrana. Prema zajedničkom planu 1. i 3. divizije, za napad na Jajce određeni su 1. proleterska, 3. krajiška i 1. dalmatinska brigada i delovi 3. krajiškog partizanskog odreda. Za sprečavanje intervencije iz Donjeg Vakufa i Turbeta i onemogućavanje izvlačenja neprijateljskih snaga iz Jajca angažovani su 5. crnogorska i 10. hercegovačka brigada i ojačani bataljon „Šolaja" iz 3. krajiškog partizanskog odreda, dole je 3. sandžačlca brigada obezbeđivala pravac Sitnica •—• Mrkonjić-Grad.

Napad je počeo noću 24/25. novembra. Prva dalmatinska brigada i 1. bataljon 3. krajiškog partizanskog odreda zauzeli su brdo Ćusinu (zapadno od Jajca), prodrli u grad i potisli neprijatelja na levu obalu Plive, a'T,[s] proleterska i 3. krajiška brigada savladale su otpor Nemaca kod Carevog Polja. Istovremeno, 5. crnogorska brigada zauzela je jako uporište Torlakovac i Vijena i južni deo grada, a 10. hercegovačka brigada je izbila na komunikaciju Travnik •— Jajce. Grad je oslobođen 26. novembra, pošto je odbačena jedna nemačka motorizovana kolona koja je od Donjeg Vakufa prodrla do Tvornice hlora.

Kada je nakon oštrih borbi od 30. novembra do 6. decembra, duž komunikacija Donji Vakuf — Jajce i Travnik — Jajce, 3. divizija bila prisiljena da se povuče na desnu obalu Ugra, a nemačke i domobranske snage ušle (6. decembra) u Jajce, dalja dejstva izvodila je u dolini

[100] Oslobodilački rat, knj. 1, str. 341—342.

Lašve i Bosne, a 1. divizija u rejonu Banjaluke i na komunikaciji Doboj — Banjaluka i Doboj — Prnjavor.[101]

Nešto kasnije, po naređenju Vrhovnog štaba, 3. divizija preduzela je napadna dejstva, odnosno izvršila pritisak na Travnik i Vitez, zauzela železničke stanice Vranduk i Nemilu i delom snaga izbila u rejon Begova Hana na reku Bosnu.

Pošto se 3. divizija 20. decembra prebacila u rejon Slcender-Vakufa, Vrhovni štab je ponovo angažovao na rušenju komunikacija koje od Travnika vode u dolinu Vrbasa. Ona je noču 25/26. decembra razbila domobranske snage u Turbetu, uništila železničke instalacije na stanici, zapalila pilanu i na više mesta porušila prugu Travnik — Donji Vakuf. Zbog toga je borbena grupa „šušnig", po naređenju štaba 718. divizije, osiguravala komunikaciju Jajce — Donji Vakuf •— Travnik — Zenica, dok je 3. divizija produžila napad na Busovaču i izvršila prepad na Travnik.

Prva proleterska divizija je 2. decembra ušla u Skender-Vakuf i izbila u dolinu Vrbanje, a 4. decembra, vodeći oštre borbe, zauzela je Kotor-Varoš iz kojeg se posle tri dana morala povući. Zatim je po naređenju Vrhovnog štaba, da bi olakšala 1. bosanskom korpusu da zauzme Sanski Most, izvršila pritisak na Banjaluku i 10. decembra ponovo zauzela Kotor-Varoš, a 14. decembra odbacila delove 741. puka i četnike i zauzela četničko uporište Jošavlcu. Time je bila ugrožena Banjaluka, pa je neprijatelj pojačao svoje snage delovima 741. puka iz okoline Kutine i do kraja decembra sprečavao prodor 1. divizije ka dolini Bosne.

Međutim, 1. divizija uspela je da preseče komunikaciju Banjaluka — Doboj, i da 2. januara, u zoru, posle jake borbe, zauzme i Teslić, ali su ga 6. januara povratile neprijateljske pešadijske i tenkovske snage koje su izvršile jednovremen napad od Doboja i Tešnja, dok je napad snaga od Banjaluke i Prnjavora bio odbijen.

Po naređenju Vrhovnog štaba od 15. januara 1943, ponovo je preduzet napad na železničlcu prugu Sarajevo •—• Brod, talco što je 3. divizija napadala na delu Žepče — Zenica i Travnik — Lašva, a 1. divizija na delu Derventa — Maglaj. Jedinice 3. divizije oslobodile su Novi Šeher i porušile komunikaciju prema Teš®j,it,*a 1. divizija oslobodila je Tešanj, sutradan i Prnjavor, čime je završena napadna operacija koju su izvodile 1. i 3. divizija, jer su ove snage morale biti upućene prema dolini Neretve zbog nove situacije u skladu sa ofanzivom Vrhovnog štaba za .nastupanje prema istočnoj Hercegovini.

Zahvaljujući prodoru 1. i 3, divizije u srednju Bosnu, koja je usled četničke i ustaške propagande i pritisaka dugo bila pod dominacijom okupatora, sada je ponovo postala značajno poprište NOR-a. Divizije su za nepuni mesec i po dana, uništavajući neprijateljske garnizone Sitnicu, Mrkonjić-Grad i Jajce, izvršile postavljeni zadatak. Prva proleterska divizija je oslobodila Kotor-Varoš, Teslić, Prnjavor,

[101] Usled pada Jajca i prodora 1. i 3. divizije ka dolini Lašve i Bosne odnosno u rejonu Banjaluke, Štab nemačke 718. divizije hitno je koncentrisao četiri nemačka i četiri domobranska bataljona i dva diviziona artiljerije na prostoru Travnik •— Donji Vakuf, s ciljem da odbaci snage NOVJ iz doline Vrbasa ka zapadu. — Oslobodilački rat, knj. 1, str. 343—345.

Tešanj i razbila tamošnje četničke i ustaške jedinice. Zahvaljujući takvim uspesima i intenzivnom političkom radu u narodu, uskoro je na toj teritoriji forniirano više partizanskih jedinica i izabrani su NOO-i. Treća divizija je akcijama na neprijateljske garnizone u dolinama gornjeg toka Vrbasa, Lašve i Bosne postigla, takođe, krupne rezultate. Mogli su se postići još veci rezultati da to nije omela tzv. četvrta neprijateljska ofanziva.[102]

Druga proleterska divizija, koja je bila orijentisana u jugozapadnom pravcu sa zadatkom da razbije neprijateljske garnizone u Livnu, Duvnu, Šujici i ponovo ovlada ovom teritorijom, u toku decembra izvršila je ove zadatke u zajednici sa snagama 4. operativne zone. Prvi hrvatski i 1. bosanski korpus ostali su na svojim teritorijama izvodeći ofanzivna dejstva u rejonima Bosanski Novi — Sanski Most — Kostajnica, Sunja — Petrinja — Glina — Topusko i na komunikaciji Karlovac — Ogulin — Gospić — Knin, i prema Karlovcu i Zagrebu.

ODBRAMBENA DEJSTVA 1. HRVATSKOG I 1. BOSANSKOG KORPUSA NOVJ

(sheme 14, 15 i 16)

Odbrambena dejstva 1. hrvatskog i 1. bosanskog korpusa, za vreme neprijateljske operacije „Vajs 1", obuhvataju borbe 26.000 boraca NOV i POJ protiv oko 90.000 nemačkih, italijanskih i ustaško-domobranskih vojnika i oko 2.000 četnika na teritoriji Korduna, Banije, Like i Bosanske krajine, od 20. januara do 21. februara 1943.

Početkom novembra, u toku bihaćke operacije, kada je pod udarima NOV i POJ nastupila kriza i rasulo u NDH, što je preraslo u opštu paniku, Hitler je u Vinici i Ukrajini primio general-pukovnika Aleksandra Lera, komandanta nemačkih trupa na Jugoistoku, i Antu Pavelića, poglavnika NDH, i posle procene situacije u Jugoslaviji, a posebno u NDH saopštio odluku da u toku zime jakim osovinskim snagama na jugoslovenskom ratištu preduzmu ofanzivne operacije u kojima je trebalo razbiti i uništiti snage NOV i POJ, i na taj način spasiti od rasula NDH, stabilizovati situaciju u Jugoslaviji, stvoriti uslove za izvlačenje snaga iz Jugoslavije i njihovo angažovanje na sovjetsko-nemačlcom frontu.[1]

102 Prema nepotpunim podacima gubici su bili sledeći: prilikom napada na Sitnicu zarobljeno je preko 200 domobrana i 40 Nemaca, a 1. proleterska brigada imala je 22 mrtva i 46 ranjenih boraca; prilikom napada na Jajce neprijatelj je izgubio 224 vojnika, a 3. divizija i 3. brigada 1. divizije imale su 21 mrtvog i 59 ranjenih (za ostale jedinice nema podataka), prilikom napada na železničke stanice Vranduk i Begov Han ubijena su ili zarobljena 163 neprijateljska vojnika, prilikom napada na Teslić zarobljeno je 1.200 domobrana i 38 oficira 4. i 1. domobranske pukovnije sa celokupnim naoružanjem i opremom, a zaplenjeni su jedna haubičlta baterija, vod brdskih i vod protivtenkovskih topova; u borbama 15. januara 1943. zarobljeno je blizu 200 neprijateljskih vojnika, a u Prnjavoru bataljon i kod sela Glogovca jedna četa domobrana. — Oslobodilački rat, knj. 1, str. 341—347 (napomena 3311).

Na ovu Hitlerovu odluku, koja je usledila na molbu Lera i Pavelića, uticao je i tadašnji razvoj događaja na sovjetsko-nemačkom i afričkom frontu. Naime, 19. novembra počela je velika sovjetska ofanziva na frontu kod Staljingrada u kojoj je okružena nemačka staljingradska grupacija, a drugi sovjetski udar sa Dona izveden 16. decembra doveo je do povlačenja nemačke grupacije sa Kavkaza. Nemačkoj Vrhovnoj komandi postalo je jasno da je u nepovrat izgubljena inicijativa prema Crvnoj armiji. Na afričkom frontu došlo je do potpunog zaokreta. U bici kod El Alamejna, u oktobru 1942. poražene su osovinske trupe, a 8. novembra američka 8. armija iskrcala se u Maroku i Alžiru i otpočela ofanzivu sa zapada u susret britanskoj 8. armiji, koja je posle pobede kod El Alamejna nastupala sredozemnim obalama Libije prema Tunisu. Trupe pod komandom nemačkog generala Ervina Romela užurbano su se povlačile, pa je nemačkoj Vrhovnoj komandi postalo jasno da se afrički osovinski front nalazi pred rasulom i gubitkom severne Afrike.

Na osnovu takve situacije u Sredozemlju, nemačka Vrhovna komanda ocenila je da predstoji invazija anglo-američkih snaga na Balkan pa je Hitler 28. decembra 1942. izdao Direktivu broj 47. kojom je regulisao nov sistem lcomandovanja u jugoistočnoj Evropi. Položaj komandanta oružanih snaga na Jugoistoku podignut je na nivo Vrhovnog komandanta Jugoistoka, a dotadašnja 12. armija preimenovana je u Grupu armija „E" (sa general-pulcovnilcom Aleksandrom Lerom na čelu). Vrhovni komandant Jugoistoka dobio je zadatak da organizuje odgovarajuću odbranu od eventualnog savezničkog iskrcavanja i da uništi snage NOV i POJ u svojoj pozadini. Osovinske snage našle su se u situaciji povlačenja, što je bio početak stvaranja nemačke koncepcije o odbrani „evropske tvrđave".[103]

Na sastanku u Rastenburgu 18. i 19. decembra 1942. posvećenom merama obezbeđenja nemačlco-italijanslcih pozicija u Jugoslaviji, kome su pored Hitlera prisustvovali načelnici generalštabova Kajtel i Kavalero i ministri inostranih poslova Nemačke i Italije Ribentrop i Ćano, postignut je sporazum za zimske operacije protiv NOVJ po planu „Vajs", poznate još kao četvrta neprijateljska ofanziva. Posle toga je Ler, 29. decembra, izdao naređenje za grupisanje snaga*koje će učestvovati u toj napadnoj operaciji.

Prvobitna zamisao o ofanzivi protiv NOVJ u izmenjenoj situaciji menjala se samo utoliko što Hitler nije mogao više računati da će ovim operacijama osloboditi znatne rezerve za sovjetslco-nemačlci front, nego se morao zadovoljiti time da samo stvori uslove za odbranu istočnih obala Sredozemlja, razume se ako prethodno uništi NOV i POJ. Prema tome, nemačka Vrhovna komanda je trebalo da pristupi pripremama za realizaciju ofanzive na jugoslovenskom ratištu i da u okviru toga obezbedi saglasnost italijanske Vrhovne komande, radi angažovanja i sadejstva italijanske 2.. armije.

Na sastanku u Rimu, 2. i 3. januara 1943, načelnik italijanske Vrhovne komande maršal Ugo Kavalero, nemački komandant Vrhov-

[103] Drugi svetski rat (Pregled ratnih operacija), VII, Beograd 1964, knj. 3, str. 102—106; Zbornik NOR-a, tom XII, knj. 2, dok. 182.

ne komande Jugoistoka general Aleksandar Ler i komandant italijanske 2. armije general Mario Roata usvojili su opštu zamisao za zimske operacije u Jugoslaviji, prema kojoj je trebalo da se 1la teritoriji od reka Kupe i Save na severa i linije Ogulin —• Gospić — Gračac sa zapada i jugozapada, pa na jugoistok do crnogorske granice izvedu tri operacije šifrovano nazvane „Vajs 1", ,,Vajs 2" i „Vajs 3".[104]

Plan napadne operacije „Vajs 1" predviđao je uništenje glavnih snaga NOVJ i „Titove države", na teritoriji jugoistočno od reke Kupe i Save. U operaciji „Vajs 2" snage NOVJ koje bi uspele da se izvuku ispod udara i one koje bi se zatekle južno od linije Bosanski Petrovac — Ključ — Mrkonjić-Grad trebalo je da budu uništene. U područjima zahvaćenim operacijama trebalo je razoriti materijalnu bazu NOVJ, uništiti živu silu i oterati u logore sve muškarce starije od 15 godina. Operacijom „Vajs-3" je planirano da se dovrši likvidacija snaga NOVJ na tom prostoru, odnosno razoružaju četnici u Dalmaciji i Hercegovini, a zatim i u Crnoj Gori.

Radi detaljisanja planova operacije održan je još jedan sastanak, 9. januara 1942. u Zagrebu, između Lera, Litersa, Roate i Glorije Aleksandra, na osnovu čega su usledile zapovesti iz kojih proizlaze zamisao i cilj operacije. Prema operativnoj zamisli za operaciju „Vajs-l" trebalo je, nakon koncentracije snaga oko slobodne teritorije na prostoru Karlovac — Ogulin — Gospić — Otočac —Sanski Most •— Petrinja, brzim prodorom SS divizije „Princ Eugen" pravcem Karlovac — Slunj •— Bihać — Vrtoče, 717. divizije pravcem Sanski Most •—• Ključ — Bosanski Petrovac — Vrtoče i divizije „Sasari" pravcem Gračac — Kulen-Vakuf — Vrtoče, za dva dana preseći slobodnu teritoriju, a zatim oba dela prepolovljene slobodne teritorije (na Grmeču i Plješevici), „pročešljati" koncentričnim dejstvima i uništiti snage NOVJ u tim rejonima.

Za izvođenje operacije ,,Vajs-l" bila su predviđena dva korpusa ukupne jačine 95.000 vojnika: *nemački korpus „Kroatien",* sastava 369. legionarska, SS „Princ Eugen", 714. i 717. posadna divizija, jedan puk 187. divizije i dva domobranska zdruga, jačine oko 57.000 vojnika, koji je trebalo da koncentrično dejstvuje sa linije Karlovac — Glina — Kostajnica — Bosanski Novi — Prijedor •— Sanski Most; *italijanski 5. armijski korpus,* sastava divizije ,,Re", „Lombardija" i „Sasari", oko sedam ustaških i domobranskih bojni i jedna grupa četnika, jačine oko 38.000 vojnika, trebalo je da koncentrično dejstvuje sa linije Ogulin — Vrhovine.,— Gospić — Otočac. Za podršku tih snaga iz vazduha predviđeno je 14 eskadrila avijacije sa ukupno oko 150 aviona.

Neposredno pred početak operacija ,,Vajs-l" glavnina NOV i POJ bila je raspoređena u tri osnovne grupacije:

— *1. hrvatski korpus,* pod komandom Ivana Gošnjalca i Vječeslava Holjevca, sastava: 6. lička, 7. banijska i 8. kordunaška divizija, 6. i 14. primorslco-goranska brigada, Lički, Banijski i Kordunaški partizanski odred, ukupno 10 brigada i tri partizanska odreda •— 15.500 boraca;

1. bosanski korpus, pod komandom Koste Nađa i Osmana Karabegovića, sastava: 4. i 5. krajiška divizija, 9. i Kombinovana (10) bri-

[104] Branko Perović, Borbe Prvog hrvatskog i Prvog bosanskog korpusa NOV i POJ u januaru i februaru 1943, VIZ, Beograd 1977, str. 16—26.

gada i 3. krajiški partizanski odred, ukupno devet, brigada i dva partizansak odreda — 11.500 boraca, što ukupno iznosi oko 27.000 boraca;

Operativna grupa divizija (1. i 2. proleterska i 3. udarna divizija), pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba, imala je oko 14.000 boraca.

Ukupna jačina u ove tri grupacije iznosila je oko 41.000 boraca.[105]

Dejstva su se odvijala na teritoriji oko 13.000 km^2, čija je kružna operacijska osnovica, elipsastog oblika, bila dužine oko 350 km. Osa po kojoj je trebalo preseći slobodnu teritoriju imala je dužinu oko 240 km. Nastupanje se izvodilo po operativnim i taktičkim pravcima, uz obostranu kontrolu međuprostora manjim ili većim snagama. Operacija ,,Vajs-l" imala je dve etape.

Prva etapa (20 — 3L januara) obuhvata borbe na Kordunu, Baniji, u Lici i Bosanskoj krajini. Pošto su završile sa pripremama i koncentracijom, neprijateljske snage su, ujutro 20. januara, počele sa planiranom operacijom na slobodnu teritoriju Korduna, Banije, Like i Bosanske krajine.

Nemačka SS divizija „Princ Eugen" napadala je, uz podršku avijacije i tenkova sa lanije Karlovac — Pokupsko, glavnim snagama pravcem Karlovac — Slunj — Bihać, a pomoćnim snagama pravcem Pisarevina — Vrginmost — Cetingrad. Dejstvujući smučarskim i konjičkim, a zatim i motorizovanim jedinicama, Nemci su iznenadili prednje delove razvučene 8. kordunaške divizije. I pored podrške i angažovanja novih jedinica koje su postepeno pristizale iz dubine, Nemci nisu uspeli da probiju odbranu niti da ostvare plan brzog prodora prema Bihaću. Napadna kolona, koja je nastupala od Pokupskog, „pročešljavala" je Petrovu goru i gotovo bez borbe 27. januara je zauzela Veliku Kladušu.

Jedinice 7. banijske divizije u dejstvima protiv 369. legionarske divizije prvih pet dana, elastičnom odbranom u toku dana i iznenadnim noćnim protivnapadima, uspešno su branile Šamaricu. Karakteristični su bili noćni protivnapadi kod sela Klasnića i Baltića brda, gde su razbijene protivničke snage jačine bataljona.

Vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito pridavao je veliki značaj pravcu Karlovac — Bihać, pa je naredio da se na njemu pored 8. divizije, angažuje i glavnina 7. banijskefdivizije, kao i delovi 14. i 6. primorsko-goranske brigade. Pravac preko Šamarice u daljim borbama zatvarali su 16. brigada 7. divizije i Banijski partizanski odred.

Na pravcu Sanski Most — Bosanski Petrovac za prvih šest dana ofanzive, tj. od 20. do 25. januara, nemačka 717. divizija glavnim snagama forsirala je reku Sanu istočno od Sanslcog Mosta. Na pravcu Sanski Most —• Benalcovac preko Grmeča nastupale su snage 737. puka 717. divizije, ali je protivnapadom 6. brigade 4. divizije i ova kolona zadržana i odbačena natrag. Zbog toga su Nemci sa pravca Sanski Most — Ključ prebacili prema Benakovcu 202. tenkovski bataljon i time promenili pravac glavnog udara divizije. Podržani tenkovima i avijacijom, Nemci su izvršili prodor do sela Benakovca rt Podgrmeču, ali su tu zaustavljeni. Pristizanjem 4. divizije sa Kozare 737. puk je bio okružen kod Benakovca i prisiljen da se snabdeva vazdušnim putem.

[105] Branko Perović, n. d., str. 55—62.

Talco se 717. divizija, razvučena na dva odvojena pravca, umesto brzog prodora upustila u odsudne statičke borbe i nije mogla da izvrši planirani prodor prema Vrtoču u susret SS diviziji „Princ Eugen", Za to vreme 714. divizija morala se angažovati na obezbeđenju komunikacije Banjaluka — Bosanska Gradiška, delom snaga i severno od Save na prostoru Nova Gradiška — Okučani, a samo dva bataljona u operaciji „Vajs-l".

Italijanske snage u Lici i Gorskom kotaru u prvih pet dana postigle su minimalne uspehe. Delovi divizije „Lombardija" izbili su na liniju s. Primišlje — s. Plašlci, pošto je Grupa primorslco-goranslcih brigada (6. i 14. brigada) prebačena u rejon Plitvičkih jezera, a zatim na karlovački pravac. Šesta lička divizija branila je važnije pravce i lcontrolisala međuprostore, koje su napadale jedinice italijanskih divizija ,,Re" i „Sasari". laico razvučeni na širokom frontu od preko 70 lem, 6. divizija i Lički partizanski odred uspevali su da aktivnim dejstvima iz zaseda, noćnim iznenadnim protivnapadima i udarima u bokove i pozadinu, na svim pravcima zadrže nastupanje Italijana, a posebno na Čudinom klancu, kod Čardaka i Ploče. Divizija „Sasari", koja je trebalo da brzo dejstvuje, nastupala je sporo i tek 26. januara zauzela Bruvno.

Za prvih nekoliko dana operacije ,,Vajs-l" dejstva neprijatelja na svim pravcima bila su usporena i svedena na frontalno potiskivanje. Umesto da za dva dana preseku slobodnu teritoriju i spreče izvlačenje snaga NOVJ na jug, neprijateljske snage su bile još daleko od Bihaća. Ni „pročešljavanje" teritorije nisu mogle ostvariti onako kako su to planirale, jer nisu očekivale takvu upornost odbrane izražene kroz noćna aktivna dejstva. Neprijatelj je zanemario pogodnost zemljišta za odbranu, kratke zimske dane i hladne i duge noći, sa snežnim pokrivačem.

Nakon prebacivanja glavnine 7. divizije i 6. i 14. primorsko-goranske brigade na pravac Karlovac — Bihać odbrana je podeljena na dva odseka: prvi odsek od reke Korane do Male Kapele branila je 8. divizija, a odsek od Korane do Vrnograča ojačana 7. divizija.

Posle sređivanja snaga Nemci su 26. januara kod Slunja prešli reku Koranu preko neporušenog mosta i nastavili dejstva na jug. Istovremeno su uspeli da odbace 7. i 8. diviziju sa komunikacije Slunj — Bihać i time otvore put prema Bihaću. Planirani protivudar 7. i 8. divizije južno od Slunja nije potpuno uspeo zbog razvučenosti snaga i udaljenosti 7. divizije. To je omogućilo Nemcima da, uz podršku tenkova i avijacije, nastave, dejstva prema Bihaću, u koji su prednji delovi SS divizije „Princ Eugen" ušli 29. januara, a iz kojeg su se pravovremeno povukli snage NOVJ i Vrhovni štab.

Jedinice 369. legionarske divizije izbile su na reku Unu između Bosanske Krupe i sela Otoke. Istovremeno se 7. banijska divizija povukla na desnu obalu reke Une, a 8. divizija i Grupa primorslco-goranslcih brigada na Plješevicu, iza 6. divizije, koja je uspešno zadržavala italijanski 5. korpus.

SS divizija „Princ Eugen" posle 10 dana nastupanja zauzela je Bihać, a 717. divizija postigla je samo minimalne rezultate. Njena desna napadna kolona (737. puk) pri nastupanju preko Grmeča bila je napadnuta od 4. divizije, pa se skoro ceo puk i dalje branio u okruženju u Benakovcu i pretrpeo osetne gubitke. Na pravcu Sanski Most —

Ključ glavnina divizije nije postigla planirane rezultate. Prikupljenim brigada 5. divizije zaustavljen je prodor Nemaca prema selu Velegiću i Bosanskom Petrovcu. Brigade su redovno ubacivale delove snaga u pozadinu neprijateljskih rasporeda i nanosile mu gubitke.

Prodor Nemaca u rejon Bihaća omogućio je severnoj koloni italijanske divizije „Lombardija" da izbije u Slunj. Divizija „Re" nakon zauzimanja Čudinog klanca i Ličkog Petrovog Sela uspela je da se spoji sa delovima SS divizije „Princ Eugen". Ostale napadne kolone Italijana izbile su do Bunića i Mazina, ali nigde nisu probile odbranu 6. divizije.

Ni u dejstvima od 25. do 30. januara Nemci nisu presekli slobodnu teritoriju. Rastojanje između SS divizije „Princ Eugen" i 717. divizije još je iznosilo oko 70 km, čime je stvoreno vreme i prostor za evakuaciju ranjenika, sakrivanje radionica i uklanjanje materijalnih sredstava i naroda sa ugrožene teritorije.

Naročito velika pomoć naroda došla je do punog izražaja. Po surovoj zimi, uz slabu i neredovnu ishranu, sa slabom odećom i obućom, narod, a posebno omladina, angažovao se u prenošenju i evakuaciji ranjenika, zbrinjavanju i snabdevanju boraca, rušenju komunikacija, zaprečavanju i drugim akcijama. Okupatorske snage vršile su teror nad stanovništvom i odvodile ga u ranije pripremljene logore.

Druga etapa (1 — 15. februara) obuhvata završne borbe u Lici i Bosanskoj krajini. Nemačko komandovanje je bilo uvereno da će jedinice NOV i POJ, posle povlačenja sa Korduna i Banije na desnu obalu Une, najupornije braniti područje planine Grmeč. Zato su Nemci, početkom februara, usmerili koncentričan napad na tu prostoriju sa glavninom SS divizije „Princ Eugen", 369. legionarske i 717. divizije.

Posle sedmodnevnih borbi sa snagama 7. banijske, 4. i 5. krajiške divizije, neprijatelj je uspeo da ovlada komunikacijama Bihać — Bosanski Petrovac — Ključ i Bosanska Krupa — Sanski Most i time zatvori obruč oko planine Grmeč. Dok su se jedinice 7. banijske i 5. krajiške divizije povukle na jug u pravcu Drvara i planine Srnetice, na Grmeču je ostala okružena glavnina 4. krajiške divizije, a sa njom i veliki broj izbeglog stanovništva.[106]

Nemačke kolone su prokrstarile Grmečom -i. poubijale stotine ljudi, žena i dece u zbegovima. Brigade 4. krajiške divizije, sa delom izbeglog naroda, probile su se u vremenu od 11. do 13. februara sa Grmeča na sever u Podgrmeč. Posle čišćenja Grmeča nemačke trupe su se sredinom februara*"prikupljale u rejonu Bosanskog Petrovca, Ključa i Sanslcog Mosta na odmor i pripremu za nova dejstva prema planu operacije „Vajs-2", koja je trebalo da otpočne 25. februara.

[106] U zatvorenom obruču na Grmeču ostale su 2, 5. i 6. krajiška brigada, a sa njima se našlo oko 15.000 izbeglica. Zima i glad morili su ove opkoljene jedinice i narod. I tek posle žestokih četvorodnevnih borbi, uz obostrane osetne gubitke (za vreme proboja 4. divizija je imala oko 500 ljudi izbačenih iz stroja — mrtvih, ranjenih i promrzlih), 4. divizija je uspela do 13. februara da se probije iz obruča i izvede izbeglice. Nemačke divizije su udarile u prazno. Međutim, neprijatelj je na Grmeču ubio oko 3.370, a odveo u logore 1.722 osobe, dok je promrzlo i umrlo od zime 1.256 osoba. — Fabijan Trgo, Četvrta i peta neprijateljska ofanziva, Zbornik „Neretva-Sutješka 1943", str. 28—30.

Za to vreme italijanske trupe su uspele da ovladaju većim delom slobodne teritorije u Lici, potisnuvši 6. ličku i 8. kordunašku diviziju i 6. i 14. primorsko-goransku brigadu na prostor planine Plješevice. Međutim, već 15. februara one su, po naređenju Glavnog štaba Hrvatske, krenule u snažan protivudar na razvučenu kolonu italijanske divizije „Sasari" duž ceste Gornji Lapac •— Mazin i u borbama koje su trajale do 22. februara nanele joj velike gubitke u ljudstvu i materijalu.[107] Desetkovana kolona divizije „Sasari" jedva se probila natrag u Gračac, odakle je i krenula. Ubrzo posle toga i ostale italijanske jedinice su otpočele povlačenje sa dostignutih linija natrag u polazne rejone.

Ovim je za jedinice 1. hrvatskog korpusa NOVJ završena operacija ,,Vajs-l", koje su prešle u napad u pozadinu italijanskih snaga i ponovo oslobodile Otočac, Gračac i druga mesta u Lici.

Posle skoro jednomesečnih teških borbi operacija „Vajs-1" je završena polovinom februara, uz obostrane znatne gubitke.[108]

Zaključak. U operaciji ,,Vajs-l" neprijatelj nije ostvario osnovni cilj okruženje i uništenje jedinica NOVJ, već je samo privremeno ovladao nekim delovima slobodne teritorije. Najveći operativni uspeh neprijatelja može se smatrati opkoljavanje glavnine 4. divizije na Grmeču. Međutim, i ona se probila iz obruča. Planirani brzi prodor nemačkih snaga prema Bosanskom Petrovcu, kao i italijanskih snaga prema Kulen-Vakufu, ostvaren je nejednovremeno i sa velikim zakašnjenjem, u momentu kada se znatan deo jedinica NOVJ povukao s prostorije zahvaćene operacijom. Zbog veoma uspešnih odbrambenih dejstava jedinica NOVJ, čija se upornost kretala od elastične do odsudne odbrane, kao i zbog terenskih i meteoroloških teškoća, spajanje nemačke SS divizije „Princ Eugen" i 717. divizija sa italijanskom divizijom „Sasari" došlo je nakon 18 dana kod Jasenovca, odnosno nakon 25 dana kod Kulen-Vakufa.

Jedinice 1. hrvatskog i 1. bosanskog korpusa izvršile su postavljene zadatke. Skoro mesec dana vodeći elastičnu odbranu, koja je, zavisno od situacije i potreba, na nekim pravcima bila krajnje odsudna, one su stvorile potrebno vreme i prostor za koncentraciju Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba i time operativno obezbedile njenu protiv ofanzivu ka jugoistoku. Uz to, maksimalnim zalaganjem u odbrani i zaštiti naroda, ranjenika i naroch.2 imovine, one su pružile veliku pomoć pri evakuaciji izbeglica, bolnica, ustanova i materijala.

U operaciji ,,Vajs-l" učestvovala su četiri korpusa, odnosno sedam nemačkifu i italijanskih divizija i pet divizija NOVJ. To je bila prva operacija u kojoj su učestvovale tako krupne snage NOVJ koje su dej-

[107] U toku borbi kod Gornjeg Lapca, od 14. do 22. februara, divizija „Sasari" je, zajedno sa ojačanjima, prema vlastitim dokumentima, imala 157 mrtvih i 429 ranjenih, ukupno 586 izbačenih iz stroja. Pri tom je od naoružanja i opreme, između ostalog, izgubila: 5 tenkova, 3 brdska topa, 11 teških mitraljeza, 6 puškomitraljeza, 146 pušaka, 1.600 ručnih bombi, 6 radio-stanica, 166 mazgi, 60 kamiona i 27 trokolica i motocikla. •— Branko Perović, n.d., str. 176—186.

[108] Gubici su bili sledeći: nemački korpus „Kroatien" imao je 2.567 izbačenih iz stroja; italijanski 5. korpus imao je 1.796 (403 mrtva i 1.393 ranjena i zarobljena) izbačenih iz stroja; prema nepotpunim podacima, jedinice NOV i POJ imale su 1.081 izbačenih iz stroja, od kojih preko 330 poginulih. — Branko Perović, n.d., str. 164—165 i 190—192.

stvovale po jedinstvenom operativnom planu. Ujedno je to prva operacija u kojoj su učestvovale operativno-strategijske formacije NOVJ — divizije i korpusi, a njihove komande i štabovi sticali prva iskustva u komandovanju i rukovođenju združenim jedinicama u borbama na brdskom i visokoplaninskom, pretežno otkrivenom zemljištu i u zimskim uslovima.

Jedinice NOV i POJ u svojim operativnim postupcima nadomeštale su brojčanu, tehničku i materijalnu inferiornost i primenjivale raznovrsne oblike dejstava: od rtporne frontalne i vrlo pokretne aktivne odbrane do dnevnih i noćnih, često vrlo smelih, napada i protivnapada na frontu i u bližoj ili dubljoj pozadini fronta, sa manjim ili većim jedinicama na neprijateljske snage u napadu ili njegove snage u okruženju, na pojedine zemljišne objekte kojima je neprijatelj ovladao ili na transportne kolone, pozadinske baze i na komunikacije dotura.

Takvi postupci jedinica NOVJ zbunjivali su neprijatelja i prisiljavali ga da i sam primenjuje razne oblike napada pešadijskih, konjičkih i tenkovskih jedinica, koje su nastupale u više paralelnih kolona, ili da dejstvuje grupisanim snagama na izabranom pravcu u zahvatu komunikacija, uz masovnu podršku artiljerije i avijacije, do noćnih napada motorizovanih i tenkovskih snaga, da vodi borbu u okruženju, uz podršku i snabdevanje iz vazduha.

Kada su neprijateljske snage počele napad, Vrhovni štab je nastojao da primenom elastične i aktivne odbrane prinudi napadača na jasnije ispoljavanje svojih namera i da, ukoliko je to moguće, što dulje zaštiti slobodnu teritoriju i stanovništvo. Zato je Tito naredio jedinicama 1. hrvatskog i 1. bosanskog korpusa da primenom zaseda i udara na bokove i pozadinu, rušenjem i zaprečavanjem komunikacija, usporavaju neprijateljsko nadiranje na slobodnu teritoriju. Postupajući po Titovom naređenju oni su vodili zadržavajuću odbranu, sprečili brzo prodiranje neprijateljskih napadnih kolona, stvarali potrebno vreme za evakuaciju ranjenika i bolesnika i stanovništva iz najugroženijih područja, a time su ujedno obezbedili i povoljne uslove za koncentraciju Operativne grupe divizija i njen prelazak u protivofanzivu ka dolini Neretve.

Vrhovni štab je svim jedinicama koje su se nalazile izvan područja zahvaćenog neprijateljskom operacijom izdao" naređenje da, ofanzivnim dejstvima i što jačim pritiskom na komunikacije neprijatelja i njegove garnizone, privuk-u na sebe deo neprijateljskih snaga angažovanih protiv 1. hrvatskog i 1. bosanskog korpusa, što su one i učinile tako da ni jedna operativna jedinica neprijatelja nije prebačena na teritoriju zalrvaćenu operacijom „Vajs-1".[109]

los Izvršavajući naređenje Vrhovnog štaba, jedinice 4. krajiške divizije pojačale su aktivnost na Kozari, a brigade 1. proleterske divizije oko Banjaluke, dok je 4. slavonska divizija izvršila napad na železničlcu prugu Beograd •— Zagreb. Zbog toga je 714. divizija morala angažovati svoje snage na obezbeđenju komunikacije Banjaluka — Bosanska Gradiška, a delom i severno od Save, na prostoru Nova Gradiška — Okučani, tako da je u ofanzivi mogla da angažuje samo dva bataljona 72L puka — jedan kod Stare Rijeke, južno od rudnika Ljubija, a drugi kod Međumajdana, zapadno od Drvara. Već prvog dana ofanzive Glavni štab NOV i PO Hrvatske naredio je Štabu 2. operativne zone (zagrebačke) da preduzme napade na

BITKA NA NERETVI

(sheme 17, 18, 19 i 20)

Borbena dejstva koja je vodila Operativna grupa divizija Vrhovnog štaba, jačine oko 24.000 boraca, pod neposrednim rukovodstvom Vrhovnog komandanta od 9. februara do 23. marta 1943, predstavlja napadnu-odbrambenu operaciju, u sklopu planirane protivofanzive koja se trebala izvesti iz zapadne i srednje Bosne preko srednjeg toka Neretve u Hercegovinu, Crnu Goru i Srbiju, vodenu protiv 80.000 neprijateljskih vojnika na teritoriji Bugojno •— Sarajevo •— Nevesinje — Ljubuški — Imotski — Livno — Glamoč, a koja se pretvorila u tešku odbrambenu bitku za spas ranjenika u dolini Rame i Neretve.

Vrhovni komandant Tito je 27. januara, prema ranijoj zamisli, odlučio da Operativnom grupom divizija koju su činile 1. i 2. proleterska 3. udarna, a zatim 7. banijska i 9. dalmatinska, jačine oko 24.000 boraca (3.293 ranjenika i bolesnika), preduzme protivofanzivu •—• napadnu operaciju preko srednjeg toka Neretve radi stvaranja nove slobodne teritorije i izvlačenja ranjenika i centralnih ustanova ispod udara neprijatelja, a kasnije i nastavljanja ofanzive prema Srbiji.[110] Istovremeno je naredio 1. hrvatskom i 1. bosanskom korpusu da, što upornijom odbranom preostalog dela slobodne teritorije u Lici i Bosanskoj krajini, stvore uslove za dejstvo Operativne grupe divizija i izvlačenje ranjenika.

Protivofanziva je trebalo da počne sa prostorije Gornji Vakuf — Vukovsko •—• Livno na jugoistok preko Neretve, tako da se u prvoj etapi očisti od neprijateljskih snaga prostorija od Livna i Gornjeg Vakufa do Mostara i Ivan-sedia, tj. da se likvidiraju svi garnizoni neprijatelja u dolini Rame i srednjeg toka Neretve. U narednoj etapi ofanzivu je trebalo razvijati od Neretve do Drine i Pive. Daljim nastupanjem Operativna grupa divizija bi težila da se probije što dublje u Sandžak i Crnu Goru, stvarajući uslove za kasniji prodor u Srbiju.

Pošto je doneo odluku za protivofanzivu, Vrhovni komandant je izdao naređenje 1, 2. i 3. diviziji da se prikupe na prostoru Gornji Vakuf — Duvno — Livno, a 7. februara naredio „svim partizanskim odredima i brigadama u Slavoniji, Sloveniji, Srbiji, Crnoj pori, Hercegovini i istočnoj Bosni da smjesta pojačaju napade, . .",[m] što je bilo u vezi sa nemačkom operacijom ,,Vajs-l", započetom 20. januara 1943. godine..

Na"osnovu primljenih naređenja, jedinice 1, 2. i 3. divizije počele su krajem januara sa pokretima ka koncentracijskoj prostoriji. Sa 7. februarom prikupljanje je bilo završeno i Vrhovni komandant je 8. fe-

železničku prugu Karlovac — Zagreb sa Žumberka, a Štabu 3. operativne (slavonske) zone da napada na komunikacije Zagreb •— Beograd. Prema ovim naređenjima, 4. i 13. hrvatska brigada, a kasnije i clve slovenačlce brigade, 22. januara izvršile su iznenadne i energične napade na više mesta na prugu Karlovac — Zagreb iza SS divizije „Princ Eugen". Time je Vrhovni štab sinhronizovao aktivna dejstva snaga spolja sa dejstvima snaga koje su se našle u operativnom okruženju,

no Zbornik NOR-a, tom II, knj. 7, dok. 165, 167, 172, 173 i 195.

[111] Josip Broz Tito, Sabrana dela, knj. 14, str. 48.

bruara,[112] na sastanku u Duvnu, upoznao štabove divizija sa planom protiv ofanzive i naredio im da odmah pređu u nastupanje, sa sledećim zadacima:

— 2. *proleterska divizija* da preko Imotskog i Posušja izbije na Neretvu kod Drežnice i, zatvaranjem kanjona Neretve na tom odseku, obezbedi desni bok čitave grupacije sa pravca Mostara;

— *1. proleterska divizija* da uništi neprijateljske posade u uporištima između Konjica i Tarčina i, čvrstim držanjem prevoja Ivan-sedlo, obezbedi levi bole grupacije sa pravca Sarajevo;

— 3. *udarna divizija* da zauzme utvrđeni Prozor, a zatim likvidira neprijateljske garnizone u Rami, Ostrošcu i Konjicu;

•—• 9. *dalmatinska divizija* da dejstvuje prema Širokom Brijegu i Ljubuškom, sadejstvujući u nastupanju sa jedinicama 2. proleterske divizije;

•— 7. *banijska divizija* da se prebaci od Drvara u rejon Gornjeg Vakufa i zatvori pravce koji od Bugojna i Travnika vode ka Prozoru.[113]

Ideja operativnog manevra u prvoj etapi operacije izražena je time što su krilne divizije brzim i energičnim dejstvom trebale istovremeno da zatvore dolinu srednjeg toka Neretve sa pravca Mostara i Sarajeva i time stvore povoljne uslove 3. diviziji za likvidaciju italijanskih garnizona Prozor — Konjic i otvaranje pravca za izlazak (iz tesnaca gornjeg toka Neretve) na širi operativni prostor nevesinjsko-kalinovačke visoravni.

Zanimljiva je koincidencija u radu Vrhovnog štaba, NOV i POJ s jedne, i nemačko-italijanskih komandanata, s druge strane. Naime, kad je Tito izdavao direktive svojim komandantima u Duvnu, 8. februara, u Beogradu su se sastali general Aleksander Ler i Mario Roboti da bi utanačili plan operacije „Vajs-2". U toj operaciji namera neprijatelja bila je da potpuno uništi snage NOVJ oko Vrhovnog štaba, i to koncentričnim nastupanjem četiri nemačke divizije (SS „Princ Eugen",

[112] Sa 7. februarom prikupljanje ovili divizija bilo je završeno i jedinice su se našle u sledećem rasporedu: *1. proleterska divizija* sa dve "ffvigade (1. proleterskom i 3. krajiškom) u rejonu Gornjeg Vakufa, a sa 3. sandžačkom*brigadom u rejonu sela Donje i Gornje Vukovsko; *2. proleterska divizija* prikupila se na prostoriji Duvno — Livno; *3. udarna divizija* grupisala se zapadno i severno od Prozora u rejonu Šćita, Makljena i Voljevca; 3, 4. i 5. dalmatinska brigada, od kojih je 13. februara formirana *9. dalmatinska divizija,* nalazile su se u rejonu Livna i prema Imotskom; 7. *banijska divizija* (7, 8. i 16. brigada) još uvek je bila u rejonu Oštrelja i kod Kulen-Vakufa, očekujući da je smene jedinice 1. basanskog korpusa. Tek 10. februara krenula je njena 8. brigada sa Oštrelja preko Drvara i Glamoča u pravcu Prozora, za njom je 12. februara krenula 7. brigada i na kraju 16. februara, krenula je i 16. brigada.

[113] Sredinom februara brojno stanje jedinica Operativne grupe divizija bilo je sledeće: 1. proleterska divizija 4.075 boraca, 2. proleterska divizija 4.100, 3. udarna divizija 4.100, 7. divizija oko 3.800, 9. divizija 2.119, Haubički divizion oko 120 i Prateći bataljon Vrhovnog štaba oko 250 boraca. Do kraja februara ove jedinice su se popunjavale novopridošlim borcima, uglavnom iz Dalmacije. Početkom marta, kad joj se pridružila i 7. krajiška brigada, Operativna grupa divizija je ukupno brojala oko 21.000 boraca. Sa njom se kretala Centralna bolnica, koja je u to vreme imala 3.293 ranjenika i bolesnika. — Fabijan Trgo, n.d., str. 28 (napomena 90); Neretva (Zbornik radova), knj. 1, str. 24—26.

369, 717. i 718) na prostoru Drvar, Bosansko Grahovo, Glamoč, Livno, Bugojno, .Tajce, Ključ. Prema Litersovoj zapovesti od 12. februara, Nemci su cenili da će jedinice NOVJ „fortifikacijski izgraditi svoju prvu delimično već utvrđenu liniju otpora i to: Bosansko Grahovo •— Drvar — Oštrelj — Mrkonjić-Grad — Jezero — Bugojno" i da će na njoj pružiti glavni otpor. U ovoj operaciji trebalo je da učestvuju jedna pukovska grupa italijanske divizije ‚Bergamo", ojačana sa dva bataljona vojske NDH, i to nastupanjem iz Sinja prema Livnu i Duvnu, gde bi se spojila sa nemačkom 717. divizijom. Međutim, događaji u dolini Neretve, i pored Litersove upornosti, prisilili su ga da od 19. februara nadalje, nekoliko puta menja plan operacije „Vajs-2", i da na kraju sve snage usmeri u pravcu doline Neretve, što je bilo kasno, jer je Operativna grupa divizija već rešila situaciju u svoju korist.[114]

Pred Operativnom grupom divizija, u garnizonima i manjim uporištima u dolini Rame i Neretve, bili su raspoređeni glavnina italijanske divizije „Murđe" i manje ustaško-domobranske snage.

Dejstva su izvođena na prostoru od oko 9.000 km^2, tako što su počela sa koncentracijske prostorije Gornji Vakuf — Posušje dužine oko 60 km, zatim su se glavne odbrambene borbe vodile po pravcima dužine (dubine) od 50 do 80 km, da bi Operativna grupa divizija na završetku operacije izbila na liniju Nevesinje — Kalinovik širine oko 80 km. Trajala su preko 40 dana. Prema razvoju operativne situacije, u toku bitke jasno se uočavaju tri etape.

Prva etapa (9 — 26. februara) obuhvata udar Operativne grupe divizija po italijanskim garnizonima u dolini Rame i Neretve i neuspeh u borbama za Ivan-sedlo i kod Konjica.

Jedinice 1, 2. i 3. divizije su u snažnom naletu od 9. do 20. februara likvidirale sva neprijateljska uporišta u zoni nastupanja, osim Konjica, i izbile na Neretvu na frontu širine oko 80 kilometara. U tim borbama nanesen je težak poraz italijanskoj diviziji „Murđe". Ubijeno je ili zarobljeno oko 2.300 njenih vojnika i oficira. Zaplenjene su velike količine naoružanja, municije i ostalog ratnog materijala, a pored ostalog i deset tenkova od kojih je odmah formirana Tenkovska četa Vrhovnog štaba.[115] Stvoreni su povoljni uslovi da se otvori najpogodniji put za dalje nastupanje iz kanjona Neretve na istok.

[114] Zbornik NOR-a, tom IV, knj. 10, dok. 206.

[115] I)ruga proleterska divizija, zauzevši Posušje i Imotski, produžila je nastupanje dolinom Drežnice, izbivši 15. februara na Neretvu, gde je likvidirala italijansko uporište Drežnicu i uništila jedan motorizovani Italijanski bataljon, koji je iz Mostara upućen prema Drežnici. Ostavljajući 2. proletersku i 2. dalmatinsku brigadu za obezbeđenje prema Mostaru, a 4. proletersku brigadu uputila uz Neretvu, koja je posle višednevnih borbi prisilila na predaju italijanski garnizon u Jablanici jačine oko 800 vojnika, zaplenivši ujedno velike količine oružja, municije i razne opreme. Za to vreme 9. dalmatinska divizija, dejstvujući određenim pravcem, očistila je od neprijatelja sva naselja zapadno od linije Široki Brijeg — Ljubuški.

Prva proleterska divizija, angažujući u početku samo 1. proletersku brigadu, likvidirala je nekoliko manjih neprijateljskih uporišta na komunikaciji Konjic — Tarčin i posedanjem prevoja Ivan-Sedlo zatvorila pravac prema Sarajevu.

Za to vreme 3. udarna divizija uništila je italijanski garnizon u Prozoru jačine oko 800 vojnika, oslobodila Ramu i Ostrožac i do 20. februara izbila pred Konjic, poslednje neprijateljsko uporište u dolini Neretve. Oslobodilački rat, knj. 1, sti. 375—376; Neretva, knj. 1. str. 31—36.

Međutim, dok se Centralna bolnica prikupljala i dok su se vodile borbe za zauzimanje Konjica, neprijatelj je angažovao jače snage od Sarajeva, Bugojna, Mostara i Kalinovika da u okuci Neretve i doline Rame okruži i razbije Operativnu grupu divizija. Zbog toga njene jedinice prelaze u odbranu na svim pravcima, nastojeći da spreče prodore neprijatelja. U početku se to pokušalo aktivnim dejstvima, posebno na pravcima Konjic — Sarajevo i Prozor •— Gornji Vakuf •— Bugojno, ali se kasnije, zbog veoma nepovoljnog odnosa snaga, postepeno prešlo na odsudnu frontalnu odbranu. Manevri po unutrašnjim pravcima imaju za svidiu stabilizaciju fronta na ugroženim odsecima.

Ofanziva je morala privremeno da se ugasi sve dok se ne prikupe ranjenici i stvore potrebni uslovi za izlazak iz kritične situacije i nastavljanje ofanzive.

Druga etapa (27. februara •— 5. marta) obuhvata pregrupisavanje i dejstva Operativne grupe divizija po unutrašnjim pravcima, odnosno odsudnu odbranu severno od Prozora i protivudar na najopasniju neprijateljsku grupaciju kod Gornjeg Vakufa.

U dosta složenoj i teškoj situaciji Vrhovni štab odlučio je da se ostane pri prvobitnoj zamisli o prodiranju Operativne grupe divizija preko Neretve u istočnu Hercegovinu. Međutim, pošto je neprijatelj od Gornjeg Vakufa neposredno ugrozio Centralnu bolnicu, rešeno je da se prvo izvrši protivudar na pravcu Prozor — Gornji Vakuf, kako bi se razbijanjem i odbacivanjem ove najopasnije grupacije otklonila opasnost po ranjenike, a zatim da se sve snage okrenu natrag i pređe preko Neretve. Istovremeno je vrhovni komandant Tito naredio da se poruše mostovi na Neretvi, kako bi se neprijatelj zavarao o stvarnom pravcu proboja i bolje obezbedilo dejstvo prema Gornjem Vakufu.

Od ukupno dvanaest, Vrhovni štab je za izvršenje protivudara angažovao devet brigada iz 1. i 2. proleterske i 7. banijske divizije. To je do tada bila najveća koncentracija snaga NOVJ u jednom frontalnom sudaru na relativnom malom prostoru. Za zatvaranje pravaca Mostar •— jablanica i Konjic — Jablanica, u dolini Neretve su ostavljene tri brigade, dok je 9. divizija i dalje dejstvovala premq^Sirokom Brijegu. Za podršku su angažovane dve haubične baterije 100'mm i čela tenkova. Artiljercima je prvi put naređeno da ne štede ni topove ni municiju, jer će ionako zbog neprohodnog terena preko Neretve i Prenja sve teško oružje morati da se. uništi.[116]

Uveče 3. marta, kada su jedinice već krenule u odlučan protivudar na nemačko-ustašlcu grupaciju kod Gornjeg Vakufa, Vrhovni komandant NOV i POJ došao je na Maltijen da u tim presudnim trenucima neposredno rukovodi napadom brigada i divizija.

[116] Tito je 28. februara naredio 1. bosanskom korpusu da „pod svaku cijenu" održi položaje kod Drvara, a Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske da „barem sa dvije brigade" pruži pomoć 1. bosanskom korpusu, kako bi se što duže zadržale SS „Princ Eugen" i 369. divizija koje su prodirale ka Livnu, Istočnobosanskim jedinicama naredio je da izbiju na Igman i udare u pozadinu nemačkih snaga (718. divizije). Deveta divizija i dalje je obezbeđivala jugozapadni bok Glavne operativne grupe. — Zbornik NOR-a, tom II, knj. 8, dok. 94 i 95; Neretva, knj. 1, str. 318.

Snažno napadnut u frontalnom sudaru, neprijatelj je uz velike gubitke bio prisiljen na povlačenje i 5. marta napustio je Gornji Vakuf, u koji su (istog dana) ušle jedinice 2. proleterske divizije. Neprijateljske snage odstupile su prema Bugojnu i Travniku. Bila je to velika pobeda, jer je Operativna grupa divizija otklonila neposrednu opasnost po Centralnu bolnicu u Prozorskoj kotlini i ponovo preuzela inicijativu. Međutim, situacija kod Operativne grupe divizija i dalje je bila veoma teška, jer su se sada prema njoj usmerile još dve nemačke divizije „SS — „Princ Eugen" i 369. legionarska, koje su u to vreme dejstvovale protiv 1. bosanskog korpusa NOVJ. Nemci su zaključili da se snage NOVJ iz doline Neretve probijaju preko Gornjeg Vakufa za centralnu Bosnu, pa su izvršili i treću, poslednju izmenu u planu „Vajs-2". Time su definitivno obustavili dalja dejstva protiv 1. bosanskog korpusa a 369. legionarsku i SS diviziju „Princ Eugen" odmah su usmerili prema Operativnoj grupi divizija u dolini Rame.

Tako su 5. marta, u momentu uspešnog završenog protivudara kod Gornjeg Vakufa, prema Operativnoj grupi divizija sa Centralnom bolnicom bile usmerene neprijateljske snage od preko 80.000 vojnika.[117]

Treća etapa (6—22. marta) obuhvata forsiranje Neretve, razbijanje i delom uništenje četničkih snaga Draže Mihajloviča i izbijanje jedinica Operativne grupe divizija iz gornjeg toka Neretve na slobodan manevarski prostor kalinovičko-nevesinjske visoravni.

Petog marta je počela pregrupacija snaga iz Gornjeg Vakufa ka dolini Neretve. Operativna grupa divizija ponovo je preuzela inicijativu, ali da bi se iskoristio postignuti uspeh, trebalo je istovremeno rešiti niz složenih i teških operativnih zadataka, i to:

— iz pokreta forsirati Neretvu na kojoj su svi mostovi bili porušeni, a tehničkih sredstava za prelaz nije bilo;

— razbiti četničke snage na levoj obali Neretve i stvoriti što dublji mostobran za prebacivanje jedinica i ranjenika;

— odbaciti neprijateljske snage na krilima u dolini Neretve na pravcu Konjica i Mostara i time osigurati mesto forsiranja i bokove snaga koje su prešle reku, i

— jakom zaštitnicom osigurati slobodu akcije glavnim snagama radi stvaranja mostobrana i vreme potrebno za prebacivanje više hiljada i anjeni-lja. preko Neretve.

[117] Delovi 718. divizije nastupajući iz rejona Konjica na zapad, izbili su do 5. marta na levu obalu Meretvice. Istovremeno četničke snage prodrle su sa istoka u okuci Neretve naspram Jablanici. Druge četničke snage, koje su sa pravca Mostara nastupale uz Neretvu, približavale su se sa juga Jablanici. Pred tim neprijateljskim snagama na okuci Neretve branile su se svega tri brigade NOVJ (2. dalmatinska, 5 crnogorska i 10. hercegovačka), sprečavajući im da prodru u dolinu Rame i dalje ka Prozoru tj. u pozadinu snaga angažovanih u protivudaru kod Gornjeg Vakufa.

Prema Operativnoj grupi divizija koncentrisanoj, sa centralnom bolnicom, na malom prostoru u Prozorskoj kotlini i okuci Neretve, bile su usmerene četiri nemačke divizije (717, 718. 7. SS i 369) jačine oko 55.000 vojnika, oko 5.000 italijanskih vojnika, oko 800 ustaša i domobrana i oko 20.000 četnika Draže Mihajloviča. — Neretva, knj. 1, str. 42—43; Neretva-Suljeska (Zbornik radova) str. 40—41.

Sve te operativne zadatke trebalo je da izvrše jedinice koje su već bile znatno iscrpljene i proređene u dotadašnjim jednomesečnim borbama.

Druga proleterska divizija ojačana 1. proleterskom brigadom, dobila je zadatak da forsira Neretvu kod Jablanice, razbije četnike na levoj obali i omogući ostalim snagama i ranjenicima prelaz preko reke, a potom da energično nastupa pravcem Boračko jezero — Glavatičevo — Kalinovik.

Treća udarna divizija imala je zadatak da odbaci nemačku 718. diviziju sa Neretvice ka Konjicu, a zatim forsira Neretvu kod Ostrošca i obezbedi levi bok 2. divizije od pravca Konjica.

Sedma banijska divizija (ojačana 10. hercegovačkom brigadom) po prelasku Neretve trebalo je da proširuje mostobran kod Jablanice dejstvom niz levu obalu Neretve prema Glogošnici, a zatim preko Prenja da prodre ka Nevesinju, obezbeđujući desni bole glavnih snaga.

Deveta dalmatinska divizija iz rejona planine Čvrsnice trebalo je da zatvara pravce koji sa juga i jugoistoka vode ka Jablanici.

Prva proleterska divizija, 7. krajiška brigada i 3. bataljon 9. krajiške brigade određeni su u zaštitnicu sa zadatkom da zatvore pravce Bugojno — Prozor i Kupres — Šujica — Ravno — Prozor i stvore potrebno vreme za stvaranje mostobrana i prebacivanje jedinica i ranjenika preko Neretve.

Forsiranje Neretve otpočelo je noću 6/7. marta, kada su delovi 2, dalmatinske brigade prešli preko srušene konstrukcije železničkog mosta kod Jablanice i na levoj obali uništili četničko osiguranje, a potom ojačavani novim borcima, nastavili dalje napade. U toku noći prešla su na levu obalu po tri bataljona 2. dalmatinske i 2. proleterske brigade, koji su energičnim dejstvima savladali četnike na položajima iznad Jablanice i do mraka 7. marta stvorili mostobran dubine oko 8 km za prelaz ostalih snaga i bolnice. Osmog marta 2. divizija je potpuno slomila otpor četnika u okuci Neretve i učvrstila mostobran.[118]

Posle prebacivanja 2. divizije na levu obalu Neretve, Italijani su nastojali da upućivanjem novih četničkih snaga u rejon Rečice i Gornje Bijele spreče prodor prema istočnoj Hercegovini. Međutim, 2. divizija je, iskoristivši početni uspeh, energičnim napadima "razbila četničke i 11. marta izbila u rejon s. Borci •— Boračko jezero.

Treća divizija je 7. marta izvršila napad na 718. diviziju na Neretvici i u borbama do 9. marta uspela da je odbaci prema Konjicu, a zatim se prebacila delom 'gazom, a delom preko mosta kod Ostrošca na levu obalu Neretve i čvrsto zatvorila pravce od Konjica prema Jablanici.

Sedma divizija prebacila se 8. marta na levu obalu Neretve i, pošto nije uspela da pred sobom razbije neprijateljske snage, zadržana je izvesno vreme u rejonu Glogošnice, a potom se kretala kao stalna desna pobočnica glavnih snaga.

Deveta divizija je u međuvremenu stigla u rejon Jablanice i sa 3. i 4. brigadom preuzela na planini Plaši obezbeđenje mostobrana s juga

[118] Inžinjerijska četa Vrhovnog štaba podigla je 7. marta, pored porušenog železničkog mosta, pešački viseći most, preko koga je već 8/9. marta počelo prebacivanje ranjenika na levu obalu Neretve. Neretva, knj. 1, str. 356—384.

i zapada, dok je 5. brigadu ostavila kod Vrata radi zatvaranja pravca Blinje jezero — Dugo polje — s. Doljani. Kada je prešla Neretvu, 9. divizija je u celini angažovana za nošenje ranjenika.

Za to vreme dok je glavnina Operativne grupe divizija sa ranjenicima prelazila Neretvu i prodirala na istok, 1. proleterska divizija vodila je žestoke borbe severno i zapadno od Prozora, protiv nemačkih divizija sa 20.000 vojnika. Na tom odseku fronta Nemci su 7. marta ponovo krenuli u napad i 10. marta zauzeli Prozor. Brigade 1. proleterske divizije nastavile su sa pružanjem uzastopnog otpora nastupajučim kolonama 717. i 369. nemačke divizije sve dok nije, 14. marta, završeno prebacivanje ranjenika i jedinica preko Neretve. Do 15. marta prešle su Neretvu i poslednje jedinice iz zaštitnice.

Pri prelasku Neretve i probijanju vrletnim stazama Prenja pokrivenim dubokim snegom Operativna grupa divizija bila je prisiljena da uništi ili baci u Neretvu skoro sve teško naoružanje i opremu, jer se to nije moglo transportovati ili nositi preko visokog planinskog zemljišta bez komunikacija. Kada su, 17. marta, nemačke divizije sa pravca Prozora izbijale na Neretvu u rejonu Jablanice, na njenoj desnoj obali više nije bilo ni ranjenika ni boraca Operativne grupe divizija.

Iako je savladala glavnu prepreku — Neretvu i prebacila se na njenu levu obalu, položaj Operativne grupe divizija još uvek je bio veoma težak. Ona se sa Centralnom bolnicom nalazila na prostoriji dugoj oko 30 i širokoj oko 10 kilometara, tako da joj je manevarska sposobnost bila potpuno ograničena.[119] Zbog toga je trebalo što brže iz tesnaca izbiti u rejon Glavatičeva, odakle se moglo dejstvovati u više pravaca.

Pretpostavljajući mogućnost da nemačke snage, posle izbijanja na Neretvu, produže za Operativnom grupom divizija, Vrhovni štab je nastojao da se što pre izbije na liniju Nevesinje •— Kalinovik, da bi se ranjenici izvukli na prostoriju na kojoj će biti zaštićeni. Tek kada je 2. divizija razbila četničku odbranu kod Cičeva (14. i 15. marta) i izbila pred Glavatičevo, stvoreni su uslovi za dejstvo u više pravaca kroz severoistočnu Hercegovinu prema Sandžaku. U žestokim borbama u rejonu Glavatičeva, Nevesinja, Krstača i Uloga, razbijene su četničke snage i Operativna grupa divizija je izbila 22. marta na kalinovičku visoravan •—• široki manevarski prostor i 23. marta zauzela Kalinovik, odakle su se četnici povukli prema Foči.[120]

Ovladavši linijom Nevesinje — Ulog •— Kalinovik, Operativna grupa divizija pobedonosno je završila bitku na Neretvi. Vrhovni štab je,

[119] Koliko su tu bili teški uslovi najbolje ilustruje primer da je pokret Centralne bolnice od Jablanice do Glavatičeva (oko 40 km) trajao pune dve sedmice dana, a dnevno se u prošeku prelazilo oko 3 km. Neretva, knj. 1, str. 348—353.

[120] Italijanski i četnički komandanti su planirali da Operativnu grupu odbace prema Glavatičevu. U tom cilju su stigli 17. marta u Nevesinje, general Pircio Biroli guverner Crne Gore i general Blažo Đukanović, komandant nacionalnih trupa Crne Gore. Tada se u Nevesinju nalazilo oko 2.600 četnika pod komandom pukovnika Baje Stanišića i majora Petra Baćovića, sa grupom „Škoti" i jedinicama divizije „Bergamo". Sutradan je u Kalinovik stigao iz sela Lipovica, kod Kalinovika, Draža Mihajlović sa grupom od 2.300 četnika da lično komanduje svojim snagama. Ovim pojačanjem na sektoru Kalinovika bilo je tada oko 6.000 četnika koje je podržavalo italijansko i nemačko vazduhoplovstvo.

zatim, naredio da se na dostignutoj liniji zastane kako bi se jedinice prikupile, odmorile i pripremile za dalja dejstva, a Centralna bolnica primakla bliže Kalinoviku.[121]

Zaključak. Odluka vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita da slobodnu teritoriju u zapadnoj Bosni i središnjoj Hrvatskoj ne brani odsudno i da snage upotrebi za protivofanzivu, omogućila je Operativnoj grupi divizija da se ubrzo nađe izvan obruča i da, prodirući ka Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku razbije znatan broj neprijateljskih jedinica. Izmicanje glavnih snaga oko Vrhovnog štaba NOV i POJ ispod udara neprijatelja i njihovo aktivno dejstvo primorali su nemačku Vrhovnu komandu da preduzme nove operacije — ,,Vajs-2" i „Mostar". Bitka u dolini Neretve imala je poseban značaj, jer je u njoj potučen jedan deo neprijateljskih snaga, a četničke snage su pretrpele vojnički i politički poraz od koga se nisu mogle oporaviti.

Bitka na Neretvi je vođena u veoma teškim uslovima na izrazito planinskom, kanjonima reke ispresecanom, slabo naseljenom i slabo pošumljenom zemljištu, u islovima oštre zime, gladi i epidemije tifusa, pod teretom nekoliko hiljada ranjenika i bolesnika, protiv brojčano i tehnički znatno nadmoćnijeg neprijatelja. Ona predstavlja jednu od najtežih i najsloženijih bitaka vođenih u toku NOR-a, u kojoj su došli do punog izražaja kvaliteti jedinica NOVJ — njihova ofanzivnost, pokretljivost, sposobnost za raznovrsne manevre po unutrašnim pravcima, inicijativa komandnog kadra, visoki borbeni motiv i dr.

O značaju operacije i manevru po unutrašnjim pravcima u bici na Neretvi Tito je rekao:

„U bici na Neretvi, moglo bi se reći, rješavala se sudbina naše revolucije. . . To je bila jedna od najinteresantnijih bitaka po primjeni manevra, a naročito po uspješnom manevrisanju po unutrašnjim pravcima... Zahvaljujući tim manevrima i nevjerojatnoj dinamici borbe kao i iskustvima koje su naši borci i rukovodioci stekli u tim i ranijim borbama, mi smo mogli da razbijemo gvozdeni obruč, spasimo ranjenike i da zatim nastavimo našu ofanzivu sa pet divizija u pravcu Crne Gore."[122]

[121] U toku četvrte okupatorsko-kvislinške ofanzive, u .borbama na prostoru od Kupe do gornjeg toka Neretve, glavnina NOVJ je nanela okupatorsko-kvislinškim snagama velike gubitke u ljudstvu i materijalu. Nemački general Liters naveo je u svom izveštaju da su njemu potčinjene trupe u tom periodu imale 2.488 poginulih, ranjenih i nestalih,-~dok su Italijani, prema njihovim nepotpunim izveštajima, imali preko 6.000 vojnika i oficira izbačenih iz stroja. Najveći uclar nanet je četnicima Draže Mihajloviča, koji se od poraza u bici na Neretvi nisu nikada više oporavili. Istovremeno od neprijatelja je zaplenjeno: 12 ispravnih tenkova, preko 100 topova i minobacača raznih kalibara, nekoliko stotina mitraljeza i puškomitraljeza, na desetine motornih vozila, vagonske količine municije i raznog drugog ratnog materijala.

Jedinice NOVJ pretrpele su u tom periodu gubitke od preko 4.000 poginulih i ranjenih, posebno od neprijateljske avijacije koja je izvršila 3.345 avio-poletanja, od čega 70% za vatrena dejstva, Poginuo je, odnosno smrtno ranjen i komandant 3. divizije Petar-Pero ćetković. Oslobodilački rat, knj. 1, str. 374—404; Neretva knj. 1, str. 13—63; Neretva—Sutjeska (Zbornik radova', str, 27—52; Vojislav Mikić, Avijacija okupatorskih sila i kvislinške NDH u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi (januar—mart 1943), VIG 3/1986, str. 11—14.

[122] Josip Broz Tito, Vojna djela, knj. IV, str. 72.

U stvari, to je bila bitka za spas ranjenika i kao takva među retkirn u istoriji ratova. Jedinice Operativne grupe divizija preduzele su sve da spasu Centralnu bolnicu i u tome su uspele. To je bio rezultat krajnjeg požrtvovanja i natčovečanslcih napora boraca, koji su u nekim situacijama ginuli za svakog ranjenika. Pobeda je izvojevana zahvaljujući izvanredno vestom rukovođenju Vrhovnog i ostalih štabova i masovnom heroizmu kako boračkog, tako i rukovodećeg sastava.

Osnovna karakteristika borbenih dejstava je u sledećem: protivofanziva Operativne grupe divizija počela je snažnim i iznenadnim naletom na italijanske garnizone i uporišta u dolini Rame i Neretve, a završila se pobedonosnim bojevima kod Nevesinja i Kalinovika. Neuspeh kod Konjica i na Ivan-sedlu imao je negativne operativne posledice po dalji tok bitke.[123] Kod Operativne grupe divizija nastala je složena situacija, koja se sve više pogoršavala. Vreme je išlo naruku neprijatelju, a bitka se pretvorila u borbu u okruženju, što je zahtevalo brze i nove odluke Vrhovnog štaba i munjevito dejstvo raspoloživih snaga.

Rušenjem mostova na Neretvi obmanuto je nemačko lcomandovanje, koje je zaključilo da će se Operativna grupa divizija probijati ka dolini Vrbasa i ponovo vratiti u zapadnu Bosnu. Bilo je to sasvim dovoljno da se operativna situacija ubrzo promeni u korist Operativne grupe NOVJ. Protivudar kod Gornjeg Vakufa izveden je u stilu savremene operacije sa svim odlikama snažnog i planski odlično vođenog napada, tako da je neprijateljska najopasnija grupacija odbačena prema Bugojnu čime je kriza privremeno otklonjena. Pregrupacijom snaga u kratkom operativnom roku i prelaskom preko Neretve bez najnužnijih sredstava otvorili su se vidici proboja iz okruženja i spas oko 4.000 ranjenika i bolesnika, a sve je to izvršeno pod pritiskom jakog neprijatelja i stalnim dejstvom njegove avijacije.

Uspeli prelazak Neretve i prodiranje iz doline Neretve prema Nevesinju i Kalinoviku težište operacije snaga oko Vrhovnog štaba prenosi se prema istoku, a inicijativa sve izrazitije prelazi u ruke Operativne grupe divizija. Posle bojeva kod Glavatičeva, Nevesinja i Kalinovika, u kojima je četnička grupacija definitivno razbijena i potučena (od 20.000 jedva se spasilo 6.000), kriza je sasvim otklonjena a bitka na Neretvi završena pobedom Operativne grupe divizija.

[123]A Dok je 2. proleterska divizija onemogućila intervenciju iz Mostara u pravcu Jablimice, 1. proleterska divizija nije uspela da zatvori pravac od Sarajeva. Štab divizije je na taj zadatak za prvi momenat uputio samo 1. proletersku brigadu, koja je trebala da posedne i čvrsto drži prevoj Ivan-Sedlo. Ponet početnim uspehom, štab te brigade je inicijativno doneo odluku da na Ivan-Sedlu ostavi samo deo brigade, a sa drugim delom da napadne Konjic. Bila je to pogrešna inicijativa i pogrešna odluka, jer su ionako slabe snage te brigade bile rasparčane na dva pravca. Na taj način, kada je risiedila intervencija jačih neprijateljskih snaga iz rejona Sarajeva, snage 1. proleterske brigade, bile su izbačene sa Ivan-Sedla i neprijatelj je prodro u Konjic i ojačao tamošnji garnizon, talco da ni 3. divizija nije uspela da likvidira to neprijateljsko uporište i otvori time najpovoljniji pravac za dalje prodiranje na istok.

Inicijativa je bila jedna od veoma pozitivnih odlika boraca i starešina u jedinicama NOVJ. Ali, ta inicijativa morala je uvek da bude usklađena sa interesom celine, jer inače jc mogla da bude štetna, što se pokazalo u ovom slučaju štaba 1. proleterske brigade na Ivan-Sedlu. — Josip Broz Tito, Vojna djela, knj. IV, str. 73—75.

Dakle, sigurno vladajući situacijom na vojištu, Vrhovni komandant je, prozrevši na vreme neprijateljske namere i vodeći računa o mogućnostima svojih jedinica, primenom manevra po unutrašnjim operacijskim pravcima naizmeničnim udarima razbijao po redosledu opasnosti nastupajuće neprijateljske snage — kolone, energično sprovodeći zamisao o prodoru na istok prema Crnoj Gori, koja je od početka protivofanzive bila u prvom planu i njoj je sve bilo podređeno.

U operativnim postupcima nepriatelja mogu se uočiti brojne slabosti, kako u pogledu procene namera i mogućnosti snaga Operativne grupe NOVJ posle operacije ,,Vajs4", tako i u pogledu upotrebe sopstvenih snaga. Naime, nemački komandanti su očekivali da će po završetku operacije ,,Vajs-l" Operativna grupa Vrhovnog štaba or^Kiizovati odbranu na pravcima koji sa severa vode ka Drvaru, Glamoču i Livnu i da će u nastavku operacije po planu ,,Vajs-2" moći da ih unište na tom prostoru. Zato su po završetku operacije ,,Vajs-l" dali svojim trupama odmor od deset dana, da bi zatim, 25. februara, počeli sa operacijom ,,Vajs-2", što je bilo kasno. Operativna grupa divizija, pošto se prikupila na prostoru Livno — Duvno — Gornji Vakuf, nije prihvatila odsudnu bitku koju je htelo da nametne nemačko komandovanje, već je ofanzivnim dejstvima prodrla u dolinu Neretve i za neprijatelja neočekivano, tako reći u hodu, porazila italijansku diviziju „Murđe" i stvorila tešku situaciju za neprijatelja.

Nemačko komandovanje, i pored svih raspoloživih sredstava za izviđanje i osmatranje kao i sredstava veze, sporo je sagledavalo stvarnu situaciju na bojištu. Nemački komandanti, i pored dotadašnjih iskustava iz borbi sa jedinicama NOVJ, ni ovom prilikom nisu mogli da shvate operativne postupke jedinica NOVJ i sposobnost za manevar. Otuda se general Liters nije žurio sa početkom operacije ,,Vajs-2" i nije se hteo odreći prvobitnog plana za ovu operaciju. Kada je ipak bio prisiljen da prema dolini Rame i Neretve uvede u borbu snažnu operativnu grupaciju •—• SS diviziju „Princ Eugen" i 369. legionarsku diviziju, nije ih istovremeno angažovao pa nisu ni mogle da postignu neke veće rezultate. Liters još ni tada nije shvatio da se glavna bitka vodi u dolini Rame i Neretve i nije na vreme produžio sa napadom u operaciji „Vajs-2" kada su se pred njim nalazile relativno male snage Tf :bosanskog korpusa, čime je izgubio povoljne operativne šanse da bitku vodi na teritoriji koju on želi i u vreme koje njemu odgovara.

Najveći operativni" propust učinili su nemački komandanti onda kada nisu, iako su imali sva sredstva izviđanja, pravilno oeenili Titov postupak sa rušenjem mostova na Neretvi. Oni su potpuno obmanuti, što je imalo dalekosežne strategijske posledice za nemačlcu Vrhovnu komandu. Tek kada su glavne snage 717. i 718. divizije bile tučene kod Gornjeg Vakufa, Liters je shvatio stvarnu situaciju na bojištu ali je bilo kasno. On je tek tada, 4, marta, obustavio dalje izvođenje operacije ,,Vajs-2" i uputio prema Rami i Neretvi preostale svoje divizije.

Protivudarom kod Gornjeg Vakufa nemačko komandovanje je ponovo prevareno, i dolazi do pogrešnog zaključka da će se Operativna grupa divizija, posle uspeha kod Gornjeg Vakufa, tim pravcem probijati iz obruča pa je na taj deo fronta uputilo sveže snage što je bila velika greška. Tako nešto nije se smelo dogoditi jednoj visokoj nemačkoj ko-

mandi kao što su bili štabovi generala Lera i Litersa, iza kojih je najnepo srednije stajala nemačka Vrhovna komanda.

Još nešto. Nemačko komandovanje je izgubilo znatan deo operacijskih prednosti kada su njegove snage kod Gornjeg Vakufa poražene u direktnom sudaru sa divizijama NOVJ, čime mu je stavljeno do znanja da one raspolažu takvim kvalitativnim prednostima da su nadmoćnije i u frontalnom sudaru sa nemačkim divizijama. Ostaje istorijslca činjenica da su SS divizija „Princ Eugen" i 369. legionarska divizija stigle prekasno na mesto bitke i nisu mogle ispoljiti značajniji uticaj. Glavne snage Operativne grupe divizija već su završile pregrupisavane od Gornjeg Vakufa ka Neretvi, prešle Neretvu, stvorile mostobran i razvile ofanzivna dejstva u istočnoj Hercegovini u duhu osnovne strategijske ideje vrhovnog komandanta Tita. Leru i Litersu nije preostalo ništa drugo nego da jave nemačkoj Vrhovnoj komandi da su prodrli u dolinu Neretve, ali da nema ni plena niti partizana.

PSUNJSKO-PAPUČKA OPERACIJA

(shema 21)

Psunjsko-papučka operacija obuhvata odbrambena i napadna borbena dejstva 4. (12) slavonske divizije NOVJ na slavonskom gorju, od 20. marta do 16. aprila 1943, za vreme i posle nemačko-ustaško-domobranske napadne operacije „Braun".

Početkom 1943. godine povoljno se razvijao NOP u Slavoniji. Nastupio je pogodan trenutak za ostvarenje ranijeg plana o prenošenju dejstava 4. divizije NOVJ u daruvarsku i požešku kotlinu, radi proširenja slobodne teritorije i stvaranja pogodnog oslonca za prodor u Posavinu, Moslavinu i Podravinu.[124]

Oslobođenjem Voćina 11. januara 1943. godine 4. divizija uspešno je počela izvršenje postavljenog zadatka. U vreme neprijateljske operacije „Vajs-1" slavonske jedinice su po naređenju Tita orijentisale napad na železničku prugu Beograd — Zagreb, što je bilo od posebnog značaja za paralisanje snabdevanja neprijateljskih snaga. Po naređenju Štaba 3. operativne zone, 4. divizija i 1. partizanski odred porušili su 22/23. januara pn u između Novske i Nove Gradiške na nekoliko mesta i u toku noći u^lobudili nekoliko naselja. Napad je ponovljen 27. januara i pruga je porušena na više mesta.

[124] Kada je, krajem decembra 1943, formirana 4. slavonska divizija NOVJ, u lijen sastav ušle su: 12. brigada i novoformirane brigade: 16. omladinska „Joža Vlahović" i 17. brigada i pristapska jedinica, a brojno stanje brigade se kretalo od 900 do 1300 boraca. Divizija je ukupno brojala oko 4.200 boraca i rukovodilaca. Pored 1. i 2. partizanskog odreda, u njen sastav je naknadno ušla i 18. brigada.

Naziv 4. je dobila po redu formiranja u Hrvatskoj, a naziv 12. divizija dobila jc tek juna 1943. naredbom Vrhovnog štaba NOV i POJ.

Štab 4. slavonske (12) divizije sačinjavali su: Petar Drapšin, Jefto šašić, Mato Jerković i Milan Stanivuković.

Zbornik NOR-a, tom V, knj. 10, dok. 45—46, 66, 100 i knj. 11., dok. 80; tom V., knj. 16, dok. 91.

U martu mesecu, da bi zauzela Požešku kotlinu i blokirala Slavonsku Požegu, 4. divizija (kojoj je potčinjena 18. brigada) prešla je u napad. Jedinice 12. i 18. brigade su noću 15/16. marta oslobodile Veliku, a 19. marta i Vetovo, dok je 17. brigada ušla u napušteno Kutjevo.[125] Nemci su brzo reagovali. U najvećoj tajnosti pripremili su napadnu operaciju „Braun" s ciljem da odbace jedinice 4. slavonske divizije od železničke pruge Beograd — Zagreb i iz Požeške kotline i spreče dalji razvoj NOP-a u tom delu Slavonije.

Operativnom zamisli štaba Grupe „Zapad", koju je činila nemačka 387. rezervna divizija trebalo je snagama grupa „Zapad" i „Istok"[126], sa kružne operacijske osnovice Slavonska Požega — Nova Gradiška •— Okučani — Pakrac — Daruvar •— Podravska Slatina — Našice, izvršiti okruženje jedinica 4. slavonske divizije na Papuku, Psunju i Ravnoj gori, a zatim koncentričnim nastupanjem i stezanjem obruča 'razbiti ih i uništiti u rejonu Kutjeva. U nastavku dejstava Grupa „Zapad" trebalo je da očisti Moslavinu, a Grupa „Istok" da pokupi domobranske dezertere na planini Dilju (operacija ,,Braun-2). Istovremeno, nemačke i ustaško-domobranske snage zaposele su zaprečnu liniju Banova Jaruga — Lipik — Pakrac — Daruvar i dalje na sever do Pivnice, kojom je trebalo odvojiti Psunj, Papuk i Ravnu goru od Moslavine, i drugu zaprečnu liniju, zapadno od Ilove, od Banove Jaruge preko Garešnice i Zdenaca na Pavlovac i Severin, radi odvajanja Bilo-gore od Moslovačke gore.

Dejstva su planirana tako da Grupa „Zapad", podeljena u više borbenih grupa, sa linije Nova Gradiška — Okučani — Pakrac — Daruvar — Pivnica koncentrično nastupa prema Psunju i Ravnoj gori, a Grupa „Istok", podeljena na borbene grupe „Jug" i „Sever", da sa linije Slavonska Požega — Našice •— Đurđenovac — čačinci — Podravska Slatina dejstvuje, i to sa Borbenom Grupom „Jug", iz Požeške kotline prema Kutjevu i preseče greben Papuka i Krndije i kod Jankovca se spoji sa Borbenom grupom „Sever" i potisne snage 4. divizije u pravcu Zvečevo i Zaile radi uništenja a Borbena grupa „Sever", iz Durđenovca, Ćačinaca i Podravske Slatine, trebalo je da sa severa nastupa prema iankovcu u susret Borbenoj Grupi „Jug".[127]

[125] Mato Jerlcović, Borbe u Slavoniji za vrijeme četvrte i pete neprijateljske ofanzive, Vojnoistorijski institut JA, Beograd 1951, str. 5—64; Jefto šašic, Njemačka operacija „Braun" u Slavoniji 1943. godine u odnosu na operaciju „Vajs", VIG 1/1983, str. 181—184.

[126] Područje — operativna zona u NDH između Save i Drave, koja je bila u nadležnosti generala Horstenaua, podeljena je na dve operativne grupe korpusnog značaja: Grupa „Zapad" („West"), pod komandom general-lajtanta Jozefa Braunera, komandanta 187. rezervne divizije, i Grupu „Istok" („Ost"), pod komandom generala Đure Isera, komandanta 2. domobranskog zbora, sa sedištem u Slavonskom Brodu. Linija razgraničenja išla je približno od Okučana na Lipik i dalje na sever ka Virovitici i Dravi. Nemačko-kvislinškim snagama u operaciji „Braun" komandovao je Operativni štab iz sastava nemačke 187. rezervne divizije sa generalom Braunerom na čelu. Zapovest je izclata 16. marta — Jefto šošić, n. č., str. 185—187.

[127] Sastav borbenih grupa bio je sledeći: Borbena grupa „Jug", šest ojačanih domobranskih i ustaških bojni i jedan nemački bataljon; Grupa „Zapad", sastava: veći deo nemačke 187. divizije i 1. domobranska goranska divizija. Nemačka 187. divizija bila je podeljena u četiri borbene skupine: „Šiber", „Šalternbrand", „Rulcser" i „Vikics", a dejstvovala je iz rejona: Nova Gradiška, Okučani, Lipik, Babina

Operacijska prostorija obuhvata zonu ograničenu komunikacijom Slavonski Brod •— Našice — Podravska Slatina — Daruvar •—• Pakrac — Lipik — Okučani — Nova Gradiška, dužine oko 65 i širine oko 50 km. Zemljište je pretežno brdsko-planinsko (Papuk, Ravna gora, Psunj, Krndija i Dilj) sa nadmorskom visinom od 250 do 890 metara, pošumljeno i dobro komunikativno. Operacija je trajala 28 dana, a izvedena je u dve etape.

Prva etapa (20—30. marta) obuhvata koncentrično nastupanje nemačkih i ustaško-domobranskih snaga, s jedne, i odbranu a zatim dekoncentraciju 4. divizije NOVI, s druge strane.

Uočivši namere neprijatelja, štabovi 4. divizije i 3. operativne zone formirali su, radi koordinacije dejstava potčinjenih jedinica, Operativni štab za Slavoniju[128], koji je planirao organizaciju odbrane i suprotstavljanje nemačkim i ustaško-domobranskim snagama po sledećem: *18. brigada* i jedan bataljon 16. brigade upućeni su da posednu padine Papuka na liniji Jankovac — Viljevačka kosa — Topličko brdo i zatvore pravac od Slavonske Požege; *16. brigada* (bez 1. bataljona) postavljena je na položaje južno od Sia Unskog Drenovca da zatvori pravac od Podravske Slatine i spreči izbijanje neprijateljskih snaga iza leđa 18. brigade; *12. brigada* upućena je na južne padine Ravne gore da zatvori pravac Pakrac — Španovica — Bućje —• Kamensko; i *17. brigada* upućena je na severozapadne padine Ravne gore da zatvori pravac Sirač — Zvečevo i Daruvar •— Zvečevo.

Pošto su nemačke i ustaško-domobranske snage, nastupajući iz Slavonske Požege, Pakraca, Daruvara, i Podravske Slatine od 20. do **22.** marta okružile 4. diviziju na Papuku i Ravnoj gori, Operativni štab je usmerio snage na proboj u tri pravca: 18. i 16. brigadu (bez 1. bataljona) iz rejona Slatinskog Drenovca i Pušina prema Krndiji, 12. brigadu i 2. bataljon 17. brigade prema Psunju a 17. brigadu (bez 2. bataljona) i 1. bataljon 16. brigade ka Bilo-gori.

Šesnaesta i 18. brigada su 23. marta krenule sa položaja Slatinski Drenovac •— Pušine i 24. marta, u toku nastupanja prema Krndiji, razbile na Cipelovcu i češljakovačkom visu 4. domobransku pukovniju, ?.. bojnu Sremskog zdruga i 4. pionirski bataljon, dok se 12. brigada probila ka Psunju, a 17. brigada u pravcu Bilo-gore.

Pošto je prikupio i sredio svoje razbijene delove 25. i 26. marta, neprijatelj je prešao u napad na Cipelovac i češljakovački vis, ali su 16. i 18. brigada već izmicale ka Krndiji. Zbog toga su Nemci od 28. do 30.

gora; 1. domobranska gorska divizija angažovana je: glavnim snagama na pravcu Pakrac — Bučko Kamensko, a pomoćnim snagama na pravcu Daruvar •— Zvečevo. *Borbenu grupu „Sever":* četiri ojačane bojne iz domobranskog Slavonskog i Sremskog zdruga i 4. domobranske pukovnije i 15. ustaška bojna. *Borbena grupa „Istok"* formirana je krajem marta (28 — 30. marta) od delova 3. i 6. domobranske pukovnije i dotadašnje Borbene grupe „Jug" jačine 10 bataljona. Jačina snaga u početku bila je oko 10.000 domobranskih, ustaških i nemačkih vojnika protiv oko 4.200 boraca NOVJ, a u završnim borbama bilo je angažovano oko 30.000 neprijateljskih vojnika podržavanih jakom artiljerijom, tenkovima i avijacijom.

Oslobodilački rat, knj. 1, str. 494—495. Jefto šašić, n. č., str. 186—187.

[128] Operativni štab Slavonije sačinjavali su: Mate Jerlcović, Dušan Brlcić i Jefto šašić. •— Jefto šašić, n. č., str. 187.

marta ponovo pregrupisali snage i formirali Borbenu grupu „Istok" od delova 3. i 6. domobranske pukovnije i dotadašnje Borbene grupe , Jug", sa kojom su 30. marta počeli novi koncentričan napad iz Našica, Pleternice i Kutijeva na jedinice 16. i 18. brigade na Dilju i Krndiji. Brigade su pravovremeno krenule na sever i, posle borbi 30. i 31. marta, kod sela Pake i Ruševa, ponovo se prebacile na Krndiju.

Druga etapa (1—16. aprila) obuhvata „pročešljavanje" zauzete teritorije od strane nemačkih i ustaško-domobranskih snaga i njihov poraz kod šušnjara.

Nakon dvodnevnih borbi kod Palce i Ruševa 16. i 18. brigada su se preko Krndije do 2. aprila prebacile u rejon Orahovice. Istovremeno, 17. brigada se prebacila sa Bilo-gore u rejon Ravne gore, gde je nastavila borbe, a 12. brigada vodila je borbe sa neprijateljskim kolonama koje su nastupale iz Pakraca prema Ravnoj gori i Vučjištu i sa pravca Nova Gradiška prema Psunju. Ustašlco-domobranslce i nemačke snage, od 31. marta do 7. aprila, vršile su „čišćenje" Dilja, pljačkale i zlostavljale stanovništvo. Zatim su se povukle u svoje garnizone, ostavljajući manje jedinice i posade na području Psunja, Dilja, Krndije, Bilo-gore i Papuka. Jedinice 4. divizije su napadale zaštitnice neprijatelja i ostavljene jedinice i likvidirale posade, a zatim se rasporedile po oslobođenim selima radi predaha, popune i organizacionog sređivanja.[129]

Boj kod šušnjara. Pošto je operacija „Braun" pretrpela neuspeh, neprijatelj je pripremio novi napad na jedinice 4. slavonske divizije radi konačnog čišćenja Požeške kotline, angažujući Slavonski domobranski zdrug.[130]

Napad Slavonskog zdruga iz Slavonske Požege ka šušnjarima i Vučjaku i 1. domobranske gorske divizije, koja je nadirala jednom kolonom pravcem Voćin — Zvećevo — Vučjak •—• šušnjari, a drugom pravcem Pakrac — Bučje — Kamensko — šušnjari, počeo je 12. aprila 1943. Za četiri dana zdrug je prešao oko 40 km.

Štab 4. divizije odlučio je da sa 12. i delovima 17. brigade okruži i uništi Slavonski zdrug osiguravajući se snagama 18. i 16. i delovima 17. brigade i 2. slavonskim partizanskim odredom sa pravaca Pakrac — Bučje — Kamensko, Daruvar — Zvečevo, Voćin •— Zvečevo i Orahovica — bilo Papuka — šušnjari.

Borbe su počele 16. aprila oko 9 sati kada-je 1. bojna 4. pješačke pukovnije koja je nastupala prema Vučjaku, izbila pred položaje 4. bataljona 12. brigade • severno od Kamenslcog Vučjaka, koji ju je dočekao žestokom vatrom. Gotovo istovremeno je 2. bataljon 17. brigade napao snažnom vatrom 2. bojnu iste pukovnije, koja je nastupala prema

[129] Četvrta divizija, iznurena neprekidnim borbama i pokretima, i proređena gubicima, naročito usled tifusa, koji je baš tih dana uzeo velike razmere, nalazila se razmeštena po selima oslobođene teritorije: 12. brigada u rejonu sela Velika, selo Stražeman, 16, brigada u rejonu selo Bečki, 17. brigada u rejonu selo Bučje, a 18. brigada u rejonu selo Slatinski Drenovac, Orahovica. — Mate Jerlcović, Dejstva u Slavoniji za vrijeme četvrte i pete neprijateljske ofanzive, VIG, 2—3/1958, str. 77.

[130] Slavonski zdrug bio je sastavljen od 1, 2, 3. i 4. bojne 4. pješačke pukovnije, 18. ustaške bojne i jedne baterije 5. artiljerijskog diviziona iz Slavonske Požege.

selu Mrkopalju. U neprijateljskim redovima nastalo ie kolebanje. Bočni manevar 4. bojne 4. pješačke pukovnije prema položajima 2. bataljona 17. brigade radi popravljanja situacije preirpeo je neuspeh. U međuvremenu je Štab 12. brigade uveo u borbu 1. i 3. bataljon koji su sa istoka napali neprijatelja s leđa, pa se Slavonski zdrug našao opkoljen i,napadnut u rejonu šušnjara i Vučjaka od 12. brigade i 2. bataljona 17. brigade.

Zatim je nastala još veća pometnja kod Slavonskog zdruga, posebno u redovima 1. i 4. bojne, koje su do tada drsko nadirale prema položajima 2. i 4. bataljona 12. brigade i prema levom krilu 2. bataljona 17. brigade. Iskoristivši to 2. i 4. bataljon 12. brigade prešli su u protivnapad. Za nepuna tri sata borbi Slavonski zdrug bio je razbijen, delimično uništen, a većim delom zarobljen skupa sa komandantom pukovnikom Tomislavom Bosnićem. Oko 300 do 400 neprijateljskih vojnika uspelo je da pobegne u pravcu Požege. Jedna ustaška satnija potpuno je uništena na cesti Kamensko — Vučjak. Slavonski zdrug je imao preko 100 mrtvih i oko 900 zarobljenih vojnika i oficira.[131]

U boju kod šušnjara domobranskim snagama nanet je težak poraz, koji je izazvao demoralizaciju u neprijateljskim redovima. Za jedinice 4. divizije to je dotad bio najveći uspeh, koji je kod rukovodilaca i boraca još više učvrstio samopouzdanje i veru u sopstvene snage.

Zaključak. Operacija „Braun" bila je najveća napadna operacija koju su do tada izvele nemačke i ustaško-domobranske snage protiv jedinica NOV i PO u Slavoniji. Međutim, neprijateljske snage nisu ostvarile osnovni cilj koji su imale u ovoj operaciji — okruženje i uništenje 4. slavonske divizije NOVJ i sprečavanje daljeg razvoja NOP-a na tom delu Slavonije. Jedino što su uspeli jeste da su 4. diviziju za izvesno vreme prikovali za gorski masiv Slavonije i time dobrim delom onemogućili njen organizovan napad na železničlcu prugu Zagreb — Beogread, koju je tada trebalo rušiti, jer ju je neprijatelj upravo u to vreme koristio za pripremu operacije „Švarc".

Za borbena dejstva je karakteristično sledeće: prva tri dana (20—22. marta) jedinice 4. divizije borile su se u okruženju, odbijajući napade neprijatelja na svim oďsecima fronta; četvrti dan (23. marta) vršen je proboj iz neprijateljskog obruča po grupama u tri razna pravca, a od 24. marta do kraja glavnog dela operacije „Braun" grupe su dejstvovale odvojeno u raznim delovima Slavonije. Time je jedinstveni operativni plan neprijatelja bio u osnovi poremećen. Umesto da stegne obruč oko jedinica 4. divizije, neprijatelj je bio prisiljen da razdvoji snage, da vrši stalna pregrupisavanja i da dejstvuje u sasvim suprotnim pravcima od onih koje je planirao. Usled toga, neprijateljske snage su izgubile u vremenu i tempu aktivnosti i, praktično, bile prisiljene da do kraja operacije clejstvuju, uglavnom, neorganizovano i nepovezano.

U ovoj operaciji je došlo do punog izražaja operativno načelo jedinica NOV i POJ po kome je izvršeno izvlačenje snaga iz šireg okruženja — radi angažovanja na drugoj teritoriji. To je izvedeno tako što su u početku operacije iznenadnim udarima nanošeni gubici neprijatelju,

»i Mate Jerlcović, n. d„ str. 84—93.

a zatim dekoncentracijom jedinica probojem u tri pravca napuštena slobodna teritorija, pa su nemačke i ustaško-domobranske snage udarile u prazno. Kada su se povlačile u polazne garnizone, tj. u Daruvar, Pakrac, Požegu, Slavonski Brod, Našice i Podravsku Slatinu, bile su napadnute, a zatim likvidirane njihove jedinice ostavljene kao posade na slobodnoj teritoriji koja je talco opet bila oslobođena. Na kraju glavnog dela operacije „Braun" (8. aprila) sve grupe su rasformirane, kao i Operativni štab za Slavoniju, i ponovo su aktivirani Štab 4. divizije i Štab 3. operativne zone.

U borbama od 20. marta do sredine aprila 1943, jedinice 4. divizije i 3. operativne zone NOV i PO Hrvatske imale su 191 poginulog borca, 309 ranjenih i 137 nestalih •—• ukupno 637 izbačenih iz stroja. Od tifusa je obolelo 710 ljudi, pa je izbačeno iz stroja ukupno 1.347 boraca i starešina. Neprijatelj je imao oko 900 poginulih, 1.100 ranjenih i 1.250 zarobljenih — ukupno oko 3.2.50 izbačenih iz stroja vojnika i oficira.[132]

U ovoj operaciji dejstva su izvođena u operativnoj pauzi između bitke na Neretvi i bitke na Sutjesci i čine obostrano težište u to vreme.

BITKA NA SUT.! ESCI

(shema 22—26)

Bitka na Sutjesci čini oclbrambenu operaciju Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ jačine oko 19.700 boraca, pod neposrednim rukovodstvom vrhovnog komandanta Josipa Broja Tita, za vreme nemačke napadne operacije „Svare" u kojoj je angažovano 127.000 nemačkih, italijanskih, bugarskih i ustaško-domobranskih vojnika, a vodena je na teritoriji Crne Gore, Sandžaka i jugoistočne Bosne, od 15. maja do 15. juna 1943.

Posle bitke na Neretvi i nakon što se nekoliko dana malo odmorila na nevesinjsko-lcalinovičkoj visoravni, Operativna grupa divizija Vrhovnog štaba forsirala je Drinu i izvršila prodor u Sandžak i Crnu Goru, oslobodivši u toku aprila i u prvoj polovini maja*1943. nova područja. Namera je bila da se jedinice odmore, popune novim-borcima i pripreme za dalja ofanzivna dejstva prema Kosovu i Metohiji i južnoj Srbiji. Njen raspored sredinom maja bio je podešen zamisli vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita za-dalji prodor na istok preko Lima. Prvo je trebalo

[132] Međutim, od toga, u operaciji „Braun" (20 — 31. marta) jedinice 4. divizije i 3. operativne zone imale su 110 mrtvih, 135 ranjenih i 120 nestalih boraca.

Zaplenjena su 4 topa, 25 minobacača, 21 mitraljez, 46 pušlcomitraljeza, 51 automat, 1153 puške, 32 pištolja, oko 550.000 metaka i 890 mina i granata. Uništena su 2 tenka, 5 kamiona, 1 tvornica špiritusa, 4 železničke stanice, i izbačeno iz šina 7 kompozicija.

Za vreme borbi neprijatelj je popalio mnoga sela, pobio mnogo ljudi, žena i dece, a mnoge je odveo u logore i na rad u Nemačku.

Mate Jerkovič, n. cl., 93 — 101. Zbornik NOR-a, tom XII, knj. 3, dok. broj 57; tom V, knj. 13, dok. br. 67, 71, 72, 75, 154, 156, 158, 159, 161 i 165 knj. 14. dok. br. 50 i 144.

likvidirati italijanske garnizone u Bijelom Polju, Mojkovcu i Koiašinu, da bi se oslobodio pravac daljeg nastupanja. Taj zadatak primile su 1. proleterska divizija, koja je grupisana severozapadno od Bijelog Polja i Mojkovca, i 2. proleterska divizija, grupisana zapadno od Kolašina. Ostale snage bile su raspoređene za odbranu slobodne teritorije i zaštitu Centralne bolnice, i to: 3. udarna divizija štitila je od Nikšića, Bileća i Hrtkovca, Drinska operativna grupa (sastava 2. proleterska, 6. istočnobosanska i Majevička brigada) sa pravca Foče i Goražda, 7. banijska divizija (još u pokretu) sa pravca Plevalja, a 3. dalmatinska brigada jugozapadno od Pljevalja.

Posle neuspeha u bici na Neretvi, Nemci su privremeno obustavili dejstva svojih trupa protiv Operativne grupe divizija, ali su i dalje sistematski pratili njeno prodiranje na istok i vršili pripreme za novu napadnu operaciju.

Izbijanjem grupacije NOVJ ka dolini Lima Nemci su uočili mogućnost za njeno dalje usmeravanje prema Moravsko-vardarskoj dolini, tj. u pozadini svoje grupacije u Grčkoj što bi predstavljalo neposrednu opasnost za njihove dalje planove na Balkanu u vreme kada je sa sve nepovoljnijim razvojem situacije u severnoj Africi i konačnim slomom tog fronta u prvoj polovini maja 1943, još više porastao značaj jugoslovenskog ratišta i Balkana uopšte.

Zbog toga su ubrzali pripreme za novu ofanzivu protiv tc grupacije NOVJ, za koju su odluku doneli još početkom aprila. Razrađujući plan nove ofanzive odnosno operacije koju su šifrovano nazvali „Švarc", Nemci su predvideli da postepenom koncentracijom snaga na kružnoj osnovici obeleženoj komunikacijom Foča — Goražde — Pljevlja— Prijepolje — Bijelo Polje — Kolašin — Podgorica — Nikšić — Bileća •— Gacko — Kalinovik, stvore jedan širi obruč oko Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba u Sandžaku i Crnoj Gori, a zatim da koncentričnim nastupanjem sa te linije na slobodnu teritoriju operativno okruženje pretvore u taktičko stezanje radi uništenja snaga NOVJ.

Osnovna ideja tog plana bila je da se pomoćnim snagama sa severa i zapada izbije na kanjone Tare i Pive i posednu prelazi na tim rekama, a glavnim snagama da nastupaju iz rejona Kolašina i Milcšića širokim frontom na zapad i sever u pravcu planine Durmitor, sabiju Operativnu grupu divizija sa Vrhovnim štabom na planinsku visoravan između donjih tokova Tare i Pive i masiva Durmitora i tu je unište.

"Nemci su pripreme vršili u najvećoj tajnosti radi postizanja iznenađenja i o tome nisu obavestili italijansku komandu sve do početka napada. Radi osposobljavanja snaga za predstojeća dejstva, s obzirom na uslove u kojima će se voditi operacija, Nemci su izvršili reorganizaciju posadnih divizija (704, 714, 717. i 718) na taj način što su ih preformirali u lovačke divizije (104, 114, 117. i 118), dali bolji komandni kadar, delimično mlađe ljude, prilagodili za brdsko-planinsko zemljište i ojačali brdskom artiljerijom.

U borbi su angažovali i 1. brdsku diviziju (jačine preko 20.000 vojske), koja je dovedena sa Kavkaza.

Za izvođenje operacije upotrebljeno je sedam ojačanih divizija, i to nemačke: SS divizija „Princ Eugen", 118. lovačka, 1. brdska divizija,

glavnina 369. legionarske divizije, ojačani 724. puk 104. lovačke divizije i ojačani puk „Brandenburg", ukupno oko 67.000 vojnika; italijanske: divizije „Taurinense", „Venecija", „Ferara" i delovi drugih jedinica, 43.000 vojnika; bugarski 61. puk, oko 2.000 vojnika; 4. domobranski lovački zdrug. A neposredno posle izlaska iz obruča protiv jedinica NOVJ borili su se još 9, 14. i 15. domobranska pukovnija, 1. ustaški zdrug i delovi nekih manjih jedinica, ukupno oko 11.000 vojnika; „nacionalne" crnogorske formacije i četnici pod komandom italijanskih jedinica, oko 4.000. Ukupno je angažovano 127.000 vojnika, osam artiljerijskih pukova, bataljon tenkova i oko 160 aviona, sve pod komandom general-majora Rudolfa Litersa.[133]

Operacija „Švarc" počela je 15. maja 1943. sa kružne operacijske osnovice dužine oko 500 km koncentričnim dejstvima neprijateljskih snaga prema zaprečnoj liniji koja je postavljena u kanjonima donjih tokova Tare i Pive. Prema razvoju operativne situacije u toku bitke, uočavaju se tri etape.

Prva etapa (15—27. maja) obuhvata dejstva[1] Operativne grupe divizija za prodor prema istoku, odustajanje od toga i pokušaj da se izvrši proboj prema Foči za koje je vreme neprijatelj, izvodeći napad, radio na operativnom okruženju.

Nemci su od 15. do 20. maja koncentričnim nastupanjem uspeli da povežu napadne kolone i, uglavnom, ostvare operativni obruč oko jedinica NOVJ u Sandžaku i Crnoj Gori. Sudar 1. i 2. proleterske divizije u Limskoj dolini sa nemačkom 1. brdskom divizijom bio je najbolji operativni dokaz da se neće moći prodreti dalje i da se mora tražiti drugo rešenje. Za to vreme grupa bataljona je kod Bioča nanela težak udarac italijanskoj diviziji „Venecija", što je ubrzalo njeno angažovanje u operaciji „Švarc" i grupisanje oko pet pukova na sektoru Maleševo — Bioče — Podgorica •— Danilovgrad.[134]

Pošto su ispoljena dejstva neprijateljskih snaga na svim pravcima oko slobodne teritorije i kada su se jasnije sagledale njihove namere, vhovni komandant Josip Broz Tito je, na osnovu procene novonastale situacije na vojištu, 18. maja odlučio da se privremeno odustane od plana za prodor u Srbiju i čitava Operativna grCTpa .usmcri natrag na zapad radi izvlačenja iz okruženja prema istočnoj-Bosni.

[133] Operativnu grupu--säcinjavale su: 1. proleterska divizija (1. prbr, 3. lcrbr i 3. sanbr) pod komandom* Koče Popovića i Filipa Kljajića; 2. proleterska divizija (2. dalbr, 4. crbr i 7. krbr), pod komandom Peka Dapčevića i Mitra Bakića; 3. udarna divizija (1. dalbr, 5. crbr i 10. herbr) pod komandom Radovana Vukanovića i Radomira Babića; 7. banijska udarna divizija (7, 8. i 16. banbr, a kasnije i 3. dalbr), pod komandom Pavia Jakšića i Đure Kladarina; 6. istočnobosanska i Majevička brigada, koje su zajedno sa 2. prbr sačinjavale Drinsku operativnu grupu; Vrhovni štab, Prateći Bataljon, Haubički divizion i Centralna bolnica •— ukupno oko 19.700 boraca, od kojih oko 3.700 ranjenika i bolesnika. •— Sutjeska (Zbornik radova) knj. I, VIZ, Beograd, 1960, str." 687—696 i 706.

[134] Za vreme priprema za napad na Mojkovac i Kolašin, Štab 2. proleterske divizije uputio je grupu od tri bataljona (3. bataljon 4. i 2. i 4. bataljon 5. brigade) prema Podgorici, radi obezbeđenja i radi razbijanja četnika u Piperima. Ova grupa bataljona prodrla je nadomak Podgorice, i u borbama kod Bioča potpuno uništila jedan bataljon italijanskog 383. puka.

Najveća opasnost je tada zapretila od neprijateljskih snaga koje su nadirale od Foče u pravcu Šćepan-Polja i Celebića jer se u tim rejonima nalazila Centralna bolnica, prisiljena da se pomeri dublje u Sandžak. Da bi zaustavio dalji prodor neprijatelja na tom sektoru, otklonio neposrednu opasnost za bolnicu i stvorio uslove za prodor preko Drine, vrhovni komandant Josip Broz Tito je naredio da se glavnina 1. proleterske divizije hitno prebaci od Bijelog Polja prema Foči i pojača front Drinske operativne grupe, 2. proleterska divizija trebalo je od Kolašina i Mojkovca da se povuče dublje na planinu Sinjajevinu i na skraćenom lrontu pređe u odbranu, dok je 7. krajišku brigadu hitno uputio sa Sinjajevine na sektor Gacka, radi pojačanja odbrane 3. divizije. Ostalim snagama Operativne grupe dat je zadatak da i dalje usporavaju prodiranje neprijatelja u dubinu slobodne teritorije.

Istovremeno, Vrhovni komandant je radiogramom javio Štabu 1. bosanskog korpusa da jednu diviziju iz srednje Bosne odmah uputi prema Goraždu i Foči, kako bi svojim dejstvom iz pozadine privukla deo neprijateljskih snaga i olakšala Operativnoj grupi divizija proboj iz okruženja. Vrhovni komandant je ovim operativnim potezima nastojao da pregrupisavanjem jedinica i skraćivanjem linije fronta u odbrani slobodne teritorije oslobodi potrebne snage za napadna dejstva radi proboja iz okruženja na fočanskom sektoru. Od tada su svi napori i mere Vrhovnog štaba bili usmereni na izvlačenje Operativne grupe sa Centralnom bolnicom iz okruženja.

Upućivanjem 1. proleterske i 3. krajiške brigade 1. divizije od Bijelog Polja ka Foči, u poslednji čas je pojačana odbrana Drinske operativne grupe. U veoma oštrim borbama od 21. do 23. maja na prostoru Oelebić — Zlatni Bor — Trovrh, snage 118. lovačke divizije bile su zaustavljene i uz gubitke odbačene natrag ka Foči, gde su prešle u odbranu, čime je neposredna opasnost bila otklonjena. Da bi olakšao položaj Operativne grupe, Vrhovni komandant je 23. maja izdao naređenje svim jedinicama NOVJ u Jugoslaviji da pređu u energičan napad na neprijateljske garnizone na svojim područjima.

Snage Drinske operativne grupe grupisane jugoistočno od Foče, jačine oko pet brigada — 1.12. proleterska, 6. istočnobosanska, Majevička i 3. krajiška, pod komandom Štaba 1. proleterske divizije, dobile su zadatak da preduzmu odlučan napad na neprijatelja, ovladaju dolinom Drine južno od Foče, uspostave mostobran na Drini i time stvore povoljne uslove. za izvlačenje jedinica i ranjenika iz okruženja prema Jahorini. U toku 24."i 25. maja ta grupa brigada je pod komandom Štaba 1. proleterske divizije izvršila više napada na neprijatelja jugoistočno od Foče ali, iako je postignut izvestan uspeh, odbrana 118. lovačke divizije nije bila slomljena. Nemci su na taj sektor dovlačili nove snage i koncentrisali dejstvo skoro celokupne avijacije. Istovremeno, pojavila se opasnost od 369. legionarske divizije koja je, potisnuvši 3. dalmatinsku brigadu i delove 7. divizije, forsirala Čehotinu u rejonu Gradeca i usmerila dejstva prema Čelebiću, čime je neposredno ugrozila pozadinu snaga koje su napadale prema Foči. Zbog toga je Štab 1. divizije bio prisiljen da 25. maja obustavi dalje napade ka Foči i naredi brigadama da na dostignutoj liniji pređu u odbranu. Kako ni 5. krajiška divizija, koju je Štab 1. bosanskog korpusa uputio iz srednje Bosne prema Foči, nije stigla da podrži

napad Operativne grupe divizija, odustalo se od daljih pokušaja proboja prema Foči.[135]

Na ostalim sektorima fronta jedinice Operativne grupe divizija su potiskivane. Preko planine Sinjajevine ka Durmitoru prodirala je 1. brdska divizija uz otpor 4. crnogorske i 2. dalmatinske brigade 2. divizije. Na pravcu Nilcšić — Šavmk i Gacko — Goransko, jedinice 3. divizije ulazile su u sve oštrije borbe sa snagama SS divizije „Prinz Eugen". Borbena grupa „Ludviger" nastupajući iz doline Lima od Brodareva postepeno je potiskivala 3. sandžačku brigadu prema reci Tari.

U takvoj situaciji, kada pokušaj proboja na fočanskom sektoru nije uspeo, a na drugim odsecima fronta neprijateljske snage su postepeno obruč sužavale, vrhovni komandant Josip Broz Tito je tražio drugo rešenje, imajući u vidu problem ranjenika i da celu grupaciju izvuče iz okruženja.

Druga etapa (28. maja — 9. *juna)* obuhvata prenošenje težišta preko Pive na Vučevo, izbijanje u dolinu Sutjeslce, podelu Operativne grupe Vrhovnog štaba i pokušaj da se preko Zelengore probije u istočnu Bosnu, odnosno preko Tare u Sandžak. Sada su neprijateljske snage operativno okruženje pretvorile u taktičko stezanje obruča.

Posle neuspeha Drinske operativne grupe prema Foči, vrhovni komandant Tito je 26. maja doneo odluku da se Operativna grupa divizija usmeri za proboj preko Pive, Vučeva i Sutjeslce. U odnosu na zemljište to je bio najteži pravac, ali nije bilo drugog izbora. U međuvremenu, na Vučevo su još 23. maja izbila dva bataljona 2. proleterske brigade, koji su sa te visoravni izbacili u dolinu Sutjeslce izviđačke delove 118. lovačke divizije.[136] Uspeh tih bataljona 2. proleterske brigade je, u stvari, omogućio pregrupaciju jedinica Operativne grupe preko Pive ka Sutjesci u skladu sa odlukom Vrhovnog komandanta. Nemci nisu na vreme uočili značaj Vučeva pa su stigli prekasno, kada su tamo izbile jalce snage Operativne grupe da ih u tome spreče.

Postupajući po naređenju Tita od 27. do 29. maja prešle su Pivu i izašle na Vučevo 1. i 2. proleterska, 6. istočnobosanslca i Majevičlca bri-

[135] Štab 1. bosanskog korpusa je u pravcu Foče uputio 5. krajišku diviziju, koja je tada dejstvovala u srednjoj Bosni: Ona je noću 26/27. maja pokušala da forsira reku Bosnu između Nemile i Begova Hana, ali zbog velikog vodostaja i nedostatka potrebnih plovnih i drugih sredstava u tome nije uspela. Divizija se probila u istočnu Bosnu tek krajem juna, kada je tu stigla i Operativna grupa divizija NOVJ.

[136] Posle informisanja o razvoju situacije na sektoru Foče 21. i 22. maja, vrhovni komandant Tito je ocenio da će prostor između Pive i Sutjeslce u idućim borbama igrati važnu ulogu. Zato je 22. maja naredio 1. i 2. bataljonu 2. proleterske brigade, lcoji su se vraćali sa Ironta severno od Nikšića u sastav svoje brigade, da kao zasebna kolona krenu na iapad preko Pive i Vučeva u dolinu Sutjeslce.

Pošto su izašli na Vučevo i produžili marš na zapad oni šu se 23. maja kod koliba Koritnilc sukobili sa jednim nemačkim izviđačkim odeljenjem i posle lcraće borbe odbacili ga u dolinu Sutjeslce. Sutradan, 24. maja, Nemci su iz sela Ćureva uputili na Vučevo jednu ojačanu četu, ali je i ona odbačena natrag. Talco je pravovremenim upućivanjem ta dva bataljona na Vučevo osujećen pokušaj grupe „Anaker" da preko Vučeva izbije na levu obalu Pive i posedne prelaze preko njenog kanjona.

Sutjeslca (Zbornik radova), lcnj. I, str. 18—19.

gada. Ujedno je počelo povlačenje ostalih snaga Operativne grupe divizija iz Sandžaka na levu obalu Tare. Delovi 118. lovačke divizije izbili su 30. maja na donji tok Tare, dok su se snage 369. legionarske i italijanske divizije „Taurineuse" još uvek zadržale na srednjem toku Ćehotine.

Vrhovni štab se nalazio kod Crnog jezera ispod Durmitora, odakle je uveče 28. maja krenuo u pravcu Mratinja na Pivi, kuda su sa Sinjajevine upućene 4. crnogorska i 2. dalmatinska brigada 2. proleterske divizije. Toga dana stigla je u Vrhovni štab engleska vojna misija od šest članova, koja se noću 27/28. maja spustila padobranima na Njegobuđsko polje istočno od Zabljalca.[137] Povlačenjem snaga iz Sandžaka i sa Sinjajevine Vrhovni štab je još više skratio odbrambeni front i omogućio upućivanje novih jedinica na pravac proboja preko Pive.

Poslednjih dana maja 118. lovačka divizija je uporno pokušavala da angažovanjem jačih snaga ovlada Vučevom i zatvori prelaze na Pivi. Do tada je prešlo Pivu sedam brigada Operativne grupe,[138] koje su u veoma oštrim borbama južno od Mratinja, na Vučevu kod kolibe Koritnik i u dolini Sutjeslce, onemogućile sve pokušaje Nemaca da ovladaju Vučevom, tim platoom između Pive i Sutjeslce, koji će poslužiti jedinicama Operativne grupe divizija kao operacijska osnovica za dalje probijanje preko Sutjeslce.

Pregrupisavanje snaga Operativne grupe divizija bilo je, uglavnom završeno, pa je Vrhovni komandant 31. maja izdao naređenje za napadna dejstva jedinica radi izlaska iz okruženja. *Drinska operativna grupa, ojačana 1. proleterskom brigadom,* dobila je zadatak da razbije neprijatelja u dolini Sutjeslce od Tjentišta do Čureva i izvrši prodor Ica Zalcmuru i Vrbnici, s tim da 2. proleterska brigada, pored držanja Suhe, posedne položaje i na južnim padinama Tovarnice i time spreči svaki pokušaj Nemaca da manevrom preko Tovarnice i Donjih Bara prodru sa juga u dolinu Sutjeslce. *Tri brigade pod komandom Štaba 2. divizije* imale su zadatak da dejstvuju južno od Mratinja prema izvornom delu Neretve, dok je *3. krajiškoj i 2. i 3. dalmatinskoj brigadi* naređeno da se što pre prebace preko Pive na Vučeva radi podrške snaga koje dejstvuju u dolini Sutjeslce. *Treća i* 7. *divizija* trebalo je držanjem položaja na desnoj obali Komarnice, istočnim padinama Durmitora i levoj obali Tare, da zadrže nastupanje neprijatelja i omoguće prebacivanje Centralne bolnice preko Pive n^ .Vučevo. *Prvom bosanskom korpusu* je 29. maja ponovo naređeno da odmah'uputi 5. diviziju preko Fojnice za Igman i prema Trnovu i Kalinoviku, radi neposrednog sadejstva s Operativnom grupom divizija.

u? Prva vojna misija Velike Britanije spustila se na Njegovučlco polje kod Žabljalca noću *27/28.* maja 1943. U misiji je bilo šest članova: kapetani Viljem Stjuart, Dilcin Frederik Viljem i Ivan (Džon) Starčević, radio-telegrafisti vodnici Valter Routen i Perec Rozenberg i mornarički vodnik Džon ICembel. Misiju je na Njegovučlcom polju dočekao pomoćnik načelnika Vrhovnog štaba Pavle Ilić Veljko, koji ju je ujutro 28. maja dopratio u sedište Vrhovnog štaba na Crnom Jezeru, gde se misija predstavila vrhovnom komandantu NOV i POJ Josipu Brozu Titu. — Josip Broz Tito, Sabrana djela, tom 15, str. 287 (napomena 198).

[138] To su bile: 1, 2. i 4. proleterska, Majevička, 6. istočnobosanslca, 7. krajiška i 10. hercegovačka brigada. Još tri su bile u pokretu prema Vučevu, a na frontu prema istoku i jugu, koji je znatno sužen, da bi se prikupile snage za proboj, u odbrani je bilo angažovano šest brigada iz 3. i 7. divizije.

Zbog neuspeha 118. lovačke divizije da ovlada Vučevom i zatvori prelaze na kanjonu Pive, propala je osnovna zamisao Nemaca da sabiju Operativnu diviziju između Tare, Pive i Durmitora i da je tu unište. Uvidevši to, oni vrše izrnene u svom prvobitnom planu sa ciljem da onemoguće dalji proboj Operativnoj grupi sa Vučeva preko Sutjeslce na zapad. Sada je 118. lovačka divizija dobila zadatak da čvrsto posedne dolinu Sutjeslce i ne dozvoli prelaz preko relce. Istovremeno je SS divizija „Princ Eugen" usmerena od Šavnika i Komarnice na liniju Gacko — Goransko da između Pive i Sutjeslce nastupa preko grebena planina Bioč, Maglić i Volujak na Vučevo. Na njen dotadašnji pravac dejstva ubačena je italijanska divizija „Ferara", koja je trebalo da zajedno sa 1. brdskom divizijom nastupa preko Durmitora ka donjim tokovima Tare i Pive. Namera Nemaca je bila da brzim pregrupisavanjem snaga spreče dalji prodor Operativne grupe divizija sa Vučeva, stegnu obruč oko nje i unište je na prostoru Vučeva i Pivske visoravni.

Do 2. juna delovi SS divizije „Princ Eugen" pojavili su se na prostoru planine Bioč i Maglie, što je Operativnu grupu divizija ponovo dovelo u izuzetno težak položaj, jer je neprijatelj zapretio da brzo ovlada Mratinjem, gde se nalazio i poslednji slobodan prelaz preko kanjona Pive. U takvoj situaciji, u zoru 3. juna, Vrhovni štab NOV i POJ prešao je Pivu kod Mratinja i istoga dana na sastanku Vrhovnog štaba odlučeno je da se Operativna grupa divizija podeli na dve grupe, koje će dejstvovati divergentno, svaka u svom pravcu, kako bi se lakše probile iz okruženja. Prema ovoj odluci:

— *Prvu grupu* činile su 1. i 2. proleterska divizija, sa deset brigada koje su do tada prešle Pivu. Dobila je zadatak da se probije preko Sutjeslce na severozapad;

— *Drugu grupu* činile su 3. udarna i 7. banijska divizija, sa šest brigada — 1. dalmatinska, 5. crnogorska, 3. sandžačlca i 7, 8. i 16. banijska. Ona se još uvek nalazila istočno od Pive, kao i Centralna bolnica. Grupa je dobila zadatak da se probije preko Tare u Sandžak ili, zavisno od situacije, preko Sinjajevine ili Golije u Sandžak ili u Crnu Goru.

Prva grupa divizija ostala je pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba, dok je za rukovođenje Drugom gruptim -određen poseban Operativni štab.[139]

Prvih dana juna počele su teške borbe na Sutjésci sa 118. lovačkom divizijom, koja je uporno, qli bezuspešno, pokušavala da zaposedne čitavu njenu dolinu. Odsele između Suhe i Tjentišta, širok 6 kilometara, Nemci nisu uspeli da zauzmu zahvaljujući krajnjem požrtvovanju boraca 1. i 2. proleterske brigade.

Angažujući još tri brigade, u napadima na nemačke položaje u rejonu Borovna, Košuta i Popovog Mosta, snage Prve grupe divizija pokušale su da taj uzani otvor na Sutjesci prošire i oslobode pravac

[139] Za rukovođenje 2. grupom divizija (Južna grupa) određen je poseban Operativni štab s *Radovanom* Vukanovićem, dotadašnjim komandantom 3. divizije i Milovanom Đilasom na čelu. Za komandanta 3. divizije postavljen je Sava Kovačević, dotadašnji komandant 5. crnogorske brigade, a na njegovo mesto došao je Savo Burić, komandant 1. bataljona 1. proleterske brigade.

Popov Most — Vrbnica. Kada se u tome nije uspelo, Vrhovni štab je 6. juna odlučio da se jedinice Prve grupe probijaju na Zelengoru kroz postojeći prolaz između Suhe i Tjentišta, i to: *1. proleterska divizija* duž staze Tjentište — Milinklade — Vrbničke kolibe, a 2. *proleterska divizija* stazom od Suhe preko Donjih i Gornjih Bara ka Konjskim Vodama.

Tih dana glad je postojala sve veća i Vrhovni komandant je naredio da se teško oružje zakopa i komore svedu na najmanju meru, kako bi se tovarni konji koristili za ishranu jedinica i prenos ranjenika. Vrhovni komandant je 5. juna još jednom izdao naređenje 1. bosanskom korpusu da svoje jedinice uputi u susret snagama Operativne grupe divizija, koje su se probijale preko Sutjeslce i Zelengore.

Glavnina 1. proleterske divizije krenula je u proboj 8. juna i izbila sa 1. proleterskom i 3. krajiškom brigadom u rejon Lučkih i Vrbničkih koliba na Zelengori. Proboj 2. proleterske divizije, sa kojom je trebalo da ide i Vrhovni štab, nije uspeo. U prethodnici 2.. divizije nalazila se 2. dalmatinska brigada, koja je u vremenu od 5. do 9. juna na planini Tovarnici i u rejonu Donjih i Gornjih Bara vodila vanredno leške borbe sa daleko nadmoćnijim nemačkim snagama, izgubivši oko polovine sastava. Druga dalmatinska brigada je odigrala vanrednu ulogu na Donjim i Gornjim Barama jer je onemogućila Nemcima da tim pravcem brzo prodru ka Tjentištu i zatvore jedini prolaz na Sutjesci.[140]

Pošto su Nemci presekli pravac za Zelengoru preko Donjih i Gornjih Bara, vrhovni komandant Josip Broz Tito je 8. juna odlučio da se 2. proleterska divizija, a sa njom i Vrhovni štab, orijentiše za probijanje kuda je prošla 1. proleterska divizija. Taj uzani koridor od Tjentišta preko Milinklada za Zelengoru, kojim su se probijale jedinice Prve grupe divizija sa Vrhovnim štabom, pored vatre nemačkih trupa sa zemlje, bio je izložen i žestokim napadima avijacije. Ujutru 9. juna, prilikom jednog snažnog bombardovanja od strane nemačkih aviona položaja i kolona Prve grupe divizija na prostoru Ozrena iznad Tjentišta, ranjen je i vrhovni komandant Josip Broz Tito.[141] Tog dana, 9. juna, jedinice Prve grupe divizija već su prešle Sutješku i postepeno izbijale na plato Zelengore.

Nemci, vicleći da 118. lovačka divizija neće uspeti da zaustavi snage NOVJ na Sutjesci, počeli su 6. juna da prebacuju iz Sandžaka 369. legionarsku diviziju na komunikaciju Foča — Kalinovik u rejonu Miljevine, odakle je upućuju na Zelengoru. U toku 9. juna postavljen je novi obruč na Zelengori pred jedinicama 1. i 2. proleterske divizije, koje su se probile preko Sutjeslce.

[140] Kao simbol visoke svesti i morala je pismo Štaba 2. bataljona 2. dalmatinske brigade napisano u jeku teških borbi: „Nijemci nadiru sve jačim snagama i sve upornije — mi smo izgubili dve trećine svoga ljudstva, ali računajte kao da smo u punom sastavu". Ova brigada je upornom borbom na Barama „odigrala presudnu ulogu u povlačenju naše glavnine preko tjesnaca rijeke Sutjeslce" (Tito).

[141] Ujutro 9. juna 1943, kada je bombardovan Vrhovni štab, Tito je s delom članova toga štaba i britanskom vojnom misijom bio u jsokretu jugoistočno od brda Ozren (zapadno od sela Tjentišta). Tom prilikom su poginuli Đuro Vujović, Titov lični pratilac, nekoliko boraca iz Pratećeg bataljona i šef vojne misije Velike Britanje kapetan V. F. Stjuart. Malo kasnije podlegao je ranama i komandant 4. proleterske (crnogorske) brigade Vasilije Đurović Vako. Tito je ranjen u levu ruku od šrapnela. Ranjen je i kapetan Dilcin.

Za to vreme dok su se i. i 2. divizija sa Vrhovnim štabom probijale preko Sutjeslce na Zelengoru, jedinice 3. i 7, divizije izvršile su nekoliko pokušaja da se sa ranjenicima probijaju preko Tare u Sandžak. Bez ikakvih sredstava za savlađivanje Tare, čiju je suprotnu obalu poseo neprijatelj i opterećene Centralnom bolnicom, one u tome nisu uspele. S obzirom na to da su jake nemačke i italijanske snage nadirale na čitavom frontu između Tare i Pive, situacija za 3. i 7. diviziju i Centralnu bolnicu bila je više nego kritična. Zbog toga je rešeno da se ove dve divizije sa Centralnom bolnicom prebace preko Pive na Vučevo i krenu ka Sutjesci i Zelengori za 1. i 2. divizijom.

Već 7. juna 7. banijska divizija sa oko 600 lakših ranjenika prešla je Pivu kod Čolcove Luke i posle izvesnog zadržavanja na Vučevu produžila prema Tjentištu. Za njom se od 8. do 10. juna prebacila preko Pive na Vučevo i 3. udarna divizija sa glavninom Centralne bolnice.

Talco se, uveče 9. juna, Operativna grupa divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ sa Centralnom bolnicom našla razvučena na jednom uskom koridoru od kanjona Pive do Vrbničkih koliba na Zelengori, dužine oko 35 kilometara, podeljena u nekoliko odvojenih grupa bez međusobne taktičke veze, ali kao operativna celina, i izložena sve snažnijim napadima neprijatelja sa zemlje i iz vazduha.

Treća etapa (10—15. juna) obuhvata proboj glavnine Operativne grupe Vrhovnog štaba na Jahorinu, okruženje i stradanje 3. divizije i Centralne bolnice u dolini Sutjeslce.

Dole je situacija kod 3. i 7. divizije bila krajnje neizvesna, neprekidno se pogoršavao i položaj 1. i 2. divizije na Zelengori, gde su Nemci dovlačili nove snage i pripremali se da 10. juna izvedu odlučan udar. U toj situaciji Štab 1. proleterske divizije je odlučio, 9. juna naveče, da krene u napad pre nego što se ispolje ofanzivna dejstva neprijatelja. U duhu donete odluke, kasno u noć 9. juna, jedinice 1. divizije krenule su od Vrbničkih koliba na sever. U svitanje 10. juna 1. proleterska brigada izbila je pred položaje 369. legionarske divizije u rejonu brda Balinovac, iznenadnim snažnim jurišem razbila je te nemačke snage i odbacila ih na sever. Štab divizije uveo je u borbu i 3. krajišku brigadu, pa je nastavljeno gonjenje razbijenog neprijatelja ka komunikaciji Foča — Kalinovik.[142]

Ostale snage 1. i 2. divizije sa Vrhovnim štsbom zadržale su se u toku 10. juna u rejonu Lučkih i Vrbničkih koliba u očekivanju da stignu 3. i 7. divizija sa 'bolnicom. Braneći taj rejon, jedinice 2. proleterske divizije su u toku 10. juna odbile niz žestokih napada neprijatelja na platou Zelengore. Najteže borbe vodile su 4. proleterska brigada u rejonu

[142] Ovaj uspeh postigla je 1. proleterska divizija u trenutku kad je general Liters svojim komandantima izdao naređenja da nijedan čovelc u okruženju na Sutjesci ne sme ostati živ.

„Jak neprijatelj u Sutjesci •— Pivi sabijen u najuži prostor; *pouzdano utvrđeno da se među njima nalazi i Tito.* Poslednja je faza borbe, došao je čas potpunog uništenja Titove vojske. Važnost naređenja: Nijedan čovelc sposoban za vojnu službu ne sme živ da napusti obruč, a žene pregledati da nisu preobučeni muškarci, mora se ponovo podvući trupama. Tito i pratioci su navodno u nemačkim uniformama. Proveriti vojničke knjižice". •— Zbornik NOR-a, tom II, knj. 9, dok. 10 — prilozi.

Ljubinog groba i 2. proleterska brigada u rejonu Velike i Male Košute, štiteći bokove uzanog koridora na Zelengori.[143] Probijajući se preko Sutjeslce i Zelengore, na Lučke kolibe je pristigla i 7. divizija, koja se noću 9/10. juna prebacila preko Sutjeslce, što je povećalo nade u mogućnost probijanja i 3. divizije.

Međutim, posle proboja obruča kod Balinovca trebalo je očekivati da će Nemci nastojati da ga ponovo zatvore, pa se više nije moglo odlagati prodor na sever. Zato je vrhovni komandant Tito 10. juna, kada je ocenio da više nema nikakve mogućnosti da se pomogne 3. diviziji, naredio da „obzirom na razvoj situacije na našim sektorima, a u vezi naših daljih operativnih namjera", sve jedinice 2. i 7. divizije krenu na sever, prema Rataju i Miljevini, zatim dalje ka Jahorini.[144]

Poraženi i na Zelengori, Nemci su pokušali da stvore novi obruč na cesti Foča — Kalinovik, angažujući i tenkove i avijaciju. Ujutru 12. juna 1. proleterska brigada probila je na juriš i taj nemački obruč na pravcu Rataj — Miljevina. Kroz stvoreni otvor krenule su preko ceste ka Miljevini 1. i 2. proleterska i 7. banijska divizija sa Vrhovnim štabom i u toku 15. juna dohvatile se južnih padina Jahorine.[145]

Za to vreme 3. udarna divizija sa glavninom Centralne bolnice probila se preko Vučeva ka Sutjesci. U njenoj prethodnici nalazila se 1. dalmatinska brigada, koja je trebalo da obezbedi mostobran u rejonu Tjentišta. Posle podne 11. juna brigada je uspela da pređe reku i na juriš zauzme Tjentište, ali nije ga uspela održati, već se u toku noći i narednog dana probila na Zelengoru, gde je rečeno da će se prikupiti cela divizija. Istočno od Sutjeslce ostala je glavnina 3. divizije sa preko 1.200 ranjenika i bolesnika Centralne bolnice, okružena sa svih strana snagama četiri neprijateljske divizije: nemačke 118. lovačka, SS „Princ Eugen" i 1. brdska i italijanska „Ferara".

U svitanje 13. juna jedinice 3. divizije[146] počele su prebacivanje preko Sutjeslce kod Tjentišta, a za njima su krenuli ranjenici i bolesnici. Na samoj reci nije bilo nemačkih vojnika, već su se povukli na padine Košura i Ozrena, utvrdili i čekali kolone 3. divizije koje su posle prelaska Sutjeslce krenuli ka Zelengori. U šumi, nekoliko stotina metara iznad

[143] Sam vis — Ljubin grob branila je 2. četa 3. bataljona (omladinska) sa 40 boraca. Ona je odbila sve juriše Nemaca i izgubila 27 boraca, ali su preostalih 13 poručili: „Do god budete čuli na Ljubinom grobu pucnje naših pušaka, Nijemci neće proći. A kad toga ne bude, znajte da na njemu više nema živih proletera". Blažo Janlcović, Četvrta proleterska crnogorska brigada, VIZ, Beograd 1975, str. 223—231.

[144] Zbornik NOR-a, tom II, knj. 9. dok. 266.

[14s] O proboju jedinica NOVJ komandant nemačkih trupa general Liters u završnom izveštaju o operaciji „Švarc", pored ostalog, kaže: „... poduzeto gonjenje neprijatelja koji se probio..." General-pulcovnilc Ler je o proboju rekao: „Posle teških odbrambenih borbi sa partizanima koji su uporno vršili napade, front je na kraju bio probijen ... neprijateljske snage su se provukle kroz otvor i iščezle ka severu u brda".

Komandant italijanslcog 6. korpusa izvestio je 14. juna Komandu 2. armije: „Nemci izigrani!". — Zbornik NOR-a, tom II, knj. 9. dok. 14 — prilozi; tom III, knj. 5. dok. 212.

[146] U sastavu 3. divizije bili su: 5. crnogorska i 3. sandžačlca brigada, 2. bataljon 1. dalmatinske i Mostarski bataljon 10. hercegovačke brigade.

Sutjeske, borci 3 .divizije iznenada su dočekani ubitačnom vatrom iz nemačkih rovova. Razvila se žestoka borba u kojoj su se juriši smenjivali jedan za drugim, ali nemački front nije bio probijen. U jednom od tih juriša poginuo je komandant 3. divizije Sava Kovačević.[147] Boreći se do kraja za spas Centralne bolnice, 3. divizija je 13. juna na Sutjesci razbijena, pobijeno je preko 1.000 ranjenika i oko 100 dece.[148]

Nemci su 15. juna prekinuli operaciju „Švarc" i počeli povlačenje sa Sutjeske, čime je, posle mesec dana borbi u okruženju, završena bitka na Sutjesci.[149]

Zaključak. U bici na Sutjesci Operativna grupa divizija Vrhovnog štaba izdržala je vrhunac ljudskih napora. Vešto i smelo vođena ona je pokazala veliku moralnu i udarnu snagu — ono što neprijatelj nije mogao ni da shvati ni da nadvlada. I pored velikih gubitaka na Sutjesci, Operativna grupa divizija je ubrzo po proboju poslednjeg obruča razvila široka ofanzivna dejstva u istočnoj Bosni.

Bitka na Sutjesci predstavlja za jedinice NOVJ odbrambenu operaciju u okruženju, sa gotovo klasičnim oblikom proboja okružene grupacije i to izvedeno sopstvenim snagama, bez neposrednog sadejstva i pomoći jedinica spolja.

Koristeći se velikom brojnom i tehničkom nadmoćnošću i veoma povoljnom kružnom (obuhvatnom) operacijskom osnovicom, kao i postignutim iznenađenjima, Nemci su pokušali da unište Operativnu grupu divizija, Vrhovni štab i Centralni komitet KPJ, koji su se našli stešnjeni na krajnje siromašnom, besputnom i kanjonima ispresecanom planinskom zemljištu između Ćehotine, Tare, Pive, Sutjeske i Bistrice, čime su snage NOVJ bile dovedene u kritičnu situaciju.

Okružena od nadmoćnijih neprijateljskih snaga, Operativna grupa divizija je bila prinuđena da prihvati borbu u okruženju, suprotno svojim načelima ratovanja. Njena operativna sloboda je sputavana velikim brojem ranjenika, i zato se odsutna bitka nije mogla izbeci. Iako su nemačke, italijanske, bugarske i kvislinške trupe bile višestruko nadmoćnije, operacija „Švarc" nije im donela očekivane rezultate. Operativna grupa divizija je osujetila sve njihove pokušaje da je unište.

Uprkos kritičnom položaju, nijedna jedinicìfNQVJ se nije predala neprijatelju. U sudbonosnim bojevima u toku bitke na Sutjesci — Ope-

[147] Kovačević Savo,(190'5—1943), radnik i seljak, član KPJ od 1925; u NOR-u: organizator ustanka u nikšićkom okrugu, komandant Nikšićlcog NOP odreda, komandant Privremenog operativnog štaba za Hercegovinu, zamenik komandanta Glavnog štaba za Crnu Goru i Boku, komandant 5. crnogorske brigade i 3. divizije od 3. do 13. juna. Od maja 1942. godine član Vrhovnog štaba,

[148] Oko polovine njenog sastava je izginulo, dok se oko hiljadu boraca i starešina u manjim ili većim grupama probilo na Zelengoru ili natrag preko Sutjeske za Crnu Goru i Sandžak. Posle razbijanja divizije Centralna bolnica je ostala nezaštićena i najvećim delom je stradala, jer su nemački vojnici u dolini Sutjeske pobili blizu hiljadu ranjenika i bolesnika.

[149] U ovoj operaciji Operativna grupa divizija imala je 7.356 poginulih (među kojima 603 žene) boraca i starešina. Ranjen je i vrhovni komandant Josip Broz Tito, razbijena 3. divizija, pobijeno preko 1.000 ranjenika i oko 100 dece iz Dečjeg doma. Viktor Kupar, Sutješka dolina heroja, Beograd — Tjentište, 1978, 1—269, Moni Finci, Gubici NOVJ u bici na Sutjesci, Neretva—Sutješka 1943 (Zbornik radova), Beograd 1969, str. 294—313. Sutjeska (Zbornik radova), knj. I, str. 3—55.

rativiia grupa divizija je podnela velike žrtve, ali je izašla kao pobednik i u vojničkom i u moralno-političkom pogledu. Ona je za spas ranjenika učinila sve što je bilo u njenoj moći. Izgubila je više od trećine svog boračkog sastava. Svoje živote su dali mnogi istaknuti borci NOR-a i revolucije, a ranjen je i vrhovni komandant Josip Broz Tito.

Zahvaljujući visokoj patriotskoj i revolucionarnoj svesti koju je razvila KPJ, veštini ratovanja, natćovečanskim naporima, samoodricanju i žrtvama i boraca i rukovodećeg kadra, Operativna grupa divizija, predvođena vrhovnim komandantom Josipom Brozom Titom, izašla je iz tako reći nerešive situacije. Ocenjujući bitku na Sutjesci, Tito je rekao: *„Peta neprijateljska ofanziva u proleće i ljeto 1943. godine protiv naše oslobođene teritorije u Crnoj Gori i Sandžaku ući će u historiju kao najslavnija epopeja naše narodnooslobodilaćke borbe".*[i;a]

Bitka na Sutjesci je imala velik vojni, moralni i politički značaj. Ona je bila značajna i za međunarodnu afirmaciju NOP-a. Pred svetskom javnošću sve je teže bilo moguće prikrivati stvarno stanje u Jugoslaviji i rezultate NOVJ pripisivati četnicima. Sutjeska je ušla u istoriju i legendu, kao svedočanstvo o moći koju je stekla ideja slobode.

Posmatrajući operativne elemente, potrebno je ukazati da je početak operacije zatekao Operativnu grupu divizija na pripremama za nastavljanje ofanzivnih dejstava u dolini Lima i gornjeg toka Tare. Uprkos žestini početnih neprijateljskih dejstava na frontu kod Bijelog Polja i Kolašina, koja su ukazivala da se ne radi samo o nekoj lokalnoj akciji neprijatelja, Vrhovni štab NOV i POJ nije odmah odustao od svog plana za prodor u Srbiju. Tek kada su počeli stizati izveštaji o sve jačem pritisku neprijatelja sa svih pravaca, vrhovni komandant Tito je doneo odluku da se čitava Operativna grupa divizija usmeri natrag za Bosnu. Vrhovni štab je već 10. jula 1943, u svom osvrtu na neprijateljsku operaciju „Švarc", konstatovao:

„Naše komandovanje, osetivši neprijateljske pripreme za ofanzivu, prozrelo je na vreme njegove namere. Naš operativni plan može se ukratko rezimirati ovako:

Osloncem na planinske masive Durmitora, Vojnika, Golije, Maglića kao i reka Tare, Pive i Drine grupisati snage sa međuprostora reka Drine — Lim — Zeta i sa tim snagama probiti se preko Pive, između Magli.ć planine i Foče u pravcu Zelengore iz,begavajući neprijateljski manevar opkoljavanja, a zatim preduzeti snažnu kontraofanzivu u pravcu Istočne Bosne$_t$ — razvijajući operacije između reka Bosne, Save i Drine, upravljajući istovremeno dejstvo na neprijateljske komunikacije Sarajevo — Brod i Sarajevo Mostar."[151]

Iako je takva odluka doneta ubrzo posle početka operacije „Švarc", ona se nije mogla ostvariti tako da se iznenadnim udarom na jednom ili više pravaca izvrši brz proboj iz okruženja. Jer, razvučenost jedinica

[150] Josip Broz Tito, Sabrana djela, tom. 15, str. 237.

[151] U Vrhovnom štabu je, pored Tita, bilo još 19 rukovodilaca, od kojih su, kao učesnici na raznim dužnostima, u bici na Sutjesci bili: Aleksandar Ranlcović, Ivan Milutinovic, Peko Dapčević, Sava Kovačević, Sava Orović, Sreten Zujović, Milovan Đilas, Rade Hamović i Vlada Zečević. Dužnost načelnika Vrhovnog štaba vršio je Velimir Terzić, a njegov pomoćnik bio je Pavle Ilić, Sutjeska, knj. I, str. 8—9; Zbornik NOR-a, tom II, knj. 10, dok. 32.

na velikom prostoru i njihovo angažovanje u sve žešćim odbrambenim borbama, veoma teško zemljište, a posebno velika bolnica, onemogućavali su slobodu manevra Operativne grupe divizija.

Vodeći borbu u okruženju punih mesec dana, na jednom veoma teškom zemljištu, jedinice Operativne grupe divizija su izvele više raznovrsnih manevara, čime se uspešno suprotstavila daleko nadmoćnijem neprijatelju i njegovoj taktici okruženja i stezanja obruča. Operativna grupa divizija je relativno brzo uspevala da pregrupiše snage na izabrane pravce proboja pre nailaska značajnih snaga neprijatelja. U izvođenju tih manevara ispoljen je visok moral i ogromna fizička izdržljivost boraca i sposobnost starešinskog sastava za donošenje brzih i smeiih odluka, a sve to u krajnjoj oskudici i nemaštini prehrane i borbenog snabdevanja.

Planinsko zemljište na kojem su vođene borbe je krševito, tako da je kretanje van postojećih staza i malobrojnih puteva veoma ograničeno. Na njemu se ističu masivi planina Sinjajevine, Durmitora, Maglića, Volujaka i Zelengore, visokih i do 2.500 metara. To zemljište je ispresecano kanjonima Tare, Pive Komarnice, Sutjeske i drugih manjih reka, mestimično dubokih i do hiljadu metara, na kojima postoji veoma ograničen broj prelaza. Neprijateljske trupe su bile opremljene za planinsko ratovanje i podržavane avijacijom koja je izvršila preko 2.000 akcija i dalekometnom artiljerijom, tako da su imale daleko povoljnije uslove za njegovo savlađivanje nego jedinice Operativne grupe Vrhovnog štaba NOVJ. Najveću teškoću za Operativnu grupu divizija svakako je predstavljala Centralna bolnica sa oko dve do tri hiljada ranjenika i bolesnika koja je još više sputavala njenu ionako skučenu manevarsku slobodu. Skoro sve odluke koje je Vrhovni štab donosio morale su najvećim delom biti potčinjene cilju da se spasu ranjenici. Upravo taj ljudski elemenat došao je do punog izražaja u svim stavovima Tita i Vrhovnog štaba.

Pored velike brojčane i tehničke nadmoćnosti, neprijatelj je dobro organizovao snabdevanje svojih trupa svim borbenim potrebama. Nasuprot tome, jedinice Operativne grupe divizija su od težeg naoružanja imale samo manji broj topova i minobacača, jer se na Neretvi moralo uništiti skoro sve teško oružje, a snabdevanje municijom njene jedinice su rešavale isključivo borbom, tj. otimanjem od neprijatelja, jer ni od koga nisu primale pomoć.

U prethodnim dugotrajnim borbama od-Banije i Bosanske krajine do Crne Gore, jedinice Operativne grupe divizija bile su znatno iscrpljene i proređene, zahvaćene epidemijom tifusa, talco da je za njih bio neophodan jedän duži predah za odmor i popunu. U tom višemesečnom periodu oko 6.000 boraca Operativne grupe Vrhovnog štaba bilo je zahvaćeno pegavim tifusom, od kojeg je skoro polovina umrla.

Komandant nemačkih trupa u ovoj operaciji general Liters u izveštaju Vrhovnoj komandi kaže: „Tok borbi je pokazao da su komunističke snage pod Titovom komandom odlično organizovane, vešto vođene i da raspolažu borbenim moralom koji izaziva čuđenje. Neprijateljsko komandovanje bilo je izvanredno gipko i — talcođe i u odbrani — aktivno."[152]

Vrhovni štab se neprekidno nalazio na težištu borbenih dejstava. Za sve vreme vrhovni komandant Tito je neposredno uticao na rad jedinica i tok operacije, pa je i ranjen kao jedini Vrhovni komandant jedne savezničke armije u Drugom svetskom ratu.

PRODOR OPERATIVNE GRUPE VRHOVNOG ŠTABA U ISTOČNU BOSNU
(shema 27)

Prodor Operativne grupe Vrhovnog štaba u istočnu Bosnu, posle bitke na Sutjesci, čini posebnu napadnu operaciju jedinica NOVJ pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba, koja je vodena od 17. juna do 7. jula 1943, a izvedena je na teritoriji Jahorine do Tuzle, odnosno između reka Drine i Bosne.

Posle proboja neprijateljskog obruča na cesti Foča —• Kalinovik u bici na Sutjesci Operativna grupa Vrhovnog štaba zadržala se radi kraćeg predaha na prostoriji Mrežice — Jabuka — Mazlina, sa koje je mogla krenuti preko Prače u istočnu Bosnu ili u pravcu centralne Bosne. Međutim, vojni odnos snaga i politički razlozi nalagali su Vrhovnom štabu da Operativnu grupu usmeri sa Jahorine u pravcu istočne Bosne, tim pre što bi se njenim oslobođenjem potpuno izmenila situacija u korist NOVJ, a prodorom ka Tuzli, uništenjem rudnika tuzlanskog bazena i dejstvom na komunikaciji Sarajevo — Brod, u dolini Bosne, paralisao bi se železnički saobraćaj i tako ratnoj privredi okupatora i NDH nanela velika šteta. Pored toga, stvorili bi se povoljni uslovi kako za prihvat tuzlanskih radnika, masovnije učešće .muslimanskog i hrvatskog življa u NOR-u, talco i za stvaranje solidnije baze za kasniji prodor u Srbiju. Zbog toga je Vrhovni štab, 15. juna u Dugoj Njivi, doneo odluku za prodor u istočnu Bosnu[153], pa je Operativna grupa produžila pokret preko Jahorine i 17. juna izbila na njene severne ogranke, i to:

— 1. proleterska divizija na prostoriju Previla — Bogovići — Batković (severozapadno od Ustiprače);[154]

— 2. proleterska i 7. banijska divizija u rejon Gornje Prače.

U duhu odluke za prodor u istočnu Bosnu naređeno je da se komunikacija Višegrad — Sarajevo pređe noću 17/18 juna, i to 1. proleterska divizija glavninom na odseku Renovica — Prača, a drugim de-

[153] Posle odlaska 6. istočnobosanske i Majevičke brigade u sastav Operativne grupe Vrhovnog štaba NOVJ i POJ, Birčanski, Sreniski i Majevički partizanski odred vodili su u istočnoj Bosni uspešne borbe protiv četnika, ustaša i domobrana. U aprilu su od nekoliko vojvođanskih udarnih bataljona formirane i. i 2. vojvođanska brigada. — Oslobodilački rat, knj. 1, str. 466—467; Zbornik NOR-a, tom II, knj. 10, dok. 6.

[154] Po naređenju Vrhovnog štaba, 10. hercegovačka brigada je trebala da se pravcem Mrežica •—Rogog — Obalj — Borač prebaci u istočnu Hercegovinu radi razvijanja dejstava na tom području.

U sastav 1. divizije ušle su i 3. i 7. krajiška brigada, pa je imala pet brigada (1. proleterska, 3. i 7. krajiška, 6. istočnobosanslca i Majevičlca).

lom u rejonu Mesića (južno od Rogatice), 7. banijska divizija u rejonu Podgraba, a 2. proleterska divizija na odseku Stjetlina — Pale,

Duž komunikacije Sarajevo — Višegrad nalazile su se ustaško--domobranske posade jačine oko sedam bataljona. Pored toga, da bi sprečili prodor Operativne grupe Vrhovnog štaba NOV i POJ u istočnu Bosnu, Nemci su na tu komunikaciju užurbano prebacivali još pet bataljona, uglavnom iz sastava 369. legionarske divizije, ojačane četom tenkova i jednim artiljerijskim divizionom, grupišući najjače snage na odseku Prača — Podgrab — Stambolčič. Istovremeno su snagama jačine tri bataljona kontrolisali komunikaciju Sarajevo — Kalinovik, 4. domobranskim gorskim zdrugom štitili mesta Kalinovik — Foča, dok su na komunikaciji Foča — Goražde, tj. na levu obalu Drine stizale snage iz 118. lovačke divizije.

Prelaz komunikacije Višegrad — Sarajevo. Pred veče 17. juna jedinice Operativne grupe Vrhovnog štaba izbile su pred komunikaciju Višegrad — Sarajevo i u toku noći počele su borbe za *prelaz preko nje.* Razbivši na svom pravcu nastupanja stanične posade, 2. proleterska divizija ovladala je do jutra 18. juna rejonom Sjetlina — Vitez. Pošto su odbili snažan napad neprijatelja sa pravca Pala, noću 18/19. juna prebacili su se preko komunikacije Vrhovni štab i deo 7. banijske divizije, koja nije uspela da se probije u rejonu Podgraba. Prva proleterska divizija, savladavši u naletu domobranske snage u rejonu Re novice, u toku 18. juna prebacila se sa tri brigade preko komunikacije. Tu su se prebacili 8. brigada 7. divizija i delovi 6. istočnobosanske i Majevičke brigade. Glavnina 6. istočnobosanske i Majevičke brigade noću 18/19 juna prešla je pod borbom komunikaciju Jabuka — Borač. Na taj način je 19. juna proboj preko komunikacije uspešno završen, a neprijateljska odbrana razbijena na frontu širine preko 30 kilometara.

Posle obezbeđenja lcomunikacaje u dolini Prače, Nemci su punu pažnju obratili na 5. krajišku diviziju, koja je aktivno dejstvovala na komunikaciju Sarajevo — Zenica, u dolini Bosne, i prema njoj su angažovali delove 373. legionarske divizije, tako da se to pozitivno odrazilo na dejstva Operativne grupe Vrhovnog štaba.

Prodor ka Zvorniku i Tuzli. Posle prelasci komunikacije Višegrad — Sarajevo, Operativna grupa Vrhovnog stàba koncentrisala se južno od linije Rogatica — Sokolac — Mokro, gde je Vrhovni štab odredio jedinicama zadatke za prodor ka Zvorniku i Tuzli, i to:

— *1. proleterska divizija* (1. proleterska, 3. i 7. krajiška, 6. istočnobosanska i Majevicka brigada), u sadejstvu sa 1. i 2. vojvođanskom brigadom i Birčanskim partizansldm odredom, koji su se nalazili na prostoru Šekovića, dobila je zadatak da oslobodi Han-Pijesak, Vlasenicu, Srebrenicu i teritoriju do Drinjače, kao i da ispita mogućnost prebacivanja jačih snaga na desnu obalu Drine, kako bi se povezala sa partizanskim jedinicama u valjevskom kraju;

•— 2. *proleterska divizija* (2. proleterska, 2. dalmatinska i 4. proleterska brigada) trebalo je da oslobodi Olovo i Kladanj i da prodre između reke Bosne i Tuzle;

— 7. *banijska divizija* (7, 8. i 16. brigada) ostavljena je u rezervi Vrhovnog štaba.

Južno od linije Zvornik — Tuzla neprijatelj je imao 1. ustaški zdrug i 15. domobransku pukovniju, ukupno oko deset bataljona grupisanih u Rogatici, Sokolcu, Han-Pijesku, Srebrenici, Vlasenici, Kladnju i Olovu.

Dejstva Operativne grupe u duhu plana Vrhovnog štaba počela su 24. juna.[155] Nastupajući određenim pravcima 1. proleterska divizija, uz sadejstvo Li 2. vojvođanske brigade, oslobodila je Han-Pijesak, Vlasenicu, Srebrenicu, Bratunac i Drinjaču, a početkom jula i Zvornik, dok je 2. proleterska divizija, poslednjih dana juna, oslobodila Olovo i Kladanj.[156]

Posle oslobođenja Zvornika, 1. proleterska i 16. vojvođanska divizija[157] produžile su dejstva prema Capardima i komunikaciji Zvornik — Tuzla. Druga proleterska i 7. banijska divizija prodrle su u dolinu Spreče i porušile postrojenja u rudnicima uglja Banovići, Begov Potok, Mušici, Durđevik i Radina. Dok su se pripremali da produže dejstva ka Tuzli i poruše cestu i železničku prugu Doboj — Tuzla, četničke snage su iz pozadine izvršile napad na 2. proletersku diviziju, a Nemci i domobrani na 7. banijsku diviziju na pravcu Tuzla — Kladanj. Usled intervencije 2. proleterske i 2. dalmatinske brigade, četnički napad je odbijen, a zatim razbijen. Sedma banijska divizija nije bila u stanju da spreči prodor delova 369. legionarske divizije i Tuzlanskog domobranskog zdruga, koji su, uz podršku tenkova, nastupali od Tuzle ka Kladnju. Bojeći se od neprijateljskog prodora od Tuzle, Vrhovni štab je zadržao 4. proletersku brigadu u rejonu Kladnja. Međutim, neprijateljske snage, uz podršku tenkova, 5. jula su prodrle u Kladanj. Vrhovni štab je tada naredio Štabu 7. divizije da brigade povuče južno od Kladnja i zatvori pravac Kladanj — Olovo, a 4. proleterskoj brigadi — da poruši komunikaciju Stupari — Kladanj i onemogući povlačenje nemačkih tenkova iz Kladnja.

Izvršavajući Titovo naređenje, 7. banijska divizija povukla se iz Kladnja i zatvorila pravac koji od Kladnja i iz doline Krivaje vode ka Olovu, čime je 7. jula obezbedila dolinu Krivaje i pravac Olovo —- Zavidovići. Sutradan, kada su neprijateljske snage napustile Kladanj i povukle se ka Tuzli, Štab 7. divizije odmah je uputio 8. banijsku brigadu preko Kladnja ka Tuzli i 7. krajišku zapadno od komunikacije,

[155] Đd 22. juna u sastav Operativne grupe Vrhovnog štaba stigla su tri bataljona 1. dalmatinske brigade (čije brojno stanje nije poznato), tri bataljona 5. crnogorske brigade (svega I50 boraca) i 46 boraca 3. sandžačke brigade, koji su se probili preko Sutjeske i komunikacije Foča — Kalinovik. Jedan bataljon 1. dalmatinske i jedan bataljon 5. crnogorske brigade, odsečeni kod Sutjeske, krenuli su ka 10. hercegovačkoj brigadi, koja se u to vreme vraćala preko Obija u Hercegovinu, da bi zajedno s njom produžili dejstva, ali se bataljon 5. brigade nešto kasnije probio u Crnu Goru. Oslobodilački rat, knj. 1, str. 465—466.

[156] U tim borbama uništeno je ili razbijeno pet do šest ustaških i domobranskih bataljona. Zadobijen je veliki ratni plen, pored ostalog i prvi topovi posle bitke na Šutjesci.

[157] Od vojvođanskih brigada (1, 2. i 3) formirana je 2. jula 16. vojvođanska divizija, a od 6. istočnobosanske i Majevičke brigade (koja je nešto kasnije preimenovana u 15. majevičku) i Majevičlcog partizanskog odreda formirana je 17. istočnobosanska divizija.

preko Tuhokja, dole je 7. banijsku brigadu zadržao u dolini Krivaje, prema Očevlju, radi izviđanja u pravcu Vareša i uspostavljanja veze sa 5. krajiškom divizijom.

Posle povlačenja neprijatelja ka Tuzli, 4. proleterska brigada je upućena u sastav *Krivajske operativne grupe*[158], tako da je 9. jula stigla u Kamensko. Krivajska operativna grupa porušila je železničlcu prugu Olovo — Zavidovići i mostove na Krivaji, uništila stanične uređaje i odbacila ustašku miliciju ka Zavidoviću i Varešu, a četnike na Ozren. Iz rejona Milalcovića i Čuništa 7. banijska brigada uspešno je zatvarala pravac Vareš — Olovo. Oslobođenjem Zvornika i prodorom u dolinu Spreče završen je prodor Operativne grupe Vrhovnog štaba u istočnu Bosnu.

Vrhovni štab je već 10. jula 1943. prodor Operativne grupe u istočnu Bosnu ovako ocenio:

„Iako iscrpljene neprekidnim šestomesečnim borbama sa daleko nadmoćnijim neprijateljem, naše divizije su izvršile postavljene zadatke. Snažnom kontraofanzivom brzo su likvidirani neprijateljski garnizoni i oslobođene varoši: Srebrenica, Vlasenica, Olovo, Han-Pijesak, Drinjača, Kladanj, Zvornik. Uništeni su rudnici Kakanj i Đurđevik kod Tuzle i porušene su železničke pruge: Sarajevo — Brod i Sarajevo — Višegrad. zVa taj način je neprijatelju zadan iznenada tež„ak udarac koga nije predviđao niti očekivao." [159]

Zaključak. Izbijanjem u istočnu Bosnu Operativna grupa Vrhovnog štaba konačno je izbila na širu manevarsku prostoriju, gde je mogla, iako znatno oslabljena i iscrpljena, da opet razvije ofanzivna dejstva, jer neprijatelj tamo nije raspolagao jačim snagama.

Prodorom u istočnu Bosnu, na veoma efikasan način ostvaren je princip po kome manje snage NOVJ pokretom i akcijama stvaraju prednost nad brojčano i tehnički jačim protivnikom. Operativna grupa Vrhovnog štaba je, po uverenju nemačkih komandanata koji su rukovodili operacijom „Švarc", bila sposobna još samo da se brani, a ona je prešla u protivofanzivu i to tako brzo i toliko uspešno da je stvorila novu slobodnu teritoriju na kojoj je mogla da se sredi, odmori, delom popuni novim borcima i materijalno-tehničkim ^retlstvima koja je zaplenila. Sada se mogao kontrolisati veliki deo istočnč Bosne i ugrožavati industrijske centre Tuzlu, Zenicu, Vareš i Kakanj, kao i komunikaciju Slavonski Brod — Sarajevo •— Višegrad.

Prodor Operativne grupe Vrhovnog štaba u istočnu Bosnu bio je znatno olakšan dejstvima 5. krajiške divizije, koja je nastupanjem sa prostorije Fojnica — Kreševo ugrozila neprijateljske komunikacije u dolini Bosne. Zauzevši Kakanj i uništivši u njemu rudnička postro-

158 *Krivajska operativna grupa* formirana je od 4. proleterske, 1. dalmatinske i delova 5. crnogorske brigade, a imala je zadatak da dejstvuje u dolini reke Bosne i na području Ozrena, Konjuha, Zvijezde i Klenka, da uništava industrijske objekte i železničke pruge Zavidovići — Olovo i Maglaj — Doboj. Zbornik NOR-a, tom II, knj. 10, dok. 25.

»ss Oslobodilački rat, knj. 1, str. 466—479; Zbornik NOR-a, tom II, knj. 10, str. 55.

jenja, ona je prisilila Nemce da tu hitno prebace 369. legionarsku diviziju i 4. domobranski zdrug za obezbeđenje industrijskih postrojenja i komunikacija u dolini Bosne. Privlačenjem krupnih neprijateljskih snaga, 5. krajiška divizija neposredno je sadejstvovala s Operativnom grupom stvarajući joj povoljne uslove za razvijanje ofanzivnih dejstava u istočnoj Bosni. Početkom jula 5. krajiška divizija izbila je u rejon Olova, gde je uspostavila neposrednu vezu sa jedinicama Operativne grupe Vrhovnog štaba.

ITALIJANSKA OPERACIJA „BIOKOVO — MOSOR"

(shema 29)

Operacija „Biokovo •—• Mosor" obuhvata napadna borbena dejstva italijanskih, ustaško-domobranskih i nemačkih snaga jačine oko 15.000 vojnika protiv Biokovskog i Cetinskog partizanskog odreda jačine oko 550 boraca, na Biokovu i Mosoru. Vodena je od 10. jula do 1. avgusta 1943.

Odlaskom iz Dalmacije prema Neretvi i Sutjesci oko 9.000 boraca Dalmatinaca koji su 1942. i početkom 1943. godine popunjavali druge jedinice NOVJ i koji su činili 1, 2, 3, 4. i 5. dalmatinsku brigadu odnosno 9. diviziju, u Dalmaciji su ostale manje partizanske snage, jačine oko 500 do 600 boraca, pod komandom Štaba Grupe partizanskih odreda. Stanje se u Dalmaciji brzo menjalo stalnim prilivom boraca, što je omogućilo da se, preformiranjem postojećih i formiranjem novih partizanskih odreda i samostalnih udarnih bataljona i jedinica partizanske mornarice, oružana borba sve više razvije. Mada još nedovoljno jake, ove jedinice su uspešno delovale na kopnu, moru i otocima.

U to vreme i kod Italijana u Dalmaciji nastupile su promene, jer je iz sastava 18. armijskog korpusa u februaru 1943. otišla za Italiju desetkovana divizija „Sasari". Da bi razbili NOP i prikrili slabljenje svojih snaga, od prve polovine marta delovi divizije „Zara" i 1. brze divizije „Euđenio di Savoja", sa četničkim jedinicama, preduzeli su operacije čišćenja u obalskom pojasu severne Dalmacije protiv Primorske čete, a delovi divizije „Bergamo" u srednjoj Dalmaciji protiv Splitskog partizanskog odreda.[160]

Da bi se učinio efikasnijim dalji uspon oružane borbe, Glavni štab NOV i PO Hrvatske je krajem aprila formirao Štab Kninskog sektora pod čiju je komandu stavio Lički i Severnodalmatinski partizanski odred, a zatim i 2. udarnu brigadu 6. divizije. Posle toga na području severne Dalmacije i tromeđe došlo je do dugotrajnih teških borbi jedinica Kninskog sektora s Italijanima i četnicima, u kojima su povremeno učestvovale i jedinice NOV i PO iz Like i Bosanske krajine,

[160] Mladen Colić, Talijanske i njemačke okupacione trupe u sjevernoj Dalmaciji (april 1941 — decembar 1944), Zbornik 4, IHRP Dalmacije, Split 1978, str 839—874.

Partizanske jedinice u srednjoj Dalmaciji proširile su slobodnu teritoriju u Makarskom primorju, znatno jačale dejstva na moru i proširile vezu između kopna i mora.

Dok su se odvijale borbe u severnoj Dalmaciji, u oblasti bližoj tromeđi, napadi partizanskih jedinica u drugim krajevima Dalmacije i dalje širenje slobodne teritorije doveli su u težak položaj italijanske okupacione snage. Ovo se pogoršalo zbog opšte situacije u Italiji. U junu je iz Dalmacije otišla za odbranu Italije 1. brza divizija „Euđenio di Savoja". Položaj italijanske okupacione vojske u Jugoslaviji u to vreme bio je pod snažnim uplivom očekivanog savezničkog napada u Italiji i pred opasnošću NOVJ.

Sredinom 1943. godine Štab italijanske 2. armije odlučio je da italijanske trupe napuste neke delove okupiranog područja u Dalmaciji. Pre toga trebalo je izvesti još jedan udar protiv glavnih partizanskih snaga u severnoj i srednjoj Dalmaciji da bi se otklonio pritisak i izbegle teže posledice kada dođe do povlačenja na uži obalski pojas.[161]

U srednjoj Dalmaciji neprijatelj je držao samo veća naseljena mesta, kao što su Makarska, Ploče, Vrgorac, Imotski i neke manje garnizone u kojima nije bio siguran, kao i otoke. Oslobođenje Zagvozda početkom juna 1943. neprijatelja je još više uverilo u nesigurnost teritorija na kojoj se nalazio. Posebno ga je zabrinjavala velika slobodna teritorija u Makarskom primorju, koja se protezala od Ploča do Makarske i od Makarske do Brela. Ta slobodna teritorija bila je čvrsto povezana s onom na Hvaru (od Sućurja do Jelse) i Braču, a preko ove s onom na Korčuli i Pelješcu, kao i sa čvrsto povezanom slobodnom teritorijom od Biokova prema Hercegovini u dolini Neretve, prema Mosoru i dolini Cetine, kao i prema Imotskom. Za vreme bitke na Sutjesci i posle toga bila je to najveća i najkompaktnija slobodna teritorija u ovom dijelu Hrvatske i Jugoslavije.

Na uzastopno urgiranje Štaba 2. armije, iz Rima je Generalštab kopnene vojske 23. juna odobrio dejstva na Biokovu.

„Glavni cilj . . . operacije (bio) je razaranje partizanskih uređaja i baza na obalskom pojasu Gradac — Makarska»,. a u dubini do komunikacije Vrgorac — Sinj, i to: / "

— *u prvoj etapi („Biokovo")* koncentričnim nastupanem iz Vrgorca i Ploča u pravcu severozapada i:'sa linije Makarska — Zagvozd prema jugoistoku sprečiti izvlačenje partizanskih jedinica s područja pl. Biokova i tu ih uništiti;

— *u drugoj etapi („Mosor")* koncentričnim dejstvima iz Makarske , Zagvozda, rejona južno od Sinja, Solina i Omiša okružiti i uništiti partizanske jedinice u rejonu Mosora.

Neposredno rukovođenje u prvoj etapi („Biokovo") povereno je komandantu 6. armijskog korpusa generalu Aleksandru Pjaconiju, a u drugoj etapi („Mosor") komandantu 18. armijskog korpusa generalu Umbertu Spigu. Za vreme dejstava trupe su bile pod neposrednim

[161] Gojko Jačovčev, Dalmacija za vreme bitke na Neretvi, Zbornik radova „Neretva—Sutjeska 1943", VII, Beograd 1969, str. 540—549.

nadzorom komandanata divizija „Mesina", „Murđe" i „Bergamo" i komandanta Vojnopomorslce komande Dalmacija admirala Bobiesija.[162]

Na moru, u Hvarskom kanalu, postavljeni su ratni i drugi naoružani brodovi radi zatvaranja svih prilaza Biokovu s mora. U vazduhu je trebalo stalno da se nalazi avijacija radi izviđanja i napada.

U operaciji su angažovane talijanske, ustašlco-domobranske i nemačke snage jačine oko 15.000 vojnika uz podršku avijacije i mornarice, protiv oko 550 boraca.[163]

Uoči početka operacije operativni raspored Biokovskog partizanskog odreda bio je sledeći: Štab odreda nalazio se na Turiji[164] i pratio napad na Krstatice; 1. udarni bataljon s 1. i 2. četom u rejonu Krstatice na severnim padinama Biokova, a 3. četa u rejonu Saranač; 2. bataljon orijentisan prema Vrgorcu; 3. bataljon u Primorju, od Podaca do Basta i Dubaca; za zaštitu pravca od Ploča prema Pasičini i Gracu bile su jedinice Komande mesta Gradac, Mornarički vod i Pasičinslca četa, a zatim i Neretvanska četa. Biokovsko vojno područje s bolnicama i radionicama, kao i okružna rukovodstva nalazila su se oko Gornjih Igrana.

Operacija je počela 10. jula i trajala 23 dana, uključujući tu i operativnu pauzu između etapa od četiri dana. Prema razvoju situacije i usmeravanju borbenih dejstava od strane italijanskog lcomandovanja, operacija je imala dve etape.

Prva etapa nazvana „Biokovo" (10 — 20. jula) obuhvata koncentrično nastupanje italijanskih i ustaško-domobranskih snaga iz Vrgorca i Ploča prema jugoistoku radi sprečavanja izvlačenja jedinica Biokovskog partizanskog odreda s područja Biokova i izvlačenja delova Biokovskog partizanskog odreda prema Lovreču i na Hvar.

Prva dejstva počele su jedinice divizije „Murđe" pravcem Ploče •— Gradac — Podgora. Posle višesatne borbe s delovima Biokovskog partizanskog odreda u Gracu, italijanska pešadija je, uz podršku avijacije i artiljerijske vatre s kopna i ratnih brodova, zauzela Gradac. Istovremeno je avijacija bombardovala i mitraljirala Igrane, Drašnice, Podgoru i Tučepe.

Jedinice divizije „Bergamo" počele su 11. jula nastupanje iz Omiša preko Zadvarja ka Zagvozdu i preko Baške Vode ka Malcarskoj. Jedinice divizija „Mesina" i „Murđe" prešle su iz Vrgorca u napad 12. jula dejstvujući rt dve kolone: glavnom komunikacijom Vrgorac —- Zagvozd, a pomoćnom masivom Biokova pravcem Kljenak — Brilcva — Gornje Igrane. Dva ustašlco-domobranslca i jedan nemački bataljon zaposeli su položaje severoistočno od komunikacije Vrgorac — Zagvozd.

[162] vinlco Braniča, Pokušaj talijanskih jedinica da u ljeto 1943. godine povrate kontrolu nad obalskim pojasom, VIG, 1/1965, str. 3—11; Zbornik NOR-a, tom XIII, knj. 3, dok. 100 i 106.

[163] Angažovano je 15 bataljona divizija „Murde", „Mesina", „Marce" i „Bergamo", dva ustašlco-domobranslca i jedan nemački bataljon i 14 baterija artiljerije (113 cevi), 8 tenkova, 8—10 aviona i 19 ratnih brodova.

[164] Štab Biokovskog partizanskog odreda činio je sledeći sastav: komandant Drinlco Tolić, politički komesar Mate Bilobrk, zamenik komandanta Niko Srzić, zamenik komesara Marinko Borić i načelnik štaba Bogdan Vislcić.

Planirajući izvlačenje jedinica ka severozapadu, Štab Biokovskog partizanskog odreda je 14. jula zatražio od Štaba Grupe partizanskih odreda za Dalmaciju da uputi pomoć pravcem Zadvarje — Zagvozd, radi prihvata jedinica koje će se probijati iz okruženja.

Neprijateljske snage, uz podršku avijacije i ratnih brodova, 15. jula produžile su nastupanje, dok su borci Biokovskog partizanskog odreda pružili samo mestimičan otpor, o zatim, zbog pomanjkanja municije, podeljeni po grupama, najvećim delom se prikrili ili pogodnim manevrom izvukli se u pozadinu protivnika i na otoke. Zapravo, između 14. i 15. jula prebacile su se dve grupe na slobodni teren kod Lovreča, a manje grupe i veći deo stanovnika iz Drašnica i Podgore prebacili su se 17/18. jula na Hvar.

Međutim, ne znajući za odluku Štaba Biokovskog partizanskog odreda o napuštanju Biokova, Štab Grupe partizanskih odreda uputio je 15. jula Cetinski partizanski odred u pravcu Zagvozda da bi sadejstvovao sa Biokovskim partizanskim odredom. Već 15/16. jula Cetinjski partizanski odred je napao domobransku posadu u Grabovcu, ali zbog brze intervencije Italijana iz Zadvarja i Zagvozda, borbe su obustavljene. Pošto je 19. jula minirao put kod Zeževice i onemogućio pokret italijanskoj auto-koloni iz Zadvarja, napao je posade u selu Šestanovcu i Grabovcu, a 21. jula kod Zeževice i delove 3. bataljona 26. puka divizije „Bergamo" i prihvatio borbu sa pristiglim pojačanjima iz Zadvarja i nemačkim bataljonom SS divizije „Princ Eugen", koji je iz Ljubuškog upućen radi sadejstva s italijanskim trupama. Sutradan (22. jula) u zoru 31. bataljon 4. bersaljerskog puka, nemački bataljon i mitraljeska četa divizije „Murđe" postavili su južno od Lovreča zasedu 1. bataljonu Cetinskog partizanskog odreda, koji je iznenađen i razbijen. Kada je ubrzo stigao 2. bataljon, on je prihvatio borbu sa ovim neprijateljskim snagama.[165]

Druga etapa nazvana „Mosor" (25. jula •— 1. avgusta) obuhvata koncentrično nastupanje italijanskih divizija iz Makarske, Zagvozda, rejona južno od Sinja, Solina i Omiša prema Mosoru protiv Cetinskog partizanskog odreda koji se blagovremeno povukao prema Lovrenču. Počelo je dejstvima divizija „Murđe" i „Bergamo^ koja su bila usmeivna na stezanje obruča oko Mosora. Nakon povlačenja Cetinskog partizanskog odreda tamo više nije bilo partizana, pa'še borbena aktivnost italijanskih snaga svela na pljačku, paljenje sela i represalije nad stanovništvom. Tako su popaljena sela Gornje Sitno i Kotlenice, a u selu Gati i nekoliko kuća koje su bile ostale posle četničke paljevine u 1942. godini. ,

U prvoj etapi operacije izbačeno je iz stroja 126 neprijateljskih vojnika i oficira. Biokovski partizanski odred je imao samo nekoliko poginulih. Naši izvori ne govore o tačnim gubicima Cetinskog partizanskog odreda. Neprijatelj je u ovoj operaciji bio krajnje okrutan prema stanovništvu. Italijanske trupe su streljale 97, uhapsile 91 i internirale 833

[165] Nikola Anić, Posljednja talijanska ofanziva na Biokovo srpnja 1943. godine, Zbornik 6 — Biokovo u NOV-i i SR 1941—1945, IHRP Dalmacija, Split 1983, str. 580—587.

civilna lica. Mornaričke jedinice su zaplenile 66, a uništile 84 ribarske lađe i čamca.[166]

Posle borbi s ustaškom milicijom kod Kozičkih Poljica 2. avgusta, Biokovski partizanski odred, (bez 3. bataljona), prema naređenju Štaba odreda, napustio je Biokovo i krenuo pravcem Zagvozd — Grabovac — Lovreč — Cista — Biorine, gde je 1. udarni bataljon ušao u sastav Grupe partizanskih udarnih bataljona Dalmacije. Kasnije, srenom avgusta, Biokovski partizanski odred vratio se na Biokovo i nastavio s akcijama kao i pre ofanzive.[167]

Italijanska ofanziva na Biokovu ulazi u kontekst najvećih operacija koje je neprijatelj izveo na ovom prostoru i većih operativnih poduhvata koje je vodila italijanska vojska na jugoslovenskom ratištu. Izvodila se u vreme neposredno nakon neuspeha neprijatelja u bitkama na Neretvi i Sutjesci i jedan je od poslednjih italijanskih većih poduhvata protiv NOV i POJ uoči kapitulacije Italije.

Operaciju „Biokovo — Mosor" neprijatelj je temeljito pripremio, a u njenom pripremanju i izvođenju bili su angažovani italijanska Vrhovna komanda u Rimu, Komanda 2. armije u Rijeci, štabovi 6. i 18. korpusa, vojnopomorski stručnjaci iz Komande Mari-Dalmazia, štabovi divizija „Murđe", „Mesina" i „Bergamo" i nemački vojni savetnici. Plan dejstva neprijatelja bio je dobrim delom originalan i ranije se nije kao takav pojavljivao, zasnivao se na ideji okruženja i uništenja Biokovskog partizanskog odreda. Dejstva su činila klasičnu kombinovanu napadnu operaciju u kojoj su učestvovale kopnene, pomorske i vazduhoplovne snage. Kao takva, ona se retko izvodila na jugoslovenskom ratištu.

REZULTATI OPERACIJA IZVEDENIH U PERIODU DECEMBAR 1942 — SEPTEMBAR 1943.

Posle italijanske operacije „Biokovo — Mosor" i više lokalnih neprijateljskih poduhvata završen je osmomesečni period najdramatičnijih, a po značaju presudnih operacija koje su vođene u Jugoslaviji i bitno uticale na krajnji ishod i rezultate NOR-a. Posebno su žestoke bile okupatorske ofanzivne operacije „Vajs-1", „Vajs-2", i „Švarc" koje su ostavllè dubok trag tt istoriji NOR-a. Namera da se nanese odlučujući poraz NOP-u uništenjem grupacije NOVJ koja se nalazila oko Vrhovnog štaba NOV i POJ i time likvidira NOP i ugasi oružana aktivnost na jugoslovenskom ratištu, nije uspela. A to je ono što je bilo najpresudnije za NOR i revoluciju.

166 Italijani su imali 15 mrtvih, 61 ranjenog i 5 nestalih vojnika. Prema našim dokumentima, Italijani su streljali 155, a internirali 1.700 stanovnika; zapalili su 1.048 stambenih zgrada i 1.085 staja. Biokovski NOP odred imao je 3 poginula i oko 60 ranjenih boraca. — Nikola Anić, n. zb., str. 587—593; Vinko Braniča, n., &, str. 6521.; Zbornik NOR-a, tom V, knj. 17, dok. 28, 77, 128, 132, 134, 148, 152—161, 163—168, 170—173, 178, 180—182, 185, 187—188, 190—191.

167 Nikola Anić, n. zb„ str. 596—507.

Mada je snažna grupacija NOVJ bila izložena najtežoj opasnosti, osobito u bitkama na Neretvi i Sutjesci, ona je izvojevala odlučujuću pobedu, čime je obezbeđen ne samo opstanak i dalji razvoj NOVJ nego i realizacija opštih političkih i strategijskih ciljeva rata i revolucije. Ako se za bilo koju operaciju NOVJ može kazati da je bila odlučujuća, onda se to na prvom mestu može reći za bitke na Neretvi i Sutjesci, koje su označile korenit prelom na jugoslovenskom ratištu. Istorijska je stvarnost da je *preci okupacionim trupama stajala jedna snažna NOVJ koja ih je nadmašila svojom organizacijom, borbenim i moralnim kvalitetima i* koja je, baš zbog toga, mogla slomiti jednu neprijateljsku ofanzivu za drugom i kroz te operacije izmeniti strategijsku situaciju na jugoslovenskom ratištu u svoju korist.

Osim toga, može se konstatovati da NOP nigde na teritoriji Jugoslavije nije bio doveden u pitanje, već je bio u stalnom usponu i razvijao se jednom stalnom uzlaznom linijom. U Sloveniji, uporedo s pojačanom vojnom i političkom aktivnošću, jedinice NOV razarale su i rušile železničke pruge u tzv. Ljubljanskoj pokrajini, Žumberku i Pokupju (zajedno sa hrvatskim jedinicama NOV) i ugrožavale okupatorske trupe duž njih; dejstva su se proširila i na Korušku i Slovenačko primorje.[168] U Slavoniji je formiran 2. korpus NOVJ, a 1. korpus NOVJ u Hrvatskoj ponovo je oslobodio veći deo Like, Korduna i Banije.

U zapadnoj Bosni je 1. bosanski korpus povratio veći deo teritorije koju je držao pre tzv. četvrte neprijateljske ofanzive i kontrolisao znatan deo srednje Bosne. Kad je u maju 1942. podeijen na dva korpusa, novi, 1. bosanski korpus NOVJ (od oktobra 3. korpus) proširio je slobodnu teritoriju u istočnoj Bosni, a 2. bosanski korpus NOVJ (od oktobra 5. korpus) nastavio uspešna dejstva u zapadnoj i srednjoj Bosni. Od 2. jula u istočnoj Bosni dejstvovala je i novoformirana 16. vojvođanska divizija.

U istočnoj Srbiji Timočki i Požarevački, a u zapadnoj Srbiji i Šumadiji obnovljeni 1. šumadijski, Valjevslci, Kosmajski i Čačansld partizanski odredi pojačali su aktivnost na rušenju komunikacija i u borbi protiv nemačkih, bugarskih i kvislinških jedinica. U južnoj Srbiji došlo je do jačanja oružane borbe i stvaranja slobodne teritorije na području Toplice, Jablanice i u Crnoj Travi. U Sunniti su partizanske snage znatno brojčano porasle; jedan deo prebačen je u istočnu Bosnu, dok je drugi dejstvovao a Sremu i, naročito, širokom diverzantskom aktivnošću na komunikacijama, otežavao neprijateljski saobraćaj. Pojačana su borbena dejétva na Kosovu i Metohiji i u Sandžaku.[169]

[168] Na teritoriji tzv. Ljubljanske pokrajine dejstvovale su brigade Tone Tomšič", „Matija Gubec", „Ivan Cankar" i „Ljubo Šercer" i nekoliko partizanskih odreda. Glavni štab NOV i PO Slovenije posebnu je pažnju posvetio razvoju NOR-a u Štajerskoj (ponovo je formiran Pohorski bataljon) i Slovenačkom primorju (21. februara formiran je štab primorske zone). Brigade „Simon Gregorčič" i „Ivan Gradnik" (formirane 10. aprila) polovinom maja krenule su u svoj prvi pohod preko Soče, u Benečku Sloveniju. Oslobodilački rat, knj. 1, str. *516—524.*

[169] Na jugu Srbije dejstvovali su Rasinski i 1. i 2. južnomoravslci NOP odred, koji će u navedenim mesecima osloboditi gotovo celo područje Jablanice i Toplice; u istočnoj Srbiji je stvoren Timočki i brojno ojačan Požarevački partizanski odred;

U Makedoniji je posle formiranja CK KP Makedonije, marta 1943, došlo do snažnijeg poleta oružane borbe, naročito u njenom istočnom delu. Radi uspešnijeg razvoja NOP-a, teritorija Makedonije podeljena je na pet operativnih zona. Formirani su novi odredi i stvorene prve slobodne teritorije u Tikvešu, Debarcima i Prespi.[170]

Uporedo s pokušajem da okruže i unište Operativnu grupu divizija Vrhovnog štaba, okupatorske i kvislinške snage su izvele niz uzastopnih lokalnih operativnih poduhvata protiv snaga NOV i POJ na otocima i obalskom području. Prva polovina 1943. godine bila je period najuspešnijih dejstava mornaričkih jedinica NOVJ za vreme italijanske okupacije. Pri Šlabu 4. operativne zone Hrvatske formirana je, 18. decembra 1942, *Sekcija za ratnu mornaricu,* a u Podgori je 23. januara 1943. formiran *Odred ratne mornarice* južne Dalmacije, u čijem je sastavu bila i flotila od dva naoružana ribarska broda. Pored uspešnih akcija u Hvarskom i Neretvanskom kanalu dejstva na moru preneta su dalje na sever, u Velebitski kanal.[171]

Posmatrajući je u celini, NOVJ u prvoj polovini 1943. godine postala je još snažnija i brojnija. Pored mnogih brigada, partizanskih odreda i samostalnih bataljona formirano je devet novih divizija.[172] Revolucionarna vlast je proširena novim i višim organima. Počele su pripreme za sazivanje zemaljskih antifašističkih veća. Komunistička partija, pod Titovim vodstvom, svojom odvažnošću i uspešnom revolucionarnom borbom zadobila je poštovanje i simpatije najširih slojeva stanovništva.

u severozapadnoj Srbiji i Šumadiji, pored postojećeg Šumaclijskog partizanskog odreda, formirani su Valjevski, Kosmajski i čačanski partizanski oclred.

U vojvodini NOP je bio u usponu, naročito u Sremu, gde je dejstvovao Sremski partizanski odred jačine 700 boraca. Oslobodilački rat, knj. 1, str. 480—492.

™ Učvršćene su postojeće i formirane nove jedinice na celoj teritoriji Makedonije, a to su partizanski odredi: „Goce Delčev", Kičevsko-mavrovski, Tikveški, Đevđelijski i druge manje jedinice. Ostvareno je i borbeno sadejstvo sa grčkim i albanskim partizanima. Oslobodilački rat, knj. 1, str. 474—480.

[171] U periodu italijanske okupacije partizani su napali 103 broda i čamca. Od toga broja zaplenili su 37 brodova, pretežno čamaca. Minerski odred nastavio je u proleće 1943. godine sa vađenjem mina i do jeseni izvadio je u vodama zadarskih i šibenskih otoka 150 morskih mina.

Mornarička komanda za Dalmaciju (Maridalmazia) izdala je 10. juna 1943. Upulsiva za borbu protiv partizana na moru (Direttive sulla guerriglia antipartiglana in mare). U to vreme Italijani su imali na istočnoj obali Jadrana 7 torpiljerki, 7 torpedinili i 14 patrolnih čamaca, 12 naoružanih pomoćnih brodova, 37 pomoćnih minolovaca i 32 protivpartizanska broda. Ali, i pored pooštrenih mera, mornaričke jedinice NOVJ uspešno su produžile dejstva.

Ukupni rezultati borbne aktivnosti snaga NOV i POJ van bitačne prostorije Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba, odnosno na drugim područjima Jugoslavije, u toku tzv. četvrte i pete neprijateljske ofanzive, prema objavljenim dokumentima, iznose: ubijeno je 7.891, ranjeno 3.495 i zarobljeno 12.637 neprijateljskih vojnika, što ukupno iznosi 24.023 vojnika.

Istovremeno, snage NOP-a imale su 4.485 boraca izbačenih iz stroja. Zbornik radova „Sutjeska •— Neretva 1943", str. 244—261.

[172] To su: 9. dalmatinska, 10. i 11. krajiška, 13. primorsko-goranska, 14. i 15. slovenačka, 16. vojvođanska, 17. istočnobosanska i 28. slavonska divizija.

Sve to je snažno odjeknulo i izvan granica Jugoslavije, Više se nije mogla prikrivati istina o prilikama u Jugoslaviji. U svetu su rasle simpatije za NOVJ, koja je pune dve godine vodila tešku borbu za slobodu i znatno doprinela vojnim naporima antifašističke, koalicije. Sredinom 1943. godine NOVJ je vezivala na jugoslovenskom ratištu preko 40 okupatorskih i lcvislinških divizija i posredno sadejstvovala u operacijama savezničkih armija na sovjetsko-nemačlcom frontu i u Sredozemlju. To je uticalo na odluku vlade Velike Britanije da se uspostave neposredni kontakti sa Vrhovnim štabom NOV i POJ, čije su snage tada lcontrolisale najveći deo zaleđa jadranske obale, vezujući snage italijanske 2. armije i znatne nemačke trupe. Operacije nemačkih i italijanskih trupa u prvoj polovini 1943. godine na teritoriji Hrvatske, Bosne i Crne Gore još više su podstalcle savezničke interese za jugoslovenslco ratište, naročito u vreme kada se očekivala kapitulacija Italije.

OPERACIJE OD KAPITULACIJE ITALIJE DO SREDINE 1944. GODINE (oktobar 1943 — jun 1944.)

NOVI OPERATIVNI PREDUSLOVI

U očekivanju kapitulacije Italije, Vrhovni štab NOV i POJ izvršio je niz vojnih i političkih priprema, U italijansku okupacionu zonu i bliže obali upućen je deo snaga NOVJ kao pojačanje tamošnjih jedinica NOV i POJ.[173]

Predviđajući ispadanje fašističke Italije iz rata, nemačka Vrhovna komanda preduzela je posebne mere da bi obezbedila svoje pozicije na Balkanu i u Italiji. Hitlerovom direktivom od 26. jula 1943. za odbianu Balkana regulisani su komandni odnosi između nemačkih i italijanskih jedinica lcalco bi se obezbedila kontrola nad italijanskim snagama, a u slučaju kapitulacije Italije •— sprovelo njihovo brzo razoružanje i posedanje teritorije pod njihovom okupacijom.[174]

Reorganizacija nemačkog lcomandovanja izvršena je 26. avgusta 1943. u Jugoslaviji i u Grčkoj. U Beogradu je formiran Štab Grupe ar-

[173] U Dalmaciju je upućen Štab 9. divizije sa zadatkom da reorganizuje dalmatinske odrede i bàtaljone, popuni 1. dalmatinsku brigadu i formira jednu diviziju u severnoj, a drugu u srednjoj Dalmaciji. Krajem avgusta ponovo je formiran Štab 4. operativne zone. Na Baniju je upućena 7. divizija. Prvi hrvatski korpus i 13. divizija dobili su zadatak da spreče prodor Nemaca preko Korduna, Gorskog kotara i Like ka jadranskoj obali; 14. i 15. slovenačka divizija grupisane su u Ljubljanskoj pokrajini, kako bi u trenutku kapitulacije Italije bile spremne za akciju; 2. udarni korpus (formiran 10. septembra) orijentisan je ka Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku.

U zapadnu Bosnu je upućena 1. proleterska divizija. — Oslobodilački rat, knj. 1, 525—533.

[m] U štabovima 2. i 9. italijanske armije Nemci su formirali tzv. Štabove za vezu, i odobreno im je da se nemačke jedinice mogu prebaciti u italijansku okupacionu zonu kad god bi našli za potrebno. —• Fabijan Trgo, Kapitulacija Italije i nemački plan „Achse", VIG, 4/1956, str. 92—93.

milja „F , koji je od Grupe armija „E preuzeo i komandu nad Jugo istokom, dok je nadležnost Štaba Grupe armija JE" svedena samo na Grčku. Sa sovjetsko-nemačkog fronta doveden je Štab nemačke 2. oklopne armije (sa generalom Rendulicem na čelu) kome su potčinjene nemačke i kvislinške jedinice na teritoriji NDH, Crne Gore i Albanije.

Štabu Grupe armija „F", odnosno komandantu Jugoistoka bili su potčinjeni: Grupa armija „E" u Grčkoj; 2. oklopna armija sa 3. SS oklopnim, 15. i 21. SS brdskim, 69. rezervnim armijskim korpusom (od polovine septembra i 5. SS brdski armijski korpus)[175] dislociranim u Hrvatskoj, Bosni, Hercegovini i, posle kapitulacije Italije, u Crnoj Gori i Albaniji; bugarski 1. okupacioni korpus, nekoliko nemačkih policijskih pukova, belogardejski Ruski zaštitni korpus, Nedićev Srpski dobrovoljački korpus i Srpska državna straža u Srbiji, kao i bugarska 5. armija u južnoj Srbiji i Makedoniji. U Sloveniji su bili nemačka 71. pešadijska divizija iz sastava 2. SS oklopnog korpusa Grupe armije „B" i delovi 438. divizije za naročitu upotrebu iz sastava 18. korpusne oblasti. Teritorije Istre, Slovenačkog primorja i Ljubljanska oblast pripadale su Grupi armija „C", dok su Štajerska i Gorenjska bile pod nemačkom 18. lcorpusnom oblasti.

Tada je stupila na snagu i nova teritorijalno-upravna organizacija na Balkanu. Pored komandanta Jugoistoka, formirana je ustanova Vojnoupravnog komandanta za Jugoistok. Novi vojnoupravni komandant preuzeo je dužnost dotadašnjeg komandujučeg generala i komandanta u Srbiji. Njemu su bili neposredno potčinjeni Nemački opunomoćeni general u NDH, a posle kapitulacije Italije nemački general u Albaniji i komandant samostalne Feldkomandanture u Cetinju.

Kada su avgusta 1943. formirani štabovi nemačkih korpusa, sve kvislinške oružane formacije u Jugoslaviji potčinjene su nemačkim divizijama, odnosno štabovima korpusa. Mada je posle formiranja ustaško-domobranskih divizija teritorija na kojoj su one bile raspoređene značila istovremeno i operativno područje za te divizije, u operativnom pogledu sve su one bile potčinjene štabovima nemačkih korpusa, a tako je ostalo sve do njihove kapitulacije.[176]

[175] Radi formiranja 2. oklopne armije, u Jugoslaviju su bili prebačeni ili su u tom cilju formirani sledeći armijski korpusi: *3. SS oklopni* sa divizijama „Viking" i „Nordland" i brigadom „Niderland", operativna jedinica Hrvatskog zagorja iJ3anije; 5. SS *brdski* sa SS divizijom „Princ Eugen" i 118. lovačkom divizijom nà'prostoru Hercegovine, delu istočne Bosne i Sandžaka; *15. brdski* sa 114. lovačkom, 373. („Tigar") i 369. („Vražja") legionarskom divizijom, na operativnom području: centralna i zapadna Bosna, deo Like i severne Dalmacije; *21. brdski* sa 297. i 100. lovačkom divizijom, koje su iz Beograda bile u pokretu ka albanskoj granici, za odbranu crnogorske i albanske obale; *69. rezervni* korpus sa 187. i 173. rezervnom divizijom na području Slavonije i Srema.

Operativno područje 2. oklopne armije obuhvatalo je Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu i, posle kapitulacije Italije, Crnu Goru i Albaniju. Sedište štaba u početku je bilo u Kragujevcu, a kasnije u Vrnjačkoj Banji. — Fabijan Trgo, n.č., str. 93.

[176] Na zahtev Nemaca, a u cilju prilagođavanja razvoju situacije, u periodu maj — decembar 1943. izvršena je druga reorganizacija kopnene vojske domobranstva, kojom su ukinute divizije, osim 6-te, pa su od postojećih i liovoformiranih jedinica formirana četiri lovačka i četiri gorska zdruga, kao pokretljiviji za vođenje operacija protiv jedinica NOV i POJ. Kopnena vojska domobranstva

Od italijanskih snaga na teritoriji Jugoslavije nalazili su se: 2. armija (5, 6, 11. i 18. korpus — deset divizija i tri obalske brigade) u Sloveniji, Istri i Hrvatskoj zaključno s južnom Dalmacijom; jedna potpuna i delovi dveju divizija 8. armije u Julijskoj krajini; 14. korpus 9. armije (tri divizije) u Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku; delovi divizija „Pulje" i „Firence" iz sastava 9. armije na Kosovu, u Metohiji i zapadnoj Makedoniji.

Neposredno pre kapitulacije Italije deo nemačkih snaga prebačen je bliže jadranskom obalskom pojasu i to: 114. lovačka divizija na teritoriji Knina i Drniša, 118. lovačka divizija u Šavnik i Pljevlja, SS divizija „Princ Eugen" u širi rejon Mostara da bi brže mogle razoružati italijanske snage na Balkanu i posesti najvažnije luke u Dalmaciji i Albaniji.

U to vreme NOV i POJ imali su 4 korpusa, 18 divizija, 55 brigada, preko 70 partizanskih odreda i veći bro manjih samostalnih jedinica.[177]

Pravovremenim angažovanjem jedinica NOV i POJ, njihovim brzim i energičnim dejstvima i neposrednim masovnim učešćem naroda u Istri, Slovenačkom primorju, Ljubljanskoj pokrajini, Hrvatskom primorju, Dalmaciji i Crnoj Gori, razoružan je prilikom kapitulacije Italije veći deo italijanskih okupacionih trupa i znatno osujećeni planovi nemačke Vrhovne komande da to sama učini.[178]

U to vreme više od polovine jugoslovenske teritorije, uključujući znatan deo jadranske obale i otoke, bilo je oslobođeno. Jedinice NOV i POJ držale su kraće vreme neke važne luke, među kojima i Split, dok su komunikacije koje preko Slovenije vode za Italiju ili od jadranske obale prema centralnom delu Jugoslavije, kao i komunikacija Peć —• Podgorica, bile preklinute ili ugrožene. Došlo je do novog poleta NOP-a, do masovnog priliva novih boraca u NOV i POJ, tako da je od kapitulacije Italije do kraja 1943. godine formirano 56 novih brigada, od kojih su neke ušle u sastav osam novih divizija, od kojih su

je tada imala oko 130.000 ljudi. Ustaške jedinice su brojno' porasle i bile reorganizovane u devet zdrugova i druge manje, samostalne jedinice, ukupne jačine oko 55.000 ljudi. Oružništvo je pojačano za jednu oružničku pukovniju, pa je brojno stanje iznosilo oko 12.000 ljudi. Colić Mladenko, Oružane formacije NDH u sjeverozapadnoj Hrvatskoj,Slavoniji i Srijemu 1941—1945. godine, VIG 3/1979, str. 151—182.

[177] Ove snage vezivale su na jugoslovenskom ratištu 35 okupatorskih divizija: 13 nemačkih, 15 italijanskih, 8 bugarske, 2 mađarske i još niz samostalnih policijskih i žandarmerijskih jedinica. Ukupna jačina ovih snaga iznosila je oko 600.000 vojnika. Jačina ustaško-domobranskih, četničkih i drugih kvislinških jedinica iznosila je oko 300.000 vojnika.

[178] Jedinice NOVJ razoružale su, pored raznih manjih jedinica, italijanske divizije „Izonco", „Murđe", „Marćerata" i „Celere", glavninu divizija „Bergamo", delove divizija „Dulija", „Torino", „Sforćeska", „Kačatori dele Alpi", „Lombardija", „Zara", „Firence" i „Taurinenze", dole su divizija „Venecija" (osim bataljona u Priboju) i manji delovi divizije „Taurinanze" prešli na njenu stranu. Pored toga, u ruke NOVJ pala je velika količina naoružanja, pa su znatno porasle njene operativne mogućnosti.

formirana četiri korpusa.[179] Te jedinice su bile pretežno naoružane iz ratnog plena razoružane italijanske vojske. Naredbom Vrhovnog štaba NOV i POJ od 14. oktobra u Livnu je formirana *1. vazduhoplovna baza,* sa zadatkom da pronalazi i uređuje potrebna letilišta i organizuje prihvat i obuku stručnog vazduhoplovnog osoblja.

Na novooslobođenoj jadranskoj obali formirane su tri mornaričke komande: *Komanda mornarice NOV i PO u Crikvenici, Obalska komanda Kninskog sektora u Ždrelcu i Obalska komanda u Splitu.* Oslanjajući se na zatečeni raspored osmatračkih stanica, obalskih baterija i minskih polja, mornaričke komande pristupile su naoružavanju zaplenjenih brodova — parobroda, ribarskih brodova i čamaca, i od njih stvarale flotile. Na otocima su formirani otočni partizanski odredi i poverena im je protivdesantna odbrana. Radi stvaranja jedinstvene i efikasne organizacije ja borbu na moru, Vrhovni štab NOV i POJ je naredbom od 18. oktobra 1943. formirao *Mornaricu NOVJ,* koja je objedinila rad mornaričkih komandi.[180]

Iako su, za vreme razoružavanja italijanskih snaga, bili zauzeli sve veće luke na Jadranu i učvrstili se u njima, Nemci ipak nisu uspeli da posednu celu italijansku okupacionu zonu, pa čak ni veći deo jadranske obale. Obalski pojas Slovenačkog primorja, Istre i Hrvatskog primorja, srednjodalmatinska obala od Splita do Neretve sa svim otocima i zaleđe Jadrana držale su i dalje jedinice NOV i POJ. Zbog toga je situacija nemačkih snaga u Jugoslaviji bila vrlo nepovoljna i teška. Da bi povratili jadransku obalu, Nemci su morali da upute nove jedinice.

Glavna intervencija nemačkih snaga za posedanje jadranske obale sa zaleđeni usledila je u oktobru i novembru 1943, kada su Nemci stabilizovali front u Italiji na reci Sangro •— Rapido — Gariljano. Oni su izveli na jugoslovenskom ratištu nekoliko napadnih operacija.

ODBRAMBENA DEJSTVA JEDINICA NOVJ U SLOVENIJI, ISTRI, GORSKOM KOTARU I HRVATSKOM PRIMORJU

(sheme 29, 30 i 31)

Odbrambena dejstva jedinica NOVJ u Slovenačkom primorju, Istri, Gorskom kotaru, Hrvatskom primorju, Notranjskoj i Dolenskoj, od 22. septembra cio 12. novembra 1943, izvođena su za vreme nemačke napadne^ operaci)e „Volkenbruh" poznate kao Romelova ofanziva.

Posle kapitulacije Italije, septembra 1943, u Slovenačkom primorju, Istri, Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru, Notranjskoj i Do-

[179] U vremenu septembar — decembar 1943. formirano je 10 novih divizija: 9, 19, 20. i 26. dalmatinska, 18, 30. i 31. slovenačka, 27. istočnobosanska, 29. hercegovačka i 32. hrvatska (Zagorska) i četiri korpusa: 1. proleterski, 2. udarni, 7. slovenački i 8. dalmatinski.

wo u trenutku formiranja Mornarica NOVJ imala je ukupno 10 naoružanih brodova, 30 patrolnih čamaca, blizu 200 motornih jedrenjaka, nekoliko obalskih baterija i partizanskih odreda na otocima. Radi lakšeg komandovanja, Štab Mornarice podelio je obalsko područje od Soče do Bojane na šest pomorskih obalskih sektora, ali I (tršćanski) i VI (Bokeljski) nisu u to vreme bili pod njegovom kontrolom.

lenjskoj razoružane su italijanske jedinice, stvorena velika slobodna teritorija i formirano više novih brigada i 18, 30. i 31. slovenačka divizija. Bila je prekinuta ili otežavana veza nemačkih snaga u Italiji sa komunikacijskim pravcima u dolini Save.

Nemačka Vrhovna komanda je 19. septembra naredila komandantu Grupe armija „B" feldmaršalu Elvinu Romelu da uguši ustanak i razbije snage NOV i POJ u Slovenačkom primorju, Istri i Hrvatskom primorju i posedne na tom području jadransku obalu, kao i u Gorskom kotoru i istočnoj Sloveniji.

Zadatak je poveren 2. SS oklopnom korpusu koji je u svom sastavu imao 1. SS oklopnu diviziju „Adolf Hitler", 44. i 71. pešadijsku i 162. turkenstansku diviziju, 1. tenkovski puk divizije „Hermang Gering" i 901. tenkovski puk, oko 50.000 vojnika. Korpus je doveden sa sovjetsko-nemačkog fronta, komarrdovao je general Vili Bitrih. Zadatak mu je bio da posedne obalski pojas od Soče do Crikvenice i onemogući eventualno iskrcavanje savezničkih snaga na Kvarneru, u Isti i i Tršćanskom zalivu, zatim da ovlada komunikacijama koje iz severne Italije vode preko Slovenskog primorja i dalje u dolinu Save i Panonsku niziju.[181] Operacija je šifrovana nazivom „Volkenbruh" i trebalo je da se izvede od 22. septembra do 12. novembra 1943. Trajala je 52 dana. Prema razvoju operativne situacije, vremenu i prostoru izvođenja, uočavaju se tri, mada su planirane četiri etape.

Prva etapa (22. septembra — 2. *oktobra)* obuhvata napadna dejstva oko 25.000 vojnika sa više od 100 tenkova, 30 oklopnih vozila i oko 120 jurišnih topova, uz podršku avijacije, pod komandom Štaba 44. grenadirske i 71. pešadijske divizije s ciljem da se razbiju i unište novoformirane jedinice NOV i PO u Slovenačkom primorju.

Operacija je usledila kao odgovor na opšti narodni ustanak u Slovenačkom primorju u vreme kapitulacije Italije. Fašistička vlast Italijana brzo je razbijena i oslobođeno je čitavo područje Slovenačlćog primorja osim Gorice i Trsta. Razoružane su italijanske jedinice iz sastava 23. i 24. korpusa, i to divizije „Đulija", „Torino" i „Sforceska". Slovenačlci narod, naoružan njihovim oružjem, formirao je Goričkl front, gde su Južnoprimorski i Severnoprimorslci partizanski odred bili u fazi reorganizovanja u Goričku brigadu, spremnu da spreči prodor Nemaca u Slovenačlco primorje i Istru.

Uvodne borbe počele su 22. septembra na linijii Merin — Ajševica — Solkan između delova nemačke 71. divizije i jedinica tzv. Goričkog fronta. Glavni napad 71. pešadijske i 44. grenadirske divizije (koja je do 24. septembra prikupljena na teritoriji Udina i Trsta) usledio je 25. septembra.

Frontalni napad snaga 71. divizije, 132. puka 44. divizije i 21. oklopnog puka 24. divizije iz rejona Gorice i Soške doline prema Vipavi

[181] Za prve clve etape ofanzive angažovane su, osim 71. pešadijske divizije, i po jedan ojačani puk divizija na italijanskoj teritoriji, gde još nije bio razvijen partizanski pokret. Prikupljene jedinice su bile podređene štabovima 73. pešadijske i 44. grenadirske divizije „Hoh-und Dojčmajster", dok je u četvrtoj etapi učestvovala takođe gotovo cela 162. pešadijska divizija („turkenstanska"). Isto se u toku etapa sastav menjao, ukupno je učestvovalo oko 50.000 nemačkih vojnika, a divizije koje su u njoj učestvovale bile su među najboljima. — Zdravko Klanjšek, Narodnooslobodilački rat u Sloveniji 1941—1945, str. 226—227.

i Trnovskom gozdu kombinovan je s obuhvatnim prodorima delova 71. divizije iz rejona Tolmina prema Čepovanu i Vojskom i 1. SS oklopnog puka iz rejona Monfalkone (Tržič) u pravcu Komena i Rihemberka. Iz rejona Trsta preko Krasa i iz rejona Postojne, Logateca preko Razdrtog, gde je vodila borbe brigada „Ivan Gradnik", koja se vraćala iz Notranjske u Slovenačko primorje, prodirali su delovi 71. divizije i 901. puka, takođe u pravcu Ajdovščine i u Vipavsku dolinu, i ugrozili bok i pozadinu Goričkog fronta. U toj situaciji partizanske snage ispred Gorice povlačile su se pod borbom 25. i 26. septembra na područje Trnovskog gozda, gde je u selu Otlici konačno završeno formiranje Goriške brigade.

Nemačke motorizovane i tenkovske kolone prokrstarile su Banjškom planotom, Krasom, Vipavskom dolinom i područjem Trnovskog gozda, spalile više sela i pobile nekoliko stotina nenaoružanih ljudi. Posle borbi kod Razdrtog, brigada „Ivan Granik" povukla se na planinu Nanos, gde je opkoljena od delova 71. divizije i 21. oklopnog puka, pa je u borbama 29. i 30. septembra imala znatne gubitke, a zatim se probila prema Hruševju.

Nemci su zauzeli Slovenačko primorje, prodrli iz Trsta preko Divače i Ilirske Bistrice i zauzeli Gomanjce i Obruč, ali nisu uspeli razbiti NOP i uništiti partizanske snage.[182]

Druga etapa (2 — 15. oktobra) obuhvata nastojanje Nemaca da likvidiraju snage NOVJ u Brkinima i u Istri, zatim da razbiju jedinice NOVJ u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru i posednu obalski pojas od Rijeke do Crkvenice.[183]

Dejstva u Istri (2 — 6. oktobra). Nemci su bili naročito uznemireni zbog masovnog narodnog ustanka i potpunog oslobođenja Istre, osim Pule i Kastava. Kad je Italija kapitulirala, u Istri je došlo do masovnog narodnog ustanka. Oko 10.000 ljudi, pod rukovodstvom partijskih organizacija, razoružalo je oko 8.60Ö vojnika iz 23, 5. i 11. korpusa, ne računajući karabinijere i fašiste. U Istru je stigao jedan bataljon 13. primor-

[182] Operativni štab za zapadnu Sloveniju, koji je stigao u Slovenačko primorje 23. septembra, iskoristio je usmeravanje nemačkih dejstava u Istru da bi za to vreme reorganizovao brigade; 6. oktobra je ukinuta Primorska operativna zona, a formirane su Triglavska, Goričkа i Tršćanska divizija i Tolminski, Briško-beneški i Idrijski partizanski odred.

[18J]- Za. izvršenje *druge etape,* Štab 2. SS oklopnog korpusa je angažovao:

— *u Istri:* 71. pešadijsku, delove 1. SS oklopne divizije „Adolf Hitler" i grenadirske divizije „Herman Gering" i 901. tenkovski grenadirski puk;

Operativna štab NOV i PO za Istru sačinjavali su: komandant major Savo Vukelić i politički komesar Joza Skočilić. Zbornik NOR-a, tom V, knj. 19. dok. 146, 147 i 160.

— *u Brkinama,* Pivki i duž pruge Ilirske Bistrice — Postojna — Ljubljana glavninu 44. grenadirske divizije, delove 1. SS oklopne divizije „Adolf Hitler" i 162. turkestanske divizije;

•— *u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju:* 71. pešadijsku diviziju, tenkovski puk oklopne grenadirske divizije „Herman Gering", 901. tenkovski grenadirski puk i 14. SS policijski puk.

Od 7. do 15. oktobra jedinice 162. turkestanske i 1. SS oklopne divizije „Adolf Hitler" počele su da se prebacuju (delom vozovima, a delom cestom) preko Ljubljane i Zidanog Mosta do Brežica, a odatle na Krško polje. •— Miroslav Stepančić, Nemačka ofanziva „Prolom oblaka" (I i II etapa), VIG 5/1965, str. 24—26.

sko-goranslce divizije i oko 70 rukovodilaca, koji su formirali 1. i 2. istarsku brigadu i partizanski odred „Učka". *Formiran* je i *Operativni* štab NOV i PO za Istru.

Prodorom preko Ilirske Bistrice i izbijanjem na liniju Gomanjce — Obruč, Nemci su stvorili povoljne uslove za preduzimanje napada na ustaničke snage u Istri, jer su time onemogućili izvlačenje u Gorski kotar. Posle završnih dejstava u Slovenačkom primorju, nemačke snage su u pokretu pregrupisane za napad u Brkinima i Istri.

Borbena dejstva su počela 2. oktobra prodorom 71. pešadijske, delova 1. SS oklopne „Adolf Hitler" i „Herman Gering" divizije i 901. tenkovskog bataljona iz Trsta duž zapadne istarske obale prema Kopru, Piranu i Novigradu, i preko Buzeta za Pazin, zatim iz Bazovice u Brlcine i preko čičarije prema Rijeci i Opatiji. Istovremeno su počele da nastupaju i nemačke snage iz Pule ka Labinu i iz Rijeke prema Učki i Labinu.

Operativni štab za Istru doneo je odluku da glavne snage izvuče u pravcu Gorskog kotara, a za dejstva u Istri formirao je Pulski i Pazinsko--porečki partizanski odred. Odluka je doneta dosta kasno i Nemci su iznenadili istarske jedinice. One su pružile žilav otpor nemačkim motorizovanim snagama, ali bile su preslabe da ih zaustave i prisiljene su na povlačenje, tako da su Nemci za kratko vreme ovladali skoro ćelom Istrom.

Operativni štab za Istru uspeo je da glavninu svojih snaga izvuče na masiv Planika, s ciljem da se probiju u Gorski kotar. Međutim, Nemci su već bili ovladali grebenima Crnog vrha i Obruča i jakim snagama držali komunikaciju Trst — Rijeka. Zatim su 5. i 6. oktobra koncentričnim napadima razbili istarske jedinice u Žejanskoj šumi i „pročešljali" Učku, Planiku i Lisinu. Posle borbi na Gomanjcu, Sušačko-lcastavski partizanski odred je potisnut na prostor Klana, Kastav, a pri proboju preko Obruča tako je razbijen da je samo maii broj njegovih boraca uspeo da se probije u Gorslti kotar.

Tek formirane istarske jedinice, sastavljene isključivo od novomobilisanih boraca, u sedmodnevnim borbama sa nemačkim snagama imale su preko 2.000 mrtvih i prestale su da postoje 1, 2. i tek osnovana 3. istarska brigada. Nemačke snage su se orijentirale prema Sloveniji, Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju, a u Istri Su[1] ostali samo manji delovi 71. divizije.

U Brkinima Nemci su razbili Tršćansku brigadu (kasnije je od razbijenih ostataka reorgahizovana u istoimeni bataljon), delom i Brkinsku (Sežansku) brigadu, dok se slovenačka Istarska brigada većim delom razišla kućama. Na tom prostoru jedino je brigada „Ljubo Šercer" odolela nemačkim napadima, a zatim, zajedno s ostalim brigadama 14. divizije, prešla u napad na nemačke snage duž tršćanske pruge.[184]

[184] U međuvremenu (2 — 7. oktobra) jedinice 14. divizije NOVJ (1. brigada „Tone Tomšič", 2. brigada „Ljubo Šercer", 11. Snežniška i 13. Loška brigada) vodile su teške borbe protiv delova nemačke 44. i 71. pešadijske divizije u Brkinima, Cerkniškoj dolini i duž pruge Ilirska Bistrica —• Rakelc. Dotle je, takođe, završeno formiranje brigada u Slovenačkom primorju. Goriška i Triglavska divizija prešle su u protivnapad i uskoro ponovo oslobodile veći deo teritorije, izgubljene u prvoj etapi ofanzive.

Borbena d*estva u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju.* Jedinice 13. divizije i 1. i 2. primorslto-goransko partizanskog odi~eda, uz masovnu pomoć naroda, razoružale su italijanske divizije „Murđe", „Celere", „Maćerata" i 14. obalsku brigadu 5. armijskog korpusa. Hrvatsko primorje sa otocima i Gorski kotar bili su oslobođeni, osim Rijeke, Karlobaga i Lošinja.

Nastavak nemačke operacije u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju[185] počeo je 7. oktobra, prodorom oklopnih i motorizovanih kolona iz rejona Rijeke i Sušaka, duž kvarnerske obale ka Crlcvenici, i iz rejona Ilirske Bistrice preko Gomanjca u Gorski kotar. U brzim prodorima Nemci su 7. i 8. oktobra odbacili 2. primorsko-goranski partizanski odred s položaja kod Gornjeg Jelenja prema Crnom Lugu, 3. brigadu 13. divizije sa položaja selo Martinšćica, Kuku.ljanovo, Cernile, a 2. brigadu sa položaja Hreljin, Fužine. Brigade su prikupljene kasnije u rejonu Bribir, Ledenice.

Pošto su Nemci ovladali komunikacijama koje od Rijeke vode ka Crikvenici i Delnicama i zauzeli 10. oktobra Delnice i Ravnu Goru, Štab 13. divizije naredio je da 4. brigada zatvori pravce koji iz Ogulina, Gomirja i Ravne Gore vode ka Jasenku i Drežnici, 1. brigada (prebačena iz rejona Novog) pravac Mrkopalj — Jasenik, a 2. i 3. brigada da se zadrže u rejonu Brinje, odnosno Drežnice radi sređivanja. Nemci su 11. oktobra prebacili 901. oklopni puk iz Delnica u Ogulin, odakle je narednog dana, zajedno sa 14. SS policijskim pukom, prodro prema Skradinu i .Tosipdolu. Do 11. oktobra su u rejon Delnica prebačeni 132. pešadijski puk i 44. izviđački odred 44. pešadijske divizije, koji su zatim prodrli prema Brodu na Kupi i slovenačkoj granici.

Do sredine oktobra Nemci su prokrstarili slobodnom teritorijom Gorskog kotara, a potom pristupili pregrupisavanju snaga i priprema za početak završne etape ofanzive.

Pretpostavljajući da bi Nemci mogli proširiti dejstva i van komunikacija, Štab 13. divizije je doneo odluku da glavne snage prebaci na prostoriju Delnice — Brod na Kupi, gde se već nalazio 2. partizanski odred,- odakle je vršio pritisak na komunikacije. Tamo su upućene 1. i 3. brigada, 2. brigada je zadržana za obezbeđenje bolnice kod Drežnice, a 4. brigada se prikupila u rejon Mašuna.

Međutim, Nemci su sredinom oktobra povukli delove 901. motorizovanog puka, 71. divizije i 14. policijskog puka u Ogulin radi njihovog angaždvanja u trećoj etapi ofanzive protiv NOV Slovenije. Ostale delove 71. divizije iz Hrvatskog primorja prebacili su na prostor Lokve, Delnice, a delove oklopne divizije „Herman Gering" iz Gorskog kotara u Karlovac.[186]

[185] Posle završnih borbenih dejstava u Istri, 21. oklopni puk vratio se u sastav 24. oklopne divizije, koja je od 7. do 20. oktobra prebačena iz severne Istre na Istočni front.

Još dok su vođene borbe u Istri, delovi 71. pešadijske divizije počeli su borbena dejstva u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju. Angažovan je: 195. puk 71. divizije i pridati 901. oklopni pule, kao i 14. SS policijski puk, koji se nalazio u rejonu Ogulina.

[186] Miroslav Stepančić, Nemačka ofanziva „Prolom oblaka" (I i II etapa), VIG, 5/1965, str. 3—51.

Treća etapa (15. oktobra — 12. novembra) obuhvata pokušaj da se uništi vojno i političko rukovodstvo NOP-a Slovenije i razbiju jedinice NOV u Notranjskoj i Dolenjskoj. U tom delu Slovenije nakon kapitulacije Italije stupile su hiljade novih boraca u NOV i PO, pa je Glavni štab Slovenije formirao 8, 9. i 10. ljubljansku, 12. i 13. lošku, 14. i 15. belokranjsku brigadu a 14. septembra i 18. diviziju u čiji su sastav ušle 8, 9. i 10. brigada. Početkom oktobra formiran je 7. korpus u čiji su sastav ušle 14, 15. i 18. divizija.[187]

Ocenjujući da na području Dolenjske i Notranjske ima oko 20.000 boraca NOV i POJ od kojih 6.000 do 7.000 sa borbenim iskustvima, Štab 2. SS oklopnog korpusa planirao je da sa kružne osnovice oko slobodne teritorije Dolenjske i Notranjske, koncentričnim nastupanjem oklopnih, rootorizovanih i pešadijskih kolona, „pročešlja" je po delovima i stvaranjem uzastopnih obruča oko razdvojenih jedinica NOV uništi ih ili razbije, najpre na području Gorjanaca i Žumberlta, zatim u šumama Kočevskog roga, pa na području planina Velike gore i Snežnika i, na kraju, u zahvatu planina Mokreca, Krima i Rakitniške planine. Pod komandom tri štaba divizija (44, 71. i 162), u dvanaest pukova i ojačanjima angažovano je 45.000 do 48.000 ljudi, 110 tenkova, 10 samohodnih i 140 protivtenkovskih topova.[188]

Sedmi korpus NOVJ, koji se nalazio u Notranjskoj i Dolenjskoj, imao je 14, 15. i 18. diviziju sa 11 brigada i tri diviziona artiljerije, ukupno oko 12.000 boraca. Glavni štab NOV i PO Slovenije odlučio je da manevarskom odbranom uspori nadiranje nemačkih kolona, kako bi stvorio vreme potrebno za evakuaciju ranjenika i materijala zaplenjenog prilikom kapitulacije Italije.

[187] Da bi se oslabio pritisak nemačkih snaga u Brkinima, Pivki i delu Notranjske, Glavni štab Slovenije je još u drugoj etapi ofanzive naredio Štabu 7. korpusa da 15. i 18. divizijom pređe u protivnapad na neprijatelja na liniji Rakek — Borovnica — Ljubljana — južno od Save — Krško — Brežice. Sedmog oktobra je 15. divizija prešla u napad na frontu od Temeniške doline do Kostanjevice u pravcu doline Save (prema Litiji, Sevnici i Krškom), a 18. divizija na frontu Stična — Grosuplje prema Litiji, Ljubljani i Borovici., U opštem napadu brigada 15. i 18. divizije, zauzeto je više nemačkih uporišta.-između bivše italijansko-nemačlce đemarkacione linije i Save, dok sir delovi 18. i 14. divizije svakodnevno rušili prugu Ljubljana — Postojna; 14. oktobra jedinice 14. divizije porušile su i Štamperov most kod Verda, -jedan od najvažnijih objekata na toj pruzi.

[188] Štab 2. SS oklopnog korpusa premešten je već 12. oktobra iz Opčina u Ljubljanu, a toga dana počelo je prebacivanje i 1. SS oklopnog puka 1. SS oklopne divizije „Adolf Hitler" u rejon Krškog. Od 22. septembra do 5. oktobra prebačena je iz Nojhamera (Neuhammer) u Šleziji preko Koruške i Tervizija (Tervizi, Trbiž) u Unine 162. pešadijska divizija (303. i 314. pešadijski i 236. artiljerijski puk), gde je preoružana od ruskog na italijansko naoružanje, a zatim je do 19. oktobra železnicom, preko 60 transporata, prevezena preko Tarvizija, Kalgenfurta, Maribora i Zidanog Mosta u prostor Sevnica, Brežice, Jastrebarsko, Karlovac. Za to vreme prebačena je iz Mantove u Italiju i glavnina 44. pešadijske divizije; njen 134. puk razmešten je duž pruge Ljubljana — Postojna, 131. puk duž pruge Postojna — Rijeka, dok su 132. puk i 44. izviđački odred već bili u prostoru Delnica, Brod na Kupi. Do 20. oktobra u potpunosti je izvršeno pregrupisavanje i koncentracija ostalih nemačkih snaga za završne borbe u ofanzivi, koje su svojim rasporedom okruživale teritoriju Ljubljanske pokrajine •— Zdravico Klanjšek, n.d., str. 232—233.

Uvodne borbe počele su 15. oktobra duž bivše italijansko-nemačke demarkacione linije južno od Save, između Polšnika i Kostanjevice, gde su napadali delovi 162. divizije i SS jedinice na položaje 15. divizije. Glavni napad usledio je ujutro 21. oktobra, tako što su 314. puk 162. divizije i 1. SS oklopni puk prodrli u Kostanjevicu, odbacili 4. brigadu „Matija Gubec" s položaja kod Šent-Jerneja, zatim tenkovima i motorizovanim delovima izbili u Novo Mesto, Semič i Črnomelj, a sutradan zauzeli i Metliku. Istovremeno su prema Beloj krajini prodrli iz rejona Ogulina dolinom reke Dobre 901. oklopni puk, koji se 22. oktobra spojio u Črnomelju sa 1. SS oklopnim pukom, a sa položaja Ogulin — Vrbovsko 14. SS policijski puk i iz rejona Vrbovsko — Delnice 132. puk 44. divizije opštim pravcem prema Kočevju. Na tim pravcima branile su se jedinice 7. korpusa, i to 15. divizija na području Gorjanaca i u Beloj krajini, 13. proleterska brigada „Rade Končar" u Žumberku, a delovi 18. i 14. divizije na Kočevskom rogu.

Radi pružanja pomoći slovenačkim divizijama, Glavni štab NOV i PO Hrvatske naredio je 18. oktobra 13. diviziji da svoja dejstva orijentiše na komunikaciju Ogulin — Sušak, u pozadini napadnih nemačkih snaga na kočevskom pravcu, gde su vođene najžešće borbe. Odbranu tog pravca organizovao je, po naređenju Glavnog štaba Slovenije, poseban Operativni štab, pod čiju su komandu stavljeni 9. brigada 18. divizije, delovi 1. brigade 14. divizije i Železničke brigade. Savlađujući njihov otpor, neprijatelj je posle trodnevnih borbi probio položaje i 24. oktobra ušao u Kočevje. U toku 25. oktobra nemačke snage su prokrstarile Belom krajinom i Kočevskim rogom.

Pošto su stvorili širi obruč oko Kočevskog roga,[189] nemačke snage pod komandom Štaba 44. divizije prokrstarile su tom teritorijom od 26. do 30. oktobra i uspele da delom razbiju Železničlcu brigadu, a otkrivena grupa teških ranjenika zverslci je poubijana.

Za to vreme ojačani 19. SS policijski i 112. artiljerijski puk, nastupajući sa severa iz rejona Boštanj — Šentjanž ob Savi, i delovi 1. SS oklopnog puka iz rejona Novo Mesto, Soteska „čistili" su clelove Dolenjske severno od reke Krlce prema Savi. S njima su vodile borbe jedinice 15. divizije, i to: 5. brigada kod Vodica, Brezovog, Čeplja, Brezja i Čateža, 12. brigada kod Mokronoga i, zajedno sa 4. brigadom, na Tršlcoj gori i u okolini Novog Mesta.

Jedinice 14. divizije vodile su oštre odbrambene borbe u Brkinima i Notranjskoj sa glavninom 71. divizije i delovima 44. divizije, koji su nastupali od Rakeka u Cerkniško dolinu, od Ilirske Bistrice prema Mašunu i Prezidu, od Klane ka Leskovoj dolini i od Mrzle Vodice ka Osilnici i Loškoj dolini.[190]

Od 1. do 4. novembra su 8. i 10. brigada 18. divizije i 5. brigada 15. divizije vodile veoma oštre borbe na sektoru Škofljica, Grosuplja, Krka, Stično, u kojima su imale velike gubitke, posebno 10. brigada.

189 Obruč se protezao na liniji Novo Mesto •— Soterska — Smuka (1. SS ok. puk) — Stari Log — Mala Gora —• Kočevje — Knežja Lipa (glavnina 44. pd) — N'einška Loka — Mavrlen (14. SS policijski puk) — Dobliče — Črnomelj (901. oki. puk) — Semič — Jugorje — Novo Mesto (303. pp 162. pd).

190 Krajem oktobra 1. SS oklopni puk prikupljen je u Ljubljani i upućen u Beč u sastav 1. SS oklopne divizije „Adolf Hitler", koja je zatim otišla na Istočni front.

Snage 44. divizije, ojačane 901. oklopnim pukom i 14. SS policijskim pukom, izvele su od 31. oktobra do 7. novembra „čišćenje" na Kočevskom rogu i u Loškoj dolini, gde su se nalazili Štab 14. divizije sa 2. brigadom „Ljubo Šercer" i 9. brigada 18. divizije. Veštim manevrisanjem brigade su se bez većih gubitaka izvukle iz uzastopnih obruča koje je neprijatelj stezao oko njih. Glavnina 71. divizije nastavila je s ,,pročešljavanjem" područja u zahvatu planina Snežnika i Javornika bez većeg uspeha jer se 1. brigada „Tone Tomšič" iz rejona Leskove doline izvukla preko Blatne Drage, pored Snežnika i Mašuna u Cerkničku dolinu.

Završna borbena dejstva, od 6. do 12. novembra, vođena su protiv 18. divizije na prostoriji Krim — Molcrec — Rakitniška planina. Probijajući se iz obruča, 8. i 10. brigada vodile su veoma teške borbe kod Krvave Peći na Molcrecu i u rejonu Krim, Rakitna gde su probile nemački obruč, a zatim se do 13. novembra prebacile na planinu Veliku goru.[191]

Zaključak. Nemci su u operaciji „Volkenbruh" ovladali lukama i obalskim pojasom u Slovenačkom primorju, Istri i Hrvatskom primorju i najvažnijim komunikacijama i raskrsnicama u njegovom zaleđu i u Sloveniji. Pored toga, oni su naneli teške gubitke tek formiranim jedinicama NOV u Slovenačkom primorju i Istri, talco da se u Istri moralo početi iznova. Naročito su surovo postupali Nemci sa civilnim stanovništvom, pljačkali su i palili domove i pravili druge zločine, ali nisu uspeli da unište ostale snage NOV i POJ, niti da slome borbeno jedinstvo naroda, a slovenačlce i hrvatske jedinice su ponovo nakon izvesnog vremena preuzele inicijativu.

Operativna slabost je bila što su se neposredno pred početak nemačke ofanzive jedinice NOV i PO Slovenije nalazile na periferiji slobodne teritorije, koja je železničlcim prugama Ljubljana — Šent Peter na Krasu — Rijeka i Šent Peter na Krasu — Trst bila podeljena na istočni (Notranjslca i Dolenjslca), zapadni (Slovenačko primorje) i južni (Brlcini i Ćićarija) deo.

Nemci su u napadnim dejstvima angažovali jake oklopne, motorizovane i pešadijske snage, podržane artiljerijom i avijacijom, dole su jedinice NOVJ bile bez tenkova i avijacije, a imale su skromnu artiljeriju, neobučeno ljudstvo u novoformiranim jedinicama*^..;fle uvek dobro vođene, naročito one u Istri. Nemačke snage nastupale" su, uglavnom, duž glavnih komunikacija, a posle zauzimanja gradova i većih naseljenih mesta vršile su sistematski čišćenje okruženog područja, paleći sela i ubijajući narod i zarobljene "borce i starešine, političke aktiviste i simpatizere NOP-a.

[191] Jedinice 5. SS divizije „Viking" i ustaško-clomobranski delovi, koji su bili prodrli u Žumberalc i Belu krajinu, među prvima su se vratili u prostor Karlovac — Jastrebarsko. Po završenim dejstvima, tenkovski puk SS grenadirske divizije „Herman Gering" i 44. grenadirska divizija prebacili su se na italijanski front; 162. turkestanska divizija preuzela je osiguranje pruge u Slovnačkom primorju i Beneškoj Sloveniji; u Novom Mestu, Kočevju i Velikim Leščama uspostavljena su jaka neprijateljska uporišta, čije su posade formirali delovi 14. SS policijskog puka i Rupnilcovog domobranstva; 901. tenkovski grenadirski puk je vraćen u karlovački prostor i od 15. novembra potčinjen Komandi Jugoistoka. — Zdravko IClanjšek, n.d., str. 233—239; Miroslav Stepančić, Nemačka ofanziva „Prolom oblaka" (III etapa), VIG, 6/1965, str. 29—38.

Jedinice NOV i PO Slovenije i Hrvatske formirane posle kapitulacije Italije, sa boračkim sastavom bez dovoljnog, bolje reći, bez ikakvog borbenog iskustva, pretrpele su znatne gubitke. Neke od njih su razbijene, a druge, opet, zbog smanjenog brojnog stanja, rasformirane.[192] Ipak, glavni cilj neprijatelja da potpuno razbije NOP i uništi njegove oružane snage nije postignut.

Snage NOV, mada su izgubile oko 20 posto svog sastava, većinom mladih, neiskusnih boraca, očuvale su se i veoma učvrstile. To je omogućilo 7. korpusu da po završenoj ofanzivi u Dolenjskoj i Notranjskoj pređe u opšti napad sa 14. divizijom protiv domobranskih uporišta u Notranjskoj, a zatim u pravcu Velike Lašće — Kočevje, dok je 15. divizija napala i blokirala Novo Mesto i onemogućila uspostavljanje drugih uporišta u Dolenjskoj, a 18. divizija orijentisana je prema Gorskom kotaru. Do kraja novembra ponovo je oslobođeno područje Dolenjske i Notranjske, osim Kočevja, neposredne okoline Ljubljane i nemačkih uporišta duž pruge Ljubljana — Postojna.

Koliki značaj su Nemci pridavali ovoj ofanzivi, vidi se i iz toga što je plan ofanzive dostavljen Hitleru na odobrenje, koji je delimično revidirao način izvođenja i zadatke u četvrtoj etapi. Na samom početku ofanzive, 23. septembra, Hitler je smatrao za potrebno da upozori feldrnaršala Romela da se ustanak u Istri mora razbiti bezobzirnom surovošću i da one koji pružaju otpor treba odmah streljati. Što se tiče načina angažovanja snaga i izvođenja operacije Hitler je rekao da moraju biti takvi da se postigne najveći mogući uspeh, tj. da posle završene operacije slovenački narod ne bi trebalo da predstavlja više nikakvu opasnost i da se glavnina nemačkih snaga posle toga može angažovati na drugim stranama. Posebno je naglašeno da se u toku dejstva prema pripadnicima NOP postupa nemilosrdno, kako su i činili tokom cele operacije.

ODBRAMBENA DEJSTVA JEDINICA 8. KORPUSA I MORNARICE NOVJ U MAKARSKOM PRIMORJU, NA PELJEŠCU I OTOKU KORČULI

(sheme 32 i 33)

Odbrambena borbena dejstva jedinica 8. korpusa i Mornarice NOVJ u Makarskom primorju, na Mosoru i Biokovu, na poluotoku Pelješcli'i otoku Korčuli vodena su za vreme nemačke napadne operacije „Herbstgeviter" koja je počela 5. oktobra a završila 25. decembra 1943.

Za zaposedanje obalskog pojasa u Dalmaciji angažovane su nemačka 114. i 118. lovačka i 7. SS divizija „Princ Eugen"[193] i ustašlco-

[192] Rasformirane su: Rapska, Snežniška, „Simon Gregorčić", Goriška, Železničarska, Tržaška, 1. i 2. istarska brigada i nekoliko partizanskih odreda. Prema nemačkim podacima, samo u Ljubljanskoj pokrajini (u III etapi ofanzive) pobili su 3.603 i zarobili 3.201 borca i pripadnika NOP-a. — Miroslav Šćepanović, n.č., str. 76—77.

[193] SS-dobrovoljačka divizija „Princ Eugen" se u nemačkim dokumentima, od decembra 1943, javlja pod nazivom 7. SS-divizija „Princ Eugen". — Zbornik NOR-a, tom XII, knj. 3, str. 660 i 693.

-domobranske jedinice. Krajem septembra Nemci su zauzeli Split, a u drugoj polovini oktobra i početkom novembra otoke ispred Šibenika i poluotok Pelješac. Zatim su pristupili osvajanju Makarslcog primorja, Korčule, Brača, Šolte i Hvara, a toj su operaciji dali naziv „Herbst-geviter".

Operacija je izvedena kao odgovor na to što je, neposredno posle kapitulacije Italije, na području Makarslcog primorja i srednjodalmatinskim otocima formirana 26. dalmatinska divizija u koju su ušle 11, 12. i 13. dalmatinska brigada i partizanski odredi, kao i što su u Dalmaciji tada formirane 9, 19. i 20. divizija pa je naredbom Vrhovnog štaba NOV i POJ od 7. oktobra formiran 8. korpus NOVJ, u koji su ušle 9, 19, 20. i 26. divizija. U drugoj polovini oktobra u Hvaru je formiran Štab Mornarice NOVJ, kao i štabovi pomorskih obalskih sektora (POS).

Nemci su počeli nastupanje u Dalmaciji pred kapitulaciju Italije, što se razvilo u uporan i žilav napor da posednu Jadransku obalu i otoke. U tim borbama tokom septembra i oktobra glavnina 8. korpusa odbačena je s obale, jedino se 26. divizija održala u Makarskom primorju, na poluotoku Pelješcu i srednjodalmatinslcim otocima. Od mornaričkih jedinica, na ovom području nalazio se 4. POS sa sedištem na Hvaru, a 5. POS bio je na Korčuli.

Zauzimanjem Splita (27. IX 1943) i čvrstim držanjem komunikacije Mostar — Imotski — Split, kao i ušća Neretve, Nemci su prekinuli neposrednu operativnu vezu između snaga u Makarskom primorju i na srednjodalmatinslcim otocima sa ostalim jedinicama 8. korpusa — 9, 19. i 20. divizijom, lcoje su se nalazile u unutrašnjosti Dalmacije.

Jedinice 26. divizije tokom oktobra uspešno su branile i lconsoliciovale odbranu slobodne obale s otocima, od Splita do ušća Neretve (osim Omiša, Makarske, Ploča i Stona) i poluotok Pelješac. Međutim, odsecanjem još slobodnog primorskog područja otežano je uspostavljanje „kanala" za prebacivanje savezničke pomoći u unutrašnjost, a držanjem Makarslcog primorja i srednjodalmatinslcih otoka neprijatelju je sprečavan pomorski saobraćaj duž obale, čime je znatno slabila njegova odbrana u neposrednom zaleđu.

Zbog toga se smatralo u Vrhovnom Štabu %ÖV i PO.T i Štabu 8. korpusa da ovu teritoriju treba i dalje braniti, pa* je naređeno 26. diviziji[194] da s 1. dalmatinskom brigadom *9.* divizije i 11. brigadom brani Makarsko primorje, a s- 12. i 13. brigadom i otočnim partizanskim odredima Korčulu, Hvar, Vis, Brač i Šoltu.

Štab nemačkog 5. SS brdskog armijskog korpusa, pod komandom generala Fridriha Plepsa, postupajući po planu operacije „Herbstgeviter" odlučio je da najpre ovlada Pelješcom, zatim Malcarslcim primorjem, potom srednjodalmatinslcim otocima. Za ovo su angažovani 7. SS „Princ Eugen" i 118. lovačka divizija i 2. ustaški prometni zdrug.

*[94] Štab 26. divizije sačinjavali su: major Niko Martinović, komandant, Vojin Popović politički komesar i potpukovnik Stanko Parmač, načelnik štaba; Štab Mornarice NOVJ činili su: komandant general-major Josip Cerni, politički komesar Petar Raclović i načelnik štaba major Uroš Mardešić. — Josip Broz Tito, Sabrana djela, tom 17, str. 28.

Operacija je počela 5. oktobra pokušajem iskrcavanja na poluotok Pelješac i završila se zauzimanjem Korčule 25. decembra 1943. Trajala je 82 dana, a prema vremenu i mestu izvođenja uočavaju se tri operativne celine — etape.

Borbe na Pelješcu (5. oktobra — 13. novembra). Kada su Nemci početkom oktobra zauzeli Ston, nekoliko puta su pokušali da prodru na Pelješac kopnenim putem, ali su odbijeni. Zatim su 5. oktobra pokušali da se iskrcaju na severnu obalu u rejonu Drače. Međutim, brzom interven čijom jedinica Mornarice NOVJ iz luke Drače, posle dvosatne borbe su odbijeni i prisiljeni na povlačenje. Zatim su delovi 7. SS i 118. divizije izvršili 23. oktobra novi napad na Pelješac sa kopna i mora i odbacili 13. brigadu. Štab 26. divizije je odmah uputio na Pelješac 1, dalmatinsku brigadu (koju je dobio pod svoju operativnu komandu), gde su se idućih dana nastavile borbe. Zapravo, 13. i 1. brigada su aktivnom odbranom na liniji Oskorušno — Županje Selo — Potočine uspešno zadržavale nemačke snage koje su pokušavale da zauzmu Pelješac. Zbog nepovoljnog razvoja situacije na Biokovu, napušten je Pelješac sa koga su se 10/11. novembra povukle 1. dalmatinska brigada u Podgoru, zatim rt rejon Zagvozd — Grabovac, a 13. dalmatinska brigada na otok Korčulu. Borbe na Pelješcu bile su veoma žestoke, što potvrđuju obostrano veliki gubici: jedinice NOVJ imale su 230 mrtvih i ranjenih, a neprijatelj 350 izbačenih iz stroja.[195]

Borbe za Makarsko primorje (30. oktobra •— 16. novembra). Od 30. oktobra do 5. novembra vodile su se manje borbe u rejonu Posušja, Imotskog i Trilja, gde je angažovana 9. divizija. Istovremeno su Nemci preduzeli čišćenje područja Mosora, nastupajući iz Splita uz sadejstvo ustaša iz Omiša koji su se kretali u pravcu Gata.

Nakon dvodnevnih borbi, nemačke snage su odbacile Mosorski partizanski odred ka Zadvarju, ovladale Mosorom i deblokirale Omiš. Radi pružanja pomoći odbrani Mosorskog partizanskog odreda prebačena je 9. brigada 20. divizije sa Brača preko Baške Vode prema Zadvarju. Međutim, i pored preduzetih protivmera, nemačke kolone, nastupajući koncentrično iz Imotskog, Trilja, Klisa i Splita, izbile su do 10. novembra u rejon Zadvarja. Tako su na prostoru Studenici, Lovreč, Šestanovac, Zadvarje koncentrisane jake nemačke snage radi zauzimanja Makarslcog primorja. U narednim borbama nemačke snage dovele su 26. diviziju u tešku situaciju, jer su se njene jedinice našle zbijene na malom prostoru. Nalazeći'se u takvoj situaciji, Štab 26. divizije je odlučio da. sa 1, i 11. brigadom noću 14/15. novembra izvrši proboj neprijateljskog obruča sa Biokova u pravcu Aržana i da na taj način omogući ostalim jedinicama izlazak iz okruženja. Ovaj napad je bio bezuspešan.

Želeći da na svaki način stvori uslove za izvlačenje 26. divizije, Štab 8. korpusa je noću 15/16. novembra pokušao da spolja razbije neprijatelja na pravcu Studenci •—• Zadvarje angažovanjem 4. brigade 9. divizije i 5. i 6. brigade 19. divizije, i da prisili na povlačenje njegove snage koje su prodrle do obale. Treća brigada 9. divizije imala je zadatak

[195] Fabijan Trgo, Njemačka ofanziva na Makarsko primorje i srednjodalmatinske otolce, VIG 5/1956, str. 14—19.

da vi-ši pritisak na Posušje i Imotski, a 10. brigada 20. divizije da napadne na Trilj i obezbedi pravac ka Lovreču i Aržanu. U toku 15. novembra nemačke snage su produžite nastupanje iz Zagvozda, Slivna i Vrgorca ka obali i potisnule delove 26. divizije. Na pravcu Baška Voda — Makarska odbacile su 9. brigadu i Makarski partizanski odred i povezali se sa posadom u Makarskoj.

Pošto napad delova 9, 19. i 20. divizije nije dao očekivane rezultate, izvlačenje 26. divizije prema Aržanu bilo je onemogućeno. Zbog toga je Štab 26. divizije odlučio da se sa 1. i 11. brigadom i 9. brigadom 20. divizije i partizanskim odredima povuče na Hvar i Brač. Pošto su angažovane jedinice 4. POS-a u Podgori, Drašnicama i Igranima, noću 16/17. novembra uspešno je izvršeno povlačenje 26. divizije i ostalih snaga na Brač i Hvar.

Ovim su Nemci zaposeli obalu od Splita do ušća Neretve, gde je odbranu preuzela 118. lovačka divizija, a 7. SS divizija prebačena je na prostoriju Ljubušlci, Mostar, Nevesinje,[196] Tada su 1. i 11. brigada organizovale odbranu Hvara, 12. brigada imala je zadatak da i dalje brani Brač i Šoltu, a 13. brigada Korčulu i Mljet, dok je jedan bataljon 11. brigade upućen na Vis. Za rukovođenje odhranom od Štaba 26. divizije i Štaba Mornarice NOVJ formiran je zajednički *Operativni štab,* koji je operativno područje podelio na tri sektora, i to: 1. sektor činili su otok Brač i Šolta, 2. sektor Pivar i Vis i 3. sektor otoci Korčula, Mljet i Lastovo.

Borbe na otoku Korčuli (22 — 25. decembra). Nemci su preduzeli napad na otok Korčulu kada je polovinom decembra glavnina 8. korpusa potisnuta iz većih centara i sa glavnih komunikacija Dalmacije. Zapravo, Štab 5. SS brdskog armijskog korpusa planirao je zauzimanje srednjodalmatinskih otoka, s ciljem da razbije 26. diviziju, spreči veze NOVJ sa saveznicima u Italiji i da otoke kao istaknute položaje organizuje za odbranu od eventualnog savezničkog iskrcavanja.[197]

U okviru organizacije odbrane Korčule 13. brigada branila je severoistočnu obalu od rta Ražnjića do Račišća, 1. prekomorska brigada, koja je došla sa Visa, od Račišća do uvale Brna, a preostali deo do rta Ražnjića branio je Korčulanski partizanski odred. Istovremeno planiran je i prepad 13. brigade na poluotok Pelješac.

Nemačke snage prikupljene na poluotoku Pelješcu, postignuvši iznenađenje otpočeli su 22. decembra, posle artiljerijske pripreme i uz podršku avijacije, desant na Korčulu i to baš u vreme-käda je 13. brigada nameravala da izvrši napad na Pelješac. Iskrcali su se na slabije branjene položaje u uvali Samograd-i dosta brzo učvrstili mostobran širine oko 9 km. Zatim su, savladavši otpor delova 1. prekomorske i 13. dalmatinske brigade, jednom kolonom prodrli u Punat, a drugom u grad Korčulu.

[m] U borbama na Pelješcu i za Makarsko primorje jedinice NOV i POJ su imale 711 (182, 528) poginulih i ranjenih a nemački gubici iznosili su 1.136 (683, 453) poginulih i ranjenih, od toga 480 vojnika i 4 tenka i 2 kamiona u borbama za Makarsko primorje. — Oslobodilački rat, knj. 1, 579—586; Fabijan Trgo, n. d., 25—33.

[197] *U* napadu na Korčulu Nemci su angažovali: dva bataljona 750 puka, 1. bataljon obalskih lovaca i artiljerijski divizion 668. artiljerijskog puka, odred ratnih brodova i 20 raznih brodova i čamaca (oko 2.000 vojnika i 6 tenkova). — Fabijan Trgo, n. cl., 33—36; Zbornik NOR-a, tom XII, knj. 3, dok. 176.

Radi sprečavanja prodora Nemcima na zapadni deo otoka, Operativni štab je od delova 13. dalmatinske i 1. prekomorske brigade, noću 22/23. decembra, organizovao odbranu na liniji Samograd •— Ljubok. Međutim, koristeći slabo borbeno obezbeđenje branioca i maglu, nemačke jedinice su, dejstvom tenkova s fronta i ubačenih delova iz pozadine, brzo savladale njihov otpor i prodrle do Čare. Zbog toga je Operativni štab izvukao jedinice da organizuju odbranu istočno od Smokvice. Noću 23/24. decembra pristigla su sa Hvara dva bataljona 1. dalmatinske brigade koji su angažovani u odbrani, pa je prodor nemačkih tenkova i pešadije iz Čare ka Smokvici bio zaustavljen, a odbrana, donekle, stabilizovana. Pred veče 24. decembra nemački delovi su se iskrcali u Karbunu, iza linije odbrane, pa je komandant 26. divizije, da bi se izbeglo okruženje, naredio povlačenje svih snaga s Korčule na otok Vis i Hvar. Zatim su se 1. i 13. dalmatinska i 1. prekomorska brigada i Korčulanski partizanski odred povukli na mostobran Vela Luka •— Pelistadica, odakle je najpre počelo evakuisanje zbega, zatim i jedinica. Prevoženje izbeglica, delova 13. dalmatinske i 1. prekomorske brigade otpočelo je noću 24/25. decembra i nastavljeno sledećih noći. Izjutra 28. decembra Orjenski partizanski odred i jedna četa 13. brigade napustili su Mljet i krenuli ka Visu, a 31. decembra Nemci su se iskrcali na Mljet. Tako su Nemci, postigavši iznenađenje, posle trodnevnih borbi, zauzeli otok Korčulu i Mljet i jedinicama NOVJ naneli osetne gubitke, 1.155 poginulih i zarobljenih.[198]

Na zajedničkom sastanku Štaba 26. divizije, Mornarice NOVJ i Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju, pretresan je slučaj koji se dogodio na Korčuli i analizirane ispoljene slabosti. Tom prilikom je odlučeno da se otoci i dalje brane. Međutim, u toku narednih dana, duž obale i na zauzetim otocima Nemci su koncentrisali jake snage, pa je promenjena ranija odluka i 29. decembra rešeno da se jedinice 26. divizije, 4. i 5. POS-a prebace na Vis i tamo organizuje odsudna odbrana.[199]

Zaključak, Nemci su napadnom operacijom „Herbstgeviter" zauzeli poluotok Pelješac i Makarsko primorje, poseli čitavu obalu od Splita do Stona i time presekli kopneni deo glavnog pravca dotura i evakuacije 8. korpusa NOVJ koji je išao pravcem Vis — Hvar — Podgora — Aržano — Livno, a zauzimanjem Korčule stvorili su operacijsku osnovicu za

[198] U borbama na Korčuli jedinice NOV i POJ imale su 1.155 poginulih, zarobljenih i nestalih boraca (od toga 13. brigada 600, 1. prekomorska brigada 300 i Korčulanski partizanski odreci 250) i izgubile sve topove (tri 105 mm, dva 75 mm i šest pt 75 mm). — Fabijan Trgo, n. d., 36—50; Jovan Vasiljević, Mornarica Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, Beograd 1972, 159—165.

Komandant 26. divizije major Nikola Martinović (s. Bajice, Cetinje 1915 — Hvar 1943) tada je smrtno ranjen. Pre rata ofocir JV. U NOR-u od 1941, član KPJ oc! 1942. godine. Narodni heroj' — Josip Broz Tito, Sabrana djela, tom 17, str. 443, tom 18, str. 297—298.

[199] Povlačenje jedinica NOV i POJ na otok Vis izvršeno je: 13. brigada i 1. prekomorska brigada sa Korčule 24/25. decembra, 1. i 12. brigada sa Hvara i Brača 30/31. decembra do 1. januara i 11. brigada sa Hvara 19/20. januara 1944. Zatim su sa Visa na Dugi otok prevezene: 1. prekomorska brigada 3/4. a 13. dalmatinska brigada 17/18. januara 1944. Iskrcavanje Nemaca na otoke izvršeno je: 750. puka 22—25. decembra na Korčulu, a 31. decembra 1943. na Mljet; 2. bataljona 893. puka 264. divizije 11/12. januara na Šoltu, 738. puka 118. divizije 13/14. januara na Brač i 2. bataljona 738. puka 19/20. januara 1944. na Hvar. — Oslobodilački rat, knj. 2, 33—44; Jovan Vasiljević, n. d., 165—171.

dalja dejstva na ostale srednjodalmatinske otoke koji su napušteni osim Visa. Ovladavši srednjodalmatinskim otocima, nemačko komandovanje je stvorilo uslove za odbranu Dalmacije od eventualnog savezničkog iskrcavanja. Istovremeno su došli u povoljniji položaj da sprečavaju prevoženje opreme, hrane i ljudstva između otoka i kopna i da efikasnije štite svoje pomorske veze, od Albanije prema Istri i Trstu. Odbranom i obezbeđenjem otoka Visa, 2.6. divizija je omogućila Vrhovnom štabu da pod povoljnim uslovima, od juna do oktobra 1944, s Visa rukovodi NOR-om i obavlja aktivnosti vezane za međunarodno priznanje NOP-a.

Dvadeset šesta divizija jedina je divizija NOVJ koja je kao celina veći deo svoje borbene aktivnosti ispoljila na otocima, što je bilo veoma značajno iskustvo za naredna dejstva. Uloga mornaričkih jedinica u dejstvima 26. divizije sastojala se u prevoženju trupa do predviđenih rejona iskrcavanja, obezbečtivanju konvoja i u prihvatanju i evakuaciji ranjenika.

U ovoj operaciji najveći problem bio je komandovanje jedinicama NOVJ. Posebno je došao do izražaja zbog toga što je kopnenim jedinicama 26. divizije naređivao Štab 8. korpusa, koji je bio na Dinari i daleko od bojišta i što je primao naređenja od Glavnog štaba Hrvatske i Vrhovnog štaba, a mornaričkim snagama je komandovao Štab Mornarice NOVJ kome je neposredno naređivao Vrhovni štab i bio je u centru događaja. Razlike u gledanjima nisu bile male, naročito u odbrani Visa, što je presekao maršal Tito u januaru 1944. Razlika je bilo i u organizaciji odbrane morske obale i otoka. Linijski raspored jedinica duž obale otoka bilo je slabo rešenje, pošto su bile rascepkane i razvučene, a borbena sredstva delconcentrisana, dok su rezerve za taktičku upotrebu bile svedene na minimum. Takvim rasporedom nije se moglo sprečiti Nemce da se iskrcaju na onaj odsek obale otoka koji izaberu i zato su skoro svuda uspevali. Znatno je bio otežan i rad na organizacionom i moralno-političkom učvršćivanju jedinica. Sve su to bila značajna operativna i taktička iskustva lcoja će se koristiti u odsudnoj odbrani Visa tokom prve polovine 1944. godine.

* *

Nastavljajući posedanje obale i otoka, Nertici su u novembru i decembru zaposeli otoke Veliki i Mali Drvenik, iskrcali se na Krk, Cres i Lošinj. Istovremeno su se Štab i jedinice 2. POS-a povukli sa Kvarnerskih otoka na Dugi otok-.

Pošto su izbilriia istočnu obalu — jugoslovensku obalu Jadrana, Nemci su pristupili formiranju svoje mornarice od pojedinih italijanskih brodova koje su zaplenili ili doveli iz Grčke, čime se menja sistem nemačke odbrane i lcomandovanja.[200]

[200] Komanda Jadrana, čiji se štab nalazio u Opatiji, imao je u svojoj nadležnosti celu istočnu obalu Jadrana od Tržiča do Valone. Ona je bila podeljena na četiri operativna područja, u nadležnosti pomorskih komandanata Istre, severne Dalmacije, južne Dalmacije i Albanije, a granice između njih približno su se poklapale sa granicama operacijskih područja pojedinih armijskih korpusa (2. SS-olclopnog, 15. brdskog, 5. SS-brdslcog i 21. brdskog armijskog korpusa). Svrha talco usaglašene podele bila je da se olakša sadejstvo kopnenih i pomorskih snaga. —• Jovan Vasiljević, n. d,- str. 172—174.

Po odobrenju Vrhovnog štaba NOV i POJ, u vodama istočne obale Jadrana, naročito sa otoka Visa, dejstvovale su od decembra, i lake savezničke pomorske snage i avijacija.[201]

Tako je Mornarica NOVJ u četvoromesečnim borbama za obalu, zadržala operacijsku osnovicu Dugi otok — Kornati — Žirje •— Vis — Lastovo i zajedno sa jedinicama 26. divizije, savezničkim pomorskim i vazduhoplovnim snagama nastavila borbena dejstva.

Otok Vis je postao bastion NOVJ i centar pomorskih veza sa saveznicima u Južnoj Italiji i sa partizanskim odredima na otocima i jedinicama NOVJ na kopnu. Hiljade izbeglica s obale i ostalih otoka evalcuisane su preko Visa u Italiju i Egipat, kao i veliki broj ranjenika i bolesnika iz jedinica NOVJ koji su upućeni u bolnice u Italiji.[202]

Uspostavljanje čvršće veze između naše obale i južne Italije preko otoka Visa, još više je doprinelo da istina o NOR-u brže prodire u svet. To je uticalo na brže opredeljenje hiljada Slovenaca i Hrvata iz Slovenačkog primorja i Istre za NOP, zatim na prikupljanje u Italiji bivših logoraša iz Jugoslavije i na dalje osipanje političke emigracije i njenih ustanova koje su delovale pod okriljem jugoslovenske vlade u izbeglištvu. To je omogućilo da se u južnoj Italiji formiraju prekomorske brigade, koje su prebačene preko Visa u Jugoslaviju i učestvovale u NOR-u[203]

Razmer oružane borbe u Jugoslaviji, angažovanje sve većeg broja nemačkih snaga protiv NOP-a i uspesi NOV i POJ potvrdili su ranije uverenje saveznika o izuzetnom značaju NOR-a u Jugoslaviji. To je dovelo do upućivanja nove, anglo-američke misije u Vrhovni štab NOV i POJ, sa širim ovlašćenjima, a na konferenciji vodećih šefova antihitlerovske koalicije u Teheranu novembra-decembra 1943. odlučeno je da se NOVJ prizna i materijalno pomogne. Kasnije (23. februara 1944) u Vrhovni štab NOV i POJ stigla je i sovjetska vojna misija a Vrhovni štab je svoju misiju u Moskvu uputio aprila 1944. godine.[204]

U takvim okolnostima kad je NOP postigao velike vojne i političke uspehe na unutrašnjem i savezničkom planu stvoreni su uslovi da se

[201] Jovan Vasiljević, n. cl., str. 183—186.

[202] U El-Šatu, u Sinajslcoj pustinji blizu Sueca (Egipat), bio je 1944. godine organizovan zbeg sa 20.000 — 30.000 izbeglica iz Dalmacije. Za NOVJ se javilo preko 1.200 omladinaca. Povratak izbeglica u Jugoslaviji otpočeo je aprila 1945. a završio 24. marta 1946. — Rodoljub Čolaković, Zapisi, V klij., Sarajevo 1955.; Mate Barbić, Jugoslavenski zbjeg u Južnoj Italiji i Egiptu (1943—1946), Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije 3, Split 1975, str. 797—807.

[203] Prekomorske brigade formirane su posle kapitulacije Italije, krajem 1943. i početkom 1944. godine, od političkih interniraca i Slovenaca, Hrvata i Istrana koji su bili u italijanskoj vojsci. Formirano je pet prekomorskih brigada (1, 2, 3, 4. i 5), u kojima je bilo preko 9.000 boraca. — Jože Seme, Radule Bulatović, Prekomorske jedinice u Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije, VIG, 1/1967, str. 195—211.

[204] Sovjetsku vojnu misiju sačinjavali su: general-lajtnant Nikolaj Kornjejev, šef, general-major Anatolij Gorškov, pukovnik Nikolaj Petrobajcev, tri potpukovnika, šest majora, dva poručnika i osam potporučnika i podoficira.

Šef Vojne misije NOVJ za Sovjetski Savez bio je general-lajtnant Velimir Terzić, a članovi general-lajtnant Milovan Đilas, tri pukovnika, tri potpukovnika i po jedan major, poručnik i potporučnik. — Zbornik NOR-a, tom II, knj. 12, str. 156—159; Josip Broz Tito, Sabrana cijela, tom 19, str. 127 i 313 (nap. 206) i 333 (nap. 359).

ubrza proces daljeg izgrađivanja nove jugoslovenske države, da se učini značajan korak u izgradnji državnosti i da se pristupi konstituisanju najviših državnih organa. U tom cilju *održano je u Jajcu 29. i 30. novembra 1943. Drugo zasedanje AVNOJ-a* u prisustvu 142 delegata iz svih krajeva Jugoslavije osim iz Makedonije i Sandžaka koji nisu mogli da stignu na vreme.

Na Drugom zasedanju AVNOJ-a odlučeno je:

— da se Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije konstituiše u vrhovno zakonodavno i izvršno predstavničko telo Jugoslavije kao vrhovni predstavnik suvereniteta naroda i države Jugoslavije kao celine;

— da se uspostavi Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije (NKOJ) kao organ, sa svim obeležjima narodne vlade preko kojega će Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije ostvarivati svoju izvršnu funkciju;

— da se jugoslovenskoj izbegličkoj vladi oduzmu sva prava zakonite vlade Jugoslavije a napose da predstavlja narode Jugoslavije;

— da se Jugoslavija izgradi na demokratskom federativnom principu kao državna zajednica ravnopravnih naroda, i dr.

Skupština je izabrala Predstavništvo koje je, u ime AVNOJ-a, bilo predstavnik narodnog suvereniteta Jugoslavije, a ono je imenovalo Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije, koji će vršiti funkciju vlade, na čelu s Josipom Brozom Titom.

Zasedanje je ozakonilo revolucionarnu narodnu vlast — NOO kao jedino priznate i punopravne organe narodne vlasti u zemlji. Odlukom o oduzimanju svakog prava izbegličkoj vladi da istupa kao zakoniti predstavnik naroda Jugoslavije i zabranom povratka kralju u zemlju. Zasedanje je proklamovalo odbacivanje stare vlasti odnosno konstatovalo promenu nosioca vlasti koja je vršena u NOR-u.

Zasedanje je potvrdilo odluke Slovenačkog»NOO i ZAVNO Hrvatske o priključenju Jugoslaviji onih delova jugoslovenske teritorije koje je posle prvog svetskog rata anektirala Italija.

Drugo zasedanje A-VNOJ-a donelo je i odluku kojom je odobrilo sve dotad izdate naredbe i izjave Izvršnog odbora AVNOJ-a i Vrhovnog štaba NOV i POJ. Pored tih odluka koje imaju ustavni značaj, AVNOJ je doneo i odluku o priznanju i zahvalnosti Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije i njenom vrhovnom komandantu *Josipu Brozu Titu,* kome je *dodelio zvanje maršala.*

Odlukama Drugog zasedanja AVNOJ-a zagarantovano je narodima Jugoslavije da nema povratka na staro, da će se ostvariti postavljeni ciljevi NOR-a. To je u još većoj meri pojačalo njihove napore u širem učešću u ratu i bilo najsnažniji faktor borbe za novu Jugoslaviju.[205]

205 Zbornik NOR-a, tom II, knj. 11, Prilog; dok. 6—25.

OPERATIVNI PODUHVATI NA KRAJU 1943. I POČETKOM 1944. GODINE

Nemačke trupe su u jesenjim operacijama uspele da posednu jadransku obalu, ali nisu bile u stanju da je čvrsto organizuju za odbranu, pošto su jedinice NOVJ zadržale čitavo zaleđe i dublju pozadinu, kao i pojedine obalske odseke i neke otoke.[206] Zapravo, komunikacije koje iz doline Save vode ka jadranskoj obali većim delom su bile posednute snagama NOVJ ili, pak, izložene njihovim dejstvima. Nemačke trupe su jedino, sa velikim naporom, držale komunikacijske pravce Brod — Sarajevo — Mostar — Dubrovnik, Sisak — Bihać •— Knin — Split i Zagreb •—• Karlovac — Ogulin. Komandu Jugoistoka je zabrinjavala situacija u istočnoj Bosni i Sandžaku, gde su bile prikupljene jedinice 2. i 3. korpusa, 5. i 16. divizija NOVJ, čiji bi prodor u Srbiju, preko koje vode glavne komunikacije iz srednje Evrope ka Albaniji, Grčkoj, Bugarskoj i Turskoj, izazvao ozbiljne teškoće pri daljoj organizaciji odbrane Balkana.

Prema nemačkoj proceni postojala je neposredna opasnost od savezničke invazije na Balkan i prodora Crvene armije preko Rumunije i Bugarske. Osim toga, Turska je mogla pristupiti saveznicima, a postojali su i neki znaci kolebanja u Bugarskoj i Rumuniji. Zbog toga je nemačka Vrhovna komanda naredila da njene snage na Balkanu izvedu ciklus operacija u toku zime 1943/44. godine i razbiju glavne snage NOVJ. Na osnovu te odluke, komanda Jugoistoka naredila je Štabu 2. oklopne armije da izvede ofanzivnc operacije protiv NOVJ u centralnom delu Jugoslavije, između jadranske obale i Kupe, Save, Drine i Lima. U novembru su nemačke trupe izvršile sve pripreme za operacije koje su trebale početi prvih dana decembra.[297]

Štab 5. SS brdskog korpusa dobio je zadatak da 7. SS i 369. legionarskom, delovima 187. pešadijske divizije 69. korpusa, nekim samostalnim pukovima i pridatom 1. brdskom divizijom izvede operaciju u Sandžaku i istočnoj Bosni, a 15. brdski armijski korpus da 114. lovačkom i 264. pešadijskom i 373. legionarskom divizijom, glavninom 1. kozačke divizije 69. korpusa i pridatom 371. pešadijskom divizijom dejstvuje u Dalmaciji Kordunu i Baniji. Po završetku ovih operacija oba korpusa trebalo je da u januaru 1944. prenesu dejstva u srednju i zapadnu Bosnu, severnu Dalmaciju, Liku, Gorski kotar i Hrvatsko primorje.

Pozicije NOVJ u srednjem i zapadnom delu Jugoslavije bile su učvršćene, te su stvoreni povoljni uslovi za prenošenje težišta oružane borbe u istočne krajeve Jugoslavije. Vrhovni štab NOV i POJ je nameravao da jake snage sa prostorije Crne Gore, Sandžaka i istočne Bosne

[2M] Krajem 1943. godine NOV i POJ imali su oko 320.000 naoružanih boraca, svrstanih u 9 korpusa, u čijem je sastavu bilo 28 divizija, dve borbene grupe jačine divizije, 99 brigada, oko 99 partizanskih odreda i dvadesetak samostalnih bataljona. Za jugoslovensko ratište ona je vezivala oko 860.000 okupatorskih, kvislinških i kontrarevolucionarnih vojnika.

[207] U Štabu 2. oklopne armije, 7. novembra na konferenciji sa komandantima korpusa i divizija, razrađeni su planovi u vezi s predstojećim dejstvima (AVII, mikroteka, film N5/599—600).

uputi u Srbiju, kako bi one ugrozile glavne neprijateljske komunikacije u moravsko-vardarskoj dolini i ostvarile čvršću vezu sa oslobodilačkim pokretima Grčke, Albanije i Bugarske. Osim toga, prodor u Srbiju imao je cilj da se razbiju i unište četnici Draže Mihailovića, koji su u to vreme još jedino u Srbiji predstavljali značajno uporište i nadu kontrarevolucionarnih snaga u zemlji i kraljevske vlade u izbeglištvu. O tome Tito piše Štabu 2. korpusa NOVJ, 6. decembra 1943, sledeće: „*Predeli Srbije, Metohije, Kosova i Makedonije predstavljaju velike rezervoare za mobilizaciju novih snaga, koje moramo blagovremeno prihvatiti i zatalasati.*"[m]

Prateći koncentraciju nemačkih jedinica, Vrhovni štab je uočio jače grupisanje u zapadnom i severozapadnom delu Jugoslavije, pa je na osnovu toga smatrao da će, verovatno, neprijatelj napadati na pojedinim pravcima i da neće vršiti zamašnije ofanzivne poduhvate na čitavoj slobodnoj teritoriji. Međutim, kad su počela ofanzivna dejstva, Vrhovni štab je otkrio namere neprijatelja, pa je jedinicama NOV i POJ naređeno sledeće:

— korpusi koji su se našli pod udarom nadmoćnog neprijateija da izvrše dekoncentraciju jedinica, talco što će izbeći okruženje uz razvlačenje i usporavanje prodora neprijateljskih napadnih kolona i to primenom zadržavajuće odbrane, a zatim da im se veštim manevrima zabacuju na bokove i u pozadinu i da im energičnim udarima nanose gubitke;

— ostale jedinice da izvode napade na neprijateljske kolone u pokretu i na posade u uporištima i garnizonima i da ruše komunikacije u operativnim zonama, kako bi se umanjio efelcat nemačlce ofanzive.

Prvih dana decembra 1943. počela su nemačka dejstva u Sandžaku, istočnoj Bosni, Baniji, Kordunu i Dalmaciji, da bi se u januaru 1944. prenela u srednju i zapadnu Bosnu, severnu Dalmaciju, Liku, Gorski kotar i Hrvatsko primorje, čime je počela serija nemačkih napadnih operacija lcoje su poznate kao zimske operacije 1943/44. godine.

ODBRAMBENA DEJSTVA 3. KORPUSA **NOV*U'ISTOČNOJ** BOSNI I SANDŽAKU

, . (sheme 34 i 35)

Odbrambena dejstva 3. korpusa u istočnoj Bosni i Sandžaku, jačine oko 10,000 boraca, za vreme nemačke napadne operacije „Kugelblic" i „šnešturm" od 3. do 31. decembra 1943. poznate su pod nazivom „istočnobosanska zimska operacija", koju je izvodio nemački 5. SS *brdski armijski korpus ojačan 1. brdskom divizijom i delovima bugarske 24. divizije — ukupno oko 70.000 vojnika, s ciljem da se spreči grupisanje snaga NOVJ i prodor u Srbiju.*

[m] Zbornik NOR-a, tom II, knj. 11, clolc. 101.

U toku oktobra i novembra 1943. godine, 3. i 2. korpus NOVJ[205] uspeli su da u istočnoj Bosni, Sandžaku i Crnoj Gori stvore prostranu slobodnu teritoriju, koja je imala operativno-strategijski značaj. Jedinice 3. korpusa i 16. divizija držale su veliki deo istočne Bosne. Južnije, u dolini Lima i Uvea i na Zlatiboru, orijentisana ka Užicu, nalazila se 5. divizija, dok je 2. proleterska divizija 2. korpusa bila na prostoriji Pljevalja, Brodareva i Prijepolja, usmerena ka Sjenici i Novoj Varoši, operacijom, angažovao je: delove 369. legionarske divizije, 1. lovački re-

Svojim dejstvima 3. korpus je skoro potpuno onemogućio neprijateljski saobraćaj u istočnoj Bosni i ugrozio rudarske basene u dolini Bosne i Spreče. Štab 3. korpusa je nameravao da učvrsti i proširi uspehe postignute u toku jeseni, pa je, po odobrenju Vrhovnog štaba, NOV i POJ, odlučio da oslobodi Tuzlu i Zvornik i da težište borbi prenese u severni deo istočne Bosne. Prvih dana decembra počelo je pregrupisavanje njegovih jedinica. Brigade 27. divizije, koje su se nalazile na južnim padinama Jahorine, povučene su na Romaniju da smene 17. diviziju, koja je orijentisana ka dolini Spreče i tuzlanskom basenu da bi, zajedno sa 16. divizijom, učestvovala u predviđenom napadu na Tuzlu.

Nemačka Komanda Jugoistoka cenila je da se u istočnoj Bosni i Sandžaku prikupljaju jače snage NOVJ koje bi mogle preduzeti prodor u Srbiju, pa je dala zadatak 2. oklopnoj armiji da organizuje i svim raspoloživim snagama izvede operaciju radi uništenja jedinica NOVJ u jugoistočnoj Bosni i Sandžaku. Predviđenu operaciju, prema planu Štaba 2. oklopne armije, izvodio je 5. SS brdski armijski korpus, pod komandom SS-brigadenfirera Artura Plepsa.

Operacija je počela 3. a završila se 31. decembra 1943. Planirana je kao jedna, a izvedene su dve operacije, koje se tretiraju kao etape sa dvodnevnom operativnom pauzom. Trajala je 28 dana.

Prva etapa (3 — 15, decembra) ili limsko-drimska („Kugelblic") operacija obuhvata napadna dejstva nemačkog 5. SS brdskog korpusa s ciljem da se razbiju 3. korpus (17. i 27. divizija) i 2. i 5, divizija NOVJ u južnom delu istočne Bosne i Sandžaka. Prema operativnoj zamisli, trebalo je da nemačke pomoćne snage posednu i organizuju za odbranu liniju Sarajevo — Sokolac — Han-Pijesak — Vlasenica — Srebrenica — desna obala Drine od Rogatice do Brusničkog potoka, a glavne snage da nastupaju kroz Sandžak i preko planine Jahorine potiskujući jedinice NOVJ na sever kako bi ih nabacile na pomenutu liniju i tu razbile i uništile.'[11 l]

Štab 5. brdskog armijskog korpusa, koji je neposredno rukovodio operacijom, angažovao je: delove 369. legionarske divizije, 1. lovački rezervni i 92. motorizovani puk iz Sarajeva, delove 187. rezervne pešadijske divizije i 901. motorizovanog nastavnog puka iz Tuzle i Zvornika i delove bugarske 24. divizije, sa prostorije Užice — Zlatibor •— Kreuma, da posednu „zaprečnu liniju", a nemačku 1. brdsku diviziju iz rejona

[209] Štab 2. korpusa sačinjavali su: komandant general-major Peko Dapčević, politički komesar Mitar Bakić i načelnik štaba pukovnik Rudolf Primorac. Štab 3. korpusa sačinjavali su: komandant general-major Košta Nad, politički komesar Vladimir Vlado Popović i načelnik štaba pukovnik Jovan Vukotić.

Sjenice i 7. SS diviziju „Princ Eugen" sa linije Gacko — Nevesinje da nadiru ka „zaprečnoj liniji" sa jugoistoka i juga, sa zadatkom da na svojim napadnim pravcima razbiju jedinice NOVJ i nabace ih severno od linije Višegrad — Pale, i tu pristupe *uništenju* okruženih *snaga* — 2, 5, 17. i 27. divizije.

Na teritoriji između Drine i Bosne nalazili su se 3. korpus (17. i 27. divizija) *i 16.* vojvođanska divizija, a u Crnoj Gori i Sandžaku 2. korpus, od kojih je 2, divizija na prostoriji Pljevlja, Brodarevo, Prijepolje, orijentisana ka Sjenici i Novoj Varoši, a 5. krajiška divizija u dolini Lima i Uvea i na Zlatiboru orijentisana prema Užicu. Prema naređenju Vrhovnog štaba NOV i POJ 2. i 5. divizija pripremale su se za prodor u Srbiju. Štab 3. korpusa i štabovi 2. i 5. divizije nisu imali podatke o predstojećoj operaciji i bili su potpuno iznenađeni, što je imalo teške posledice kod 2. divizije.

Nemačka 1. brdska divizij*(Xf* Sci delovima motorizovanog puka „Brandenburg", u više kolona je krenula u napad 3. decembra na frontu Nova Varoš — Brođarevo, usmeravajući glavni udar prema Sjenici, Prijepolju i Pljevljima. Kako je nemačka 1. brdska divizija znala za tačan raspored snaga 2. proleterske divizije, jednom kolonom je uspela niz desnu obalu Lima da obiđe dva bataljona 2. proleterske brigade na Koševini, uđe u Prijepolje, gde se nalazio 3. bataljon 1. šumadijske brigade, i na prepad zauzme most na Limu. Uz sadejstvo ostalih snaga koje su ubrzo prodrle u Prijepolje, Nemci su blokirali dva bataljona 1. šumadijske brigade i bolnicu na levoj obali Lima, u neposrednoj blizini mosta. U dramatičnoj borbi zbog nebudnosti, 2. proleterska i 1. šumadijska brigada bile su potpuno iznenađene i pretrpele su teške gubitke.[210] Za *to* vreme delovi 2. korpusa i ranjenici napustili Pljevlja, ostavljajući neprijatelju veliku količinu hrane i drugog materijala.

Posle zauzimanja Prijepolja a zatim, 5. decembra, i Pljevlja, 1. brdska divizija je krenula ka Brodarevu i Đurđevića Tari, kao i Goraždu i Priboju. Štab 2. korpusa pokušao je da zaustavi prodiranje neprijatelja, pa je 5. divizija uputila 4. krajišku i dva bataljona 10. brigade na levu obalu Lima da, u sadejstvu sa jedinicama 2. proleterske divizije, zatvore pravac Pljevlja — Ćajniče. Međutim, 2»»proleterska divizija se povukla na levu obalu Čeotine, pa je 98. puk 1. brdske divizije 6. decembra ušao u Cajniče i produžio ka Ustiprači i Goraždu, gde je stupio u vezu sa 7. SS divizijom. Istog dana, 5. divizija odbila je sve napade 99. puka 1. brdske divizije, koji je nastupao niz Lim ka Priboju. Osećalo se, prema ispoljenim dejstvima, da 1. brdska divizija teži ka krilnom obuhvatu 5. divizije. Pored toga, postojala je opasnost da dejstvom 98. i 99. puka, pravcem Pljevlja — Rudo, 5. divizija bude presece-

[210] Tada su 2. proleterska i 1. šumadijska brigada imale sledeće gubitke: 2. proleterska brigada imala je 139 poginulih i nestalih, 1. šumadijska brigada imala je 200 poginulih i nestalih. Artiljerijski divizon 2. divizije imao je 101 poginulog i nestalog (uglavnom od pridatog ljudstva iz italijanske partizanske divizije „Garibaldi"). Ranjenih je bilo preko 200. Osim toga, zarobljen je čitav jedan italijanski radni bataljon, jačine 350—400 ljudi. Nemci su u Pljevljima i kod Đurđevića Tare zaplenili i znatne količine naoružanja, opreme i hrane iz skladišta 2. korpusa NOVJ. — Josip Broz Tito, Sabrana djela, tom 18, str. 42, 267 (napomena 105).

ria na dva dela. Zbog toga je Štab 5. divizije 7. decembra odlučio da se jedinice povrate na desnu obalu Lima i da se cela divizija uputi na prostoriju Rudo — Višegrad, gde će sačekati razvoj situacije.

Kada je 7. decembra zaplenjena nemačka borbena zapovest za ovu operaciju[2]", Štab 3. korpusa je sagledao razmere operacije i ciljeve Nemaca i o tome obavestio Vrhovni štab NOV i POJ, koji je odmah naredio da u slučaju jačeg pritiska dekoncentriše snage i ne prima odlučne odbrambene borbe. Petoj diviziji je naređeno da se zadrži u Sandžaku i zapadnoj Srbiji, ali ona je bila prinuđena da se pod borbom povuče iz doline Lima i Uvea ka Višegradu gde je 9. i noću 9/10. decembra prešla Drinu, porušila most i zadržala se na prostoriji Rogatice zatvarajući pravce koji od Goražda i Višegrada vode ka Rogatici. Istovremeno je, po naređenju Vrhovnog štaba, na ovu prostoriju stigla iz Srbije 1. južnomoravska brigada i ušla u sastav 5. divizije.

U vezi sa uputstvima Vrhovnog štaba, Štab 3. korpusa je naredio 17. diviziji da prekine borbe na pravcu Vlasenice i da razvije dejstva ka Tuzli i Doboju, a 27. divizija da zadržava prodor Nemaca pravcem Sokolac •— Vlasenica aktivnim dejstvima u bokove i pozadinu i osigura prihvat 5. divizije.

Devetog decembra nemačke snage su posele liniju Sarajevo — Sokolac — Han-Pijesak — Vlasenica — Srebrenica — desna obala Drine od Rogatice do Brusničkog potoka. Trinaestog decembra Štab 3. korpusa doneo je odluku da 27. divizija prekine borbe i da se probije preko ceste Sokolac — Vlasenica i preduzme dejstva ka rudarskom bazenu Vareš i Breza, a 5. divizija da se povuče ka Drini i, ako bude jače napadnuta, pređe u Srbiju.

Noću 13/14. decembra 27. divizija se probila južno od Han-Pijeslca, vodeći na nekim pravcima veoma oštre borbe sa dobro utvrđenim Nemcima, koji su komunikaciju kontrolisali tenkovima. Pošto je propao pokušaj da se probije ka Jahorini, 5. divizija je noću 15/16. decembra uz znatne gubitke izvršila proboj južno od Han-Pijeska.

Nemačka operacija se završila bez značajnijih rezultata. U okruženju nije ostala nijedna jedinica NOVJ, niti je ijedna bila razbijena. Dole se obruč stezao, 17. i 27. divizija izvodile su napadna dejstva ka dolini Spreče i Bosne, a Nemci su bili prinuđeni da ponovo preduzimaju napade protiv 3. korpusa.

Druga etapa (18 — 31. decembra) ili krivalska („Šnesturm") operacija nastala je posle nekoliko dana kada je Štab 5. SS brdskog korpusa odlučio da istim snagama otpočne novi napad. Plan se sastojao u tome da se posedne leva obala reke Bosne od Sarajeva do Doboja, a glavninom da se preduzme koncentrično nastupanje sa linije Sarajevo — Vlasenica — Tuzla — Doboj radi potiskivanja snaga NOVJ i njihovog nabacivanja na dolinu reke Bosne i uništenja.

[2,1] U boju na Betnju, 15. brigada 17. divizije je 7. decembra zaplenila borbenu zapovest 2. bataljona 482 puka 187. rezervne divizije iz koje su se videli zadaci neprijatelja u operaciji „Kugelbiic". — Oslobodilački rat, knj. 2, str. 12. i 14. (napomena 13).

Planom je bilo predviđeno da duž leve obale Bosne, od Sarajeva do Doboja, deiovi 369. legionarske divizije, policijske i ustaško-domobranske snage drže zastor, a 1. brdska i 7. SS divizija, 1. lovački puk i borbena grupa 369. divizije, nastupajući sa cesta Sarajevo — Vlasenica i Tuzla — Doboj, zatvore obruč i sužavajući ga postepeno, sabiju jedinice 3. korpusa u dolinu Bosne i tu ih unište. Istovremeno, delovi 187. divizije i 901. motorizovanog puka, ustaško-domobranske i četničke jedinice trebalo je da očiste Majevicu, Posavinu i Trebavu.

Na prostoriji zahvaćenoj novom nemačlcom operacijom nalazile su se 17, 27. i 5. divizija. Štab 3. korpusa uočio je namere Nemaca i doneo odluku o napuštanju okružene prostorije dekoncentracijom divizija u više pravaca. Ova odluka je u toku nastupanja nemačkih snaga bila sprovedena tako da se 17. divizija sa područja planine Ozren probila u Birač, 5. divizija se od Vareša preko Konjuha probila ka Romaniji, a 27. divizija preko planine Zvijezda krenula je na jug pored Olova.

Borbe su nastavljene 18. decembra pokretom 1. brdske i 7. SS divizije i borbene grupe 369. divizije, sa linije Vlasenica — Sokolac prema dolini Bosne, gde je bila zaprečna linija na kojoj su se nalazile glavnina 369. divizije, policijske i ustaško-domobranske snage. U momentu kada su nemačke snage izbile na jugoistočne padine Ozrena i na liniju Ribnica — Vareš, u njihovom obruču nije bilo ni jedne jedinice NOVJ.

Operacija je zahvatila i 16. diviziju u severnom delu istočne Bosne, ali do većih borbi nije došlo, jer je 16. divizija, podeljena u dve grupe, veštim manevrisanjem na Majevici, u Birču, Posavini i Trebavi izbegla udare neprijatelja.

Zaključak. Nemci su prokrstarili slobodnom teritorijom, ali nisu uspeli da unište ili razbiju 3. korpus, niti da otklone opasnost od prodora jedinica NOVJ u Srbiju. Osim toga, u ovim operacijama Vrhovni štab NOV i POJ nije bio primoran da povuče jedinice sa zapadne granice Srbije. Namera Vrhovnog štaba da jačim snagama prodre u Srbiju nije nijednog momenta dovedena u pitanje.

Operacija je izvođena u posebno teškim zemljišnim i meteorološkim uslovima. S obzirom na takvo planinsko zemljište, veliki sneg i zimu u skoro jednomesečnim borbama jedinice s^podnelc velike napore i pretrpele znatne gubitke, koji su povećani i time što su Nemci nemilosrdno ubijali zarobljenike, ranjenike i nezaštićeno stanovništvo.[212]

Oštra zima, slaba odeća i, naročito, obuća, oskudna ishrana i vrlo otežan rad oko sanitètslcog zbrinjavanja sputavali su manevarsku

[212] U izveštaju Štaba 3. korpusa od 8. marta 1944. stoji: „U Glasinačkoj opštini poslije Šeste ofanzive od 32 sela ostala su dva nepotpuna sela. U Boričkoj opštini, srez Rogatički, od 17 sela ostalo je 5. u Rogatičkoj opštini od oko 10 sela ostalo je dva. U Dubskoj opštini, Rogatički srez od 26 sela ostala je samo po neka kuća. U Pračanskoj opštini od 20 sela ostalo je 5. U Knežinskoj opštini, Vlasenički srez, od 20 sela ostalo je 3. U Šehovičkoj opštini spalili su oko 60 kuća. U muslimanskim selima Podgorja (obronci Konjuha) pobili su na očigled familije oko 30 ljudi. Po svim selima i gradovima vršili su pljačku i silovanja žena i djevojaka."

Gubici 3. korpusa: poginulih 135, ranjenih 141, nestalih 250 i promrzlih 190 boraca. — Oslobodilački rat, knj. 2, 10—22; Uroš Kostić, Operacija „Kugelblic" i „šnešturm", VIG 4/1957, 66—97.

i udarnu moć jedinica NOVJ. Uslovi u kojima je vođena borba često su prisiljavali jedinice da gazom savlađuju vodene prepreke, što je dovodilo do još većeg smrzavanja boraca, tako da je zbog toga u nekim jedinicama gotovo više bilo izbačenih iz stroja nego zbog dejstva neprijatelja.

Za jedinice 3. korpusa i 5. divizije ova operacija je tipično odbrambena. Do borbi je najčešće dolazilo iznenada, u susretu, pri čemu su obe strane imale napadne namere. Posebno su došli do izražaja manevar jedinica po unutrašnjim pravcima, dekoncentracija snaga kao način izbegavanja okruženja i izlazak iz operativnog okruženja probojem neprijateljskog obruča, što je usmeravano od vrhovnog komandanta maršala Tita, koji je više puta naredio da se neprijatelju ne dozvoli sabijanje jedinica NOVJ na jednom mestu, čemu je on težio, nego da se dekoncentracijom zabacuju jedinice u neprijateljsku pozadinu.

Iako je ova operacija trajala samo 28 dana, za nemačko komandovanje to je bio suviše dug vremenski period, jer je već bila planirana nova operacija protiv jedinica NOVJ u zapadnoj i srednjoj Bosni. Novih snaga za tu opei-aciju Nemci nisu imali, pa su u njoj morali angažovati glavninu snaga kojima su izvodili operacije u istočnoj Bosni.

ODBRAMBENA DEJSTVA 4. KORPUSA NOVJ NA KORDUNU I BANIJI

(shema 36)

Odbrambena dejstva 4. korpusa NOVJ na Kordunu, Baniji, Pokuplju i Turopolju, za vreme nemačke napadne operacije „Volf" od 7. do 29. decembra 1943, poznata su pod nazivom „kordunaško-banijsko-pokupsko-turopoljska operacija". Ona obuhvata napadna dejstva nemačkog 15. brdskog armijskog korpusa jačine oko 30.000 vojnika protiv 4. korpusa, 28. divizije i Žumbersko-posavskog sektora NOVJ jačine oko 13.000 boraca.

Štab 2. oklopne armije odlučio je da istovremeno sa ofanzivnim dejstvima u istočnoj Bosni i Dalmaciji izvede operaciju na Kordunu i Baniji i razbije 4. korpus NOVJ,[213] uništi njegove baze za snabdevanje i izvrši deportaciju stanovništva[214], kako bi oslobodio komunikacije koje iz doline Save vode ka jadranskoj obali i time obezbedio dublju pozadinu snaga na obalskom pojasu. Zadatak je poveren Štabu 15. brdskog armijskog korpusa, pod komandom general-majora Ernesta fon Lejzera koji je upotrebio 371. pešadijsku, delove 373. legionarske divizije, glav-

[213] Štab 4. korpusa sačinjavali su: komandant pukovnik Ivan Rukavina, politički komesar Veco Holjevac i načelnik štaba major Nikola Grubor.

[214] Štab 2. oklopne armije naredio je da se izvrši deportacija sposobnog muškog stanovništva, oko 6.000 ljudi, za koje su bili pripremljeni logori u Sisku i Karlovcu. Deportacija stanovništva dobila je šifrovani naziv „Zilberštreifen". — Oslobodilački rat, knj. 2, str. 36.

ninu 1. kozačke konjičke divizije i ustaško-domobranske snage, jačine do četiri puka, ukupno oko 30.000 vojnika.[215]

Početkom decembra 1943. jedinice 4. korpusa NOVJ držale su na Baniji i Kordunu oslobođenu teritoriju, koja je sa severozapada bila ograničena linijom Karlovac — Generalski Stol — Ogulin; sa juga Velika Kladuša — Vranograč — Bužin — Otoka — Bosanski Novi; sa istoka Bosanski Novi — Dvor — Kostajnica — Sunja; sa severa rekom Kupom, s tim što je neprijatelj držao u svojim rukama gradove i komunikaciju Glina — Petrinja. Tada su se jedinice 4. korpusa nalazile u sledećem rasporedu: na desnoj obali Kupe, na odseku Lasinja — Slatina, bila je *8. divizija,* spremna da se prebaci u Pokuplje i Turopolje, gde je zajedno sa jedinicama *28. divizije* i *Žumberačko-posavskog sektora*[216] trebalo da dejstvuje prema železničkoj pruzi Zagreb — Sisak; južno od Karlovca, zatvarajući pravce ka Vojniću i Slunju, dejstvovao je *Kordunaški partizanski odred,* dok se na široj prostoriji od Plaškog do Plitvičkih jezera nalazio *Plasčanski partizanski odred,* orijentisan prema Oštarijama i Bihaću. U rejonu Velike Kladuše Cazinski partizanski odred vodio je borbe sa muslimanskom milicijom, dok se u trouglu Dvor — Kostajnica — Petrajnica — Petrinja nalazila 7. *divizija,* orijentisana ka komunikacijama u dolini Une i Save, a oko Gline bio je Banijski partizanski odred. Ukupno je bilo oko 13.000 boraca.

Operativna zamisao Štaba 15. brdskog armijskog korpusa predvidela je da 371. divizija sa linije Karlovac •— Ogulin nastupa prema istoku do zapadnog dela Šamarice, „pročešljavajući" uz put zemljište, a naročito Petrovu goru. Istovremeno, glavnina 1. kozačke konjičke divizije i delovi 373. divizije i 2. domobranskog lovačkog zdruga trebalo je da, aktivnim dejstvima sa komunikacija Glina — Petrinja —• Sunja i Sunja — Kostajnica — Bihać, vežu 7. diviziju 4. korpusa, a zatim, kada 371. divizija, u nastupanju preko Korduna, izbije u dolinu reke Gline, sa njom pređu u koncentričan napad na snage 4. korpusa na Šamarici i tu ih uništiti. Polazni položaji biii su na linijama Ogulin — Karlovac — Bosanska Krupa — Bosanski Novi i Kostajnica — Sisak — Petrinja — Glina. U prvoj etapi na Kordunu je angažovano preko 6.500 neprijateljskih vojnika prema 4.495 boraca 4. korpusa, a u drugoj etapi na Baniji je upotrebi jeno 8.000 prema 4.600, čime je neprijatelj, uspostavio nadmoćnih snaga.[217]

[215] Štab 15. korpusa je za operaciju angažovao glavninu 371. pešadijske divizije (oko 10.000 vojnika),'!, kozačku konjičku diviziju bez 2. brigade (11.524 vojnika), 4 bataljona i 1. artiljerijski divizion 373. divizije (oko 2.500 vojnika), 8 ustaških i 1 domobransku satniju Prvog sektora (oko 1.500 vojnika), ustaške i domobranske jedinice (2. lovačkog zdruga) iz garnizona Petrinja, Sisak, Sunja, Kostajnica i Bosanski Novi (oko 3.500 vojnika) i muslimansku miliciju (oko 1.000 vojnika) — ukupno oko 30.000 ljudi.

[216] Štab Žumberačko-posavskog sektora sačinjavali su: komandant major Vojko Hosteter, politički komesar Frane Knebl, načelnik štaba Dušan Pekić. Pod njegovom komandom bili su: Omladinska brigada „Jože Vlahović" i Žumberačko-pokupski i Turopoljslco-posavski partizanski odred.

[217] Da bi razbio i uništio 4. korpus NOVJ — oko 13.000 boraca. Štab 15. brdskog korpusa je planirao operaciju koju je trebalo izvesti u tri etape, i to: prvu u trajanju ocl 5 dana na Kordunu, drugu u trajanju od 7 dana u Baniji i tieću etapu u trajanju od 4 dana na Turopolju i Pokuplju. — Slavko Odić, Operacija „Panter" (Panther), VIG 1/1955, str. 19—21.

Štab 4. korpusa, koji se nalazio u Kestenovcu, nije očekivao napad neprijatelja, što se vidi i iz rasporeda njegovih jedinica, jer su pravci Karlovac — Vojnić i Ougiln —• Slunj ostali skoro nezaštićeni. Obaveštajna služba je ipak registrovala koncentraciju jačih neprijateljskih snaga u Karlovcu, ali iz toga nisu izvučeni zaključci o pravim namerama neprijatelja.

Kordunaško-banijslca operacija počela je iznenadno nastupanjem nemačkih snaga sa linije Karlovac — Ogulin 7. decembra, a završila se udarom na prilazima Šamarici i povlačenjem 28. divizije preko Save u Moslavinu, 26. decembra 1943. Trajala je 23 dana, a izvedena u dve etape.

Prva etapa (7 — 11. decembra) obuhvata borbe na Kordunu. Počelo je 7. decembra nastupanjem 371. divizije. Sa pravca Karlovac, ojačani 669. puk izbio je 8. decembra u Vojnić, odbacivši delove Kordunaškog partizanskog odreda. Da bi sprečio prodor neprijatelja ka Vrginmostu, Štab 8. divizije odmah je uputio 1. brigadu na severne padine Petrove gore da zatvori pravac Vojnić — Vrginmost. Međutim, zbog ispada ustaških snaga ka Sjeničaku, koji je ocenjen kao pokušaj prodora ka Vrginmostu sa severozapada, Štab 8. divizije je zadržao 3. brigadu na tom pravcu sve do 11. decembra, a to je omogućilo 669. puku da 9. decembra, gotovo neometano, iz Vojnića prodre u Vrginmost i sutradan u Topusko.

Iz Tounjskog Tržića 671. puk je krenuo u napad i 7. oktobra kod Primišlja njegova prethodnica se sukobila sa 2. brigadom, koja je bila u pokretu ka Lici. U oštroj susretnoj borbi puk je odbačen preko Mrežnice, čime je dobijeno u vremenu da se i ostatak brigade, koji se prevozio kamionima, u toku noći prebaci kroz Primišlje u pravcu Plavče Drage. Uspevši da nastavi prodor, 671. puk je preko Slunja i Cetingrada izbio 10. decembra u Veliku Kladušu.

Glavni štab NOV i PO Hrvatske zadržao je 2. lcordunašku brigadu na komunikaciji Tržič — Slunj, da dejstvuje na neprijatelja i sprečava njegov saobraćaj, a istovremeno je naredio 7. diviziji da 4. brigadu uputi u rejon Vrnograč — Velika Kladuša da bi zatvorila pravce od Kladuše ka slobodnoj teritoriji Banije, a *2.* bataljonu Plaščanskog partizanskog odreda da napadne neprijateljske snage ako bi nastupale iz Slunja ka Drežnik-Gradu. Svim ostalim jedinicama koje su se nalazile u susednim oblastima, gde neprijatelj nije preduzeo napade, izdata su naređenja da pojačanim dejstvima na svojim odsecima vežu neprijateljske sna"gė i onemoguće njihovo eventualno upućivanje na Kordun.

Jedinice 371. divizije zadržale su se na Kordunu do 14- decembra, kada su produžile ka Glini da bi nastavile borbe na Baniji. Pri odlasku nemačkih snaga, jedinice 8. divizije napadale su njihove pozadinske delove. U međuvremenu, 1. i 3. brigada 7. divizije napale su 9/10 decembra uporište 1. kozačke divizije.

Druga etapa (12 •— 24. decembra) obuhvata borbe na Baniji. Počela je 12. decembra prelaskom u nastupanje 1. kozačke konjičke divizije iz Petrinje, Kostajnice i Kozibroda i 373. legionarske divizije, delova 2. domobranskog lovačkog zdruga i muslimanske milicije sa linije Bosanski Novi prema Šamarici, iz Otoka i Cazina prema Kladuši, da bi u sadejstvu sa 371. divizijom razbili 7. diviziju i uništili njene baze za

snabdevanja na Šamarici. Nastupanje neprijatelja bilo je znatno usporeno zbog porušenih mostova i mnogobrojnih prepreka na komunikacijama. Naročito žestoke borbe vodene su na pravcu Bosanski Novi •— Dvor na Uni.

Sredinom decembra situacija na Baniji bila je ozbiljna jer je neprijatelj, uz posedanje komunikacije oko Šamarice, ovladao gotovo svim naseljima. Iz rejona Gline, odbacivši Banijski partizanski odred i 3. brigadu 7. divizije, nastupala je 371. divizija, koja je nastojala da zatvori obruč oko Šamarice, gde su se nalazili 1, 3. i delovi 2. brigade 7. divizije i Banijski partizanski odred. Uočivši namere neprijatelja, Štab 7. divizije je 17. decembra izvukao snage sa Šamarice, na prostoriju Glina — Topusko — Vrnograč, i tako u poslednjem trenutku izbegao opkoljavanje. Neprijatelj je 17. decembra zatvorio obruč oko Šamarice i počeo „pročešljavanje" koje je trajalo do 23. decembra. Snage 373. divizije povukle su se u polazne garnizone i uporišta u dolini Une, a 371. i 1. kozačka divizija u rejon Gline i Siska radi izvođenja treće etape operacije.

Jedinice Turopoljsko-posavskog partizanskog odreda su 18/19. decembra izvršile uspešan napad na uporište u selu Sopnici, zarobile posadu i uništile skladište avionskih bombi i protivavionskih granata i, zajedno sa 28. divizijom, 19. decembra napale aerodrom Kurilovac kod Zagreba. Radi rasterećenja 4. korpusa, jedinice 13. primorsko-goranske i 18. slovenačke divizije NOVJ vodile su, od 15. do 23. decembra, žestoke borbe s ustašama u Vrbovskom kada se neprijatelj povukao u Ogulin.

Da bi obezbedio važne komunikacije Zagreb — Sisak i Zagreb •— Karlovac, Štab 15. korpusa je odlučio da odmah po završetku dejstava na Kordunu i Baniji preduzme novi napad da uništi jedinice NOVJ između Kupe i Save, u Pokuplju i Turopolju. Predviđena je upotreba 371. divizije i 4. puka iz 1. kozačke konjičke divizije. Međutim, da bi izbegla okruženje, 28. divizija se 28/29. decembra prebacila na levu obalu Save i odstupila prema Moslavini, a jedinice Žumberačko-posavinskog sektora na Žumberak, tako da je neprijatelj udario u prazno i, pošto je prokrstario terenom između reka Save i Kupe, završio 29. decembra operaciju.[218] "

Prodorom na Kordun, nemačke snage su onemogućile ostvarenje plana Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske da 8. diviziju uputi preko Kupe prema komunikaciji Zagreb — Sisak. Osim toga, one su ovom operacijom privremeno oslabile 'i pritisak 4. korpusa na komunikacije Karlovac -•- Ogulin i Sisak •— Kostajnica •— Bihać, što im je olakšalo veze sa obalskim pojasom. Međutim, ubrzo su se jedinice 4. korpusa sredile i preduzele nove napade na neprijatelja.

[218] U korđunaško-banijskoj operaciji okupatorsko-kvislinške snage uništile su i zaplenile znatan broj magacina, popalile mnogo seoskih domaćinstava i odvele oko 4.500 grla stoke.

U borbama od 6. do 24. decembra na teritoriji Korduna i Banije, prema izveštajima jedinica 4. korpusa, gubici iznose: 15 brdskog armijskog korpusa: 776 mrtvih, 910 ranjenih i 16 zarobljenih; 4. korpus NOVJ imao je: 81 poginulog, 215 ranjenih, 17 nestalih i 1 zarobljenog. — Slavlco Odić, Operacija „Panter", **VIG** 1/1955, str. 36—78 i 4/1955, str. 19—43.

Napadnim dejstvima jedinica koje su se nalazile u susednim oblastima, gde neprijatelj nije preduzeo napade 13. primorsko-goranske, 18. slovenačke i 4. krajiške divizije, vezane su neprijateljske snage i onemogućeno je njihovo eventualno upućivanje na Kordun i Baniju.

PRVA BANJALUČKA OPERACIJA

(shema 37)

Prva banjalučka operacija obuhvata napadna borbena dejstva jedinica 5. korpusa NOVJ jačine oko 13,000 boraca protiv nemačkih i kvislinških snaga u Banjaluci, Bosanskoj Gradiški i okolnim uporištima jačine oko 9.500 vojnika, koja je vodena od 30. decembra 1943. do 2. januara 1944. radi zauzimanja Banjaluke, aerodrom u Zalužanima i Bosanske Gradiške.

Da bi privukao nemačke i kvislinške snage, koje su u decembru 1943. prisilile 3. korpus u istočnoj Bosni na odbranu, Vrhovni štab NOV i POJ naredio je 5. korpusu[219] da, ojačan 3. krajiškom brigadom 1. proleterske i 3. ličkom brigadom 6. divizije, napadne Banjaluku i zauzme je, te privuče što jače neprijateljske snage iz istočne Bosne i olakša situaciju kod 3. korpusa NOVJ.

U Banjaluci se nalazio Štab nemačkog 15. brdskog armijskog korpusa pod komandom generala Ernesta fon Hejzera sa nemačkim i ustaško-domobranskim jedinicama, koje su sa onima u Bosanskoj Gradiški i okolnim uporištima bile jačine oko 9.500 vojnika, od kojih oko 4.500 u Banjaluci. Neprijatelj je štitio Banjaluku kao važan privredno-politički centar, mesta u dolini Sane sa rudnikom Ljubija i komunikacije koje vode prema Savi. Istovremeno, preduzimao je napadna dejstva ka slobodnoj teritoriji zapadne Bosne.[220] Odbrana Banjaluke zasnivala se na uporištima spoljne, neposredne i unutrašnje linije odbrane grada.[221]

[219] Štab 5. korpusa NOVJ sačinjavali su: komandant pukovnik Slavko Rodić, politički komesar Veljo Stojnić i načelnik štaba potpukovnik Milorad Mijatović.

[220] u Banjaluci su se, pored Štaba nemačkog 15. brdskog korpusa, nalazili delovi 4 pešadijske domobranske i divizije „Brandenburg" i 14. policijskog bataljona i jedna oklopna izviđačka četa; Štab 4. lovačkog domobranskog zdruga sa delovinra 7. i 13. lovačke pukovnije i tri topnička sklopa i delovi 33. oružničke pukovnije;'- mesna policija i više manjih nemačkih, ustaških i domobranskih jedinica. U selima oko Banjaluke bilo je više četničkih grupa. U Bosanskoj Gradiški, odakle se moglo brzo intervenisati prema Banjaluci, nalazili su se delovi 7. lovačke pukovnije, 3. i 5. policijskog bataljona, jedna ustaška satnija i jača grupa nemačkih žandarma.

[221] Odbrana Banjaluke zasnivala se na uporištima *spoljne odbrane* na liniji Klašnice — Trapisti — Muslimanski Čelinac — Karanovac — Han — Kola — Gornji Šeher — aerodrom Zalužani: *linija neposredne odbrane* Banjaluke jurotezala se ivicom grada i ona se, pored utvrđenih zgrada, oslanjala na žičane prepreke, a mestimično su bili izrađeni rovovi i armirano-betonski bunkeri; *unutrašnja odbrana* grada bazirala je na organizovanoj odbrani zgrada od tvrdog materijala, kao što su bile: Pilana, logor „Vrbas", Učiteljska škola, Tvornica duvana, Pozorište, Hipotekama banka, Banjski clvori, hotel „Bosna", žandarmerijska stanica, železnička stanica, banska palata, hotel „Palas", sokolana, kazniona „Crna kuća", tvrđava „Kastel", Gradska većnica, Trgovačka akademija, betonski most na Vrbasu kod „Kaštela" i još neki manji objekti.

Značajnu ulogu u sistemu odbrane predstavljala je reka Vrbas, koja je otežavala prodor u grad i omogućavala braniocu da glavninu snaga upotrebi za odbranu sa zapada i severa. Pošto je neprijatelj imao dosta jake snage u Gradiški i naseljima na komunikaciji Banjaluka — Bosanska Gradiška, kao i u Prijedoru i duž puta Banjaluka — Prijedor, bezbednost odbrane Banjaluke bila je veća tim pre što su ove snage, naročito one sa komunikacije Gradiška — Banjaluka, *mogle* brzo i efikasno intervenisati.

Očekujući napad na Banjaluku (čija je obaveštajna služba saznala za pripreme i za početak napada 5. korpusa), nepriatelj je preduzeo potrebne mere za učvršćenje odbrane. Najpre je pratio koncentraciju jedinica i avijacijom napadao kolone koje su podilazile gradu. Osim toga, Štab 2. oklopne armije, na zahtev Štaba 15. brdskog korpusa, naredio je 901. motorizovanom puku, koji se nalazio u istočnoj Bosni, da raspoložive delove hitno uputi preko Slavonskog Broda i Nove Gradiške ka Banjaluci. Komanda garnizona u Banjaluci uvela je 31. decembra pripremno stanje i povukla neke isturene delove za pojačanje odbrambenih položaja u gradu.

Da bi banjalučku operaciju obezbedio sa drugih pravaca, Vrhovni štab NOV i POJ je naredio 1. proleterskom korpusu da veže neprijateljske snage u širem rejonu Travnika, a 6. korpusu da napadne nemačke posade duž komunikacija severno od Save i da, rušenjem i zaprečavanjem na cestama i železničkim prugama, spreči upućivanje neprijateljskih snaga iz Slavonije ka Banjaluci.

Prema operativnoj zamisli Štaba 5. korpusa trebalo je koncentričnim napadom glavnim snagama zauzeti Banjaluku i aerodrom u Zalužanima, a pomoćnim Bosansku Gradištu i pontonski most na Savi i time sprečiti intervenciju sa severa. Istovremeno, radi obmane neprijatelja trebalo je izvršiti demonstrativni napad na Prijedor, a radi obezbeđenja i onemogućavanja dejstva četnika, prema centralnoj^ Bosni angažovati partizanske odrede i jednu brigadu. Shodno tome, Štab 5. korpusa je 4. i 11. diviziju i 13. brigadu 10. divizije i dve brigade iz 1. proleterskog korpusa podelio u pet grupa i svakoj dao posebne zadatke, i to:

— *prva grupa* (3. lička, 6. i 13. krajiška brigada i Sanski partizanski odred i 1. artiljerijski divizion), pod komandom Štaba 4. divizije, imala je zadatak da zauzme severni deo grada i aerodrom u Zalužanima, a delom snaga da vrši pbežbeđenje sa pravca Ivanske. Po završetku borbi u gradu, trebalo je da usmeri dejstva ka Prijedoru, oslobodi Ivansku, Omarslcu, Kozarec. i, zajedno sa petom grupom, Prijedor;

— *druga grupa* (5. i 12. krajiška brigada), pod komandom Štaba 11. divizije, imala je zadatak da zauzme istočni deo grada i isturene utvrđene položaje Klašnicu, Trapiste, Vrbanju i Čelinac, a potom da, preko mostova na Vrbasu, prodre u zapadni deo grada i sadejstvuje sa prvom i trećom grupom. Zatim je deo snaga trebalo uputiti ka Prnjavoru, gde se, na zatvaranju pravca Derventa •— Banjaluka, nalazila 12. slavonska brigada;

•—• *treća grupa* (3. krajiška brigada, Udarni odred i 2. artiljerijski divizion), pod komandom Štaba 3. krajiške brigade, imala je zadatak da

zauzme južni deo grada i Gornji Seher, a onda 3. brigada da ostane u gradu kao posada;

— *četvrta grupa* (iL brigada, 1. bataljon 8. brigade, Gradišlto--bjevčanski partizanski odred i 1. baterija topova), pod komandom Štaba 11. brigade, imala je zadatak da brzim naletom zauzme Bosansku Gradištu i uništi most na Savi, kako bi se sprečila intervencija neprijatelja iz Slavonije;

— *peta grupa* (8. krajiška brigada, Podgrmečki i Kozarski partizanski odred), pod komandom Štaba 8. krajiške brigade, trebala je da izvede demonstrativni napad na Prijedor (zajedno sa prvom grupom), poruši prugu u dolini Une i Sane i zatvori pravce od Prijedora prema Sanskom Mostu i Ljubiji.

Zadatak artiljerije i minobacača (13 topova i oko 30 minobacača) bio je da plotunskom paljbom sa po 10 granata tuku centar Banjaluke, posle čega je trebalo da usledi opšti juriš pešadije. Za *borbu protiv tenkova* jedinice su snabdevane benzinskim bocama, nagaznim minama, svežnjevima bombi i drugim priručnim sredstvima, a protivoklopna oružja da dejstvuju iz streljačkog stroja.[222] Sve jedinice određene za napad na Banjaluku izvršile su pokret i do kraja dana 30. decembra 1943. stigle u rejone koncentracije. Početak napada određen je za 31. decembar u 22 sata, jer se očekivalo da će neprijatelj, zauzet proslavom Nove godine, biti potpuno iznenađen i nespreman da pruži organizovan i efikasan otpor.

Operacija je počela 31. decembra 1943. u 22 sata koncentričnim napadom na Banjaluku, aerodrom u Zalužanima i Bosansku Gradišku i demonstrativnim dejstvima prema Prijedoru. U napadu na Banjaluku, 6. i 13. brigada prodrle su u toku noći u blizinu centra grada, odakle su zadržane jakom vatrom, a u svanuće, kada je i 3. krajiška brigada zaustavljena na potoku Crkvine, brigade su neprijateljskim protivnapadom odbačene. Za to vreme, 5, 14. i 12. brigada ovladale su uporištima na desnoj obali Vrbasa, osim Čelinca, ali nisu uspele da se prebace preko reke. Bezuspešan je bio i napad 3. ličke brigade na aerodrom u Zalužanima.

Sledeće noći (između 31. decembra i 1. januara) napad na Banjaluku je ponovljen. U žestokim uličnim borbama 13, i 6. krajiška brigada prodrle su do centra grada, ali su tu zadržane vatrom iz utvrđenih zgrada.[223] Ponovni pokušaj 5, 14. i 12. brigade da se preko mostova kod

222 p r v a grupa imala je: 13 bataljona, 5 topova i 9 minobacača; druga grupa: 8 bataljona sa 6 minobacača; treća grupa: 6 bataljona, 3 topa i 6 minobacača; četvrta grupa: 5 bataljona, 1 partizanski odred, 2 topa i 5 minobacača; peta grupa: 3 bataljona, 2 partizanska odreda, 1 top i 3 minobacača. Ukupna jačina oko 13.000 boraca i rukovodilaca, sa 13 topova (5 brdskih i 8 pt) i 30 minobacača. •— Oslobodilački rat, knj. 2, 41—43: Stevo Samardžija, Prva banjalučka operacija, Vojnoistorijski glasnik, 2/1950, str. 62—73. — Zbornik NOR-a, tom IV, kni. 20, dok. br. 137.

223 U toku noći 1/2. i 2. januara, treća grupa je, zajedno sa dva bataljona 12, brigade koji su joj se pridružili, i ovoga puta postigla najviše uspeha: uništila je uporište u zgradi gradske opštine i u kaznioni, iz koje je oslobodila 207 zatvorenika, ali je i ona zadržana pred utvrđenim Kaštelom. •— Oslobodilački rat, knj 2, str. 45.

sela Klašnice, Trapista i Rebrovca prebace na levu obalu Vrbasa bio je osujećen, kao i napad 3. ličke brigade na aerodrom. Nije uspeo ni napad na Bosansku Gradištu. Jedino je 8. brigada uspešno demonstrirala prema Prijedoru.

U međuvremenu, delovi nemačkog 901. motorizovanog grenadirslcog puka, u pokretu iz Tuzle preko Doboja, Slavonskog Broda i Bosanske Gradište, probili su se 2. januara 1944. oko 12 sati u Banjaluku. Borbe su nastavljene do 22 sata, ali pošto je obavešten o pokretima i drugih nemačkih i domobranskih snaga iz istočne prema srednjoj Bosni, Štab 5. korpusa je naredio napuštanje grada.[224]

Pri povlačenju prva grupa povukla se na prostoriju Bronzani Majdan — Sanski Most, treća grupa na liniju Dobrnja — Krupa (južno od Banjaluke), dok se druga grupa povukla u pravcu Prnjavora i Jošavke, severno od Kotor-Varoša.

Zaključak. Banjalučka operacija izvedena je, pre svega, da bi se privukle nemačke i kvislinške snage iz istočne Bosne i time olakšao položaj 3. korpusa. Pošto je u međuvremenu neprijateljska ofanziva u istočnoj Bosni bila pri kraju, ova operacija nije bitnije uticala na njegov dalji plan dejstava. Nije postignut ni drugi cilj — zauzimanje Banjaluke. Međutim, napadom je uzdrmana nemačka baza u Bosanskoj krajini i centralnoj Bosni, a samim tim poljuljan je i moral ustaških i četničkih snaga, koje su se u svojoj aktivnosti oslanjali na Banjaluku, te u znatnoj meri umanjen i njihov politički uticaj u narodu.

Po angažovanju snaga (osam brigada, pet partizanskih odreda i dva diviziona artiljerije), operacija predstavlja dotad najveće grupisanje NOVJ u napadu na naseljena mesta. Trebalo je primeniti taktiku odlučnih, brzih prodora ka centru grada, rastrojavajući na taj način neprijateljski sistem odbrane, u čemu se uvek nije uspelo.

Napad na Banjaluku nije uspeo zbog toga što nije postignuto iznenađenje, jer je neprijatelj pravovremeno otkrio napad i pripremio se za odbranu. Bilo je slabo sadejstvo jedinica, a osećao se nedostatak u teškom naoružanju, potrebnom za uništenje ili neutralisanje jakih utvrđenih uporišta i vatrenih tačaka. Neuspeo napad, na Bosansku Gradišku, kao i pokušaj da se uništi pontonslci mosrha.Savi, omogućio je 901. motorizovanom puku da pi~odre u Banjaluku i-pruži pomoć braniocima, koji su se nalazili u teškoj situaciji, što je imalo presudan uticaj na dalji tok i konačan ishod operacije. Takođe druga grupa, ne uspevši da ovlada mostovima* na Vrbasu, nije upala u zapadni deo grada, gde su se vodile odlučujuće borbe. U borbama za Banjaluku poginulo je i ranjeno oko 600, a zarobljeno 990 neprijateljskih vojnika, dok su gubici 5. koi-pusa iznosili oko 200 mrtvih i 400 ranjenih.[225]

224 Pored hitne intervencije 901. motorizovanog grenadirslcog puka, neprijatelj je uputio u pravcu Banjaluke veći broj drugih jedinica: sa linije Zavidovići •— Derventa krenuli su delovi 2. kozačke konjičke brigade, 4. i 6. domobranske lovačke pukovnije, a iz istočne prema centralnoj i zapadnoj Bosni 1. brdska divizija i 92. motorizovani grenadirski puk.

225 Oslobodilački rat, knj. 2, str. 45—46; Stevo Samardžija, n. č., str. 86.

PRODOR 14. DIVIZIJE NOVJ U ŠTAJERSKU

(shema 37)

Prodor 14. divizije NOVJ iz Bele krajine u Štajersku predstavlja posebnu operaciju koja obuhvata pokret i borbena dejstva vodene kroz Hrvatsku i Sloveniju od 6. januara do 24. februara 1944.

Glavni štab NOV i PO i CK KP Slovenije, uz saglasnost i odobrenje vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Josipa Broza Tita, doneli su odluku da se u Štajersku uputi 14. divizija 7. korpusa, gde je trebalo, pored ostalog, da bude jezgro za osnivanje još jednog korpusa NOVJ. Osim toga, trebalo je u Štajerskoj pružiti pomoć jedinicama 4. operativne zone[226], stvoriti još povoljnije uslove za dalji razvoj NOP-a i mobilizaciju novih boraca.

Postupajući po tome, 14. divizija se 29. decembi'a 1943. prebacila u Belu krajinu i razmestila u selima Suhor, Jugorje, Slana Vas, gde je reorganizovana na taj način što su ostavljeni svi topovi većeg kalibra a pešadijsko naoružanje italijanslcog i francuskog porekla i zamenjeno je nemačkim. Zatim je odabrano 1.112 prekaljenih i fizički izdržljivih boraca, svrstanih u 1. brigadu „Tone Tomšič", 2. brigadu „Ljubo Šercer" i 13. brigadu, „Mirko Bručič". Opterećenje vojnika svedeno je na 35 do 40, a konja 130 do 150 kg.

Šestog januara 1944, godine 14. divizija je izvršila pokret iz Bele krajine u Vojvodinu. Tu je 8. januara održana konferencija članova Glavnog štaba Slovenije sa Štabom 14, divizije, na kojoj je izložena opšta situacija u Štajerskoj i Hrvatskoj, postavljeni su i precizirani zadaci divizije po dolasku u Štajersku i izdata detaljna uputstva za marš preko teritorije Hrvatske.[227]

Prodor je počeo 6. januara, a završio se 24. februara. Za 50 dana 14. divizija je prešla put dug oko 630 km, i to kroz Hrvatsku za 29 dana oko 380 km a kroz Sloveniju za 19 dana oko 250 km. Prema toku pokreta i borbenih dejstava, u prodoru se uočavaju dve etape.

Prva etapa (8. januara — 5. februara) obuhvata pokret divizije preko teritorije Hrvatske. Osmog januara uveče 14. divizija je krenula iz Vidovine u Žumberku Ica Sv. Jani i nakon sukoba kod sela Galgovo kretala se do Vulcomeričkih gorica i kroz šume Turopolja u pravcu reke Save, gde je prešla kod sela Veleševac i Ruča, oko 30 km jugoistočno od Zagreba, noću 13/14. januara. Divizija je zatim produžila pokret i 17. januara stigla u Čazmu, jedno od središta slobodne teritorije 2. operativne zone Hrvatske, kada je prešla preko pruge i ceste Križevci — Bjelovar i Križevci — Koprivnica i 21. januara izbila na Kalnik. Zbog lcon-

[226] Krajem 1943. godine u Štajerskoj u sastavu 4. operativne zone dejstvovali su 6. brigada „Slavlco Slander", Pohorslci partizanski odred, koji je početkom januara 1944. ušao u sastav tada formirane 11. slovenačke brigade „Miloš Zidanšek" i Kozjanski bataljon, a od januara 1944. i Kamniško-zasavski prtizanski odred. — Zdravico IClanjšelc, Narodnooslobodilački rat u Sloveniji 1941—1945, str. 248—250.

[227] Sa 14. divizijom je pošao zamenik političkog komesara Glavnog štaba Slovenije pukovnik Abvelj Viktor Rudi, a Štab divizije su sačinjavali komandant potpukovnik Klanjšek Jože Vasja, zamenik komandanta potpukovnik Vidmar Anton Luka, politički komesar Dobovičnilc Stane Krt.

centracije ustaških snaga duž ceste i pruge koja vodi od Varaždina ka Zagrebu, 14. divizija se nekoliko dana zadržala na Kalniku, gde je 25. januara vodila manje borbe. Zajedno sa Zagorskim partizanskim odredom krenula je 28. januara sa Kalnika, prešla komunikaciju Zagreb <— Varaždin i 29—-30. januara prebacila se na planinu Ivanščicu. Pošto je prešla prugu i cestu Krapina — Rogatec, 5. februara izbila je na levu obalu Sutle kod Klanjeca.

Posle 29 dana marša 14. divizija je stigla do Sutle i severno od Klanjeca gde je prešla tzv hrvatsko-nemačku granicu. U toku pokreta ustaše su u stopu pratile 14. diviziju, postavile više zaseda i izvršile nekoliko napada, ali to joj nije smetalo da nastavi pokret i da stigne u Sloveniju. Daleko veća prepreka bili su blatnjavi putevi i baruštine, naročito po prelasku pruge Karlovac — Zagreb kada je padala kiša, koja je usporavala marš, pa se za 10—20 sati i više jedva prelazilo 15 — 20 km.

Druga etapa (6 •— 24 februara) obuhvata dolazak i bot be koje je u početku 14. divizija vodila u Štajerskoj. Čim je neprijatelj saznao o pokretu divizije, odmah je preduzeo mere da joj spreči dublji prodor u Štajersku koncentrišući na Kozjanslcom snage.[228]

Šestog februara u 23 sata 14. divizija je kod sela Sv. Katarina, severozapadno od Kumrovca prešla most na Sutli koji su podigli hrvatski seljaci i stigla u pogranični pojas Štajerske, gde su namesto iseljenih Slovenaca doseljeni besarabsld i lcočevarski Nemci. S njima je došlo do prvih sukoba u selu Buča. U to vreme u istočnom Kozjanslcom prikupljene su nove neprijateljske snage koje su 7. februara iz pravca Pilštanja, Planice i Presečna napale 14. diviziju, ali se ona prebacila na severne padine Bohora. Sutradan, po jakoj snežnoj vejavici, odbila je nekoliko nemačkih napada duž puta Pilštanj — Planina, posle čega su 2. i 1. brigada stigle na južnu stranu grebena Bohora, dole je 13. brigada ostala kod Podloga u zaštitnici, vodeći manje borbe. Noću 9/10. februara 14. divizija je uništila postrojenja u rudnicima uglja Raštanj i Senovo i odbila napad Nemaca koji su intervenisali iz pravca Rajhenburga.

Divizija je nastavila pokret po dubokom snegu i ledenoj vejavici, pa se noću 10/11. februara izvukla u rejon jugoistočno od Zidanog Mosta, otkuda je posle jednodnevnog odmora krenula- prema Rimskim Toplicama s ciljem da se prebaci na desnu obalu reke Savinje, ali je zbog koncentracije nemačkih snaga duž pruge i puta Zidani Most — Celje odustala od prvpbitne namere i krenula u pravcu Konjišlce gore. Posle toga, probijajući se kroz neprijateljski raspored, 14. divizija je preko Konjišlce gore i puta Konjice — Vojnik 15. februara izbila u rejon Vitanja. Tu su bile prikupljene nemačke snage jačine olco 6.000 ljudi, a sa pravca Slovenjgradeca kretao se jedan izviđački odred 438, divizije. Ove neprijateljske snage su uspele da okruže 14. diviziju a zatim je stegnu na uskom prostoru u rejonu Lindelc — Mala Gora. Tek sutradan, u teškim borbama, 14. divizija se probila preko puta Vojnik — Vitanje

[228] Sastav snaga: 9. četa 649. i delovi 611. i *922.* landesšicen *bataljona,* jedna policijska četa, 48. protivtenkovska četa, baterija topova 438, diviziona i nekoliko alarmnih jedinica Vermanšafta.

i izbila na Paški Kozjak. Nemačke snage su izvršile pregrupisavanjei ponovo je okružile. Zbog nestašice municije rešeno je da se sakriju brdski topovi, veči deo minobacača i nešto mitraljeza. Pripreme za proboj u pravcu Pohorja vršene su 17. februara, a naredne noći uspeli su da se probiju samo četiri bataljona iz raznih brigada, dok su ostale snage sa ranjenicima promrzlim i izgladnelim borcima i komorom bile prinuđene da se vrate na Kozjak. Naredna dva dana vođene su borbe za spasavanje ranjenika na Basališću i oko sela Paroža. Tek noću 19/20. februara, 14. divizija je izvršila proboj iz okruženja i kod železničke stanice Palce prebacila se preko pruge i puta Velenje — Mislinja u rejon sela Pleševica, gde se na miru odmarala jedan dan.

Divizija je zatim krenula prema Grašlcoj gori gde je 21. februara došlo do borbi s Nemcima, lcada je ponovo okružena na prostoru između šoštanja, Velenja, Slovenj-gradeca i Mežice. Nemačke snage, ojačane novim jedinicama koje su stigle iz Celja, Maribora i Koruške, posele su sve dominirajuće tačke i prelaze i oko položaja 14. divizije u rejonu Graška Gora — Pleševic napravile dva obruča, što je 14. divizija narednih dana probila i sđgla, istina uz velike gubitke, na Kamnišku planinu, čime je završen prodor 14. divizije u Štajersku.[229]

Za devetnaest dana skoro neprekidnih borbi i pokreta od Sutle do slovenačlce Koruške, 14. divizia imala je velike gubitke. Od 1.112 boraca, lcoji su 6. januara krenuli u pohod, 26. februara je bilo samo 440 ili 39,6 odsto sposobnih za borbu. Ranjenih i bolesnih, u partizanskim bolnicama ili ostavljenih na terenu, bilo je 261 ili 23,5 odsto, od toga 201 u Štajerskoj. Poginulo je, zarobljeno ili nestalo 367 boraca, od toga 360 u delu pohoda od Sutle do Mozirslcih planina i Pohorja. I mnogi od onih koji su bili sposobni imali su teške smrzotine.[230] Za petnaest dana (7 — 22. februara) borbi i marševa kroz Štajersku, u kojima je odnos snaga dostizao i 6:1 u korist neprijatelja, veliki broj ranjenika, dubok sneg, vejavica i veliki mrazevi (noću —25 — 30°C), pocepana odeća i obuća, neredovna i nedovoljna ishrana potpuno su iscrpli sastav 14. divizije.[231]

Pokret 14. divizije preko hrvatske teritorije imao je izuzetan politički značaj za učvršćenje bratstva i borbenog jedinstva. Među bor-

[229] Ujutro 22. februara, posle niza neuspelih juriša, formirana je bombaška grupa od oficira Štaba 14. divizije, koja je zauzela dominantnu tačku Sv. Duh, posle čitava 14. divizija probila 23. i 24. februara u rejon Belih Voda. Neprijateljske snage koje su gonile zadržala je severozapadno od sela Topolšice zaštitnica od 12 boraca, koji su posle nestanka municije u borbi na nož svi herojski izginuli.

U borbama oko Sv. Duha 14. divizija je imala oko 30 mrtvih i nestalih i 22 ranjena, među kojima i zamenik političkog komesara Glavnog štaba Viktor Abvelj, koji se nalazio na čelu grupe bombaša.

[230] Od 132 tovarna i jahaća grla, koliko je 14. divizija imala na početku prodora, ostalo je samo jedno, dok su ostala ubijena ili uginula. — Laclo Ambrožić Novljan, Pohod Štirinajste, Ljubljana 1978, str. 5—302; Jože Klanjšek, Proboj 14. proleterske divizije u Štajersku, VIG, 1/1953, str. 9—37.

[231] Nemački gubici su, po njihovim vlastitim izvorima, iznosili 50 poginulih i 160 ranjenih, a računa se da je zajedno sa lcontuzovanima zbog smrzotina izbačeno iz stroja 500 do 600, ili 17 do 20 odsto vojnika koji su učestvovali u borbi protiv 14. divizije, — Zdravko Klanjšek, n. đ., str. 252.

cima 14. divizije i u narodu toga kraja taj marš je nazvan marš bratstva i jedinstva.

Dolaskom u rejon Graške gore, 14. divizija je ušla u sastav 4. operativne zone Slovenije, nakon čega je izvršila reorganizaciju i popunu. Do kraja rata bila je to najjača udarna snaga NOV i PO Slovenije u Štajerskoj.[232]

FEBRUARSKI POFIOD JEDINICA NOVJ U MAKEDONIJU

(shema 39)

Februarski pohod je takođe posebna operacija koja obuhvata pokrete i borbe Grupe bataljona, 1. makedonsko-kosovske i 2. makedonske brigade NOVJ, od 31. januara do 24. februara 1944, Izveden je s ogranka Meglena i Kož.ufa u istočnu i centralnu Makdoniju i u dolinu Vardara.

U toku 1943. godine NOR u Makedoniji je postigao velike političke i vojne uspehe koji su risiedili kao rezultat preduzetLh mera od strane Pokrajinskog odnosno Centralnog komiteta KP i Glavnog štaba NOV i PO Makedonije. U Slivovu u Debarcima je 11. novembra formirana 1. makedonsko-kosovska brigada a 20. decembra u Fuštanima i 2. makedonska brigada. Tri dana kasnije (23. decembra) bataljon ,,Hristo Botev" je izdvojen iz sastava 2. makedonske brigade i s bitoljskim bataljonom „Stevan Naumov" formirao samostalnu Grupu bataljona, koja je potčinjena neposredno Glavnom štabu Makedonije. Ove snage su vodile teške borbe na Meglenu i na severnim padinama Pajka. Krajem januara 1944. na području Meglena i Kožufa nalazile su se 1. makedonsko-kosovska i 2. makedonska brigada i Grupa batalona „Stiv Naumov" i „Hristo Botev" ukupno 8 bataljona. Te jedinice su prethodno vodile borbe sa nemačkim i bugarskim snagama u Tikvešu, Mariovu i Meglenu i bile odatle potisnute.

U centralnom i istočnom delu Makedonije nije' bilo partizanskih jedinica,

pa su CK KP i Glavni štab Makedonije na savetovanju u selu Fuštanima odlučili da upute 1. makedonsko-lcosovsku brigadu u Azot i Poreče, radi ponovnog Razvijanja NOP-a u tom kraju i izvođenja dejstava na komunikaciju Bitolj •— Prilep — Veles, a Grupu bataljona da se preko Egejske i istočne Makedonije prebaci na teritoriju Kumanova i Vranja, da bi na taj način težište borbe prenela u ove krajeve, proširila NOP i formirala nove jedinice. Istovremeno, 2. makedonska brigada trebalo je da dejstvuje sa slobodne teritorije Kožufa i Meglena ka Kavadarcima i Demir-Kapiji, da bi privukla što jače bugarske snage i olakšala izvršenje zadataka 1. makedonsko-kosovskoj brigadi i Grupi bataljona.

[232] Lađo Ambrožič Novljan, Pohod Štirinajste, Ljubljana 1978, str. 5—302; Jože Klanjšek, Proboj 14. proleterske divizije u Štajerslcu, VIG, 1/1953, str. 9—37,

Početak pohoda određen je za 31. januar 1944. godine.[235] Tada je 1. nrakedonsko-kosovska brigada sa južnih padina Kožufa, iz rejona sela Promahi (Promahoi), prešla jugoslovensko-grčlcu granicu preko Kozjak-planine i u pokretu preko Bešišta izbila 4. februara kod sela Nikodija, gde je vodila borbe sa delovima bugarskog 45. pešadijskog puka. Savladavši otpor Bugara, 1. makedonsko-kosovska brigada nastavila je marš ka selu Stepancima i, razoružavši grupu bugarskih vojnika noću 5/6. februara, produžila preko Mukosa za Azot.

Posle izbijanja u rejon Mokrena zaustavljena je 6. februara od delova bugarskog 56. pešadijskog puka iz Velesa, koji su zajedno sa snagama iz Prilepa nameravali da je okruže i unište. Pošto je 6. februara pred veče odbacila bugarske snage, uputila se prema selu Bogomili. Međutim, već ujutro, kada je izbila kod bogomilskog železničkog tunela, krećući se ka Oreškoj čuki, na nju su krenule iz pravca Prilepa dve kolone Bugara. Tako je nastalo dramatično utrkivanje: na jednoj strani su bili bugarski vojnici, a na drugoj iscrpljeni, polubosi i prozebli borci koji su stigli na Orešku čuku samo toliko pre bugarskih vojnika da ih nateraju da zalegnu na ivici grebena.

Predstavnici Glavnog štaba i Štab brigade odlučili su da u toku noći 1. brigada probije obruč i ponovo krene na jug, prema Meglenu, gde je stigla 14. februara.

U tom periodu 1. makedonsko-kosovska brigada prešla je put od oko 260 km ili prosečno dnevno preko 18 km, preko planinskih masiva, po mećavi i dubokom snegu, pretrpevši gubitke od 48 poginulih, 29 promrzlih i 9 ranjenih boraca.

Grupa bataljona sa delom ĆK KPM i Glavnim štabom NOV i PO Makedonije počela je marš 31. januara 1944. pokretom iz sela Zborsko. Marš kroz *Egejsku Makedoniju* odvijao se u strogoj tajnosti, osloncem na grčki oslobodilački pokret (u kome su najveći deo činili Makedonci), kako u pogledu obaveštajno-izviđačke i kurirske službe tako i prihvata i ishrane. Grupa bataljona prešla je reku Vardar 4. februara kod sela Orizari, 30 km severno od Soluna. Vardar je tu širok oko 500 i dubok nekoliko metara, a skela malog kapaciteta. Neprijatelj nije otkrio prelaz makedonskih boraca. Posle toga Grupa bataljona je 9. februara stigla u selo Šugovo, gde se zadržala na odmoru.

Pokret, iz sela Šugovo kroz *istočnu Makedoniju* počeo je 10. februara oko ,23 sata. Prelaz preko planine Belasice, zbog prirodnih prepreka i borbe sa'stihijom bio je najteži deo puta.[234] Strumičko polje, reka i cesta

[233] U jedinicama su sprovedene svestrane vojno-političke pripreme radi upoznavanja boraca sa ciljem i značajem marša i sa teškoćama koje ih očekuju.

Za rukovođenje dejstvima u centralnom delu određeni su politički komesar Cvetko Uzunovski i zamenik komandanta Glavnog štaba Panče Nedeljlcovski, u Tilcvešu i na desnoj obali Vardara Dobrivoje Radosavljević i Borko Temeljkovski, za istočnu i severnu Makedoniju kao i za usklađivanje dejstava makedonskih, srpskih i kosovskih jedinica na teritoriji Kumanova, Vranja i Crne Trave, odgovornost je pripala CK KPM, komandantu Glavnog štaba general-majoru Mihailu Apostolskom i delegatu Vrhovnog štaba NOV i POJ i CK KPJ Svetozaru Vukmanoviću Tempu.

[234] Prebacivanje preko grebena Belasice, u dužini od svega nekoliko stotina metara, trajalo je oko četiri sata. Sva komora sa hranom je ostala u snegu.

pređeni su bez ikakvih teškoća. Rastojanje od Strumičkog polja do Bregalniee, preko planine Ograždena i Plačkovice, pređeno je od *12.* do 16. februara. Kada je Grupa bataljona stigla blizu Bregalniee, došlo je do jednodnevne borbe protiv bugarske policije i vojske. Naročito teška borba vođena je kod sela Pekljani protiv snaga 48. puka, koje su posele severne padine Plačkovice da bi zatvorile dolinu Bregalniee i sprečile dalji prodor.

Jedini izlaz iz te situacije bio je da se što pre pređe Bregalnica, ali nju su kontrolisale bugarske snage, od Kočana do Berova, a i vodostaj je bio visok. Zbog toga se moralo računati na prelaz preko mosta, mada su svi bili dobro branjeni. Glavni štab NOV i PO Makedonije je odlučio da se posluži varkom — da reku pređe kod sela Istibanje, udaljenog samo 7 km od Kočana, gde su Bugari to najmanje očekivali. Da bi neprijatelja još više zbunila, Grupa bataljona je 16. februara, sa položaja na Ržanilcu, krenula ka Gavranu (k. 1125), u suprotnom pravcu od mesta planiranog za prelaz. Zbog toga su Bugari i grupisali jače snage u Carevu selu. Kada je pao mrak 16. februara, bataljoni su se vratili i kod Trsina provukli se između bugarskih zaseda, a u svanuće 17. februara prešli reku preko mosta kod sela Istibanje. Bugari su oklopnim vozilima poseli most tek posle prelaska jedinica Grupe bataljona i uspeli preseći samo zaštitnicu iz sastava bataljona „Hristo Botev".[235]

Kod sela Preseka 17. februara vođene su borbe sa delovima 49. pešadijskog puka, koji su kamionima upućeni u pravcu Osogovskih planina. Pošto se probila, Grupa bataljona je produžila pokret preko Krive reke i German-planine, gde je 24. februara razbila zasedu Žegligovske četničke brigade. Sutradan je Grupa bataljona kod sela Kočina spojila sa lcumanovskim partizanskim bataljonom „Jordan Nikolov"[236], čime je završen februarski pohod makedonskih boraca.

Februarskim pohodom bili su, uglavnom, ostvareni predviđeni ciljevi i zadaci. Nakon dolaska CK KPM i Glavnog štaba NOV i PO Makedonije sa Grupom bataljona na teritoriju Kozjaka, 26. februara 1944. formirana je 3. makedonska brigada. Tu su se nalazili makedonski, Južnomoravski i kosovski bataljoni, pa je odlučeno da se od 27. do 29. februara, u manastiru Prohor Pčinjski, sa rukovodiocima ovih jedinica održi vojno-političlco savetovanje.[237]

Februarski pohod predstavljao je veliku prekretnicu u razvijanju oružane borbe i formiranju novih jedinica. Posle toga u Makedoniji je strategijska inicijativa prešla u ruke NOV i POJ, a okupator je bio

[235] Marševi i borbe vođeni 15, 16. i 17. februara i prelaz preko Bregalniee predstavljali su veoma teška i naporna dejstva brojno male grupe bataljona. Bilo je to, u stvari, 66 sati neprekidnih borbi i pokreta sa odmorom samo od tri sata u selu Laki, pa su borci lakše izdržali borbe nego marševe.

[236] Mihailo Apostolski, Februarski pohod, VIZ, Beograd 1963, str. 7—158.

[237] Dolazak CK KP i Glavnog štaba Makedonije na ovu teritoriju, potom razbijanje Vardarskog četničkog korpusa i formiranje 3. makedonske, 6. i 7. južnomoravske i Kosovske brigade (kasnije i drugih jedinica) •— bili su događaji koji su omogućili da ova teritorija odigra značajnu ulogu u daljem razvoju oružane borbe u Makedoniji, Srbiji i Kosovu, a služila je i kao baza bugarskim partizanskim jedinicama.

prinuđen da se drži defanzive i brani važnija uporišta, objekte i komunikacijske pravce.

Grupa batalona je za 24 dana prešla put dug oko 440 km, od čega kroz Egejsku Makedoniju za 10 dana oko 180 km, a kroz istočnu Makedoniju za 14 dana oko 260 km, što prosečno iznosi oko 20 km dnevno.

PRODOR 2. i 5. DIVIZIJE NOVJ U SRBIJU

(shema 40)

Prodor 2. proleterske i 5. udarne divizije NOVJ u Srbiju čini napadnu operaciju koja obuhvata pokret, borbe i bojeve od. 15. marta do 20 maja 1944, na prostoru od Lima do Ibra, u slivu Stuclenice, južno od Valjeva i povlačenje n Sandžak.

Zimske nemačke operacije 1943/44. godine u centralnom delu Jugoslavije samo su privremeno odložile ostvarenje plana Vrhovnog štaba NOV i POJ o postepenom prenošenju težišta borbenih dejstava u istočni deo Jugoslavije. U okviru priprema za prenošenje težišta u Srbiju, pored koncentracije jačih snaga NOVJ u Sandžaku i istočnoj Bosni, planirani su pokreti snaga u istočne delove zemlje, kao prethodnica, da bi se uspostavila snažnija uporišta za prihvat ostalih jedinica i podstalcao dalji razvitak NOP-a.[238]

Zadatak je trebalo da izvrše 2. proleterska i 5. udarna divizija prodorom iz Sandžaka u jugoistočnu Srbiju i 16. i 17. divizija nastupanjem iz istočne Bosne i zapadnu Srbiju. Najpre su 2. i 5. divizija morale preći Lim a zatim preko Ibra izbiti na teritoriju Jablanice i Toplice, posle toga, zajedno sa srpskim, kosovskim i makedonskim jedinicama NOVJ, stvoriti slobodnu teritoriju između Ibra, Zapadne Morave, jugoslovensko-bugarske granice, Ovčeg Polja i Kosova, koja bi poslužila kao oslonac za dalja ofanzivna dejstva. U isto vreme 16. i 17. divizija, po prelasku Drine, trebalo je da prođu u zapadnu Srbiju i stvore operacijsku osnovicu za ofanzivna dejstva ka Šumadiji i za povezivanje s Šumadijskim i Kosmajskim partizanskim odredom.

Po naređenju Vrhovnog štaba, 2. proleterska i 5. divizija dobile su početkom marta zadatak da prodru u Toplicu i Jablanicu, najjače žarište NTOP-a u Srbiji, i da sa 2, 3. i 4. južnomoravskom brigadom i

[238] U proleće 1944. godine okupatorslco-kvislinške snage u Srbiji sačinjavali su pet nemačkih policijskih pukova i nekoliko manjih jedinica: bugarski 1. okupacioni korpus, jačine četiri divizije (22, 24, 25, 27) — oko 30.000 vojnika, delovi 29. divizije bugarske 5. armije i još neke manje jedinice; Ruski zaštitni korpus (pet pukova) — oko 6.000 ljudi; Srpski dobrovoljački korpus — oko 6.000 ljudi; Srpska državna straža —- 37.000 ljudi i četnici Draže Mihailovića, formirani u brigade i korpuse (oko 40), jačine oko 30.000 ljudi. Ukupno preko 110.000 ljudi.

Na Kosovu i u zapadnoj Makedoniji Nemci su formirali, krajem 1943. godine, žandarmeriju i puk „Redžiment Kosova" (u Kosovskoj Mitrovici), a u januaru 1944. dva teritorijalna puka sa štabovima u Peći i Prištini, ukupno oko 8.000 ljudi. — Oslobodilački rat, knj. 2, str. 237 (napomena 321); Petar Višnjić, Operacije za oslobođenje Srbije, 1944, VII, Beograd 1972, str. 19 (napomena 22).

partizanskim odredima stvore najpogodnije uslove za dolazak većih snaga *NOVJ u* Srbiju. Prikupljene na prostoriji Goražde — Foča — Rudo •— Prijepolje, 2. proleterska (2. i 4. proleterska i 3. udarna brigada) i 5 udarna divizija (1, 4. i 10. krajiška brigada), ukupno oko 5.000 boraca, formirale su Udarnu grupu divizija kojom je rukovodio Štab 5. divizije, a bila je potčinjena neposredno Vrhovnom Štabu NOV i POJ.

Polovinom marta 1944, u Srbiji su, pod komandom Glavnog štaba NOV i PO Srbije, dejstvovali 2, 3, 4, 5, 6. južnomoravska i Ozrenska brigada, Kosmajski, Šumadijski, 1. i 2, južnomoravslci, Jastrebački, Rasinski i Zaječarski partizanski odred i Ozrenski bataljon, dosta jake snage na koje se mogla osloniti Udarne grupe divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ.

Prodor je počeo prelaskom reke Lima 15. marta, a završio se povlačenjem u Crnu Goru 20. maja, što znači da je trajao 67 dana. U odnosu na tok operacije vreme i prostor vidljive su tri operativne celine.

Prelazak preko Lima i prodor do Ibra (15—27. marta) predstavlja prvi, deo operacije. Druga divizija je pritiskom prema Rudom i Priboju vezala neprijatelja, a za to vreme 5. divizija je izbila na Lim i noću 14/15. marta razbila četničke delove i onda se prebacila na desnu obalu reke. Pošto je proterala četnike i izbila na liniju Mioče — Bijelo brdo, omogućeno je da u toku 17. marta, u rejonu Rudnog, pređu Lim i 3. i 4. brigada 2. divizije, a 2. brigada se zadržala na levoj obali Lima i zatvarala pravce od Pljevalja. Neprijatelj je protivnapadom povratio Priboj i odbacio delove 4. krajiške i 2. proleterske brigade.

Dvadesetog marta, kada je u rejon Bijelog Brda pristigla cela 2. proleterska brigada sa delegatom Vrhovnog štaba[239] i grupom članova sovjetske vojne misije, na zajedničkom sastanku štabova divizija, u duhu operativne zamisli Vrhovnog štaba, doneta je odluka da Udarna grupa izvrši energičan prodor ka Ibru opštini pravcem Ziatibor — Javor — dolina Studenice, razbije okupatorske i kvislinške snage i njihovu vlast, kao i da vrši politički uticaj u narodu, mobiliše nove borce i organizuje NOO-e gde za to postoje uslovi.

Udarna grupa je preduzela marš i prešla cestu Nova Varoš •—• Čajetina i Nova Varoš — Užice i izbila na prostoriju Sirogojno •— Trudovo, zatim je 28. marta izbila u dolinu gornjeg toka Studenice. Na maršu je Udarna grupa imala oštre sukobe sa nemačkim^bugarskim i kvislinškim delovima oko Ljubiša i Sirogojna.

Našavši se nadomak Ibra, Štab Udarne grupe divizija odlučio je da razbije neprijateljska obezbeđenja na levoj obali i forsira Ibar, 5. divizijom na odseku Béla Stena — Bagaše a 2. divizijom na odseku Bagaše — Pusto Polje, a zatim da obe divizije preko Kopaonika prodru u Toplicu i Jablanicu. U tom cilju je 30. marta, zapovešću Štaba Udarne

[239] Delegat Vrhovnog štaba bio je general-major Pavle Ilić, grupa vojno-političkih rukovodilaca za rad u Srbiji sa Blagojem Neškovićem i Momom Markovićem na čelu; komandant 5. divizije pukovnik Milutin Morača, komesar Ilija Materić, komandant 2. divizije pukovnik Ljubo Vučlcović i komesar Milisav Milosavljević; delegat Kominterne i član sovjetske vojne misije. To se odnosi na Steriju Atanasova Viktora, koji je iz Moskve preporučen u Vrhovni štab NOV i POJ, pa je trebalo da se prebaci u Bugarsku. — Josip Broz Tito, Sabrana djela, tom 19, str. 78, 81, 304, 308, 356.

grupe, postavljen zadatak divizijama za forsiranje Ibra sa početkom u 22 sata.

Napad je počeo sa zakašnjenjem i nejednovremeno. Podilazeći Ibru, 5. divizija bila je zadržana otporom neprijateljskih delova, tako da je samo jedan bataljon njene 4. brigade uspeo da izbije na Ibar i da ga, jednom četom, forsira kod BeleStene, ali je protivnapadom neprijatelja odmah vraćen. Četvrta proleterska brigada je zadržana vatrom iz bunkera i oklopnog voza, 2. proleterska brigada neuspešno je napadala obezbeđenje železničlcog mosta kod Loznog, a 3. i 1. brigada u rejonu Veljeg vrha.

Dejstva u slivu Studenice (1—19. aprila). Kada je Udarna grupa zadržana pred Ibrom, neprijatelj je iz Ušća, Raške, Sjenice i Ivanjice koncentrično uputio snage da ih eventualno okruže ili odbace na zapad.[240] Uočivši njegove namere, Štab Udarne grupe je zadržao 5. diviziju na prostoriji Studenica — Ivanjica da aktivnim dejstvima vezuje, razvlači i tuče neprijateljske snage po delovima, a 2. diviziju usmerio ka Dragaćevu da vrši pritisak na komunikaciju Ivanjica •— čačak i Kraljevo •— čačak.

Udarna grupa je u borbama vođenim od 1. do 19. aprila s nadmoćnijim neprijateljskim snagama u dolini Studenice, u Dragačevu i na prilazima Ivanjici samo delimično postigla postavljene ciljeve. Zaustavljen je napad jačih neprijateljskih snaga i preuzeta inicijativa od njih na pravcu Ušće — Ivanjica, zbog čega su se one povukle, braneći dolinu Ibra. Dok se prema Ušću ograničio na odbranu, neprijatelj je na teritoriji Ivanjice grupisao jače snage, pripremio napad prema Javoru i počeo napad u pravcu Ivanjice i Javora s ciljem da okruži 2. i 5. diviziju i da ih razbije i eventualno uništi. Zbog toga su se morale izvući snage iz okruženja, pa je to učinjeno u pravcu Valjeva.

Prodor na Povlen i južno od Valjeva (21. aprila — 7. maja). U takvoj situaciji Vrhovni štab NOV i POJ orijentiše 2. i 5. diviziju prema zapadnoj Srbiji gde je trebalo ojačati NOP, stvoriti uslove za široku mobilizaciju novih boraca i prihvatiti 16. i 17. diviziju koje su imale zadatak da iz istočne Bosne prodru u zapadnu Srbiju.

Po odluci Štaba Udarne grupe, marš je izveden u dve kolone.

Desna kolona — 2. i 3. brigada 2. divizije •—• nastupala je pravcem Opaljenik — Užići — Povlen. Pošto je razbila delove četničkog Požeškog korpusa, kolona je noću 26/27. aprila prešla železničku prugu i cestu Užice — Požega i stigla u rejon Granica •— Lelići. Ona je u rejonu Granice potisnula delove 4. puka „Brandenburg" i Srpskog dobrovoljačkog korpusa, pa je noću 28/29. aprila prešla cestu Užice — Valjevo i izbila u rejon Varde, obezbeđujući se sa pravca Kosjerić — Valjevo •— Užice. Tako je ova kolona za nepunih osam dana izvršila postavljeni marševski cilj.

[240] To su bili delovi bugarske 24, 25. i 27. divizije, 4. puka „Brandenburg", nemačkog 3. policijskog puka, 696. motorizovanog bataljona poljske žandarmerije, 1, 2, 3. i 4. puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa, četničkog Javorskog, Požeškog i 2. mileševskog korpusa i muslimanske milicije. — Oslobodilački rat, knj. 2, str. 232 (napomena 317).

Leva kolona •— 4. brigada 2. divizije, 1, 4. i 10. brigada 5. divizije — išla je opštim pravcem Ćajetina — Kadinjača — Povlen. Marš je bio nešto sporiji, jer se u njenom sastavu nalazilo više jedinica i znatan broj ranjenika obeju divizija. Kolona je praćena napadima četnika Javorskog i Zlatiborskog korpusa, pa je do 24. aprila stigla u rejon Sirogojna. Neprijatelj je užurbano prebacivao snage na njen marševslci pravac da bi joj sprečio dalji pokrei. *Noću 24/25.* aprila razbijeni su delovi 4. puka „Brandenburg", Srpskog dobrovoljačkog korpusa i četničkog Zlatiborskog korpusa a zatim se kolona uputila ka Ćajetini, koju je obišla i noću 26/27. aprila prešla cestu Ćajetina — Užice i produžila prema Kadinjači.

Na komunikaciji Užice — Višegrad, iz rejona železničke stanice Bioska i Ljubičića leva kolona je proterala manje bugarske delove, a sa Bukovilca odbacila i one snage koje su nastupale od Užica. Noću 28/29. aprila prešla je i cestu Užice — Bajina Bašta, nakon što je na odseku Kadinjača razbila delove bugarske 24. divizije, 4. puka „Brandenburg", 696. bataljona poljske žandarmerije, Srpskog dobrovoljačkog korpusa i četnike. Sutradan je preko Jelove gore izbila na prostoriju Varda i spojila se sa 2. i 3. brigadom 2. divizije.

U toku desetodnevnih marševa i nepreslalnih borbi jedinice Udarne grupe, imajući stalno inicijativu u svojim rukama, prešle su put dug oko 160 km i izbile u zapadnu Srbiju, što je imalo veliki politički i vojni značaj, jer je to od 1941. godine prva veća grupacija NOV.T koja se pojavila na toj teritoriji.

Radi prihvata 16. i 17. divizije, koje su trebale, dolazeći iz istočne Bosne, da na odseku Bajina Bašta •— Drinjača forsiraju Drinu, Štab Udarne grupe je usmerio 5. diviziju prema Rogačici, a 2, diviziji dao zadatak da ovlada Povlenom i zatvori pravce koji od Valjeva vode prema Užicu.

Pokušaj da se neprijateljske snage privuku što dalje od Drine i time olakša prelaz 16. i 17. divizije nije dao očekivane rezultate, pa se odustalo od prebacivanja ovih divizija iz istočne Bosne u Srbiju. Pošto je onemogućen prelaz 16. i 17. divizije u Srbiju, 2, i 5. divizija bile su izložene danonoćnom pritisku neprijatelja.

U skladu sa direktivom Vrhovnog štaba *NCW j* *POJ, Štab Udarne grupe je sa divizijama krenuo na Taru. Pokret je počeo 6. maja uveče. Druga divizija (bez 4. brigade) trebalo je da se zadrži neke vreme na Tari, a zatim preko Povlena i Maljena uputi u Šumadiju.

Uveče 7. maja 'Štab Udarne grupe je obavestio Vrhovni štab o situaciji i o svojim daljim namerama, o čemu u telegramu stoji: „Nismo mogli izvršiti plan. Neprijatelj skoncentrisao nemačku i bugarsku diviziju, Nedićevce i četnike. Povukli smo se na Taru koju moramo napustiti. Potrebno je hitno sadejstvo Koste i Peka (3. i 2. korpusa •— prim. M.C.), jer se nalazimo u teškoj situaciji.

Mi ćemo težiti da dođemo na sektor Golije. Ako produži ofanzivu moraćemo se nasloniti na Peka".[241]

[241] Petar Višnji, Prodor Druge i Pete divizije u Srbiji 1944, VII, Beograd 1968, str. 304.

Povlačenjem Udarne grupe divizija sa Povlena, njenim prebacivanjem preko komunikacije Užice — Bajina Bašta i izbijanjem na Taru, završene su teške sedmodnevne borbe 2. proleterske i 5. krajiške divizije na prostoriji južno od Valjeva.

Povlačenje u Crnu Goru (18 •— 20. maja). Uviđajući težak položaj 1. i 5. divizije, Vrhovni štab NOV i POJ je 15. maja naredio Štabu Udarne grupe da obe divizije orijentiše prema slobodnoj teritoriji 2. korpusa na levoj obali Lima.

Iščekujući pristizanje 2. divizije sa Tare, 5. divizija je u zahvatu komunikacije Užice — Nova Varoš vodila žestoke borbe sa nemačkim, bugarskim i četničkim snagama Valjevskog, 1. i 2. ravnogorslcog, Požeškog, Javorskog i Miloševskog korpusa i Korpusa gorske garde. Tek noću 15/16. maja, po izbijanju 2. divizije na liniju Dobroselice — Ljubiš, Udarna grupa je mogla da krene preko Zlatara ka Limu, koji je prešla 20. maja kod Brodareva.

Prelaskom preko Lima završeno je povlačenje 2. i 5. divizije iz Srbije, s tim što je 2. proleterska preuzela sektor Berane — Andrijevica, a 5. krajiška divizija smenila 37. diviziju na sektoru Pljevlja •—• Brodarevo.[242]

Zaključak. Dolazak 2. i 5. divizije NOVJ u Srbiju i borbe koje su tamo vodile preko dva meseca imali su veliki vojno-politički značaj. Narod Srbije se uverio da je NOVJ snažna i odlučna vojna snaga spremna da se sa najvećim samopregorom bori za njegovu slobodu. Razbijajući Nedićeve i četničke snage, srpski narod se uverio da će u NOVJ imati pravog zaštitnika koji će onemogućiti bilo kakvu izdaju njegovih interesa.[243]

Dejstvom u Srbiji Udarna grupa je privukla na sebe okupatorske i kvislinške snage, koje su trebale da vrše napad na jedinice NOVJ u Toplici, Jablanici, Sandžaku, Crnoj Gori i istočnoj Bosni, čime su poremećeni njihovi planovi.

Zadatak koji je Vrhovni štab NOV i POJ postavio Udarnoj grupi divizija bio je veoma težak i obuhvatio je dosta dugački operacijski pravac, jer da bi stigla u južnu Srbiju, tj. na teritoriju odakle je trebalo da se ispolji njena ofanzivna uloga, Udarna grupa je morala savladati bez potrebnih tehničkih sredstava dve dobro branjene vodene prepreke — Lim i Ibar i prepešačiti široki prostor jugozapadne Srbije, preko velikih, još uvek snegom pokrivenih planina Zlatibor, Javor, Golija i Kopaonik.' Najteže je bilo to što je neprijatelj sve znao. On je ne samo znao tok priprema već je bio upoznat i sa svim odlukama Vrhovnog štaba

[242] Gubici 5. divizije iznose: 106 poginulih, 324 ranjenih, umrlih od rana i bolesti 15 i nestalih 27; 2. proleterska brigada imala je 44 poginulih, 101 ranjenog i 60 nestalih. Za ostale jedinice 2. divizije nisu utvrđeni gubici. — Milutin Morača, Ratni dnevnik, VIZ, Beograd 1962, str. 250—251; Jovo Vukotić, Druga proleterska divizija, VIZ, Beograd 1972, str. 340—415; Petar Višnjić, n. d., str. 33—376.

[243] Za to vreme — do izbijanja na Ibar, prema nepotpunim neprijateljskim podacima, poginulo je preko 135, ranjeno više od 100 bugarskih i nemačkih vojnika, nedićevaca i četnika, a zarobljeno je 47 četnika; zaplenjen je 1 pt top, 2 mitraljeza, 13 puškomitraljeza, 4 laka minobacača, preko 45 pušaka i dosta druge vojničke opreme. Istovremeno su jedinice 2. i 5. udarne divizije imale 15 mrtvih i 34 ranjena borca i rukovodilaca. — Petar Višnjić, n. d., str. 86—90.

koje su donošene u toku priprema i izvođenja prodora, u kojem su sa 2. i 5. divizijom sadejstvovale jedinice 3. udarnog korpusa iz istočne Bosne i slabije snage 2. udarnog korpusa iz Sandžaka i Crne Gore. Neprijatelj je došao do ovih podataka prisluškivanjem i dešifrovanjem raclio-depeša. Zbog toga su Nemci blagovremeno preduzimali odgovarajuće mere i tako parirati poduhvatima jedinica NOVJ.

Udarna grupa divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ morala se povući u Sandžak i Crnu Goru da bi se, osloncem na 2. udarni korpus, odmorila i pripremila za odlučujuće borbe u Srbiji koje će početi u julu i avgustu 1944. Jer, bez oslonca na sopstvenu pozadinu operativni poduhvat se nije mogao uspešno ostvariti.

BUGARSKO-NEMACKA PROLEĆNA OFANZIVA U MAKEDONIJI 1944. GODINE

(shema 41)

Neprijateljska prolećna ofanziva u Makedonii obuhvata napadnu operaciju bugarskih i nemačkih snaga protiv makedonskih, srpskih i kosovsko-metohijskih jedinica NOV i POJ koja je vođena od 30. aprila do 19. juna 1944, u Makedoniji i jugoistočnoj Srbiji.

Makedonija je u okviru jugoslovenskog ratišta 1944. godine, kao i ranije, predstavljala značajnu teritoriju za nemačku Komandu Jugoistoka i šire, jer se njenim držanjem obezbeđivala dublja pozadina snaga koje su posedale Grčku i Albaniju, a preko nje je vodila moravsko-vardarslca magistrala, važna za snabdevanje i manevar snaga na Balkanu.[244]

U to vreme u Makedoniji su postojala tri jaka žarišta NOP-a: teritorija između Kumanova, Vranja i Crne Trave, gde su dejstvovali 3. makedonska, 6. južnomoravska brigada, Kosovski partizanski odred, jedinice Komande Vranjskog područja i bugarski Trnski partizanski odred; područje Debarca sa struškom Malesijom PPrčspom u zapadnoj Makedoniji, gde je od 19. aprila dejstvovala 1. makedonsko-kosovska brigada preformirana na grupu kosovskih i grupu makedonskih bataljona, i na jugu područje Tikveša, gde je dejstvovala 2. makedonska brigada. Sa tih teritorija SÙ makedonske, južnomoravske i kosovsko-metohijske jedinice NOVJ napadale nemačke i bugarske okupacione trupe i transporte na moravsko-vardarskom pravcu odnosno komunikacije koje iz Grčke i Albanije, preko Makedonije, vode za Skoplje. Radi planiranja i koordinacije dejstava makedonskih, južnomoravskih i kosov-

[244] Okupacione grupe u Makedoniji činila je bugarska 5. armija, sa sedištem u Skoplju, sastava 14, 1S. i 17. divizija i Konjička brigada. Komanda 14. divizije u Skoplju, a pukovi: 51. u Skoplju, 53. u Kumanovu, 56. u Velesu. Komanda 15. divizije u Bitolju, a pukovi: 54. u Bitolju, 55. u Ohridu i 45. u Prilepu; Komanda 17. divizije u Štipu, a pukovi: 49. u Štipu i 48. u Strumici; Komanda Konjičke brigade u Skoplju, a 1. puk u Štipu i 2. puk u Skoplju. U Vranju se nalazio 52. puk bugarske 29. divizije. — Oslobodilački rat, knj. 1, str. 529; knj. 2, str. 175.

skih jedinica na području Kunianovo — Vranje formiran je zajednički Operativni štab, sa komandantom Glavnog štaba NOV i PO Makedonije na čelu, koji je funkcionisao do kraja jula 1944. godine.

Bugarska vlada i Vrhovna komanda bile su iznemirene razvojem NOP-a u Makedoniji i izvesnim porastom aktivnosti bugarskih partizanskih jedinica formiranih 1la jugoslovenskoj teritoriji. Istovremeno je Nemce zabrinulo ometanje saobraćaja na moravsko-vardarskoj magistrali, koja je bila od životne važnosti za Komandu ,l ugoistoka. Zbog toga su nemačka i bugarska komanda preduzele ofanzivu u Makedoniji, čija je namera bila da u istočnoj Makedoniji unište jedinice NOV i POJ i političko i vojno rukovodstvo •— CK KPM i Glavni štab Makedonije da osiguraju komunikacijske pravce Skoplje — Niš i Slcoplje — Kumanovo — Ćustendil i potpuno ovladaju ovom teritorijom. U zapadnoj Makedoniji nastojali su razbiti jedinice NOV i POJ i obezbediti komunikacije. Za dejstva u istočnoj Makedoniji (na kumanovsko-vranjskom području) određene su bugarske, a u zapadnoj Makedoniji delovi nemačke 297. divizije iz Albanije i balističke snage.

Operacija je počela na kumanovsko-vranjskom području 30. aprila, a u zapadnoj Makedoniji 8. maja, a završena je u istočnoj Makedoniji 20. juna, dok je u zapadnoj Makedoniji završena znatno ranije —- 4. juna. Trajala je preko 50 dana.

Dejstva u jugoistočnoj Srbiji i istočnoj Makedoniji. U drugoj polovini aprila 1944. Štab bugarske 5. armije pod komandom generala Vasila Bojdeva koncentrisao je snage za napad u rejonima Vranja, Bujanovca, Kumanova, Mladog Nagoričana, Stracina, Krive Palanke i Bosiljgrada, odakle je trebalo koncentričnim nastupanjem da izvrše operativno okruženje planina Kozjaka i Germana i sela Stajovca i Trgovišta i postepenim stezanjem obruča unište jedinice NOV i POJ na ovom području. Za operaciju su grupisani: 14. i 29. pešadijska divizija, 1. armijski puk, 13. i 123. pešadijski puk, 6. etapni puk, 1. i 2. konjički puk, 14. lovački bataljon, 453. eskadrila izviđačkih aviona i jedna bombarderska eskadrila, jače policijske i žandarmerijske snage <— ukupno oko 40.000 ljudi, Posle toga prebalo je da se angažuje i 17, pešadijska divizija. „..

Operativni štab je na vreme otkrio koncentraciju bugarskih snaga i rešio da sve jedinice jednovremeno pređu u napad 11a više pravaca, kako bi se pravovremeno izvukle iz obruča. U tom cilju 3. makedonska brigada i Kosovski partizanski odred dobili su zadatak da napadnu bugarsku posadu u Kratovu i tako privuku neprijatelja, a 6. južnomoravska brigada i bugarski Trnski partizanski odred da dejstvuju na komunikaciji Stracin — Kriva Palanka i napadnu garnizone u Krivoj Palanci i Djueševu. Posle je trebalo jedinice prikupiti na Osogovskim planinama, odatle produžiti prema Kočanima i Ovčem Polju radi prenošenja oružane borbe i u ovaj deo Makedonije.

Treća makedonska brigada i Kosovski partizanski odred, objenjeni u Operativnu grupu, napali su 25. aprila Kratovo i zauzeli ga, osim

kasarne, a zatim se povukli na Osogovske planine gde su se zadržali do 2. maja.[245]

Jedinice 6. južnomoravske brigade i bugarski Trnski partizanski odred odustali su od napada na nepriateljske snage prikupljene u Krivoj Palanci i Đueševu, pa se 6. brigada vratila na German-planinu, a Trnski partizanski odred na Rujen, zbog čega i nije došlo do spajanja svih snaga na Osogovu, kako je to ranije bilo predviđeno. Obavešten o uspehu kod Kratova, Operativni štab je naredio 6. brigadi da hitno krene ka Osogovu, spoji se sa Operativnom grupom i zajednički produže dejstva. Pri pokretu, 6. brigada se 27. aprila na Liscu sukobila sa bugarskim 1. armijskim pukom i bila prinuđena da se vrati na German-planinu, tako da se nije spojila sa Operativnom grupom.

Bugarske trupe počele su opšti napad 30. aprila, nastupajući koncentrično iz polaznih rejona ka Kozjaku, German-planini, Širokoj planini i Trgovištu. Jedinice 6. južnomoravske brigade, s jedinicama Komande Vranjskog područja, vodile su borbe na Retkim bukama, a zatim su, sa Operativnim štabom, CKM i delegatima ASNOM-a, preko Čemernika do 5. maja, izbila u Crnu Travu. Operativna grupa je krenula s Osogovskih planina i ona je do 10. maja stigla u Crnu Travu.[246] Bugari su pregrupisali snage s ciljem da jedinice NOV i POJ okruže i unište u Crnoj Travi. Međutim, Operativni štab je ponovo pravovremeno otkrio bugarske namere i naredio da se jedinice iz Crne Trave vrate na teritoriju Kozjaka. U pokretu na jug, 3. makedonsku, 6. južnomoravslcu i Kosovsku brigadu napale su 12. maja na Stanikinom krstu bugarske snage, prinudile ih da se povuku na Trešten, a zatim preko Kalnske reke i ugoslovensko-bugarske granice u Znepolje, gde su 13. maja vodile borbu protiv bugarskog 2. konjičkog puka. Zbog slabe veze odsečena su dva bataljona Kosovske brigade i po jedan bataljon 3. makedonske brigade i Komande Vranjskog područja, koji su zatim dejstvovali mesec dana samostalno u Crnoj Travi i na Kumanovsko Vranjskom području, a 7. južnomoravska brigada produžila je da dejstvuje u rejonu Talambasa.

U pokretu od Znepolja, bugarskom teritorijom, 6. južnomoravska, 3. makedonska i Kosovska brigada prebacile su se noću 14/15. maja jugoistočno od Bosiljgrada u Jugoslaviju i preko Cn«*o.k*a i Suri ice izbile 18. maja na Kozjak. Pošto su Bugari uveli u operaciju 17. diviziju i svoje snage usmerili na to područje, Operativni štab je snage objedinio u Udarnu grupu i odlučio da ih prebaci u istočnu Makedoniju.[247]

[245] U ovom napadu, prema podacima jedinica NOV i POJ, Bugari su imali oko 40 mrtvih i ranjenih, a Operativna grupa 9 mrtvih i ranjenih. Zarobljeno je oko 120 bugarskih vojnika, od kojih je formiran bugarski partizanski bataljon „Ralcovski", Zaplenjeno je 129 pušaka, teško pešadijsko naoružanje i druga ratna oprema. — Zbornik NOR-a, tom VII, knj. 3, dok. 48. i 50.

[246] Operativnoj grupi su se priključili Plačkovički NOP odred i bugarski Trnski partizanski odred (od kojeg je nekoliko dana kasnije u Crnoj Travi, Kalna, formirana 2. sofijska brigada).

[247] Udarnu grupu sačinjavah su: 3. makedonska brigada (bez jednog bataljona), Plačkovički NOP odreci i po jedan bataljon Kosovske i 6. južnomoravske brigade.

Od preostalih boraca 6. južnomoravske brigade formiran je Vranjski NOP odred, koji je sa Kumanovskim NOP odredom i odsečenim bataljonom zadržan da na Kozjaku, prema situaciji, dejstvuje do povratka udarne grupe. Sa odredima je ostavljeno bolesno i iznemoglo ljudstvo.

Udarna grupa, sastava: 3. makedonska brigada (bez 1. bataljona) i po jedan bataljon Kosovske i 6. južnomoravske brigade, s kojom su se kretali Operativni štab i delegati ASNOM-a, prešla je 19/20. maja cestu Kumanovo — Kriva Palanka i Krivu reku. Posle borbi protiv dva bugarska bataljona na Liscu i Kosmatici, probila se preko Kitke, Omara i Čavke na Oboznu, gde je stigla 24. maja. Pošto je razbila po jedan bataljon bugarskog 48. i 49. puka 17. divizije, Udarna grupa izbila je 26. maja na Novomalinsku planinu, a zatim na Ograždeh. Izviđanjem iz vazduha saznavši za nameru Udarne grupe da se prebaci na grčku teritoriju, bugarske jedinice su postavile jake zasede na marš-ruti Udarne grupe i za njom uputile geneće odrede.

Ljudstvo Udarne grupe bilo je iscrpljeno dugim marševima, glađu i neprekidnim borbama, a broj ranjenih se znatno povećao, pa je odlučeno da se jedinice izvuku iz dodira sa neprijateljem i usmere ka Krusio-planini gde će se odmoriti i srediti. Prešavši Belasicu, Udarna grupa je izbila na Krusio-planinu gde su je 30. maja napali delovi bugarskog 21. pešadijskog puka, pa je krenula za severoistočnu Makedoniju. Posle borbi 1. juna kod Kara Taša, Kosturina i neuspelog pokušaja da kod sela Gradeca pređe reku Vardar radi spajanja sa 2. makedonskom brigadom u Tikvešu, Udarna grupa je prešla cestu Štip — • Strumica (5. juna) i nastavila pokret, razbila delove bugarskog 49. puka kod Kuškulije i prebacila se preko grebena Gotena na Plaškovici, prešla reku bregalnicu jugozapadno od Kočana i produžila za Osogovsku planinu.

Na Ponikvama je 11. juna razbila dva bataljona bugarskog 49. i 1. armijskog puka i nastavila pokret preko Osogovo za Čupino brdo. Od 15. do 17. juna vođene su borbe protiv bugarskog bataljona 1. armijskog puka, 18. juna kod sela Novog Gloga, Udarnoj grupi priključili su se ranije odsečeni bataljoni. Na Petrovoj gori Udarna grupa vodila je 19. juna borbe nakon kojih su se bugarske okupacione snage povukle u svoje garnizone, a jedinice NOVJ stvorile su slobodnu teritoriju između Kumanova, Krive Palanke, Crne Trave i Vranja.[248]

Borbe u zapadnoj Makedoniji, Krajem aprila 1. makedonsko-kosovska brigada probila se s južnih padina Kožufa u Debarce, tukla bugarske snage, a potom, brzim i iznenadnim dejstvima, razbila nemačke i balističke snage, oslobađajući teritoriju koju je napustila decembra 1943. Kada su delovi nemačke 297. divizije i balističke snage počeli 8. maja koncentrično nastupanje iz Kičeva, Debra i Struge prema slobodnoj teritoriji Debarca da bi uništili 1. malcedonsko-kosovsku brigadu koja je u to vreme bila podeljena u dve grupe bataljona: makedonsku i kosovsko-metohijsku. Posle četvorodnevnih borbi kod sela Izvora, Botuna, Pesočana i Mešeišta obe grupe bataljona su se povukle preko Karaormana u strušku Malesiju.

Do kraja maja vodila se uspešna borba protiv nemačkih i balističkih snaga na mavrovskom, debarskom i kičevskom području. Kra-

[248] U toku svojih dejstava Udarna grupa je u jednomesečnim borbama nanela neprijatelju znatne gubitke: ubijeno je 814, a zarobljeno 318 vojnika i oficira; zaplenjeno 51 mitraljez, 14 minobacača, 851 puška, 46 puškomitraljeza, 245.000 metaka, 180 mina za bacač, 3 topa, 105 konja, 11 kamiona i oborena su dva aviona. — Mihailo Apostoloski, Prolećna ofanziva 1944. — u Makedoniji, VIZ, Beograd 1946, str. 78; Zbornik NOR-a, torn VII, knj. 3, dok. 90, knj. 4, dok. 1.

jem maja svi bataljoni su se prikupili u struškoj Malesiji. Delovi nemačke 297. divizije iz Struge i balisti iz Debra i Struge postavili su zasede, a bugarske jedinice su posele bivšu italijansko-bugarsku demarkacionu liniju da bi sprečile izvlačenje jedinica sa bivše italijanske u bugarsku okupacionu zonu. Grupa makedonskih bataljona napadnuta je 1. juna u rejonu Lokava, a grupa kosovskih bataljona kod Zbaždija. I3o 4. juna, obe grupe su održale položaje, a neprijatelj se povukao ka Strugi, pošto je spalio i razorio artiljerijskom vatrom sela Lolcov i Zbaždi.[249]

Za sve to vreme, 2. makedonska brigada je napadala bugarske jedinice u Mariovu, Tikvešu i Vutačevu i vršila diverzije na železničkoj pruzi između Đevđelije i Demir-Kapije[250], čime su završene borbe u ovoj nemačko-bugarskoj operaciji.

Zaključak. Tokom prvog dela operacije Štab bugarske 5. armije nije uspeo ostvariti svoj glavni cilj — uništenje jedinica NOVJ u istočnoj Makedoniji i jugoistočnoj Srbiji.[251] U zapadnoj Makedoniji nemačke i balističke jedinice uspele su samo da privremeno odbace 1. malcedonsko-kosovsku brigadu od glavnih komunikacija, ali je ona, čim se oslobodila pritiska, obnovila napade na posade i uporišta duž komunikacija. Jedinice NOV i POJ uspevale su da povrate izgubljenu teritoriju, a Operativni odnosno Glavni štab Makedonije je formirao šest novih brigada: dve bugarske partizanske (1. i 2. sofijsku), Kosovsku i 7. južnomoravsku brigadu, a od 1. makedonslco-kosovske formirane su 1. makedonska i 1. kosovsko-metohijska brigada NOVJ.[252]

Operativna odnosno Udarna grupa se, posle žestokih borbi na kumanovskom, vranjslcom i crnotravskom području, probila preko Osogovske planine, Plačkovice, Ograždena i Belasice do pl. Kruša u Egejskoj Makedoniji i vratila se nazad, na kumanovsko područje. Za mesec dana (19. maja do 19. juna) ona je vodila osamnaest borbi od kojih je dvanaest bilo vrlo teških. Borbeni put Operativne odnosno Udarne grupe od Crne Trave do Egejske Makedonije i nazad do vranjskog pod-

[249] Od makedonske grupe bataljona formirana j^T. «makedonska brigada, a 24. juna kod Zbaždija od kosovske grupe bataljona L, kosovsko-metohijska brigada.

U sastav 1. makedonske brigade ušli su 1. i 2. makedonski bataljon i 80 boraca Resavsko-ohridskog partizanskog odreda. U to vreme su formirani i Porečki, Velški i Kruševački partizanskhodrecl, koji su kasnije ušli u sastav 8. i 15, brigade.

U sastav 1. kosovsko-metohijske brigade ušli su 1. i 2. kosovski bataljon i četa (ponekad nazivana i bataljon).

Formiranjem 1. makedonske i 1. kosovsko-metohijske brigade prestale su da postoje grupe makedonskih i grupa kosovskih bataljona.

[250] Mihailo Apostolski, Prolečna ofanziva 1944. u Makedoniji, Beograd 1946; Oslobodilački rat, knj. 2, str. 174—185; Zbornik NOR-a, tom VII, knj, 3, dok. 55.

[251] U toku ofanzive, bugarska vlada je, zbog neuspeha i gubitaka, smenila sa dužnosti komandanta bugarske 5. armije, generala Bojdeva, i *privremeno* postavila na tu dužnost komandanta bugarske 15. divizije, generala Ivana Marinova.

[252] Kosovska brigada formirana je ,12. maja u Darlcovcima od Kosovskog partizanskog odreda i novodošlih boraca sa Skopske Crne gore, sa Kosova i iz Metohije. Prva sofijska brigada formirana je u Kalni početkom maja 1944, a u prvoj polovini maja, u Inalili, formirana je 2. sofijska brigada, od Trnskog partizanskog odreda i zarobljenih bugarskih vojnika kod Kratova.

ručja iznosio je oko 950 km. Ona je izašla vojnički znatno prekaljena. Njene jedinice su izdržale punih 50 dana borbi, u kojima je bila angažovana skoro cela bugarska 5. armija sa oko 40.000 vojnika.

U dvomesečnim borbama duboko se učvršćivalo bratstvo i jedinstvo između Makedonaca, Srba i narodnosti sa Kosova i širilo na područja kuda su prolazile makedonske, južnomoravske i kosovske jedinice. Narod je borcima pružao nesebičnu pomoć bez obzira otkuda su oni bili. Iako i sam bez hrane, naročito u pasivnim krajevima kroz koje su jedinice Udarne grupe prolazile, on je sa borcima delio sve čime je raspolagao.

Treća makedonska brigada i Kosovski partizanski odred, objedinjeni u Operativnu grupu, prešli su od 25. aprila do 19. maja oko 370 km. Udarna grupa je u vremenu od 20. maja do 19. juna prešla put dug oko 566 km, što ukupno iznosi 936 km. Treća makedonska brigada činila je glavninu kako Operativne grupe tako i Udarne grupe, i podnela je najveći teret u ovoj neprijateljskoj operaciji.[253]

DRVARSKA OPERACIJA

(sheme 42, 43 i 4-4)

Drvarska operacija obuhvata odbrambena dejstva 1. i 5. i delova c. korpusa, Pratećeg bataljona i Oficirske škole Vrhovnog štaba MOV i POJ jačine oko 17.000 boraca i stanovništva Drvara, sve pod neposrednim rukovodstvom Vrhovnog štaba. Vodena je na području zapadne Bosne od 25. maja do 5. juna 1944, u vreme nemačke operacije ,,Reselšprung" („Konjički skok"), u kojoj je pod komandom Štaba 15. brdskog armijskog korpusa angažovano oko 20.000 vojnika.

Posle završetka nemačkih zimskih operacija, 1943/44 godine, jedinice NOVJ usmerile su svoja dejstva na komunikacije i neprijateljske posade. Predviđajući mogućnost savezničkog iskrcavanja, nemačko komandovanje htelo je da na svaki način očuva komunikacije koje vezuju dolinu Stive sa jadranskom obalom. Radi toga je težilo da u prolećnim borbama razbije jedinice NOVJ koje su neposredno ugrožavale komunikacije i druge nemačke objekte u jadranskom zaleđu.

S« obzirom na svoje opšte operativno-strategijske mogućnosti u tom periodu, nemačke trupe su tada mogle preduzeti samo ograničene — pojedinačne ili sinhronizovane — napade na pojedine grupacije NOVJ. Zato su pokušale, pored ostalog, da unište i vrhovno rukovodstvo NOP-a, baš u vreme kada se NOVJ afirmisala kao značajna snaga antihitlerovske koalicije, a nova Jugoslavija zadobila simpatije širom sveta.

Prodorom preko srednje i zapadne Bosne u toku januara i uspostavljanjem svojih garnizona u dolini srednjeg toka Vrbasa, nemačke snage su obezbedile za sebe još jedan važan komunikacijski pravac ko-

[253] Kiril Mihajlovski Grujica, Treća makedonska NOU brigada, VIZ, Beograd .1976, str. 71—233.

jiiz doline Save vodi na jadransku obalu. Međutim, one nisu uspele da prodru na teritoriju koja se graniči Sanon i Unom, severnim padinama Dinare i Šatora i Glamočkim poljem, niti da ovladaju Sanskim Mostom, Bosanskim Petrovcem, Ključem, Drvarom i Bosanskim Grahovom. Zbog toga su u narednom periodu Nemci najveću pažnju obratili održavanju dobro utvrđenih garnizona koji će im, kad izvrše pripreme i koncentrišu potrebne snage i sredstva, poslužiti kao oslonci za izvođenje dejstva u toku drvarske operacije.

Nemačka Vrhovna komanda je smatrala da će najveći uspeh postići ako u Jugoslaviji unište Vrhovni štab NOV i POJ, a pre svega vrhovnog komandanta maršala Josipa Broza Tita i razbiju grupaciju NOVJ pod njegovom neposrednom komandom koja je dejstvovala u nešto dubljem zaleđu jadranske obale. Pri tome Nemci su pretpostavljali da će „borbeni elan partizanskih formacija brzo oslabiti kada ne bude dominantne Titove ličnosti, motora energije oslobodilačke armije".

Polazeći od pomenute procene, nemački komandant Jugoistoka je 6. maja 1944. naredio Štabu 2. oklopne armije da, po mogućnosti, u maju prodre jakim snagama između Bugojna, Jajca, Banjaluke, Prijedora, Bihaća i Knina i „unese nered u Titovu vrhovnu organizaciju, a zatim da lovi i razbija rascepkane grupe do potpunog istrebljenja".

Četiri dana kasnije posebno mu je saopšteno da „Firer pridaje odlučujući značaj pokušaju da se operacijom Titov štab opkoli i po mogućnosti razbije", s tim da ispita mogućnost da bude upotrebljen 500. SS padobranski lovački bataljon koji mu je tada stavljen na raspolaganje, a koji se nalazio na obuci u rejonu Kraljeva i Mataruške Banje. Pored toga, nemačka Vrhovna komanda dala je 13. maja komandantu Jugoistok niz uputstava za sprovođenje operacije i podvukla da je iznenađenje bitan preduslov uspeha.[254]

Plan nemačke operacije je predvideo da se, uz snažnu podršku avijacije iznenadnim spuštanjem 500. SS padobranskog lovačkog bataljona u Drvar u ranim jutarnjim satima, uhvati Tito, uništi Vrhovni štab NOV i POJ, a jake borbene grupe koncentričnim napadom iz više pravaca ka Drvaru spoje se s vazdušnim desantom i ovladaju komunikacijama, ispresecaju slobodnu teritoriju, koju je cicala grupacija NOVJ oko Vrhovnog štaba, a potom planskim okruženjem -i uništenjem jedinica i baza za snabdevanje očiste teritoriju zahvaćenu operacijom.

[254] Idejna odluka o operaciji „Reselšprung" („Rösselsprung") doneta je 3. ili 4. februara 1944. za vreme konferencije održane u Hitlerovom glavnom stanu u Rastenburgu, kada je komandantu nemačkih snaga za Jugoistok feld-maršalu Maksimilijanu fon Vajksu postavio zadatak da se po svaku cenu eliminiše Tito, koji ima „odlučujući značaj za ceo pokret".

Pripreme za izvođenje operacije počele su 15. februara 1944, a s projektom naredbe o njenom izvođenju upoznao je Hitlera 10. maja fon Vajks i tom prilikom dobio zadatak da u operaciju uključi i paclobransko-desantnu jedinicu i upotrebi specijalne grupe divizije „Brandenburg".

Sredinom maja Hitler je pozvao k sebi komandanta nemačke 2. oklopne armije general-pukovnilca dr Lotara Rendulica koji je kao neposredni rukovodilac operacije izložio Hitleru dinamiku njenog izvođenja. Tom prilikom je Hitler kategorički insistirao da se po svaku cenu Tito mora živ uhvatiti i u najvećoj tajnosti avionom prebaciti u nemačku Vrhovnu komandu, ističući da je to glavni zadatak čitave operacije. — Zbornik NOR-a, tom IV, knj. 25, str. 385—387.

Za operaciju Nemci su angažovali oko 20.000 vojnika, za transport 75 aviona a za podršku desantnih jedinica i ostalih snaga 222 aviona — ukupno oko 300 aviona. Neposredno rukovođenje operacijom poverello je Štabu 15. brdskog armijskog korpusa, pod komandom generala pešadije Ernesta Lejze čije je komandno mesto iz Knina pomereno LI Bihać. Nemačke snage su bile lconcetrisane u garnizonima oko slobodne teritorije, osim 500. SS padobranskog bataljona koji je uoči desanta prebačen iz Mataruške Banje na aerodrome kod Petrovgrada (Zrenjanin), Zagreba i Banjaluke.[255]

Početak operacije određen je za 05.00 sati 25. maja 1944. dok se njeno trajanje predviđalo oko tri sedmice.

Drvar sa širim područjem bio je duže vreme slobodna teritorija, a od 17. januara 1944. u Drvaru je bilo sedište CK KPJ, AVNOJ-a, NKOJ-a i Vrhovnog štaba NOV i POJ sa savezničkim vojnim misijama i raznim jedinicama, ustanovama i organima NOP-a, tako da je u to vreme bio najznačajniji centar vojne i političke aktivnosti nove Jugoslavije. U bližoj i daljoj okolini Drvara dejstvovali su 1. proleterski korpus (1. i 6. divizija), 5. udarni korpus (4. i 39. divizija) i 9. divizija 8. korpusa, Prateći bataljon Vrhovnog štaba, Oficirska škola (oko 130 slušalaca i nastavnika). U operaciji je učestvovalo 13 brigada i četiri partizanska odreda ukupne jačine oko 17.000 boraca.[256]

Drvarska operacija počela je, uz spuštanje vazdušnog desanta na Drvar, koncentričnim dejstvima nemačkih i lcvislinških snaga, sa kružne operacijske osnovice dužine oko 480 km ka Drvaru čija je dužina nastupajućih pravaca jedinica za spajanje sa desantom iznosila 25 km na pravcu Srb •— Drvar, na pravcu Knin •— Drvar 65 km, i na pravcu

[255] Nemci su angažovali sledeće snage: 500. SS padobranski lovački bataljon, delove 1. vazdušnodesantnog puka, Borbenu grupu „Vilam" (384. puk 3/3. legionarske divizije ojačan 373. izviđačkim bataljonom, nešto artiljerije, inžinjerijc i tenkova), Borbenu grupu „Lapac" (jedan bataljon iz 373. legionarske divizije), 92. motorizovani puk, 54. brdski izviđački bataljon, 1. puk, 2. lovačkog domobranskog zdruga, borbenu grupu 7. SS divizije (13. puk ojačan 1. divizionom, 7. artiljerijskog puka i 16. pionirskom četom, 7. izviđački odred ojačan 8. baterijom 7. artiljerijskog puka i pešadijski oklopni jurišni bataljon 2. oplopne armije i nešto četnika), 369. izviđački bataljon, 105. SS izviđački bataljon i 1. puk „Brandenburg" (bez 1. bataljona). Tri dana nakon početka operacije angažovani su i delovi Dinarske četničke oblasti (1. bosanski "četnički korpus „Gavrilo Princip" i delovi 502. četničlckog korpusa). Komanda nemačkog vazclulioplovstva u NDH je dobila zadatak da, pored vazdušnog izviđanja i fotografisanja Drvara, obezbedi snage i sredstva za prenošenje ojačanog 500. SS padobranskog lovačkog bataljona sa aerodroma kod Petrovgrada, Zagreba i Banjaluke (transportni avioni JU-52 i oko 45 jedrilica) do Drvara i da sa 440 avion-poletanja obezbedi vazdušnu podršku desanta (bombardovanja Drvara i Bosanskog Petrovca preci desant, zaštita lovcima i dr.). Ukupna jačina, bez avijacije, iznosila je oko 20.000 vojnika. — Slavko Odić, Desant na Drvar maja 1944. godine (drvarska operacija), VII, Beograd 1981, str. 18—40.

[256] Štab 1. proleterskog korpusa sačinjavali su: komandant general-lajtnant Koča Popović, politički komesar pukovnik Mijalko Todorović, načelnik štaba pukovnik ICarlo Lalić. Štab 5. korpusa sačinjavali su: komandant gcneral-major Slavko Rodić, politički komesar pukovnik Ilija Došen, načelnik štaba potpukovnik Velimir Knežević. Štab 8. korpusa sačinjavali su: komandant pukovnik Vladimir (Vlado) ćetković, politički komesar pukovnik Bošlco Šiljegović, načelnik štaba potpukovnik Milan Kuprešanin.

Bihać •— Drvar 83 km, a završila se dekoncentracijom jedinica NOVJ u više pravaca. Trajala je 12 dana, a izvedena je u tri etape.

Prva etapa (25 — 26. majaJ obuhvata borbrt protiv vazdušnog desanta u Drvaru i odbrambena dejstva na širim prilazima grada. Počela je 25. maja u 05.00 sati napadom neprijatelja od Srba, Bihaća, Banjaluke, Livna i Knina prema Drvaru. U 06.35 sati, nakon polusatnog bombardovanja Drvara, spušten je prvi talas vazdušnog desanta[257] — ukupno 730 ljudi, koji su naišli na otpor jedinica Pratećeg bataljona, boraca iz vojnopozadinskih ustanova, partijskih rukovodstava, organa narodne vlasti i naroda. Oko 8 sati je Oficirska škola napala nemačke padobrance, odbacila ih s desne obale Unca i onemogućila bočni napad ka Titovoj pećini. Nemci su do 9 sati zauzeli deo Drvara na levoj obali Unca, ali je oko 100 boraca Pratećeg bataljona, pod neposrednim rukovodstvom Vrhovnog štaba, uporno branilo pećinu. Dok su glavnina Pratećeg bataljona i Oficirska škola vodile borbu sa desantnim snagama, jedinice 3. brigade 6. divizije su trčeći hitale ka Drvaru i prema pristizanju odmah prelazile u napad. Prvi je stigao 2. bataljon 3. ličke brigade, koji je nešto posle 10 sati preko Trninića brega prešao u napad povezavši se desnim krilom sa slušaocima Oficirske škole. Sat kasnije je stigao i 1. bataljon ove brigade i sa Kamenice preko Trnjaka i Prnjavora preduzeo napad. Ubrzo posle ovog bataljona stigao je i 3. bataljon, koji je preko Gornjih Vrtoča usmerio napad ka mostu preko Unca i raskrsnici puteva u Drvaru, dok je 4. bataljon Štab brigade zadržao u rezervi u rejonu Kamenice. Ovim su bile angažovane sve raspoložive i najbliže jedinice koje su se u datorn momentu mogle angažovati za napad na desant.

Napadom 3. ličke brigade desantne snage su prisiljene na odbranu i prestale su sa pritiskom u pravcu pećine, posebno posle prodora levog krila 3. ličke brigade u rejon mosta na Uncu (Mandića most) i povezivanja sa delovima Pratećeg bataljona. Iako je oko 12 sati padobranima spušten i drugi talas desantnih snaga u rejon Šobića glavice, vrhovni komandant maršal Tito je oko 12 sati uspeo da izađe iz Pećine i da se sa najbližim saradnicima, uz obezbeđenje delova Pratećeg bataljona, povuče na Podove odakle je uputio naređenje štabovima 1. i 5. korpusa da zatvore pravce prema Drvaru i da 1. proleterska brigada hitno uputi jedan bataljon u Potoke, u kom pravci, je Vrhovni štab nameravao da nastavi pokret. Krećući se između Stražbenica i Otaševca Vrhovni štab je ujutro 26. maja stigao u Materića uvalu između Luujevače i Klekovače, gde se. zadržao ceo dan.

Pristizanjem i ahgažovanjem protiv desanta 3. brigade 6. divizije i izlaskom Vrhovnog štaba i savezničkih vojnih misija iz Drvara,

[257] Planom operacije 500. SS padobranski lovački bataljon ukupne jačine oko 900 ljudi dobio je zadatak da se u dva talasa jedrilicama i padobranima spusti u Drvar i munjevitim udarom zarobi ili uništi Vrhovni štab i maršal Tito, zatim sve organe NOP-a koji se zateknu u Drvaru i savezničke vojne misije akreditovane kod Vrhovnog štaba NOV i POJ. Prvi talas sastojao se od 6 borbenih grupa jedriličara koje su dobile zvučne nazive „Panter", „Jurišnik", „Hvatač", „Drobilica" i „Bezobzirni napadač" i 3 grupe padobranaca •— „Plavi" „Zeleni" i „Crveni". Svaka od ovih grupa dobila je određen zadatak. — Zbornik NOR-a, tom IV, knj. 25, str. 717—725.

akcija vazdušnodesantnih snaga, i pored toga što su postigle iznenađenje, definitivno je doživela neuspeli.

Citavo poslepođne desantne snage su se uporno branile i postepeno izmicale pred napadima jedinica 3. ličke brigade. U sumrak Štab brigade je iz rezerve u borbu uveo i 4. bataljon na spoju između 1. i 3. bataljona, u pravcu Šobića glavice. Skoro istovremeno pristigao je 1. bataljon 3. dalmatinske brigade 9. divizije, koji je smenio slušaoce Oficirske škole i sa jugoistoka prešao u napad na padobrance u Drvaru. Napad je uspešno izvođen, tako da je neprijatelj, i pored grčevitog otpora, do 21.30 sati bio sabijen u rejon groblja na Šobića glavici i okružen, gde se održao sve do zore 26. maja, kad je dalji napad bio obustavljen zbog opasnosti od nemačke avijacije i prodora 92. motorizovanog puka od Bosanskog Petrovca i delova 373. divizije iz pravca Srba

Vrhovni štab NOV i POJ je iz železničke stanice Potoci 26, maja uspostavio vezu sa štabovima korpusa i rešio da veže neprijatelja na planinskom masivu između Bosanskog Grahova Ključa i Bosanskog Petrovca i stvori uslove da 1. divizija prodre ka Kupreškom polju a 5. korpus ka Sanici dole bi 9. divizija krenula prema Lapcu a 6. divizija zapadno od Drvara.

Koncentrični napad nemačkih snaga ka Drvaru i borbe na spoljnim operativnim pravcima počeli su u 5 sati 25. maja, kako je bilo i predviđeno nemačkim planom operacije. Iz Bihaća je prema Bosanskom Petrovcu nastupao 92. motorizovani puk i ceo dan vodio borbu sa 6. brigadom 4. divizije i bataljonom Drvarslco-petrovačkog partizanskog odreda na Ripačkom klancu. Pred veče kada se 6. brigada povukla na planinu Jadovilc, 92. motorizovani puk je nastavio prodor i 26. maja oko podne stigao u Drvar.

Jedinice 8. brigade 4. divizije odolevale su pritisku 1. pukovnije 2. domobranskog lovačkog zdruga i 54. izviđačkog odreda, koji su nastupali od Bosanske Krupe ka Bosanskom Petrovcu. Pred veče 25. maja 8. brigada ih je protivnapadom odbacila prema Suvaji, ali se zbog pojave 92. motorizovanog puka u njenoj pozadini morala povući na Grmeč.

Sa odseka između Srba i Suvaje nastupala je pulcovska borbena grupa 373. divizije s četnicima, glavnim snagama preko Trubara, a pomoćnim preko Velikog Cvijetnića ka Drvaru. Posle oštrih borbi sa 1. i 2. brigadom 6. divizije, grupa je 26. maja pre podne izbila na Drvar.

Iz Livna je ka Bosanskom Grahovu nastupao 105. izviđački SS odred köji je zapadno od Livna potisnuo 13. brigadu 9. divizije i sutradan izbio u Bosansko Grahovo, a uveče i u Drvar. U Bosansko Grahovo je pred veče 26. maja izbio i 1. pule „Brandenburg", prodirući iz Knina.

Iz Livna je ka Glamoču nastupao 25. maja izviđački odred 369. divizije, ali ga je 3. krajiška brigada 1. divizije, iz rejona Vrba i Korijne, odbacila. Brigada je zatim povučena zapadno od komunikacije Glamoč — Mliništa i zatvorila pravce prema Drvaru. Izviđački odred je nastavio nastupanje iz Livna, ušao u Glamoč 30, maja i sutradan se kod sela Rora spojio s nemačkim snagama koje su izbile od Drvara.

Protiv 1. i 13. brigade 1. proleterske divizije 25. maja dejstvovali su jedinice 13. SS puka, od Jajca i Vijenca ka Šipovu i Pljevskim Podovima, i izviđački odred 7. SS divizije, od Mrkonjić-Grada ka Mliništi-

ma. Nastupajući iz Banjaluke ka Čađavici, 2. oklopni jurišni bataljon je 25. maja kod Sitnice odbacio bataljon 13. brigade 39. divizije, a sutradan u rejonu Čađavice i bataljon 13. proleterske brigade 1. divizije i prodro u Ključ.

Prodorom ka Bosanskom Petrovcu, Drvaru, Bosanskom Grahovu, komunikaciji Mliništa — Podrašnica i ka Ključu, nemačke snage koje su dejstvovale na spoljnim operacijskim pravcima izvršile su dobijene zadatke predviđene za dva dana operacije, osim 369. izviđačkog bataljona, koji svoj zadatak uopšte nije izvršio, i borbena grupa „Vilam", koja ga je umesto za jedan dan izvršila za dva dana.

Druga etapa (27 — 31 maja) obuhvata koncentričan napad nemačkih snaga ka Potocima sa pretresanjem šumske oblasti severoistočno od Drvara.

Pošto nije uspeo da 25. maja uništi Vrhovni štab, posebno vrhovnog komandanta maršala Josipa Broza Tita, Štab 2. oklopne armije nastojao ie da to postigne u produžetku operacije, podređujući tom cilju sve, pa i planirano razbijanje jedinica 1. proleterskog, 5. i 8. korpusa. Iz tih razloga je Štab 2. oklopne armije preuzeo komandu od Štaba 15. brdskog korpusa i 27. maja izdao operativnu zapovest, kojom je sve raspoložive snage usmerio na opkoljavanje rejona Potoka, pretpostavljajući da se tu nalazio vrhovni komandant maršal Tito.

Od 26. do 29. maja glavnina 1. divizije zadržavala je neprijatelja na pravcu Mliništa — Potoci, a glavnina 39. divizije zadržavala ga je na pravcu Mrkonjih-Grag — Ribnik. Posle pregrupisavanja i popune borbenim sredstvima nemačke jedinice su u toku 29. i 30. maja prešle u koncentričan napad prema Potocima. Pešadijski oklopni jurišni bataljon, prodorom od Ključa preko Paunovca ka Bravslcom, posle sukoba sa delovima 8. krajiške brigade na sektoru Bravskog, ovladao je komunikacijom Ključ — Bosanski Petrovac. Napadajući od Bosanskog Petrovca preko Drinića, 92. motorizovani puk je, posle sukoba sa delovima 8. krajiške brigade između Drinića i Kozina, 29. maja prodro do železničke stanice Srnetica. Napad borbene grupe 373. legionarske divizije iz Prekaje ka Potocima otpočeo je ujutro 30. maja. Toga dana je 105. SS izviđački bataljon iz Livna preko Gk^oèa stigao u Vagan pošto se 3. krajiška brigada prethodnog dana pomerila u Poljice radi prihvata Vrhovnog štaba. Ne prekidajući dejstva, borbena grupa 7. SS divizije potisla je 16. krajišku brigadu na južne padine Borovca i ka Busijama, dok je na frontu odbrane 1. proleterske divizije po ovladavanju Vrbljanima izbila na visove zapadno od ovog sela usmeravajući deo snaga u zahvatu železničke pruge ka železničlcoj stanici Lisine.

Dejstvima u toku 29. maja, a posebno prodorom ojačanog 92. motorizovanog puka u rejon železničke stanice Srnetica, kao i izbijanjem borbene grupe 373. divizije prethodnog dana u Prekaju, Nemci su ispoljili nameru da jedinice NOVJ koje su se nalazile na planinskom području istočno od Drvara sabiju u rejon Potoci •—• Uvala, okruže i tu unište. Prozrevši tu nameru Vrhovni štab, koji se posle izvlačenja iz Drvara zadržao u Potocima, doneo je 29. maja odluku da se glavnina jedinica NOVJ sa pomenutog područja izvuče u toku noći u raznim pravcima. Noću uoči 30. maja Vrhovni štab se iz Potoka premestio u Pre-

oclac, na severnim padinama Šator-planine, a glavnina 39. divizije sa Štabom 5. korpusa izvršila je manevar preko masiva planine Srnetice, ìazbila neprijateljske snage i izbila u rejon Crkvenog i Ribnilca. Iste noći se glavnina 1. proleterske divizije pomerila istočno od komunikacije Glamoč •— Mliništa.

Toga i idućeg dana neprijateljske snage su vršile pregrupisavanje, jedino se 16. brigada 39. divizije sukobila u rejonu Vrbljana s delovima 7. SS divizije. Neprijatelj je sutradan udario u prazno, a od štabova i jedinica koji su se na početku operacije našli u okruženju, tada su tu još ostali samo Vrhovni štab, štabovi 1. proleterskog i 8. korpusa i Štab 9. divizije s dve brigade.

Treća etapa (1 — 5. juna) obuhvata koncentričan napad na Štab 8. korpusa i 9. diviziju u rejonu Tičeva i prebacivanje Vrhovnog štaba u Italiju, a zatim na otok Vis.

U nastaloj situaciji Štab 2. oklopne armije ponovo je 30. maja intervenisao, pokušavajući još jednom da uništi Vrhovni štab i štabove i. proleterskog i 8. korpusa u rejonu Preodac — Tičevo. Međutim, pre nego što su Nemci uspeli da pregrupišu snage, vrhovni komandant Tito je otkrio njihove namere, pa je uoči 1. juna sa 3. krajiškom brigadom i delom 1. inžinjerijske brigade preduzeo marš iz Preodca s ciljem da pređe put Glamoč — Mliništa, ali je tog dana po podne, kod Lisine, 13. SS puk iznenada napao kolonu u pokretu i prinudio je da promeni pravac kretanja, pa je tek 2. juna prešla komunikaciju Glamoč •— Mliništa. Za to vreme je glavnina 1. proleterske divizije uspela da odbrani rejon Mliništa, a zatim je na položaju Pribelja — Draganić — Podovi obezbedila pokret Vrhovnog štaba ka Kupresu.

S obzirom na međunarodni položaj Jugoslavije i političke zadatke koji su u to vreme stajali pred Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije, vrhovni komandant i predsednik NKOJ Josip Broz Tito odlučio je 3. juna da se Vrhovni štab i NKOJ prebace na otok Vis gde će imati rnnogo bolje uslove za obavljanje svojih sve složenijih zadataka. Noću 3/4. juna Vrhovni štab je s Kupreškog polja avionima prebačen u Italiju, a zatim noću 6/7. juna na otok Vis. Iduće noći, 4/5, juna 1. proleterska divizija se odvojila od neprijatelja i izbila jugoistočno od Kupresa.

U trenutku odlaska Vrhovnog Štaba i NKOJ sve jedinice NOVJ koje su učestvovale u drvarskoj operaciji nalazile su se izvan okruženja, osim Štaba 8. korpusa i Štaba 9. divizije s dve brigade. Štab 15. brdskog korpusa je težio da koncentričnim napadom sa više pravaca ka Tičevu okruži i uništi 9. diviziju i Štab 8. korpusa za koje je znao da se tu nalaze.

Štab 8. korpusa je 3. juna povukao snage na planinu Vijenac, dok je 4. brigadu 9. divizije sa bolnicom uputio na Dinaru. Toga dana su 1. puk „Brandenburg", 2. bataljon 13. SS puka i delovi 373. divizije izbili na Tičevo. Sutradan su se 3. i 13. brigada 9. divizije ogorčeno borile protiv nemačkih snaga koje su ih okružile na Jedovniku. Po padu mraka, 13. brigada sa Grahovsko-peuljskim partizanskim odredom probila se ka severa, a štabovi 8. korpusa i 9. divizije sa 3, brigadom i savezničkim vojnim misijama ostali su u okruženju na Tisovoj kosi. Zbog pomorskog desanta 26. divizije na otok Brač, Štab 2. oklopne armije

počeo je 5. juna hitno da izvlači snage i upućuje ih ka obali, tako da je Štab 8, korpusa to iskoristio, pa se noću s jedinicama i savezničkim vojnim misijama izvukao iz okruženja u pravcu Tičeva.

Odlaskom Vrhovnog štaba na Vis, izvlačenjem jedinica 1. proleterskog korpusa i prestankom napada na 9. diviziju i Štab 8. korpusa, ito se poklapalo i sa početkom povlačenja nemačkih jedinica, praktično je 5. juna završena drvarska operacija, mada su delovi 7. SS divizije i dalje nastavili da napadaju jedinice 5. korpusa.[258]

Zaključak. Pripremajući je pedantno i u najvećoj tajnosti, Nemci su od drvarske operacije mnogo očekivali. Izvođenje operacije pratilo se od strane Hitlera, pošto je težište bilo hvatanje Tita i uništenje Vrhovnog štaba. U nemačkoj Vrhovnoj komandi smatralo se da će se na taj način obezglaviti NOVJ u momentu kada je ona izgledala najopasnija i da će se razbijanjem grupacije oko Vrhovnog štaba u zapadnoj Bosni stvoriti uslovi za odbranu jadranske obale od eventualne invazije saveznika.

Drvarska operacija se završila, kako je konstatovao vrhovni komandant Josip Broz Tito, kao *„očajnički akt osvete i pokušaj likvidacije glavnih voda ustanka",* kojim Hitler *„više nije mogao postići nikakav naročit rezultat"}*[59]

Po sastavu angažovanih nemačkih snaga i načinu dejstva, drvarska operacija je jedina operacija takve vrste u NOR-u. Posebna karakteristika operacije je u tome što joj je težište bilo usmereno na uništavanje štabova. Tako je u prvoj etapi, a to se može reći i za čitavu operaciju, težište bilo na uništenju Vrhovnog štaba NOV i POJ, pa kad se ovaj povukao iz Drvara u rejon Potoka, neprijateljske snage su bile upućene ka tom mestu sa zadatkom da tu unište, Vrhovni štab, s tim što je sada trebalo uništiti i Štab 5. korpusa, a po mogućnosti i Štab 1. proleterskog korpusa, da bi u trećoj etapi, pored 9. divizije, težište napada bilo usmereno i na Štab 8. korpusa.

Na izradi plana drvarske operacije bili su angažovani štabovi 15. brdskog armijskog korpusa, 2. oklopne armije, Komande Jugoistoka i Vrhovne komande, a kad je bio gotov, komandant Jugoistoka podneo ga je 21. maja lično Hitleru. koji ga je odobrio. Sve to govori o tome da je operacija pripremana sa velikom ozbiljnošću, da joj je dat ogroman značaj i da su Nemci od nje mnogo očekivali. ZSitjisao nemačkih komandanata o brzim koncentričnim prodorima njihovih snaga u datim *operativnim* uslovima bila je nerealna. To se pokazalo kako na pravcu dejstva borbene grupe-373. divizije od Srba, tako i na pravcu od Livna

[258] Gubici ri drvarskoj operaciji:
— *jedinice NOVJ:* poginulo je oko 270, a ranjeno oko 500 boraca, od toga u Drvaru 25. maja: poginulih 179, ranjenih 63 i nestalih 19;
— *civila:* „Prema izvrštajima NOO sa terena ove opštine izgorjele su 633 kuće, koje su paljene od strane Nijemaca i četnika, a također je ubijeno 233 člana, ranjenih 15 članova...";
— nemački: mrtvih 343, a ranjenih 881, i 57 nestalih.

Slavko Odić, Desant na Drvar maja 1944. godine, (drvarska operacija), VII, Beograd 1981, str. 274—278; Drvarska opei*acija — Učesnici govore, VINC, Beograd 1986, str. 25—740.

prema Glamoču i Grahovu, a naročito na pravcima nastupanja borbene grupe 7. SS divizije.

Nemačka Vrhovna komanda je u toku pripremanja desanta na Drvar preduzela niz mera da bi se priprema sačuvala u tajnosti, u čemu je dobrim delom uspela, iako je Vrhovni štab NOV i POJ saznao za izvesne nemačke namere da se priprema desant, on nije uspeo da otkrije tačan dan početka desanta i druge detalje. I pored toga, u najkritičnijem trenutku za vazdušnodesantne snage — kada su se spuštale, prikupljale u borbene grupe **i** usmeravale **prema** objektima napada, u Drvaru se nije nalazila ni jedna veča operativna jedinica za što odgovornost snosi operativni deo Vrhovnog štaba, jer je taj propust mogao imali nesagledive posledice, tim pre što je južno od grada više od mesec dana boravila jedna ubačena nemačka špijunska grupa koja je dostavljala štabu 2. oklopne armije tačne podatke o stanju u Drvaru i navodila avijaciju tokom bombardovanja i spuštanja desanta.

Pored vojnih jedinica, za borbu protiv vazdušnog desarrta trebalo je i stanovništvo organizovati, jer da je ono bilo naoružano i da je znalo šta treba da radi u slučaju vazdušnog desanta, sigurno je da bi narod mnogo manje stradao, a neprijatelj bi pretrpeo veće gubitke.

Komandovanje u toku. operacije od strane Vrhovnog štaba i štabova korpusa bilo je u skladu sa zahtevima situacije. Iako je u početku operacije ostao bez veza sa jedinicama, vrhovni komandant Tito je po izlasku iz Pećine brzo uspostavio te veze i jedinice orijentisao na zatvaranje pravaca koji vode na slobodnu teritoriju i za dejstvo na komunikacijama. Kada se uvidelo da će neprijatelj „za nama u šumu" i kad su se u drugoj etapi jasno ispoljile njegove namere, odnosno šta želi postići koncentričnim napadom ka Potocima, Vrhovni štab je, primenom dekoncentracije snaga u više pravaca, izvukao jedinice i. proleterskog korpusa u slobodan operativni prostor, što je dovelo do udara neprijateljskih snaga u prazno.

U situaciji kada su nemačke snage stvorile izglede na uspeh, kakav je bio slučaj u trećoj etapi operacije prilikom napada na Štab 8. korpusa i 9. diviziju na Vijencu, one su dejstvom jedinica NOVJ na drugom sektoru bile prisiljene da se povlače baš u momentu kada su nazirale uspeh. Zbog oskudice rt snagama i nemogućnosti da čitavu okupiranu teritoriju stalno drži pod kontrolom, okupator je morao nranevrisati snagama, pa čak i izvlačiti iz borbe one jedinice koje postižu uspeh na jednom da bi zaštitio ugrožene interese na drugom području. U tom pogledir od velikog operativnog značaja bio je desant 26. divizije i saveznika na Brač, što je prisililo komandanta 2-oklopne armije generala Rendulica da obustavi napad u drvarskoj operaciji i snage uputi prema srednjoj Dalmaciji bojeći se iskrcavanja anglo-američkih snaga na kopno.

Vazdušnodesantni napad na Vrhovni štab NOV i POJ u Drvaru predstavlja jedan od najneuspelijih desanata nemačkih snaga rt drugom svetskom ratu. Dajući ocenu drvarske operacije, Tito je rekao: „*Hitler više nije mogao postići nikakav naročiti rezultat, jer je tada imao manje izgleda nego ikada prije. . .*"[260]

[260] Tito, Govori i članci (1971—1976), SSNO (Politička uprava), Beograd 1977, str. 100—104.

Za nemačku Vrhovnu komandu oružanih snaga operacija „Reselšprung" — drvarska operacija predstavljala je korpusnu napadnu operaciju lcombinovanu vazdušnim desantom, dok je za jedinice NOVJ to bila odbrambena operacija u kojoj su one bile primorane da vode i protivdesantnu odbranu.

S obzirom na postavljeni cilj od strane nemačke Vrhovne komande oružanih snaga i Adolfa Hitlera lično, koji je naredio da treba „likvidirati Vrhovni štab i partizane u Jugoslaviji a njihovog vođu Tita ubiti ili živog uhvatiti" i da „uspeh operacije ima odlučujući značaj za celokupno vođenje borbe u unutrašnjosti zemlje i na obaii", za obe strane imala je strategijski značaj.

Od 7. juna 1944. rukovodeći organi NOP-a nalazili su se na Visu, gde su bile 26. divizija i Mornarica NOVJ. Tamo su imali bolje uslove za rad i otuda su sve do sredine septembra 1944. razvili široku aktivnost za priznanje nove Jugoslavije, a maršal Tito je sa Visa rukovodio prvim operacijama za konačno oslobođenje Jugoslavije.

REZULTATI OPERACIJA OD KAPITULACIJE ITALIJE DO SREDINE 1944. GODINE

Od druge polovine 1943. do juna 1944. na jugoslovenskom ratištu izvedeno je deset krupnih napadnih i odbrambenih operacija. Nemci su izveli šest napadnih operacija, ali su defenitivno odustali od širih ofanzivnih poduhvata sa radikalnim ciljevima i držali su se napada u strategijskoj defanzivi. Orijentacija je bila da sa operativnim i taktičkim poduhvatima parcijalno tuku snage NOVJ, dezorganizuju i odbace njene jedinice od onih objekata koji su im bili od primarne važnosti. Radilo se o velikim gradovima i magistralnim komunikacijama koje preko Jugoslavije vode ka Grčkoj, Italiji i Jadranu, jer se nemačka Vrhovna komanda dosta dugo pribojavala savezničkog desanta na Balkan i težila je da se preseku veze i dodir NOVJ sa savezničkim armijama u Italiji.

Pošto su u decembarskim i januarskim ofaflživjiim dejstvima uspele da posednu obalu i otoke u srednjoj Dalmaciji, osim Visa i Lastova, nemačke trupe su, uporedo sa borbama u zapadnoj Bosni i severnoj Dalmaciji, izvodile ofanzivna dejstva preko Like i Gorskog kotara ka Hrvatskom primorju, da bi i ovde ovladale još nezauzetim delom obalskog pojasa i uspostavile odbranu duž jugoistočne obale Jadrana, radi obezbeđenja komunikacija u zaleđu. Kako nisu imale dovoljno snaga one nisu mogle posesti čitavu teritoriju Like, Gorskog kotara i Hrvatskog primorja. Izbijanjem, u prvoj polivini februara 1944. godine, 1. brdske divizije i 92. motorizovanog puka u severnu Dalmaciju i južni deo Like i 392. divizije u Hrvatsko primorje, završene su zimske operacije.

Zimske ofanzivne operacije neprijatelja 1943/1944. godine, iako nastavak onih jesenjih, u prvi mah su iznenadile brojem upotrebijenih snaga, brzinom dejstava i sinhronizovanim napadima na nekoliko operacijsldh pravaca. Ali je Vrhovni štab brzo došao do zaključka da se ne

radi o izolovanim napadima pojedinih nemačkih divizija, već o jedinstvenom poduhvatu nemačke 2. oklopne armije protiv glavnih snaga NOVJ na širokom operativnom prostranstvu, ocenivši ga kao jedan od najvećih neprijateljskih poduhvata u toku NOR-a.

Zimske operacije bile su za obe strane veoma naporne, jer su izvođene na pretežno planinskom zemljištu, preko šumovitih, slabo naseljenih i ponegde besputnih predela, koji su uz to bili pokriveni dubokim snegom. Po obostranom učešću snaga, veličini teritorije na kojoj su izvođena dejstva, intenzitetu borbi i gubicima, nemačke operacije u centralnom delu Jugoslavije predstavljaju jedan od težih perioda borbenih destava u NOR-u.

U tim operacijama jedinice NOVJ, iako nedovoljno snabdevene, pokazale su veliku upornost i izdržljivost, što je bilo utoliko značajnije, jer su mnoge od njih bile formirane od novog ljudstva pridošlog u redove NOVJ posle kapitulacije Italije.

Nemačka Komanda Jugoistoka je bila, u određenoj meri, zadovoljna rezultatima operacija jer su njene jedinice čvršće posele obalski pojas i pristupile njegovom utvrđivanju. U dolinama reka Bosne, Neretve i Une smanjen je pritisak jedinica NOVJ na komunikacije Slavonski Brod — Sarajevo — Mostar i Sunja — Bihać — Knin, a prodorom kroz dolinu Vrbasa i preko Like i Gorskog kotara otvorile su na ovim pravcima još tri komunikacije za vezu s obalom. Osim toga, nemačke snage su uspele da ometu koncentraciju jačih snaga NOVJ na Drini i Limu i time privremeno otklonile neposrednu opasnost od njihovog prodora u Srbiji.

Posle završetka zimskih operacija ponovo su jedinice NOVJ nastavile intenzivna dejstva na komunikacije i neprijateljske posade. Nemačko komandovanje, predviđajući mogućnost savezničkog iskrcavanja, htelo je da na svaki način očuva komunikacije koje vezuju dolinu Save sa jadranskom obalom. Radi toga je u prolećnim borbama težilo da razbije jedinice NOVJ koje su neposredno ugrožavale komunikacije i druge nemačke objekte u jadranskom zaleđu. Osim toga, nemačke trupe u Jugoslaviji trebalo je da obezbede pozadinu južnog krila nemačko-sovjetskog fronta, koji se imao nastaviti linijom Đerdap — Skoplje — Albanija, zatim da obezbede vezu između strategijskih grupacija u Grčkoj, Italiji i na nemačlco-sovjetskom frontu i da im, prema potrebi, štite izvlačenje iz Grčke i Italije. Zbog toga je za nemačku Vrhovnu komandu u 1944. godini postalo naročito važno da ne dozvoli prodor snagama* NOVJ u Srbiju, u zonu vardarslco-moravslcog strategijskog pravca, tj. u pozadinu planiranog fronta prema istoku, i da obezbedi komunikacije na osnovnim strategijskim pravcima u Moravslco-vardarskoj dolini, dolini Bosne i Save i gornjem toku Save, Drave i Soče.

S obzirom na pomeranje sovjetslco-nemačkog fronta ka Balkanu i savezničkog u Italiji prema dolini reke Poa, nemačka Vrhovna komanda je smatrala da će NOVJ u predstojećim događajima igrati još veću ulogu, jer, ukoliko se pogoršavao njihov opšti položaj — i situacija na Balkanu bila je teža, kako u smislu sposobnosti odbrane pred mogućom invazijom anglo-američlcih snaga i nastupajućom Crvenom armijom, tako i u pogledu eventualnog izvlačenja ka Panonskoj niziji i na jugoistočne padine Julijskih Alpa.

Nadajući se da će pri tom najveći uspeh postići ako unište Vrhovni štab i razbiju grupaciju NOVI koja je bila pod njegovom neposrednom komandom, Hitler je naredio da se mora likvidirati Tito i njegovo rukovodstvo u kom cilju je izvedena neuspela drvarska operacija.

Na jadranskom vojištu u prvoj polovini 1944. godine Mornarica NOVJ i 26. divizija, oslanjajući se na partizanske odrede na otocima i obalskom pojasu, izvele su nekoliko desantnih prepada na srednje i južnodalmatinslce otoke. Prvu desantnu akciju krupnijih razmera izvele su uspešno na otok Mljet i Korčulu od 19. do 25. aprila, a desantni prepad na Šoltu od 9. do 10. maja. Za vreme drvarske operacije, da bi rasteretila pritisak nemačkih snaga na jedinice oko Vrhovnog štaba NOV i POJ, 26. divizija sa Visa, ojačana savezničkim snagama, izvela je od 1. do 5. juna do tada najveći desantni prepad na Brač koji je potpuno uspeo.

Od druge polovine juna do kraja avgusta snage NO\'J sa Visa izvele su desetak uspešnih prepada na srednjodalmatinske otoke i poluotok Pelješac. U to vreme štabovi POS-ova počeli su da stvaraju jedinice mornaričke pešadije, a 3. jula formirane su dve desanine flotile Mornarice NOVJ.

Na osnovu postignutog sporazuma u Drvaru, 22. aprila je formirana kod Bengazija (Libija) 1. lovačka eskadrila od ljudstva 1. vazduhoplovne baze sa 16 aviona, a 1. jula i 2. lovačka eskadrila na istom aerodromu takođe sa 16 aviona, koje su kasnije preletele na aerodrom Kane (Canne) kod Termolija u Južnoj Italiji, odakle su dejstvovale na jugoslovenskom ratištu.[261]

Radi učvršćenja organa narodne vlasti održano je u Črnomelju 19. i 20. februara Prvo zasedanje SNOS-a, a 8. i 9. maja u Topuskom Treće zasedanje ZAVNOH-a, dok su u Makedoniji vršene pripreme za sazivanje Prvog zasedanja ASNOM-a.

Razvoj događaja u Evropi od sredine 1944. godine naveo je zapadne saveznike, posebno Veliku Britaniju, da pokušaju uticati na političko rešenje buduće Jugoslavije, jer je ugled NOP-a u savezničkom svetu bivao sve veći, a vojna pobeda NOVJ postala je očita i neminovna. Ubrzan je proces raspada jugoslovenske političke emigracije. Stoga je britanska vlada pokušala da sa NKOJ postigne kompromis: za priznanje tekovina NOP-a tražila je učešće građanskih predstavnika u novoj koalicionoj vladi, preko kojih je računala da će moći da sprovodi svoj uticaj. Svestan snage NOP-a, a da bi ubrzao savezničko priznanje dostignuća NOR-a, NKOJ se složio da se s predsednikom nove jugoslovenske vlade u emigraciji'"Ivanom šubašićem povedu pregovori.

Tako je na Visu 16. juna 1944. postignut sporazum Tito-Šubašić, kojim su priznate sve odluke Drugog zasedanja AVNOJ-a. Ali, taj sporazum nije doneo konačno rešenje spoljnopolitičkog raspleta oko Jugoslavije, jer je britanska vlada u njemu videla potpunu pobedu političkog kursa nove Jugoslavije, bez sigurnih garantija zaštite britanskih interesa na jugoslovenskoj političkoj pozornici.

[261] U Drvaru je 12. marta 1944. postignut sporazum sa saveznicima o formiranju jugoslovenskih lovačkih i bombarclerskih eskadrila na savezničkoj teritoriji i o obuci jugoslovenskih pilota i ostalog vazduhoplovnog osoblja u savezničkim školama "i trenažnim kursevima. Krajem 1944. i početkom 1945. eskadrile se postepeno prebacuju na aerodrom na otok Vis, a zatim kod Škabrinje blizu Zaclra.

OPŠTA RAZMATRANJA O OPERACIJAMA IZVEDENIM U PERIODU DECEMBAR 1942 — JUN 1944.

Sa drvarskom operacijom u proleće 1944. godine završen je period NOR-a počet u decembru 1942, koji je bio „prepun" krupnih napadnih i odbrambenih operacija zaraćenih strana na jugoslovenskom ratištu u kojima je NOVJ preuzela strategijsku inicijativu i počela diktirati vreme i prostor budućih dejstava presudnih za konačno oslobođenje Jugoslavije.

Od 17 operativnih poduhvata koji se razmatraju, 11 čine ofanzivne operacije neprijatelja, od kojih su četiri bile usmerene protiv grupacije NOVJ oko Vrhovnog štaba, pod neposrednom komandom Josipa Broza Tita, a to su: operacija ,,Vajs-l", ,,Vajs-2", „Švarc" i „Reselšprung", dok su ostale zahvatile celu Jugoslaviju.

U okviru ofanzivnih operacija neprijatelja jedinice NOVJ izvele su osam odbrambenih operacija, ako se tako uslovno može kazati, a to su: 1) odbrambena dejstva 1. hrvatskog i 1. bosanskog korpusa; 2) bitka na Sutjesci; 3) odbrambena dejstva jedinica NOVJ u Sloveniji, Istri, Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju; 4) odbrambena dejstva jedinica 8. korpusa i Mornarice NOVJ u Makarskom primorju, na poluotoku Pelješcu i otoku Korčuli; 5) odbrambena dejstva 3. korpusa u istočnoj Bosni; 6) odbrambena dejstva 4. korpusa na Kordunu i Baniji; 7) odbrambena dejstva jedinica NOVJ u Makedoniji za vreme bugarsko-nemačlce prolećne ofanzive, i 8) odbrambena dejstva 1. i 5. korpusa i delova 8. korpusa u drvarskoj operaciji. Odbrambena dejstva jedinica NOVJ u okviru neprijateljske operacije „Braun" u Slavoniji i „Biokovo" •— Mosor" u Dalmaciji, držeći se opštih kriterija, nisu bila na nivou operacije, pa se zbog toga ne mogu ubrojati među operacije odbrambenog karaktera.

Jedinice NOVJ su u ovom periodu planirale i izvele sedam operacija, i to: 1) prodor 1. i 3. divizije u srednju Bosnu; 2) napadno-odbrambenu operaciju poznatu kao bitka na Neretvi; 3) prodor Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba NOVJ u istočnu Bosnu; 4) prvu banjalučku operaciju; 5) prodor 14. divizije u Štajersku; 6) februarski pohod jedinica NOVJ u Makedoniji, i 7) prodor 2. i 5. divizije NOVJ u Srbiju. Od ovih sedam operacija pet je nazvano različitim imenima, kao što su: „prodbr", „marš-manevar", „pohod"; ovi nazivi su se odomaćili u istoriografiji NOR-a. Ove operacije su nastale kao rezultat specifičnih uslova u kojima su izvođena borbena dejstva na jugoslovenskom ratištu, a čiji se operativni poduhvati ne mogu svrstati u „čisto" napadne, odbrambene, diverzantske ili neke druge operacije, jer imaju elemente iz više vrsta operacija, pa se može uslovno uzeti zajednički naziv *kombinovane operacije,* mada to nisu klasične kombinovane operacije slične ostalima u drugom svetskom ratu, već se više približavaju napadnim operacijama. Prema tome, ovaj naziv je uzet uslovno, jer se u tim operacijama kombinuju pokr-et i borbena dejstva u većem operativnom obimu, odnosno u njima dominira napad jedinica NOVJ kao i u svim drugim operacijama, pa i u onima koje se nazivaju odbrambene. U tome i jeste specifičnost operativnih poduhvata što ila je vodila NOVJ.

Ako se analiziraju razmere tih operacija, gledajući ih kroz vreme trajanja i jačinu angažovanih snaga, onda su odbrambene operacije NOVJ trajale od 12 do 80 dana, napadne 3 dana, a prodori 21 do 67 dana. Neprijateljske operacije trajale su od 12 do 80 dana. U odbrambenim operacijama NOVJ je angažovala 2.000 do 26.000 boraca, u napadnim 13.000 boraca, dok je u prodorima učestvovalo 1.200 do 10.000 boraca. Neprijatelj je u operacijama upotrebio od 10.000 do 127.000 vojnika.

Odbrambene operacije NOVJ bile su uslovljene napadnim dejsvtirna neprijatelja. Izvođene su najviše s ciljem da se izvuku jedinice ispod uništavajućih udara brojno i tehnički nadmoćnijeg protivnika, radi odbrane slobodne teritorije, zaštite ranjenika i stanovništva, dobijanja u vremenu s ciljem pregrupisavanja snaga, stvaranja neophodnih uslova za prelazak u ofanzivna dejstva i sličnih razloga. Njihovi rezultati imali su veliki politički i vojni značaj za konačnu pobedu. U nekim od njih, naročito u bitkama na Neretvi i Sutjesci, sprečeni su pokušaji okupatora da unište glavnu grupaciju i ranjenike oko Vrhovnog štaba, čime su obezbeđeni uslovi za dalju realizaciju opštih političkih i vojnih ciljeva koji su se u tom i narednom periodu NOR-a, a i kasnije postavljali pred NOVJ.

Jedinice NOVJ su, u načelu, izbegavale vođenje dugotrajne odbrane, pa i odbrambenih operacija i nastojale da se napadnim operacijama neprijatelja suprotstave aktivnim dejstvima radi izvlačenja snaga i prelaskom u ofanzivu na drugom prostoru. Paralelno sa tim izvodio se protivnapad i protivudar snagama koje nisu bile zahvaćene operacijom neprijatelja, dekoncentracijom snaga i si. Kada su jedinice NOVJ morale da vode odbrambene operacije, nastojale su da se što pre oslobode pozicije branioca i da pređu u aktivna dejstva, tj. da se snage pornere sa pravca glavnog udara napadača i postave na njegove bokove i u pozadinu, odakle bi imale punu inicijativu i slobodu manevra, odnosno prelazile u napad.

U operativnoj veštini primenjivala se odbrana po operativnim pravcima, uz konfrolisanje međuprostora, čime su stvarani uslovi za brzu dekoncentraciju i pregrupisavanje snaga, odnosno Jijihovo zabacivanje iza fronta neprijateljsidh jedinica, što je najčešćcT^rimoravalo napadača da odustane od daljih dejstava ili da napad izvodi u prazno. Stalna aktivnost, primena različitih borbenih postupaka, manevar snaga sa jednog na drugi pravac,, udai'i sa boka i iz pozadine, noćna dejstva i druge karakteristike^borbenih dejstava u odbrambenim operacijama činili su ih veoma dinamičnim i po načinu vođenja dosta sličnim napadnim operacijama, stoga u NOR-u nema čiste odbrane, niti je poznata strategijska defanziva.

U okviru odbrambenih operacija, u ovom periodu, javili su se neki elementi protivdesantnih i pomorskih i drugih operacija, Elemente protivvazdušnodesantne operacije imala je drvarska operacija, i to njena prva etapa (25 — 26. maja) u kojoj je težište bilo na borbi protiv njemačkog vazdušnog desanta radi njegovog razbijanja i neutralisanja. Elemente pomorskih operacija imala su odbrambena dejstva jedinica 8. korpusa i Mornarice NOVJ u Makarskom primorju, na poluotoku Pelješcu i otoku Korčuli.

Odbrambenim operacijama zajedničke su sledeće karakteristike:

1) izvođene su, uglavnom, na planinskom zemljištu, sa kojeg su neprijateljske snage počinjale napad koristeći kružnu ili polukružnu operaciju osnovicu;

2) u većini odbrambenih operacija glavni nosioci borbenih dejstava bile su nemačke a ponekad i italijanske divizije, i to ponajviše one nemačke divizije koje su dovedene u Jugoslaviju sa drugih frontova ili iz okupiranih država Evrope;

3) u svim operacijama neprijateljske snage bile su brojčano i tehnički višestruko nadmoćnije. Pored dobro opremljene pešadije, za dejstvo na brdsko-planinskom zemljištu, angažovani su artiljerija, tenkovi i avijacija, dok jedinice NOVJ nisu imale avijaciju i tenkove (osim tenkova u bici na Neretvi i nešto posle kapitulacije Italije) a artiljerija je i dalje bila malobrojna;

4) iako su se dejstva, načelno uvek odvijala u zahvatu operativnih i taktičkih pravaca, jedinice NOVJ su veoma vešto manevrisale po unutrašnjim pravcima. U određenim momentima i na određenim pravcima one su primenjivale i odsudnu odbranu, ali za kratko vreme, tako da su uvek dominirala aktivna dejstva, i to: prepadi, protivnapadi, protivudari i drugi oblici aktivnih dejstava;

5) okupatorske i kvislinške snage uspevale su da prokrstare slobodnom teritorijom i privremeno je zauzmu, ali ni u jednoj operaciji nisu postigle glavni cilj •— uništenje jedinica NOVJ, iako su u bici na Sutjesci bile u idealnoj situaciji;

6) skoro sve odbrambene operacije NOVJ vođene su uz opterećenost ranjenicima i bolesnicima ili stanovništvom prema kojima je „briga za ranjenike" bila apsolutan pokazatelj visine borbenog i političkog morala svake jedinice;

7) stanovništvo krajeva u kojima su izvođene odbrambene operacie bilo je izloženo stradanjima. Nad stanovništvom su se vršile represalije, ubistva, a materijalna dobila su pljačkana, paljena i razarana, kako bi NOV i POJ bili lišeni popune ljudstvom i materijalom.

Kombinovane odnosno operacije koje je izvodila NOVJ po tipu marš-manevra bile su specifične po cilju, sadržaju, načinu izvođenja i drugim elementima i razlikovale su se od napadnih, bez obzira što su u njima bili zastupljeni različiti oblici napada. Svaka od šest izvedenih kombmövaiiih operacija imala je posebno definisan cilj i zadatak koji je najčešće u sebi sadržao i vojne i političke elemente. Za sve te operacije bilo je zajedničko nastojanje da se prodorom na određenu teritoriju ojačaju snage NOP-a, pruži pomoć snagama NOV i POJ, izvrši aktiviranje novih snaga i si., što znači da su se upravo preko ovih operacija realizovali bitni politički i vojni ciljevi u određenom periodu i na određenom području.

Sa stanovišta prostora na kome su izvođene, u kombinovanim operacijama se sagledavaju tri operativne celine — rejoni koncentracije, operativni pravac (zona kretanja) i operacijski prostor na koga je trebalo kbiti. Specifičnost ovih operativnih celina je u tome što su rejon koncentracije i prostor na koji je trebalo izbiti međusobno bili veoma udaljeni

(i do 300 i više km) i što se između njih u zoni kretanja nalazio prostor najčešće posednut i branjen jakim neprijateljskim snagama.

Grupisanje snaga i operativni poredak bili su uslovljeni razninr faktorima u kojima se operacija pripremala i izvodila. Operativni sastav najčešće se delio na napadne kolone koje su dobijale pravac i bile dosta samostalne u izvršenju zadatka. Sa ovim snagama najčešće su sadejstvovale one jedinice NOV i POJ koje su se nalazile na prostoru gde je trebalo da se dođe. Najčešće je izbegavan odlučujući sudar sa neprijateljem kako bi se snage u što većem stepenu borbene sposobnosti dovele na predviđenu teritoriju.

Kombinovane operacije su se izvodile u dužem vremenu (prosečno oko 40 dana) i na velikom prostoru. Kretalo se obično van komunikacija, daleko od većih naseljenih mesta i neprijateljskih uporišta i garnizona, na pretežno pošumljenom zemljištu, čime je ublažavana, a ponekad i eliminisana nadmoćnost okupatora u tehnici i naoružanju. Kombinacija pokreta, borbi, bojeva i drugih borbenih radnji zasnivala se na načelu stalne ofanzivnosti, pa su jedinice NOVJ (bez teže opreme i s lakom komorom) uspevale da u toku dana ili noći savladaju znatno veća odstojanja i da se iznenadno pojave tamo gde ih neprijatelj nije očekivao.

Nastupanje je vršeno u jednoj, dve ili tri kolone, koje su se, u odnosu na dobijene pravce, kretale paralelno, konvergentno ili divergentno da bi se za izvršenje napada blagovremeno koncentrisale i zauzele pogodne polazne položaje za napad ili odgovarajuće rejone kao oslonac za dalja dejstva. Sastavni deo operativnog poretka, za svaku kolonu posebno i sve zajedno, činile su prethodnice, bočna osiguranja i zaštitnice, čija je jačina, u odnosu na ukupne snage, bila do jedne trećine.

Snage koje su izvodile ove operacije obično su bile objedinjene pod komandom Vrhovnog štaba, štaba operativne grupe, glavnog štaba i slično, što je obezbeđivalo jedinstveno shvatanje i izvršenje zadataka, kao i brzo reagovanje na novonastalu situaciju.

U tom periodu dominirali su odbrambene operacije i napadna dejstva NOVJ izvođena u obliku operacija po načelu marš-manevra. Izvedena je samo jedna čisto *napadna operacija* •— i to prvi napad na Banjaluku krajem 1943. godine, tako da su u napadnim borbenim dejstvima dominirali bojevi i borbe.

U okviru svake operacije obilno je primenjivana partizanska taktika. Kombinovanje borbi i bojeva partizanskog i operacija manevarskog karaktera postaju .u tom periodu doktrinarna opredeljenja Vrhovnog štaba NOV i POJ, jer su divizijske i korpusne formacije, uz postojanje partizanskih odreda kao teritorijalnih jedinica, mogle da preduzimaju zamašnije operacije bilo po zamisli Vrhovnog štaba, bilo da su im nametnute od strane neprijatelja.

Desantni prepadi na Mljet, Korčulu, Šoltu i Brač čine svojevrsne kombinovane bojeve kopnenih i mornaričkih jedinica, a tu je bilo i težište borbenih dejstava na Jadranu u prvoj polovini 1944, godine. U tim prepadima je razbijen sistem odbrane nemačkih snaga na srednjoclalmatinskim otocima (na operacijskoj osnovici od Šolte do Mljeta — oko 130 km vazdušne linije) i time stvoreni uslovi za uspešnu odbranu otoka Visa i sigurnost političkog i vojnog rukovodstva NOP-a koje se na Visu nalazilo od juna do oktobra 1944. godine.

Kako je naglašeno, u tom periodu su izvođene operacije operativnog i strategijskog značaja sa mnogobrojnim samostalnim i odvojenim dejstvima partizanskog načina ratovanja. To kombinovanje je dalo nov kvalitet oružanoj borbi, što je njegova i bitna karakteristika. Doktrinarno opredeljenje za kombinovani oblik oružane borbe izneo je Tito u Biltenu Vrhovnog štaba NOV i POJ, novembra 1942, gde se kaže: *„Taktika ratovanja naše narodne vojske mora biti kombinovana sa našom dosadašnjom partizanskom taktikom. . . U našoj narodnoj vojsci mora vladati isključivo ofanzivni duh ne samo kad smo u ofanzivi već i kada smo u defanzivi."*[262]

Govoreći o ovom periodu rata, Edvard Kardelj kaže da ga je karakterisalo „*kombinovanje klasične partizanske taktike ratovanja sa krupnim operacijama na širim prostorima i sa koncentracijom narodno-oslobodilačkih jedinica pod jedinstvenim operativnim rukovođenjem. Time se udarna snaga narodnooslobodilačke armije znatno povećala, ali ona je istovremeno zadržala manevarsku sposobnost partizanskih jedinica. Drugim rečima, u toj drugoj fazi razvoja narodnooslobodilačke armije, ona je postala sposobna da istovremeno ratuje i partizanskom taktikom i sve krupnijim frontalnim ofanzivnim i defanzivnim operacijama sa koncentrisanim udarima protiv neprajatelja."* [263]

Taj period od novembra 1942. do sredine 1944. je najduži, najdinamičniji i po značaju presudan za NOR i revoluciju. U vojnostrategijskom pogledu, to je period izvođenja krupnih operacija i obostranih napora. Samo primenom kombinovanih oblika oružane borbe bilo je moguće preoteti i održati strategijsku inicijativu i izvršiti strategijsku prekretnicu na jugoslovenskom ratištu u korist NOVJ. To je omogućilo da se u tom periodu udare temelji i konstituiše nova država sa revolucionarnom narodnom vlašću i izgradi snažna armija koja će sada početi završne operacije za oslobođenje Jugoslavije.

[262] Zbornik NOR-a, tom II, knj. 1, str. 195—196.
[263] Titovo vojno delo — izd. „Narodna armija", Beograd 1977, str. 127.

Glava četvrta

Operacije za konačno oslobođenje Jugoslavije 1944—1945. godine

OPERACIJE NOV I POJ ZA OSLOBOĐENJE JUGOSLAVIJE (jul 1944 — februar 1945)

VOJNO-POLITIČKA SITUACIJA NA JUGOSLOVENSKOM RATIŠTU I PLAN VRHOVNOG ŠTABA ZA ZAVRŠNE OPERACIJE SA PRODOROM U SRBIJU

(shema 45)

Sredinom 1944. godine drugi svetski rat je ušao u završni period, čemu su, u prvom redu, doprinele pobede Crvene armije, koja je prodrla do Rumunije i Poljske. Anglo-američke snage u Italiji, pošto su probile nemačke položaje na tzv. Gustav liniji, 17. maja osvojile dugo branjeni Kasino, nastupale su na sever i 4. juna zauzele Rim. Na zapadu su, uz intenzivno bombardovanje Nemačke i Francuske, savezničke snage vršile pripreme za desant u Normandiji koji je usledio 6. juna.

U takvoj situaciji jugoslovensko ratište uskoro je postalo spona savezničkih frontova, i to sovjetskog na istoku i anglo-američkog u Italiji. Očekivalo se ispadanje iz rata fašističke Rumunije i Bugarske i povlačenje nemačke Grupe armija „E" iz Grčke. Izuzetno ^e . porasla strategijska važnost Jugoslavije a posebno vardarsko-moravakog komunikacijskog pravca i istočnih delova zemlje.

Spoljnopolitičlca aktivnost Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije doprinela' je afirmaciji tekovina revolucije, priznanju nove Jugoslavije i uspešnom razvoju NOR-a. Zbog toga, bilo je posebno značajno da se u Srbiji što pre izvojuju odlučne vojničke i političke pobede. Na njenom tlu trebalo je likvidirati dosta jake četničko-nedićevske snage, što bi znatno uticalo na ishod NOR-a i revolucije u Jugoslaviji. IstOvremeno, to bi onemogućilo planove reakcionarnih krugova na Zapadu i u zemlji da, oslanjajući se na te snage, posle rata rrtiču na uređenje Jugoslavije.

Odluke Drugog zasedanja AVNOJ-a i aktivnost Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, u ulozi privremene vlade, na izgradnji nove Jugoslavije i njenom međunarodnom priznavanju dale su snažan impuls daljem vojnom i političkom jačanju NOP-a i učvrstile veru jugosloven-

skih naroda u konačnu pobedu. Promene u odnosima vlada sila antifašističke koalicije prema zbivanjima u Jugoslaviji dobile su svoj- puniji izraz u njihovoj saglasnosti da se NOP prizna kao prvorazredan unutrašnji i međunarodni faktor.

Sporazum između delegacije NOVJ s maršalom Titom na čelu i mandatora za sastav nove vlade Kraljevine Jugoslavije u izbeglištvu dr Ivana šubašića, sklopljen na otoku Visu u junu 1944, značio je krupnu političku pobedu NOP-a. Rekonstruisana vlada u inostranstvu obavezala se na javno priznanje nacionalnih i demokratskih tekovina koje su jugoslovenski narodi izvojevali u trogodišnjoj oružanoj borbi, na osudu kvislinških i kolaboraeionističkih snaga u zemlji, koje su pune tri godine pomagale fašističke okupatore, uključujući i četnike Draže Mihailovića, i organizovanje pomoći i podršku NOP-u. To je doprinelo jačanju međunarodnog položaja nove Jugoslavije, ne samo u vojničkom već i u političkom pogledu.

Situacija na jugoslovenskom ratištu polovinom 1944. godine karakterisala se bržim porastom jedinica NOV i POJ, povećanjem njihove operativne sposobnosti i sve intenzivnijim borbenim dejstvima. Početkom leta 1944. strategijska inicijativa je potpuno prešla u ruke NOV i POJ. Veliki su značaj imala dejstva 6. i 10. korpusa na magistrali Beograd — Zagreb i u rejonima severno od Save i dejstva 7. i 9. korpusa na komunikacijama u Sloveniji. Korpusi NOVJ u Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini uspešno su dejstvovali u pravcu Srbije i jadranske obale, a u Bosni ka dolinama Drine, Neretve, Une i Save i ka Dalmaciji. Na taj način NOVJ je kontrolisala najveći deo teritorije Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Sandžaka i znatan deo Hrvatske i Slovenije. Okupatorske i kvislinške snage su bile prisiljene na odbranu važnijih komunikacija, većih političkih centara i privrednih rejona. Veoma značajni uspesi su postignuti i u istočnim delovima Jugoslavije: u Srbiji, Vojvodini i Makedoniji. U južnoj Srbiji je formirano pet divizija NOVJ, dok su u centralnom delu Srbije dejstvovali jedna brigada i nekoliko partizanskih odreda. Na desnoj obali Južne Morave spojene su slobodne teritorije Srbije i Makedonije.

Krajem juna 1944. NOV i POJ imala je 12 korpusa, odnosno 39 divizija i više samostalnih brigada, bataljona i odreda, Mornaricu NOVJ i 1. lovačku eskadrilu, sa preko 350.000 boraca. Vrhovni štab je, sa Visa, neposredno i preko glavnih i drugih štabova usmeravao borbena dejstva jedinica'prema zahtevima operativno-strategijslce situacije na jugoslovenskom ratištu. Strategijski raspored NOVJ bio je sledeći:

— *u Sloveniji,* pod komandom Glavnog štaba, 7. *korpus* (15. i 18. divizija) i 9. *korpus* (30. i 31. divizija) kontrolisali su teritoriju jugoistočne 1 zapadne Slovenije, a snage *4. operativne zone* (uglavnom 14. divizija) dejstvovale su u Koruškoj i Štajerskoj;

•— *u Hrvatskoj,* pod komandom Glavnog štaba, dejstvavalo je pet korpusa: *6. korpus* (12. i 28, divizija), osloncem na slavonske planine, kontrolisao je teritoriju između Drave i Save i ugrožavao glavnu magistralu Zagreb •— Beograd: *10. korpus* (32. i 33. divizija), osloncem na Kalnik i Ivančicu, dejstvovao je na teritoriji severno od Zagreba i napadao na komunikacije koje iz doline Drave vode ka Zagrebu; *4. korpus* (7, 8.

ì 34. divizija) i *11. korpus* (13. i 35. divizija), držeći područje Korduna, Like, Banije, Gorskog kotara, Hrvatskog primorja i Istre, vršili su snažan pritisak na komunikacije u dolinama Une, Save i Kupe, kao i na komunikacije Zagreb — Rijeka i Rijeka — Trst, dok su *8. korpus* (9, 19, 20. i 26. divizija) i *Mornarica NOVJ* izvodili dejstva na području Dalmacije uz podršku *1. i 2. vazduhoplovne eskadrile NOVJ* i savezničke avijacije, tako da su vršili snažan pritisak na obalske komunikacije, kao i na saobraćaj neprijatelja u priobalnom morskom pojasu;

— *u Bosni* su dejstvovala tri korpusa: 5. *udarni korpus* (4, 10, 11. i 39. divizija), posle drvarske operacije, ponovo je ovladao većim delom teritorije zapadno od reke Bosne i ugrožavao komunikacije koje dolinama reka Bosne, Vrbasa i Une vode ka jadranskoj obali; 3. *udarni korpus* (27. i 38. divizija) i *12. vojvođanski korpus* (16. i 36. divizija) nalazili su se u istočnoj Bosni razvijajući dejstva na komunikacijama u dolinama reka Bosne i Drine;

•— *1. proleterski korpus* (1. i 6, divizija) posle drvarske operacije nalazio se krajem juna u pokretu iz Bosne ka Sandžaku i dalje ka Srbiji, dok se u dolini Lima bila već prikupila *Operativna grupa divizija* Vrhovnog štaba (2, 5. i 17. divizija) sa zadatkom da dejstvuje prema Srbiji;

— *sa oslobođenog područja Crne Gore, Hercegovine i Sandžaka* dejstvovao je 2. udarni korpus (3, 29. i 37. divizija) zatvarajući komunikacije u dolinama Lima i Neretve, kao i one koje vode prema Albaniji i Kosovu i obali Jadrana;

— *sa slobodne teritorije u jugoistočnoj Srbiji,* pod komandom Glavnog štaba Srbije, dejstvovalo je pet divizija (21, 22, 23, 24. i 25) koje su vršile pritisak na komunikacije u dolinama Južne i Zapadne Morave, Toplice, Nišave, Rasine i Ibra, a 2. šumadijska brigada i Kosmajski partizanski odred sa područja Kosmaja, Bukulje, Venčaca i Rudnika ugrožavali su glavnu magistralu koja od Beograda vodi na jug;

— *u Vojvodini su,* pod komandom *Glavnog* štaba, dejstvovale dve brigade i četiri samostalna bataljona i druge jedinice;

— *u Makedoniji su,* pod komandom Glavatog" štaba, dejstvovale četiri brigade (1, 2. i 3. makedonska i 1. kosovsko-mètohijska), koje su kontrolisale veći deo istočne Makedonije i vršile pritisak na komunikacije u dolinama Vardara, gornjeg toka Južne Morave, Krive reke, Bregalniee i Strumice. •

U tom periodu NOR-a cela jugoslovenska teritorija bila je prekrivena sistemom vojne organizacije operativnih, partizanskih i vojnopozadlnskih jedinica i ustanova. NOVJ je svojim borbenim dejstvima pod rukovodstvom maršala Tita sistematski razvlačila i postepeno trošila brojčano i tehnički nadmoćnije okupatore i kvislinške snage i čvrsto držeći strategijsku inicijativu nametala im odlučne borbe.

Nemačka Vrhovna komanda je na Balkanu i dalje držala krupne snage koje su pod komandom komandanta Jugoistoka feldmaršala Maksimilijana fon Vajlcsa, čije je sedište bilo u Beogradu, imale sledeći raspored:

— *Grupa armija „E",* jačine preko 350.000 vojnika, bila je u Grčkoj u odbrani obale Egejskog mora, s ciljem da spreči iskrcavanje saveznika i da vodi borbu protiv oslobodilačkog pokreta u Grčkoj;

— *Grupa armija „F"* (5, 15, 21. i 69. armijski korpus sa 11 divizija i većim brojem manjih samostalnih jedinica) bila je na području Srbije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Sandžaka i delom u Albaniji, sa zadatkom da dejstvuje protiv NOVJ i albanskog NOP-a i ujedno štiti jadransku obalu od eventualnog iskrcavanja saveznika;

— *Trupe vojnoupravnog komandanta Srbije* sastava: bugarski 1. okupacioni korpus, Srpski dobrovoljački korpus, Ruski zaštitni korpus, Srpska državna straža, tri nemačka policijska puka i nekoliko samostalnih policijskih i drugih bataljona, imale su zadatak da spreče razvoj NOP-a u Srbiji i dolazak na to područje snaga NOVJ iz Crne Gore, Sandžaka i istočne Bosne;

— *na operativnom području Grupe armija „F"* dejstvovale su oružane snage NDH, četničke oružane formacije Draže Mihailo\ića i balističke snage, a u Makedoniji se nalazima bugarska 5. armija;

— *na teritoriji Istre i Slovenačkog primorja* nalazio se nemački 97. armijski korpus (71, 188, 237. divizija) iz Grupe armija „C" koja je bila u Italiji, a u Sloveniji nalazile su se 438. divizija, jedinice za obuku i SS policijske snage koje su pripadale 18. korpusnoj oblasti u Austriji.

Ukupna jačina neprijateljskih snaga na teritoriji Jugoslavije iznosila je oko 700.000 vojnika, svrstanih u 26 divizija, 35 samostalnih pukova, 40 samostalnih bataljona i brojne druge samostalne brigade, pukove, bataljone i druge pešadijske, vazduhoplovne, mornaričke, policijske i druge jedinice, kao i kvislinške i četničke vojne formacije.[264]

Držanje tako krupnih snaga na Balkanu, čak i posle poraza Grupe armija „Centar" u Belorusiji, nije odgovaralo operativno-strategijskoj situaciji u kojoj se nalazila Nemačka. Nemačka Vrhovna komanda je htela da se dovoljno jakim snagama suprotstavi eventualnom pokušaju iskrcavanja saveznika na Balkanu i da dalje utiče na držanje Bugarske i Rumunije i da osigura neutralnost Turske. Pored toga, planirano je da se Grupa armija „E" angažuje u operacijama protiv NOVJ, jer je ona ozbiljno ugrožavala slobodu manevra i, istovremeno, predstavljala veoma jak oslonac invazionim snagama saveznika u eventualnom iskrcavanju na Balkanu, odnosno južnom krilu Crvene armije u prodoru na teritoriju donjeg t5ka Dunava.

Polazeći od tadašnje vojno-političlce situacije u svetu i posebno na Balkanu i u Jugoslaviji, maršal Tito je na Visu sačinio plan završnih operacija za oslobođenje zemlje. On je ocenio da je nastupio pogodan trenutak da što pre sprovede u delo svoju strategijsku zamisao o prodoru

[244] U Vojvodini: na području Bačke i Baranje nalazile su se jedna kompletna i tri nekompletne mađarske divizije (1. konjička, 13, 14. i 15. pešadijska divizija), kao i delovi 4. i 5. korpusa. — Oslobodilački rat, knj. 2, str. 249—254; Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944—1945, VII, Beograd 1957, str. 7—14; Petar Višnjić, Operacije za osobođenje Srbije 1944, VII, Beograd 1972, str. 7—16.

krupnih snaga NOVJ u Srbiju i da tim snagama, kao i onima koje tamo dejstvuju, preduzme ofanzivu za potpuno oslobođenje Srbije. U isto vreme trebalo je početi sa definitivnim oslobađanjem Dalmacije, Crne Gore i Hercegovine, a zatim i Makedonije, Kosova i Metohije.

Radi realizacije plana prodora u Srbiju, trebalo je, najpre, u Crnoj Gori, Sandžaku i istočnoj Bosni, kao i u samoj Srbiji, između Lima i Ibra, izvršiti grupisanje tri jake operativne grupe koje će, sa tih oslonaca, izvršiti prodor u zapadnu Srbiju prema Beogradu i na širokom frontu početi do tada najveću ofanzivu NOVJ. U isto vreme, trebalo je da snage NOVJ iz južne Srbije prodru u istočnu Srbiju a jednim delom ovladaju grebenom Kopaonika, da bi prihvatile jedinice koje će iz Crne Gore prodreti u Srbiju. Snagama 8. korpusa i Mornarice NOVJ trebalo je osloboditi Dalmaciju, jedinicama 2. korpusa Crnu Goru, Hercegovinu i Sandžak. U toku operacije razvio se plan oslobođenja Makedonije, Kosova i Metohije i Vojvodine.

Za prodor u Srbiju grupisane su sledeće snage:

— *Operativna grupa divizija* (2, 5. i 17.), koja je privremeno stavljena pod komandu Štaba 2. korpusa, trebalo je da se prikupi u dolini reke Lima, u rejonu Berana, i da se u pogodnom momentu 5. i 17. divizija upute na Javor i Goliju da obezbede oslonac za dejstvo ka dolini Zapadne Morave i Šumadiji, a 2. proleterska divizija da prodre u Toplicu i Jablanicu radi sadejstva sa divizijama Glavnog štaba Srbije;

•—• *1. proleterski korpus* (1. i 6. divizija) imao je zadatak da se prikupi u dolini Lima, istočno od Pljevalja, i da preko Zlatibora izvrši prodor ka gornjem i srednjem toku Kolubare;

— *12. korpus* (16. i 36. divizija), po prikupljanju u istočnoj Bosni na prostoriji Zvornik — Višegrad, trebalo je da u pogodnom momentu prodre u Srbiju na pravcu Medvednika i Maljena. U sastav 12. korpusa trebalo je naknadno da uđu 11. i 28. divizija sa zadatkom da se prikupe u rejonu Zvornika i posle da se prebace preko Drine u rejon Krupnja;

•— 2. *korpus* u Crnoj Gori i 3. korpus u istočnoj Bosni imali su zadatak da aktivnim dejstvima vežu što jače neprijateljske snage za sebe i da time olakšaju prodor predviđenih snaga u-Srbiju.

Prodor u Srbiju trebalo je da počne Operativna grupa divizija sredinom jula, 12. korpus krajem jula, a zatim i ostale snage.[26j]

Nemačka Vrhovna komanda imala je podatke (do kojih je došla prisluškivanjem i dešifrovanjem radio-depeša NOVJ) da će uslediti prodor jačih snaga NOVJ iz Crne Gore i istočne Bosne u Srbiju. To joj je omogućilo da odabere najefikasniji metod pariranja, koristeći se iskustvima iz prethodnih borbi na jugoslovenskom ratištu.

Nemačka Vrhovna komanda je zato naredila Komandi Jugoistoka da preduzme više jednovremenih napadnih operacija u Srbiji, istočnoj

[265] U jugoistočnoj Srbiji se tada nalazila grupa od pet divizija pod komandom Glavnog štaba Srbije. Operativna grupa divizija imala je oko 7.000, a 12. korpus oko 3.000 boraca. — Petar Višnjić, n.d., str. 23—28.

Bosni, Crnoj Gori i Sandžaku, računajući da će na taj način snagama NOVJ grupisanim za prodor u Srbiju nametnuti borbu u njihovim polaznim rejonima i da će ih odbaciti što dalje od zapadne Srbije, a u isto vreme, koncentričnim napadom na najjače snage NOVJ u jugoistočnoj Srbiji, postići tamo odlučujuću pobedu.[266]

Operacijska prostorija na kojoj se izvodio prodor u Srbiju obuhvatala je zonu koja je ograničena na zapadu rekama Limom i Drinom, na jugu i istoku linijom r. Ibar •— Kopaonik •—• Veliki Jastrebac •—• r. Zapadna Morava i na severu do reka Jadra i Kolubare. Dubina operacijske prostorije iznosila je 150 do 250 km, a širina 200 do 250 km, dok je površina bila 25.000 do 37.000 km^2.

Za to vreme dok se bude izvodila prva etapa završnih operacija u istočnim delovima Jugoslavije i u Dalmaciji jedinice glavnih štabova Hrvatske i Slovenije imale su zadaLak da dejstvom po komunikacijama i garnizonima neprijatelja napadom im nanesu gubitke i ne dozvole da se prebace na teritoriju ofanzive jedinica NOVJ. U toku borbi za oslobođenje Jugoslavije maršal Tito se najpre u avgustu 1944. u južnoj Italiji sastao sa predsednikom britanske vlade Vinstonom Ćerčilom i savezničkim komandantima, a onda u Moskvi u drugoj polovini septembra sa sovjetskom vladom i vrhovnim komandantom gde su, pored ostalog, usaglašene zajedničke operacije i koordinacija borbenih dejstava.

Imajući u vidu vreme početka pojedinih operacija na jugoslovenskom ratištu u drugoj polovini 1944. godine, najpre će se obraditi topličko-jablanička i andrijevačka operacija, a zatim ofanziva prodora snaga NOVJ u Srbiju.

TOPLICKO-JABLANIČKA OPERACIJA

(shema 46)

Topličko-jablanička operacija obuhvata odbrambena dejstva grupe divizija NOVJ pod komandom Glavnog štaba Srbije jačine 6.000 — 7.000 boraca, na području Jablanice i Toplice, protiv oko 40.000 okupatorskih i kvislinških vojnika za vreme nemačko-bugarske napadne operacije „Trumf" — „Keraus" od 10. jula do 3. avgusta 1944.

. ».Divizije NOV Srbije •— 21, 22, 23, 24. i 25. divizija •— sa slobodne teritorije u Toplici, Jablanici, Pustoj reci i iz rejona Ozrena, Bukovika i Solcobanje sredinom 1944, godine vršile su česte napade na neprijatelja i ugrožavale njegov saobraćaj. Tako su 25. i **21.** divizija, na desnoj obali reke Toplice, bile orijentisane na zatvaranje pravaca prema Prokuplju i Kuršumliji, a 16. brigada 25. divizije na Velikom Jastrepcu prema Aleksmcu i Kruševcu. U isto vreme je **24.** divizija u Pustoj reci zatvarala pravac od Lebana, Leskovca i Kosančića, dok je 22. divizija na desnoj

[266] Odlučeno je da se u tim operacijama angažuju, pored raspoloživih nemačkih, bugarskih, kvislinških i četničkih snaga u Srbiji i u njenim graničnim oblastima, delovi nemačke 181. pešadijske divizije iz Albanije, 1. brdska i delovi 117. lovačke divizije iz Grčke. — Petar Višnjić, n.d., str. 28— *19.*

obali Južne Morave dejstvovala prema Suvoj planini, a 23. divizija sa planine Ozrena prema Sokobanji.

Glavni štab NOV i PO Srbije nalazio se u blizini sela Dobra Voda, radeći na sređivanju, reorganizaciji i daljem učvršćivanju jedinica[267] i usmeravanju borbenih dejstava u skladu sa direktivama maršala Tita.

Nemčki i bugarski štabovi, zajedno sa četnicima Draže Mihailovića i ostalim kvislinzima, činili su sve da razbiju i spreče upad jačih snaga NOVJ iz Crne Gore i istočne Bosne u Srbiju, kao i da unište jedinice Glavnog štaba Srbije, koje su im predstavljale potencijalnu opasnost. Neposredno oko slobodne teritorije i divizija Glavnog štaba Srbije nalazile su se sledeće neprijateljske jedinice: bugarska 27. divizija na prostoriji Kuršumlija •— Prokuplje; bugarska 22. divizija sa 63. i 66. pukom u dolini Nišave; četnička 4. grupa jurišnih korpusa (jačine oko 18.000) na Kopaoniku i Željinu, gde su bili i Rasinsko-toplička grupa korpusa i 2. kosovski korpus; Velikomoravska četnička grupa korpusa na grebenu Bukovika, severoistočno od Ražnja;[268] balističke oružane formacije (oko 5.000 ljudi), pod komandom Nemaca, u rejonu istočno od Prištine. Pored ovih snaga, prema Toplici i Jablanici bili su orijentisani Srpski dobrovoljački korpus, delovi Srpske državne straže, kao i razne nemačke policijske jedinice.

Prema planu vojnoupravnog komandanta Jugoistoka generala Hansa Felbera, koji je rukovodio operacijom, trebalo je u prvoj etapi operacije („Trumf"), napadom iz doline Toplice, s Kopaonika i iz doline Zapadne i Južne Morave, očistiti Jastrebac i paralisati aktivnost snaga NOVJ koje su kontrolisale prostranu slobodnu teritoriju i ugrožavale komunikacije u dolinama Južne Morave i Ibra. U drugoj etapi operacije („Keraus") težilo se snage NOVJ potisnuti na planine Petrovac, Radan i Majdan i tu ih okružiti i razbiti ili ih potisnuti prema liniji Orlova čuka (oko 13 km od Vranja) — Prepolac, gde su se nalazile albanske (balističke) kvislinške snage, i tu uništiti. Paralelno sa ovim, planiran je napad i posebnih snaga, uglavnom bugarskih, nedićevslcih i četničkih, protiv 23. divizije u rejonu Sokobanje i planine Bukovik. Planirano je da prva etapa otpočne 11. a druga etapa 15 jula.[269]

Glavni štab NOV i PO Srbije otkrio je neprijateljske pripreme i namere pa je odlučio da manevrom dela snaga u pozadinu neprijateljskog fronta u prvo vreme ih razvlači i spreči okruženje sopstvenih snaga, a zatim u pogodnom momentu da prikupi snage i protivnapadom razbije

[267] Na čelu glavnog štaba Srbije bili su: komandant general-lajtnant Koča Popović, politički komesar (zastupa) potpukovnik Moma Marković i načelnik štaba general-major Rudolf Primorac. Oni su primili dužnost 11. jula 1944. godine. — Zbornik NOR-a, tom I, knj. 9, str. 406 (dok. 178).

[268] četničke snage u Srbiji sredinom 1944. godine bile su organizovane u 32 korpusa različitog sastava i jačine od 200 do 2.000 ljudi.

[269] Komandovanje nad bugarskim okupacionim jedinicama general Fieber je sprovodio preko svog oficira za vezu koji se nalazio pri Štabu bugarskog 1. okupacionog korpusa, a nad četničko-nedićevskim jedinicama preko majora Vajela, koji je, kao nemački oficir za vezu, bio u komandi četničkih jedinica, odnosno Štabu 4. grupe jurišnih korpusa. — Vojin Popović, Topličko-jablanička operacija, VIG, 3/1957, str. 3—4; Oslobodilački rat, knj. 2, str. 255; Petar Višnjić, n.d., str. 28—29.

neprijatelja i sačuva slobodnu teritoriju. U duhu toga trebalo je via se 21. divizija orijentiše prema Kopaonilcu u pozadinu četničke grupacije, a 22. divizija na desnu obalu Južne Morave, koja je 8. jula orijentisana prema Vlasotincu i Babićkoj gori.

Prema razvoju situacije, vremenu i prostoru izvođenja, postoje dve etape operacije sa operativnom pauzom od osam dana.

Prva etapa ili operacija „Trumf" (10 — 16. jula) obuhvata borbe na prostoru između reka Toplice, Rasine, Zapadne i Južne Morave, odnosno na području planine Veliki i Mali Jastrebac. U ovoj etapi trebalo je okružiti i uništiti 16. brigadu 21. divizije i Jastrebački partizanski odred na planini Jastrepcu, zašto su angažovane sledeće jedinice: nemački 5. SS policijski puk, 2. četa 12. tenkovskog bataljona za naročitu upotrebu i pet bataljona Srpskog dobrovoljačkog korpusa (borbena grupa pod komandom komandanta 5. policijskog puka) trebalo je da sa linije Kruševac •— Aleksinac preduzmu napad na planinu Jastrebac; za to vreme osam do deset ojačanih bugarskih bataljona 27. divizije trebalo je da zatvore dolinu Toplice (od ušća Nišave u Južnu Moravu do raskrsnice puteva za Blace i Kuršumliju) i spreče izvlačenje jedinica NOVJ sa Jastrebca u pravcu juga; snage 4. grupe jurišnih korpusa i 2. kosovski korpus trebalo je da zauzmu odbrambeni raspored i uspostave zaprečne položaje, na odseku od raskrsnice puteva Prokuplje — Blace i Prokuplje —• Kuršumlija, pa preko Blaca i Jankove klisure dolinom Rasine, 8 km južno od Kruševca, i onemoguće izvlačenje snaga NOVJ u pravcu planine Kopaonilca. Ukupno je angažovano oko 27.000 vojnika, od kojih: 2.000 nemačkih, 8.000 bugarskih, 3.000 pripadnika Srpskog dobrovoljačkog korpusa i 14.500 četnika Draže Mihailovića,[270]

Jedinice 4. grupe jurišnih korpusa, 2. kosovskog korpusa iRusinsko--jablaničlce grupe korpusa posele su položaje 10. jula. Bugarska 27 divizija, koja se već nalazila u dolini Toplice, posela je, sa 8—10 bataljona, dva konjička eslcadrona i divizionom artiljerije, odsek od ušća Nišave u Južnu Moravu do sela Tulare, s ciljem da spreči 16. brigadi i Jastrebačkom partizanskom odredu izvlačenje u pravcu 25. divizije na desnoj obali Toplice.

Istovremeno, delovi 5. SS (motorizovanog) policijskog puka i 2. bataljon 3. policijskog puka, zajedno sa pet bataljona Srpskog dobrovoljačkog korpusa, izvršili su u dolini Zapadne Morave pripreme za napad sa linije Kruševac •— Aleksinac u svojstvu ofanzive borbene grupe.

Stäb 16. brigade, koja zajedno sa Jastrebačkirn partizanskim odredom nije imala više od 1.000 boraca, odlučio je da na odseku bugarske 27. divizije izvrši proboj u pravcu juga pre nego što napadnu Nemci i delovi Srpskog dobrovoljačkog korpusa. Neprijateljska borbena grupa preduzela je, sa linije Kruševac — Aleksinac, -napad u pravcu juga zahvatajući čitav prostor Velikog i Malog Jastrepca. Kada su došli u dodir sa obezbeđujućim delovima 16. brigade i Jastrebačkog partizanskog odreda, i kada je neprijatelj već računao sa njihovim uništenjem, tada su se, noću 10/11, jula, 16. brigada i Jastrebački partizanski odred provukli

[270] Vojin Popović, n.č., str. 9—12.

kroz položaje bugarske 27. divizije i prešli reku Toplicu zapadno od Prokuplja. Potom se 16. brigada prebacila u rejon sela Mrljale — Rgaja (jugozapadno od Pasjače) gde se povezala sa ostalim jedinicama 25. divizije.

Iako nisu uspeli da prinude na borbu i razbiju 16. brigadu na planini Jastrepcu, Nemci su, privremeno ovladavši čitavom teritorijom između Toplice i Zapadne Morave, stvorili povoljne uslove za preduzimanje predstojeće etape operacije protiv 21, 24. i 25. divizije u južnom delu Toplice i u Jablanici.

Druga etapa ili operacija „Keraus" (13. jula — 4. avgusta) obuhvata napadno-odbrambena dejstva grupe divizija Glavnog štaba NOV i PO Srbije jačine oko 8.000 boraca u Toplici, Pustoj reci i Jablanici, protiv neprijateljskih snaga jačine oko 40.000 vojnika.

Posle napuštanja slobodne teritorije severno od reke Toplice, 21, 24. i 25. divizija Glavnog štaba Srbije našle su se 13. jula na prostoru između reke Toplice, Južne Morave, pi. Kukavice i Kosaničke reke, odakle su još uvek mogle usmeriti dejstva preko Kopaonika ka reci Ibru i izvršiti prihvat Operativne grupe divizija, koja se pripremala za prodor iz Sandžaka u južnu Srbiju. Toga dana su 10. i 12. brigada 22. divizije i 11. brigada 24. divizije dovršile razbijanje Južnomoravske grupe četničkih korpusa u rejonu Vlasotinca i na Babičlcoj gori, a 8. brigada 22. divizije dejstvovala je u gornjem toku Pčinje, dok je 23. divizija vodila uspešne borbe protiv četničkih i bugarskih snaga u istočnoj Srbiji.

Nakon završetka napada na Jastrebac, Nemci su počeli pregrupisavanje snaga s ciljem da 15. jula, sa osnovice Kuršumlija — Prokuplje — Lebane, pređu u koncentričan napad ka Radan-planini i tu unište grupu divizija Glavnog štaba Srbije. Za izvršenje ovog zadatka angažovani su: 4. grupa jurišnih korpusa, 2, kosovski korpus, Rasinslco-topličlca grupa korpusa, jedan bataljon Srpskog dobrovoljačkog korpusa i bataljon Bugara, zatim bugarska 2.7. divizija, Srpski dobrovoljački korpus, netnački 5. policijski puk i 2. četa 12. tenkovskog bataljona i Južnomoravska grupa četničkih korpusa.[271] Za zatvaranje srpsko-bugarske demarkacione linije Nemci su angažovali bugarske granične delove, deo snaga bugarske 22. i 29. divizije, a za zatvaranje srpsko-albangke demarkacione linije balističke oružane ormacije. Ukupna jačina"ffèprijateljskih snaga iznosila je oko 40.000 ljudi.[272]

Ova etapa trebalo je da otpočne 15. jula, jednovremenim napadom bugarskih, četničkih, nedićevskih i nemačkih snaga. Draža Mihailović je angažovao gotovo sve snage sa te teritorije, težeći da uz pomoć Nemaca i Bugara popravi situaciju u svoju korist, a potom da preduzme operacije u Crnoj Gori i Sandžaku, pa u Bosni, što bi mu poslužilo kao baza za dalje operacije u trenutku kad se zapadni saveznici pojave na jadranskoj obali.

[271] Nemci su, na samom početku operacije, na železničkoj slanici Raška, preko Štaba 4. grupe jurišnih korpusa, isporučili četnicima nekoliko desetina minobacača, 10 miliona metaka, 4.000 minobacačkih mina i dr., tako da su četnici upotpunili svoje naoružanje. — Vojin Popović, n.č., str. 14—15; Zbornik NOR-a, tom XIV, knj. 4, dok. 93.

[272] Vojin Popović, n.č., str. 12—14.

Glavni štab NOV i PO Srbije je, na osnovu prikupljenih podataka o grupisanju i pokretima neprijateljskih snaga, došao do zaključka da će neprijatelj produžiti ofanzivna dejstva u Jablanici, jednom delu Toplice i na Kopaoniku. Da bi osujetio te namere neprijatelja, Glavni štab Srbije naredio je 13. jula 21. diviziji da se ponovo prebaci preko Kuršumlijske Banje u rejon Brusa i na teritoriju Lepenca radi dejstva u bok i pozadinu četničkih snaga.[273]

U duhu naređenja Glavnog štaba Srbije, 21. divizija ovladala je 17. jula važnim položajima Crna čuka — Ravna gora •— Požar. Zbog toga su četnička 4. grupa jurišnih korpusa i 2. kosovski korpus odmah upućeni u tom pravcu, a njihove dotadašnje položaje od Tulara do Kuršumlije preuzela je bugarska 27. divizija. Idućeg dana je 21. divizija izvršila napad na četničke položaje i, posle teških borbi, ovladala Lepencem i Javorom. Neprijatelj je reagovao upućivanjem jednog puka 27. divizije iz Blaca ka Razbojni. Da bi izbegla borbu sa nadmoćnijim neprijateljskim snagama, 21. divizija se 19. jula, prihvaćena od 16. i 18. brigade 25. divizije, povukla na položaj Radova čuka — Tiovačlca čuka (j-z od Kuršumlije).

Tako je neprijatelj tek sada, 19. jula, bio u stanju da počne dejstva po planu „Keraus", čime se dobilo devet dana što je bilo od velikog značaja za 21, 24. i 25. diviziju. U očekivanju najavljenog prodora grupacije NOVJ iz Crne Gore ka Kopaoniku, Glavni štab Srbije odlučio je da na uzastopnim položajima pruži otpor neprijatelju, a u isto vreme traži od Vrhovnog štaba NOV i POJ da se te snage što pre upute.

Napad neprijatelja počeo je 19. jula. Jedinice 21, 24. i 25. divizije, čije je ukupno brojno stanje bilo oko 8.000 boraca, pružile su žestok otpor. Zahvaljujući ogromnoj nadmoćnosti u ljudstvu i tehnici, neprijatelj je uspeo da prodre na slobodnu teritoriju. Bugarska 27. divizija potisnula je 19. brigadu 25. divizije i istog dana izbila na Vidojevicu i Rgačlcu planinu. Srpski dobrovoljački korpus podilazio je položajima 24. divizije a 4. grupa jurišnih korpusa, Rasinsko-toplička grupa korpusa i 2. kosovski korpus nadirali su od Kuršumlije ka Sokolovići planini, čime se obruč oko glavnine divizija Glavnog štaba Srbije sve više stezao.

Da bi se rasteretio neprijateljskog pritiska i prihvatio snage iz Crne Gore, Glavni štab Srbije je naredio da 21. divizija izvrši prodor ka gornjem toku Toplice i prema Kopaoniku, 24. divizija da dejstvuje prema Pustoj reci i gornjoj Jablanici, a 25. divizija da se prebaci u rejon sela Gazdarj, Crni vrh, Sjarina.[274] Ovo naređenje Glavnog štaba nije se, međutim, moglo izvršiti, jer su već sutradan 21. i 24. divizija bile prinuđene da prihvate i vode borbu pod veoma nepovoljnim uslovima.

Usled nadiranja bugarske 27. divizije prema *Sokolovići* i 4. grupe jurišnih korpusa ka Šapotu, pretila je opasnost od potpunog okruženja divizije Glavnog štaba Srbije na Petrovcu, Radanu, Arbanaškoj planini i Sokolovići. Zbog toga su se 21, 24. i 25. divizija, posle teških odsudnih borbi, prebacile 24 jula na desnu obalu Jablanice. Sutradan je Glavni štab NOV i PO Srbije depešom obavestio Vrhovni štab NOV i POJ

[273] Zbornik NOR-a, tom I, knj. 9., dok. 19 i 21.
[274] Zbornik NOR-a, tom I, knj. 9., dok. 35, 36 i 37.

0 teškoj situaciji svojih snaga. Znajući za takav položaj divizija Glavnog štaba Srbije, vrhovni komandant maršal Tito je zamerio Štabu 2. korpusa što ni do tada nije izvršio pokret Operativne grupe divizija. Istovremeno je Tito naredio da se prema Toplici, umesto jedne, odmah upute tri divizije.[275]

Težeći da se izvuku iz dodira sa neprijateljem, 21, 24. i 25. divizija su krenule prema Gnjilanu. Na Kitki i u selu Lajčići došlo je do oštrih borbi sa balistima i delovima 5. SS policijskog puka koji su izvršili jak protivnapad. Obavešten od Vrhovnog štaba NOV i POJ da su divizije Operativne grupe prešle Lim, usled čega je neprijatelj obustavio dalje nadiranje kroz Jablanicu i deo snaga orijentisao prema Kopaoniku, Glavni štab NOV i PO Srbije naredio je 26. jula 21. i 24. diviziji da se vrate prema Jablanici, a 25. diviziji da se prebaci na južne padine Kukavice i dalje, preko Južne Morave, u rejon Krive Feje. Pokret je izvršen sutradan. Na ovoj prostoriji su 21. i 24. divizija vodile borbe sa delovima bugarske 27. divizije i Srpskog dobrovoljačkog korpusa.[276]

Vrhovni komandant NOV i POJ sugerisao je Glavnom štabu Srbije da divizijama izvede manevar prema Leskovcu, Kuršumliji i Podujevu, a zatim da se osloni na 2. proletersku, 5. i 17. diviziju koje će uskoro stići na Kopaonik.[277] U vezi s tim, Glavni štab Srbije je naredio 21 1 24. diviziji da se prebace preko reke Jablanice u Pustu reku i na Radan--planinu, što su one narednih dana i učinile.

Za vreme prodora 21. i 24. divizije prema Pustoj reci i Radami, 25. divizija prešla je noću 28/29. jula Južnu Moravu i 3. i 4. avgusta uspešno sadejstvovala sa 22. divizijom u napadu na neprijateljska uporišta i komunikacije u dolini Južne Morave od Vranja do Leslcovca, dok je na prostoriji Ozren — Boljevac 23. divizija vodila uspešne borbe protiv četničkih snaga u istočnoj Srbiji i manjih delova bugarske 25. divizije.[278]

Posle ovih borbi jedinice Glavnog štaba NOV i PO Srbije, pomognute Operativnom grupom divizija, uspostavile su ranije izgubljenu kontrolu na svom operativnom području, a neprijateljske snage prisilile na odbranu u garnizonima i uporištima. Pre^a •podacima iz Operativnog dnevnika Glavnog štaba Srbije, neprijatelj/je imao 1.531 mrtvog, 825 zarobljenih i 1.460 ranjenih ili 3.816 izbačenih iz stroja, dole su njegove jedinice imale 135 mrtvih, 333 ranjenih i 5 nestalih ili 479 boraca izbačenih iz stroja.[279]

[275] Zbornik NOR-a, tom I, knj. 9, dok 38, 39, 40, 41, 42; tom II, knj. 13, dok. 288 i 289.

[276] Zbornik NOR-a, tom I, knj. 9, dok. 43, 44, 45 i 46.

[277] Zbornik NOR-a, tom II, knj. 13, dok. 296 i 299.

[278] Petar Višnjić, Nemačka ofanziva na oslobođenu teritoriju u južnoj Srbiji sredinom 1944. godine, VIG 2/1970, str. 148—160; Petar Višnjić, Dejstva divizija Glavnog štaba Srbije u južnoj i istočnoj Srbiji avgusta 1944. godine, VIG 2—3/1974, str. 51—76.

[279] Zbornik NOR-a, tom I, knj. 9, str. 406—447.

(shema 47)

Andrijevička operacija obuhvata odbrambena i napadna borbena dejstva 2, 3, 5. i 17. divizije NOVJ, pod komandom Štaba 2. korpusa, jačine oko 7.000 boraca vodena u Crnoj Gori na širem području Andrijevice, protiv oko 6,000 nemačkih i kvislinških vojnika za vreme nemačke napadne operacije „Draufgenger", od 18. do 26. jula 1944.

Sa operacijama u Srbiji, i istočnoj Bosni Nemci su pripremili operaciju „Draufgenger" protiv jedinica NOVJ u Crnoj Gori: 2. proleterske divizije koja je bila na pravcu Andrijevica — Čalcor, 3. divizije koja je sa 9. brigadom vršila smenu 2. proleterske brigade u rejonu Andrijevice, a 5. brigada se nalazila u rejonu Kolašina i 7. brigada na prostoru Kuči — Piperi, prema Podgorici; 5. divizije koja je bila u rejonu Bijelo Polje — Brodarevo; 17. divizije koja je bila u pokretu prema Beranama, i 37. divizije koja se nalazila severno od komunikacije Pljevlja — Prijepolje.[280]

Pre početka operacije u ovom delu Crne Gore, u Sandžaku i jugozapadnoj Srbiji nalazili su se: 21. SS divizija „Skenderbeg", 14. puk i artiljerijski divizion 7. SS divizije ,,Princ Eugen" i Borbena grupa „Štripel" (bataljon 363. puka nemačke 181. divizije) koji su bili na prostoriji Plav — Gusinje; Borbena grupa „Bendi" (2 bataljona 1. albanskog lovačkog puka) u rejonu istočno od Berana i legija „Krampler", orijentisana prema Beranama i Bijelom Polju; dva bataljona 2. puka „Brandenburg" i jedan bataljon 5. policijskog motorizovanog puka u rejonu Sjenice; jedna pukovska borbena grupa bugarske 24. divizije u rejonu Nove Varoši, a ostali delovi 24. divizije na široj prostoriji Užica. Pored ovih snaga, na ovom području nalazili su se 1. i 2. mileševski, Drinski i 4. jurišni četnički korpus.

Nemci su planirali da razbiju Operativnu grupu divizija (2, 5. i 17. diviziju), koja se koncentrisala u rejonu Andrijevice i Berana, gde se pripremala za prodor u Srbiju, i odbace je iz doline Lima. Posebno im je bilo stalo da zauzmu Berane i aerodrom preko koga su jedinice NOVJ snabdevane ratnim materijalom od saveznika. Izvođenje operacije povereno je Štabu 5. brdskog armijskog korpusa, pod komandom .SS generala Artura Flepsa.

Planom je bilo predviđeno da 21. SS divizija „Skenderbeg", 14. puk 7. SS divizije i Borbena grupa „Stripel" sa prostorije Čakor — Plav — Gusinje obuhvatnim manevrom zauzmu Andrijevicu, a zatim da dejstvuju ka Kolašinu i Beranama radi zauzimanja aerodroma i Berana; Borbena grupa „Bendel" sa prostorije Turjak na nastupa prema Beranama, legija „Krempler"[281] sa desne obale reke Lešnice prema Bijelom Polju i Beranu, dva bataljona 2. puka „Brandenburg" i delovi 5. policijskog motorizovanog puka sa desne obale reke Lima u pravcu

[280] Niko Jovićević, Od pete ofanzive do slobode, Beograd 1955, str. 435—437.

[281] Tri bataljona muslimanske milicije pod komandom Nemaca. Ova grupa se, u stvari, siužbeno zvala •— Muslimanski dobrovoljački korpus.

Brodareva i Prijepolja, delovi bugarske 24. divizije iz rejona Nove Varoši i četnički 4. jurišni korpus sa donjeg toka reke Uvea u pravcu Priboja.

Kada je dobio izveštaj o neprijateljskim pripremama za napad u dolini Lima, o ofanzivi u južnoj Srbiji i teškom položaju divizija pod komandom Glavnog štaba Srbije, Vrhovni štab NOV i POJ je prozreo namere neprijatelja i ocenio da Nemci dejstvom u pravcu Berana teže da vežu Operativnu grupu divizija i da joj ne dozvole prodor u Srbiju. Zbog toga je 14. i *16.* jula radiogramom upozorio Štab 2. korpusa[282] da se Operativna grupa divizija ne angažuju u borbama, već da se što pre pogodnim pravcem uputi ka Srbiji kako bi pomogla divizijama pod komandom Glavnog štaba Srbije da se oslobode neprijateljskog pritiska.[283]

Međutim, još dok se Operativna grupa divizija koncentrisala u rejonu Berana, Borbena grupa „Bendi" i legija „Krempler" zatvorile su pravac preko Peštera.

Prema usmeravanju dejstava i razvoju operativne situacije, u toku operacije postoje dve etape.

Prva etapa (18 — 21. jula), koja obuhvata napad nemačkih snaga na 2. i 3. diviziju, zauzimanje Andrijevice i prodor prema Beranama, počela je 18. jula dejstvima 21. SS divizije „Skenderbeg", 14. puka 7. SS divizije i Borbene grupe „Stripel" pravcem Murino — Andrijevica — Berane, Borbene grupe „Bendi" pravcem Turjak — Berane i legije „Krempler" pravcem Bioče — Berane. Radi vezivanja jedinica NOVJ u dolini Lima od Bijelog Polja do Priboja, demonstrativno su dejstvovali od Sjenice i Nove Varoši prema Brodarevu i Bijelom Polju dva bataljona 2. puka „Brandenburg" i delovi 5. SS policijskog puka, a prema Priboju delovi bugarske 24. divizije i četnički 4. jurišni korpus.

Nemci su 19. jula zauzeli Andrijevicu, potisli 2. diviziju i produžili napad prema Beranama. Ovaj nemački prodor dobio je oblik klina dosta duboko uvučenog u raspored 2. i 3. divizije. Međutim, što se čelo nemačkog klina više približavalo Beranama, pojačavao se otpor 2. i 3. divizije, pa su Nemci bili potpuno zaustavljeni. Do 21. jula svi nemački napadi istočno i severno od Berana ostato su bez uspeha.

Vrhovnom štabu NOV i POJ je sada bila potpuno jasna namera neprijatelja i on je 20. jula ponovo upozorio Štab 2. korpusa da se Operativna grupa divizija ne angažuje u borbama, već da odmah izvrši planiram pokret, s tim da 2. divizija produži za Toplicu. Ovom naređenju nije se moglo udvoljiti, jer je 2. divizija bila angažovana u borbi sa nemačkim snagama koje su prodirale ka Beranama i nije se mogla izvući iz borbe bez gubljenja većeg dela slobodne teritorije, a 3. divizija nije sama mogla zaustaviti nastupanje neprijatelja. Zbog toga je Štab 2. korpusa odlučio da izvrši protivudar i razbije neprijateljske .-nage koje su nastupale prema Beranama, angažujući još 5. i 17. diviziju,

[282] Štab 2. udarnog korpusa sačinjavali su: komandant generai-lajtnant Peko Dapčevič, politički komesar pukovnik Mitar Bakič, načelnik štaba general--major Rade Hamovič.

[283] Zbornik NOR-a, tom II, knj. 13, dok. 260, 265, 289.

a zatim da Operativna grupa krene za Srbiju. Noću 21/22. jula 17. divizija, sa delovima 2. proleterske i 3. divizije, prešla je u protivnapad na desnoj obali Lima i ovladala Mokrom planinom čime je nemački desni bok bio ugrožen i njegovo nastupanje zaustavljeno.

Druga etapa (23 — 26. jula) obuhvata protivudar jedinica NOVJ i;a protivnika i njegovo okruženje u rejonu Murina, a zatim razbijanje 21. SS divizije „Skenderbeg".

Pošto je protivnapadom delova 2. i 3. divizije i uvođenjem u napad 17. divizije neprijatelj prisiljen da pređe u odbranu u dolini I.ima i zaustavljen na glavnom pravcu nastupanja, stvoreni su povoljni uslovi za opšti napad radi razbijanja njegove glavnine u rejonu Andrijevice. Plan za protivudar izrađen je 23. jula. Operativna zamisao sastojala se u tome da se dvostrukim obuhvatnim manevrom nemačka glavnina okruži i razbije. Predviđeno je da se dejstvom levog krila izbije na komunikaciju Andrijevica •— Peć na odseku s. Murino — Čakor, a desnim krilom na liniju s. Kuti — Zeletin, i na taj način preseče odstupnica glavnini iz rejona Andrijevice. Početak protivudara predviđen je za 21 sat 24. jula. Borbeni poredak je bio u tri kolone.[284]

Napad je počeo 23. jula u 23 sata. Peta divizija ojačana 4. brigadom 2. divizije i 6. brigada 17. divizije brzo su prodirale u pravcu Čalcora i već 24. jula uveče ovladale prevojem Čakor. Osetivši pojačan napad 2. i 3. divizije i obuhvat prema Čakoru, Nemci su odmah počeli sa povlačenjem u pravcu Murina i noću 24/25. jula napustili Andrijevicu. Posle žestokih borbi u toku 25. i 26. jula, jedinice 5. i 3. divizije spojile su se u rejonu Plava. Nemačka grupacija bila je potpuno opkoljena i trebalo je pristupiti njenom uništenju. Međutim, zbog situacije u Srbiji, Vrhovni štab NOV i POJ je 25. jula izričito naredio da se 2, 5. i 17. divizija hitno upute u Toplicu i Jablanicu i pruže pomoć tamošnjim divizijama a njihove položaje da preuzme 3. divizija.

Na osnovu toga, 26. jula otpočelo je grupisavanje Operativne grupe divizija istočno od Berana za prodor u Srbiju. Neprijatelj nije uništen, jer je u daljim borbama protiv 5. i 9. brigade 3. divizije, do 1. avgusta, 14. puk 7. SS divizije uspeo da se izvuče preko Čalcora za Kosovsku Mitrovicu, dok je 21. SS divizija razbijena i pretrpela velike gubitke.[285]

Talco su Nemci u ovoj operaciji, kojoj su pridavali veliki značaj, pretrpeh potpun neuspeh i imali velike gubitke. Koliki su značaj pridavali ovom poduhvatu, vidi se iz zapovesti komandanta 21. SS divizije „Skenderbeg", u kojoj se kaže: „Akcija 'Draufgenger' je od odluču-

[284] Zbornik NOR-a, tom III, knj. 8, dok. 36.

[285] Procenjeni gubici neprijatelja u borbama od 18. do 26. jula bili su oko 800—900 poginulih, 200 zarobljenih i nekoliko stotina ranjenih, dok su gubici jedinica NOV bili oko 60 poginulih i oko 200 ranjenih boraca. Neprijatelj je svoje gubitke u ovoj operaciji zabeležio: 100 poginulih, 303 ranjena, 454 nestala. On je gubitke jedinica NOVJ procenio na 756 mrtvih, ranjenih i zarobljeu'h. — Zbornik, tom XII, knj. 4, str, 490, dok. 103; Niko Jovićević, n.d., str. 428—457; Radovan Vukanović, Drugi udarni korpus, VIZ, Beograd 1982, str. 220—237; Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944—1945, str. 27—33; Oslobodilački rat, knj. 2, str. 259—261.

juće važnosti za vojnu situaciju u Crnoj Gori, južnoj Srbiji i severnoj Albaniji."[286]

Ovu operaciju posebno karakteriše uspešno izveden protivudar divizija NOVJ. Odnos snaga bio je veoma povoljan za jedinice NOVJ, vanredno aktivna odbrana 2. i 3. divizije dala je velike rezultate; aktivnim dejstvima divizije su iznuravale neprijatelja, razvlačile njegove snage, nanosile mu gubitke i slabile njegovu udarnu snagu; na vreme je izvršeno prikupljanje snaga za protivudar, pravilno je bilo njihovo početno angažovanje da bi se stvorili povoljni uslovi za izvođenje protivudara. Izbor vremena za protivudar, ideja i plan dejstva su, takođe, odgovarali stvorenoj situaciji, što je dalo pozitivne rezultate. Protivudar je izvršen noću, što je sasvim razumljivo s obzirom na preimućstvo neprijatelja u avijaciji, tenkovima i artiljeriji i na mogućnosti u kretanju lakih jedinica NOVJ i veštini boraca u noćnoj bliskoj borbi.

PRODOR OPERATIVNE GRUPE DIVIZIJA U JUŽNU SRBIJU

(shema 48)

Prodor Operativne grupe divizija u Srbiju čini napadnu operaciju koja obuhvata pokret, borbe i bojeve 2, 5. i 17. divizije NOVJ (oko 7.000 boraca) vođene od 28. jula do 10. avgusta 1944, na prostoru ocl Berana, preko Rogozne, Ibra, Kopaonika do Brusa i Blaca.

Zbog situacije u kojoj su se nalazile jedinice NOVJ u jugoistočnoj Srbiji vrhovni komandant maršal Tito je 25. jula naredio da se na Kopaonik odmah upute divizije Operativne grupe. Postupajući po Titovom naređenju Štab 2. korpusa je 26. jula počeo grupisanje 2, 5. i 17. divizije istočno od Berana da bi preduzeo pokre/, prema Srbiji.[287]

Za razliku od prvobitne zamisli Vrhovnog štaba, zadatak Operativne grupe divizija bio je da svim snagama nastupa pravcem Berane — Novi Pazar — r. Ibar, da po prelasku Ibra razbije okupatorske i četničke snage na prostoru Kopaonik — Župa — Toplica i da se poveže sa divizijama Glavnog štaba Srbije u južnoj Srbiji: Pošto ovim snagama pruži potrebnu pomoć, trebalo je da nastavi "dejstva na sever preko Zapadne Morave ka Rudniku i Suvoboru.

Po izveršenom .prikupljanju istočno od Berana i posle vojnih i političkih priprema, Operativna grupa divizija otpočela je prodor 28. jula, u tri kolone: 5. divizija desna, 2. divizija srednja i 17. divizija le-

[286] Niko Jovićević, n.d., str. 434.

[287] Štab Operativne grupe divizija su sačinjavali: komandant general-lajtnant Peko Dapčević i načelnik potpukovnik Savo Drljević; Štab 2. divizije: komandant pukovnik Ljubo Vučković, politički komesar potpukovnik Milinko Đurović, načelnik štaba potpukovnik Nikola Ljubičić; štab 5. divizije: komandant pukovnik Milutin Morača, politički komesar potpukovnik Ilija Materić, načelnik štaba potpukovnik Ratko Martinović; Štab 17. divizije: komandant pukovnik Gligo Mandić, politički komesar potpukovnik Branko Petričević, načelnik štaba potpukovnik Vulcašin Subotić. Brojno stanje Operativne grupe divizija iznosilo je oko 7.000 boraca. — Zbornik NOR-a, tom II, knj. 13. dok. 289.

va, pravcem Suvi Do —• Zunjevići — ogranci Rogozne — komunikacija Novi Pazar — Kosovska Mitrovica (na odseku Leskova Glava — Šariac — Ibar).

Otpor legije „Krempler" i Borbene grupe „Bendi" u dolini Lešnice brzo je savladan. Tridesetog jula dostignuta je planom predviđena prostorija. Napad jednog ojačanog bataljona 2. puka „Brendenburg" iz Pešterskog polja brzo je odbijen. Sve tri divizije izbile su 2. avgusta na komunikaciju Kosovska Mitrovica •— Novi Pazar, a sutradan na ogranke Rogozne i u neposrednu blizinu Ibra.

Forsiranje Ibra. Pošto su otkrili pravac prodora Operativne grupe divizija, Nemci su ubrzano posedali prilaze Ibru na odseku Kosovska Mitrovica — Raška. Dovlačenjem novih jedinica, oni su do 3. avgusta uveče uspeli da čvršće posednu dolinu Ibra i organizuju odbranu, čiju su osnovnu snagu sada činile jedinice 1. brdske divizije.

Sve jedinice u dolini Ibra, u trouglu Kosovska Mitrovica — Raška —Novi Pazar, uključujući i one koje su se nalazile u nadležnosti vojnoupravnog komandanta Jugoistoka, bile su stavljene pod komandu komandanta i, brdske divizije. Tu je neprijatelj ukupno angažovao preko 20.000 vojnika. Odbranom na istočnim ograncima Rogozne želeo je da stvori potrebno vreme za prikupljanje jačih snaga, da bi potom iz Kosovske Mitrovice, Raške i Novog Pazara izvršio obuhvatni napad radi odbacivanja Operativne grupe divizija na zapad, U toku 3. avgusta nije mu pošlo za rukom da izviđačkim delovima zauzme povoljnije odbrambene položaje na istočnim ograncima Rogozne.

Želeći da preduhitri neprijatelja, Štab Operativne grupe divizija odlučio je da, uz obezbeđenje krila, bokova i pozadine, hitno izvede nasilni prelazak preko reke Ibra na frontu od sela Ravni do Rudnice, tako da divizije pređu Ibar svaka na svom pravcu nastupanja, s težištem kod 2. proleterske divizije. U tom duhu je izdata zapovest. Naređeno je da krilne kolone (5. i 17. divizija) počnu napad 3. avgusta u 21. sat, da što pre preseku železničlcu prugu i cestu, kako bi onemogućile neprijatelju da dovlači ojačanja, a da srednja kolona počne napad u 22 sata.

Posle odbacivanja delova 14. puka 7. SS divizije sa leve obale i slamanja otpora neprijatelja u dolini, 5. divizija je u toku noći prešla Ibar kod Slatine, Pridvorice i u rejonu Ravne, a 2. divizija kod Leposavića i Drena. Zbog jakog otpora neprijateljskih snaga 17. divizija nije uspela da u toku noći pređe reku, već samo njena 2. brigada, kod Rudnice, dole su 6. i 15. brigada prešle iduće noći, kod Drena. U ovim borbama neprijatelj je imao 383 mrtva, 520 ranjenih i 37 zarobljenih, a Operativna grupa 52 mrtva i 136 ranjenih.[288]

Ovim je od 3. do 5. avgusta Operativna grupa divizija prešla Ibar, porušila železničlcu prugu i cestu, čvrsto stala na desnu obalu reke i bila spremna za dalja dejstva prema Kopaoniku.

Razbijanje četnika na Kopaoniku i prodor u lupu. Po prelasku Ibra divizije su produžile nadiranje prema Kopaoniku, tako da je 5.

[288] Petar Višnjić, Bitka za Srbiju, knj. 1, Beogradska knjiga, Beograd 1984, str. 82.

avgusta 17. divizija izbila na prostoriju Miokovići — Planica •— Belo Brdo, 2. divizija kod Blaževa, a 5. divizija na prostoriju Lozna — Graničane — Jelakce.

Sada se pred nemačku komandu u Srbiji postavilo pitanje: kuda sa snagama iz doline Ibra, da li 1. brdsku diviziju i 14. puk 7. SS divizije upotrebiti protiv Operativne grupe divizija, ili ih uputiti ka Limu radi sprečavanja daljeg prodora ostalih snaga NOVJ u Srbiju. Odlučila se za ovo drugo, a protiv Operativne grupe divizija upotrebila četničku 4. grupu jurišnih korpusa, koja se tada nalazila u Župi.

Nastojeći da što pre ovlada grebenom Kopaonika i spreči dalji prodor Operativne grupe divizija, četnička 4. grupa jurišnih korpusa je do 6. avgusta izbila na liniju Oglavlja — Gradac — Mramor. Međutim, zbog važnosti ovih položaja, jedinice Operativne grupe divizija su se takođe žurile i već 6. avgusta u zoru izvršile napad na četnike i odbacile ih. Zbog nastupanja četničkog 5. jurišnog korpusa iz doline Jošanice, preko Suvog rudišta u bok Operativne grupe divizija, 5. divizija je prebačena na levo krilo poretka Operativne grxipe radi obezbeđenja prodora 2. i 17. divizije preko Kopaonika.

U takvoj situaciji Štab Operativne grupe divizija je uveče 6. avgusta odlučio da sledećeg dana 2. i 17. divizija produže nastupanje na svojim pravcima, a da se 5. divizija u toku noći privuče na prostoriju Čolcotar — Đerekare. Isto tako je Štab 4. grupe četničkih jurišnih korpusa doneo odluku da sutradan, uz dejstvo 2. i 3. jurišnog korpusa sa fronta, sa 1. i 5. korpusom preduzme bočni napad na 17. diviziju. Četnici nisu imali podatke da se 5. divizija nalazi u rejonu Đerekare -— čokotar, u pogodnom položaju za udar u *bok* njihovog 1. i 5. korpusa kada oni pređu u napad na 17. diviziju. Obe strane su nameravale da napadom reše ishod borbe u svoju korist.

Sedmog avgusta ujutro otpočeo je napad 2. proleterske i 17. divizije na jedinice 2. i 3. četničkog jurišnog korpusa, koje su razbile i produžile nastupanje ka Brusu, koji je 2. divizija zauzela, ali se 17. divizija lrašla pred okruženjem. Štab Operativne grupe divizija naredio je 17. diviziji da se zadrži na svojim položajima u poluokruženju dok 5. divizija ne pređe u napad na bok i u pozadinu četnika, a zatim da preduzme protivnapad i zajedno sa 5. divizijom fftžlijje i uništi četnike. Napad 5. i 17. divizije počeo je 7. avgusta u 22 sata. U toku noći i 8. avgusta 4. grupa jurišnih korpusa bila je poražena. Njeni gubici su iznosili 522 mrtva, 637 zarobljenih i 500 ranjenih.[289] Tako je četnički otpor potpuno slomljen i Operativna grupa divizija otvorila sebi put za prodor u Toplicu i Jablanicu.

Druga divizija nadirala je dolinom Vlajkovačke reke i 8. avgusta ovladala Brusom, a 17. divizija išla prema Aleksandrovcu. Devetog avgusta 2. divizija oslobodila je Razbojnu a 17. divizija je istog dana oslobodila Milentiju i sutradan Aleksandrovac. Peta divizija je zadržana na Kopaoniku sa zadatkom da spreči eventualan prodor Nemaca iz doline Ibra. Četnici su poraženi i u neredu se povuldi prema Trsteniku i Kruševcu. Nastavljajući uspešne borbe protiv četnika, Bugara i Nemaca u Župi i dolini reke Toplice, Operativna grupa divizija je u dru-

[289] Petar Višnjić, Operacija za osobođenje Srbije, str. 60—61.

goj polovini avgusta u rejonu Kuršumlije uspostavila vezu sa jedinicama Glavnog štaba Srbije, čime je izvršila svoj zadatak.[290]

Ona je uspela da energičnim dejstvom i brzim pokretom relativno brzo stigne u Srbiju i pruži pomoć jedinicama NOVJ pod komandom Glavnog štaba Srbije u trenutku kada je to bilo najpotrebnije. U vremenu od 20. jula do 10. avgusta uspela je da pređe odstojanje od preko 200 km, porazivši u međuvremenu Nemce u dolini Lima i Ibra i četničku 4. grupu jurišnih korpusa na Kopaoniku.

Zaključak. Prodor Operativne grupe divizija u Srbiji imao je izuzetno veliki vojni i politički značaj za dalji razvoj događaja u Srbiji. Pojavom ove grupe na Ibru neprijatelj je bio prisiljen da obustavi ofanzivu u Toplici i Jablanici da bi glavne snage usmerio prema njoj. To je ne samo olakšalo položaj snaga Glavnog štaba Srbije nego je omogućilo da se oporave i pređu u protivofanzivu, a poraz četničke grupacije na Kopaoniku, kao glavne udarne snage Draže Mihailovića, predstavljao je težak udarac za četnički pokret.

U razmatranju dejstava Operativne grupe divizija na mitu od Lima do Južne Morave treba istaći da je ona pristupila izvršenju zadatka u vrlo povoljnoj operativnoj situaciji, jer je glavnina neprijateljskih snaga koje su upravo nameravale da spreče prodor snaga NOVJ iz gornjeg toka Lima u Srbiju tučena u rejonu Andrijevice.

Naime, nastupni marš preko Pešterske visoravni i forsiranje Ibra a zatim bojevi na Kopaoniku i ostale borbe čine napadnu operaciju koja je izvedena u obliku marš-manevra, iz koje su nastali uslovi za razvijanje opšte ofanzive za konačno oslobođenje Srbije. Bitna je karakteristika ove operacije što je Operativna grupa divizija izvodila brza dejstva, tako da neprijateljska komanda nije bila u mogućnosti da na vreme otkrije njene namere i da blagovremeno parira. Operativna grupa divizija je stoga zadržala inicijativu, a sve mere koje je protivnik preduzimao bile su u zakašnjenju i nisu uticale na ishod operacije u celini, tako da se zadatak mogao vrlo uspešno izvršiti.

Delovi 2. udarnog i 1. proleterskog korpusa čvrsto su vezivali one neprijateljske snage koje su iz doline Lima mogle biti angažovane prema Operativnoj grupi divizija. Zato je ona, nastupajući tako reći bez borbe, brzo izbila na Ibar i donekle nadoknadila vreme koje je izgubila angažujući se u protivudaru, u rejonu Andrijevice. Isto tako, neprijatelj je, angažujući jake snage, pre svega četničke, u ofanzivi protiv divizija'NOVJ u južnoj Srbiji znatno olakšao Operativnoj grupi divizija da forsira Ibar i izbije na lcopaoničku visoravan.

Ovakav ishod obostranih dejstava ukazuje da su Nernci, koji su bili čvrsto rešeni da spreče prodor snaga NOVJ iz doline Lima u Srbiju, istovremenim angažovanjem raspoloživih snaga na više odvojenih pravaca stvorili uslove da im te odvojene grupacije budu tučene po delovima, a to je olakšalo Operativnoj grupi divizija da prodre u dolinu Južne Morave upravo u momentu kada je to bilo najpotrenije.

[290] Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944—1945, str. 33—38; Oslobodilački rat, knj. 2, str. 261—264; Dimitrije Trifunović i Pavle Babac, Proctor Operativne grupe divizija u Srbiju i forsiranje Ibra jula i početkom avgusta 1944, VIG, 6/1951, str. 27—65.

DURMITORSKA OPERACIJA

(shema 49)

Durmitorska operacija obuhvata odbrambena borbena dejstva jedinica 1, 2. i 12. korpusa NOVJ jačine oko 15.000 boraca na teritoriji Crne Gore, Sandžaka i Hercegovine, koja su vodena od 12. do 26. avgusta 1944. protiv oko 45.000 nemačkih i kvislinških vojnika za vreme nemačke napadne operacije „Ribecal" izvedene s ciljem da se zaustavi prodor jedinica NOVJ preko Lima i Drine u Srbiju.

Posle neuspešnog pokušaja da se razbiju i unište snage NOVJ u Toplici i Jablanici i spreči izbijanje Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba na Kopaonilc, nemački komandant Jugoistoka naredio je Štabu 2. oklopire armije da onemogući prelazak snaga NOVJ iz istočne Bosne i Crne Gore u Srbiju, a komandantu Srbije da spreči dejstva jedinica pod komandom Glavnog štaba Srbije i Operativne grupe divizija u dolini Južne Morave i da obezbedi glavne komunikacije u Srbiji.

Direktivu za operaciju „Ribecal", nakon savetovanja komandanta Jugoistoka, načelnika Štaba Grupe armija „E", Komande 2. oklopne armije i Komande ratnog vazduhoplovstva Jugoistoka, dao je komandant jugoistoka 25. jula 1944. komandantu 2. oklopne armije. Operativna zamisao je bila da se izvrši koncentričan napad na 1. proleterski i 2. udarni korpus NOVJ u Crnoj Gori, Hercegovini i Sandžaku, s ciljem da se tako razbiju i da im se za duže vreme osujete ofanzivne namere i *što* duže vežu za *prostor* između zapadnog dela Sandžaka i Crne Gore. Istovremeno je trebalo preokupirati Sandžak i severoistočni deo Crne Gore i uspostaviti trajnu povezanost s njenim južnim delom i tako otvoriti put ka Jadranskoj obali.

Izvođenje operacije je povereno komandantu 5. SS brdskog armijskog korpusa, SS generalu Arturu Flepsu, kome je naređeno da brzim prodorima ovlada važnim uporištima u pozadini 1. proleterskog i 2. udarnog korpusa NOVJ, razdvoji njihove jedinice i pristupi njihovom počesnom uništavanju.

Izvršeno je zatim grupisanje snaga i postavljeni su zadaci jedinica, i to: 2. puk „Brandenburg", pojačan sa *dve četničke brigade i dva bataljona muslimanske fašističke milicije u rejonu Pljevalja, za napad prema Zabljakù; 14. puk 7. SS divizije, na prostoriji Prijepo-Jje, selo Teševo, za dejstvo dolinom Lima Ica Brodarevu i Maoču; 61. puk bugarske 24. divizije u rejonu Nove Varoši; četnički crnogorski dobrovoljački korpus na prostoru Priboj, Prijepolje, Pljevlja; Borbena grupa „Krempler" u rejonu sela Boljara i Moravca za dejstvo prema Bijelom Polju i Kovrenu; 1. brdska divizija, koja je imala glavnu ulogu u ovoj operaciji, i borbene grupe „Bendi" i „Stripel" u rejonu Rožaja, Smiljevice i Čalcora, za dejstvo prema Beranama i Andrijevici, i dalje preko planine Bjelasice i Sinjajevine ka Šavniku, i 363. puk 181. nemačke divizije sa oko 2.000 četnika u rejonu Podgorice za dejstvo u pravcu Mateševa. Prema 12. udarnom korpusu i 6. proleterskoj diviziji upućena je od Foče uz Drinu prema Pivi i Sutjesci 7. SS divizija (bez 14, puka).

Ukupno je bilo oko 45.000 vojnika, sa 100 artiljerijskih oruđa, 120 minobacača i 20 tenkova.[291]

Vrhovni štab NOV i POJ, uočavajući namere neprijatelja, pravovremeno je naredio snagama u Srbiji, Crnoj Gori i istočnoj Bosni da izbegavaju frontalne borbe sa Nemcima i sačuvaju udarnu snagu jedinica za ostvarivanje glavnog strategijskog zadatka, tj. za prodor rt Srbiju.

Maršal Tito je posle ovih događaja, do kraja jula i početka avgusta, nastojao da plan prodora u Srbiju modifikuje zavisno od razvoja situacije u Srbiji, istočnoj Bosni, Sandžaku i Crnoj Gori. Po njegovom naređenju, 2. udarni korpus je u Crnoj Gori prihvatio 12. korpus i 6. proletersku diviziju, sa zadatkom da omogući njihov odmor i pripreme za prodor u Srbiju.

Na prostoriji na kojoj je trebalo da se izvede operacija „Ribecal" nalazile su se sledeće snage NOVJ:

•—• *1. proleterska divizija* bilja je na prostoriji južno od Pljevalja preko Kamene gore do Bijelog Polja, s tim što se 8. crnogorska brigada nalazila na desnoj obali Lima, istočno od Bijelog Polja;

— 2. *udarni korpus sa 37.* sandžačlcom divizijom bio je na desnoj obali Lima u podnožju Zlatibora; 3. crnogorska divizija sa glavninom na liniji Čakor — Berane — Bijelo Polje, a delom prema Podgorici i Danilovgradu; 29. hercegovačka divizija u Hercegovini, orijentisana prema Stocu i Ljubinju; Primorska operativna grupa u rejonu Danilovgrada i Nikšića; Štab 2. udarnog korpusa bio je u manastiru Morači;[292]

— *12. udarni korpus* (16. i 36. divizija) i 6. proleterska divizija prelazili su reku Pivu i razmeštali se na Pivskoj planini.[293]

Ovim snage NOVJ, koje će se naći pod neprijateljskim udarom, nalazile su se razvučene na širokom prostoru. Njihovo brojno stanje iznosilo je oko 15.000 boraca, među kojim je bilo preko 1.000 ranjenika.

Obavešten o mogućnosti da neprijatelj preduzme ovu operaciju, vrhovni komandant NOV i POJ Maršal Tito uputio je 2. udarnom korpusu naređenje da ne prima frontalne borbe, da jedinice zabacuje iza leđa neprijatelja i da im napadima na bokove i pozadinu nanosi gubitke i onemogućava snabdevanje, a u pogodnom momentu da 1. proleterski i 12. udarni korpus krenu u Srbiju.[294]

Prema razvoju operativne situacije i toku operacije, uočavaju se dve etape.[1]

Prva etapa (12 — 23. avgusta) obuhvata napadna destva nemačkih i kvislinških snaga na 1, 2. i 12. korpus i njihove odbrambene bor-

[291] Zbornik NOR-a, 1om XII, knj. 4, dok. 99, 104, 105, i str. 896, 897, 911 i 913.

[292] Štab 2. udarnog korpusa sačinjavali su: komandant general-major Radovan Vukanović, politički komesar potpukovnik Radoje Dakić, načelnik štaba general-major Rade Hamović,

[293] Štab 12. korpusa sačinjavali su: komandant general-major Danilo Lekić, poitički komesar pukovnik Stefan Mitrović, načelnik štaba potpukovnik Mileta Đukić.

[294] Zbornik NOR-a, tom II, knj. 13, dok. 389.

be radi zaštite i evakuacije ranjenika i bolesnika sa aerodroma kod Gornje Breze u Italiju.

Operacija je počela napadom na 3. diviziju 12. avgusta, 1. proletersku diviziju 13. avgusta, a na 12. korpus i 6. proletersku diviziju 17. avgusta. Od 12 do 14. avgusta 1. brdska divizija je u borbama protiv 5. i 9. brigade 3. divizije zauzela Berane i Andrijevicu, a preko Bjelasice izbila pred Mojkovač i Kolašin i zauzela Mateševo, a 363. puk 181. divizije i četnici u borbama protiv 7. brigade 3. divizije prodrli su od Podgorice do Lijeve Rijeke. Za to vreme su 14. SS puk, 2. puk „Brandenburg", borbena grupa ,,Krempler" i jedinice četničkog Crnogorskog dobrovoljačkog korpusa vodili borbe protiv 1. proleterske divizije i ovladali Kamenom gorom, zbog čega se 1. divizija povukla na položaje oko Crnog vrha i na levu obalu Lima.

Štab 2. korpusa prebacio je 37. diviziju na Pobijenik radi dejstva na komunikaciji Pljevlja — Prijepolje. Ojačana 1. brdska divizija zauzela je 15. avgusta Mojkovač i Kolašin, gde se spojila sa 363. pukom i četnicima i produžila preko Sinjajevine. Ona je do 17. avgusta izbila pred novoposednute položaje 3. divizije na Kormanu, Mramorju i Ilinom vrhu i ugrozila Šavnik i aerodrom kod Negobuđa.

Vrhovni štab NOV i POJ odlučio je da 1. proletersku diviziju, koja je u početnoj etapi ofanzivnih operacija u Srbiji dobila ulogu strategijske rezerve, ne angažuje u slamanju neprijateljskog napada u Sandžaku, već da je prebaci preko Lima u Srbiju, ka 37. diviziji, da bi te divizije, manevrišući na prostoriji Zlatibor, Golija, stvorile oslonac za mogućni prihvat snaga 12. korpusa i 6. proleterske divizije, koje bi naknadno pristizale u Srbiju, čega se držao Štab 1. proleterske divizije.

Sa druge strane, komandant nemačkog 5. brdskog korpusa ubacio je u borbu prema 1. proleterskoj diviziji borbenu grupu bugarske 24. divizije koja je u sadejstvu sa 2. pukom „Brandenburg" zauzela 15. avgusta Crni vrh, koji je 1. proleterska divizija napustila, iskoristivši prazninu u neprijateljskom rasporedu zapadno od Pljevalja, i pod zaštitom svojih delova sa položaja južno od Pljevalja prebacila se 17. avgusta preko sela Potpeća i Hoćevine prema Priboju.

Nemački 14. SS puk, 2. puk ,,Brendenburg.borbena grupa bugarske 24. divizije, u nastupanju od Pljevalja i Kamene gore, ušli su 17. avgusta u Đurđevića-Taru i sa 1. brdskom divizijom, koja je nadirala s istočnih ogranaka Sinjajevine, i delovima 7. SS divizije od Šćepan-Polja ugrozila 12. .--korpus, 6. proletersku i 3. diviziju na zapadnim ograncima Sinjajevine, Durmitora i na Pivskoj planini. Aerodrom kog Njegovuđa nije se više mogao upotrebiti za evakuaciju ranjenika.

Zbog toga, a po naređenju maršala Tita, Štab 2. korpusa preduzeo je hitnu izradu pomoćnog aerodroma kod Gornje Brezne, gde je 18. avgusta prikupljeno oko 800 ranjenika iz sva tri koi~pusa radi evakuacije u Italiju. Treća divizija je organizovala odbranu na liniji Šavnik — Durmitor, delovi Primorske operativne grupe zatvorili su pravac od Nikšića prema Šavniku, a jedinice 12. korpusa i 6. proleterska divizija posele su položaje za odbranu na liniji Nedajno — Unač.

U toku 19. i 20. avgusta razvile su se teške odbrambene borbe na prostoru Durmitora. Uočivši pripreme 1. divizije NOVJ da se kod

Priboja prebaci u Srbiju, Nemci su 20. avgusta izvukli 14. SS puk i 2. puk „Brandenburg" iz rejona Njegovuđa, i uputili ih ka Priboju, oslahivši pritisak protiv 3. divizije. Prazninu koja je zbog toga nastala između Njegovođa i Žabljaka popunile su ostale snage 7. SS divizije, a 1. brdska divizija pojačala je napade u pravcu Šavnilca. Rokiranjem 7. SS divizije prema Žabljaku bio je oslabljen pritisak prema 12, korpusu što je omogućilo da se 16. i 36. divizija prebace 21. avgusta na levu obalu Pive i na padine Golije, a 6. divizija da preuzme odbranu položaja na liniji Plužine — Nikolin Do.

Radi zaštite ranjenika upućena je 5. brigada 16. divizije u selo Gornju Breznu. Nemci su 20. avgusta zauzeli Žabljalc i Šavnik, a 21. avgusta delovi 7. SS i 1. brdske divizije spojili su se na Durmitoru kod Dobrog Dola i prinudili 3. diviziju da se povuče na desnu obalu Komarnice i posedne položaje jugozapadno od Šavnika. Borbe su nastavljene đo 23. avgusta, kada su svi ranjenici s aerodroma kod Gornje Brezne evalcuisani u Italiju (1.059 boraca, 16 savezničkih avijatičara i 3 člana vojne misije) u 36 transportnih aviona uz pratnju 50 lovaca savezničke avijacije. Istoga dana Nemci su ovladali Durmitorom i zastali u nedoumici šta dalje da čine.

Druga etapa (24 — 26. avgusta) obuhvata izvlačenje i proboj jedinica NOVJ sa Durmitora i napad na nemačke i kvislinške snage. Šesta proleterska divizija koristeći se međuprostorima i obilazeći levi bok 7. SS divizije, prešla je na desnu obalu Tare kod Uzlupa i produžila marš preko Sandžaka za Zlatibor, gde se do kraja avgusta spojila sa 1. proleterskom divizijom. Treća divizija, probijajući se kroz međuprostore, obišla je planinu Vojnik sa zapadne strane i probila se duboko u pozadinu neprijatelja. Prilikom proboja ona je na Krnovu 25. avgusta razbila 2. četnički gvozdeni puk Pavia Đurišića, koji se više nije uspeo obnoviti. Prodirući na istok prema Kolašinu, 3. divizija ga je 27. avgusta oslobodila a 30. avgusta Berane, vrativši se tamo odakle se povukla u početku operacije.

Dvanaesti korpus počeo je 24. avgusta marš preko Golije i Zelengore prema Starom Brodu na Drini, i 6. septembra se prebacio preko Drine u zapadnu Srbiju.[295]

Nemačkim snagama posle durmitorske operacije nije ostalo ništa drugo nego da se posle predaha u rejonu Šavnika vrate u Srbiju i da pokušaju» sprečiti jedinice NOVJ u ovladavanju područjem Srbije. Jedino što su u ovoj operaciji uspeli bilo je to da su primorali 12. korpus na duge i teške marševe čime je bio odložen njegov prodor u Srbiju za nekoliko dana. Jedinice 1, 2. i 12. korpusa sačuvale su živu silu i sposobnost za dalja ofanzivna dejstva u Srbiji, čime je nemačka operacija „Ribecal" potpuno propala.

[295] Dimitrije Trifunović i Pavle Babac, Operacije u istočnoj Bosni i Crnoj Gori avgusta 1944. godine, VIG, 6/1953, str. 28—71;

Radovan Vukanović, Drugi udarni korpus, 'str. 248—262; Oslobodilački rat, knj. 2, str. 266—272, Niko Jovićević, n.d., str. 534—568. Zbornik NOR-a, tom II, knj. 13, dok. 390, 405, 406, 411, 412, 416, 425, 428, 430, 431.

PRODOR 1. PROLETERSKOG I 12. KORPUSA U ZAPADNU SRBIJU

(shema 50)

Prodor 1. proleterskog i 12. korpusa u zapadnu Srbiju čini napadnu operaciju koja obuhvata pokret, borbe i bojeve 1. i 6. proleterske i 16. i 36. udarne divizije, od 20. avgusta do 20. septembra 1944, preko Lima i Drine ka liniji Požega — Užice — Tara, a zatim nastupanje preko strategijske grede Rudnik, Suvobor, Maljen, Povlen i Medvednik i izbijanje na liniju Gornji Milanovac — Aranđelovac — Lazarevac — Lajkovac — Valjevo — Krupanj.

Drugi udarni korpus dejstvima u durmitorskoj operaciji razbio ze pokušaj nemačke Komande Jugoistoka da omete prodor jedinica NOVJ preko Crne Gore i Sandžaka u Srbiju. U pokretu iz istočne Bosne 1. proleterski i 12. korpus pod borbom su se prebacili na oslobođenu teritoriju 2. korpusa u Hercegovini i Crnoj Gori (gde su bili zahvaćeni nemačkom operacijom „Ribecal"). Tu im je omogućeno da se prikupe za izvršenje zadataka koje je pred njih postavio vrhovni komandant maršal Tito.

U odnosu na tok pokreta i dejstava, vreme i prostor ova operacija ima dve etape.

Prva etapa (20. avgusta •— 6. septembra) obuhvata prodor iz doline Lima i nastupanje preko Drine do Požege, Užica i Tare.

Prodor 1. proleterskog korpusa počeo je nastupanjem i. proleterske divizije preko sela Kakmuži i Hoćevina i izbijanjem 17. avgusta na prostoriju sela Sočice, Đakovići i Zaostro, gde je stupila u vezu sa 37. sandžačltom divizijom, a onda je noću 20/21. avgusta kod Manastira Banje (6 km od Priboja) prešla Lim, proterala četnike, oslobodila Priboj i stupila na tie Srbije. Nastupajući dalje prema Zlatiboru, 1. proleterska divizija je slomila otpor četničkog Zlatiborskog korpusa, ovladala Borovom glavom, Tornikom i izbila pored Palisada, na značajan i dominantan položaj, koji su jako utvrdili Bugari sa tri do četiri bataljona 64. puka 24. divizije. Bugarske snage imale su zadatak da, uz podršku artiljerije, izvrše napad na isturene delove 1. prolefćrske divizije preko Smiljanskog Zakosa i Čigota. Iz Vardišta trebalo je da napada 14. puk 7. SS divizije, a iz rejona Kokinog Broda dva bataljona 2. puka „Brandenburg". Neprijatelj je hteo da ponovo pokuša da razbije 1. proletersku i 37. diviziju i odbaci iž sa Zlatibora. Videvši namere neprijatelja Štab 1. proleterske divizije odlučio je da veštim manevrom zauzme utvrđeni Palisad i naredio je 1. proleterskoj brigadi da se prilikom bugarskog napada postepeno povlači ka grebenu Čigote i izvuče Bugare što dalje od utvrđenja na Palisadu. Istovremeno je uputio u dublji krilni obuhvat 3. krajišku sa istoka i 13. proletersku brigadu sa zapada da okruže i unište bugarske snage i zauzmu utvrđenja. Pored toga 13. proleterska brigada trebalo je da delom snaga onesposobi železničku prugu između Šargana i Kremne.

U toku borbi Bugari su otkrili namere 1, divizije i, čim su osetili jači pritisak na krila i bokove, naglo su odstupili ka Palisadu. Kada je primetila povlačenje Bugara, 1. proleterska brigada je odmah prešla u

energično gonjenje i na leđima Bugara upala u Palisad, zauzela veći broj utvrđenih kuća, ali nije uspela sasvim da ovlada ovim utvrđenim položajima. U međuvremenu je 3. krajiška brigada razbila jedan bugarski bataljon i četu nedićevaca kod sela Rožanska (južno od Užica), koji su bili upućeni za pojačanje posade Palisad, zauzela Čajetinu i clelom snaga, sa istoka, prodrla u Palisad, dok je 13. proleterska brigada izbila severozapadno od Palisada i ugrozila desno krilo i bok Bugara. Solidno izgrađene prepreke i dobro organizovan sistem vatre omogućili su Bugarima da, i pored, velikih gubitaka, pružaju otpor. Ponovljeni noćni napadi od 23. do 25. avgusta nisu uspeli.

Borbe za Palisad nisu bile u skladu sa direktivom Vrhovnog štaba NOV i POJ, pa je 25. avgusta radio-depešom zamerio Štabu 1. divizije podsećajući ga na glavni zadatak da što brže prodre na sever. Ali postignuti taktički uspesi i ocena Štaba 1. divizije da se Palisad mora zauzeti radi daljeg prodora ka reci Đetinji i Zapadnoj Moravi naveli su Štab 1. divizije da produži napad na Palisad. Zato je i pored zamerke vrhovnog komandanta maršala Tita doneo odluku da se 25. avgusta u 20 sati ponovi napad. Napalo je šest bataljona 1, 3. i 13. brigade koji su podržavani jakom minobacačkom i artiljerijskom vatrom. Borba se vodila celu noć i Bugari su bili sabijeni u dve jako utvrđene zgrade odakle su pružali ogorčen otpor. U odsudnom momentu stigao je u pomoć jedan bataljon 61. bugarskog puka, koji se sa pravca Užica probio i uspeo da ojača odbranu. Uvidevši da je dalja borba za Palisad pod ovim okolnostima nekorisna, Štab 1. divizije prekinuo je napad i naredio jedinicama da se povuku na polazne položaje.

S obzirom na velike gubitke koji su pretrpeli u borbi za Palisad i pripreme za povlačenje iz Srbije, Bugari su bez borbe 27. avgusta napustili Palisad. Potiskujući bugarske delove prema Čajetini i Užicu, 13. proleterska brigada je izbila tog dana prednjim delovima kod Šanca (6 km južno od Užica), gde se zadržala; 1. proleterska brigada je upućena u rejon Kremne da zatvori pravac iz Višegrada prema Užicu; 3. krajiška brigada je oslobodila 1. septembra Požegu, razbila četničku Požešku brigadu i zatvorila zapadni izlaz Ovčarsko-kablarske klisure; 8. crnogorska brigada dejstvovala je na prostoru sela Mokra Gora.

Iskoristivši puno angažovanje 7. SS divizije na severoistočnim padinama Durmitora, 6. proleterska divizija se noću između 24. i 25. avgusta prebacila u rejon Barni Do i otpočela pokret ka Sandžaku. Posle manjih, borbi kod Gornjeg i Donjeg Polja, ona je u toku 25. avgusta prešla relcu Taru kod Varde i počela marš preko Sandžaka i 29. avgusta izbila na Lim kod Manastirske Banje. Prešavši u toku noći reku Lim, ova divizija je 30. avgusta izbila na Zlatibor i ušla u sastav 1. proleterskog korpusa. Prvog septembra 6. divizija je upućena na desno krilo 1. proleterske divizije i 3. septembra izbila na prostoriju Arilje — Požega. Trideset sedma divizija orijentisana je prema komunikaciji Vardište •— Priboj i selu Radoinji .

Talco se 4. septembra 1. proleterski korpus sa 1. i 6. divizijom našao na liniji Arilje — Požega — Užice — Kremna — Mokra Gora, pripremajući se da, po izbijanju 12. korpusa na greben planine Tare, nastavi dalja dejstva kroz zapadnu Srbiju.[296]

[296] Petar Višnjić, Bitka za Srbiju, knj. 1, str. 172—203.

Dok je 1. korpus vodio borbe na Zlatiboru i oko Užica i Požege od 24. avgusta do 5. septembra, *12. korpus,* je po odobrenju Vrhovnog štaba NOV i POJ, izvršio dug i obilazan marš sa planine Golije preko Hercegovine i Bosne i 4. septembra izbio na Drinu kod Starog Broda, gde je, posle kraće pripreme, u toku 5. septembra i noću 5/6. septembra počeo prelaziti Drinu pod zaštitom 3. vojvođanske brigade i dva bataljona 1. proleterske brigade sa desne obale.[297] Intervencija 13. puka 7. SS divizije, ustaša i četnika sa pravca Rogatice i Višegrada je odbijena, što je omogućilo da se 6. septembra 12. korpus prebaci na desnu obalu Drine.

Po prelasku Drine Štab 12. korpusa usmerio je dalje nastupanje jedinica grebenom Tare prema komunikaciji Užice — dolina Drine radi naslona na 1. proleterski korpus i zajedničkog dejstva prema Valjevu i Krupnju, čime je završena prva etapa operacije i ulazak u zapadnu Srbiju krupnih snaga NOVJ.

Druga etapa (7. — 20. septembra) počinje zajedničkim dejstvima i. i 12. korpusa i Operativne grupe divizija prema Aranđelovcu, Valjevu i Krupnju, gde su se nalazile nemačke i četničke snage, oko 9.000 ljudi.[29S]

Početkom septembra Vrhovni štab je odlučio da 1. i 12. korpus iz zapadne Srbije i Operativna grupa divizija iz Toplice postepeno nadiru prema Beogradu, a deo snaga Glavnog štaba Srbije uputio je dublje u istočnu Srbiju radi uspostavljanja veza s jedinicama Crvene armije i sadejstva pri njihovom forsiranju Dunava i Timolca.

Prvi proleterski korpus produžio je dejstva prema Valjevu i to s 1. divizijom zapadno, a 6. divizijom istočno od pravca Užice — Valjevo. Četnici su 5. septembra napali i sutradan zauzeli Požegu, i grupisali se kod Jelove gore i Kosjerića, gde ih je 9. septembra 1. proleterski korpus napao, razbio i gonio prema Suvoboru i Maljenu.

Za to vreme vrhovni komandant maršal Tito je 10. septembra naredio Štabu 1. korpusa da ovlada Maljenom i Suvoborom i produži nadiranje prema Valjevu i u dolini Ljiga i Kolubare, i da time stvori

[297] S obzirom na iscrpljenost 12. korpusa u borbShia koje je vodio sa 7. SS divizijom, dužinu marša po veoma teškom terenu, kojr'je imao da savlada do prodora u Srbiju, Vrhovni štab neprekidno se brinuo da se ovaj korpus vazdušnim putem snabdeva svim potrebama za život i borbu. Koliko se lično vrhovni komandant marša Tito brinuo o snabdevanju 12. korpusa, govori i ova depeša: „Javljajte mi svakog dana koliko aviona hrane i drugog ste primili prethodne večeri. Ja ću se lično brinuti da dobijete potrebno". — Zbornik NOR-a, tom II, knj. 13, dok. 445.

[298] Kada se povukla bugarska 24. divizija prema Nišu, u prostor Užica, Požege i Zapadne Morave pristizao je preko Nove Varoši i Arilja 2. puk „Brandenburg", iz Priboja preko Višegrada 14. puk 7. SS divizije, u čačku se nalazio 3. bataljon 1. policijskog puka, u Valjevu 2. bataljon 2. policijskog puka i 4. puk Srpskog dobrovoljačkog korpusa, a 1. brdska divizija, iz Peći i Kosovske Mitrovice, nastupala je dolinom Ibra, preko Kraljeva za Šumadiju. U zapadnoj Srbiji počelo je pristizanje četnika pod neposrednom komandom Draže Mihailovića: u prostor Povlena, Medvednika, između Krupnja i relce Drine stigla je 4. grupa jurišnih korpusa, na planini Tari bio je Zlatiborski, a severno od Užica i Požege 4. jurišni Užički, čačanski, Požeški, Šumadijski, Smederevski i Valjevski korpus — ukupno oko 9.000 ljudi. Petar Višnjić, Operacije za oslobođenje Srbije, str. 133—139.

uslove za povoljan i brz razvoj borbenih dejstava u zapadnoj Srbiji i Šumadiji. Štab 1. korpusa je uputio protiv četnika na Maljenu frontalno u napad 1. proletersku diviziju, a 6. proletersku diviziju u obilazili manevar u desni bok i pozadinu. Napad je uspeo i četnici su do 13. septembra odbačeni sa Maljena i Suvobora na levu obalu Kolubare; 6. proleterska divizija izbila je na južne prilaze Valjevu, a 1. proleterska divizija na Kolubaru istočno od Valjeva.

Jedinice 12. korpusa produžile su 11. septembra nadiranje iz rejona sela Glavački ka Povlenu i Medvednilcu gde su bile slabije četničke snage. Dva dana kasnije, 13. septembra, 36. divizija je razbila četnike i 14. septembra ovladala Povlenom i Medvednikom i izbila u dolinu Jadra.

Svojim dejstvima 12. korpus privlačio je na sebe neprijateljske snage zapadno od Valjeva, kada je 1. proleterski korpus 15. septembra počeo napad na Valjevo sa severne i južne strane i zatvorio pravce od Lajkovca i Uba. U grad su prodrle 1. i 6. divizija i zauzele ga, osim kasarne u kojoj su dva bataljona 2. policijskog puka i dalje pružali otpor. Štab 1. korpusa ostavio je u gradu dva bataljona, a ostale snage izvukao i uputio prema selu Slovcu, gde je 2. puk „Brandenburg", prodirući iz Lajkovca i Uba, vodio borbe protiv 13. proleterske brigade, a sutradan, 16. septembra, prodro u Valjevo i deblokirao bataljone 2. policijskog puka. Zatim su Nemci 18. septembra napustili Valjevo i pod borbom se izvukli ka Ubu. Istog dana oslobođeni su Lajkovac i Lazarevac. Za to vreme 12. korpus je sa Medvednika i Povlena vezivao četničku 4. grupu jurišnih korpusa i onemogućio intervenciju zapadno od Valjeva. Tog dana 16. divizija oslobodila je Pecku i kod sela Vrbića spojila se sa 11. krajiškom divizijom, koja je 16. septembra prešla Drinu a sutradan jedinice 12. korpusa oslobodile su Krupanj.

Kada je Operativna grupa divizija pokušala da ovlada Župom, jake četničke snage potisle su 17. diviziju i 28. avgusta zauzele Brus i Alelcsandrovac, ali su 30. avgusta razbijene od 5, 17. i 21. divizije.[299] četnička 4. grupa jurišnih korpusa odbačena je na levu obalu Zapadne Morave, odakle se prebacila u zapadnu Srbiju da bi s ostalim četničkim snagama sprečila prodiranje 1.i 12. korpusa u Srbiju.

Operativna grupa divizija počela je pokret iz Župe 6. septembra i prešla Ibar na odseku Maglić •— Ceranja. Desetog septembra 5. divizija upućena je prema Ivanjici, a 17. i 21. divizija prema Goču gde su stigle sutradaji. Noću 15/16. septembra 17. divizija prešla je Zapadnu Moravu u rejonu Ovčarsko-kablarske klisure i 17. septembra oslobodila Gornji Milanovac, a 19. septembra upućena prema Ljigu gde je uspostavila vezu s jedinicama 1. proleterskog korpusa. Posle neuspelog napada na Požegu i Užice, nastupajući preko Gornje gore, 21. divizija zauzela je Rudnik i ovladala grebenom Rudnika, a 5. divizija zauzela je Belanovicu 18. septembra i Aranđelovac 20. septembra.

Zaključak. Izbijanjem Operativne grupe divizija, 1. i 12. korpusa na strategijsku gredu Rudnik — Suvobor — Maljen — Povlen — Medved-

[299] Iz sastava Operativne grupe divizije izašla je 2. divizija i stavljena pod neposrednu komandu Glavnog štaba Srbije za dejstvo na prostoru Kruševac, Jastrebac, Stalać, a na mesto nje došla je 21, divizija.

riik i oslobođenjem Gornjeg Milanovca, Aranđelovca, Lazarevca, Lajkovca, Valjeva i Krupnja, s uspehom je završena prva etapa ofanzive za konačno oslobođenje Srbije. Istovremeno je uspostavljen jedinstveni front snaag NOVJ, koji se protezao od čačka, preko Rujena, Rudnika, Venčaca, Ai-anđelovca, Bukulje, Lazarevca, Lajkovca, Valjeva, Medvednika, do Krupnja, širine oko 250 km.

Grupisanjem osam divizija NOVJ na tom prostoru kao i razbijanjem nemačkih snaga četnika nedićevaca i belogardejaca, bili su stvoreni povoljni uslovi za prodiranje snaga NOVJ ka Beogradu, odnosno Velikoj Moravi i za preduzimanje sledeće etape ofanzive za konačno oslobođenje Srbije. Odatle će jedinice NOVJ u zapadnoj Srbiji i Šumadiji dejstvovati čvrsto povezane, oslonjene jedne na druge, pod jednim neposrednim operativnim rukovodstvom, kao *Prva armijska grupa NOVJ,* koja je osnovana 15. septembra 1944.

Prodor u Srbiju je izvršen primenom marš-manevra u kome su izbegavane dugotrajnije borbe u dolinama Južne i Zapadne Morave i Ibra, da bi se potom, oslanjajući se na pogodne zemljišne objekte, razvila takva napadna dejstva, u kojima je razbijen neprijateljski okupacioni sitem, prvenstveno oružane formacije i poiitičlca uporišta četnika Draže Mihailovića i obezbedilo dalje razvijanje NOP-a na *tlu* Srbije. Na taj način, stvoreni su potrebni uslovi da se snage NOVJ nađu u najpovoljnijem položaju u trenutku kad se neposredno nametnu operacije za konačno oslobođenje istočne Slabije i Beograda u sadejstvu sa delovima Crvene armije.

Da bi onemogućio prodor i operacije u Srbiji i u začetku osujetio izvršenje plana Vrhovnog štaba NOV i POJ, nemački komandant Jugoistoka odlučio se na ofanzivne operacije protiv snaga NOVJ u rejonu njihove koncentracije u južnoj Srbiji, istočnoj Bosni, Sandžaku i Crnoj Gori, radi njihovog vezivanja i odbacivanja što dalje od zapadnih granica Srbije. Međutim, nemačke snage u istočnoj Bosni, Sandžaku, Crnoj Gori i jugoistočnoj Srbiji postigle su samo delimične uspehe, odnosno nisu mogle sprečiti prodor NOVJ u Srbiju. Snažna grupacija NOVJ našla se na tlu Srbije i došla je tako reći nadomak Beograda, gde će tada početi žestoke borbe za oslobođenje glavnog grada.

Nastupna, odnosno marš-manevarska napadn^dejstva snaga NOVJ kroz zapadnu Srbiju i Šumadiju bila su olakšana aktivnostima relativno jakih partizanskih jedinica na prostoru Rudnika, Venčaca, Bukulje i Kosmaja. U tom delu Šumadije tada su se nalazili 2. šumadijska brigada i 1. šumadijski i Kosmäjski NOP odred. Oni su tih dana imali oko 4.000 naoružanih boraca. Svojim dejstvom u neprijateljskoj pozadini, ove jedinice su ü velikoj meri onemogućavale mobilizaciju ljudstva od strane četnika i nedićevaca i vezivale četnike d druge neprijateljske snage koje su mogle biti upućene u borbu protiv Operativne grupe divizija, 1. proleterskog i 12. korpusa.

Dok su 12. i 1. proleterski korpus i Operativna grupa divizija izvodili prodore u zapadnoj Srbiji i Šumadiji, Glavni štab NOV i PO Srbije, izvršavajući direktivu vrhovnog komandanta maršala Tita od 19. avgusta, preduzeo je mere za učvršćenje komandovanja i formiranje novih jedinica. Tako je 3. septembra formirana 45. divizija, a 6. septembra 13. i 14. korpus.

U sastav 13. korpusa ušle su 22. i 24. divizija, kao i 46. i 47. divizija koje su bile u formiranju. Dejstva 13. korpusa bila su usmerena na prostor od Ibra i Zapadne Morave na jugoistok do jugoslovensko-bugarske granice, reke Pčinje i grebena Skopske Crne gore, sa zadatkom da uništava ostatke četničko-nedićevskih snaga u južnoj Srbiji, ruši komunikacije, naročito u dolini Južne Morave, Ibra i Nišave, napada i oslobađa sela i gradove koje je još držao neprijatelj, mobiliše ljudstvo u NOVJ, formira nove jedinice, organizuje korpusnu vojnu oblast, politički deluje u narodu i održava vezu s onim jedinicama NOVJ koje su dejstvovale u Makedoniji, na Kosovu, u Crnoj Gori i Sandžaku.

U sastav 14. korpusa ušle su 23, 25. i 45. divizija, a operativno područje mu je bilo u istočnoj Srbiji. Zadatak 14. korpusa bio je da očisti Timočku krajinu i da izbije na Dunav u zoni Negotina, Brze Palanke i Donjeg Milanovca, i što pre uhvati vezu sa trupama 2. i 3. ukrajinskog fronta Crvene armije, olakša prelazak jedinica Crvene armije preko Dunava i s njima nastavi dejstva za konačno oslobođenje istočne Srbije.

Druga proleterska divizija zadržana je pod neposrednom komandom Glavnog štaba Srbije i imala zadatak da dejstvuje prema Kruševcu i Stalaću s ciljem da preseče komunikacije Niš —- Beograd i Stalać <— Kraljevo.

Značaj južne i istočne Srbije još više je porastao posle 6. septembra 1944, kada su trupe Crvene armije izbile na Dunav, kod Turn Severina, i na rumunsko-jugoslovensku granicu.

U svojoj pobedonosnoj ofanzivi jedinice NOVJ su do kraja septembra 1944. već bile oslobodile i učvrstile oko dve trećine teritorije Srbije, očistile od neprijatelja prostor od nekoliko hiljada kilometara i stvorile operativno-strategijsku bazu za dalje izvođenje operacija u duhu plana vrhovnog komandanta maršala Tita.

Neprijatelj se još držao uglavnom u Ponišavlju, od Bele Palanke do ušća Nišave, u Pomoravlju, od Leslcovca do ušća Morave i od Požege do Stalaća, u dolini Timoka, na saobraćajnici Niš — Knjaževac i na širem prostoru Beograda i Kragujevca.[330]

DRUGA BANJALUČKA OPERACIJA

(shema 51)

Druga banjalučka operacija obuhvata napadna borbena dejstva jedinica 5. korpusa NOVJ jačine oko 11.000 boraca, protiv nemačkih i kvislinških snaga jačine oko 10.000 vojnika, vodena od 18. do 28. septembra 1944. na području od Banjaluke do Bosanske Gradiške.

Osloncem na Banjaluku, neprijatelj je obezbeđivao komunikacije u dolini Vrbasa i sprečavao prodor snaga NOVJ u dolinu Save. Zbog opasnosti od iskrcavanja saveznika na jadranskoj obali, Nemci su

[300] Petar Višnjić, n.d., Bitka za Srbiju, knj. 1, str. 281—368, 406—408.

Banjaluku pretvorili u jako uporište i bazu za snabdevanje svojih trupa u Dalmaciji. Uz to je Banjaluka bila značajna i za politički prestiž NDH, kao i za četnike, koji su se, osloncem na garnizon u Banjaluci, uspeli održati na Manjači i u srednjoj Bosni.

Odbrana Banjaluke bila je organizovana dverna linijama: spoljnom i unutrašnjom. Osim toga, u sklopu unutrašnje odbrambene linije neprijatelj se organizovao za odbranu i grupu zgrada od tvrdog materijala — Citadelu. Ispred spoljne odbrambene linije nalazilo se borbeno obezbeđenje u vidu posednutih otpornih tačaka i držanja niza uporišta na komunikaciji ka Prijedoru i Bosanskoj Gradiški.[301] Banjaluku je trebalo odsudno braniti, pri čemu se mnogo polagalo na intervenciju susednih garnizona, osobito od Bosanske Gradiške. Jačina neprijateljskih snaga na prostoru Banjaluke, Kotor-Varoša i Bosanske Gradiške bila je oko 10.000 ljudi, od čega je Banjaluku branilo, ne računajući spoljna uporišta, oko 5.000 vojnika.[302]

Za NOV i POJ širi rejon Banjaluke imao je pored vojnog, veliki privredni i mobilizacijski značaj, jer u tom pogledu nije bio iscrpljen kao što su bili delovi zapadne i srednje Bosne. Od jula do polovine septembra 1944. godine, 5. korpus je oslobodio prostranu teritoriju u Bosanskoj krajini, a da bi je povezao sa slobodnom teritorijom srednje Bosne, i radi ugrožavanja komunikacija u dolini reke Bosne, Štab 5. korpusa[303] je odlučio da izvede operaciju za zauzimanje Banjaluke, Bosanske

[301] *Spoljna linija odbrane* protezala se ocl železničkog mosta, tadašnje industrijske pruge Banjaluka — Kotor-Varoš, na reci Vrbasu, južnom ivicom pilane i dalje *potok Postranac, rudnik „Laus", Podbrđe,* Hiseti, Karabaševa ulica, leva obala Vrbasa do železničkog mosta. Isturene otporne tačke spoljne linije odbrane bile su: zeleznička stanica Podgrađe, samostan Trapisti, selo Petričevac sa samostanom, Rakovačke bare i Gornji šeher.

Prednji kraj unutrašnje linije odbrane protezao se linijom reka Vrbas, od logora Kulina Bana, Vojna bolnica, železnička pruga do Aleje kralja Krešimira i dalje njom do potoka Crkvene, leva obala potoka Crkvene, Kastel (tvrđava na levoj obali Vrbasa) i armirano-betonski most na Vrbasu.

Citadelu su sačinjavali: upravna zgrada i Banski clvori, zgrada pozorišta i zgrada Hipotekarne banke kao i Komanda mesta.

U zapovesti za odbranu Banjaluke stajalo je: „... in>aju se organizirati, zaposjesti i odsudno braniti spoljni i unutrašnji sistem*dbjrane sa istaknutim tačkama i Citadela. .." — Milan Zorić, Druga banjalučka .operacija, VIG, 6/1955, str. 7—10.

[302] U celokupnoj odbrani bile su angažovane sledeće nemačko-kvislinške snage: domobranska 3. i. 11.' gorska pukovnija i 3. oružnička pukovnija, dve ustaške bojne, oko 400 Nemaca, 750 žandarma i policajaca, dva artiljerijska diviziona (22 oruđa), vod tenkova (3 tenka i više manjih jedinica). U širem rejonu Klašnica bili su raspoređeni 5. i 14. bataljon nemačke SS policije, u Zalužanima domobranski posadni bataljon (oko 1.000 ljudi) i 48 aviona, a u Bosanskoj Gradiški delovi 11. gorske pukovnije, jedna četa 5. SS policijskog bataljona i tri satnije ustaša. Južno ocl Banjaluke, na Manjači i Čemerniei nalazio se četnički Krajiški korpus sa oko 1.300 četnika, a u Kotor-Varošu jeclna četa i oko 700 milicionara. Svim tim snagama lcomandovao je nemački general-major Karl Krebs fon Devic, sa sedištem komande u samostanu Petričevac. — Drago Karasijević, Peti korpus NOVJ, VIZ, Beograd 1985, str. 284—285; Milan Zorić, n.č„ str. 10—11; Zbornik NOR-a, tom IV, knj. 29, dok. 57 i 80.

[303] Štab 5. korpusa sačinjavali su: komandant general-major Slavko Rodić, njegov zamenik pukovnik Nikola Karanović, politički komesar pukovnik Ilija Došen, načelnik štaba potpukovnik Velimir Knežević.

Gradiške i uporišta na prostoru Bosanska Gradiška, Banjaluka, KoLor--Varoš, kao i razbijanje četnika na Manjači. Suprotno tome, Vrhovni štab NOV i POJ je zahtevao od 5. korpusa da se angažuje ka dolini Bosne i širem rejonu Sarajeva.

Međutim, Štab 5. korpusa je ostao pri svojoj zamisli da najpre zauzme Banjaluku i Bosansku Gradišku, zatim da manjim snagama posedne položaje na Motajici, Kozari i Grmeču i sa njih zatvori sve pravce koji iz doline Save i Une vode ka slobodnoj teritoriji Bosanske krajine, a glavne snage cla usrneri prema reci Bosni. U vezi s tim, on je 10. septembra naredio grupisanje divizija prema Banjaluci za izvođenje banjalučke operacije. Prema osnovnoj zamisli, trebalo je snagama 4, 39. i 53. divizije ovladati Banjalukom, Bosanskom Gradiškom i Klašnicama, zatim 4. i 39. divizijom nastaviti čišćenje terena, zauzeti Zalužane i likvidirati neprijateljska uporišta na komunikaciji Banjaluka •— Bosanska Gradiška, a sa 53. divizijom ovladati uporištima na komunikaciji Banjaluka — Kotor-Varoš i zauzeti Kotor-Varoš.

U tom cilju Štab 5. korpusa izdao je zapovest u kojoj su divizijama postavljeni sledeći zadaci:

— *4. krajiškoj diviziji* da, uz podršku jednog artiljerijskog diviziona, 6. i 8. brigadom (bez jednog bataljona) napadne Banjaluku sa severozapadne strane, od potoka Crkvena do ceste Banjaluka •— Bosanska Gardiška, i na tom pravcu zauzme sva neprijateljska uporišta, a l i . brigadom da zauzme Bosansku Gradišku, poruši pontonski most preko Save, obezbeđujući tako napad glavnih snaga od intervencije iz Slavonije;

•— *39. krajiškoj diviziji* da 13. i 16. brigadom napadne i zauzme Banjaluku sa jugozapadne strane, između Vrbasa i potoka Crkvene, probije spoljnu i unutrašnju liniju odbrane i zauzme sva neprijateljska uporišta na pravcu svoga napada, uključujući i grupu zgrada u centru, a 15. brigadom da razbije četnike oko Banjaluke i da ujedno posluži kao rezerva;

•— *53. srednjobosanskoj diviziji* da 14. i 18. brigadom zauzme Trapiste, zatim, uz podršku jednog artiljerijskog diviziona, forsira Vi^bas i ovlada logorom „Kulin ban" i sadejstvuje sa 4. i 39. divizijom u zauzimanju centa grada;

— *dva bataljona* (jedan iz 4. i jedan iz 53. divizije) da zauzmu Klašnicu i na desnoj obali Vrbasa uspostave mostobran i zatvore pravac od Prnjavora.

Napad je trebalo početi 18. septembra u 22 sata, a jačina snaga iznosila je oko 11.000 ljudi, od čega je u napadu na Banjaluku učestvovalo oko 7.500 ljudi i četiri artiljerijska diviziona, 40 artiljerijskih oruđa. Sa anglo-američkom vojnom misijom pri Štabu 5. korpusa ugovoreno je sadejstvo savezničke avijacije.[334] Domobranske jedinice, sa kojima je Štab 5. korpusa imao vezu i koje su se stavile pod njegovu komandu, dobile su zadatak da unište otporne tačke u gradu, a njihova artiljerija trebalo je da dejstvuje po selu Petričevcu i ostalim otpornim tačkama u

[304] Milan Zorić, n.č., str. 12—14; Zbornik NOR-a, tom IV, knj. 29, dok. 80, 135 i 151.

gradu koje budu davale otpor. Osim toga, u gradu su bile organizovane omladinske udarne grape, koje su bile naoružane i trebale da napadaju neprijatelja na svim pogodnim mestima.[305]

Borbena dejstva su izvođena na prostoru Banjaluka, Bosanska Gradiška, Prnjavor. Počela su 18. septembra u 22 sata koncentričnim napadom na Banjaluku i Bosansku Gradišku, a završila se 29. septembra povlačenjem jedinica 5. korpusa iz grada na istočne padine planine Kozare i u okolinu Banjaluke.

Po vremenu i značaju borbi tok operacije može se, uglavnom, podeliti u tri etape.

Prva etapa (18, — 21. septembra) obuhvata napadna dejstva od početka napada do zauzimanja Banjaluke osim Kaštela.

U toku noći 18/19. septembra u napadu na Banjaluku jedinice 4. i 39. divizije probile su spolnju i unutrašnju odbranu i do jutra prodrle u centar grada, gde su blokirale posadu Kaštela i Citadele. Pošto nije uspela da se probije u grad, kako je bilo predviđeno, 8. krajiška brigada je po delovima prebačena prema Klašnicama radi osiguranja napada s te strane. Za to vreme je 53. divizija zauzela Trapiste i Vrbanju, slomila otpor na desnoj obali Vrbasa i ovladavši mostovima (na ušću Vrbanje kod Rebrovca), prodrla u grad, odakle je posle delimičnog učešća u borbama upućena prema Klašnicama da sa 8. krajiškom brigadom osigura napad. Ovim je odbrana grada praktično slomljena u toku prve noći i svela se samo na Citadelu i Kastel. Pokušaj da se u prvom naletu ovlada Klašnicama nije uspeo.

U nastavku borbi, 6. i 13. krajiška brigada su 20. septembra do 17 sati, uz velike napor-e, zauzele Citadelu, čime je Banjaluka bila oslobođena, osim Kaštela, u kojima je 16. krajiška brigada blokirala oko 300 Nemaca i ustaša. Glavnina 13. krajiške brigade, u sadejstvu sa 18. brigadom, zauzela je aei'odrom u Zalužanima, pa se cela brigada orijentisala prema uporištima na cesti Banjaluka •— Bosanska Gradiška.[306]

Za to vreme 11. krajiška brigada napadala je Bosansku Gradišku. Pošto nije uspela da je zauzme, povukla se južno od grada, odakle je vršila pritisak na komunikaciju prema Banjaluci, kojom su Nemci, po pristizanju pojačanja u Gradišku, nastojali da se -probiju do opkoljene posade u Banjaluci. Posle žestokih borbi 20. septembra, tim pravcem je prodrla jedna nemačka kolona koju su u visini Klašnice dočekale 8. krajiška i 14. i 18. srednjobosanska brigada i odbacile do Lalcštaša, a suti^adan je bila prinuđena da se povuče u Srednju Topolu. U međuvre-

[305] U zapovesti Štaba 5. korpusa od 16. septembra, pored ostalog, stoji: „Domobranske jedinice III Gorskog zdruga, sa kojima imamo vezu, već su se stavile pod komandu Štaba korpusa i dobile su konkretne zadatke: da likvidiraju uporišta u Banjaluci: Hipotekarnu banku, Kastel, banovinsku palatu i ustaški stožer... Radi ovog domobrane koji se predaju ne razoružavati, već ih koristiti i upotrebiti u borbi". — Zbornik NOR-a, tom IV, knj. *29,* str. 353.

[306] U ovim borbama 13. brigada nanela je neprijatelju velike gubitke u ljudstvu. Između ostalog, zarobljen je i nemački general Karl Krebs fon Devic. Zarobili su ga 21. septembra borci 2. bataljona 13. krajiške brigade između Klašnice i Glamočana. — Milan Zorić, n.č., str. 21—24; Zbornik NOR-a, tom IV, knj. 29, str. 458 (napomena 3).

menu, 11. krajiška brigada je i dalje kontrolisala cestu na delu između Bosanske Gradiške i Donje Topole.

Druga etapa (21. — 25. septembra) obuhvata borbe za likvidaciju neprijateljskih uporišta na pravcu Banjaluka — Bosanska Gradiška i pokušaj uništenja neprijatelja u tvrđavi Kastel.

Od 21. septembra dejstva glavnine 5. korpusa (8, 11, 13, 14. i 18. brigada) bila su usmerena na likvidaciju uporišta duž ceste Klašnice — Bosanska Gradiška, dok su 6. i 16. brigada držala blokadu i napadale Kastel. U borbama do 26. septembra, 8. i 13. brigada savladale su uporišta do sela Srednje Topole, a 14. i 18. brigada, dejstvujući istočno od ove komunikacije, savladale su otpor više manjih nemačkih posada.

Istovremeno su pokušaji 16. brigade da slomi otpor posade Kaštela bili bezuspešni. Kastel je tučen artiljerijom i bombardovan od naših i savezničkih aviona, ali sve to nije dalo očekivane rezultate. Zatim je, 22. septembra pred veče, posadi Kaštela upućen ultimatum za predaju u roku od dva sata. Neprijatelj je odgovorio odmah, tražeći produženje roka do 10 sati 23. septembra. Pošto Štab korpusa nije pristao na to, borbe su nastavljene.[307]

Jedanaesta brigada je i dalje dejstvovala prema Bosanskoj Gradiški i zapadno od komunikacije Gradiška •— Rovine.

Treća etapa (26. — 29. septembra) obuhvata borbe za sprečavanje neprijateljskog prodora ka Banjaluci radi deblokade nemačke grupe u Kaštelu, prodor nemačkih snaga u Banjaluku i napuštanje Banjaluke od strane jedinica 5. korpusa.

Na pravcu Derventa—-Prnjavor — Banjaluka, koji je ostao otvoren, 25. septembra upućena je 14. brigada, a kada su Nemci ispoljili dejstva tim pravcem, 27. septembta upućena je i 18. brigada, koja je zakasnila da zadrži prodor Nemaca.

Radi deblokade i pružanja pomoći snagama u Banjaluci, komandant nemačkog 69. korpusa general Auleb Helge je odlučio da, frontalnim dejstvom Borbene grupe „Panvic" od Bosanske Gradiške ka Banjaluci i obuhvatnim dejstvom Borbene grupe „Rudno" od Dervente preko Prnjavora i Klašnica, odbaci snage 5. korpusa, prodre u grad, a zatim deblokira posadu Kaštela i povrati Banjaluku.[308]

Borbena grupa „Rudno" krenula je iz Dervente 25. septembra oko 13 sati *X,* do uveče, odbacivši slabe snage Motaičkog partizanskog odreda, stigla u Palačkovce. Sutradan je produžila nastupanje ka Prnjavoru: jednom kolonom pravcem Begovci — Savićev gaj, a drugom preko Šibov-

[307] Uz ultimatum priložen je bio i dopis zarobljenog nemačkog generala fon Devica, u kome ovaj poziva posadu Kaštela da se preda, jer je dalja borba, s obzirom da su sva okolna uporišta „u rukama neprijatelja", beskorisna. — Milan Zorić, n.č., str. 39; Zbornik NOR-a, tom IV, knj. 29, dok. 150.

[308] Borbenu grupu „Panvic" sačinjavali su 3. kozačld puk 1. kozačke divizije jačine oko 2.000 ljudi i eskadron pratećih oruđa. Grupa „Rudno" verovatno je bila sastava: 1. i 2. bataljon 4. puka „Brandenburg", štapska četa, dva voda tenkova, jurišna baterija, baterija haubica, pionirski vod, odeljenje za vezu i ustaški podoficirski kurs iz Varaždina. Jačina ove grupe oko 5.000 vojnika. — Oslobodilački rat, knj. 2, str. 437; Milan Zorić; n.č., str. 45.

ske. U žestokoj borbi, podržana avijacijom i tenkovima, odbacila je delove 14. brigade i zauzela Savićev gaj i Glogovac, a oko 14 sati i Prnjavor. Nastupajući iz Prnjavora, ona je 27. septembra ujutro izbila pred Klašnice, na desnu obalu Vrbasa.

Pokušaj da iz pokreta forsira Vrbas nije uspeo. Tek pred veće, zbog nebudnosti delova 6. brigade, uspela je da forsira Vrbas i uspostavi mostobran, na koji je noću 27/28. septembra prebacila preko reke i ostale svoje snage.

Borbena grupa „Panvic", posle žestokih borbi za Tursku Dubravu, Čikule i Donju Topolu, 27. septembra u 16 sati uspela je da potisne 8. i 13. brigadu do Šibića Hana, a zatim da ih, uz osetne sopstvene gubitke, odbaci na istočne padine Kozare. Sutradan, 28. septembra, spojila se kod Klašnica sa Borbenom grupom „Rudno", pa su obe, pošto su isturile jake pobočnice ka istočnim padinama Kozare, produžile dejstva ka Banjaluci, gde su oko 17 sati deblokirale posadu Kaštela.[309]

Jedinice 5. korpusa napustile su grad i povukle se na. istočne padine planine Kozare i u okolinu Banjaluke. Time je završena druga banjalučka operacija.[310]

Zaključak. Iako Banjaluka nije oslobođena, 5. korpus je postigao značajan uspeh jer je neprijatelj imao 2.100 mrtvih i 1.400 ranjenih i zarobljenih preko 3.000 oficira i vojnika. Korpus je zaplenio veću količinu municije i popunio se ljudstvom i prinudio neprijatelja na odvajanje i angažovanje snaga sa drugih operativnih područja.[311]

Međutim, uspeh bi bio još veći da Štab 5. korpusa nije učinio više propusta u toku priprema i za vreme izvođenja operacije, a to su: za dovođenje jedinica na polazne polažaje i za pripremanje napada nije bilo dovoljno vremena, zbog čega ni napad nije izveden jednovremeno; pred početak operacije 13. brigada je noću 16/17. septembra izvršila demonstrativni napad na Banjaluku, a delovi 8. brigade na Klašnice, čime su otkrivene namere,[312] pa je neprijatelj 18. septembra uveo pripremno sta-

[309] Oslobodilački rat, knj. 2, str. 437—438; Milan Zorić, n.č., sir. 45—48.

[310] Posle banjalučke operacije, Štab 5. korpusa naredio je 4. diviziji da se prebaci u rejon Travnika, 53. diviziju je orijentisao ka donjem toku reke Bosne, a 39. diviziju zadržao oko Banjaluke. Tako su u drugoj--polovini oktobra 1944. tri divizije 5. korpusa (10, 4 i 53) bile orijentisane prema dolini reke Bosne. Time se udovoljilo ranijem zahtevu Vrhovnog štaba NOV i POJ da se 5. korpus jače angažuje na tom pravcsi.

[311] Domobranski 3. gorski zdrug se potpuno raspao i većim clelom prešao na siranu NOVJ. Po naređenju Ministarstva oružanih snaga NDH od 18. oktobra 1944, sve preostalo ljudstvo toga zdruga ušlo je u sastav 1. bojne 11. gorske pukovnije, koja je preformirana u 4. bojnu 4. gorskog zdruga 1. zbornog područja. —- Oslobodilački rat, knj. 2., 432—439; Završne operacije za oslobođenje Jugosavije *1944*—1945, 308—320; Milan Zorić, n. č., str. 3—54. Zbornik NOR-a, tom IV, knj. 29, dok. 111, 153 i str. 149—150 (napomena 25).

[312] To je navelo neprijatelja da konsoliduje odbranu i preduzme maksimalne mere predostrožnosti. Posebno su bili pogođeni oficiri koji su bili naklonjeni NOP-u. Između ostalih, smenjen je sa dužnosti i uhapšen, a zatim sproveden u logor u Staru Gradišku, komandant 3. gorskog zdruga pukovnik Ljubomir Rajman. On je uhapšen u 18 sati 13. septembra, a za pi'ivremenog vršioca dužnosti komandanta zdruga i ujedno komandanta odbrane Banjaluke postavljen je potpukovnik Dragutin Miletić, komandant 11. gorske pukovnije. — Milan Zorić, n. č., str. 19.

nje u Banjaluci i pojačao posadu Bosanske Gradiške; pošto nije bilo rezerve, jedinice su iz raznih divizija sukcesivno upućivane ka Bosanskoj Gradiški, a time je bilo otežano komandovanje; zapostavljen je pravac od Dervente što je omogućilo brz prodor neprijatelja; evakuacija plena nije bila dobro organizovana, talco da su velike količine ratnog materijala ponovo pale neprijatelju u ruke.

Iako je Štab 5. korpusa pravilno ocenio značaj Bosanske Gradiške za izvršenje uspešnog napada na Banjaluku, pošto je potcenio mogućnosti neprijateljskih snaga, za napad na Bosansku Gradišku angažovao je samo jednu, umesto najmanje dve brigade. Kad se pokazalo da su snage prema Bosanskoj Gradiški nedovoljne, on ih je sukcesivno pojačavao jedinicama iz raznih divizija, što je dovelo do njihovog organskog cepanja, čime je bilo poremećeno komandovanje unutar korpusa. Zbog toga je, pored ostalog, izostalo pravovremeno i efikasno pariranje neprijateljskim dejstvima. Delovi 53. divizije upućivali su na prnjavorslci pravac počesno i na brzinu, te nisu imali dovoljno vremena za organizovanje odbrane po dubini.

Na osnovu iskustava iz prvog napada na Banjaluku, za napad na Bosansku Gradišku trebalo je odrediti jače snage, pa bi ona najverovatnije bila zauzeta i most 1la Savi bi bio srušen. Tada bi bila dovoljna jedna brigada da spreči forsiranje Save i intervenciju ka banjalučkom garnizonu, a zatim bi se ostale snage mogle angažovati u napadu na Banjaluku. U tom slučaju intervencija iz Dervente, preko Prnjavora, Ica Banjaluci bila bi isključena. To bi dovelo do nesigurnosti i gubljenja nade u uspešnu odbranu Banjaluke, a samim tim i do slabljenja upornosti, pa za uspešan napad na Banjaluku bile bi potrebne daleko manje snage.

Kao što se vidi, problem obezbeđivanja od intervencije spolja ni ovoga puta nije uspešno rešen, što je, pored necelishodnog grupisanja snaga i nedostatka osposobljenosti jedinica za zauzimanje jako utvrđenih objekata, razlog konačnog neuspeha.

PODRAVSKA OPERACIJA

(shema 52)

Podravska operacija obuhvata napadna borbena dejsiva 6. i 10. korpusa NOVJ jačine oko 13.000 boraca protiv nemačkih i ustaško-domobranskih jedinica jačine oko 11.000 vojnika u Podravini, ocl 25. septembra do 16. oktobra 1944.

Oslobođenjem Požeške i Daruvarske kotline u septembru 1944. stvoreni su uslovi eia se glavnina snaga 6. i 10. korpusa NOVJ orijentiše prema Podravini, a njihov manji deo ostavi da i dalje dejstvuje na komunikacijama Zagreb — Varaždin i Zagreb — Koprivnica. Stoga je Glavni štab NOV i PO Hrvatske naredio 6. i 10. korpusu da ispitaju mogućnost napada na Bjelovar i stvore plan za dejstva u Podravini, što su oni učinili. Težnja je bila da se uništi glavnina ustaških i domobranskih snaga i

oslobodi Podravina kako bi se vojnički i politički učvrstio NOP na toj teritoriji, izvršila mobilizacija novih boraca i stvorila jača ekonomska baza.

Na osnovu naređenja Glavnog štaba Hrvatske, jedinice 6. korpusa (12. i 40. divizija) jačine oko 7.500 boraca i 10. korpusa (32. i 33. divizija) jačine oko 4.000 boraca i 7. divizija (3. i 4. brigada) jačine oko 1.500 boraca — ukupno oko 13.000 boraca[313] — prikupile su se u drugoj polovini septembra 1944. na prostoru severno od Papuka i Bilo-gore, orijentišući se prema Čađavici, Podravskoj Slatini, Virovitici, Pitomači, Kloštaru, Virju, Koprivnici i Bjelovaru.

Nije moguće tačno utvrditi nemačke i ustaško-domobranske snage, koje su angažovane u operaciji. U Čađavici i Podravskoj Slatini bilo je oko 1.600, a za intervenciju spolja oko 1.000 vojnika, ukupno 2.500 vojnika; u Đurđevcu, Virju i Podravskom Novigradu bilo je oko 2.500 vojnika; u Virovitici oko 2.400 vojnika; u Pitomači oko 1.000; u Kloštaru oko 550, i u Koprivnici oko 2.500 vojnika. Ukupno oko 11.000 vojnika.[314]

Napad na Podravsku Slatinu i Čađavicu. Posadu u Podravskoj Slatini i Čađavici činili su 15. i delovi 5. ustaške bojne i tri čete nemačkih vojnika. Napad na Podravsku Slatinu izvršila je 18. brigada 40. divizije i u toku borbi 25. i 26. septembra zauzela to mesto, dok je 12. brigada 32. divizije oslobodila Čađavicu. Istovremeno, jedna kolona — oko 1.000 ustaša i SS policajaca — pokušala je da sa pravca Đurđenovca prodre u Podravsku Slatinu, ali je kod čačinaca dočekana od Osječke brigade i prinuđena da se povuče.[315]

Napad na Viroviticu. U Virovitici su bile četiri čete domobranske podoficirske škole (883 podoficira), 420 ustaša i 60 žandarma. Štab 6. korpusa je angažovao 12. i Osječku brigadu 12. divizije, dok su 4. brigada i Podravski partizanski odred zatvarali pravac od Donjeg Miholjca i Našica a 40. divizija je 18. brigadom štitila pravac Pitomača •— Virovitica i sadejstvovala sa 10. korpusom u napadu na Pitomaču, a brigadom „Jože Vlahović" zatvarala pravac Barč •—• Virovitica i trebalo je da poruši most na Dravi, dok je čehoslovačka brigada „Jan Žiška" bila u Suhom polju kao korpusna rezerva.

Napad na Viroviticu izvršile su, 4. oktobra*& izoru, Osječka i 12. brigada 12. divizije, koje su i pored žilavog otpora neprijatelja uspele da probiju spoljnu odbranu i prodru u grad. Pokušaj posade da protivnapadom povrati izgubljene položaje i uspostavi spoljnu liniju odbrane, privremeno je uspeo samo na pravcu napada Osječke brigade. Kad je 12. brigada uvela u borbu i rezervu, neprijatelj je napustio spoljnu

[313] Komandant 10. korpusa general-major Vlado Matetić, politički komesar pukovnik Ivan Šibi, komandant 6. korpusa pukovnik Mate Jerkovič, politički komesar pukovnik Otmar ICrejačić. •— Zbornik NOR-a, tom V, knj. 33, dok. 13; knj. 34, dok. 7, U, 63. i 111.

[3]" Zbornik NOR-a, tom V, knj. 33, dok. 88, 89, 100, 113.

[315] U napadu na Čađavicu i Podravsku Slatinu ustaše su imale 167 mrtvih, 17 zarobljenih i mnogi su se udavili u Dravi; jedinice 6. korpusa imale su 16 mrtvih, 32 ranjena i 36 nestalih (to su bili novomobilisani koji su napustili jedinice i uskoro se vratili u nijh). — Zbornik NOR-a, tom V, knj. 33, dok. 88, 89, 103, i str. 416 (napomena 7), dok. 142 i 143.

liniju odbrane povukavši se u grad. Zatim je prikupio snage i, uz velike gubitke, izvršio prodor severno od železničke stanice, s ciljem da se prebaci na mađarsku teritoriju, ali ga je pri tome Virovitička brigada većim delom uništila. Ostatak neprijateljskih snaga povukao se u tvrđavu, s namerom da se brani do dolaska ojačanja. U međuvremenu je 12. brigada zauzela železničlcu stanicu, mlin i još nekoliko otpornih tačaka i spojila se sa Osječkom brigadom, posle čega su obe nastavile prodor Ica tvrđavi. Celu noć 4/5. oktobra i idući dan do 17 sati trajale su borbe za tvrđavu. Neprijatelj je pružio jak otpor sve dok Osječka brigada nije izvršila prodor s jugoistočne strane i ovladala sa nekoliko manjih zgrada uz samu tvrđavu, posle čega su je obe brigade zauzele na juriš. Omladinska brigada „Joža Vlahović" je 2. oktobra proterala neprijatelja sa desne obale Drave i porušila mostove, čime je prekinula vezu između Mađarske i Podravine.[316] Oslobođenjem Virovitice stvoreni su uslovi za brže i lakše prodiranje 6. i 10. korpusa kroz Podravinu.

Napad na Pitomaca i Kloštar. Skoro istovremeno s napadom 6. korpusa na Viroviticu, jedinice 10. korpusa su napale uporišta Pitomaču i Kloštar. Na Pitomaču je napadala 32. divizija, a na Kloštar 33. divizija, ojačana jednom brigadom 7. divizije. U toku borbi za Pitomaču neprijatelj je uspeo da se 5. oktobra oko 8 sati probije u pravcu Podravskih Sesveta i izbegne uništenje. Borbe za Kloštar počele su 4. oktobra u četiri sata i trajale sutradan do 18 sati. Neprijatelj iz Đurđevca pokušao je da se spoji sa snagama u Kloštaru i pruži im pomoć, ali u tome nije uspeo. Međutim, jedna četa iz Kloštara uspela je da se spoji sa snagama iz Đurđevca, čime je mesto oslobođeno.[317]

Tako su jedinice 6. i 10. korpusa, od 25. septembra do 5. oktobra, ovladale Podravinom na delu Čađavica — Podravska Slatina — Virovitica — Kloštar, čime su stvoreni uslovi za produženje prodora ka Koprivnici.

Napad na Đurđevac, Vitje i Podravski Novigrad. U nastupanju prema Koprivnici trebalo je očistiti neprijateljska uporišta u Đurđevcu, Virju i Podravskom Novigradu. Stoga su se štabovi 6. i 10. korpusa dogovorili da 6. korpus napadne Đurđevac, a 10. korpus Virje i Podravski Novigrad. Napad na Đurđevac izvele su 12. i Osječka brigada 12. divizije, a na Podravski Novigrad 1. brigada 33. divizije. U toku noći 11/12. oktobra vođene su višesatne borbe, ali je neprijateljskoj posadi uspelo da se probije Ica reci Dravi. Posada u selu Virje nije ni sačekala napad 3. brigade 33. divizije, već se, pod zaštitom tenkova, povukla ka Koprivnici, kao i posada iz Podravskog Novigrada.[318]

[316] Jedinice 6. korpusa nanele su gubitke domobranskoj podoficirskoj školi oko 470 mrtvih i zarobljenih. — Zbornik NOR-a, tom V, knj. 34, dole. 22, 42, 134, i 135.

[317] Jedinice 10. korpusa imale su 34 poginula i 108 ranjenih, a neprijatelju su nanele gubitke: 252 mrtva; zaplenjeno je 5 tenkova, 4 teška minobacača, 12 teških mitraljeza, 13 puškomitrajeza, 170 pušaka, 3 kamiona, 3 motocikla i dr. •— Zbornik NOR-a, tom V, knj. 34, dok. 2, 3, 5, 6, 18, 24, 26, 31, 33, 42, 62, 64, 100 (str. 525), 134 i 135.

[318] Ustaše su imale oko 500 mrtvih i 20 zarobljenih; zaplenjeno ili uništeno 10 tenkova, 12 kamiona i dr.; gubici 6. i 10. korpusa iznosili su oko 100 mrtvih, oko 200 ranjenih i oko 40 nestalih. — Zbornik NOR-a, tom V, knj. 34, dole. 27, 28, 30, 39, 43, 62 i 65.

Neuspeo napad na Koprivnicu. Pošto je skoro čitava Podravina, osim Koprivnice, bila oslobođena, štabovi 6. i 10. korpusa smatrali su da je potrebno prvo napasti Koprivnicu, čija je posada brojala oko 2.500 vojnika, a zatim, pri povratku jedinica 6. korpusa, napasti glavnu komunikaciju Beograd — Zagreb i uništiti posadu u Bjelovaru. Napadom na Koprivnicu rukovodio je privremeni Operativni štab.[319]

Prema planu, napad je trebalo da izvrše jedinice 10. korpusa, i to: 32. divizija sa zapadne i južne strane, a 7. divizija sa severne i istočne strane, dok je 33. divizija trebalo da zatvori pravce Ludbreg — Koprivnica i Križevci — Koprivnica a 40. divizija pravac severno od Koprivnice, na liniji Donje — Terčec — Pustakovac. Ostale jedinice su bile u rezervi.

Napad je počeo 13/14. oktobra. Svi pokušaji da se probije neprijateljska odbrana bili su bezuspešni. Zatim je sutradan napad ponovljen, ali je neprijatelj protivnapadom odbacio snage NOVJ. Zbog velikih gubitaka: 54 mrtva i 111 ranjenih boraca i rukovodilaca izvučena je iz borbe 7. divizija, a uvedene su 18. brigada 40. i Osječka brigada 12. divizije. Napad je nastavljen. Posle delimičnog uspeha, jedinice su ponovo vraćene na polazne položaje. Iz borbe je izvučena Osječka, a uvedena 12. brigada 12. divizije. Ponovljeni napad 15/16. oktobra takođe je odbijen, posle čega je došlo do prekida napada i povlačenja, čime je podravska operacija završena, a nije pokušan napad na Bjelovar.[330]

Međutim, kako je tih dana razvoj operativne situacije u Srbiji doveo Nemce u veoma tešak položaj, vrhovni komandant NOV i POJ maršal Tito, da bi se onemogućilo njihovo neometano izvlačenje, naredio je *Glavnom* štabu Hrvatske da se komunikacije ponovo smatraju glavnim neprijateljskim objektom. Zbog toga je Glavni štab Hrvatske, posle neuspeha kod Koprivnice, naredio 6. i 10. korpusu da pregrupišu snage za clejstva na komunikacije.[321]

[319] Operativni štab su sačinjavali: načelnik Gavnog štaba NOV i PO Hrvatske general-major Pavle Jakšić, komandant 6. korpusa pukovnik Mate Jerković i politički komesar pukovnik Otmar Kreačić, i komandant 10. korpusa general-major Vlado Matetić i politički komesar pukovnik Ivan Šibi.. . . .„

[320] U napadu na Koprivnicu 7, 32. i 40. divizija ffialè, su 108 mrtvih, 474 ranjena i 62 nestala borca i rukovodioca ili ukupno 644 izbačena iz stroja. Ustaše su imale oko 104 mrtva i preko 200 ranjenih. — Zbornik NOR-a, tom V, knj. 34, dok. 30, 40, 45, 51, 52, 55, 56, 57, 59, 62, 89, 93, 110, 136, 137, 138, 139; knj. 35, dok. 1.

[321] Po stizanju u odi*e'đene rejone, raspored i zadaci divizija bili su po sledećem:

— *40. divizija* — u rejonu pl. Psunja, sa zadatkom da dejstvuju na komunikaciji Zagreb •— I3eograd, na odseku Banova Jaruga — Batrina;

— *12. divizija* •— u rejonu Dilj pl., sa zadatkom da dejstvuje na komunikaciji Beograd — Zagreb, na odseku Batrina •— Vrpolje;

— *32. divizija* — u Zagorju, sa zadatkom da dejstvuje na komunikaciji Varaždin •— Zabole;

•— *33. divizija* —• na prostoriji Gornje Zdelice, Gornje Sredice, Pavlin Kloštar, sa zadatkom da dejstvuje na komunikaciji Koprivnica — Dugo Selo;

— 7. *divizija* •— (Štab, 3. i 4. brigada) prebacila se u Baniju i ušla u sastav 4. korpusa, a na mesto nje su na Ievu obalu Save prebačene njene 1. i 2. brigada, sa zadatkom da dejstvuju na komunikaciji Beograd — Zagreb.

Završne operacije, 375—379; Oslobodilački rat, knj. 2, str. 463—466; Rade Bulat, Deseti korpus „Zagrebački" NOV i POJ, VIG, Beograd 1985, str. 146—185.

Podravskom operacijom 6. i 10. korpusa NOVJ od 25. septembra do 12. oktobra bila je oslobođena čitava Podravina u zahvatu komunikacije na dužini od oko 100 km, osim Koprivnice. Tako je ova teritorija, povezana sa slobodnom teritorijom u Požeškoj i Daruvarskoj kotlini, predstavljala u jesen 1944. solidnu bazu sa koje su jedinice NOVJ preduzimale dalja dejstva. Politički značaj bio je velik, jer to je prvi put da su se u Podravini pojavile toliko krupne snage NOVJ i da su postigle solidan uspeh.

BEOGRADSKA OPERACIJA

(sheme 53, 54 i 55)

Beogradska operacija obuhvata napadna borbena dejstva 1. armijske grupe NOVJ jačine oko 60.000 boraca i 4. gardijskog mehanizovanog i 75. streljačkog korpusa, 9. mešovitog avio-korpusa i Dunavske flotile 3. ukrajinskog fronta Crvene armije jačine preko 40.000 boraca protiv nemačke beogradske i smederevske grupacije jačine oko 60.000 vojnika, od 11. do 22. oktobra 1944. za oslobođenje Beograda i njegove šire okoline. Vodena je na teritoriji r. Sava — Obrenovac — Aranđelovac — Velika Plana •— Požarevac — r. *Dunav — Zemun •— Bežanijska kosci — r. Sava.*[332]

Do beogradske operacije je došlo na osnovu dogovora maršala Josipa Broza Tita i sovjetske Vrhovne Komande za vreme njegove posete Moskvi i dogovora sa Štabom 3. ukrajinskog fronta. Naime, maršal Tito je sa Visa 19. septembra 1944. otputovao u Moskvu, gde je u razgovorima sa najvišim sovjetskim rukovodiocima razmatrao pitanja vojne pomoći, saradnje i sadejstva NOVJ i Crvene armije, o čemu on kaže: *„U situaciji kada je naša vojska ovladala najvećim dijelom Srbije i kacla je razbila kontrarevolucionarne snage Draže Mihajloviča i Milana Nedića, otišao sam u Moskvu 19. septembra, gclje je postignut dogovor o prolasku Crvene armije preko dijela jugoslovenske teritorije za Mađarsku, kao i o koordinaciji operacija NOVJ i Crvene armije u istočnim krajevima Srbije."*[323]

Na povratku iz Moskve maršal Tito se u rumunskom gradu Krajovi, dva puta sastao sa načelnikom štaba 3. ukrajinskog fronta general-pukovnikom Sergejem Semjonovićem Birjuzovim i razgovarao o zajedničkim[5] dejstvima jedinica NOVJ i Crvene armije za oslobođenje severoistočnih delova Srbije i Beograda. Time su počele neposredne pripreme za beogradsku operaciju.

[322] U istoriografiji NOR-a postoje različiti pristupi u određivanju prostornih i vremenskih okvira beogradske operacije. Sovjetska istoriografija pod beogradskom operacijom obrađuje sva borbena dejstva Crvene armije u Srbiji od 28. septembra 1944, što se sa našeg stanovišta ne može prihvatiti jer je tu bilo više operativnih poduhvata nivoa operacije. U knjizi „Beogradska opracija — Učesnici govore" beogradska operacija se tretira od 2L septembra, kada su počela borbena dejstva 1. armijske grupe NOVJ, što izlazi iz okvira već prihvaćenih u istoriografiji NOR-a verifikovanih pojmova o beogradskoj operaciji.

[323] Josip Broz Tito, Vojna djela, tom V, VIZ, Beograd 1977, str. 300.

"Nemačlca Komanda Jugoistoka pridavala je veliki značaj Beogradu zato je angažovana Armijska grupa „Srbija". Ona nije uspela da obezbedi Grupi armija „E" organizovanje odbrane na jugoslovenslco--bugarskoj granici, pa je posebnu važnost imao širi mostobran južno od Dunava i Save sa Beogradom. Njegovim padom bile bi oslabljene strategijske mogućnosti nemačke Vrhovne komande u pogledu organizovanja stabilnog fronta južno od Dunava i Save, kao i onog u Mađarskoj, i otvorila bi se vrata za prodor Crvene armije u Panonsku niziju.

Nemci su blagovremeno pripremili Beograd za odbranu i pretvorili ga u širi mostobran koji je trebalo uporno braniti do dolaska snaga korpusne grupe „Štetner" i snaga Grupe armija „E" iz rejona Kraljeva preko Kragujevca. Uoči početka beogradske operacije odbrana grada Beograda je dobila svoju konačnu fizionomiju i naziv „Tvrđava Beograda", a komandant Jugoistoka feldmaršal fon Vajlcs je 3. oktobra proglasio Beograd operativnim prostorom. Na području Beograda Nemci su izgradili snažnu odbranu, koja se sastojala od spoljnjeg i unutrašnjeg odbrambenog pojasa i rejona i čvorova u unutrašnjosti grada.

Spoljni odbrambeni pojas, s osloncem na Savu i Dunav, obuhvatao je Beograd u vidu polukruga dužine preko 30 km, a protezao se od Ostružnice, preko Žarlcova, ispred Avale do Dunava kod sela Vinče. Zemun i Pančevo bili su posebni odseci odbrane Beograda. Ključni objekat ovog pojasa predstavljao je rejon Avale.

Neposredni odbrambeni pojas protezao se periferijom grada u dužini oko 20 km i bio dobro utvrđen. Najjača uporišta bila su na Čukarici, Banovom brdu, u Košutnjaku i Topčideru, na Dedinju, Banjičkom visu, Konjarniku i Velikom Vračaru, sa gustim vatrenim sredstvima i inžinjerijslcim preprekama.[324]

U unutrašnjosti grada, koji je bio podeljen na samostalne čvorove i rejone odbrane, duž glavnih saobraćajnica, na trgovima i raskrsnicama, Nemci su izgradili veliki broj armirano-betonskih bunkera i pretvorili ih u male tvrđave iz kojih se moglo kružno gađati iz mitraljeza, pa i lakih topova i protivtenkovskih oruđa. G^d-se delio na samostalne utvrđene rejona odbrane, u koje je ulazio mž snažnih otpornih tačaka i čvorova odbrane.[325]

[324] Ovde su od Save ria zapadu do Dunava na severoistoku iskopani streljački i, mestimično, protivtenkovski rovovi punog profila. Ispred protivtenkovskih rovova postavljena su protivtenkovska minska polja, a naročito na ivicama puteva iz pravaca Smedereva, Mladenovca i Obrenovca. Skelet protivavionske odbrane činio je 38. motorizovanih protivavionski puk 20. protivavionske divizije, sa oruđima 88 i 105 mm, raspoređen u raznim delovima grada. Sva PA oruđa su bila pripremljena i za gađanje zemaljskih ciljeva.

[325] Grad je bio podeljen na šest utvrđenih rejona odbrane, i to: *jugoistočni* utvrđeni rejon koji je obuhvatao Veliki Vračar, sa Astronomskom opservatorijom; *severni* •— Kalemegclansku tvrđavu i Zavod za izradu vojne odeće (sada Beko), sa zgradama neposredno iza njih, i bio je povezan sa odbranom Savskog pristaništa, Električne centrale i Železničke stanice Beograd — Dunav; *severozapadni* — Glavnu železničlcu stanicu i mostobran na Savi kod starog mosta preko koga je, s leve obale Save, neprijatelj mogao doturati materijal, popunu, ojačanja i municiju delovima koji su se borili u gradu, a takođe evakuisati ranjenike; *jugozapadni* •— Senjak,

Operativnu zonu Beograda branila je korpusna grupa generala Vilija Šnekenburgera, sa preko 30.000 vojnika, oko 300 raznih artiljerijskih oruđa i minobacača i oko 70 tenkova i oklopnih automobila, a glavninu su činili delovi 117. i 118. lovačke i 20. protivtenkovske divizije.[326] Posebnu grupaciju koja je učestvovala u beogradskoj operaciji činila je korpusna grupa generala Valtera Štetnera, koja se pod borbom probijala iz istočne Srbije. U njenom sastavu su bile snage jačine tri divizije, ukupno oko 30.000 ljudi, a glavninu su činile 1. brdska divizija, divizija „Brandenburg" i 92. motorizovana brigada.[327]

Nemačke snage u Beogradu nalazile su se pod neposrednom komandom Štaba korpusne grupe generala Šnekenburgera, koji je 5. oktobra u 12 sati, posle povlačenja nemačkih snaga iz Banata, primio odbranu Beograda. Rukovođenje snagama odbrane Beograda je 13. oktobra uveče, posle generala Šnekenburgera, koji je bio smrtno ranjen t. borbama kod Avale, fiktivno preuzeo general Fridrih Štefan, ranije komandant odbrane Beograda i oblasne komande 599, a stvarno general Fieber, komandant Armijske grupe „Srbija". Njegovo komandno mesto je 14. oktobra iz Beograda premešteno u Surčin, a potom u Rumu.

Početkom oktobra 1944. Prva armijska grupa NOVJ, pod komandom general-lajtnanta Peka Dapčevića i političkog komesara pukovnika Mijalka Todoroviča, u nastupanju iz zapadne Srbije i Šumadije prema Beogradu približila se Topoli, Mladenovcu i Obrenovcu, a jedinice 57. armije[328] 3. ukrajinskog fronta Crvene armije u prodoru iz Bugarske i 75. streljački korpus 2. ukrajinskog fronta iz Rumunije stigli su na liniju Dunav — Štubik — Bor — Zaječar. Za to vreme trupe 2. ukrajinskog fronta u nastupanju preko Banata izbile su na reku Tisu.

Čukaricu i Banovo brdo; *južni* — Topčider, Dedinje, Banjicu i Voždovac; *centralni* — bivši Kraljevski dvorac kod Terazija i niz državnih i drugih zgrada koje su bile pretvorene u snažne otporne tačke (Ratnički dom, palata „Riunione", univerzitetski blok, zgrada „Prizada", Nemački kreditni zavod, Narodna skupština, Narodna banka, Glavna pošta i Poštanska direkcija, Pravni i Tehnički fakultet, hoteli „Beograd", „Moskva" i „Balkan", palata „Albanija", zgrade ministarstva u Nemanjinoj ulici i Kneza Miloša, Železnička direkcija, Generalštab i dr.). •— Petar Višnjić, Bitka za Srbiju, knj. 2, str. 230—238.

[326] Grupi generala pešadije Vilija Šnekenburgera pripadali su još i brojni samostalni pukovi, pulcovske borbene grupe i samostalni bataljoni različite namene. Na desnoj obali Save nalazila se novoformirana divizija „Bether" za naročitu upotrebu «novoformiranog 9. SS korpusa. U odbrani Beograda su, takođe, uključeni: Nedićeva gradska policija, delovi Srpske državne straže, Srpskog dobrovoljačkog korpusa i belogarclejskog Ruskog zaštitnog korpusa.

[327] Korpusnu grupaciju „Štetner" sačinjavali su: 1. brdska divizija, 2. puk i delovi 1. i 4. puka divizije „Brandenburg", 92. motorizovana brigada, jurišni puk „Rodos", 2. bataljon 737. puka i izviđački bataljon 117. lovačke divizije, 2. bataljon 146. doturnog puka, 738. turkmenski bataljon, 1. divizion 88 mm 4. SS policijske oklopne divizije, 44. protivtenkovski divizion, 777. laki instrumentalni divizion i druge manje jedinice. General-lajtnant Valter Štetner bio je komandant 1. brdske divizije i ujedno svih ostalih snaga pod nazivom Korpusna grupa „Štetner". •— Petar Višnjić, Operacija za oslobođenje Srbije 1944, str. 272—275.

[328] Sovjetskom 57. armijom komandovao je general-lajtnant N.A. Gagen; 64. korpusom general-major I.K. Kravcov, 68. korpusom general-major N.N. Škodunovič, 75. korpusom general-major A.Ž. Akimenko, 4. gardijskim menanizovanim korpusom general-lajtnant V.J. Ždanov.

U Aranđelovcu je Štab 1. armijske grupe primio, 6. oktobra, naređenje maršala Tita kojim je precizirano da 1. armijska grupa zajedno sa trupama Crvene armije učestvuje u napadu na Beograd i da je želja Vrhovnog komandanta (s tim su se i Rusi složili) da u Beograd prvo uđu jedinice NOVJ.[329] Tri dana kasnije maršal Tito je obavestio Štab 1. armijske grupe da će delovi Crvene armije za dan-dva izbiti iz istočne Srbije na Veliku Moravu, odakle će preko Smederevske Palanke i Mladenovca nastupati prema Beogradu. Komandantu 1. armijske grupe naređeno je da se njegove jedinice najkasnije 11. oktobra, a ako je moguće još istog dana, sretnu sa jedinicama Crvene armije kod Smederevske Palanke, Velike Plane, Donje Rače i Brzana. U naređenju je rečeno da će tamo jedinice dobiti kamione za brže nastupanje prema Beogradu.[330]

U duhu te direktive, 1. proleterska divizija upućena je u napad na Mladenovac, 17. istočnobosanska divizija na Topolu, 21. srpska divizija u susret jedinicama Crvene armije, s tim da zauzme Veliku Planu, a 5. krajiška divizija Smederevsku Palanku. Prednji delovi 68. streljačkog korpusa 57. armije 3. ukrajinskog fronta zauzeli su toga dana Veliku Planu i Smederevsku Palanku, gde su se ujutro 11. oktobra prvi put srele jedinice 1. armijske grupe i Crvene armije.

Izbijanjem divizija 1. armijske grupe NOVJ sa jugozapada i južne strane prema Beogradu, prelaskom divizija 57. armije i brigada 4. gardijskog mehanizovanog korpusa 3.. ukrajinskog fronta preko Velike Morave i spajanjem savezničkih armija stvoreni su uslovi za izvođenje beogradske operacije. Ovim su nemačke snage u Srbiji presečene na dva dela. Snagama koje su ostale severno od linije Petrovac <— Velika Plana •— Mladenovac — Obreirovac komandovao je Štab Armijske grupe ,,Felber", potčinjen Štabu 2. oklopne armije. Ta grupa imala je Korpusnu grupu ,,Steiner", koja je ostala istočno od Velike Morave, i Korpusnu grupu „Šnekenourger", koja je primila odbranu Beograda, od Obrenovca preko Mladenovca do Smedereva.

Snage NOVJ i Crvene armije koje su učestvovale u beogradskoj operaciji bile su sastavljene od kopnenih, vazduhoplovnih i mornaričkih jedinica, ukupne jačine preko 100.000 ljudi. •

Jedinice NOVJ činile su 1. armijska grupa, sastava 1. proleterski korpus (1, 5, 6. i 21. divizija), 12. korpus (11, 16, 28. i 36. divizija), a posle i 23. divizija 14. srpskog korpusa. Jačina 1. armijske grupe iznosila jc oko 58.000 ljudi.

Snage Crvene armije bile su sastavljene od 4. gardijskog mehanizovanog korpusa (13, 14. i 15. gardijska mehanizovana i 36. gardijska

329 Prethodnim naređenjem, jedinice 1. armijske grupe dobile su orijentacione pravce za nastupanje: 1. proleterski korpus u zahvatu komunikacije Topola — Mladenovac — Ralja, a 12. udarni korpus prema Obrenovcu i Žarkovu. Već 9. oktobra po dve brigade 11. krajiške i 16. vojvođanske divizije 12. korpusa počele su borbe za Obrenovac, ali su 11. oktobra upućene prema Beogradu, dok je za blokadu Obrenovca ostavljena 36. vojvođanska divizija i jedna brigada 11. krajiške divizije. — Zbornik NOR-a, tom II, knj. 14, dok. 235; tom I, knj. 13, dok. 37 i 183.

3» Zbornik NOR-a, tom II, knj. 14, dole. 271, 299.

tenkovska brigada i druga ojačanja), koji je kao pokretna grupa 3. ukrajinskog fronta, posle prelaska Velike Morave, uveden u prodor ka Beogradu. U toku operacije, postepeno je angažovano još pet streljačkih divizija: 73. gardijska iz rezerve 68. korpusa, 236. divizija iz rezerve 3. ukrajinskog fronta, 74. i 233. divizija 75. streljačkog korpusa, delovi 109. divizije 2. ukrajinskog fronta i 5. gardijska motorizovana streljačka brigada, ukupne jačine preko 40.000 vojnika.

Za obezbeđenje operacije od nemačkih snaga s juga, iz rejona Kragujevca i Kraljeva i za dejstva na tim pravcima, upućeni su 17. divizija NOVJ i 68. streljački korpus 57. armije. Podršku iz vazduha vršio je 9. mešoviti avio-korpus 17. vazduhoplovne armije, a Dunavska flotila podržavala je dejstva jedinica neposredno uz desnu obalu Dunava.[331]

Cilj beogradske operacije bio je da se zajedničkim dejstvima 1. armijske grupe NOVJ, 4. gardijskog mehanizovanog korpusa i delova 57. armije iz sastava 3. ukrajinskog fronta u zonama nastupanja razbiju nemačke snage i oslobodi Beograd kao značajan politički i ekonomski centar, strategijski objekt i saobraćajno čvorište, spreči izvlačenje nemačke Grupe armija „E" iz južnih oblasti Balkanskog poluotoka preko Beograda na sever u Mađarsku, uspostavi jedinstveni front jugoslovenskih i sovjetskih snaga i stvore uslovi za dalje ofanzivne operacije NOVJ radi potpunog oslobođenja preostalih delova Jugoslavije i nastupanja trupa Crvene armije na budimpeštanskom i bečkom pravcu.

Beogradska operacija je počela 11. oktobra zajedničkim dejstvima 1. armijske grupe NOVJ i jedinica Crvene armije sa linije Obrenovac — Aranđelovac — Velika Plana — Požarevac, a završila se oslobođenjem Beograda i Zemuna 22. oktobra 1944. Ona se odvijala u tri etape.

Prva etapa (11 — 14. oktobra) obuhvata napadna borbena dejstva jedinica 1. armijske grupe i 4. gardijskog mehanizovanog korpusa Crvene armije na razbijanju spoljne odbrane Beograda i zauzimanju njegovih neposrednih prilaza pre dolaska Korpusne grupe „Štetner" od Požarevca, što je presudno uticalo na dalji tok borbenih dejstava.

Na levom krilu 1. armijske grupe, divizije 12. korpusa zauzela su 11. oktobra Bulcovik i Jasenak. Za blokiranje Obrenovca ostavljena je 36. divizija, a 11, 16. i 28. divizija produžile su nastupanje prema Beogradu. Uprkos jakoj artiljerijskoj vatri sa Ade Ciganlije i Banovog brda, a bez sopstvene artiljerije, one su uz žestoke borbe 14. oktobra izbile pred Čukaricu i Zarkovo. Na desnom krilu, zajedničkim dejstvom 1, 5. i 17. divizije NOVJ i jedinica 36. gardijske oklopne brigade 4. mehanizovanog korpusa, posle upornih borbi u toku 11. i 12. oktobra, oslobođeni su Topola i Mladenovac. Nakon oslobođenja Topole, jedinice 68. streljačkog korpusa i 17. divizije upućene su da dejstvuju prema nemačkim snagama u širem rejonu Kragujevca.

U toku 12. oktobra produženo je nastupanje: 5. divizija pravcem Vrčin — Mali Mokri Lug, a njena 1. brigada prema, Smederevu, u čijem je rejonu uspostavila vezu sa 15. mehanizovanom brigadom; glavnina

[331] Beogradska operacija, VII, Beograd 1964, str. 189—199; Petar Višnjić, Bitka za Srbiju, knj. 2, str. 181—183.

◁. mehanizovanog korpusa i 1. divizija išle su komunikacijom Mladenovac — Beograd; 6. divizija je nastupala pravcem Ripanj — Resnik, a 21. divizija pozadi 5. i 1. divizije. Nemci su pokušali da pruže jači otpor kod Ralje, a potom na Avali, ali su ih jedinice NOVJ i Crvene armije razbile i 13/14. oktobra zauzele Avalu, poslednje uporište spoljne odbrane Beograda. Rano ujutro 14. oktobra delovi 1. divizije i 4. mehanizovanog korpusa izbili su pred Banjički vis gde su nastavili borbe. U toku dana su 5. i 6. divizija prišle gradu.

Na prostoru Smedereva, 1. brigada 5. divizije i 15. gardijska melianizovana brigada napale su 13. oktobra i zauzele veći deo varoši, ali su se pod pritiskom motorizovanog puka nemačke divizije „Brandenburg", koji je napadao iz pravca Požarevca, povukle južno i istočno od grada, dejstvujući bočno na namečku kolonu koja je produžila prema Grockoj i Beogradu. Za to vigeme glavnina Korpusne grupe „Štetner", odstupajući prema Beogradu, vodila je zaštitničke borbe protiv jedinica 75. korpusa Crvene armije i 14. korpusa NOVJ. Borbe za Požarevac vođene su 13. i 14. oktobra, tako da je odstupanje Nemaca od Požarevca prema Smederevu nastavljeno tek 15. oktobra.

Druga etapa (14 — 18. oktobra) obuhvata pokušaj Korpusne grupe „Šnelcenburger" da u operativnoj zoni Beograda upornom odbranom veže što jače snage NOVJ i Crvene armije i stvori mogućnost i potrebno vreme za izvlačenje i prihvat Korpusne grupe „Štetner" iz donjeg toka Velike Morave, s jedne, i dejstva jedinica 1. armijske grupe i 4. gardijskog mehanizovanog korpusa u savlađivanju neposrednog odbrambenog pojasa i borbe u gradu, s druge strane. Naime, prema zamisli komandanta Jugoistoka, trebalo je da Korpusna grupa generala Šnekenburgera veže što više jedinica NOVJ i Crvene armije i stvori mogućnost i potrebno vreme za izvlačenje i prihvat Štetnerove korpusne grupe kojoj je bio namenjen zadatak da organizuje front u Sremu između Dunava i Save i na levoj obali Drine, u njenom donjem toku.

Probivši spoljnu odbranu, jedinice 1. armijske grupe i 4. gardijskog mehanizovanog korpusa našle su se neposredno pred Beogradom. Četrnaestog oktobra ujutro, na zajedničkom sastanku, članova štabova 1. armijske grupe i 4. gardijskog mehanizovanog korpusa održanom u Jajincima, usvojen je *plan napada na Beograd* i**Eisklađeno sadejstvo jedinica NOVJ i Crvene armije.

Osnovna ideja u planu napada na Beograd bila je: irontalnim udarom glavnih snaga s juga što brže probiti unutrašnju liniju odbrane i preko centra grada brzo prodreti na Kalemegdan, iz pokreta zauzeti stari Savski most i razdvojiti nemačke snage u gradu, a zatim s nekoliko udara glavnih i pomoćnih snaga s više pravaca ispresecati snage neprijatelja na manje izolovane delove i po grupama ih rxništiti.

U skladu sa ovakvom idejom napada, odlučeno je da glavni udar nanesu 1. proleterski korpus NOVJ (1, 5, 6. i 21. divizija) i ojačani 4. gardijski mehanizovani korpus Crvene armije, a kasnije i 73. gardijska i 236. streljačka divizija, i to pravcem preko Banjice, Slavije, Kalemegdana, a pomoćni udar 12. korpus NOVJ (11, 16, 28. i 36. divizija), opštim pravcem preko Čulcarice, Topčidera, Glavne železničke stanice.

Na osnovu toga je Stab 1. armijske grupe izdao zapovest, kojom je operativni poredak formiran u četiri napadne kolone. Desnokrilnu

kolonu činila je 5. krajiška divizija sa zadatkom da napada u zoni između Ulice kralja Aleksandra i Dunava i prodire u pravcu Kalemegdana. Drugu kolonu činila je 1. proleterska divizija, koja je trebalo da prodre preko Banjice i Dedinja prema Slaviji i kroz centar grada, takođe, u pravcu Kalemegdana. Treću kolonu činila je 6. proleterska divizija, sa zadatkom da napada pravcem Topčider — Topčiderski venac — Vojna bolnica — Ulica kraljice Natalije •— Ulica kneza Mihaila •— Kalemegdanslca tvrđava. Četvrtu ili levokrilnu kolonu činio je 12. korpus, koji je sa dve divizije napadao duž desne obale Save, preko Žarkova, Banovog brda i Mihajlovca, u pravcu Glavne železničke stanice i Savskog pristaništa, a jednu diviziju je imao u drugom ešelonu. U rezervu 1. armijske grupe određena je 21. divizija, koja se bila prikupila podno Avale na prostoru Belog Potoka, Zuca, zatim 36. divizija 12. korpusa, koja je zadržana između Obrenovca i Ostružnice, i 23. divizija koja je bila na prostoru južno od Avale.

Poredak jedinica Crvene armije sastojao se iz dva ešelona. U prvom ešelonu nalazio se 4. gardijski mehanizovani korpus, s tim što je trebalo da 36. tenkovska brigada probije odbranu u zahvatu Avalskog puta na odseku širine oko bOO metara, a zatim da napada preko Auto-komande ka Slaviji i dalje ka železničkoj Dunav-stanici, da se 13. mehanizovana brigada preko Dedinja probije na Mostar i, dalje, Savskom ulicom ka Glavnoj železničkoj stanici i Savskom mostu, a da 14. mehanizovana brigada probije odbranu kod Miloševca na frontu širine oko 700 metara, a zatim preko Vožclovca i Lekinog brda izbije na Veliki Vračar i tu posedne odbranu radi sprečavanja prodora neprijatelja u grad od Smedereva. U drugom ešelonu su se nalazile 73. gardijska i 236. streljačka divizija, koje su maršovale između Topole i Beograda, sa zadatkom da što pre izbiju u rejon grada i da se, u operativnom pogledu, potčine komandantu 4. gardijskog mehanizovanog korpusa. Artiljerijska protivtenkovska rezerva, koju je činio 292. gardijski samostalni artiljerijski puk, prikupljena je na južnim prilazima gradu, spremna da odbija protivnapade neprijatelja. Inžinjerijske jedinice su dobile zadatak da nastupaju u sastavu jurišnih odreda i grupa i prate tenkovske i mehanizovane delove.[332]

Neposredan napad na Beograd počeo je 14. oktobra po podne, nakon što je više od 300 artiljerijskih oruđa i minobacača i 24 gardijska minobacača („kaćuša") izvelo vatrenu pripremu u trajanju od 20 minuta. Odsek proboja na glavnom pravcu, širine oko 2 km, branila su tri nemačka ojačana pešadijska bataljona, a napadali su ga 7 motostreljačkih bataljona i oko 170 tenkova Crvene armije i 15 bataljona NOVJ, uz podršku artiljerije, „kaćuša" i avijacije.

U toku 14. i noću 14/15. oktobra, posle žestokih borbi 1. proleterska divizija i delovi 36. tenkovske i 13. mehanizovana brigada zauzeli su Miloševac, Banjički vis i Dedinje, a 6. divizija i delovi 13. mehanizovane brigade Topčider. U toku 15. oktobra zauzeti su Slavija i Mostar, a u daljem nastupanju zadržani su pred utvrđenim blokom zgrada biv-

[332] Beogradska opei-acija, str. 200—222; Petar Višnjić, Bitka za Srbiju, knj. 2, str. 204—270.

ših ministarstava u Nemanjinoj ulici. Na desnom krilu su 5. divizija i delovi 14. mehanizovane brigade zauzeli Veliki Vračar, prostor oko Klanice i železničku Dunav-stanicu.

Za to vreme delovi 109. divizije 2. ukrajinskog fronta i 12. vojvođanske brigade prešli su Dunav i uspostavili mostobran kod Velikog Sela i Vinče, čime je Dunavska ratna flotila dobila veću slobodu dejstva.

Divizije 12. korpusa vodile su žestoke borbe za Žarlcovo, Banovo brdo i Čukaricu, gde su Nemci uporno branili mostobran u rejonu pontonskog mosta preko Ade Ciganlije. Ovde su oni uspešno podržavali svoje jedinice artiljerijskom vatrom sa Bežanijske kose, zbog čega su divizije 12. korpusa prenele težište borbe na noćna dejstva. Noću 14/15. i 15. oktobra na Čukaricu je prodrla 16. divizija i potisla Nemce u osnovnu školu, crkvu, tunel i fabriku šećera, a delovi 11. i 28. divizije, uz podršku delova 13. mehanizovane brigade, zauzeli su Žarkovo i Ba-Dovo brdo i preko Topčidera i Mostara izbili u Štrosmajerovu i Kneza Miloša ulicu.

Posle dvodnevnih borbi, 14. i- 15. oktobra, znatan deo grada je bio oslobođen. Nemačke snage su držale samo severozapadni deo grada iza linije Električna centrala •— Botanička bašta — Narodna skupština — nova Radio-stanica — Terazije — blok zgrada ministarstava — Glavna železnička stanica. Nemački delovi na Čukarici su blokirani. *Istočni* deo grada bio je odsečen od zapadnog. Na dostignutoj liniji front se stabilizovao. Za vreme borbi u gradu jedinice NOVJ i Crvene armije svuda su nailazile na podršku stanovništva.

U toku 15. oktobra počele su da pristižu 73. i 236. divizija Crvene armije, i postupno su uvođene u borbe u gradu.

Nemačka Korpusna grupa „Štetner" pristizala je preko Smedereva i Grocke nadomak Beograda. Njen čelni odred razbili su delovi 5. divizije 15. oktobra oko podne kod Malog Mokrog Luga. Jedinice 5. i 21. divizije i 15. mehanizovane brigade odbile su sve napade nemačke grupe iz Boleča ka Zvezdari. Ponovljeni pokušaji prodora 16. oktobra posle podne i noću i sledećeg dana izjutra ukazali su na njenu nameru da se sa prostora Boleča probije ka Avali i dalje na zapad ka Čukarici.[333] Da bi to sprečio, Štab 1. armijske grupe povukac^e iz grada najpre 11. diviziju i orijentisao je prema Avali, pa 2. brigadu 6r divizije, a zatim i delove 16. i 36. divizije, koje je postavio kod Velike Moštanice, Meljaka, Sremčice i Rušnja. Tada je 23. divizija stigla na prostor između Vrčina i Ripnja, dole su še delovi 75. korpusa i 5. motostreljačke brigade

[333] Za izvlačenje štetnerovih snaga preko Beograda postojale su dve mogućnosti: ili kraći put kroz grad preko mosta „Princ Eugen" ili prelaz na pontonima i skelama zapadno od grada, *između* čukarice i Obrenovca, Ako proboj u Beogradu ne bi uspeo i ako bi Savski most i pontonirsko-skelski prelaz morali biti pre vremena razoreni, onda je trebalo da se ova korpusna grupacija probija prostoi'om južno od Beograda, preko kolubarskog basena, do šabačkog mostobrana, koji se morao držati po svaku cenu. Međutim, pošto je trebalo izvući i preostala motorna vozila i tešku artiljeriju, ova poslednja mogućnost je gotovo bila isključena. U vezi s tim, veliki je značaj za Nemce dobio i most na Drini kod Zvornika. Za napuštanje Beograda moralo se dobiti odobrenje lično od Hitlera i komandanta Jugoistoka. — Beogradska operacija, str. 223—240; Petar Višnjić, Bitka za Srbiju, knj. 2, str. 270—308.

Crvene armije, pošto su oslobodili Požarevac i Smederevo, približili Grockoj i Boleču.

Treća etapa (18 — 22 oktobra) obuhvata razbijanje Korpusne grupe „Štetner" jugoistočno od Beograda i završne borbe u gradu.

Razbijanje Korpusne grupe „Štetner". Da bi ostvario planirani proboj iz okruženja, general Štetner je od svojih snaga formirao tri borbene grupe: grupu za proboj (98. i 99. puk), grupu za obezbeđenje desnog boka s pravca Beograda (92. motorizovana brigada i jedinice divizije „Brandenburg") i grupu za osiguranje levog boka i pozadine (delovi 117. i 1. brdske divizije). Prilikom pokušaja proboja noću 17/18. oktobra nastala je ujutro 18. oktobra izuzetno komplikovana situacija, jer su se nemačke trupe približile pozadinskim jedinicama 1. proleterskog i 4. mehanizovanog korpusa. Zbog toga je odlučeno da se neprijatelj zadrži udarima avijacije, a zatim izvrši koncentričan napad i uništi okružena nemačka grupacija.

Ujutro 18. oktobra avioni sovjetske jurišne vazduhoplovne divizije, napadajući u grupama od 12 do 24 aparata, tukli su poredak nemačkih kolona, dok su jedinice NOVJ i Crvene armije zaustavile njihova napredovanja. Pre početka opšteg napada, opkoljenoj nemačkoj grupaciji upućen je ultimatum da prekine otpor i kapitulira. Nemačka komanda je odbila ultimatum, pa su jedinice 1. armijske grupe i 4. mehanizovanog korpusa sa delovima 57. armije prešle 18. oktobra u odlučan napad.

Najpre su snage ojačane 21. divizijom NOVJ, 15. mehanizovane brigade i delovi 73. i 236. divizija Crvene armije ovladali Kaluđericom i dostigli liniju Zuce —• Leštane — Boleč, dok su snage 74. i 233. divizije Crvene armije i 23. divizija NOVJ prodrle s jugoistoka do lmije Boleč —• Vrčin — Zuce. Do kraja dana likvidiran je svaki otpor nemačkih trupa u rejonu Boleča. Istovremeno, glavnina nemačkih snaga, posle prodora preko Zuca i Vrčina do Avale i do ceste Beograd — Ralja, nije uspela da proširi otvor za proboj. Zaustavljene odlučnim dejstvima jedinica iz sastava 5, 11, 23. i 36. divizije NOVJ i 73. i 236. divizije, ojačane 5. motostreljačke brigade i delova 4. mehanizovanog korpusa, a potiskivane od Boleča ojačanom 21. divizijom i jedinicama iz sastava 4. mehanizovanog i 75. streljačkog korpusa, ove nemačke snage su se uveče 18. oktobra našle u bezizlaznoj situaciji.

Poginuo je komandant nemačke korpusne grupe general Štetner. U toku hòci, jedna jača grupa nemačkih vojnika uspela je da se probije u rejon Šupljeg kamena, južno od Avale, i da tu pređe put Beograd •— Mladenovac. Posle toga je i na ovom pravcu obruč ponovo zatvoren. U toku noći 18/19. oktobra neprijatelj je još jednom izvršio jak napad, pokušavajući da se probije ka jugoistočnoj ivici Beograda, ali bez uspeha. Ujutro 19. oktobra, jedinice NOVJ i Crvene armije izvršile su napad na nemačke snage okružene na prostoru Zuce — južne padine Avale — Rušanj. Oko 14 sati otpor neprijatelja je naglo popustio, a nemačka komanda je prestala da funkcioniše.

Nemačka gi"upa koja je uspela da se probije južno od Avale produžila je prodor ka Savi s ciljem da se prebaci na levu obalu. Gonjena od jedinice 12. korpusa i delova 233. divizije i 4. mehanizovanog

korpusa, ona je 20. oktobra odbačena ka Koceljevu, gde su je 22. oktobra oko podne prihvatili delovi divizije „Bether" upućeni iz Srema preko Šapca. Na taj način, posle četvorodnevnih teških borbi, nemačka korpusna grupa generala Štetnera biJa je razbijena, a u rejon Šapca stiglo je 12.000 vojnika.[334]

Završne borbe u gradu. Za to vreme su borbe u Beogradu nastavljene s nesmanjenom žestinom. Postepeno prodirući prema Kalemegdanu i Glavnoj železničkoj stanici, 1. i 6. divizija, podržane sovjetskom avijacijom i tenkovima, uspele su da do 18. oktobra odbace nemačke snage na poslednju liniju unutrašnje odbrane, koja je obuhvatala Glavnu železničlcu stanicu, zgradu Ministarstva saobraćaja, hotele „Moskvu" i „Balkan", palatu „Albaniju", Kalemegdan i Električnu centralu.

Nemačka Borbena grupa „Cimerman" pružala je snažan otpor na Čukarici, podržana artiljerijom sa Bežanijske kose i Ade Ciganlije. U toku 19. oktobra nemački otpor počeo je naglo da slabi. Njihove jedinice bile su pritisnute uz Savu i razbijene u tri grupe: na Kalemegdanu, u rejonu železničlce stanice i na Čukarici.

Opšti napad na preostala neprijateljska uporišta u gradu počeo je 19. oktobra u 18 sati jednovremenim jurišem. Treća krajiška brigada, 11. inžinjerijsko-jurišna brigada i delovi 236. streljačke divizije brzo su podišli Kalemegdanu s jugoistoka, a ostale brigade 1. proleterske divizije, s delovima 36. tenkovske brigade, probile su se do Kalemegdana. Jedinice 6. proleterske divizije i 21. slavonske brigade, sa snagama 13. mehanizovane brigade, uspele su da razbiju odbranu i unište preostale nemačke snage u bloku zgrada ministarstva, u hotelima „Moskva" i „Balkan" i u palati „Albanija".

Tokom noći 19/20. oktobra 1. proleterska i 236. streljačka divizija, podržavane tenkovima 36. tenkovske brigade, počele su borbu za Kalemegdansku tvrđavu, gde su se, u međuvremenu, prikupili ostaci sa Velikog Vračara i kod Električne centrale. Koristeći se mrakom, delovi 3. krajiške brigade probili su se desnom obalom Dunava i 20. oktobra oko 2 sata izbili pred Nebojšinu kulu, na ušću Save, u blizini neprijateljskog desantnog mesta prelaza i iza le<|^ nemačkih zaštitnih snaga koje su se još nalazile na Kalemegdanu. U zoni 20. oktobra jedinice NOVJ i Crvene armije izvršile su juriš na Kalemegdan i, posle oštre borbe, oko 6 sati osvojile Kalemegdansku tvrđavu. Preostali nemački delovi (oko 1.600 ljudi) uspeli su da se spuste na obalu Save kod Pristaništa i da sé inžinjerijskim desantnim i brzim čamcima prebace na levu obalu.

Posle više uzastopnih napada 13. motomehanizovane brigade, 209. streljačkog puka 73. divizije i slabijih delova 6. proleterske i 28. divi-

[334] Od celokupne ove grupacije uspelo je da se probije do Šapca ukupno oko 12.000 vojnika (pod komandom general-potpukovnika Vitmana, komandanta 117. divizije), samo s lakim pešadijskim naoružanjem i nužnim sanitetskim materijalom koji se mogao sa sobom nositi. U toku 22. i 23. oktobra ove snage su se, delom preko mosta u šapcu a delom na dva skelska prelaza kod Sremske Rače, prebacile na levu obalu Save, a zatim su, za odbranu, posele levu obalu Drine od Zvornika do ušća Drine u Savu. — Beogradska operacija, str. 241—247, Petar Višnjić, Bitka za Srbiju, knj. 2., str. 309—342.

zije, oko 5.30 sati zauzeta je Glavna železnička stanica, a oko 10.30 sati je zauzet i Savski most.

Za poslednjim grupama nemačkih vojnika, preko neoštećenog mosta, na drugu obalu su se uputila prednja odeljenja 13. mehanizovane brigade. Oko 11 sati počelo je prebacivanje i njene glavnine, a zatim 2. motostreljačkog bataljona 14. mehanizovane brigade. Do podne 20. oktobra most su prešli i 211. i 214. puk 73. streljačke divizije, 13. proleterska brigada „Rade Roncar" 1. proleterske divizije i delovi 6. proleterske divizije.

Oko podne 20. oktobra Nemci su, uz pomoć tenkova i artiljerije, izvršili snažan protivnapad s pravca Zemuna, ali su odbijeni uz velike gubitke. Zatim je nastavljena borba za proširenje mostobrana i osvajanje Zemuna. Nemci su koncentracijom artiljerijske vatre i dalje pokušavali da unište most, pružajući u isto vreme, otpor na prilazima Zemunu i na nasipu duž železničke pruge Beograd —• Zemun. U prvim večernjim satima oni su preduzeli poslednji pokušaj da razore most. U tom cilju, na most je upućen kamion natovaren eksplozivom, pod zaštitom četiri samohodna jurišna topa. Iskoristivši noć i iznenađenje, ova grupa je prodrla do mosta, ali je tu dočekana koncentričnom vatrom protivtenkovskih topova i razbijena.[335]

Na Čulcarici još uvek se branila nemačka borbena grupa pukovnika Cimermana. Poslednji napad na ovo nemačko uporište počeo je oko 17 sati. Jedinice 13. i 15. mehanizovane brigade i delovi 6. proleterske i 28. divizije, posle dvosatne borbe, potisnuli su neprijatelja, koji se prebacio na Adu Ciganliju, a zatim na levu obalu Save, u rejon Bežanije. Dvadeset prvog oktobra oko 6.30 sati poslednje ljudstvo je napustilo Adu Ciganliju i prešlo Savu. Time je u Beogradu bio razbijen i poslednji otpor neprijatelja.

Oslobodivši Beograd, snage NOVJ i Crvene armije nastavile su borbe za Zemun i Bežaniju. Posle ogorčenih borbi, 22. oktobra Zemun i Bežanija su potpuno bili očišćeni od neprijateljskih snaga. Snage generala Stefana povukle su se na liniju Vojlca — Stara Pazova.

Dok su se vodile borbe za Zemun, 12. korpus NOVJ, ojačan 171. protivtenkovskim i 563. minobacačkim pukom Crvene armije, forsirao je Savu 22. oktobra na odseku Obrenovac — Skela, prodro u Srem, izbio na cestu Beograd —• Zagreb i oslobodio Staru Pazovu. Time je završena beogradska operacija.[336]

[335] Kamion i dva samohodna oruđa uništeni su pogocima sovjetskih topova pred samim ciljem, a ostala dva samohodna oruđa uspela su da se povuku u pravcu Zemuna, pretrpevši manja oštećenja. — Petar Višnjić, Bitka za Srbiju, knj. 2, str. 343—368.

[336] Ukupni gubici u beogradskoj operaciji: nemački oko 15.000 poginulih i 9.000 zarobljenih; 1. armijske grupe NOVJ oko 3.000 poginulih i 4.000 ranjenih; jedinica 57. armije i 4. gardijskog mehanizovanog korpusa Crvene armije oko 960 poginulih, dok je broj ranjenih nepoznat. — Beogradska operacija — Učesnici govore, VII i VIZ, Beograd, 1985, str. 21—394; Beogradska operacija, VII, Beograd 1964, str. 248—278; Petar Višnjić, Operacije za oslobođenje Srbije 1944, str. 282—311; Završne operacije, str. 110—138; Oslobodilački rat, knj. 2, sir. 314—328; Petar Višnjić, Bitka za Srbiju, knj. 2, str. 368—374.

Zaključak. Oslobođenje Beograda imalo je ogroman vojnički i politički značaj za čitavu Jugoslaviju. Stvorena je velika slobodna teritorija kao stabilna pozadina i strategijska operacijska osnovica za dalja dejstva NOVJ. To je omogućilo da se prvi put front osloni na sigurnu pozadinu koja je postala izvor ljudskih i materijalnih rezervi za dalje vođenje rata. To je dalje, omogućilo dolazak u Beograd CK KPJ, Predsedništva AVNOJ-a, NKOJ-a i Vrhovnog štaba NOV i POJ sa maršalom Titom, čime su stvorene mogućnosti za dalju mobilizaciju ljudstva i jačanje oružanih snaga, kao i za obračun sa kontrarevolucionarnim snagama u Jugoslaviji i izbeglištvu. Bio je to jedan od istorijskih događaja koji je u potpunosti opravdao političku i vojnu strategiju NOP-a 0 neophodnosti oslobođenja glavnog grada za konačan ishod rata i revolucije.

Sa stanovišta operativne vestine značajno je istaći da su jedinice 1. armijske grupe u prvoj etapi beogradske operacije, usiljenim marševima, bez motorizacije, savlađujući otpor neprijatelja, uspele da istovremeno sa jedinicama 4. mehanizovanog korpusa izbiju na prilaze gradu. U toku tih napornih marševa i borbi jedinice NOVJ su masovno popunjavane novim borcima — dobrovoljcima. Grupacije odnosno divizije su dejstvovale na odvojenim pravcima bez neposredne međusobne veze s veliidm odstojanjem po dubini. Napadna dejstva snaga NOVJ 1 Crvene armije iako jedinstvena po zamisli izvođena su izvršavanjem niza operativnih zadataka na samostalnim pravcima. Ovakav karakter napada zahtevao je od viših komandi naprezanje u radu, visoku sposobnost, odgovornost i veliku umešnost u vođenju jedinica. Od komandanata operativnih sastava (divizija i korpusa) tražilo se i ispoljilo veliko iskustvo u organizovanju i vođenju borbi na odvojeirim pravcima, a od jedinica — smela, odlučna i inicijativna dejstva, što je sve potvrđeno.

Osnovna operativna karakteristika druge etape beogradske operacije je vešto i brzo manevrisanje snagama 1. armijske grupe i 4. mehanizovanog korpusa i delova 57. armije čime su paralisani svi pokušaji Nemaca sa pravca Smedereva da se probiju prema Beogradu. Sadejstvo između jedinica NOVJ i Crvene armije bilo je potpuno i uspešno, kako u operativnim tako i u taktičkim razmera*pa." Sporost u izvlačenju Korpusne grupe „Štetner" i neadekvatni poredale u pokušajima proboja u Beograd znatno su doprineli neuspehu Nemaca.

Koristeći se donekle ranije stečenim iskustvima u borbama oko naseljenih mesta, jedinice 1. armijske grupe NOVJ veoma dobro su se snašle i u uslovima borbi u Beogradu. U uličnim borbama dosta uspešno je korišćena podrška avijacije, tenkova, artiljerije i inžinjerije Crvene armije. Sa velikim elanom, snalažljivošću i ispoljenom hrabrošću, osvajale su ulicu za ulicom. Uprkos upornoj odbrani nemačkih trupa, borci jedinica Crvene armije pokazali su i u borbama za Beograd izvanredne kvalitete stečene u dotadašnjim dugotrajnim teškim borbama. Borile su se i jurišale jedinice Crvene armije uporedo sa jedinicama NOVJ nastojeći da se što pre izvojuje pobeda, ali da se grad maksimalno poštedi od rušenja.

Ono što je označilo novu pojavu u metodu izvođenja borbenih aejstava NOVJ u ovim borbama jeste, pre svega, činjenica da je ona

tada prvi put protivniku nametnula rešavajuću bitku na trenutno najznačajnijem delu jugoslovenskog ratišta i u tome potpuno uspela.

U toku beogradske operacije jedinice NOVJ dejstvovale su zajedno s jedinicama Crvene armije, kao dve bratske savezničke vojske, koje su se više od tri godine herojski borile protiv zajedničkog neprijatelja, iako su se nalazile daleko jedna od druge. Sada su, rame uz rame, lomile nemačkog okupatora i oslobodile glavni grad Jugoslavije.

U beogradskoj operaciji Štab 1. armijske grupe bio je direktno odgovoran maršalu Titu. Tito je neprestano upućivao naređenja, savete i zapovesti sa Visa, iz Krajove u Rumuniji, a zatim iz oslobođenog Vršca, gde se nalazilo njegovo komandno mesto. Za usklađivanje borbi NOVJ i Crvene armije značajno je to što se za vreme beogradske operacije maršal Tito nalazio neposredno u blizini fronta i što je bio povezan sa štabovima 2. i 3. ukrajinskog fronta, pa je bilo lakše rešavati sva operativna i druga pitanja na osnovu sporazuma sa vladom i Vrhovnom komandom Sovjetskog Saveza.

NISKA OPERACIJA

(shema 56)

Niska operacija obuhvata napadna borbena dejstva jedinica NOVJ sa kojima su sadejstvovali delovi bugarske 2. armije i manje snage Crvene armije (ukupno oko 60.000 ljudi), protiv nemačke niske grupacije jačine oko 15.000 vojnika. Vodena je od 8. do 14. oktobra radi oslobođenja Niša i njegove šire okoline.

Da bi održao moravsko-nišavsku dolinu i izvršio prihvat snaga iz sastava Grupe armija „E", koje su se povlačile iz Grčke i probijale preko Kumanova, komandant Armijske grupe „Srbija" uputio je 7. SS diviziju (bez 14. puka) u rejon Niša, gde je od 6. oktobra organizova/a kružnu odbranu na liniji Niš — Leskovac — Vlasotince — Bela Palanka — Svrljig. Sve nemačke, nedićevske i četničke jedinice i albanski kvislinzi u rejonu Niša (oko 15.000 vojnika) stavljene pod komandu Štaba 7. SS divizije „Princ Eugen".[337] Pored toga, izolovane nemačke snage nalazile ..su se u Belom Polju, — u rudniku Mačlcotici i kod Surdulice.

[337] Pored glavnine 7. SS divizije, tu su se nalazili: 261. frontovski izviđački odred Komande Jugoistoka, snage Oblasne komande — Feldkomandanture 809, deloyi škole za borbenu obuku, jedan alarmni bataljon, mornarički bataljon „Dojč", ljudstvo 272. doturnog štaba za specijalnu upotrebu, 37. protivavionski puk (upotrebljen kao zemaljska artiljerija), oko 30 posada artiljerijskih oruđa 151. brigade samohodnih oruđa i nekoliko drugih raznorodnih bataljona za koje nije utvrđen tačan broj i naziv. Pored toga, na ovom prostoru su se nalazili: delovi 5. puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa, 2. gvozdeni puk Srpske državne straže, Odred Srpske granične straže iz Bele Palanke, jedna albanska kvislinška četa i ostaci razbijenih četnika Niške grupe korpusa koji su se sklonili kod nemačkih trupa. Komandant 7. SS divizije „Princ Eugen", SS-brigadefirer (general--major) Oto Kum (Otto Kumrn). — Petar Višnjić, Operacije za oslobođenje Srbije 1944, str. 247 (napomena 402); Zbornik NOR-a, tom XII, knj. 4, dok 167.'

Osnovni zadatak nemačkih snaga bio je da što duže zadrže rejon Niša kao važno raskršće radi povlačenja Grupe armije „E" iz Grčke prema Beogradu i time spreče prodor jedinicama NOVJ u dolini Južne Morave i prema Kosovu. Odbrana niske operativne zone bila je organizovana tako što su grupnim posedanjem jačih uporišta zatvoreni svi pravci koji vode ka Nišu, a sam grad je bio odranije organizovan za kružnu odbranu.

Uočavajući opasnost od udara Grupe armije „E" dolinom Južne Morave u bok 57. armije 3. ukrajinskog fronta Crvene armije i 1. armijske grupe i 14. korpusa NOVJ, a u vezi s razvojem operacija u severnom delu Srbije i pripremama za napad na Beograd, vrhovni komandant maršal Tito je 3. oktobra naredio da se dovoljno jedinica privuče ka Nišu, a 6. oktobra je saopšteno 13. korpusu i 2. proleterskoj diviziji da počnu ubrzane pripreme za oslobođenje Niša. Tito je naredio da se napad na Niš izvrši u isto vreme kad i napad na Beograd, kako bi se nemačkom komandovanju onemogućilo da manevriše snagama koje su držale ta dva grada.[338]

Na osnovu pregovora u Krajovi, maršal Tito je utvrdio i opšti plan dejstava bugarske 2. armije na niskom pravcu. Naime, na inicijativu sovjetskog rukovodstva i sugestiju Georgi Dimitrova dok je bio u Moskvi, maršal Tito se 5. oktobra u Krajovi sastao sa delegacijom bugarske vlade Otečestvenog fronta,[339] gde je na njihovu molbu dao »aglasnost o učešću bugarskih oružanih snaga u borbama protiv nemačkih trupa u nekim istočnim oblastima Jugoslavije. Maršal Tito o tome kaže: *„lako nije bilo operativnih razloga za učešće Bugarske otečestvenofrontovske armije u operacijama na jugoslovenskoj teritoriji, u razgovorima 5. oktobra u Krajovi, izišli smo u susret molbi bugarske vlade da im se pruži prilika za rehabilitaciju Bugarske učestvovanjem njihovih jedinica u borbama protiv Nijemaca."*[340] Na osnovu toga, došlo je do angažovanja dela snaga nove otečestvenofrontovske bugarske armije u nišlcoj i kosovskoj operaciji i manjeg aktiviranja u istočnoj Makedoniji.

Detalji plana niske operacije razrađeni su 7; oktobra u Pirotu, gde su bili[341] Štab 13. korpusa NOVJ, načelnil^Štaba 3. ukrajinskog fronta i Štab bugarske 2. armije. Bugarskim snagama je komandovao

[338] Zbornik NOR-a^ tóm II, knj. 14, dok. 220, 251.

[339] Maršal Tito je, 5. oktobra ujutro, sa svojim saradnicima general-lajtnantom Ivanom Milutinovičem, general-lajtnantom Kočom Popovićem, komandantom Glavnog štaba Srbije, koji je, takođe, doleteo u Krajovu, i pukovnikom Mitrom Bakičem primio specijalnu delegaciju otečestvenofrontovske bugarske vlade, koju su predvodili potpredsednilc i ministar bez portfelja Dobri Terpešev Blagoev i general Petar Todorov. Delegaciju je iz Sofije u Titovu rezidenciju doveo načelnik štaba 3. ukrajinskog fronta general-pukovnik Sergej Semjonovič Birjuzov, koji je po preporuci maršala Tolbuhina, predložen za posrednika između Tita i bugarske vladine delegacije. — Petar Višnjić, Bitka za Srbiju, knj. 2, str. 33—45; Zbornik NOR-a, tom II, knj. 14, dok. 266.

[340] Titovo Vojno delo, „Narodna armija", Beograd 1977, str. 48—49.

[341] Štab 13. korpusa sačinjavali su: komandant pukovnik Ljubo Vučković, politički komesar pukovnik Vasilije Smajević, načelnik štaba potpukovnik Momčilo Poleksić.

Štab 3. ukrajinskog fronta. U planu je bilo predviđeno da se, presecanjem južnomoravskog operativnog pravca kod Bujanovca i Vranja i u čvorištu Stalaća, izoluju nemačke snage na prostoru Niša, Leskovca, Bele Palanke, zatim, postepenim stezanjem obruča i udarom 2. proleterske, 22, 24, 45, 46. i 47. divizije NOVJ s juga, zapada i severa i delova bugarske 2. armije s istoka, uništi nemačka grupacija kod Niša.

U niškoj operaciji učestvovao je 13. korpus NOVJ sa šest divizija i 10 partizanskih odreda, oko 40.000 boraca.[342] Štab 13. korpusa je 7. oktobra uveče odredio zadatke svojim jedinicama, i to:

— *ojačanoj 22. diviziji* (ukupno pet brigada) da 9. oktobra posedne polazni položaj na prostoru sela Donje Slatine, Gradašnice, Piskupova i da posle oslobođenja Vlasotinca krene u nastupanje i 10. oktobra do pada mraka izbije na greben Seličevce radi napada na Niš, s tim da održava vezu sa bugarskom 4. pešadijskom divizijom;

•—• *47. diviziji, ojačanoj 8. brigadom 22. divizije,* da dve brigade blokiraju i napadaju Leskovac, uglavnom sa zapada, i ne dozvole neprijatelju da se povuče ka Nišu, a druge dve brigade da unište uporišta duž komunikacije Leskovac — Niš i, najkasnije u toku noći uoči 11. oktobra, izbiju na položaj između sela Klisure i Balajnovca;

— *24. diviziji* da se iz rejona Kruševca prebaci u okolinu Prokuplja, da s leve strane Južne Morave, iz rejona sela Mramora, zatvara pravac Niš — Prokuplje i da, prodirući sa zapada, bude spremna za napad na Niš;

•—• *46. diviziji* (osim jedne brigade) da blokira komunikaciju Bujanovac — Grdelica, štiti levi bok snaga koje napadaju Leskovac i Niš i, zajedno sa bugarskom 1. ustaničkom divizijom, osvoji nemačko uporište u Belom Polju, kod Surdulice;

— 2. *proleterskoj diviziji* da zatvori pravac Niš — Stalać i dejstvuje na komunikacijama u donjem toku Južne Morave.

— *45. diviziji* 14. korpusa, koja je privremeno stavljena pod komandu Štaba 13. korpusa, da sprečava eventualno izvlačenje neprijateljskih snaga iz Niša prema severu i, zajedno sa delovima 1. utvrđenog rejona Crvene armije (slabiji sastav od streljačke divizije), učestvuje u neposrednom napadu na Niš sa severa.

Bugarska 2. armija, pocl komandom 3. ukrajinskog fronta, imala je zadatak da frontalno potiskuje Nemce preko Svrljiga, Bele Palance i Babušnica ka Nišu i sadejstvuje s jedinicama NOVJ na pravcu Vlasotincà i Leskovca ka Nišu, kao i u rejonu Surdulice i Vranja.[343]

[342] *Deset partizanskih odreda* (Pčinjski, Krivopalanački, Masurički, Bosiljgradski, Vranjski, Pirotski, Oruglički, Toplički, Leskovački i Gornjopalanački) dobilo je zadatak da dejstvuje na svojim područjima i uništava ostatke neprijateljevih snaga i ruši komunikacije kojima bi se neprijatelj mogao koristiti. Ukupna jačina snaga NOVJ oko 40.000 boraca.

[343] *Bugarska 2. armija* imala je zadatak da frontalno potiskuje Nemce preko Svrljiga (9. divizija) i Bele Palanke (6. divizija) ka Nišu; 4. i 12. divizija i Oklopna brigada da dejstvuju preko Gadžin Hana, Vlasotinca i Leskovca ka Nišu; 2. konjička divizija da posle oslobođenja Leskovca krene ka Vranju i Bujanovcu, a 1. ustanička (Sofijska) divizija da dejstvuje u rejonu Surdulice i posedne komunikacije u dolini Južne Morave. Ukupno je angažovano do 20.000 vojnika iako je u 2. armiji bilo oko 40.000 vojnika.

Niska operacija je počela 8. oktobra postepenim napadom sa kružne operacijske osnovice Leskovac — Vlasotince — Babušnica •— Bela Palanka •— Kalna, koncentrično ka Nišu, i zatvaranjem pravca Kumanovo — Vranje. Izvedena je u dve etape.

Prva etapa (8 — 14. oktobra) obuhvata početak i tok napadnih dejstava za oslobođenje Kalne, Svrljiga, Bele Palanke, Vlasotinca, Leskovca i Niša, kao i borbe u rejonu Vranja i južno od Stalaća.

Posle dvodnevnih borbi 22. divizija odbacila je Nemce s položaja kod Lipovice, a delom snaga, uz sadejstvo delova bugarske Oklopne brigade i podršku sovjetske avijacije, 10. oktobra oslobodila Vlasotince. Do 11. oktobra 47. divizija je oslobodila Leskovac. Jedinice bugarske 2. armije izbile su 8. oktobra pred Kalnu i Belu Palanku, ali u prva tri dana nisu uspele da probiju nemačku odbranu. Kada se već moglo očekivati izvlačenje Nemaca iz Niša, Glavni štab Srbije je naredio 22, 47. i 24. diviziji da izbiju na liniju Barbeška reka — Pukovac — Mekiš — Aleksandrovo — Potok, što su one do 11. oktobra i učinile. Time su jedinice 13. korpusa izbile 9 km zapadno i oko 15 km južno od Niša, dok su divizije bugarske 2. armije još bile daleko od Niša 30 — 40 km, jer se nisu zalagale za brži prodor. Zbog toga je Glavni štab Srbije morao narediti svojim divizijama da uspore nastupanje prema Nišu.

Posle intervencije Glavnog štaba Srbije i primedbi načelnika Štaba 3. ukrajinskog fronta generala Birjuzova na rad bugarskih jedinica, bugarska 2. armija ubrzala je napad, pa je 11. oktobra zauzela Kalnu i Belu Palanku i produžila dejstva prema Svrljigu i Niškoj Banji. Ova intervencija je risiedila sa zakašnjenjem, jer je komandant nemačke niške grupacije, posle poraza snaga u istočnoj Srbiji i orijentacije Grupe armije „E" na odstupanje ibarskim pravcem, noću 11/12. oktobra naredio da se napusti Niš i preduzme prodor prema Mramoru i Jugbogdanovcu. Nemci su se iste noći počeli probijati iz Niša ka Prokuplju i u teškim borbama protiv 24. divizije NOVJ probili se preko Mramora prema Aleksandrovcu, ali je dalje nastupanje prema Prokuplju sprečila 47. divizija koja se prebacila u rejon Jugbogdanovca.

Za to vreme (12. oktobra) 22. divizija je^kocl Lazarevog Sela uspostavila vezu sa bugarskom 6. divizijom, dok je 2. proleterska divizija južno od Stalaća presekla dolinu Južne Morave i onemogućila izvlačenje Nemaca tim pravcem. U Nišu su ostali nemački slabiji zaštitni delovi. Oko 13 sati 14. oktobra, 10. i 12. brigada 22. divizije prodrle su u južni i jugoistočni deo Niša, zatim su u grad stigle 8. brigada 22. divizije i 26. brigada 46. divizije sa juga i 23. brigada 45. divizije sa severa i oko 16 sati potpuno ovladale gradom. Njima su pomogli 1. utvrđeni rejon Crvene armije sa severa i bugarska 6. divizija sa istoka.

Snage 46. divizije zaustavile su napad čelnih jedinica Grupe armija „E" na pravcu Vranje — Leskovac i onemogućile im proboj iz Vranja preko Niša. Potom je, divizija 11. oktobra ujutro, izvršila napad na Vranje, koje je branila Borbena grupa „Pabst". Toga jutra Nemci su počeli izvlačenje ka Bujanovcu. Potiskujući nemačke zaštitnice, jedinice 46. divizije su do 15 sati oslobodile Vranje, odakle su se Nemci povukli ka Bujanovcu, a zatim preko Gnjilana na Kosovo. Time je bila

otklonjena opasnost neprijateljskog prodora prema Nišu i stabilizovana odbrana na komunikaciji Vranje — Leskovac.

Druga etapa (11 — 14. oktobra) obuhvata razbijanje nemačke grupacije u rejonu Aleksandrovo, Jugbogdanovac.

Glavnina nemačke niske grupacije, prodirući 14. oktobra ka Prokuplju, na prostoru Aleksandrovo •—• Jugbogdanovac sukobila se s jedinicama 47. i 24. divizije NOVJ. Jedna nemačka kolona, ojačana tenkovima probila se prema Prokuplju. Kad su grupe s tenkovima prošle, glavna kolona je bila prekinuta i ponovo odsečena. Razvile su se oštre borbe u kojima su preostale nemačke snage bile potpuno okružene. U najkritičnijem trenutku po neprijatelja, na okruženu nemačku grupaciju počela je da dejstvuje i avijacija Crvene armije, Nemačka kolona je bila zaustavljena na otvorenom prostoru i onesposobljena za dalju borbu i pokret. Tada je usledio napad 47. divizije na odseku Aleksandrovo — Jugbogdanovac i 24. divizije na frontu s. Arbanasi — Potok, ne dozvoljavajući neprijatelju da se sredi, da posedne položaje i da ponovo krene u proboj.

Posle toga su na krilima snaga 47. divizije, levom obalom Južne Morave i levom obalom Bogdanovačke reke, uvedeni u borbu delovi bugarske Oklopne brigade.

Nakon dvosatne oštre borbe neprijatelj je potpuno razbijen. Nemci su napustili sva motorna vozila i razbežali se ka Prokuplju, delom natrag, preko Južne Morave, a delom ka Jastrepcu, težeći da se, po grupama, probiju ka Kosovu ili Kraljevu. Prethodnica se s teškom mukom probila do Prokuplja, a jedan deo se dohvatio šumovitih ogranaka Velikog Jastrepca i prikupio u Kraljevu. Istog dana (14. oktobra) delovi Crvene armije su ušli u Kruševac, dok je 2. proleterska divizija razbila četničke snage kod Golubovca — Pasjaka, izbacivši iz stroja oko 250 četnika.

Tako je posle sedmodnevnih borbi na prostoru od Kruševca do Vranja i od Pirota do Prokuplja potpuno slomljen otpor nemačke nišlce grupacije i oslobođena čitava ta teritorija.[344]

Zaključak. Oslobođenjem Niša zajedno sa Vranjem, Leskovcem i Kruševcem sve komunikacije u dolini Južne Morave nalazile su se u rukama NOVJ, čime je onemogućena odstupnica Grupi armija „E" dolinom Južne i Velike Morave na sever i otklonjena opasnost da nemačke snage-5ugroze pozadinu 1. armijske grupe NOVJ i delova 3. ukrajinskog fronta Crvene armije koji su nastupali ka Beogradu. Grupa armija

[344] Samo 14. oktobra, u borbama na levoj obali Južne Morave, neprijatelj je imao 2.036 mrtvih, 1.238 ranjenih i oko 700 zarobljenih. Zaplenjena je sva ratna tehnika i sve naoružanje; pored ostalog, 17 tenkova, 7 samolrodnih topova, eelokupno teško naoružanje 37. protivavionskog puka, oko 800 kamiona, 700 pušaka, 80 puškomitraljeza, 50 automata, 5 minobacača, 100 putničkih automobila i 10 radio-stanica. Kod Prokuplja neprijatelj je izgubio još oko 500 vojnika, a na Kopaoniku 18. oktobra, u borbi protiv Kopaoničkog partizanskog odreda, oko 600 vojnika. Od celokupne nišlce grupacije spasilo se svega oko 4.000 vojnika, lcoji su se sa komandantom 7. SS divizije generalom Kunom po grupama probili preko Jastrepca i Kopaonika ka Rašlcoj i Kraljevu. — Petar Višnjić, operacije za oslobođenje Srbije, 1944, str. 244—260.

JE" bila je prinuđena na povlačenje preko Kosova i dalje dolinom Ibra i Zapadne Morave na sever, odnosno preko Sandžaka za Bosnu.

Pored postignutih uspeha, u borbama za oslobođenje Niša bilo je i nedostataka koji su onemogućili krupnije, bolje rezultate. Najviše slabosti bilo je u dejstvima bugarske 2. armije. Iako je nišlcu operaciju trebalo izvesti po zajedničkom planu Štaba 13. korpusa NOVJ i Štaba bugarske 2. armije, a u skladu sa sporazumom u Krajovi i dogovorom u Pirotu, izostalo je energično dejstvo jedinica bugarske 2. armije.

Treba istaći da su zadaci jugoslovenslcim i bugarskim divizijama bili dobro postavljeni. Međutim, u realizaciji plana došle su do izražaja mnoge slabosti, prvenstveno zbog slabog rada bugarskih snaga. Reorganizovane posle pada fašističkog režima u Bugarskoj 9. septembra 1944, gotovo potpuno s komandnim kadrom bivše carske aimije, koji je bio opterećen ideološlco-političkim shvatanjima i stavovima vladajuće bugarske buržoazije i savezničkom saradnjom s fašističkom nemačkom armijom, bugarske trupe nisu ni mogle ispoljiti neke znatnije borbene kvalitete — što je jedna od krupnijih slabosti ove operacije, tako da se nikako ne može meriti učešće i doprinos bugarske 2. armije sa brojem angažovanih divizija i vojnika, nego to treba sagledati kroz stvarni ratni doprinos u nišlcoj operaciji. Da su se bugarske trupe bolje angažovale i kvalitetnije borile, rezultati niške operacije bili bi daleko veći.

Osim toga, jedan ocl nedostataka bilo je odsustvo zajedničkog operativnog tela, koje bi rukovodilo operacijom i svim angažovanim snagama, usaglašavalo i usmeravalo njihova dejstva, brinulo o sadejstvu i blagovremenom izvršavanju postavljenih zadataka i vodilo računa o drugim operativnim problemima. Glavni štab Srbije, Štab 13. korpusa i Štab bugarske 2. armije nisu se dovoljno osećali na frontu a između njih nije bilo najboljeg sporazumevanja. Bugarska 2. armija bila]e pod komandom 3. ukrajinskog fronta, koji se više angažovao za borbe oko Beograda, talco da je prepustio Bugare da se snalaze kako znaju i nije uticao na njihovo dosta sporo i loše angažovanje u borbi. Bilo je slučajeva da bugarske jedinice nisu znale zadatke i pravce dejstva jedinica NOVJ, jer takva obaveštenja nisu dobijaifi u borbenim zapovestima i drugim dokumentima što im je, talcođe, stvaralo velike teškoće u toku operacije.

Pored toga, činjenica je da su neke bugarske jedinice često usporavale brže dejstvò jedinica NOVJ, koje su sa svoje strane činile napore da stvore što povoljnije uslove za sadejstvo u nišlcoj operaćiji. Pritajeni fašistički elementi u nekim bugarskim komandama i jedinicama toliko su destruktivno delovali da one nisu bile sposobne za namenjene borbene zadatke. Pojedini bugarski oficiri, verovatno još uvele fašistički zadojeni i neprijateljski nastrojeni prema revolucionarnim promenama u samoj Bugarskoj i zbog njihovog odnosa prema Jugoslaviji, svojim držanjem i odlukama direktno su išli naruku nemačlcim jedinicama koje su to koristile. Bilo je i sporenja oko ratnog plena u Nišu, zbog čega su intervenisali Glavni štab Srbije i lično Maršal Tito, jer bugarske jedinice posle oslobođenja Niša nisu krenule u operativno gonjenje Nemaca prema Jugbogdanovu i Prokuplju, nego su skoro

svi ostali u Nišu i okolini radi prisvajanja ratnog plena. S druge strane, štabovi i komande NOVJ i Crvene armije znali su da se bugarske trupe nisu aktivirale kao oni, pa su jedinice 13. korpusa NOVJ nosile težište borbe i tukle se svojski, a njih je podržavala sovjetska avijacija 17. vazduhoplovne armije.

Svi ti operativni problemi bili su proizvod heteregenosti vojske u niškoj operaciji, gde svi vojnici i starešine nisu u istoj meri bili zainteresirani za tokove i rezultate borbi.

OPERACIJA ZA OSLOBOĐENJE MAKEDONIJE

(shema 57)

Operacija za oslobođenje Makedonije obuhvata napadna borbena dejstva jedinica Glavnog štaba NOV i PO Makedonije jačine oko 30.000 boraca i manje angažovanje nove bugarske armije, protiv delova Grupe armija „E" i balista, od 8. oktobra do 20. novembra 1944.

Sedmog septembra komandant Jugoistoka preneo je naređenje nemačke Vrhovne komande da se područje Jugoistoka mora braniti do poslednjeg vojnika. Težište dejstava nemačkih trupa prenosi se na srednji i severni Balkan. Sutradan je naređeno Grupi armija „E" da preuzme komandu u Makedoniji i organizuje odbranu do Surdulice. Za komandanta Makedonije, sa sedištem u Skoplju, postavljen je general-lajtnant Hajn Šojerlen, a za komandanta armijskog pozadinskog rejona general-lajtnant Oto Gulman. Posle kapitulacije carske Bugarske 9. septembra 1944. sva važnija mesta i raskrsnice u Makedoniji posele su nemačke trupe i tom prilikom razoružale znatne snage okupacione bugarske 5. armije.

U toj situaciji jedinice Glavnog štaba NOV i PO Makedonije[345] uspele su da oslobode Prilep, Kruševo, Strumicu, Berovo, Pehčevo, Carevo Selo, Kratovo, Južni Brod i Kavadarce i da razoružaju deo bugarskih okupacionih snaga.[346]

[345] Komandant general-major Milrailo Apostoloski, politički komesar Borko Temelltovski, načelnik štaba general-major Pavle Ilić.

[31,fc] Öim je 8. septembra Muravljevljeva bugarska monarhofašistička vlada objavila rat nacističkoj Nemačkoj, Glavni štab NOV i PO Makedonije zatražio je od Komande bugarske 5. armije da bugarske trupe pređu na stranu jedinica NOVJ i zajednički nastave borbu protiv Nemaca. Međutim, bugarski komandanti su više voleli da predaju oružje nemačkim jedinicama nego NOVJ. Samo oko Bitolja je, posle neznatnog otpora, razoružano oko 8.000 bugarskih vojnika. Jedino je prilepski garnizon sudelovao u borbama protiv Nemaca oko Prilepa, a svi ostali su se oglušili na poziv Glavnog štaba NOV i PO Makedonije. Jedan bugarski bataljon iz 45. puka 15. bugarske divizije je, sa dva artiljerijska diviziona i delovima 10. bugarske granične brigade pod komandom pukovnika Dimitra Mladenova, komandanta 15. artiljerijskog puka, prihvatio poziv 41. divizije NOVJ da zajednički nastave clejstva, pa je Prilep, uz podršku stanovništva, oslobođen 9. septembra, ali su ga nemačke borbene grupe „Gulman" i „Pabst" ponovo zauzele 19. septembra, posle žestokih borbi. — Boro Mitrovski, Petnaesti (makedonski) udarni korpus NOVJ, VIZ, Beograd 1983, str. 69—84.

Nemačke trupe su posebnu pažnju obratile na obezbeđenje komunikacija, a naročito magistrale Solun — Skoplje — Niš kojom se Grupa armija „E" želela koristiti za povlačenje iz Grčke prema Beogradu. Radi obezbeđenja svog desnog boka i pojačanja jedinica u Makedoniji, Komanda Grupe armija „E" uputila je 11. vazdulioplovnu poljsku i 22. pešadijsku diviziju, koje su do kraja septembra posele jugoslovensko--bugarsku granicu i važnije raskrsnice u Makedoniji. Grupa armija „E" imala je tada u svom sastavu, u Albaniji, Grčkoj i ira otocima u Egejskom i Jonskom moru, četiri korpusa i dve samostalne komande sa 9 divizija, 8 tvrđavskih brigada i veći broj manjih jedinica, oko 350.000 vojnika.[347]

Planom Komande Grupe armija „E" bilo je predviđeno da se njene jedinice povlače komunikacijama: Solun — Dorjan — Strumica •— Štip — Skopje i Lerin —- Bitolj — Prilep — Veles — Skopje, kao i Solun — Đevđelija — Veles — Skoplje.[348]

Prema zamisli komandanta Grupe armija „E" trebalo je da se glavne snage povlače Moravsko-vardarskom dolinom. Međutim, jedinice NOVJ su presekle odstupnicu dolinom Morave i time onemogućile povlačenje tim pravcem, pa su nemačke jedinice bile prinuđene da se povlače preko Kosova i dolinom Ibra. Komunikacijom Lješ — Skadar — Podgorica — Nikšić trebalo je da se povlači 21. brdski korpus.

Jedinice NOVJ u Makedoniji, koje su u avgustu porasle za šest brigada, vodile su teške borbe sa delovima Grupe armija „E" i balistima, koji su težili da odbace snage NOV u Makedoniji sa komunikacija kako bi omogućili nesmetano izvlačenje nemačkih snaga. Prednji delovi Grupe armija ,,E" uspeli su do kraja septembra da odbace jedinice NOVJ od raskrsnica Prilep, Kavadarci, Strumica, Berovo, Pehčevo, Calevo Selo, ali ne i sa komunikacija koje su i dalje ostale pod njihovim udarom.

Istovremeno, brojno stanje jedinica NOV u Makedoniji stalno se povećavalo. To je jačalo njihovu operativnu sposobnost, tako da

[347] Sastav Grupe armija „E":

— *21. brdski armijski korpus,* u Albaniji sa Šta1?&iii,u Tirani, sastava: 181. i 297. pešadijska divizija;

— 22. *brdski armijski korpus* sa Štabom u Janjim, sastava: 104 lovačka divizija, 964, 966, i .1017. tvrđavska brigada i druge manje jedinice;

— *68. armijski kòrptis,* sa Štabom u Atini, sastava: 11. vazduhoplovna poljska divizija, 117. lovačka i 41. tvrđavska divizija;

— *91, armijski korpus* sa Štabom u Solunu, sastava: 4. SS policijska motorizovana divizija, 963. tvrđavska brigada, nekoliko bataljona i oko 100 obalskih baterija;

•— *Komanda tvrđave Krita,* sastava: 22. pešadijska divizija i 133. tvrđavska brigada;

— *Komanda istočnog Egeja,* sastava: jurišna divizija „Rodos", tri tvrđavske brigade i veći broj manjih jedinica raspoređenih na otocima. •— Boro Mitrovski, n.d., str. 62—65.

[348] Postepeno izvlačenje jedinica Grupe armija „E" iz Grčke počelo je krajem avgusta. Među prvima je prešla grčko-jugoslovensku granicu 4. SS policijska motorizovana divizija, a poslednji su bili zaštitnički delovi, koji su ušli u Jugoslaviju 2. novembra 1944. godine. — Boro Mitrovski, n.d., str. 154—159, 181—185.

su bile sposobnije za predstojeće završne borbe protiv Grupe armija ,,E". Zapravo, do 18. oktobra formirano je još 12 makedonskih brigada. Pored 41. divizije koja je formirana 25. avgusta, do 19. oktobra formirane su još 42, 48, 50, 51. i Kumanovslca divizija, od kojih su nastali *15. koi~-pus,* sastava 41, 48. i 49. divizija; *16. korpus* sastava 42. i Kumanovska divizija, i *Bregalničko-strumički korpus,* sastava 50. i 51. divizija. U ova tri korpusa bilo je preko 30.000 boraca.[349]

U duhu dogovora u Krajovi, gde je maršal Tito primio delegaciju otečestvenofrontovske vlade Bugarske i dao saglasnost da delovi bugarskih jedinica mogu učestvovati u borbama protiv Nemaca na tlu istočnog dela Jugoslavije, otišli su u Sofiju komandant i politički komesar Glavnog štaba Makedonije da bi sa rukovodstvom nove bugarske armije izradili plan zajedničkih dejstava u Makedoniji. Na tri sednice, koje su održane u Štabu 3. ukrajinskog fronta, sa glavnolcomandujućim bugarske armije i generalom Urumovim, komandantom bugarske 4. armije, dogovoreno je da snage NOVJ i delovi bugarske 1. i 4. armije što pre oslobode istočnu Makedoniju i izbiju u dolinu Vardara da bi preselili odstupnicu nemačkim snagama iz Grčke. Zadaci jedinica bili su sledeći:

— *Bregalničko-strumički korpus,* koji se nalazio u istočnoj Makedoniji, sa 50. divizijom u izvornom delu Bregalniee i 51. (strumička) divizijom u rejonu Strumica — Radovište, imao je zadatak da, uz pomoć 5. i 7. divizije bugarske 4. armije, oslobodi teritoriju od jugoslovensko--bugarske granice do Vardara i od Bregalniee do jugoslovensko-grčke granice, a zatim da 50. divizijom sadejstvuje sa 16. korpusom pri oslobođenju Velesa i Slcoplja;

— *16. korpus:* Kumanovska divizija u rejonu Kriva Palanka — Kumanovo — Bujanovac — Skopska crna gora, 42. divizija u rejonu Skoplje •— Veles — Suha Gora, u sadejstvu sa 50. divizijom Bregalničko-•strumičkog korpusa, imao je zadatak da oslobodi Veles i Skoplje, a delom snaga da sadejstvuje sa bugarskom 1. armijom na krivorečkom pravcu, koja je imala 1. i 2. diviziju;

— *15. korpus:* 41. divizija u rejonu Pletvar — Gradsko — Kavadarci — Đevđelija, 49. divizija u rejonu Bitolj — Resen, 48. divizija u zapadnoj, Makedoniji, imao je zadatak da oslobodi Povadarje, Pela-

[349] Štab 15. korpusa sačinjavali su: komandant major Tihomir Miloševski, politički komesar Naum Naumovski, načelnik štaba kapetan Živojin Rosić. ištab 16. korpusa sačinjavali su: komandant potpukovnik Petar Brajović, politički komesar Boro Čušlcar, načelnik štaba Košta Jašmak. Štab Bregalničko-strumičlcog korpusa sačinjavali su: komandant pukovnik Peco Trajkov, poitički komesar pukovnik Gojčo Stefkovski, načelnik štaba potpukovnik Vujadin Popović. Brojno stanje 15. korpusa (oktobra 1944) iznosio je 11.340 boraca 16. korpusa (oktobra 1944) 6.737 boraca i Bregalničko-strumičkog korpusa (24. novembra 1944) 11.963. — Narodnoosobodilačka vojska Jugoslavije, str. 360—365; 856—859; Istorija makedonskog naroda, knj. 3, str. 439—443; Boro Mitrovslci, n.d., str. 100—108; Zbornik NOR-a, tom VII, knj. 4, dok. br. 118 (214—238).

goniju, oblast između Ohridskog i Prespanslcog jezera i zapadnu Makedoniju.[350]

Borbena dejstva za oslobođenje Makedonije čine tri operativne celine odnosno operacije, i to: borbe za oslobođenje istočne Makedonije, borbe za oslobođenje zapadne Makedonije i borbe za oslobođenje Velesa i Skoplja.

Borbe za oslobođenje istočne Makedonije (8. oktobra — 7. novembra) počele su 8. oktobra, ali su se dejstva sporo razvijala, jer se bugarske jedinice nisu dovoljno angažovale iz istih razloga koji su navedeni u niskoj operaciji. Nemačka 22. pešadijska i 11. vazduhoplovna poljska divizija, koje su zatvarale strumički, bregalnički i krivorečki pravac, odlučno su se branile.

Na krivorečlcom pravcu, koji su zatvarala dva puka 11. vazduhoplovne poljske divizije, a do 22. oktobra Nemci su u rejon Stracina prikupili 47. puk i 22. dopunski bataljon 22. divizije, napadani su 17. i 18. brigada Kumanovske divizije i delovi 1. i 2. bugarske divizije. Zajednička dejstva počela su 7. oktobra. Bugarska 1. armija je ovladala Krivom Palankom, ali posle dvodnevnih borbi koje je vodila sa jednim bataljonom iz nemačke 11. divizije. Posle toga su se pregrupisale bugarske snage i 12. oktobra počele napad na stracinske položaje, koje je branio ojačani puk iste divizije. Tek 18. oktobra ovladale su delom tih položaja. Ponovno su se pregrupisale bugarske 1. i 2. pešadijska divizija, pa su uz podršku artiljerije i avijacije 22. oktobra krenule u napad na stracinske položaje i zauzele ih posle četvorodnevnih borbi. Napad na Kumanovo, koje su branile snage 22. divizije, počeo je posle pregrupisavanja, početkom novembra i trajao do 11. novembra. Nemci su se noću 10/11. novembra povukli ko Skoplju, ostavljajući u Kumanovu samo zaštitne delove. U Kumanovo su 11. novembra ušli jedinice Kumanovskog vojnog okruga, 17. i 18. brigada Kumanovske divizije i delovi bugarske 1. divizije.[351]

Očigledno je da je sporo i neodlučno nastupanje bugarskih jedinica od Krive Palanke do Kumanova (oko 60 km) trajalo punih 36 dana, iako je planirano da se završi mnogo ranije. To je doprinelo da jedinice nemačke 11. i 22. divizije aktivnim đej.skinut uspešno obezbede desni bok Grupe armija „E", koja se povlačila dolinom Vardara.

Na bregalničkom pravcu su dejstvovale 50. divizija Bregalničlco-strumičkog korpusa NOVJ i ojačana 5. divizija bugarske 4. armije protiv 16. puka nemačke 22. divizije. Napad je počeo tek 16. oktobra, pošto je komandant bugarske 4. armije od 8. do 13. oktobra svu pažnju

350 Prema postignutom sporazumu, bugarske snage su angažovane po sledećem:

— *na krivorečlcom pravcu: 1.* armija, sastava: 1. i 2. divizija ukupno 7 pešadijskih, 3 artiljerijska i 1 inžinjerijski puk, 3 mitraljeska i 3 protivtenkovska bataljona, 2 konjička diviziona i prištabslci delovi;
— *na bregalničkom i stritmičkom pravcu: 4.* armija, sastava: 5. 1 7. pešadijska divizija i Konjička brigada.

Boro Mitrovski, n.d., str. 185—190.

351 Tu su prestala dejstva bugarske 1. armije na teritoriji Makedonije koja se posle toga prebacila na Kosovo.

usredsredio na Bukovilc, gde se nalazila jedna nemačka četa, dok su na glavnom pravcu Carevo Selo — Kočani bugarske jedinice ostale neaktivne. Za to vreme je 50. divizija NOVJ dejstvovala 14. i 19. brigadom na komunikacijama Štip — Kočani i Radovište — Štip, a 4. i I3. brigada, Konjički eskadron Glavnog štaba Makedonije i jedinice komandi mesta i područja napadali su na nemačka uporišta duž komunikacije Berovo — Pehčevo — Carevo Selo. Tako su 4. i 13. brigada 13. oktobra oslobodile Berovo i Pehčevo i ovladale visovima Golak i Čavka, a delovi bugarske 5. divizije, iskoristivši ovaj uspeh jedinica NOVJ, bez dodira s neprijateljem, izbile su 17. oktobra na prevoj Džami tepe (kod Strumice) i tu ostali pasivni i neangažovani sve do oslobođenja Strumice.

Na insistiranje Glavnog štaba NOV i PO Makedonije, sredinom oktobra, bugarska Vrhovna komanda je naredila komandantu 4. armije da pređe u opšti napad, koji je trebalo izvesti 15. oktobra. Međutim, delovi bugarske 5. divizije bili su sve do 17. oktobra angažovani u borbama kod Carevog Sela i Trabatovišta, a 13. i 14. brigada 50. divizije NOVJ, držeći se dogovorenog plana i ne znajući da bugarske jedinice kasne sa napadom dva dana, jer nisu bile obaveštene od Bugara, počele su 16. oktobra napad na neprijateljske utvrđene položaje na liniji Kalimanc — Bigia i u Kočanima. Posle upornih borbi 13. makedonska brigada je 18. oktobra ovladala položajima i uspostavila vezu sa delovima bugarske 5. divizije. Nastavljajući nastupanje, 14. brigada je 22. oktobra oslobodila Kočane.

Od 22. do 27. oktobra 50. divizija NOVJ i bugarska 5. divizija vodile su borbe za oslobođenje Štipa, ali bez uspeha. Videvši da se saradnja sa bugarskim jedinicama teško ostvaruje i da ove odugovlače sa direktnim napadom na grad, 50. divizija je sama preduzela napad i 8. novembra oslobodila Štip. Bugarske jedinice su se i dalje zadržavale na liniji Kučičino •— Sokolarci.

Strumički pravac do polovine oktobra zatvarao je 65. puk nemačke 22. divizije, a zatim Borbena grupa „Katner". Na tom pravcu su angažovane 51. divizija NOVJ i bugarska 7. divizija. U vremenu od 21. do 29. oktobra 51. divizija izvršila je niz uspešnih napada nakon čega je 5. novembra oslobodila Strumicu, a 7. novembra Valandovo, Udovo i Dojran.

Bugarska 7. divizija, sve do 29. oktobra, uopšte nije prešla u nastupanje, a od 29. oktobra do 5. novembra ušla je u Novo Selo, istočno od Strumice, odakle se, pod pritiskom 51. divizije, nemački 3. bataljon 65. puka 22. divizije povukao preko Strumice i Štipa ka Skoplju. Nakon povlačenja nemačkih jedinica bugarska 7. divizija ušla je 6. novembra u već oslobođenu Strumicu.

Borbe za oslobođenje zapadne Makedonije (29. oktobra — 8. novembra). Zamisao Štaba 15. korpusa bila je da se najpre oslobodi Prilep i preseče komunikacija Veles — Bitolj. Prema tome, 41. divizija trebalo je da sa svoje tri brigade napada na grad, dok je 49. divizija trebalo da jednom brigadom blokira Pietvar i zatvori komunikaciju prema Gradskom, a jednom brigadom napada Topolčane i Trojkrsti, zatvarajući istovremeno komunikaciju prema Bitolju. Jedinice 48. divizije trebalo je i dalje da dejstvuju na komunikaciji Ohrid — Struga.

Napad na Prilep počeo je 29. oktobra i posle vrlo oštrih borbi grad je oslobođen 2. novembra, čime je bio presečen pravac Veles — Bitolj kojim su se izvlačile nemačke snage koje su se još nalazile u Pelagoniji. Potoni se 49. divizija orijentisala na jug radi sadejstva sa 48. divizijom, a 41. divizija ka Vardaru. Odsečeni nemački delovi, posle dvodnevnih borbi kod Mogile, u kojima su im razbijena i uništena dva artiljerijska diviziona, povukli su se od Bitolja koga su jedinice 49. divizije 5. novembra oslobodile, za Ohrid. Time je presečena odstupnica nemačkoj Borbenoj grupi „Štajerer", koja se kao poslednja nemačka jedinica povlačila iz Grčke.

Za gonjenje neprijatelja i oslobođenje područja oko Ohridskog i Prespanskog jezera angažovani su 48. i delovi 49. divizije, dok je 41. divizija, kao rezerva Glavnog štaba Makedonije, upućena u dolinu Vardara. U borbama 7. i 8. novembra oslobođeni su Ohrid i Struga, a Borbena grupa „Štajerer" se preko prevoja Ćafa i Sanesa probila u Albaniju. Time su bile završene borbe sa nemačkim snagama u zapadnoj Makedoniji i 15. korpus je mogao da pristupi razbijanju balističkih snaga na prostoru Kičevo — Gostivar — Tetovo.[352] Oslobođenjem Pelagonije i oblasti oko Ohridskog i Prespanskog jezera olakšalo je 16. korpusu da pripremi oslobođenje doline Vardara.

Borbe za oslobođenje Velesa i Skoplja počele su 9. a završile se 14. novembra. U Velesu i Skoplju bile su jake nemačke posade, jer su to važne raskrsnice puteva u dolini Vardara, kuda su se nemačke snage morale povlačiti iz Grčke.

O s l o b o đ e n j e V e l e s a Štab 16. korpusa je poverio 42. diviziji, koja je 9. novembra ujutro krenula u napad. Postigavši iznenađenje, 3. i 8. brigada brzo su savladale obezbeđujuće delove u rejonu Vršnika, kod železničke stanice i na ušću Topolke i do 9 sati izbile na ivicu grada. Posle uličnih borbi, brigade su potisnule Nemce ka Vardaru i oslobodile taj deo grada. Nemačke jedinice koje su odstupale iz štipa pružile su pomoć posadi u Velesu i omogućile joj da se pod njihovom zaštitom povuče na levu obalu Vardara i, dalje, prema Skoplju.

Pošto su nemačke jedinice prilikom povlačenja srušile mostove na Vardaru, 8. brigada je tek noću 9/10. novembra, uz pomoć stanovništva, prešla Vardar i produžila ka Katlanovu, nemailazeći na nemački otpor. Oslobođenjem Velesa Nemci su bili lišejri "važnog saobraćajnog čvora, a Glavnom štabu Makedonije omogućeno je spajanje 50. i 42. divizije i stvoreni su uslovi za oslobođenje Skoplja, poslednjeg nemačkog uporišta na teritoriji Makedonije.

Oslobođenje Skoplja. Početkom novembra stalnu posadu Skoplja sačinjavale su tvrđavska brigada „Angermiler" i „alarmne jedinice". Tada je u Skoplje stigao i 3. bataljon 65. grenadirslcog puka. Glavnina nemačkih snaga bila je na desnoj obali Vardara i u južnom delu grada. Posednuti objekti u gradu bili su fortifikacijski uređeni za kružnu odbranu, a veće zgrade i mostovi na Vardaru pripremljeni su za rušenje.

Posle gubitka Kumanova Štab 22. pešadijske divizije odredio je 47. puk da brani Skoplje, tvrđavsku brigadu „Angermiler" postavio na

[352] Boro Mitrovski, n.d., str. 194—225.

ulazu u Kačaničku klisuru radi prihvata snaga iz Skoplja, a 3. bataljon 65. puka uputio za Kačanik, tako da se brani Skoplje do 24 sata 14. novembra, kako bi obezbedio izvlačenje nemačkih snaga iz grada i okoline ka Kačaniku.

Glavni štab NOV i PO Makedonije planirao je da Skoplje oslobode 42. i 50. divizija, u sadejstvu sa 16. brigadom Kumanovske divizije. Međutim, taj plan nije u potpunosti ostvaren zato što je, posle oslobođenja Štipa, 50. divizija sporo nastupala preko Velesa i Katlanova ka Skoplju. Tako su se 11. novembra pred Skopljem nalazile samo 3. i 12. brigada 42. divizije. Ne čekajuči 50. diviziju, Štab 16. korpusa odlučio je da napad izvrši 42. divizija uz sadejstvo 16. brigade.

Noću 12/13. novembra uništene su posade na Krstovaru i u mestu Gornje Lisiče, a 13. novembra pre zore počeo je opšti napad na Skoplje. Nailazeći na slab otpor, jedinice 12. i 3. brigade brzo su izbile u rejon državne bolnice, aerodroma i železničke stanice. Zatim, pod zaštitom magle i uz pomoć ranije naoružanih udarnih grupa u gradu, one su prodrle ka centru grada i blokirale sve zgrade posednute od Nemaca. Do pada mraka, savladan je otpor neprijatelja na desnoj obali Vardara, osim u zgradama Oficirskog doma, Narodne banke i Učiteljske škole gde je otpor savladan u toku noći i sutradan, 14. novembra. Zahvaljujući požrtvovanju boraca i pripadnika udarnih grupa sprečen je pokušaj nemačkih jedinica da sruše mostove na Vardaru i izvestan broj zgrada.

Zbog sporog nastupanja 50. divizije i 8. brigade 42. divizije preko Katlanova ka Skoplju, Nemcima je pošlo za rukom da se noću 13/14. oktobra izvuku u pravcu Kačanika uz neznatne gubitke. Četrnaestog novembra 1944. bila je konačno oslobođena Vardarska Makedonija, osim srezova Tetovo, Gostivar i Kičevo, gde su se branili balisti — oko 12 — 15.000, a negde se spominje da ih je bilo 18.000.

Uništenje balista (15— 19 novembra). U duhu opšteg plana, Glavni štab NOV i PO Makedonije naredio je 10. novembra Štabu 15. korpusa da oslobodi rejone zaposednute od balista, za što je Štab 15. korpusa angažovao 41. i 48. diviziju i 7. brigadu 49. divizije.

Napad je počeo 15. novembra. Istog dana je oslobođeno Kičevo i vodile su se oštre borbe protiv balističkih grupacija iz Kičeva i Gostivara i okoline. Tek posle dvodnevnih borbi, jedinice 15. korpusa oslobodile su celo područje kičevskog bazena, a 18. novembra i Gostivar. U Gostivaru i okolini zaplenjeno je dosta oružja, municije i druge ratne opreme. »Zarobljeno je ili se predalo nekoliko hiljada balista i njihovih jiristglica.

Po oslobođenju Skoplja Štab 16. korpusa uputio je 50. diviziju i 3. i 12. brigadu 42. divizije ka Tetovu, a Kumanovsku diviziju i 8. brigadu 42. divizije ka Kačaniku. Posle petodnevnih borbi kod hidrocentrale „Matka" i okolnih sela ove jedinice su 19. novembra oslobodile Tetovo, zaplenivši velike količine oružja, municije i druge ratne opreme. Posle toga su jedinice NOVJ preduzele čišćenje područja oko Kičeva, Gostivara i Tetova, kao i na Skopskoj Crnoj gori od razbijenih i odbeglih balističkih grupa.[353]

[353] Boro Mitrovski, n.d., str. 225—294.

Oslobođenjem Kičeva, Gostivara i Tetova slomljen je poslednji neprijateljski otpor na teritoriji Makedonije.

Prvi put u svojoj istoriji makedonski narod je, u oružanoj borbi zajedno s ostalim narodima Jugoslavije, izvojevao slobodu i nezavisnost i Makedonija je postala ravnopravan član nove Jugoslavije.

Zaključak. Borbe jedinica NOVJ u Makedoniji protiv nemačkih snaga Grupe armije „E" bile su uspešne: Nemačkim kolonama, delovima koji su bili u obezbeđenju i posadama naneti su osetni gubici u živoj sili (Nemci su imali 30.000 izbačenih iz stroja), tehnici i ratnom materijalu, usled čega je, prema priznanju komandanta Grupa armija „E", povlačenje njegovih jedinica kroz Makedoniju bilo usporeno za 10 do 12 dana koji su za Grupu armija ,,E" bili dragoceni.[354]

Dok su jedinice NOVJ vodile borbe protiv glavnine nemačkih snaga Grupe armija ,,E" u povlačenju iz Grčke, dotle su bugarske jedinice vodile borbe protiv manjih delova nemačkih snaga koje su obezbeđivale glavninu. Od 13 većih naseljenih mesta u istočnoj Makedoniji, jedinice NOVJ oslobodile su 8, zajedno sa Bugarima 3, dok su bugarske jedinice oslobodile samo 2 mesta. Glavni grad Makedonije Skoplje i celu zapadnu Makedoniju oslobodile su jedinice NOVJ.

Bregalničko-strumički korpus, dejstvujući u prostoru između Bregalnice, Vardara i jugoslovensko-bugarsko-grčke granice, primio je na sebe najveći teret, jer je, pored borbi protiv nemačkih pobočnica upućenih prema Novom Selu i Carevom Selu, vodio jake borbe i protiv Nemaca u dolini Vardara i na pravcu Strumica •— Štip •— Veles.

Oslobođenje istočne Makedonije, u odnosu na predviđeni plan, sporo se odvijalo, čemu je, pored ostalog, doprinelo kolebljivo ponašanje bugarskih jedinica u borbama protiv Nemaca, što je posledica slabog starešinskog kadra koji je u većini regrutovanom od oficira stare armije. Da su bugarske snage bile malo energičnije, ovaj deo Makedonije bio bi ranije oslobođen, a jedinice Grupe armija ,,E" bile bi u dolini Vardara dovedene u težu situaciju.

Borbe za oslobođenje Skoplja bile su veoma složene u pogledu prikupljanja snaga i načina izvođenja napada.

U box^bama za uništenje balista — oslobođenja Kičeva, Gostivara i Tetova neposredno je rukovodio i koordinirao ra:d>jedinica Glavni štab NOV i PO Makedonije. Za uspešno izvršenje ovog zadatka angažovano je dovoljno snaga •— 12 brigada od ukupno 22, što je omogućilo brzo i potpuno uništenje,balističkih snaga.

U ovim borbama jedinice NOV i PO Glavnog štaba Makedonije su pokazale da su potpuno sposobne za frontalne borbe i izvođenje sopstvenih operacija. U tim borbama one su izdržale jake protivnapade neprijatelja (48. i 50. divizija), vršile smele manevre i protivnapade (48. divizija 16. novembra), izvodile organizovani napad uz podršku arti-

[354] Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944—1945, 140—191; Oslobodilački rat, knj. 2, 345—375; Mihailo Apostolski, Završne operacije u Makedoniji, VIZ, Beograd 1953, str. 89—284; Boro Mitrovski, Operacije za oslobođenje Makedonije, Narodnooslobodilački rat i socijalistička revolucija u Jugoslaviji. Beograd 1978, Zbornik, str. 101—123. Boro Mitrovski, Operacije protiv nemačke Grupe armija „E" i oslobođenje Makedonije, VIG 1/1975, 73—86.

Ijerije i minobacača i vršile smela i energična gonjenja danju i noću, a komandovanje je bilo na visini ratnih potreba. Za ovakav uspeh najvažnije je bilo to što je ljudstvo jedinica Glavnog štaba Makedonije ispoljilo visoke borbene kvalitete jer je oslobodilo svoju teritoriju, a narod ih je, osobito omladina, svestrano podržavao i pružao veliku pomoć.

KOSOVSKA OPERACIJA

(shema 58)

Kosovska operacija obuhvata napadna borbena dejstva 13. korpusa NOVJ i Operativnog štaba NOV i PO za Kosovo i Metohiju i bugarske 2. armije i 3. i 5. brigade NOV Albanije protiv delova Grupe armija „E", balista i četnika, od 15. oktobra do 20. novembra 1944, za oslobođenje Kosova i Metohije.

Spajanjem 1. armijske grupe NOVJ sa jedinicama Crvene armije kod Mladenovca 11. oktobra i oslobođenjem Niša, najvažnijeg komunikacijskog čvora na moravsko-vardarskom pravcu, 14. oktobra 1944, definitivno je presečena odstupnica Grupi armija „E" dolinom Južne i Veiike Morave, čime je ova grupacija prisiljena na povlačenje preko Kosova polja i Raške ka Kraljevu i Prijepolju. U stvari za njeno dalje izvlačenje iz Grčke i Makedonije ostala je komunikacija dolinom Vardara i Ibra, koja se od Kosovske Mitrovice račva u dva kraka prema Bosni:

— jedan preko Novog Pazara, Sjenice, Prijepolja i Višegrada, i

— drugi preko Kraljeva, čačka, Užica, Bajine Bašte, Ljubovije i Zvornika.

Da bi što neposrednije rukovodio jedinicama, Štab Grupe armija „E" je 14. oktobra prebačen iz Soluna u Stari Trg, kod Kosovske Mitrovice, gde je ostao sve do 15. novembra 1944, kada se avionom prebacio u Sarajevo.[355] Radi stvaranja uslova za uredno povlačenje preko Kosova, Štab Grupe armija „E" je, za obezbeđenje desnog boka, Borbenom grupom „Langer" zauzeo fcuršumljiju i zatvorio pravac od Prokuplja prema Podujevu, a Borbena grupa „Bredov" kod Bujanovca je štitila pravac prema Gnjilanu i Prištini. Prostor između ovih borbenih grupa Nemci su držali sa oko 6.000 balista sa Kosova.[356] Za obezbeđe-

[355] Sekula Joksimović, Prilog proučavanju učešća Bugarske narodne armije u završnim borbama za oslobođenje Kosova, VIG, 1—2/1982, str. 199; Zbornik NOR-a, tom XII, knj. 4, str. 1152—1177.

[356] Radi što uspešnije odbrane ovih pravaca, u Prištini je 17. oktobra improvizovan Štab sa general-majorom Erihom Šolcom na čelu, sa zadatkom da objedini dejstva tih snaga. Ovaj štab je bio ovlašćen da može upotrebljavati prolazeće jedinice radi pariranja dejstvima snaga NOVJ i bugarskih jedinica. Borbena grupa „Langer", sastava: jurišna četa, izviđačka četa sa 6 lakih tenkova i vod pionira. Borbena grupa „Bredov", sastava: jedan bataljon 47. grenadirskog puka i jedan bataljon i jedna četa 65. puka 22. divizije, 1. i 2. bataljon 22. puka 11. vazduhoplovne poljske divizije, 22. pionirski bataljon, delovi 122. izviđačkog bataljona sa oko 10 tenkova, 3. i 4. divizion 22. artiljerijskog puka 22. divizije, kao i 2. i haubičlci divizion artiljerijskog puka 11. vazduhoplovno-poljske divizije. — Sekula Joksimović, n.č., str. 199.

nje levog boka u Metohiji i sldadišta 21. brdskog armijskog korpusa u Prizrenu, angažovana je Borbena grupa „Skenderbeg" koja je uglavnom držala Peć, Đakovicu i Prizren.[357] Da bi se obezbedila borbena veza između Grupe „Sole" i 34. armijskog korpusa, sa snagama kod Kraljeva, unutar Grupe „Sole" je formirana Grupa „Šuster vodau".[358]

U to vreme na Kosovu nije bilo jačih snaga NOVJ. Najviša komanda za to područje bio je Operativni štab NOV i PO za Kosovo i Metohiju, koji je 14. septembra 1944, po naređenju Vrhovnog štaba NOV i POJ, neposredno potčinjen Glavnom štabu NOV i PO Srbije,[35'] sa zadatkom da dejstva jedinica uskladi s planovima glavnih štabova Srbije i Makedonije. Pod njegovom komandom na početku borbi za oslobođenje Kosova i Metohije, nalazilo se pet kosovslco-metohijskih brigada i više drugih teritorijalnih jedinica. Sa ovim jedinicama su sadejstvovale 3. i 5. brigada NOV Albanije, koje su došle na teritoriju Jugoslavije na osnovu dogovora Vrhovnog štaba NOV Jugoslavije i Glavnog štaba NOV Albanije.[360] Međutim, tih sedam brigada nisu bile dovoljne da bi se uspešno vodile borbe s brojnim jedinicama Grupe armija „E" koje su počele da se sredinom oktobra slivaju na to područje. Zbog toga je Glavni štab Srbije još angažovao 13. korpus NOVJ, a Komanda 3. ukrajinskog fronta uputila je bugarsku 2. armiju.[361]

Na osnovu zajedničkog plana Glavnog štaba NOV i PO Srbije i Štaba bugarske 2. armije za dejstva protiv nemačkih jedinica i balista na Kosovu i Metohiji, jedinice su angažovane po sledećem:

— *24. diviz.ija NOVJ* (bez 17. brigade), uz podršku bugarske artiljerije, pravcem Krtinjak •— Polatna — Bajgora, sa zadatkom da zauzme Vučitrn i Kosovsku Mitrovicu i preseče komunikaciju Priština — Kosovska Mitrovica •— Raška;

[357] Borbena grupa „Skenderbeg", formirana od deiova ranije razbijene 21. SS divizije „Skenderbeg" i oko 4.000 nemačkih mornara iz Grčke — ukupno oko 7.000 vojnika. — Zbornik NOR-a, tom XII, toj. 4, dok. 162.

[358] Štab artiljerijskog komandanta 468, koji je imajući komandno mesto u Raškoj, trebalo da osigura dolinu Ibra na odseku Kosovska Mitrovica •— Ušće prema istoku.

[359] Vrhovni štab NOV i POJ, s obzirom na predstojeća ofanzivna dejstva, preduzeo je niz organizacionih mera. Tako je Glavni štab NOV i PO za Kosmet Itoji je, prema njegovom naređenju prvih dana septembra 1944. bio preimenovan u Operativni štab, već 14. septembra potčinjen Glavnom štabu NOV i PO Srbije. Za komandanta Operatiyndg štaba postavljen je Fadilj Hodža, za političkog komesara Krsto Filipović, za zamenika komandanta Milutin Pavličić Brka, a za člana štaba Pavle Jovićević.

[360] Početkom oktobra 1944, po naređenju Glavnog štaba NOV Albanije a na zahtev Vrhovnog štaba NOV i POJ, na Kosovo su stigle 3. i 5. brigada NOV Albanije.

Po završetku kosovske operacije, na front u Sandžak prešle su 3, 5. i 25. brigada NOV Albanije, tj. 5. divizija NOV Albanije. •— Zbornik NOR-a, tom I, knj. 19, str. 656, 681 i 730.

[361] U kosovskoj operaciji angažovane su sledeće snage:

— NOVJ: 13. korpus — 22, 24. i 26. divizija; 1, 2, 3, 4. i 5. kosovsko-metoliijska brigada;

•— bugarska 2. armija — 4, 6, 9. i 12. pešadijska i 2. konjička divizija i Oklopna brigada;

— 3. i 5. brigada NOV Albanije.

— *delovi bugarske 2. armije* (4. divizija i Tenkovska brigada) pravcem Kuršumlija — Podujevo, sa zadatkom da ovladaju Malim Kosovom, a zatim da produže dejstvo ka Prištini;

— *bugarska 12. divizija i 5. kosovsko-metohijska brigada* upućene su pravcem Lebane — Medveđa — Priština, sa zadatkom da dejstvom prema Prištini olakšaju prodor snaga od Kuršumlije prema Prištini;

— *46. divizija NOVJ i bugarska 2. konjička divizija* nastupale su pravcem Bujanovac — Gnjilane •—• Uroševac, sa zadatkom da zauzmu Gnjilane, a zatim dejstvuju ka Uroševcu i Prištini;

— *2. i 3. kosovsko-metohijska brigada* bile su južno od Bujanovca za dejstva preko Karadalca, ka Uroševcu.

U Metohiji su, prema Borbenoj grupi „Skenderbeg" rt rejonima Peći, Đakovice i Prizrena, još odranije bile angažovane *1. i 4. kosovsko-metohijska brigada NOVJ,* kojima su kasnije pomagale *3. i 5. brigada NOV Albanije.*

Bitni operativni elementi borbenih dejstava ispoljeni su kroz borbe za Prepolac i Podujevo, razbijanje četnika i balista, i za oslobođenje Prištine, Kosovske Mitrovice i Peći.

Uvodne borbe (16 — 22. oktobra). Početak napada bio je predviđen za 23. oktobar. Do tada je trebalo da sve jedinice odbace nemačke isturene delove i zauzmu što povoljnije polazne položaje za napad. Međutim, s obzirom na to da Nemci nisu imali dobro organizovanu odbranu, jer su samo balističke jedinice bile blagovremeno posele položaje, odgađanjem napada do 23. oktobra izgubljeno je dragoceno vreme, naročito od Kuršumlije ka Prištini, kuda je trebalo da nastupaju tri bugarske pešadijske divizije i Tenkovska brigada, dok su Nemci imali samo manje izviđačke delove.

Delovi bugarske 4. divizije i Tenkovske brigade 16. oktobra razbili su nemačke manje sastave istočno od Kuršumlije i produžili dejstvo prema Prepolcu. Da bi zadržao Bugare, Štab Grupe armije „E" je u prvom momentu na taj pravac mogao da uputi samo ljudstvo sopstvenog štaba jačine jedne čete sa tri protivtenkovska topa. Ti slabi delovi, sa pukovnikom Langerom na čelu, 17. oktobra su, uz pomoć razbijenih izviđačkih delova, organizovali odbranu na prevoju Prepolca. Te slabe snage, kasnije uz pomoć balističkih snaga, zadržavale su tako jake bugarske snage sve do 31. oktobra i omogućile Nemcima da dovlačenjem novih '.jedinica zatvore ovaj najosetljiviji pravac za Grupu armija „E".

Jedinice bugarske 12. divizije i 5. kosovsko-metohijske brigade na pravcu Medveđa — Priština izbile su bez borbe 18. oktobra na liniju Brenilc — Ajkobila, gde su zadržane otporom balističkih jedinica i Školskog bataljona bivše divizije „Skenderbeg". Za to vreme vođene su borbe kod Bujanovca i obostrani napadi nisu dali značajne rezultate.

Tok opštih dejstava (23. oktobra — 20. novembra). Za 23. oktobar bilo je predviđeno da jedinice NOVJ i bugarska 2. armija pređu u napad na svim pravcima: Kuršumlija •— Podujevo —• Priština i Bujanovac — Gnjilane — Priština. Istovremeno, Štab bugarske 2. armije pripremio je da između 4. i 12. divizije uvede u borbu 9. diviziju, a 6. diviziju na desno krilo 4. divizije, u zahvatu komunikacije Kuršumlija

'— Podujevo. Napad 23. oktobra na pravcu Prepolac — Podujevo nije počeo kako je bilo predviđeno, jer je bugarska 2. armija vršila nasilna izviđanja i vodila borbe lokalnog karaktera sve do 25. oktobra.

Nasuprot tome, 24. divizija NOVJ je prešla 23. oktobra u napad na pravcu Krtinjak — Bajgora i prvoga dana 11. i 13. brigada ovladale su položajima balista u rejonu Tačevca, Krtinjak, Ugljarski krš. Nastavljajući dejstva, nakon šest dana neprekidnih borbi 28. oktobra su izbile: 13. brigada preko Pardusa, južno od Oštrog koplja, na Bajgoru, a 11. brigada na liniju Pakaštica — Kočandol, čime je neposredno bila ugrožena Kosovska Mitrovica. Jedinice bugarske 2. armije, međutim, nisu iskoristile uspeh 24. divizije, niti preduzele napad prema predviđenom planu. Umesto da za tri dana slome otpor nemačkih jedinica i ovladaju Podujevom, one do kraja oktobra nisu prešle čak ni Prepolac.

Islcoristivši neaktivnost bugarske 2. armije, Nemci su, orijentišući deo svojih snaga i jače balističke jedinice od Podujeva, Crnog Vrha i Oštrog koplja, 28. oktobra izvršili protivnapad na 24. diviziju u rejonu Bajgora. Ostavljena bez ugovorene podrške artiljerije i uporednog dejstva bugarske 2. armije na" pravcu Prepolac — Podujevo, 24. divizija je dovedena u vrlo tešku situaciju, te se uz gubitke od 118 mrtvih i 209 ranjenih povukla na liniju Ugljarski krš — Krtinjak. Posle ovih borbi 24. diviziju je smenila 22. divizija NOVJ. Za to vreme nisu postignuti neki značajniji rezultati ni u borbama na pravcu Medveđa — Priština, ni u rejonu Bujanovca.

Tek obnovljenim napadom 1. novembra, kada su se jedinice bugarske 2. armije jače angažovale, Nemci iz Borbene grupe „Lenger" odbačeni su sa Prepolca na liniju Baraina — Šajkovac — Glavnik. Time je 2. armija izvršila prvi deo zadatka, ali sa puno zakašnjenja, jer su sad Nemci bili u stanju da ojačaju Borbenu grupu „Langer" sa osam bataljona, dva artiljerijska diviziona i četom tenkova.[362] Zbog toga napadi bugarske 2. armije i 22. divizije NOVJ od 3. do 15. novembra nisu imali uspeha.

Pošto je uvela u borbu 9. diviziju, a 12. diviziju ojačala 6. graničnim pukom, bugarska 2. armija je sa 4, 9. i 12. divizijom, uz podršku Tenkovske brigade, prešla u napad 8. novembra u pravcu Prištine, dok je 6. diviziji stavila u zadatak da ovlada južnim •padinama Kopaonika. Na desnom krilu 6. divizije napadala je 22. divizija "NOVJ. U borbama vođenim između 8. i 15. novembra, Nemci su uspeli da odbiju sve napade bugarske 2. armije i jedinica NOVJ i održe položaje.

U rejonu Bujanovca borbe su počele 29. oktobra, ali sve do 8. novembra nije bilo ozbiljnijih dejstava niti rezultata. A kada su 46. divizija NOVJ i bugarska 2. konjička divizija prešle u opšti napad 8. novembra na položaje Borbene grupe „Bredov", Nemci su istovremeno počeli sa povlačenjem, pa su jedinice NOVJ i bugarske, nastupajući iza nemačkih snaga, 8. novembra predveče ušle u Bujanovac a 16. novembra u Gnjilane. Sutradan je 2. kosovsko-metohijslca brigada oslobodila Uroševac.

[362] Na ovoj liniji Borbena grupa „Langer" ojačana je 734. pukom 104. divizije, 4, 6. i 7. četom 999. tvrđavslcog bataljona, sa dva landesšicen bataljona, dva artiljerijska diviziona i četom tenkova. — Oslobodilački j-at, knj. 2, str. 379.

Na levom boku Grupe armije „E", kako je sredinom novembra povlačenje nemačkih snaga preko Kosova polja ulazilo u završnu fazu, Borbena grupa „Skenderbeg" počela je 17. novembra povlačenje iz Metohije. Tog dana su 1. kosovsko-metohijska brigada i albanska 3. brigada oslobodile Peć, a sutradan 4. kosovsko-metohijske i albanska 5. brigada Prizren, čime je Metohija konačno oslobođena.

Začelne jedinice Grupe armija „E" počele su 16. novembra napuštati južni deo Kosova polja, uz prihvat odnosno zaštitu 22. pešadijske divizije, koja se nalazila između Prištine i Kosovske Mitrovice, zatim je tu ulogu preuzela od Kosovske Mitrovice do Novog Pazara 41. divizija. Borbena grupa „Langer" počela je povlačenje 17. novembra, pravcem Vučitrn — Kosovska Mitrovica.

Na pravcu Gnjilane — Priština 46. divizija NOVJ i bugarska 2. konjička divizija nastavile su gonjenje Nemaca ka Prištini. Nekoliko dana posle oslobođenja Gnjilana, 19. novembra ujutro oslobođena je i Priština. Nemci su još u toku noći morali da napuste grad, ostavivši manje zaštitnice na obližnjem brdu Dragodan, koje su u prepodnevnim satima razbile jedinice 22. divizije NOVJ i snage bugarske 12. divizije i odbacile ih ka Vučitrnu. Osma brigada 22. divizije NOVJ je 21. novembra oslobodila Vučitrn, a 22. novembra bugarska Tenkovska brigada, 12. brigada 22. divizije NOVJ i delovi Kosmetskog partizanskog odreda Kosovsku Mitrovicu, dok je 10. brigada 22. divizije 23. novembra na juriš zauzela Trepču.

Grupa armija „E" produžila je povlačenje sa 91. korpusom pravcem Raška — Novi Pazar — Prijepolje — Višegrad, dok su se ostale snage povlačile preko Kraljeva. Nastavljanjem gonjenja prema Raškoj i Novom Pazaru i njihovim oslobođenjem uspešno su završene četrdesetodnevne borbe za oslobođenje Kosova i Metohije.[363]

Zaključak. Kosovskom operacijom završeno je oslobođenje Kosova i Metohije. Glavne snage Grupe armija „E" uspešno su se povukle preko Kosova i dalje dolinom Ibra i preko Sandžaka, a balističke vojne formacije su razbijene i pretrpele gubitke. Stvoreni su takvi uslovi da se moglo pristupiti omasovljenju i konačnom organizacionom izgrađivanju NOP-a na Kosovu i Metohiji, iako su i dalje ostale pritajene snage kontrarevolucije koje će početkom 1945. godine početi oružane akcije protiv jedinica NOVJ.

Borbena dejstva su se odvijala na dve odvojene teritorije u istočnom delu, Kosova i u Metohiji. Obostrano su jedinice postepeno uvođene u borbu. Glavne borbe su vođene sa bočnim osiguranjima Grupe armija „E", posebno na pojedinim prevojima. Kosovo i Metohija su oslobođani postupno, kako su nemačke zaštitnice napuštale pojedina

363 Bugarska 2. armija povučena je u prostor Niša i Leskovca, a odatle je upućena u Bugarsku, osim 12. divizije, koja je ušla u sastav bugarske 1. armije i kasnije prebačena preko Beograda na Sremski front. — Oslobodilački rat, knj. 2, str. 377—380; Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944—1945, str. 196—202; Sekula Joksimović, Oslobođenje Kosova, VIG 1/1975, str. 67—70; Sekula Joksimović, Prilog proučavanju učešća Bugarske narodne armije u završnim borbama za oslobođenje Kosova, VIG 1—2/1982, str. 187—213; Fadilj Hodža, Završne borbe za oslobođenje Kosova i konsolidacija prilika, Vojno delo 3/1975, str. 190—202.

mesta odnosno bile potiskivane, jer nisu postajali uslovi da se one preseku i unište, tim više što je bugarska 2. armija slabo radila. Naime, i pored postignutih uspeha, u borbama za oslobođenje Kosova i Metohije bilo je nedostataka, koji su(onemogućavali krupnije rezultate. Najviše slabosti bilo je u radu bugarske 2. armije. Njihova dejstva karakterisalo je, pre svega, neodlučno pristupanje izvršavanju postavljenih zadataka, što se naročito odrazilo na vrlo usporeno nastupanje snaga i neblagovremeno organizovanje gonjenja neprijatelja. Mada su bugarske jedinice bile brojne (oko 20.000 vojnika)i dobro tehnički opremljene, jer su se u njenim redovima nalazila oklopna vozila i nekoliko stotina artiljerijskih oruđa, one nisu uspele da ostvare osnovni cilj — presecanje kosovskog strategijskog pravca, kojim su se izvlačile snage nemačke Grupe armija „E". O neaktivnosti bugarskih snaga komandant Glavnog štaba *NOV i PO* Srbije *izvestio je Vrhovnog* komandanta NOV i POJ, moleći ga da interveniše kod nadležnih organa da bugarske jedinice pojačaju aktivnost i ispunjavaju plan.[364] Osim toga bugarske jedinice su stupale u kontakt sa balistima i oni su njih propuštali a vodili su samo borbu protiv jedinica NOVJ, na što su oštro reagovali štabovi divizija i Štab 13. korpusa NOVJ.

Jedan od nedostataka u kosovskoj operaciji bilo je odsustvo jednog zajedničkog operativnog tela, koje bi rukovodilo operacijom i angažovanim snagama, usaglašavalo i pravilno usmeravalo njihova dejstva. Glavni štab Srbije, Operativni štab za Kosovo i Metohiju i Štab bugarske 2. armije, udaljeni jedan od drugoga i bez celovitog uvida u stvarnu situaciju, nisu mogli ispoljiti veći uticaj na dejstva potčinjenih jedinica i uspešnije koordinirati njihovo angažovanje. Potčinjavanje Operativnog štaba Kosova i Metohije Glavnom štabu NOV i PO Srbije nije mnogo poboljšalo stanje, jer se jedan deo Operativnog štaba nalazio u Jablanici, zatim u istočnom Kosovu, a drugi deo u Metohiji. Posle kosovske operacije bugarske jedinice su vraćene u Bugarsku.

OPERACIJA 26. DIVIZIJE I MORNARICE NOVJ ZA OSLOBOĐENJE SREDNJE i JUŽNE DALMACIJE

(shema 59, 60 i 61)

Napadna borbenà dejstva ojačane 26. divizije 8. korpusa i Mornarice NOVJ protiv delova nemačke 264. pešaclijske, 118. lovačke i 369. legionarske divizije, od 11. septembra do 23. oktobra 1944, obuhvataju napadnu operaciju za konačno oslobođenje srednjodalmatinskih otoka i dela srednje i južne Dalmacije.

[364] Komandant 24. divizije NOVJ Mile ćalović u svom izveštaju od 2. novembra, upućenom Glavnom štabu NOV i PO Srbije, kritilcovao je držanje bugarskih jedinica. Između ostalog, on je istakao da „sadejstvo naših jedinica i bugarskih snaga ne daje dobre rezultate i dovodi naše jedinice u tešku situaciju". „Borbenost Bugara", kaže se dalje u izveštaju, „vrlo je slaba..." Zbornik NOR-a, tom I, knj. 14, str. 507.

Početkom septembra 1944. nemačka Grupa armija ,,E'' u Grčkoj našla se u opasnosti da bude izolovana i uništena. Zbog toga je za Nemce, pored ostalog bila naročito važna obalska komunikacija, jer se 21. armijski korpus mogao da povlači iz Albanije preko Dubrovnika za Mostar i dalje za Sarajevo. Uz to, obalski pojas je za Nemce bio od posebnog značaja zbog mogućnosti iskrcavanja jedinica NOVJ sa Visa ili savezničkih iz Italije na istočnu obalu Jadrana.

U to vreme nemačka odbrana u Dalmaciji, na obalskom pojasu, otocima i unutrašnjosti bila je jaka i dobro organizovana i utvrđena. Tu su se nalazile snage nemačke 2. oklopne armije: 15. brdski i 5. SS brdski armijski korpus, mornaričke snage, ustaško-domobranske i četničke jedinice — ukupno 62.000 vojnika i oficira (45.000 nemačkih, 12.000 ustaško-domobranskih i 5.000 četničkih).[365]

Njihov raspored na obalskom pojasu bio je sledeći:

— *264. pešadijska divizija* na obalskom odseku južni deo otoka Paga — Stobreč, sa 891. pukom u Zadru i 893. pukom u Splitu, dok je 264. artiljerijski puk bio podeljen po pešadijskim pukovima, sa Štabom u Drnišu;

— *118. lovačka divizija* na obalskom odseku Stobreč — ušće Neretve, sa 738. pukom u Zadvarju i 750. pukom u Janjini na Pelješcu, dok je 688. artiljerijski puk bio podeljen po pešadijskim pukovima, sa Štabom u Ljubušlcom;

— 369. *legionarska divizija* na obalskom odseku ušće Neretve — Gruda, sa 369. pukom u Trebinju i 370. pukom u Ošlju, dok su delovi 369. artiljerijskog puka bili pridati pešadijskim pukovima, sa Štabom u Blagaju;

— *649. obalski artiljerijski puk* kopnene vojske, sa 622. divizionom u rejonu Makarske i 949. divizionom u rejonu Dubrovnika;

— *944. obalski artiljerijski puk* kopnene vojske, jačine 4 diviziona, neposredno na obali od Crikvenice do Splita, od kojih tri diviziona (946, 947. i 948) u Dalmaciji a Štab u Drnišu.[366]

Ovakvim rasporedom trebalo je obezbediti obalski pojas i zaštititi najvažnije komunikacije koje sa obale vode u unutrašnjost. Najjače snage su bile raspoređene neposredno na samoj obali u rejonu Split — Šibenik — Drniš i u dolini Neretve da bi držanjem većih i manjih luka sprečile eventualno iskrcavanje na obalu i prodiranje u unutrašnjost, i da bi onemogućile vezu jedinica NOVJ na kopnu sa onima na Visu.[367]

Očekivalo se da će Nemci u najskorije vreme početi da se povlače, pa je Vrhovni štab NOV i POJ naredio 8. korpusu da napada nemačke

[365] Todor Radošević, Ofanziva za oslobođenje Dalmacije, VII, Beograd 1965, str. 17—19.

[366] Poreci ovih jedinica, na području severne Dalmacije nalazili su se 7. ustaški zdrug, jačine sedam bojni, sa Štabom u Drnišu; 2. bojna 9. ustaškog zdruga u rejonu Brela •— Makarska, dve čete ovog zdruga u rejonu ušća Neretve i jedna četa u Grudi. — Todor Radošević, n.d., str. 17—20.

[367] Nemci su na Šolti, Braču, Hvaru, Korčuli, Mljetu i poluotoku Pelješcu imali oko 5.000 vojnika iz 118. lovačke i 264. pešadijske divizije. — Fabijan Trgo, Oslobođenje Dalmacije, VIG 2—3/1955, str. 43—48.

jedinice na obali i otocima i na taj način ometa njihovo povlačenje komunikacijama duž jadranske obale. U vezi s tim i radi ometanja izvlačenja nemačkih snaga sa Balkana, Vrhovni štab je nardio 26. diviziji da zauzme otok Brač, kako bi se presecanjem priobalnih pomorskih komunikacija neprijatelj prisilio da napusti i ostale srednjodalmatinske otoke.[3018]

Međutim, nemačke snage na otocima Braču, Hvaru i Korčuli dobile su 1. septembra naređenje da se pripreme za evakuaciju, koju su pokušali zamaskirati iskrcavanjem lovačkog bataljona „Brandenburg" noću 6/7. septembra na otok Hvar.

Kada je saznao za nemačko iskrcavanje na Hvar, Štab 26. divizije uputio je tamo 7. septembra 1. dalmatinsku brigadu, koja je sutradan razbila Nemce i prisilila ih na povlačenje.

Dok su se vodile borbe na Hvaru, Nemci su na Braču napustili položaje na Vidovoj gori i u okolini Nerežišća, a na Korčuli su se povulcii sa zapadnog na istočni deo otoka. Otkrivši to, Štab 26. divizije odlučio je da 12. i 1. brigada oslobodi Brač. Zatim je od 11. dalmatinske i 3. prekomorske brigade formirana druga grupa koja je dobila zadatak da oslobodi Korčulu, Mljet i poluotok Pelješac, dok je 12. brigada, pored Brača, trebalo da oslobodi Šoltu, a 1. brigada Hvar.[369]

Oslobođenje srednjodalmatinskih otoka (11 — 26. septembra). Na Brač se 12. brigada iskrcala noću 11/12. septembra, a 1. brigada sledeće noći. Iskrcavši se u luku Milna i Bobovište, 12. brigada je 12. septembra oslobodila Supetar. Nemci su, radi obezbeđenja pomorskog saobraćaja na liniji Ploče — Split i obalske komunikacije Makarska — Split, uporno branili Sumartin.[370] Borbe za Sumartin počele su 14. septembra, kada su 3. i 4. bataljon 1. brigade i 1. bataljon 12. brigade, ojačani sa dve savezničke i jednom svojom baterijom, izvršili oko 20 sati napad, koji zbog žilavosti nemačke odbrane i nepripremljenosti jedinica nije uspeo. Napad je ponovljen 15. septembra naveče, u kome je 1. bataljon 12. brigade uspeo da se sa jugozapadne strane probije u grad. Ali su Nemci na severnoj obali iskrcali pojačanje s kopna, pa su se jedinice NOVJ morale povući na polazne položaje. Poslednji i odlučujući napad počeo je 17. septembra. Dva bataljona 1. brigade probili su sa severa neprijateljski položaj, a sa jugozapada "ponovo se probio u

[368] Štab 26. divizije sačinjavali su: komandant pukovnik Božo Božović, politički komesar potpukovnik Dušan Korač i načelnik štaba potpukovnik Ante Biočić.

[369] Brojno stanje 26. divizije 31. avgusta 1944. bilo je 8.670 boraca, a ocl naoružanja, pored ostalog, imala je 146 minobacača i 251 mitraljez; u operativnom pogledu bile su joj potčinjene Artijerijsiia grupa (47 raznih topova) i Grupa južnodalmatinskih otočnih partizanskih odreda (òlco 200 boraca).

Od Mornarice angažovan je IV POS (4 NB, 21 PČ i oko 60 MJ). Štab IV POS-a sačinjavali su: komandant major Niko Srzić, politički komesar Marijan Žuvić, načelnik štaba major Viktor Kobol. — Todor Radošević, n.d., str. 101—104, Fabijan Trg, n.č., str. 48—50.

[370] U rejonu Sumartina nalazio se 2. bataljon 738. puka 118. lovačke divizije (bez 6. čete), ojačan 6. baterijom 628. mornaričkog artiljerijskog diviziona i podržavan artiljerijom iz rejona Makarske. Odbrana je bila organizovana za kružna dejstva, sa dominirajućim — naročito utvrđenim Sv. Nikolom (tt. 160). •— Todor Radošević, n.d., str. 109—110.

Sumartin 1. bataljon 12. brigade. U borbama do 12 sati sva neprijateljska uporišta bila su savladana, osim jakog utvrđena na Sv. Nikoli.

U međuvremenu je Štab 5. SS brdskog korpusa naredio da se posada Sumartina u toku noći 17/18. septembra prebaci na kopno. S druge strane, kako napad 1. brigade izveden uveče 17. septembra ni ovaj put nije uspeo, jedinice su prešle na blokadu neprijatelja. Nemci su uspeli da se probiju ka luci Povija, gde je trebalo da se ukrcaju na brodove i pređu na kopno, ali u tome nisu uspeli. Pritešnjeni od delova 1. i 12. brigade, Nemci su, našavši se van utvrđena na uskom prostoru kod luke Povija, poraženi. Brač je oslobođen.[371]

Položaji na istočnom delu Hvara, u rejonu Sućurja, imali su isti značaj za pomorski saobraćaj kao i oni kod Sumartina. I pored toga podržani artiljerijom s kopna, Nemci su i ovde pružili jak otpor, a onda noću 20/21. septembra povukli se na kopno čime je i Hvar oslobođen. Tokom te i sledeće noći 12. brigada je sa Brača prešla na Šoltu i prisilila Nemce da se povuku.

Druga taktička grupa, 11. dalmatinska i 3. prekomorska brigada, iskrcala se na Korčulu i Mljet bez borbe i tek na Pelješcu se sukobila s Nemcima. Zapravo, u toku 15. i 15/16. septembra grupa se prebacila na Pelješac i stupila u konktakt sa delovima nemačkog 750. puka, koji su se pod borbom povukli u rejon Trpnja sa namerom da se brodovima prebace u luku Ploče. Napad 3. brigade, naveče 16. septembra, na Trpanj poklopio se sa ukrcavanjem Nemaca u brodove, pa da bi spasili glavninu snaga žrtvovali su zaštitnicu. Tom prilikom je poginulo i zarobljeno oko 200 Nemaca.

Posle oslobođenja Trpnja 11. i 3. brigada produžile su nastupanje u pravcu Janjine i Stona. Tako je do 20. septembra Pelješac bio oslobođen sve do Stona. Potpuno je razbijen jedan bataljon 370. puka 369. legionarske divizije. U borbama tokom septembra oslobođeni su Brač, Hvar, Šolta, Korčula, Mljet i Pelješac. Jedinice 26. divizije, savlađujući nemački otpor, izbile su do Stonske prevlake.[372]

Oslobođenje južnog dela srednje Dalmacije (16 — 23. oktobra). Oslobođenjem srednjodalmatinskih otoka i zauzimanjem poluotoka Pelješca do Stona, poboljšani su uslovi za iskrcavanje 26. divizije na obalu. Pošto su 29. divizija i 2. dalmatinska brigada 2. korpusa NOVJ, posle oslobođenja Bileće, zauzele 6. oktobra i Trebinje, stvoreni su uslovi .za presecanje obalske komunikacije Kotor — Dubrovnik — Mostar.

" Vrhovni štab NOV i POJ je 10. oktobra naredio Štabu 26. divizije da sa dve brigade zauzme Ston, preseče odstupnicu Nemcima iz Dubrovnika za Metković i spreči eventualnu intervenciju neprijatelja od Metkovića i uspostavi kontakt sa 29. divizijom. Za napad na Ston i presecanje komunikacije Dubrovnik — Metković Štab 26. divizije odredio

[371] Gubici 2. bataljona 738. puka: 105 poginulih i 583 zarobljena (13 oficira i 34 podoficira), dok su jedinice NOVJ imale 37 poginulih i 197 ranjenih boraca. — Todor Radošević, n.d., str. 110—113.

[372] U vremenu od 8. do 26. septembra nemački gubici iznosili su 566 poginulih, 540 potopljenih, 839 zarobljenih i oko 250 ranjenih vojnika; zaplenjeno je: 33 topa, oko 60 mitraljeza itcl, potopljeno 8 brodova. — Todor Radošević, n.d., str. 114—121; Fabijan Trgo, n.č., str. 51—52.

je 1. i 11. brigadu, Grupu južnodalmatinsldh otočnih partizanskih odreda, jedan divizion i jednu bateriju brdskih topova, dok je s komandom britanskih snaga na Visu bilo dogovoreno da napad podi'žava i jedna baterija.

Od nemačkih jedinica, u zoni predstojećeg napada nalazio se ojačani 370. puk 369. legionarske divizije, 19/999. kažnjenički bataljon, kao i manje mornaričke i domobranske jedinice.[373]

Zamisao Štaba 26. divizije bila je da najpre izvrši desant 1. brigada na odseku Slivno Ravno — Neum, a za to vreme da 11. brigada vrši samo pritisak na Ston, pa kada 1. brigada uspostavi mostobran i likvidira deo uporišta na komunikaciji u pravcu Stona, da onda otpočne napad i na Ston. Za početak napada određena je noć 15/16. oktobra.

Desant 1. dalmatinske brigade s Pelješca na kopno počeo je po planu prebacivanjem iz luke Drača dva bataljona u uvalu Soline, a jednog bataljona na poluotok Klek. Brigada je 16. oktobra razbila delove 370. puka i izbila na komunikaciju Dubrovnik — Metković kod Radeža i Vukovog klanca. Pošto se obezbedila od Metkovića, izbila je pred Oštrikovac, gde su sa suprotne strane izbili i delovi 11. brigade.

Noću 16/17. oktobra 11. brigada otpočela je napad na Ston, dejstvujući sa tri *bataljona* s fronta i jednim bataljonom iz pozadine. U toku 18. oktobra oslobođen je Ston, što je omogućilo da 11. brigada dejstvuje preko Stonslce prevlake na komunikaciju Dubrovnik •— Metković prema Oštrikovcu.

Borbe na komunikaciji Oštrikovac — Vukov klanac, gde je razbijena Borbena grupa „Beker", trajale su od 20. do 23. oktobra. Nemci su tokom 19. i noću 19/20. oktobra na komunikaciji Oštrikovac — Slano formirali kolonu jačine oko 4.000 vojnika sa namerom da se probiju u pravcu Metkovića i dalje za Mostar. Borbena grupa „Beker" počela je 20. oktobra da se probija prema Metkoviću i posle oštrih borbi sa 1. i 11. brigadom izbila je pred Vukov klanac. Tu je 22. oktobra Borbena grupa „Beker" napadnuta od 1. i 11. dalmatinske brigade i razbijena, Samo jedna četvrtina njenog ljudstva uspela je da se pobije noću ka Metkoviću.[374]

Desant na odseku Baška Voda — Omiš (7^—« 22. *oktobra).* Po planu Vrhovnog štaba, posle oslobođenja srednjođalmatinskih otoka predstojalo je iskrcavanje 26. divizije na kopno n*a odseku Baška Voda — Omiš i njeno angažovanje u borbama za konačno oslobođenje Dal-

[373] Od nemačkih jedinica, u zoni predstojećeg napada nalazio se 370. puk 369. legionarske divizije, raspoređen po sledećem: Štab puka u selu Ošlju, 1. bataljon u rejonu Ston — Neum i 3. bataljon u predelu Opuzen — ušće Neretve •— Slivno Ravno. Puk je bio ojačan 2. divizionom 369. artiljerijskog puka. Osim ovih snaga, u *Stonu* se nalazio 19/999. kažnjenički bataljon, kao i manje mornaričke jedinice u Slanom, Od domobranskih jedinica u Topolu i Slanom nalazila se po jedna četa 4. bojne 9. posadnog zdruga.

[374] U borbama od 15. do 23. oktobra na prostoriji Slivno Ravno •— Neum — Ston — Oštrikovac nemački gubici su iznosili: poginulih oko 2.000 i zarobljenih 1.265. Zaplenjeno je: 65 topova, 11 tenkova, 231 motorno vozilo, 170 zaprežnih kola i veliki broj pušaka, mitraljeza i druge opreme. •— Todor Radošević, n.d., str. 135—156. Fabijan Trgo, Mladen Marušić, Borbe 26. divizije za oslobođenje Stona i uništenje delova 369. divizije kod Vukovog klanca, VIG 2/1954, str. 58—87.

macije. U vezi s tim, ona je dobila zadatak da ovlada komunikacijom na području Biokova i onima koje vode u pravcu Livna, radi snabdevanja unutrašnjosti i da zajedno s ostalim divizijama 8. korpusa oslobodi još neoslobođeni deo Dalmacije.

Povlačenjem nemačkih i ustaških snaga sa dela obale od Stobreča do Neretve, 17/18. oktobra, stvoreni su povoljni uslovi za iskrcavanje 26. divizije na kopno. Međutim, u datom momentu Štabu divizije stajale su na raspolaganju samo 12. brigada, koja se nalazila na Braču, i 3. prekomorska brigada, na Visu, jer su 1.i 11. brigada bile angažovane u borbama u rejonu Neum — Ston •— Vukov klanac. Osim toga, za jednovremeno prebacivanje jačih snaga na kopno nije se imalo dovoljno brodova.

Zbog toga su noću 18/19. oktobra dva bataljona 12. brigade izvršila desant na obalu, jedan u rejonu Krila a drugi u rejon Brela •—• Baška Voda, sa zadatkom da stvore mostobran za iskrcavanje ostalih jedinica. U sledeća tri dana na sektor Krilo — Omiš iskrcale su se i ostale jedinice 12. brigade, delovi 1. tenkovske brigade i nekoliko baterija artiljerije.[375] Zatim su se u Bašku Vodu iskrcala dva bataljona 3. brigade 21. oktobra, a ostali delovi ujutro 22. oktobra. U borbama od 18. do 25. oktobra 12. brigada je oslobodila Omiš, Makarsku i Zadvarje i čitav obalski pojas od Makarske do Stobreča (istočno od Splita).

Zaključak. Oslobođenjem srednjodalmatinskih otoka stvoreni su Mornarici NOVJ povoljni uslovi za prenošenje težišta borbenih dejstava u severni Jadran, a 26. diviziji — za iskrcavanje na kopno, dok su nemačkim jedinicama u Dalmaciji nametnute nove nesavladive teškoće. Onemogućen je svaki pomorski saobraćaj nemačkoj mornarici između južnog i severnog Jadrana, a artiljerija NOVJ ugrožavala je komunikacije na kopnu.

Desantom 1. i 11. dalmatinske brigade na odseku Neum — Slivao **i** bojem u rejonu Vukov klanac — Neum izvršeno je presecanje obalske komunikacije i naneti su veliki gubici Nemcima, jer je razbijena i delom uništeno 369 divizija. Zbog toga su njihove snage u Crnogorskom primorju i Albaniji bile prisiljene da se probijaju preko Podgorice za Sarajevo, umesto preko Mostara, što ih je izložilo velikoj zimi, udarima 2. korpusa NOVJ i drugim teškoćama.

Iskrcavanjem 12. dalmatinske, 3. prekomorske i dela 1. tenkovske brigade u širem rejonu Baška Voda — Omiš i povlačenjem delova nemačke 118. lovačke divizije ka Imotskom, stvoreni su uslovi za dejstva 26. divizije ka Splitu. Time su 26. divizija i Mornarica NOVJ u potpunosti izvršile zadatak dobijen od Vrhovnog štaba NOV i POJ i Štaba 8. korpusa.

Dvadeset i šesta divizija je jedina divizija NOVJ koja je, kao Celina, preko osam meseci borbene aktivnosti izvodila na otocima, što je veoma značajno operativno iskustvo. Uloga mornaričkih jedinica u

[375] Pre odlaska s Visa Vrhovni štab je, 8. oktobra, potčinio 1. tenkovsku brigadu Štabu 26. divizije. Od 1. tenkovske brigade na sektoru Omiš — Krilo iskrcali su se 3. tenkovski i 4. inžinjerijski i pola 2. tenkovskog bataljona, a ostali su prebačeni krajem oktobra u Dubrovnik; zatim su dejstvovali na području 2. korpusa NOVJ.

dejstvima 26. divizije sastojala se u prevoženju trupa do predviđenih rejona dejstava, obezbeđivanju konvoja, snabdevanju snaga po završenom iskrcavanju i u toku dejstava i pnhvatanju i evakuaciji ranjenika.

Odbranom i obezbeđenjem otoka Visa, 26. divizija je omogućila Vrhovnom štabu da pod povoljnijim uslovima, od juna do oktobra 1944, sa Visa rukovodi NOV i POJ i obavlja aktivnosti vezane za međunarodno priznanje NOP-a.

KNINSKA OPERACIJA

(sheme 62, 63 i 64)

Kninska operacija obuhvata napadna borbena dejstva 8. korpusa NOVJ (26.600 — 35.000 boraca) protiv glavnine nemačkog 15. brdskog armijskog korpusa (oko 17.500 Nemaca, 5.000 ustaša i domobrana i oko 5.000 četnika •— ukupno 27.500 ljudi), od 26. oktobra do 9. decembra 1944, za oslobođenje Sinja, Splita, Šibenika, Drniša, Vrlike i Knina sa širom okolinom i uništenje protivnika.

Na području Dalmacije vojno-politička situacija u drugoj polovini oktobra 1944. bitno se izmenila u korist jedinica NOVJ. Ofenzivnim dej-stvima 8. korpusa i Mornarice NOVJ u toku septembra i oktobra neprijatelju su naneseni osetni gubici i oslobođeni su svi srednjodalmatinski otoci sa kopnenim delom Dalmacije jugoistočno od Cetine, osim Imotskog.[376]

Nemačko-lcvislinške snage bile su sabijene na uzan primorski pojas od Knina do Splita i u zahvatu komunikacija Šibenik — Drniš — Knin — Otrić i Split — K*lis* — Sinj. Njihov sastav i raspored bio je sledeći: Štab 15. brdskog armijskog korpusa u Kninu; 264. pešadijska divizija (Štab u Drnišu) sa 891. pukom u Zadru, 893. pukom u Šibeniku i 892. pukom u Klisu, dole je 264. artiljerijski puk bio podeljen i pridat pešadijskim pukovima; 383. puk 373. legionarske divizije u Kninu (delovi u Vrlici i Zrmanji) i delovi 384. puka 373. divizije u Obrovcu; delovi 7. ustaškog zdruga (oko tri bojne) u rejonu Drniš — Perković, delovi 6. ustaškog zdruga u rejonu Imotskog, Kaštela i Zrnovice; Borbena grupa „Cetina" u rejonu Dicmo — Trilj — Sinj — Vrlika; 2. bojna 3. posadnog zdruga u Kninu; Dinarska četnička oblast u širem rejonu Knina.

Kao što se vidi, glavne snage bile su grupisane na području Zadar — Knin — Sinj — Split, a njihovo jezgro i najjaču jedinicu činila je 264. pešadijska divizija. Sva mesta i gradovi u kojima su se nalazile

[376] Osmim korpusom u kninskoj operaciji komandovao je Štab sastava: komandant general-major Petar Drapšin, politički komesar pukovnik Boško Šiljegovič, načelnik štaba pukovnik Milan ICuprešanin, a od 27. novembra potpukovnik Ante Biočić.

Štab Mornarice NOVJ bio je sastava: komandant general-majcr Josip Cerni, politički komesar pukovnik Dragiša Ivanovič.

jedinice neprijatelja bili su pretvoreni u utvrđenja, posebno Zadar, Šibenik i Knin.[371]

Prema planu Štaba nemačke 2. oklopne armije bilo je predviđeno da se odbrana organizuje na liniji Velebit — Knin — Mostar — Nevesinje (linija „Grün") i zatvore svi važniji pravci koji s mora vode u unutrašnjost zemlje. U vezi s tim nemačlce i kvislinške snage na području Dalmacije užurbano su se u toku oktobra spremale za napuštanje obalskog pojasa.[378] Po naređenju Štaba 15. brdskog armijskog korpusa pod komandom generala Gustava Fena, još 10. oktobra je otpočela evakuacija materijala s područja koje je držala 264. divizija.

Nasuprot snagama neprijatelja, jedinice 8. korpusa nalazile su se u sledećem rasporedu: Štab 8. korpusa na Vrdovu (Dinara); 19. divizija u sjevernoj Dalmaciji; 20. divizija orijentisana prema Sinju; 26. divizija orijentisana Ica Splitu; a 9. divizija u rejonu Duvna.[379] Ovakav raspored pružao je mogućnost Štabu 8. korpusa da sa tri divizije, bez većih pomeranja, izvrši koncentričan napad na glavne snage neprijatelja na području Šibenik — Knin — Sinj — Split, i da se istovremeno 9. divizijom obezbedi od neprijatelja u Duvnu i Imotskom. Jedina slabost u rasporedu 8. korpusa bila je u tome što 26. divizija i Artiljerijska grupa još nisu bile grupisane prema Splitu.

Plan kninske operacije. Prateći razvoj operativne situacije u Dalmaciji i uočivši nameru neprijatelja, Štab 8. korpusa je 26. oktobra izdao direktivu broj 3 u kojoj je formulisao svoju odluku i plan borbenih dejstava za konačno oslobođenje preostalog dela Dalmacije. Prema operativnoj zamisli, trebalo je da glavne snage (19, 20. i 26. divizija),

[377] Nemački 944. obalski artiljerijski pule sa Štabom u Drnišu i tri clivizionа na obali od Zadra do Splita (jedan divizion u Hrvatskom primorju); 29. pule tvrđavslcih pionira, sa Štabom u Kninu i jednim bataljonom na području Dalmacije; 738. puk 118. divizije u rejonu Imotski — Široki Brijeg — Ljubuški; Borbena grupa u Duvnu (2. bataljon 369. puka 369. divizije, 3. bataljon 738. puka i delovi 2. diviziona 668. artiljerijskog puka 118. divizije i dve baterije 622.. artiljerijskog diviziona); Komanda pomorske odbrane severne Dalmacije, sa Štabom u Šibeniku; mornaričkim pomorskim jedinicama na delu Jadrana severno od Splita i 581, 582. i 583. mornaričkim streljačkim bataljonom u Zadru. Šibeniku i Splitu. Ukupna jačina svih nemačko-kvislinških i četničkih snaga, uoči kninske operacije, iznosila je oko 33.000, od kojih nemačkih oko 23.000, ustaško-domobranskih oko 5.000 i etičkih oko 5.000 ljudi. — Todor Radošević, n.d., str. 169—170.

[378] pVema planu Štaba 2. oklopne armije za napuštanje jadranske obale, bilo je predviđeno da se 264. i i 18. divizija prebace na istok radi angažovanja protiv jedinica Crrene armije i NOVJ na frontu u Srernu, a da pravac Knin •— Bihać, na liniji Obrovac •—• Knin — Vrlika, zatvori 373. legionarska divizija; pravac Mostar — Sarajevo, na liniji Široki Brijeg — Mostar — Nevesinje, 369. legionarska divizija; u rejonu Duvno — Imotski — Široki Brijeg privremeno je pod komandom 369. legionarske divizije zadržan 738. puk 118. lovačke divizije; oko 26. oktobra prebačeni su njeni delovi u rejon Širokog Brijega, a sredinom novembra prebačen je 738. puk na Sremslci front, u sastav 118. lovačke divizije. — Todor Radošević, n. d„ str. 167—172.

[379] Ukupna jačina 8. korpusa iznosila je 31. oktobra 1944-, godine 26.667 boraca, a 31. decembra 35.000. Korpus je podržavalo pola 1. tenkovske brigade (3. tenkovski i 4. inžinjerijslci bataljon i pola 2. tenkovskog bataljona), Artiljerijska grupa, a povremeno i 1. i 2. lovačka eskadrila NOVJ. — Kninska operacija (Za pobedu i slobodu), VIZ, Beograd 1985, str. 16—19; Zbornik NOR-a, tom V, knj. 3], dole. 111; knj. 36, dok. 115.

koncentričnim napadom sa zapada, juga i istoka, razbiju neprijatelja na prostoru Šibenik — Drniš — Knin, a pomoćne snage (9. divizija) da dejstvuju u pravcu Neretve. Posle zauzimanja Imotskog dve brigade 9. divizije trebalo je da ostanu na tom području kao korpusna rezerva, a jedna brigada i tamošnji partizanski odredi da produže dejstva u pravcu Mostara; manji delovi da vežu snage neprijatelja na liniji Zadar — Obrovac dok ne budu likvidirane glavne snage.

Planom Štaba 8. korpusa bilo je predviđeno da se operacija izvede u tri etape:

— *u prvoj etapi: 19. divizija* da zauzme neprijateljsko uporište Đeverske i nastavi čišćenje u pravcu Skradina i Roškog Slapa; *26. divizija* da zauzme Split i preseče komunikaciju Split — Šibenik; 20. divizija da zauzme neprijateljska uporišta Hrvače, Sinj, Dicmo i Trilj i sadejstvuje sa 26. divizijom u napadu na Split;

— *drugoj etapi: 19. divizija* da zauzme neprijateljska uporišta Pađene, Zrnaju, Otrić i preseče vezu između nemačkih snaga u Dalmaciji i onih u Lici, a da jedna brigada, dejstvom u pravcu Promine, bočno napadne neprijatelja na prostoru Drniš — Knin: *26. divizija* da oslobodi Šibenik i produži dejstvo u pravcu Drniša; *20. divizija* da dejstvuje u Vrličkoj Dolini i ovlada neprijateljskim uporištima;

— *u trećoj etapi:* da sve tri divizije koncentrično napadnu neprijateljska uporišta na prostoru Drniš — Knin, talco da 26. divizija zauzme Drniš, 20. divizija Knin, a 19. divizija da bude angažovana prema situaciji.

Kao što se vidi, planom operacije bilo je predviđeno potpuno opkoljavanje i uništenje neprijateljskih snaga na prostoru Šibenik — Knin — Sinj — Split. Kranji rok postizanja tog cilja nije bio fiksiran, isto tako nije bilo određeno ni trajanje pojedinih etapa. Jedino je bilo rečeno da direktiva odmah stupa na snagu.[380]

Zbog brzog razvoja događaja nije bilo vremena za detaljnije pripreme. U stvari, neke posebne pripreme nisu bile ni potrebne, jer je Štab 8. korpusa još za vreme borbi u oktobru pripremao jedinice za konačan obračun s neprijateljem na područja Dalmacije i postavio ih prema objektima napada tako da su bile spremne dei, odmah stupe u dejstvo. štaviše, 20. divizija otpočela je borbe dv^däpa pre izdavanja direktive.

U toku operacije moralo se voditi računa da se sačuvaju objekti važni za privredu, saobraćaj i dr., kako bi se posle oslobođenja mogao što pre uspostaviti normalan život.

Operacijska zona na kojoj su izvođena borbena dejstva obuhvata područje ograničeno linijom Split — Sinj — Vrlika — Knin — Zrmanja — Obrovac — Benkovac — Biograd na moru, dužine oko 120 i širine 30 do 50 km. Operacija je trajala 45 dana, a izvedena je u tri etape.

Prva etapa (25 — 28. oktobra) obuhvata borbe za oslobođenje Sinja, Klisa, Splita i Đeverskog. Oslobodivši Sinj 25. oktobra, Klis i Split 26. oktobra, a Imotski i mesta na desnoj obali Krke 29/30. oktobra,

Zbornik NOR-a, tom V, knj. 34, dok. 87 (str. 392—395).

jedinice 8. korpusa su, mimo očekivanja, veoma brzo izvršile zadatke predviđene za prvu etapu operacije. Tome je umnogome doprinela i vojno-politička situacija ne samo u Dalmaciji već i u čitavoj Jugoslaviji, koja je nemačko komandovanje na Balkanu prisilila da nastavi izvlačenje snaga sa jadranske obale da bi ih angažovalo, uglavnom, na frontu u Sremu i na novoj liniji odbrane po planu „Grun".

Međutim, dok je Borbena grupa „Miler" uspela da se s područja Splita organizovano povuče ka Šibeniku, ustaško-domobranska Borbena grupa „Cetina" bila je uništena pri pokušaju da se od Sinja probije ka Splitu, što je bio najznačajniji uspeh jedinica 8. korpusa u ovoj etapi operacije.[381]

Posle oslobođenja Splita, Kaštela, Trogira, Sinja i mesta na desnoj obali Krke, glavne snage neprijatelja na području Dalmacije, sabijene na još uži prostor, bile su stavljene pred nove teškoće. Nasuprot tome, 8. korpus je poboljšao svoj operativno-taktički položaj u odnosu na neprijatelja. Pošto njegove jedinice nisu bile umorne i nisu pretrpele veće gubitke, Štab 8. korpusa je, posle manjeg pregrupisavanja snaga, bio u mogućnosti da odmah pristupi izvršenju plana predviđenog za drugu etapu operacije.

Druga etapa (29 oktobra — 6. novembra) obuhvata borbe za oslobođenje Šibenika i Vrlike i okruženje neprijatelja na širem području Knina.

Dvadeset šesta divizija je 30. oktobra izvršila koncentraciju, zatim su izvršene pripreme i 2. novembra u 6 sati, podržana artiljerijom i uz sadejstvo tenkova, krenula je u napad na neprijatelja u rejonu Šibenik •— Konjevrate. U žestokim borbama razbijena je nemačka Borbena grupa „Alerman".[382] Na drugoj strani, 20. divizija je krenula u napad 31. oktobra u 22 sata na neprijatelja u rejonu Vrlike i do 4. oktobra je oslobodila.

Istovremeno su 19. divizija, dejstvujući na komunikaciji Knin — Zrmanja, i 9. divizija, obezbeđujući glavne snage 8. korpusa sa pravca Duvno — Široki Brijeg, potpuno izvršile svoje zadatke.

Oslobodivši 3. novembra Šibenik i Vrličku krajinu i presekavši komunikaciju Knin — Zrmanja, divizije 8. korpusa su relativno brzo izvršile zadatke predviđene za drugu etapu operacije. Neprijatelj je bio prisiljen da napusti Zadar i Drniš, a bio je razbijen pri pokušaju da se probije iz Šibenika ka Drnišu; jedino je uspeo da se sa područja Vrlike povuče u rejon Knina.

%tTako je oslabljena 264. pešadijska divizija, sa raznim mornaričkim, artiljerijskim i kvislinškim jedinicama, bila sabijena na područje

[381] U sastavu Borbene grupe „Cetina" nalazili su se 27. ustaška boina, 3. bojna 7. ustaškog zdruga i 6. bojna i baterija topova 9. posadnog zdruga ukupne jačine oko 1.700 vojnika, Borbena grupa „Miler" — ojačani 892. puk 264. divizije, koji je bio raspoređen u rejonu Split — Klis — Kaštela. — Todor Radošević, n. d., str. 170—172 i 178—193.

[382] Borbena grupa „Alerman" (pod komandom majora Alermana, komandanta odseka Šibenika i komandanta 893. puka) — 893. puk s 1. i 2. baterijom, 2. bataljon 892. puka, 4. i 7. baterija 264. artiljerijskog puka, 582. mornarički streljački bataljon, 2. četa Bataljona obalskih lovaea „Brandenburg", dve baterije 540. mornaričkog obalskog diviziona i manji delovi 3. diviziona 944. obalskog artiljerijskog puka. — Todor Radošević, n.d., str. 194—225.

Knina. Te snage su presecanjem komunikacije Knin — Znnanja bile izolovane od unutrašnjosti.

Postignutim uspesima 8. korpus je još više poboljšao svoj operativno-taktički položaj u odnosu na neprijatelja i došao u mogućnost da odmah pristupi izvršenju plana predviđenog za treću etapu operacije.

Treća etapa (7. novembra — 9. *decembra)* obuhvata borbe za oslobođenje Knina, uništenje 264. pešadijske i razbijanje delova 373. legionarske divizije.

Posle oslobođenja Zadra, Šibenika, Vrlike i Drniša, neprijateljske snage su se nalazile još jedino u Kninu i njegovoj okolini. Na liniji Velebit — Knin — Mostar na kojoj je, prema planu trebalo da nemačke i kvislinške jedinice organizuju odbranu posle napuštanja jadranske obale, Knin je bio najvažnije uporište neprijatelja, kako po svom geografskom položaju tako i po operativnom značaju. U njemu se stiče više komunikacija koje s mora vode u Bosnu i Liku, zbog čega je predstavljao najznačajniju raskrsnicu komunikacija u severnoj Dalmaciji.

Držanjem Knina neprijatelj je zatvarao tzv. unski pravac, koji iz severne Dalmacije, između planina Dinare i Velebita, vodi u dolinu reke Une i dalje ka Savi.[383] U situaciji kakva je u to vreme bila u Jugoslaviji — kada se, posle oslobođenja istočnih oblasti, front preneo zapadno od Beograda i kada su komunikacije u dolini Save dobile još veći značaj kako zbog fronta u Sremu, tako i zb'og toga što je trebalo da posluže kao osnovna direktrisa eventualnog izvlačenja nemačkih okupacionih snaga sa Balkana — unski pravac, sa Kninom, dobio je izuzetnu važnost, s obzirom na njegov značaj za bočno obezbeđenje pomenutih komunikacija. Zbog te važnosti Knina, nemačke snage u njemu dobile su zadatak da ga brane do poslednjeg metka i do poslednjeg čoveka.[384]

Oprativna prostorija koju je u rejonu Knina držao neprijatelj bila je relativno mala. Njen prečnik na pravcu istok-zapađ, od Urljaja (k. 496) do Očesteva, iznosio je 10 km vazdušne linije, što znači da se čitav raspored neprijatelja mogao tući artiljerijom sa istog vatrenog položaja,

[383] U to vreme su se u Kninu i bližoj okolini, por«4 Šfaba 15. brdskog armijskog korpusa, nalazile snage ukupne jačine oko 20.000 vojnika', i to: 14.000 nemačkih, 1.500 ustaško-domobranskih i oko 4.500 četnika. To znači" da je neprijatelj u toku prve i druge etape pretrpeo znatne gubitke pa se odnos snaga promenio u korist 8. korpusa. — Todor Radošević, n. cl., str. 227.

[384] Ovo se, pored ostalog, trebalo obezbediti primenom drastičnih mera. To se vidi iz naređenja koje je komandant 15. brdskog armijskog korpusa 7. novembra uputio komandantu 264. pešadijske divizije, u kome je, pored ostalog, rečeno:

„1) Svaki oficir postavljen za komandanta obavezan je da strelja svakog potčinjenog koji napusti svoj položaj. Oficir koji tako ne postupa biće kažnjen istom merom.

2) Za jedinice koje napuste svoj položaj, bez borbe i bez ispaljenog metka i ne drže se do poslednjeg čoveka, divizija će narediti i izvršiti streljanje svakog desetog čoveka.

3) Za sprovođenje naređenja pod tačkom 1. činim odgovornim sve komandire, a za sprovođenje naređenja pod tačkom 2. gospodina komandanta divizije. ... Trupi treba odmah saopštiti ovo naređenje i jasno joj objasniti da će ove mere biti sprovedene bezobzirno, neodložno i bez izuzetka." •— Todor Radošević, n. d„ str. 226—227.

odnosno sa istoka ili zapada. Za neprijatelja je takav položaj bio krajnje nepovoljan, zbog mogućnosti da bude uništen.

Odbrana je bila organizovana kružno na liniji Strumica — Veljun — Oštra glava — Bulajuša — Lisnik — Očestovo — Mokro polje — Kom — s. Zrmanja — s. Radljevac. Ova linija odbrane protezala se na udaljenju od 6 do 20 km od samog grada i obuhvatala je širi rejon Knina. Deo snaga bio je isturen istočnije radi zatvaranja pravca Bosansko Grahovo — Knin, a u zahvatu komunikacije Zrmanja — Otrić — Bihać nalazili su se delovi 373. legionarske divizije, od snaga u Kninu odvojeni Prevjesom, koji su držali delovi 19. divizije NOVJ.

Posedovanjem uzvišenja, sela i zaselaka oko Knina, neprijatelj je uspeo organizovati čvrstu odbranu, koja je u fortifilcacijskom pogledu bila najorganizovanija južno od Knina na odseku od Krkića do Krke i u rejonu Pađena, dok je najslabija bila severno od Knina, između komunikacija Knin — Bosansko Grahovo i Pađene — Otrić.[385]

S obzirom na to kako je Štab 8. korpusa vršio izmene u planu i usmeravao dejstva jedinica, i kako su se odigrale borbe, u trećoj etapi operacije jasno razlikujemo četiri faze.

Prva faza (7—15. novembra) — pokušaj 20. divizije da sama zauzme Knin. Ocenjujući situaciju nastalu posle oslobođenja Šibenika, Drniša, Vrlike i posle presecanja komunikacije Knin — Otrić, Štab 8. korpusa je došao do zaključka da će neprijatelj pokušati da se iz rejona Knina preko Zrmanje probije na sever. Pošto nije znao za nameru neprijatelja da se odsudno brani, on nije izvršio nikakve izmene u planu treće etape operacije. Naprotiv, smatrajući da postoje svi uslovi da se zadaci određeni za treću etapu izvrše onako kako je to bilo ranije predviđeno, on je, u duhu plana, potčinjenim jedinicama dao sledeće zadatke: *20. divizija.* da napadom s istoka — od pravca Vrlike slomi spoljnu odbranu neprijatelja, potom zauzme Knin, dok su ostale divizije dobile zadatak: *26. divizija* da napadom s juga odseče neprijatelja u rejonu Promine i Kosova od Knina, oslobodi sela između Kozjaka i Promine i na taj način sadejstvuje sa 20. divizijom; *19. divizija* da onemogući izvlačenje neprijatelja iz Knina cestom preko Pađena i Zrmanje na sever, a 9. *divizija* da obezbedi napad na Knin od Duvna i da dejstvuje ka Širokom Brijegu. Štab 8. korpusa bio je u Drnišu.

Napad je počeo uveče 7. novembra. Međutim, već 8. novembra delovi 373. i 264. divizije protivnapadima su odbacili snage 20. divizije i tako onemogućili je da iz pokreta zauzme Knin. Zbog toga se odustalo od daljeg »napada i pristupilo pregrupisavanju snaga. To je za narednih deset dana dovelo do prestanka jačih borbi u rejonu Knina.

Druga faza (25 — 28. novembra) — koncentričan napad na Knin. Relativno zatišje od 15. do 25. novembra, obe strane su iskoristile za pripreme: nemačke snage da se što bolje organizuju za odsudnu odbranu, a jedinice 8. korpusa za napad.

[385] Pošto je deo snaga neprijatelj prebacio u Srem i rejon Osijeka, a Štab 15. korpusa se premestio u Bihać, za odbranu Knina ostalo je samo oko 10.000 nemačkih vojnika i oko 4.500 četnika. Nasuprot snagama neprijatelja, ukupna jačina jedinica 8. korpusa u rejonu Knina (bez 9. divizije) iznosila je oko 27.000 boraca, 26 tenkova, 11 oklopnih automobila i oko 97 artiljerijskih oruđa raznog kalibra.

Odnos snaga bio je 2:1 u pešadiji, 1,5:1 u artiljeriji i 2:1 u tenkovima u korist 8. korpusa.

Prema operativnoj zamisli Štaba 8. korpusa, trebalo je frontalnim napadom s juga — od Drniša probiti odbranu neprijatelja, a dvostrukim obuhvatom od Vrlike i Dinare s istoka i od Benkovca i Kistanja sa zapada, neprijateljske snage u rejonu Knina odseći od zaleđa, okružiti i uništiti. Težište napada je trebalo da bude na levom krilu snaga koje budu vršile frontalni proboj s juga. Na donošenje takve odluke uticalo je, pored ostalog, i to što je Štab 8. korpusa smatrao da se glavnina neprijateljskih snaga izvukla na sever, te je, po njegovoj oceni, na području Knina ostalo oko 4.000 nemačkih vojnika i legionara i oko 3.000 četnika, što nije odgovarala stvarnosti, jer ih je bilo oko 15.000 čvrsto rešenih da brane kninsku utvrđenu zonu.

Na osnovu ove zamisli za napad, divizijama su postavljeni sledeći zadaci: *19. divizija* da ovlada komunikacijom Knin — Zrmanja i preseče vezu kninske grupacije sa njenim zaleđem u Lici; *20. divizija* da ovlada spoljnom odbranom Knina sa pravca istoka i severa; *26. divizija* da frontalno napada na Knin sa južne strane; 9. *divizija* (3. i 4. brigada) da, u rejonu Golinjeno — Podhum — Guber •— Sajkovići, bude korpusna rezerva; *Tenkovska polubrigada* da podržava napad 26. i 19. divizije. Za početak napada 20. divizije određen je 25. novembar ujutro a 26. i 19. divizije sledeći dan ujutro, s tim što je artiljerijska priprema trebalo da počne u 6.30 a opšti napad u 7.30 sati.[386]

Pošto je u toku noći 24/25. novembra zauzela borbeni poredak za napad, 20. divizija je sledećeg jutra krenula u napad kako je to naređeno.

U borbama od 26. do 28. novembra jedinice 20. divizije presekle su pravac Knin — Bosansko Grahovo do sela Strmice, izbile u rejon Golubića i sa severa neposredno ugrozile Knin, istovremeno je 26. divizija, zauzimanjem visova Kupresa i Bulajuše i obuhvatom Lisnika, ugrozila odbranu Knina s juga. Zapadno od Knina, 19. divizija izbila je u neposrednu blizinu ceste Knin — Gračac, ali su njene napade odbile nemačke snage koje su, po cenu velikih žrtava, nastojale da zadrže u svojim rukama odstupnicu dolinom reke Zrmanje ka Lici. Time su nemačke snage do 29. novembra izgubile više važnih uporišta u pojasu spoljne odbrane.

Treća faza (29. novembra •— 4. decembra), U toku 29. i 30. novembra Nemci su bezuspešno pokušavali da povrate izgubljene položaje. Naročito jak pritisak morala je da izdrži 19. divizija duž ceste Pađene -— Kravlji most. Rokiranjem 8. brigade 20. divizije, u toku borbi, u rejon sela Golubić i zapadno od njega, još više je ugrožena komunikacija Knin — Gračac. Dejstvima jedinica 8. korpusa 30. novembra, Nemci su sabijeni na uži prostor Knina od oko 110 km^2, zadržavši slobodan koridor duž ceste ka Gračacu širok 3 do 4 km.

U daljim dejstvima Štab 8. korpusa jače je angažovao Tenkovsku polubrigadu i uveo u borbu 12. brigadu 26. divizije i 3. brigadu 9. divi-

[386] Na osnovu primljenih zadataka, štabovi divizija su u toku 24. i 25. novembra posebnim zapovestima regulisali način dejstva svojih jedinica. U okviru 20. divizije početak napada je određen za Grahovsko-peuljski partizanski odred u 4 sata, 8 brigadu u 5 sati, a za 9. i 10. brigadu u 6 sati 25. novembra.

zije: 12. brigadu je iz rejona južno od sela Kosovo prebacio na pravac Vulcadin — Knin, a 3. brigadu pravcem Strmica •— zaselak Stanici.

Prvog i 2. decembra 20. divizija prodrla je do ceste Knin — Gračac, a 19. divizija je probila nemačku odbranu u rejonu sela Očestevo. Napadajući 26. divizija je noću 2/3. decembra sa juga probila neprijateljsku odbranu, pa su njene 1. i 12. brigada upale u Knin; delovi 20. divizije prodrli su preko Kninskog polja s istočne strane u grad i spojili se s jedinicama 26. divizije. Toga i narednog dana okružene neprijateljske snage pretrpele su velike gubitke.[387] Istog dana, 3. decembra, 19. divizija zauzela je Pađene i Očestevo i u tom rejonu se spojila sa desnim krilom 20. divizije. Na taj način, kninska grupacija našla se potpuno u okruženju. Dok je 19. divizija, uz podršku Tenkovske polubrigade iz rejona Pađena, sprečavala da se neprijatelj probije iz obruča u pravcu Gračaca, 20. i 26. divizija nastavile su gonjenje nemačke grupacije zapadno od Knina.

Od čitave grupacije koja se nalazila u rejonu Knina ostala je krajem dana 3. decembra (osim delova koji su se izvukli ka Benderu) samo izolovana grupa u rejonu Očestova i Bojanića. Ona je sutradan rano izjutra nastavila napad u pravcu Pađena, čineći očajničke napore da se, pošto-poto, probije ka Zrmanji. I pored snažnog otpora delova 5. brigade na liniji Samardžije — ž. st. Pađene, ta se grupa, uz velike gubitke, u zahvatu ceste kroz Pađene, probila do Ilića, dok su se manji delovi probili čak do srušenog mosta na Zrmanji, ali su ovde, napadom jedinica 6. brigade sa Prevjesa, bili prisiljeni na predaju. Ostaci u Pađenima bili su brzo razbijeni na manje grupe, koje su do 14 sati bile delom uništene a delom prisiljene na predaju. Četvrtog decembra, na komunikaciji Knin — Zrmanja u rejonu Pađene, kninska grupacija bila je potpuno razbijena i zarobljena.[388]

Nekoliko narednih dana 5. i 14. brigada 19. divizije i Tenkovska polubrigada iskoristile su za sređivanje, prikupljanje ratnog plena i uništavanje manjih grupica neprijatelja, dok je 6. brigada nastavila napade na neprijatelja u rejonu Zrmanje.

U četvrtoj fazi (5 — 9. decembra), posle likvidacije okruženih nemačkih snaga na prostoru s. Zagrovići •— s. Pađene, radi gonjenja neprijatelja u pravcu Gračaca, upućene su 3. i 4. brigada 9. divizije iz korpusne rezerve i 6. brigada 19. divizije ojačana jednim bataljonom 12. brigade i dve baterije brdskih topova.

Pod pritiskom tih snaga, delovi 373. legionarske divizije, koji su u Zrmanji prihvatili ostatke kninske grupacije, povukli su se u tolai 5. decembra na sever do sela Zrmanja Vrelo.

Naredne noći 5/6. decembra tu ih je napala 4. brigada 9. divizije, zauzela Zrmanja Vrelo, Marčetiće, Doljane i k. 615 i izbila pred Zrmanj-

[387] Izvlačeći se od Knina, Nemci su u tunel kod železničke stanice Stara Straža sklonili oko 600 ranjenika i veću količinu municije. Da municija ne bi pala u ruke jedinica 8. korpusa, oni su je uoči proboja minirali i time, na zverski način, uništili i svoje ranjenike.

[388] To su bile sledeće jedinice: 264. divizija, 383. ojačani puk 373. divizije, delovi 944. artiljerijskog puka, delovi 29. puka tvrđavskih pionira, 581. i 583. mornarički streljački bataljon, ostaci 6. i 7. ustaškog zdruga, 2. bojna 3. posadnog zdruga i Dinarska četnička oblast. — Todor Radošević, n. d., str. 227.

ski klanac, na kome su delovi 373. divizije organizovali odbranu s namerom da stvore potrebno vreme da bi se razbijene i odstupajuće jedinice sredile u rejonu Otrića pre nego što odstupe ka Srbu. Istovremeno je 6. brigada 19. divizije nastupala kosama zapadno od Zrmanje i izbila u rejon Grbici — Javornilc — Tutovac.

Dalji prodor 9. divizije i 6. brigade 19. divizije bio je privremeno zaustavljen vatrom neprijateljske odbrane sa lanije lc. 920 — Bogunovići — crkva Sv. Trojice (lc. 603) — Viojla (tt 875) — Debelo Brdo — tt 851 — Pena (lc. 970).

U toku 6. decembra neprijatelj je iz rejona Zrmanjslcog klanca preduzeo više napada na delove 9. divizije i uspeo zauzeti lc 615, dok su rnu svi napadi na Inlcušu odbijeni.,

Da bi što pre zauzeo Zrmanjski klanac i Otrić, a potom jedinice uputio na odmor i sređivanje, Štab 8. korpusa je uveče 6. decembra naredio:

— Štabu 9. divizije, da se odmah poveže sa Štabom 19. divizije radi dogovora o zauzimanju Zrmanjslcog klanca i o nastavljanju dejstva ka Velikoj Popini, a posle osvajanja Zrmanjslcog klanca da jedinice razmesti u rejonu Otrić — Knin •— Imotski;

— Štabu 19. divizije, da se poveže sa Štabom 9. divizije radi dogovora o napadu na neprijatelja u rejonu Zrmanjslcog klanca, da u tom napadu angažuje 6. brigadu, a ostale snage razmesti u rejon Benkovac — Obrovac radi odmora i sređivanja;

— Štabu 26. divizije, da jedan bataljon uputi u sastav 6. brigade 19. divizije radi zrjenog ojačanja u predstojećem napadu;

— Artiljerijskoj grupi, da jedan motorizovani brdski divizion podrži napad 9. divizije na Zrmanjski klanac.[389]

Na osnovu tog naređenja i dogovora s načelnikom Štaba 19. divizije, Štab 9. divizije je razradio plan za napad na neprijatelja u rejonu Zrmanjski klanac — Otrić, po kome je s fronta (juga) angažovana 4. brigada, sa istoka 3. brigada, a sa zapada 6. brigada.

Pretrpevši osetne gubitke u toku napada 8. decembra, a pritisnuti sa istoka, juga i zapada, delovi 373. divizije su se, pod zaštitom noći i kiše, izvukli iz Otrića, sa lc. 648 i sa Sučevića brda (k. 764) i odstupili u pravcu Srba. ;*

Zauzimanjem Otrića, ujutro 9. decembra, -uspešno je završeno razbijanje i gonjenje ostatka neprijateljskih snaga koje su se izvukle iz Knina, odnosno uspešno je završena poslednja faza kninske operacije.[390]

[389] Todor Radošević, n. d., str. 270—275; Zbornik NOR-a, tom V, knj. 36., str. 190—193.

[390] U borbama od noći 3/4. do 9. decembra ujutro na komunikaciji Knin — Otrić, Nemci su imali 842 poginula i 350 zarobljenih vojnika; uništeno je 8 topova, 3 tenka i 32 kamiona; zaplenjeno 35 puškomitraljeza, 250 pušaka, 31 automat, 40 pištolja i mnogo drugog ratnog materijala. Gubici 9. divizije: 48 poginulih i 166 ranjenih boraca i rukovodilaca.

U svim ovim borbama (9. divizije) utrošeno je: 98.000 pušćane i mitraljeske municije, 460 granata za teški i 450 granata (mina) za laki minobacač, 22 granate za Piata, 220 ručnih bombi i 96 metaka za protivoklopnu pušku.

Prema Francu Šramelu (str. 199—213), severno od Knina potpuno su uništeni 3. bataljon i štab 383. puka 373. legionarske divizije, dok su 1. bataljon i štapske

Istoga dana su jedinice 35. divizije 4. korpusa oslobodile Gračac i došlo je do spajanja sa 9. divizijom.

Kada je Otrić zauzet, 9. divizija (3. i 4. brigada) upućena je na sektor Imotski — Ljubuški, radi zatvaranja pravca od Širokog Brijega i Mostara. Njena 13. brigada se odranije nalazila na prostoru Imotski — Široki Brijeg.[391]

Neprijateljske nemačko-kvislinške jedinice koje su se pred početak kninske operacije zatekle na području Zadar — Knin — Split — Šibenik bile su teško poražene. Najjača od njih, 264. pešadijska divizija potpuno je uništena, te je izbirasana iz spiska nemačkih ratnih divizija. Teške gubitke pretrpela je 373. legionarska divizija, talco da je u decembru morala biti preformirana i popunjena ostacima raznih jedinica koje su se izvukle iz rejona Knina. Težak poraz priznali su i sami Nemci.[392]

Od kvaslinških snaga, ustaške jedinice (7. zdrug, delovi 6. zdruga, Borbena grupa „Cetina") potpuno su razbijene, dok su se jedinice Dinarske četničke oblasti, pretrpevši manje gubitke, uspele izvući u okolinu Karlovca. Gotovo sve teško naoružanje neprijatelja i druga oprema bili su uništeni ili zapljeni. Veliki deo tehnike neprijatelj je sam uništio.[393]

Gubici 8. korpusa bili su takođe veliki.[394]

Zaključak. Oslobođenjem Knina, poslednjeg neprijateljskog uporišta, Dalmacija je potpuno oslobođena. Osmi korpus je izbio u područje Like i odbacio Nemce na liniju Gospić — Bihać.

Oslobođenje Dalmacije imalo je veliki vojni i politički značaj. Pošto je čitavo matično operacijsko područje 8. korpusa bilo oslobođeno, Vrhovni štab NOV i POJ je bio u mogućnosti da ovaj korpus angažuje bilo u pravcu Like ili Mostara, bilo za obezbeđenje jadranske obale. Na nekoliko novoposednutih aerodroma uskoro su se prebacile 1. i 2. eskadrila NOVJ. One su odatle, mnogo efikasnije nego sa aerodroma u Italiji i na Visu, mogle sadejstvovati s jedinicama na ćelom području Jugoslavije.

jedinice pretrpeli teške gubitke, 2. bataljon ovog puka uništile su jedinice 11. korpusa NOVJ 9. decembra 1944. kod Gračaca. — Zbornik NOR-a, tom V, leni. 36, str. 194—195, 532 (napomena 49).

[391] Opširnije o dejstvu 13. brigade 9. divizije vidi u izvodu iz operacijskog dnevnikä Štaba 13. južnodalmatinske brigade 9. NOU divizije o dejstvima u novembru i decembru 1944. na prostoru Imotski — Široki Brijeg. — Zbornik NOR-a, tom IV, knj. 31, dok. 112 (str. 504—516).

[392] Evo šta je o tome posle rata napisao jedan nemački vojni istoričar: „373. divizija pretrpela je težak udar, a 264. divizija se mogla smatrati uništenom. Jednoj grupi od dve stotine ljudi — ovo je možda bila jedina iz ove divizije — pošlo je za rukom da se pod ličnim vodstvom komandanta divizije general-majora Vindiša (Windisch)... duž železničke pruge probije ka severa. .."

[393] Gubici: nemačko-kvislinški 4.258 poginulih i 6.555 zarobljenih vojnika. Zaplenjeno je 78 topova, 64 minobacača, 535 automatskih oruđa, 5.000 pušaka, 97 automobila, 2 tenka, 122 automatske puške i dr. — Todor Radošević, n. cl., str. 277; Zbornik NOR-a, tom XII, knj. 4, dok. 180; tom V, knj. 38, str. 234—236, 259—260.

[394] Osmi korpus je imao 677 poginulih, 2.439 ranjenih i 126 nestalih boraca. — Oslobodilački rat, knj. 2, str. 421—426, Završne operacije, str. 284—299; Todor Radošević, n. d., str. 167—286; Zbrnik NOR-a, tom V, knj. 38, str. 235, 260.

Veliki značaj imalo je i to što su bile oslobođene sve dalmatinske luke, zajedno sa Zadrom, koji je definitivno priključen Jugoslaviji. U te luke se mogao nesmetano doturati materijal primljen od saveznika, a odatle transportovati u unutrašnjost; stvoreni su povoljni uslovi za razvoj Mornarice NOVJ i uspostavljena je sigurna neposredna veza pomorskim putem sa saveznicima u Italiji. Stvoreni su i uslovi za mobilizaciju novih boraca, tako da je 8. korpus, pored stečenih borbenih iskustava, i brojno narastao, čime se pojačala njegova udarna moć.[395]

Jedinice nemačlcog 15. brdskog armijskog korpusa uporno su se borile, nastojeći da odbrane Knin. Međutim, 264. divizija, koja se planski i organizovano izvukla iz Splita i Zadra, kod Šibenika je bila razbijena a u rejonu Knina potpuno uništena. Time je bio osujećen plan nemačkog komandanta Jugoistoka da 264. diviziju izvuče iz Dalmacije i angažuje na Sremskom frontu. Zauzimanjem Knina propao je i plan organizovanja odbrane na liniji „Grun". Ceo međuprostor između Gospića i Mostara ostao je bez neprijateljskih jedinica.

Štab 8. korpusa je od početka planski vodio i uspešno završio kninsku operaciju, i pored njene složenosti, naročito u pogledu organizacije sadejstva jedinica i sadejstva rodova vojske — pešadije, artiljerije i tenkova.

U prvoj i drugoj etapi kninske operacije divizije 8. korpusa su dejstvovale odvojeno jedna od druge, dok su u trećoj etapi, u napadu na neprijatelja u rejonu Knina, zajednički dejstvovale.

U rejonu Knina odigrale su se najžešće borbe u toku čitave operacije. Tu je palo rešenje o njenom konačnom ishodu.

Dok je zemljište, svojom konfiguracijom i sastavom, pružalo velike, prednosti neprijatelju u pogledu odbrane Knina, ono je, ispresecano kanjonima relca i potoka (Krke, Kosovice, Krkića, Butušnice, Radljevca i Zrmanje), koji su u to vreme bili nabujali zbog čestih kiša, uz druge prirodne i veštačke prepreke, znatno otežavalo manevar i tempo napada jedinica 8. korpusa, naročito tenkova. Sve je to, uz rešenost neprijatelja da se bori do poslednjeg čoveka i odlučnost 8. korpusa da ga pošto-poto uništi, predodredilo krajnje žestoke borbe za oslobođenje Knina.

U početku, dok su napori 8. korpusa bili usfnereni na prikupljanje potrebnih podataka i zauzimanje povoljnijih oslonaca, neprijatelj se koristio trenutnim preimućstvom da, manevrišući po dubini, ispolji jači otpor na važnijim tačkama i da time za neko vreme odloži svoj konačni poraz.

Uništavajući neprijateljsku živu silu i sabijajući je na sve užu prostoriju, 8. korpus je postepeno, iz etape u etapu, menjao odnos snaga u svoju korist, poboljšavao svoj operativno-taktičld položaj i na kraju ostvario postavljeni cilj.

Uočavajući pojedine slabosti u odnosu na plan, raspored, sadejstvo itd., Štab 8. korpusa je preduzimao potrebne mere i primenjivao one oblike manevra koji će u datoj situaciji dati najbolje rezultate.

[395] Prema Pregledu brojnih stanja i naoružanja 8. udarnog korpusa od 31. XII 1944, ovaj korpus je toga dana brojao 36.086 boraca, naoružanih, pored ostalog, sa 132 razna topa, 41 tenkom i 11 oklopnih automobila. — Zbornik NOR-a, tom V, knj. 36, dok. 115.

Iako je odnos snaga pred početak operacije bio ti korist neprijatelja, 8. korpus je ipak bio u povoljnijem položaju jer se taj odnos u toku operacije stalno menjao u njegovu korist; on je imao slobodu manevra, te je pomeranjem snaga mogao na izabranom mestu grupisati jače snage i ostvariti znatno povoljniji odnos, dok je neprijatelj, čije su snage bile prikovane za garnizone, teško mogao to raditi a da ne izgubi pojedina mesla.

Posle uspešno završene prve i druge etape kninske operacije pokazalo se da je plan za treću etapu bio nerealan: 20. divizija sama nije mogla zauzeti Knin. Zbog toga je Štab 8. korpusa, promenivši taj deo plana, s tri divizije preduzeo koncentričan napad na grupaciju neprijatelja u rejonu Knina. A kad su se i u ovom napadu ispoljile slabosti, on je 8. brigadu 20. divizije angažovao na obuhvatnom' manevru sa severa radi potpunog okruženja i uništenja neprijatelja u rejonu Knina, dok je, za proboj odbrane s juga, Tenkovsku polubrigadu grupisao na pravcu 'napada 1. i 12. dalmatinske brigade i, po izvršenom zadatku, brzo je, preko Krke, prebacio u rejon Radučića radi podrške 19. divizije u sprečavanju neprijatelja da se iz okruženja u rejonu Žagrovića preko Pađena probije u Zrmanju. Oba manevra, uspešno izvedena, dala su veoma korisne rezultate.

Kao što se vidi, u ideji manevra za napad na Knin 9. divizija u ulozi korpusne rezerve trebalo je da potpomogne napade 20. i 26. divizije i, u slučaju uspeha, izbije na komunikaciju Zrmanja — Otrić, radi sprečavanja pokušaja neprijateljskih snaga sa severa od Gračaca ili Bihaća da prodru u Knin. Međutim, ona je izbila na pomenutu komunikaciju i vršila gonjenje i razbijanje neprijateljskih snaga koje su se iz rejona Knina probijale na sever ka Otriću.

Ovakvo angažovanje 9. divizije u završnoj etapi kninske operacije bilo je u skladu sa operativnom situacijom i mogućnostima ostalih divizija 8. korpusa. Jer, jedino je za taj zadatak bila sposobna 9. divizija, koja je od devet imala neangažovanih sedam betaljona. Ostale divizije nisu mogle prihvatiti ulogu gonjenja prema Otriću, kako zbog trenutne angažovanosti u borbama, tako i zbog pretrpljenih gubitaka i iscrpljenosti u prethodnim borbama.

Veoma značajan doprinos uspehu 8. korpusa u borbama za oslobođenje Dalmacije dala je Mornarica NOVJ. Ona je, i pored oskudnih sredstava, sa otoka na kopno prebacila 26. diviziju, Artiljerijsku grupu i Tenkovsku polubrigadu. Ona je, takođe, veliku količinu ratnog materijala i hrane prevezla s Visa i iz baza NOVJ u Italiji.[396]

Zbog zavisnosti od britanske Komande balkanskih vazduhoplovnih snaga, doprinos 1. i 2. eskadrile NOVJ nije bio onakav kakav se očekivao.[397] Međutim, veoma su retki primeri neposrednog sadejstva avijacije

[396] Tako je samo od septembra do kraja 1944. Mornarica prevezla, pored ostalog, oko 1.300 tona hrane. Taj materijal i ta hrana doturani su kasnije kako jedinicama 8. korpusa i narodu Dalmacije tako i 2, 5. i 11. korpusu NOVJ. — Todor Radošević, n. d., str. 282—283.

[397] Ove su eskadrile, zajedno sa snagama iz sastava engleskog kraljevskog ratnog vazduhoplovstva, svakodnevno dejstvovale kako na području Dalmacije tako i u unutrašnjosti, tulcući garnizone neprijatelja i ometajući saobraćaj, ili su pojedinim jedinicama doturale borbena sredstva.

sa trupama. Istina, postojale su teškoće u održavanju veze između avijacije i trupa, nije bilo vazduhoplovnih oficira za vezu pri štabovima jedinica, slab je bio uvid u meteorološku situaciju. Zbog toga se događalo da je avijacija bombardovala mesta posle njihovog oslobođenja, kakav je bio slučaj sa Zadrom, Ervenikom i Žegarom.

Od velikog značaja za pravilno usmeravanje dejstava i donošenje odluka bio je uticaj Vrhovnog štaba i vrhovnog komandanta NOV i POJ Josipa Broza Tita. Vodeći računa o čuvanju žive sile, maršal Tito je ličnim kontaktom i depešama pružio Štabu 8. korpusa veliku pomoć u planiranju i u najcelishodnijoj upotrebi jedinica u datoj situaciji.

Prednost 8. korpusa bila je i u tome što je njegovo ljudstvo, poreklom iz Dalmacije, dobro poznavalo zemljište i uživalo svesrdnu pomoć naroda; što su jedinice 8. korpusa bile prožete ofanzivnim duhom i što im je borbeni moral bio na zavidnoj visini; što su štabovi jedinica 8. korpusa imali dosta tačne podatke o neprijatelju. Svi ti i drugi elementi bili su od velikog značaja pri planiranju i izvođenju kninske operacije.

BATINSKA OPERACIJA

(shema 65)

Batinska operacija obuhvata zajednička napadna borbena dejstva jedinica 57. armije 3. ukrajinskog fronta Crvene armije i 51. divizije 12. korpusa NOVJ protiv nemačkog 68. armijskog korpusa, od 6. do 29. novembra 1944, na Dunavu u rejonu Batine i Apatiha, za oslobođenje Baranje i izbijanje na reku Dravu od Osijeka do Donjeg Miholjca.

Posle oslobođenja Beograda i Vojvodine jedinice Crvene armije koje su dejstvovale na ova dva pravca počele su sa pregrupisavanjem snaga radi organizovanja dejstava na budimpeštanskom i nađkanjiškom pravcu. Tako su jedinice 2. ukrajinskog fronta koje su učestvovale u oslobođenje Banata i Bačke otišle na sever prema Budimpešti, a mesto njih došle su jedinice 3. ukrajinskog front?M^oje su učestvovale u oslobođenju Beograda.[398] Nakon izvršenog pregrupisavanja, početkom novembra 1944, na teritoriji Vojvodine (Bačke) našle su se 57. armija,[395] 17. vazduhoplovna armija i. veliki broj artiljerijskih, inžinjerijskih i drugih jedinica iz sastava 3. ukrajinskog fronta. Sedamdeset peti streljački

[398] Treći ukrajinski front, pod komandom maršala Fjodora Ivanoviča Tolbuhina, imao je u svom sastavu: 37. armiju, koja se nalazila u Bugarskoj, 57. armiju i 17. vazduhoplovnu armiju, zatim 4. gardijsku armiju, čiji se dolazak očekivao tek u drugoj polovini novembra. — Sreta Savić, 51. vojvođanska divizija, VIZ, Beograd 1974, str. 6—7; Oslobodilački rat, knj. 2, str. 329—330.

[399] U sastavu *sovjetske 57. armije,* koja se nalazila u prvom ešelonu 3. ukrajinskog fronta, bili su:

— 75. streljački korpus, sastava: 233, 74. i 236. streljačka divizija;

— 64. streljački korpus, sastava: 73. gardijska, 19. i 113. streljačka divizija, a od sredine novembra i

— 6. gardijski korpus, zatim 32. gardijska motorizovana brigada i 9. artiljerijska divizija proboja.

korpus, iz sastava 57. armije, preuzeo je odbranu leve obale Dunava od Baje u Mađarskoj do Bačke Palanke u Jugoslaviji. Tu su stigle i 7, 8. i 12. vojvođanska brigada iz novoformirane 51. divizije NOVJ.[400]

Da bi se pomenute ofanzivne operacije mogle preduzeti, prvo je trebalo forsirati Dunav i zauzeti mostobran. Taj zadatak su dobile jedinice 57. armije.

Nemci su na desnoj obali Dunava imali dve divizije, i to: diviziju „Brandenburg" od ušća Drave do Batine i 31. SS pešadijsku diviziju „Lombard", ojačanu mađarskim fašističkim jedinicama, od Batine do Baje.[401]

Planom Štaba 57. armije bilo je predviđeno da samo 75. streljački korpus forsira Dunav glavnim snagama u rejonu Batine i pomoćnim snagama u rejonu Apatina. Za obezbeđenje levog boka južno od Apatina, zadržana je 299. divizija, a na desnom krilu severno od Bezdana 734. puk 233. divizije i 8. brigada 51. divizije. Zadatak prvog ešelona bio ie da posle forsiranja Dunava nezadrživo produži napad, izvrši spajanje batinskog sa apatinskim mostobranom i do 15. novembra ovladaju linijom Topolje — Kneževi Vinogradi — Belje, sa koje je trebalo uvesti u borbu drugi ešelon. Kada se stigne na liniju Batasek — Hercog Teteš — Bolman predviđeno je uvođenje u borbu 6. gardijskog korpusa i 32. motomehanizovane brigade iz drugog ešelona 57. armije, koji je trebalo da razvije uspeh na pravcu Pečuja i Nađkanjiže i time obezbedi dejstva 4. gardijske armije, koja je, oslanjajući se na batinski mostobran, imala zadatak da nastupa u pravcu Sekešfehervara radi okruženja Budimpešte sa jugozapada.

Od snaga NOVJ angažovana je 51. divizija 12. vojvođanskog korpusa koja je dejstvovala sa 3. ukrajinskim frontom. Osnovni operativni zadatak postavili su Vrhovni štab NOV i POJ i Glavni štab Vojvodine, a to je bilo oslobođenje Baranje i izbijanje na Dravu. Posle izbijanja na levu obalu Drave jedinice 12. korpusa trebalo je da dejstvuju u bok i pozadinu neprijateljskih snaga koje su se nalazile u međurečju Save,

[400] U sastavu *51. divizije* bile su: 7. brigada (4 bataljona — 2.154 borca), 8. brigada (5 bataljona — 2.775 boraca), 12. brigada (5 bataljona — preko 2.500 boraca), jedan eskadron konjice i jedan PT divizion; a od 11. i 12. novembra novoformirane 14. vojvođanska (slovačka) i Artiljerijska brigada, ali one nisu učestvovale u borbama u batinskoj operaciji.

Štab Sj. divizije sačinjavali su: komandant potpukovnik Sreta Savić, zamenik komandanta* major Đuro Đulić, politički komesar potpukovnik Đuro Medenica, načelnik Štaba kapetan Rudolf Akrap. Štab 51. divizije počeo je da radi 31. oktobra 1944, u Novom Sadu, odakle se već 2. novembra premestio u Stari Sivac a 5. novembra u Sombor, gde je ostao do kraja batinske operacije. — Oslobodilački rat, knj. 2, str. 329—330; Sremski front 1944—1945, BIGZ, Beograd 1979, str. 70—76; Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944—1945, str. 417—418; Nikola Božić, Batinska bitka, Beograd 1978, str. 13—559; Sreta Savić, n. d„ 9—25.

[401] Nemačka 31. SS pešadijska divizija „Lombard" formirana je od mađarskih follcsdojčera iz Baranje i Bačke, krajem oktobra 1944. Tada je njeno brojno stanje iznosilo oko 14.000 vojnika, od kojih je oko 8.000 bilo nenaoružano. — Milovan Dželebdžić, Borbe u Sremu u zimu 1944/1945. godine, VIG, 2/1975, str. 24.

Mađarske jedinic činile su: 11. rezervni puk, 39. puk za obezbeđenje, 16. granični puk, 9. pešadijski puk, 54. granični bataljon, bataljon poljske žandarmerije i jedan bataljon rečne flote. Ustašlco-domobranska pukovnija „Baranja", jedan puk nedićevaca i još neke policijske jedinice. •— Sreta Savić, n. d., str. 26—27.

Drave i Dunava, i da na taj način sadejstvuju s 1. proleterskim korpusom u Sremu i 6. i 10. korpusom NOVJ u Slavoniji, a imale su i zadatak da obezbede bokove 3. ukrajinskog fronta u Mađarskoj i jedinica NOVJ na Sremskom frontu.

Na glavnom odseku prelaza forsiranje Dunava trebalo je da izvrše kod Batine sovjetska 233. i 73. divizija i dve brigade 51. divizije sa zadatkom da zauzmu selo, zatim da prošire mostobran ka selu Draž i Zmajevac, a da 236. divizija 8. brigadom 51. divizije forsira Dunav prema Zlatnoj Gredi, zauzme je i proširi mostobran u pravcu sela Zmajevac i Kneževi Vinogradi. Na pomoćnom odseku prelaza, kod Apatina, trebalo je da forsira Dunav sovjetska 74. divizija.[402]

U toku razmatranja i odabiranja najpogodnijeg odselca za formiranje Dunava i razvoj snaga došlo se do zaključka da su najpogodniji odseci za forsiranje bili kod Mohača i Batine, jer iz tih rejona polaze putevi koji vode u dubinu nemačlcog rasporeda. Izdignuto zemljište na desnoj obali omogućavalo je Nemcima uspešno osmatranje skoro potpuno ravne leve obale na velikoj dubini. Dunav kod Batine bio je nešto uži (400—500 m) nego kod Mohača (600—700 m). Preimućstvo odseka kod Batine bilo je u tome što su tu bili bolji prilazi Dunavu i što su postojali rejoni pokriveni šumom i drugim rastinjem, koji su omogućavali prikrivenu koncentraciju snaga i sredstava, kao i njihovo maskiranje.

Izbijanje 57. armije Crvene armije i 51. divizije NOVJ na levu obalu Dunava, kao i pokreti rezervi, privukli su pažnju nemačke Grupe armija „F" i 2. oklopne armije, što je dovelo do preduzimanja mera radi organizovanja odsudne odbrane na desnoj obali Dunava. U Baranju je došao Štab nemačlcog 68. korpusa, pod komandom generala Helmuta Felmija, koji je objedinio lcomandovanje nad svim nemačlcim, lcvislinškim i mađarskim jedinicama na sektoru od Baje do ušća Drave.

Operativna zona na kojoj su izvođena borbena dejstva obuhvata područje jugoslovenslcog dela Baranje, ograničeno sa istoka Dunavom, sa juga Dravom i sa severozapada jugoslovensko-mađarslcom granicom, oblika trougla, čija je osnovica (Dunav), širine oko 40 a dužine olco 50 lem. Zemljište ravničasto, a uz Dunav severno i južno od Batine močvarno, sa nadmorskom visinom od 80 do 243 metara, Belonjapastirskom gredom podeljeno je na veći južni i manji severni deo.

Operacija je trajala 23 dana i ima tri etape.

Prva etapa (7 — 14 nov.embra) obuhava pokušaj da se iz pokreta na širokom frontu zauzme mostobran na desnoj obali Dunava kod Batine i Apatina, i poveže u zajednički operativni mostobran.

Forsiranje Dunava počelo je, prvo na pomoćnom mestu prelaza, zapadno od Apatina, noću 6/7. novembra. Jedna ojačana četa 360. puka 74. divizije uspela je, malim gumenim čamcima, da se prebaci na desnu obalu Dunava kod Apatina, da bi se potom, u toku dana i noći, prebacila još dva bataljona, koji su uspeli da prošire mostobran na 2,5 lem

[402] Zajedno sa formacijskom i ojačanom artiljerijom 75. i 64. streljačkog korpusa, uoči forsiranja, na levoj obali Dunava na batinskom i apatinskom pravcu prikupljeno j 1.236 topovskih i minobacačkih cevi. Nemci su u tom trenutku, na sektoru 75. streljačkog korpusa, raspolagali sa svega 200 artiljerijskih oruđa.

po frontu i oko 3 km po dubini. Zajedno s bataljonima 360. puka prebacili su se i izviđački delovi 51. divizije. U isto vreme, dva bataljona 109. puka 74. divizije forsirali su Dunav severozapadno od Apatina i zauzeli manji mostobran.

Pojavu jedinica Crvene armije i NOVJ na ovom mestu Nemci su shvatili veoma ozbiljno i odmah su intervenisali snagama jačine oko dva ojačana bataljona iz sastava divizije „Brandenburg". Međutim, napad Nemaca tim snagama izvršen 8. novembra nije uspeo, kao ni u sledeća dva naredna dana. Kako Nemci u protivnapadu nisu uspeli da potisnu sovjetske jedinice, preduzeli su hitne mere za dovođenje pojačanja: 92. motorizovanu grenadirsku brigadu i 3. divizion 668. artiljerijskog puka iz sastava Artiljerijske grupe „Šnel" sa Sremskog fronta, a ubrzali su i dovođenje 13. SS izviđačkog bataljona iz rasformirane 13. SS divizije „Handžar", koji je iz istočne Bosne već bio u pokretu prema reci Dravi.[403]

Forsiranju Dunava glavnim snagama kod Batine prethodio je, noću 9/10. novembra, neopažen prelazak izviđačkih delova 12. brigade 51. divizije i 233. divizije, na dva mesta — severno i južno od Batine. Jedanaestog novembra, na prelazu kod Batine, uspeli su da se prebace na desnu obalu Dunava dva bataljona 12. brigade i dva bataljona 703. puka 233. divizije i da savladaju otpor neprijatelja i zauzmu Batinu, važan taktički čvor u sistemu odbrane neprijatelja. Zatim su napali nemačke položaje Draž i Zmajevac, pred kojima su zadržani. Na batinskom mostobranu našli su se 11/12. novembra tri bataljona 703. puka, dve čete 572. i dva bataljona (1. i 4) i omladinska četa 12. brigade — ukupno oko šest bataljona pešadije sa pešadijskim i protivtenkovskim naoružanjem. Oko podne 12. novembra 31. SS divizija, uz podršku tenkova i 20 jurišnih aviona, izvršila je protivnapad i do mraka potisla 12. brigadu i bataljone 233. divizije na zapadnu ivicu Batine. U toku noći, 12/13. novembra, na mostobran prebačeni su 5. bataljon 12. brigade i 2. bataljon 572. puka i druge jedinice. Tako su, 13. novembra ujutro, na mostobranu bila dva puka 233. streljačke divizije i gotovo cela 12. vojvođanska brigada. Ukupno uzev, angažovano je nepunih devet bataljona i 31 artiljerijsko oruđe za njihovu neposrednu podršku.

U toku noći 13/14. novembra na mostobran su prebačeni 5. bataljon 12. brigade i jedan bataljon 572. puka. Neprijatelj je 14. novembra ponovo pokušao da, uz podršku artiljerije i avijacije, povrati Batinu, ali sùXì®govi napadi odbijeni. Prelazak Dunava 12. brigade trajao je od

[403] Pored navedenih jedinica, u vremenu od 12. do 29. novembra, u sastav nemačkog 68. armijskog korpusa prebačeno je sa Sremskog fronta, iz Korpusne grupe „Kibler", još dvadesetak jedinica četnog, bataljonskog (divizionskog) i pukovskog sastava, među kojima su se nalazila i dva artiljerijska diviziona: 1. divizion 668. artiljerijskog puka i 505. SS artiljerijski divizion, kao i 1007. jurišni topovski (samohodni) artiljerijski divizion i više drugih manjih jedinica. Istovremeno je iz Istre i severoistočne Italije na batinski mostobran upućena 44. rajh grenadirska divizija. Nemačka vrhovna komanda izvršila je razgraničenja jedinica za dejstva u južnoj Mađarskoj: granica između Grupe armija „F" i Grupe armija „Jug" određena je pravcem Baja — Kapošvar — zapadna obala Blatnog jezer, a Komanda Jugoistoka je dobila zadatak da spreči dalje pokušaje prelaza jedinica Crvene armije i NOVJ preko Dunava i uništi iskrcane snage između Apatina i Batine.

il. do 14/15. novembra. Zbog talco sporog i dugotrajnog prelaska (tri dana i četiri noći), nije prebačeno dovoljno snaga i postignut kontinuitet pune borbene sposobnosti 51. divizije na mostobranu, niti je uspostavljeno dovoljno sadejstvo sa snagama sovjetske 233. divizije.

Druga etapa (15 — 2.4. novembra) obuhvata promene u početnom planu, pregrupisavanje snaga i povezivanje batinskog i apatinskog mostobrana u jedinstveni — operativni mostobran.

Zbog teških borbi, velikih gubitaka i minimalnih uspeha usled žestokog otpora Nemaca, Komandi 3. ukrajinskog fronta i Štabu 57. armije postalo je jasno tele 13. novembra da se sa snagama 75. streljačkog korpusa i njegovim prilično istrošenim divizijama prvog ešelona neće moći izvršiti postavljeni zadatak: proširiti i povezati mostobran kod Batine i Apatina i do 15. novembra dostići liniju Topolje — Kneževi Vinogradi — Belje, kako je prvobitno planirano i u zapovesti naređeno. Pošto 75. korpus više nije imao neangažovanih jedinicama osim 299. divizije, koja je obezbeđivala levi bole, Štab 57. armije naredio je uvođenje u borbu na batinslei mostobran drugog ešelona 57. armije — 64. korpusa, koji je prema prvobitnom planu trebalo da bude upotrebljen na sektoru Dunav — Selcče •— Mohač. Štabu 64. korpusa potčinjena je 233. divizija iz 75. streljačkog korpusa, koja je već bila angažovana u batinsleom mostobranu.

Zadatak 64. korpusa bio je da uvođenjem u borbu 73. gardijske divizije na levom krilu 233. divizije, s mostobrana koji je krajnjim naporima držala 12. vojvođanska brigada, produži prodor pravcem Batina — Zmajevac i do 15. novembra ovlada linijom Topolje — Kneževi Vinogradi. Svoju 19. i 113. diviziju, koje su se u tom trenutku nalazile u širem rejonu Sombora, trebalo je da uvede u borbu kao sledeće korpusne ešelone. Za smenjivanje iscrpljene i gotovo desetkovane 12. brigade Štab 51. divizije stavio je na raspolaganje svežu, dobro popunjenu i odmorenu 7. brigadu.

Predviđajući da će 64. korpus, pri pokušaju da proširi batinslei mostobran, naići na žilav otpor neprijatelja i da se on oko mostobrana već solidno utvrdio, Štab 57. armije ubrzao je privlačenje 9. artiljerijske divizije u rejon Bezdana. U ovom izmenjenom »planu 75. korpus, ojačan 236. divizijom iz rezerve 57. armije, a nešto kasnije i 8. brigadom 51. divizije, dobio je zadatak da se premesti na apatinslei pravac radi proširenja mostobrana. svoje 74. divizije i njegovog spajanja sa batinsleim mostobranom. Nakon "spajanja oba mostobrana, 75. korpus trebalo je da produži dejstva u pravcu Belog Manastira radi sadejstva sa glavnim snagama 57. armije u ovladavanju belomanastirsleom gredom i učvršćenju šireg prostora za razvoj ofanzive 3. ukrajinskog fronta kroz Mađarsku.

Ovakvim rasporedom i grupisanjem snaga i sredstava podrške stvoreni su realni uslovi za izmene brojčanog i tehničkog odnosa snaga u korist napadača. Preostalo je još da se takav odnos snaga postigne i u vazduhu, gde je neprijatelj u to vreme bio u prednosti, pa je zatraženo od 17. vazduhoplovne armije da uloži maksimalne napore i što pre pruži efikasnu podršku snagama na mostobranu. Potoni su se na oba međusobna privremeno razdvojena mostobrana kod Apatina, odnosno kod

Batine razvile vrlo teške borbe koje su najčešće vođene prsa u prsa i zahtevale znatno angažovanje snaga.""[4] U tim teškim borbama Batina je 19. novembra, ponovo cela zauzeta.

Štab 57. armije do 16. novembra postepeno je uveo u borbu oba korpusa: 64. i 75, dok je Štab 51. divizije angažovao 12. i 7. brigadu u borbama kod Batine, a 8. brigadu kod Apatina. Posle gubitka Batine i povlačenja na novu odbrambenu liniju, Štab nemačkog 68. korpusa bio je prisiljen da pređe u odbranu. Šestodnevni pokušaji da se likvidira batinski mostobran ostali su bez očekivanih rezultata.

Devetnaestog novembra težište napada 57 armije Crvene armije i jedinica 51. divizije na batinskom mostobranu bilo je na 73. i 2.33. diviziji prema Kneževim Vinogradima.

Uporedo sa razvojem ovih borbi, 18. novembra su Dunav severno od Apatina prešli delovi 236. divizije i 1. bataljon 8. brigade 51. divizije i krenuli ka Monjorošu i Aleksandrovom Dvorcu. Do 22. novembra prebačeni su i ostali delovi 236. divizije i 8. brigade, a idućeg dana, u opštem napadu svih prebačenih snaga, 73. divizija je u sadejstvu sa 51. divizijom zauzela Zmajevac, 8. brigada Monjoroš, a 233. divizija Draž.

Komandanti 64. i 75. korpusa uveli su u borbu 22. novembra svoje druge ešelone i, uz vatrenu pripremu iz oko 1.100 topovskih i minobacačkih cevi, preduzeli opšti napad za proboj nemačke odbrane i konačno spajanje oba mostobrana. U drugom ešelonu 64. korpusa nalazila se 113, a 75. korpusa 236. divizija.

Čim je uvedena u bormu i ne sačekavši završetak neuobičajeno duge i sistematske artiljerijske vatrene pripreme, 113. divizija pošla je energično napred u sadejstvu sa 19. divizijom, koja je u međuvremenu potpuno ovladala Gajićem i orijentisala se prema Topolju i Duboševici; 113. divizija koristi ovaj prodor i uspeh svog desnog suseda za obuhvat nemačke 44. divizije, koja je grčevito branila greben Belomanastirske kose. Kada je 113. divizija duboko zaobišla i pojavila se u rejonu artiljerijskih položaja, severoistočno od Podolja, otpor neprijatelja naglo je popustio.

U isto vreme, napadajući s fronta i sa južnih kosa Belomanastirske grede, 73. gardijska divizija uspela je da, uz sadejstvo i podršku svoje artiljerije i samohotki.. koje su ih pratile u stopu, probije utvrđenu neprijateljsku liniju odbrane na putu Draž — Zmajevac i ponovo podiđe koti 206 sa južne strane.

Ù "podne 22. novembra, dejstvujući u prvom ešelonu 75. korpusa, 8. brigada 51. divizije, posle ogorčenih četvorodnevnih borbi i natčovečanskih napora, probila je front divizije „Brandenburg" na apatinskom pravcu i produžila dejstvo prema Kneževim Vinogradima. Na njenom levom kriiu 74. i 236. divizija su zauzele Aleksandrov Dvorac i dejstvo usmerile u pravcu sela Lug i Grahovac, gde se, oslonjena na Mali Dunav,

[404] Pukovi 73. divizije i jedinice 7. brigade prelazili su preko Dunava 13. i 14. novembra i odmah sa skela i čamaca upućivani u prvu borbenu liniju da bi zadržali osvojeni mostobran. Do zore 16. novembra na mostobran su prebačeni preostali pešadijski i dr. borbeni delovi 233. i 73. divizije i 7. brigade.

Noću 16/17. novembra, preko pontonskog mosta, sa mostobrana je povučena 12., brigada i raspoređena u obližnja sela Kolut i Bački Breg radi odmora i popune.

nalazila druga odbrambena linija neprijatelja. Time se apatinski mostobran povećao na oko 10 km po širini i 5 km po dubini i približio batinskom na svega 2 km. To je ugrozilo bok i pozadinu neprijateljskih snaga na batinslcom mostobranu i doprinelo njihovom bržem povlačenju sa Belomanastirske kose.[405]

Nemački 68. korpus utrošivši sve rezerve, koristeći se manevarskim zemljištem, prešao je na vođenje zadržavajuće odbrane i traženje novih pojačanja. Međutim, prodor sovjetske 19, 113. i 73. gardijske divizije, 7. i 8. vojvođanske brigade i 75. korpusa prema liniji Vardarac — Kneževi Vinogradi potpuno je ugrozio krila i bokove 68. nemačlcog korpusa. U takvim uslovima, Štab 68. korpusa naredio je postupno povlačenje.

Izbijanjem 7. i 8. brigade 51. divizija pod Kneževe Vinogradi i povezivanjem unutrašnjih krila 64. i 75. korpusa, završena je i druga etapa batinslce operacije u kojoj je došlo do spajanja nekoliko manjih taktičkih mostobrana u jedan operativni sa kojeg su uvođene u borbu krupnije pešadijske i motomehanizovane snage. Bio je to ujedno završetak najdramatičnijih trenutaka na baranjskom mostobranu u kojem se izdržalo najteže, jer je svaki jači nemački protivnapad dovodio u pitanje celu batinsku operaciju.

Treća etapa (25. — 29. *novembra)* obuhvata uvođenje u borbu drugog ešelona 57. armije i dejstva 51. divizije za oslobođenje preostalog dela Baranje.

Ujutro 25. novembra u borbu je uveden 6. gardijski korpus u čijem se sastavu nalazila 10. i 20. gardijska streljačka divizija i mnogobrojna artiljerijska i minobacačka ojačanja 57. armije i 3. ukrajinskog fronta. Tako je ojačana 57. armija posle snažne artiljerijske pripreme probila tanki zastor delova 31. SS divizije i već 26. novembra uveče produžila dalje nastupanje. U stvorenu brešu uvedena je pokretna oklopno-motorizovana rezerva — 32. motomehanizovana brigada, koja je u sadejstvu sa 6. gardijskim korpusom nastavila gonjenje razbijenog neprijatelja u pravcu Pečuja i zauzela ga 29. novembra.[436]

Dole su jedinice 57. armije prodirale prema Pečuju i šiklošu, 51. divizija vodila je borbe za oslobođenje preostalog dela Baranje. Sedma brigada vodila je vrlo teške borbe oko Kn#|evih Vinograda i 27. novembra ga oslobodila. Osma brigada je zauzela Lüg, Grabovac i Vardarac. Nakon zauzimanja tih mesta brigade 51. divizije produžile su

[405] Iz borbe je izvučena, u desetodnevnim borbama gotovo prepolovljena, 233. divizija i zadržana u drugom ešelonu *64.* korpusa. Sa 12. brigadom 51. divizije, 233. divizija doživela je najteža iskušenja i na svojim plećima ponela glavni teret bitke za batinski mostobran.

Na apatinskom pravcu, istovremeno sa 8. brigadom 51. divizije, uvedena je u borbu 236. divizija iz rezerve 3. ukrajinskog fronta. Tako su se 22. novembra, pored četiri sovjetske i jedne divizije NOVJ, na oba mostobrana našle još dve sovjetske ili ukupno sedam pešadijslcih divizija i brojna artiljerija, nekoliko diviziona oklopnih samohodnih oruđa i nešto tenkova. Bile su to snage dovoljne za proboj novih odbrambenih položaja u Baranji i za izvršenje postavljenog zadatka — spajanje oba mostobrana. — Nikola Božić, n. d., str. 301—307, 313.

[406] Jedinice 4. gardijske armije su noću 24/25. novembra forsirale Dunav kod Mohača i 26. novembra zauzele ovaj grad spojivši se sa snagama 57. armije, čije su jedinice, u to vreme, prodirale prema Pečuju. — Nikola Božić, n. d., str. 386—392.

gonjenje neprijatelja prema Dravi. Izbijanjem 29. novembra 1944. na Dravu i oslobođenjem jugoslovenskog dela Baranje, završena je batinska operacija.

Prvog decembra 1944. Glavni štab Vojvodine naredio je 51. diviziji da zaposedne levu obalu Drave od Torjanaca do ušća u Dunav. Jedinice 51. divizije postigle su značajan uspeh i stekle veliko borbeno iskustvo, ali su pretrpele i teže gubitke."[107]

Zaključak. Forsiranje Dunava kod Batine i Apatina spada u red većih prelazaka preko velikih vodenih prepreka u drugom svetskom ratu. Istovremeno to je bila najsloženija operacija, ali koja nije bila najbolje pripremljena i izvedena. Najveći je prigovor što nisu odmah angažovane jače snage, osobito u prvom ešelonu i prvom talasu forsiranja, kao što je radila Crvena armija prilikom forsiranja Dnjepra, Dnjestra i drugih vodenih prepreka i imala je u tome veliko iskustvo.

Neosporno je da batinska operacija po svom karakteru, organizaciji pi-iprema i izuzetno teškim i složenim uslovima izvođenja, kao i po obostranom angažovanju snaga •— Crvene armije i NOVJ, s jedne, i nemačkih s druge strane, spada u red velikih i najtežih napadnih operacija. Nemačke snage na sektoru od Baje do ušća Drave u početku operacije iznosile su 30.000, a pri kraju više od 60.000 vojnika. Bile su to znatne, a u pojedinim etapama operacije i veoma jake nemačke snage. Tako su se u vremenu od 19. do 23. novembra, samo na batinskom mostobranu i na frontu širine 3 — 4 kilometra, između sela Draž i Zmajevca, nasuprot tri divizije Crvene armije i jedne brigade NOVJ, nalazile dve nemačke divizije i jedan oklopni grenadirski bataljon. Prema 1.000 artiljerijskih i minobacačkih cevi jedinica Crvene armije i NOVJ, Nemci su imali dva artiljerijska puka i više od 50 samohodnih topova i tenkova. Bila je to jedna od većih koncentracija artiljerijskih cevi i vojnika na jednom kilometru fronta u operacijama drugog svetskog rata.

Od 23 dana, koliko je trajala batinska operacija, baš zato što su u početku poslali slabe snage, prvih 18 dana i noći vođene su stalne žestoke borbe za prelaz preko Dunava i uspostavljanje operativnog mostobrana na odseku Batina — Apatin, sa kojeg je 51. divizija, zajedno sa jedinicama 57. armije, stvorila uslove za oslobođenje Baranje. U tom delu operacije

^.[407] Ukupni gubici 51. divizije iznose 1.456 izbačenih iz stroja boraca i starešina, od čeg£f jfe 416 poginulo, 850 ranjeno i 190 nestalih. Prema nepotpunim podacima, sovjetski gubici iznose 1.387 poginulih (25. X — 10. XII 1944) i više hiljada ranjenih.

Nemci su, takođe, pretrpeli teške gubitke. Divizija „Brandenburg" je u ovim borbama spala na svega 130 vojnika, dok se 31. SS divizija „Lombard" praktično raspala, pa su ostaci, pored drakonskih mera u toku borbi i masovnih streljanja, po kazni upućeni pešice na prostor Maribor — Celje. Mađarske jedinice su se uglavnom rasule.

Prema neproverenim podacima, neprijatelj je imao oko 2.500 poginulih i ranjenih i 140 zarobljenih vojnika i starešina. Zaplenjene su ili uništene velike količine ratnog materijala. — Jovan Vukotić, Borbena dejstva u savlađivanju vodenih prepreka u NOR-u 1941—1945, VIZ, Beograd 1983. str. 280—281; Nikola Božić, n. d., str. 457—501, 502—559; Sreta Savić, n. cl., str. 31—52. — Oslobodilački rat, knj. 2, str. 467—470. Zbornik NOR-a, tom I, knj. 8, dok. 144, 185, 192, 208; knj. 10, dok. 60, 61, 65. 171, 93.

obe su strane nastojale da ostvare cilj po cenu neograničenih žrtava i totalnog uništenja protivnika.

Da bi se zavarali Nemci, Štab 3. ukrajinskog fronta i Glavni štab NOV i Po Vojvodine odlučili su da, pre početka forsiranja, 51. divizija zaposedne levu obalu Dunava od Mohača do ušća Drave u Dunav i tako kod Nemaca stvori utisak da na tom delu Dunava nema Crvene armije. Taj postupak, po mišljenju sovjetskih vojnih stručnjaka, pokazao se opravdanim. Nemci su stvarno, izveštavali da se na levoj obali Dunava primećuju Titove jedinice, „ali to ne znači da se iza njih ne koncentrišu snage Rusa". 0 tim pripremama i operativnom maskiranju mesta prelaza, tadašnji komandant Glavnog štaba Vojvodine Košta Nađ kasnije je govorio: *„Niko ocl vojnika, pa. ni od laika ne bi mogao pomisliti da se kod. Batine uopšte može, vojnički rečeno, forsirati Dunav, jer smo mi morali da pređemo u ofanzivu sa ravnice i da napadnemo utvrđenja oko Batine, koja je na bregu i potpuno dominira bačkom ravnicom s druge strane Dunava".*

Kada pokušaj zamišljenog forsiranja Dunava „iz pokreta", na širokom frontu i na brzu reku, nije dao očekivane rezultate, koristeći dotadašnje uspehe, koji još nisu omogućavali razvoj krupnijih snaga na osvojenim mostobranima, trebalo je korigovati prvobitnu odluku i utvrđeni plan operacije. Rešenje je pronađeno u usmeravanju 75. korpusa na apatinslci mostobran i uvođenjem u borbu svežeg 64. korpusa na batinslcom mostobranu, gde je zbog veoma jakog otpora Nemaca i sporog prebacivanja narednih ešelona i naoružanja bio doveden u pitanje njegov dalji opstanak.

Iako je do izrnene plana batinske operacije i njegovog usklađivanja sa razvojem operativne situacije došlo u poslednjem i odlučujućem trenutku, kada je jedinicama 75. korpusa, razvučenim na frontu širokom 30 km i zaglibljenim u blatu Kazuka i Vrblja, ponestalo snage da izvrše postavljeni zadatak, poučan je primer kako se nije smelo to dogoditi i kako treba rešavati kritičnu situaciju na mostobranu. Koliko su na ovu izmenu uticale slabosti ispoljene u prvoj etapi batinske operacije, kada je cela operacija i organizacija njenog izvođenja ležala na Štabu 75. korpusa, koji se nije najbolje snašao, ne bi s^noglo sa sigurnošću reći. Činjenica da je tih slabosti bilo, naročito u organizaciji forsiranja i u njegovom izvođenju, kao i u sadejstvu rodova vojske i u upornom masiranju snaga 75. korpusa na oba mostobrana. Tek uvođenjem u borbu 6. gardijskog korpusa taj se odnos najpre izjednačio i polako, ali sigurno pomerao u "korist jedinica Crvene armije i NOVJ, i tada je tek kriza prebrođena i nastavljeno je gonjenje protivnika koji se za celo vreme operacije žilavo borio i čiji su Štabovi vešto iskoristili prednosti zemljišta i slabosti suprotne strane.

Oslobođenjem Baranje i izbijanjem jedinica 12. korpusa NOVJ na levu obalu Drave i njenim posedanjem sve do Barča, ugrožen je istureni nemački front u Sremu i stvorena operativna prednost za NOVJ i mogućnost udara u bok i pozadinu nemačkih snaga. Ta prednost još više je došla do izražaja stvaranjem tzv. virovitilcog mostobrana i neposrednim povezivanjem sa slobodnom teritorijom na desnoj obali Drave i sa jedinicama 6. i 10. korpusa NOVJ, a posle i prilikom proboja fronta u Sremu u aprilu 1945. godine.

BORBE ZA VIROVITIČKI MOSTOBRAN

(shema 66 i 67)

Borbe za virovitički mostobran čine posebnu operaciju od napadnih i odbrambenih dejstava jedinica 6, 10. i 12. korpusa, odnosno 3. armije NOVJ jačine 49.000 boraca protiv nemačkih i ustaško-domobranskih jedinica iz sastava 69. i 91. armijskog korpusa jačine 60.000 vojnika, koja je trajala od 8. decembra 1944. do 10. februara 1945. na području Podravine, Moslavine i zapadne Slavonije, s težištem na širem prostoru Virovitice.

U ofanzivnim dejstvima tokom novembra 1944. jedinice 6. i 10. korpusa NOVJ oslobodile su veliku teritoriju u Podravini i Slavoniji od Virovitice na istok do sela Moslavine i na severozapad do Koprivnice, i izbile na Dravu, dok se oslobođena teritorija protezala do železničke magistrale Zagreb — Beograd. Unutar tog prostora nalazili su se oslobođeni gradovi Slavonska Požega, Pakrac i Daruvar, kao i više drugih mesta u Daruvarskoj i Požeškoj kotlini. Ovim je nastao virovitički mostobran. Dejstva 6. i 10. korpusa bila su u operativnoj vezi s prodorom 12. korpusa kroz Baranju, koji je polovinom decembra sa 36. i 51. divizijom poseo levu obalu Drave od sela Zalate (Zaläta, u Mađarskoj) do ušća Drave u Dunav. Jedinice 3. ukrajinskog fronta Crvene armije, u svom nastupanju kroz južnu Mađarsku, dostigle su liniju Blatno jezero — Barč, koji su zauzele 6. decembra 1944. i oslobodile levu obalu Drave, čime su stvoreni uslovi za povezivanje s jedinicima NOVJ u Podravini.

Na osnovu ranije postignutog sporazuma između Vrhovnog štaba NOV i POJ i Komande 3. ukrajinskog fronta o zajedničkim dejstvima, a radi obezbeđenja levog krila 3. ukrajinskog fronta u Mađarskoj, 8. decembra prebačen je na virovitički mostobran jedan puk 233. divizije i rasporedio se na prostoru Virovitica — Pitomača. Glavni štab NOV i PO Vojvodine, 8. decembra, naredio je Štabu 16. divizije da prebaci snage preko Drave u Podravinu, zauzme selo Moslavinu i, preko Donjeg Miholjca, prodire na istok duž desne obale Drave.

Stvoreni virovitički mostobran, kao dubok džep u pozadini nemačkog fronta u Sremu, predstavljao je opasnost za nemačku komandu. Jedinice 6. korpusa koje su dejstvovale na prostoru između Osijeka, Đakova i Vinkovaca i čvrsto držale u blokadi Našice i Đakovo, povećale su njégov operativni značaj. Tim više što se između jedinica 6. korpusa u Slavoniji i 1. proleterskog korpusa u Sremu nalazio samo uski koridor širine oko 30 km koji su Nemci uporno branili. Slobodna teritorija u širem prostoru Virovitice dobila je ulogu mostobrana jedinicama NOVJ i Crvene armije na levoj obali Drave, sa koje se mogla ugroziti pozadina nemačkih snaga na Sremskom frontu. Uz to, ako bi došlo do spajanja 1. proleterskog i 6. korpusa i jačanjem virovitičkog mostobrana, čitava nemačka grupacija u Slavoniji bila bi ugrožena, a put prema Zagrebu otvoren.

Borbe za virovitički mostobran počele su 10. decembra 1944. napadom delova 1. kozačke divizije iz sastava 69. korpusa na jedinice 32. divizije 10. korpusa NOVJ u rejonu Koprivnice i napadom 16. divizije

12. korpusa NOVJ na ustaško-domobranska uporišta u selu Moslavinini Podravskoj i Viljevu, nastavljene za širenje i odbranu virovitičkog mostobrana, a završile su se napuštanjem odnosno likvidiranjem slobodne teritorije u šireni rejonu Virovitice i povlačenjem, 10. februara 1945. godine, 12. korpusa preko Drave u Mađarsku.

S obzirom na to kako su ih štabovi suprotnih strana — Vrhovni štab i Štab 3. armije NOVJ i nemačke Grupe armija „E" — planirali i usmeravali i kako su se odigrale borbe za virovitički mostobran, uočavaju se dve etape.

Prva etapa operacije (10. decembar 1944. — 26. januar 1945) obuhvata širenje i odbranu virovitičkog mostobrana od jedinica NOVJ, odnosno grupisanje nemačkih i ustašlco-domobranskih snaga za likvidaciju mostobrana.

Da bi ovladali virovitičkim mostobranom i otklonili opasnost od eventualnog prodora jedinica NOVJ i Crvene armije u dublju pozadinu svojih snaga na Sremskom frontu, Nemci su 10. decembra delovima 1. kozačlce konjičke divizije preduzeli nastupanje ka Koprivnici i, posle dvodnevnih borbi sa 1. zagorskom brigadom 32. divizije, uz osetne gubitke spojili se sa delovima u Koprivnici. U daljem prodoru prema Virovitici, Nemci su 14. decembra naišli na otpor 32. divizije koja je bila prinuđena da se u toku 20. decembra povuče. Zatim su delovi 1. lcozačke divizije i 1. ustaško-domobranske divizije napali u rejonu Kloštara Podravskog i brigadu „Pavlek Mihovil Miškin" i odbacili je u Grabovnicu, a noću 25/26. decembra potisli su i jedan sovjetski bataljon i divizion i bataljon brigade „Matija Gubec" iz rejona Pitomače u Spišić-Bukovice. Posle borbi od 28. do 30. decembra 32. divizija prinuđena je da se dalje povlači.[408] Zbog teške situacije kod 32. divizije, Štab 10. korpusa uputio je krajem decembra na taj odsele 33. diviziju (bez 1. brigade), sa zadatkom da dejstvuje u bok neprijatelja koji je nadirao prema Virovitici.

Kada je neprijatelj u drugoj polovini decembra prikupio i sredio snage koje su se povukle iz Bosne, on ih je skoncentrisao na prostoru Našice — Donji Miholjac i Osijek — Đakovo, odakle je preduzimao napade na 6. korpus koji su trajali čitav decembar.[409]

Prvog januara 1945. formirana je 3. armija^u"čiji su sastav ušle jedinice 12. korpusa (16, 36. i 51. divizija), a u operativnom pogledu pot-

408 Naročito su bile žestoke borbe za Kloštar, koji je branila 32. divizija. Nemci su to mesto zauzeli vi prvom naletu 20. decembra i tom prilikom poginulo je 106, ranjeno 83, a nestalo 12 pripadnika divizije. .Među poginulim nalazio se i Stevan Došen, komandant 2. brigade „Matija Gubec", dok su ranjeni Ivan Vulić, komandant 1. brigade „Braća Radić" i sva tri komandanta bataljona, Kao i Stjepan Lačan, politički komesar 3. brigade „Pavleka Mihovil Miškina" i dva komesara bataljona. •— Rade Bulat, Deseti korpus „Zagrebački", VIZ, Beograd 1985, str. 202—216, Sremski front 1944.—1945., str. 144.

409 Posebno su vođene žestoke borbe kada su Nemci 23. decembra preduzeli napad policijskim jedinicama i 15. ustaškom bojnom na Osječku brigadu 12. divizije u pravcu Levanjske Varoši. U borbama koje su trajale pet dana dolazilo je do vrlo oštrih sukoba, ali neprijatelj nije postigao značajniji uspeh, osim što je zauzeo to mesto. Poslednjeg dana borbi, 27. decembra, kod Levanjske Varoši poginuo je i komandant 12. divizije pukovnik Milan Stanivuković, koji je kasnije posmrtno proglašen za narodnog heroja Jugoslavije. — Zbornik NOR-a, tom V, knj. 36, dok. 108.

činjen 6. i 10. korpus, pa ie njeno ukupno brojno stanje iznosilo oko 49.000 boraca.[410]

Početkom 1945. godine na virovitičkom mostobranu našli su se 16. divizija 12. korpusa, jedan puk 233. divizije Crvene armije, 12. i 40. divizija 6. korpusa, kao i delovi 10. korpusa.

U prvoj polovini januara neprijatelj je i dalje nastojao, angažujući sve raspoložive snage, da ovlada Viroviticom. Novi pokušaj likvidacije mostobrana preduzeo je prvih dana januara na zapadnom sektoru virovitičkog mostobrana, sa glavnim udarom prema Špišić-Bukovici, koju je uspeo da zauzme i ugrozi Viroviticu, ali je protivnapadom jedinica 32. i 33. divizije ubrzo odbačen na polazne položaje. Nakon povlačenja neprijateljskih snaga iz Spišić-Bukovice jedinice 10. korpusa su zauzele nove položaje.

Na istočnom sektoru virovitičkog mostobrana neprijatelj je otpočeo sa napadima tek 3. januara na položaje 16. divizije, ali je protivnapadom odbačen. Zatim je 5. januara preduzeo novi napad, podržan sa oko 15 tenkova. U borbama koje su trajale do zore 6. januara, jedinice 16. divizije su zadržale neprijatelja.

Pošto su svi dotadašnji pokušaji neprijatelja da se probije na mostobran sa istoka od Našica i Donjeg Miholjca i sa zapada od Koprivnice ostali bez rezultata, on je i po drugi put pokušao da to učini sa južne strane usmerivši svoje glavne snage da nastupaju koncentrično prema Virovitici iz pravca Banova Jaruga, Bjelovar i Pitomača. Uočivši koncentraciju neprijateljskih snaga na području Bjelovara i Banove Jaruge, Stab 10. korpusa postavio je zadatak svim snagama da vode upornu odbranu i stvore potrebno vreme i prostor za prebacivanje na mostobran 12. korpusa iz Mađarske.

Na istočnom sektoru virovitičkog mostobrana, gde su se u odbrani nalazile jedinice 16. divizije, u vremenu od 11. do 16. januara ispoljena je samo obostrana izviđačka aktivnost. Tek 16. januara neprijatelj je preduzeo jači napod na jedinice 16. divizije i uspeo da ih potisne. Posle ovih

[410] *Treća armija,* pod komandom general-lajtnanta Koste Nada, političkog komesara pukovnika Branka Petričevića i načelnika štaba pukovnika Vukašina Subotića, imala je u svom sastavu 12. korpus. U operativnom pogledu bili su još potčinjeni 6. i 10. korpus. Njihov raspored i zadaci bili su sledeći:

12. korpus, pod komandom general-majora Glige Mandića i političkog komesara potpukovnika Jova Kapičića, imao je u svom sastavu 16, 36. i 51. diviziju, ukupne jačine oko 28.000 boraca.

6. korpus, pod komandom general-majora Veljka Kovačevića i političkog komesara pukovnika Otmara Kreačića, imao je u svom sastavu 12. i 40. udarnu diviziju, Artiljerijsku brigadu, Diljski i Požeški partizanski odreci i Diverzantski odred — ukupno oko 12.000 boraca.

10. korpus, pod komandom, general-majora Vladimira Maletića i političkog komesara pukovnika Ivana Šibla, imao je u svom sastavu 32. i 33. diviziju. U toku borbi za odbranu virovitičkog mostobrana 10. korpusu je bila potčinjena 40. divizija 6. korpusa, ojačana 4. brigadom (bez 1. i 2. bataljona) 12. divizije. Jačina korpusa bez jedinica koje su mu bile potčinjene u taktičkom pogldu iznosila je. cilco 9.000 boraca.

Operacijom za odbranu virovitičkog mostobrana rukovodio je Štab 3. armije, sa komandnim mestima u Barču i Virovitici. — Sremski front 1944—1945, str. 277—279.

öorbi, u kojima su obe strane imale velike gubitke, jedinice 16. divizije su zaposele odbrambene položaje na liniji r. Drava — Čađavica — Adolfovac — Crnac.[411]

Prema ranijoj odluci Vrhovnog štaba NOV i POJ da se, pored 16. divizije, na virovitički mostobran prebace preko Drave kod Barča 36. i 51. divizija 12. korpusa i dogovoru Štaba 3. armije sa Štabom 57. armije 3. ukrajinskog fronta i Štabom bugarske 1. armije da odbranu leve obale reke Drave, umesto 36. i 51. divizije, preuzmu bugarska 11. i 12. divizija, Štab 3. armije je 10. januara izdao naređenje štabovima 36. i 51. divizije za izvršenje smene.

Smena jedinica 36. i 51. divizije izvršena je od 11. do 13. januara. Tada se 36. divizija prebacila kod Barča na desnu obalu Drave i preko Virovitice produžila prema Spišić-Bukvici, gde je smenila 33. diviziju 10. korpusa. Pošto je predala položaje, 51. divizija je usiljenim maršem stigla u rejon Barča i prebacila se preko Drave kod Barča i izvršila pokret pravcem Virovitica •— Podravska Slatina, gde je u toku 20. januara preuzela položaje od jedinica 16. divizije.

Tako su 20. januara 1945. jedinice 3. armije bile grupisane:

•— *u zapadnom sektoru mostobrana* (u širem rejonu Virovitice) nalazile su se 36. divizija 12. korpusa, 40. divizija i 12. brigada 12. divizije 6. korpusa i 32. i 33. divizija lO.korpusa, dok su *se na istočnom sektoru mostobrana* prema Čađavici, vrlo branjenom neprijateljskom uporištu, nalazile 16. i 51. divizija 12. korpusa;

— *6. korpus* (bez 40. divizije i 12. brigade) nalazio se na najosetljivijim mestima u prostoru između zapadnog i istočnog sektora mostobrana.

Zbog veoma ozbiljne situacije na Sremskom frontu, gde su Nemci jakim snagama (četiri divizije) uz podršku tenkova izvršili 17. januara proboj položaja 1. armije na pravcu Sotin — Tovarnik, Vrhovni štab NOV i POJ je 18. januara naredio Štabu 3. armije da sa 16. i 51. divizijom preduzme ofanzivna dejstva prema Našicama i Donjem Miholjcu. Sutradan je Vrhovni štab ponovo naredio da se svim snagama ispolji što jači pritisak prema Našicama i Donjem Miholjcu, a da se* prema Bjelovaru i Pitomači ostave manje snage 10. i 6. korpusa. : .

Radi toga je Štab 3. armije naredio 16. i 51.' diviziji da napadnu neprijateljske snage u Čađavici i ovladaju levom obalom Novog dravskog kanala; jedinicama 6, korpusa (bez 40. divizije) da zatvore pravce od Našica i Durđenovca prema Feričancima i Zdencima, i da sadejstvuju s jedinicama 51. i 16. divizije; da jedinice 10. korpusa (32. i 33. divizija) 40. divizije 6. korpusa i 36. divizije 12. korpusa dejstvuju protiv nemačkih i ustaško-domobranskih snaga u rejonu Koprivnice i Bjelovara.

U borbama koje su vođene od 20. do kraja januara, prema Koprivnici i Bjelovaru, jedinice 10. korpusa NOVJ uspele su da odbace neprija-

[411] Petnaestog januara prebacila se preko Drave i u Slavoniju novoformirana 15. brigada „Šandor Petefi" (mađarska), koja je preuzela položaje 4. brigade na oclseku s. Predrijevo — Zdenci — Feričanci, a 4. brigada je preuzela položaje 1. brigade u rejonu sela Čađavice, dok je 1. brigada povučena na sređivanje i odmor. •— Sreta Savić, n. d., str. 63—67.

telja prema Pitomači, Garešnici i Velikom Grđevcu, dok su 16. i 51. divizija vodile veoma teške borbe oko Čađavice i na Novom dravskom kanalu.[412]

Jedinice 3. armije su 1. februara prešle u aktivnu odbranu, s tim šio je 51. divizija preuzela položaje 16. divizije, koja je povučena u korpusnu rezervnu na prostor Gornje Bazje — Suhopolje — Podravska Slatina — Budakovac. Do kraja januara virovitički mostobran su napustili delovi 233. streljačke divizije Crvene armije, tako da su na mostobranu ostale samo jedinice 3. armije. Dvanaesti korpus bio je u odbrani na istočnom i zapadnom delu mostobranske osnovice, 6. korpus na istočnom i južnom delu fronta Našice — Levanjska Varoš — južne padine Dilj-planine i Požeške gore, a 10. korpus je sa 32. divizijom orgamzovao odbranu slobodne teritorije Slavonije do levog krila 36. divizije.[413]

Druga etapa operacije (6 — 10. februara) obuhvata odbrambena borbena dejstva jedinica 3. armije za vreme nemačke napadne operacije „Vervolf" i povlačenje s mostobrana.

Pošto tokom decembra 1944. i u januaru 1945. nemačke i ustaško--domokranske jedinice nisu uspele da ovladaju dolinom Drave i likvidiraju mostobran na njenoj desnoj obali, nemačka Vrhovna komanda je donela odluku da se krajem januara i početkom februara izvede napad za likvidaciju virovitičkog mostobrana i uspostavljanje neprekidnog nemačkog fronta na Dravi. Trebalo je snažnim udarima sa istoka i zapada razbiti glavne snage 3. armije na virovitičkom mostobranu, a zatim posesti desnu obalu Drave i na njoj izgraditi stabilan front koji će obezbediti levi bok i pozadinu Grupe armija „E" na Sremskog frontu i u Bosni.

Za izvođenje ove operacije Nemci su angažovali 69. i 91. armijski korpus — oko šest divizija, jačine 60.000 vojnika, 50 tenkova i 200 artiljerijskih oruđa. Zadatak 91. korpusa bio je da napada sa istoka: glavnim snagama — 297. pešadijskom i 7. SS divizijom i 202. tenkovskim bataljonom, opštim pravcem Našice — Virovitica radi rasecanja snaga 3. armije i, posle spajanja sa snagama 69. korpusa u rejonu Virovitice, da likvidira mostobran južno od reke Drave, a pomoćnim snagama — delovima 7. SS divizije, iz rejona Slavonskog Broda, da prodire ka Kut-

[412] U januarskim dejstvima na virovitičkom mostobranu ceni se da su jedinice 3. armije izbacile iz stroja oko 7.000 nemačkih i kvislinških vojnika. Međutim, i gubici 3. armije bili su znatni: poginulo je 977, ranjeno 3.123 i nestalo 296 boraca. Najveće gubitke je imao 12. korpus: poginulih 654, ranjenih 1.792 i nestalih 192 borca, dok je najmanje gubitke imao 6. korpus: poginulih 145, ranjenih 489 i nestalih 61 borac.

413 Divizije su prešle u odbranu: 36. divizija na liniji r. Drava •— s. Čeršnjevica — Siječinca; 32. divizija Bogaz (k. 228) — Novaja (mlin); 40. divizija zapadna ivica šume Barna — Pavlovac i jedan bataljon Crni lug; 12. brigada 12. divizije na liniji Uljanik — Antunovac; 33. divizija, zapadno od 40. divizije, u rejonu Trnovitica, Dražica, St. Plošćica; 51. divizija na liniji r. Drava — Adolfovac — s. Zdenci; 12. divizija s. Feričanci — D. Motičina — Stari Zoljan, sa dva bataljona 4. brigade na liniji s. Ruševo — Pleternica; 16. divizija se nalazila u širem rejonu Suhopolja.

jevu i za sebe veže deo snage 3. armije.[414] Zadatak 69. korpusa bio je da napada sa zapada: glavnim snagama — Borbena grupa „Moškov" i 1. i 2. kozačka brigada pravcem Bjelovar — Virovitica, a pomoćnim — 7. ustaško-domobranska divizija, iz rejona Kapela — Batrina, da prodire ka Požeškoj kotlini i sadejstvuju s delovima 7. SS divizije.[415]

Napad nemačkih i ustaško-domobranskih jedinica počeo je 6. februara u 6.30 sati, uz snažnu podršku artiljerije i tenkova.[416] Jedinice 91. korpusa su u toku dana zauzele Feričance, Orahovicu i čačince, sutradan — 7. februara Mikleuš i Voćin, a 8. februara Podravsku Slatinu. Jedinice 69. korpusa zauzele su neke položaje na Bilo-gori, a u zoni odbrane 40. divizija zauzele su sela Velika Barna, Grubišno Polje, Velika Peratovica, Ivanovo Selo i Rastovac.

Uočivši opasnost od eventualnog spajanja napadnih klinova krilnih jedinica 69. i 91. korpusa, Štab 10. korpusa je hitno doveo 33. diviziju u rejon Malih i Velikih Bastaja da spreči dalji prodor jedinica 1. lcozač-lce brigade ka selu Pivnici. Na istočnom delu mostobrana jedinice 91. korpusa produžile su nadiranje prema Virovitici i u izvesnim momentima stvarale dramatične situacije.

[414] Nemački 91. armijski korpus, kojim je lcomandovao general-lajtnant Verner fon Erdmansdorf, imao je u svom sastavu Borbenu grupu „Fišer", 297. pešadijsku, 7. SS diviziju „Princ Eugen" i policijsku diviziju „Stefan" — ukupno oko 30.000 vojnika. Raspored i zadaci jedinica bili su sledeći:

— Borbena grupa „Fišer", kojom je lcomandovao general-major Adolf Fišer, imala je u svom sastavu delove 264. divizije, 11. puk 11. vazduhoplovno-pešadijske divizije, 18. policijski puk i 68. oklopni izviđački bataljon sa oko 20 tenkova. Njen zadatak je bio da iz rejona Čađavice prodire glavninom snaga preko sela Senkovac ka Podravskoj Slatini i na taj način sadejstvuje s 297. divizijom a slabijim snagama da prodire pravcem Noskovci — s. Sopje — s. Vaška, posedne obalu Drave i time štiti desni bok 91. korpusa.

—• 297. divizija, sa 202. tenkovskim bataljonom, imala je zadatak da iz rejona Đurđenovca prodire opštim pravcem Đurđenovac •— čačinci •— Podravska Slatina — Virovitica.

•— 7. SS divizija imala je zadatak da iz rejona Našica prodire pravcem Našica •— Orahovica •— Voćin •— Pivnica.

Komandno mesto 91. armijskog korpusa u pripremnom periodu nalazilo se u Đakovu, a u toku operacije u Našicama. — Sremski fron*» 1944—1945. str. 245—176.

[415] Nemački 69. korpus, kojim je komandovao general-lajtnant Helge Auleb, angažovao je 1. kozačku, 1. ustaško-domobransku jurišnu, 7. ustaško-domobransku gorsku diviziju i jurišnu brigadu „Jugoistok" — ukupno oko 30.000 vojnika. Raspored i zadaci jedinica bili su sledeći:

— 1. kozačka brigada dobila je zadatak da iz rejona Grubišno Polje napada opštim pravcem Grubišno Polje — Ivanovo Selo — Pivnica — Suhopolje, s tim da se u rejonu Pivnice spoji sa 7. SS divizijom.

— Borbena grupa „Moškov" (1. ustaško-domobranska jurišna divizija i 1. pukovija Pavelićevog telesnog zdruga) imala je zadatak da iz rejona Bjelovar •— Velika Pisanica napada grebenom Bilo-gore opštim pravcem Bačkovica — Vukosavljevica •—• špišić Bukovica •— Virovitica.

— 2. kozačka brigada i jurišna brigada „Jugoistok" imale su zadatak da iz rejona Đurđevac — Pitomača izvrše napad i prodru ka Virovitici i Barču i sadejstvuju s .91. armijskim korpusom u likvidaciji virovitičkog mostobrana.

Komandno mesto 69. korpusa nalazilo se u Zagrebu i Bjelovaru. — Sremski front 1944—1945., str. 276—277.

[416] Operacijom je rukovodio komandont Grupe armija „E" general-pukovnik Alelcsander Ler sa komandnog mesta u Novoj Gradiški, a njegov načelnik štaba bio je general-major Erik Šmit Rihberg. •— Sremski front 1944—1945, str. 7.

Ovakav razvoj situacije zabrinuo je Štab 3. armije pa je, u saglasnosti sa Vrhovnim štabom, izdao 8. februara naređenja štabovima korpusa u kojima je regulisao postupak u slučaju neprijateljskog napada, i to:

— da se 8/9. februara na levu obalu Drave prebaci sva vozeća artiljerija (osim brdske za koju su postojali tovarni konji) i sve vozeće komore i bolnice;

•—• da 36. divizija posedne uži mostobran na liniji Drava —• Neteča — Gornje Bazje — Dijelka — Drava i da ga brani po svaku cenu dok sve jedinice 12. korpusa ne pređu na levu obalu Drave;

— da se jedinice 16. i 51. divizije tokom dana 9. i noću 9/10. februara prebace na levu obalu Drave;

•— da 6. i 10. korpus ostanu i dalje u Slavoniji sa zadatkom da se zabace u pozadinu i na bokove nastupajućih kolona 69. i 91. korpusa, a zatim, osloncem na planinske masive Papuka i Psunja, dejstvuju na komunikacije •— 6. korpus od Đakova do Virovitice, a 10. korpus od Pakraca do Slavonske Požege.

Uz podršku artilerije i tenkova nemački korpusi su, 9. februara, ki enuli u koordiniran napad na frontu od Drave kod Pitomače pa preko istočnih obronaka Bilo-gore i istočno od Suhopolja pa sve do Drave kod Vašlce. Na svim pravcima napada vođene su lakše borbe sa zaštitnicama 12. korpusa, osim na pravcu Cabuna — Suhopolje —• Virovitica gde su posle oštrih borbi sa 16. divizijom zauzeli Viroviticu. Međutim, 7. SS divizija zadržana je dejstvima 12. divizije. U izvornom delu reke Ilove i na padinama Bilo-gore, jedinice 6. i 10. korpusa slomile su pokušaje jedinica 69. korpusa da probiju odbranu i da se spoje sa 7. SS divizijom.

Tada je počelo ubrzano povlačenje 12. korpusa i Osječke brigade 12. divizije ka užem mostobranu. Nemačka avijacija je pokušala da sruši pontonski most na Dravi kod Barca. I pored toga, jedinice 12. korpusa su noću 9/10. februara nastavile sa povlačenjem preko mosta i uredno i neometano prešle Dravu, posle čega je pontonski most rasklopljen i izvučen.[417] Osim 12. korpusa, preko mosta kod Barča prešle su na levu obalu Drave: Osječka brigada 12. divizije, evakuisani ranjenici 6. i 10. korpusa i više hiljada izbeglica iz Slavonije.

Jedinice 6. i 10. korpusa vodile su 9, 10. i 11. februara žestoke borbe sa jedinicama 7. SS divizije i 1. kozačke brigade i Borbene grupe „Mošlcov" na severnim padinama Papuka zapadno od Voćina i na istočnim padinama Bilo-gore. Zatim su se jedinice 10. korpusa povukle na prostoriju Končanica — Ribnjaci — Daruvar •— Badljevina, 12. divizija u rejon Velika — Kaptol — Vetovo, dok je 40. divizija angažovana da štiti slobodnu teritoriju frontom prema Banovoj Jaruzi i Okučanima, čime su završene borbe na virovitičkom mostobranu.[418]

[417] Nakon odmora i popune, 3. armija (16, 36. i 51. divizija) 23. februara posela je položaje, koje je do tada držala bugarska 1. armija, na levoj obali Drave i Dunava, od Torjanaca (na Dravi) do Plavna (na Dunavu).

[418] Gubici 3. armije za vreme obe etape operacije „Vukodlak", od 6. do 10. februara, iznosili su 347 poginulih, 656 ranjenih i 646 nestalih. Gubici 69. i 91. nemačkog korpusa procenjeni su na oko 3.500 mrtvih i ranjenih vojnika, podoficira i oficira. — Sremski front 1944—1945, str. 285.

Zaključak. Mada snage 6. i 10. korpusa i 3. armije na virovitičkom mostobranu nisu ostvarile značajniji operativni cilj, one su preko dva meseca za sebe vezivale pet do šest nemačkih i ustaško-domobranskih divizija, čime su olakšana dejstva 1. armije na Sremskom frontu i istovremeno štićen je levi bok 3. ukrajinskog fronta Crvene armije u Mađarskoj. Zbog borbi na virovitičkom mostobranu početak velike nemačke protivofanzive u Mađarskoj planiran za 20. februar odgođen je do 6. marta. Za jedinice NOVJ to je bila prva operacija koja je izvedena na nivou armije i u pozadini neprekidne linije fronta, čija je operativna zona —• područje Podravine, Moslavine i zapadne Slavonije — bila dužine (istok—zapad) oko 120, a širine (sever—jug) oko 80 km. Operacija je trajala 64 dana, a izvedena je u dve etape, sa operativnom pauzom između prve i druge etape 10 dana.

Karakteristike komandovanja čini učešće tri stepena operativnog nivoa, na koje su ispoljili značajan uticaj Vrhovni štab NOV i POJ i nemačka Vrhovna komanda oružanih snaga. Formiranjem 3. armije u trenutku najveće krize za jedinice NOVJ u odbrani virovitičkog mostobrana, čiji je štab preuzeo komandu nad sva tri korpusa, na najbolji način je osigurana uspešna koordinacija i sadejstvo jedinica NOVJ u daljim dejstvima u odbrani mostobrana. Štab 3. armije imao je olakšavajuću okolnost u tome što je odbranom zapadnog sektora mostobrana rukovodio preko Štaba 10. korpusa, a odbranom istočnog sektora preko Štaba 6. korpusa.

Odnos snaga (49.000 : 60.000) bio je u korist neprijatelja. Protivnik je kvalitativno bio superiorniji, jer jedinice NOVJ nisu imale dovoljno iskustva i veštine u vođenju borbi na ravničarskom zemljištu i protiv tenkova, bez značajnije podrške svoje, a uz žestoko dejstvo neprijateljske artiljerije. To je i prouzrokovalo obostrano relativno velike gubitke.

Najosetljiviji i najteži deo druge etape, pa i čitave operacije, jeste povlačenje 3. armije sa virovitičkog mostobrana, odnosno prebacivanje 12. korpusa na levu obalu Drave, koje je izvršio uspešno i u potpunom redu. To je bilo moguće zahvaljujući dobro organizovanim i izvedenim odstupnim marševima, uspešnim zaštitničkim borbama i dobroj organizaciji prebacivanja preko Drave. U odbrani virovitičkog mostobrana, zajedno sa jedinicama NOVJ, angažovan je i jedfffi puk 233. divizije Crvene armije, a glavnina te divizije od 8. decembra 1944. do 19. januara 1945. nije prešla Dravu.

MOSTARSKA OPERACIJA

(shema 68)

Mostarska operacija obuhvata napadna dejstva jedinica 8. korpusa i 29. divizije 2. korpusa NOVJ jačine oko 40.000 boraca protiv nemačkih i ustaško-domobranskih jedinica iz sastava nemačkog 21. brdskog armijskog korpusa i četnika jačine oko 20.000 vojnika, koja je vođena od 6. do 16. februara 1945, za oslobođenje Širokog Brijega, Nevesinja i Mostara.

Mostar sa Nevesinjem i Širokim Brijegom činio je za nemačke i ustaško-domobranske snage jedinstveno odbrambeno područje, šireg

vojnog i političko-ekonomskog značaja. Njegovim držanjem štitio se širi rejon Sarajeva a istovremeno je obezbeđivan i levi bok snaga Grupe armija „E" koje su se povlačile iz Sandžaka i dolinom reke Bosne prema Slavonskom Brodu. Postojala je i potreba da se što duže eksploatišu bogati hercegovački rudnici boksita i kamenog uglja.

Posle gubitka Dalmacije, Crne Gore i velikog dela Hercegovine, Komanda Grupe armija „E" odlučila je da područje Mostara organizuje za dužu odbranu; taj zadatak je poveren Štabu 21. brdskog armijskog korpusa u Sarajevu. On je za odbranu mostarskog područja angažovao 369. legionarsku pešadijsku i 9. ustaško-domobransku diviziju i druge manje jedinice, kao i četničku Nevesinjsku, Mostarsku i Trebinjsku brigadu, ukupno oko 20.000 vojnika.[419] Odbrana je organizovana po grupnom sistemu, objektima poljske fortifikacije, uz puno korišćenje starih austrougarskih tvrđava. Naročito su branjeni pravci koji od Širokog Brijega, Čapljine i Blagaja vode u Mostar, na kojima su postavljena mešovita minska polja i višeredne žičane prepreke.[420]

Do početka mostarske operacije, prema neprijateljskoj mostarskoj grupaciji bile su angažovane 29. hercegovačka i 9. dalmatinska divizija NOVJ.[421] Računajući da uskoro predstoji povlačenje na sever nemačkog 21. brdskog armijskog korpusa, uključujući i mostarsku grupaciju, koja je vršila pritisak prema Nevesinju, Buni i Blagaju, Štab 29. divizije planirao je da najpre zauzme Konjic, Ivan-sedlo i, eventualno, Ostrožac, preseče vezu mostarskoj grupaciji sa Sarajevom i time stvori uslove za napad radi oslobođenja Nevesinja i Mostara.

Dok su 11. i 14. hercegovačka brigada 29. divizije bile na maršu prema Konjicu, neprijatelj je pred mrak 27. januara sa oko 8.000 vojnika, čije su jezgro činili nemački 370. pešadijski puk i 9. ustaški zdrug, izvršio ispad iz rejona Mostara i Širokog Brijega prema Ljubuškom, Metkoviću i Čapljini. Pošto je postigao iznenađenje, probio je odbranu 9. dalmatinske divizije, razdvojio njene jedinice i odbacio glavninu prema Posušju i Imotskom a 4. brigadu pryo u Čapljinu, pa prema Vrgorcu. Do 29. januara neprijatelj je zauzeo Čitluk, Ljubuški i Čapljinu, porušio

419 Pored 369. i 9. divizije, na području Mostara nalazili su se ustaška „Crna legija", italijanski fašistički bataljon „San Marco", ustaška milicija, četnička Nevesinjska, Mostarska i Konjička brigada. Ukupno je bilo 30 bataljona, dva artiljerijska puka i nekoliko tenkova — oko 20.000 ljudi, ne računajući pojačanja koja. su tokom operacije stizala iz Sarajeva (359. puk 181. divizije, 48. brzi odred i Tvrđavlki bataljon).

Sve su ove snage bile pod komandom general-majora Georga Reineckea, komandanta nemačke 369. legionarske divizije, s tim što su na pojedinim odsecima fronta bili i u utvrđenim uporištima i većim objektima komandu imali isključivo nemački oficiri.

420 Postojala su dva odbrambena pojasa: spoljni, koji se protezao na 15 do 40 km od Mostara, od D. Zimlja, preko Nevesinja, Blagaja, Bune, Varde i Širokog Brijega na južne padine Čabulje, i drugi odbrambeni pojas, ili neposredna odbrana Mostara, 8 do 10 km od Mostara, koja se oslanjala na jake objekte Hum, Mikoljaču i Jastrebinku.

421 Štab 29. divizije sačinjavali su: komandant general-major Vlado Šegrt, politički komesar potpukovnik Vukašin Mićunović, načelnik štaba potpukovnik Drago Đukanović.

Štab 9. divizije sačinjavali su: komandant potpukovnik Ljubo Truta, politički komesar potpukovnik Andro Kovačević.

mostove na Neretvi u Metkoviću, Gabeli i Čapljini i time prisilio 29. diviziju da odustane od planiranog napada na Konjic.

Štab 29. divizije brzo je pregrupisao snage. Sa pravca Konjica vraćena je 14. brigada, a sve što se moglo skinuti s fronta upućeno je prema Čapljini. Do 31. januara na levoj obali Neretve, od Počitelja do sela Dračeva (kod Metkovića) prikupljeno je oko 3.000 boraca. Ta grupa je odmah pristupila forsiranju Neretve. Uspostavljeni su mostobrani u rejonu Gabele i Dretelja. Posle oštrih četvorodnevnih borbi mostobrani su spojeni i 3. februara oslobođena je Čapljina. Sutradan su oslobođeni Ljubuški i Čitluk, a 5. februara jedinice NOVJ izbile su na prvobitne položaje.

Čim je Vrhovni štab NOV i POJ saznao za ispad nemačkih i ustaških snaga prema Ljubuškom, Čapljini i Metkoviću, a imajući u vidu predstojeću ofanzivu za oslobođenje preostalog dela Jugoslavije, naredio je 3C januara Štabu 8. korpusa da najhitnije prebaci glavne snage u rejon Mostara, razbije tamošnju neprijateljsku grupaciju i oslobodi Mostar. Za izvršenje ovog zadatka sa 8. korpusom je sadejstvovala 29. hercegovačka divizija.

Da bi se glavne snage 8. korpusa, koje su se nalazile na odmoru u severnoj i srednjoj Dalmaciji, brzo prebacile u rejon Mostara, Oblasni NOO Dalmacije obustavio je celokupni saobraćaj u Dalmaciji i stavio na raspolaganje sva saobraćajna sredstva. Aktivirane su društveno-političke organizacije i ustanove, kao i stanovništvo. Zahvaljujući tome, Štab 8. korpusa je, u rekordnom roku — za četiri dana, izvršio koncentraciju svojih glavnih snaga (devet brigada) iz rejona Zadra, Knina, Drniša, Šibenika, Splita na područje Ljubuški, Imotski, Posušje, Kočerin. Zatim su, od 4. februara 1945, zauzeti polazni položaji za napad.[422]

Štab 8. korpusa[423] je planirao da operaciju izvede u dve etape, i to sledećim snagama:

[422] To je postignuto tako što je oblasni NOO za Dalmaciju 30. januara 1945. u 12 sati obustavio sav društveni i privatni saobraćaj u dalmatinskoj oblasti i na taj način oslobodio kopnene i pomorske komunikacije za v#jne transporte. Sve vrste transportnih sredstava (brodovi, železničke kompozEije., i kamioni) date su 8. korpusu radi prebacivanja jedinica iz severne i srednje. Dalmacije u širi rejon Mostara. Štab 8. korpusa još u toku januara grupisao je jedan broj transportnih siedstava i jedan broj kadrova i oformio auto-komandu 8. korpusa koja je bila, kako se to pokazalo, sposobna da u clatom momentu preuzme sav transport u dalmatinskoj oblasti i da g'a planski upotrebi radi prebacivanja jedinica 8. korpusa. Tako je:

•—• *19. divizija* sa prostorije Zadar, Zemunik, Tijesno prebačena brodovima, deo i kamionima, u Makarsku, a odatle kamionima na prostoriju Vrgorac — Ljubuški;

— *26. divizija* sa prostorije Šibenik, Trogir, Sinj prebačena je vozom do Splita, zatim brodovima do Gradeca, pa kamionima na prostoriju Vitina, Kočerin;

— *Artiljerijska brigada* delom je motorizovana, a 1. tenkovska brigada je izvršila marš sopstvenim sredstvima.

Za vreme izvođenja marša okupatorslco-kvislinška avijacija bila je neaktivna, jer su snage NOVJ imale prevlast u vazcluhu.

[423] Štab 8. korpusa sačinjavali su: komandant general-major Petar Drapšin, politički komesar pukovnik Boško Šiljegović, načelnik štaba potpukovnik Ante Biočić.

— *u prvoj etapi* da glavnim snagama (9. i 26. divizija, 1. tenkovska i Artiljerijska brigada) ovlada Širokim Brijegom, zatim obuhvati Mostar sa severne i zapadne strane, dejstvujući *26. divizijom* pravcem Posušje — Široki Brijeg — Mostar, a 9. *divizijom* pravcem Vitina — Buhovo — Široki Brijeg i na levom krilu 26. divizije, da bi sprečila intervenciju neprijatelja iz Mostara, angažovana je 2. dalmatinska brigada; pomoćnim snagama: *19. divizijom* (ojačanom 12. brigadom 29. divizije) napadajući pravcem Ljubuški — Čitluk — Varda — Mostar ovladati zonom između Mostarskog blata i Neretve i obuhvatiti Mostar s južne strane. Snage 29. *divizije* (ojačane 1. bataljonom 1. tenkovske brigade) imale su zadatak da ovladaju Nevesinjem, zatim, nastupajući pravcem Nevesinje — Blagaj •— Mostar i Ključi — Donje Zimlje •—• Bijelo Polje, da ovladaju neprijateljskim uporištima sa istočne strane;

— *u drugoj etapi* trebalo je izvršiti koncentrični napad na Mostar i sprečiti nemačkim i ustaško-domobranskim snagama povlačenje ka Sarajevu, kao i razbiti četničke snage. Težište napada je i dalje ostalo na 26. diviziji, koju je trebalo da podržavaju 1. tenkovska i Artiljerijska brigada. Ukupna jačina snaga oko 40.000 boraca. Vazduhoplovnu podršku trebalo je da vrše 1. i 2. eskadrila NOVJ sa aerodroma na Visu i u južnoj Italiji. Početak napada planiran je za 6. februar u 7 sati, posle artiljerijske pripreme.[424]

Operacijska zona na kojoj su izvođena borbena dejstva obuhvata prostoriju ograničenu linijom s. Zimlje — Nevesinje — Blagaj — Buna •— Varda (tt 331) — Široki Brijeg — južne padine pl. Čabulje, dužine oko 50 i širine oko 30 km. Operacija je trajala 11 dana.

Prva etapa mostarske operacije (6 •— 12. februar) obuhvata borbe za oslobođenje Širokog Brijega, Ljubuškog i Čitluka. U rejonu Široki Brijeg — Knežopolje nalazilo se oko 6.000 nemačkih i ustašlco-domobranskih vojnika iz 370. puka nemačke 369. legionarske divizije, 1. i 2. domobranska bojna, 2. ustaška bojna i druge jedinice. Najjače neprijateljske utvrđene otporne tačke u Širokom Brijegu bile su Samostan sa Gimnazijom, Duvanska stanica i Cigansko brdo.

Posle snažne artiljerijske i avijacijske pripreme, koja je trajala 15 minuta, 1, 11. i 12. dalmatinska i 1. tenkovska brigada krenule su u 7 sati 6. februara u napad. Na pravcu Kočerin — Široki Brijeg, gde su napadale 1. dalmatinska i 1. tenkovska brigada, postignut je izvestan uspeh, ali se u prvom napadu frontalno nije mogla probiti neprijateljska odbrana. Obuhvatili manevar 12. brigade 26. divizije i 2. i 3. brigade 9.

424 u mostarskoj operaciji angažovane su četiri divizije (9, 19. i 26. dalmatinska i 29. hercegovačka), ukupno 17 brigada (1. i 2. dalmatinska proleterska, 3, 4, 6, 11, 12, 13. i 14. dalmatinska, 3. prekomorska, 10, 11, 12, 13. i 14. hercegovačka, 1. tenkovska i Artiljerijska), ukupno 39.759 boraca i rukovodilaca, od kojih oko 1.700 drugarica (u sastavu 8. korpusa bilo je 32.389 boraca, od kojih 1.226 drugarica, a u sastavu 29. divizije 7.370 boraca). Naoružanje: 22.126 pušaka, 4.534 automata, 2095 raznih vrsta mitraljeza, 347 minobacača, 56 topova, 21 haubica, 40 protivtenkovskih topova i 90 protivtenkovskih pušaka, 34 protivavionska topa i 13 protivavionskih mitraljeza, 60 tenkova i 25 oldopnih automobila. Tu treba računati i 3. brigadu Bosansko-hercegovačke divizije KNOJ-a. — Mostarska operacija (Učesnici govore), VIZ, Beograd 1986, str. 20—23, 130, 197, 219, 293, 369—370, 391—392, 402—411, 452.

divizije dao je bolje rezultate. Ove snage su brzo izbile u rejon Knežopolja i odsekle odstupnicu neprijateljskim snagama prema Mostaru. Međutim, čim su Nemci saznali da im se grupacija u Širokom Brijegu našla u okruženju, oni su iz Mostara preko Jastrebinlce uputili u Široki Brijeg jedan bataljon. Iskoristivši slabost odbrane 2. dalmatinske proleterske brigade prema Mostaru, nemački bataljon sa ustašama probio se u rejon Knežopolja i spojio sa okruženim snagama u Širokom Brijegu. Jedinice 8. korpusa morale su odstupiti od Knežopolja, čime je propao najveći uspeh prvog dana napada.

Sutradan, 7. februara, obnovljen je napad. Plan dejstva ostao je isti, ali su u borbu uvedene sveže tenkovske i pešadijske snage, uglavnom i'ezerve. Sada je jače naglašen obuhvatili manevar u bližu pozadinu neprijatelja, jer se širi obuhvat oko Širokog Brijega nije mogao izvesti zbog teško prohodnog zemljišta i što je Mostarsko blato bilo pod vodom. Iz istih razloga nije bilo moguće u manevar uputiti ni tenkovske snage. One su i dalje napadale sa fronta, na vrhu klina proboja, na jako utvrđenu neprijateljsku odbranu sa mnogobrojnim minsko-eksplozivnim preprekama. Drugi napad 26. divizije sa 1, 11. i 12. brigadom, podržan tenkovima, na Široki Brijeg dao je bolje rezultate. Neprijatelj je sabijen na manji prostor i stavljen pod snažnu unakrsnu vatru pešadije, artiljerije i tenkova. Pošto nije mogao izdržati, on se uz osetne gubitke izvukao 7. februara i sutradan poseo drugu liniju odbrane na Mikuljači i Jastrebini.[425]

Za to vreme 19. divizija, ojačana 12. brigadom 29. divizije, napadom je čvrsto vezala za sebe neprijateljske snage južno od Mostara, između Mostarskog blata i Neretve. Na levoj obali Neretve, 11. brigada 29. divizije izvršila je snažan pritisak na Konjic, vezujući neprijateljske snage ovog garnizona, a 14. brigada je, čisteći teren od raznih četničkih grupa, prodrla u podnožje Veleža. U to vreme 10. i 13. brigada 29. divizije, sa jednim tenkovskim bataljonom i artiljerijskim divizionom, prikupljale su se radi napada na Nevesinje, Bunu i Blagaj.

Po zauzimanju Širokog Brijega goneći neprijatelja, snage 9, 19. i 26. divizije izbile su pred Mostar, •— na položaje pred Vartu, Mihuljiću, Jastrebinku, Vasinu kosu, Gradinu i Lukovaču. Q4 .8. do 12. februara vršeno je pregrupisavanje i priprema jedinica za napäd na Mostar. Za to vreme vođene su oštre borbe na pojedinim pravcima radi zauzimanja što povoljnijeg polaznog položaja za napad.

Druga etapa (13;-— 16. februara) obuhvata borbe za oslobođenje Mostara i Nevesinja i razbijanje neprijateljske mostarske grupacije, kao i gonjenje delova nemačke 369. i 9. ustaško-domobranske divizije prema Ivan-sedlu.

Štab 8. korpusa je nastojao da zatvori obruč oko neprijateljske grupacije, što je trebalo realizovati prodorom 9. i 29. divizije severno od Mostara. Međutim, s obzirom na to da su se na krilima nalazile manje snage, da je zemljište planinsko i da su se kod Drežnice pojavile nove

[425] U Širokom Brijegu 26. divizija imala je 105 mrtvih, 448 ranjenih, 49 nestalih — ukupno su 602 borca i rukovodioca izbačena iz stroja. Neprijateljski gubici u Širokom Brijegu iznosili su 719 poginulih i 104 zarobljena vojnika.

nemačke snage — 359. puk 181. divizije, ovaj manevar se nije mogao realizovati. Naročito velike teškoće imala je 29. divizija, jer je bila razvučena na frontu od Bune (na Neretvi), preko Nevesinja, sve do Konjica, i što je pred sobom imala jake nemačke, ustaške i četničke snage.

Napad glavnih snaga 8. korpusa prema Mostaru počeo je ujutro 13. februara snažnim udarom avijacije. U prvom ešelonu napadale su četiri, a u drugom dve brigade. Najteži zadatak imale su 11. i 12. dalmatinska brigada u proboju odbrane na Mikuljači i Jastrebinki. Do podne 12. brigada izvršila je svoj zadatak, probivši neprijateljsku odbranu na Jastrebinki i pojavivši se na zapadnim ivicama Mostarskog polja do samog Mostara. Levo od nje, 3. prekomorska brigada izbila je u rejon Mostarskog rudnika, ali nije uspela da učvrsti postignuti uspeh i vraćena je natrag. Velike teškoće imala je 11. brigada u napadu na jako utvrđenu Mikuljaču i Keveljaču. Tek uvođenjem dela svežih snaga iz 1. dalmatinske brigade, sadejstvom 12. brigade, podrškom tenkova, artiljerije i avijacije, osvojene su Mikuljača i Keveljača i otvoren put za Mostar. Uvoćtenjem u borbu delova 1. dalmatinske brigade prema Humu, krenulo je brže nastupanje 19. divizije. Ona je u noćnom napadu slomila jako utvrđeno uporište na Vardi i povezala se sa 26. divizijom u opštem napadu na Mostar. Oko 15 sati krenula je u napad i 13. hercegovačka brigada i u toku noći oslobodila Blagaj, zatim produžila prema Mostaru. Naveče, 13. februara, snage 8. korpusa našle su se na zapadnim i južnim ivicama grada, a 9. divizija je angažovana prema Drežnici i štitila je levi bok snaga u napadu na Mostar.

Ujutro 14. februara počeo je poslednji napad za oslobođenje Mostara. Posle snažne artiljerijske pripreme glavnina 26. divizije (1, 11. i 12. brigada sa 1. tenkovskom brigadom) krenula je na grad. U tom napadu tenkisti su napravili pravi podvig i veliko iznenađenje. Pošto su Nemci porušili cestu kod Žovnice i stavili je pod protivtenkovski udar, tenkisti su se spustili preko kamenitog i strmog terena u selo Ilici i spojili se ?a pešadijom.

Do podne 14. februara u Mostar su prodrli 12. brigada 26. divizije a posle i tenkovi, zatim 19. divizija, a nešto kasnije i 13. brigada 29. divizije. Brzim i energičnim dejstvom, uz svestranu pomoć stanovništva, oslobođen je zapadni deo grada i oko podne jedinice 12. brigade 26. divizije izbile su na desnu obalu Neretve kod mosta „Kralja Aleksandra" blizu hotela „Neretva" i stavile ga pod snažnu vatru. Posle kratke vatrene pripf'eme, oko 17 sati tenkovi i pešadija 12. i 1. brigade su u brzom naletu prešli most kod hotela „Neretva" i upali u istočni deo grada. Neprijatelj nije uspeo da poruši mostove, jer su u međuvremenu udarne grupe mostarskih ilegalaca, presekavši mrežu za paljenje, to onemogućile. Neprijateljska odbrana u istočnom delu grada je brzo razbijena. Naveće 14. februara Mostar je bio oslobođen.

Početni napad na Nevesinje, izveden od 9. do 11. februara, nije uspeo. Novi napad počeo je 13. februara. Obuhvatnim manevrom, uz sadejstvo tenkovske čete, i brzim noćnim prodorom u centar grada 10. brigada je oslobodila Nevesinje 14. februara u zoru. Neprijatelj je odstupio prema Bišini, gde su ga dočekali delovi 13. brigade i u sadejstvu sa 10. brigadom naneli mu teške gubitke. Uništen je skoro ceo jedan bataljon 396. puka 369. divizije. Ostali delovi 369. puka bili su prinuđeni

da ostave teško naoružanje i da se preko Podveleža povlače u pravcu D. i G. Zmilja.[426] Za to vreme snage 10. brigade zauzele su Busak, Blagaj i Bunu i produžile gonjenje neprijatelja ka Mostaru.

U rejonu Zimlja dva bataljona 14. hercegovačke brigade razbili su četničke i nemačke snage i probili se u dolinu Neretve, severno od Mostara, u rejon Bijelog Polja. Ali, bili su preslabi da spreče izvlačenje neprijateljskih snaga levom obalom Neretve. U rejonu Konjica 11. brigada je napadom vezala za sebe znatne neprijateljske snage i nije im dozvolila da se pojave u rejonu Mostara.

Mnogo veći uspeh mogao se postići da joj je sadejstvovala 17. krajiška brigada 10. divizije 5. korpusa, koja se nalazila oko Prozora.

Gotovo bez predaha i zastoja, odmah posle oslobođenja Mostara, nastavljeno je gonjenje razbijene 369. nemačke i 9. ustaško-domobranske divizije. Prva tri dana gonile su ih brigade 9. divizije i 1. brigada 26. divizije, a zatim jedinice 29. divizije, koje su već 20. februara oslobodle Jablanicu, 1. marta Ostrožac, 3. marta Konjic, a već 4. marta izbile na Ivan-sedlo. Oslobođenjem Drežnice 16. februara završena je mostarska operacija, a izbijanjem 29. divizije na Ivan-sedlo završene su borbe za oslobođenje Hercegovine, koje su počele u septembru 1944. godine.

Zaključak. U vremenu od 6. do 16. februara 8. korpus, sa tri divizije, 1. tenkovskom i Artiljerijskom brigadom i 29. divizijom 2. korpusa, razbio je neprijateljsku grupaciju na prostoru Široki Brijeg — Mostar — Nevesinje •—• Konjic i odbacio je prema Ivan-sedlu i Sarajevu.

Likvidiranjem neprijateljskih uporišta u dolini Neretve, pri čemu su neprijatelju naneseni značajni gubici,[427] završeno je oslobođenje Hercegovine i stvoreni potrebni operativni uslovi za dejstvo 8. korpusa i 29. divizije na sever bilo preko Ivan-sedla ka Sarajevu, bilo preko Prozora i Bugojna ka Banjaluci, odnosno na zapad ka Bihaću, i dalje ka Karlovcu, tj. u duhu plana Vrhovnog štaba NOV i POJ za izvođenje završne ofanzive za konačno oslobođenje preostalog dela Jugoslavije.

Ovakvim razvojem borbenih dejstava u dolini Neretve u prvoj polovini februara 1945. bio je u velikoj meri ugrožen levi bok nemačkih snaga Grupe armija „E" koje su se još uvek izvlačile, preko Sarajeva i Broda na sever. Zbog toga su Nemci 7. SS diviziji koja je bila predviđena da učestvuje u pripremnoj protivofanzivi protiv Crvene armije u

[426] Tako je nevesinjski garnizon, koji je pred napad imao oko 2.500 vojnika i starešina, gotovo potpuno uništen. Od toga je samo 230 izginulo u borbama za Nevesinje, dok je oko 1.000 uništeno u gonjenju. Oko 700 nemačkih vojnika probilo se do svojih jedinica u Bijelom Polju, Jablanici i Konjicu, a oko 150 milicionara razbežalo se, uglavnom, svojim kućama. — Danilo Komnenović i Muliarem Kreso, Dvadeset deveta hercegovačka divizija, VIZ, Beograd 1979, str. 446—451.

[427] Prema operativnom izveštaju Štaba 8. korpusa od 25. februara 1945, nemačko-kvislinške snage imale su u mostarskoj operaciji sledeće gubitke: poginulih 3.716 i zarobljenih 1.044 vojnika; zaplenjeno: 3 tenka 23 topa; 24 minobacača, 30 raznih mitraljeza, 173 puškomitraljeza, 1.900 pušaka i 34. kamiona.

Gubici NOVJ: 450 poginulih, 1.417 ranjenih i 336 nestalih. — Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944—1945, 459—473; Oslobodilački rat, knj. 2, 523—529; Manojlo Babić, Oklopne jedinice u NOR-u, Beograd 1968, str. 147—167; Mostarska operacija — Učesnici govore, str. 7—565. Nikola Anić, Mostarska operacija 1945, VIG 1/1975, str. 157—162.

Mađarskoj, krajem februara prebacili u rejon Sarajeva da spreči prodor snaga NOVJ iz doline Neretve ka Sarajevu i u dolini Bosne.

Prema tome, NOVJ je uspešnim završetkom mostarske operacije postigla krupan operativni uspeh kako u pogledu stvaranja uslova za dalja dejstva ovih snaga, tako i u pogledu prisiljavanja neprijatelja da remeti svoje planove i namere.

Mostarska operacija je izvedena u stilu savremene operacije, sa elementima koncentracije snaga, udarom na snažnu grupaciju neprijateljskih snaga i zatim gonjenjem. Učešće artiljerije, tenkova i avijacije bilo je veoma značajno i dobro sinhronizovano u toku cele operacije.

Koncentracija snaga 8. korpusa za mostarsku operaciju poučan je primer kako u takvoj operativnoj radnji treba koristiti sve raspoložive komunikacije i vrste transporta i kako se za to angažuju političke strukture NOP-a. Iako je vreme za dovođenje i pregrupisavanje snaga bilo kratko — oko 5 dana, a pešadijske jedinice bez motorizacije, putna mreža nerazvijena i porušena, a broj saobraćajnih sredstava minimalan, Štab 8. korpusa je, uz pomoć Oblasnog NOO-a i partijskog Oblasnog komiteta Dalmacije, uspeo da u vremenu od 30. januara do 4. februara preveze jedinice iz severne i srednje Dalmacije u rejone razvoja — Vrgorac, Ljubuški, Vitina, Korečin.

U mostarskoj operaciji jedinice 8. korpusa uspešno su koristile iskustva iz kninske operacije. Naime, sadejstvo između pešadije, tenkova i artiljerije bilo je mnogo bolje, iako se i ovde dešavalo da su pešadijske jedinice sporo nastupale i posedale položaje posle dejstva artiljerije, što je omogućilo Nemcima da dovlačenjem pojačanja ometu uspeh snaga NOVJ. Tenkovi su mnogo bolje korišćeni i sadejstvo sa njima bilo je sasvim dobro. Pešadija, pioniri i artiljerija činili su sve da im olakšaju pokret i dejstvo, talco da je njihova upotreba bila sasvim uspešna. Protivkolslca oruđa mnogo su bolje upotrebljena. Inžinjerijske jedinice su korisno upotrebljavane za čišćenje mina, opravku ceste i drugo. Obaveštajna služba, za razliku od njenog delovanja ranije, takođe je bila uspešna. Podaci obaveštajne službe kojima se raspolagalo pre napada umnogome su se podudarali sa stvarnim stanjem neprijatelja. To je rezultiralo, pored ostalog, iz odanosti stanovništva Mostara NOP-u. Naime, učešće stanovnika Mostara u operaciji ogleda se i u tome što su oni sprečili od uništenja mostove na Neretvi i držali su pod zaštitom pojedine objekte u gradu do dolaska jedinica NOVJ, što sve čini mostarsku operaciju tipičnom za NOR.

^Mostarska operacija je pripremljena na brzinu zbog situacije koja je tamo nastala neprijateljskim prodorom prema Metkoviću, pa se sve radilo po kraćem postupku. Stoga su se i pojavile neke operativne manjkavosti u početnom planu napada i što neprijateljska grupacija nije potpuno uništena, ali ona je tako poražena da više nije bila sposobna za izvršenje složenih zadataka.

Komandovanje u mostarskoj operaciji ima svoje specifičnosti koje se ogledaju u tome što Vrhovni štab NOV i POJ, odnosno maršal Tito, neposredno rukovodi, 8. korpusom i 29. divizijom,[428] što nije bio

[428] Nikola Anić, Tito u mostarskoj operaciji, Mostarska operacija •— Učesnici govore, str. 451—463.

slučaj u kninskoj operaciji, u kojoj je Vrhovni komandant preko Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske usmeravao rad 8. korpusa. Tako je rađeno sada verovatno iz razloga što se mostarska operacija vodila van matične teritorije 8 korpusa i na operativnom području 29. divizije, odnosno 2. korpusa koji je bio pod njegovom neposrednom komandom. Uz to, mostarska operacija je potpuno samostalna operacija i bilo je najbolje da sve snage budu pod jedinstvenom komandom, u ovom slučaju pod Vrhovnim štabom. Za izvođenje mostarske operacije Štab 8. korpusa i Štab 29. divizije dobili su od Vrhovnog štaba samo opšti zadatak, a plan za izvođenje izradio je i dejstva usmeravao Štab 8. korpusa, dok usklađivanje dejstava između jedinica 8. korpusa i 29. divizije vršeno je na bazi dogovora između komandanata ovih jedinica. No, i pored toga, mostarska operacija ima nivo jedne uspešno izvedene korpusne napadne operacije.

NEKE KARAKTERISTIKE OPERACIJA VOĐENIH U PERIODU JUL 1944 — FEBRUAR 1945.

Prodorom snaga NOVJ u Srbiji i njihovim zajedničkim operacijama sa 3. ukrajinskim frontom Crvene armije, koje su završene oslobođenjem Beograda, kao i operacijama izvedenim za oslobođenje Dalmacije, Makedonije, Vojvodine, Kosova, Crne Gore i Hercegovine — iz osnova je izmenjena strategijska situacija u Jugoslaviji i položaj jugoslovenskog ratišta. Nemačka Vrhovna komanda je bila prinuđena da svoj balkanski front formira nekoliko stotina kilometara zapadnije od prvobitno utvrđene linije Albanija — Skoplje — Đerdap orijentišući Grupu armija ,,E" na povlačenje mnogo dužim i geografski daleko nepovoljnijim pravcima preko Kosova, dolinom Zapadne Morave, preko Sandžaka, Crne Gore i Bosne, gde je sukcesivno tučena i narušavana njena sposobnost.

Za ovaj period NOR-a karakteristično je da su jedinice NOVJ, objedinjene u krupne operativno-strategijske grupacije, počele planirati i izvoditi operacije odlučujućih sudara po mestu, vren^enu i načinu kako im je najbolje odgovaralo. *U strategijskim okviffiHd^odnos prema teritoriji potpuno se izmenio. Ranije načelo da gubljenje jedne teritorije treba, ujedno, da znači stvaranje nove i veće, evoluiralo je u novi kvalitet definitivnog oslobođenja • i nenapuštanja oslobođene teritorije i njeno uvećano korišćenje* za-"potrebe oružane borbe u sudaru konačnih rešenja.

Prelazak na operacije odlučnih sudara, koliko god da se radilo o grupisanju krupnih snaga, još je bio uvod u definitivno razbijanje i istenvanje okupatora, što će risiediti početkom 1945. godine. Razbijanje ili definitivno uništenje neprijatelja na ćelom ratištu još se nije postavljalo kao neposredan i izvodljiv zadatak. Čak i presecanje ibarsko-zapadnomoravskog i bosanskog pravca i uništenje Grupe armija „E", koja se povlačila iz Grčke, ili njenog većeg dela, nije bilo realizovano niti je postavljeno kao cilj i imperativan zadatak NOVJ rt operacijama koje su izvedene od sredine 1944. godine.

Na primorskom vojištu cilj operacija NOVJ bio je da se osujeti povlačenje njemačkih snaga iz Albanije uz jadransku obalu i da se spreči

bilo kakvo iskrcavanje savezničkih snaga i njihovo povezivanje sa kontrarevolucijom, koja se mogućnost nije isključivala. Zatim je došlo do jačeg povezivanja jugoslovenskog ratišta i savezničkog fronta u Italiji, stvaranja još većih mogućnosti za prijem materijalno-tehničkih sredstava i oslobođenje jadranskih komunikacija. Stvaranje operacijske osnovice u Crnoj Gori, Hercegovim i Dalmaciji, pored ostalog, trebalo je da onemogući reakcionarnim snagama da se postave između jedinica NOVJ i savezničkih snaga i da se to stavi u pokret završnih operacija za oslobođenje Jugoslavije.

Operacije koje su izvedene u periodu od oktobra 1944. do februara 1945. imaju sledeće karakteristike.

Na prvom mestu, to je jedinstveno komandovanje u njihovoj pripremi, planiranju i izvođenju, naročito kada je reč o onim operacijama koje je sama izvodila NOVJ ili zajedno sa Crvenom armijom, dok je najviše teškoća bilo u operativnom radu sa bugarskim štabovima.

Brzo dovođenje i grupisanje snaga iz udaljenih rejona i sa više pravaca i njihovo smelo pregrupisavanje u toku izvođenja operacije u duhu nastale situacije, pri čemu je najviše karakterističan prodor u Srbiju i mostarska operacija.

Operacije imaju radikalne ciljeve: uništenje određenih nemačkih i drugih neprijateljskih grupacija, oslobođenje gradova i stvaranje većih oslobođenih teritorija. Naime, oslobođenje velikih gradova i njihovo držanje postao je primaran vojni i politički cilj operacije. U operaciji za oslobođenje grada sve više se angažuju političke strukture i stanovništvo, kao što je slučaj sa Beogradom, Skopljem i Mostarom.

U operacijama je prisutna primena raznovrsnih — kombinovanih oblika manevra kao što su: obuhvati, obilasci i udari jačih snaga iz pozadine protivnika; obilaznim i bočnim manevrom, osloncem na slobodnu teritoriju i snage ranije ubačene ili postojeće u pozadini neprijatelja, težilo se najpre brzim i energičnim dejstvima izbiti na odgovarajuću prostoriju — objekat u dubini, odseći odgovarajuće snage neprijatelja, okružiti ih, a zatim razbiti ili uništiti. U ovom periodu operacije su sve više sadržale manevar frontalnog udara i proboja jake neprijateljske odbrane, kao što je slučj u bogradskoj, nišlcoj, batinskoj, kninskoj i mostarskoj operaciji, i vođenje frontalnih dejstava, kao priprema za ono što će ubrzo dominirati na jugoslovenskom ratištu.

Opšti zadatak grupacija koje su izvodile operacije načelno je bio dosta dubok, a postavljeni cilj i osnovna zamisao pretpostavljenog štaba nisu dozvoljavali da se snage, odnosno napadna kolona angažuju u manjim borbama, gube vreme i dozvole protivniku da uoči narnere i ideju manevra, što je i razumljivo kada se imalo u vidu period NOR-a u kojem su operacije vođene.

U svim operacijama se težilo obezbediti preimućstvo nad protivnikom izborom oblika manevra, energičnim dejstvom, iznenađenjem, vcštim korišćenjem zemljišta i vremena, i drugim svojim prednostima kao i neizbežnim slabostima neprijatelja, a manje relativnom ili apsolutnom brojnom nadmoćnošću, posebno u tehnici. Međutim, u nekim operacijama (beogradska, kninska i mostarska) jedinice NOVJ bile su superiorne po kvantitetu i kvalitetu, pa su dosta brzo slamale neprijatelja i postigle krupne rezultate.

U operacijama koje je NOVJ izvodila zajedno sa Crvenom armijom dejstva su tekla bez ikakvih potresa i teškoća jer je vladalo potpuno jedinstvo pogleda i želja da se protivnik što brže i potpunije uništi. Tako nešto ne može se kazati za nišku i kosovsku operaciju i borbe u istočnoj Makedoniji, gde su učestvovali i delovi nove bugarske armije. U tim dejstvima bilo je dosta operativnih problema i teškoća, jer najveći deo bugarskih oficira i vojnika nije bio na vojnom i političkom nivou zadatka koji je dobio. Zapadni saveznici su samo delimično pomagali u operacijama na jadranskom vojištu, vodeći računa o svojim interesima na ovim prostorima.

Krajnji bilans borbi u drugoj polovini 1944. godine ogleda se i u oružanim snagama koje su neprekidno narastale, u ovom periodu više nego u bilo kojem prethodnom.

Na kraju 1944. godine NOV i POJ imala je sledeći sastav:

— *15 korpusa NOVJ.* Početkom 1944. godine bilo je devet korpusa, isto toliko je formirano tokom 1944. godine, tri su korpusa rasformirana (13. srpski, 16. makedonski i Bregalničko-strumički);

— *61 divizija NOVJ.* Prvog januara 1944. bilo je u sastavu NOVJ 28 divizija. Tokom godine formirane su 33 divizije, rasformirane su dve — 50. makedonska i Kumanovska divizija, tako da je ostalo 59 pešadijskih i knojevskih divizija. Ako se tome dodaju i dve vazduhoplovne divizije — 11. i 42, onda je 31. decembra 1944. u sastavu NOVJ bila 61 pešadijska, knojevslca i vazduhoplovna divizija;

— *248 pešadijskih, rodovskih i knojevskih brigada.* Početkom 1944 .godine u sastavu NOVJ bile su 103 brigade. Od početka januara do kraja decembra formirane su 182 pešadijske, rodovske i knojevske brigade, a 7 brigada je obnovljena. U istom tom vremenu rasformirane su 44 brigade, tako da je 31. decembra 1944. bilo 248 brigada;

— 7 *pukova, i* to jedan protivavionski, tri lovačka i tri jurišna vazduhoplovna puka.

— 52 *partizanska odreda.* Početkom godine bilo je 105 partizanskih odreda. Formirana su 142, ali je najveći broj rasformiran — 195, tako da su 31. decembra 1944. ostala samo 52 partizanski? odreda.

Ukupno su jedinice NOP-a u Jugoslaviji krajem 1944. godine imale oko 600.000 boraca.

Na jugoslovenskom ratištu, protiv NOV i POJ neprijatelj je krajem 1944. godine angažovao tri armije, 11 korpusa, odnosno 42 divizije,' od toga 24 nemačke, 3 mađarske i 15 divizija kvislinga i druge samostalne jedinice i snage kolaboracionista — ukupno oko 700.000 vojnika, od kojih je bilo pola miliona nemačkih.[429]

Ofanziva NOVJ, koja je počela u leto 1944. godine u istočnim delovima Jugoslavije, izvedena u obliku niza istovremenih i uzastopnih operacija, rezultirala je konačnim oslobođenjem Makedonije, Srbije, Kosova i Metohije, Dalmacije, Sandžaka i Vojvodine, osim jednog manjeg dela Srema i dela Bosne i Hercegovine. Nešto kasnije, mostarskom operacijom oslobođena je Hercegovina. Time su se bitno izmenili uslovi za

[429] Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, str. 456—458.

dalje vođenje rata. Svoj deo opšteg strategijskog fronta NOVJ je u Podunavlju čvrsto povezala sa levim krilom Crvene armije, a na jugu, preko Jadrana i dalje se održavala veza sa frontom zapadnih saveznika u Italiji, koji su bili na položajima na Toskanskim Apeninima.

OPERACIJE U ZAVRŠNOJ OFANZ1VI JUGOSLOVENSKE ARMIJE

OPERATIVNA SITUACIJA NA EVROPSKOM RATIŠTU

Početak 1945. godine označava završni period drugog svetskog rata, koji je po broju ljudskih žrtava i po razaranjima već dostigao nezapamćene razmere. U tu šestu godinu — završni period drugog svetskog rata, oružane snage Sovjetskog Saveza (11,556.000), Sjedinjenih Američkih Država (12,000.000) i Velike Britanije (4,982.000) ušle su sa oko 28 miliona ljudi pod oružjem i bile znatno nadmoćnije i u ljudskom i u tehničkom faktoru od oružanih snaga Nemačke (7,500.000) i Japana (5,365.000), koje su imale oko 13 miliona ljudi. Osim toga, oružane snage ostalih zemalja antifašističke koalicije, narodnooslobodilačlcih pokreta i pokreta otpora, brojale su oko 10 miliona ljudi.

Nadmoćnost saveznika posebno je došla do izražaja na glavnom — evropskom ratištu, posle neuspele protivofanzive Nemaca u Ardenima 1944/45. godine i kod Blatnog jezera u Mađarskoj u prvoj polovini marta 1945, u kojima je Hitler utrošio i poslednje operativno strategijske rezerve. Nemačka se nalazila u bezizlaznoj situaciji. Međutim, i pored takvog stanja, nemačka vlada i Vrhovna komanda su odlučile da nastave rat. Nemci su i dalje verovali u mogućnost rascepa u redovima saveznika i na toj pretpostavci gradili nadu da bi Nemačka u poslednjem trenutku mogla izbeći totalan poraz, zaključenjem separatnog mira.

Pritešnjene između četiri fronta: istočnog i zapadnog neposredno na svojini granicama, i u Italiji i Jugoslaviji, koji su se približavali granicama Trećeg Rajha, oružane snage Nemačke početkom 1945. godine bile su grupisane ovako (shema 69):

Na istočnom frontu Nemci su i dalje imali glavne snage (57,1% od celokupnog sastava) organizovane u četiri grupe armija: „Sever", „Centar", „A" i „Jug", sa ukupno 3,100.000 vojnika svrstanih u 14 armija i 185 divizija i 21 brigadu sa 28.500 artiljerijskih oruđa i minobacača, 3.950 tenkova i 1.960 aviona.

Na zapadnom frontu Nemci su imali tri grupe armija: „G", „B" i „H", sa ukupno 1,000.000 vojnika svrstanih u sedam armija, 77 divizija, sa 800 tenkova i 2.450 aviona.

Na frontu u Italiji Nemci su imali Grupu armija „C", sa ukupno 600.000 vojnika svrstanih u tri armije, 25 divizija, sa 200 tenkova, 60 aviona i oko 1.000 artiljerijskih oruđa.

Na frontu u Jugoslaviji Nemci su imali Grupu armija „E" (pod komandom general-pukovnika Aleksandra Lera) i deo Grupe armija „F" (pod komandom feldmaršala Maksimilijana Vajksa), ukupno oko 700.000 vojnika (oko 450.000 nemačkih i oko 250.000 kvislinšlcih vojnika), svrstanih u sedam korpusa, 45 divizija i znatan broj manjih jedinica.

Savezničke snage, nastupajući koncentrično prema Nemačkoj, početkom 1945. godine nalazile su se u sledećem rasporedu:

Na istočnom frontu Crvena armija je protiv Nemačke imala devet frontova: *1. i 2. pribaltički,* prema Grupi armija „Sever"; *3. beloruski* pod komandom generala Černjahovskog i 2. *beloruski* pod komandom maršala Rakosovskog, prema Grupi armija „Centar"; *1. beloruski* pod komandom maršala Zukova; *1. ukrajinski* pod komandom maršala Konjeva; *4. ukrajinski* pod komandom generala Petrova, prema Grupi armija „A"; 2. *ukrajinski* pod komandom maršala Malinovskog i 3. *ukrajinski front* pod komandom maršala Tolbuhina, prema nemačkoj Grupi armija „Jug" — ukupno više od 6,000.000 vojnika svrstanih u 74 armije (55 pešadijskih, 6 oklopnih i 13 vazduhoplovnih), odnosno oko 500 divizija, sa 2.993 raketna uređaja, 91.400 artiljerijskih oruđa i minobacača, 11.000 tenkova i samohodnih oruđa i 14.500 aviona.

Crvena armija je polovinom marta izbila na liniju: reka Odra (sa nekoliko mostobrana na njenoj levoj obali) — slovačke Rudne planine — Estergom — Blatno jezero — reka Drava, gde se pripremala za nanošenje odlučujućeg udara Nemačkoj: glavnim snagama (2. i 1. beloruski i 1. ukrajinski front) u pravcu Berlina, od koga se nalazila udaljena svega 100 km, a pomoćnim snagama (4, 2. i 3. ukrajinski front) prema Pragu i Beču.

Na zapadnom frontu saveznici su protiv Nemačke imali tri grupe armija: *6. grupu armija* (francuska 1. i američka 7. armija), pod komandom američkog generala Đevcrsa, *12. grupu armija* (američka 1. i 3. armija) pod komandom američkog generala Bredlija i *21. grupu armija* (kanadska 1, britanska 2 i američka 9. armija), pod komandom britanskog feldmaršala Montgomerija — ukupno 3,000.000 vojnika svrstanih u sedam armija, 71 diviziju, sa 4.500 tenkova i 15.000 aviona. Svim savezničkim snagama komandovao je američki general Ajzenhauer.

Zapadni saveznici izbili su krajem marta na reku Rajnu i, stvorivši mostobrane kod Remagena i Openhajna, pripremali se da nastave ofanzivu radi zauzimanja Rurske oblasti, a zatim da krenu ka Berlinu, u susret Crvenoj armiji.

Na frontu u Italiji saveznici su imali *15. grj^pu armija* (američka 5. i britanska 8. armija, pod komandom američkog^generala Klarka •— ukupno 1,500.000 ljudi (616.000 u sastavu američke 5. i britanske 8. armije) svrstanih u 24 divizije, sa oko 3.000 artiljerijskih oruđa, 3.100 tenkova i 5.000 aviona. Svim snagama u Sredozemlju komandovao je britanski feldmaršal Aleksandar.

Savezničke operacije u Italiji razvijale su se sporijim tempom. Čitavu zimu 1944/45. godine njihove snage stajale su pod nemačkom utvrđenom „Gotskom linijom" jezero Komakio — Bolonja — Toskanski Apenini. U toku marta anglo-američke snage su izvršile pripreme za odlučujuću ofanzivu radi proboja te linije i izbijanja u dolinu reke Po i daljeg nastupanja prema Austriji.[430]

Na frontu u Jugoslaviji Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije imala je oko 650.000 boraca.

430 Drugi svetski rat — Pregled ratnih operacija, V knj. VII, Beograd 1970, str. 9—20, 29—44.

REORGANIZACIJA NOV I POJ U JUGOSLOVENSKU ARMIJU I PLAN ZAVRŠNIH OPERACIJA ZA OSLOBOĐENJE JUGOSLAVIJE

(shema 70)

Nalazeći se na frontu između Dunava i Jadranskog mora, NOVJ, odnosno Jugoslovenska armija, samostalno je držala deo strategijskog obruča oko Nemačke, povezujući levo krilo Crvene armije u Mađarskoj i desno krilo anglo-američkih snaga u Italiji. Po broju vojnika na evropskom ratištu, u antifašističkoj koaliciji Jugoslovenska armija je bila četvrta — posle sovjetske, američke i britanske. Sa Crvenom armijom i zapadnim saveznicima jedino je Jugoslovenska armija imala samostalni deo strategijskog fronta u opštem poslednjem jurišu protiv nacističke Nemačke. Ona je to pravo sebi pribavila neravnopravnom, teškom četvorogodišnjom borbom protiv zajedničkih neprijatelja. Bila je potpuno samostalna, pod sopstvenom Vrhovnom komandom, koja je na najvišem nivou usklađivala borbena dejstva sa sovjetskom i anglo-američkim vrhovnim komandama. Prema tome, ona je operacijama za potpuno oslobođenje Jugoslavije istovremeno i neposredno učestvovala u odlučnoj savezničkoj ofanzivi protiv hitlerovske Nemačke.

Reorganizacija NOV i POJ u Jugoslovenska armiju. Uspostavljanjem čvrstog fronta prema zapadu bilo je omogućeno da se u istočnom delu Jugoslavije konsoliduje prostrana slobodna teritorija. Zapravo, dostignuti sistem narodne vlasti i vojnopozadinskih ustanova omogućavao je da se pristupi planskoj mobilizaciji ljudstva za popunu postojećih i formiranje novih jedinica, a poboljšani su i uslovi za njihovo snabdevanje materijalnim i tehničkim potrebama. U dotle oslobođenim delovima Jugoslavije izvršena je opšta mobilizacija, čime se brojno stanje NOVJ znatno povećalo. Sve je to omogućilo da se pristupi formiranju najviših strategijsko-operativnih formacija — armija.

Naredbom vrhovnog komandanta maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita 1. januara formirane su 1, 2. i 3. armija, a 2. marta 1945. i 4. armija. Prvog marta 1945. Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije preimenovana je u Jugoslovensku armiju, a Mornarica NOVJ u Jugoslovensku mornaricu. Vrhovni štab NOV i POJ reorganizovan je u Generalštab Jugoslovenske armije, kao neposredni organ Povereništva narodne odbrane za celokupne oružane snage.[431]

Formiranje armija i, uopšte, reorganizovanje NOV i POJ predstavlja završnu etapu u izgradnji vojne organizacije NOP-a Jugoslavije.

U domenu rukovođenja i komandovanja bitno je za dalje vođenje operacije bilo što je u Beogradu 7. marta 1945. formirana Privremena vlada DFJ, a dotadašnje Povereništvo za narodnu odbranu NKOJ preime-

[431] Prva armija formirana je od dotadašnjeg 1. proleterskog korpusa, 2. armija od Južne operativne grupe divizija — 14. korpus (23, 25. i 45. divizija) i 28. divizija, 3. armija od 12. korpusa, a 4. armija formirana je od 8, 11. i 7 korpusa.

Izvan sastava armija, pod komandom glavnih štabova Hrvatske i Slovenije, ostala su četiri korpusa (u Hrvatskoj — 4, 6, i 10. korpus i u Sloveniji 9. korpus), koji su i dalje dejstvovali u pozadini nemačkih snaga. Drugi, 3. i 5. korpus držali su deo fronta u Bosni, oko Sarajeva i Banjaluke. — Zbornik NOR-a, tom II, knj. 15, dok. 2, 3, 4, 137 i 141.

novano je u Ministarstvo za narodnu odbranu, kao organ vlade. Funkcije predsednika vlade, vrhovnog komandanta i ministra narodne odbrane sjedinjene su u ličnost maršala Josipa Broza Tita.

Pod neposrednom komandom Generalštaba bili su tada: glavni štabovi Srbije, Makedonije, Hrvatske i Slovenije, Operativni štab za Kosovo i Metohiju, štabovi 1, 2, 3. i 4. armije, 2, 3. i 5. korpusa, a od 17. marta do 24. aprila Operativni štab Grupe korpusa, Komanda Vazduhoplovstva, Štab Grupe vazduhoplovnih divizija, Komanda Jugoslovenske mornarice, Štab 4. operativne zone Slovenije (koji je kasnije ponovo potčinjen Glavnom štabu Slovenije), Korpus narodne odbrane Jugoslavije, Štab Gardijske brigade, Vojna akademija, Škola za više komandante, Štab Vojne baze u Bariju, zatim dve vojne misije kod savezničkih armija i druge samostalne jedinice.

Jugoslovenska armija imala je tada 52 divizije sa 222 brigade; Korpus narodne odbrane Jugoslavije sa 7 divizija, koje su činile 26 brigada, 2 vazduhoplovne divizije sa 3 lovačka i 3 jurišna puka, jedinice Mornarice i Rečne ratne fiotile — ukupne jačine oko 700.000 boraca.

Privremena vlada Demokratske Federativne Jugoslavije (DFJ) je u deklaraciji, koja je objavljena u martu 1945, pored ostalog, istakla da je njen glavni zadatak jačanje oružanih snaga i oslobođenje zemlje. Ubrzo su tu vladu priznali saveznici i mnoge druge neutralne zemlje.[432]

Reorganizacijom NOV i POJ u Jugoslovensku armiju i formiranjem vlade DFJ, bili su, uglavnom, stvoreni svi potrebni strategijski, materijalni i politički uslovi da Jugoslovenska armija u proleće 1945. godine pređe u izvođenje operacija za konačno oslobođenje preostalog dela Jugoslavije.

Krajem marta 1945. nemački front u Jugoslaviji protezao se linijom: desna obala Drave od Virovitice do njenog ušća u Dunav i dalje Dunavom do sela Mohovo (istočno od Vukovara) odakle je presecao Srem u visini Tovarnika i preko Bosutskih šuma izbijao na Savu. Južno od Save Nemci su držali mostobrane u rejonu Bijeljine i Brčkog, a i važnija uporišta u dolini Bosne sa Sarajevom, u dolini Vrbasa sa Banjalukom i u dolini Une sa Bihaćem. Odatle se front preko Lapca, Udbine i Gospića spuštao na more u visini Karlobaga! • .

Sve neprijateljske snage, osim 97. korpusa," pripadale su *Grupi armija „E"* pod komandom general-pulcovnika Lera, koji je 26. marta u Zagrebu primio Vrhovnu komandu Jugoistoka. Te snage, krajem marta, bile su rasporedenè na sledeći način:

— *15. kozački korpus* (1. i 2. kozačka divizija) na desnoj obali Drave od Virovitice do Čađavice;

— *91. armijski korpus* (11. poljska vazduhoplovna divizija, 104. lovačka divizija, Borbena grupa „Fišer" jačine četiri bataljona i Borbena grupa „Gajger" jačine nekoliko policijskih pukova), na desnoj obali Drave i Dunava od Čađavice do Dalja;

432 Veliki saveznici priznali su novu vladu i uputili u Beograd svoje ambasadore, i to: Velika Britanija 21. marta, Sovjetski Savez 20. marta i Sjedinjene Američke Države 31. marta 1945. godine. — Oslobodilački rat, knj. 2, str. 544—546 i 550.

— *34. armijski korpus* (22. i 41. pešadijska divizija, 963. tvrđavska brigada „Kloc" jačine pet bataljona, 3. i 12. ustaško-domobranska divizija i „Pučko-ustaški zdrug", u Sremu između Dunava i Save i u rejonu Bijeljine i Brčkog;

•— *21. brdski armijski korpus* (181. i 369. pešadijska i 7. SS divizija, 964. i 960. tvrđavska brigada, 8. 9. i 15. ustaško-domobranska divizija) na širem području Sarajeva i u dolini reke Bosne;

— 15. *brdski armijski korpus* (373. i 392. legionarska divizija, 1017. tvrđavska brigada, 10. i 11. ustaško-domobranska divizija) u dolini Une, u Lici, Gorskom kotaru i na morskoj obali;

•— 69. *rezervni armijski korpus* (pešadijska brigada „Piastun", jurišna brigada „Jugoistok" i Borbena grupa „Hameršmit" jačine dva puka) na Dravi od Virovitice do Ormoža, kod Kutine i na prostoriji Jastrebarsko — Karlovac. Glavninu snaga tog korpusa činile su ustaško--domobranske jedinice: 1. divizija u zapadnoj Slavoniji, 2. divizija na širem području Zagreba, 4. divizija na prostoru Bosanski Novi — Sisak — Petrinja, 5. divizija u rejonu Bjelovara, 6. divizija u rejonu Banjaluke, 7. divizija zapadno od Slavonskog broda, 13. divizija u rejonu Karlovca, 14. divizija duž železničke pruge Slavonski Brod — Zagreb, „Poglavnikov tjelesni zdrug" na prostoriji Zagreb — Bjelovar — Varaždin i ustaški „Brzi zdrug" u rejonu Zagreba;

•— 97. *armijski korpus* (188. i 237. divizija) na prostoru Istre i Slovenačlcog primorja, Na prostoru Istre nalazio se Srpski dobrovoljački korpus (ljotićevci) i četnička Dinarska divizija; u širem rejonu Maribora bila je 14. SS divizija, a na prostoru Koruške i Gorenjske 438. divizija za naročitu upotrebu i Rupnikovo domobranstvo;

—• *Štab mornarice „Jug"* sa 11. divizijom za osiguranje, sastava: 2. i 3. eslcortna flotila, 3. flotila torpednih čamaca, 6. flotila minolovaca, 6. flotila transportnih brodova, 6. divizion jurišnih čamaca, 9. flotila torpiljerki i 10. desantna flotila, na sektoru Kvarnerskog i Tršćanskog zaliva (Štab u Trstu). Ukupno više od 200 plovnih objekata, od čega 55 borbenih, trebalo je da brani obalu i otoke od Tržiča do Karlobaga;

— *Štab Grupe armija „E"* do kraja meseca marta nalazio se u Zagrebu.

Iz opisanog globalnog rasporeda vidi se da je odbrana nemačko-•lcvislinških snaga bila duboko ešalonisana na celokupnoj dubini vojišnog prostora. Na prvom pojasu strategijskog fronta bila je raspoređena 21 divizija, i to: 13 nemačkih i 8 ustašlco-domobranskih, 6 samostalnih brigada, a na drugom pojasu i dalje po dubini 23 divizije, 7 samostalnih brigada, Ljotićev dobrovoljački korpus, četnička Dinarska divizija, Rupnikovo domobranstvo i znatan broj drugih manjih jedinica.

Ukupne snage neprijatelja brojale su 44 divizije, 13 samostalnih brigada i 50 samostalnih pukova i druge manje kopnene, mornaričke i vazduhoplovne snage — ukupno oko 680.000 vojnika, sa preko 2.000 artiljerijskih oruđa, oko 50 tenkova i oklopnih kola i oko 70 aviona.[433]

[433] Od kojih 445.000 nemačkih, oko 150.000 ustaša i domobrana, oko 40.000 četnika, oko 12.000 Rupnikovih domobrana i oko 7.000 ostataka Nedićeve „oružane sile" pod imenom Srpski dobrovoljački korpus. — Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, str. 537.

Fortifikacijsko uređenje odbrane bilo je različito. U Sremu, između Dunava i Save, bila je izgrađena odbrambena utvrđena zona. Dalje, od Save pa do Jadranskog mora, nemačko-kvislinške jedinice nisu imale neprekidni front, već su samo jačim snagama posele uporišta na važnijim komunikacijskim čvorištima. Najjača uporišta bila su u širim rejonima: Bijeljina, Brčko, Gračanica, Gradačac, Sarajevo, Doboj, Banjaluka, Bosanski Novi, Bihać, Lapac i Gospić. Između njih se nalazilo više manjih uporišta za obezbeđenje komunikacija, sa manjim ili većim međuprostorima.

Radi stvaranja potrebne dubine za odbranu, nemačke trupe su. u zapadnom delu Jugoslavije posele veća naseljena mesta i izgradile više uzastopnih položaja. Najznačajniji i najbolje utvrđen bio je zaštitni položaj nazfan „Jugoistočni bedem", koji se protezao od Blatnog jezera do ušća Mure, zatim Dravom do Ormoža i dalje duž hrvatsko-slovenačke granice do Snežnika, odakle se dolinom Rečine spuštao na Jadransko more. Zaprečnim položajem na Savi severno od Krškog, a južno levom obalom reke Krke do Novog Mesta i dalje preko Ribnice do Cerkniške doline izgrađeno je više samostalnih otpornih tačaka. Između Snežnika i Rijeke, duž stare jugoslovensko-italijanske granice, još pre početka drugog svetskog rata, bile su izgrađene utvrđene linije sa stalnim fortifikacijskim objektima, koji su zatvarali pravce prema Istri i Trstu.

Pored toga, na Ćićariji je bila izgrađena odbrambena linija koju je trebalo posesti u slučaju iskrcavanja saveznika na delu obale od Trsta do Rijeke.

Radi odbrane Zagreba preduzete su mere da se oko njega u širokom luku izgradi tzv. Zvonimirova linija, koja bi se protezala od Drave, preko Koprivnice, Križevaca, Vrbovca, Dugog Sela do Karlovca. Međutim, zbog stalne aktivnosti snaga Jugoslovenske armije u pozadini nemačko-kvislinških snaga, radovi na toj liniji su samo ponegde tek bili započeti.[434]

Takvim svojim rasporedom i organizacijom odbrane u Jugoslaviji, nemačka *Grupa armija „E"* ujedno je obezbeđivala levi bok *Grupe armija „C"* u severnoj Italiji i desni bok *Grupe armtja '„Jug"* u zapadnoj Mađarskoj, kao i splet glavnih komunikacija u zapadnim oblastima Jugoslavije, za koje su ove grupacije bile vezane.

Plan završnih operacija Jugoslovenske armije (shema 71). Pripremajući ofanzivu za-konačno oslobođenje Jugoslavije, Vrhovni štab NOV i POJ preduzeo je početkom 1945. godine mere da se sa Sovjetskim Savezom, Sjedinjenim Američkim Državama i Velikom Britanijom i njihovim oružanim snagama u Mađarskoj i Italiji postigne sporazum o zonama dejstva i koordinaciji operacija.

Na sastancima održanim u Beogradu 21. i 24. februara 1945. maršal Tito je sa feldmaršalom Aleksandrom, komandantom savezničkih snaga za Sredozemlje, postigao odgovarajući sporazum za usklađivanje dejstava Jugoslovenske armije u završnim operacijama u Hrvatskoj, Slo-

«t Oslobodilački rat knj. 2, str. 547—548; Zbornik NOR-a, tom II, knj. 15. dok. 185.

veniji i Austriji.[435] Postignut je sporazum sa maršalom Tolbuhinom o sadejstvu 3. ukrajinskog fronta i 3. armije Jugoslovenske armije u operacijama u Mađarskoj, Podravini, Štajerskoj i Austriji.

Na savetovanju održanom od 26. februara do 2. marta 1945. godine kod vrhovnog komandanta maršala Tita u Beogradu, komandanti armija detaljno su upoznati sa planom ofanzive za konačno oslobođenje preostalog dela Jugoslavije. Tom prilikom utvrđeni su osnovni elementi plana operacija za proboj fronta u Sremu i Lici, kao i sa podelom zadataka i grupisanjem snaga.[436]

Pred Jugoslovensku armiju[437] Vrhovni komandant je postavio zadatak da u završnoj, prolećnoj ofanzivi:

a) oslobodi jugoslovenske narode na njihovoj celokupnoj etničkoj teritoriji zaključno sa Istrom, Slovenačkim primorjem i Koruškom i

b) okruži, prinudi na kapitulaciju ili uništi glavne snage okupatora i njegovih saradnika, koje su se u proleće 1945. godine zatekle na prostoru Zagreb — Maribor — Celovec — Trst.

Prema osnovnoj zamisli, predviđeno je da se grupisanim snagama probije front u Lici i Sremu, a zatim energičnim i smelim nadiranjem levog krila (4. armija) uz jadransku obalu ka Trstu, Soči i gornjem toku Drave i desnog krila (3. armija) dolinom Drave ka Koruškoj, uz istovremeno jake napade s fronta (ka liniji Zagreb — Karlovac i dalje ka Sloveniji) i uz maksimalno angažovanje snaga u pozadini neprijatelja, da se zatvori obruč oko okupatorskih i kvisljnških trupa u oblasti Julijskih Alpa i Karavanki i prisile na kapitulaciju.

Na osnovu takve zamisli jedinicama su postavljeni sledeći zadaci:

— *Četvrta armija*[m] sa devet divizija — 9, 19, 20. i 26, onda 11. korpus sa 13, 35. i 43. divizijom i 7. korpus sa 15. i 18. divizijom, 1. tenkovskom i Teškom artiljerijskom brigadom, ukupno oko 70.000 boraca, imala je zadatak da počne nastupati u pravcu Istre radi razbijanja neprijatelja na frontu u Lici i čišćenja celog prostora jugozapadno od linije Bihać -— Ogulin — Postojna — Gorica, uključivši otoke u severnom Jadranu, da izbije na Soču i prodre u Austriju.

— *Operativna grupa korpusa*[439] — 2, 3. i 5. korpus sa 3, 4, 10, 27, 29, 37, 38, 39. i 53. divizijom, ukupno 40.000 boraca — dobila je zadatak da osnovnim snagama likvidira neprijateljsku grupaciju na prostoriji

[435] Uroš Kostić, Oslobođenje Istre, Slovenačkog primorja i Trsta 1945. VII, Beograd 1978, str. 35—46; Zbornik NOR-a, tom XI, knj. 4, str. 921—951.

[436] Zbornik NOR-a, tom II, knj. 15, dok. 197 i 198.

[437] Kada je 1. januara 1945. počelo formiranje armija, u sastavu NOVJ bilo je 15 korpusa, a kad se 20, marta 1945. krenulo u završnu ofanzivu — bilo je 13 korpusa; na kraju rata ostalo je šest korpusa (3, 4, 7, 9, 10. i Korpus KNOJ-a). Najveći broj korpusa je rasformiran u završnoj ofanzivi JA (sedam korpusa: 2, 6, 5, 11, 12, 14. i 15). Štab 12. korpusa rasformiran je 29. marta; štabovi ostalih korpusa rasformirani su: 6. korpusa 21. aprila, 11. korpusa 23. aprila; 15. korpusa ?3. aprila; 14. korpusa početkom aprila; 2. korpusa 24. aprila, 5. korpusa 25. aprila. — Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, str. 478—479, 845—859.

[438] Pod komandom general-majora (odnosno general-lajtnanta) Petra Drapšina, pukovnika Boška Šiljegovića i general-majora Pavia Jakšića.

[439] Pod komandom general-majora Radovana Vukanovića, general-majora Siavka Rodića, pukovnika Pera Kosorića i potpukovnika Draga Đukanovića.

Sarajeva, a potom da sadejstvuje sa 2. armijom u uništavanju preostalih neprijateljskih uporišta u dolini reke Bosne, posle čega delom ulazi u njen sastav;

— *Druga armija*[m] — sastava 23, 25, 28. i 45. divizija, oko 58.000 boraca, imala je zadatak da očisti od neprijatelja dolinu reke Bosne, a zatim da nastupa ka Uni i Kupi, radi obezbeđenja operacije 4. armije i sadejstva sa 1. armijom u rejonu Zagreba;

— *Prva armija*[m] (sastava 10 divizija — 1, 2, 5, 6, U, 17. 21 i 22. divizija i 15. korpus sa 42. i 48. divizijom, 2. tenkovske brigade i druge, jedinice — ukupno 111.000 boraca) na frontu u Sremu i Semberiji i *3. armija*[m] (sastava 12. korpus sa 16, 36. i 51. divizijom, zatim 6. korpus sa 12. i 40. divizijom — ukupno 41.000 boraca), na frontu na Dravi od Donjeg Miholjca do 'Dalja, dobile su zadatak da, istovremeno sa operacijama 2. armije u istočnoj Bosni i dolini Bosne, dvostrukim desantom preko Save i Drave i frontalnim napadom 1. armije u Sremu, okruže i unište neprijateljsku grupaciju na Sremskom frontu i u donjem toku Drave, a zatim da nastave odlučno gonjenje neprijatelja u međurečju Save i Drave prema Zagrebu i Mariboru s tim da se 3. armija spoji kod Celovca sa 4. armijom.

— *Pomorska komanda severnog Jadrana,*[443] potčinjena Štabu 4. armije, imala je zadatak da svim svojim snagama i sredstvima direktno učestvuje u operacijama 4. armije zajedno sa kopnenim jedinicama (9. i 26. divizije) u desantima na otoke Pag, Rab, Krk, Lošinj i Cres, a potom na Istru. Ostale snage Jugoslovenske mornarice (60 naoružanih brodova, 16.000 boraca) štitile su obalu i obezbeđivale komunikacije i snabdevanje.

— *Grupa vazduhoplovnih diviizja,*[m] potčinjena Generalštabu Jugoslovenske armije, imala je zadatak da podržava dejstva 1. i 3. armije, dok su dejstva 4. armije podržavale 1. i 2. samostalna eskadrila. Ukupno je bilo 223 borbena aviona;

— *Snage u pozadini neprijatelja* pod komandom glavnih štabova Slovenije[445] i Hrvatske,[446] jačine 6 korpusa, 16 divizija, imale su zadatak da energično napadaju na uporišta i saobraćajne linije, onemoguće manevre, evakuaciju i dotur i tako olakšaju dejstwa- snagama koje napadaju s fronta.

[440] p$_{oc}$i komandom general-lajtnanta Koče Popovića, pukovnika Blaža Lompara i general-majora Ljuba Vučkovića.

[441] Pod komandom general-lajtnanta Peka Dapčevića, pukovnika Mijalka Todorovića i general-majora Milutina Morače.

[442] Pod komandom general-lajtnanta Koste Nađa, pukovnika Branka Petričevića i pukovnika Vukašina Subotića.

[443] Pod komandom majora Janeza Tomšiča, potpukovnika Branka Mamule i majora Ivana Ivanovića. Komandant JugosJpvenske mornarice bio je general-major Josip Černi, a politički komesar pukovnik Dragiša Ivanović.

[444] Pod komandom pukovnika Bože Lazarevića, potpukovnika Ljubomira Momčilovića i pukovnika Zdenka Ulepića. Štab Vazduhoplovstva JA sačinjavali. su: komandant general-major Franjo Pire, politički komesar potpukovnik Milan Simović.

[445] Komandant general-major Dušan Kveder, politički komesar Viktor Avbelj, načelnik štaba pukovnik Mile Kilibarda.

[4W] Komandant general-lajtnant Ivan Gošnjak, politički komesar Rade Žigić.

U istočnim, oslobođenim oblastima zemlje: u Srbiji, Makedoniji, Kosovu i Metohiji, nalazilo se sedam divizija: 24, 49. i 50. divizija — pod neposrednom komandom Generalštaba Jugoslovenske armije; 47. divizija' — pod komandom Glavnog štaba Srbije; 41. divizija — pod komandom Glavnog štaba Makedonije i 46. 52. divizija — pod komandom Operativnog štaba za Kosovo i Metohiju.

*Korpus narodne odbrane Jugoslavij*e[447] imao je sedam divizija, od kojih su dve (1. hrvatska i 2. slovenačka) dejstvovale u pozadini neprijateljskog fronta, a pet divizija (3. bosanska, 4. beogradska, 5. srpska, 7. vojvođanska i 8. makedonska) nalazilo se u središnjim i istočnim oslobođenim oblastima zemlje.

Od ukupno 61 divizije (52 pešadijske, 7 divizija KNOJ-a i 2 vazduhoplovne) u završnoj ofanzivi je angažovano 49, od kojih 33 divizije na frontu, 16 divizija u pozadini neprijatelja, dok se preostalih 12 divizija nalazilo u istočnim oblastima zemlje na čišćenju teritorije od ostataka razbijenih kvislinških i kontrarevolucionarnih oružanih formacija i na čuvanju granica nove Jugoslavije.

U zahvatu fronta, osim 33 divizije, bile su angažovane dve tenkovske, 24 artiljerijske, sedam inžinjerijskih, tri protivavionske, jedna konjička brigada i druge jedinice. Na zadatku podrške bile su angažovane dve vazduhoplovne divizije i dve samostalne vazduhoplovne eskadrile.

Jugoslovenska armija je. od naoružanja imala: 1.152 topa, 3.634 minobacača, 103 tenka, 11 oklopnih oruđa, 19.974 puškomitraljeza, 256 aviona, 251 brod itd. Njeno ukupno brojno stanje iznosilo je oko 700.000 boraca, od kojih je oko 60.000 angažovano u pozadini neprijatelja i oko 50.000 u sopstvenoj pozadini — istočnim oblastima zemlje.[448]

Ofanziva Jugoslovenske armije počela je 20. marta a završila se 15. maja 1945. Činilo ju je više međusobno povezanih i usklađenih napadnih i odbrambenih operacija, i to: *ličko-primorska, odbrambena operacija 9. korpusa,* zatim *sarajevska, sremsko-slavonska, riječko-tršćanska, karlovačka* i na kraju *operacija za okruženje i razoružanje nemačkih i kvislinških trupa* kod Zidanog Mosta, Celja, šoštanja, Slovengradeca, Dravograda i Pliberka.

LIČKO-PRIMORSKA OPERACIJA

(sheme 72, 73, 74)

Ličko-primorska operacija obuhvata napadna borbena dejstva jedinica jugoslovenske 4. armije i 4. korpusa Glavnog štaba Hrvatske, jačine oko 70,000 boraca protiv nemačkog 15. brdskog armijskog korpusa, jačine oko 40.000 vojnika, od 20. marta do 15. aprila 1945, za oslobođenje Like, Bihaća, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara.

[447] Komandant general-major Jovo Vukotić, politički komesar pukovnik Vlado Janić.

[448] Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, str. 536—537.

Front u Lici, širine oko 80 km, koji je išao linijom Kulen-Vakuf — Gornji Lapac — Udbina — Lički Osik — Gospić — Karlobag — otok Pag, držao je nemački 15. brdski armijski korpus i zatvarao pravce koji preko Bihaća i Slunja vode u dolinu Save, a preko Like, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara za Rijeku.

Snage 15. brdskog armijskog korpusa, pod komandom generala oklopnih jedinica Hansa Gustava Fena, bile su, uglavnom, podeljene na dve grupe:

— *istočnu grupu* (17 bataljona i 70 artiljerijskih oruđa) — 373. legionarska i 10. ustaško-domobranska divizija, koja je posela za odbranu zonu reka Una — Krbavsko polje — Prijeboj — Otoka;

— *zapadnu grupu (22* bataljona i 80 artiljerijskih oruđa) •— 392. legionarska i 11. tistaško-domobranska divizija, koja je posela za odbranu zonu selo Mekinjar — otok Pag — Senj — Ogulin.

Odbrana je organizovana po grupnom sistemu, sa nizom utvrđenih otpornih tačalca i razvučenim snagama sve do Novog i Ogulina.

Pod komandom Štaba 4. armije, u ličko-primorskoj operaciji angažovane su: 9, 19, 20. i 26. dalmatinska divizija, 11. korpus'*"[9] — 13. primorsko-goranska, 35. lička i 43. istarska divizija, 1. tenkovska, Artiljerijska, Inžinjerijska i Dopunska brigada i Pomorska komanda severnog Jadrana (Kvarnerski pomorski sastav i Kvarnerski odred mornaričke pešadije). Sadejstvovao je 4. korpus[450] sa 7. banijskom i 8. kordunaškom divizijom. Vazduhoplovnu podršku pružale su 1. i 2. lovačka eskadrila i saveznička avijacija iz sastava britanskog Balkanskog vazduhoplovstva (BAF), preko britanskog oficira za vezu pri Štabu 4. armije.

Četvrta armija je pred početak operacije imala oko 70.000 boraca i raspolagala sa 43 tenka, 181 topom, 605 minobacača, 3.735 puškomitraljeza i mitraljeza, 40.423 puške i 33 aviona.[451]

Planirajući ličko-primorslcu operaciju, Štab 4. armije je postavio pred svoje jedinice zadatak da u prvoj etapi, u sadejstvu sa snagama 4. korpusa Glavnog štaba Hrvatske, koji je iz pozadine sa severa napadao prema Prijeboju i Bihaću, razbiju i unište deo snaga 15. brdskog armijskog korpusa i ovladaju dolinom Une do Bihaća, Krbavskim poljem i Koreničkom kotlinom, i da se na severnim padiiwnà Plješevice spoje sa jedinicama 4. korpusa. Time bi se odvojile neprijateljske snage kod Bihaća od onih u Lici. Za izvršenje sledeće etape trebalo je pregrupisati snage 4. armije prema Gospiću, radi okruženja i uništenja neprijateljskih posada u Perušiću, Gospiću, Karlobagu i daljeg usmeravanja dejstva prema odseku Vrhovine, Otočac, Senj. Desni bok i pozadinu 4. armije trebalo je da obezbeđuje 4. korpus.

Za izvršenje prve etape Štab 4. armije angažovao je 19, 20. i 26. diviziju, 1. tenkovsku i Artiljerijsku brigadu, s tim da se glavni ridar usmeri na pravcu Gornji Lapac — Nebljusi, i to 26. i 20. divizijom,

[449] Štab 11. korpusa sačinjavali su: komandant general-major Mićun Šakić, politički komesar pukovnik Šime Balen, načelnik štaba pukovnik Mile Uzelac.

[450] Štab 4. korpusa sačinjavali su: komandant potpukovnik Miloš Šumonja, politički komesar pukovnik Veco Holjevac, načelnik Štaba potpukovnik Stanko Bjelajae.

[451] Uroš Kostić, n. d., str. 55—59.

glavninom artiljerije i oklopnih jedinica, a pomoćni, levim krilom na pravcu Udbina — Korenica, 19. divizijom, delom artiljerije i tenkova. Za obezbeđenje desnog boka trebalo je na desnu obalu Une uputiti 8. brigadu 20. divizije, koja bi dejstvovala ka Ripaču, a za obezbeđenje prema Gospiću predviđene su 13. divizija sa fronta i 35. divizija 11. korpusa iz pozadine.

U pripremi operacije jedinice su, od 15. do 18. marta, dovedene iz severne Dalmacije u polazne rejone, a od 18. do 20. marta izvršile su pokret ka polaznim položajima za napad. Zbog konfiguracije zemljišta, rasporeda i jačine neprijateljskih snaga, angažovanje jedinica moralo se vršiti razdvojeno, pa je 4. armija formirala operativni poredak u dve napadne kolone, a svaka kolona je imala poredak i dva ešelona.

Početak operacije planiran je za 20. mart u 06.00 sati, kako bi se što pre obezbedilo stizanje na Soču pre zapadnih saveznika. Predviđeno je da prva etapa operacije traje 8 do 10 dana, s tempom nastupanja od 4 do 5 km na dan.

Ličko-primorska. operacija vodila se u zoni Kulen-Vakuf, Plaški, Senj, Pag, i to na 80 km širine i oko 100 km dubine. Površina 8.000 km^2. Trajala je 27 dana i izvedena u dve etape.

Prva etapa (20 — 28. marta) obuhvata napadna dejstva za proboj fronta od Une do Mekinjara, razbijanje i uništenje istočne grupe 15. korpusa i ovladavanje dolinom Une do Bihaća, Krbavskim poljem i Koreničkom kotlinom, a zatim su uključene i borbe za oslobođenje Bihaća.

Posle snažne artiljerijske pripreme, gotovo sve jedinice 4. armije prešle su 20. marta u 6 sati u napad na neprijatelja na frontu između Une i Mekinjara (širina oko 35 km). Na glavnom pravcu udara, uz podršku 2. i 4. diviziona Artiljerijske brigade i 1. i 3. tenkovskog bataljona, 26. divizija probila je neprijateljsku odbranu na odseku Boričevac •— Gornji Lapac i u toku dana prodrla u Lapačko polje, zauzela donji Lapac, a narednog dana Nebljuse i izbila pred Drenovaču, a 8. brigada 20. divizije (kojom je bilo ojačana) prodrla je preko Martin-Broda i Vrtoča u Dobravsko. Levo od nje, 20. divizija probila je odbranu u rejonu Kuka i izbila na Plješevicu u rejon Malo Kamensko.

Na pomoćnom pravcu 19.. divizija je, uz podršku 1. i 3. diviziona Artiljerijske brigade i 2. i 4. tenkovskog bataljona, probila front na odseku Udbine — Mekinjar, ovladala Krbavskim poljem, zauzela Korenicu i kod Vrela 21. marta uspostavila vezu s 8. divizijom 4. korpusa, koja je sa severa nastupala u susret diviziji. Za to vreme 13. divizija izbila je na liniju Ljubovo — Vrebac i obezbeđivala levi bok glavnih snaga armije s. pravca Gospića i Perušića.

Tako su snage 4. armije uspešnim napadima i energičnim gonjenjem uz smelo angažovanje tenkova, samo za dva dana borbi probile i razbile neprijateljski front između Une i Gospića, ovladale Lapačkim poljem, prodrle oko 15 km u dubinu neprijateljskog rasporeda, presekle snage nemačkog 15. brdskog armijskog korpusa na dva dela i u sadejstvu sa 4. korpusom znatno dezorganizovale odbranu Bihaća. U stvari, jedinice 4. armije su za dva dana izvršile zadatke za koje je operacijskim planom bilo predviđeno deset dana, čime su stvorni uslovi da se pređe u napad i oslobodi Bihać.

Oslohoàenjè Bihaća (22 — 28. marta). Neprijateljske snage koje su se nalazile u Bihaću[452], snažnom uporištu u dolini Une, predstavljale su veliku opasnost za pozadinu i desni bok ,4. armije u toku njenog daljeg nastupanja ka severozapadu. Imajući to u vidu i koristeći povoljnu situaaciju na bojištu, nastalu posle prva dva dana borbi, Štab 4. armije odlučio je, uz saglasnost Generalštaba, iako početnim planom to nije bilo predviđeno, da produži napad, oslobodi Bihać i time ublaži opasnost sa te strane.

Za napad na Bihać nije izvršeno pregrupisavanje, već su jedinice koje su do tada bile orijentisane ka Bihaću, dobile zadatak da produže dejstva, i to: 26. divizija, ojačana 1. i 3. tenkovskim bataljonom i delom Artiljerijske brigade, iz rejona Nebljusi imala je zadatak da nastupa pravcem Nebljusi — Drenovača — Debeljača; 8. brigada 20. divizije pravcem Ripač — Pokoj. Snage 4. korpusa, 8. divizija iz rejona Baljevac — Papari da dejstvuje ka Bihaću i 7. divizija iz rejona Zlopolje — Turija pravcem Pokoj — Pritoka. Ostale snage 4. armije obezbeđivale su dejstva i vršile pripreme za napad prema Gospiću i Otočcu.

U borbama od 22. do 25. marta neprijatelj je potisnut ka Bihaću, a sa zapada i preko leve obale Une, čime je Bihać za neprijatelja bio skoro izgubljen, jer deo grada na desnoj obali sa Orljanima, Ribičkom glavicom i selom Čekrlije, gde se neprijatelj još zadržao, bio je okružen i izložen vatri jedinica 26. divizije i 4. korpusa. U toku 26. marta, 724. puk iz 104. lovačke divizije, nastupajući iz Ostrošca, prebacio se u Bihać, prinudivši delove 4. korpusa i 1. dalmatinsku brigadu da se povuku.

U toku 27. i noću 27/28. marta vođene su žestoke borbe. Tada su se Nemci povukli na položaje severoistočno od Bihaća, pošto su prethodno evakuisali oko 900 ranjenika. Osetivši povlačenje Nemaca, delovi 1. dalmatinske brigade prešli su 28. marta oko 5 sati na desnu obalu Une i oslobodili grad, a 3. prekomorska i 12. dalmatinska brigada izbile su na put Bihać — Grabež. •

Za vreme borbi u istočnoj Lici i za Bihać, 43, divizija dejstvovala je na komunikacijama Senj — Ogulin — Generalski Stol i Senj — Sušak. Dok se dovršavala likvidacija neprijateljskog otpora u Bihaću došlo je do sukoba i sa ostalim neprijateljskim snagama Kfrje su pošle u pomoć okruženom garnizonu. Kolonu koja je nastupala od Perušića i Ličkog Osika ka Bihaću sačekala je 13. divizija, ojačana 5. dalmatinskom brigadom, na liniji Kuzmanovača — Čardak — Ljubovo i uz znatne gubitke odbacila je natrag dokr'su jedinice 35. divizije još ranije odbacile kolonu koja je pokušala da se od Ramijana probije ka Korenici. Pred neprijatelja koji je pokušao da interveniše kod Karlovca upućena je najpre 3. brigada, a zatim i 1. brigada 8. divizije, kao i 14. brigada 19. divizije, ojačana 2. tenkovskim bataljonom i artiljerijskim divizionom. U žestokom sukobu južno od Slunja ta neprijateljska kolona bila je zaustavljena i prisiljena na povlačenje.

[452] Bihać su držali delovi 373. legionarske divizije i Borbena grupa „Kanakfus", a u širi rejon Bihaća počeli su da pristižu i delovi nemačke 104. lovačke divizije. Prilaz gradu neprijatelj je branio na polukružnoj liniji Drenovača — Hrastnik — Zavalje — Vrkašić — Turija — Brekovica, koja je ranije uređena za odbranu.

Oslobođenjem Bihaća uspešno je završena prva etapa ličko-primorske operacije. Jedinice 4. armije nastavile su sa pregrupisavanjem za drugu etapu, a 4. korpus preuzeo je odsele odbrane prema Bosanskoj Krupi.

U vremenu od 20. do 28. marta, tj. za devet dana napadnih dejstava, jedinice 4 .armije, uz sadejstvo 4. korpusa, oslobodile su istočnu Liku i razbile 373. legionarsku i 10. ustaško-domobransku diviziju. Znatan deo naoružanja ovih divizija sa centralnim skladištem 15. brdskog armijskog korpusa pao je u ruke 4. armije. Pored ostalog, zaplenjeno je ili uništeno 60 topova i 120 kamiona.[453]

Druga etapa (29. marta •—• 15. *aprila)* obuhvata pregrupisavanje snaga prema Gospiću, napad i razbijanje neprijateljskih snaga na liniji Perušić — Gospić — Karlobag— otok Pag, i borbe po dubini cio izbijanja na liniju Delnice — Lokve — Kraljevica — otok Rab. Ispred 4. armije u odbrani su se nalazile 392. legionarska i l i. ustaško-domobranska divizija. U pokretu je iz Istre bila glavnina nemačke 237. divizije, koja je početkom aprila izbila na liniju Kraljevica — Lokve.

Štab nemačkog 15. korpusa nadao se da će izbeći uništenje svojih snaga ako čvrsto brani garnizone Perušić, Lički Osik, Gospić, Karlobag i druge. Radi toga je naredio da se položaji fortifikacijski što više ojačaju bodljikavom žicom i minskim poljima, a naročito da se jako utvrdi i do krajnjih granica brane Lički Osik i Gospić na frontu, te Vratnik i Senj po dubini. Sa svoja dva puka — 846. i 847. pešadijskim i uz pomoć 392. artiljerijskog puka, komandant nemačke 392. divizije držao je položaje kod Ramljana, Otočca, Perušića i Ličkog Osika, dok je Gospić držala 11. ustaško-domobranska divizija. Pred 4. armijom tada su se nalazila 22 neprijateljska bataljona, sa 80 artiljerijskih oruđa, ukupno oko 20.000 vojnika.

Dok je neprijatelj strahovao da će se 4. armija pojaviti na pravcu Karlovac — Zagreb, ona je vršila grupisanje snaga za napad na Gospić, sa ciljem da posle likvidacije neprijatelja u njemu produži energično nastupanje u pravcu Otočac — Senj — Rijeka. Zapravo, u skladu sa narednim zadatkom, glavnina 4. armije — 9, 13, 19, 20. i 26. divizija je od 29. marta do 3. aprila izvršila pregrupisavanje i zauzela položaje za napad ispred Gospića, Ličkog Osika i Perušića.

Severno od Bihaća ostavljen je 4. korpus da vodi borbu sa nemačkom 104. lovačkom divizijom, koja je posle pada Bihaća krenula preko Ličkog Petrovog Sela i Slunja u pravcu Karlovca. Usmeravanje 104. divizije ka Karlovcu proisteklo je iz uverenja Komande Grupe armija „E" da će 4. armija, koristeći se širokim otvorom između Bihaća i Gospića, usmeriti svoja dejstva u pravcu Karlovca i dalje ka Zagrebu. Polazeći od takve pretpostavke Nemci su nastojali da u oblasti Karlovca prikùpe jače snage sa kojima bi se mogli suprotstaviti 4. armiji i obezbediti Zagreb od napada sa juga.

[453] Od 20. do 28. marta neprijatelj je pred frontom 4. armije imao 5.616 poginulih, 6.949 ranjenih i 2.905 zarobljenih. Za to vreme 4. armija imala je 402 poginula, 1.388 ranjenih i 48 nestalih, izgubila je 8 tenkova, 7 tenkova je bilo oštećeno; uništena su 2 oklopna automobila. Četvrti korpus imao je 145 mrtvih, 588 ranjenih i 21 nestalog borca. — Uroš Kostić, n. d., str. 87—88.

Planirajući dejstva za nastavljanje operacije, Štab 4. armije odlučio je da razbije neprijateljski front između Plitvičkih jezera i Jadranskog mora, usmeravajući glavni udar sa 13, 26. i 20. divizijom u pravcu Gospića, ključnog objekta u čitavom sistemu neprijateljske odbrane. Posle uništenja neprijateljskih snaga na tom sektoru trebalo je nastaviti dejstva pravcem Otočac — Brinje i što pre izbiti na komunikaciju Senj — Brinje — Ogulin, zatim dalja dejstva usmeravati prema razvoju situacije.

Za razbijanje neprijatelja na frontu između Plitvičkih jezera i mora jedinicama su postavljeni sledeći zadaci:

— *19. diviziji* da sa odseka Turjanski — Kuzmanovača preduzme napad pravcem Čanak — Ramljane — Lešće, ovlada linijom Venac — Turčin vrh — Čardak, ž. st. Lešće — Ogoreli Grič i preseče neprijatelju odstupnicu iz rejona Perušića na sever;

— *ojačanoj 13. diviziji* da sa odseka M. Čardak— Široka Kula preduzme napad pravcem Lipova Glavica — Perušić — Malo Polje i preseče pravce koji od Gospića izvode u Gacko polje;

— *ojačanoj 26. diviziji* da napada sa otseka Ćukovac — Bilaj, pravcem Ostrovica — Brezovo Polje radi oplcoljavanja neprijatelja na sektoru Lički Osile — Gospić;

— *ojačana 20. divizija* da sa odseka Lički Čutluk — Divoselo preduzme napad pravcem Lički Novi — Smiljan radi obuhvata Gospića sa juga, s tim da delom snaga zauzme Brušane i zatvori komunikaciju Gospić — Karlobag;

— 9. *diviziji* (bez jedne brigade, a ojačana sa tri bataljona Kvarnerskog odreda mornaričke pešadije — svega devet bataljona i jedan divizion artiljerije) da iz rejona Lultovo, Sugarje preduzme napad morskom obalom u pravcu Karlobaga, likvidira nepriatelja na prostoriji Karlobag — Baške Oštarije i na otoku Pagu, a zatim da produži nastupanje u pravcu Jablanca.

Pored jedinica koje su napadale sa fronta, 43. istarska, divizija koja se nalazila u pozadini neprijatelja, dobila je zadatak da razvije dejstva na sektoru Jezerane — Žuta Lokva radi v#*ivänja neprijateljskih snaga na komunikaciji Senj — Brinje — Ogulin. Delovi 4. korpusa imali su zadatak da dejstvuju pravcem Drežnik-Grad — Ličke Jesenice — Dabar radi vezivanja neprijateljskih snaga na pravcu Vrhovine — Otočac.

Avijacija je u .pripremnom periodu trebalo da kontroliše komunikacije pred frontom 4. armije do linije Rijeka — Karlovac, da napada neprijateljske polažaje na odseku Gospić — Perušić i uznemirava neprijatelja na pravcu Vrhovine — Otočac radi prikrivanja namera jedinica 4. armije.

Ujutro 4. aprila u 6 sati počeo je napad, uz prethodnu artiljerijsku pripremu na čitavom frontu. Već prvog dana napada neprijateljska odbrana bila je razbijena na frontu od Plitvičkih jezera do mora. Na pravcu glavnog udara 13, 26. i 20. divizija slomile su otpor neprijatelja u Ličkom polju i oslobodile Perušić, Lički Osik, Gospić i Brušane. Na desnom krilu 19. divizija je preko Vrhovina prodrla u Gacko polje i u toku 5. aprila približila se Otočcu dok je na levom krilu 9. divizija razbila

neprijatelja na prostoriji Karlobag — Baške Oštarije i oslobodila otok Pag. Za to vreme 7. divizija izbila je na komunikaciju Brinje — Ogulin i odsekla neprijateljeve snage u Lici od onih u Karlovcu, a slobodna teritorija Gorskog kotara spojena je sa ostalom u Sloveniji, gde su dejstvovali 43. divizija i 7. korpus.

U borbama 4. i 5. aprila naneti su osetni gubici 392. legionarskoj diviziji, dok je 11. ustaško-domobranska divizija bila razbijena. Postignutim uspehom bili su stvoreni povoljni uslovi za manevar snaga 4. armije u pozadinu neprijatelja, odnosno za početak operativnog gonjenja poraženog 15 korpusa.

Uveče 5. aprila neprijatelj je još držao Otočac i kontrolisao komunikacije Otočac — Žuta Lokva, Brinje — Žuta Lokva — Vratnik — Senj i Jablanac — Senj — Crikvenica. S obzirom na neprijateljske gubitke i situaciju u kojoj se nalazio, moglo se očekivati da će on pokušati izvlačenje prema Ogulinu ili obalom u pravcu Rijeke.

Da bi to sprečio, Štab 4. armije je odlučio da se hitno ovlada komunikacijom Ogulin — Brinje — Žuta Lokva i pravcem Žuta Lokva — Krivi Put izbije na komunikaciju Senj — Novi. U vezi s tom odlukom, jedinicama sir postavljeni sledeći zadaci: 19. diviziji da uz podršku dva tenkovska bataljona zauzme Otočac, a zatim da se pravcem Žuta Lokva •— Krivi Put usmeri na morsku obalu radi presecanja odstupnice neprijatelju ka Rijeci; 13. diviziji da usiljenim maršem izbijena liniju; Brlog — Klanje — Veliki Kut radi napada na Brinje i obezbeđenja od Ogulina; 26. diviziji da najkraćim pravcem izbije na prostoriju Kuterevska kosa •— D. Žvica — Kompolje — Rapajin klanac radi presecanja komunikacija koje iz Otočca vode za Sv. Juraj i Žutu Lokvu; 9. diviziji da produži nadiranje pravcem Jablanac — Senj, dok je 20. divizija dobila zadatak da se kod Perušića prikupi u armijsku rezervu.

Ovim je 4. armija napad pretvorila u gonjenje sa obuhvatom Senja i dubokim prodorom prema Novom u pozadinu 15. korpusa.

U duhu dobijenog zadatka, 19. divizija je 6. aprila izvršila obuhvatni napad na Otočac, ali je neprijatelj, napustivši grad, uspeo da se povuče u pravcu Žute Lokve. Goneći ga divizija je prednjim delovima na tenkovima izbila do Rapajića i povezala se desno sa 7. divizijom 4. udarnog korpusa koja je toga dana ovladala Brinjem. Napadajući duž morske obale 9. divizija je izbila pred Jablanac dok su ostale snage 4. armije bile u nastupanju goneći poraženog neprijatelja.

Padom Otočca i Brinja neprijatelj je bio odbačen na prostoriju Žuta Lokva — Senj i pred 4. armijom se sada nudila idealna šansa da neprijatelja nabaci na obalu i tu ga uništi. Na tom putu se isprečio Vratnik sa Senjom koji je u sistemu neprijateljske odbrane činio okosnicu odbrambenog poretka 15. brdskog armijskog korpusa. Od držanja Vratnika i Senja zavisio je čitav sistem nemačke odbrane prema Crikvenici i Rijeci. Zbog toga je komandant 15. korpusa naredio komandantu 392. legionarske divizije da do poslednjeg čoveka brani područje Senja. U svojoj proceni komandant 392. divizije je zaključio da je rejon Vratnika najznačajniji objekat koji mora odbraniti jer osim Vratnika nema pogodnijih položaja za zaštitu Senja i dalje do Bakra i Sušaka. Posle borbi za Gospić, Otočac i Karlobag u rejon Vratnik — Senj povuklo

se oko 3.000 vojnika 392. legionarske i11. ustaško-domobranske divizije, tako da je tada na Vratniku i u Senju bilo 3.750 neprijateljskih vojnika.[454]

Dok je neprijatelj organizovao odbranu na Vratniku, 19. divizija je 7. aprila zauzela Žutu Lokvu i u toku idućeg dana 14. dalmatinska brigada izbila preko Krivog Puta na morsku obalu između Novog i Senja, čime su neprijateljske snage na prostoriji Senja bile odsečene i stvoreni povoljni uslovi za njihovo uništenje.

U toku 7. i 8. aprila 26. divizija izvršila je pokret ka Vratniku i Senju, i to sa 12. brigadom preko Žute Lokve i 1. brigadom do Sv. Juraja. Ujutro 9. aprila 12. brigada je izvršila napad na Vratnik i do 11 sati ga zauzela. U jeku žestokih borbi za Vratnik, komandant 392. legionarske divizije general-lajtnant Johan Mickl, sa oko 1.300 vojnika, krenuo je iz Senja preko Senjske Drage prema Vratniku, gde je počelo rasulo jedinica, ali je ispred Vratnika smrtno ranjen od 12. brigade, posle čega je 12. brigada prodrla i oslobodila Senj, a 1. dalmatinska brigada je oslobodila Sv. Juraj. Neprijateljske snage koje su pokušale da se iz Senja probiju ka Novom bile su izložene snažnim udarima 19. divizije. U tim borbama na širokoj prostoriji Senja iz okruženja su se ka Rijeci probili samo delovi 392. legionarske divizije jačine dva bataljona, dok su ostale snage uništene ili zarobljene.[455]

Južno od Senja 9. divizija oslobodila je Jablanac i pripremala se za desant na otok Rab. Na desnom armijskom krilu 13. divizija oslobodila je Modruš a 10. aprila Josipdol i Ogulin. Uspostavivši vezu sa 43. divizijom 7. divizija je vraćena u sastav 4. korpusa.

Izbijanje 4. armije u oblast Rijeke. Pošto je postojala mogućnost da nemačka 104. lovačka divizija, koja se nalazila na prostoriji Ličko Petrovo Selo — Slunj, bude upotrebljena za prodor u pozadinu 4. armije, 20. divizija je u svojstvu armijske rezerve prebačena na prostoriju Babin Potok — Zalužnica. Uočavajući tu opasnost, Generalštab je još 8. aprila upozorio Štab 4. armije da što veću pažnju obrati na svoj desni bok i da, pre nego produži nastupanje ka Istri odbaci 104. lovačku diviziju. Međutim, Štab 4. armije je predložio Generalštabu da se na prostoriju Bihaća upute druge snage iz doline Bosne koje bi se zajedno sa jedinicama 4. korpusa angažovale u borbi p r o ^ 104. lovačke divizije,

[454] Delovi 392. legionarske i 11. ustaško-domobranske divizije, i to: nemački 847. pešadijski puk, 4. bojna 18. ustaškog zdruga, dve čete nemačkog 392. pionirskog bataljona, 3. i 4. baterija 99. obalskog artiljerijskog puka sa 6 topova od 100 mm i 2 topa od 76,2 mm i delovi 1473. tvrđavskog bataljona. — Uroš Kostić, n. d„ str. 133 (napomena 229)

[455] U borbama u rejonu Vratnik — Senj — Sv. Juraj poginulo je 2.119, a zarobljeno 1.765 neprijateljskih vojnika i oficira; zaplenjena su: 1 tenk, 4 oklopna automobila, 22 topa, 17 minobacača, 104 mitraljeza, 39 puškomitraljeza, 1.693 puške, 52 automata, 16 radio-stanica i druga oprema, kao i velike količine municije i hrane. Uništeno je: 6 topova 155 mm, 2 topa 105 mm, 6 haubica 75 mm, 13 oklopnih topova i 65 raznih vozila.

Jedinice 4. armije imale su 55 poginulih, 102 ranjena i 22 nestala borca i rukovodioca.

Komandant 392. legionarske divizije general-lajtnant Johan Mikl podlegao je ranama u riječkoj bolnici, koje je zadobio 9. aprila na cesti između Senjske Drage i Vratnika. — Uroš Kostić, n. d., str. 123—138 (napomena 244).

a da se 4. armija oslobodi tog zadatka kako bi što pre upala u Istru, Generalštab je na kraju usvojio predlog i obavestio Štab 4. armije da će uputiti 29. diviziju pravcem Jajce — Bosanski Petrovac —• Bihać.

Na osnovu takvog rešenja Generalštaba i u duhu osnovnog zadatka, Štab 4. armije je 11. aprila naredio: da se 13. divizija aktivno angažuje prema Generalskom Stolu; 19. divizija da produži nadiranje duž obale radi oslobođenja Novog i Crikvenice; 26. divizija da nastupa za 19. divizijom, s tim da bude spremna delom snaga za desant na otok Krk; 9. divizija da izvrši desant na otok Rab, a zatim da se pripremi za desant na otoke Cres i Lošinj; 20. divizija dobila je zadatak da se i dalje zadrži u svojstvu armijske rezerve na dotadašnjoj prostoriji.

U duhu naređenja Štaba 4. armije jedinice su produžile dejstva. Noću 11/12. aprila 9. divizija iskrcala je četiri desantna odreda na otok Rab i u toku dana ga zauzela. Na desnom armijskom krilu 13. divizija, uz podršku 2. tenkovskog bataljona, oslobodila je Tounj i Donje Dubrave, odbacila neprijatelja prema Karlovcu, dok je 43. divizija na prostoriji Lokve — Mrzle Vodice počela žestoke borbe sa svežim snagama nemačke 237. divizije. Za dalje uspešno nadiranje prema Istri bilo je neophodno da se pojačaju snage prema Lokvama, gde se nalazila samo brojčano slabija 43. divizija. Stoga je Štab 4. armije 13. aprila naredio da 20. divizija smeni 13. diviziju na pravcu Ogulin — Karlovac, a 13. divizija da se angažuje prema Lokvama.

Produžujući nastupanje duž obale na sever, 19. divizija je ujutro 14. aprila počela borbe za Novi i Crikvenicu i u toku 15. aprila oslobodila oba mesta, dok je 26. divizija u rejonu Senja vršila pripreme za desant na otok Krk. Pošto je smenjena od 20. divizije, 13. divizija krenula je ka Lokvama, a 9. divizija se zadržala na Rabu.

Još 12. aprila 29. hercegovačka divizija (10, 11, 13. i 14. brigada) upućena je sa prostorije Kiseljak — Busovača u dolinu Une da zajedno sa jedinicama 4. korpusa obezbedi desni bok 4. armije.

Izbijanjem 4. armije polovinom aprila na liniju Crikvenica — Lokve završena je ličko-primorska operacija a time i borbe za oslobođenje zapadne Like i Hrvatskog primorja u kojima je dovršeno razbijanje nemačlcog 15. brdskog armijskog korpusa.

Dok je 4. armija izbijala u oblast Rijeke, 7. slovenački korpus (15. i 18. divizija) u Notranjskoj i Dolenjskoj i 9. slovenački korpus (30. i 31. divizija) u Gorenjskoj i Slovenačkom primorju dejstvovali su na komunikacije u pozadini neprijatelja, vezali mu znatan deo snaga i sprečavali manevar čime su znatno doprineli da 4. armija potpuno razbije i uništi kompletan nemački 15. brdski armijski korpus.[K6]

Zaključak. Izbijanjem na prostoriju pred Sušak i Rijeku 4. armija je uspešno izvršila zadatak predviđen za ličko-primorsku operaciju. Za nepun mesec dana borbi, ona je prodrla u dubinu oko 150 km, razbila i delom uništila nemački 15. brdski armijski korpus, oslobodila Liku, Hrvatsko primorje i Gorski kotar, kao i otoke Pag i Rab, i stvorila uslove za dalji prodor u Istru i ka Trstu.

[456] Uroš Kostić, n. d., str. 142—176; Oslobodilački pohod na Trst, Beograd 1952, str. 37—148.

Ovakav uspeh i brzi prodor 4. armije potpuno su iznenadili neprijatelja i primorali nemačku Komandu Grupe armija „E" da izvuče 104. lovačku diviziju sa fronta na Dravi i hitno je prebaci u dolinu Une. Glavnina te divizije stigla je kasno, jer su jedinice 4. armije već oslobodile Bihač. Izbacivanjem iz borbe nemačkog 15. brdskog armijskog korpusa i nezadrživim nadiranjem na zapad u pravcu Rijeke, 4. armija je ozbiljno ugrozila pozadinu nemačke Grupe armija „C", koja se branila u severnoj Italiji. Ta neposredna opasnost na vratima Istre prisilila je komandanta Grupe armija „C" da 97. korpus, kao jedinu operativnu rezervu, upotrebi protiv 4, armije i to baš u vreme kada su saveznici otpočeli proboj utvrđene „Gotske linije". Na taj način, privlačenjem na sebe krupnih nemačkih snaga, 4. armija je u znatnoj meri olakšala ofanzivu savezničkih trupa u severnoj Italiji.[457]

Ličko-primorska operacija je klasičan primer armijske operacije čije se dve etape ne dele po dubini, već po frontu, vremenski i prostorno odvojene jedna od druge, ali pod jedinstvenom komandom i sa jedinstvenim ciljem. Operacija se karakteriše širokom primenom obilaznih i obuhvatnih manevara, kako na operativnom, tako i na taktičkom nivou.

Proboj neprijateljskog fronta u Lici uspešno je izveden kombinovanjem napada glavnih snaga s fronta i respektivnih snaga iz pozadine. Postojanje i dejstva 4. korpusa, 35. i 43. divizije 11. i snaga 7. korpusa u pozadini neprijatelja bili su od velikog značaja, jer su te snage vezivale neprijatelja u mnogobrojnim garnizonima i sprečavale mu brže manevrisanje duž pojedinih komunikacija; ometale konsolidaciju odbrane na ranije predviđenim linijama, saobraćaj i snabdevanje i sprečavale da uputi snage za pomoć jedinicama na frontu.

U toku operacije nekoliko puta je vršeno pregrupisavanje snaga. Dok su se u prvoj etapi operacije glavne snage armije nalazile na desnom krilu, za otpočinjanje njene druge etape prebacile su se prema rejonu Gospića. Tako se umešnim korišćenjem relativno malih snaga postizao povoljan odnos snaga na odlučujućim odsecima fronta, kako prema Bihaću tako i prema Gospiću, što je bilo odlučujuće za postizanje brzog tempa nastupanja, stalne inicijative i uspešno izvršenje zadatka. Takvim operacijskim planom i angažovanjem snaga stvarna je još veća nadmoćnost jedinica 4. armije i 4. korpusa. "

Tempo napada u prvoj etapi iznosio je za prva dva dana oko 30 km na dan a u drugoj etapi za prva tri dana preko 40 km, što u prošeku iznosi oko 15 km dnevno. Ovakav visok tempo nastupanja, sa ograničenim tehničkim sredstvima i na vrlo teškom planinskom zemljištu, mogao se, pored ostalog, postići samo sa jedinicama visokih moralno-političkih kvaliteta.

Prva etapa ove operacije je primer savremenih borbenih dejstava u kojima se sa probojem fronta izvodi i neposredni napad iz pozadine snagama 4. korpusa. Takvim kombinovanim dejstvima se već od početka

[457] Uspehu 4. armije u ličko-primorskoj operaciji odao je priznanje i komandant savezničkih snaga u Sredozemlju (Italiji) feldmaršal Aleksander. On u depeši maršalu Titu od 10. aprila 1945, između ostalog, kaže: „To je trijumf Vaše lične strategije, pobeda Vaših odličnih vojnika..." — Spoljnopolitička dokumentacija, 1951, str. 288.

napada čitav sistem odbrane neprijatelja nalazio pod udarom; neprijatelj je bio prisiljen da vodi borbu u okruženju, sprečavao mu se manevar, narušio sistem komandovanja i snabdevanja, paralisana je bila svaka inicijativa. Posle izvršenog proboja snage protivnika su razbijene, a zatim po delovima uništavane.

Iako 4. armija nije imala zadatak da zauzme Bihać, situacija je zahtevala da se likvidira nemački garnizon u dolini Une, pošto je predstavljalo pretnju za bok u pozadini 4. armije u njenom daljem nastupanju. Pored toga, pad Bihaća naveo je Nemce na pogrešan zaključak da će 4. armija od Bihaća glavne snage usmeriti preko Slunja ka Karlovcu i Zagrebu. Zato su, pored raspoloživih snaga, za odbranu Karlovca angažovali i 104 lovačku diviziju koja je pristigla sa fronta na Dravi. To je omogućilo 4. armiji da se, pod zaštitom 4. korpusa, pregrupiše radi obračuna sa drugim delom snaga nemačkog 15. korpusa i daljeg nastupanja u pravcu Rijeke i Trsta.

Zapadna grupa nemačkog 15. korpusa (392. i 11. divizija) dočekala je napad 4. armije u razvučenom rasporedu između Plitvičkih jezera i mora, tako da je i taj deo fronta, u drugoj etapi operacije bio u prvom naletu probijen, a obe neprijateljske divizije razbijene i većim delom uništene. Neprijatelj nije imao dovoljno snaga da se suprotstavi snažnom pritisku 4. armije, a pojačanje nije mogao dovlačiti, jer su 4, 7. i delovi 11. korpusa svojim dejstvima u pozadini vezivali njegove snage i sprečavali mu manevre.

Jugoslovenska mornarica svojim dejstvima na otocima i obalskom rubu, kao i u organizovanju prenošenja desanata i materijalnih sredstava, dosta je doprinela uspehu 4. armije, čiji se komandant stalno nalazio u Štabu 4. armije.

Vazduhoplovnu podršku dejstva 4. armije realizovale su 1. i 2. lovačka eskadrila sa oko 300 avio-poletanja ne računajući naprezanja drugih skvadrona iz sastava 281. vinga BAF. Avijacijska priprema, borbeno izviđanje, bombardovanje neprijateljskih štabova i uspešna dejstva po mestima koncentracije snaga neprijatelja omogućili su divizijama 4. armije uspele napade i tučenje razbijenog 15. korpusa.

Štab 4. armije je, uglavnom, samostalno donosio planove za operativna dejstva, koja je Generalštab JA odobravao ili usklađivao sa opštim „strategijskim planom završne ofanzive JA. U slučajevima kada bi se mišljenja po nekom konkretnom pitanju donekle razlikovala, Generalštab je uvažavao obrazloženje Štaba 4. armije, koji je, kao bliži jedinicama, detaljnije i bolje poznavao konkretnu situaciju. Tako je postupio i pri dilemi koja se postavila u odnosu na ugrožavanje desnog boka i pozadine 4. armije od strane 104. lovačke divizije. Realnom procenom situacije doneta je pravilna odluka i 4. armija nije skrenula sa svog osnovnog pravca dejstva.

U ovoj operaciji koja je trajala punih 27 dana, jedinice 4. armije razbile su i uništile kompletan nemački 15. brdski armijski korpus: izbačeno je iz stroja oko 27.000 vojnika i oficira ili 2/3 početnog brojnog stanja. Istovremeno, 4. armija imala je 3.130 boraca izbačenih iz stroja

ili 1,6 procenata od početnog brojnog stanja. Bili su to rezultati vredni velike pažnje, jer su jedinice 4. armije u ličko-primorskoj operaciji izvele pravu „bitku uništenja" neprijatelja.[458]

ODBRAMBENA DEJSTVA 9. KORPUSA JA U ZAPADNOJ GORENJSKOJ I SLOVENAČKOM PRIMORJU

(shema 75)

Odbrambena borbena dejstva jedinica slovenačkog 9. korpusa Jugoslovenske armije jačine oko 5.500 boraca u zapadnom delu Gorenjske i Slovenačkom primorju od 19. marta do 6. aprila 1945. izvođena su za vreme nemačkih napadnih operacija „Frilingsanfang" i „Vinterende" u kojima je angažovano oko 40.000 vojnika.

Početkom januara 1945. slovenački 9. korpus je imao tri divizije, dva partizanska odreda i operativni štab, i to: 30. divizija (17, 18, 19. i 20. brigada), 31. divizija (3, 7. i 16. brigada) i italijanska partizanska divizija „Garibaldi Natisone" (157. i 158 brigade)[459]; škofjeloški, Jeseničko--bohinjski partizanski odred i četiri bataljona Operativnog štaba za zapadnu Primorsku u Brdima, Beneškoj Sloveniji i Režiji. Krajem januara 1945. u operativnim jedinicama 9. korpusa nalazilo se 8.175 boraca (na licu (6.821), a u pozadinskim jedinicama i ustanovama 3.655 boraca (na licu 3.304), ukupno po spisku 11.820 boraca (na licu 10.125).

Operativno područje 9. korpusa obuhvatalo je Slovenačko primorje, Benešku Sloveniju i Gorenjsku (južno od Save).[460] Za nemačko komandovanje ovo područje je imalo poseban značaj, jer se preko njega povezivao nemački front u Italiji sa onim u Jugoslaviji i Mađarskoj. Zbog toga su Nemci držali na tom području oko 74.000 vojnika, od kojih 9.685 italijanskih vojnika i 2.299 fašista, 3.740 slovenačkih domobrana, Srpski dobrovoljački korpus oko 5.200 i četnička Dinarska divizija i Jevđevićevi četnici oko 10.000 ljudi.

Napadna borbena dejstva divizije 9. korpusa, u drugoj polovini 1944. godine, u dolini Soče, oko Trsta i Gorice, ugrožavala su pozadinu

[458] Gubici nemačkog 15. brdskog armijskog korpusa:-poginulih 7.829 i zarobljenih 3.602, ranjenih oko 14.000; zaplenjeno: tenkova 9, topova 141, minobacača 136, mitraljeza 236, puškomitraljeza 369, automata 201, pušaka 6.876, kamiona i putničkih vozila 217 (181 + 36). Jedinice 4. armije (bez 4. i 7. korpusa) imale su: poginulih 576, ranjenih 1.709 i nestalih "88 boraca.

Gubici 1. tenkovske brigade: 10 tenkova i 2. oklopna automobila uništeno, a 7 tenkova oštećeno. — Uroš Kostić, n.d., str. 512—513; Oslobodilački rat, knj. 2, str. 553—572; Završne operacije, str. 481—516.

[459] Italijanska partizanska divizija „Garibaldi Natizone" se 24. decembra 1944. prebacila preko Soče i do 5. januara 1945. stigla na Cerkljansko i operativno potčinjena Štabu 9. korpusa. Divizija je u februaru imala 971 borca, 599 pušaka, 165 automata, 9 teških i 63 laka mitraljeza, 2 bacača „Fiat" i 2 minobacača 81 mm. Ona je, pre svega, branila slobodnu teritoriju na Cerkljanskom. — Zdravko Klanjšek, Narodnooslobodilački rat u Sloveniji 1941—1945, VII, Beograd 1984, str. 328.

[460] Štab 9. korpusa sačinjavali su: komandant potpukovnik Jože Borštnar, politički komesar potpukovnik Viktor Avbelj Rudi, načelnik štaba potpukovnik Albert Jakopič Kajtimir. — Zdravko Klanjšek, n. d., str. 240, 246—247, 264, 269, 276—280, 316, 319, 325—326, 335; Zbornik NOR-a, tom XII, knj, 21, dok. 205.

nemačke grupacije u Italiji izgradnju odbrambenog sistema u Tršćanskom zalivu, duž Istarske obale i na Ćićariji, kao i saobraćaj na komunikacijama koje iz Trsta i severne Italije vode u Austriju, za Ljubljanu i Rijeku. Zbog toga je Štab nemačkog 97. armijskog korpusa, od oktobra do decembra 1944. preduzeo više napada protiv 9. korpusa, s namerom da ga uništi ili izbaci iz Slovenačkog primorja, Beneške Slovenije i Gorenjske i time obezbedi pozadinu svojih snaga u Italiji i Tršćanskom zalivu. Odmah po završetku nemačke ofanzive u decembru 1944. godine, 9. korpus je preduzeo napade sa težištem u Vipavskoj dolini. Njegove jedinice oslobodile su 7. januara Col, a 21. januara 1945, posle ogorčenih borbi, i Trnovo, odbivši potom»-nekoliko neprijateljskih intervencija. Grupisanjem jačih snaga na Krasu i u Vipavskoj dolini Nemci su pokušali da ograniče dejstva 9. korpusa na Trnovski gozd i Banjišku planotu i odbace ga od važnijih komunikacija u Vipavskoj dolini.

Nemci su 19. marta počeli poslednju ofanzivu protiv 9. korpusa, sa oko 30.000 nemačkih, itaiijanskih, domobranskih, četničkih i Nedićevih vojnika. Više vođe SS i policije u operativnoj zoni „Jadransko primorje" Odilo Globocnik i u 18. vojnom okrugu Ervin Rezener pripremili su zajednički plan za uništenje 9. korpusa u Gorenjskoj i Slovenačkom primorju. Planom je bilo predviđeno da se ofanziva izvede kroz dve operacije. Prvom („Frihlingsanfang" — „Početak proleća") trebalo je očistiti od NOVJ Gorenjsku zapadno od Save i Cerkljansko, a drugom („Vinterende" — „Kraj zime") trebalo je očistiti Banjšku visoravan, Čepovansku dolinu, Sebrelje i Trnovski gozd. Po završenoj ofanzivi, deo jedinica trebalo je da krene u napad protiv 7. korpusa u Notranjskoj i Beloj krajini.

Prvi deo ofanzive ili operacija „Početak proleća" (19 — 25. *marta)* obuhvata borbe na prostoru između reke Idrijice i reke Bače — rejon Cerkljansko i zapadni deo Gorenjske, gde se nalazila severna grupa 9. korpusa, jačine 2.500 boraca.

Za izvođenje ove operacije Nemci su angažovali 15.000 vojnika, svrstanih u tri borbene grupe, sa sledećim zadacima: *Borbena grupa „Blank"* (3.500 — 4.000 vojnika) imala je zadatak da posedne zaprečni polažaj od Idrije, duž reke Idrijice do sela Reke, a zatim preko Bukova do Grahova i po Baškoj grapi do Podbrde; *Borbena grupa „Dipelhofer"* (3.500 vojnika) imala je zadatak da posedne položaj od Idrije do Škofje Loke, a „*Udarna grupa"* (4.500 vojnika) sa linije Škofja Loka — Selce — Sorica .Podbrdo da potiskuje snage NOVJ prema zapadu i sužava obruč oko njih.[461] Zatim je trebalo detaljno pretražiti okruženo područje,

461 *Borbena grupa „Blank",* sastava: 10. SS policijski puk, 3. bataljon 15. SS policijskog puka, dva bataljona 1. srpskog dobrovoljačkog korpusa. 2i. policijska izviđačka četa, „Šmit", jedna artiljerijska baterija i snage zaštitne policije, ukùpno 3.500 — 4.000 vojnika;

Borbena grupa „Dipelhofer", sastava: SS policijska škola, domobranski 2. bataljon, slovenački četnički odred, posade nekih domobranskih uporišta u Dolomitima, artiljerijski divizion 1. srpskog dobrovoljačkog korpusa, ukupno oko 3.500 vojnika;

Udarna grupa, sastava: 13. SS policijski puk, 17. SS policijski puk i 28. SS policijski puk, ukupno oko 4.500 vojnika. — Zbornik NOR-a, tom XII, knj. 4, dok. 208; tom VI, knj. 19, dok. 165, 168, 169, 170, 172.

uništiti snage NOVJ, pregledati stanovništvo i uputiti na rad muškarce od 14 do 60 i za rad sposobne žene od 14 do 40 godina starosti.

TJ okruženju su se našli: italijanska brigada „Triestina" i 158. brigada „Antonio Gramši", 19. brigada, škofjeloški partizanski odred, Inžinjerijski bataljon 31. divizije i razne pozadinske i teritorijalne ustanove i jedinice. Tim snagama je Štab 9. korpusa preporučio da se ne grupišu, već da što više manevrišu i, kada se prilika ukaže, da se probiju u neprijateljsku pozadinu — preko Jelovice u Bohinj, ispod Triglava, ili preko Dolomita u Istru.

Nemci su 13. marta počeli izviđanje i pokrete radi zauzimanja polaznih rejona za opšti napad, i manjim delovima prodrli na slobodnu teritoriju Trnovskog gozda i Banjške Planote. Međutim, u borbama koje su trajale od 15. do 18. marta, 30. i 31. divizija su uspele da ih potisnu sa novog područja. Pre nego što su Nemci uspeli da potpuno stegnu obruč oko delova 9. korpusa, došlo je do teških borbi na odseku sela Bukova i Poljica. Štab 9. korpusa, koji se u tim danima nalazio u selu Zalcrižu, iznad Cerlcna, pokušao je da spreči zatvaranje obruča, te je italijansku 157. brigadu poslao na položaje ispred sela Bukova, a neke druge jedinice, koje su bile u blizini, prema selu Reci. Međutim, bilo je suviše kasno. Jedinice 9. korpusa se nisu mogle uspešno odupreti nadmoćnijem neprijatelju, te su se povukle na šentviško visoravan, a 10. SS policijski puk, koji je preko sela Reke prodirao prema severu, spojio se sa 3. bataljonom 15. SS policijskog puka, koji je iz sela Bukova nastupao prema jugu, i tako zatvorili obruč.[46]"

Posle teških borbi, 19. brigada i Inžinjerijski bataljon 31. divizije povukli su se na Crni vrh iznad sela Novaka, gde su naišli na Komandu Gorenjskog vojnog područja sa njenim pozadinskim jedinicama. Na Crnom vrhu su se u međuvremenu prikupile i ostale jedinice koje su se zatekle u neprijateljskom obruču: italijanska 156. i 158. brigada, škofjeloški partizanski odred, Zaštitni bataljon Oblasnog komiteta KPS, neke korpusne pozadinske ustanove i terenski politički radnici i civili — 2.000 ljudi, od toga više stotina nenaoružanih i civila. Neprijatelj je sistematski stezao obruč od Bukova i Reke prema Cerlcnu i iz Selške doline prema Crnom vrhu gde su se povukle jedinice 9i korpusa, vodeći borbe 23. i 24. marta na Blegošu, u rejonu Mratinjeg.vrha i na Porezenu. Iz okruženja se probila polovina prema Bohinju; gde su stigli krajem marta, dok je na Porezenu bilo velikih gubitaka.[463]

Međutim, prvi deo. ofanzive ovim nije bio završen, iako su Nemci 24. marta ovladali celbm teritorijom. Njihove trupe su 5. aprila pre-

[462] Neprijateljski obruč protezao se na liniji škofja Loka — s. Gornja Vas — s. Ledine — Idrija — s. Reka •— s. Bukovo •— s. Grahovo — s. Podbrdo s. Železniki •— Škofja Loka. Najslabiji je bio odsek Idrija — s. Reka, zbog toga što su se u neposrednoj blizini položaja nalazile 17. slovenačka i 156. italijanska brigada i udarna četa 31. divizije. Međutim, Nemci su se na tom sektoru jako utvrdili i vršili ispade prema položajima tih jedinica, kako bi ih prisilili na odbranu.

[463] Ovaj poraz na Porezenu jedan je od najtežih koji su doživele jedinice y. korpusa. Mada tačan broj žrtava nije utvrđen, od 1.000 boraca, koliko ih je za vreme napada bilo na Porezenu, u Bohinj je stigla jedva polovina. Mnogi su zarobljeni i streljani, a većina se razbežala i kasnije vratila u svoje jedinice. •— Stanko Petelin, Poslednja neprijateljska ofanziva protiv 9. korpusa NOVJ 1945. godine, VIG 2/1966, str. 9—13.

traživale teren i tragale za skladištima, bolnicama i jedinicama NOVJ, a deo jedinica upućen je na druge sektore za učešće u drugoj operaciji.

Druga etapa ofanzive ili operacija „Kraj zime" (22. marta •—• 6. aprila) obuhvata borbe na prostoriji između reka Idrijice, Soče i Vipave, usmerena protiv glavnine 9. korpusa čije su snage bile ovako raspoređene: na Banjškoj visoravni bile su 16. brigada i 2. brigada KNOJ-a; u Trnovškoj šumi na liniji Zavrh — Trnovo — Krnica 3. i 7. brigada; iznad istočnog dela Vipavske doline 18. brigada sa težištem odbrane prema Colu; na odseku Vojskog 17. brigada, italijanska 156. brigada i udarna četa 31. divizije; na Sentviškoj visoravni bila je italijanska 157. brigada. Ukupno je bilo oko 3.000 boraca.

Protiv snaga 9. korpusa koje su se nalazile na Trnovskom gozdu 1 Banjškoj planoti Nemci su angažovali 23.000 vojnika u pet borbenih grupa i to: *Borbena grupa „Han"* (24. SS brigada kraških lovaca), posle osvajanja Banjške visoravni, trebalo je da nastupa prema Vojskom; *Borbena grupa „Bikovski"* (2. kozačlci puk, bez jednog bataljona), u rejonu sela Lokva za napad u pravcu sela Predmeja; *Borbena grupa „Lerh"* (četnička Dinarska divizija i delovi domobranskog 1. slovenačkog puka) držali su blokadu od Cola do Gorice, da spreče proboj okruženog 9. korpusa preko Vipavske doline na Kras; *Borbena grupa „Dipelhofer"* (domobranski 2. bataljon, grčka kvislinšlca jedinica) sa glavninom u rejonu Crnog vrha, Zadloga i Idrijskog Loga, a zasede postavljene sve do Cola; *Borbena grupa „Blank"* (10. SS policijski puk i jedan ili dva bataljona Srpskog dobrovoljačkog korpusa) u rejonu Jagerščа i Šebrelja, u pripremama za napad preko Oblakovskog Vrha na Vojsko.

Ovaj deo ofanzive počeo je istovremeno sa prvim, s tom razlikom što su angažovane snage neprijatelja jačale postepeno. Dok je nemačka 24. SS brigada kraških lovaca 20. marta pretražila Banjsku visoravan, zaprečnu liniju Vipavska dolina — Col •— Idrija zaposeli su četnička Dinarska divizija i 1. udarni puk slovenačkog domobranstva Ostali deo linije obruča bio je ujedno i deo obruča za prvi deo ofanzive.

Opšti napad počeo je 22. marta iz rejona Gorice, Kobarida, Tolmina i Mosta na Soči prema Grahovu i Podbrdu, i to pravcem Gorica — Banjska planota i iz Idrije prema Šerbelju. Posle borbi 23. i 24. marta, 2 brigada KNOJ-a uspela je da se probije sa Banjške planote na Kras, gde je ostala do kraja rata. Za to vreme četnici Dinarske divizije poseli su odsek Gorica •— Col.

Okružene jedinice (5.000—6.000 ljudi) na području Trnovske šume ostale su bez hrane. Pristup u sela u Vipavskoj dolini onemogućavale su mnogobrojne četničke i domobranske zasede, a sela koja je 9. korpus još držao ranije su opljačkana i popaljena. Situacija se još više pogoršavala 28. marta, kad je neprijatelj uspeo sa oko 500 vojnika da se iz sela Sv. Lucije i Bukova probije na Šentvisku visoravan i prisili artiljeriju 9. korpusa na povlačenje prema Gornjoj Trebuši, tako da su se zadržala samo u delu Trnovske šume. Štab 9. korpusa je zaključio da je krajnje vreme za proboj. Po njegovoj oceni, proboj na Kras nije dolazio u obzir zbog nepovoljnog zemljišta koje je otkriveno i veoma komunikativno. Proboj na Banjšku visoravan ili u rejon Cerkna takođe je bio isključen, jer je to područje bilo posednuto jakim neprijateljskim sna-

gama. Zbog toga se Štab 9. korpusa odlučio za proboj prema Postojni, odakle bi se, u krajnjem slučaju, još mogao prebaciti preko železničke pruge Trst — Postojna — Ljubljana u Notranjsku na operativno područje 7. korpusa.

Iako je bilo naređeno grupisanje snaga za proboj neprijatelj je to sprečio svojim napadom 29. i 30. marta i potisnuo jedinice 9. korpusa u unutrašnjost Trnovskog gozda uspevši da suzi obruč, koji je sada iznosio samo šest km u prečniku. Štab 9. korpusa je morao izmeniti prvobitni plan po kome je trebalo izvršiti proboj na odseku Col — Crni vrh i odlučiti se na proboj u tri pravca: preko Pivlce, Banjške visoravni i Vojskog u Gorenjsku. Uveče 31. marta formirane su tri grupe, i to: *prva grupa* •— Štab italijanske divizije „Garibaldi Natisone" sa 156. i 157. brigadom; *druga grupa* — 31. divizija (bez 3. brigade) i ranjenici iz ostalih jedinica, i *treća grupa* — 30. divizija (bez 19. brigade), 3. brigada 31. divizije, Štab korpusa sa svojim delovima, pozadinske jedinice, politički radnici sa terena, organi vlasti itd.

Prva grupa se neprimetno prebacila preko puta Trnovo — Lokve i probila na Banjsku visoravan. Druga grupa je krenula iz zaseoka Tisovca i obišla Zadlog i Crni vrh sa severne strane i izbila na Javornilc, zatim severozapadno od Postojne. Dok su se ove grupe probijale gotovo bez borbi, treća grupa nije uspela te noći da se probije, već su nastavljene ogorčene borbe sa nadmoćnim neprijateljem 31. marta na Kozjim stenama i 1. aprila zapadno od Vojskog. Tek noću 1/2. aprila one su se dolinom Trebuše probile na plato šentviške gore, a sledeće noći na prostoriju Šebrelje — Vojsko. Borbama na Šentviškoj gori završena je neprijateljska ofanziva, te su nemačke jedinice počele povlačenje u svoje garnizone.[464]

Zaključak. Osnovni zadatak 9. korpusa bio je da se održi u Slovenačkom primorju, da vezuje jače neprijateljske snage i da ima u vidu Trst, kao osnovni cilj budućih dejstava. Međutim, operativna situacija u kojoj se 9. korpus našao poslednjih meseci NOR-a bila je dosta teška, jer se nalazio na isturenom i izolovanom geografskom položaju blizu Austrije, Italije i Jadranskog mora. Tu su teritoriju na jugoistoku dobro štitile snage obezbeđenja železničke grupe Trst*--, Postojna — Ljubljana. Snage 9. korpusa nisu mogle računati na nekti pomoć ostalih snaga NOVJ, pa čak ni pri pokušaju povlačenja preko pruge Trst — Postojna — Ljubljana, na operativno područje 7. korpusa.

Jedinice 9. korpusa su se uprkos svim teškoćama i operativnim problemima održale u Slovenačkom primorju čime je dokazano, posebno zapadnim saveznicima, da se Slovenačko primorje sa Trstom, Istrom i Goricom odlučno bori za prisajedinjenje Jugoslaviji i da tu živi slovenačld narod koji je listom sa NOP. Jedino osloncem na taj narod mogao je 9. korpus izdržati i ove dve nemačke operacije, u kojima nepri-

[464] Nema sigurnih tačnih podataka o gubicima 9. korpusa. Štab 30. divizije u svojoj relaciji ocl 15. aprila navodi da je divizija u toku ofanzive imala 31 poginulog, 46 ranjenih i 255 nestalih boraca; 31. divizija je u periodu od 25. februara do 5. aprila imala 59 poginulih, 120 ranjenih i 389 nestalih boraca. Međutim, ceni se da je 9. korpus u ofanzivi izgubio ukupno do 2.000 boraca, a neprijatelj oko 800 vojnika. — Stanko Petelin, n. č., str. 26.

jatelj nije postigao željeni cilj da uništi 9. korpus. O tome Vida Tomšič piše: *„Udari neprijateljske ofanzive imali su za cilj okruženje i uništenje jedinica 9. korpusa. Sa likvidacijom naše vojske bila je povezana i likvidacija našeg političkog pokreta, naših organa vlasti. Uništiti 9. korpus baš u to vreme sigurno je značilo mnogo više od uništenja nekoliko hiljada boraca. To bi za svetsku reakciju značilo uništenje živog dokaza samoopredeljenja primorskog naroda, njegove prolivenom krvlju potvrđene volje da postane sastavni deo Titove Jugoslavije.*[465]

Iako je 9. korpus izgubio 15 do 20 procenata svog ljudstva to ga nije sprečilo da već 15 dana posle završetka nemačke ofanzive pređe u protivofanzivu da očisti Trnovsku visoravan i veći deo Banjske visoravni i da se 28. aprila spusti u Vipavslcu dolinu, razbije tamošnje četničke snage, čije rukovodstvo se već pre toga dogovorilo sa Nemcima 0 preuzimanju vlasti, i da 30. divizijom 30. aprila upadne u tršćanska predgrađa, a idućeg dana 31. divizija oslobodi Tržič i Goricu.[466]

Ova nemačka ofanziva je poslednja ne samo protiv 9. korpusa nego i uopšte u Jugoslaviji. Činjenica da je trajala punih 18 dana, i to sa velikom neprijateljevom nadmoćnosti, vođena na maloj prostoriji sa dobrim komunikacijama, svedoči pre i više o upornoj, žilavoj i aktivnoj odbrani 9. korpusa, nego o nemačkoj metodičnosti. Nemačka operativna zamisao je u obe operacije bila skoro identična i lako se pronalazio način na koji se moglo parirati. To je bio tipičan nemački operativni šablonizam, koji se lako čitao. Operacije su izvođene sa tako heterogenim snagama da im je retko naći premca u NOR-u. Tu su se na operativnom području između glavne grupacije JA i zapadnih saveznika u Italiji, našle demoralisane i razbijene snage kvislinga svih boja i jezika — od četnika i belogardista, do grčkih fašista i ruskih kozaka. Objektivno na njih Nemci nisu mogli ni računati, ali drugoga nisu imali pa su im 1 oni dobro došli da ih spasavaju na nekoliko dana pre kalipulacije.

SARAJEVSKA OPERACIJA

(shema 76)

Sarajevska operacija obuhvata napadna borbena dejstva 2. i 3. korpusa i glavnine 5. korpusa Jugoslovenske armije jačine oko 60.000 boracđ protiv nemačkog 21. brdskog armijskog korpusa i ustaško-domobranskih i četničkih snaga jačine oko 40.000 vojnika od 28. marta do 12. aprila 1945. za oslobođenje Sarajeva i područja do Zenice.

U Sarajevu je je okupator, zbog njegove važnosti kao privredno-političkog centra Bosne i Hercegovine i komunikacijskog čvora, držao za sve vreme rata jake snage. Grad mu je služio i kao baza za češće is-

[465] Stanko Petelin, n. č., str. 26.

[466] italijanska divizija „Garibaldi Natizone" prešla je noću 15/16. aprila na teritoriju 7. korpusa. Tu su njene, u ofanzivi oslabljene, brigade objedinjene u brigadu „Garibaldi", koja je sa italijanskom 24. brigadom udružena u diviziju „Garibaldi" 7. korpusa JA. — Zdravico Klanjšelc, n. d., str. 341.

pade i veće napadne poduhvate protiv jedinica NOV i POJ u istočnoj Bosni, Sandžaku i Hercegovini. Krajem 1944. godine Sarajevo je postalo prihvatna baza glavnih snaga nemačke Grupe armija ‚E", koje su se povlačile dolinom Zapadne Morave i preko Sandžaka, Crne Gore i Hercegovine na sever. Kada je prvih meseci 1945. povlačenje uglavnom završeno, nemačka Komanda Jugoistoka predložila je Vrhovnoj komandi da se Sarajevo napusti i snage iz doline Bosne prebace preko Save. Nemačka Vrhovna komanda je taj predlog odobrila tek 20. marta, posle neuspeha svoje protivofanzive u mađarskoj.

U to vreme neprijatelj je na prostoriji Sarajeva već bio sa svih strana sabijen pritiskom snaga 2, 3. i 5. korpusa Jugoslovenske armije. Nemci su za odbranu Sarajeva organizovali spoljnu liniju u rejonu Podromanija, Pala, Jablanice i Ivan-sedla, grupišući snage oko komunikacija, u čijem su zahvatu poseli, uglavnom, prirodno najjače položaje i objekte i solidno ih fortifikacijski uredili. Pozadi te linije organizovali su više položaja za odbranu, kao i unutrašnjost grada.[467]

Za odbranu Sarajeva i šireg rejona Štab 21. armijskog korpusa koji se nalazio u Kasindolu, raspolagao je sa tri divizije (181. i 369. pešadijskom i 7. SS divizijom), tri samostalne tvrđavske brigade (909, 964. i 963), pet samostalnih pukova, nekoliko borbenih grupa („Danijel", „Berlin", „Kening"), 222. brigadom, oko 10 samostalnih bataljona i oko 10 artiljerijskih diviziona; zatim sa tri ustaško-domobranske divizije (8, 9. i 17) i tri četnička korpusa (Hercegovački, Romanijski i Zenički) čije su jedinice po bataljonima pridavane nemačldm pukovima i drugim jedinicama. Ukupno je bilo oko 40.000 vojnika i preko 150 artiljerijskih oruđa.[468]

Angažovanje neprijateljskih snaga izvršeno je po sledećem: na pravcima Sarajevo — Mokro — Podromanija i Sarajevo •— Pale — Stambolčić branila se ojačana 181. pešadijska divizija; pravac Sarajevo — Jablanica — Trnovo zatvarala je ojačana 964. tvrđavska brigada; na pravcu Pazarić — Ivan-sedlo branili su se delovi 369. j^ešadijske divizije. U Sarajevu i bližoj okolini bili su razmešteni 7. SS divizija, pet samostalnih bataljona, tri ustaške pukovnije i dr. U garnizonima u do-

[467] Odbranu Sarajeva nemačka komanda je organizovala u tri pojasa — spoljni, unutrašnji i tzv. neposredni:

—• *spoljni pojas odbrane*• bio je na liniji: s. Pribanj — međurečje Poljanske i Mokranjske Miljacke — Zlokoš (k. 1.106) — Nemanjice — Mrazovica (lc. 1.306) — Crni vrho (k. 1103) — Rešljevo Brdo — Gornje Močioce •— Bukovik •— Uževica —- Tihovićsko brdo — Debelo brdo — Vogošća — Jošaniea — Sarajevsko polje •— Ivan-sedlo — Igman — Trebević •— Pale;

—• *unutrašnji (srednji) pojas odbrane* protezao se linijom Pašino brdo •— Grdonj — Koševo — Hum — Dolac — Alipašin most — Mojmilo — Hrasnio •— Vraća — Zlatište — Palež — Trebević — Brus — Dragolazi — Bijela — Tobija — Stari grad;

— *neposredni pojas odbrane:* Strelište — Meteorološka stanica — Fortica — Koševo — Jezgro — obronci Malog Maha — franjevački manastir u Kovačićima — železnička pruga za Višegrad — Bambaša — kasarna „Jajce".

[468] Komandant nemačkog 21. armijskog korpusa bio je general pešadije Ernst fon Lojzer. Štab u Kasindolu do 6. IV 1945. Komandant odbrane Sarajeva bio je general-major Hajnc Katner. — Zbornik NOR-a, tom IV, knj. 34, dok. 16, 54; tom XII, knj. 4, dok. 204.

lini Bosne, od Rajlovca do Zenice, nalazili su se 9. ustaško-domobranski zdrug, dve ustaške bojne i jedan samostalni bataljon, a u uporištima na putu Blažuj — Kiseljak — Busovača — Zenica 2. ustaški zdrug, po jedna bojna iz 1, i 18. ustaškog zdruga i SS policijski puk „Nagel" (bez dva bataljona).

Početkom marta 1945. Generalštab JA naredio je 2, 3. i 5. korpusu[469] (koji su bili pod njegovom neposrednom komandom) da razbiju neprijatelja na daljim prilazima Sarajevu i stvore uslove za napad na sam grad. U duhu dobijenog zadatka 3. korpus je počeo dejstva sa prostorije Zvornik — Drinjača, 2. korpus sa juga od Kalinovika i Konjica, dok je 5. korpus produžio pritisak sa zapada na neprijateljska uporišta u dolini Bosne. Radi neposrednog objedinjavanja dejstava i lakšeg komandovanja svim snagama na široj teritoriji Sarajeva, naređenjem vrhovnog komandanta maršala Tita od 17. marta formiran je *Operativni štab grupe korpusa,* pod čiju komandu su stavljeni 2. korpus (3, 29. i 37. divizija)., 3. korpus (27. i 38. divizija) i 5. korpus (4, 10. i 53. divizija) Ukupno oko 60.000 boraca sa 98 topova. Operativni štab su sačinjavali: komandant general-major Radovan Vukanović, zamenik komandanta general-major Slavko Rodić, član štaba pukovnik Pero Kosorić, načelnik štaba potpukovnik Drago Đukanović i pomoćnik načelnika štaba major Milorad Mijatović.

Na osnovu smernica i opšte direktive vrhovnog komandanta maršala Tita i Generalštaba JA, dogovoreno je sadejstvo sva tri korpusa i sačinjen *plan operacije,* kome se pristupilo nakon što ga je odobrio Generalštab JA. Polazeći od pretpostavke da će nemačke i kvislinške snage braniti teritoriju Sarajeva, naročito grad, Operativni štab je odlučio da se najpre ovlada neprijateljskim upoi'ištima na spoljnim prilazima Sarajevu u rejonu Podromanije, Pala, Jablanice i Ivan-sedia, a zatim da se svim snagama pi'eduzme koncentričan napad na sam grad. Jedinice su dobile sledeće zadatke:

•— 3. *korpus (27. i 38. divizija)* da uništi neprijateljske snage u rejonu Podromanija i izvrši napad na grad sa istoka dejstvuiući 27. divizijom od Sokolca prema Romaniji, a 38. divizijom prema Kadinom selu i Mokrom obuhvatajući tako isturenu nemačku 181. diviziju, koja se nalazila istočno od Sarajeva;

— 2. *korpus (37, 3. i 29. divizija)* da ovlada neprijateljskim uporištima u rejonu Pala, Jablanice i Ivan-sedla i izvrši napad na grad dejstvujriói <37. divizijom preko Pala ka Sarajevu, 3. divizijom od Trnova prema Kasindolu i Sarajevu i 29. divizijom preko Ivan-sedla za Blažuj i Kiseljak;

— *5. korpus sa 4. i 10. divizijom* da forsira reku Bosnu i izvrši napad na Sarajevo preko Vogošća;

[469] Štab 2. korpusa sačinjavali su: komandant general-major Radovan Vukanovič, politički komesar pukovnik Vojo Nikolič, načelnik štaba major Milutin Dapčević. Štab 3. korpusa sačinjavali su: komandant pukovnik Pero Kosorić, politički komesar pukovnik Blažo Đuričić, načelnik štaba potpukovnik Rudi Petovar. Štab 5. korpusa sačinjavali su: komandant general-major Slavko Rodić, politički komesar pukovnik Ilija Došen, zamenik komandanta pukovnik Nikola ĆaranoviĆ, načelnik štaba potpukovnik Velimir Knežević.

— *Grupa brigada zeničkog sektora* (11. brigada 4. divizije, 13. brigada 39. divizije i 18. brigada 53. divizije), ojačana Artiljerijskom brigadom i Tenkovskom četom 5. korpusa, da ostane na prostoriji Busovače i onda da napada neprijateljska uporišta u dolini Bosne.

Početak operacije određen je za 28. mart, do kada je trebalo da sve jedinice izvrše pripreme.[470] Operacija je izvedena u dve etape.

Prva etapa (28. marta — 4. aprila) obuhvata borbe za zauzimanje Podromanije, Ivan-sedla i prodor 5. korpusa iz rejona Mehurić — Podbrđe preko komunikacije Kiseljak — Busovača i reke Bosne; sudar sa 7. SS divizijom i izvlačenje 21. korpusa iz Sarajeva.

Pristupajući izvršenju dobijenog zadatka, 5. korpus je noću 28/29. marta pod borbom prešao, preko komunikacije Kiseljak •—• Busovača, pa se 4. i 10. divizija 29. marta približila Bosni koju je iduće noći forsirala na odseku Donja Papratnica — Kakanj. Uprkos snažnom otporu neprijatelja i pomanjkanju tehničkih sredstava, 5. korpus je uspešno forsirao reku Bosnu i, nastavljajući borbu u toku 31. marta, ovladao mostobranom na liniji Gora —• Obre — Zgošća •— Kakanj. Posle prebacivanja snaga preko reke porušen je železnički most kod sela Doboja, čime je presečena jedina železnička veza Sarajeva sa dolinom Save.

Uspesi 5. korpusa prinudili su nemačku komandu da 31. marta angažuje 7. SS diviziju (koja je 26. marta i narednih dana transportovana za Vareš i Zenicu) protiv 4. i 10. divizije sa zadatkom da ih odbaci od komunikacije i omogući izvlačenje dolinom Bosne ostalih snaga sa prostorije Sarajeva. Zbog toga su jedinice 4. i 10. divizije orijentisane na zatvaranje pravca od Vareša, na kojem su 1. aprila, posle teških borbi, odbacile 13. puk 7. SS divizije. Trećeg aprila 4. divizija prešla je komunikaciju Breza — Visoko i noću 3/4. aprila oslobodila Vareš. Međutim, angažujući se na pravcu Vareša, 5. korpus je izgubio dragoceno vreme, koje u daljem toku borbi za Sarajevo nije mogao da nadoknadi.

U međuvremenu je sa Romanije krenuo u napad 3. korpus. Napad je izveden 28. marta ujutro kada je 27. divizija posle ogorčenih borbi ovladala rejonom čavčeva Polja i produžila potiskivanje neprijatelja duž komunikacija ka selu Dikeljni, obezbeAujhći se od pravca Crvenih Stijena. Time je 363. puk 181. divizije dovedeh u okruženje u rejonu Podromanije. Međutim, dok se napad 27. divizije povoljno razvijao, nastupanje 38. divizije ka Pustom Polju nije dovelo do većih rezultata, pored ostalog;- i'zbog slabog sadejstva sa 37. divizijom.

Sledećih dana glavne snage 3. korpusa orijentisane su za uništenje nemačkog 363. puka okruženog u rejonu Podromanije. Da bi deblokirali snage, Nemci su iz rejona Olova hitno uputili dolinom Bioštice 14. puk 7. SS divizije, koji je prodorom u pravcu Sokolca ozbiljno ugrozio bok i pozadinu 3. korpusa. Zbog toga je napad na okruženog neprijatelja u rejonu Podromanije bio obustavljen, a glavnina 3. korpusa hitno prebačena u susret 14. SS puku koji je nastupao od Olova. U toku 2. aprila razvile su se žestoke borbe na prostoriji Šahbegovići — Bukovilc,

«o Zbornik NOR-a, tom II, knj. i5, clok. 145, 146, 152, 154; tom IV, knj. 34, dok. 99, 100, 101, 103.

u kojima je zaustavljen prodor 14. SS puka ka Sokolcu, tako da je bio prisiljen da se dalje probija preko teškog terena pravcem Šahbegovići — Stari Grad — Mokro, pri čemu je izgubio komoru. Iako se 14. SS puk nije spojio sa okruženim snagama u rejonu Podromanija, on je svojim manevrom znatno olakšao njihovu situaciju, jer je privlačenjem na sebe glavnine 3. korpusa omogućio snagama iz rejona Crvene Stijene da prodru do Podromanije, da se u toku 2. aprila spoje sa okruženim 363. pukom, a sutradan zajedno izvuku u pravcu Sarajeva.

Jedinice 2. korpusa talcođe su krenule u napad 28. marta. U ogorčenim borbama 37. divizija zauzela je 3. aprila železničku stanicu Stambolčić, Vitez i Podvitez, produživši nastupanje ka Palama. Na pravcu Kalinovik — Sarajevo 3. divizija još uvek se nije ozbiljnije angažovala. U rejonu Ivan-sedla 29. divizija počela je napade i to na Ivan-sedlo 13. brigadom, a 10. brigadom sa severa preko Vihora, dok je 11. brigada trebalo da preko Željakovog Dola prodire u pravcu Tarčina, a 14. brigada prebačena je u rejon Kreševa. Sve do 1. aprila trajale su borbe za Ivan-sedlo, gde je neprijatelj odbijao napade koji su zbog osetnih gubitaka i premorenosti ljudstva tog dana obustavljeni. Zatim su, po naređenju Operativnog štaba grupe korpusa, 10. i 11. brigada izvučene iz borbe i prebačene na prostoriju Kreševo — Zabrđe, sa zadatkom da zajedno sa 14. brigadom dejstvuju na komunikacije Blažuj —• Kiseljak i Raštelica — Pazarić. Na položajima prema Ivan-sedlu ostale su 12. i 13. brigada, koje su posle 4. aprila ponovo prešle u napad. Međutim, one više nisu naišle na jači otpor, jer je neprijatelj noću 3/4. aprila neopaženo izvukao glavninu svojih snaga, ostavljajući na Ivan-sedlu samo zaštitničke delove. Ovladavši Ivan-sedlom obe brigade su produžile pokret, zauzele Raštelicu, a zatim, u sadejstvu sa 10. brigadom, Tarčin i Pazarić i produžile dalje nastupanje u pravcu Blažuja. Od 5. aprila čitava 29. divizija usmerena je na komunikaciju Blažuj — Kiseljak, kojom se neprijatelj koristio za izvlačenje snaga iz rejona Sarajeva.

Snažan pritisak 2, 3. i 5. korpusa na svim pravcima ka Sarajevu, naročito na Podromaniji, Ivan-sedlu i sa pravca Vareša, prinudio je neprijatelja na ubrzano izvlačenje, prvo iz rejona Podromanije, a zatim, postupno, i sa ostalih pravaca, što je bilo u skladu sa naređenjem Vrhovne komande.

Druga etapa (5 •— 12. aprila) obuhvata izbijanje jedinica Operativne grupe korpusa na periferiju i koncentričan napad na Sarajevo, koje je oslobođeno 6. aprila, onda gonjenje nemačkih snaga komunikacijom' Kiseljak — Busovača — Zenica i dolinom Bosne i oslobođenje Zenice.

Posle izvlačenja neprijateljskih snaga iz Podromanije Štab 3. korpusa prebacio je 27. i 38. diviziju severno od komunikacije Sarajevo — Podromanija radi bočnog dejstva na odstupajućeg neprijatelja. Iako premorene danonoćnim borbama i pokretima, divizije su uspešno izvršile taj manevar i, savlađujući otpor neprijateljskih zaštitnica, 5. aprila približile se Sarajevu. Za to vreme 37. divizija 2. korpusa, ovladavši rejonom Pala, približila se Sarajevu sa tog pravca.

U takvoj situaciji Operativni štab grupe korpusa izdao je 4. aprila zapovest za napad na grad, iz koga je neprijatelj već izvukao glavne snage. Napad je trebalo da počne jednovremeno na svim pravcima, 5.

aprila 1945. godine u 15 sati, i to: *3. korpus* da sa 38. divizijom preko Bjelave upadne u centralni deo grada, a 27. divizija da se probije preko Vratnika na Baščaršiju; 2. *korpus* da sa 37. divizijom, pošto reši borbe za Pale i Trebević, upadne u grad na levu obalu Miljacke do Skenderije, a 3. divizijom nizvodno od Slcenderije do Ilidže; 29. divizija da 12. i 13. brigadom prodire na Blažuj, a 10, 11. i 14. brigadom da preseca komunikaciju Blažuj — Kiseljak; 5. *korpus* da se prikupi na Zvijezdi i upadne u grad sa severa dolinom Koševskog potoka za Märindvor i poveže se sa 38. divizijom 2. korpusa.

Potiskujući neprijateljske zaštitnice, jedinice 3. korpusa izbile su pred veće 5. aprila na periferiju zauzevši u toku noći centar grada desnu obalu Miljacke i Marin Dvor i presekle odstupnicu 363. puku 181. divizije koji je davao otpor iz rejona Većnice i električne centrale. Podržan tenkovima ali uz osetne gubitke neprijatelj je uspeo da se povuče 6. aprila iz grada. Za to vreme 37. divizija 2. korpusa zauzela je Brus, Trebević i Palež, izbila u južni deo grada i noću 5/6 aprila ovladala levom obalom Miljacke. Sa juga prodirala je ka Sarajevu 3. divizija 2. korpusa pred kojom se neprijatelj ogorčeno branio na položajima Crvena Stijena i u rejonu Jablanice. Savladavši u toku 4. i 5. aprila taj otpor ona je ujutro 6. aprila prodrla u grad uputivši jednu brigadu u gonjenje komunikacijom Ilidža •— Blažuj. Snage 5. korpusa pošto su posle ogorčenih borbi sa 13. SS pukom zauzele 4. aprila Vareš, krenule su ka Sarajevu. Međutim, one su podišle Jošanici, Vogošću i Nogarevu — u neposrednoj blizini Sarajeva — tek 6. aprila, kada je grad bio već potpuno oslobođen.

Napuštajući grad neprijatelj se izvlačio ka Zenici, koristeći komunikacije u dolini reke Bosne i na pravcu Blažuj •— Busovača. U gonjenje na tim pravcima upućene su 29. i 10. divizija. Dejstvujući u zahvatu komunikacije Blažuj — Kiseljak — Busovača 29. divizija je savlađujući otpor jakih neprijateljskih pobočnica 6. aprila zauzela Blažuj, a idućeg dana kod Han-Ploče razbila 363. puk 181. divizije koji se nalazio u zaštitnici. Nastavljajući gonjenje 29. divizija je noću 7/8. aprila oslobodila Kiseljak i produžila u pravcu Busovače. Međutim 9. aprila ona se zaustavila i dalje gonjenje neprijatelja tim pravcem prepustila je Grupi brigada zeničkog sektora koja je usmerila sv^ja dejstva ka Zenici. U gonjenje dolinom Bosne upućena je 10. divizija čije su glavne snage nastupale desnom, a pomoćne levom obalom Bosne. Uništavajući zaštitničke delove neprijatelja divizija je 7. aprila oslobodila Visoko, a idućeg dana Kakanj. U toku 11. apiila, bio je slomljen i poslednji otpor neprijatelja pred" Zenicom i noću 11/12. aprila, u sadejstvu sa Grupom brigada zeničkog sektora, 10. divizija oslobodila je Zenicu, čime je završena sarajevska operacija.[471]

[471] U toku sarajevske operacije nemačko-kvislinške snage imale su, prema podacima jedinica Grupe korpusa, oko 5.700 mrtvih i oko 6.000 zarobljenih, a pored velikog broja plena, uništeno je 30 topova, 10 tenkova, 45 kamiona i jedan oklopni voz. Istovremeno, jedinice Grupe korpusa imale su 637 poginulih, 2.020 ranjenih i 27 nestalih boraca i starešina. Poginulo je i 20 pripadnika udarnih grupa, a jedan od najtežih gubitaka bila je junačka smrt sekretara Mesnog komiteta KPj za Sarajevo Vladimira Perića Valtera. — Oslobodilački rat, knj. 2. 2, str. 571—580; Završne operacije, str. 517—534; Sarajevska operacija •— Učesnici govore, VINC, Beograd 1986, str. 30—638.

Zaključak. Oslobođenjem Sarajeva i Zenice front je pomeren na severozapad i skraćen za 70—100 km. Oslobođene su znatne snage za dalja ofanzivna dejstva, posebno za operacije 2. armije na pravcu Doboj — dolina Une i brži rasplet situacije na Sremskom frontu i reci Dravi.

U sarajevskoj operaciji, jedinice Operativne grupe korpusa zadale su neprijatelju znatne gubitke, a ustaško-domobranske i četničke jedinice su se rasule. Međutim, propuštena je zgodna prilika da se nemačkom 21. brdskom armijskom korpusu zada teži udarac. Do toga je realno moglo doći boljom procenom mogućnosti i namera neprijatelja. Naime, Operativni štab grupe korpusa mogao je efikasnije upotrebiti snage kojima je raspolagao, tj. manjim snagama je trebalo vezivati neprijatelja sa fronta, a glavne snage upotrebiti za izvođenje udara u bokove i za presecanje odstupnice neprijatelju dolinom Bosne. Smatra se da je bilo nepotrebno privlačenje 5. korpusa ka Sarajevu za napad na grad i da je 4. i 10. diviziju trebalo ostaviti na njihovoj prostoriji, čak ih i ojačati da bi mogle ozbiljnije ugroziti izvlačenje 21. korpusa dolinom Bosne. Njihovim angažovanjem za napad na grad upravo je otvoren pravac dolinom Bosne kojim se izvlačio neprijatelj. Ovaj propust je mogao delimično biti ispravljen da su 4. i 10. divizija 4. i 5. aprila orijentisane u pravcu Visokog. Međutim, treba imati u vidu političke motive prisutne u tome. Na zahtev Krajišnika i mišljenja političkog rukovodstva Bosne i Hercegovine odlučeno je da 4. i 10. krajiška divizija učestvuju u oslobođenju Sarajeva i uđu u grad sa drugim jedinicama. Dakle politički razlozi su preovladali nad operativnim.

Karakteristično je za sarajevsku operaciju da je prvobitni operativni plan ostao nepromenjen sve do konačnog oslobođenja Sarajeva. Tek je nešto kasnije bio izmenjen, ali samo u onom delu koji se odnosio na dalje gonjenje neprijatelja. U početku operacije izvođeni su uporni frontalni napadi na dobro utvrđene neprijateljske položaje, što je bilo uslovljeno, pre svega, karakterom zemljišta, na koje je gotovo nemoguće vršiti obilaske radi izvođenja bočnih udara, jer je zemljište bilo pokriveno dubokim snežnim pokrivačem. Zato su rezultati takvih napada bili dosta skromni a gubici veliki. Kada je krajem marta i početkom aprila sneg počeo da kopni, nastali su povoljniji uslovi za obilaske i manevre oko utvrđenih položaja.

Prilikom prodora u grad jedinice su zaobilazile pojedine tačke otpora l'irà njima ostavljale manje delove, dok su glavne snage nastavljale dejstva ka osnovnim objektima nastupanja. Jedinice su neodoljivo prodirale prema prvobitno postavljenom zadatku da što pre oslobode grad, a kada je to postignuto — dalja borba sa neprijateljevim kolonama u odstupanju prepuštena je onim jedinicama koje su za izvršenje tog zadatka bile ranije određene. U borbi za Sarajevo veliku pomoć su pružile političke strukture NOP-a na čelu sa Mesnim komitetom Partije, koji je vodio Vladimir Perić Valter, koji je u poslednjim borbama za oslobođenje Sarajeva i poginuo. Takođe znatna podrška jedinicama pružena je od 5.000 naoružanih pripadnika udarnih grupa koji su sadejstvovali u napadu s polja i držali oslobođene delove grada ili pojedine objekte.

U završnom clelu sarajevske operacije bilo je sasvim izvesno da će neprijatelj za izvlačenje snaga koristiti dolinu Bosne i pravce preko Kiseljaka i Busovače ka Zenici ali nisu najbolje iskorišćene mogućnosti da se neprijatelj tuče kontinuirano i sve snažnije, a to je on iskoristio za brže povlačenje prema Doboju i Derventi. Do toga je prvenstveno došlo zbog nepotrebnog i suvišnog zadržavanja jedinica u gradu radi prikupljanja zarobljenika i plena i obezbeđivanja javnih objekata i magacina umesto da se nastavi operativno gonjenje i ujedno sa 2. armijom nanese što veći udar po 21. korpusu, koji se kao jaka grupacija pojavio u rejonu Broda i zaustavljao nastupanje 1. armiji prema Zagrebu.

Komandovanje jedinicama u sarajevskoj operaciji ima svoje specifičnosti. Do formiranja Operativnog štaba grupe korpusa (17. marta 1945.) Generalštab je neposredno lcomandovao 2. i 5. korpusom, a Štab 2. armije 3. korpusom. U pripremi i izvođenju operacije Operativni štab komandovao je divizijama 2. korpusa (3, 29. i 37.) neposredno, divizijama 3. korpusa preko Štaba 3. korpusa i jedinicama 5. korpusa preko Štaba 5. korpusa. Na taj način je obezbeđeno da se razradi plan i definišu ciljevi, utvrdi vreme trajanja, dubina izvođenja i drugo. Zbog neiskustva Operativnog štaba i štabova korpusa u ovako složenoj strukturi subordinacije, nije se u svakom trenutku i na svim napadnim pravcima znala prava i potpuna situacija, a bez toga se nisu mogle pravovremeno donositi ni odgovarajuće odluke. Tome je pogodovala i relativno slabija koordinacija i veza između jedinica i štabova.

Pri oceni sarajevske operacije treba imati u vidu i brojne teškoće sa kojima se sukobljavala Operativna grupa korpusa. Pored već navedenih kao što su veoma nepovoljne vremenske prilike jer je vladala oštra zima sa snežnim mećavama, jedinice su bile slabo opremljene i obučene i teško su se mogli izvoditi veći manevri. Otežavajuće je bilo to što su baze za snabdevanje bile daleko od fronta •— u Banji Kovi-Ijači, Mostaru i Splitu, a loši putevi zavejani snegom i oskudica u motorizaciji i gorivu otežavali su snabdevanje i zahtevali odvajanje velikog broja ljudstva za rad u pozadini. I pored svega toga, jedinice 2, 3. i 5. korpusa potpuno su izvršile svoju zadaću — oslobodile Sarajevo, glavni grad Bosne i Hercegovine.

SREMSKO-SLAVONSKA OPERACIJA

(sheme 77, 78, 79)

Sremsko-slavonska operacija obuhvata napadna borbena dejstva jugoslovenske 1. i 3. armije, jačine oko 180.000 boraca, protiv nemačkog 34. armijskog i delova 21. armijskog i 15. kozačkog korpusa i ustaško--domobranskih snaga, jačine oko 100.000 vojnika, od 4, do 25. aprila 1945, radi proboja Sremskog fronta, forsiranja reka. Drave, Dunava i Save i stvaranja uslova za nastupanje ka Zagrebu i Varaždinu.

Borbena dejstva NOVJ, odnosno JA u zahvatu Drave, Dunava i Save, dobila su poseban značaj u završnom periodu NOR-a. Na njemu su obe strane od oktobra 1944. do aprila 1945. angažovale veoma jake

snage i vodile dugotrajne i oštre borbe sa obostrano velikim gubicima u ljudstvu i materijalu.

Sremskom frontu — koji obuhvata borbena dejstva od 23. oktobra 1944. do 13. aprila 1945. godine na prostoru Srema i delovima istočne Slavonije između Dunava i Save i u Semberiji — od samog početka Nemci su pridavali poseban značaj, što se objašnjava činjenicom da je NOVJ, oslobođenjem Beograda i velikog dela Srbije, dovela u veoma težak položaj nemačku Grupu armija „E" koja se povlačila iz Grčke i Albanije, preko Makedonije, Kosova, Crne Gore i zapadnih delova Srbije i bila prisiljena da se probija i povlači mnogo težim i dužim komunikacijskim pravcima dolinama Ibra, Lima, Zapadne Morave, Drine i Bosne, pri čemu je trpela gubitke. Prisiljena da se pod takvim uslovima izvlači sa juga do reke Save, a takođe i zbog aktivnosti jedinica NOVJ na Sremskom frontu i u njegovoj pozadini, Grupa armija „E" nije se mogla upotrebiti protiv Crvene armije u Mađarskoj, kako je mislila nemačka Vrhovna komanda, nego se angažovala do kraja rata u borbama sa jedinicama NOVJ — JA. Osim toga, Nemci su tako uporno držali Sremski front radi snaga i namera u Mađarskoj.

Zadatak nemačke odbrane u Sremu i na Dravi bio je u tome da odstupajućim snagama obezbedi izvlačenje kroz Bosnu severno od Save. Svoju glavnu utvrđenu zonu na Sremskom frontu Nemci su, po naređenju komandanta Jugoistoka, počeli da izgrađuju pre oslobođenja Beograda, da bi zatim, na prostoru između Rume i Tovarnilca, napravili još šest dobro utvrđenih uzastopnih linija odbrane. Ukupna dubina sedam linija odbrane iznosila je oko 100 km.[472]

Za Narodnooslobodilačku vojsku, odnosno Jugoslovensku armiju, front i borbe u Sremu imali su, takođe, poseban značaj. Posle oslobođenja Beograda nastavljena su ofanzivna dejstva kroz Srem da bi se mogla produžiti dejstva prema Vinkovcima, Zagrebu i Varaždinu, a istovremeno Beogradu obezbedili što povoljnije uslove za rad najviših organa vlasti, političkih organizacija, Vrhovnog štaba i konsolidovanje prilika na slobodnoj teritoriji. Drugi važan zadatak bio je da se držanjem fronta u Sremu stvori čvrst oslonac za uspostavljanje kontinuiranog fronta od Drave do Jadranskog mora, neposredno povezanog i usklađenog sa dejstvima snaga Crvene armije u Mađarskoj. U tom cilju je za mesec i po dana borbi, 1. proleterski korpus NOVJ, u sadejstvu sa 68. korpusom 3. ukrajinskog fronta Crvene armije, oslobodio Srem i počeq borbe za proboj glavne odbrambene zone sa prednjim krajem na liniji*Sotin — Orolik — Otok, u čemu nije uspeo ni posle uvođenja u borbu 22. decembra 1944. godine 3. i 8. divizije bugarske 1. armije, koje su smenile 68. korpus. Do kraja decembra 1944. iz Srema su povučene sovjetske a zatim i bugarske jedinice i prebačene u Mađarsku.

[472] Nemačko komandovanje je još u septembru 1944. naredilo da se u Sremu utvrdi^sedam uzastopnih linija odbrane, i to: „Braon" na kanalu Jarčina; „Zelena" na liniji Jarak — potok Kudoš — Ruma — Jug — Vrdnik; „Žuta" na liniji Sremska Mitrovica — Veliki Radici — Bešenovo; „Crna" na liniji Laćarak — Manđeloski potok — Čalma — Đipša — Neštin; „Crvena" na liniji Martinci — Erdevik — Ilok; „Nibelunška" na liniji Ilinci — Tovarnilc — Mohova i, ponovo; „Zelena" na liniji Otok — Orolik — Sotin. — Milovan Dželebclžić, Borbe u Sremu u zimu 1944/1945. godine, VIG, 2/1975, str. 9—17.

Nemci su na frontu u Sremu preduzeli protivudar, prvi slabiji 3. januara na levom krilu 1. armije na pravcu Otok — Nemci, i drugi, mnogo snažniji, 17. januara 1945. sa glavnim snagama na pravcu Sotm — Tovarnik — Šid. U teškim borbama i uz podršku avijacije, divizije 1. armije zaustavile su Nemce i prisilile ih da pređu u odbranu istočno od Mohova i na liniji Tovarnik — Ilinci — Apševci — Lipovac, gde se front stabilizovao do 12. aprila 1945. godine.

Težište odbrane Grupe armija „E", koja je 25. marta preuzela ulogu Grupe armija „F", bilo je na prostoru istočne Slavonije, zapadnog Srema i dela istočne Bosne (Semberija i Bosanska Posavina), odnosno od Donjeg Miholjca, do Brčkog, dužine oko 250 km. Tu je angažovan i organizovao odbranu nemački 34. armijski korpus, sa zadatkom da odsudno brani posednutu zonu dok se nemačke snage iz doline Bosne ne izvuku severno od Save. Ukupna jačina 34. korpusa, pred proboj Sremskog fronta, iznosila je oko 100.000 vojnika, oko 700 topova, veliki broj teškog i lakog naoružanja i preko 700 vučnih i transportnih motornih vozila.

Raspored 34. armijskog korpusa, početkom aprila 1945. bio je sledeći: *11. vazduhoplovna poljska divizija,* ojačana 606. pukom za osiguranje, dva policijska bataljona, jednim pionirskim bataljonom i pukom ustaške milicije „Baranja", držala je front od Donjeg Miholjca do Dalja; *Borbena grupa „Šnajder":* 86. pule za osiguranje, italijanski artiljerijski divizion „Seni" i puk ustaške milicije „Vuka", držala je front od Dalja do Vukovara; *41. divizija* (1230, 1231, 1232. pešadijski i 41. artiljerijski puk), ojačana 963. tvrđavskom brigadom „Kloc", Borbenom grupom „Brener". Borbenom grupom „Pflum", 843. nemačko-kavkaskim bataljonom. 845. nemačko-arapskim bataljonom i dva bataljona ustaša, držala je front od Dunava do reke Spačve; *22. pešadijska divizija* sa 12. i delovima 3. ustaško-domobranske divizije, pet bataljona ustaške milicije, jedinicama Majevičlcog i Trebavskog četničkog korpusa i delovima Ruskog zaštitnog korpusa, držala je deo fronta između Spačve i Save i južno u rejonu Bijeljine, Brčkog, Srnice, Gradačca, Modriče i Bosanskog Šamca.[473]

U dubini odbrane, na liniji Vinkovci •— Županja nalazila se 3. ustaško-domobranska divizija.[474] Na trećem pojasu odbrane, koji se protezao linijom Đakovačka Satnica — Đakovo — Striživojna — Vrpolje — reka Sava, nalazili su se divizija „Stefan", domobranska 8. lo-

[473] Krajem marta 1945. Štab 91. armijskog korpusa premešten je u rejon Karlovca, a 104. lovačka divizija u rejon Bihaća i Karlovca pa je 11. vazduhoplovna poljska divizija potčinjena Štabu 34. armijskom korpusu, kojim je komandovao general Helmut Felmi. — Ljubivoje Pajović, Dušan 'Uzelac, Milovan Dželebdžić, Sremski front 1944—1945, BIGZ, Beograd 1979, str. 288—290.

[474] Tu su se, pored 3. ustaško-domobranske divizije još nalazili: 576. bataljon za osiguranje, glavnina 117. lovačke divizije .spremne za odlazak u Austriju, 5. lovačka domobranska pukovnija i dve pukovnije ustaške milicije „Baranja" i „Posavje"; u Vinkovcima se nalazio 475. protivtenkovski divizion kao i prva baterija 804. protivavionskog diviziona.

vačka pukovnija, 2. ustaški zdrug i 594. protivtenkovski divizion. Ovaj pojas odbrane trebalo je da se brani do potpune evakuacije nemačkih snaga iz doline reke Bosne. Štab 34. korpusa bio je u Nuštaru.

Najutvrđeniji i za odbranu najorganizovaniji deo fronta 34. armijskog korpusa činila je tzv. *Sremska utvrđena zona* koja se po frontu protezala prednjim krajem od sela Mohova do sela Lipovca, širine oko 30 km, a po dubini od Sotina do sela Podgrađa. Sastojala se od dva fortifikacijski utvrđena odbrambena položaja nazvana „Nibelunška linija" i „Zelena linija".

Prednji kraj *„Nibelunške linije"* protezao se od Dunava kod Mohova, pa salašima istočno od Mohova, Lovaša, Tovamika i Ilinica do okuke Bosuta kod Gradine. Odavde je prednji kraj odbrane obuhvatao sa istoka i juga Bartovce i Lipovac na desnoj obali Bosuta i Spačve.

Prednji kraj *„Zelene linije"* protezao se od Dunava kod Sotina pa na jugozapad istočno od pustare Grabovo, Belaka, Orolika, Kompletinaca, Spačvanske šume.

Prvi odbrambeni položaj •— „Nibelunška linija" u fortifikacijskom pogledu bio je potpuno razvijen: izgrađen je neprekidni sistem rovova i saobraćajnica ojačanih drveno-zemljanim bunkerima, žičanim preprekama i gustim minskim poljima. U zahvatu ovog položaja Nemci su sva sela i salaše organizovali za kružnu protivtenkovsku odbranu. Težište odbrane nalazilo se u centru njenog rasporeda u zoni komunikacije Šid — Vinkovci.

Močvarni predeo Bosutskih šuma južno od sela Lipovca sve do Save nije bio posednut već samo osmatran, dok su izlazi iz šumskog pojasa bili branjeni posadama iz sela Vrbanja, Soljani i Strošinci.

Odbrana na drugom odbrambenom položaju — „Zelena linija" oslanjala se uglavnom na pogodno močvarno zemljište i reku Bosut, dok je ispred sela Sotin i pustare Grabovo bio iskopan protivtenkovski rov.

Plan za sremsko-slavonsku operaciju. Na sastancima održanim od 26. februara do 2. marta i od 25. do 27. marta 1945 kod vrhovnog komandanta maršala Tita u Beogradu, kada su kpipandanti armija detaljno upoznati sa planom ofanzive za konačno oslobođenje preostalog dela Jugoslavije, *odlučeno je da se proboj u Sremu izvrši kombinovanim manevrom i to dvostrukim obuhvatom sa oba krila i probojem sremske utvrđene zone; da se početni udar za razbijanje fronta u Sremu nanese na odseku Morović •— Sremska Rača — Janja •— Koraj — Čelić •— Srebrenik •— Gračanica s ciljem da se brzim prodorom kroz slabije posednutu i utvrđenu zonu izbije na bok i u pozadinu neprijateljskih snaga koje su branile dobro utvrđeni deo fronta između Dunava, Bosuta i Spačve, privuče na sebe deo snaga iz. Srema i Slavonije i na taj način olakša proboj fronta u Sremu; da se forsiranjem Dunava, Drave i Save i spajanjem levokrilnih grupacija l. i 3. armije izvrši opkoljavanje i uništenje snaga koje budu branile*

Sremsku utvrđenu zonu.[475] Detalji ovoga su regulisani u dve direktive koje je izdao Generalštab Jugoslovenske armije 9. aprila 1945. godine.[476]

Ideja ovog kombinovanog i dosta složenog manevra prihvaćena je da bi se ostvario uspeh u proboju fronta u Sremu uz najmanje moguće žrtve, a istovremeno obezbedilo uspešno dalje izvođenje operacije rt dubini, sa što većim zamahom i tempom. Budući da je ocenjeno da će Nemci grčevito i uporno da se brane u rovovima Srema, što bi, eventualno, moglo dovesti u pitanje uspeh usamljenog frontalnog proboja, predviđeno je da se, istovremeno sa probojem Sremske utvrđene zone, izvrši dvostruki i prilično duboki obuhvat sa oba krila.[477] Zato su krilne grupacije imale dva osnovna zadatka: prvo, da dejstvom olakšaju frontalni proboj utvrđene zone i tako omoguće snagama u proboju da uđu što pre u operativnu dubinu i pređu u gonjenje neprijatelja; drugo, ako iz bilo kojih razloga Nemci ne budu savladani u utvrđenoj zoni, krilne grupacije treba da se spoje u pozadini Sremskog fronta i na taj način o*kruže* neprijateljske snage, napadnu ih sa leđa i pristupe uništenju, uz nastupanje i širenje operativne zone u pravcu Našica, Đakova i Slavonskog Broda.

Na osnovu toga, armijama su postavljeni sledeći zadaci:

— *1. armija* imala je zadatak da glavnom grupacijom izvrši proboj Sremske utvrđene zone na desnom krilu i što pre izbije na liniju Vukovar — Vinkovci; manjim snagama da napada prema Vrbanji, Otoki i Vinkovcima, da što više privuče nemačkih snaga, olakša proboj fronta i omogući izvršenje manevra u pravcu Vinkovaca. Južno od Save sa respektivnim snagama trebala je forsirati Savu u rejonu Brčko •— Županja i nadirati u pozadinu Vinkovaca radi spajanja sa 3. armijom s ciljem odsecanja i uništenja neprijateljskih snaga u Sremu.

Za izvršenje ovog zadatka, prema operacijskom planu Štaba 1. armije, operativni poredak je postavljen u tri grupacije sa sledećim obavezama:

—• *Severna operativna grupa,* sastavljena od 1, 21, 22, 42. i 48. diviizja, 2. tenkovske i Inžinjerijske brigade, postavljena je na desnom krilu armijskog rasporeda da probije Sermski fronti što pre izbije na liniju Vukovar —• Vinkovci, s tim da glavni probo^zvrši na frontu širine 6 km između Dunava i k. 141, pravcem Lovaš —-Vinkovci, i to 1. i 21. divizijom i 2. tenkovskom brigadom i prvom i 48. divizijom u drugom ešelonu, uz podršku artiljerije i po dva puka lovačke i bombarderske avijacije i sadejstvo 5. brigade 21. divizije (koja je imala zadatak da se s leve obale Dunava, monitorima Crvene armije, iskrca u neprijateljsku pozadinu kod Sabodoševa salaša). Za napad na pomoćnom pravcu, na

[475] Tacla (27. marta 1945.) je naređeno da 15. makedonski korpus (42. i 48. divizija), 2, 17. i 22. divizija i 2. tenkovska brigada uđu u sastav 1. armije i da se stave pod komandu njenog štaba. Isto tako, ranije je bilo naređeno da se 6. korpus stavi pod komandu Štaba 3. armije. — Dušan Uzelac, Milovan Dželebdžić, Neposredni uticaj maršala Tita na tok operacije na sremskom frontu, VIG 2—3/1977, str. 230—231.

«6 Zbornik NOR-a, tom II, knj. 15, dok. 197, 198.

[477] Rade Hamović, O rukovođenju na strategijskom nivou u završnim operacijama za konačno oslobođenje Jugoslavije, Vojno delo, 4/195, str. 170—178.

frontu od k. 141 do Bartovca, širine 14 lem, određena je 42, a na krajnjem levom krilu od sela Batrovca do Lipovca, na frontu širine 10 km, bila je 22. divizija.

— *Bosutska grupa divizija,* sastava 6. i 11. divizija i 1. konjička brigada, trebalo je da, nastupajući pravcem Morović — Vrbanja —• Županja, uspostavi vezu sa Bosanskom grupom divizija.

— *Bosanska grupa divizija,* sastava 2, 5. i 17. divizija, trebalo je da razbije snage neprijatelja na prostoru Bijeljina, Brčko, Orašje, obezbedi levi bok od dejstva neprijatelja iz doline Bosne i najkasnije noću 11/12. aprila forsira Savu u rejonu Brčkog, a zatim povezujući se sa Bosutskom grupom divizija, kao *Južna operativna grupa* 1. armije, energično nastupa prema Vinkovcima radi spajanja sa snagama 3. armije i odsecanja i uništenja neprijateljskih snaga u Sremu.

Prva armija imala je početkom aprila 1945. deset divizija i tri samostalne brigade, ukupno 111.000 boraca, 355 topova, 1.152 minobacača i 55 tenkova.

Treća armija (16. 36. i 51. divizija) nalazila se na frontu u Baranji na levoj obali Drave od Torjanaca do Dunava, a 8. brigada 51. divizije kod sela Vojka u Bačkoj. Imala je zadatak da glavnim snagama forsira Dravu kod Valpova i Osijeka, a pomoćnim Dunav kod Dalja. Po izvršenom forsiranju i uspostavljanju mostobrana, trebalo je da preseče komunikaciju Osijek — Našice i oslobodi Osijek. Zatim, zavisno od razvoja situacije na frontu u Sremu, da usmeri dejstva po sledećem:

•— ako 1. armija ne otvori put iz Sremske utvrđene zone za Slavoniju, da prodre ka jugu s ciljem da udarom u pozadinu Sremslcog fronta sadejstvuje sa 1. armijom u prosecanju i uništenju neprijatelja u rejonu Vinkovaca, a 6. korpus da štiti desni bok 3. armije;

— ako 1. armija izvrši proboj Sremske utvrđene zone, da krene Podravinom opštim pravcem Našice — Podravska Slatina •— Koprivnica — Varaždin. U ovom slučaju 6. korpus je trebalo da sadejstvuje sa 3. armijom u oslobođenju Našica.

Treća armija bila je sastavljena od 16, 36. i 51. divizije i dve samostalne brigade, oko 41.000 boraca, 175 topova, 441 minobacač i jedan raketni minobacački divizion.

Posle proboja Sremslcog fronta 1. armija trebalo je da preduzme energično nastupanje opštim putem: Vinkovci — Slavonski Brod — Zagreb, a 3. armija dolinom Drave na severozapad — pravcem Našice — Virovitica — Varaždin.

Šesti slavonski korpus,™ koji je u svom sastavu imao 12. i 40. diviziju (7.800 boraca i 66 artiljerijskih oruđa), stavljen je pod komandu 3. armije a imao je zadatak da nastupa pravcem Papuk — Krndija kako bi u vreme forsiranja Drave i uspostavljanja mostobrana kod Valpova sprečio intervenciju neprijateljskih snaga od Našica ka Valpovu, a potom da sadejstvuje sa 3. armijom pri ovladavanju rejonom Našica.

Dunavska ratna flotila Crvene armije koja je bazirala u Novom Sadu, Iloku i Šarengradu, imala je zadatak da spreči neprijateljskim

[478] Štab 6. korpusa sačinjavali su: komandant general-major Veljko Kovačevič, politički komesar pukovnik Otmar Kreačič, načelnik štaba Franc Inkret.

večnim čamcima plovidbu Dunavom nizvodno od Šarengrada, preveze 5. brigadu 21. divizije u izvođenju desanta kod Sabadoševog salaša i podrži pri uspostavljanju mostobrana i ovladavanju rejonom Opatovca.

Grupa vazcluhoplovnih divizija, koju su sačinjavale 11. lovačka i 42. jurišna, trebalo je da izvrši baziranje svojih jedinica na aerodromima u Bačkoj i Sremu, i to: 11. lovački i 421. jurišni puk na aerodromu Kupusina kod Sombora, 113. lovački i 423. jurišni puk na aerodromu Bački Brestovac i 112. lovački i 422. jurišni puk na aerodromu Klenak kod Šapca. Zatim da izvrši izviđanje i podršku trupa na zemlji i protivvazdušnu odbranu u zoni dejstava 1, 2. i 3. armije.

Od jedinica koje su ušle u sastav 1. armije, samo 1. proleterska i 21. divizija i 1. konjička brigada nisu imale potrebe da vrše pokrete da bi stigle u rejone koncentracije ili u očekujuće rejone. Sve ostale jedinice morale su da vrše pokrete ili duže marševe radi stizanja u ove rejone. Divizije 3. armije već su bile na reci Dravi.

Neposredno po povratku komandanta 1. armije iz Beograda u Erdevilc, gde se nalazio Štab 1. armije, i komandanta 3. armije u Beli Manastir otpočelo je izdavanje naređenja i uputstava za pregrupisavanje i neposredne pripi^eme za napad.

U Štab 1. armije u Erdeviku 28. marta doneta je odluka da se izvrši podela Štaba kako bi se obezbedilo neposrednije komandovanje Severnom i Južnom opertivnom grupom. Izdvojena je grupa oficira iz Štaba 1. armije, sa komandantom armije na čelu, koja je vodila jedinice Južne operativne grupe. Bosutska grupa divizija potčinjena je Štabu 6. proleterske divizije. Ostali deo Štaba 1. armije, sa načelnikom na čelu, komandovao je Severnom operativnom grupom. Štab 3. armije komandovao je 12. korpusom na Dravi i 6. korpusom u pozadini neprijatelja.[479]

Sremsko-slavonska operacija 1. i 3. armije izvođena je na teritoriji zapadnog Srema, Slavonije i Semberije, ograničenom po dubini linijom Virovitica — Daruvar — Pakrac — Novska, širine oko 80 i dubine oko 180 km. Trajala je 22 dana, a izvedena je u tri etape.

Prva etapa (4 •— 11. aprila) obuhvata napadna dejstva Bosanske grupe divizija za oslobođenje Brezova Polja, Brčkogi .Orašja i prebacivanje 5. i 17. divizije kod Brčkog na levu obalu*av.e, kao i dejstva Bosutske grupe divizija između Bosuta i Save i povezivanje s Bosanskom grupom divizija.

Zapovešću od 4. aprila komandanta 1. armije, koji je 3. aprila sa delom Štaba stigao u Bijeljinu, jedinice Bosanske grupe divizija usmerene su 4. aprila da likvidiraju neprijateljska uporišta na prilazima Brčkom. Petog aprila 5. divizija zauzela je Brezovo Polje i Sandiće, 17. divizija izbila je u visinu sela Potočari, a 2. divizija je u toku noći 5/6. aprila izbila do Bukovika. Pošto je 2. armija prešla u napad ujutro 5. aprila i do kraja dana izbila na komunikaciju Doboj — Gračanica — Brčko, Bosanskoj grupi divizija bio je zaštićen levi bok, pa je gotovo sve snage usmerila za napad na Brčko, gde su se nalazile jedinice nemačke 22. i 12. ustaško-domobranska divizija, delovi Ruskog zaštitnog korpusa i grupa majevičkih četničkih brigada. Šestog aprila ujutro sve tri divizije

«9 Sremski front 1944—1945, str. 317—327.

Bosanske grupe nastavile su napad na neprijateljske položaje južno od Save u rejonu Brčkog. Nakon žestokih borbi neprijatelj je bio potisnut na uži mostobran, a presečena mu je veza sa Orašjem i Bosanskim Šamcom.

Sedmog aprila jedinice Bosanske grupe divizija produžile su napad na neprijateljske položaje na samoj periferiji Brčkog. Slomljen je otpor neprijatelja, koji je uspeo da glavninu snaga organizovano izvuče na levu obalu Save preko mosta koji su pre stizanja jedinica 1. armije uspeli da poruše. U gradu su ostale da pružaju otpor samo ustaško-domobranske jedinice, koje su oko 2.1 sat savladane.[480] Izgubivši mostobran u rejonu Brčkog, 34. armijski korpus je izgubio veoma važan oslonac južno od Save, čime je njegov desni bok na sremskom delu fronta bio ozbiljno ugrožen. Međutim, rušenjem mosta u Brčkom zaustavljeno je do tada uspešno nastupanje Bosanske grupe divizija. Ovaj predah olakšao mu je borbu sa Bosutskom grupom divizija.

Napad Bosutslce grupe divizija u početku se uspešno razvijao: 11. divizija je 4. aprila zauzela Jarnenu i Strošince, a zajedno sa 1. konjičkom brigadom Soljane. Idućeg dana zauzela je Račinovce, ali je neprijatelj povratio Soljane. Šesta divizija je 6. aprila zauzela Vrbanju, čime je ugrozila neprijateljske snage prema Brčkom. Zbog dejstva Bosutslce grupe divizija komandant nemačke 22. divizije hitno je izvukao pukove iz borbi južno od Save (6. aprila uveče povukao je 16. pule) i protivnapadom uspeo da povrati Vrbanju, i do 11. aprila zadržao 6. i 11. diviziju na liniji ispred Vrbanje, kako bi svoje snage izvukao preko Save na sever u čemu je uspeo.

Ne uspevši da ovlada neporušenim mostom na Savi kod Brčkog i zbog snažog otpora neprijatelja na frontu ispred Bosutslce grupe divizija, prelaz prelco reke Save morao se izvršiti forsiranjem.

Osmog i 9. aprila štabovi 5. i 17. divizije vršili su pripreme za forsiranje reke Save, dole je 2. divizija 8. aprila zauzela Orašje, a 11. aprila Bosanski Šamac.[481] Desetog aprila, komandant 1. armije izdao je zapovest da 5. i 17. divizija forsiraju reku Savu u rejonu Brčkog. Neprijatelj je u toku noći 10/11. aprila i u toku 11. aprila napustio položaje na levoj obali Save, talco da je 5. divizija, 11. aprila do 17 sati, bez borbe izvršila prelaz Save pontonslcim skelama i povezala se sa 11. divizijom kod sela Drenovci. Prebacivanje 17. divizije izvršeno je do zore 12. aprila.

[480] Zakašnjenje tenkovskog bataljona da uzme učešće u borbama negativno se odrazilo na tempo napada. To je olakšalo komandantu nemačke 22. divizije da svoje snage uredno evalcuiše i za sobom poruši most na Savi.

Zarobljen je skoro ceo 3. gorski domobranski zdrug sa oko 1.000 domobrana i 700 četnika i ustaških milicionera. Zaplenjeni su 1 tenk, 2. topa, 1 minobacač, 100 automatskih oruđa, 2.300 pušaka, 4 kamiona, dosta municije i druge opreme.

Gubici Bosanske grupe divizija iznosili su 173 poginula i 506 ranjenih. Savesno vršeći dužnost instruktora u Artiljerijskoj brigadi 5. divizije, poginuo je prilikom izviđanja i artiljerijski gardijski major Ivan Minovič Vorona, oficir Crvene armije.

[481] Neprijatelj je imao oko 300 mrtvih i 12 zarobljenih ustaša, dok se izvestan broj udavio u Savi. Divizija je imala 11 mrtvih i 39 ranjenih. Zatim je 2. divizija ostala u rejonu Orašja na raspolaganju Generalštabu JA. •— Sremski front 1944—1945., str. 347—361, 404.

Time su bila završena odvojena dejstva Bosutslce i Bosanske grupe divizija. Dvanaestog aprila komandant 1. armije general-lajtnant Peko Dapčević preuzeo je komandu nad obe grupe, objedinjene pod nazivom *Južna operativna grupa divizija* 1. armije, koja je nastavila sa prodiranjem pravcima Gunja •— Županja i Gunja — Vinkovci. Spajanjem obeju grupa divizija, 5, 6, 11. i 17. divizija našle su se na uskom i močvarnom terenu između Save i Vrbanje nepodesnom za širi manevar, zbog čega su, a i zbog neprijateljske uporne odbrane pravaca prema Županji i Otoku, sporo napredovale.

Za to vreme izvršen je 11/12. aprila desant 5. brigade 21. divizije preko Dunava kod Opatovca, čime je presečena komunikacija Opatovac — Sotin. Brigada je narednih dana vrlo dobro sadejstvovala sa 1. i 21. divizijom u proboju Sremskog fronta.

Jedanaestog aprila uveče 22. divizija je prešla Bosut kod Batrovaca i nastavila napad na Lipovac. Međutim, njen manevar preko Bosuta te noći nije uspeo, ali je privukla na sebe snage neprijatelja.

Druga etapa sremsko-slavonske operacije (12 •— 14. aprila) — proboj Sremske utvrđene zone i forsiranje Drave obuhvata napadna dejstva Severne operativne grupe 1. armije u Sremu i jedinica 3. armije pri forsiranju Drave 12. aprila i dejstva 1. i 3. armije u Sremu i Slavoniji 13. i 14. aprila do ovladavanja linijom Osijek — Vinkovci — Županja.

Proboj fronta u Sremu počeo je 12. aprila u zoru artiljerijskom pripremom od 15 minuta iz 120 artiljerijskih oruđa i avio-pipremom u dva naleta od po 50 aviona, na odseku Srednji Potez —• lc. 141 širina 3 km. Snažni udari izvedeni su po glavnom odbrambenom položaju i na neprijateljska uporišta Mohovo, Lovaš i Tovarnik. Odmah po prenošenju artiijerijslce vatre u dubinu neprijateljske odbrane, koristeći označene prolaze u neprijateljskim minskim poljima, tenkovi i pešadija su napad na prve neprijateljske rovove izveli bez zastoja i velikih gubitaka. Podrška artiljerije takođe je bila veoma precizna i efikasna. Silina napada 1. proleterske i 21. udarne divizije obezglavila je neprijatelja na prvom njegovom položaju, pa je odlučeno da se odmah uvede u borbu i armijska rezerva — 48. divizija, da nastupa na levom krilu 21. divizije u pravcu Šidslcih Banovaca i da bočnim dejstvima pornogw*i 42. diviziji u zauzimanju Tovarnilca, koji je oslobođen u 14 sati.

Prvog dana napada, 12. aprila, jedinice Severne operativne grupe postigle su izvanredne rezultate. Na pravcu glavnog udara izvršen je proboj na dubinu više od 20 do 30 lem, a na pomoćnom pravcu — na dubinu od 8 do 20 lem. Prva divizija zauzela je Vukovar, Borovo i Bogdanovce; 21. divizija — Negoslavce i Svinjarevce; 48. divizija železničlcu stanicu Đeletovci i selo Đeletovci; 42. divizija Tovarnik i Ilince a 22. divizija Apševce.[482]

Trinaestog aprila ujutro 1. armija, bez dodira sa neprijateljem, produžila je nastupanje na zapad, a nemački 34. armijski korpus, ugrožen od snaga 1. i 3. armije s tri pravca, nastojeći da sačuva snage od

[482] Tada su uništeni 2 tenka, 4 topa i 14 kamiona, a zaplenjeno 48 topova, 3 tenka, 207 minobacača, 226 mitraljeza, 2.127 pušaka, 168 automata, 45 kamiona, 12 motocikla i 11 radio-stanica.

okruženja, nastavio je sa povlačenjem. Tek oko 9 sati, istočno od Vinkovaca, pred Cerićem i Nuštarom, naišli su delovi 21. divizije na otpor. Nastupajući pravcem Orolik — Jankovci, izbila je pred Vinkovce i Mirkovce 48. divizija.

Oslobođenje Vinkovaca. Za odbranu Vinkovaca neprijatelj je sa 3. ustaško-domobranskom i delovima 41. nemačke divizije poseo liniju Ostrovo — Nuštar — Cerić — istočna periferija Vinkovaca — desna obala Bosuta do visine sela Rokovci, koja je već odranije bila uređena za odbranu. Odbranom Vinkovaca Štab 34. korpusa je težio da uspori nastupanje jedinica 1. armije na zapad i time stvori potrebno vreme za povlačenje svoje 22. divizije iz rejona Županje i posedanje položaja ispred Đakova, Striživojne i Jaruge radi zatvaranja pravca Vinkovci — Slavonski Brod.

Oko 14 sati 13. aprila 21. i 48. divizija prešle su u napad na Vinkovce, i to: 21. divizija: 4. brigadom pravcem Nuštar — Vinkovci, 31. brigadom pravcem Cerić — Vinkovci i 14. makedonskom brigadom duž železničke pruge od Lancoševog salaša ka Vinkovcima, a 48. divizija: 2. brigadom severno i 1. brigadom južno od puta Mirkovci — Vinkovci; 2. tenkovska brigada dejstvovala je 1. bataljonom pravcem Nuštar — Vinkovci, a 3. bataljonom pravcem Cerić — Vinkovci. Napadajući uz podršku artiljerije, divizije su u prvom naletu proterale neprijatelja sa položaja spoljne odbrane, a potom u uličnim borbama, u sadejstvu sa tenkovima, oko 18 sati oslobodile grad i prisilile neprijatelja na povlačenje ka Đakovu i Striživojni.[483]

Za to vreme je 1. proleterska divizija, nastupajući od Vukovara, izbila na prostoriju Gaboš, Antin, Laslovo •— 16 km južno od Osijeka, a 22. i 42. divizija, bez dodira sa neprijateljem, na prostoriju Komietinci, Otok, Jankovci.

Južna operativna grupa divizija je 12. aprila zauzela Podravske Podgujce i Vrbanju, a tokom 13. aprila oslobodila Bošnjake, Županju i Cernu, dok je 2. proleterska divizija ostala u rejonu Orašja na raspolaganju Generalštabu JA i zatim vraćena u Srbiju.

Zauzimanjem Vinkovaca i Županje, 1. armija je probila neprijateljski front u Sremu na celoj dubini i otvorila put za prodor prema Slavonskom Brodu i dalje ka Zagrebu.

Štab 1. armije stigao je 14. aprila u Vinkovce.

Dejstva 3. armije — forsiranje Drave i Dunava. Pripreme za proboj fronta-.^ Dravi počele su posle bitke kod Bolmana i solidno izvršene. Po povratku komandanta 3. armije sa savetovanja kod maršala Tita krajem marta, general-lajtnant Košta Nađ je 7. aprila obavestio komandanta 3. ukrajinskog fronta o predstojećim operacijama 1. i 3. armije i predložio mu da Dravu kod Donjeg Miholjca forsiraju snage do jednog puka 1. bugarske armije, koja je bila pod sovjetskom komandom, i da obrazuju mostobran u rejonu Sveti Đurađ — Podravski Podgajci, što je i učinjeno.

[483] U borbama za oslobođenje Vinkovaca zarobljeno je oko 5Ü0 neprijateljskih vojnika i zaplenjen jedan top 122 mm i oko 20 motornih vozila, kao i više skladišta sa ratnim materijalom. Gubici jedinica 1. armije iznosili su 40 poginulih i 150 ranjenih boraca i starešina. — Sremski front 1944—1945, str. 402—403.

Pored jedinica nemačke 11. vazduhoplovne poljske divizije (na frontu od Žestilovca do Adolfovca), pred frontom 3. armije nalazile su se i jedinice 2. ustaškog stajaćeg zdruga od pet bojni koji je branio front na Dravi od Adolfovca (sada Višnjevac) pa do ušća Drave u Dunav, zatim jedinice 606. puka za osiguranje koji je branio front na Dunavu od ušća Drave do Vukovara i pukovnija ustaške milicije „Baranja" u rejonu Osijeka. Ukupna jačina svih snaga iznosila je oko 15.000 vojnika sa oko 150 artiljerijskih i minobacačkih oruđa i jednom četom tenkova.

Padom mraka 11. aprila jedinice su počele forsiranje Drave i Dunava (istovremeno u 23 sata), i to na svim odsecima: na Dravi na šest mesta prelaza sa šest brigada, a na Dunavu sa jednom brigadom na jednom mestu prelaza, bez artiljerijske pripreme. Na odseku 16. divizije u rejonu Valpova prvi talas je bez boii>e prešao Dravu, dok je na drugi talas neprijatelj otvorio vatru iz mitraljeza, ali je i on, uz podršku artiljerije, uspeo da se iskrca na desnu obalu. Zatim su jedinice nastavile nastupanje, oslobodili Belišće i Sv. Đurađ i oko 23 sata Valpovo. Krajem dana jedinice 16. divizije uspele su da ovladaju mostobranom širine oko 12 i dubine oko 7 km i izbiju na liniju Veliškovci — Valpovo.

Na odseku prelaza 36. divizije, prebacujući se u talasima kod Nardske skele i sela Nard, mada je neprijatelj otvorio snažnu vatru već na prvi talas, jedinice te divizije uspešno su ovladale, u prvim naletima neprijateljskim rovovima i bunkerima na obali, usmerivši dalji napad na sela Topolje i Nard, koje su oko 11 sati oslobodile a onda Ladimirevce i Petrijevce, čime je uspostavljen mostobran širine i dubine oko 8 km. Trinaestog aprila po podne, podignut je preko Drave pontonski most kod Nardske skele, preko koga su se prebacile artiljerijske brigade 16. i 36. divizije, a zatim i ostali delovi. Za izgradnju ovog mosta, kao i desantnih i skelskih mesta prelaza na odsecima divizija, u toku priprema za forsiranje uložen je veliki trud inžinjerijskih jedinica 3. armije.

Na odsecima prelaza 51. divizije bliže Osijeku forsiranje se najteže odvijalo, jer je neprijatelj uočio pokret čamaca i obasuo ih žestokom vatrom. Ipak je uspeo da se iskrca prvi talas i odbaci neprijatelj sa obale i da krene prema Josipovcu. Uspostavljeni mostobran bio je širine oko 5, a dubine oko 2 km.

Posle početnih lokalnih uspeha kod Sarvaša4sDalja, 8. brigada 51. divizije i Osječka brigada bile su prinuđene eia se pred* nadmoćnijim neprijateljem povuku preko Drave i Dunava. Iduće noći (12/13. aprila) ovladale su desnim obalama ovih relca, zauzevši Sarvaš i Dalj i produžile nadiranje prema Osijeku.

Razvučena na širokom frontu nemačka 11. divizija bila je odbačena sa desne obale Drave i primorana na povlačenje.

Jedinice 6. korpusa u početku nisu uspele da razbiju delove nemačke policijske divizije „Stefan", ali su se 13. aprila uveče bez komore prebacile preko Požeške kotline na istočne obronke Krndije, približivši se 3. armiji za udar iz pozadine.

Oslobođenje Osijeka. Trinaestog aprila 3. armija je u svojoj zoni nastupanja ovladala uporištima koja su neposredno štitila desnu obalu Drave i Dunava, zatim produžila prodiranje ka Donjem Miholjcu, Našicama i Osijeku. Jer, pošto je Severna operativna grupa 1. armije uspešno izvršila proboj Sremske utvrđene zone, za nepuna dva dana, nije bilo

potrebno da 3. armija uputi svoje snage na jug u pravcu starih Mikanovaca. Pošto su u prvim satima 14. aprila uspele da savladaju otpor u lejonu Bizovca i Samotovaca, jedinice 3. brigade 36. divizije produžile su sa prodiranjem ka Osijeku obuhvatajući grad sa južne strane. Pošto su oslobodile Josipovac i Kravice, 7. i 12. brigada 51. divizije, posle žestokih borbi, savladale su otpor neprijatelja u rejonima Adolfovca i Retfale i oko 4,30 sati 14. aprila ušle sa zapada u Osijek. Istočno od Osijeka su Osječka i 8. vojvođanska brigada I3. aprila ovladale Sarvašom, a noću 13/14. aprila razbile su spoljnu odbranu neprijatelja istočno od Osijeka i 14. aprila u 2 sata ujutro prodrle u centar Osijeka, kada je prestao dalji otpor neprijatelja i Osijek oslobođen. Ostale snage 36. i 16. divizije krenule su ka Našicama i Donjem Miholjcu.

Tako je 3. armija od 12. do 14. aprila forsirala Dravu i Dunav, uspela da razbije odbranu neprijatelja na desnoj obali ovih reka od Valpova do Dalja, ovladala rejonom Osijeka i omela neprijatelju posedanje dela fronta u istočnoj Slavoniji između Valpova i Đakova.[484]

Posle oslobođenja Vinkovaca i Županje 1. armija je preduzela gonjenje neprijatelja i 14. aprila pred veče izbila pred liniju Gorjani •—• Đakovo — Striživojna — Jaruge. U dodiru sa neprijateljem nalazile su se 1, 21, 48. i 5. divizija, dok su ostale — 42, 6, 17. i 11. divizija bile u drugom ešelonu.

Nemački komandant Jugoistoka general-pukovnik Aleksandar Ler izdao je 13. aprila uveče naređenje 34. korpusu da noću 13/14. aprila napusti odbranu Osijeka, Vinkovaca i Županje i da snagama korpusa posedne nove, blagovremeno pripremljene, položaje na liniji Valpovo •— Đakovo — Vrpolje — Jaruge na Savi, kako bi se borbama na ovom pojasu stvorilo vreme za izvlačenje preostalih snaga 21. armijskog korpusa iz doline Bosne ka Slavonskom Brodu i dalje na zapad ka Zagrebu.[485]

Zaključak za prvu i drugu etapu. Veoma dobra operativna zamisao, po kojoj je trebalo, uz prethodno forsiranje Save i Drave, izvršiti dvostruki obuhvat prodorom snaga sa severa i juga u pozadinu glavnine 34. korpusa i probojem s fronta preseci ih na dva dela, nije se mogla realizovati bez blagovremenog obezbeđenja plovnih sredstava za forsiranje Save i učešće većih oklopnih i motorizovanih jedinica, jer je prodor ka Vinkovcima trebalo ostvariti peške, a neprijatelj se, pripremljen već odranije, organizovano povlačio uglavnom na vozilima.

Tužna operativna grupa 1. armije je sedam dana osvajala prostor u zoni Vrbanja — Brčko — Orašje, da bi stvorila uslove za forsiranje Save, odnosno za prodor u zaleđe Sremske utvrđene zone, koji ipak nije ostvaren.

[484] Gubici ocl 5. do 13. aprila: nemačko-kvislinški — poginulih oko 7.000 (5.000 + 2.000), zarobljenih 5.814 (3.590 + 2.224); zaplenjeno 50 topova, 180 minobacača i preko 5.000 pušaka; jedinice 1. i 3. armije — poginulih 1.859, ranjenih 6.542 i nestalih 70 boraca; 2. tenkovska brigada izgubila je 7 tenkova i oštećenih 5 tenkova. •— Završne operacije, str. 537—571; Oslobodilački rat, knj. 2, str. 581—591; Sremski front 1944—1945. str. 300—412.

[485] Erick Schmidt-Richberg, Kraj na Balkanu (prevocl sa nemačicog), Heidelberg 1955, str. 133—137.

Međutim, pri razmatranju — oceni rada i dejstva Južne operativne grupe, treba imati u vidu da je ona na pravcu svog nastupanja trebalo da savlada izuzetno teško zemljište i jakog neprijatelja, što se odražavalo na tempo njenog nastupanja; da je najveća teškoća nastupila kod nje kad je neprijatelj porušio most preko Save kod Brčkog, pa je, zbog sporosti u izboru mesta prelaza, forsiranje reke izvršeno sa zakašnjenjem od nekoliko dana, u teškim okolnostima nedovoljnih tehničkih priprema i oskudnih inžinjerijskih sredstava. Osim toga, neprijatelj je organizovao odbranu i uporno branio levu obalu Save, tako da je do spajanja sa Bosutskom grupom divizija na liniji Brčko — Vrbanja došlo tek 12. aprila, a toga dana trebalo je da već izbiju u rejon zapadno od Vinkovaca.

Treća armija, nakon uspešnog forsiranja Drave i uspostavljanja mostobrana, usmerila je dejstva prema Našicama i Osijeku. Zapravo, pošto je Severna operativna grupa 1. armije uspešno izvršila proboj Sremske utvrđene zone, za nepuna dva dana, nije bilo potrebno da 3. armija uputi svoje snage na jug u pravcu Starih Mikanovaca. Zauzimanjem Vukovara i Vinkovaca, odnosno slamanjem nemačke odbrane na glavnom i drugom odbrambenom pojasu, 12. i 13. aprila Severna operativna grupa 1. armije veoma efektno je izvršila zadatak dan ranije nego što je planirano. Tom uspehu Severne operativne grupe, pored temeljito izvršenih priprema i punog zalaganja čitavog njenog sastava, umnogome su doprinele i dotadašnje borbe Bosanske i Bosutske grupe divizija i njihov prodor ka Vinkovcima, kao i uspešno forsiranje Drave od strane 3. armije i njeno dejstvo prema Osijeku i Našicama. U stvari, pojava tih snaga sa juga i severa na krilima Sremske utvrđene zone umanjila je njen prvobitan značaj.

Napad se, uglavnom, odvijao sa fronta bez pomoći snaga iz pozadine, tako da su se nemačke i ustašlco-domobranske snage branile samo od tog napada. Jer, snage 6. i 10. korpusa, u početku operacije, izvodile su napade u dubljoj pozadini neprijatelja udarima po komunikacijama i centrima snabdevanja i komandovanja. One nisu mogle učestvovati u neposrednom slamanju neprijateljske taktičke i operativne dubine, pošto se nisu mogle postaviti bliže frontu usled velike zasićenosti neprijateljske odbrane jakim snagama. Do izražaja je^jedino došao napad 6. korpusa kod Našica, a kasnije je bilo dobro sadejstvo.

Borbena dejstva su se izvodila na otkrivenom i ravničastom zemljištu, u dnevnom napadu sa solidnom vazduhoplovnom podrškom i zaštitom; grupisanjem* snaga na uskom frontu, sa težištem na prvom ešelonu, sa jednom divizijom u rezervi, na vrlo jake i solidno organizovane neprijateljske položaje, po frontu i dubini, bez međuprostora i pomoći snaga iz pozadine.

U ovladavanju glavnim odbrambenim pojasom i u napadu na Vinkovce, tenkovi su uspešno sadejstvovali sa pešadijom u slamanju pojedinih otpornih tačaka. Posle zauzimanja Vinkovaca oni su ostali u tom gradu radi popune gorivom i mazivom.

*Treća etapa sremsko-slavonske operacije (15—*25. *aprila), obuhvata slamanje nemačke odbrane na položijama Donji Miholjac •— Našice •— Đakovo — Vrpolje — Jaruge; zatim prodiranje 1. armije kroz, Slavoniju*

sa oslobođenjem Slavonskog Broda i Slavonske Požege i 3. armije kroz Podravinu sa oslobođenjem Virovitice.

U povlačenju nemačkim jedinicama nije pošlo za rukom da uspostave planirani front između Valpova i Đakova. Zbog toga su na brzinu organizovale odbranu na liniji Donji Miholjac — Našice — Đakovo. Međutim, one su uspele da uspostave odbranu na ranije pripremljenim položajima, na liniji Đakovo — Jaruge na Savi, koju su čvrsto branile. Na tom delu fronta, širine oko 30 km, nalazile su se snage 34. armijskog korpusa, i to: 8. zdrug 3. ustaško-domobranske divizije na odseku Gornji — Đakovačka Satnica; nemačka 22. divizija sa dva puka na odseku Đakovo — Budrovci i jednim bataljonom u divizijskoj rezervi u rejonu Piškorevci; nemačka 4L divizija, sa tri puta i ostacima 963 tvrđavslce brigade, branila je otselc Budrovci — Beravci, delovi 3. ustaško-domobranske divizije i Ruskog zaštitnog korpusa nalazili su se na levoj obali Save, na prostoriji Jaruge — Prnjavor. U korpusnoj rezervi u rejonu Velike Kopanice nalazio se 16. puk 22. divizije.

Izjutra 15. aprila, 16. divizija, u sadejstvu sa delovima 24. puka bugarske 3. divizije, oslobodila je Donji Miholjac. Uveče je njena 1. brigada napala Našice i prodrla u grad, vodeći u njima cele noći borbe s neprijateljskim delovima koji su odstupali pred 36. divizijom i 6. korpusom, čije su snage napadale na jugoistočne prilaze Našicama, koje su oslobođene 16. aprila, čime su razdvojene snage 34. korpusa i stvorena breša u nemačlcom rasporedu severno od Đakova.

Za slamanje neprijateljske odbrane između sela Gorjani i Save jedinice 1. armije nisu vršile veće pripreme, jer se smatralo da neprijatelj neće pružiti ozbiljniji otpor, pa su uvedene u borbu iz pokreta. Međutim, uspeh je postignut samo na desnom krilu, gde je 1. divizija ovladala u toku noći 14/15. aprila Gorjanima i Đakovačkom Satnicom. Produživši nastupanje pravcem severno od grebena Dilj-planine, ona je već iduće noći razbila neprijateljsku odbranu, uspostavila vezu sa 12. divizijom 6. korpusa i usmerila dejstva u pravcu Pleternice i Slavonske Požege. Štab 1. armije je pravcem za 1. divizijom 15. aprila uputio i 11. diviziju sa 1. konjičkom brigadom, dajući joj zadatak da vrši obuhvat Slavonskog Broda sa zapada.

Pošto 21. divizija, uprlcos ponovljenim napadima, nije uspela da zauzme Đakovo, Štab 1. armije uveo je u borbu i 6. diviziju iz rezerve. Posle ogorčenih borbi, te dve divizije uspele su tek krajem 16. aprila da ^lobode Đakovo. Štab 1. armije stigao je sutradan u Đakovo.[486]

Naročito oštre borbe vođene su južno od Đakova za slamanje neprijateljske odbrane na položajima Budrovci — Striživojna — Jaruge, gde su napadale 42, 48, 5. i 17. divizija. Napadi ovih divizija nastavljeni su sve do 17. aprila, kada se neprijatelj povukao na novu odbrambenu liniju Lapovci — N. Topolje — Oprisavci. U toku ovih borbi jedinice 1. armije pretrpele su osetne gubitke.

Treća armija, nastavljajući gonjenje neprijatelja 16, 51. i 36. divizijom, 18. aprila oslobodila je Orahovicu i produžila gonjenje nepri-

[486] Zbornik NOR-a, tom II, knj. 15, dok. 183, 190, 193, 197, 198; tom XI. knj. 1, dok. 19, 21, 29, 36, 37, 51; tom XI, knj. 3, dok. 38.

jatelja u pravcu Podravske Slatine. Na desnom krilu 51. divizije, uz Dravu, dejstvovao je 29. puk bugarske 3. divizije. Nastupajući u zahvatu komunikacije Našice — Podravska Slatina, 36. divizija zauzela je Mikleuš. U napadu na to neprijateljsko uporište sa njom je sadejstvovala 32. divizija 10. korpusa, koja je noću 17/18. aprila prebačena iz rejona Daruvara. Dok su 51. i 36. divizija, slomivši otpor neprijatelja na Voćinskoj reci, produžile gonjenje na zapad, 16. divizija, uz sadejstvo delova 32. divizije, napala je 20. aprila na Podravsku Slatinu i oslobodila grad.

Dejstvujući grebenom Papuka, na levom krilu 3. armije, jedinice 6. korpusa izbile su 20. aprila u rejon Daruvara, gde su se povezale sa 33. divizijom 10. korpusa. Neprijateljske snage u Podravini, pritisnute na čitavom frontu jedinicama 3. armije, užurbano su se povlačile u pravcu Virovitice.

Oslobođenje Virovitice. Posle oslobođenja Podravske Slatine Štab 3. armije izdao je 21. aprila zapovest za prodor ka Virovitici i napad na sam grad 51, 36, 16. i 33. divizijom, dok je 17. divizija (prešla u sastav 3. armije 22. aprila),[487] u svojstvu armijske rezerve, trebalo da se prikupi u rejonu Podravske Slatine. Produživši nastupanje u duhu dobijenih zadataka, divizije su 22. aprila počele borbe na prilazima Virovitice. Da bi rasteretio piitisak snaga 3. armije na Viroviticu, neprijatelj je iz Bjelovara uputio 1. i 5. ustaško-domobransku diviziju, a od Banove Jaruge delove 181. divizije, koji su izbili pred Velike Zdence. Štab 3. armije je prema ovim neprijateljsldm snagama hitno uputio 32. i 12. diviziju, koje su u toku 23. i 24. aprila zaustavile dalji prodor kolona 1. i 5. ustaško-domobranske divizije ka Virovitici. Tada su 16, 33. i 36. divizija produžile napade na grad i 25. aprila oslobodile Viroviticu. Izgubivši i Viroviticu, neprijatelj se povukao prema Grubišnom Polju, zatvarajući pravce ka Koprivnici i Bjelovaru, dok je slabijim snagama poseo masiv Bilo-gore.

Prva armija, je za to vreme manevrom severno od grebena Dilj-planine ostvarila višestruku prednost u odnosu na neprijatelja i postavila se u povoljniji položaj u odnosu na snage koje su branile pravac ka Slavonskom Brodu dolinom Save, čime je stvorena mogućnost za obuhvat Broda i presecanje odstupnice snagama iz re^pä Broda na zapad i stvoreni su povoljni uslovi za brz prodor prema Slavonskoj Požegi i Pakracu. Tim manevrom 1. armija je prisilila neprijatelja da uz teške borbe izvlači svoje snage iz doline Bosne i šireg rejona Broda uskim zemljišnim pojasom između'Save i južnih obronaka planine Dilj i Psunj, jednom komunikacijom ka Okučanima i Novskoj.

I neprijatelj je uočio opasnost koja mu preti od manevra 1. armije, pa je reagovao prebacivanjem jačih snaga na prostoriju severno od Slavonskog Broda. Osetivši se ugrožen prodorom 1. proleterske divizije ka Pleternici, komandant 34. korpusa je 16. aprila hitno uputio pravcem Slavonski Brod — Ruševo prvi ešelon 369. divizije, koji se prebacio sa juga preko Save i istog dana stupio u borbu sa jedinicama 1. proleterske divizije u rejonu Ruševa. Istovremeno, izvukao je sa fronta 22.

[487] Štab 6. korpusa je rasformiran 21. aprila i njegove divizije, zajedno sa 17. divizijom 1. armije, stavljene su pod neposrednu Itomandu Štaba 3. armije.

diviziju prebacivši njen 16. puk (korpusnu rezervu) u Pleternicu, 47, puk u Kadanovce, a 65. puk u Slavonski Brod. Narednih dana ovde će se voditi ogorčene borbe, jer će Nemci održati položaje kod Pleternice sve dok se ne završi prebacivanje njihovih jedinica preko reka Save iz Bosne i ujedno obezbedi opšti pravac povlačenja njihovih snaga dolinom Save ka Novoj Gradiški.

Borbe za Pleternicu i Slavonski Brod. Maršujući komunikacijom severno od grebena Dilj-planine, 11. divizija sa 1. konjičkom brigadom stigla je 17. aprila u rejon sela Buka, dok je istovremeno 6. divizija izbila u rejon Rušnja. Tog dana 1. proleterska divizija izvršila je glavnim snagama napad na Pleternicu, ali je pred mrak bila zaustavljena snažnom vatrom neprijatelja na reci Lonji. Posle dugotrajnih i teških uličnih borbi 1. divizija je ovladala Pleternicom tek u jutarnjim satima 20. aprila. To je bila jedna od najtežih borbi ne samo na ovom prostoru nego i u završnoj ofanzivi, u kojoj su obe strane pretrpele velike gubitke, a Pleternica sva porušena. Napuštajući Pleternicu neprijatelj se povukao na novu odbrambenu liniju zatvarajući pravac dolinom Orljave ka Novoj Kapeli, kuda ga je gonila 1. divizija.

Dok se vodila krvava bitka za Pleternicu, 18. aprila krenule su u napad na Slavonski Brod 5, 6, 11, 17. i 21. divizija. Pošto su završili prebacivanje svih snaga iz doline Bosne, Nemci nisu nameravali dalje braniti Slavonski Brod, već su otpočeli izvlačenje ka Novoj Gradiški. U takvoj situaciji 5. i 17. divizija prodrle su uveče 20. aprila u Slavonski Brod i u toku noći, uz slabiji otpor neprijatelja, oslobodile grad, u koji je sa severa ušla i 6. proleterska divizija.

Oslobođenje Slavonske Požege. Dok su se završavale borbe za Pleternicu i Slavonski Brod, počela su dejstva za oslobođenje Slavonske Požege, gde su u toku 18. i 19. aprila stigle 42. i 48. divizija pod komandom Štaba 15. makedonskog korpusa.[488] Napad na Slavonsku Požegu počeo je 20. aprila u 16 sati, dejstvima 48. divizije sa severa i 42. divizije sa juga. Ujutro 21. aprila koncentričnim dejstvom grad je oslobođen. Manji deo neprijateljskih snaga povukao se u Novu Gradišku, glavnina je bila uništena.

Slamanjem neprijateljske odbrane na položajima Donji Miholjac — Našice — Đakovo — Striživojna — Jaruge, a naročito kod Pleternice i oslobođenjem Slavonskog Broda, Slavonske Požege i Virovitice stvoreni su uslovi za uspešno prodiranje 1. armije ka Zagrebu i 3. armije ka Varaždinu* čime je uspešno završena sremsko-slavonslca operacija.

Zaključak. Sremsko-slavonslca operacija je jedina operacija koju su snage Jugoslovenske armije izvele na nivou dve armije, odnosno grupe armija. To je operacija u kojoj su obostrano angažovane najjače snage: u sastavu 1. i 3. armije 17 divizija i 7 samostalnih brigada •— oko 180.000 boraca, 2.276 oruđa, 55 tenkova i 222 aviona, da u sastavu nemačkog 34. korpusa 7 divizija i druge nemačke i ustaško-domobranske jedinice — oko 100.000 vojnika, oko 700 topova. Tako je ukupno anga-

[488] Štab 15. korpusa sačinjavali su: komandant pukovnik Aleksa Demievski, politički komesar pukovnik Vujadin Popović i načelnik štaba major Vlado Amprovslci. — Ovaj štab je rasformiran 23. aprila.

žovano 24 divizija i oko 280.000 ljudi, pa se smatra da je to bila najveća operacija koja je izvedena u NOR-u.

Operacija je bila dosta složena, naročito njena druga etapa kada je izveden dvostruki obuhvatili manevar sa dve armije, uz istovremeno forsiranje velikih relca Drave, Save i Dunava (čiji je vodostaj bio visok, a sredstva za prelaz oskudna i ljudstvo delimično obučeno naročito kod 1. armije) i proboj Sremske utvrđene zone gde je bio klasičan proboj fronta po načelima drugog svetskog rata, posebno što se primenjivalo aa nemačko-sovjetskom frontu i što je bilo načelo i praksa višemilionslce Crvene armije, skoro uvele propraćeno velikim gubicima.

Posle relativno lakog i brzog proboja Sremske utvrđene zone i oslobođenja Vinkovaca operacija je dobila druge tokove. Štab 1. armije je zaključio da je veći deo neprijateljskih snaga na Sremskom frontu uništen i da preostale snage 34. korpusa neće moći pružiti ozbiljniji otpor sve do Slavonskog Broda, što je dovelo do operativnog iznenađenja i gubljenja vremena i tempa dejstava. To je, uglavnom, razlog što Štab i. armije nije odmah iskoristio kao povoljnu priliku nastalu brešu u neprijateljskom operativnom rasporedu severno od Đakova, stvorenu prodorom jedinica sa fronta i 6. korpusa iz pozadine, već je težište napada usmerio pravcem Đakovo •— Slavonski Brod na najjače neprijatlejske snage i solidno organizovanu odbranu, čije će posledice biti veliki gubici i usporeno gonjenje neprijatelja koje se izvodilo sa frontalnim potiskivanjem, a ne okruženjem i uništenjem.

Da bi se onemogućilo povlačenje neprijateljskih snaga, bilo je potrebno izvoditi smelije manevre i udare na bokove i pozadinu, ali su bile neophodne motorizovane jedinice, a takvih nije bilo, pa se na to nije ni moglo računati. Posle oslobođenja Vinkovaca, 2. tenkovska brigada je morala ostati zbog pomanjkanja goriva i maziva, da bi kod Pleternice bila delimično angažovana, a onda tek pred Zagrebom. Pojedine divizije 1. armije prelazile su u toku dana pod borbom 10 do 20 km ali to nije moglo pratiti neprijatelja, jer se kretalo peške, imajući uvek pred sobom snažnog neprijatelja koji se neometano povlačio sa jedne na drugu liniju odbrane, a da ni na jednoj nije tučen okruženjem. Otuda su i gubici bili veći, a operativni poduhvat skromniji.

Upornom odbranom 34. korpusa na pravcuWmkovci — Slavonski Brod Nemci su uspeli da zadrže 1. armiju skoro sedàm dana, stvorivši time potrebno vreme za izvlačenje 21. armijskog korpusa iz doline Bosne preko Broda. Sa 21. .korpusom neprijatelj je znatno ojačao snage na savskom pravcu i-"time otežao dalje nastupanje 1. armije u pravcu Zagreba, odnosno prisilio je da stalno organizuje novi napad što je oduzimalo vreme za brže prodore i sukcesivno su se trošile snage.

Treća armija se dobro pripremila za ovu operaciju, naročito za etapu forsiranja Drave i prodor prema Našicama, što je izvela zajedno sa 6. korpusom iz pozadine. Kasnije nastupanje je izvedeno više frontalnim potiskivanjem neprijatelja i njegovim trošenjem po objektima napada.

U sremsko-slavonskoj operaciji, povod proboja Sremske utvrđene zone, najveću teškoću je činilo forsiranje Save, Dunava i Drave, tri velike vodene prepreke, u uslovima dosta skromnih pontonerijskih sredstava, čiji je sklad bio narušen onda kada su štabovima armija postav-

ijeni veći zahlevi, nego što su postojale materijalne mogućnosti. Bolja priprema pontonskih sredstava kod Brčkog uticala bi na brže forsiranje reke Save, a to bi realno promenilo celu fizionomiju operacije i zadao bi se jači udarac nemačlcom 34. korpusu. Sa druge strane, na Dravi je 3. armija pripremila sva moguća sredstva i učinila, koliko je bilo u njenoj moći, da relativno brže prebaci jedinice i otpočne borbu u operativnoj dubini neprijatelja, što je i dalo one rezultate.

Poseban operativni problem bilo je pomanjkanje municije za artiljerijska oruđa,[489] kao i goriva, maziva i rezćrvnih delova za 2. tenkovsku brigadu.

Od slabosti koje su se pojaljivale tokom izvođenja operacije valja još pomenuti da operativne veze ponekad nisu dobro funkcionisale, naročito između Štabova armija što je otežavalo uspešnost lcomandovanja. Istina, dejstva 1. i 3. armije usklađivana su preko Generalštaba, odnosno njihovog delegata (načelnik Operativnog odeljenja bio je general-major Rade Hamović), a ponekad je to trebalo činiti i neposredno. Teškoće su bile i u tome što o neprijatelju u dubini njegovog rasporeda nisu uvek podaci bili potpuni, pa je dolazilo do iznenađenja a i potcenjivanja nemačkih snaga.

Veoma značajno za uspeh sremsko-slavonske operacije bilo je i to što su čitavo vreme njenog trajanja bili sigurno obezbeđeni bokovi i krila 1. i 3. armije, i to severno od Drave jedinicama 3. ukrajinskog fronta Crvene armije, a južno od Save dejstvima 2. armije.

Obostrani gubici u ljudstvu u toku sremsko-slavonske operacije, jt. od 4. do 25. aprila 1945. godine, iznose: 1. armija imala je 3.023 poginula i 8.981 ranjenog — ukupno 12.004 borca i starešine izbačeno iz stroja; 3. armija imala je 645 poginulih i 2.569 ranjenih — ukupno 3.219 izbačenih iz stroja; 6. korpus imao je (u aprilu) 120 poginulih i 710 ranjenih — ukupno 830 izbačenih iz stroja; 10. korpus imao je (u aprilu) 96 poginulih i 414 ranjenih •— ukupno 510 izbačenih iz stroja boraca i starešina. Ukupno je prema tome, bilo 3.884 poginula i 12.674 ranjena ili 16.558 izbačenih iz stroja boraca i starešina. Druga tenkovska brigada izgubila je 14 tenkova (potpuno uništenih u borbi) i 1 blindirana kola, dok je 9 tenkova oštećeno, a ispravna su ostala samo 33 tenka.

Prema izveštajima 1. armije, neprijatelj je imao 12.143 poginula, 5.214 ranjena i 5.931 zarobljena — ukupno 23.288 izbačenih iz stroja vojnika, podoficira i oficira. Štab 3. armije obaveštava da je neprijatelj imao 4.521 poginulog, 5.750 i-anjena i 2.315 zarobljenih — ukupno 32.886 izbačenih iz stroja vojnika, podoficira i oficira. Ukupno: 16.664- poginulih, 10.964 ranjenih i 8.246 zarobljenih, ili 36.174 izbačenih iz stroja neprijateljskih vojnika, podoficira i oficira.[490]

[489] O tome recito govori i sledeći primer: 5. divizija, koja je u svom sastavu imala artiljerijsku brigadu, utrošila je u borbama od 14. do 20. aprila svega 30 granata 120 mm, 29 granata 75 mm, 81 minu 120 mm i 120 mina 82 mm. Zbog toga su jedinice 1. armije, iako nadmoćnije u opštem odnosu snaga, morale i u ovim borbama često da pribegavaju samo noćnim napadima.

[490] Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije — Učesnici govore, VINC, Beograd 1986, str. 123—155; Zbornik NOR-a, tom XI, knj. 3, dok. 54, 56, 62, 63, 64, 65, 69, 71, 72, 76, 80, 81, knj. 1. dok. 19—26, 29—31, 33, 36—40, 44, 49, 51, 53—54, 56, 59—60, 64, 68, 71—72, 82—87, 89—90, 92, 95—96, 103, 130.

Uspešnom izvođenju sremsko-slavonske operacije podjednako su doprineli kako dobra vojnostručna obuka, a još više moralno-politička priprema jedinica, izvedena u vreme „mirovanja" Sremskog fronta, tako i vrlo dobro komandovanje divizijama i drugim jedinicama u borbi, primerno zalaganje, izvanredan elan i velika moralna snaga celokupnog boračkog i starešinskog sastava.

RIJEĆKO-TRŠĆANSKA OPERACIJA

(sheme 80, 81, 82, 83.)

Riječko-trščanska operacija obuhvata napadna borbena dejstva jugoslovenske 4. armije, jačine oko 90.000 boraca, protiv nemačkog 97. brdskog armijskog korpusa, jačine oko 88.000 vojnika, od 16. aprila do 9. maja 1945, za oslobođenje Kvarnerskih otoka, Rijeke, Istre, Trsta, Slovenačkog primorja i Ljubljane.

Nakon poraza 15. brdskog armijskog korpusa u Lici, Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju, Štab nemačkog 97. korpusa, radi prihvata razbijenih snaga koje su se povlačile od Senja, Otočca i Ogulina, iz Istre je uputio 237. pešadijsku diviziju sa 1046. i 1048. pukom na položaje Lokve — Fužine — Kraljevica. Nemci su odlučili da na tim položajima upornom odbranom spreče brzo nadiranje 4. armije prema Bakru, Sušaku i Rijeci, a oslanjajući se na jako utvrđeni odbrambeni pojas na staroj italijansko-jugoslovenskoj granici da zatvore prilaze Istri, Trstu i Slovenačkom primorju.

Posle uspešno završene ličlco-primorske operacije, 4. armija je 16. aprila 19. divizijom izbila pred Kraljevicu, a 13. i 43. divizijom pred neprijateljske položaje na liniji Lokve — Fužine. Pod komandom Štaba 4. armije angažovane su: 9, 19, 20. i 26. dalmatinska divizija, 13. primorsko-goranska, 43. istarska i 29. hercegovačka divizija, 1. tenkovska, Artiljerijska i Inžinjerijska brigada; 7. slovenački korpus (15. i 18. divizija), 9. slovenački korpus (30. i 31. divizija), zatim 4. tevatsld korpus (7. i 8. divizija) i Pomorska komanda severnog Jadrana (Kvarnerski pomorski sastav i Kvarnerski odred mornaričke pešadije). Vazduhoplovnu podršku pružale su i dalje, ali sve ograničenije, 1. i 2. lovačka eskadrila Jugoslovenske armije i -saveznička avijacija. Ukupna jačina 4. armije bila je 13 divizija — oko 90.000 boraca, sa 366 topova, 80 tenkova, samohodnih oruđa i oklopnih automobila, 622 minobacača i 4.184 mitraljeza i puškomitraljeza.

Radi sprečavanja daljeg nadiranja 4. armije ka dolini Soče i obezbeđenja pozadine Grupe armija „C" i Grupe armija „E", nemačko komandovanje je nastojalo da se što duže zadrži u odbrani na liniji Karlovac — Generalski Stol — Kočevje — Delnica — Kraljevica, kao i na otocima Krku, Cresu i Lošinju. Deo fronta od reke Krlce pa do pl. Snežnika držale su snage komandanta SS i policije 18. vojnog okruga generala Rezenera, a deo fronta od Snežnika do zaključno sa Kvarnerskim otocima držao je 97. brdski armijski korpus, angažujući glavne snage

na odseku Snežnik — Rijeka, a pomoćne na otocima i u Istri. Dakle, ispred 4. armije našle su se sveže i jake snage 97. armijskog korpusa kojim je lcomandovao general planinskih jedinica Ludviger Kibler i komande nemačke jadranske oblasti — ukupno oko 88.000 vojnika, od kojih u sastavu 97. korpusa 62.896 vojnika, 338 topova, 397 minobacača i 60 tenkova.[491]

Odbrana 97. armijskog korpusa bila je organizovana u tri uzastopna odbrambena pojasa, i to: prednji kraj prvog pojasa nalazio se na liniji, Lokve — Fužine — Plaše; drugi — za odbranu Bakra, Grobničkog polja i Sušaka, a treći — nazvan linija „Ingrid" — sačinjavala su bivša italijanska pogranična utvrđenja, izgrađena tipa stalne fortifikacije, i mnoga nova italijanska i nemačka utvrđenja tipa stalne, polustalne i poljske fortifikacije, sa prednjim krajem Snežnik — Železna vrata •— izvorni deo Rečine i dalje njenom desnom obalom do ušća. Najjača utvrđena nalazila su se u rejonu Klane i na visovima duž desne obale Rečine do Lubana, a naročito na Sv. Katarini iznad Rijeke.[492]

Posebna namera štaba 97. korpusa bila je da odsudnom odbranom ne dozvoli jugoslovenskoj 4. armiji da se pojavi u dolini Soče.

Plan z,a riječko-tršćansku operaciju. Na osnovu direktive Generalštaba od 14. aprila 1945. da 4. armija odmah nastavi energično i brzo nadiranje i što pre oslobodi Istru, Trst i Slovenačko primorje i izbije na Soču, Štab armije je 15. aprila dostavio Generalštabu plan za dalja dejstva. Predviđeno je da se borbena dejstva produže pravcima Sušak •— Trst — Gorica i Krk — Cres — Istra, uz istovremeno ubacivanje delova 43. divizije prema Istri. Obezbeđenje desnog boka armije prema dolini Une i Karlovcu i dalje bi vršio 4. korpus, a 20. divizija prema Kupi, gde je trebalo da stupi u vezu sa 7. korpusom.[493]

Štab 4. armije nije imao vremena da za tako veliku operaciju detaljno razradi plan, već ju je planirao i izvodio po etapama, pa je konačna operativna zamisao glasila: *širokim frontom prodreti u Istru i Slovenačko primorje; glavnim snagama pravcem Klana •— Ilirska Bistrica — Trst, desnom kolonom pravcem Osilnica •— Čabar — Prezid — Mašun — Šent Peter, a levom kolonom preko Krka, Cresa,* t *Istre.* Za dejstva na glavnom pravcu angažovane su 13, 19. i 43. divizija u prvom i 26. divizija u drugom ešelonu; na desnom pomoćnom pravcu 20. divizija, a irà levom pomoćnom pravcu 9. divizija; za zaštitu desnog boka i pozadine 4. armije predviđeni su: 7. korpus na liniji Kočevje — Novo Mesto i 4. korpus na liniji Ogulin — Slunj — Bihać, dok je 9. korpus

[491] Nemački 97. brdski armijski korpus, kojim je komandovao general planinskih trupa Ludvig Kibler, imao je u svom sastavu: 237. pešadijsku i 188. brdsku diviziju; ostatke 392. legionarske i 11. ustaško-domobranske divizije; mnoge manje nemačke, italijanske i druge kvislinške jedinice — ukupno oko 135 bataljona, 100 baterija, 60 tenkova, 15 oklopnih automobila. — Uroš Kostić, Oslobođenje Istre, Slovenačkog primorja i Trsta 1945, str. 242—247.

[492] Uroš Kostić, n.d., str. 193—195.

trebalo da sadejstvuje sa 4. armijom u napadu na Trst sa severa iz rejona Trnovskog Gozda i Nanosa.[494]

Riječko-tršćanska operacija vodila se u operacijskoj zoni Kraljevica, Lokve, Gorica, Soča, Pula, širine oko 140, dubine oko 150 km, površine oko 11.000 lem^2. Trajala je 24 dana, tj. od 16. aprila do 9. maja. S obzirom na to kako je Štab 4. armije planirao i usmeravao dejstva jedinica i kako su se ona odvijala, operacija ima tri etape.

Prva etapa (16. — 28. aprila) obuhvata tzv. riječku bitku i počela je 16. aprila, posle čega je 43. divizija oslobodila Mrle Vodice, 13. divizija Lokve, 19. divizija Fužine, Zlobin, Plaše i Kraljevicu, a 26. divizija izvršila je desant na otok Krk i zauzela ga. Do 20. aprila 13. divizija odbacila je neprijatelja preko reke Rečine, a zatim je orijentisana prema Klani; 19. divizija, ojačana 12. brigadom 26. divizije, artiljerijom i tenkovima, oslobodila je 19. aprila Bakar, potisnula neprijatelja i izbila na levu obalu Rečine i u rejonu Lubana 20. aprila obrazovala mostobran. Na tom mostobranu su narednih dana vođene žestoke borbe uz obostrane gubitke. Posle uličnih borbi vođenih cele noći 20/21. aprila, jedinice 5. brigade 19. i 12. brigade 26. divizije su 21. aprila oslobodile Sušak.

Za to vreme su jedinice 9. divizije i Kvarnerskog odreda mornaričke pešadije izvršile desant i oslobodile otoke Cres i Lošinj; 43. divizija je uspela da prebaci preko bivše jugoslovensko-italijanske granice 3. brigadu, da sa glavninom stigne na odsele Čabarska Polica — Gomanjce i stupi u dodir sa neprijateljem. Desno od nje, u rejon Čabar — Cerovo, stigla je 20. divizija.

Tako su jedinice 4. armije ovladale prostorom istočno od linije Klana — Rečina — Rijeka i 21. aprila izbile pred Snežnik i Rijeku, na liniju „Ingrid". Ali, početnim rasporedom nije se uspelo probiti neprijateljski položaj na odseku Klana — Rijeka, jer je neprijatelju pristigla u pomoć sveža 188. brdska divizija.

Prateći opštu situaciju, Generalštab JA naredio je 20. aprila Štabu 4. armije da ubrza nadiranje prema Trstu. Radi toga stavio je pod njegovu komandu 29. diviziju, a Glavnom štabu Slovenije naredio da 9. korpus orijentiše prema Trstu i Soči. Pored toga, i"4s .armija je trebalo da uputi lake delove u rejon Trsta da bi i oni mogli.svakog trenutka upasti u grad.[495] Na osnovu toga, Štab 4. armije odlučio je da, bez znatnijih izmena u operativnom rasporedu, glavnim snagama —• 13, 19, 26. i 43. divizija probije front- neprijatelja na odseku Klana — Rijeka, a zatim produži nastupanje ka Trstu, uz istovremeni obuhvat Rijeke sa severne strane prodorom prema Kastavu i Opatiji; pomoćnim snagama (9. divizija), sa otoka Cresa i Lošinja, da izvrši desant u Istru radi prodiranja

[494] Štab 4. korpusa sačinjavali su: komandant pukovnik Miloš Šumonja, politički komesar pukovnik Vječeslav Holjevac, načelnik štaba pukovnik Stanko Bjelajac. Štab 7. korpusa sačinjavali su: komandant potpukovnik Franc Poglajn, politički komesar potpukovnik Janez Vipotnik, načelnik štaba Ivan Jezeršek Sokol. Štab 9. korpusa sačinjavali su: komandant potpukovnik Jože Borštner, politički komesar potpukovnik Viktor Avbelj Rvicli, načelnik štaba potpukovnik Albert Jakopič Kajtimir.

preko Buzeta ka Trstu i sadejstva sa snagama na glavnom pravcu, a na desnom krilu armije, snagama 20. divizije, preko Snežnika, izbije i ovlada prostorom Šent Peter — Knežalc — Ilirska Bistrica i produži nadiranje ka Trstu. Iz rejona Bihaća 29. divizija upućena je u Ogulin, a zatim kamionima u Prezid, dakle će da nastupa radi obezbeđenja desnog boka 4. armije. Sedmi korpus trebalo je energičnim dejstvima na pravcu Kočevje — Ribnica •— Ljubljana da štiti desni armijski bok, a 9. korpus da oslobodi Tržič i Goricu i obuhvati Trst sa zapadne strane.[496]

Borbe na glavnoj odbrambenoj liniji „Ingrid" počele su 21. aprila, ali pokušaj da se sa početnim rasporedom probije neprijateljski položaj na odseku Klana •— Rijeka, zbog uporne odbrane neprijatelja sa utvrđene desne obale Rečine i snažnih dejstava 188. brdske divizije na frontu Gomanjce — Klana, nije uspeo. Dovođenje nemačkih novih snaga nametnulo je pretpostavku Štabu 4. armije da će neprijatelj nastojati da se uporno brani između Snežnika i Rijeke, pa je rešio da uvođenjem u borbu 26. divizije iz armijske rezerve ponovo ovlada Klanom i otvori pravac za Trst.

Zapovest za produženje napada izdata je 22. aprila, pa je *26. divizija,* u sadejstvu sa delovima 13. divizije, imala zadatak da uništi neprijatelja kod Klane i produži nadiranje pravcem Šapjane — Podgrad; *13. divizija* da glavnim snagama dejstvuje pravcem Gomanjce — Zabiče — Ilirska Bistrica; *19. divizija* da, produžavajući napad na svom dotadašnjem odseku, nastoji da obuhvatnim manevrom sa severa slomi neprijateljsku odbranu na Rečini i oslobodi Rijeku; *43. divizija* da produži izvršenje ranijeg zadatka i da se sa lakim naoružanjem provuče kroz neprijateljski front i orijentiše u pravcu Trsta; 9. *divizija* da ubrza pripreme za iskrcavanje na istočnu obalu Istre, a *20. divizija* da produži nadiranje pravcem Prezid •— Mašun.[497]

Nemačka 188. divizija, koja se sa 903. i 902. pukom nalazila pred 26. divizijom na liniji Studena — Široki Rt — Suho — Plešice i 904. pukom severnije u rejonu Paka — Gomanjce, imala je zadatak da napadnim dejstvima prema istoku odbaci 26. diviziju i prodre u Grobničko polje radi obuhvata rasporeda jedinica 4. armije na Rečini. Početak napada 188. divizije bio je određen za 24. april ujutro, tj. u isto vreme kada i za 26. diviziju.

Vrhovni komandant JA maršal Tito, koji se 21. aprila vratio iz Moskve,todobrio je 22. aprila plan Štaba 4. armije od 21. aprila uz napomenu,' da je za brzo oslobođenje Trsta neophodno prethodno ovladati prostorom Lož — Ilirska Bistrica — Boljun, a pre svega komunikacijskim čvorom Ilirska Bistrica; da bi manevar brzopolcretnih snaga između Snežnika i Pivke već sada dao dobre rezultate; da je dobra ideja obuhvata Rijeke sa severne strane i prodor prema Kastavu i Opatiji, i da će oko 1. maja na prostoru Karlovac — Ogulin biti grupisana 2. armija za nadiranje pravcem Karlovac — Novo Mesto i dalje prema severozapadu.[498]

[496] Uroš Kostić, n.d., str. 195—199.
[497] Zbornik NOR-a, tom XI, lcnj. 4, dok. 52.

Na osnovu upozorenja Vrhovnog komandanta, *Štab 4. armije izmenio je svoj operacijski plan i odlučio da ojača krila 4. armije prvenstveno tenkovima i artiljerijom, da frontalnim dejstvima veze snage neprijatelja na riječkom frontu i da sa krilnim grupama krene prema Trstu.*

Noću 23/24. aprila 43. divizija je izvukla svoje snage sa fronta i pripremila se za prebacivanje u Istru, gde se već nalazila njena 3. brigada. Ujutro 24. aprila krenula je u napad prema Klani 26. divizija, podržavana 3. tenkovskim bataljonom i 3. brdskim divizionom. Već u prepodnevnim satima one su uspele da zauzmu Suho i Široki Rt i izbiju pred samu Klanu. Međutim, po podne je 188. divizija izvršila protivudar i do kraja dana povratila izgubljene položaje, pa je situacija kod Klane ostala nepromenjena. Istog dana je Vrhovni komandant naredio Štabu 4. armije da ubrza pokret 29. divizije i obavestio ga da će za 4 do 5 dana uputiti u njegov sastav jednu diviziju 4. korpusa.[499] Tako je usled ofanzivnih namera jedne i druge strane na istom prostoru i u isto vreme, 24. aprila u rejonu Klane, došlo do oštrog sudara dveju najjačih protivničkih divizija, koji se pretvorio u višednevne ogorčene borbe, u kojima su obe strane pretrpele velike gubitke.

Plan Štaba 4. armije da izvrši prodor ka Trstu najkraćim pravcem između Snežnika i mora nije uspeo. Razvoj situacije jasno je ukazivao da bi proboj tog fronta zahtevao i mnogo vremena i mnogo žrtava, pa je *Štab 4. armije resio da izvrši izmene u svom dotadašnjem planu i 25. aprila odlučio: da daljim frontalnim napadima veže glavne snage neprijatelja na riječkom frontu, a istovremeno udarom krilnih grupa izvrši dvostruki obuhvat neprijateljske grupacije na prostoriji Rijeke i Klane, upućujući deo snaga u pravcu Trsta.* O toj odluci Štab 4. armije je 26. aprila obavestio vrhovnog komandanta maršala Tita, koji se sa tim složio.

Radi izvršenja obuhvata Štab 4. armije naredio je da noću 24/25. aprila 13, 19. i 26. divizija privežu frontalnim dejstvima neprijatelja, a krilne grupe da krenu prema Trstu. *Desnokrilna grupacija — 20. divizija, ojačana 11. brigadom 26. divizije, 2. i 4. tenkovskim bataljonom, jednom brdskom i jednom protivtenkovskom motq^izevanom baterijom, usmerila se ka Ilirskoj Bistrici i Sent Peteru.* Naređeno je 29. diviziji da jednu brigadu hitno prebaci kamionima na prostoriju Stari Trg i na tom pravcu smeni delove 20. divizije. Takođe je rečeno da se, pored 43. divizije, u Istru ubaci i 3. prekomorska brigada 26. divizije, čije ljudstvo je uglavnom bilo'sa područja Istre i Slovenačkog primorja. Desant u Istru sa otoka Cresa i prodor u pozadinu riječkog fronta sa juga trebalo je da vrši 9. divizija.

Nemačka Vrhovna komanda potčinila je 25. aprila 97. korpus Grupi armija „E", čiji je komandant istog dana naredio 97. korpusu da privuče sve snage prema Rijeci i da bezuslovno drži Rijeku, kako bi se sprečio prodor 4. armije u dolinu Soče pre dolaska Anglo-Amerikanaca.

U borbama sve do 28. aprila uveče, situacija na frontu 13, 26. i 19. divizije nije se bitno izmenila, jer se neprijatelj i dalje uporno branio

i napadao. Ipak, napadi tih divizija imali su uticaj na razvoj borbi 4. armije, jer su vezivanjem glavnih snaga neprijatelja olakšali dejstva krilnim grupama, koje su vršile obuhvat. Zapravo, od 24/25. do 26/27. aprila 9. divizija se iskrcala u rejon Mošćeničke Drage i Brseča, na istočnoj obali Istre. Zatim je oslobodila Medveju, Lovran i Opatiju i izbila pred Votosko, u pozadinu riječkog fronta, a na jugu je oslobodila Plomin, Sv. Nedelju, Labin i zauzela neoštećen rudnik uglja u Raši. Noću 28/29. aprila iskrcao se Kvarnerski odred mornaričke pešadije u Lovran i uvali Plomin.

Na pravcu nastupanja 20. divizije, prema Knežaku, nalazila su se dva nemačka bataljona, jedan puk Srpskog dobrovoljačkog korpusa i neke četničke jedinice. Oni su 25. i 26. aprila bezuspešno pokušavali da zadrže nadiranje 20. divizije, koja je 27. aprila oslobodila Knežak i Šent Peter, a sutradan Ilirsku Bistricu. Goneći razbijenog neprijatelja krajem dana 28. aprila izbila je u Jelšane.[503] Izbijanje na liniju Postojna — Šent Peter — Ilirska Bistrica — Jelšane, stvorena je široka operacijska osnovica sa koje je 4. armija mogla da razvije ofanzivna dejstva u pravcu Rijeke ili ka Trstu.

Tako je, brzim prodorom 20. divizije sa severa, 9. divizije sa juga i snažnim pritiskom 13, 19. i 26. divizije sa istoka, ostvarena ideja manevra za dvostruki obuhvat nemačkog 97. armijskog korpusa, čime je stvorena povoljna situacija za dejstvo prema Trstu, tako i prema Rijeci, jer Nemci nisu imali jačih snaga na teritorije Istre i Slovenačlcog primorja kojima bi to mogli sprečiti. Nadiranjem u pravcu Rijeke i Trsta, 4. armija je ozbiljno ugrozila i pozadinu nemačke Grupe armija „C" koja je branila severnu Italiju. Ta neposredna opasnost na vratima Istre prisilila je komandanta Grupe armija „C" da 97. armijski korpus, kao jedinu operativnu rezervu, upotrebi protiv 4. armije, i to baš u momentu kada su saveznici počeli proboj utvrđene „Gotske linije". Na taj način, *privlačenjem na sebe krupnih nemačkih snaga, 4. armija je u znatnoj meri olakšala ofanzivu savezničkih trupa u severnoj Italiji.*

Druga etapa riječko-trščanske operacije (20. aprila — 3. *maja)* obuhvata borbena dejstva za oslobođenje Istre, Trsta i Slovenačlcog primorja. Prateći situaciju na frontu 4. armije i onu u severnoj Italiji, gde je Grupa armija „C" počela pregovore za primirje, odakle su savezničke snage mogle za nekoliko dana stići u Trst, maršal Tito je 27. aprila naredio Štabu 4. armije da mu za obezbeđenje desnog boka sa severa stavlja-pod komandu 8. diviziju 4. korpusa; da na severnom krilu formira grupu sastava 20, 29. i 13. divizija, kojom bezobzirno da nadire op-Štim pravcem Lož — Trst; da južnom grupom, sastava 9, 19. i 26. divizija, energično napadne Rijeku, pa ako bi otpor bio suviše jak i borba se otegla, da što je mogućno brže nadire pravcem Klana — Trst, a za blokadu Rijeke ostavi jednu diviziju, koja će jednovremeno da štiti levi bok te grupe; da za dejstva oko Trsta neposredno angažuje 43. diviziju

[500] Uspeh 20. divizije odmah je iskoristila 43. divizija prebacivši u toku 28. aprila svoju 1. brigadu iz rejona Mašuna preko Knežalca na prostoriju Prem — Progarje, a 2. brigadu preko Otoške doline i Javornilca u rejon Bukovja (severozapadno od Postojne), orijentišući se ka Trstu. — Uroš Kostić, n.d., str. 200—241, 253, 279, 283—298, 299—321.

i 30. i 31. diviziju 9. korpusa, s tim da odmah otpočnu uvodne borbe za Trst.[501]

Vrhovni komandant je ovim još jednom ukazao Štabu 4. armije da je osnovni zadatak da se što pre oslobodi Trst i da se tome podrede sva ostala dejstva, bez obzira na situaciju na riječkom frontu. Istovremeno, ojačavši je još jednom divizijom, Vrhovni komandant je u velikoj meri rešio 4. armiju stalne brige za njen desni bok.

U duhu primljenog naređenja, Štab 4. armije je odlučio da borbu na riječkom frontu produže 13, 19. i 26. divizija, dok je uveče 28. aprila ka Trstu orijentisao 20, 43, 9. i delove 29. divizije, kao i 9. korpus (30. i 31. divizija) sa severa.

Podilaženje i borbe za Trst[532] počeli su 29. aprila, tako što se 30. divizija približila severnoj periferiji grada, a 31. divizija se prebacila južno od Ajdovščine radi zatvaranja Vipavske doline i izbijanja na Soču. Ojačana 20. divizija izvršila je koncentrični pokret ka Divači, desnom kolonom pravcem Šent Peter — Čepno, a levom Ribnica — Škoflje; 9. divizija na maršu za Buzet uništila je drugi ešelon 1047. puka na putu između Boljuna i Vranja i 1218. bataljon na putu Cerovlje — Boljun koji je, pošto je napustio osiguranje pruge Divača — Pula, krenuo u sastav 97. korpusa. Kvarnerski odred mornaričke pešadije krenuo je prema Labinu da zajedno s Istarskim partizanskim odredom oslobodi Pulu. Do kraja dana 30. aprila jedinice 4. armije stegle su obruč oko Trsta na liniji Barkola — Opčina — Bane — k. 447 — k. 405 — k. 268, a delom je 30. divizija već bila u gradu.[503] Istovremeno je u Trstu antifašistički pokret postao osnovna politička snaga koja će efikasno sarađivati sa jedinicama JA koje budu prodrle u grad.[504]

Oslobođenje Trsta. Dvadeseta divizija krenula je u opšti napad 1. maja: 9. brigadom na Opčine, kojoj se oko 22 sata pridružila i 10.

»i Zbornik NOR-a, tom II, knj. 15, dok. 246.

[502] U rejonu Trsta i na obalskom području od poluotoka Milje do ušća Soče nalazile su se sledeće nemačke snage: dva bataljona iz *188.* divizije, jedan bataljon za „osiguranje", dva pionirska bataljona, četiri artiljerijska diviziona, dva protivavionska diviziona i veći broj raznih pomoćnih jedinica. U rejonu Gorice bio je 10. SS policijski puk.

[503] Smatrajući da su snage pred Trstom dovoljna- ojačane 11. brigadom 26. divizije i 10. brigadom 29. divizije, Štab 4. armije zaključio je da snage 9. korpusa nisu više potrebne za napad na Trst, pa mu je naredio 30. aprila da se sav orijentiše na zapad i da oslobodi Goricu i Monfalkone, u duhu depeše Vrhovnog komandanta od 27. -àprila.

[504] Komanda grada Trst je, počev od februara 1945, vršila obimne pripreme. Četiri selctorska štaba, oslanjajući se na masovni antifašistički slovenačko-italijanski pokret, organizovali su šesnaest bataljona i samostalnu četu, ukupno oko 2.500 boraca sa oko 500 pušaka. U Trstu je, takođe, radilo više od 500 odbora narodnooslobodilačlcog pokreta sa oko 4.000 aktivista obe narodnosti.

Komanda grada Trst izdala je 28. aprila naređenje o razoružanju svih jedinica koje su sarađivale s Nemcima. Veći njihov deo položio je oružje bez otpora, a samo su se neke sklonile u centar grada pod zaštitu Nemaca. Sutradan, 29. aprila, jedinice grada Trsta prešle su u opšti napad, zauzele više objekata i zarobile nekoliko hiljada Nemaca. Borbe su planski nastavljene i sutradan (30. aprila) na ćelom području grada. Do večeri Nemci su zadržali samo nekoliko uporišta. Snage Komande grada već su bile narasle na J5.000 ljudi. — Zdravico Klanjšek, Narodnooslobodilački rat u Sloveniji 1941—1945. str. 279, 355, Uroš Kostić, n.d., str. 343—346.

brigada 29. divizije; južnije, da bi izbegla napad na jak položaj na lc. 447, 10. brigada je tu vezala neprijatelja jakom vatrom i aktivnošću slabijih snaga, a sa dvema kolonama probila se u grad, gde su okružile neprijatelja u nekoliko posebnih uporišta: Sud, Tvrđava sv. Justina, Konkonelj i vila „Revolteli". Sa jugoistočne strane u Trst su 1. njaja posle podne upale i 3. i 4. brigada 9. divizije, koje su posle savlađivanja otpora u predgrađu produžile nastupanje u unutrašnjost grada. Najžilaviji otpor na pravcu nastupanja jedinica 9. divizije neprijatelj je pružio iz rejona groblja Sv. Ane i iz rejona fabrike akumulatora „Elba".

U toku 1. maja 31. divizija 9. korpusa oslobodila je Goricu i Tržič (Monfalkone) i pred veče delom snaga izbila na reku Soču, gde su došle u dodir sa prethodnicom savezničke 2. novozelandske divizije, koja je dolazila sa zapada. To je ujedno bio i prvi kontakt jedinica 4. armije sa savezničkim trupama, na oko 80 km zapadno od Trsta. Pred 31. divizijom, u susret anglo-američkim trupama, bežalo je oko 9.000 četnika i nedićevaca. Pred veče 1. maja krenula je ka Soči i 30. divizija, koja je dotle dejstvovala u rejonu Trsta. Severno od Gorice jedinice Operativnog štaba za Benešku Sloveniju oslobodile su: Tolmin, Kobarid, Bovec i Tarčento, zarobivši oko 3.000 neprijateljskih vojnika. Toga dana glavnina 29. divizije oslobodila je Postojnu i produžila nadiranje u pravcu Ljubljane.

Na taj način, izbijanjem snaga 9. korpusa na Soču na celoj njenoj dužini, bilo je već 1. maja završeno oslobođenje Istre i Slovenačlcog primorja. Istočno od Soče, osim glavnine 97. armijskog korpusa koji je nastavljao borbe na riječkom frontu, neprijatelj je pružao otpor samo još u Puli, Pazinu i pojedinim izolovanim tačkama u Trstu, koje su se nalazile pred likvidacijom. U općinama i nekim utvrđenim zgradama u Trstu, Nemci su uporno produžavali borbu da bi sačekali anglo-američke trupe i njima se predali.

U toku 2. maja jedinice ojačane 20. i 9. divizije nastavile su da lome i poslednji otpor izolovanih neprijateljskih grupa u rejonu Konkonelja, zgradi Suda, Tvrđavi sv. Justina, vili „Revolteli" i Brodogradilištu „Sv. Marko". Za to vreme se prethodnica novozelandske 2. pešadijske divizije nalazila na maršu od Tržiča, preko sela Miramare, u pravcu Trsta.

U toku prepodneva razvile su se obostrano žestoke borbe za zgradu Suda. ».Nalazeći, se pod stalnom i snažnom vatrom jedinica 4. armije, neprijatelj je uvideo beznadežnost svoga položaja, pa je oko 16 sati istakao bele zastavice, kao znak predaje. Ali, baš u tom momentu se ulicom Miramare pojavila kolona od 15 do 20 britanskih tenkova, od kojih je 7 ili 8 stiglo pred zgradu Suda. Videći ih, nemački vojnici su brzo sklonili bele zastavice i produžili da pružaju otpor, s namerom da se predaju britanskim trupama. Pošto je talco nešto sprečeno od strane komandanta 2. bataljona 11. brigade, i pošto su, posle kraćih pregovora, nemački vojnici odbili da se predaju jedinicama 20. divizije, borbe su nastavljene, uz sadejstvo britanskih tenkova, sve dok jedinice 10. brigade 20. divizije oko 17.30 sati nisu savladale neprijatelja. Ubrzo se predala i posada vile „Revolteli", dole je uporište u Konlconelju zauzeto u toku noći 2/3. maja.

U rejonu Tvrđave sv. Justina neprijatelja su držale u okruženju jedinice 9. i 20. divizija. Od 12 do 17 sati sa okruženim neprijateljem su vođeni pregovori da se preda, na što je on već pristao. Međutim, u tom momentu su pred Kulu stigle savezničke jedinice sa tenkovima. Sa njima se nalazio i jedan nemački major. Pod pretnjom upotrebe oružja, one su prošle kroz redove 2. čete 1. bataljona 3. brigade 9. divizije. Savezнички oficiri su zatim, bez ikakvog dogovora sa jedinicama 4. armije, ušli u Kulu i na svoju ruku prihvatili predaju oko 150 neprijateljskih vojnika.

Nemački garnizon u Općinama, jačine oko 3.500 vojnika, ojačan tenkovima i artiljerijom, i posle oslobođenja Trsta produžio je da pruža otpor 9. brigadi 20. i 10. brigadi 29. divizije, sa ciljem da se preda anglo-američkim snagama. Postepeno potisnut ka središtu mesta, oko 8 sati 3. maja uzaludno je pokušao da se protivnapadom oslobodi pritiska. Oko 10 sati zauzeta su još dva visa na ivici mesta. Uto je naišlo jedno oklopno odeljenje novozelandske 2. divizije da bi razgovaralo sa nemačlcim komandantom o predaji. Ali, na energičan protest komandanta 20. divizije kod britanskog generala, Nemci su se predali 20. diviziji oko 18 sati. Time je prestao svaki organizovani otpor neprijatelja u rejonu Trsta.[505]

Kvarnerski odred mornaričke pešadije je prodro u Pulu 3. maja, a tri dana kasnije, uz podršku Kvarnerskog pomorskog sastava, prinudio je na predaju nemački garnizon. Tog istog dana predao se garnizon Pazina 1. brigadi 43. divizije. Time je druga etapa riječko-tršćanske operacije bila završena.

Radi sadejstva sa glavnim snagama Jugoslovenske armije za presecanje odstupnice nemačkim grupama koje su se povlačile za Austriju, lormiran je 3. maja kod Trsta *Motorizovani odreci* od 11. brigade 26. divizije kome su pridati kamioni, 3. motorizovani divizion Artiljerijske brigade 4. armije, jedna baterija protivtenkovskih topova i 1. četa 3. tenkovskog bataljona. Odred je upućen u Korušku pravcem: Ajdovščina — Gorica •— Tolmin — Kobarid — Bovec — Kranjska Gora gde je stigao 8. maja. Iz Kranjske Gore Odred je prebacio deo snaga kamionima u Celovac, gde se povezao s jedinicama 3. %^mije i 4. operativne zone Slovenije i učestvovao do 15. maja u likvidaciji" tamošnjih neprijateljskih snaga.[506]

Treća etapa (29. aprila — 9. *maja)* obuhvata napadna borbena dejstva za okruženje i-uništenje nemačkog 97. armijskog korpusa kod Ilirske Bistrice, gde je 7. maja kapitulirao, kao i oslobođenje Ljubljane.

Pošto je planirani nemački protivudar na riječkom frontu propao, a 97. korpus sa ojačanjima ne samo da nije uspeo da slomi napadnu moć 4. armije već se našao u poluokruženju, komandant korpusa je bio prisiljen da 28. aprila uveče obustavi napad i pristupi organizovanju kružne odbrane. Međutim, prodorom jedinica 4. armije ka

[535] Predalo se 3.011 nemačkih vojnika, podoficira i oficira, od kojih 92 oficira i 300 ranjenika. Po oslobođenju Trsta u gradu su ostavljeni 20. divizija i delovi 9. divizije, dok su ostale snage prebačene u rejon Ilirske Bistrice. — Uroš ICostić, n.d., str. 372—376.

Trstu postala j besmislena uporna odbrana 97. armijskog korpusa na riječkom frontu, koja je takođe mogla imati kao jedini cilj da zadrži jugoslovensku 4. armiju na staroj jugoslovensko-italijanskoj granici i predaju zapadnim saveznicama.

Predlog komandanta 97. armijskog korpusa da napusti riječki front i počne sa izvlačenjem nije prihvatio komandant Grupe armija „E" general-pukovnik Ler, smatrajući da bi napuštanjem šireg rejona Rijeke bile ugrožene nemačke trupe koje su se branile na Bilo-gori i Ilovi. Zbog toga mu je naredio da 97. korpus i dalje drži šire područje Rijeke, a u slučaju potrebe da pređe u kružnu odbranu i vodi borbu u okruženju; za njegovu deblokadu, pored drugih manjih jedinica, biće iz Ljubljane upućena 7. SS divizija „Princ Eugen".

Za okruženje i uništenje 97. korpusa, Štab 4. armije je 29. aprila odredio 13, 26. i 19. diviziju i 2. dalmatinsku brigadu 9. divizije, sa delovima armijske artiljerije i tenkovskih jedinica, koji su im ranije pridati. Te snage su formirale Riječku operativnu grupu, kojom je komandovao Štab odnosno komandant 26. divizije.[507]

Osnovna ideja Štaba 4. armije za okruženje i uništenje 97. korpusa bila je sledeća: brzim i energičnim dejstvima krilnih jedinica riječke grupacije,.uz istovremeni pritisak s fronta, slomiti otpor neprijatelja, izbiti na komunikaciju Rijeka — Trst, gde zatvoriti obruč oko glavnine 97. korpusa i u širem rejonu Rijeke prisiliti ga da se preda ili ga uništiti, ne dozvoljavajući mu da se izvuče u pravcu Trsta ili Ljubljane.

Zapravo, posle odlaska 20. divizije ka Trstu, Štab 4. armije je nastojao da raspoloživim snagama zatvori pravce koji od Klane i Rijeke vode ka Trstu i Ilirskoj Bistrici. Taj zadatak dobila je 13. divizija pa je njena 1. brigada, polcretom preko Zabiča, izbila 29. aprila u rejon Ilirske Bistrice i, nastavljajući nadiranje na jug, do kraja idućeg dana zauzela Podgrad i Jelšane. Za to vreme njena 3. brigada zauzela je Novu Kračinu i selo Sušak, dok je 2. brigada, potiskujući neprijatelja koji se povlačio od Gomanjca i Pake, ovladala Dletvom. Na taj način je 13. divizija, potisnuvši u dvodnevnim borbama neprijatelja na liniju: jugozapadne padine Dletve — Lisičić — Visod — Sv. Katarina — Šapjane zatvorila obruč oko neprijatelja na severu i zapadu, ali je time razvukla svoje snage na frontu širine oko 20 km.

'•Istovremeno je prešla u napad i 26. divizija sa istoka, koja je u oštrim borbama 29. i 30. aprila potisnula neprijatelja na liniju Klana — Kukulj —• Pliš. Međutim, razvučenost 13. divizije na širokom frontu pružala je mogućnost neprijatelju da se na tom delu fronta probije iz okruženja, bilo na sever u pravcu Postojne ili na zapad ka Trstu, i da time ozbiljno ugrozi borbe za Trst, koje su bile u punom zamahu. Uočavajući tu opasnost, Štab 4. armije je uveče 30. aprilala naredio 26. diviziji da, ostavljajući samo svoju 1. brigadu na frontu istočno od Klane, 3. i 12. brigadom krene preko Gomanjca i Zabiča ka Ilirskoj Bistrici

[507] Za komandanta Riječke operativne grupe određen je komandant 26. divizije general-major Božo Božović, koji je plan za napad usmeno dobio od Štaba

i odatle nastupa pravcem Jelšane — Rupa — Lipa, radi pojačanja fronta 13. divizije.

Duž Rečine nastavljala je sa pritiskom 19. divizija, dok je na odseku kružnog fronta Volosko — Rukavac 2. brigada 9. divizije ovladala sa nekoliko otpornih tačaka.

Kako je istovremeno vođenje borbi za oslobođenje Trsta i uništenje glavnine 97. armijskog korpusa na riječkom frontu zalitevalo još snaga, pored 8. divizije, vrhovni komandant maršal Tito stavio je, 30. aprila, pod komandu 4. armije i 7. diviziju 4. korpusa sa korpusnom artiljerijskom brigadom.

U toku 1. maja 3. brigada 13. divizije uspela je da zauzme utvrđene tačke: Sv. Katarinu i Visod (severoistočno od Rupe), 1. brigada izbila je, na desnom krilu, do Pasjaka, a 2. brigada, na levom krilu, pred liniju Grmada — Lisičić (severozapadno od Klane). Nnastupajući određenim pravcem 3. i 12. brigada 26. divizije izbile su u toku 1. maja u rejon Ilirske Bistrice, odakle su okrenule na jug.

Međutim, s obzirom na oslobođenje Trsta, kao i na to da je neprijateljski front na Ilovi, pod pritiskom 1. i 3. armije, probijen na celoj širini, komandant Grupe armija „E" je 1. maja naredio da se 97. korpus probije sopstvenim snagama preko Ilirske Bistrice i Postojne na teritoriju Ljubljane.

U toku 2. maja težište napadne aktivnosti Riječke operativne grupe bilo je na odseku 26. divizije, koja je napadala na pravcu Jelšane — Rupa — Lipa. Njena 3. brigada zauzela je selo Šapjane, a 12. brigada selo Rupu, važan čvor komunikacija koje vode za Ljubljanu, Trst i Rijeku. Time je 26. divizija sa 12. dalmatinskom i 3. prekomorskom brigadom uspešno izvršila manevar od Klane, preko Ilirske Bistrice za Jelšane i Rupe i stigla na liniju Lipa •—• Rupe.

Za to vreme je 13. divizija preko 1. brigade sadejstvovala sa desnim krilom 26. divizije, na pravcu Jelšane — Šapjane, i u rejonu Podgrada obezbeđivala pravac od Trsta, a 2. i 3. brigadom vodila je teške borbe severoistočno od sela Lipe i na položaju Liščić (tt 884) — Grmade (k. 936).

U toku 2. maja izbila je na prostoriju Št.*Peter — Postojna •— Stari Trg 8. divizija, a u pokretu za njom 7. divizija Stizala čelom pred Čabar.

Tako je do kraja dana 2. maja obruč oko 97. armijskog korpusa bio uglavnom zatvoren i' neprijatelj se branio na kružnom frontu na liniji Rijeka — desna obala Rečine — Kopica — Nedići — Klana — Grmada — Lipa — Brgud — Zvoneče — Rukavac — severni deo sela Volosko.[508]

Toga dana posle podne komandant 97. armijskog korpusa je u rejonu sela Marčelja izdao zapovest potčinjenim komandantima za proboj iz okruženja i povlačenje u pravcu Ljubljane. Prethodno je održao kraći energičan govor o predstojećem povlačenju „koje treba da se pretvori u marš u domovinu", napominjući da 7. SS divizija drži put do Ljubljane otvorenim.

U zapovesti je određeno da će se proboj i povlačenje izvesti u vidu pokretnog „ježa", na čijem će se čelu nalaziti 188. brdska divizija. Operativni poredak korpusa i zadaci jedinica bili su sledeći:

— *glavnina 188. brdske divizije* (904. i 902. puk), grupisana na odseku Mihvalič — Lipa — Gavrani brdo — Grmada — Klana, trebalo je da probije položaje 26. i 13. divizije, a zatim da nadire opštim pravcem Rupa •— Jelšane — Ilirska Bistrica;

— *iza 188. divizije* trebalo je da nastupa *Borbena grupa „Rijeka",* koja je sama trebalo da obezbeđuje svoje bokove;

— *pozadi Borbene grupe „Rijeka"* — na začelju nalazila se *237. pešadijska divizija,* ojačana 903. pukom, koji je držao odsele Židovje — Kukuljani;

— *na levom krilu 97. korpusa* nalazila se *Borbena grupa „Rajndl",* ojačana 499. lovačkim i 903. regrutnim bataljonom;

— *u sredini operativnog rasporeda* nalazile su se komore, grupe vojnika odranije razbijenih jedinica i pripadnici mornarice.

Ukupno je bilo oko 20.000 vojnika.[509]

Jedinice 26 i 13. divizije pripremale su se da 3. maja izjutra produže napad prema jugu i jugozapadu. Međutim, neprijatelj ih je napadom 902. i 904. puka 188. divizije preduhitrio u tome. Zapravo, 3. maja rano ujutro, neprijatelj je počeo sa napadima radi proboja opštim pravcem Lipa — Jelšane — Ilirska Bistrica. U borbama toga dana 97. korpus je na pravcu proboja potisnuo jedinice 26. i 13. divizije i čelnim jedinicama, u vidu klina, izbio na liniju Velo brdo — Donji Žermon —- s. Sušak — Lisac, a sa jedinicama na začelju napustio Rijeku, odvojivši se od jedinica 19. divizije, i, pod obezbeđenjem zaštitnica, stigao u rejon Oštri Vrh •— Plješevica. Noću 3/4. maja Borbena grupa „Reindel" probila se iz rejona Šapjana preko sela Velike Bukovice i zauzela sela Harije, Smrje i Prem. Dalje nadiranje zaustavile su brigade 8. divizije. U toku 4. maja svi pokušaji neprijatelja da se na ostalim pravcima probije iz obruča, pretrpeli su neuspeh.

Devetnaesta divizija nastavila je gonjenje i uspela da na svom desnom krilu zauzme Goljak i Osliću i odbaci neprijatelja prema selu Podgraje, a 2. brigada 9. divizije gonila je neprijatelja pravcem Brgud Leviki — Žejane — Mune Vele — Starad.

Ü međuvremenu je Štab 4. armije izvukao deo snaga iz rejona Trsta i uputio: 43. diviziju i 2. tenkovski bataljon prema Podgradu, 10. brigadu 29. divizije i 2. divizion Artiljerijske brigade u Šent Peter i 4. tenkovski bataljon prema Ilirskoj Bistrici da ojača 26. diviziju. Osmoj diviziji je naređeno da se postavi desno i pozadi 26. divizije.

Četvrtog maja neprijatelj nije nigde postigao značajniji uspeh osim na prostoriji zapadno od Ilirske Bistrice, gde je uzanim klinom prodro do Prema. Ali, ovaj je klin skvaki čas mogao biti presečen i uništen. Takav zadatak je Štab 4. armije i postavio 8. diviziji, upućujući joj kao pojačanje 10. brigadu 29. divizije.

Petog maja nastavljene su žestoke borbe u rejonu Prema i Ilirske Bistrice. Nemačke snage u Premu blokirane su: od 2. brigade 8. divizije sa istoka, 3. brigade 8. divizije sa severa, a od 2. i 3. brigade 43. divizije i 10. brigade 29. divizije sa zapada. Na odseku južno od Ilirske Bistrice neprijatelj je uspeo da se probije na spoju 13. i 26. divizije i do kraja dana ovlada visovima severno od grada (Stražica, Volčji brib i Sv. Ahacij). Jedinice 26. divizije odstupile su iz Ilirske Bistrice na liniju Topolec — Tučak — Goli Vrh. U to vreme izbila je u rejon Knežaka 7. divizija koja je idućeg dana na frontu kod Ilirske Bistrice smenila već iscrpljenu 26. diviziju. Na južnom odseku obruča nije bilo većih promena, osim što je desno krilo 19. divizije (5. i 6. brigada) izbilo na liniju Zabiče — Lisac — Pliševica.

Na taj način, posle tri dana borbi, neprijatelj je na pravcu probijanja uspeo da dostigne samo Ilirsku Bistricu. Zbog glomazne komore, koja je zakrčila komunikacije, on je veoma teško mogao da pothranjuje čelne jedinice novim snagama. Pobočnice su mu bile ili zaustavljene ili razbijene, a zaštitnice su jedva odolevale napadima 19. divizije.

Međutim, iako je zauzeo Ilirsku Bistricu i neke visove severno od nje, 97. armijski korpus se nalazio u bezizlaznoj situaciji. Okružen na prostoriji Šapjane — Ilirska Bistrica — Zabiče — s. Sušak — Lipa, veličine 8 x 13 km, on više nije imao snage da se probije dalje na sever. Pošto je u toku noći 5/6. maja 7. divizija smenila delove 26. divizije na frontu kod Ilirske Bistrice, bili su sazreli svi uslovi da se pristupi potpunom zarobljavanju ili uništenju okružene neprijateljske grupacije.

Noću 5/6. maja neprijatelj je preduzeo poslednje napade na frontu severno od Ilirske Bistrice, pokušavajući da se probije ka Šent Peteru. Međutim, svi ti napadi slomili su se u aktivnu odbranu 7. divizije koja je držala položaje južno od Šembija.

U žestokim borbama, sa čestim protivnapadima, 6. maja su jedinice 7. i 8. divizije sa severa, 10. brigade 29. divizije i 2. brigade 9. divizije sa zapada, 19. divizije sa juga i 13. divizije sa jugoistoka čvrsto stegle obruč i sabile 97. korpus na prostor Ilirska Bistrica — Stražica — Volčji lirib <— Sv. Ahacij — Vrbovo — Dolni Zemon — Velika Bukovica — Trnovo. Najveća širina i dubina tog prostora iznosila je ®kq "4 km. Tučen unakrsnom vatrom artiljerije neprijatelj se nalazio u b'ežizlaznoj situaciji, pa je Štab 97. korpusa 6. maja uveče zatražio primirje i pregovore radi kapitulacije.

Posle pregovora- vođenih noću 6/7. maja u Štabu 4. korpusa u selu Trnova sa predstavnicima 97. korpusa, taj korpus je kapitulirao 7. maja u 6 sati. Međutim, sve jedinice nisu mogle biti o tome odmah obaveštene, pa su borbe' prestale tek oko podne, kad je zarobljeno oko 16.000 nemačkih vojnika, podoficira i oficira s tri generala.[510] Time

[510] Akt o kapitulaciji 97. korpusa potpisali su: u ime komandanta nemačkog 97. armijskog korpusa pukovnik Rajndl, a u ime Štaba 4. armije načelnik Štaba 4. korpusa pukovnik Stanko Bjelajac i politički komesar 8. kordunaške divizije potpukovnik Šukrija Bijedić.

Prilikom kapitulacije 97. korpusa u rejonu Ilirske Bistrice zarobljeno je oko 16.000 vojnika, podoficira i oficira, među kojima oko 40 viših oficira i tri generala, i to: komandant 97. armijskog korpusa general planinskih jedinica

je konačno prestao svaki organizovan otpor neprijatelja pred frontom glavnih snaga 4. armije, a zatim i pred pomoćnim posle oslobođenja Ljubljane.

Oslobođenje Ljubljane. Uporedo sa borbenim dejstvima Tršćanske operativne grupe za oslobođenje Trsta i Riječke operativne grupe na stezanju obruča oko 97. korpusa, razvijala su se dejstva 7. korpusa i 29. divizije u pravcu Ljubljane.

Štab 4. armije naredio je još 28. aprila 7. korpusu da preduzme nastupanje opštim pravcem s. Stari Trg (na Kupi) — Kočevje — Ribnica — Ljubljana, s ciljem da osigura desni bok 4. armije i oslobodi glavni grad Slovenije, a 29. divizija da nastupa opštim pravcem Mašun •— Šent Peter ka Postojni radi ovladavanja ovim važnim uporištem, odakle je neprijatelj sa pravca Ljubljane ugrožavao kako Tršćansku tako i Riječku operativnu grupu, a zatim da preko sela Rakek nastupa duž železničke pruge ka Ljubijani.[su]

U duhu naređenja Štaba 4. armije, 7. korpus je prebacio 29. i 30. aprila 15. diviziju u rejon Banja Loka, a 18. diviziju u rejon Čabra. One su do 4. maja oslobodile Kočevje, Gotenicu i Grčarice, dok se neprijatelj povukao prema Ribnici. Istovremeno se 29. divizija iz rejona Prezid, Kozarišće prebacila preko Mašuna u rejon Šent Peter (Pivka), Postojna, oslobodila 1. maja Postojnu, a zatim, u nadiranju prema Ljubljani, 3. maja oslobodila Rakek, Ivanje Selo i Planinu, 4. maja Cerknicu, Gornji i Donji Logatec, a 5. maja Borovnicu, Verd i Vrhniku.

U gonjenju neprijatelja pravcem Kočevje — Ribnica — Ljubljana, jedinice 7. korpusa oslobodile su 5. maja Ribnicu, 7. maja Grosuplje, a posle dvodnevnih oštrih borbi na jugoistočnim prilazima Ljubljani ušle 9. maja ujutro u grad, iz kojeg se neprijatelj povukao prethodne noći. Sa jugozapada u Ljubljanu je ušla i 29. divizija.

Goneći neprijatelja 15. divizija razoružala je nekoliko hiljada neprijateljskih vojnika i 10. maja izbila do Kamnika; 29. divizija je oslobodila Kranj i Škofju Loku i slomila jak otpor neprijatelja na liniji Radovljica — Tržič.

Koncentrično nastupanje 7. korpusa i 29. divizije ka Ljubljani izvedeno je brzo i odlučno. Međutim, rezultati bi bili veći da je 7. korpus u početku nastupanja dejstvovao prikupljenim snagama, a ne

Ludvig Kibler koji je dan ranije ranjen, komandant 188. brdske divizije general-lajtnant Vilhem fon Keslin, komandant 237. divizije general-lajtnant Hans fon Grevenic. Sva trojica su osuđeni u Jugoslaviji: Kibler i Keslin na smrt, a Grevenic na kaznu zatvora, pa pušten na slobodu.

Razoružavanje je vršila 8. divizija, dok su ostale jedinice zadržane na dotadašnjim položajima. Za sprovođenje zarobljenih Nemaca u zarobljenički logor, kao i za obezbeđenje komunikacija i magacina angažovana je 19. divizija. — Uroš Kostić, n.d., str. 414—436; Zbornik NOR-a, tom II, knj. 15, dok. 283, tom XI, knj. 4 dok. 82 i 104 (napomena 22) i str. 622.

[511] Od neprijateljskih snaga na prostoru Ljubljana, Novo Mesto, Kočevje, selo Rakek nalazile su se razne nemačke, četničke, nedičevslce i domobranske jedinice ukupne jačine oko 17.000 ljudi, pod komandom generala SS i policije Ervina Rezenera. — Uroš Kostić, n.d., str. 445—456.

razvučen na širokom frontu, čime je u znatnoj meri olakšao neprijatelju povlačenje iz Dolenjske.

Zaključak

Oslobođenjem Kvarnerskih otoka, Istre, Trsta, Slovenačkog primorja i izbijanjem na Soču, na celoj njenoj dužini, a zatim prisilivši nemački 97. armijski korpus na kapitulaciju, 4. armija je veoma uspešno i vrlo efektno, pre predviđenog roka izvršila zadatak planiran u riječko--trščanskoj operaciji. Time je u potpunosti izvršila zadatak koji je preci nju postavio vrhovni komandant Jugoslovenske armije maršal Tito. Od posebnog je značaja što su time, posle velcovnog ropstva, Istra i Slovenačko primoi-je bili oslobođeni kao sastavni deo nove Jugoslavije. Tom uspehu umnogome je doprinela činjenica što su se, zbog posebnih političkih interesa Anglo-Amerikanaca u pogledu Istre, Trsta i Slovenačkog primorja, borbena dejstva 4. armije izvodila u nastojanju da ona što pre izbije u dolinu Soče i time se u što većoj meri osujete namere zapadnih saveznika koje su bile usmerene protiv Jugoslavije.

Političko-strategijski ciljevi, realizovani kroz nastojanje da se pre savezničkih snaga izbije na reku Soču, tj. tamo gde se nalaze etničke granice Jugoslavije, dali su riječlco-tršćanskoj operaciji obeležje strategijskog značaja. Tim pre, što su jedinice 4. armije, u tim dosta teškim uslovima, „trku" prema Tstu i dolini Soče u potpunosti dobile, oslobodivši Trst i izbivši na Soču pre dolaska savezničkih snaga.

Od operativnih pokazatelja najvažnije je podvući sledeće:

Kada je 21. aprila zauzeta Klana, izgledalo je da će se dalja dejstva 4. armije veoma povoljno razvijati i da će ona brzo izbiti na prostor Ilirske Bistrice i Podgrada a odatle najkraćim putem u Trst. Međutim, neprijatelj je svežom 188. brdskom divizijom promenio odnos snaga i energičnim protivnapadima odbacio jedinice 13. divizije iz Klane i ponovo poseo sva utvrđenja i bunkere koji su branili prilaze Klani. Odbacivanjem jedinica 4. armije iz rejona Klane i čvrstim držanjem tog prostora od strane jakih snaga neprijatelja, operativna situacija kod 4. armije svakim danom je postojala sve teža i ozbiljnija. Nije više bilo onih brzih i smelijih operativnih poduhvata tučenja neprijatelja i izbijanja u njegovu pozadinu kao u ličko-primorskoj operaciji. Vremenski, neuspeh kod Klane doveo je u pitanje čak izvršenje glavnog zadatka — oslobođenje Istre i Trsta. Započela je krvava i teška bitka od Klane do Rijeke bez pomaka dalje, postupak koji je izazvao teške žrtve, načelo koje do tada nije poznato 4. armiji, zašto je kritikovan njen štab.

U toj situaciji umešao se lično vrhovni komandant maršal Tito na čiju je inicijativu, uz puno i brzo angažovanje Štaba 4. armije, došlo do napuštanja bitke kod Klane i prenošenja težišta napada na desno krilo operativnog rasporeda, kada je pravac glavnog udara armije usmeren preko Mašuna na Snežniku da se jačim snagama, naročito tenkovima i artiljerijom, izbije u rejon Ilirske Bistrice i dalje za Trst i Soču, što je bilo smelo i izvodljivo. To je iznenadilo neprijatelja i dalo najbolje rezultate u ovoj operaciji. Neprijateljska odbrana je probijena na njenom najslabijem mestu, a desnokrilna grupacija 4. armije izbila je u slobodan operativni

prostor neprijatelja, stigla veoma brzo gotovo do spoljne odbijane Trsta, dobila u vremenu i sačuvala se od velikih gubitaka. Ovome treba dodati i aktiviranje, istina, oslabljenog 9. korpusa i snaga Komande grada Trsta, čija su dejstva činila jedinstvo 4. armije na najznačajnijem mestu u operaciji, na teritoriji Trst •— Soča — Gorica, gde je krajnji cilj ofanzive 4. armije. Tu je sadejstvo između jedinica koje su dejstvovale sa fronta i onih iz pozadine neprijatelja dobro organizovano i bilo uspešno izvedeno, što je dalo značajne operativne rezultate i presudno je uticalo na brz i efikasan uspeh u oslobođenju Trsta. Izbor vremena za početak dejstava sa fronta i onih iz pozadine — 9. korpusa i jedinica ilegalne Komande mesta Trsta — dosta je pravilno određen iako se smatra da se, u operativnom smislu, zakasnilo za nekoliko dana i da se moglo stići na Soču ranije i jačim snagama.

I u tom veoma delikatnom periodu, rukovođenje operacijom i komandovanje jedinicama 4. armije bilo je na potrebnoj visini iako nije bilo jednostavno, jer su se vodile presudne box-be kod Rijeke, u Trstu i prema Ljubljani i Celovcu, Osećao se neposredan i pravilan uticaj Štaba 4. armije, ali ne i njegova najbolja procena situacije kod Klane. Komandovanje divizijama je bilo vrlo dobro i njihovi komandanti su se uspešno snalazili i donosili pravilne i brze odluke. Komandanti brigada i bataljona su svesrdno i sa najvećim zalaganjem izvršavali sve odluke, zapovesti i naređenja. Jedinice su sa najvećim požrtvovanjem, hrabro i sa zalaganjem realizovale te planove i zadatke.

Što se tiče neprijatelja i njegovih operativnih postupaka, potrebno je istaći da je komandant Grupe armija „E" general-pukovnik Ler, strahujući od brzog prodora 4. armije u Istru i mogućnosti da se ona orijentiše dalje ka Postojni i Ljubljani i time ugrozi snage između Drave i Save, previše dugo i uporno zahtevao od 97. korpusa da po svaku cenu brani oblast Rijeke, angažujući se glavnim snagama na frontu između Snežnika i mora, i na taj način uspori nastupanje 4. armije. U početku je to bilo neophodno i operativno nužno, ali kada se prodorom krilnih grupacija 4. armije ta utvrđena neprijateljska linija izmanevrisala, svako dalje zadržavanje 97. korpusa na riječkom frontu bilo je necelishodno i dalo bi bolje rezultate da se povukao na Karavanke i tu organizovao odbranu ali samo uz uslov da je tako nešto odobrila visa komanda s obzirom na političke motive i potrebe, a i suprotna ratujuća strana. Komandant 97. korpusa je to uvideo i zatražio od generala Lera da mu odobri izvlačenje, što je on odbio zahtevajući da se i dalje brani rejon Rijeke radi grupacije u dolini Save. Svakako da general Ler time nije mislio da 97. korpus prepusti njegovoj sudbini, jer je nameravao da u rejon Ljubljane grupiše jače snage kojima bi u datom momentu pomogao izvlačenje 97. korpusa. Jezgro tih snaga trebalo je da bude 7. SS divizija, koja je sa fronta na Ilovi već bila upućena za Ljubljanu. Ali, zbog snažnog pritiska 2. armije u rejonu Karlovca, Nemci su bili prisiljeni da je skrenu od Zagreba, ka Karlovcu. Usled toga 97. korpusu nije ništa drugo preostalo nego da, kada se odobri, pokuša sopstvenim snagama da se probije sa riječkog fronta ka Ljubljani, Svakako je u operativnom smislu zakasnio jer da je krenuo nekoliko dana ranije, imao bi više izgleda da se probije

nego onda kada je 3. maja počelo povlačenje, pošto je krajem aprila deo snaga 4. armije bio angažovan u borbama za Trst, a pravac od Rijeke i Postojne za Ljubljanu bio je manje-više prazan. Mogao je svakako, uz bolju procenu i smelije rukovođenje, ranije početi da se izvlači 97. armijski korpus sa riječkog fronta, naročito kada su 28. aprila kapitulirale nemačke snage u severnoj Italiji i posle prodora 4. armije ka Trstu i Soči. Dalje zadržavanje 97. korpusa na prostoriji Rijeka — Klana nije bilo potrebno, odnosno nije više to bila opративна nužnost.

Kada je već pošao u proboj, 97. korpus je morao da izvlači sa sobom i glomaznu komoru, bez koje nije mogao sa masom od 20.000 vojnika, što je dovelo do zalcrčavanja komunikacija. To je usporilo, a delimično i onemogućilo manevar i brži pokret njegovih operativnih sastava što je ubrzalo operativnu krizu, a onda i slom.

Nasuprot takvom radu 97. korpusa, 4. armija je manevrom snaga izvlačila jedinice sa pojedinih odseka obruča okruženja i pojačavala snage na pravcu neprijateljskog proboja. Pored toga, blagovremeno ojačavanje 4. armije 29, hercegovačkom i 7. i 8. divizijom 4. korpusa, na čemu je insistirao maršal Tito, dalo je veliki doprinos u zarobljavanju nemačkog 97. korpusa. U operativnom pogledu pokazala se mogućnost uspešnog manevra čitavih divizija, i to na većim daljinama 29. divizije iz rejona Sarajeva koja se kretala bez motorizacije, bez obzira što su te jedinice izvučene iz borbe kod Sarajeva i od Karlovca.

Operativni postupak 4. armije za okruženje i prisiljavanje na bezuslovnu kapitulaciju 97. korpusa kod Ilirske Bistrice, izvedeno pre zvanične kapitulacije nacističke Nemačke, klasična je operacija izvedena po načelima ratne veštine drugog svetskog rata. U svojoj ofanzivi je 4. armija pred sobom uništila[1] dva nemačka korpusa, i to 15. brdski u Lici, Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju i 97. brdski koji je, poražen na frontu, bezuslovno kapitulirao i pi-edao se 4. armiji. Ovim je četiri nemačke i dve ustaško-domobranske divizije sà oko 130.000 vojnika uništeno. Stoga se ofanziva 4. armije smatra velikom bitkom uništenja neprijatelja,[512] zašto je maršal Tito više puta pohvalio.

Uspehu 4. armije znatno je doprinela Juggslóvenska mornarica u borbama na severnom jadranskom vojištu, a naročito što je obezbedila uredno prebacivanje trupa u desantnim dejstvima^ Najveće je bilo prevoženje 9. divizije i mornaričkodesantnih jedinica na istočnu obalu Istre, kao i u snabdevanjti pomorskim putem. Na tim zadacima snabdevanja[513] dosta je bio angažovan Glavni štab Hrvatske koji se nalazio u

[512] Nemačko-kvislinški gubici u riječlco-tršćanskoj operaciji bili su: poginulih 17.865 i zarobljenih 52.458 vojnika i starešina; zaplenjeno je 22 tenka, 1.100 topova i minobacača, 3.440 mitraljeza i pušlcomitraljeza i oko 32.000 pušaka. Jedinice JA imale su 1.643 poginula, 5.269 ranjenih i 272 nestala borca i starešine. •— Oslobodilački pohod na Trst, Beograd 1952, str. 151—337; Uroš Kostić, n.d., str. 514—515; Oslobodilački rat, knj. 2, str. 604—635; Završne operacije, str. 611—656.

[513] U borbama kod Trsta, jedinice 4. armije su zaplenile: 1.742 dvoosovinskih kola, 56 dvokolica, 1.100 kamiona, 1.454 konja, 17 poljskih kuhinja, 15 vagona, 9 tona i 8 magacina hrane, 138 vagona puščane i druge municije, 24 vagona razne opreme, 4.600 pari uniformi, 24 lokomotive i 620 železničkih vagona i drugo.

Zadru, kao i vlada federalne Hrvatske iz Splita i ZAVNOH iz Šibenika. Značaj ovoga za operacije 4. armije je tim veći jer su u to vreme zapadni saveznici potpuno uskratili brodsku pomoć, zatim podršku iz vazduha i od 25. aprila prestali su da šalju hranu i municiju divizijama 4. armije samo da bi je zaustavili da ne stigne do Soče.[514]

Vazduhoplovna podrška 1. i 2. eskadrile sa ukupno 160 avio-poleta do 26. odnosno 28. aprila bila je preskromna. Posle ovih datuma Komanda 281. vinga BAF nije davala zadatke 1. i 2. eskadrili JA, iako su drugi skvadroni leteli normalno. Dejstva avijacije nisu došla do većeg izražaja jer, pored objektivnih, od velikog uticaja bili su subjektivni razlozi.

Njena pomoć mogla je biti znatno veća u napadima na nemačke kolone u pokretu, a naročito za vreme proboja 97. korpusa prema Ilirskoj Bistrici. Međutim, savezнички avioni su ih nadletali, kružili iznad njih i nisu ih napadali. To se dogodilo i sa nemačkim garnizonom okruženim u rejonu Pule. Takav postupak je samo podizao moral kod neprijatelja, a stvarao nedoumicu kod jedinica 4. armije. Zbog neaktivnosti savezničke avijacije u podršci jedinica 4. armije, a da bi se izbegle sopstvene žrtve, vrhovni komandant maršal Tito je 6. maja naredio načelniku Generalštaba da ubuduće ne traži sadejstvo savezničke avijacije, a od feldmaršala Aleksandera je tražio da savezнички avioni obustave svako nadletanje zone operacija Jugoslovenske armije.[515]

Oslobodivši Liku, Gorski kotar, Hrvatsko primorje i sve otoke severnog Jadrana, Istru, Slovenačko primorje, Trst i znatan deo Slovenije, stigavši čak do Celovca, 4. armija je izvršila strategijski zadatak u većem obimu nego što je pred nju postavljen u početku završne ofanzive Jugoslovenske armije.

Ove operacije 4. armije izvedene su u najsloženijim vojno-političkim uslovima i najdelikatnijim diplomatskim okolnostima. Uz to, dejstvujući na posebnom strategijsko-operativnom pravcu, bez neposredne čvrste veze sa ostalim jugoslovenskim armijama, Štab 4. armije bio je, više od štabova ostalih armija, samostalan u planiranju i izvršavanju zadataka koje je dobio neposredno od Vrhovnog komandanta ili koje je postavljao Generalštab Jugoslovenske armije. Radi toga je maršal Tito u Štab 4. armije uputio svog delegata general-lajtnanta Arsa Jovanovića, načelnika Generalštaba Jugoslovenske armije.

Izvršenje zadataka 4. armije, čija je operativna dubina iznosila oko 300 km, bilo je otežano i činjenicom što su se borbena dejstva odvi-

U borbama za sam Trst zaplenjena su 592 vagona hrane i još 52 magacina hrane, 171 vagon municije, 18 vagona druge opreme, 35 putničkih automobila, 783 kamiona, 400 konja, 161 motocikli, 3 lokomotive i 320 železničkih vagona i 5.000 pari nove odeće. Na sektoru Trsta zaplenjeno je 5 parobroda punih materijala. — Nikola Anić, Snabdevanje jugoslovenske 4. armije u ofanzivi u proleće 1945. godine, VIG, 3/1983, str. 116—127.

[514] U riječko-tršćanskoj operaciji utrošene su sledeće količine municije: 14.207 granata za artiljerijska oruđa svih kalibara, 41.376 minobacačkih granata, 24.897 ručnih bombi, 441.480 metaka za protivtenlcovska oruđa (topove i mitraljeze, koji su uglavnom bili angažovani za gađanje zemaljskih ciljeva, 11.917 protivtenlcovskih granata za ručna protivtenlcovska sredstva, 101.100 metaka za automat i 2,575.750 puščanih i mitraljerskih metaka. — Nikola Anić, n.č., str. 119.

[515] Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije •— Učesnici govore, VINC, Beograd 1986, str. 450—462. Zbornik NOR-a tom II, knj. 15, dok. 272.

jala na brdskoplaninskom zemljištu, ša ograničenim brojem komunikacija i sa neprijateljskim snagama raspoređenim po celoj dubini armijskog zadatka. Uz to, odnos snaga je u celini bio nepovoljan za jedinice 4. armije, jer je ona 20. marta imala oko 70.000, a sredinom maja oko 95.000 boraca, dok su snage 15. brdskog i 97. brdskog armijskog korpusa, sa ostalim potčinjenim jedinicama, iznosile oko 133.000 vojnika. Što znači da je 4. armija imala pred sobom brojčano nadmoćnijeg neprijatelja, raspoređenog na fortifikacijski jakim položajima duž planinskih masiva, ponajviše pripremljenim za odsudnu odbranu. To je zahtevalo da se neprijatelj tuče bočnim i obilaznim manevrima, napadima iz pozadine, okruženjem i uništenjem po delovima i to na mestu gde se nalazi, a ne frontalnim potiskivanjem na sledeće položaje.

Prema početnom operacijskom planu, 4. armija je trebalo da do 15. maja, odnosno za 57 dana izbije u dolinu Soče, tempom napada od 5 km na dan, što je odgovaralo prošeku napada na takvom zemljištu u toku drugog svetskog rata. Međutim, 4. armija je to izvela za 43 dana, tj. do 1. maja 1945, kada je izbila u Trst i u dolinu Soče. Time je prosečan tempo napada povećan na 7 km na dan, a ako se uzme da je ofanziva 4. armije završena kapitulacijom 97. armijskog korpusa (7. maja), onda je ofanziva 4. armije trajala 49 dana, pa je zadatak izvršen 8 dana ranije, a tempo napada iznosio 6 km na dan.

Tako zamašni uspesi, u relativno kratkom vremenu, mogli su se postići pre svega visokim moralnim, borbenim i stručnim kvalitetima jedinica i celokupnog komandnog sastava 4. armije i jedinica koje su sa njom sadejstvovale. Politički svesni, hrabri i izdržljivi borci 4. armije, oduševljeno dočekivani i podržavani od naroda krajeva kroz koje su prolazili, a posebno od stanovnika Istre, Trsta i Slovenačkog primorja, davali su sve od sebe, nadmašujući sve važeće norme za pokret i izdržljivost jedinica. Znali su da borbe kod Bihaća, Gospića, na Lubanu kod Klane ili na bilo kojem drugom mestu vode za oslobođenje Istre, Trsta i Slovenačkog primorja, za pravedne granice Jugoslavije na reci Soči, za ostvarenje Titovih reči „Tuđe nećemo — svoje ne damo!"

KARLOVAČKA OPERACIJA

(shema 84)

Karlovačka operacija obuhvata napadna borbena dejstva Karlovačke grupe divizija jugoslovenske 2. armije, jačine oko 25.000 boraca, protiv jedinica nemačkog 91. korpusa, oko 15.000 vojnika, vođena od 30. aprila do 7. maja 1945. za oslobođenje Karlovca sa širom okolinom.

Početkom 1945, godine u Karlovcu se nalazila 13. ustaško-domobranska divizija, gde je krajem marta premešten iz Našica Štab 91. armijskog korpusa, a posle se od Bihaća tu prebacila 104. lovačka divizija. Usmeravanje ka Karlovcu 104. divizije proisteklo je iz uverenja Štaba Grupe armija „E" da će 4. armija, koristeći se širokim otvorom između Bihaća i Gospića, usmeriti svoja dejstva na sever u pravcu Karlovca i dalje ka Zagrebu. Polazeći od takve pretpostavke Nemci su nasto-

jali da na području Karlovca prikupe jače snage sa kojima bi se mogli suprotstaviti 4. armiji i obezbediti Zagreb od napada sa juga. U to vreme neprijatelj je u rejonu Karlovca već imao, pored 13. ustaško-domobranske divizije, nemački 20. lovački puk, 4. policijski puk, 96. desantni pionirski bataljon, ukupno oko 15.000 vojnika.

Odbranom Karlovca rukovodio je Štab 91. armijskog korpusa, pod komandom generala Vernerà fon Erdmansdorfa. Spoljni odbrambeni pojas protezao se linijom železničlca stanica Skakavac — Vukmanić •—• Brailović — Generalski Stol — Lešće — Bosiljevo, sa krilima naslonjenim na reku Kupu. Položaje na ovoj liniji branili su od železničke stanice Skakavac do sela Brailović nemački 2. i 4. policijski puk, sa manjim delovima ustaša, od Brailovića do Lešća nemačka 104. lovačka divizija, od Lešća do desne obale Kupe 1. bataljon 20. lovačkog puka i 96. pionirski bataljon. U rejonu sela Netretića nalazio se Štab za obuku sa dva bataljona 392. legionarske divizije, a u selu Ozalj bili su delovi 13. ustaško-domobranske divizije.[516] Najjače je bio branjen pravac Generalski Stol — Karlovac jer je Generalski Stol bio pretvoren u jaku otpornu tačku i posednut jačim snagama, zbog toga što je otuda očekivao napad 4. armije.

U direktivi vrhovnog komandanta maršala Tita od 22. aprila, 2. armiji je postavljen zadatak da nastavi „energično nadiranje opštim pravcem Karlovac — Novo Mesto i dalje prema severozapadu", da razbije neprijateljske snage na prostoru donjeg toka reke Une, duž desne obale reke Save i rejonu Karlovac.[517]

Druga armija, u čiji su sastav ušle 3, 4, 10. i 39. divizija iz 2. i 5. korpusa i 34. divizija iz 4. korpusa, izbila je do 24. aprila na reku Unu i na karlovački pravac. Radi efikasnijeg lcomandovanja snagama na odvojenim prvcima naređeno je da se formiraju dve operativne grupe: *Unska operativna grupa* — 23, 28, 39. i 45. divizija, radi forsiranja Une i prodiranja ka Zagrebu, a *Karlovačka operativna grupa* — 3, 4, 10. i 34. divizija, radi napada na Karlovac.

Operativna zamisao Štaba 2. armije za predstojeća dejstva bila je da se Unskom operativnom grupom divizija, posle likvidiranja neprijateljskih uporišta na reci Uni, izbijanja na teritoriju Turopolja, preseče komunikacija Zagreb — Karlovac i napadne Karlovac sa severoistoka, obezbeđujući se sa pravca Zagreba, a da se Karlovačka operativna grupa divizija -što pre prebaci na prostoriju Tounj — Ogulin — Vrbovsko i odatle usmeri dejstva na neprijateljske snage u rejonu Karlovca. Tom zadatku se moralo odmah pristupiti, bez obzira na razvoj situacije kod Unske operativne grupe divizija.

U vreme formiranja Karlovačke operativne grupe 3. divizija nalazila se u rejonu Bihaća, 4. divizija u rejonu Sanslcog Mosta, 10. divizija u

[516] Iz Zagreba su u Karlovac bili upućeni i delovi 7. SS divizije „Princ Eugen", delovi 369. divizije i oko 2.000 crnogorskih četnika, ali do njihovog angažovanja nije došlo. — Uroš Kostić, n.d., str. 88—89. Zbornik NOR-a, tom XI, knj. 2., str. 365—366, 370—371.

pokretu od Banjaluke ka Sanskom Mostu. Jedino je 34. divizija 4. korpusa bila u rejonu Ogulina. Divizijama su predstojali dugi i naporni marševi (70 do 120 km) u zoni ispresecanoj rečnim tokovima i ograničenim brojem puteva koji su bili u lošem stanju. Uprkos tome, sve jedinice su do 29. aprila stigle i prikupile su se na prostoriji Tounj •— Ogulin •— Vrbovsko.[518]

Da bi što pre otklonio opasnost koju su predstavljale snage u rejonu Karlovca po bok i pozadinu 4. armije, koja je u to vreme prodirala prema Trstu, Vrhovni komandant je 27. aprila naredio Štabu 2. armije da se što pre prebaci u rejon Ogulina i odmah preduzme operaciju za oslobođenje Karlovca, a da Unska operativna grupa divizija izbije južno od Zagreba i bez zadržavanja produži nastupanje prema Samoboru.[519]

Prilikom podilaženja Karlovcu utvrđeno je da se težište neprijateljske odbrane nalazi u rejonu Generalskog Stola, pa je Štab 2. armije odlučio da glavni napad usmeri na front između reka Korane i Mrežnice, a zatim bočnim manevrom izbije u pozadinu snaga u širem rejonu Generalskog Stola i tu je razbije. Istovremeno, prodorom krilnih divizija (10. i 34) trebalo je preseći neprijateljske odstupne komunikacije severno i zapadno od Karlovca, pa koncentričnim napadom okružiti neprijatelja u bližem rejonu Karlovca i tu ga uništiti.

Sa prostorije koncentracije Tounj — Ogulin •— Vrbovsko, divizije su se, 30. aprila i 1. maja, približile prednjem kraju spoljne odbrane Karlovca, i to: *10. divizija* na odseku železničlca stanica Skakavac •— s. Brailović, sa zadatkom čišćenja neprijateljskih uporišta između Kupe i Korane; *4. divizija* da između reka Korane i Mrežnice, na odseku s. Sučevići — Perjasica — Sedlari napadne opštim pravcem Perjasica Gornja •—• Sića •— Duga Desa; *3. divizija* na odseku između reke Mrežnice i reke Dobre sa zadatkom da napada opštim pravcem Donje Dubrave •—• Generalski Stol — Karlovac; *34. divizija* (potiskujući slabije neprijateljske delove sa linije Lešće — Bosiljevo) prednjim delovima između reke Dobre i reke Kupe, na odseku Straža — Tončić — Vukova Gorica da napada opštim pravcem Vukova Gorica •— Ozalj.

Armijska artiljerija — Motorizovana grupa (20 oruđa) iz rejona Donje Dubrave — s. Vučelić — s. Potok •— s. Zatezne/trebalo je da dejstvuje protiv neprijateljske artiljerije ispred fronta napada 4, 3. i 34. divizije, a po potrebi da ojačava dejstvo artiljerije za neposrednu podršku 4. i 3. divizije i Mehanizovana grupa (7 oruđa) u armijskoj artiljerijskoj rezervi.[520]

Karlovačka operacija vođena je u zoni: Generalski Stol •— Skakavac — Ozalj — Bosiljevo, širine 25 do 30 km i dubine 35 km. Trajala je osam dana, tj. od 30. aprila do 7. maja 1945. S obzirom na to kako je Štab 2. armije planirao i usmeravao dejstva jedinica i kako je operacija izvedena postoji neprekidnost dejstava, bez značajnijih promena u grupisanju snaga tokom operacije.

[518] Ljubo Vučković, Dragić Gajević, Kratak pregled operacija Druge armije u završnim operacijama Jugoslovenske armije za oslobođenje Jugoslavije, VIG, 2—3/1955, str. 175—178; Zbornik NOR-a, tom XI, knj. 2, dok. 34, 64, 69, 112.

[519] Zbornik NOR-a, tom II, knj. 15, dok. 242, 244, 245.

[520] Zbornik NOR-a, tom XI, knj. 2., dok. 72, 73, 77, 80, 81, 85, 87, 88.

Napad 3. divizije na pravcu Generalski Stol izveden 29. aprila bio je odbijen, pa je Štab 2. armije težište napada preneo na pravac 4. divizije prema Brailoviću, sa ciljem da probojem neprijateljske odbrane na ovom pravcu izmanevruje uporište u Generalskom Stolu. Zbog toga je 4. diviziju ojačao sa dve baterije iz 3. divizije. Tridesetog aprila oko 7 sati 4. divizija je preduzela napad na neprijateljski položaj na liniji Sučevići — Perjasica Gornja — Sv. Ilija — tt. 277 i u toku dana ga uspela probiti i zauzeti Perjasicu. Noču između 30. aprila i 1. maja 7. brigada 3. divizije, u rejonu selo Goriščice, prebacila se na desnu obalu Dobre. Uz sadejstvo ove brigade u pozadini neprijatelja 3. divizija preduzela je napad na Generalski Stol i prinudila neprijatelja da se noću 1/2. maja povuče u pravcu Karlovca. Za to vreme 4. divizija razbila je ispred sebe neprijateljske snage i 2. maja izjutra nastavila nadiranje ka Karlovcu.

Istovremeno je 10. divizija proterala neprijateljske delove i zauzela železničlcu stanicu Skakavac, sela Vulcmanić i Tušilović, a 34. divizija krenula je na pravcu Netretica.

Talco su sve divizije 2. maja do 18 sati izbile pred liniju bliže odbrane Karlovca: Brođani — Cerovac •— Duga Resa — Novi Grad — Netretić i sledeće noći 2/3. maja nastavile pritisak na ćelom frontu, a 3. maja, u žestokim borbama, ovladala neprijateljskom odbranom. Kod sela Brođani 10. divizija se prebacila preko Kupe i na levoj obali uspostavila mostobran, dole je 34. divizija zauzela sela Pišćetlce i Svetiće, jednom brigadom izbila u rejon sela Gornje Polcupje i Zorlcovac, a sa dve brigade napala Ozalj. Četvrtog maja zauzela je Ozalj, forsirala Kupu, preduzela nastupanje u pravcu sela Đraganići i napala neprijatelja u selu Gornja Kupčina. U toku 4. i 5. maja borbe su nastavljene nesmanjenom žestinom. Naročito je ogorčene borbe vodila 4. divizija na liniji Turjanslca Brda — Vinica •— Mrežnica. Ona je, posle više juriša, noću 5. maja uspela da odbaci neprijatelja i da ga prinudi na povlačenje u Karlovac.

Pošto su u toku dana izvršene pripreme, sve divizije su noću 5/6. maja preduzele opšti napad na Karlovac i u uličnim borbama uspele da ga do jutra 6. maja oslobode, osim severnog dela. Neprijatelj se sa jakim snagama zadržao duž komunikacije Karlovac — Samobor, uspevši da odbije napade krilnih divizija — 10. i 34. divizije. Naročito uporno je neprijatelj branio mostobran na desnoj obali Kupe, na komunikaciji za Zagreb.

Šestog maja, 23. divizija je u rejonu sela Klinča izbila na komunikaciju Karlovac — Zagreb i napala neprijatelja koji se povlačio Ica Zagrebu. Izbijanjem 23. divizije u ovaj rejon neprijatelj je bio primoran da se, noću 6/7. maja, užurbano povuče prema Samoboru, pošto je prethodno odbacio 10. i 34. diviziju sa komunikacije Karlovac — Samobor. Iste noći je oslobođen i severni deo Karlovca, gde su neprijateljski delovi uništeni. Tog dana (7. maja) vođene su žestoke borbe na prostoriji između Kupe i sela Klinča. Time je završena karlovačka operacija.[521]

[521] Završne operacije, str. 699—706; Oslobodilački rat, knj. 2., str. 641—643; Ljubo Vučković, Dragić Gajević, n.č., 155—183,

U to vreme je Uniska operativna grupa divizija 2. armije, pošto je očistila donji tok Une, brzo prodirala uz desnu obalu Save ka Zagrebu. Ona je 5. i 6. maja oslobodila Sunju, Petrinju, Sisak i niz mesta u gornjem toku Kupe i izbila na komunikaciju Karlovac — Zagreb, sprečivši time neprijateljske snage da se iz Karlovca povuku prema Zagrebu.[522]

Zaključak. Oslobođenjem Karlovca neprijatelj je izgubio poslednje jako uporište koje je štitilo Zagreb od juga, a 2. armija je mogla pristupiti gonjenju neprijatelja zapadno od Zagreba prema Celju i Kranju. Time je otklonjena opasnost po bok i pozadinu 4. armije, što je i bio glavni cilj operacije.

Odbrana Karlovca bila je dobro organizovana i jakim snagama vrlo uporno branjena, kako na frontu tako i po dubini. Manevrisanje snaga Karlovačke grupe divizija bilo je otežano zbog teškog terena, kao i zbog dubokih i strmih dolina reke Kupe, Dobre, Mrežnice i Korane. Zapravo, karakteristično je da su se dejstva divizija odvijala između reka: Kupe i Korane (10. divizija), Korane i Mrežice (4. divizija), Mrežice i Dobre (3. divizija) i između Dobre i Kupe (34. divizija). Ali, i pored toga, Karlovačka grupa divizija uspela je, posle vrlo teških danonoćnih borbi, da slomi najjači odbrambeni pojas na južnim prilazima Zagrebu. Iako nije došlo do potpunog okruženja i uništenja svih snaga neprijatelja, uspeh je bio zadovoljavajući.[523]

Karakteristično je da je 2. armija u dosta kratkom vremenu uspela da pripremi i izvede karlovačku operaciju i, bez obzira na sve slabosti, uspešno je završi i tako posredno sadejstvuje sa 4. armijom i neposredno 1. armijom i ubrza oslobođenje Zagreba. Odluka da se izmanevriše najjače nemačko uporište u spoljnoj odbrani Karlovca — Generalski Stol bila je pravilna i dala dobre rezultate. Prodorom 23. divizije Unske operativne orupe divizija u rejon sela Klinča presečena je komunikacija Karlovac — Zagreb preko Jastrebarskog, a dejstvima na prostoriji između Kupe i sela Klinča naneti su gubici nemačlcim snagama koje su se povlačile prema Samoboru. Time je 23. divizija neposredno sadejstvovaja sa Karlovačkom operativnom grupom divizija i doprinela većem "fcp§hu u karlovačkoj operaciji. Međutim, iako je prodorom 10. divizije sa-istoka i 34. sa zapada na komunikaciju Karlovac — Jastrebarsko bila odsečena odstupnica nemačkim snagama iz Karlovca, one su se tom komunikacijom povukle ka Samoboru, čime je samo deo nemačkih snaga koje su branile Karlovac uništen i zarobljen.

[522] Velimir Knežević, Operacije Druge armije u završnoj operaciji, Vojno delo, 4/1985, str. 89—91; Zbornik NOR-a, tom XI, knj. 2, dok 91.

[523] Nemačko-kvislinške snage imale su sledeće gubitke: oko 3.640 poginulih i oko 420 zarobljenih; Karlovačka operativna grupa divizija imala je 531 poginulog, 1.670 ranjenih i 67 nestalih — ukupno 2.269 izbačenih iz stroja. Ukupni gubici Nemaca i ustaša pred frontom čitave 2. armije, od 30. aprila do 7. maja, iznose nekoliko hiljada poginulih i oko 8.500 zarobljenih. — Ljubo Vučković, Dragić Gajević, n.č., str. 181; Velimir Knežević, n.č., str. 93; Zbornik NOR-a, tom XI, knj. 2, dok. 91, 96, 107, 109, 110.

OKRUŽENJE I ZAROBLJAVANJE GRUPE ARMIJA „E" U SEVEROZAPADNOM DELU JUGOSLAVIJE

(shema 85)

Okruženje i zarobljavanje nemačke Grupe armija „E" obuhvata napadna borbena dejstva 1, 2, 3. i dela 4. armije i 4. operativne zone Jugoslovenske armije (oko 500.000 boraca), vođena od kraja aprila do 15. maja 1945, u severozapadnom delu Jugoslavije, radi zatvaranja i stezanja obruča oko 400.000 pripadnika Grupe armija „E", kao i zarobljavanja oko 340.000 nemačkih i kvislinških vojnika.

U drugoj polovini aprila 1945. opšta situacija na evropskom ratištu bila je takva da se uskoro očekivao slom nacističke Nemačke. Glavne snage Crvene armije su sa istoka i saveznika sa zapada nadirale su ka Berlinu, a u Italiji saveznici su probili nemački front i 24. aprila gonili Nemce severno od reke Poa. Na frontu u Jugoslaviji nemačka Grupa armija „E" povlačila se pod udarcima Jugoslovenske armije prema Austriji.

Izvlačenjem 21. brdskog armijskog korpusa iz doline Bosne znatno su ojačane nemačke snage pred frontom 1. i 3. armije, i stvoreni su povoljniji uslovi za povlačenje. Komandant Grupe armija „E" stavio je pod komandu Štaba 21. korpusa sve nemačke i kvislinške snage na frontu jzmeđu Drave i Save i naredio da posedne položaje na liniji Drava •— Bilo-gora — Ilova — Novska — r. Sava. Na toj liniji i na levoj obali Une do Novog trebalo je zadržati nastupanje jugoslovenske 1,2. i 3. armije, radi dobitka u vremenu za organizaciju i preduzimanje urednog povlačenja ka Zagrebu. Štab 34. armijskog korpusa prebačen je u Ljubljanu, gde je trebalo da organizuje odbranu tog područja. Pored manjih policijskih i posadnih jedinica, na tu prostoriju trebalo je da stigne i 7. SS divizija.

Do 26. aprila Štab 21. brdskog armijskog korpusa uspostavio je front od Drave, rekom livom do Save, na tzv. Zvonimirovoj liniji u sledećem rasporedu: *15. kozački korjms* bio je na odseku Drava — Radotić: *11. vazduhoplovna divizija* na odseku od Gradine do Zrinskog; 22. *pešadijska divizija* branila se na odseku od Zrinskog do Grubišnog Polja;, *369. legionarska i 1. ustaško-domobranska divizija* bile su na odseku desnom obalom Ilove do Trunašica; 7. *i 9. ustaško-domobranska divizija* na odseku Turnašica — Veliko Vukoje, *181. pešadijska divizija* na odseku Marino Selo — Janja Lipa, 3. *ustaško-domobranska divizija* na odseku Bujavica —• Novi Grabovac, *41. pešadijska divizija* na odseku Planica — reka Veliki Srug, *963. tvrđavska brigada* nalazila se na prostoriji reka Veliki Strug — Jasenovac, dok je 7. SS *divizija* bila istočno od Kutine, 5. *ustaško-domobranska divizija* istočno od Bjelovara, a *8.* i *17. ustaško-domobranska divizija* u korpusnoj pozadini, na obezbeđenju komunikacija.

Na južnom krilu, u produženju fronta u Bosni, od ušća Une u Savu do Bosanskog Novog pred frontom jugoslovenske 2. armije, nalazili su se *delovi 373. legionarske* i *4. ustaško-domobranske divizije.* Ove

snage su branile uporišta Bosansku Bubicu, Bosansku Kostajnicu, Dobrjjin i Bosanski Novi.[524]

Na levom krilu strategijskog fronta Jugoslovenske armije, ispred 4. armije, *nemački* 97. *brdski armijski korpus* uporno je branio „Ingridovu liniju", s ciljem da onemogući izbijanje 4. armije ka Trstu i Soči.

Na toj tzv. Zvonimirovoj liniji angažovano je 14 nemačkih i 11 ustaško-domobranskih divizija, a po dubini Srpski dobrovoljački korpus, četničke snage Đujića, Rupnikovo domobranstvo i ostale nemačke i ustašlco-domobranske snage •— ukupno oko 400.000 vojnika.

U dogovoru sa poglavnikom NDH Antom Pavelićem, general-pukovnik Aleksandar Ler, komandant Grupe armija „E", odlučio je da udruženim nemačkinr i ustaško-domobranskim snagama po svaku cenu brani Rijeku i Zagreb do dolaska zapadnih saveznika. U slučaju nepovoljnog razvoja događaja, ustaške snage bi se preko Like zabacile iza leđa Jugoslovenskoj armiji i produžile borbu, dok bi nemačke vodile borbu za odbranu Austrije. U svojoj zapovesti vojnicima od 29. aprila Ler je, između ostalog, rekao da se „na Zvonimirovoj liniji vodi odlučujuća borba za odbranu južnog bastiona Rajlia" i da sa te linije nema odstupanja. Sličan proglas vojnicima izdao je i Ante Pavelić, navodeći da će „hrvatske trupe sa ove linije u zgodnom momentu preći u opći napad u svrhu oslobođenja privremeno napuštenih dijelova domovine".

Generalštab Jugoslovenske armije uporno je nastojao da ostvari operativnu zamisao o okruženju i uništenju nemačkih i kvislinških snaga na teritoriji Jugoslavije. Zbog toga je direktivom od 20. aprila naredio 4. armiji da forsirano nadire ka Trstu, da izbije na reku Soču, gde su se već nalazile snage 9. korpusa. Prvoj armiji je naređeno da što pre izbije u rejon Zagreba, 3. armiji da goni neprijatelja kroz Podravinu, a 2. armiji da što energičnije nadire prema Karlovcu i Novom Mestu.[525]

Dejstvujući u duhu direktive Generalštaba, goneći neprijateljske snage koje su se povlačile 3, 1. i 2. armija izbile su 25. aprila na liniju Drava — Bilo-gora — Ilova — Una u sledećem rasporedu:

— *3. armija* bila je sa 51. divizijom na odseku Novi Marof •— Lozan, 33. divizija u rejonu Gremušinskih Vinograda, 32. divizija kod Brzaje, 16. divizija blizu Šibenika, 12. — divizija između malog Grđevca i Grubišnog Polja, 4. divizija u rejonu Grubišno Polje a 36. divizija na liniji Virovitica •— špišić Bukovica, u armijskoj rezervi;

•— *1. armija* nalazila se sa 5. divizijom u rejonu Veliki i Mali Zdenci, 6. proleterska "divizija bila je u rejonu Klokočevac •— Tomašica, 48. divizija u rejonu Hrastovac — Uljanik; 42. divizija u rejonu Brekinska — Brezina, 1. proleterska divizija u rejonu Brezovac — Kričke, 21. divizija u rejonu Rajića a l i . divizija u Lipiku;

•— 2. *armija* nalazila se sa 45. divizijom u pokretu prema Bosanskoj Dubici, 28. divizija u pokretu prema Bosanskoj Kostajnici, 23. divizija u pokretu ka Dobrljinu a 39. divizija u pokretu prema Bosanskom Novom.[526]

[524] Oslobodilački rat, knj. 2., str. 636—638.
[525] Zbornik NOR-a, tom II, knj. 15, dok. 223, 226, 262, 276.

Nastavljajući dejstva 1. armija je 26. i 27. aprila forsirala Ilovu i izbila na njenu desnu obalu od Velikih Zdenaca do Garešnice. Treća armija je od 26. do 29. aprila izvršila proboj neprijateljskog fronta na grebenu Bilo-gore i time kompromitovala njegovu odbranu između Drave i Bilo-gore. Druga armija, u čiji su sastav ušle još i 3, 4, 10. i 39. divizija iz 2. i 5. korpusa, izbila je do 24. aprila na Unu i karlovački pravac da produži gonjenje i preseče komunikaciju Zagreb •— Karlovac. Unska operativna grupa (23, 28, 39. i 45. divizija) imala je zadatak da forsira Unu i dejstvuje desnom obalom Save u komunikaciji Zagreb — Karlovac.

Izbijanjem delova 1. armije na desnu obalu Ilove bila je ugrožena glavna odstupna komunikacija neprijatelja ka Zagrebu, jer bi njenim presecanjenr i prodorom u rejon Ivanić-Grada bile odsečene sve neprijateljske snage koje se zateknu južno od Moslovačke gore. S druge strane, već 27. aprila bilo je jasno da je nemački 97. armijski korpus poluolcružen u rejonu Rijeke, a pozadina 21. brdskog armijskog korpusa ugrožena od Karlovca. Zbog toga je komandant Grupe armija „E" naredio da se 7. SS divizija prebaci u rejon Karlovca umesto na prostoriju Ljubljana. Verovatno je ovim bilo uslovljeno i povlačenje celog 21. brdskog armijskog korpusa sa Ilove ka Zagrebu. Da bi izvlačenje ostvarili organizovano, Nemci su izvršili protivudar koji je naneo izvesne gubitke 1. armiji i tako zadržao njeno nastupanje za nekoliko dana. Posle tog napada 30. aprila Nemci su počeli izvlačenje. Osetivši povlačenje neprijatelja, 1. armija je od 1. do 4. maja prešla u napad i gonjenje ka Čazmi i Kutini, koje je oslobodila do 7. maja i nastavila nastupanje ka Zagrebu.

Neprijatelj je ovim protivudarom[527] ostvario svoju nameru, zadržavši nastupanje 1. armije za nekoliko dana. Njegovo organizovano povlačenje ka Zagrebu počelo je 30. aprila uveče. Od 1. do 4. maja, na frontu od Grubišnog Polja do Banove Jaruge, 1. armija prešla je IIOA'U, zauzela Garešnicu i Banovu Jarugu i nastavila gonjenje prema Čazmi i Kutini.

Treća armija, nakon proboja neprijateljskog fronta na grebenu Bilo-gore, da bi ostvarila što uspešnije gonjenje neprijatelja, pored 10. korpusa i 51. divizije, uvela je u borbu 36. i 12. diviziju, koje su do 2. maja izbile na komunikaciju Đurđevac — Bjelovar. Zatim su uvedene u borbu 16. i 17. divizija i posle teških borbi oslobodile su 5. maja Bjelovar, a 51. i 36. divizija Koprivnicu. Neprijateljske snage su se povukle na linjju Ludbreg — Varaždinske Toplice.

Pfed frontom 2. armije, Karlovačka operativna grupa divizija do 29. aprila prikupila se na prostoriju Tounj — Ogulin — Vrbovsko i 1 maja približila se Karlovcu.

527 Protivudar je izveden tako što je 28. aprila u zoru, iz rejona Poljane, 7. SS divizija izvršila bočni protivnapad pravcima Antunovac — Uljanik — Blagorodovac •— Kreštelovac i Hrastovac — Imsovci, 1. ustaško-domobranska divizija i delovi 369. divizije napali su s fronta 5. i 6. diviziju, a 9. ustaško-domobranska divizija i slabiji delovi 7. SS divizije napali su levi bok 48. divizije. Sedma SS divzija razbila je front 42. divizije, nanela osetne gubitke 7. i 17. brigadi, zauzela Antunovac, Uljanik i Blagorodovac i oko podne izbila u rejon Kreštelovca, ugrozivši time i pozadinu 48, 6. i 5. divizije. Zbog toga je Štab 1. armije naredio da se njegove snage povuku na levu obalu Ilove. One su se uveče zadržale na liniji Veiika Barna — Grubišno Polje — desna obala Ilove — Marino Selo — Janja Lipa — Stari Grabovac.

Krajem aprila i početkom maja naglo je počeo da popušta otpor nemačkih snaga na svim frontovima. Međutim, na frontu u Jugoslaviji, na pravcu nastupanja 1, 2. i 3. armije, po napuštanju položaja Drava — Bilo-gora — Ilova — donji tok Une, neprijateljske snage su i dalje nastojale da se povuku u Austriju i predaju anglo-američkim trupama.

U takvoj situaciji nastavljeno je nastupanje 1, 2. i 3. armije prema severozapadnim granicama Jugoslavije. Treća armija je 6. maja naišla na organizovan otpor u rejonu Ludbrega, razbila neprijatelja i oslobodila Ludbreg, a sutradan Varaždin i Varaždinske Toplice. Istovremeno je 1. armija prešla reku Čazmu, ovladala rejonom Čazme i Kutine i nastavila nastupanje prema zapadu. Na frontu 2. armije Karlovačka operativna grupa divizija izvela je karlovačku operaciju i u borbama protiv nemačkog 91. armijskog korpusa do 7. maja oslobodila Karlovac, Unska operativna grupa divizija, pošto je očistila donji tok Une, brzo je prodirala uz desnu obalu Save ka Zagrebu. Ona je oslobodila Sunju, Petrinju, Sisak i izbila na komunikaciju Zagreb — Karlovac, sprečivši neprijatelja da se iz Karlovca povuče prema Zagrebu. Snage 28. i 45. divizije prešle su 8. maja na levu obalu Save i zauzele južni deo Zagreba, a sutradan 21. divizija i delovi 1. i 6. divizije 1. armije ušle su u Zagreb, čime je bio oslobođen. Sada je 2. armija nastavila gonjenje neprijatelja zapadno od Zagreba ka Celju i Kranju.

Jedinice 4. armije i 9. korpusa, u borbama od 29. aprila do 3. maja, oslobodile su Istru, Trst i Slovenačlco primorje i izbile na reku Soču, ćelom njenom dužinom. Zatim su glavne snage 4. armije, u sadejstvu sa 4. korpusom, od 4. do 8. maja prisilile na kapitulaciju nemački 97. brdski armijski korpus i oslobodile Ljubljanu.

Zatvaranje i stezanje obruča koje obuhvata zatvaranje izlaza kod Dravograda i Poljane i koncentrično nastupanje 16 divizija Jugoslovenske armije ka Celju i Savinjskoj dolini, radi prisiljavanja nemačkih i kvislinških trupa na kapitulaciju južno od Karavanki i Drave, počelo je prodorom 14. divizije i Motorizovanog odreda prema Celovcu.

Drugog maja vrhovni komandant maršal Tito obavestio je Glavni štab Slovenije i načelnika Generalštaba, koji se nalazio u Štabu 4. armije, da su nemačke snage kapitulirale u Italm, Tirolu i Koruškoj i da se predaju savezničkim snagama.[528] To je nafagalo da se što pre preseče izvlačenje nemačkim i kvislinškim snagama iz Jugoslavije u Koruško. Tito je posebno naredio Glavnom štabu Slovenije da 14. diviziju uputi prema Celovcu da u istočnoj Koruškoj zatvori sve pravce kojima bi neprijatelj mogao da odstupi iz Jugoslavije prema Austriji, a Štabu 4. armije da sa dve jake divizije pravcem Tolrnin — Trbiž — Beljak hitno prodre u Koruško i da posednu Beljak i Celovac.[529] Na osnovu toga, Glavni štab Slovenije je u pravcu Koruške usmerio 14. diviziju 4. operativne zone, a Štab 4. armije je naredio 9. korpusu da

[528] Akt o kapitulaciji potpisala je Komanda Grupe armija „C" 29. aprila 1945. u Kazerti, bez znanja i odobrenja nemačke Vrhovne komande Vermahta. Kapitulacija je stupila na snagu 2. maja u podne, što je bio prvi nemački front koji je bezuslovno kapitulirao. — Drugi svetski rat, knj. 5, str. 365; Zbornik NOR-a, tom II, knj. 15, dok. 259.

uputi prema Koruškoj jedinice koje su se nalazile u rejonu Tolmin — Kobarid, uglavnom Jaseničko-bohinjski partizanski odred, i formirao je — zbog toga što nije mogao poslati dve divizije — posebni *Motorizovani odreci* za upad u Korušku, sastava 11. brigada 26. divizije, 3. motorizovani divizion Artiljerijske brigade armije, jedna baterija protivoklopnih topova i 1. četa 3. tenkovskog bataljona, kome je pridao kamione. Odred je dobio zadatak da iz rejona Bazovice što pre prodre u Korušku pravcem Tolmin —• Trbiž — Beljak, posedne Beljak i Celovac i zatvori pravce koji iz Jugoslavije vode za Austriju.

Motorizovani odred se, u toku 4. i 5. maja, prebacio iz Bazovice preko Ajdovščine u Idriju, odakle je produžio pokret ka Tolminu, a zatim preko Kobarida do Boveca. Da bi nastavio prodor u Korušku, odred je u toku noći 7/8. maja i 8. maja, uz pomoć mesnog stanovništva i dela Inžinjerijskog bataljona 9. korpusa, očistio snežne nanose i popravio mostove na putu preko Trente za Kranjsku goru, gde se spustio 8. maja. Odredu se pridružio Jaseničko-bohinjski partizanski odred, na putu za Korušku. Posle toga Jaseničko-bohinjski partizanski odred je produžio pokret u pravcu Sv. Lenart — Beljak, gde je stupio u vezu sa savezničkim snagama a Motorizovani odred je 9. maja, na kamionima prebacio 3. i 4. bataljon 11. dalmatinske brigade preko Trbiža i Beljaka u Celovac, gde se, takođe, sastao sa savezničkim i jedinicama 4. operativne zone.[530] Glavnina Motorizovanog odreda zadržala se u Kranjskoj gori. Korški partizanski odred 4. operativne zone je 4. maja oslobodio zatvorenike iz gestapovske mučionice u Begunjama, a zatim je u pokretu preko Karavanki 7. maja, u sadejstvu sa bataljonom Koruškog partizanskog odreda, razoružao posadu u Bistrici j Rožu, oslobodio Borovlje i krenuo za Celovac, dok je u Borovlju ostala 13. slovenačka brigada „Mirko Bračić" 14. divizije.

Štab 14. divizije je, na osnovu odobrenja Štaba 4. operativne zone, odlučio da zauzme mostove u Dravogradu, uporišta u Crni i Žerjavu i tako otvori širok prostor za prelaz u Korušku. Međutim, neprijatelj je cenio značaj Dravograda i mostova na reci Dravi, pa je pružao žilav otpor, uvodeći u borbu i rezerve iz Maribora i Slovenjgradeca. Neprijatelj je takođe uporno branio selo Crnu, a time i ulaz u dolinu reke Meže na pravcu prema granici. Ceneći da bi zadržavanje u borbama oko Dravograda i Crne uticalo na izvršenje osnovnog zadatka, Štab 14. divizije je odustao od daljih napada i usmerio je jedinice dolinama Koprivnfe.bLepene u unutrašnjost Koruške. Sedmog maja, nastupajući dolinom Koprivne i Lepene prema Železnoj Kaplji, jedinice 14. divizije su se sukobile sa 14. SS divizijom „Galicien" i, nakon kraćih i žestokih borbi, 14. divizija je nastavila nastupanje prema unutrašnjosti Koruške. U međuvremenu su druge jedinice 4. operativne zone napadale komunikacije i vršile napade na neprijatelja.

[530] Sa tim snagama se nalazila i 1. četa 3. tenkovskog bataljona. Međutim, ona je došla do Trbiža, odakle se morala vratiti nazad, jer joj saveznici nisu dozvolili dalji pokret prema Austriji. Sa tom četom se nalazio i politički komesar 4. armije pukovnik Boško Šiljegović. — Zbornik NOR-a, tom XI, knj. 4, dok. 93 (napomena 35), 97 i str. 621—622.

U Celovac su istovremeno, sa zapadnim saveznicima 8. maja ušli Koruški i Kokrški partizanski odred, a 9. maja 2. brigada ,,Ljubo fiercer" 14. divizije i tako ovladali ćelom celovačkom kotlinom. Britanci su se pojavili u ovim krajevima tek 9. maja uveče. Slovenačko stanovništvo je sa ljubavlju prihvatilo svoje oslobodioce i nudilo svu pomoć 4. operativnoj zoni. Na nekim područjima, na primer na Gurama, ta saradnja je imala karakter širokog narodnog ustanka.[531]

Nemačke trupe kapitulirale su do 6. maja u Italiji, severnoj Nemačkoj, Holandiji, Danskoj, zapadnoj Austriji i južnoj Bavarskoj. Akt kapitulacije potpisan je u Rernsu 7. maja. Neprijateljstva je trebalo da prestanu 8. maja u 23 sata.

Na sastanku sa Keserlingom 6. maja general-pukovnilc Alelcsander Ler je predložio da on pregovara sa Jugoslovenima, nadajući se da će uspeti da privoli Jugoslovensku armiju da odobri odlazak njegovim trupama u južnu Austriju. U tom cilju pokušao je da obmane Jugoslovenske pregovarače navodnim sporazumom između maršala Tita i Engleza da nemačke trupe treba da se predaju Englezima, a ne Jugoslovenima. Pretio je da će se njegove trupe, ukoliko im se ne dozvoli neometan odlazak, silom probiti u Austriju. Istovremeno, odnosno 7. maja, Ler je uputio kod Engleza svog pregovarača generala Helmuta Felmija, s molbom da Englezi preuzmu pod svoju zaštitu nemačke, ustaške i četničke jedinice. Saveznici to nisu prihvatili.

Naslednik Adolfa Hitlera veliki admiral Denic, 7. maja 1945, izdao je naređenje komandantu „Južnog prostora" feldmaršalu Keserlingu, pod čijom se komandom nalazio i komandant Grupe armija ,,E" (komandant Jugoistoka) general-pukovnik Ler, da se obustave neprijavteljstva prema zapadnim saveznicima, a da se ispred jedinica Crvene armije i Jugoslovenske armije ubrza povlačenje snaga, kako bi se sve nemačke trupe predale anglo-američkim snagama.[532]

Dok su deo Kozjanskog i Kamnišlco-zasavskog partizanskog odreda, bataljon 3. brigade Narodne odbrane i 6. brigada „Slavko Šlander" otežavali pokret neprijateljskih snaga u Celjsku kotlinu i iz nje, Zaštitni bataljon Štaba 4. operativne zone zaustavio je u blizini šoštanja, na cesti Celje — Velenje, glavnu kolonu neprijatelja^cfmandant nemačke Grupe armija ,,E" general-pukovnik Aleksander Ler'bio je prinuđen da počne pregovore i naredi svojim jedinicama da se zaustave i odlože oružje. U noći 9/10. maja potpisao je u Topolšici, severozapadno od šoštanja, u sedištu Štaba 4, operativne zone JA, akt o predaji svih njegovih jedinica Jugoslovenskoj armiji. On i njegov štab bili su zarobljeni i smešteni u Topolšici.

Posle oslobođenja Zagreba i stupanja na snagu odredaba o bezuslovnoj kapitulaciji, prema kojima je trebalo da neprijateljstva prestanu 8. maja u 23 sata, nemačke snage, zajedno sa kvislinškim, pružajući otpor, nastavile su povlačenje ka jugoslovensko-austrijskoj granici, pravcem Celje •— Dravograd •— Celovac.

[531] Ivan Dolničar, Okruženje i kapitulacija neprijateljevih snaga u severozapadnom delu Jugoslavije, Vojno delo, 4/1985, str. 119—125.

[532] Petar Brajović, Konačno oslobođenje, Spektar, Zagreb 1983, str. 679—680.

Jedini pravci kojima je neprijatelj još mogao izvršiti proboj u Austriju išli su preko Dravograda i Poljane. Te pravce su u početku zaposeli samo manji delovi 3. armije i 4. operativne zone, pa je postojala objektivna mogućnost da izmakne cela Lerova grupacija, ili njena većina. Stoga je predstavnik Generalštaba general-major Rade Hamović pozvao komandante 1, 2. i 3. armije da se hitno sastanu u Zagrebu, dan posle njegovog oslobođenja. *Cilj sastanka je bio da se razradi plan za likvidiranje neprijateljske grupacije u severozapadnom delu Jugoslavije.* Za izvršenje tog zadatka stajale su na raspolaganju snage 1, 2. i 3. armije i 4. operativne zone, kao i deo 4. armije. Pošto je vreme bilo krajnje kritično, diskusija na sastanku je bila veoma kratka. Odlučeno je da se ne vrši pregrupisavanje snaga, već da sve snage krenu na svojim pravcima u smeo i odlučan napad i to odmah; da se što više ojača 3. armija, uz pomoć jedinica 4. operativne zone, s tim da se odsudno brane Poljana i Dravograd. Napadom je trebalo najpre ispresecati neprijateljsku grupaciju, pa je onda zarobiti ili uništiti.[533]

Podorom 14. divizije i drugih jedinica 4. operativne zone i Motorizovanog odreda 4. armije u Korušku, već 9. maja bio je stvoren (zatvoren) obruč oko Grupe armija „E". Obruč su držale: u Koruškoj jedinice 4. operativne zone i Motorizovani odred 4. armije, sa severoistoka 3. armija sa 51, 36, 12, 40, 16. i 17. divizijom, sa istoka 1. armija sa 11, 5, 21. i 48. divizijom, sa juga 2. armija sa 45, 39, 4, 3. i 10. divizijom, a na zapadu 4. armija sa 15, 18. i 29. divizijom, ukupno 19 divizija.[534]

Unutar obruča, na području Celja i u Savinjslcoj dolini, nalazila se glavnina Grupe armije „E". Ona je tada raspolagala samo komunikacijom duž Savinjslce i Muslinjske doline i izlazom u Korušku kod Poljane i Dravograda. Zatvaranje tih izlaza bilo je odlučujuće i u nastojanjima da se potpuno okruže i zarobe nemačke i kvislinške snage na jugoslovenskoj teritoriji južno od Karavanki i Drave i tako osujeti plan komandanta Grupe armija ,,E" da se sa nemačkim i kvislinškim snagama povuče u Austriju.

Nastavljajući stezanje obruča oko snaga Grupe armije „E" koncentričnim nastupanjem, armije su dejstvovale po sledećem:

Treća armija nastupala je 51. divizijom pravcem Varaždin — Ptuj — Maribor, 36. divizijom pravcem Ptuj — Maribor, 12. divizijom pravcem Ivanec — Orahova Ves, 40. divizijom pravcem Križevci — L,epoglava •— Ptujslca gora, 17. divizijom pravcem Krapina •—• Rogatec •—• Slovenska Bistrica, 16. divizijom pravcem Krapinske Toplice •—• Rogašlca Slatinai—,Slovenjske Konjice, 10. zagrebački korpus sa 32. i 33. divizijom potčinjen je Štabu 1. armije i upućen u Zagreb.

Prva armija nastupala je 11. i 5. divizijom pravcem Tuhelj — Šmarje — Celje; i 21. i 48. divizijom pravcem Zaprešić — Laško; dok

[533] Rade Hamović, O rukovođenju na strategijskom nivou u završnim operacijama za konačno oslobođenje Jugoslavije, Vojno delo, 4/1985, str. 177—178.

[534] Zbog nedostatka goriva za avione, udaljenosti linije fronta od aerodroma i kasnije zbog prebaziranja, vazduhoplovne jedinice nisu izvršavale borbene zadatke: 22. 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29. i 30. aprila i 1, 2, 3, 9, 11, 12, 13. i 14. maja, a u toku 4, 10. i 15. maja izvršavale su samo izviđačke zadatke. •— Božo Lazarević, Vazduhoplovstvo u NOR-u 1941—1945, str. 252—275.

su 1. i 6. proleterska i 42. divizija ostale na prostoru Zagreba i nastavile uništavanje i razoružavanje razbijenih ustaško-domobranskih jedinica.

Druga armija gonila je neprijatelja 45. divizijom pravcem Zagreb — Klanjec — Celje; 39. divizijom pravcem Zagreb —• Brežice •— Celje; 4. divizijom pravcem Brežice — Krško — Zidani Most; 10. divizijom pravcem Krašić — Krško; 3. divizijom pravcem Novo Mesto — Zidani Most — Kranj. Ostale jedinice su zadržane: 34. divizija u Karlovcu, 28. divizija u Zagrebu i Velikoj Gorici i 23. i 25. divizija u Samoboru.

Posle kapitulacije Nemačke 9. maja izbila je 51. divizija u Ptujsko polje i oslobodila Ptuj. Pred veče su 12. i 36. divizija izbile u rejon Ptujske gore, 40. divizija u Novi Marof, a 16. i 17. divizija na liniju Zlatar — Mače — Začretje i zauzele Krapinu, gde su zarobile 1.000 Nemaca i zaplenile oko 100 kamiona. Istovremeno je 10. divizija oslobodila Kostanjevicu i produžila gonjenje prema Krškom.

Sutradan, 10 maja 51. divizija ušla je u Maribor, koji su pre toga oslobodile jedinice Glavnog štaba Slovenije. Istog dana je u rejon Maribora izbila i 36. divizija, dok su jedinice 12. divizije stigle zapadno od Ptuja, 16. i 17. divizija u rejon Rogaške Slatine, a 40. divizija u rejon Lepoglave. Prva i 6. divizija zarobile su dve jače neprijateljske grupe na Sljemenu (kod Zagreba) i u rejonu Donjeg Bukovca, il. divizija izbila je na liniju Poljanica — Klanjec — Razvor — Dekmarca i tu zarobila nemačku 41. pešadijsku diviziju, a 21. divizija razoružala je u rejonu Stara Vas — Kraljevec jedan deo nemačke 181. pešadijske divizije. Istog dana su 3, 4. i 10. divizija prešle Savu između Brežica i Zidanog Mosta i preduzele razoružavanje 7. SS i 373. legionarske divizije, dok su 39. i 45. divizija, napredujući na svöm pravcu, nastavile gonjenje neprijatelja prema Celju.

Napad i razoružanje neprijatelja nastavljeni su 11. maja kada se vodila bitka za Dravograd. Da bi osujetio nameru nemačkih i ustaško--đomobranskih snaga da se preko Dravograda prebace u Austriju, Štab 3. armije uputio je tamo 51. diviziju i jednu brigadu 36. divizije. Te jedinice su u Dravograd stigle noću 11/12. maja i sutradan presckle odstupnicu neprijateljskoj grupaciji. Tog dana su 3, 4. i 10. divizija završile razoružavanje 7. SS i 373. legionarske divizije u tt'jonu Zidanog Mosta, a 39. i 45. divizija produžile su gonjenje prema Celju; razoružavajući uz put delove razbijenih nemačkih jedinica.

Posle oslobođenja Ljubljane, 9. maja, 29. divizija je krenula prema Kranju, 15. divizija za Kamnik, dok je 18. divizija gonila neprijatelja dolinom Save i sprečavala mu izvlačenje preko Karavanki u Korušku. Nastavljajući gonjenje neprijatelja prema Tržiču i Jesenicama, 29. divizija je iO. maja oslobodila Kranj i Škofja Loku i krenula u pravcu Bleda i Tržiča. Na železničkoj stanici Otoče sustigla je oko 1.500 nemačkih vojnika koji su pokušavali da se železničkim transportom prebace u Austriju, li borbi je zarobljeno oko 1.000 nemačkih vojnika, dok ih je oko 300 poginulo. Posle toga oslobođen je Tržič i neprijatelj gonjen prema Ljube-Iju gde su ga razoružale i zarobljavale jedinice 4. operativne zone i Motorizovanog odreda 4. armije. Za to vreme, 15. divizija izbila je do Kamnika i na tom putu razoružala nekoliko hiljada neprijateljskih vojnika. U sabirnom zarobljeničkom logoru u selu Cerklju prikupljeno je 12.000

do 14.000 nemačkih vojnika. Glavnina Motorizovanog odreda se zadržala u Kranjskoj gori, odakle se deo prebacio u rejon Jesenice — Hrušica i tu 10. maja razoružao oko 4.900 neprijateljskih vojnika. Ostatak odreda zadržao se u Celovcu gde je 12. maja razoružao oko 5.200 nemačkih vojnika i oficira i zarobio vladu NDH sa predsednikom Nikolom Mandićem na čelu.[535]

Pošto je zatvorio granicu, Štab 51. divizije uputio je 12. maja ustaško-četničkoj grupaciji kod Dravograda ultimatum da do 10 sati 13. maja položi oružje. Tog dana su na prostoriju Sv. Jurij — Celje — šoštanj stigle 11, 5, 39, 45. i 16. divizija i počele razoružavanje nemačke 22. i 181. divizije i delova 369. divizije, dok su 21. i 48. divizija čistile teritoriju Podsreda •— Sv. Peter — Pilštani.

Kako je ustaško-četnička grupacija kod Dravograda odbila da do određenog roka preda oružje, u 11 sati je 13. maja 51. divizija, ojačana snagama 36. i 41. divizije, izvršila napad prema Slovenjgrađecu. Pošto je pretrpeo osetne gubitke, neprijatelj je pokušao da obnovi pregovore o predaji, ali je i dalje pružao organizovan otpor. Nešto kasnije ustaše su izvršile protivnapad i potisnule jedinice 3. armije na levu obalu Drave, aii su ove uspele da održe mostobran na desnoj obali i oba mosta. Dok su se vodile ove borbe, 7. brigada 51. divizije i jedna brigada 14. divizije, posle kraćeg otpora, razoružale su u rejonu Poljana — Pliberk nemačku 104. diviziju, zarobivši oko 10.000 neprijateljskih vojnika i oficira.

Sutradan, 14. maja, neprijatelj je veći deo snaga orijentisao u pravcu Poljane sa ciljem da se probije ka Pliberku i, dalje, prema Celovcu. Međutim, tada je stigla u Pliberk 12. divizija, koja je ojačala 51. diviziju koja je držala u okruženju neprijateljsku grupaciju sa severa. U isto vreme 16. divizija prebačena je iz Celja kamionima preko Ljubljane i Jezerskog vrha, u rejon zapadno od Pliberka, da neprijatelja obuhvati sa zapada, dok je 14. divizija posela mostove kod Velikovca i Celovca. Time je osujećen pokušaj neprijatelj« da se preko Pliberka probije u pravcu Celovca i tamo preda anglo-američkim trupama.

U rejonu Dravograda neprijatelj je i dalje pružao organizovan i snažan otpor. Međutim, 17. divizija razbila je njegovu odbranu kod Slovenjgradeca i oslobodila ga, a 51 divizija, u snažnom poletu, zauzela je Poljanu i Guštanj. Pretrpevši velike gubitke, potpuno okružen na uzanoj prostoriji i koncentrično napadnut sa svih strana, neprijatelj je morao

[535] apatìa su zarobljeni i ostali članovi vlade, i to: Ademaga Mesić, doglavnik; dr Mile Budak, doglavnik; general-poručnik Lavoslav Milič, zamenik ministra domobranstva; general-major Viktor Prebeg; dr Pavao Canki, ministar pravosuđa; dr Julije Makanee, ministar prosvete; Marko Lovaković, šef kabineta Ministarstva ruda; dr Ferdo čačić, državni tajnik u Ministarstvu trgovine, i admiral Nikola Štajnfer, poslednji ministar oružanih snaga.

Između ostalog, odred je zaplenio: 2 tenka, oklopni automobil, 92 topa, 18 minobacača, 134 bazuke i pancerfausta, 15 protivkolskih pušaka, 48 mitraljeza, 186 puškomitraljeza, 325 automata, 5.400 pušaka, 2.000 ručnih bombi; vagon municije, 423 kamiona (od kojih 213 ispravnih), 10 putničkih automobila, 11 lokomotiva, 300 železničlcih vagona, 20 oklopnih vagona i velike količine hrane, odeće i druge ratne opreme.

U tim borbama (9—15. maja) poginulo je 7, a ranjeno 12 pripadnika (boraca i rukovodilaca) odreda, dok je neprijatelj imao 79 mrtvih i 10.70] zarobljenog vojnika i oficira. •— Oslobodilački pohod na Trst, str. 329—330.

da položi oružje. Čitava grupacija u rejonu Dravograda, jačine oko 20.000 ustaša i četnika, bila je zarobljena a oružje i materijal zaplenjeni. Tu se našlo oko 4.000 izbegiica •— civila koji su pod propagandom i pritiskom napustili domove i ovde dovedeni.

Dok su 15. maja delovi 51, 17. i 36. divizije razoružavali neprijateljsku grupaciju kod Dravograda, ostale snage 3. armije napadale su neprijateljsku grupaciju u rejonu Crna — Mežica — Kovšek — Košutnik, koja je pokušavala da se probije preko Pliberka ka Cefovcu. Najzad je i ova grupacija morala da se preda: zarobljeno je oko 30.000 ustaša i četnika među njima 12 generala NDH i jedan četnički štab i prikupljeno oko 20.000 izbeglica.[536]

Tako su nemačke i ustaško-četničlce snage koje su pokušale da se probiju u Austriji produžile borbu i posle stupanja na snagu odredaba o bezuslovnoj kapitulaciji. One su, opkoljene na prostoru Slovenjgradec, Guštanj, Pliberk, Dravograd, bile prisiljene da 15. maja kapituliraju. Time su savladane i poslednje neprijateljske snage koje su Jugoslovenskoj armiji pružale organizovan otpor.[537]

Okruženje i zarobljavanje ostataka nemačke balkanske grupacije čine napadnu operaciju grupe armija, koja je trajala 20 dana, a planirana je i izvedena sa velikim vojnim i političkim značajem. Operaciju je vodio Generalštab JA, u kojoj se maksimalno angažovao vrhovni komandant maršal Tito.

Operacija je nosila obeležje brzog gonjenja neprijatelja, okruženje manevrom snaga sa fronta i zabacivanjem u dubinu i postepeno stezanje obruča oko okruženih i parcijalno odsecanje i zarobljavanje — svi operativni poduhvati jedne savremene operacije koja je potpuno uspela.

Jugoslovenska armija je prisilila na kapitulaciju protivnika bez obzira na njegove mahinacije, i što je sedam dana posle zvanične kapitulacije potpisane u Berlinu 8. maja nastavio sa otporom. Ovim su završene operacije vođene na jugoslovenskom ratištu u narodnooslobodilačkonr ratu.

KARAKTERISTIKE ZAVRŠNIH OPERACIJA JUGOSLOVENSKE ARMIJE

Uspostavljanjem fronta od Dunava do Jadranskog mora, stvoreni su uslovi koji su nametnuli da je počeo preovlađivati nov — frontalni oblik oružane borbe, što se ispoljavalo pomeranjem težišta i povećanjem intenziteta borbenih dejstava glavnine oružanih snaga u zahvatu opšte linije fronta. U završnoj ofanzivi Jugoslovenske armije tri četvrtine nje-

[536] Zarobljeni su generali NDH: Gustović Artur, Gregorić Mirko, Dolački Franjo, Mecger Josip, Matejić Bogdan, Metikoš Vladimir, Nardeli Anton, Sertić Tomislav, Skoliber Slavko, Servaci Vjekoslav, Stancer Slavko, Tomašević Ivan i Sudar Franjo; četnički Komitet nacionalnih trupa: dr Nikola Jergović, pukovnik Blažo Pajević, potpukovnik Vaumam Vuzbević i major Miloš Savie. •— Zbornik NOR-a, tom XI, knj. 3, str. 647 i 624 (napomena 17).

[531] Oslobodilački rat, knj. 2, str. 580—651; Završne operacije, str. 676—722.

nih operativnih snaga dejstvovale su s fronta i u njegovoj neposrednosti, a samo jedna četvrtina bila je u pozadini nemačkih snaga i u sopstvenoj pozadini. Tako su ukupna dejstva postala veoma složena, jer su se sastojala od sva tri oblika manevra: obuhvata na krilima, proboja s fronta i udara iz pozadine, i sva tri oblika oružane borbe: frontalnog, kombinovanog, partizanskog, uz dominaciju frontalnog oblika. Prelaz u završnu ofanzivu na čitavom ratištu (u zahvatu fronta i u pozadini neprijatelja) bio je izraz opšte strategijske nadmočnosti Jugoslovenske armije i Mornarice kao i potreba strategijskog sadejstva savezničkim armijama u Mađarskoj i Italiji.

Za ofanzivu Jugoslovenske armije karakteristična su dejstva vrlo jakih snaga u zahvatu fronta (33 divizije) izvedena u obliku napadnih operacija, kojima su uz mnogobrojne bojeve i borbe sadejstvovale jedinice u pozadini nemačkih snaga (16 divizija) na čitavoj operativnoj dubini. Glavne zadatke su izvršavale i strategijsko težište oružane borbe ostvarile strategijslco-operativne formacije — armije dejstvima u zahvatu fronta, dok su snage u pozadini neprijatelja na originalan način olakšavale armijama s fronta tempo nastupanja, gonjenja, odsecanja i okruženje nemačkih grupacija. Sve karakteristike savremenih frontalnih dejstava došle su u ovom periodu do izražaja na jugoslovenskom ratištu, kako kod JA, tako i kod nemačkih snaga. Dakle, dominirala su frontalna dejstva, što i daje ovom periodu nov sadržaj oružane borbe, ali znatno uvećan u odnosu na klasični oblik s obzirom na strategijsko grupisanje snaga. Naime, ako se imaju u vidu tri strategijske grupacije JA u završnoj ofanzivi — u zahvatu fronta, u neprijateljskoj pozadini i na obezbeđenju sopstvene pozadine, onda je to klasična — originalna kombinacija grupisanja snaga u izvođenju borbenih dejstava u strategijskom domenu, zbog čega je onako dosta brzo slomljen neprijatelj i oslobođena Jugoslavija.

Snage u pozadini neprijatelja, osim toga, sprečavale su manevar neprijateljskih rezervi, onemogućavale i otežavale organizovanje odbrane po dubini, remetile plansko i blagovremeno izvlačenje i povlačenje, obezbeđivale krila i bokove snaga na frontu, vršile strategijsko izviđanje i onemogućavale snabdevanje neprijatelja. Ovim je nadoknađivan nedostatak bombarderslce avijacije i vazdušnodesantnih trupa. To se povoljno odražavalo na moralnnom i političkom planu i uticalo na mobilizaciju masa za NOP i njihovo angažovanje u oružanoj borbi.

Is$_t$to tako je uspešno ostvareno rukovođenje mnogobrojnim jedinicama u pozadini fronta nemačkih i kvislinških snaga i obezbeđeno njihovo sadejstvo sa napadima glavnih snaga Jugoslovenske armije sa fronta, što je znatno doprinelo uspesima na frontu i često dovodilo do paralisanja nemačkog otpora na pojedinim linijama odbrane. Zbog usklađenih napora sa fronta i iz pozadine, planovi i ciljevi u pojedinim etapama ofanzive Jugoslovenske armije blagovremeno su ostvarivani, često i pre postavljenih rokova, kao što je to bio proboj fronta u Lici, Sremu, forsiranje Drave itd.

Za postignuti uspeh nad nemačkim i kvislinškim snagama u završnim operacijama, pored kopnenih jedinica, veliki doprinos dali su Jugoslovenska mornarica i Ratno vazduhoplovstvo. Ratna mornarica je, i pored veoma oskudnih sredstava za transporet trupa, čišćenja mina i

osiguranja konvoja, izvršila niz uspešnih desantnih poduhvata u toku kojih je prevezla oko 23.000 boraca, omogućujući 4. armiji brže i efikasnije nastupanje a 2. udarnom korpusu i 2. armiji bolje snabdevanje. Mnogobrojne minske prepreke na moru bile su uspešno savladane, pa u toku desatnih poduhvata nije izgubljen ni jedan brod, iako su brodovi sa ukrcanim trupama prevalili oko 3.500 nautičkih milja.

Grupa vazduhoplovnih divizija neposredno je sadejstvovala sa 1, 2. i 3. armijom pa je, pored direktne pomoći pešadiji i tenkovima na frontu, izvršila mnoga operativna i taktička izviđanja i bombardovanja u neprijateljskoj pozadini. Svojim dejstvima vazduhoplovstvo je u prvoj etapi ofanzive doprinelo bržem nadiranju 1. i 3. armije, ali zbog udaljenosti aerodroma njihova podrška 2. armij nije mogla doći do značajnijeg izražaja. Nedostatak aerodroma i nemogućnosti premeštanja avijacije na nove aerodrome prema stepenu napredovanja armija predstavljali su znatnu teškoću za bolji rad Vazduhoplovstva. Osim toga, veoma je bilo otežano snabdevanje gorivom, municijom i rezervnim delovima, zbog čega Vazduhoplovstvo poslednjih deset dana aprila nije uredno dejstvovalo.

Operacije koje su izvedene u periodu mart — maj 1945. imale su strategijski i operativni značaj i karalcterišu ih sledeći elementi:

Na prvom mestu, one su izvođene jedinstvenim planiranjem i rukovođenjem od Generalštaba, štabova armija i glavnih štabova,posebno za proboj organizovane odbrane neprijatelja, primenom dejstava više frontalnog karaktera u pojedinim etapama (zonama, pravcima) i većim korišćenjem vlastitih iskustava stečenih u ranijim operacijama, iako je bilo i drugih uticaja.

Druga karakteristika završnih operacija izražena je grupisanjem snaga na operativnom i strategijskom nivou, po pravcima i ešelonima, prema značaju cilja, važnosti operacijskog objekta, obezbeđenjem nadmoćnosti, pre svega, u živoj sili i nekim vrstama borbene tehnike. Naime, u ovim operacijama, za razliku od ranijih, povećan je uticaj savremene borbene tehnike, naročito avijacije, artiljerije i tenkova, na način dejstva, visinu tempa napada i vremensko trajanje operacije.

Kombinovanje frontalnih dejstava operati^Tta-s.lrategij.skih grupacija sa istovremenim dejstvima divizija i korpusa u-plićoj i dubljoj pozadini neprijatelja, kao i vešta primena dubljih obuhvatnih i obilaznih manevara jačim snagama, čini posebnost ovih operacija u celini, a naročito onih koje je izvela 4. armija. Isto tako, treba naglasiti neprekidnost izvođenja planiranih dejstava na celokupnom prostoru i udare po većem broju nemačkih objekata, kao i samostalna masovna dejstva taktičkog značaja koja su izvodile manje jedinice i van zona planiranih operacija. Bilo je to bitno za razvlačenje protivnika i njegovo tučenje.

U ovim operacijama postignut je relativno visok tempo napada (oko 13 km na dan), i to ponajviše smelim oblicima manevra, dejstvom jakih snaga u neprijateljskoj pozadini, obilaženjem jako zaprečenih zona i pravaca, neprelddnim gonjenjem i veštim korišćenjem zemljišta. Svakako da se u tome nije uvele najbolje radilo, kao što je slučaj u sremsko-slavonskoj operaciji i u borbama kod Klane u riječko-tršćanskoj operaciji.

Završne operacije se lcarakterišu veoma efikasnim saclejstvorn glavnih snaga, koje su napadale sa fronta, i pomoćnih iz pozadine neprijatelja (ponajviše u ličko-primorskoj operaciji) a na primorskom krilu fronta i sa Jugoslovenskom mornaricom, naročito u smislu prevoženja i iskrcavanja kopnenih snaga u pozadinu neprijateljskog fronta, kao što je desant na istočnoj obali Istre i prodor prema Puli i Trstu. Takvi oblici manevra pružali su mogućnost odsecanja, okruženja, uništenja ili razbijanja krupnih neprijateljskih grupacija (divizija, korpusa), zarobljavanja kompletnih jedinica i zaplene velikih i raznovrsnih količina borbene i druge tehnike.

U završnim operacijama, sa više ili manje uspeha, izvodilo se forsiranje vodenih prepreka ukupnim snagama, i to Drave od strane 3. armije i Save od 1. armije, uglavnom skromnim i priručnim sredstvima.

Organizacija i priprema naredne operacije vršena je u toku izvođenja prethodne, ponekad samo orijentirno i na kraćoj dubini. Sve je to vršeno u skladu sa osnovnim zadatkom dobijenim od maršala Tita i Generalštaba JA, radi čega su kod Vrhovnog komandanta bila dva savetovanja sa komandantima armija (krajem februara i krajem marta 1945) a upućivani su delegati na front u štabove armija gde su se zajednički planirale i usmeravale operacije. Na ovim poslovima bili su angažovani i glavni štabovi Hrvatske i Slovenije, samo manje nego u ranijim operacijama, jer su oni sve više imali pozadinsku funkciju.

U završnim operacijama 1945. godine bilo je dosta teškoća i problema, pa i propusta, koji su proizlazili iz objektivnih okolnosti rata, a i subjektivnih propusta. Sve se učilo, pa i izvođenje ovakvih velikih napadnih operacija grupa armija i armija. Skoro milionska vojska je stavljena u pokret što nije bilo lako i jednostavno, a njena obučenost, naročito za frontalno ratovanje, nije bila na visini mase i zahteva. Osim toga, na operacije je uticalo pomanjkanje tehnike, osobito motorizacije i tenkovskih snaga, nije bilo dovoljno municije, maziva i goriva za one divizije koje su bile preoružane na kraju rata (1, 2. i 3. armija). Neosporno da je to povećavalo gubitke i uticalo na dinamiku operacije i krajnje rezultate.

Sa stanovišta političkih i vojnih rezultata bitno je istaći da su zadaci vrhovnog komandanta maršala Tita postavljeni pred Jugoslovensku armiju u završnoj ofanzivi u potpunosti ostvareni. Jugoslovenska armija je sama oslobodila zemlju i one krajeve koji su posle prvog svetskog rata ostali pod Italijom i Austrijom — Kvarnerske otoke, Rijeku, Istru, Trst, Slovenačko primorje i Korušku. Oslobođenje zemlje vlastitim snagama značilo je osiguranje tekovina NOR-a i revolucije, a samim tim i eliminisanje svih spoljnih uticaja na društveno i državno uređenje.

Jugoslovenska armija borila se punih sedam dana posle zvanične kapitulacije Nemačke, da bi prisilila na predaju Grupu armija „E" na teritoriji Jugoslavije. Ona je u tim borbama i ranijim operacijama tokom završne ofanzive nanela nemačkim i lcvislinškim snagama velike gubitke od preko 100.000 mrtvih i oko 340.000 zarobljenih,' što znači da se iz Jugoslavije izvuklo samo nešto više od 240.000 nemačkih i kvislinških vojnika.

Zarobljeni su: Štab Grupe armija ,,E", s komandantom general--pukovnikom Aleksanderom Lerom i načelnikom štaba general-majorem

Erihom Šmitom na čelu; štabovi 15, 21, 91. i 97. armijskog korpusa sa korpusnim jedinicama; od operativnih jedinica zarobljeno je ljudstvo 22, 41, 181. i 237. pešadijske divizije; 104. lovačke, 188. brdske i 11. vazduhoplovne poljske divizije; 7. SS divizije „Princ Eugen", 369, 373. i 392. legionarske divizije; Borbena grupa „Fišer" i Borbena grupa „Gajger"; zarobljene su i sve ustašlco-domobranske divizije, kao i veći broj policijskih jedinica, samostalnih pukova i bataljona za osiguranje koji su taktički bili potčinjeni pomenutim divizijama.[538]

U nanošenju gubitaka nemačkim i kvislinškim snagama više od polovine učinile su 3. armija (25.000 mrtvih i preko 100.000 zarobljenih) i 4. armija (25.664 mrtva i 56.260 zarobljenih), koje su dejstvovale na krilima strategijskog fronta.

Od oko 340.000 zarobljenih pripadnika Grupe armija ,,E" 221.287 činili su nemački vojnici, a oko 120.000 ustaše, domobrani, četnici i drugi kvislinzi.[539]

Zaplenjeno je 173.662 puške, 24.454 automatska oruđa, 1.520 topova, 97 tenkova, 40 aviona, 3.751 kamion i mnogo drugog raznovrsnog ratnog materijala i opreme.

Na kraju rata, 15. maja 1945. godine, Jugoslovenska armija imala je 4 armije, 6 korpusa, 59 divizija, 261 brigadu, 10 pukova i tri partizanska odreda i kompletnu vojnu pozadinu — ukupno £00.000 boraca i rukovodilaca.[540]

Sa tim snagama su završene operacije u Jugoslav ji.

[538] Završne operacije, str. 723—724; Petar Brajović, Konačno oslobođenje, str. 445—566.

[539] Prema saopštenju Ministarstva unutrašnjih poslova FNRJ, od 8. februara 1949. godine, „Jugoslovenska armija oslobađajući zemlju od okupatora i njegovih pomagača zarobila je 1945. godine 221.287 neprijateljskih vojnika, podoficira, oficira i generala", koji su se nalazili u nemačkoj Grupi armija „E", i to: Nemaca 84.453, Italijana 57.150, Austrijanaca 27.398, Rusa (vlasovci) 26.611, Poljaka 9.425, Mađara 4.461, Francuza 3.868, Čehoslovaka 3.849, Rumuna 3.139, Belgijanaca 387, IJolanđana 294, Luksemburžana 90, Danaca 49, Engleza 35, Švajcaraca 29, Amerikanaca 26, Norvežana 9, Španaca 7, Šveđana 3, Brazilijanaca 2 i Ranađana 2,

Od maja 194-5. do 18. januara 1949. repatrirano je: 209.499 ratnih zarobljenika, dok je sklopilo ugovor sa pojedinim državnim preduzećima i ostalo u FNRJ: Nemaca 3.968 i Austrijanaca 257. U zarobljeništvu je od 221.287 umrlo 6.215 ljudi. Uroš Kostić, n.d., str. 506—516. — Saopštenje Ministarstva unutrašnjih poslova FNRJ, „Borba" od 8. februara 1949; Zbornik NOR-a, tom XI, knj. 3, sti\ 645.

[540] Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, str. 539—540. Nikola Anić, Jugoslovenska armija u završnim operacijama za oslobođenje zemlje, Vojno delo, 3/1987, str. 181—196.

Glava peta

Zaključak o operacijama NOVJ-JA

OPŠTA RAZMATRANJA

Operacije izvedene u NOR-u mogu se podeliti na operacije oružanih snaga NOP-a protiv okupatorskih i kvislinških snaga i operacije okupatorskih i kvislinških snaga koje su vodile protiv NOV i POJ. Po tom osnovu, od 48 identifikovanih (ne računajući batinsku operaciju) i obrađenih u ovoj knjizi, 23 napadne operacije čine operacije okupatorskih i kvislinških snaga, a 25 napadnih operacija čine napadne operacije oružanih snaga NOP-a — NOV i POJ.

Prema svemu što je kroz obradu dato, očito se vidi da su operacije u NOR-u bile najsloženiji i najviši oblik organizovanja i izvođenja borbenih dejstava tokom čitavog rata. Međutim, u borbenim dejstvima okupatorskih i kvislinških snaga operacija se javlja već 1941. godine, kada su italijanske snage izvele ofanzivu protiv ustaničkih snaga u Crnoj Gori, a u borbenim dejstvima oružanih snaga NOP-a operacija se javlja u prvoj polovini 1942. godine u toku okupatorsko-kvislinške operacije „Trio", a zatim se obostrano i sve intenzivnije operacije izvode svake naredne godine. Tako je u 1941. godini izvedeno 2 operacije, u 1942. godini — 8 operacija, u 1943. godini — 10 operacija, u 1944. godini — 20 operacija, a u 1945. godini •— izvedeno je 9 operacija, što ukupno iznosi 49 operacija.

Po periodima to izgleda ovako: u vremenu od jula 1941. do novembra 1942. izvedeno je 10 operacija, od kojih su okupatorske i kvislinške snage izvele 7, a jedinice oružanih snaga NOP-a izvele su 3 napadne operacije; u periodu od decembra 1942. do juna 1944. izvedeno je 17 operacija, od kojih su okupatorske snage vodile 11 operacija, a jedinice NOVJ 6 napadnih operacija; na kraju, u periodu od jula 1944. do 15. maja 1945. izvedeno je najviše operacija u Jugoslaviji — 22, od kojih su jedinice NOVJ (JA) izvele 17 napadnih operacija, a okupatorske snage samo 5 napadnih operacija.

Iz toga se očito vidi da je i po godinama i periodima bio u stalnom porastu broj napadnih operacija NOVJ, i da je taj broj kulminirao u završnom periodu rata od sredine 1944. godine, što je i razumljivo kada

se ima u vidu da je tada NOVJ prešla u strategijsku ofanzivu definitivnog oslobođenja zemlje, odnosno kada se neprijatelj uglavnom branio i samo povremeno preduzimao nelce napadne poduhvate, ali sa ograničenim ciljem.

Analizirajući nastanak i razvoj operacija NOVJ 1941—1945. godine, kao i njihove bitne karakteristike sadržaja, načina pripremanja i izvođenja u pojedinim periodima, može se utvrditi sledeće:

Već u jesen 1941. godine u Srbiji, u borbenim dejstvima partizanskih odreda pod komandom Glavnog štaba NOPO Srbije, pojavili su se neki početni elementi operacije. Međutim, tek u odbrambenim dejstvima 1. i 2. proleterske brigade i grupe partijskih odreda u istočnoj Bosni, Sandžaku, Crnoj Gori i Hercegovini, u vreme okupatorske napadne operacije „Trio", izvedena je u punom obimu jedna odbrambena operacija, što je bila i prva operacija snaga NOP-a.

U daljem toku NOR-a operacija je bila i sredstvo i način preko kojih su ostvarivane najznačajnije strategijske zamisli vrhovnog političkog i vojnog rukovodstva o vođenju NOR-a i preko kojih su realizovani krupni politički i vojni ciljevi u pojedinim periodima rata, odnosno pojedinim delovima jugoslovenslcog ratišta, i konačno krajnji cilj rata i revolucije, tj. izvojevana pobeda nad okupatorskim i kvislinškim snagama i ostvareno oslobođenje zemlje.

Činjenica da je u toku NOR-a na jugoslovenskom ratištu izveden veliki broj operacija potvrđuje da je to bio rat u kome se krajnji politički i vojni cilj mogao ostvariti samo kroz tešku oružanu borbu celishodnim kombinovanjem svih oblika vojne organizacije i vođenja borbenih dejstava, pri čemu su operacije imale i najveći značaj i bile okosnica za organizovanje i izvođenje i svih drugih oblika borbenih dejstava i suprotstavljanja neprijatelju i njegovom sistemu okupacione vlasti.

Planirajući i izvodeći operacije od strane rukovodstva NOP-a bilo je moguće prenositi težište borbenih dejstava sa jednog na drugo područje i na najbolji način objedinjavati borbena dejstva i usmeravati druge aktivnosti na širem prostoru, što je sa stanovišta organizovanog vođenja oružane borbe bilo od izuzetnog značaja. Zapr»|Q,"postojanje operacije uticalo je na kvalitet rata, kao i na determiniranje oblika oružane borbe.

Bez obzira na to što. su značajnija borbena dejstva NOVJ kako u odnosu na sadržaj tako i u odnosu na način izvođenja bila vrlo složena i raznovrsna, može se utvrditi ono što je u njima bilo preovlađujuće i što se nameće kao osnova za njihovo klasifikovanje kako na taktičkom tako i na operativnom i strategijskom nivou. Zbog toga se sve identifikovane •— obrađene operacije jedinica NOVJ i mogu podeliti na odbrambene i napadne, iako su neke od njih toliko specifične da su u sebi imale određenih elemenata diverzantskih, pomorskodesantnih i protivdesantnih dejstava i drugih oblika borbe i narodnog otpora. Od ukupno 40 obrađenih operacija NOVJ — JA, 15 je bilo odbrambenih i 25 napadnih operacija.

Operacije NOVJ izvodili su različiti sastavi oružanih snaga, pošto je razvoj oružanih snaga tekao postupno od partizanskih odreda, kao po-

četnih oblika vojne organizacije, do armija kao najviših oblika. Operacije su izvođene tokom čitavog NOR-a pa je svaki kvalitativni skok u razvoju NOVJ imao bitnog uticaja na sadržaj, razmere i druga kvantitativna i kvalitativna svojstva operacije. Zbog toga su se operacije koje su izvodili pojedini sastavi oružanih snaga međusobno dosta razlikovale. Jer nosioci borbenih dejstava u pojedinim periodima NOR-a bili su one jedinice i sastavi NOVJ koji su u organizacijsko-formacijskom pogledu imali najviši nivo, što se odražavalo i na njihovo angažovanje u operacijama. U prvom periodu NOR-a to su bile grupe partijskih odieda i grupe narodnooslobodilačkih brigada, u drugom periodu od novembra 1942. korpusi i grupe divizija, dole su u trećem periodu od sredine 1944. godine operacije izvodile grupe korpusa i armije, a u završnici rata i dve armije.

Ako se operacije NOVJ posmatraju sa stanovišta stalnosti jedinica i sastava koji su ih izvodili, onda se to može kazati samo za korpuse i armije, jer su oni, iako različitog sastava i jačine, bili celovite operativne, odnosno strategijsko-operativne jedinice. U svim drugim slučajevima to su bili privremeno formirani sastavi, različite jačine i pod komandom posebno formiranog štaba ili pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba. Takvih privremeno formiranih operativnih sastava bilo je dosta sve od formiranja brigada do kraja rata. Najviše je postojala Operativna grupa Vrhovnog štaba — od kraja 1942. do sredine 1943. godine. Ona je vodila teške borbe, posebno u bitkama na Neretvi i Sutjesci.

Jedan broj operacija koje su vođene u toku 1944. u Srbiji, Makedoniji, Vojvodini i na Kosovu izvele su zajednički grupacije NOVJ, sa delovima Crvene armije, pod čijom su komandom bile i bugarske snage, što je imalo određen uticaj na njihov sadržaj, način priprema, komandovanje i izvođenje, mada su i u tim operacijama dejstva jedinica NOVJ zadržala svoja originalna svojstva i karakteristike.

Najveći broj operacija, naročito u početnom i središnjem periodu NOR-a (1941—1943), izvodile su kopnene jedinice, a pre svega pešadijski sastavi, tako da se u njihovom sadržaju sve do završnog perioda NOR-a ne uočavaju nešto jači posebni elementi protivavionske odbrane, protivdesantne borbe, protivtenkovske borbe, inžinjerijskog i drugih vidova obezbeđenja, jer su te specijalizovane jedinice bile tek u fazi nastajanja. Međutim, to nikako ne znači da i u tim operacijama na poseban način nije bilo svih elemenata obezbeđenja.

U najvećem broju operacija skoro celokupne snage bile su odmah angažov^ne u borbi i one su vodile borbu tokom čitave operacije. Ni u jednoj operaciji nije bio slučaj da se za realizovanje naredne etape angažuju isključivo sveže snage iz rezerve ili drugog ešelona. štaviše, najčešći su bili primeri da su skoro iste snage izvodile više uzastopnih operacija, u određenom vremenskom periodu i na širem operativnom prostoru, samo što se manevrom rešio taj problem i što su manje jedinice izdvajane iz rezerve ili drugog ešelona i onda angažovane u borbi.

Iako je većina operacija NOVJ izvođena u uslovima nepovoljnog odnosa snaga, posebno u težem naoružanju, bez ili sa vrlo slabom artiljerijom, a naročito avio-podrškom, bez sredstava protivavionske odbrane sa slabim stepenom pokretljivosti jedinica (bez motorizacije), u nedostatku naoružanja, opreme i municije, teškoćama snabdevanja, one su ipak imale relativno velike razmere i po prostoru i vremenu trajanja.

Operativni prostor, odnosno operacijska zona na kojoj su se izvodile operacije najčešće je obuhvatala veće površine, ponekad i čitave pokrajine ili oblasti, a vreme izvođenja bilo je dosta dugo •— u prošeku oko 20 dana. Tako, na primer, odbrambene operacije trajale su od 9 do 36 dana, uz učešće od 10.000 do 27.000 boraca; napadne operacije tipa marš-manevra trajale su od 14 do 96 dana, a izvođene su takođe na velikom prostoru uz učešće do 20.000 boraca, dole su ostale napadne operacije trajale od tri do 30 dana, a u njima je bilo angažovano od 8.000 do 160.000 boraca.

Strategijsko opredeljenje da se oružana borba vodi na teritoriji cele Jugoslavije i da se gubitak jednog nadoknađuje dobijanjem drugog prostora, odnosno da se strategijsko težište borbenih dejstava što pre prenosi tamo gde će se obezbediti postizanje što većih kako političkih tako i vojnih i drugih uspeha dovelo je do vrlo visokih manevarskih karakteristika ne samo napadnih već i odbrambenih operacija, tj. do stalnog kretanja i pomeranja snaga po širini i dubini operacijskih zona i njihovog postavljanja u najpovoljniji operativno-strategijski položaj, radi izvršenja neposrednih zadataka ili priprema za realizovanje narednih zadataka i ciljeva.

Poseban uticaj na izvođenje odbrambenih i napadnih operacija, kao i borbenih dejstava u celini, imala su tri značajna elementa:

a) smelost i odlučnost štabova i visoki borbeni kvalitet jedinica i boračkog sastava;

b) piimena operativno-talctičkih postupaka kojima se postizalo iznenađenje i paralisala brojna i tehnička nadmoćnost protivnika, u čemu se posebno ističe velika pokretljivost jedinica NOVJ koja je omogućavala koncentrisanje dovoljno jakih snaga u relativno kratkom vremenu, i

c) organizacija sadejstva jedinica koje su izvodile operaciju i onih koje su dejstvovale kako u bližoj tako i daljoj okolini.

Osnovna karakteristika rukovođenja i komandovanja u operacijama jeste njegova maksimalna fleksibilnost, tj. sposobnost da se brzo prilagođava konkretnim uslovima i potrebama, što je bilo od izuzetnog značaja.

Komandovanje snagama koje su bile angažovane u operacijama odvijalo se na više različitih nivoa od Vrhovnog štaba do privremeno formiranih operativnih štabova. Sve do formiranja korpusa komandovanje snagama u jednoj operaciji vršili su Vrhovni štab ili glavni štabovi, odnosno privremeno formirani operativni štabovi.

Karakteristično je da je Vrhovni štab, pored funkcije najviše strategijske komande, neposredno pripremao i rukovodio velikim brojem značajnih operacija, posebno u početku i na kraju NOR-a, kao i u onim slučajevima kada je operaciju izvodila *Operativna grupa* koja se nalazila pod njegovom neposrednom komandom i kada je Vrhovni štab, odnosno Generalštab neposredno rukovodio svim snagama u operaciji. U neposrednom rukovođenju operacijama bio je najviše angažovan vrhovni komandant maršal Tito. On je, nalazeći se na poprištu borbe, direktno komandovao jedinicama, usmeravao njihova dejstva, prethodno planirao

upotrebu jedinica, usklađivao strategijske i operativne sadržaje, boreći se do kraja za uspeh operacije. Ukoliko se operacija izvodila dalje od sedišta Vrhovnog štaba, onda je Tito usmeravao potčinjene štabove i ukazivao na sva bitna politička i vojna pitanja, na operciju u celini ili njene najvažnije sadržaje, dajući punu inicijativu i samostalnost starešinama koji su je izvodili.

Kako je Vrhovni štab sve do druge polovine 1944. godine bio sastavljen od ograničenog broja operativnih organa i kadrova, sve najveće napadne i odbrambene operacije neposredno je planirao i vodio generalni sekretar KPJ Josip Broz Tito, uz odgovarajuću konsultaciju najbližih saradnika. Tek od Visa i Beograda Vrhovni štab je bio popunjen stručnim kadrovima i više je mogao da priprema Vrhovnom komandantu operativne analize, planove i rešenja, ali je glavnu odluku donosio Tito, uz puno uvažavanje mišljenja i predloga potčinjenima.

Bez obzira koliko je god to bilo centralističko rukovođenje, operativna zamisao i plan dejstva koji su dolazili odozgo omogućavali su nižim štabovima da dejstvuju samoinicijativno i da u najvećem stepenu doprinose njihovoj realizaciji. Nemali broj predloga, ideja i sugestija dolazio je odozdo, koje je Tito uvek uvažavao. Zbog toga samoinicijativa nije bila redak ni izuzetan slučaj niti posledica neke posebne nadarenosti i smelosti pojedinaca, već su te osobine u uslovima NOR-a postale svojstvene svim starešinama i komandama. One su bile osnova na kojoj se gradio sistem rukovođenja i lcomandovanja u jedinicama NOVJ.

Osnovni i najčešće jedini operativni dokument lcomandovanja bila je zapovest za napad ili odbranu. U njoj su bili izloženi podaci o neprijatelju i svojim snagama, zadatak jedinice, ideja manevra, zadaci potčinjenih jedinica, način održavanja veze i način izveštavanja, komandno mesto, način zbrinjavanja ranjenika, način snabdevanja i drugo. Vrhovni komandant je usmeravao dejstva pomoću direktiva, ali i vrlo kratkih naređenja. Taj metod primenili su i glavni štabovi i štabovi korpusa i armija, pa i niže komande.

Poseban značaj za unapređenje lcomandovanja i otklanjanje slabosti u radu štabova imale su operativne analize koje su redovno vršene pre i posle svake operacije. U okviru tih analiza uočavani su problemi, tražena su rešenja i ukazivano na slabosti ispoljene u radu štabova i pojedinaca. Od velike koristi za svaku operaciju bili su sastanci ili savetovanja^a,komandnim sastavom. Slate su i pismene analize koje su dostavljene nižim štabovima i komandama. Takve analize sprovođene su i u toku dejstava — u trenucima predaha i na kraju pojedinih operacija. One su imale veliki značaj i zbog toga što su, zajedno sa ratnom praksom, bile često jedina vojna škola mnogim rukovodiocima.

Za rukovođenje i komandovanje opercijama, poreci toga, bilo je karakteristično da su operativni štabovi sve do kraja rata bili nedovoljno razvijeni, zbog čega nisu uvek mogli ostvarivati sve aktivnosti u sistemu rukovođenja i lcomandovanja iako sve do pred kraj rata u tome nije bilo velikih problema. Uloga komandanta je bila izrazito dominantna, a i političkog komesara, jer su se oni u pripremi operacije i rukovođenju borbenim dejstvima oslanjali na onaj broj štapslcih oficira (operativaca) koji su mogli najviše pomoći, a to su bili načelnik štaba, zamenik ko

mandanta, operativni oficir, obaveštajni oficir, intendant i, u nekim slučajevima, oficiri pojedinih rodova i službi, kao i politički organi i partijska organizacija.

Na rukovođenje i komandovanje u operacijama dosta se ispoljavalo pomanjkanje savremenih sredstava veze (radio, radio-relejna, žična i dr.), naročito u početku rata. Tada se komandovanje ostvarivalo korišćenjem pre svega kurirskih veza, upućivanjem predstavnika (delegata) više u nižu komandu i ličnim kontaktom. Radio-sredstva su počela da se koriste od 1942. godine, a dominirala su u operacijama u završnici rata.

Partijsko-politička aktivnost i mere na održavanju borbenog morala u operacijama NOVJ — JA. U svim operacijama NOVJ veliku pomoć i podršku štabovi i komande su imali u partijsko-političkoj aktivnosti boraca i jedinica NOV i POJ, odnosno u radu partijske i skojevslce organizacije, u političkoj i kulturnoj delatnosti političkih i kulturno-prosvetnih organa.

Raznovrsna politička i partijsko-politička aktivnost, zajedno sa kulturno-prosvetnom, bile su stalan sadržaj života i rada u vojnim jedinicama i u njihovom svakodnevnom komuniciranju sa narodom, pa se to odražavalo i na operaciju.

Ako se sve to sagleda zajedno sa složenim i intenzivnim političkim i društvenim zbivanjima na terenu, sa stvaranjem NOO-a i političkih organizacija, sa njihovim jačanjem i razvojem, onda se vidi da se tu radilo 0 procesu dubokih društvenih preobražaja, o revoluciji u uslovima NOR-a u kojoj su stvarane nova Armija, nova narodna vlast, nove društvene organizacije i u kojoj je čovek — bilo kao borac u vojnim jedinicama ili kao aktivista u pozadini — delovao kao subjelcat u istorijskom inenjanju društvenih odnosa i oslobađanju svoje domovine, što nije moglo mimoići prisutne sadržaje operacije. Na to su još uticali rukovodeća uloga KPJ, borba za nacionalno i socijalno oslobođenje — revolucionarna suština NOR-a, pravednost rata, postojanje snažne antifašističke koalicije, borbene i slobodarske tradicije i patriotski duh jugoslovenskih naroda, kao i mržnja prema zavojevačima i njihovim* saradnicima, razvitak same borbe i njeni uspesi na unutrašnjem i spoljnom frontu. Sve su to bili objektivni uslovi za izgadnju visokog morak^jeclinica i pojedinaca, koji su snažno delovali na operaciju NOVJ, a to je ono što je i čini speci fičnom u odnosu na druge klasične operacije.

Svakako da su stvarni rezultati u operaciji zavisili, najčešće, od umešnosti i napora subjektivnih snaga da sve to iskoriste u oružanoj borbi i da se suzbije ili do krajnjih granica smanji uticaj negativnih činilaca, koji talcođe nisu bili mali, a to je politika okupatora u izazivanju bratoubilačkog rata, zasnovanog na nacionalnim protivrečnostima koje su pre rata razdirale Kraljevinu Jugoslaviju, početak oružane borbe i razvoj NOR-a u vreme kad se okupator nalazio na vrhuncu moći, teškoće rata, nemaština osnovnih borbenih i životnih potreba, dugotrajnost rata 1 slično.

U odbrani nacionalnog opstanka i na perspektivama boljeg društvenog uređenja i života, KPJ je podizala svest boraca, a ona je bila najsigurnija podloga borbenog morala. I patriotizam, osvedočen u istoriji jugoslovenskih naroda/dobio je nov sadržaj povezivanjem nacionalnog

oslobođenja sa socijalističkim društvenim sadržajem i stvaranjem državne zajednice na temeljima bratstva i jedinstva svih naroda i narodnosti.

Ideološko-politička svest boraca i starešina neprestano je uticala na borbenost svakog pojedinca, a svi ukupno na operaciju. Što su borci bolje shvatili politiku KPJ, suštinu ciljeva i perspektivu borbe, to je i borbeni moral jedinice bio veći, operacija je više uspevala. Na toj svesti zasnivala se disciplina jedinica, a odnosi građeni na ratnom drugarstvu, poštovanju ličnog dostojanstva svakog borca, svestranom staranju starešina za potčinjene jačali su spremnost pripadnika NOVJ da bezuslovno i disciplinovano izvršavaju i najteže borbene zadatke koje je operacija nametala.

Suština ovih aktivnosti na podizanju političke svesti, i uopšte borbenog morala kada se radi o operacijama, svodila se, pre svega, na pravilno objašnjenje opšte političke i konkretne vojne situacije, a posebno ciljeva koje je trebalo postići — realizovati kroz izvođenje operacije u celini ili pojedinačnih zadataka u etapama operacije. Pripreme boraca i starešina za izvršenje tih zadataka bile su bitan činilac u postizanju planiranih ciljeva i izvršenju zadataka. Upravo, zahvaljujući dobro organizovanim i izvedenim moralno-političkim pripremama borci su i mogli savlađivati ogromne teškoće i ispoljavati maksimalno požrtvovanje u operaciji. Neke mere na ovom planu provodile su se u tesnoj saradnji sa partijskim i političkim organima na terenu, pogotovo one koje su se odnosile na saradnju i odnos prema stanovništvu na prostoru izvođenja operacija.

Za vreme odbrambenih dejstava, izuzetno su se pogoršavali ionako teški uslovi pod kojima su ratovale jedinice NOVJ. Zbog toga su, za vreme većih okupatorskih napadnih operacija, zamor, iscrpljenost, glad, zarazne i druge bolesti bili redovan pratilac jedinica NOVJ, a da bi se to brže prebrodilo, da ne bi negativno uticalo na operaciju, tražilo se maksimalno angažovanje Partije, SKOJ-a, komandi i starešina.

Boračkom i rukovodećem sastavu jedinice bilo je nužno davati političko i vojno objašnjenje uzroka i posledica okupatorske i kvislinške ofanzive odnosno operacije, objasniti političku i vojnu situaciju u kojoj se ta operacija izovdi, njene ciljeve i mogućnosti, slabosti i rešenja, kao i ciljeve vlastitih snaga, mogućnosti i rešenja. Trebalo im je objašnjavati zbog čega se upornije brani određena teritorija, zbog čega jedinice NOVJ odstupajp ili napuštaju neku teritoriju, zbog čega se tako mora ratovati i gde su rešenja za koja se treba izboriti. Borački sastav jedinice je bio u toku događaja ili je morao biti ako je ikako moguće, moralo mu je biti jasno zbog čega se primenjuju ovakvi ili onakvi operativni postupci, preduzimaju ovakve ili onakve operativne mere. U ratu kakav je bio NOR mere rukovodstva proizlazile su iz opšteg, zajedničkog interesa, i to je moralo biti razumljivo i prihvatljivo za svakog borca koji u toj operaciji učestvuju.

Objašnjenje političke i vojne situacije, kao i stavova koje je u takvoj situaciji trebalo zauzeti, dopi'inosilo je da se celokupan borački i rukovodeći sastav održi na nivou operativnog zadatka koji se u toku borbe pred njih postavlja, da se svesno i stvaralački angažuju na liniji njegovog sprovođenja. Istovremeno su takva objašnjenja uticala na

formiranje jedinstvenih pogleda po osnovnim pitanjima koja su se u datoj situaciji postavljala i doprinosila razvijanju jedinstva volje i akcije čitavog sastava. Takva objašnjenja otvarala su perspektivu borcima, što je predstavljalo značajan faktor jačanja moralne snage i onda kada se povoljno rešenje moglo postići samo krajnjim zalaganjem i natčovečanskim naporima, velikim žrtvama i svim mogućim odricanjima.

Tako, na primer, partijslco-politička aktivnost i mere na podizanju borbenog morala boraca i jedinica armije od oko 700.000 boraca, u završnim operacijama za konačno oslobođenje Jugoslavije, zasnivale su se na Direktivi CK KPJ od 14. januara 1945. u kojoj su bila izložena osnovna načela za moralno-političku pripremu boraca, starešina i jedinica za predstojeće operacije. U Direktivi se, pored ostalog, kaže da „Prelaz na frontalni način ratovanja i veliki brojčani porast zahtevaju neodložno i brzo stvaranje moderne vojne organizacije, sposobne za upotrebu i sadejstvo svih rodova oružja" i da se partijskoj organizaciji postavljaju krupni zadaci u vezi sa vaspitanjem „mase novih vojnika u duhu narodnooslobodilačke borbe". U jedinicama se odvijala i vrlo živa politička aktivnost u objašnjavanju tekućih događaja u zemlji i redovima antifašističke koalicije.

Značajan oblik podizanja borbenog morala je saopštavanje postignutih uspeha i odavanje priznanja onim borcima, starešinama i jedinicama koji su se u operaciji naročito istakli; svestrana briga i staranje o jedinici; lični primer starešine i njegovo shvatanje; organizacija kulturno-prosvetnog i zabavnog života u jedinicama u smislu održavanja vedrog raspoloženja i u najtežim ratnim uslovima.

Svaka jedinica NOVJ predstavljala je monolitan kolektiv unutar kojeg su brzo izgrađivani smeli, odvažni i revolucionarni borci i kadrovi. O njihovom borbenom moralu govori i činjenica da neprijatelj za sve vreme rata, u svim svojim operacijama, nije uspeo da zarobi niti jednu, makar i najmanju, jedinicu NOVJ kao celinu. Svaki borac osećao se odgovornim pred tim kolektivom. Ta kolektivnost i monolitnost jedinica NOVJ bila je jedan od izvora njihovog borbenog morala, snažna garancija da će se u operaciji uspeti.

ODBRAMBENE OPERACIJE'

Odbrambene operacije oružane snage NOP-a izvodile su samo onda kada na drugi način nije bilo moguće paralisati široka ofanzivna dejstva okupatorskih i kvislinških snaga, odnosno kada je trebalo duže braniti određenu slobodnu teritoriju, zaštiti ranjenike, bolnice, stanovništvo i druge objekte od posebnog značaja, uz istovremeno stvaranje povoljnih uslova radi izvlačenja snaga i njihovog manevra ka drugim područjima za izvođenje ofanzivnih operacija. Drugim rečima, odbrambene operacije su se izvodile radi realizovanja određenih odbrambenih zadataka, ali uvek sa ciljem da snage koje ih izvode što pre iz odbrane pređu u napad na istom ili na drugom prostoru.

Iako su okupatorske i kvislinške snage izvele 23 napadne operacije, jedinice NOVJ su izvele samo 15 odbrambenih operacija, dok su u ostalih osam borbena dejstva jedinica NOVJ bila na nivou više nepovezanih

borbi ili na nivou boja. Po godinama to izgleda ovako: u 1942. godini jedinice NOVJ izvele su jednu odbrambenu operaciju, u 1943. godini — 7 odbrambenih operacija, u 1944. godini — 5 odbrambenih operacija i u 1945. godini — 2 odbrambene operacije.

Odbrambene operacije su se sastojale od više međusobno povezanih odbrambenih i napadnih borbi i bojeva, kao i različitih taktičkih radnji koje su se, zavisno od razmera operacije, izvodile snagama različite jačine — od grupe partizanskih brigada do grupe korpusa NOVJ.

Dve odbrambene operacije imale su elemente pomorske odnosno protivdesantne operacije, i to: sadržaja pomorske operacije imalo je u odbrambenim dejstvima jedinica 8. korpusa i Mornarice NOVJ za Makarsko primorje, na poluotoku Pelješcu i otoku Korčuli — u njenoj trećoj etapi (22 — 25. decembra 1943), koja obuhvata borbe na otoku Korčuli; sadržaja protivdesantne operacije imala je drvarska operacija, i to njena prva etapa (25 — 26. maja 1944), u kojoj je težište bilo u borbenim dejstvima protiv nemačkog vazdušnog desanta, ali se ona nikako ne može u svoj svojoj celovitosti kao takva tretirati, jer su i u drvarskoj operaciji preovlađivali sadržaji napadne odnosno odbrambene operacije.

Pri razmatranju odbrambenih operacija NOVJ treba imati u vidu da je ofanzivna strategija oružanih snaga NOP-a davala maksimalne prednosti napadnim dejstvima, da se opseg odbrambenih dejstava svodio samo na onu meru koja je bila nužna i neizbežna u datoj strategijskoj ili operativno-taktičkoj situaciji. Odbrana je bila privremena i trajala je samo dotle, dok se ne stvore najnužniji preduslovi za prelazak u napadna dejstva.

Za razliku od napadnih, odbrambene operacije NOVJ nisu se mogle uvek izvoditi planski i organizovano, jer je neprijatelj češće obezbeđivao određen stepen iznenađenja i mogao je diktirati početnu inicijativu, pa je često bilo potrebno određeno vreme radi prilagođavanja operativnog rasporeda, pronalaženja celishodnijih rešenja i savlađivanja svih drugih ojDerativnih problema.

Na način izvođenja odbrambenih operacija od strane jedinica NOVJ uticali su mnogobrojni faktori. Posebno se ističu oni koji su nametnuti od strane neprijatelja i načina njegovih dejstava, cilja kome je težio, zadatke koji su imale jedinice NOVJ, odnosa snaga, karaktera zemljišta i vremenski uslovi, kao i od opterećenosti ranjenicima, bolesnicima i izbeglicama.

Nfejirijatelj je imao mogućnost da izabere prostoriju za napad i da brzo konccn Irise snage u bilo kom pravcu, a time, pružala mu se i mogućnost da u odgovarajućim razmerama postigne iznenađenje. Obično su se snage neprijatelja koncentrisale u posebnim rejonima oko slobodne teritorije ili jedinica NOVJ. Sa te kružne osnovice pružala mu se mogućnost da potisne jedinice NOVJ na užu prostoriju ili da ih stavi u operativno okruženje.

Zbog toga su napadne operacije neprijatelja uglavnom izvođene sa kružne a ponekad i sa polukružne operacijske osnovice, da se koncentričnim nastupanjem glavnih snaga, kombinacijom brzih prodora motorizovanih jedinica i frontalnih pročešljavanja teritorije, izvrši stezanje obruča oko jedinica NOVJ, a onda da se pristupi rasecanju i uništenju

okruženih. U tom pogledu su karakteristični slučajevi u napadnim neprijateljskim operacijama, u toku kojih su izvođene odbrambene operacije NOVJ. U operaciji „Trio" u istočnoj Bosni prva etapa je izvedena sa polukružne operacijske osnovice dužine oko 160 km i zaprečne linije širine oko 55 km, dok je druga etapa izvedena sa kružne operacijske osnovice dužine oko 460 km bez zaprečne linije. U operaciji ,,Vajs-l" kružna operacijska osnovica, bila je elipsastog oblika, dužine oko 350 km, a dužina ose kojom je trebalo preseci slobodnu teritoriju za dva dana, i to na dva dela, imala je dužinu oko 240 km. Bitka na Neretvi počela je dejstvom Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba sa koncentracijske prostorije Gornji Vakuf — Posušje dužine oko 100 km i izbijanjem u dolinu Neretve na frontu širine oko 60 km. Zatim su se glavne odbrambene borbe vodile po pravcima dužine, (dubine) od 50 do 80 km, da bi se Operativna grupa divizija na završetku operacije našla na liniji širine oko 80 km. Operacija „Švarc" počela je sa kružne operacijske osnovice dužine oko 500 km koncentričnim dejstvima okupatorskih snaga ka zaprečnoj liniji ograničenoj kanjonima donjih tokova Tare i Pive oblika oštrog ugla. Operacija „Rosselsprung" počela je, uz spuštanje vazdušnog desanta na Drvar, sa kružne operacijske osnovice dužine oko 480 km koncentričnim dejstvima ka Drvaru, čija je dužina nastupajućih pravaca jedinica za deblokadu desanta iznosila na pravcu Srb — Drvar 25 km. Knin — Drvar 65 km, i Bihać — Drvar 83 km. Zadaci jedinica NOVJ u znatnoj su meri uticali na način izvođenja većine odbrambenih operacija.

U situaciji kada su neprijateljske snage napadnim operacijama imale za osnovni cilj uništenje jedinica NOVJ i reokupaciju slobodne tritorije, zadatak jedinica NOVJ bio je, da jednom stvorenu i organizovanu slobodnu teritoriju, ako je moguće, što duže brane ili bar toliko da bi se stvorilo dovoljno vremena da se pripreme organi narodne vlasti za evakuaciju i sklone i~anjenici, ratni materijal i namirnice.

S obzirom na postupke okupatorskih i kvislinških snaga prema stanovništvu, koji su se ispoljavali u teroru, pljački i odvođenju u logore, moralo se osigurati potrebno vreme za pripremu naroda, kako bi se, što je moguće više, obezbedio i on i njegova imovina od uništenja. Istovremeno, odbranom je trebalo obezbediti vreme za organjzovanu evakuaciju dece, staraca i žena.

Međutim, najveći uticaj na način izvođenja odbrambenih operacija imala je zaštita ranjenih boraca, posebno Centralne bolnice koja je u bitkama na Neretvi i Sutjesci imala nekoliko hiljada ranjenika i bolesnika, jer je ona sputavala ionako skučenu manevarsku slobodu. Skoro uvek su jedinice NOVJ morale potčinjavati svoj raspoi~ed, tempo kretanja i borbena dejstva spasavanju života ranjenika i bolesnika.

U svim odbrambenim operacijama NOVJ odnos u živoj sili i tehnici kretao se od 1,7 : 1 do 8 : 1 u broju vojnika, 5 : 1 do 10 : 1 u artiljeriji i minobacačima, u korist neprijatelja, dok je u avijaciji i tenkovima taj odnos bio još veći u njihovu korist jer sve do pred kraj rata jedinice NOVJ nisu raspolagale ovim borbenim sredstvima.

Međutim, ni višestruka brojčana nadmoćnost u ljudstvu i naoružanju izdaleka ne izražava stvarni odnos snaga ni u kom pogledu, a posebno u municiji. Jer, jedini izvor za jedinice NOVJ sve do završnog perioda NOR-a bio je ratni plen, pa je njihov položaj u odnosu na

okupatorske i kvislinške snage, koje su se redovno snabdevale normalnim putem i u potrebnim količinama, bio sasvim neravnopravan, a vatrena moć njenih jedinica i pod uslovima povoljnijeg brojnog odnosa neuporedivo slabija.

S druge strane, za sve velike ofanzive okupator je, pored snaga koje je mogao prikupiti iz Jugoslavije, dovlačio nove snage iz Nemačke, *iz* okupiranih zemalja ili sa drugih frontova. Na taj način, on je postizao nadmoćnost koja je daleko prevazilazila onaj odnos koji se obično smatrao povoljnim za preduzimanje napadnih operacija (3:1).

Nešto povoljnije stanje u odnosu snaga u korist jedinica NOVJ ostvarivano je učešćem stanovništva u rešavanju nekih pitanja u toku operacije, kao što su: zbrinjavanje, snabdevanje, evakuacija, obavljanje inžinjerijsikh radova i si., za potrebe jedinica NOVJ zahvaćenih operacijom.

U rešavanju problema odnosa snaga u odbrambenim operacijama komandovanje NOVJ imalo je veoma ograničene mogućnosti, i to se najviše rešavalo manevrom snaga. Zbog nemogućnosti da se brojem boraca, a još manje oružjem koliko-toliko umanji nepovoljan odnos snaga, izlaz je u tim operacijama tražen u primeni određenih operativnih postupaka kojima je ublažavana inferiornost jedinica NOVJ.

Na izvođenju odbrambenih operacija jedinica NOVJ određeni uticaj su imale kaarkteristlke zemljišta. Najveći broj odbrambenih operacija izveden je na onom delu jugoslovenskog ratišta koji pripada delu centralne planinske oblasti (odnosno na prostoru ograničenom rekama Unom i Tarom) razdvojene rečnim dolinama Bosne, Drine i Neretve čije su tokove neprijateljske snage obično posedale i uporno branile zbog njihovog položaja i značaja za održavanje veze između Jadranskog mora i Panonske nizije. U suštini, takvo brdsko-planinslco zemljište je veoma otežavalo brze pokrete i manevre jedinica NOVJ, jednog od njihovih preimućstava u borbi sa nadmoćnijim neprijateljem. Govoreći o tome kako je zemljište uticalo na borbena dejstva jedinica NOVJ u bici na Sutjesci, Tito je rekao:

„Mnogi bi mislili da terenske teškoće i prirodne prepreke imaju uvijek prvenstvenu važnost u odbrambenim bojevima za našu Narodno-oslobodilačka vojsku. Ali to nije tačno, naročito to nije bio slučaj u Crnoj Gori. Terenske teškoće i prirodne prepreke ovdje su se pokazale kao minus ,za nas, a plus za neprijatelja. Zbog tih prirodnih prepreka silno je bilo onemogućavano manevrisanje naših jedinica, i baš te prirodne prepreke bile su velika opasnost za našu čitavu udarnu grupu u Crnoj Gori pri našem proboju neprijateljskog obruča. Velika tehnička nadmoćnost, dalekometnost topova, mnogobrojna avijacija i specijalno izvježbane jedinice za brdsko ratovanje na strani neprijatelja dali su mu veliku prednost u borbi protiv nas i u savladavanju tih prepreka",[su]

Kada je u pitanju odnos branioca — jedinica NOVJ •— prema zemljištu, pored opštih principa da se ne sme žrtvovati jedinica za odbranu zemljišta osim kada to zahteva izuzetno teška situacija, treba još

istaći sledeće: dok je branilac u drugom svetskom ratu skraćivao front da bi imao manju zemljišnu zonu za odbranu i time pojačavao operativnu gustimi odbrane, dotle su jedinice NOVJ nastojale da prvšire slobodnu teritoriju da bi imale veću mogućnost i bolje uslove za manevar i da bi se napadačeve snage što više razvukle radi postepenog tučenja. Međutim, težnja da izvođenje odbrambene operacije otpočne 1la što kraćem prostoru imala je i svoju granicu, koja je više dolazila do izražaja onda kad je napadač svoja dejstva prilagođavao dejstvima jedinica NOVJ, tj. kada se smelije odvajao od komunikacija i kada su njegove jedinice ispoljavale veću pokretljivost i sposobnost za manevar.

Odbrambene, kao i sve druge, operacije NOVJ vođene su u svim vremenskim uslovima, a to se kretalo od nepovoljnih proljećnih, preko blagih letnjih, teških jesenjih i najnepovoljnijih zimskih prilika. Od 15 odbrambenih operacija koje se obrađuju, u najnepovoljnijim zimskim uslovima izvedeno je pet, u prolećnom periodu pet, letnjem tri i jesenjem periodu dve operacije. Operacije su izvođene i po tempraturi do minus 20°C, pa i nižoj, vejavici i dubokom snegu. U takvim uslovima najteži su bili dugi i naporni marševi preko zaleđenih planinskih masiva, ali su izuzetno teški bili i pokreti u vreme tzv. četvrte i pete ofanzive i zimskim operacijama 1943/44. godine. Istina, zima je otežavala, ali nije isključivala izvođenje operacija tako da se branilo i napadalo zimi kao i leti, s tim što su pred svaku operaciju preduzimane određene mere na prikupljanju toplog veša, šalova, čarapa i rukavica na terenu i podmazivanju oružja, pripremama transportnih sredstava za evakuaciju ranjenika i dr.

Najteže su bile one odbrambene operacije koje su vođene za spašavanje ranjenika i bolesnika, kao i radi zaštite naroda. Briga za ranjenike i zaštitu naroda bio je pokazatelj borbenog morala svake jedinice, motiv za velika nadahnuća i požrtvovanje.

Zbog velikog broja ranjenika i bolesnika u bici na Neretvi, Operativna grupa divizija Vrhovnog štaba je stalno podešavala svoj raspored, tempo kretanja i borbena dejstva, da bi spasila njihove živote. To je posebno došlo do izražaja kada je pokret Centralne bolnice sa 4.000 ranjenih i bolesnih, najviše od tifusa, od Jablanice do Glavatičeva (oko 40 km) trajao pune dve sedmice, a dnevno se u prošeku lottato oko 3 km. Koliko je to bilo značajno i odlučujuće u toj operaciji najpotpunije pokazuje Titov odgovor jednom stranom novinaru koji gä je pitao — koja je njegova odluka u ratu bila najteža. Tito je odgovorio: *„Preda mnom je bila najteža odluka za vrijeme neprijateljskih ofanziva kada je bilo u pitanju spasavanje ranjenika. Na primjer, za vrijeme četvrte neprijateljske ofanzive, morali smo spasiti ranjenike iako je bilo od početka jasno da će to iziskivati da izgubimo još toliki broj partizana. Bili smo opkoljeni od neprijatelja i meni je bilo sasvim jasno da je briga za ranjenike postala krupan moralni faktor za svu našu vojsku i za čitav pokret. Odluka je stoga glasila spasiti ranjenike po svaku cenu".*

U bici na Sutjesci, talcođe zbog opterećenosti velikim brojem ranjenika i bolesnika, sve odluke Vrhovnog štaba bile su podređene cilju njihovog spasavanja, pa se bitka razvijala u znaku neprestanog proboja jednog obruča za drugim, među kojima se posebno ističu na Sutjesci, Zelengori i na komunikaciji Foča — Kalinovik. Sličnih situacija biio je,

pre Sutjeske, na Kozari, a posle Sutjeske na Kočevskom rogu u Sloveniji. To su ujedno bile i najkrvavije i najdramatičnije operacije u NOR-u.

Najveći broj odbrambenih operacija koje je izvodila NOVJ vodio se na veoma velikom operativnom prostoru, koji je najčešće obuhvatao čitave pokrajine ili oblasti istočne Bosne, Hercegovine, Sandžaka, Cime Gore, Korduna, Banije, zapadne Bosne, Dalmacije, Slovenije, Istre, Makedonije itd., i koji je po svom obliku i drugim obeležjima bio vrlo različit.

Operacijska prostorija jedinica NOVJ najčešće je imala kružni ili polukružni oblik što je bila posledica, pre svega, načina izvođenja napadnih dejstava neprijatelja, odnosno pokušaj da se snage NOVJ okruže i nabace na određeni uži prostor gde bi se postepeno, sužavanjem obruča, dovele u taktičko okruženje a zatim razbile. Preko operacijske prostorije u raznim pravcima protezanja vodio je manji ili veći broj komunikacija koje je neprijatelj koristio radi njenog rasecanja na manje delove i manevar po unutrašnjim pravcima. Mada jedinice NOVJ najčešće nisu bile čvršće vezane za te komunikacije, ipak su one imale uticaj na način izvođenja borbenih dejstava. U operacijama na Neretvi i Sutjesci i dr., rečne prepreke (Neretva, Drina, Sutjeska, Tara, Lim, Bosna i dr.) imale su značajan uticaj na sadržaj i način izvođenja odbrambenih operacija, pogotovo u odnosu na manevar i sprečavanje okruženja čemu je neprijatelj uvek težio.

Najveći broj odbrambenih operacija NOVJ, posmatrano kroz veličinu operativnih zona i vreme trajanja, imale su velike razmere, s tim što se borbena dejstva na celokupnom prostoru i za čitavo vreme nisu odvijala istim intenzitetom. U toku njihovog izvođenja bilo je povremenog gubljenja kontakta sa neprijateljem zbog pregrupisavanja ili izvlačenja snaga, manevra na neki drugi prostor i drugih razloga.

Cilj i operativna zamisao odbrambenih operacija NOVJ bili su uslovljeni delovanjem više faktora i konkretnom političkom i vojnom situacijom, pri čemu su namere neprijatelja i plan za njihovu realizaciju, kao i opšta (strategijska) zamisao Vrhovnog štaba za dalje vođenje rata i stanje na prostoru izvođenja tih operacija, imale poseban značaj. U odbrambenim operacijama prioritetni elementi cilja najčešće su bili: odbrana slobodne teritorije, zaštita ranjenika, bolesnika i izbeglica — stanovništva, obezbeđenje ofanzivnih dejstava glavnih snaga NOVJ, izvlačenje snaga i proboj iz okruženja.

U-, najvećem broju odbrambenih operacija suština operativne zamisil svo'dila se na opredeljenje da se manjim snagama i uz primenu aktivnih dejstava i elastičnom odbranom neprijatelj razvlači i zadržava, a da se istovremeno glavnim snagama vrši manevar na prostor koji nije zahvaćen dejstvom neprijatelja i koji pruža povoljnije uslove za preduzimanje ofanzivnih dejstava. Uporno držanje pojedinih linija ili objekata bilo je karakteristično samo u onim slučajevima kad su se njihovom odsudnom odbranom rešavali krupni i akutni problemi, odnosno krizne situacije kao što je bio slučaj pri evakuaciji ranjenika u toku bitke na Neretvi, odnosno proboja iz okruženja u toku bitke na Sutjesci. U takvim slučajevima, pored upornog držanja pojedinih linija i položaja, preduzimani su protivnapađi i protivudari kako bi se neprijatelj odbacio i stvorili uslovi za izlazak iz date situacije.

Pošto su odbrambene operacije nastajale kao posledica planskih i organizovano vođenih ofanzivnih dejstava neprijatelja, nije se uvek i na vreme mogla utvrditi dinamika njihovog vođenja pa ni postupnost u realizovanju pojedinih međuciljeva. Često je Štab koji je rukovodio borbenim dejstvima bio prisiljen da tu zamisao kompletira u toku samog izvođenja, pa i da je menja i koriguje.

Za grupisanje snaga u odbrambenim operacijama NOVJ bilo je karakteristično da se ono najčešće nije moglo izvršiti blagovremeno, tj. pre početka neprijateljske ofanzive — operacije, već pretežno u toku njihovog izvođenja, što je bitno uticalo kako na osnovna operativna rešenja, tako i na mogućnost njihovog planskog realizovanja u određenom vremenu i na određenom prostoru.

Snage NOVJ obično su se prethodno nalazile u borbenom dodiru sa neprijateljem bilo na prostoru gde je trebalo izvoditi odbranu, bilo u iejonu koji su manje ili više udaljeni od operacijske prostorije. Pored različitog prostornog odnosa prema položajima koje je trebalo zaposesti radi izvođenja odbrane i suprostavljanja snagama napadača, značajno je bilo i to kakav je bio prethodni kontakt sa neprijateljem, a pre svega da li su postojale objektivne mogućnosti za brzo odvajanje radi manevra na nove pravce i položaje.

U operacijama kada je trebalo izvlačiti snage sa jednog prostora i vršiti manevar na drugi u neposrednom kontaktu sa neprijateljem ostavljene su slabije snage, dok su glavne snage vršile manevar po dubini radi prikupljanja na određenom prostoru i pokreta ka narednim objektima ili rejonima dejstva.[542]

Težište u odbrambenim operacijama izražavalo se početnim grupisanjem snaga na određenom pravcu ili prostoru, ali isto tako naknadnim manevrom i dovođenjem snaga sa drugih pravaca ili iz dubine. U toku izvođenja odbrambene operacije težište se često menjalo, što je bilo uslovljeno kako ishodom borbenih dejstava u operacijskoj zoni, tako i planovima za dalja dejstva snaga NOVJ.

Operativni poredak se formirao postupno u toku izvođenja odbrane, talco da je na operativnom nivou teško iđenlifikbvati njegov konačan oblik i sve njegove elemente u okviru ukupnih snäga koje su se angažovale u određenoj situaciji. Kompletne jedinice (brigade, divizije), sa ili bez ojačanja, angažovale su se za odbranu određenih pravaca po čitavoj dubini, dok su na nivou operativne grupacije u svojstvu rezerve određivane najčešće slabije "snage ili rezerve uopšte nisu postojale, bar ne u toku čitavog trajanja operacije, i po klasičnom načinu posmatranja.

U operacijama kad je trebalo odsudnije braniti određene položaje, operativni poredak na nivou operativne grupacije imao je više elemenata sa precizno utvrđenim zadacima. Za te i neke druge odbrambene operacije poredak se obično sastojao od snaga za izvođenje odbrane i snaga za napad, odnosno izvođenje protivudara, a u operacijama za proboj iz okruženja, pored snaga koje su trebale vršiti proboj, određivane su snage

[542] Tako je u andrijevičkoj operaciji odbranu izvodila 3. divizija, da bi se 2, 5. i 17. diviziji omogućio prodor ka dolini Ibra.

za odbranu određenih pravaca, kao i snage za aktivna dejstva radi odbacivanja neprijateljskih snaga sa određenih položaja.

Komandovanje i sadejstva u odbrambenim operacijama. Težnja da se izbegne organizovani neprijateljski napad, da se operativna situacija rešava u kratkim sudarima u kojima bi jedinice NOVJ preuzele ulogu napadača, da se čvrsto ne vežu za određene položaje i da što više primenjuju manevar, isticala je na prvom mestu inicijativu starešina i komandi svih stepena. S tim u skladu, komandovanje u odbrambenim operacijama je ostvarivano većom decentralizacijom i širom inicijativom nižih štabova, što je odgovaralo kako načinu ratovanja jedinica NOVJ u celini, tako i za vreme napadnih operacija, pod uslovom da snage NOVJ uspeju sačuvati slobodu akcije i dejstvovati u duhu ranije izložene opšte ideje, i primenom takvog manevra koji će NOVJ što pre osloboditi uloge branioca. Ali čim je to bilo dovedeno u pitanje osećala se potreba za većom centralizacijom i neposrednijim uticajem višeg lcomandovanja.

Kako je vrhovni komandant Josip Broz Tito u odsudnim i dramatičnim trenucima čvrsto držao jedinice u rukama i energično komanciovao, veoma plastično se vidi iz naređenja Štabu 7. divizije 2. marta 1943, u kome se kaže:

„Pozadi vas je 4.000 ranjenika naše vojske. Neprijatelj ne smije prodrijeti u Prozor! Situacija je takva da ni korak više ne možete nazad. Morate se boriti do poslednjeg čoveka na mjestu. O vašim gubicima, više ne možemo cliskutovali. Kad, i ako, ostane poslijednji komandant ili politički komesar divizije, jedan može podnijeti izvještaj o onome što se desilo".

Iz navedenog primera se vidi da je u toku NOR-a bilo i takvih situacija u kojima su kritične okolnosti zahtevale da se vodi krajnje odsudna odbrana na određenim pravcima, ali se, u načelu, to izbegavalo.

Vrhovni štab i Vrhovni komandant su neposredno rukovodili snagama u šest odbrambenih operacija, štabovi korpusa lcomandovali su u pet, glavni štabovi u tri i štab armije u jednoj. Vrhovni štab je komandovanje realizovao preko štabova brigada i divizija, zatim preko glavnih, lcorpusnih i drugih operacijskih štabova.

Za komandovanje snagama u odbrambenim operacijama bilo je karakteristično da se, i pored prihvatanja principa postupnosti i u sistemu lcomandovanja, često dešavalo da Vrhovni štab ili štab korpusa neposredno lcomanduju pojedinim brigadama pa i bataljonima iako su postojali štabovi divizija, što je bilo nametnuto konkretnim razvojem situacije i potrebom bržeg reagovanja; jedinice jednakog ranga privremeno su stavljene pod komandu štaba istog ranga, ili se izdvajanjem određenog broja starešina formirala taktička ili operativna grupa, što je takođe bilo uslovljeno razvojem situacije i potrebama privremenog objedinjavanja radi izvršenja određenog zadatka.

U odbrambenim operacijama operativno sadejstvo je bilo neposredno i posredno. Neposredno sadejstvo obuhvatalo je usklađivanje dejstava svih snaga koje su bile angažovane u operaciji na određenom prostoru i u određeno vreme. Osnovu za njegovu organizaciju činili su zapovesti i naređenja koje je izdavao pretpostavljeni štab i na osnovu kojih je vršena njegova neposredna organizacija. Posredno sadejstvo

bilo je isto tako vrlo značajan činilac u realizaciji određenih zamisli i planova u odbrambenim operacijama. U tom smislu posebno su bila značajna dejstva snaga NOVJ izvan zona u kojima su se izvodile odbrambene operacije, jer su se na taj način razvlačile neprijateljske snage i slabile njegove napadne mogućnosti, što se direktno odražavalo na tok i rezultate borbenih dejstava u određenim operacijama. U zapovesti vrhovnog komandanta Tita od 7. februara 1943, pored ostalog se kaže: *„Naređujem svima partizanskim odredima i brigadama u Slavoniji, Sloveniji, Srbiji, Crnoj Gori, Hercegovini i istočnoj Bosni da smjesta preduzmu pojačane napade protiv oslabljenih garnizona neprijatelja, da smjesta .preduzmu uništavanje željezničkih pruga, raznih transporata, vojnih skladišta, saobraćajnih puteva i veza, kao i svih vojnih objekata. Okupatori su doveli sa svih strana Jugoslavije vojsku protiv naše oslobođene teritorije, i ovo treba da iskoriste svi naši naoružani odredi protiv okupatora i njihovih slugu,"*[543]

Izvođenjem odbrambenih operacija — nastojalo se parirati napadaču, i to aktivnim dejstvima kao što su prepadi, protivnapadi, protivudari i drugi oblici radi sprečavanja izvođenja neprijateljske operacije ili razbijanja njegovih snaga; i izvlačenjem snaga iz okruženja, koje se izvodilo dekoncentracijom, radi angažovanja na drugoj teritoriji ili u pozadini neprijatelja.

Najteže je u odbrambenoj operaciji bilo izvlačenje snaga iz okruženja. U tim situacijama, grupacije NOVJ su se, uglavnom, orijentisale na izbegavanje primanja odsudnih odbrambenih borbi primenom dekoncentracije (taktika iščezavanja) i zabacivanja iza leđa snagama neprijtelja koje su izvodile napadnu operaciju, talco što su se jedinice koje su skupno (dejstvovale, delile, a potom samostalno se zabacivale na bokove i u pozadinu, prelazeći u napadna dejstva u onim rejonima na kojima je bilo manje neprijateljskih snaga.

U situaciji kada jedinice NOVJ nisu mogle primeniti princip dekoncentracije, s obzirom na nepovoljan odnos snaga i druge uslove, nastavljale su odbrambenim dejstvima i pod veoma nepovoljnim uslovima sve do borbi u okruženju iz kojeg je vršen proboj. Do toga je dolazilo, uglavnom, iz dva razloga: .*

1. zbog opterećenosti jedinica NOVJ velikim- i teško pokretnim bolnicama, koje su im otežavale pokretljivost i umanjivale manevarske sposobnosti, pa se ponekad stvarala situacija u kojoj su jedinice NOVJ vodile rešavajuće odbrambene operacije;

2. zbog neophodnosti da se deo snaga angažuje u odbrani te da bi stvorio vreme i prostor za izvođenje protivofanzive glavninom na pravcu lcoji je nudio najpovoljnije uslove za razvijanje vlastite ofanzive.

Da bi se stvorili preduslovi za uspešno izvođenje proboja iz okruženja, moralo se obezbediti očuvanje čvrstine borbenog poretka i osiguranje potrebne slobode manevra.

Prilikom izbora pravca proboja težilo se da se pronađe najslabije mesto u obruču; da to bude na zemljištu koje je najpovoljnije za

razvijanje snaga, vođenje borbe, organizaciju i izvođenje manevra; da taj pravac pruža dobre perspektive snagama koje vrše proboj u pogledu daljih dejstava, i da se proboj vrši na što širem odseku, lcako bi se obezbedila što veća brzina izvlačenja snaga, što više mogućnosti za manevar, što manje uslova za neprijateljske pokušaje zatvaranja breše pritiskom s fronta i posebno na bokovima.

U izvođenju proboja i postupaka karakteristično je da su napadi izvođeni noću, kad god je to bilo moguće, da bi se umanjile prednosti neprijatelja u artiljeriji, avijaciji i vatrenoj moći uopšte, da bi se izvršilo tajno podilaženje i postiglo iznenađenje, omogućilo dejstvo bombaških grupa na glavne vatrene tačke, manevar u bok i pozadinu i uopšte bliska, iznenadna borba u kojoj su dolazile do izražaja prednosti jedinica NOVJ.

Uglavnom zbog toga, uspeh onih snaga koje treba da stvore brešu u obruču nije dolazio u pitanje, osim u izrazito teškim uslovima u kojima se posle 10. juna našla 3. udarna divizija na Sutjesci. Pa i kod nje se nije postavilo pitanje samog proboja, već mogućnosti izvlačenja Centralne bolnice. Sve se to odvijalo u situaciji kada su se oko 3. divizije nalazile četiri kompletne okupatorske divizije, pa nije bilo moguće sve spasiti.

Obično su se borbe u okruženju i proboju vodile u izuzetno teškim uslovima, jednim od najtežih: bez smene jedinica, bez ili sa vrlo malo hrane, prelazeći iz borbe na marš i iz marša u borbu, što je do maksimuma iscrpljivalo ljudstvo i stavljalo na probu sve njegove političke, moralne i vojničke vrednosti.

Danima i noćima vođene su borbe bez odmora i boravka u kućama. Takvi uslovi dovode do fizičke nesposobnosti. Ponekad se to manifestovalo do te mere da su se jedinice jedva kretale, dva — tri puta sporije nego što je obična norma, tako da su se najpre pojedinačno, a zatim grupno javljali slučajevi potpune iznemoglosti, izostajanja iz kolone, masovnih halucinacija, pa i umiranja od napora. To je u velikoj meri uticalo da se umanji borbena sposobnost jedinica, a što se nadoknađivalo svešću, disciplinom i velikom odanošću liniji KPJ, Titu i revoluciji. Otuda su se sve te operacije pobedonosno završavale i opstalo je ono što u klasičnim uslovima ne opstaje, čega nema među običnim vojskama.

"Svim odbrambenim operacijama NOVJ zajedničke su sledeće karakteristike:

1) Izvođene su, uglavnom, na planinskom zemljištu, na koje su okupatorske i kvislinške snage počinjale napad sa kružne operacijske osnovice.

2) U većini odbrambenih operacija glavni nosioci borbenih dejstava bile su nemačke divizije koje su se nalazile u Jugoslaviji ili su naknadno dovedene u Jugoslaviju sa drugih frontova ili iz okupiranih država. Tako su dovedeni: Štab 18. armijskog korpusa iz Grčke, 342. pešadijska divizija iz Francuske i 113. pešadijska divizija sa istočnog fronta; 1. brdska divizija sa Kavkaza u proleće, 2. nemački oklopni korpus sa sovjetsko-nemačkog fronta u leto 1943. godine, otkuda je stigao

i Štab nemačke 2. oklopne armije, pod komandom general-pukovnika Rendulica; zatim više nemačkih divizija iz Italije i druge nemačke elitne trupe i najsposobniji komandanti, među kojima su bili i feldmaršal Romei i Vajks, zatim generali de Angelis, braća Kibler i drugi niži rukovodioci koji su se isticali na zapadnom, sovjetsko-nemačkom, afričkom i italijanslcom frontu. Tu treba dodati italijanske divizije i korpuse koji su se tukli u Jugoslaviji protiv NOVJ, kao i druge okupatorske i kvislinške jedinice.

3) Neprijateljske snage su bile brojčano i tehnički višestruko nadmoćnije. Pored dobro opremljene pešadije, angažovali su artiljeriju, tenkove i avijaciju, a na Jadranu ratne brodove dok jedinice NOVJ nisu imale avijaciju i tenkove, a sve do pred kraj rata artiljerija je bila malobrojna.

4) Iako su se dejstva odvijala, uglavnom, u zahvatu operativnih i taktičkih pravaca, jedinice NOVJ su veoma vesto manevrisale po unutrašnjim pravcima; iako su one u određenim momentima i na određenim pravcima primenjivale i odsudnu odbranu, dominirala su aktivna dejstva: prepadi, protivnapacli, protivudai^i i drugi oblici aktivnih dejstava.

5) U tim operacijama, istina, neprijateljske snage uspevale su da prokrstare slobodnom teritorijom i privremeno je zauzmu, ali ni u jednoj operaciji nisu postigle glavni cilj — uništenje jedinica NOVJ.

6) Skoro sve odbrambene operacije su vođene uz opterećenost ranjenicima i bolesnicima ili izbeglim stanovništvom.

7) Stanovništvo krajeva u kojima su izvođene odbrambene operacije bilo je izloženo stradanjima. Okupator nije poštovao nikakve međunarodne ratne norme i pravila, pa se i sa borcima i civilnim stanovništvom najsvirepije obračunavao. U toku operacija, nad stanovništvom je vršio represalije, ubistva, pljačku, paljenje i razaranje, da bi tako snage NOVJ lišio popune ljudstvom, moralno-političke i materijalne baze. Međutim, to je, i pored izvesnog zastrašivanja, kod naroda i boraca jačalo otpor prema okupatoru i kvislinzima i stvaralo još veću odlučnost da se borba nastavi sve do konačne pobede.

8) Odbrambene operacije, kao najviši i najsloženiji oblik odbrambenih dejstava snaga NOVJ, bile su organizovane i vođene samo u onim situacijama kada se na drugi način nije bilo moguće suprotstaviti organizovanim ofanzivnim dejstvima okupatora, koja su bila sračunata na uništenje ili razbijanje NOVJ, odnosno kada je trebalo zaštititi slobodnu teritoriju, odnosno stanovništvo, bolnice i druge objekte od opšteg značaja za razvoj NOR-a od okupatorskih i kvislinških represalija.

9) Odbrambene operacije su nastajale kao izraz nužde, tj. u situaciji kada je neprijatelj imao inicijativu i mogućnost da određuje mesto i vreme početka i bira način dejstva, kao i zbog toga što se najčešće njegove namere nisu mogle pravovremeno otkriti pa se jedinice NOVJ nisu mogle blagovremeno i planski pripremati i organizovati za pariranje napadnim dejstvima.

10) Najveći broj odbrambenih operacija izvodio se na velikom operativnom prostoru i trajao je relativno dugo, jer se, osim u retkim slučajevima, nije radilo o odsudnoj odbrani nekog užeg dela teritorije,

već, naprotiv, samo u meri koliko je bilo neophodno da se izvrši evakuacija i sklanjanje stanovništva ili izvlačenje snaga i njihov manevar ka prostoru koji nije bio zahvaćen ofanzivnim dejstvima. Zbog toga se početna operacijska prostorija u toku izvođenja odbrane stalno proširivala pa je i izvođenje operacija duže trajalo. U nekim odbrambenim operacijama, operacijski prostor se nije gubio, jer su posle prodora neprijatelja duž komunikacija skoro iste snage na tom prostoru nastavljale izvođenje napadnih dejstava, kako je bilo i ranije. Zbog svega toga odbrambene operacije NOVJ imale su manevarski karakter, pa su se, posmatrano sa stanovišta načina izvođenja, približavale napadnim operacijama. Određeni odbrambeni cilj se najčešće ostvarivao sinbronizacijom odbrambenih dejstava, koja su se izvodila u zahvatu pojedinih pravaca, i aktivnih dejstava na bokove i u pozadini snaga neprijatelja, što je paralisalo njegovu ofanzivnu moć i prisiljavalo ga da ne napada nego da se brani, što je vodilo njegovom porazu.

U odbrambenim operacijama obostrani gubici bili su relativno veliki, kako trajni tako privremeni, a kretali su se do 38 posto u bici na Sutjesci kod jedinica NOVJ i do 10 posto u operaciji „Vajs" kod okupatorskih i kvislinških jedinica.

U odbrani jedinice NOVJ trpele su prosečno veće gubitke nego u napadu. Istovremeno, praksa je pokazala da su one veće gubitke imale onda kada su se branile sa položaja nego kada su izvodile aktivna dejstva. To je normalno ako se imaju u vidu brojčana i tehnička nadmoćnost napadača, njegova neuporedivo veća vatrena moć i, posebno, dejstva njegove artiljerije, avijacije i tenkova. Međutim, u bliskim, kratkotrajnim sudarima koje su jedinice NOVJ nametale napadaču kada su prelazile u protivnapade, gubici su uvek bili manji. Istovremeno su napadaču nanošeni veći gubici u protivnapadima u upoređenju sa gubicima koje je trpeo od vatre sa odbrambenih položaja.

Karakteristično je da je medu gubicima jedinica NOVJ bio, relativno, velik broj žena. Tako je bilo u bici na Sutjesci, u kojoj je poginulo 603 žene, ili 8,4 posto od ukupnog broja poginulih, što u istoriji ratova do sada nije zabeleženo.

Iskustva iz bitke na Sutjesci pokazala su da u ratu, odnosno borbenim dejstvima nema bezizlazne situacije; da je moguće snabdevati se municijom, oružjem, hranom i opremom iz neprijateljskih izvora, i da je .uloga čoveka — moral — presudna za uspeh.

Veoma značajno iskustvo predstavlja činjenica da je NOVJ, koja je u procesu NOR-a nastala iz NOP odreda, mogla pri veoma nepovoljnom odnosu snaga izgraditi takvu doktrinu i na temelju nje takav način ratovanja u kojem je i odbrana zauzimala značajno mesto. Činjenica da je NOVJ uspešno izvodila odbrambene operacije i bojeve, predstavlja ono čime je NOR obogatio riznicu teorije ratne veštine.

Prema značaju i postignutim rezultatima četiri odbrambene operacije imale su strategijski značaj, i to: *odbrambena dejstva Grupe brigada i NOP odreda, bitka na Neretvi, bitka na Sutjesci i drvarska operacija.* Napadne operacije okupatorsko-kvislinških snaga, u okviru kojih su se odigrale ove odbrambene operacije, imale su strategijski značaj i za nemačko i italijansko komandovanje.

Sa napadnim dejstvima počeo je oružani ustanak 1941. godine i napad je bio za celo vreme rata preovlađujući vid borbenih dejstava na celokupnom jugoslovenskom ratištu, što je proizlazilo iz ofanzivne koncepcije oružane borbe, kao jedino mogućeg rešenja da se oružani ustanak uzdigne na nivo opštenarodnog oslobodilačkog rata i da se zemlja oslobodi.

Napadne opei'acije su, prema tome, proizašle iz takvog strategijskog opredeljenja i bile su osnovno sredstvo i metod za ostvarivanje najvažnijih strategijskih zamisli vrhovnog političkog i vojnog rukovodstva i odlučujućih ciljeva NOR-a i revolucije — oslobođenje Jugoslavije i konačne pobede nad okupatorskim i kvislinškim i svim drugim kontrarevolucionarnim snagama. Otuda se neki elementi napadne operacije javljaju u ustanku 1941. godine.

Po svom sadržaju i strukturi, napadne operacije NOVJ bile su različite i imale su pripremni i izvršni deo. Pripreme predstojeće napadne operacije najčešće su izvođene u toku prethodnih odbrambenih ili napadnih borbenih dejstava. Po svojoj unutrašnjoj strukturi, napadne operacije su se sastojale od više međusobno povezanih napadnih i odbrambenih borbi i bojeva, kao i različitih borbenih taktičkih radnji i, najčešće, imale su više etapa, a neke operacije strategijskog značaja i više operacija operativnog značaja i samostalnih bojeva i borbi. Izvodile su ih snage različite jačine: grupa brigada, korpus, grupa korpusa, armijska grupa i armije.

Na osnovu cilja koji se želeo postići, objekta napada, načina upoti'ebe snaga i drugih elemenata, napadne operacije NOVJ mogu se svrstati u tri grupe: 1) napadne operacije tipa marš-manevra, kojima je bio cilj stvaranje ili širenje slobodne teritorije, pružanje pomoći snagama NOVJ u drugim krajevima, prenošenje težišta borbenih dejstava iz jednog u drugi, kako bi se stvorili povoljni uslovi za razvijanje opšte ofanzive i slično); 2) napadne operacije za oslobođenje pojedinih gradova, i 3) napadne operacije za oslobođenje dela teritorije •— pojedinih područja odnosno oblasti.

Od 25 operativnih poduhvata jedinica NO^J: (19), odnosno JA (6) koji su imali, prema sadržaju i nivou, karakteristike napadne operacije, osam čine operacije tipa marš-manevra. Napadne operacije izvedene su u periodu jun 1942 — maj 1945. godine, i to: u 1942. godini — 3 napadne operacije, ti 1943. godini — 2 napadne operacije, u 1944. godini 13 napadnih operacija i u 1945. godini 7 napadnih operacija.

U 1942. i 1943. i prvoj polovini 1944. godine izvođene su uglavnom napadne operacije tipa marš-manevra, zapravo u takvom obliku gde su prisutni duboki prodori, marševi i razni oblici manevra, da bi se u drugoj polovini 1944. i u toku 1945. godine napadne operacije izvodile u obliku klasičnih napadnih operacija, skoro potpuno isto kao što su izvodile druge armije u drugom svetskom ratu, ali uvele sa takvim specifičnostima da se one po sadržaju i načinu vođenja razlikuju od ostalih.

U nekim napadnim operacijama jedinica NOVJ bilo je i elemenata diverzantskih i pomorskih operacija. Tako, na primer, elemente diverzantskih dejstava imaju sve napadne operacije NOVJ, ali je pohod gru-

pe brigada u Bosansku krajinu posebna velika operacija u kojoj je napad na železničlcu prugu Sarajevo — Mostar (3 •— 8. avgusta 1942.) činio jedan od najvećih njenih sadržaja. Naime, ta dejstva na železničkoj pruzi imala su sve elemente diverzantske operacije.

Dosta sadržaja pomorske desantne operacije imale su tri napadne operacije koje su izvedene na primorskom vojištu — u napadnim dejstvima 26. divizije i Mornarice NOVJ za konačno oslobođenje srednjodalmatinslcih otoka, južne i dela srednje Dalmacije, posebno u prvoj etapi (11 — 26. septembra 1944.) koja obuhvata borbe za oslobođenje srednjodalmatinslcih otoka; u ličko-primorskoj operaciji, u njenoj drugoj etapi (4 — 15. aprila) kroz dejstva 9. divizije i jedinica Pomorske komande severnog Jadrana Jugoslovenske mornarice, za oslobođenje otoka Paga i Raba; a još više u riječlco-tršćanslcoj operaciji, u njenoj prvoj etapi (16. aprila — 3. maja), kada se kroz pomorske desante 9. i 26. divizije vodila borba za oslobođenje otoka Krka, Lošinja i Cresa i desant na istočnu obalu Istre.

Operacije tipa marš-manevra izvođene su dugim i napornim marševima, većim delom po visolcoplaninslcom i teško prohodnom zemljištu na kome je trebalo savladati veliki broj komunikacija i rečnih tokova, često po više dana bez hrane, u stalnim borbama sa nadmoćnijim olcupatorslco-kvislinšlcim snagama, i u vremenskim i atmosferskim prilikama zasićenim kišom, vejavicom, snegom, po temperaturi i do minus 25 stepeni.

Napadne operacije za oslobođenje velikih gradova su specifične operacije za NOR jer u njima, po pravilu, učestvuje stanovništvo organizovano u vojne i nevojne sastave, a sve rukovođeno od političkih organizacija — Komunističke partije i SKOJ-a, gde se omladina posebno angažovala i učestvovala u oružanim akcijama. U tom pogledu je karakteristična bihaćka operacija izvedena 1942. godine, zatim beogradska, mostarska i sarajevska operacija i borbe za oslobođenje drugih naših gradova. Narod je učestvovao i u svim drugim operacijama koje je vodila NOVJ, što je iskustvo vredno pažnje.

Na način izvođenja napadnih operacija jedinica NOVJ uticali su mnogobrojni uslovi, ^d kojih se posebno ističu vojnopolitičlca situacija i cilj koji se želeo postići, jačina i organizacija odbrane okupatorskih i kvislinških snaga, mogućnosti snaga NOVJ, zemljišni i vremenski uslovi i drugo.

S òbzirom ira uslove, napadne operacije klasičnog oblika mogu se svrstati u tri grupe.

Prva grupa obuhvata bihaćku, prvu i drugu banjalučku i podravsku operaciju. One su izvođene sa kružne ili polukružne operacijske osnovice koncentričnim napadom glavnih snaga na Bihać, i Banjaluku sa širom okolinom, odnosno na neprijateljske garnizone i uporišta u Podravini, a pomoćne snage su angažovane za demonstrativne napade ili zasede prema okolnim garnizonima racli sprečavanja intervencije i onemogućavanja pružanja pomoći napadnutom garnizonu.

Dole je osnovni cilj bihaćke operacije bio oslobođenje Bihaća koji je postao centar velike slobodne teritorije, poznate kao „Titova država", dotle je cilj prve banjalučke operacije bio privlačenje okupatorskih i

kvislinških snaga iz istočne Bosne, a druge banjalučke operacije konačno oslobođenje Banjaluke. Podravskom operacijom trebalo je stvoriti veću slobodnu teritoriju. Iako je bihaćka operacija potpuno uspela, ostale tri delimično, zajedničko je za sve četiri da je to bilo privremeno oslobođenje gradova, odnosno naseljenih mesta, jer su ih okupatorske i lcvislinške snage ponovo zauzele, pa je konačno oslobođenje izvršeno u okviru treće grupe operacija u periodu mart-maj 1945. godine.

Drugu grupu napadnih operacija čine beogradska, niška, oslobođenje Makedonije, kosovska, oslobođenje srednjodalmatinskih otoka, kninska i mostarska. One su, takođe, izvođene sa kružne ili polukružne operacijske osnovice koncentričnim napadom glavnih snaga ka glavnom objektu, u opštoj ofanzivi jedinica NOVJ za konačno oslobođenje Srbije, Makedonije i Kosova, Dalmacije i Hercegovine, koje su sve uspele jer su postojali uslovi i mogućnosti.

Treću grupu čine ličko-primorska, sarajevska, sremsko-slavonslca, riječko-tršćanska i karlovačka operacija, koje su izvedene u završnoj ofanzivi Jugoslovenske armije za konačno oslobođenje preostalog dela Jugoslavije, uglavnom u zahvatu fronta, sa snažnom podrškom i dejstvom iz pozadine divizija glavnih štabova Hrvatske i Slovenije. Ove operacije čine završnicu rata i vođene su u najpovoljnijim uslovima, u kojima su postignuti krupni odlučujući rezultati.

Organizacija odbrane, jačina i sastav okupatorskih i kvislinških snaga. Neprekidna i snažna napadna dejstva oružanih snaga NOP-a primorala su okupatorske i lcvislinške snage da organizaciji i izvođenju odbrane, posebno naseljenih mesta, posvećuju iz dana u dan sve veću pažnju. Svaki ponovljeni gubitak garnizona primoravao ih je da organizaciju odbrane stalno usavršavaju, posebno u pogledu jačanja odbrambenih sistema u naseljenim mestima i jačanja posade u njima, a to ih je dovelo do toga da u Jugoslaviju dovedu nove sveže snage, pa su Nemci imali čak i preko 20 divizija.

Organizacija odbrane gradova i većih naseljenih mesta, na koju su okupatorske i lcvislinške snage bile prisiljene već 1941. godine, postepeno se razvija u jedan dobro organizovani sistem koji se .sastojao od spoljiie linije odbrane (linije istaknutih uporišta), linij eposredneodbrane i unutrašnje odbrane.

Na spoljnoj liniji odbrane trebalo je onemogućiti iznenadno i tajno podilaženje snaga NOVJ ivici naseljenog mesta i postizanje iznenađenja; zatim, na toj liniji trebalo je da se napad slomi pre nego što napadač prodre u naseljeno mesto, i da se dobije u vremenu radi izvršenja protivnapada ili protivudara glavnih snaga ili pristizanja pomoći iz okolnih garnizona. Postepeno, kako su napadna dejstva jedinica NOVJ jačala i kako se raspolagalo sve manjim snagama za njenu odbranu, spoljna linija odbrane se sve više povlačila bliže naseljenom mestu i pretvarala u jedinstvenu odbrambenu liniju, sa povezanim otpornim tačkama i jedinstvenim sistemom.

Linija neposredne odbrane, koja je obično organizovana neposredno na ivici naseljenog mesta •— grada, izgrađivana je kao neprekidna linija odbrane sa jedinstvenim planom i vatrenim sistemom i činila je glavnu liniju odbrane. Na njoj je trebalo razbiti napad, odnosno

prihvatiti snage sa spoljne linije odbrane i sprečiti uklinjavanje napadačevih snaga. U fortifikacijskom pogledu razvijala se postepeno: od isprekidanih rovova do bunkera povezanih neprekidnim rovovima i saobraćajnicama duž čitave ivice naseljenog mesta.

Unutrašnja odbrana izgrađivana je u više linija otpoia, od kojih ie prva obuhvatala zbijeniji deo zgrada izgrađenih od blokova zgrada •—• širi centar ili rejone; a strogi centar grada organizovan je kao citadela. Citadela je trebalo da posluži za produženje otpora kada bude slomljeno jedinstvo odbrane, kada linije odbrane budu likvidirane i kada se produženjem otpora stvara vreme dok stigne pomoć spolja.

Jačina garnizona, sastav i kvalitet trupa koje su branile gradove, pojedina uporišta i veća naseljena mesta bili su različiti, kako zbog značaja branjenog objekta tako i zbog čestih izmena, koje su bile uslovljene dinamičnošću borbenih dejstava i udara snaga NOVJ, a kretala se od bataljona do jačine divizije sastavljene od nemačkih, italijanskih, ustaških, domobranskih i drugih jedinica. Komandama okupatorskih trupa bile su potčinjene sve kvislinške i četničke jedinice na njihovom području.

Kvalitet ovih raznovrsnih trupa bio je veoma različit: domobranske i četničke jedinice bile su najslabije borbene vrednosti jer je većina bila mobilisana, pa ih je okupator uvek ojačavao delovima jedinica boljeg kvaliteta; ustaše su se u sukobima sa jedinicama NOVJ borile do kraja, jer su bili svesni da će za potčinjene mnogobrojne zločine odgovarati pred narodnim sudom; borbena vrednost nemačkih trupa bila je najbolja, bilo da se radilo o SS, legionarskim, folksdojčerskim i ostalim jedinicama, kod svih treba istaći visoke borbene kvalitete, organizovanost i disciplinu. Nije bio redak slučaj da su i manje nemačke jedinice ispoljavale krajnju upornost u odbrani, produžujući otpor i onda kada je sav ostali garnizon bio uništen. Prisustvo i manjih nemačkih jedinica uticalo je na podizanje čvrstine i upornosti garnizona u odbrani.

Italijanske trupe, kao što je poznato, bile su slabije borbene vrednosti. Međutim, ne treba gubiti iz vida i neke faktore koji su uticali da su ove trupe u Jugoslaviji ispoljavale veću spremnost za borbu nego, na primer, u Africi ili na istočnom frontu. A to je zbog velike brojne i tehničke nadmoćnosti nad snagama NOVJ, uticaja propagande itd., sa razlikama između jedinica kraljevske vojske i fašističkih trupa tzv. crnih kp^ulja. Bugarske trupe bile su većih borbenih kvalittta od italijanskih trupa, posebno specijalne jedinice — policijska, lovačka, dok su ostale bile slabije.

Uticaj mogućnosti jedinica NOVJ. Osnovni faktor koji je uticao kako na neprekidno usavršavanje okupatorsko-kvislinške odbrane, tako i na način izvođenja napadnih operacija, jeste stalno jačanje snaga NOVJ kako u pogledu broja boraca i jedinica, tako i u pogledu njenih borbenih kvaliteta i usavršavanja veštine ratovanja. Jer, do formiranja brigada okupatorsko-kvislinške snage su mogle računati da je napad na određeno naseljeno mesto moguć, uglavnom, samo sa onoliko snaga koliko je NOP odreda dejstvovalo u okolini tog mesta. Međutim, formiranjem brigada takva računica više nije bila realna, jer se za napad lla garnizon ili drugi objekat moglo lconcentrisati po nekoliko brigada. To je od-

lučujuće uticalo na organizaciju što bolje odbrane, koja se zasnivala na pretpostavci da svaki garnizon, odnosno napadnuta jedinica mora sopstvenim snagama odbiti napad ili bar izdržati dok joj ne pritelenu u pomoć snage iz okolnih garnizona.

Kako je NOVJ od početka stvaranja pa do pred kraj 1944. godine ostala organizovana na principima lakih pešadijskih jedinica, uloga pojedinih rodova i službi u njenim napadnim operacijama bila je različita. Budući da nije raspolagala većim jedinicama artiljerije, inžinjerije, tenkova, nije ni bilo moguće s tog stanovišta u operativnim razmerama ispo-Jjavati uticaj na organizaciju i izvođenje napadnih operacija, Čitava koncepcija borbenih dejstava u napadnim operacijama bila je postavljena na pi-esudnoj ulozi pešadije.

Pešadija je bila nosilac i manevra i iznenađenja i udara u najvećem stepenu, pri čemu je morala da vlastitim sredstvima nadoknađuje nedostatak ostalih rodova i službi. Izvanredna borbenost, ratno lukavstvo, udarna sposobnost, samoinicijativa i snalažljivost postale su osobine svakog njenog borca-pešaka, svakog njenog starešine i svake njene jedinice. Savladati minska polja i žičane prepreke, zauzeti armirano-betonske bunkere i zgrade uređene za odbranu, paralisati neprijateljsku artiljeriju i tenkove i dejstvovati po jedinstvenoj zamisli u uslovima pretežno noćnog napada, mogli su borci-pešaci sa izrazito razvijenim borbenim kvalitetom.

Osnova na kojoj su se razvile takve ratničke vrline mogla je da bude samo visoka patriotska i revolucionarna svest i moralno-politička snaga, koja je uslovila izrazito individualnu vrednost svakog pojedinca a, takođe, i monolitnost jedinica i čitave NOVJ sastavljene od takvih boraca.

Svojim udarima, jurišem ili bombaškim grupama — sastavljenim najčešće isključivo od pešaka, ona je izvršavala zadatke avio i artiljerijske pripreme i podrške napada i zadatke u pravljenju prolaza kroz prepreke pred prednjim krajem i u dubini okupatorsko-kvislinške odbrane.

Upotreba artiljerije i minobacača, naročito u artiljerijskoj pripremi, nije dostigla značajniji stepen, što je i normaFfib, pošto je nedostajalo oruđa, municije, stručnog kadra. Zbog toga je -NOVJ sve do završnih operacija ostala u tom pogledu slabija od olcupatorsko-kvislinških snaga.

Uloga inžinjerije* u napadnim operacijama svodila se, uglavnom, na raščišćavanje prepreka, u prvom redu razminiranjem, rušenje bunkera, zaprečavanje (u obezbeđenju snaga od intervencije iz susednih garnizona), opravku i održavanje komunikacija. Jedan deo inžinjerijslcih snaga i sredstava pridavan je pešadijskim jedinicama za jurišne (bombaške, udarne) grupe, a drugi jedinicama za obezbeđenje, rušenje komunikacija i postavljanje minslco-eksplozivnih prepreka.

Za borbu protiv tenkova u uličnim borbama najčešće su lcorišćene benzinske flaše. Teško je naći neku zapovest u kojoj se ne vrši podela oskudnih rezervi benzina ili ne ističe potreba da se odmah, po upadu prvih delova u naseljeno mesto, potraži benzin i izvrše pripreme za njegovu upotrebu.

Upotreba tenkova u napadnim operacijama počinje niskom operacijom, zatim su tenkovi angažovani u beogradskoj, kninskoj, mostarskoj, ličko-primorskoj, sremsko-slavonskoj i riječko-tršćanskoj operaciji.

Tenkovi su upotrebljavani za neposrednu podršku pešadije, uglavnom, na pravcu glavnog udara. S obzirom na malobrojnost nisu imali odlučujuću ulogu ni u jednoj napadnoj operaciji, osim, donekle, u beogradskoj, ali su to bili tenkovi jedinica Crvene armije.

Zemljišni uslovi, kao objektivni činilac, ispoljili su različit uticaj na izvođenje napadnih operacija. Zemljište je posebno ispoljilo uticaj svojim reljefom, pokrivenošću, prohodnošću, hidrografijom i veštačkim objektima.

Napadne operacije NOVJ izvođene su na čitavom jugoslovenskom prostoru — od Soče na zapadu do Timoka, Nišave i Bregalniee na istoku, i u svim vremenskim uslovima. Od 26 obrađenih velikih napadnih operacija NOVJ, izvedeno je u jesenjem periodu 10, zimskom 7, prolećnom 6 i letnjem periodu 3 operacije. Veliki broj napadnih operacija je vođen u kasnom jesenjem, zimskom i ranom prolećnom periodu — ukupno 13, i to uvek u teškim meteorološkim uslovima, po snegu, zaleđenim površinama, po kiši, vetru, a najvećim delom na planinskom i kraškom zemljištu. Ostale napadne operacije su izvedene u povoljnim vremenskim uslovima.

Rečna mreža je imala nepovoljan uticaj na izvođenje operacija, s obzirom na manevarski karakter napadnih dejstava, teškoće oko njihovog savlađivanja i međusobnog povezivanja jedinica NOVJ u raznim lokalitetima. Posebno je to došlo do izražaja oko Une, Vrbasa, sve tri Morave, Save, Dunava, Vardara, Ibra, Krke, Neretve, Bosne, Drine, Rečine, Kupe i Korane. Jer, od 26 napadnih operacija, samo tri nisu značajnije vezane za rečne tokove (podravska, ličko-primorska i riječko-tršćanska), dok je u svim ostalim trebalo savlađivati reke u napadnim dejstvima protiv neprijatelja koji je branio suprotnu obalu, Prelaz je, uglavnom, vršen gazom i desantom, a izuzetno preko mosta.

Osnovni ciljevi napadnih operacija su bili da se okupatorskim i kvislinšldm snagama, pre svega, razbije i uništi živa sila, zatim stvaranje slobodne teritorije, širenje oružane borbe i jačanje oružanih snaga, kao i stvaranje narodne vlasti i obezbeđenje materijalne baze, uništenje okupatorskih i kvislinških garnizona i zauzimanje gradova, oslobođepje pojedinih rejona, odsecanje, okruženje i razbijanje neprijateljskih grupacija i konačno oslobođenje zemlje.

Analiza ciljeva u napadnim operacijama, pored već rečenog, pokazuje da su oni bili vrlo kompleksni, da su utvrđivani u skladu sa strategijskom zamisli Vrhovnog štaba za vođenje NOR-a u celini i u pojedinim njegovim periodima, da su oni bili usklađeni sa opštim uslovima i konkretnom strategijsko-operativnom situacijom. Za početni period NOR-a bilo je bitno stvoriti odgovarajuće slobodne teritorije koje su trebale biti osnova za dalji razvoj i rukovođenje oružanom borbom. U središnjem delu NOR-a bilo je značajno razviti oružanu borbu u krajevima u kojima zbog okupatorsko-kvislinških uticaja nije bila razvijena, a tek u završnom periodu moglo se preći na operacije za definitivno oslobođenje pojedinih delova ili čitave zemlje.

Pri razmatranju *operativne zamisli,* posebno je značajno uočiti stalnu evoluciju operativne ideje i njeno prilagođavanje datoj situaciji, stvaralački pristup i odsustvo šablonizma kako u njenom definisanju tako i u njenoj realizaciji. U mnogim slučajevima u toku operacije vršena je dopuna ili korekcija operativne zamisli, što ie dolazilo kao posledica nastalih promena u situaciji i sazrevanje nekih novih ideja u štabu koji je rukovodio operacijom ili na osnovu inicijativa koje su dolazile od potčinjenih štabova.

U operacijama marš-manevra suština operativne zamisli najčešće se svodila na brz i iznenadan prodor na određeni prostor uz. istovremeno razbijanje neprijatelja i zauzimanje određenih uporišta i garnizona, kao i obezbeđenje od moguće intervencije.

U operacijama za oslobođenje gradova suština operativne zamisli svodila se na to da se glavne snage orijentišu na sam grad radi njegovog zauzimanja, ali da se isto tako dovoljno jake snage angažuju za obezbeđenje. U nekim operacijama istovremeno je vršen demonstrativni napad na drugi objekat radi obmane neprijatelja i olakšanja dejstva glavnim snagama.

U operacijama koje su izvođene radi napada na kontinuirani front neprijateljske odbrane suština operativne zamisli svodila se na kombinaciju frontalnog napada, obuhvata i dejstva iz pozadine radi proboja odbrane na određenim pravcima i stvaranja uslova za gonjenje razbijenih snaga branioca.

Grupisanje snaga za izvođenje napadnih operacija vršeno je u različitim uslovima i skoro da ni u jednoj operaciji to nije činjeno na potpuno isti način. Međutim, u osnovi postojala su dva načina grupisanja snaga, koja su uglavnom proizlazila iz prethodnog položaja snaga i njihovog odnosa prema prostoru, odnosno objektu narednog angažovanja. U tom pogledu bile su karakteristične dve situacije: 1) kad su snage predviđene za izvođenje napadne operacije bile manje ili više udaljene od osnovnih objekata napada, pa je prethodno tx~ebalo izvršiti duže marševe radi dovođenja snaga i njihovog grupisanja, i 2) kad su te snage bile u prethodnom dodiru sa neprijateljem koji je posedao i branio predviđene objekte napada, pa je, najčešće, trebalo vršiti samo određeno pregrupisavanje snaga. : .

Grupisanjem su obuhvatane snage za dejstvo"na težištu, odnosno glavne snage, zatim snage za dejstvo u pozadini neprijateljske odbrane, odnosno snage za ubacivanje, snage za izolaciju operativne zone i obezbeđenje od intervencije spolja.

Snage za dejstva na težištu grupisale bi se po pravcima i u kolonama, odnosno ešelonima u skladu sa idejom za izvođenje operacije i konkretnim zadatkom pojedinih elemenata operativnog poretka. Snage za izolaciju operativne zone i obezbeđenje od intervencije spolja grupisane su u zahvatu određenih pravaca kojima se očekivala intervencija, odnosno pomoć napadnutim snagama. Grupisanje je vršeno, uglavnom, dovođenjem snaga iz dubine, pregrupisavanjem po frontu ili kombinacijom ova dva načina.

U operacijama tipa marš-manevra, pored osnovnih snaga namenjenih za izvršenje marš-manevra, grupisanjem su obuhvatane i snage koje su po planu operacije trebale dejstvovati — obezbeđivati koncentracij-

sku odnosno polaznu operacijsku osnovicu na slobodnoj teritoriji, kao i snage na oslobođenoj ili poluoslobođenoj teritoriji na koju su glavne snage trebalo stići, a ponekad i one snage koje su se nalazile na teritoriji preko koje je trebalo izvršiti prodor.

Oblik operativnog poretka bio je uslovljen nizom činilaca, a naročito ciljem i prethodnim položajima snaga. U operacijama tipa maršmanevra najčešće su snage bile podeljene na napadne kolone koje su se kretale određenim pravcem i zavisno od zadatka razvijale u onoj meri koliko je bilo neophodno radi njihovog izvršenja. U operaci]ama za oslobođenje gradova ukupne snage su bile podeljene na dva osnovna elementa: na snage za napad i snage za obezbeđenje. U operacijama koje su se izvodile radi napada na utvrđene delove kontinuiranog fronta u više slučajeva su bile dublje ešelonirane, tj. pored prvog ešelona formiraju se i drugi ili jača rezerva.

Isto tako, za veliki broj napadnih operacija, naročito onih u završnom periodu NOR-a, bilo je karakteristično da su, pored snaga na frontu, za izvršenje cilja operacije bile angažovane znatne snage u pozadini neprijatelja, koje su najčešće stavljane u operativnu potčinjenost najstarijim komandama koje su izvodile operaciju sa fronta. To je bitno uticalo na način postrojavanja njihovog operativnog poretka, a naročito ešeloniranje snaga po dubini.

Zamah napadnih oper~acija ogledao se kroz širinu i dubinu napadne zone, trajanje i tempo napada.

Operacijske zone, u kojima se izveo najveći broj napadnih operacija NOVJ, po svojim osnovnim karakteristikama (oblik, širina, dubina) bitno su se razlikovale od operacijskih zona operativnih i strategijskih grupacija drugih armija. Te razlike posledica su uslova u kojima je vođen NOR, a posebno u kojima su izvođene napadne operacije, njihovih ciljeva, jačine snaga koje su ih izvodile i drugih činilaca konkretne strategijsko-operativne situacije. U svakoj napadnoj operaciji, operacijske zone su se međusobno bitno razlikovale.

U napadnim operacijama koje su se izvodile u obliku marš-manevra operacijsku ?onu sačinjavali su koncentracijska prostorija na slobodnoj teritoriji, operacijski pravac — pojas koji je vodio preko teritorije koju su neprijateljske snage držale ili kontrolisale i operativni prostor na koji je trebalo stići na slobodnoj ili poluslobodnoj teritoriji.

Prj utvrđivanju i izboru operacijskog pravca polazilo se, pre svega, od' cilja koji se želeo postići, jačine i rasporeda neprijatelja, predviđenog vremena za izvršenje zadatka i reljefa zemljišta. Veća naseljena mesta su, po pravilu, obilažena, a pokret izvođen najčešće noću. Jedinice su se kretale, obično, pošumljenim zemljištem. Često se kretalo i veoma teškim terenom. Dužina operacijskih pravaca bila je veoma različita — od oko 60 do preko 600 km, a širina zone operacijskog pravca zavisila je od broja jedinica i zemljišta i kretala se od nekoliko pa do 90 km, što je zavisilo od konkretne operativne situacije na vojištu.

U napadnim operacijama za oslobođenje gradova operacijsku zonu predstavljali su sam grad i njegova bliža okolina, pri čemu su oblik i veličina te zone zavisili, pre svega, od veličine grada, ali isto talco

od sistema spoljne odbrane, odnosno od načina kontrole bližih i daljih prilaza gradu. Skoro u svim slučajevima zona je imala kružni ili polukružni oblik sa prečnikom i do 50 km.

U operacijama koje su izvođene radi napada na utvrđene delove fronta, zone napada strategijslco-operativnih grupacija bile su precizno određene i pokrivene snagama sa fronta, tako da su se po obliku i dimenzijama približavale zonama odgovarajućih grupacija drugih armija. Tako, na primer, zona napada Severne operativne grupe 1. armije u proboju Sremslcog fronta bila je široka 30, a duboka oko 40 km.

Trajanje operacije i tempo napada. Napadne operacije NOVJ su relativno dugo trajale, posebno one koje su izvođene na način marš-manevra. Tako je pohod grupe brigada u Bosansku krajinu trajao 90, a prodor strategijske grupacije u Srbiju 80 dana, dok su operacije za oslobođenje pojedinih gradova trajale znatno kraće.

Tempo napada, koji je u prošeku iznosio 13 km, može se preciznije meriti samo za one operacije koje su izvođene radi proboja kontinuirane odbrane neprijatelja, tj. kada su određenim grupacijama bili postavljeni sasvim precizni zadaci u pogledu objekata u dubini neprijateljske odbrane na koje je trebalo za određeno vreme izbiti. U ostalim operacijama to je teško odrediti zbog specifičnosti uslova u kojima su vođene, a posebno zbog karakteristika operacijske zone i načina izvođenja tih operacija.

Posmatrano sa stanovišta prostora na kome su izvođene, trajanja, ostvarenih rezultata i drugih karakteristika, zamah napadnih operacija NOVJ bio je ipak veliki, pogotovu ako se ima u vidu da su u velikom broju ovih operacija ostvarivani krupni operativni i strategijski ciljevi. U nekim od njih ostvarivan je i viši tempo napada po čemu su se one približavale operacijama drugih armija. Međutim, tempo napada u velikom broju operacija NOVJ ne može se meriti brzinom prodora sa polaznog položaja ka liniji opšteg zadatka, zbog toga što manevar nije bio pravolinijski, jer se ka osnovnom objektu napada dolazilo sa svih strana, kao i zbog toga što su se za dovođenje, razvoj i dejstvo koristili brojni međuprostori, slobodne ili poluslobodne teritorije.

Priprema napadnih operacija. Ideja za izvđtlenje napadnih operacija nastajala je u Vrhovnom štabu odnosno Generalštabu i drugim štabovima, uglavnom, još u toku prethodnih napadnih odnosno odbrambenih dejstava, a odluke .su donošene po njihovom završetku. Najčešće je to bilo mnogo ranije nego što je usledilo njihovo izvođenje. Zbog toga, za razliku od odbrambenih operacija, bilo je uglavnom dovoljno vremena za pripreme kojima je posvećivana posebna pažnja.

Priprema napadnih operacija zasnivala se na direktivama Vrhovnog štaba odnosno Generalštaba i zamisli glavnih štabova. Prikupljanje, razvoj i priprema jedinica zavisila je od više elemenata, a dva su osnovna: objekat napada i obostran odnos i raspored snaga.

Štabovi divizija i korpusa NOVJ najčešće su dobijali opštu direktivu u različitoj formi — počev od kratke depeše do relativno širokog pisma u kome se daju karakteristike vojno-političke i operativno-strategijske situacije i ukazuje kako treba dejstvovati, a operativni štabovi,

štabovi korpusa i armija najčešće su odlučivali samo kojim pravcem i kakvim grupisanjem će otpočeti i izvoditi napadnu operaciju u saglasnosti sa Generalštabom. Međutim, kada su jedinice dejstvovale zajedno, štabovi su dobijali vrlo precizne detaljne i tačno određene zadatke.

Priprema napadnih operacija jedinica NOVJ vršena je u različitim uslovima, a s obzirom na raspoloživo vreme (manje ili više vremena) teritoriju (matična ili naknadno određena teritorija), prethodni položaj osnovnih snaga (u dodiru ili van dodira sa neprijateljem), i uslove konkretne strategijsko-operativne situacije. Sadržaj i način priprema zavisili su i od stepena poznavanja situacije, prethodno izvršenih priprema i sposobnosti komande i štaba.

Koncentracija snaga je bila jedna od osnovnih formi kroz koju je obezbeđivan povoljan odnos snaga u nekim napadnim operacijama. U napadnim operacijama na gradove i veća naseljena mesta — Bihać, Banjaluku, Mostar i druga, koncentracija snaga bila je radnja koja je redovno prethodila operaciji. Ponekad se radilo o pokretima do 30 km, a događalo se da su pojedine jedinice morale da pređu 50, 100 pa i više kilometara i to za relativno kratko vreme.

Poučan primer kako se u koncentraciji snaga treba koristiti svim raspoloživim komunikacijama i svim vrstama transporta predstavlja grupisanje snaga 8. korpusa NOVJ za mostarsku operaciju. Iako je vreme za dovođenje i grupisanje snaga bilo veoma kratko — oko 5 dana, a pešadijske jedinice bez motorizacije, putna mreža nerazvijena, a broj saobraćajnih sredstava minimalan, Štab 8. korpusa uspeo je da, u vremenu od 30. januara do 4. februara, preveze jedinice iz severne i srednje Dalmacije u rejon za razvoj — Vrgorac, Ljubuški, Vitina, Kočerin. To je postignuto zahvaljujući dobro organizovanoj saradnji između 8. korpusa i Oblasnog NOO-a za Dalmaciju. Za prebacivanje jedinica korišćen je kombinovani transport (brodovi, vozovi i kamioni), a deo jedinica je marševao i peške.

Operativni manevar izvodili su operativni sastavi po jedinstvenoj zamisli, na osnovu ideje i rađenih planova Vrhovnog štaba odnosno Generalštaba, ili štabova koji su izvodili operacije.

Jedno od najznačajnijih obeležja manevara jedinica NOVJ u napadnim operacijama bilo je odsustvo šablona i originalnost u izvođenju operacije. Primenjivani su gotovo uvek drugačiji operativni postupci.

Manevar u napadnim operacijama je uvek bio kombinacija više različitih"oblika, pri čemu su neki od njih imali veći ili manji značaj i uticaj na tok i konačne rezultate operacije. Najveću primenu su imali sasređeni udari sa kružne ili polukružne osnovice i različiti vidovi obuhvata i udari iz pozadine.

Udari sa kružne ili polukružne osnovice primenjivali su se u svim operacijama kada je osnovni objekat napada bio grad, bez obzira da li su se prethodno likvidirala neka spoljna uporišta ili se vršio direktan napad na grad, uz odgovarajuće obezbeđenje prema spoljnim uporištimaa. Značaj ovog oblika manevra je u tome što on pruža najpovoljnije uslove za izbor težišta dejstva, što obezbeđuje maksimalnu primenu različitih borbenih postupaka, otežava neprijatelju intervencije i obezbeđuje da se zadatak izvrši u najkraćem vremenu

Obuhvat kao osnovni oblik manevra primenjivan je naročito u operacijama koje su izvođene po načinu marš-manevra, pa i onima koje su se izvodile radi napada na organizovanu i kontinuiranu odbranu neprijatelja. Suština ovog oblika manevra svodila se na nastojanje da se branilac napadne sa pravca odakle to najmanje očekuje, odnosno gde mu se nalaze slabije snage, uz istovremeno izbegavanje napada na jača uporišta i obezbeđenje od intervencije. Za obuhvat su se koristili slobodni ili poluoslobođeni delovi teritorije preko kojih su dovođene snage radi izvođenja napada na određeni objekat, kao i veći ili manji međuprostori.

Udar iz pozadine imao je naročitu primenu u završnim operacijama, kada su se u pozadini nemačkih snaga nalazile jake grupacije NOVJ odnosno JA koje je trebalo da sadejstvuju sa snagama na frontu u izvođenju ličko-primorske, sremsko-slavonske i riječlco-tršćanske operacije. Suština ovog oblika manevra svodila se na sinhronizovana dejstva po dubini nemačke odbrane radi vezivanja ili izolacije njegovih snaga, uzimanje važnih objekata ili izvršenje drugih zadataka u skladu sa planom napada snaga na frontu.

Frontalni proboj u određenom vidu bio je primenjivan samo ori proboju fronta u Lici, u Sremu, kod Klane i na Ilovi u martu odnosno aprilu 1945. godine.

Izolacija operativne zone radi sprečavanja intervencije spolja je načelo koje se primenjivalo u operacijama, da bi se napadnuta prostorija izolovala i da bi se napadnutim snagama (garnizonu) onemogućilo pružanje pomoći spolja. To jc bio sastavni deo ideje manevra, a imao je puni značaj u napadnim operacijama jedinica NOVJ, posebno onim koje su izvedene do kraja 1944. godine.

Kako je izolovanje operativne zone i obezbeđenje od intervencije spolja bio pomoćni zadatak u odnosu na operaciju kao celinu, ispoljavala se težnja za angažovanjem što manjih snaga na njegovom izvršenju. Otuda nastojanje da se primene oblici dejstva kojima će se što bolje obezbediti njegovo izvršenje uz najveću ekonomiju snaga, da bi bile što jače one koje se angažuju za izvršenje glavnog zadatka.

U izvršenju tog zadatka jedinice NOVJ su skoro redovno primenjivale zasede, zaprečavanje, demonstrativne napade Wr. Izbor načina dejstava zavisio je od konkretnih uslova. Međutim, kako su se okupatorsko--kvislinške snage uglavnom držale komunikacije, koristeći motorizovane jedinice i brz transport (kamione i železnicu), to je i obezbeđujuće jedinice vezivalo za komunikacije i za one objekte dejstava kojima je bilo mogućno na najefikasniji način sprečiti prodor brojno i tehnički nadmoćnijih okupatorsko-kvislinških snaga. Na prvo mesto su dolazile zasede, koje su najčešće i primenjivane.[544]

[544] Posedanjem pojedinih prevoja i temeljitim zai'ušavanjem komunikacija i daleko slabije snage mogu za duže vreme sprečiti prodor jačih snaga, pogotovu kada tenkovi i artiljerija predstavljaju osnovu na kojoj ove grade ideju svoga manevra. Nije jedanput u borbenim dejstvima jedinica NOVJ, na primer, Prološka draga na putu Sinj — Livno posednuta malim snagama NOVJ predstavljala nesavladivu prepreku za jače motorizovane jedinice, isto kao i Ripački klanac na putu Bihać — Bosanski Petrovac, Čakor na putu Andrijevica — Peć i mnogi drugi. Zato su primeri uspele intervencije na ovakvom zemljištu veoma retki.

Odnos između snaga koje su izvodile napad i onih koje su vršile obebeđenje od intervencije spolja kretao se od 50:50 do 80:20 posto od ukupnog broja u korist prvih.

U toku izvođenja napadnih operacija jedinice NOVJ su uvek nastojale da, s jedne strane, unište okupatorske i kvislinške snake po delovima, a s druge strane, da izbegnu krute i trajne frontalne borbe i masovnu vatru branioca.

Operativno-taktički postupci: iznenadni napadi, vrlo bliski kontakt u toku napada, ubacivanje, udar u bok i pozadinu okupatorskih i kvislinških snaga — „izmešanost" jedinica, lišavali su branioca podrške teže ratne tehnike.

U uslovima velike nadmoćnosti okupatora i kvislinga u živoj sili, a naročito u ratnoj tehnici, ovakvim operativno-taktičlcim postupcima lišavane su okupatorsko-kvislinške trupe preimućstva i time stvarani povoljniji uslovi za napadne operacije jedinica NOVJ.

Primena različitih taktičkih postupaka i načina dejstva činila je manevar u napadnim operacijama bogatijim, sadržajnijim i efikasnijim. To su zapravo bili značajni elementi strategije, operatike i taktike NOVJ koji su obezbeđivali da se u potrebnoj meri parališe prednost okupatorsko-kvislinških snaga i iskoriste prednosti koje je imala NOVJ.

Komandovanje i sadejstvo. Za većinu napadnih operacija, inicijativu i naređenje za njihovo izvođenje davao je Vrhovni štab odnosno Generalštab, a vrhovni komandant Josip Broz Tito usmeravao ih je, najčešće, kratkim i jasnim naređenjima koja su se odnosila na mesto, cilj i vreme. Jedinicama angžovanim u operacijama lcomandovali su štabovi neposredno potčinjeni Vrhovnom štabu odnosno Generalštabu.

Osnovno je za sve napadne operacije koje su izvedene u obliku marš-manevra da je ideja nastajala i sazrevala u Vrhovnom štabu odnosno glavnom štabu, još u vreme prethodnih dejstava. Tako je ideja za pohod grupe brigada u Bosansku krajinu nastala i sazrevala u toku odbrambenih dejstava u istočnoj Bosni, Sandžaku, Crnoj Gori i Hercegovini u toku aprila i maja 1942.[545] za prodor 14. divizije u Štajersku u decembru 1943. a za prodor u Srbiju još u decembru 1942. Odluke za izvođenje ovih operacija donosili su Vrhovni štab odnosno glavni štabovi na zajedničkim sednicama sa Politbiroom CK KPJ, odnosno užim delom CK KP Slovenije, odnosno Makedonije.

V celini posmatrano, za pripremu i izvođenje napadnih operacija, odnosno* komandovanje snagama koje su ih izvodile, postojala su četiri

[545] To se vidi iz pisma vrhovnog komandanta NOP i DVJ Josipa Broza Tita od 7. aprila 1942. godine upućenog Glavnom štabu NOP odreda Hrvatske, u kome kaže:

„Mi smo preduzeli mjere za čišćenje gornje Neretve od ustaških gnijezda kako bismo izbili kod Konjica. Odavde preko Prozora treba osloboditi jedan koridor u predjelu Mrkonjić Grada i doći u direktnu vezu sa Bosanskom jcrajinom. Preko Krajine došli bismo u vezu sa vama. Dakle, taj naznačeni pravac dobija prvenstvenu važnost za manevrovanje snagama, prebacivanje iz jednog predjela u drugi. Tako bi se povezale, makar i ne toliko čvrsto, oslobođene teritorije Sandžaka, istočne Bosne, Crne Gore, Hercegovine, Krajine i Hrvatske. Dakle, na tome pravcu treba pojačati dejstvo svih jedinica". — Josip Broz Tito, Vojna djela, knj. I, str. 184.

nivoa štabova: Vrhovni štab, glavni štabovi, štabovi korpusa, odnosno operativni štabovi (štabovi zona) toga ranga i štabovi armija.

Komandovanje se realizovalo, pre svega, putem odgovarajućih borbenih dokumenata (direktiva, zapovesti, naređenja i dr.), ali i ličnim kontaktima i neposrednim uticajem štaba koji je pripremao i izvodio operaciju sa potčinjenim štabovima. Radio-veza je bila osnovno sredstvo veze i ona se koristila naročito u operacijama u središnjem i završnom periodu NOR-a.

Radi ostvarenja neposrednog uticaja na tok borbenih dejstava često su u potčinjene štabove upućivani predstavnici (delegati) iz pretpostavljenog štaba sa manjim ili većim stepenom ovlašćenja. Ovo je naročito praktikovao Vrhovni štab, koji je upućivao svoje članove kao delegate u glavne štabove, štabove korpusa i druge štabove.

Maksimalan uticaj viših štabova ispoljavan je u pripremi i organizovanju napadne operacije, ali kad bi operacija otpočela, onda je teret rukovođenja, usled slabih veza, padao na niže štabove i komande. Na njima je bilo da obezbede sprovođenje postavljenog plana i da brzo i efikasno reaguju na svaki novi momenat.

Tamo gde Vrhovni odnosno glavni štabovi nisu mogli neposredno rukovoditi izvođenjem operacije formirani su privremeni operativni štabovi ili su određivani iskusniji štabovi da rukovode grupacijom, kao što je to bio slučaj pri prodoru u Srbiji.

U napadnim operacijama poklanjana je velika pažnja operativnom i taktičkom sadejstvu. Organizator operativnog sadejstva bio je onaj štab koji je neposredno pripremao operaciju, ali često i pretpostavljeni štab. Zapravo, Vrhovni štab je često organizovao posredno sadejstvo u operacijama koje on nije pripremao, na taj način što je jedinicama na širem prostoru izdavao naređenja za preduzimanje borbenih dejstava koja će najviše doprinositi realizovanju ciljeva u napadnim operacijama koje su se izvodile na određenom prostoru. Sadejstvo sa snagama koje su izvodile operaciju, realizovalo se putem zapovesti, a često i preko komandantskih izviđanja.

Sadržaj sadejstva, sve do završnih operacija, svodio se lla sadejstvo snaga koje su napadale lla pojedinim pravciJTm. i snaga koje se ubacuju, odnosno koje su se već nalazile u pozadini neprijateljskih snaga, kao i sadejstvo snaga koje su vršile napad i snaga koje su angažovane za obezbeđenje. Tek kada su se artiljerija i tenkovske jedinice masovnije pojavile, dolazi do sadejstva i između rodova i izvršenju pojedinih zadataka.

U nekim završnim operacijama organizovano je i sadejstvo između armija i snaga ratnog vazduhoplovstva, a na primorskom delu ratišta između jedinica 4. armije i snaga Jugoslovenske mornarice. U okviru armijskih operacija poseban značaj imalo je sadejstvo snaga koje su dejstvovale sa fronta i snaga u pozadini neprijatelja.

Većina napadnih operacija izvedena je u uslovima nepovoljnog odnosa snaga, naročito u težem naoružanju i borbenoj tehnici uopšte. Zapravo, odnos snaga u ljudstvu kretao se od 1:1 do nešto više od 2:1 u korist jedinica NOVJ. I pored toga, ponekad su razbijene i uništavane čak i jače i brojnije snage branioca.

Uspele napadne operacije obično su se završavale razbijanjem ili uništenjem odnosno zarobljavanjem neprijatelija, zaplenom borbene i druge tehnike, kao što je to bilo u bihaćkoj, niškoj, beogradskoj, kninskoj, ličko-primorskoj, riječlco-tršćanskoj i operaciji okruženja i zarobljavanja glavnine Grupe armija „E". Međutim, ima primera koji pokazuju da je neprijatelj uspevao da delimično izbegne takvu sudbinu, na taj način što se odlučivao na proboj ili povlačenje ka jednom od susednih garnizona i sh, kao što je to bilo u mostarskoj, sarajevskoj i sremsko--slavonskoj operaciji.

Kao što je za oružane snage NOP-a napad bio osnovni vid, tako su i napadne operacije za NOVJ bile osnovni oblik borbenih dejstava. Napadne operacije su u okviru borbenih dejstava jedinica NOVJ bile najsloženiji i najbrojniji operativni poduhvati kojima su se ostvarivali strategijsko-operativni i strategijski ciljevi. Napadnim operacijama su pobeđeni okupatori i kvislinzi i oslobođena Jugoslavija, odnosno napadne opracije NOVJ su predstavljale osnovno sredstvo za postizanje konačne pobede nad okupatorima, kvislinzima i kontrarevolucionarnim snagama.

Prema značaju i postignutim rezultatima, osam napadnih operacija imalo je strategijski značaj, i to: 1) *pohocl grupe brigada u Bosansku krajinu,* 2) *bihaćka operacija,* 3) *prodor Operativne grupe Vrhovnog štaba u istočnu Bosnu,* 4) *prodor 1. proleterskog i 12. udarnog korpusa u Srbiju,* 5) *beogradska operacija,* 6) *sremsko-slavonska operacija,* 7) *riječko-tršćanska operacija i* 8) *okruženje i zarobljavanje glavnine Grupe armija „E".*

OBEZBEĐENJE OPERACIJA NOVJ

Razvoj elemenata obezbeđenja borbenih dejstava i njihov uticaj na realizaciju cilja operacije bio je postupan i zavisio je od stepena razvoja oružanih snaga, posebno vidova, rodova i službi, kao i od jačanja njihove materijalno-tehničke baze.

Borbeno obezbeđenje bilo je jedna od mera obezbeđenja borbenih dejstava koja je primenjivana u svim operacijama NOVJ, bez obzira na uslove u kojima su one izvođene. Najznačajnija aktivnost u sklopu borbenog obezbeđenja bilo je izviđanje (osmatranje), osiguranje i maskiranje.

Izviđanje (osmatranje) primenjivali su sve jedinice i štabovi kako u toku priprema tako i u toku izvođenja operacija, sa osnovnim ciljem da se otkrije namera neprijatelja i da se na taj način spreči iznenađenje, a sopstvenim snagama obezbede potrebni uslovi za izvođenje borbenih dejstava. i [i-D^j

Osiguranje je postavljeno ispred ili na bokovima rasporeda jedinica u napadu ili odbrani, s ciljem da se spreči iznenadna pojava neprijatelja i obezbedi blagovremeno reagovanje glavnih snaga.

Maskiranje je takođe, koliko je god bilo moguće, redovno primenjivano u svim operacijama, a svodilo se na korišćenje šuma i drugih prirodnih karakteristika zemljišta za vreme kretanja danju, odnosno izvođenje pokreta i pregrupisavanje t: toku noći. U nekim operacijama

primenjivane su i određene mere operativnog maskiranja, kao što su: demonstrativna dejstva, ubacivanje dezinformacija i dr., kakò bi se obmanuo neprijatelj o stvarnim namerama i ciljevima operacije.

Obaveštajno-izviđačko obezbeđenje, kao skup raznovrsnih mera i postupaka usmerenih na blagovremeno prikupljanje, obradu i korišćenje podataka o neprijatelju, i prostoru izvođenja operacija, zatim na sprečavanje iznenađenja i na zaštitu sopstvenih planova, mera i objekata, ima sve karakteristike progresivne evolucije.

Plansko organizovanje obaveštajne službe i usmeravanje obaveštajno-izviđačkog obezbeđenja jedinica i borbenih dejstava snaga NOP-a zasnivalo se na direktivama, uputstvima i naređenjima Vrhovnog štaba i Vrhovnog komandanta NOV i POJ.

U uputstvu o organizacionoj strukturi i osnovnim zadacima obaveštajne službe, krajem novembra 1942. Tito naglašava:

„U našem oslobodilačkom ratu jedan od bitnih uslova uspjeha je poznavanje stanja kod neprijatelja i njegovih namjera s jedne strane, a s druge strane, nedopustiti neprijatelju da sazna naše stanje i naše namjere. To je zadatak naše obavještajne službe. Obavještajna služba predstavlja najmoćnije oružje komandovanja.

U ovom cilju ima se organizovati obavještajna služba, kako na oslobođenoj, tako i neoslobođenoj teritoriji, kao i u mobilnim, operativnim jedinicama naše vojske."[546]

Do formiranja izviđačkih jedinica, oktobra 1943 obavešt.ajni organi i štabovi jedinica NOVJ prikupljali su podatke o neprijatelju preko obaveštajnih centara i poverenika sopstvenih jedinica i preko teritorijalne obaveštajne službe, a od tada i preko izviđačkih jedinica.

Glavni organizatori obaveštajno-izviđačlcog obezbeđenja jedinica i borbenih dejstava svih oblika, pa i operacija, bili su obaveštajni organi odnosno oficiri, a oni su to činili preko sopstvenih izviđačkih jedinica i obaveštajnih centara i preko teritorijalne obaveštajne službe.

Osnov za donošenje celishodnih odluka komandi — štabova jedinica pre izvođenja operacije predstavljali su podaci o neprijatelju koje je prikupljala obaveštajna služba jedinica. U prikupljanju podataka oslanjala se i na teritorijalnu obaveštajnu službi*.organizaciju na područjima gde če se izvoditi operacija. ""

U situacijama kada obaveštajno-izviđačka služba nije blagovremeno prikupila i dostavila obaveštajne podatke, kao što je to bilo delimično u operaciji ,,Vajs-l", više u bici na Sutjesci („Švarc") i donekle u drvarskoj operaciji i još nekim, dolazilo je do određenog stepena iznenađenja u pogledu početka, jačine i pravaca neprijateljskih dejstava, pogrešnih postupaka sopstvenih snaga što je imalo određene negativne posledice po jedinice NOVJ. Međutim, potrebno je istaći da je bilo dosta problema oko prikupljanja operativnih podataka o neprijatelju i da se uglavnom sve oslanjalo na sopstvene snage i mogućnosti, a da je bilo vrlo malo pomoći sa bilo koje strane. Čak i u završnom periodu rata, tamo gde je dobro bila organizovana teritorijalna obaveštajna služba, koja je najčešće dobijala značajne podatke od saradnika NOP-a u oku-

patorskim i kvislinškim jedinicama, obaveštajno-izviđačko obezbeđenje operacija NOVJ bilo je daleko bolje, koliko-toliko zadovoljavajuće, i obrnuto.

Inžinjerijsko obezbeđenje, kao skup odgovarajućih inžinjerijskih radova, mera i postupaka u operacijama, bilo je uslovljeno razvojem ovoga roda NOVJ, raspoloživom materijalno-tehničkom bazom i drugim uslovima u kojima se vodila oružana borba na pojedinim područjima, odnosno u kojima su se pripremale i izvodile pojedine operacije. Neke mere inžinjerijskog obezbeđenja primenjivale su se od samog početka oružane borbe, pa i u prvim operacijama koje su izvođene. To je, pre svega, rušenje komunikacija i pojedinih objekata na njima i zaprečavanje, tj. miniranje i prekopavanje puteva i dr. U kasnijim periodima razvili su se i drugi vidovi inžinjerijskog obezbeđenja, kao što su utvrđivanje, obezbeđenje pokreta, forsiranje reka i drugo.

U odbrambenim operacijama, pored rušenja i zaprečavanja, veliki značaj imalo je i utvrđivanje, naročito u onim slučajevima kada je trebalo odsudno braniti određeni položaj ili objelcat, kao npr. na sremskom frontu i drugo.

U napadnim operacijama od mera inžinjerijskog obezbeđenja poseban značaj su imali rušenje i zaprečavanje u sklopu dejstava snaga za obezbeđenje, a u operacijama u završnom periodu rata, pored toga, i mere održavanja komunikacija, obezbeđenje prelaza preko reka i razminiranje.

Diverzantska dejstva na objekte u neprijateljskoj pozadini (komunikacije, privredne objekte i dr.) mogu se, takođe, tretirati kao sastavni elemenat inžinjerijskog obezbeđenja uopšte, pa i u sklopu operacija. Ona su imala više puta veliki značaj i bitan uticaj na realizovanje operativnih planova.

Inžinjerijske radove u početku su izvodile isključivo partizanske jedinice uz angažovanje mesnog stanovništva, a tek kada je došlo do snažnijeg razvoja ovog rada (1943) inžinjerijske jedinice preuzimaju na sebe neke od mera inžinjerijskog obezbeđenja, ali uvek uz još veće korišćenje mesnog stanovništva i drugih jedinica. Takav razvoj obezbeđenja operacija u velikoj meri je opredeljivao i njihov sadržaj.

Problem pozadinskog obezbeđenja operacije bio je dosta velik i složen,, a rešavan je skoro celog rata osloncem na mesne izvore i ratni pìen, a ü žavršnom periodu na određenu pomoć saveznika. Dominirala su četiri osnovna problema: snabdevanje oružjem i municijom, snabdevanje hranom i odećom, zbrinjavanje ranjenika i bolesnika i transport materijala, ranjenika i bolesnika.

Osnovni način snabdevanja oružjem i municijom, a donekle i odećom, tokom čitavog NOR-a pa i u operacijama, bio je ratni plen zadobijen u prethodnim i tekućim operacijama, a pomoćni sopstvena proizvodnja i na kraju rata pomoć saveznika.

Za razliku od snabdevanja oružjem i municijom, osnovni izvori snabdevanja hranom bili su u narodu, a ostvareno je dobrovoljnim prilozima, kupovinom za novac, rekvizicijom, konfiskacijom, sopstvenom proizvodnjom, ekonomskim akcijama, a zatim iz pomoći saveznika.

Izvori snabdevanja sanitetskim materijalom bili su; narod koji je to sakupljao na oslobođenoj teritoriji, ilegalne organizacije u gradovima, ratni plen i na kraju pomoć saveznika.

Organizacijska struktura pozadinskog obezbeđenja u operaciji sastojala se od pozadinskih jedinica i ustanova u jedinicama NOV i POJ i teritorijalnih organizacija i ustanova pri vojnopozadinskim komandama i drugim ustanovama.

U operacijama velike su teškoće bile sa transportnim sredstvima. Tovarni (noseći) i zaprežni transport bio je dominirajući, dok je automobilski i železnički primenjivan u većem obimu tek u završnim operacijama. Za evakuaciju ranjenika i bolesnika korišćene su sve vrste transporta, a tele od 1944. godine i avio-transport savezničke avijacije.

Prema tome, sistem pozadinskog obezbeđenja u operacijama se oslanjao, s jedne strane, na materijalnu bazu jedinica koje su izvodile operaciju (naoružanje, municija, sanitetska sredstva i dr.), a s druge strane na ekonomsko stanje na teritoriji gde se pripremala i izvodila operacija, posebno u pogledu ishrane, transporta i zdravstvenog obezbeđenja.

U početku je oslonac na teritoriju, posebno u zdravstvenom obezbeđenju i ishrani, bio dominantan način pozadinskog obezbeđenja, dok se u završnim operacijama, kada je materijalna baza NOVJ — JA ojačala, predviđao oslonac na sopstvene izvore i kapacitete, uz odgovarajuću pomoć saveznika.

Surovost neprijatelja prema zarobljenim ranjenicima i sanitetskom osoblju zahtevala je posebnu brigu za organizaciju sanitetskog obezbeđenja i iznalaženje mnogobrojnih oblika zbrinjavanja ranjenika i bolesnika u pojedinim operacijama. Pre svega, moralo se u operaciji izbegavati grupisanje ranjenika u većim bolnicama, a pored toga oni su se morali sldanjati u teško pristupačne bolnice i tajna skloništa daleko od komunikacija. U nekim operacijama, kada je neprijatelj „pročešljavao" i teško prohodne šumsko-planinske predele, jedinice NOVJ nosile su sa sobom i ranjenike i bolesnike, da bi ih odbranile od neprijatelja.

U prvom periodu rata bila je dosta prisutna velika raznovrsnost sanitetskog obezbeđenja partizanskih odreda i brigada po pokrajinama i užim regionima. U drugom periodu i do kraja^ 944. godine, pored sanitetskog obezbeđenja koje se oslanjalo na sanitetske ustanove i jedinice u brigadama, divizijama i korpusima, kao" i bolnice u oslobođenim krajevima i konspirativne bolnice u šumama, problem je rešavan prebacivanjem ranjenika -ri savezničke bolnice.

Narastanjem jedinica NOVJ i sve intenzivnijim borbenim dejstvima, povećavao se broj ranjenika i invalida, pa je posle kapitulacije Italije, na osnovu sporazuma sa saveznicima, oko 12.000 teških ranjenika, bolesnika i invalida iz raznih jedinica NOVJ prebačeno u bolnice južne Italije, na Maltu i druga mesta.

Povoljnije sanitetsko obezbeđenje počinje posle operacija za oslobođenje Srbije, Beograda, Vojvodine, Makedonije i Dalmacije i stvaranjem velike povezane slobodne teritorije, sa koje je znatan broj lekara i drugog sanitetskog osoblja stupio u NOVJ i na kojoj je odmah počelo formiranje velikih bolničkih centara. Počinje da se reorganizuje sanitetska služua NOVJ i sve efikasnije učestvuje u operacijama, naročito u završnoj ofanzivi Jugoslovenske armije 1945. godine.

TITOV DOPRINOS KONCIPIRANJU I IZVOĐENJU OPERACIJA NOVJ — JA

Tito je bio ličnost lcroz koju su se prelamale sve vojnostrategijske ideje i zamisli i činio je glavnu rukovodeću snagu u realizaciji svih značajnijih planova i dostizanju postavljenih ciljeva.

Tito je svojom paralelnom idejno-teorijskom i praktično rukovodilačkom delatnošću odlučujuće uticao kako na definisanje načela ratne vestine i na njihovu primenu tako i na koncipiranje i izvođenje operacija NOVJ odnosno JA. Titova uloga u kreiranju sadržaja, razmera i načina izvođenja operacija najizraženija je kroz komandovanje i rukovođenje u operacijama snagama NOVJ — JA. Taj Titov doprinos najbolje se može sagledati kroz razmatranje osnovnih metoda njegovog delovanja, i to: Titov doprinos kao vrhovnog komandanta, Titov doprinos kroz neposredno rukovođenje operativno-strategijskim poduhvatima, Titov doprinos kroz oblikovanje normativnih dokumenata iz domena vođenja oružane borbe, odnosno pripreme i izvođenja borbenih dejstava — operacija i kroz Titov stav prema iskustvima iz NOR-a.

Titov doprinos u funkciji vrhovnog komandanta, odnosno u procesu neposrednog rukovođenja oružanom borbom u celini i na celokupnom jugoslovenskom prostoru i komandovanju ukupnim oružanim snagama, temeljio se na stavu da se teorija mora spajati sa konkretnom revolucionarnom delatnošću, proveravati u praksi i učiti od prakse.

Od početka oružanog ustanka Tito je nastojao da akcije partizanskih odreda poveže u celinu, da im da strategijski sadržaj. Na osnovu odluka donetih na Savetovanju u Stolicama, 26. septembra 1941, Vrhovni štab je preko glavnih štabova uspostavio rukovodstvo nad oružanom borbom u čitavoj Jugoslaviji.

Kao vrhovni komandant Tito je preko Vrhovnog štaba i ostalih organa sistema rukovođenja i komandovanja u procesu vođenja oružane borbe obezbeđivao kako sprovođenje globalnih strategijskih opredeljenja i osnovnih stavova o izgradnji oružanih snaga, tako i neposredno uticao na razvoj oblika i metode njihove upotrebe na svim nivoima vođenja oružane borbe. Na taj način je, istovremeno, obezbeđivao maksimalno jedinstvo u izgradnji i sprovođenju bitnih načela i drugih elemenata ratne veštine koja se stvarala i oblikovala u konkretnoj ratnoj praksi.

Vrhovni štab,[5*1] formiran na inicijativu Tita, bio je organ Vrhovnog kohaandanta za operativno-strategijsko rukovođenje oružanom borbom i ratnim borbenim dejstvima uopšte. Popunjavao se, razvijao i radio pod Titovim rukovodstvom, usklađen i podređen njegovom stilu rada i rukovođenja. Dugo vremena je bio malobrojan, kako zbog bezbednosti i lake pokretljivosti, tako i zbog nedostatka kadra. Od ukupnog

[547] Kada je formiran, 27. juna 1941, zvao se Glavni štab Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije (NOPOJ), na Savetovanju u Stolicama, 26. septembra 1941, promenio je naziv u Vrhovni štab NOPOJ, a sredinom januara 1942, u Vrhovni štab Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije (NOP i DVJ); od novembra 1942, nosi naziv Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije (NOV i POJ) a 1. marta 1945. je reorganizovan u Generalštab Jugoslovenske armije (JA).

broja članova samo je manji broj radio u Vrhovnom štabu, a ostali su bili na raznim dužnostima van toga organa, tako da je sve do preformiranja u Generalštab samo nekoliko članova Vrhovnog štaba činilo njegov stalni deo. Zapravo, ostali članovi bili su pretežno u pokretu sa određenim zadacima i ovlašćenjima da potčinjenim štabovima pružaju pomoć i tamo stiču lični uvid u vladajuće stanje i prilike. Operativni deo Vrhovnog štaba činili su načelnik Vrhovnog štaba, zamenik načelnika i pomoćnik načelnika Vrhovnog štaba, zatim Operativni odsek i Obaveštajni odsek.

To što je Vrhovni štab, iako malobrojan, ipak uspešno vršio svoju dužnost rezultat je kako neposrednog Titovog uticaja, tako primenjene decentralizacije i direktivnih oblika strategijskog rukovođenja i *doprinosa CK KPJ, koji je uspeo da najbolje komandante uzdigne na položaje — čelo jedinica neposredno potčinjenih Vrhovnom štabu.*

Po svim bitnim pitanjima odluke je donosio Tito. Vrhovni štab je samo predlagao odluke, ponekad i u više varijanti, a zatim bi redovno formulisao ono što je Tito odlučio. Pre donošenja odluka od posebnog strategijskog značaja, radi njihove provere ili eventualne dopune, Tito je obično održavao šire stručne sastanke ili savetovanja. Tako je bilo počev od Savetovanja u Stolicama 1941. godine, pa do poslednjeg sastanka sa komandantima armija i užeg dela članova Vrhovnog štaba, u Beogradu 1945. godine, u vezi konačne odluke o zamisli i planu završnih operacija Jugoslovenske armije za oslobođenje Jugoslavije.

Veliki je broj raznih dopisa koji su tokom NOR-a upućeni iz Vrhovnog štaba a koji nemaju Titov potpis. Međutim, među njima nema nijednog važnog, a da nije upućen sa znanjem Tita ili bar da o tome nije naknadno bio obavešten. Dakle, svi dopisi Vrhovnog štaba, kako oni sa Titovim potpisom tako i oni bez njegovog potpisa, bili su u duhu Titovih opštih odluka i zamisli, pa ih tako i treba tretirati. Tako treba tretirati i *Opštu direktivu za dejstva za konačno oslobođenje Jugoslavije* i *Naređenje za proboj sremskog fronta i forsiranje Drave,* od 9. aprila 1945. Tu direktivu i naređenje Tito nije mogao da potpiše, jer se on u vreme kada su bili gotovi i trebali da se šalju u jedinice nalazio u poseti Sovjetskom Savezu. Odsustvo Titovog potpisa na tim dokumentima je sasvim formalno pitanje i samo stvar slučajnosti, jer ti dokumenti u potpunosti izražavaju Titovu odluku o zamisli i planu početka ofanzive i proboja fronta u Sremu. Tito je dao unapred saglasnost da se tako uradi.[548]

Predviđajući i očenjujući da se politički i vojni ciljevi NOP-a ne mogu realizovati isključivo preko masovnih borbi, diverzija, prepada, zaseda i drugih elementarnih oblika borbenih dejstava, Tito je već početkom oružanog ustanka uočio potrebu prelaska kako na više forme vojne organizacije tako i na kvalitativno više oblike vođenja oružane borbe — borbenih dejstava, odnosno operacija.

Tito je već avgusta 1941. u članku „Zadatak Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda", u kome je izneo osnovnu koncepciju NOR-a i

[548] Rade Hamović, Uloga Vrhovnog štaba (Generalštaba) u pripremi i vođenju završnih operacija, Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije — Učesnici govore, str. 65—85.

razvoja oružanih snaga NOP-a, nagovesti mesto i značaj operacija u borbenim dejstvima partizanskih snaga, sledećim rečima:

„Radi koordiniranja borbe i uspješnog vođenja operacija, štabovi moraju biti međusobno dobro povezani,"[549]

„U slučaju povoljnih strategijskih i drugih okolnosti, radi izvođenja krupnih operacija, stvaraće se, prema potrebi, od, više partizanskih odreda krupne vojne jedinice."[550]

To se ubrzo počelo i ostvarivati. Zapravo, razvoj oružane borbe već u prvoj godini rata na svim delovima jugoslovenskog ratišta, s jedne, i potreba neposrednijeg izražavanja strategijskog težišta s druge strane, zahtevali su da se masovna, međusobno nedovoljno povezana i neusklađena borbena dejstva na određenim područjima organizacijski čvršće povezuju, objedinjavaju i usmeravaju i da se radi prenošenja strategijskog težišta, odnosno izvršenja drugih, posebno značajnih zadataka, manevarski najsposobnije jedinice grupišu i objedinjavaju u odgovarajuće operativne sastave pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba i angažuju po unapred razrađenim zamislima i planovima.

Tito je u članku „Stvaranje Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije" objavljenom u Biltenu Vrhovnog štaba novembra 1942, pored ostalog, rekao: *„Stvaranjem narodne vojske, stvoreni su preduslovi za operacije većeg stila, z.a još snažnije udarce protiv okupatora i njegovih ustaških i četničkih slugu. Ali, u isto vrijeme, rukovođenje postaje sve složenije i zahtijeva više spremnosti i ratne vještine komandanata, koji su izrasli u procesu dosadašnje borbe."*[551]

Iz ovih i brojnih Titovih iskaza proizlazi nedvosmislen zaključak da je Tito već početkom rata imao viziju mogućeg razvoja NOR-a, pa i potrebu brzog prelaska sa nižih na kvalitativno više oblike organizovanja i vođenja oružane borbe i da je u skladu sa tim tražio najcelishodnija rešenja.

Pošto je kao vrhovni komandant neposredno pripremao i realizovao više najznačajnijih operativno-strategijskih poduhvata, Tito je bio u mogućnosti da u konkretnoj praksi ne samo primenjuje već i da proverava vrednosti kako opštih strategijskih opredeljenja, tako i svakog konkretnog rešenja u domenu strategije, operatike i taktike. Njegova neposredna iskustva bila su mu bitan izvor saznanja i značajan oslonac u procesu stvaranja i izgradnje ratne veštine oružanih snaga NOP-a.

Tako, u „Naređenju o načinu izvođenja borbenih dejstava", Tito, pored ostalog, piše:

„Pripreme za operacije izvoditi temeljito i svestrano. Potrebno je prethodno ispitati sve uticajne činjenice na izvršenje postavljenog zadatka, pa tek onda, poslije detaljne procjene svih vladajućih okolnosti, uzimajući u obzir momente koji će vjerovatno nastupiti u toku izvođenja dotične operacije, pristupiti izboru najcelishodnijeg i najboljeg rješenja i najbolje odluke za konkretnu situaciju. Tek poslije ovoga pri-

[549] Josip Broz Tito, Vojna djela, knj. I (drugo, dopunjeno izdanje, Beograd 1978), str. 45.
[550] Josip Broz Tito, Vojna cijela, knj. I, str. 45.

stupiti razradi detaljnih planova, koje u vidu zapovijesti dostaviti potčinjenim jedinicama, upoznavajući sve učesnike s ulogom i zadacima, taktičkim i borbenim postupcima koje je potrebno primijeniti radi potpunog izvršenja postavljenog zadatka sa minimumom žrtve."[552]

Iz ovog Titovog stava se jasno vidi kako je trebalo pripremati i izvoditi operacije. To, istovremeno, potvrđuje i već tada (januara 1943) visok stepen teorijski uobličene dotadašnje ratne prakse iz borbenih dejstava jedinica NOVJ.

Sve od septembra 1941. do maja 1944. Tito je bio u središtu najvećih ratnih zbivanja, na popriŝtu krupnih operacija i bitaka. Najveće neprijateljske ofanzive vođene su, uglavnom, tamo gde se on sa svojim štabom nalazio, odnosno vođene su protiv grupacija NOV i POJ kojima je Tito neposredno komandovao. Od ukupno 24 napadne — ofanzive okupatorske i lcvislinške operacije, sedam ih je bilo usmereno protiv glavnih snaga NOP-a sa Vrhovnim štabom na čelu, a to znači protiv snaga pod neposrednom komandom Josipa Broza Tita, odnosno protiv strategijskog težišta oružane borbe. Ni u jednoj od ovih operacija jedinicama NOP-a nije pružena pomoć iz inostranstva, osim što su u drvarskoj operaciji saveznički avioni prevezli Vrhovni štab i političko rukovodstvo NOP-a u Bari odnosno na otok Vis, evalcuisali ranjenike i u trećoj etapi te operacije pružali vatrenu podršku jedinicama u borbama na kopnu.

Tito se 33 meseca, odnosno nepune tri godine nalazio „na terenu", na frontu, u koloni koja je nastupala ili odstupala, na položaju, često u smrtnoj opasnosti, izložen vatri neprijatelja. Te, na izgled, nepovoljne okolnosti imale su i pozitivnu stranu. Jer je Tito, nalazeći se u središtu, u vrtlogu najkrupnijih zbivanja, budući najneposrednije angažovan u njima, mogao i da najpouzdanije oceni snagu, raspoloženje i mogućnosti svojih jedinica, da uočava namere neprijatelja, da ih prati i pronikne u njih, da sledi tok i ritam operacija. Zahvaljujući tome, Tito je sa neposredne udaljenosti mogao bolje da osmatra događaje i procenjuje situaciju, da neposredno rukovodi operacijama, utičući efikasno na njihov razvoj u željenom pravcu, da donosi takve odluke koje su najčešće i bile najbolja rešenja.

*

Kada se npr. Operativna grupa divizija, za vreme bitke na Neìetvi, našla u veoma teškoj situaciji, posebno dolaze do izražaja Titov vojnički talenat, lična komandantslca hrabrost i čvrstina njegovog karaktera i neposredan uticaj na tolc borbenih dejstava. Tito tada, u uslovima najveće opasnosti i pod maksimalnim pritiskom operativne situacije, mirno donosi odluke. Odluku o prodoru na jugoistok Tito dosledno sprovodi pod veoma teškim uslovima koji su se na Neretvi dramatično zaoštrili. I pored toga, ranjenici se vode dalje bez obzira na to što su otežavali i usporavali borbena dejstva, pa čak i doveli u pitanje konačan uspeh Operativne grupe divizija.

U bici na Sutjesci, kada je pokušaj prodora prema Kosovu naišao na jalce neprijateljske snage, Tito na vreme menja odluku i usmerava proboj u pravcu Foče, a kada je i tamo neprijatelj grupisao nesavla-

dive snage, skreće proboj preko Pive, Vučeva i Sutješke prema Zelengori.

Tito je za vreme bitke na Sutjesci sve odluke donosio s ciljem da se iz niza obruča probiju ne samo operativne jedinice nego i ranjenici, radi čijeg spasa je i prihvatio bitku u okruženju. Radi spasavanja ranjenika Tito je svesno usporavao pokrete nekih divizija. I kada je izgledalo da je gotovo sve izgubljeno, kada se obruč oko grupacije Vrhovnog štaba bio opasno suzio, Tito je sugestiju jednog člana Vrhovnog štaba da izvuče 3. diviziju, koja bi ostavila deo ranjenika, odbacio s obrazloženjem da on *„to ne može narediti ni kao vrhovni komandant, ni kao generalni sekretar Partije, a ni kao čovjek."* Zahvaljujući takvom Titovom stavu, spaseno je oko 600 ranjenika i jedna divizija koja ih je nosila.

U Titovim procenama i odlučivanjima bile su uvek prisutne humanost, ljubav prema čoveku, briga o ranjenicima i narodu izloženom stradanju. To je Titovim odlukama davalo poseban, uzvišen smisao, a jedinice nadahnjivalo snagom i odlučnošću do samopožrtvovanja da te odluke časno izvrše, svesne da time ispunjavaju i dug prema svojim ranjenicima i obolelim drugovima i nezaštićenom stanovništvu.

U najtežim trenucima, kada je pretilo da se obruč oko Operativne grupe i Vrhovnog štaba konačno zatvori i stegne do njenog uništenja, Tito ne ispušta situaciju iz ruku — vlada situacijom, veoma realno ceni stanje i predviđa dalji razvoj. To ubedljivo potvrđuje sadržaj telegrama koji je uputio Moskvi 12. juna 1943, u kome se kaže:

„Mi smo još u teškom položaju. Neprijatelj ponovo pokušava da nas okruži. Na pravcu našeg nastupanja, prema srednjoj i istočnoj Bosni, neprijatelj je zauzeo i utvrdio sva uzvišenja, gdje je postavio artiljeriju, mitraljeze i manje garnizone, a s glavnim snagama pokušava nas okružiti, i stalno napada sa svih strana. Neprijatelj trpi vrlo velike gubitke, a takođe i mi, naročito od avijacije. Naročito 9. i 10. juna mi smo imali velike gubitke. Toga dana poginuo je od avijacije engleski kapetan Stjuart, a kapetan Dikin i ja lakše smo ranjeni. Ja sam ranjen u ruku od šrapnela. Englezi govore da oni nisu mogli da predstave kakvu mi tešku borbu vodimo. Oni vide da su naše jedinice danju u borbi, a noću na maršu; da ne spavaju i ne jedu; da sa.da jedu konje bez, hljeba. Naš položaj je težak, ali mi ćemo se izvući iz te situacije, mada s teškim gubicima. Neprijatelj čini maksimalne napore da bi nas uništio, ali neće uspjeti. Molimo vašu podršku u ovom najtežem iskušenju."[553]

Takvo realističko procenjivanje situacije i optimističko uverenje prenosio je Tito i na najbliže svoje saradnike i na jedinice kojima je komandovao. Jedan od najboljih Titovih komandanata general Peko Dapčević o Titu kao vrhovnom komandantu kaže:

„Tito nas je vizionarski predvodio idejama svoje strategije (političke, vojne i revolucionarne) i svojom ličnošću, neposrednim vezama i upozorenjima ispravljao katkada naše zablude, a sokolio i onda kada za uspjeh nije bilo mnogo izgleda. Istrajali smo tada, tamo i u tome kada, gdje i u čemu se može istrajati samo revolucionarnim za-

[553] Josip Broz Tito, Sabrana djela, Beograd 1977, tom 15, str. 204.

nosom koji na čelu ima takvu ličnost koja ne priznaje bezizlaznost i poraz• Činilo nam se normalnim da Tito korača iz pobjede u pobjedu, a da ga mi u tome slijedimo na putu koji je svagda i prije svih nas jasno vidio."[55]*

Uprkos prividnom uspehu neprijatelja, kome je u ofanzivnim operacijama 1941 — 1943. godine polazilo za rukom da zauzme partizansku slobodnu teritoriju i nanese veće ili manje udarce snagama NOP-a, Tito je izlazio kao stvarni pobednik, primenjujući taktiku izbegavanja sudara i odlučujućih rešenja na bojištu, podređujući sporedno glavnom. Ne upuštajući se u iscrpljujuće frontalne borbe s nadmoćnijim neprijateljem, ne braneći na svaki način slobodnu teritoriju — bila je suština Titovih odluka. Sačuvati snage bio je smisao Titovih naređenja. Povlačenje pred znatno brojnijim i tehnički bolje opremljenim neprijateljem i napuštanje — gubljenje slobodnih teritorija nije bio poraz, već samo privremeno odstupanje da bi se sačuvala živa sila i dobilo u vremenu, da bi se stvorile šire mogućnosti i prostori za prelazak u protivofanzivu radi stvaranja novih slobodnih teritorija, koje su, kako je Tito upozoravao, *„bitne pretpostavke za vojnu i političku mobilizaciju ljudstva i organizovanje narodne vlasti i masovnih političkih organizacija".*

U sistemu rukovođenja dominirala je Titova težnja da se nađu takva rešenja, takvi oblici borbe i metodi rukovođenja koji će stvoriti najpovoljnije uslove da se do najvećih razmera razviju unutrašnja snaga, sposobnost i stvaralaštvo čovelca — borca. Tito za komandovanje jedinicama u operacijama ističe načelo:

„Osnovno je pravilo za svakog starješinu da dobivene zadatke izvršava bez žrtava, odnosno sa minimumom žrtava. Ako se žrtve moraju dati, onda se svaka clata žrtva mora, s jedne strane, dobro proučiti i proračunati, a zatim u toku borbe trostruko nagraditi naitežim i najosjetljivijim gubicima naših neprijatelja. Izvršavati zadatke u potpunosti i sa najmanje žrtava — u tome se i sastoji vještina lcomandovanja i vođenja trupa u ratu."[555]

U izvođenju napadnih operacija primenjivalo se načelo da se jednovremenim dejstvom na frontu, bokovima i u pozadini zahvati više objekata, kako bi se njihovim odsecanjem i brzog^ likvidacijom sprečilo da se snage koje su ih posedale spajaju i blagovremeno organizuju odbranu na pogodnim položajima u dubini. To je, istovremeno, omogućavalo snagama NOVJ da vrše brze manevre na frontu i u dubini operacijske zone ili da prenose težište na prostor izvan prvobitno određene operacijske zone.

Odbrambene operacije nisu se izvodile metodom uzastopnog otpora po dubini odbrambene zone, odnosno uzastopnom odbranom izabranih položaja. Naprotiv, uvek se nastojalo da se ofanzivna dejstva neprijatelja slamaju dejstvima na frontu, bokovima i u pozadini, odnosno po čitavoj dubini njegovog operativnog rasporeda, primenjujući pri tom pretežno napadne i druge oblike aktivnih dejstava. Pravovremenim izvlačenjem snaga ispod udara neprijatelja manevrom po unutrašnjim pravcima, brzim pregrupisavanjem snaga, nastupnim dejstvima na dru-

[554] Peko Dapčević, Ogledi iz vojnih misli, VIZ, Beograd 1986, str. 160.

gim, neočekivanim pravcima, ostvarivana je nadmoćnost na određenim odsecima i pravcu, energičnim dejstvom razbijan je neprijatelj i stvarani uslovi za proboj iz okruženja.

Manevar po unutrašnjim pravcima bio je karakterističan za izvođenje operacija tokom najvećeg dela NOR-a. Najizrazitiji primer takvog manevra — po unutrašnjim pravcima jeste bitka na Neretvi, u kojoj se nekoliko puta menjao smer nastupanja Operativne grupe divizija. Najpre je to bio iznenadni udar po italijanskim snagama u dolini Neretve, zatim je usledio protivudar kod Gornjeg Vakufa i najzad prelaz preko Neretve kod Jablanice, a potom razbijanje četnika i prodor u Hercegovinu i Crnu Goru.

Titovo shvatanje manevra značilo je originalan odnos prema prostoru, koji je posmatran kao slobodna, poluoslobođena i neoslobođena teritorija — svaka sa odgovarajućom ulogom u oružanoj borbi u uslovima za izvođenje manevra.

Manevar kao organizovan i usklađen pokret snaga i sredstava u pripremi i izvođenju borbenih dejstava uspešno je primenjivan u sva tri nivoa ratne veštine •— na strategijskom nivou ukupnim snagama NOV i POJ na prostoru celokupnog ratišta, na operativnom nivou operativnim grupama i operativno-strategijskim grupacijama Vrhovnog štaba (marš-manevri, pohodi, prodori) i na taktičkom nivou, naročito je primenjivano ubacivanje u borbeni raspored neprijatelja.

„Iako smo raspolagali jako razvučenim snagama i dosta oskudnim sredstvima, naša udarna moć je bila znatno veća zahvaljujući u prvom redu manevru koji nam je omogućavao da u određeno vreme i na presudnom mjestu postajemo nadmoćniji i brži od neprijatelja. Manevar je omogućavao da na vrijeme izbjegnemo udar daleko jačih neprijateljskih snaga i da se ubrzo zatim, sposobni za borbu, pojavljujemo na nekom drugom pravcu i da tamo postižemo nove i sve veće i značajnije uspjehe", ističe general Peko Dapčević.[556]

Obdaren izvanrednom sposobnošću da dugoročno predviđa društvena zbivanja, Tito je u veoma delikatnoj unutrašnjoj i spoljnoj vojno-političlcoj situaciji iznalazio pravovremena i najcelishodnija rešenja i odluke.

Tito je u pravo vreme osetio neodložnu potrebu da lično rukovodi operacijama za oslobođenje Srbije i da s lica mesta utiče na njihov tok. Stoga je nastojao da se što pre nađe u centru zbivanja i što bliže najznačajnijem vojištu tada u Jugoslaviji i s tim ciljem je prebacio svoje komandno mesto sa otoka Visa u Krajovu, a kasnije u Vršac. Počev od priprema tih operacija do usmeravanja napora snaga NOVJ na glavne operativno-strategijske objekte, naročito Beograd, zatim do planiranja i organizovanja sadejstva sa trupama Crvene armije i vojske otečestvenofrontovske Bugarske, Tito je svakodnevno i neposredno rukovodio svim operativnim grupama u Srbiji u tim operacijama.

U završnim operacijama Jugoslovenske armije, iako je bio veoma zauzet državnim, političkim, društvenim, ekonomskim i drugim problemima Jugoslavije, posebno oko njenog međunarodnog položaja i priz-

[556] Peko Dapčević, Značaj manevra snaga, VIZ, Beograd 1954, str. 9.

ilanja, Tito je intenzivno pratio i bio informisan o svim važnijim vojnim pitanjima, kako na jugoslovenskom, tako i na suseclnim ratištima, nalazio je vremena da sasluša, učestvuje i daje inicijative i upute, da odlučuje po svim važnijim pitanjima operativno-strategijske prirode, pa čak i da obiđe neke jedinice u rovovima Srema.

Tito je u završnim operacijama posebnu pažnju posvetio onim jedinicama kojima je postavio zadatak da, pored oslobođenja neoslobođenih delova Jugoslavije, oslobode i one krajeve koji su se posle prvog svetskog rata nepravilno i nepravednim odlukama našli izvan granica svoje zemlje. Odmah po povratku iz Moskve, gde se nalazio od 5. do 21. aprila, Tito je razmotrio i odobrio plan riječko-tršćanske operacije, i preko načelnika Generalštaba izdavao direktive Štabu 4. armije. Tim intervencijama u najdelikatnijim i presudnim momentima omogućeno je 4. armiji da postigne blistavu pobedu. Jer Titovo sagledavanje celokupne situacije i ukazivanje na osnovne zadatke i pravce glavnog udara, u komplikovanim vojno-političkim situacijama, omogućili su Štabu 4. armije da donosi pravilne — najcelishodnije i pravovremene odluke, kojima se, uz realan rizik, štedelo kako vreme i napori tako i žrtve boraca 4. armije. Zbog toga su Titove odluke bile presudne u izvođenju riječko-tršćanske operacije.

Dakle, u najkritičnijim i najdelikatnijim situacijama Tito je lično rukovodio operacijama. Njegova izvanredna fizička kondicija dopuštala mu je najveće napore. Rukovođenje i komandovanje Tito je koncipirao po sledećem načelu:

„Komandovati znači predviđati. To znači: starješine treba da predvide i pažljivo ispitaju sve šta se može u toku projektovane operacije dogoditi i da budu spremne da brzo pariraju svaku neprijateljsku radnju. Starješine moraju biti neprekidno u toku događaja i budno pratiti na bojištu razvoj situacije, brzo misliti, brzo se odlučivati i energično sprovoditi donijete odluke u cijelo. Zato je neophodno cici se jedinice drže čvrsto u ruci u toku operacija. Ne smije se ni jednog trenutka desiti da jedinice ostanu bez komandnog uticaja svojih starješina. Ako se ovo dogodi, oncia raditi u duhu dobivenog zadatka, saobrazno vladajućoj situaciji, razvijajući maksimum korisne inicijative i aktivnosti u radu uopšte."[55]

Bitna karakteristika Titovog rukovođenja i komandovanja u operacijama jeste maksimalna fleksibilnost, tj. sposobnost da se brzo prilagođava konkretnim uslovima i potrebama, što je bilo od izuzetnog značaja.

Tito nikada zapovedničlci nije intervenisao tamo gde su potčinjeni mogli bolje da sagledaju situaciju. Rad potčinjenih je cenio objektivno dajući im mogućnost da se slobodno izjasne. Često je tražio sugestije kako od članova Vrhovnog štaba talco i od komandanata jedinica, uzimao ih u razmatranje pri donošenju odluka i stvaranju planova, tako da su one predstavljale i izraz zajedničkih težnji i napora da se postigne što bolji uspeh.

Tito je uvek vodio brigu o uzdizanju kadrova i vaspitanju vojnika i starešina i, uopšte, brigu o ljudima. Ali je isto talco zahtevao da se naređenja izvršavaju energično i tačno, bez odugovlačenja i kolebanja.

Titov autoritet bio je neprikosnoven. Postojalo je potpuno poverenje boraca, jedinica i rukovodilaca u Tita. U njemu su oni videli i osetili čvrstu i genijalnu ličnost koja ih sigurno vodi ka pobedi i uspehu. Slobodan od predubeđenja, gospodar a ne rob doktrina, Tito je za svaku situaciju nalazio odgovarajuće rešenje.

Tito je dao veliki — odlučujući doprinos koncipiranju i izvođenju operacija kako misaonom kreacijom i snagom svoga uma i intelekta, tako i snagom volje, ličnom i komandantskom hrabrošću, čvrstom odlučnošću i postojanošću u kritičnim situacijama i teškim trenutcima, što mu je, sa prethodnim znanjima i u borbi stečenim iskustvima, omogućavalo da na delotvoran način uobličava strategijske i operativne zamisli i nepokolebljivo ih realizuje u praksi. Sigurno se može tvrditi da je Titovoj ličnosti prodornost uma uvek bila u željenom odnosu sa snagom volje, da mu je hrabrost uvećavana veličinom i pravednošću ciljeva, kao što su bile na sličan način uravnotežene njegove fizičke i ukupne duhovne sposobnosti. Osećaj komandantskog dostojanstva i ličnog identiteta, spojen sa ambicijama za vlastita ostvarenja u borbi za slobodu, čuvao ga je od nedostojnog ponižavanja.

Tito je stalno analizirao iskustva stečena kroz izvođenje pojedinih operacija, kritički ih ocenjivao i svoja zapažanja i ocene, preko naređenja, uputstava i na drugi način, prenosio na potčinjene štabove i jedinice.

Titov stav prema iskustvima iz NOR-a. Tito je polazio od činjenica da se teorija i praksa razvijaju na temelju prethodnih dostignuća i njihovog kritičkog ispitivanja; da je savremena ratna veština, naročito njena teorija, uglavnom, plod uopštavanja iskustava prošlih ratova; da jc ratna veština zakonomeran rezultat stvaralačkog lcorišćenja onih teorijskih saznanja i prakse, usklađenih sa savremenim uslovima, koji su stečeni tokom mnogobrojnih ranijih ratova, pri čemu je uvek prisutna činjenica da su, uz čoveka, naoružanje i vojna tehnika činioci koji presudno utiču na razvoj teorije ratne veštine.

Stoga je, isticao je Tito, temeljito izučavanje iskustava našeg NOR-a i prošlih ratova, izučavanje istorije ratne veštine, veoma važno, kako zbog toga da bi se moglo shvatiti stanje savremene ratne veštine tako i sagledati perspektiva njenog daljeg razvoja.

Prema tome, uspešno oblikovanje i dalja razrada naše koncepcije i doktrine, ratne veštine, a posebno teorije operacije, mogućno je samo ako se t^njeljito izučava istorija ratne veštine iz našeg NOR-a i drugog svetskog rata i ratova posle njega.

O tome je Josip Broz Tito rekao:

— *„Izučavanje iskustava narodnooslobodilačkog rata jeste značajan zadatak... jer narodnooslobodilačka borba je nepresušno vrelo za naš revolucionarni razvoj, za odbrambenu politiku i praksu. Ta iskustva su od posebnog značaja za clalji razvoj i naše vojne teorije. Dosledno ostvarujući principe koncepcije opštenarodne odbrame moramo se stalno vraćati tom izvoru."*[55i]

[558] Josip Broz Tito, Vojna djela, knj. IV (drugo dopunjeno izdanje), Beograd 1978, str. 198.

•— „Mi *moramo stalno raditi na usavršavanju sistema naše opštenarodne odbrane na osnovu trajnih iskustava našeg narodnooslobodilačkog rata... ,"*[559]

— *„Mi imamo ogromna iskustva iz našeg partizanskog rata, na kojima nam mnogi zavide, kao i iz onog perioda kada je naša Armija dejstvovala frontalno. .. Ta iskustva treba da kombinujemo s najnovijim naučnim dostignućima, koja moramo slediti."*[56]"

Iskustva stečena u teoriji i praksi NOR-a treba proučavati, uopštavati i koristiti saglasno savremenim uslovima i zahtevima koji iz njih proizlaze. To nam je, kao što je već izneto, u amanet ostavio drug Tito, to je jedno od osnovnih opredeljenja naše vojne nauke.

Iskustva NOR-a pokazuju da je čovelc odlučujući faktor pobede. Stoga se upravo čovelcu i u miru mora pridavati izuzetan značaj. Jer, ističe drug Tito, *„moralna snaga je iznad svih drugih, duh boraca je jači od svih oružja".*

Temeljito izučavanje iskustava iz borbenih dejstava veoma je značajno za komandni kadar, jer se time, pored ostalog, stiče smisao za kombinacije, razvija sposobnost predviđanja. To su dobro shvatile velike vojskovođe svih vremena, a drug Tito više od svih. Njihovi uspesi i slava nisu bili rezultat samo genijalnosti ili slučaja, već su u znatnoj meri zavisili od neprekidnog rada na izučavanju borbenog iskustva iz prošlih ratova i umešnog, stvaralačkog primenjivanja stečenih znanja u konkretnoj stvarnosti.

Prema tome, svako lco želi da bude dobar komandant mora neprekidno i temeljito da izučava istoriju ratne veštine, naročito istoriju našeg NOR-a i drugog svetskog rata, kao i ratova posle njega. Samo takvim radom učesnici rata mogu da dopune svoje lično borbeno iskustvo, a oni koji ga nemaju — da usvoje iskustvo svojih prethodnika.

Oružana borba je bila, u stvari, stalno preplitanje mnoštva samostalnih (pojedinačnih) raznovrsnih akcija i borbi u ustanku, kao strategijskom činu prvorazrednog značaja, zatim borbi, bojeva i operacija operativnog i strategijskog značaja u toku celog NOR-a. Borbe taktičkih razmera, počev od diverzija, prepada i zaseda do operacija za oslobođenje gradova i pojedinih krajeva bile su uvele «elementi jedinstvene strategije oružane borbe, a ona je kao cclinà u pojedinim periodima i u ćelom NOR-u izražavala integral svih oblika borbenih dejstava.

Iako često nisu bila u prostornoj, a ponekad ni u vremenskoj vezi, borbena dejstva snaga NOV i POJ odvijala su se organizovano i planski, ali ne po shemi klasičnih strategijskih operacija, Jer, vrhovno rukovodstvo NOP-a nije želelo, a objektivno nije ni bilo u stanju da propisuje sve borbene postupke i određuje konkretna rešenja za, talco reći, beskonačan broj različitih operativnih vojnih i političkih situacija na jugoslovenskom ratištu. Ono se služilo načelom poveienja u politička i vojna rukovodstva, u štabove i jedinice, ono je imalo veliko TKJverenje u ljude i držalo se stava da su oni, rukovodeći sa opštim ciljevima i idejama političke i vojne strategije NOP-a, u stanju da pronalaze prava — najbolja rešenja u praksi oružane borbe.

559 Josip Broz Tito, Vojna djela, knj. IV, str. 199.

U takvim uslovima elemenat organizovane svesti imao je ogromnu, gotovo presudnu ulogu. O tome Tito kaže:

„Zaboravlja se, pa čak potcenjuje onaj najvažniji faktor koji je ne samo omogućio ustanak, već mu je osigurao i uspeh, a to je: organizovanost ustanka i pravilno rukovođenje njime, što je zasluga Komunističke partije Jugoslavije, njezinih kadrova, koji su u najtežim danima historije naših naroda ostelli do samoodricanja vjerni svome narodu i prvi u borbi, sa oružjem u ruci dali herojske primjere te vjernosti".[561]

Neophodno je uočiti da su oblici organizacije oružanih snaga neprekidno usavršavani i njihova vrednost proveravana u praksi oružane borbe, i u određenim periodima razvoja NOR-a stvaram novi, efikasniji, zadržavajući uvek one koji su u praksi dokazivali svoju vrednost (NOP odredi, brigade, divizije). Istovremeno, u najtešnjoj vezi s tim procesom od početka oružanog ustanka do završnih operacija, neprekidno su evoluirali oblici oružane borbe i vidovi i oblici borbenih dejstava. Oba ova procesa bila su neprekidno uzajamno zavisna i uzlazna.

Dakle, vojna doktrina i ratna veština, nastale u toku NOR-a, u stvari su doktrina i ratna veština u neprekidnom razvoju. Ova njihova osobina je izraz stalnog traženja i iznalaženja pravih rešenja za pobedu nad okupatorslco-kvislinškim snagama, koje su bile tehnički i po broju naoružanih ljudi nadmoćnije od jedinica NOV i POJ sve do završnih operacija za konačno oslobođenje Jugoslavije.

Tito ukazuje da je iskustvo pokazalo da je bilo mogućno ostvariti strategijske i operativne planove Vrhovnog štaba, naročito u najtežim i odlučujućim trenucima, zahvaljujući prvenstveno visokoj moralnoj i političkoj svesti jedinica NOVJ. Ta iskustva u pogledu uloge ljudskog, moralno-političkog faktora od vitalnog su značaja i u jačanju moralne snage naših današnjih oružanih snaga.

Dakle, za shvatanje koncepcije opštenarodne odbrane, za oblikovanje teorije ratne veštine, veoma su značajna saznanja do kojih se dolazi pri izučavanju bogatih iskustava iz oružane borbe — borbenih dejstava iz NOR-a. Jer, u našim uslovima, ma koliko važili opšteprihvatnati principi i zakonitosti oružane borbe, ona bi se vodila na jedan nov način i kroz nove oblike koji bi, u stvari, predstavljali dalji progres teorije i prakse i razvoja vojne misli uopšte. Bila bi to u mnogo čemu na moderan način primenjena slika našeg NOR-a.

Međutim, Tito upozorava da se iskustva iz oružane borbe NOR-a ne smeju, izučavati i shvatiti kao gotovi recepti i rešenja, već, pre svega, kao put i rnetod konkretnog rešavanja problema oružane borbe u skladu sa konkretnim uslovima. Po Titu, ratnu veštinu NOR-a moramo shvatiti kao najadekvatniji, stvaralački i pravilan subjektivni izraz objektivnog stanja stvari u odnosu snaga.

Jer, *„Zbivanja u toku oslobodilačkog rata i rezultati tih zbivanja toliko su komplikovani i bogati po svojoj sadržini, po izvjesnoj originalnosti — da je potrebna duboka analiza i naučna obrada da bi se mogli pravilno i svestrano osvijetliti",* rekao je Josip Broz Tito.[562]

[561] Josip Broz Tito, Stvaranje i razvoj Jugoslovenske armije, Beograd 1949, str. 36.

ITALIJANSKA NAPADNA OPERACIJA U CRNOJ GORI
(18. VII – 15. VIII 1941)

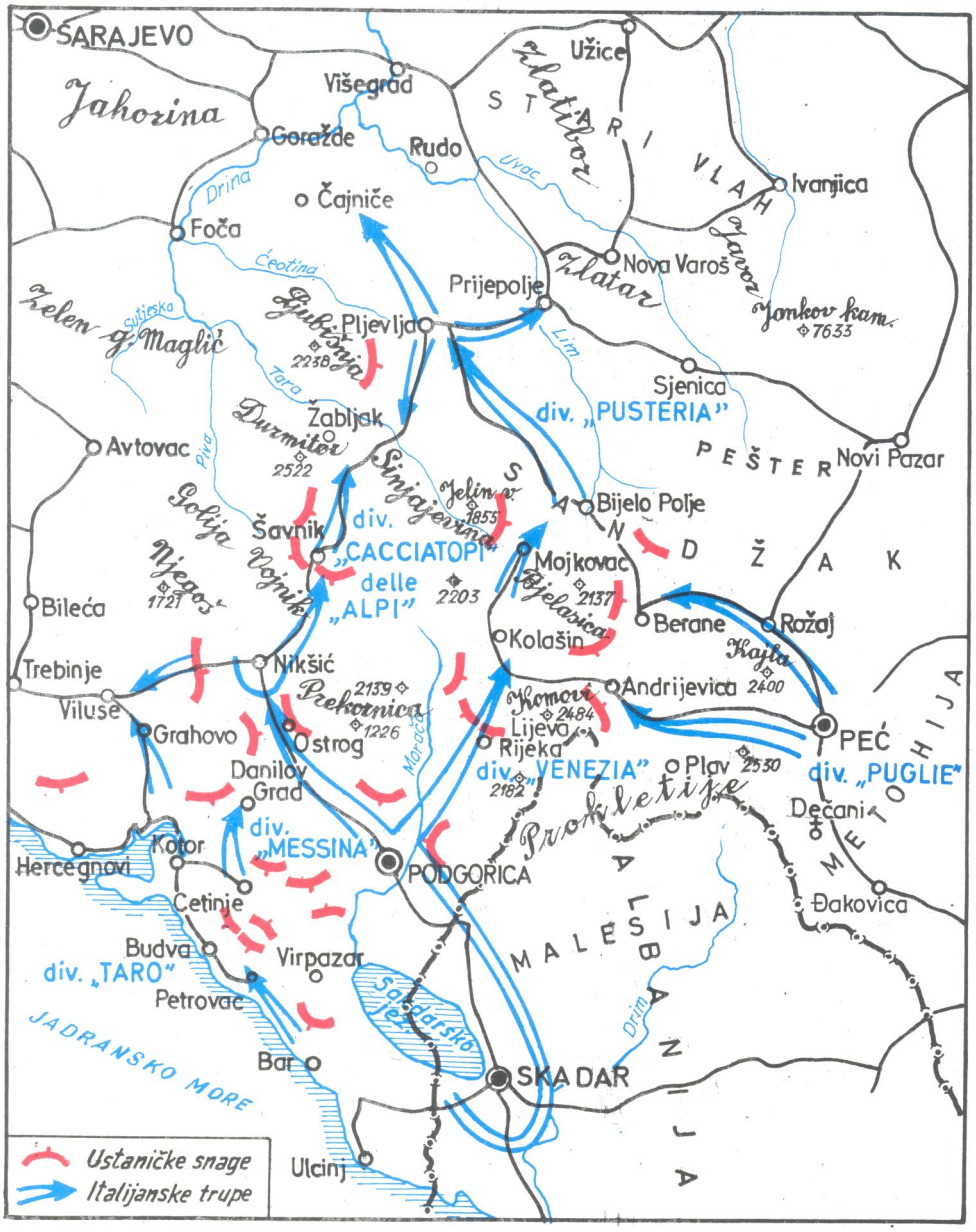

Shema 1

NEMAČKA NAPADNA OPERACIJA U ZAPADNOJ SRBIJI I ŠUMADIJI (PRVA ETAPA: 28. IX – 24. XI 1941.)

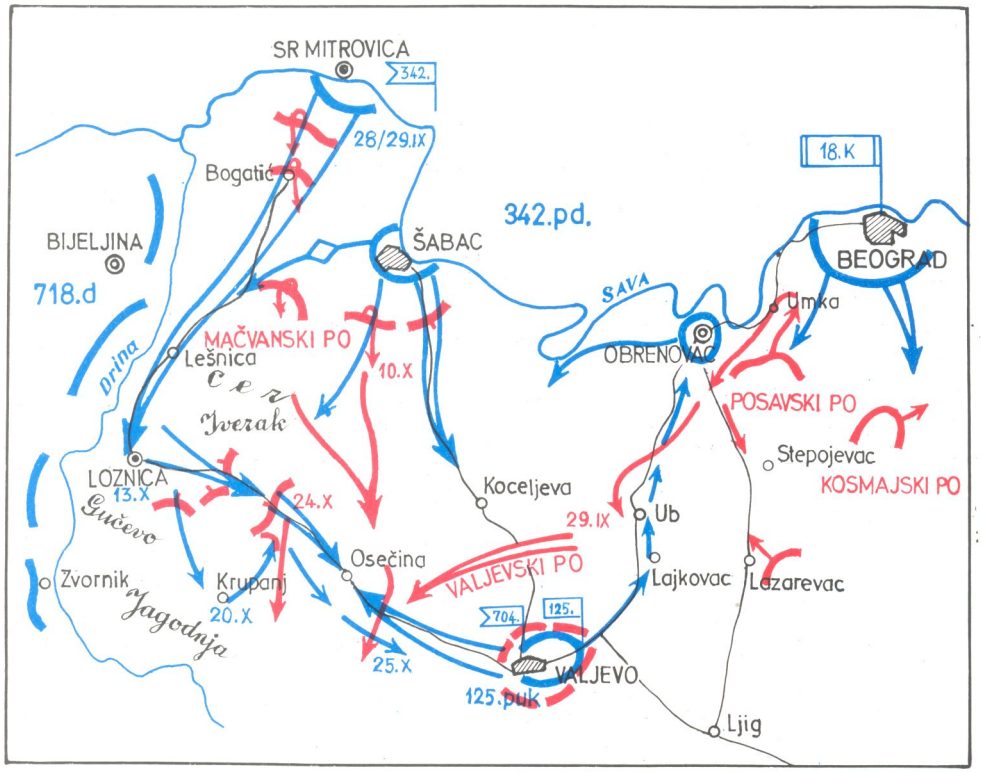

Shema 2

NEMAČKA NAPADNA OPERACIJA U ZAPADNOJ SRBIJI I ŠUMADIJI (DRUGA ETAPA: 25 XI – 10. XII 1941)

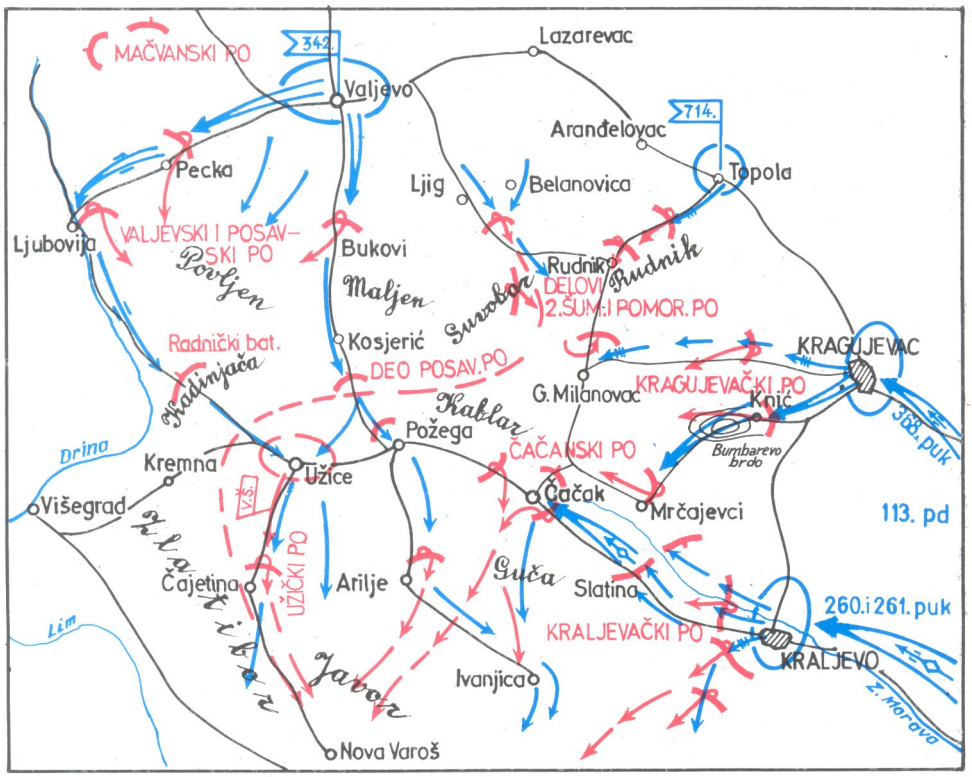

Shema 3

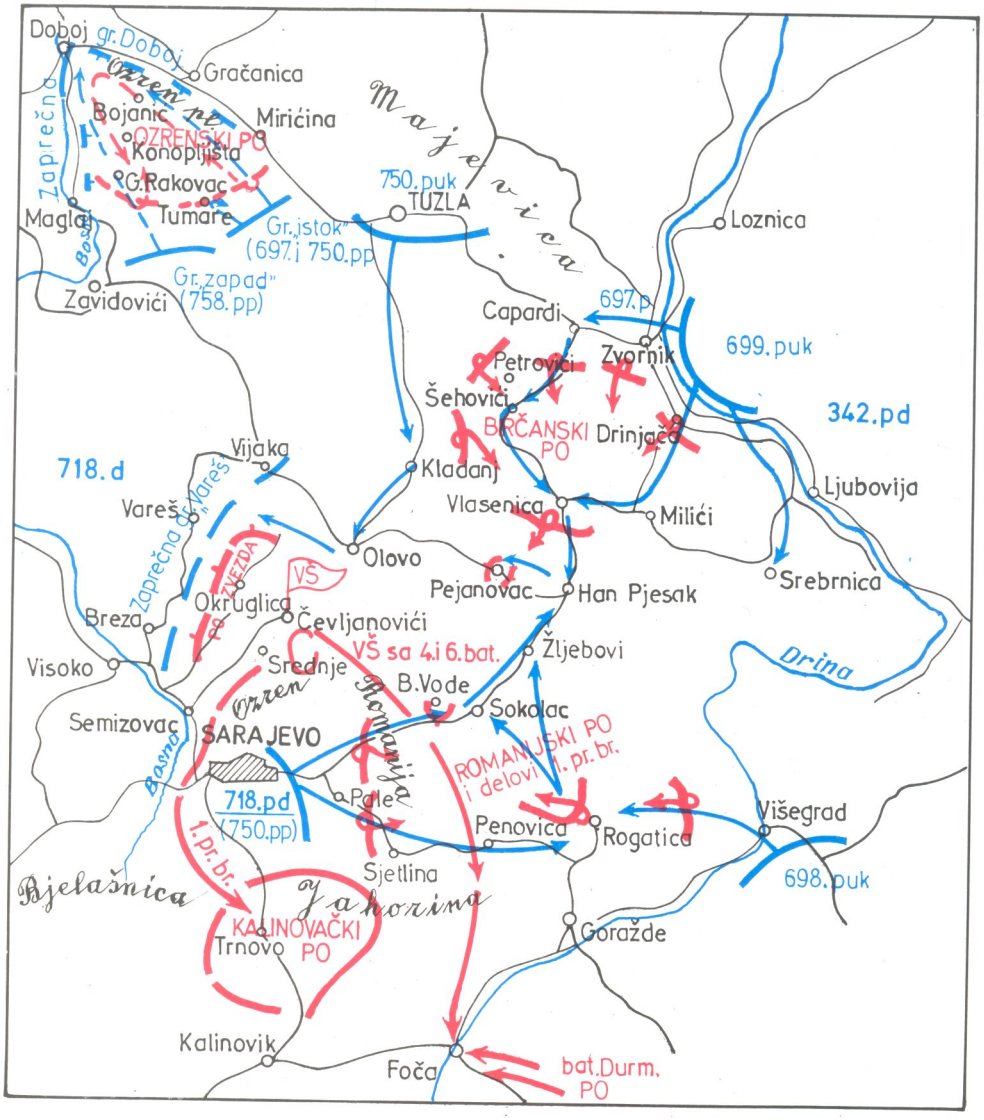
Doboj
gr. Doboj
Gračanica
Ozren nt.
Bojanić
Miričina
OZRENSKI PO
Konopljišta
G. Rakovac
Tumare
Zapretno
Bosna
Maglaj
Gr. istok" (697. i 750. pp)
Gr. zapad" (758. pp)
Zavidovići
Majevica
750. puk
TUZLA
Loznica
Capardi
697. p
699. puk
Petrovići
Zvornik
Šehovići
342. pd
BRČANSKI PO
Drinjača
718. d
Vijaka
Kladanj
Ljubovija
Vareš
Vlasenica
Milići
Zapretna d. „Vareš"
Olovo
VS
ZVIJEZDA
Pejanovac
Han Pjesak
Srebrnica
Okruglica
Breza
Čevljanovići
VŠ sa 4. i 6. bat.
Žljebovi
Drina
Visoko
Srednje
B. Vode
Ozren
Romanija
Sokolac
Semizovac
SARAJEVO
Bosna
ROMANIJSKI PO i delovi 1. pr. br.
718. pd (750. pp)
Pale
Penovica
Rogatica
Višegrad
1. Pr. br.
Sjetlina
Bjelašnica
Jahorina
698. puk
KALINOVAČKI PO
Trnovo
Goražde
Kalinovik
Foča
bat. Durm. PO

Shema 4

NAPADNA OPERACIJA BUGARSKIH I KVISLINŠKIH SNAGA U JUŽNOJ SRBIJI
(15. II – 15. III 1942)

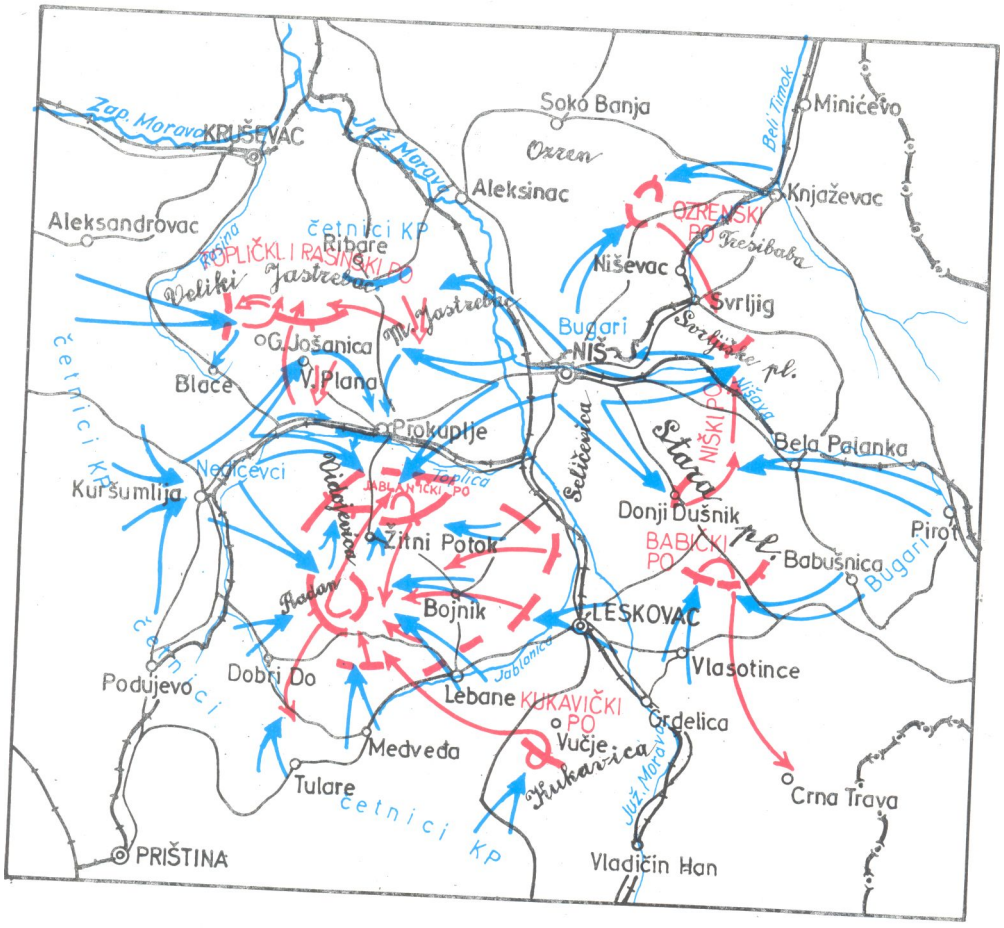

Shema 5

ODBRAMBENA DEJSTVA GRUPE BRIGADA I PARTIZANSKIH ODREDA
(16. IV – 10. VI 1942)

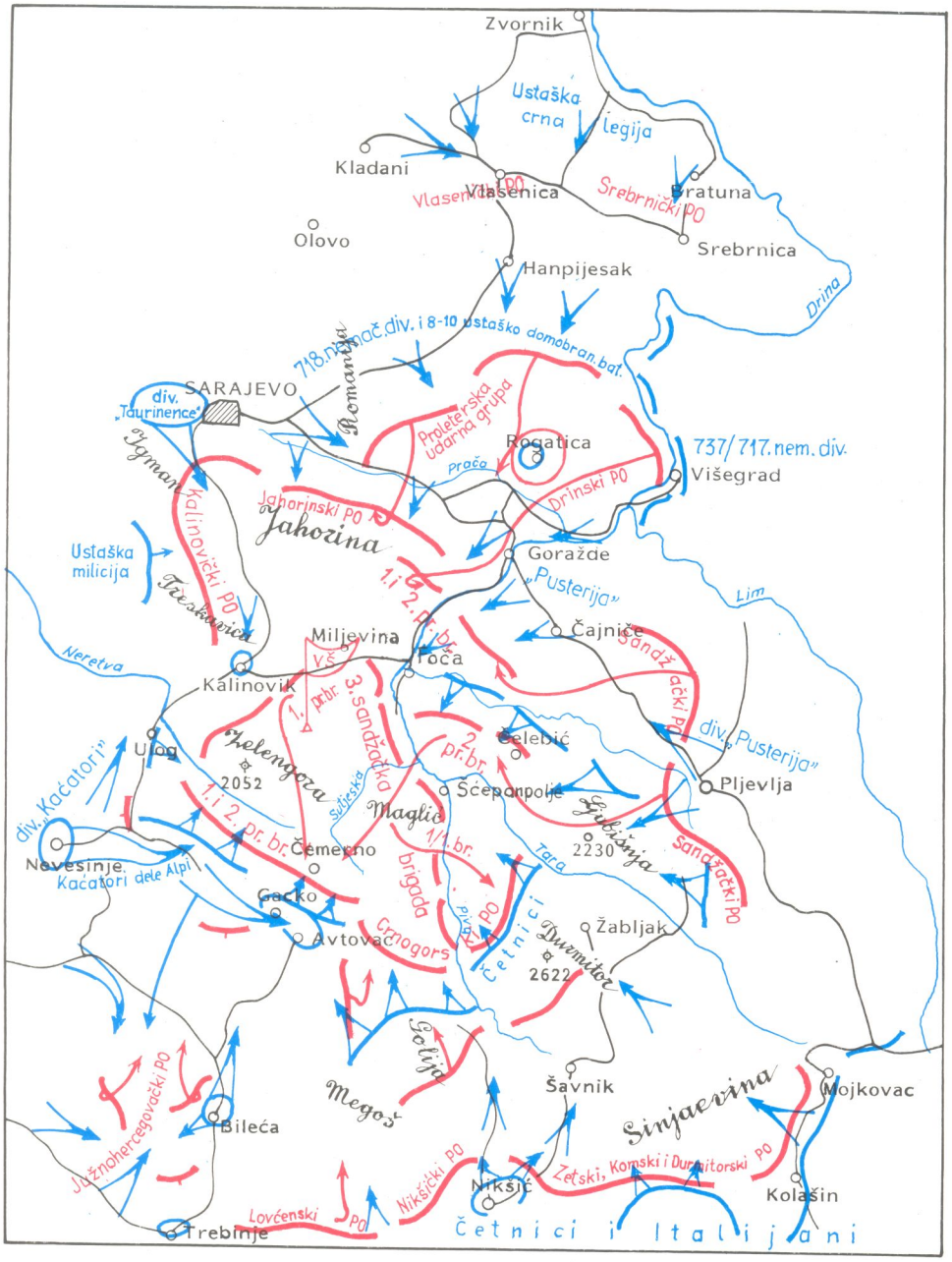

Shema 6

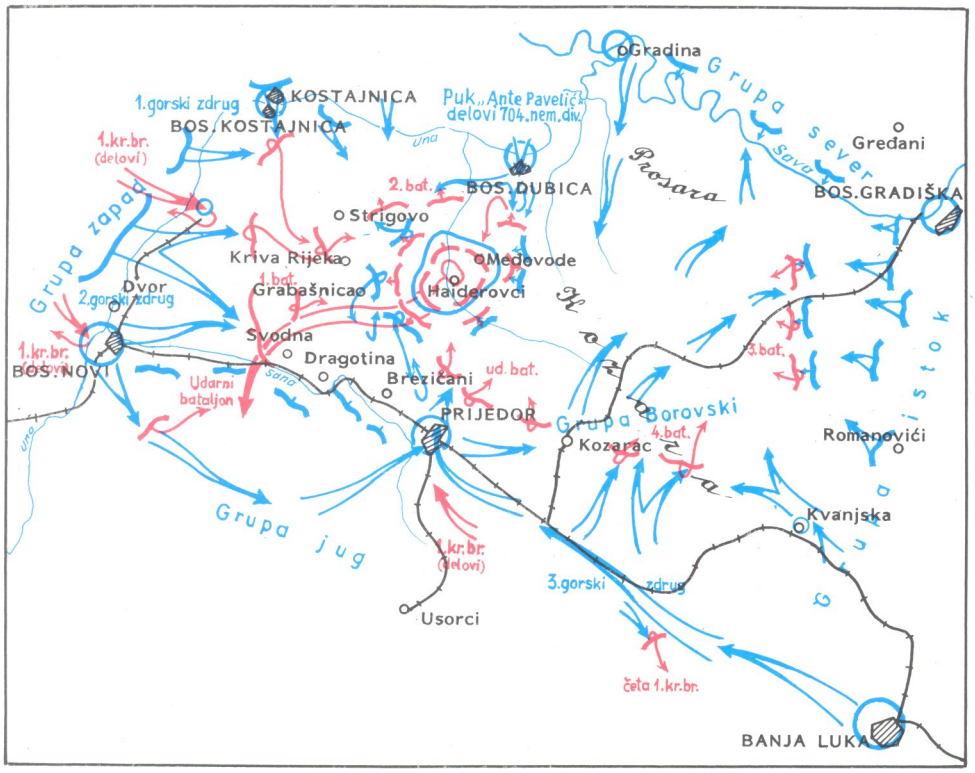
Gradina
Grupa sever
Gredani
KOSTAJNICA
1.gorski zdrug
BOS. KOSTAJNICA
Puk „Ante Pavelić"
delovi 704.nem.div.
1.kr.br.
(delovi)
Una
Sava
Prosara
2.bat.
BOS. DUBICA
BOS.GRADIŠKA
Grupa zapad
Strigovo
Kriva Rijeka
Medovode
Dvor
2.gorski zdrug
1.bat.
Grabašnica
Haiderovci
Sana
Svodna
Dragotina
1.kr.br.
(delovi)
BOS. NOVI
Udarni
bataljon
Brezičani
ud. bat.
PRIJEDOR
Grupa
Borovski
4.bat.
Kozarac
3.bat.
Romanovići
Grupa istok
Kvanjska
Grupa jug
1.kr.br.
(delovi)
3.gorski
zdrug
Usorci
četa 1.kr.br.
BANJA LUKA

Shema 7

POHOD GRUPE PROLETERSKIH BRIGADA U BOSANSKU KRAJINU
(24. VI – 25. IX 1942)

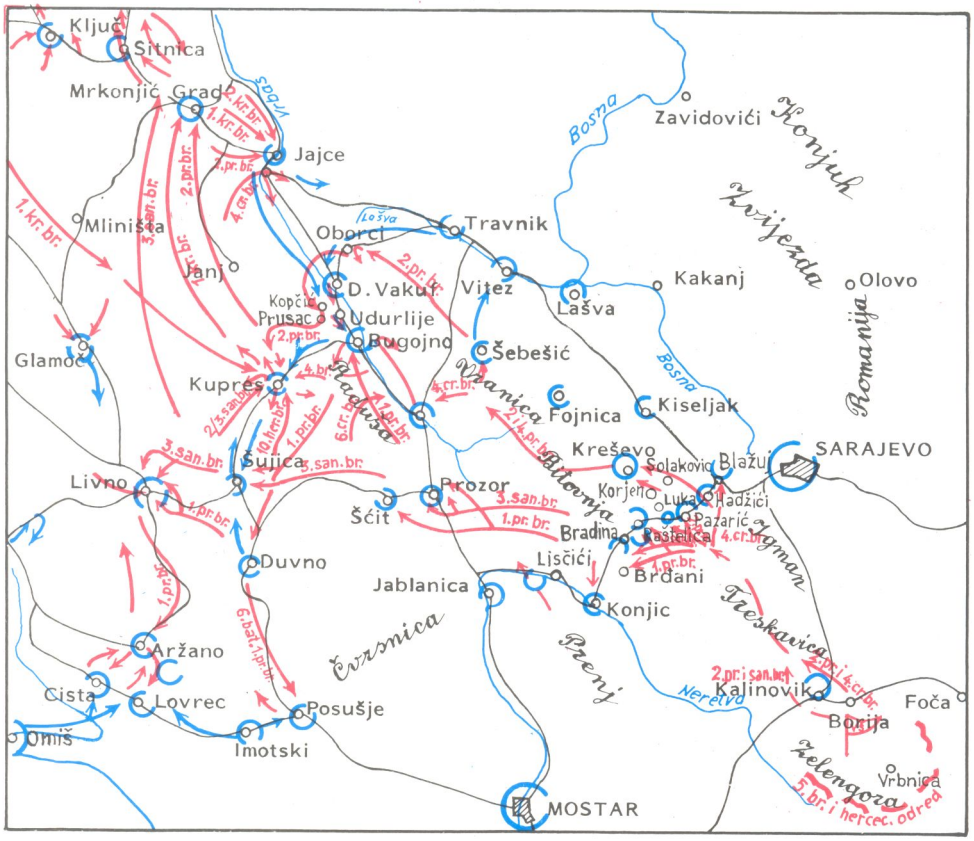

Shema 8

POHOD GRUPE PROLETERSKIH BRIGADA NOP I DVJ U BOSANSKU KRAJINU – NAPAD NA KOMUNIKACIJU SARAJEVO – KONJIC (3/4. VII 1942)

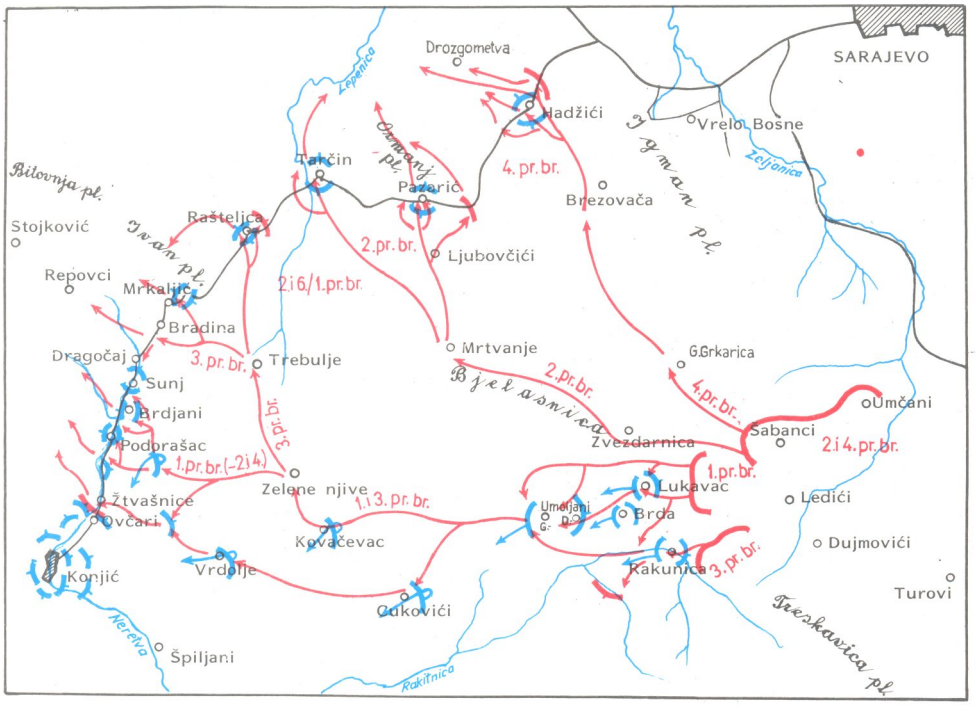

Shema 9

ITALIJANSKA (ROŠKA) OFANZIVA U SLOVENIJI 1942. GODINE
(16. JULA – 4. NOVEMBRA)

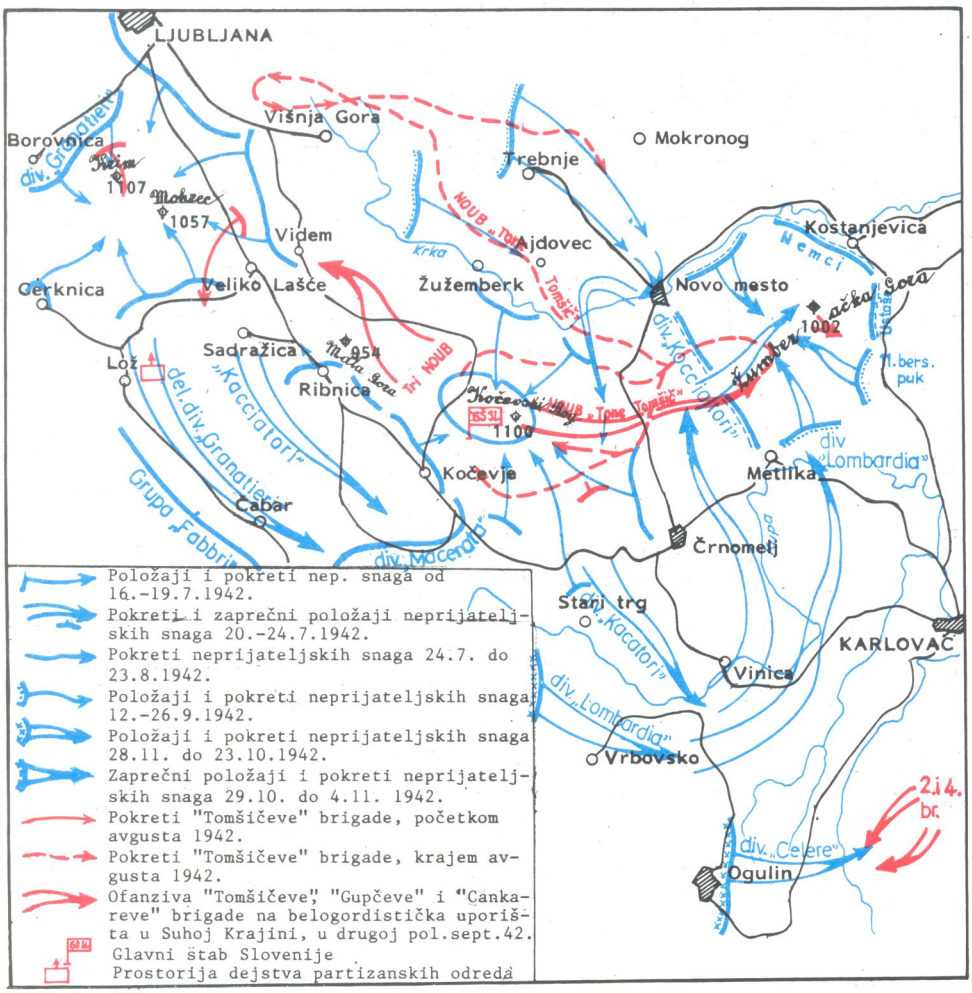

Shema 10

BIHAĆKA OPERACIJA (TOK DEJSTAVA 2 – 4. XI 1942)

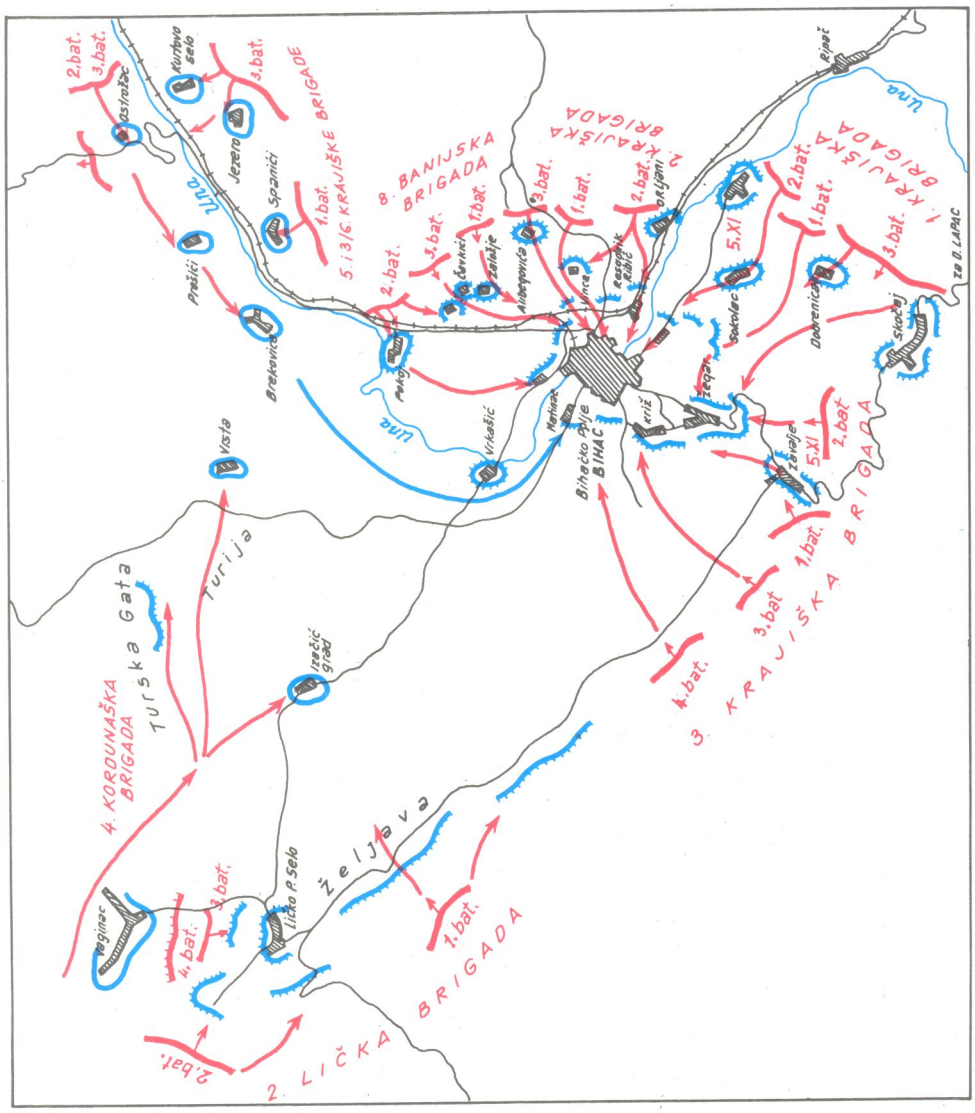

Shema 11

BIHAĆKA OPERACIJA – PRODOR JEDINICA NOVJ PREMA KARLOVCU I SANSKOM MOSTU (6 – 20. XI 1942)

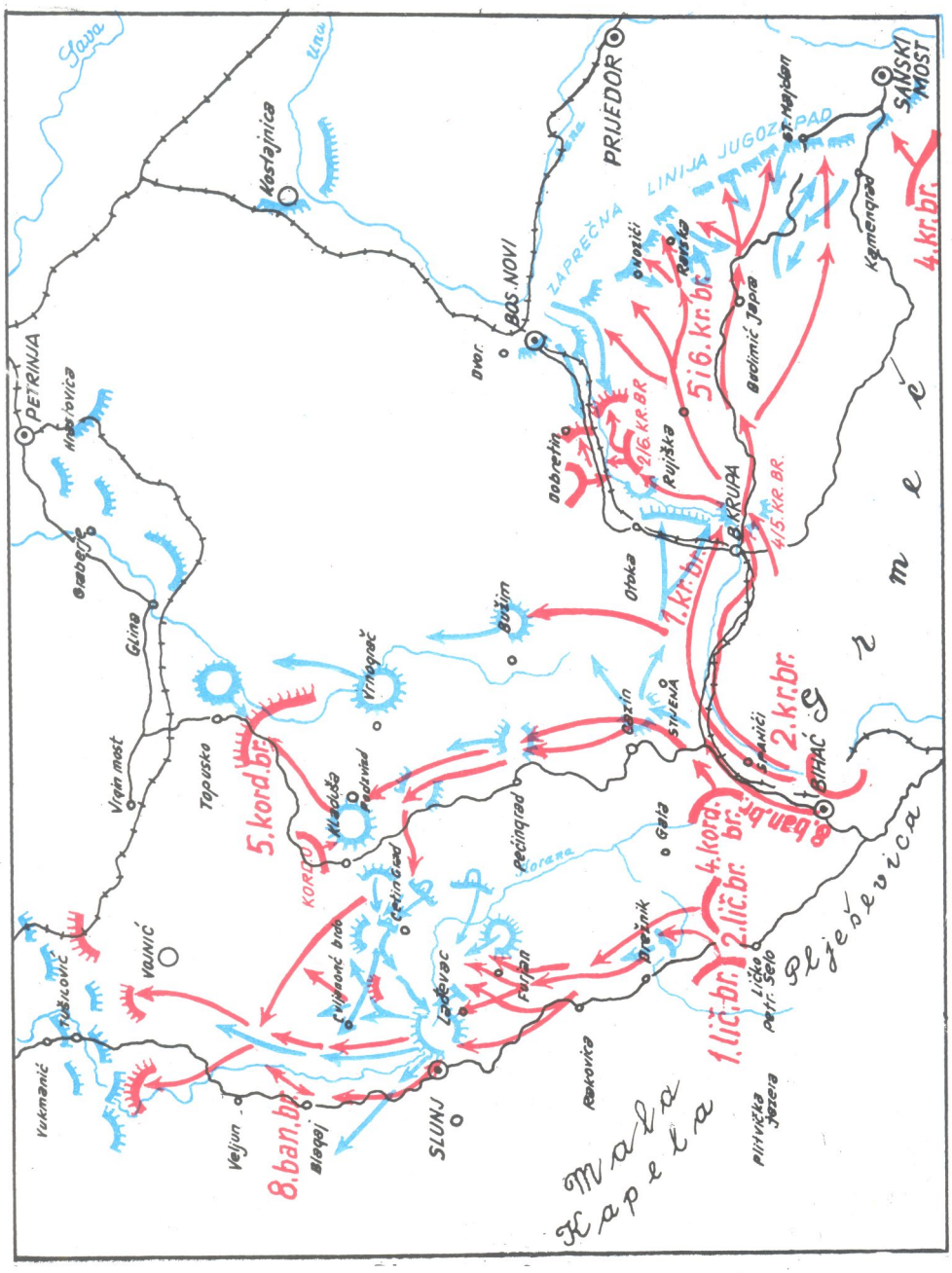

Shema 12

PRODOR 1. I 3. DIVIZIJE NOVJ U SREDNJU BOSNU
(18. XI 1942 – 15. I 1943)

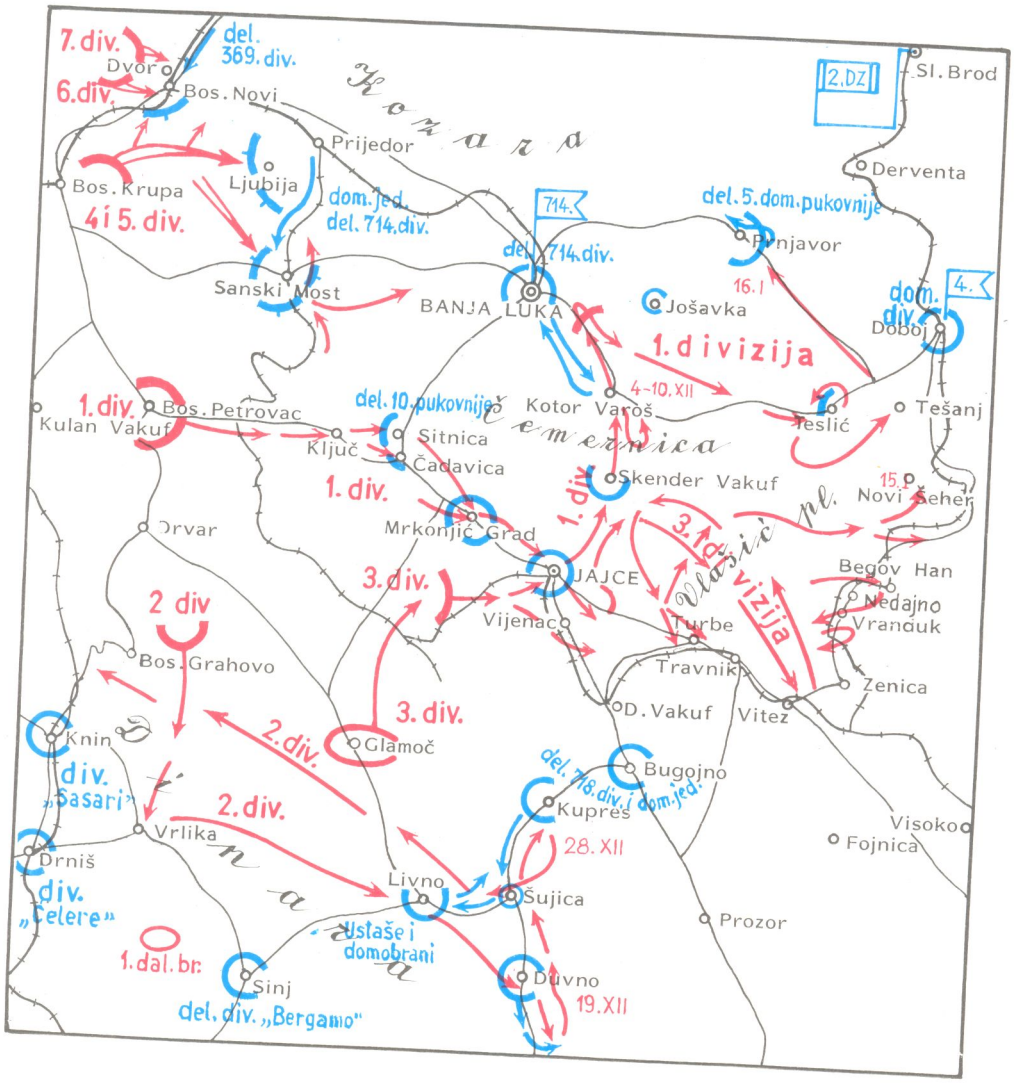

Shema 13

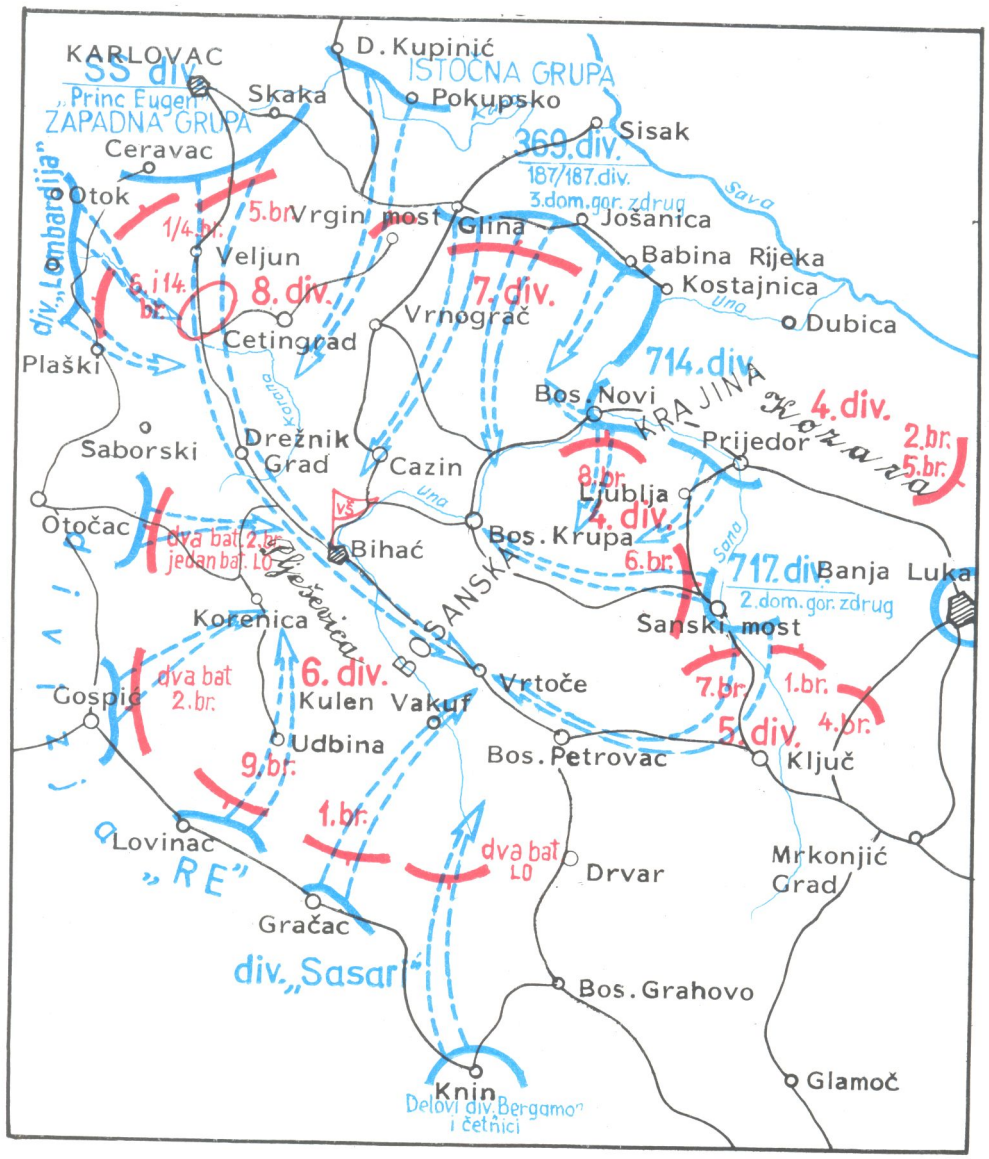
KARLOVAC
SS div. „Princ Eugen"
ZAPADNA GRUPA
D. Kupinić
ISTOČNA GRUPA
Skaka
Pokupsko
Sisak
Ceravac
369. div.
187/187. div.
3. dom. gor. zdrug
Otok
5. br.
Vrgin most
Glina
Jošanica
Sava
1/4. br.
Veljun
Babina Rijeka
div. „Lombardija"
6. i 14. br.
8. div.
7. div.
Kostajnica
Vrnograč
Una
Dubica
Cetingrad
Plaški
714. div.
Bos. Novi
KRAJINA
4. div.
2. br.
5. br.
Prijedor
Saborski
Drežnik Grad
Cazin
8. br.
Ljubija
4. div.
Otočac
Bihać
Bos. Krupa
6. br.
717. div.
Banja Luka
2. dom. gor. zdrug
Korenica
Sanski most
Gospić
6. div.
Kulen Vakuf
Vrtoče
7. br.
1. br.
4. br.
5. div.
Udbina
Bos. Petrovac
Ključ
9. br.
1. br.
Lovinac
„RE"
Mrkonjić Grad
Gračac
Drvar
div. „Sasari"
Bos. Grahovo
Knin
Glamoč
Delovi div. Bergamo i četnici

Shema 14

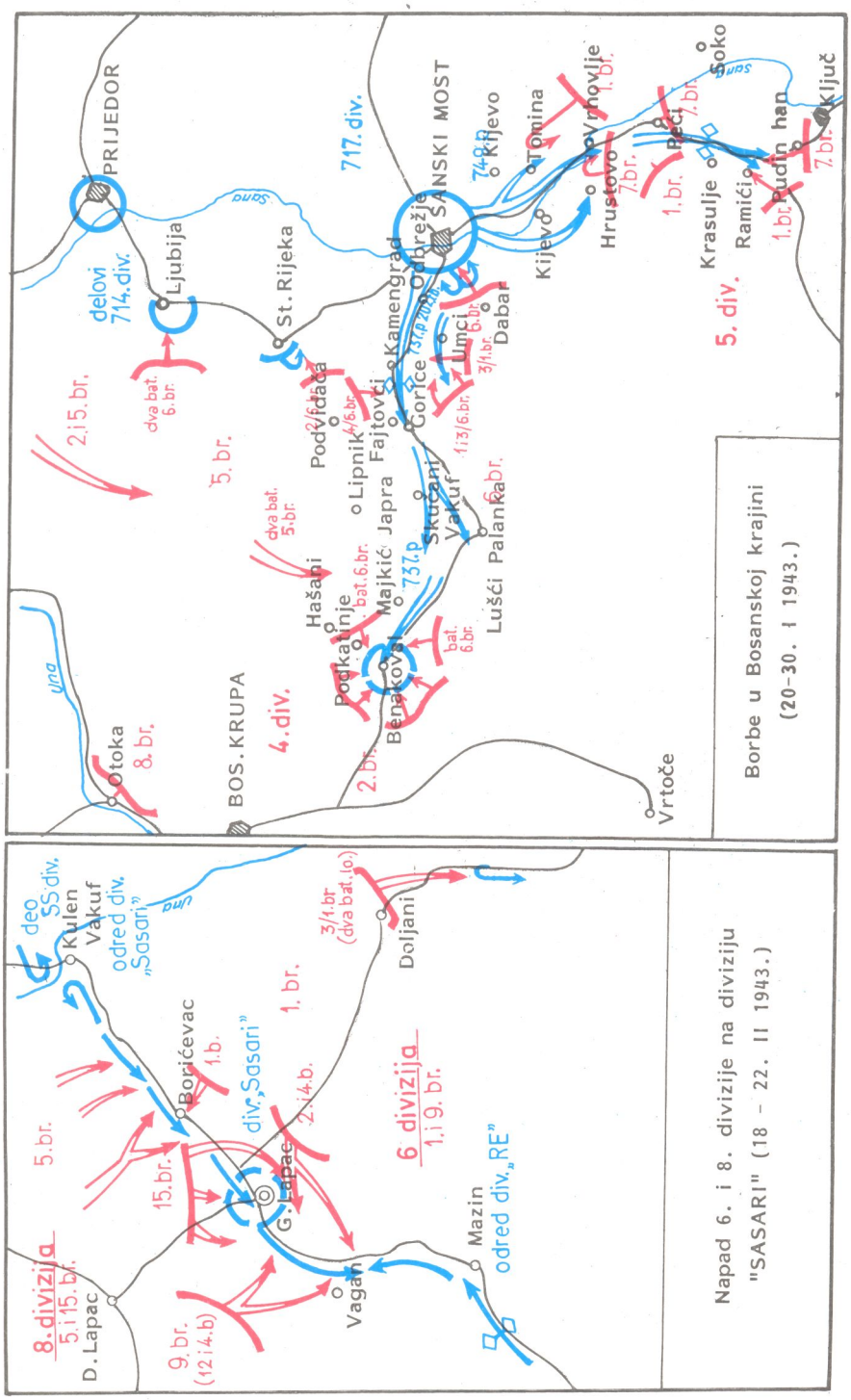
PRIJEDOR
delovi 714.div.
Ljubija
St. Rijeka
717. div.
SANSKI MOST
Kijevo
Tomina
Hrustovo
Krasulje
Ramići
Ključ
Sana
2.i 5. br.
dva bat. 6.br.
5. br.
Podvidača
Lipnik
Fajtovci
Kamengrad
Oraščić
Lunci
Dabar
5. div.
Hašani
Majkić Japra
Skucani
Vakuf
Lušći Palanka
6.br.
Una
Otoka
8. br.
BOS. KRUPA
4. div.
Podkalinje
Benakovac
2. br.
Vrtoče
Borbe u Bosanskoj krajini
(20-30. I 1943.)
deo 55 div.
Kulen Vakuf
odred div. „Sasari"
Doljani
3/1. br (dva bat. Jo.)
Boričevac
1. br.
div. „Sasari"
5. br.
15. br.
G. Lapac
2. i 4. b.
6 divizija
1. i 9. br.
8. divizija
5. i 15. br.
D. Lapac
9. br. (12 i 4. b.)
Vagan
Mazin
odred div. „RE"
Napad 6. i 8. divizije na diviziju
"SASARI" (18 - 22. II 1943.)

Shema 15

OPERACIJA »WEISS-I« - ZAVRŠNE BORBE U BOSANSKOJ KRAJINI (31. I -15. II 1943)

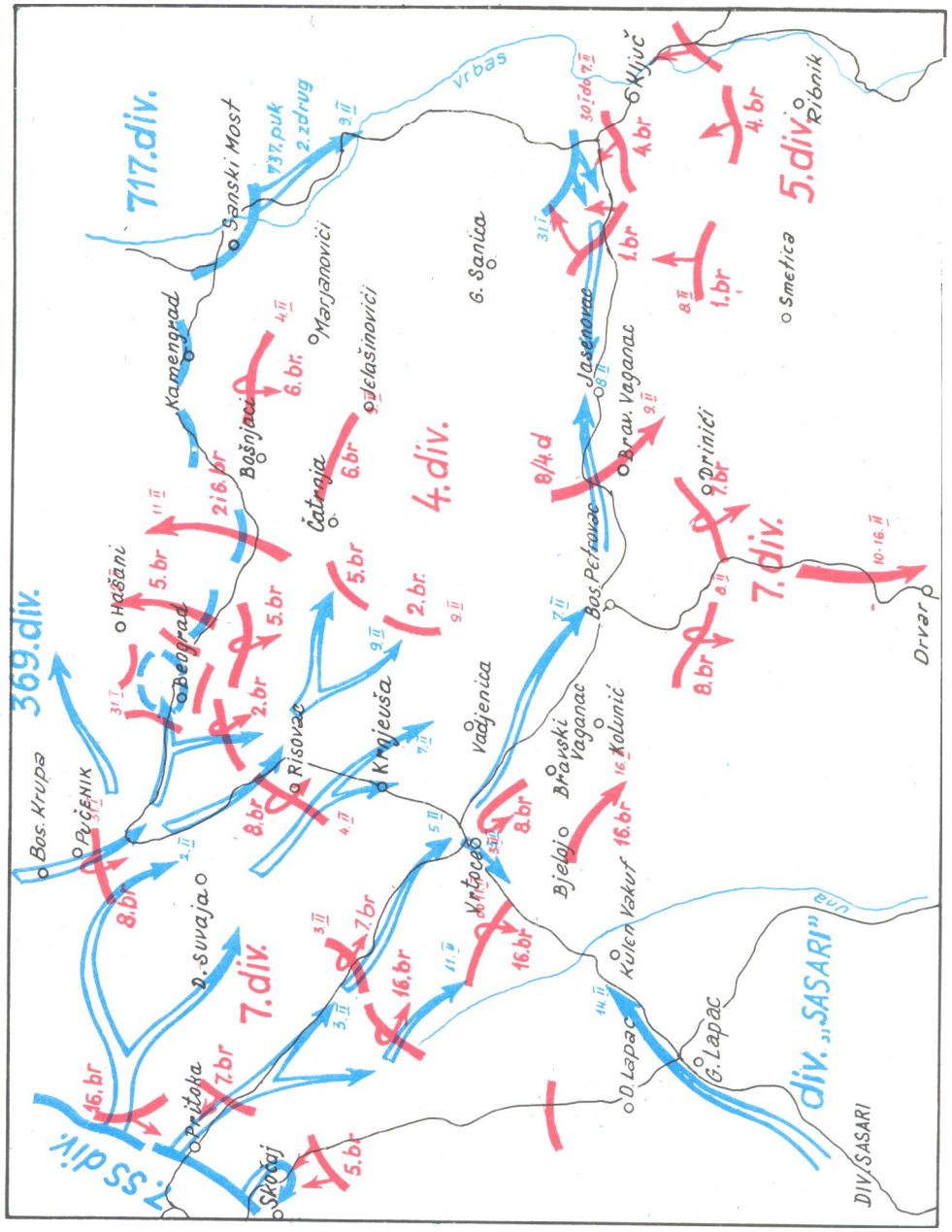

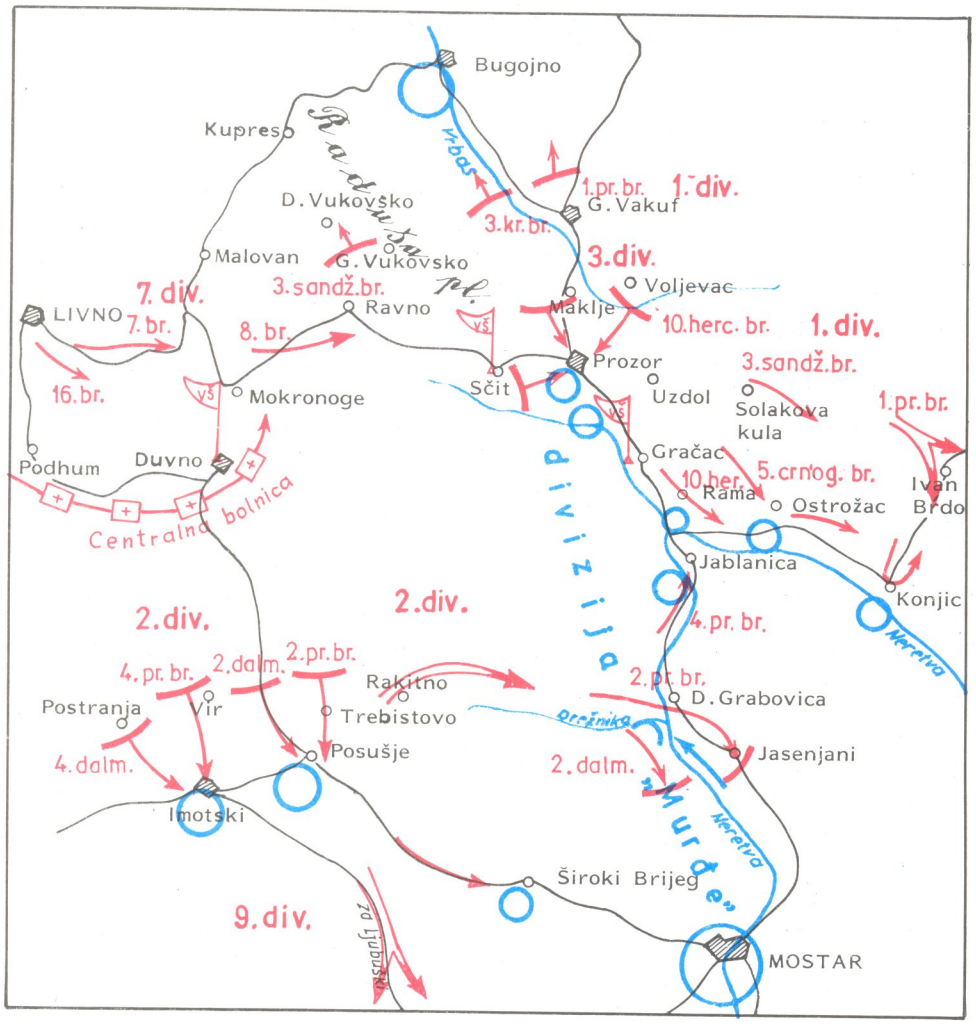
Bugojno
Kupres
Radusa pl.
Vrbas
1.pr.br.
1.div.
G.Vakuf
D.Vukovsko
3.kr.br.
Malovan
G.Vukovsko
3.div.
Voljevac
7. div.
3.sandž.br.
Ravno
Maklje
LIVNO
7. br.
8. br.
10.herc. br.
1. div.
Prozor
3.sandž.br.
16.br.
Sčit
Uzdol
Solakova kula
1.pr.br.
Mokronoge
Gračac
Podhum
Duvno
10.her.
5.crn.og. br.
Rama
Ostrožac
Ivan Brdo
Centralna bolnica
divizija
Jablanica
2.div.
2.div.
Konjic
4.pr. br.
4.pr. br.
2.dalm.
2.pr.br.
Rakitno
2.pr. br.
D.Grabovica
Postranja
Vir
Trebistovo
Neretva
Jasenjani
4.dalm.
Posušje
2.dalm.
"Murde"
Imotski
Široki Brijeg
9.div.
MOSTAR

BITKA NA NERETVI – NASTUPANJE NEPRIJATELJSKIH SNAGA PREMA OGD U DOLINI NERETVE (21 – 26. II 1943)

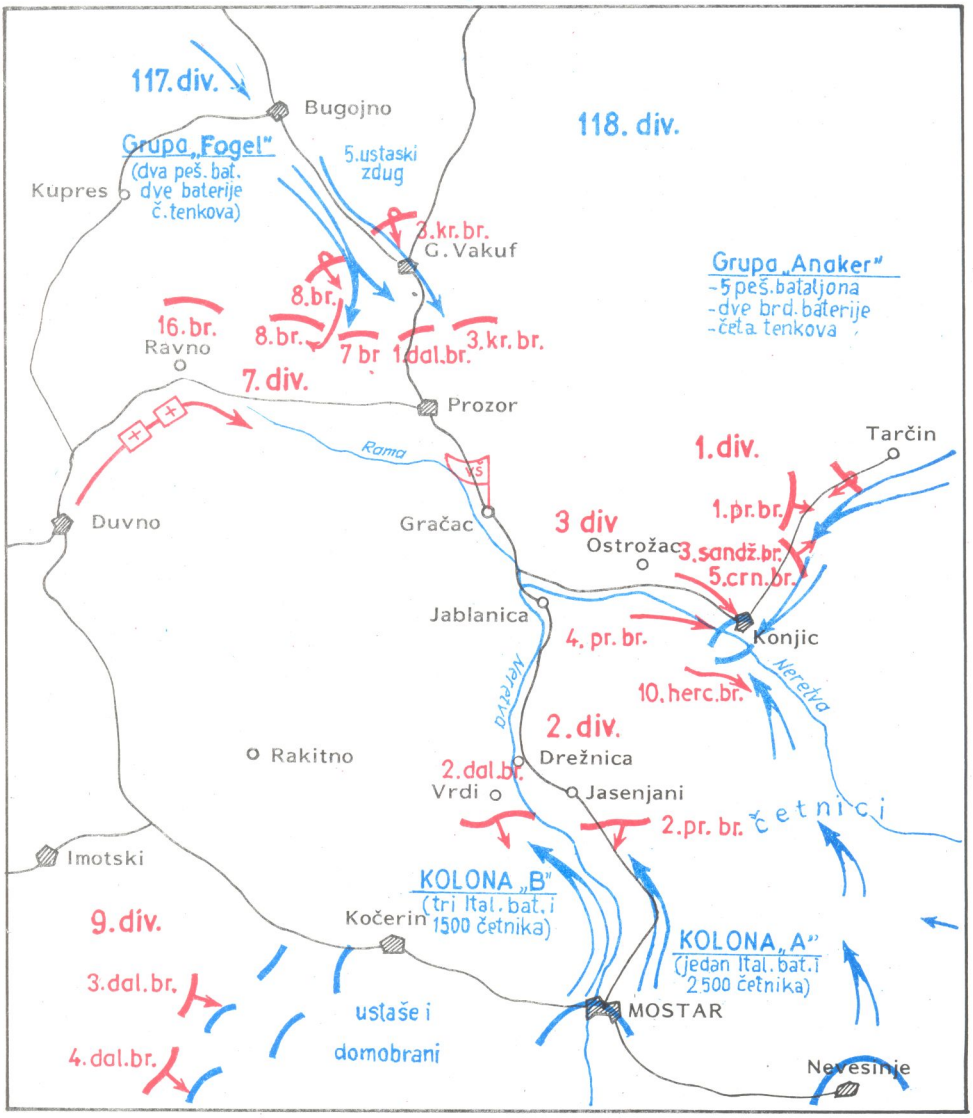

Shema 18

BITKA NA NERETVI – PROTIVUDAR KOD GORNJEG VAKUFA
(3 – 5. III 1943)

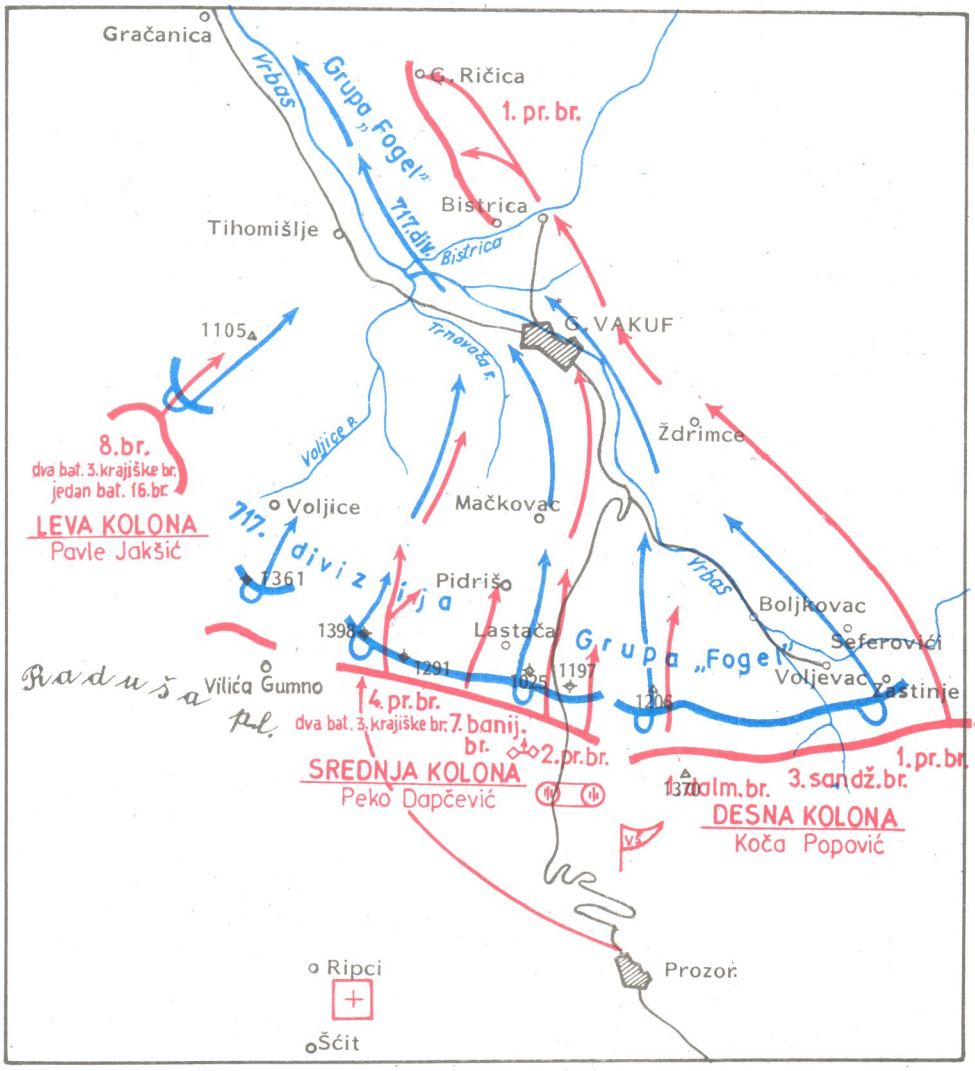

Shema 19

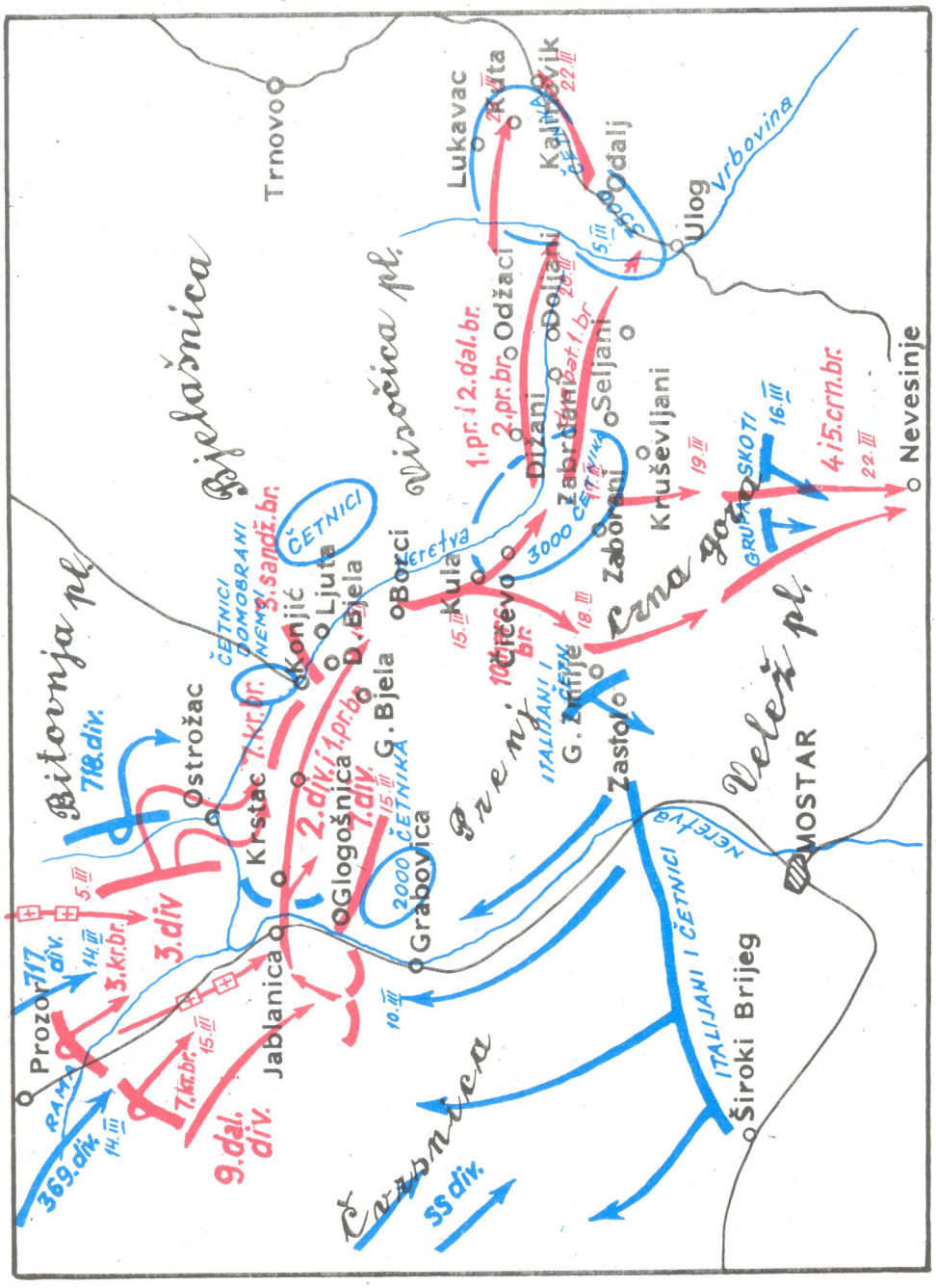
Trnovo
Lukavac
Kalinovik
Ulog
Vrbovina
Bjelašnica
Visočica pl.
Nevesinje
Odžaci
Doljani
Zaborjani
Seljani
Oborani
Kruševljani
Kula
Borci
Ljuta
Bjela
Ostrožac
Konjić
Krstac
Glogošnica
Grabovica
Zastolje
Zaštolje
Prenj
Crna gora
Velež pl.
MOSTAR
Neretva
Jablanica
Prozor
Široki Brijeg
Crvnica
Bitorinja pl.
718.div.
3.div
3.kr.br.
7.kr.br.
9.dal. div.
369.div.
717. div.
RAMA
ČETNICI
DOMOBRANI
NEMCI
3.sandž.br.
7.kr.br.
2.div.i 1.pr.b.
1.div.
15.III ČETNIKA
2000 ČETNIKA
1.pr.i 2.dal.br.
2.pr.br.
3000 ČETNIKA
1.br.
100 ČETNIKA
br.
ITALIJANI I ČETNICI
ITALIJANI I ČETNICI
GRUPA OSKOTI
4.i5.crn.br.
5.III
14.III
15.III
10.III
18.III
19.III
16.III
22.III
28.III
20.III
17.III
5.III

Shema 20

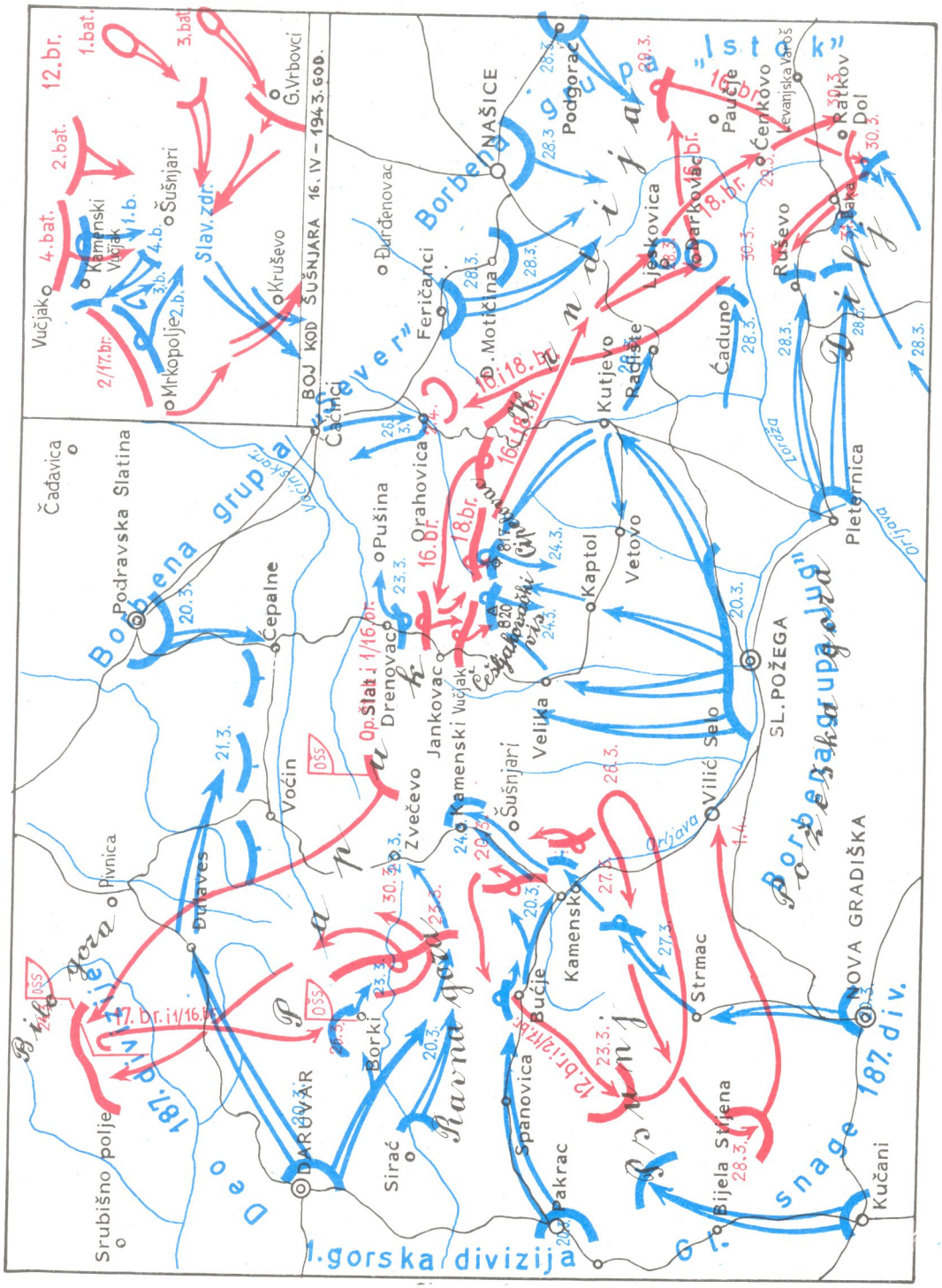
BOJ KOD ŠUŠNJARA 16. IV – 1943. GOD.
Borbena grupa
Čačinci
Feričanci
Motičina
NAŠICE
Podgorac
Đurđenovac
Kutjevo
Radište
Čaglin
Orahovica
Pušina
Čaglinski
Čačinski
Čadavica
Podravska Slatina
Čepalne
Drenovac
Jankovac
Vučjak
Kaptol
Vetovo
Velika
Sela
Vilić
SL. POŽEGA
Pleternica
Orljava
Lonja
Ljeskovica
Čaduno
Ruševo
Paučje
Čenkovo
Levanjska Varoš
Ratkovac
Pol
Vučjak
Kamenski
Šušnjari
Mrkopolje
Kruševo
G. Vrbovci
Slav. zdr.
Pivnica
Dubrave
Voćin
Zvečevo
Šušnjari
Kamenska
Bučje
Strmac
Spanovica
Pakrac
Sirač
Borki
DAROVAR
Srubišno polje
Bijela Stijena
Kučani
NOVA GRADIŠKA
1. gorska divizija
187. div.
snage
Bijela gora
Papuk
Psunj
Ravna gora
Dilj
Požeška kotlina
Operativni štab
OSS
Borbena grupa "Istok"
Borbena grupa "Zapad"
Borbena grupa "Jug"
Borbena grupa "Sjever"
Borbena grupa "Papuk"
Borbena grupa "Psunj"
Borbena grupa "Ravna gora"
Borbena grupa "Dilj"
Borbena grupa "Požeška kotlina"
Borbena grupa "Bijela gora"
Borbena grupa "Čaglinski"
Borbena grupa "Čačinski"
Borbena grupa "Orahovica"
Borbena grupa "Čaglin"
Borbena grupa "Kutjevo"
Borbena grupa "Đakovo"
Borbena grupa "Podgorac"
Borbena grupa "Našice"
Borbena grupa "Feričanci"
Borbena grupa "Motičina"
Borbena grupa "Čačinci"
Borbena grupa "Podravska Slatina"
Borbena grupa "Čepalne"
Borbena grupa "Drenovac"
Borbena grupa "Jankovac"
Borbena grupa "Vučjak"
Borbena grupa "Kaptol"
Borbena grupa "Vetovo"
Borbena grupa "Velika"
Borbena grupa "Sela"
Borbena grupa "Vilić Sela"
Borbena grupa "SL. POŽEGA"
Borbena grupa "Pleternica"
Borbena grupa "Orljava"
Borbena grupa "Lonja"
Borbena grupa "Ljeskovica"
Borbena grupa "Čaduno"
Borbena grupa "Ruševo"
Borbena grupa "Paučje"
Borbena grupa "Čenkovo"
Borbena grupa "Levanjska Varoš"
Borbena grupa "Ratkovac"
Borbena grupa "Pol"
Borbena grupa "Vučjak"
Borbena grupa "Kamenski"
Borbena grupa "Šušnjari"
Borbena grupa "Mrkopolje"
Borbena grupa "Kruševo"
Borbena grupa "G. Vrbovci"
Borbena grupa "Pivnica"
Borbena grupa "Dubrave"
Borbena grupa "Voćin"
Borbena grupa "Zvečevo"
Borbena grupa "Šušnjari"
Borbena grupa "Kamenska"
Borbena grupa "Bučje"
Borbena grupa "Strmac"
Borbena grupa "Spanovica"
Borbena grupa "Pakrac"
Borbena grupa "Sirač"
Borbena grupa "Borki"
Borbena grupa "DAROVAR"
Borbena grupa "Srubišno polje"
Borbena grupa "Bijela Stijena"
Borbena grupa "Kučani"
Borbena grupa "NOVA GRADIŠKA"
Borbena grupa "Pakrac"
Borbena grupa "Spanovica"
Borbena grupa "Bučje"
Borbena grupa "Kamenska"
Borbena grupa "Strmac"
Borbena grupa "Vilić Sela"
Borbena grupa "SL. POŽEGA"
Borbena grupa "Pleternica"
Borbena grupa "Orljava"
Borbena grupa "Lonja"
Borbena grupa "Ljeskovica"
Borbena grupa "Čaduno"
Borbena grupa "Ruševo"
Borbena grupa "Paučje"
Borbena grupa "Čenkovo"
Borbena grupa "Levanjska Varoš"
Borbena grupa "Ratkovac"
Borbena grupa "Pol"
Borbena grupa "Vučjak"
Borbena grupa "Kamenski"
Borbena grupa "Šušnjari"
Borbena grupa "Mrkopolje"
Borbena grupa "Kruševo"
Borbena grupa "G. Vrbovci"
Borbena grupa "Pivnica"
Borbena grupa "Dubrave"
Borbena grupa "Voćin"
Borbena grupa "Zvečevo"
Borbena grupa "Šušnjari"
Borbena grupa "Kamenska"
Borbena grupa "Bučje"
Borbena grupa "Strmac"
Borbena grupa "Spanovica"
Borbena grupa "Pakrac"
Borbena grupa "Sirač"
Borbena grupa "Borki"
Borbena grupa "DAROVAR"
Borbena grupa "Srubišno polje"
Borbena grupa "Bijela Stijena"
Borbena grupa "Kučani"
Borbena grupa "NOVA GRADIŠKA"

Shema 21

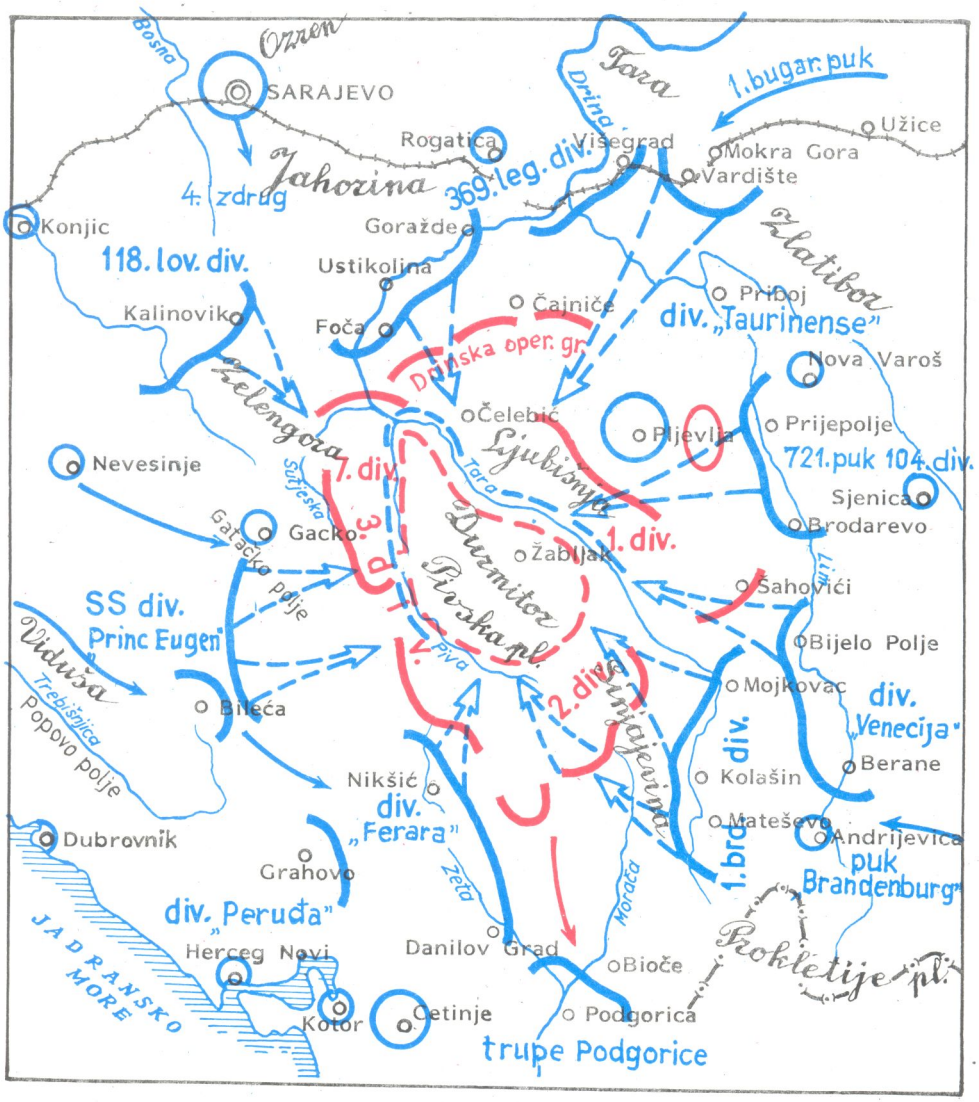
Bosna
Ozren
SARAJEVO
Tara
Drina
1. bugar. puk
Užice
Rogatica
Višegrad
Mokra Gora
Vardište
Jahorina
4. zdrug
369. leg. div.
Konjic
Goražde
Zlatibor
118. lov. div.
Ustikolina
Kalinovik
Čajniče
Priboj
Foča
div. „Taurinense"
Nova Varoš
Durmitor
Čelebić
Prijepolje
Nevesinje
Sutjeska
Tara
Ljubišnja
Prijevlja
721. puk 104. div.
Sjenica
Gacko
Gatačko polje
Žabljak
Brodarevo
1. div.
3. d.
Šahovići
SS div.
Princ Eugen
Bijelo Polje
Viduša
Trebišnjica
Popovo polje
Bileća
Mojkovac
div.
„Venecija"
Berane
Nikšić
Kolašin
div.
„Ferara"
Matešev
Andrijevica
Dubrovnik
Grahovo
puk
„Brandenburg"
div. „Peruća"
Zeta
Morača
Herceg Novi
Danilov Grad
Bioče
Prokletije pl.
JADRANSKO MORE
Kotor
Cetinje
Podgorica
trupe Podgorice

Shema 22

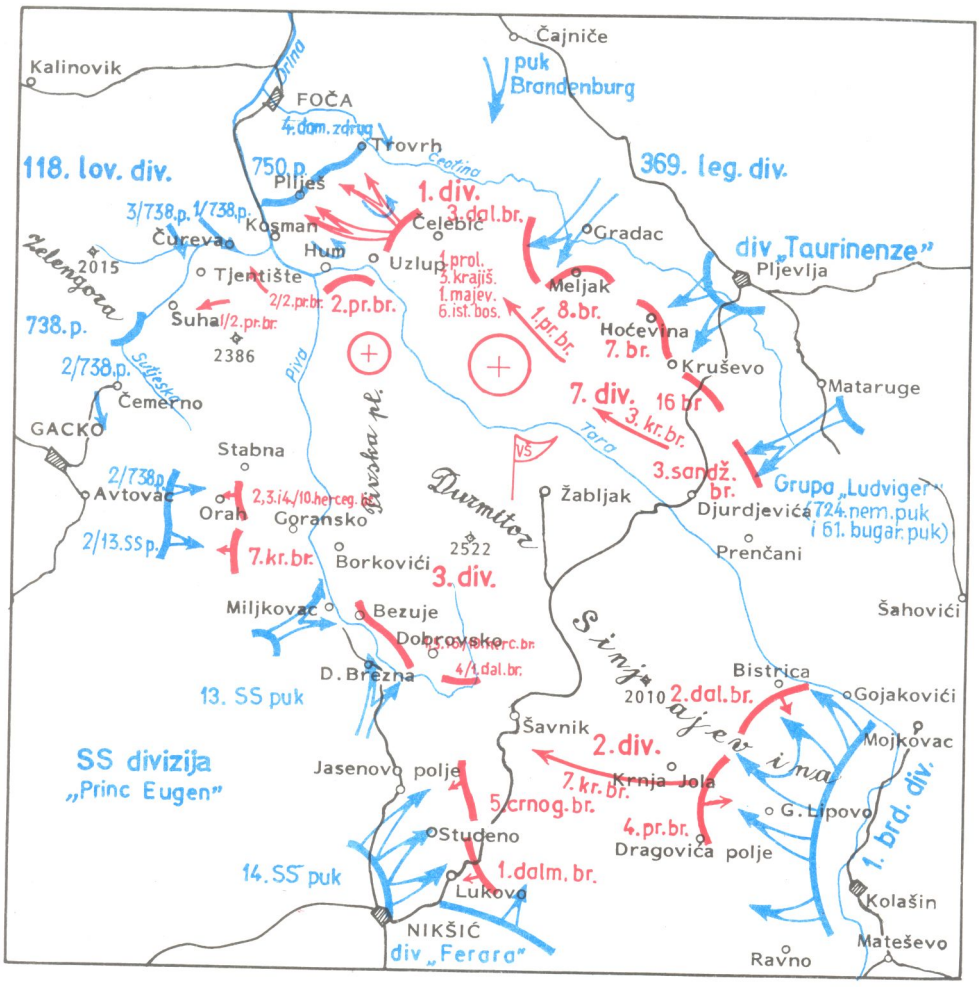
Čajniče
Kalinovik
puk Brandenburg
Drina
FOČA
4.dom.zdrug
Trovrh
Čeotina
118. lov. div.
750 p.
Plješ
1. div.
3.dal.br.
Čelebić
Gradac
369. leg. div.
3/738.p.
1/738.p.
Kosman
Čurevac
Hum
Uzlup
1.prol.
3.krajiš.
1.majev.
6.ist.bos.
Meljak
8.br.
div „Taurinenze"
Pljevlja
Zelengora
2015
Tjentište
2/2.pr.br.
2.pr.br.
1.pr.br.
Hoćevina
7. br.
Kruševo
738.p.
Suha
1/2.pr.br.
2386
Piva
Sutjeska
2/738.p.
Čemerno
7. div.
16 br
3. kr.br.
Mataruge
GACKO
Tara
Stabna
3.sandž. br.
Grupa „Ludviger"
(724.nem.puk
i 61. bugar. puk)
2/738.p.
Avtovac
2,3,i4,/10.herceg.br.
Orah
Goransko
Durmitor
Žabljak
Djurdjevića
2/13.SS p.
7.kr.br.
Borkovići
2522
3. div.
Prenčani
Miljkovac
Bezuje
Šahovići
Dobrovsko
4/1.dal.br.
D.Brezna
Bistrica
Sinjajevina
2010
2.dal.br.
Gojakovići
13. SS puk
Šavnik
Mojkovac
2.div.
SS divizija
„Princ Eugen"
Jasenovo polje
7.kr.br.
Krnja Jela
5.crnog.br.
G.Lipovo
4.pr.br.
Dragovića polje
1. brd. div.
Studeno
14. SS puk
1.dalm.br.
Lukovo
Kolašin
NIKŠIĆ
div „Ferara"
Ravno
Mateševo

Shema 23

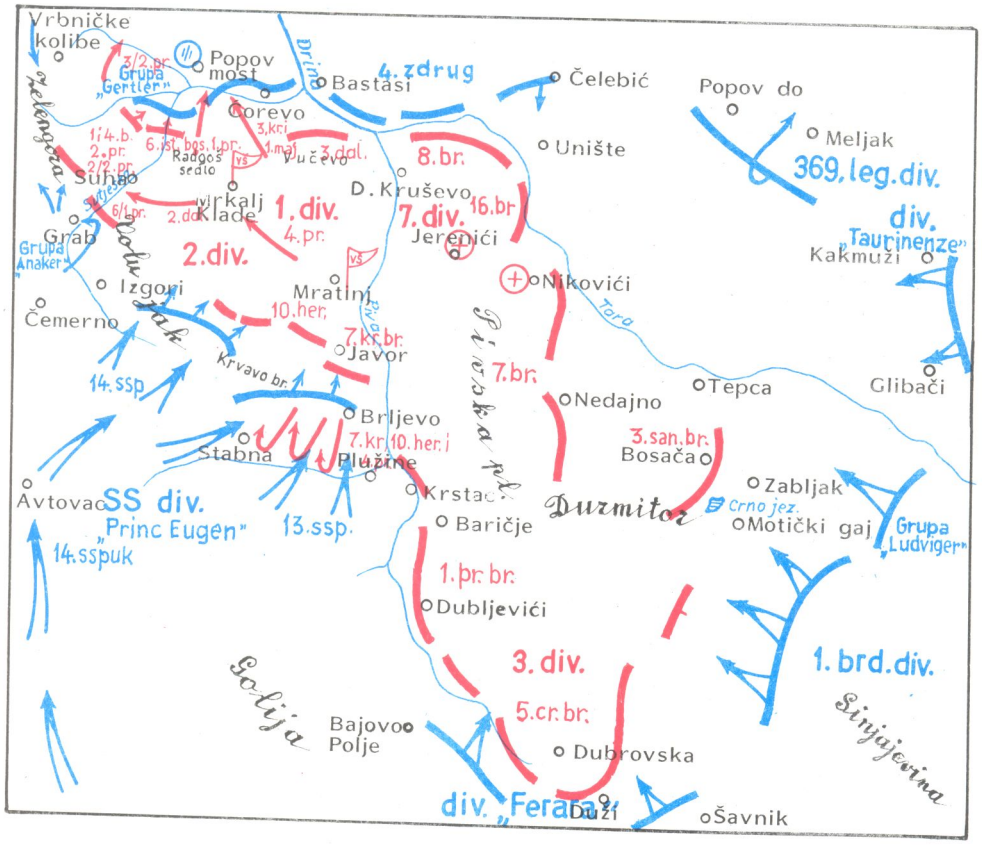
Vrbničke kolibe
Popov most
Grupa „Gertler"
Bastasi
4. zdrug
Čelebić
Popov do
Meljak
369. leg. div.
Unište
Drina
Zelengora
Čorevo
Suhio
Radgos sedlo
Vučevo
8. br.
D. Kruševo
Virkalj
Klade
1. div.
7. div.
16. br.
Jerenići
Grab
Grupa „Anaker"
2. div.
Nikovići
Kakmuži
Taurinenze"
Izgori
Mratinj
Čemerno
10. her.
7. kr. br.
Javor
Tara
Piva
Piva
Nedajno
Tepca
Glibači
14. ssp
Krvavo br.
Brljevo
Stabna
Pližine
7. kr.
10. her.
3. san. br.
Bosača
Zabljak
Crno jez.
Motički gaj
Grupa „Ludviger"
Avtovac
SS div. „Princ Eugen"
13. ssp
Krstac
Durmitor
Baričje
14. sspuk
1. pr. br.
Dubljevići
3. div.
1. brd. div.
5. cr. br.
Sinjajevina
Golija
Bajovo Polje
Dubrovska
div. „Fera"
Šavnik

Shema 24

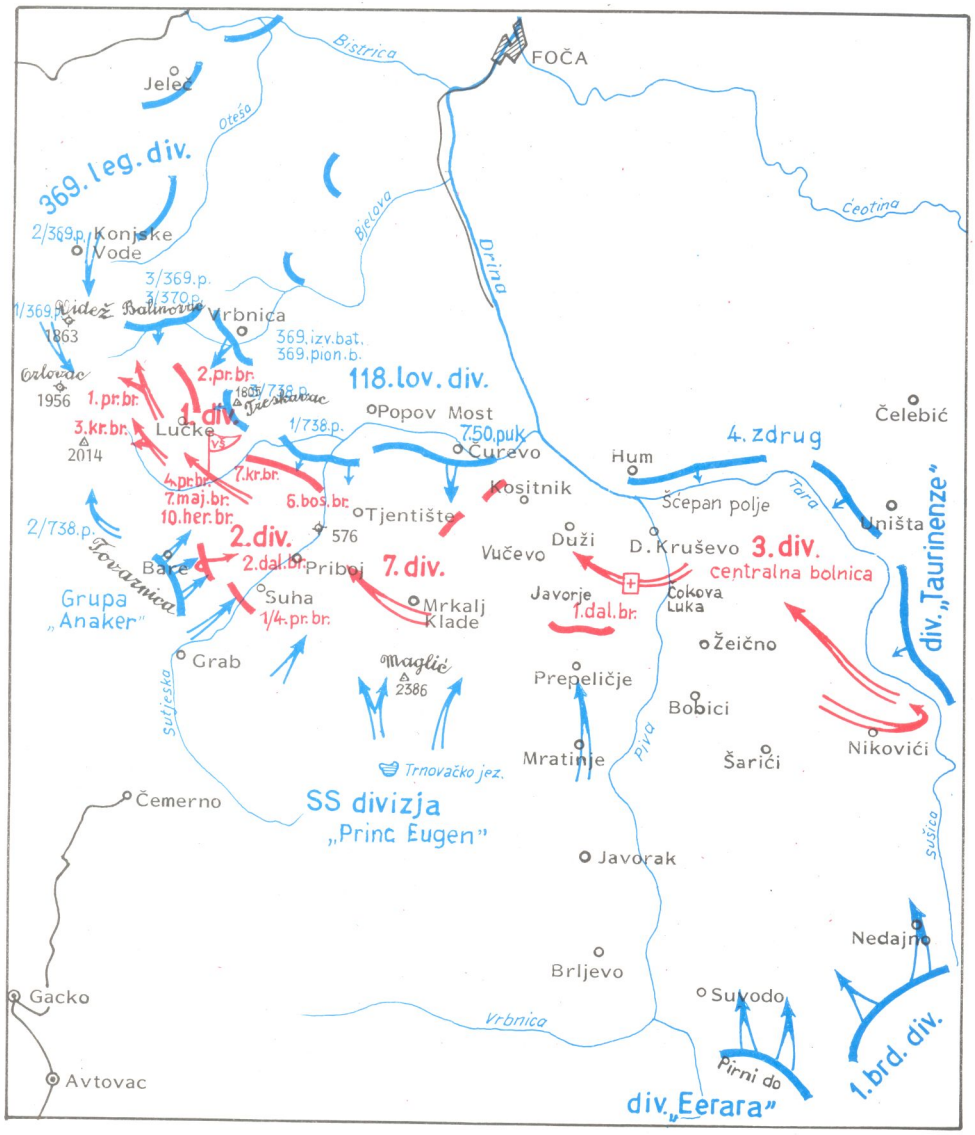
FOČA
Bistrica
Jelec
Oteša
369. leg. div.
2/369.p.
Konjske Vode
Bioštica
Drina
Ćeotina
3/369.p.
3/370.p.
1/369.p.
Rideč Balinovac
Vrbnica
1863
369.izv.bat.
369.pion.b.
118.lov. div.
Orlovac
1956
2.pr.br.
1.pr.br.
1.div.
1805
Trešnjevac
3.kr.br.
Lučke
2014
1/738.p.
Popov Most
750.puk
Čurevo
Čelebić
Hum
4. zdrug
4.pr.br.
7.kr.br.
7.maj.br.
6.bos.br.
10.her.br.
Kositnik
Ščepan polje
Tara
Uništa
div. „Taurinenze"
2/738.p.
Tjentište
576
2.div.
Tovarnica
Bare
2.dal.br.
Priboj
7. div.
Vučevo
Duži
D. Kruševo
3. div.
centralna bolnica
Javorje
Čokova Luka
1.dal.br.
Grupa „Anaker"
Suha
1/4.pr.br.
Mrkalj
Klade
Žeično
Grab
Maglić
2386
Prepeličje
Bobici
Sutjeska
Trnovačko jez.
Mratinje
Piva
Šarići
Nikovići
Čemerno
SS divizja „Princ Eugen"
Javorak
Sušica
Nedajno
Brljevo
Gacko
Sukodo
Vrbnica
Pirni do
1.brd. div.
Avtovac
div. „Eerara"

Shema 25

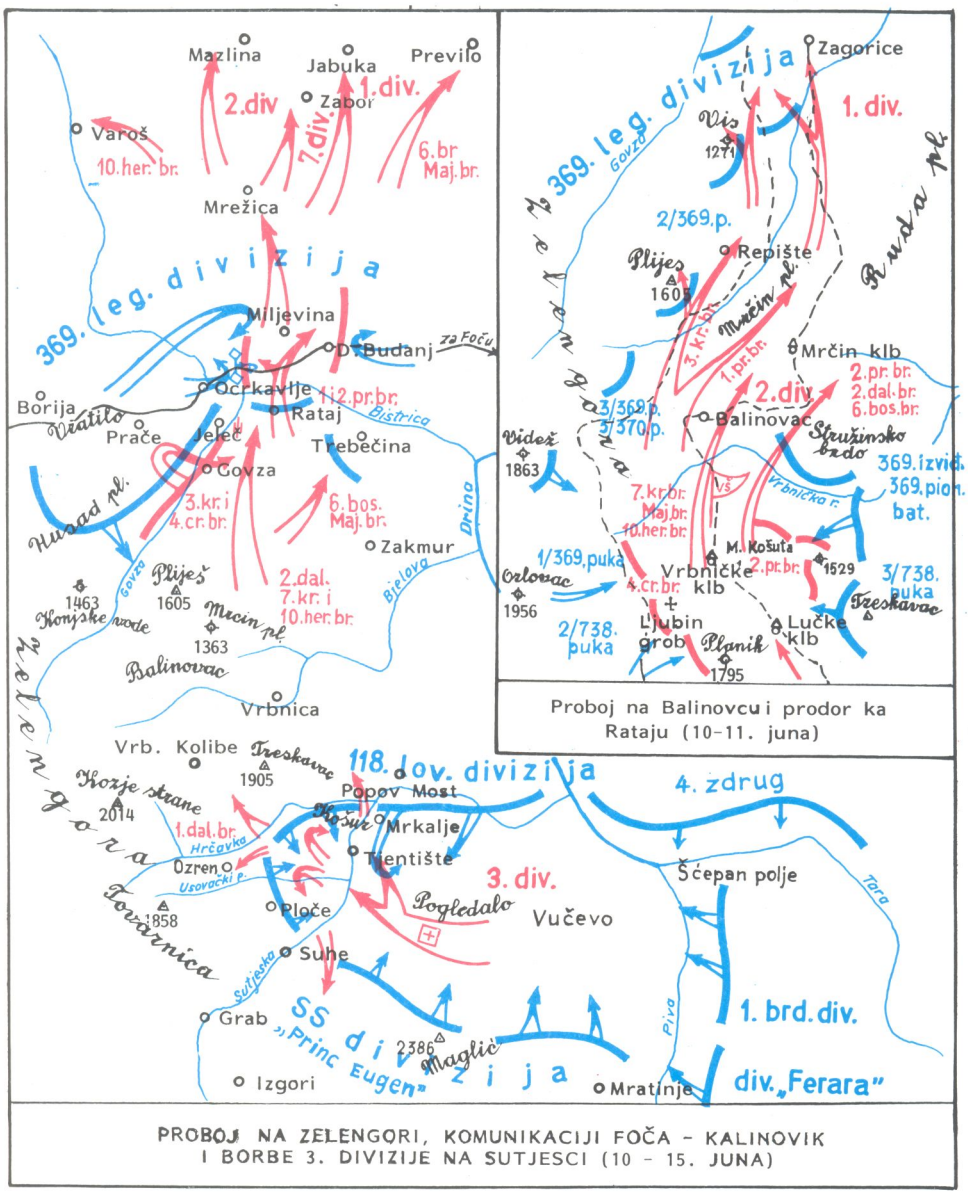

PROBOJ NA ZELENGORI, KOMUNIKACIJI FOČA – KALINOVIK I BORBE 3. DIVIZIJE NA SUTJESCI (10 – 15. JUNA)

Shema 26

PRODOR OPERATIVNE GRUPE DIVIZIJA U ISTOČNU BOSNU
(17. VI – 7. VII 1943)

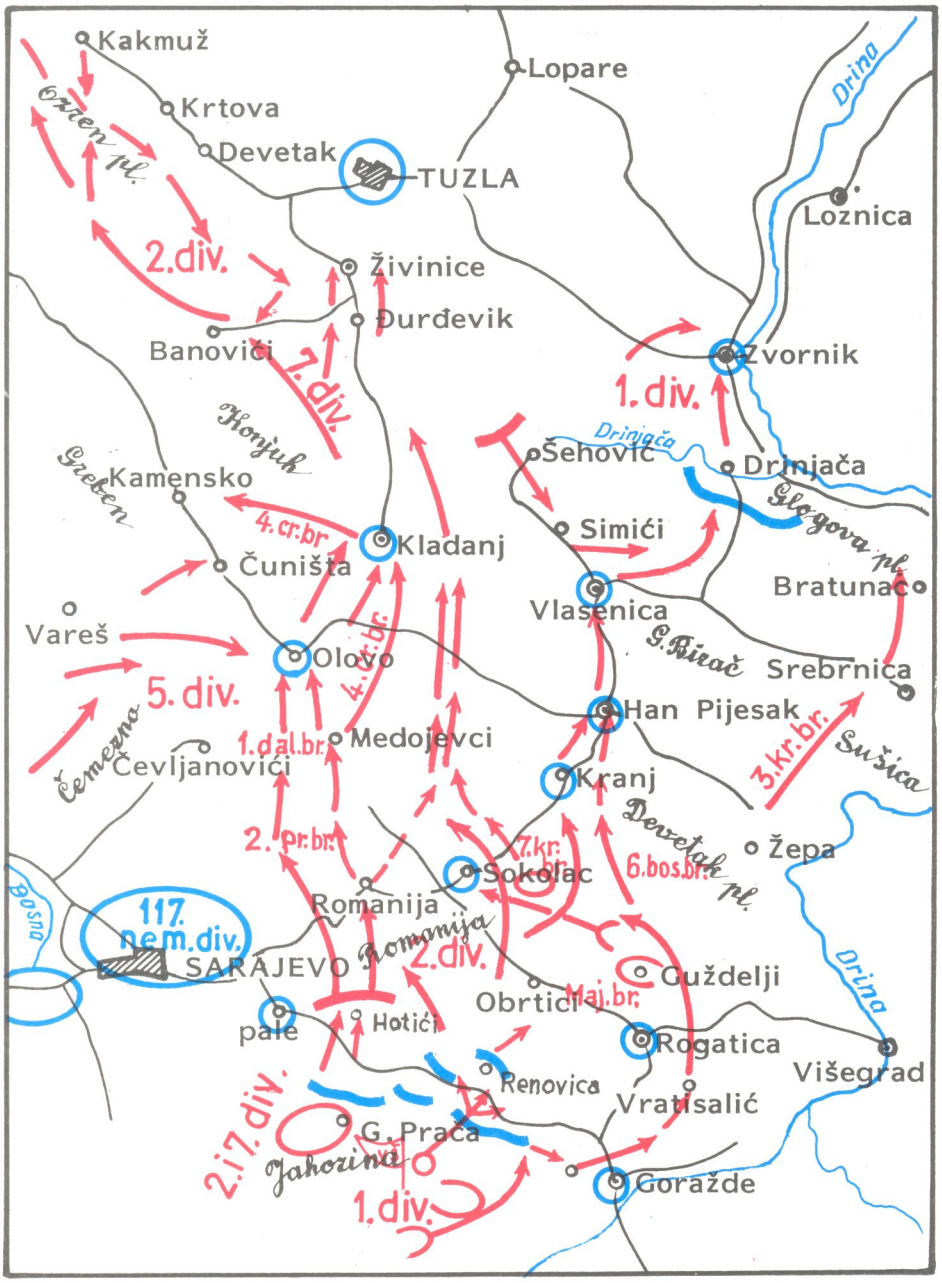

Shema 27

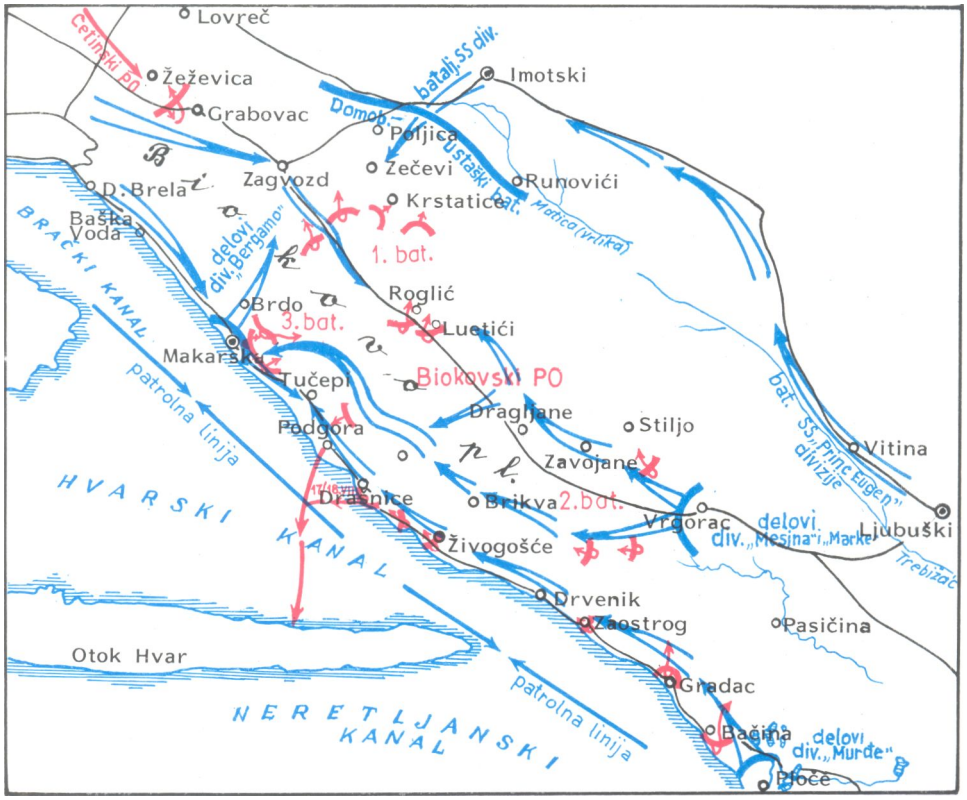
Lovreč
Četnički PO
Žeževica
Grabovac
batalj. SS div.
Imotski
Domobr.
Poljica
Ustaški bat.
Matica (Vrlika)
Zagvozd
Žečevi
Runovići
D. Brela
Krstatice
Baška Voda
delovi div. „Bergamo"
1. bat.
Roglić
Brdo
3. bat.
Luetići
Makarska
Tučepi
Biokovski PO
Dragljane
Podgora
Stiljo
Zavojane
Vitina
bat. SS. Prinz Eugen" divizije
Drašnice
Brikva
2. bat.
Vrgorac
delovi div. „Mesjna" i „Marke"
Ljubuški
Trebižat
Živogošće
Drvenik
Zaostrog
Pasičina
Otok Hvar
Gradac
Bačina
delovi div. „Murde"
Ploče
BRAČKI KANAL
patrolna linija
HVARSKI KANAL
NERETLJANSKI KANAL
patrolna linija

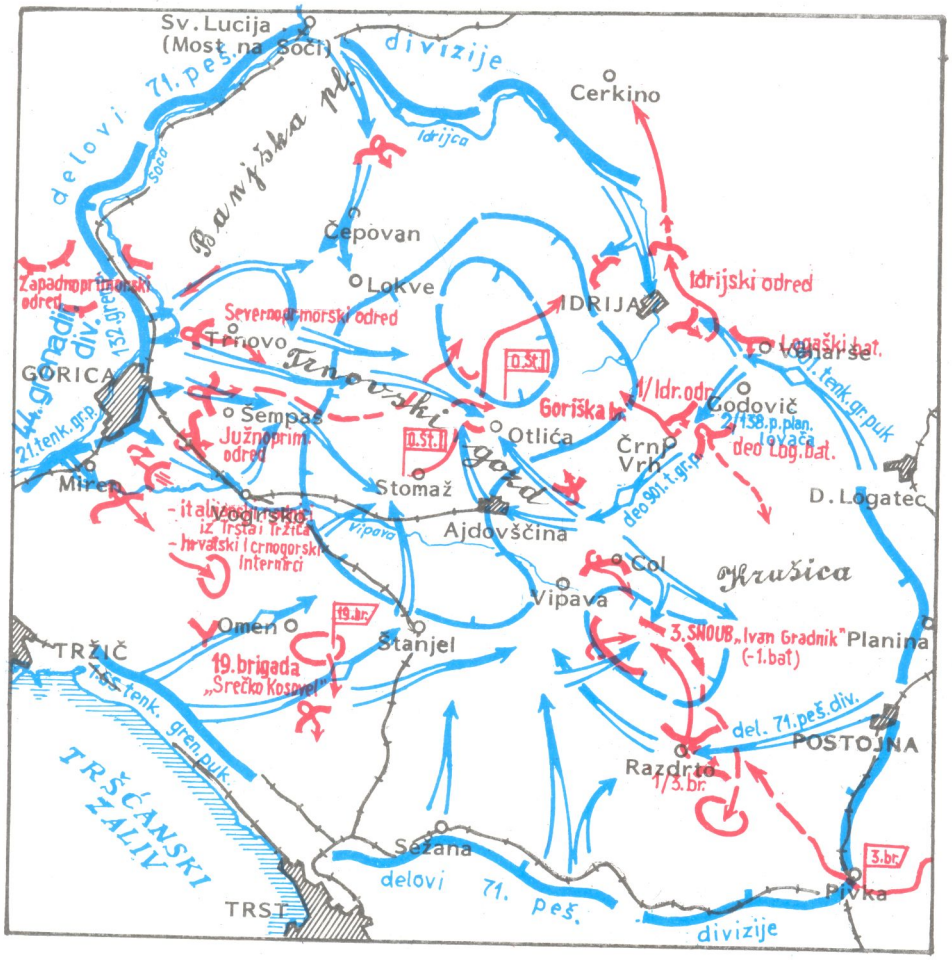
Sv. Lucija
(Most na Soči)
delovi 71. peš. divizije
Banjška pl.
Idrijca
Cerkino
Čepovan
Lokve
IDRIJA
Idrijski odred
Logaški bat.
Bjarše
Godovič
2/158. p. plan. lovca
deo Log. bat.
21. tenk. gr. puk
Zapadnoprimorski odred
Severnoprimorski odred
Trnovo
Trnovski gozd
GORICA
4. gradiš. div.
152. gr.
21. tenk. gr.
Sempas
Južnoprimorski odred
O.Št.I
Goriška br.
1/Idr. odr.
Otlica
Črni Vrh
deo spl. t. gr.
Miren
Stomaž
D. Logatec
- italijanski iz Trsta i Tržića
- hrvatski i crnogorski internirci
Vipava
Ajdovščina
Col
Hrušica
Vipava
Omen
19. br.
Stanjel
3. SNOUB „Ivan Gradnik" (-1. bat)
Planina
TRŽIČ
19. brigada „Srečko Kosovel"
TRS. tenk. gren. puk
del. 71. peš. div.
POSTOJNA
Razdrto
1/3. br.
TRŠĆANSKI ZALIV
Sežana
delovi 71. peš. divizije
3. br.
Pivka
TRST

Shema 29

DRUGA ETAPA NEMAČKE NAPADNE OPERACIJE »WOLKENBRUCH« – BORBE U ISTRI, HRVATSKOM PRIMORJU I GORSKOM KOTARU (2 – 15. X 1943)

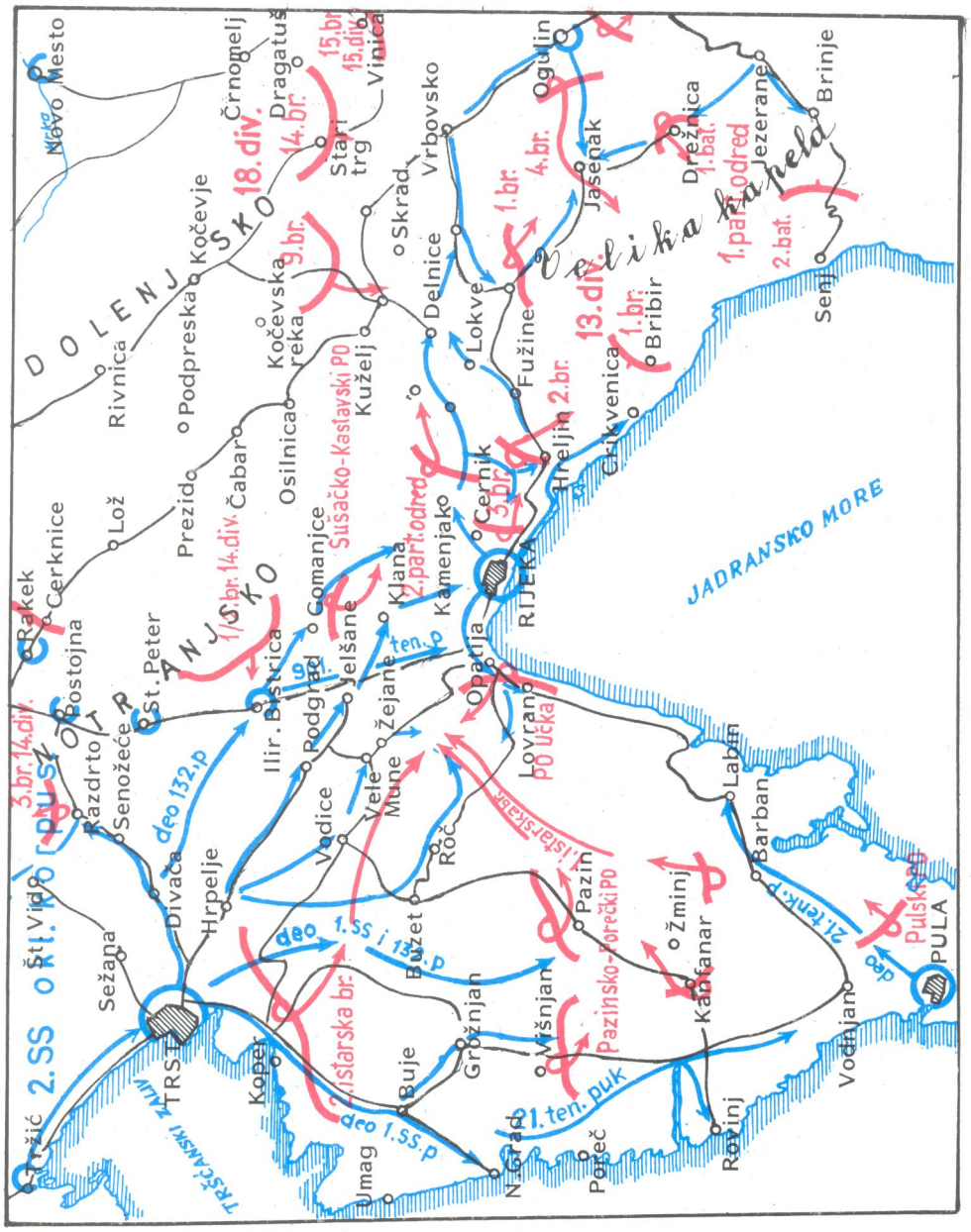

Shema 30

ODBRAMBENA DEJSTVA 7. KORPUSA NOVJ U DOLENJSKOJ I NOTRANJSKOJ U TOKU TREĆE ETAPE NEMAČKE NAPADNE OPERACIJE »WOLKENBRUCH« (15. X – 12. XI 1943)

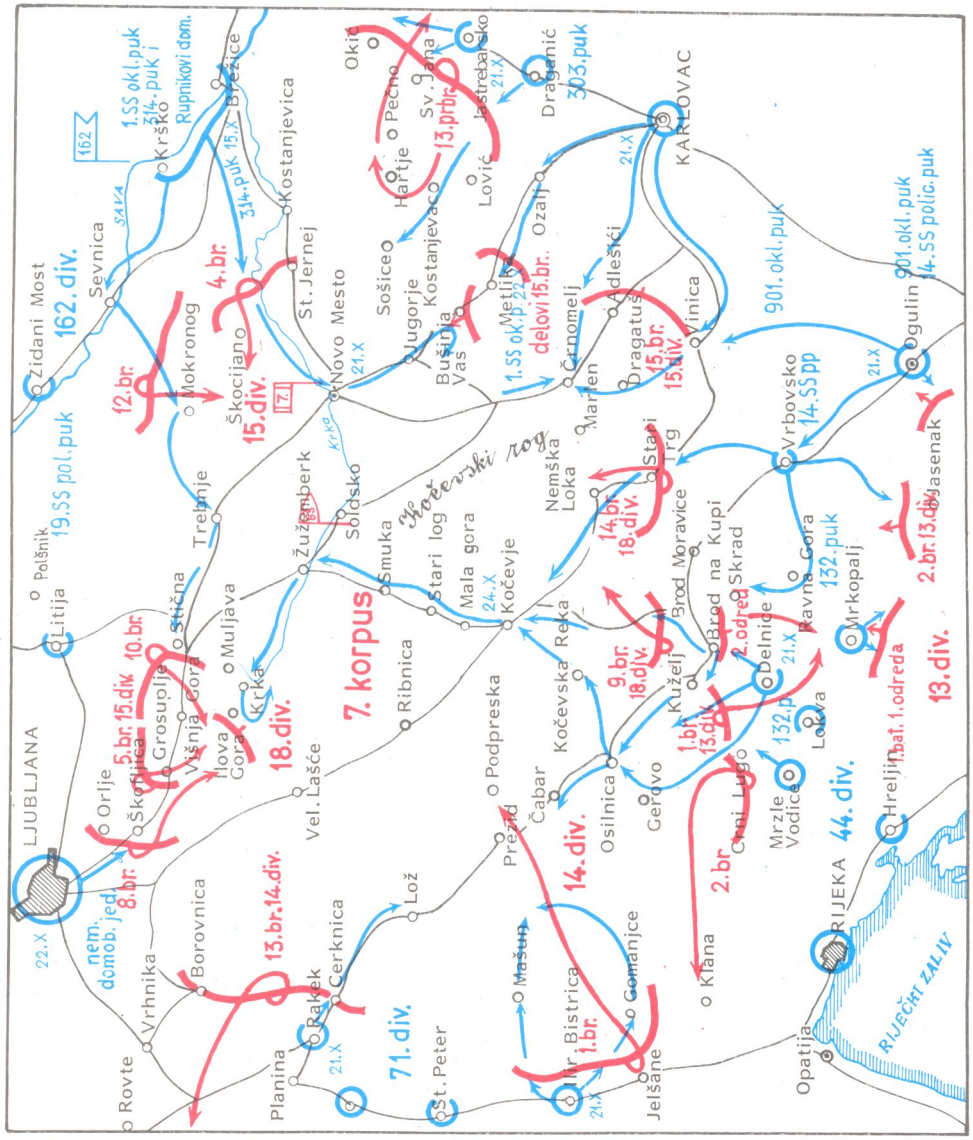

Shema 31

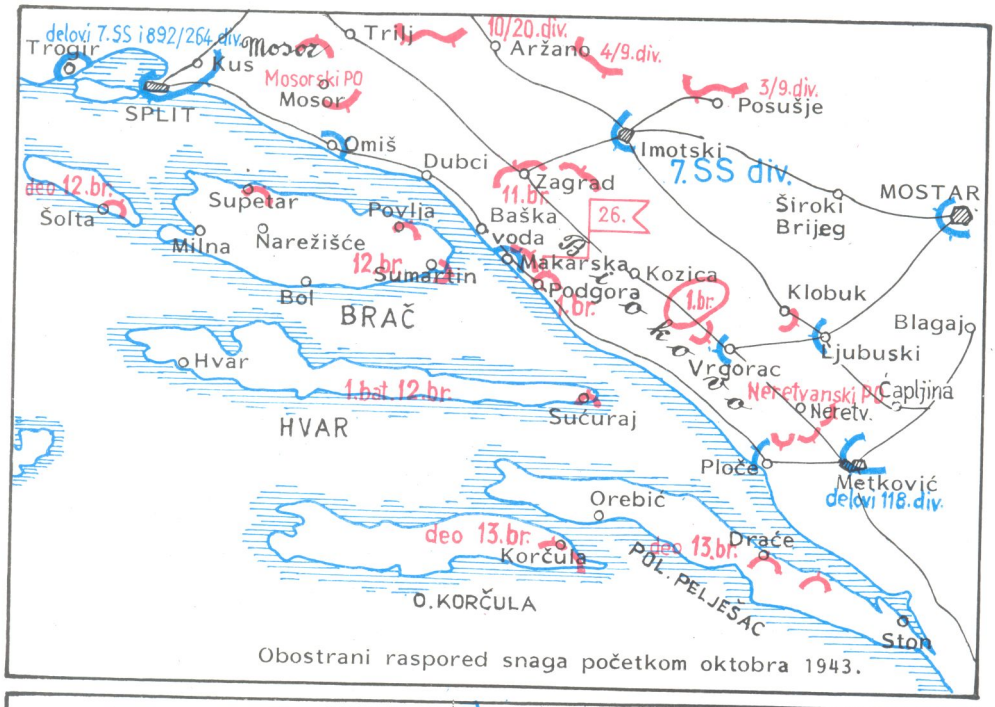

Obostrani raspored snaga početkom oktobra 1943.

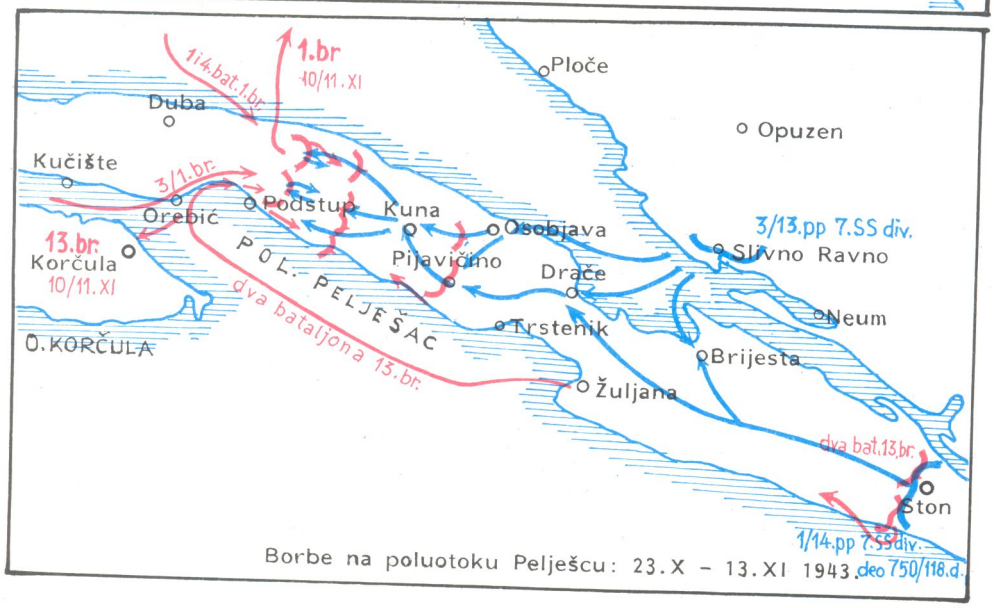

Borbe na poluotoku Pelješcu: 23.X – 13.XI 1943.

Shema 32

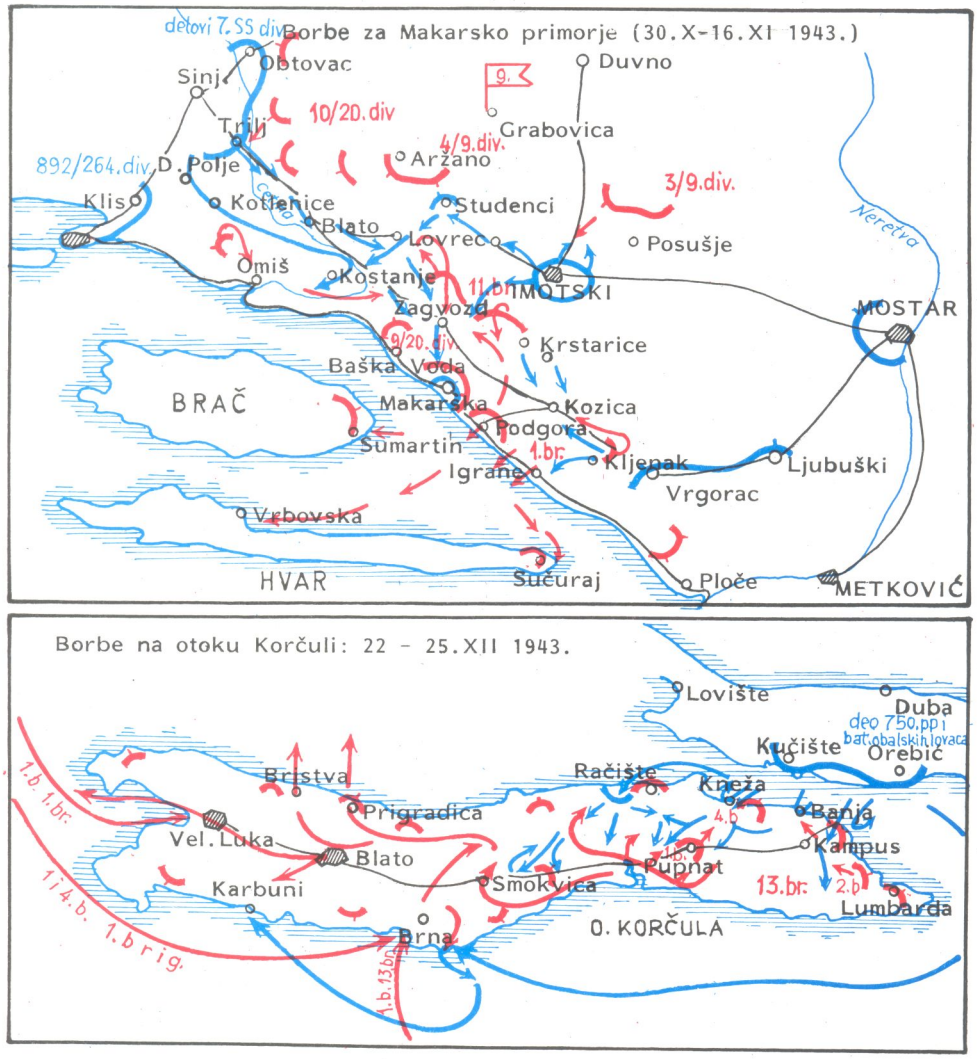
Borbe za Makarsko primorje (30.X-16.XI 1943.)
delovi 7. SS div.
Sinj
Obtovac
Trilj
10/20.div
9.
Duvno
Grabovica
4/9.div.
Aržano
892/264.div.
D. Polje
Kotlenice
Blato
Lovreč
Studenci
3/9.div.
Posušje
Neretva
Klis
Omiš
Kostanje
11.br.
IMOTSKI
MOSTAR
Zagvozd
9/20.div
Krstarice
Baška Voda
BRAČ
Makarska
Kozica
Podgora
Sumartin
1.br.
Kljenak
Ljubuški
Igrane
Vrgorac
Vrbovska
HVAR
Sućuraj
Ploče
METKOVIĆ
Borbe na otoku Korčuli: 22 – 25.XII 1943.
Lovište
Duba
deo 750.pp i bat.obalskih lovaca
Kučište
Orebić
Bristva
Račište
Kneža
Prigradica
4.b
Banja
Vel. Luka
Blato
Kampus
11.br.
Pupnat
Karbuni
Smokvica
13.br.
2.b
Lumbarda
O. KORČULA
Brna
1.b.13.br.
1.b. 1.br.
1i4.b. 1.brig.

Shema 33

ODBRAMBENA DEJSTVA 3. KORPUSA NOVJ U ISTOČNOJ BOSNI – PRVA ETAPA »KUGELBLITZ« (3 – 15. XII 1943)

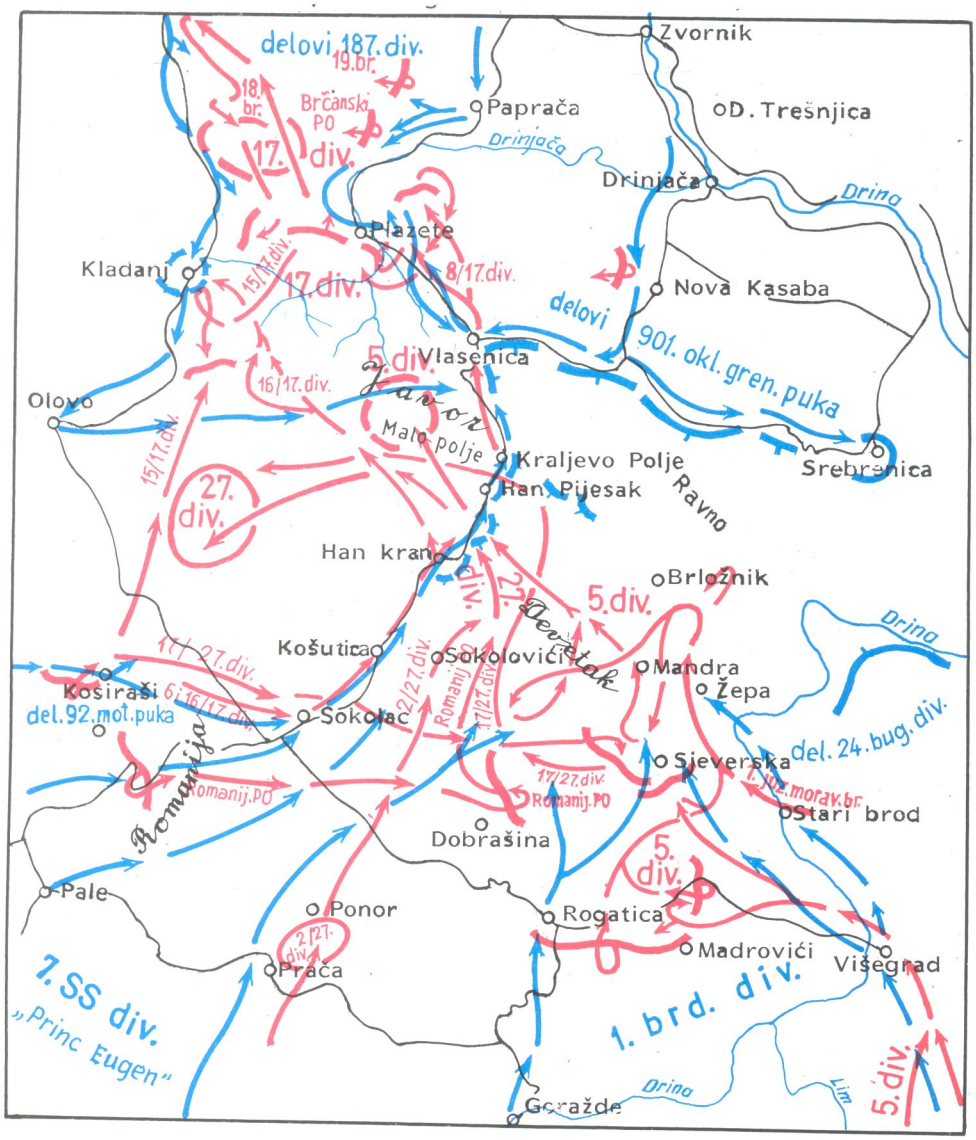

Shema 34

ODBRAMBENA DEJSTVA 3. KORPUSA NOVJ U ISTOČNOJ BOSNI – DRUGA ETAPA »SEHNEESTURM« (18 – 31. XII 1943)

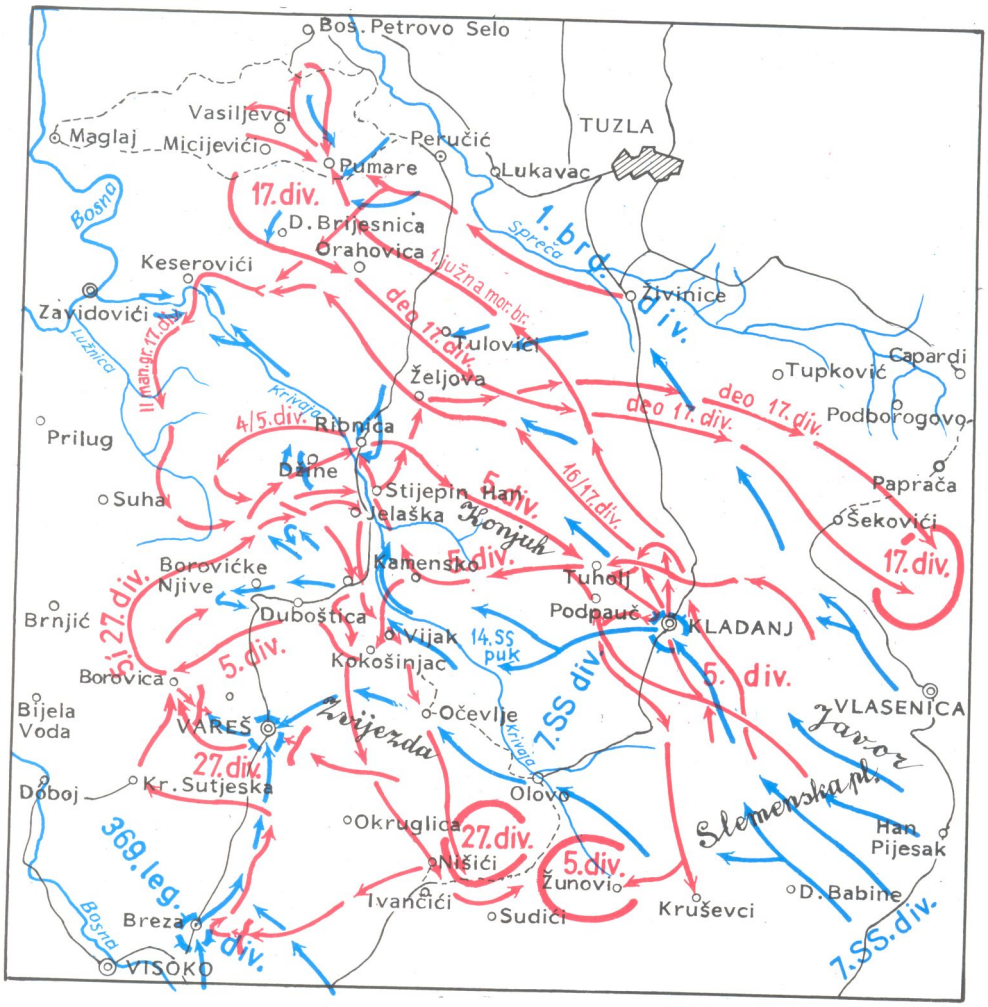

Shema 35

ODBRAMBENA DEJSTVA 4. KORPUSA NOVJ NA KORDUNU I BANIJI
(7 – 29. XII 1943)

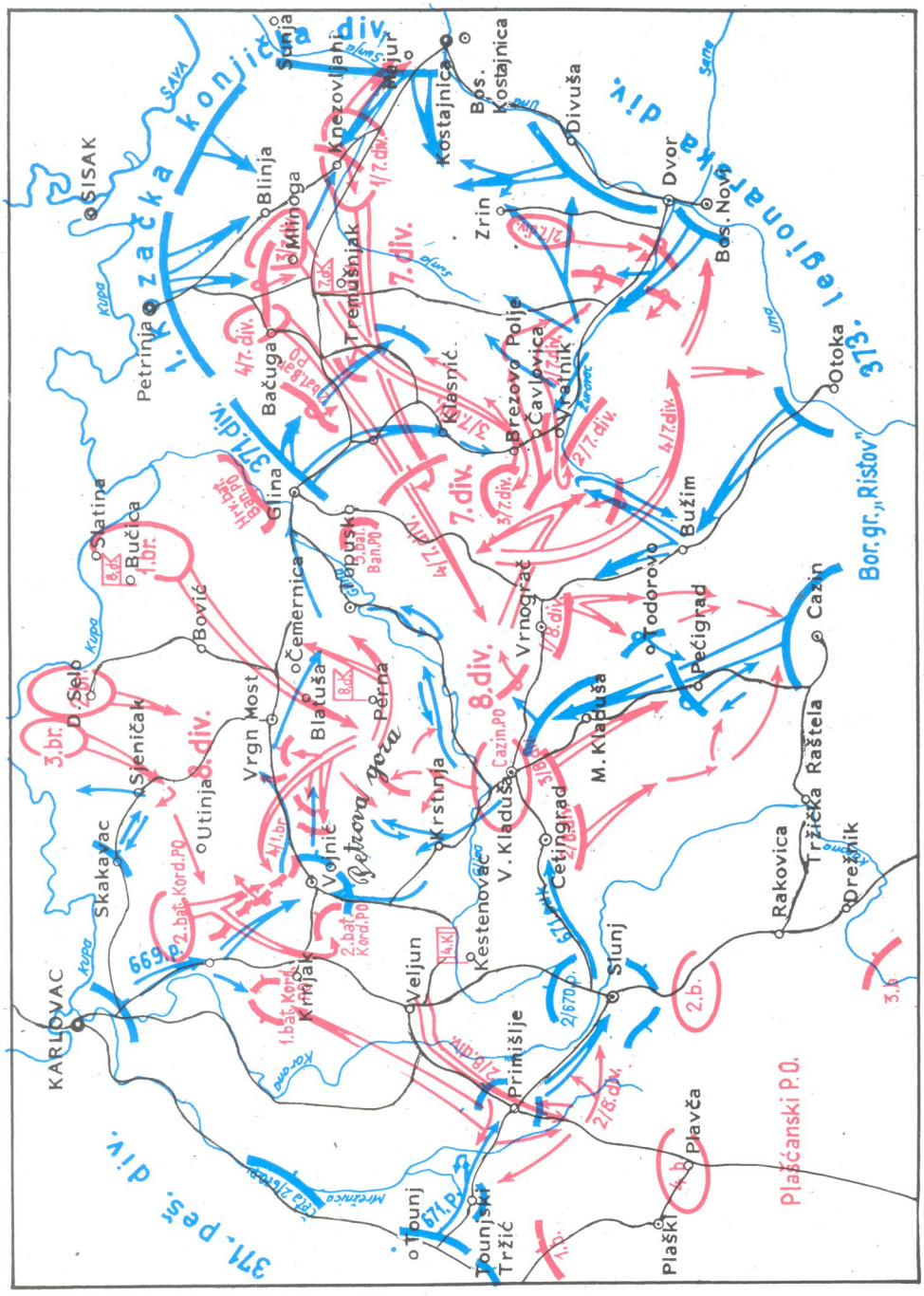

Shema 36

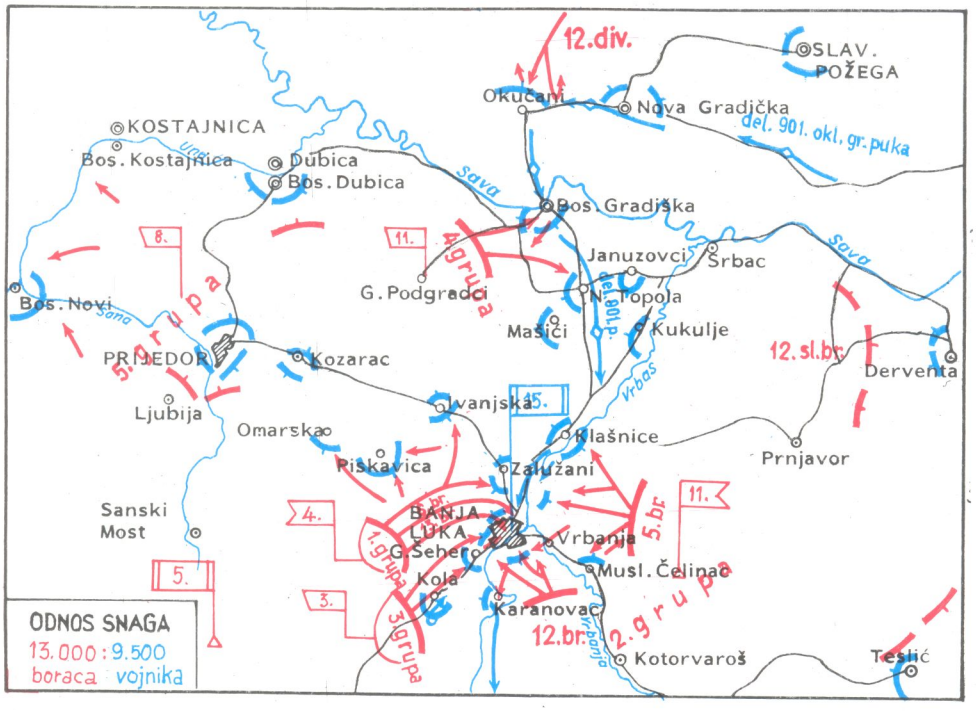
12.div.
SLAV. POŽEGA
Okučani
Nova Gradiška
del. 901. okl. gr. puka
KOSTAJNICA
Bos. Kostajnica
Dubica
Bos. Dubica
Sava
Bos. Gradiška
Januzovci
Srbac
Sava
8.
11.
4.grupa
G. Podgradci
Bos. Novi
Sana
Mašići
Kukulje
Topola
Vrbas
5. grupa
PRIJEDOR
Kozarac
12. sl. br.
Derventa
Ljubija
Ivanjska
15.
Omarska
Klašnice
Prnjavor
Piskavica
Zalužani
Sanski Most
4.
BANJA LUKA
G. Šeher
Vrbanja
5.br
11.
1.grupa
Musl. Čelinac
5.
Kola
3.
Karanovac
3.grupa
12.br.
2. grupa
Kotorvaroš
Teslić
ODNOS SNAGA
13.000 : 9.500
boraca vojnika

Shema 37

PRODOR 14. DIVIZIJE NOVJ IZ ŽUMBERKA U ŠTAJERSKU
(31. I – 24. II 1944)

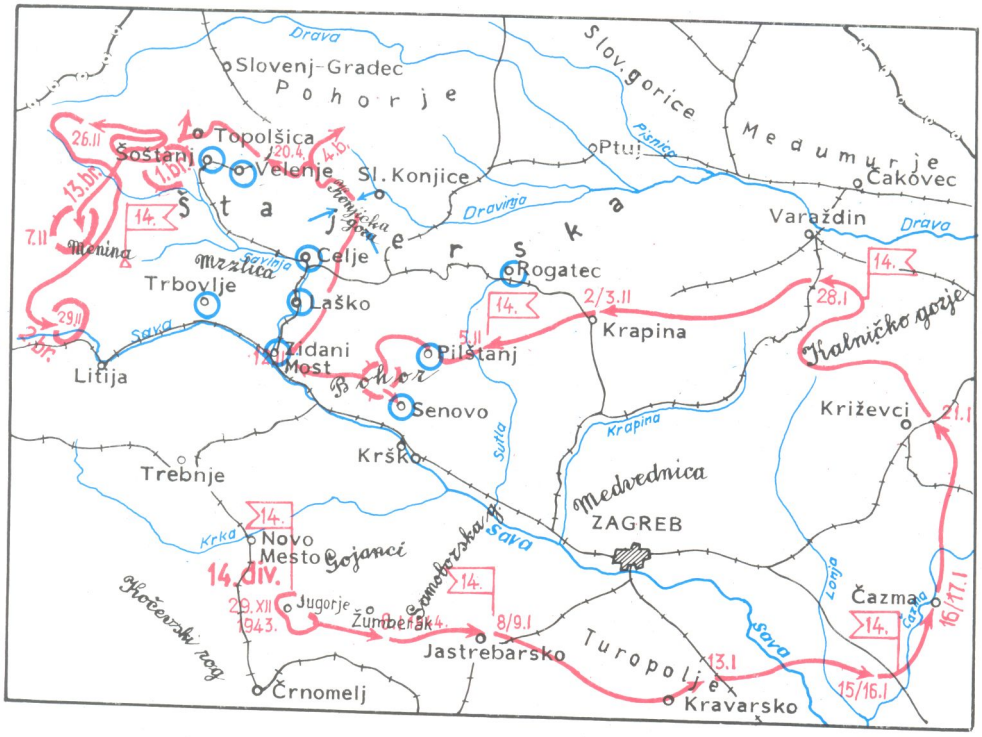

Shema 38

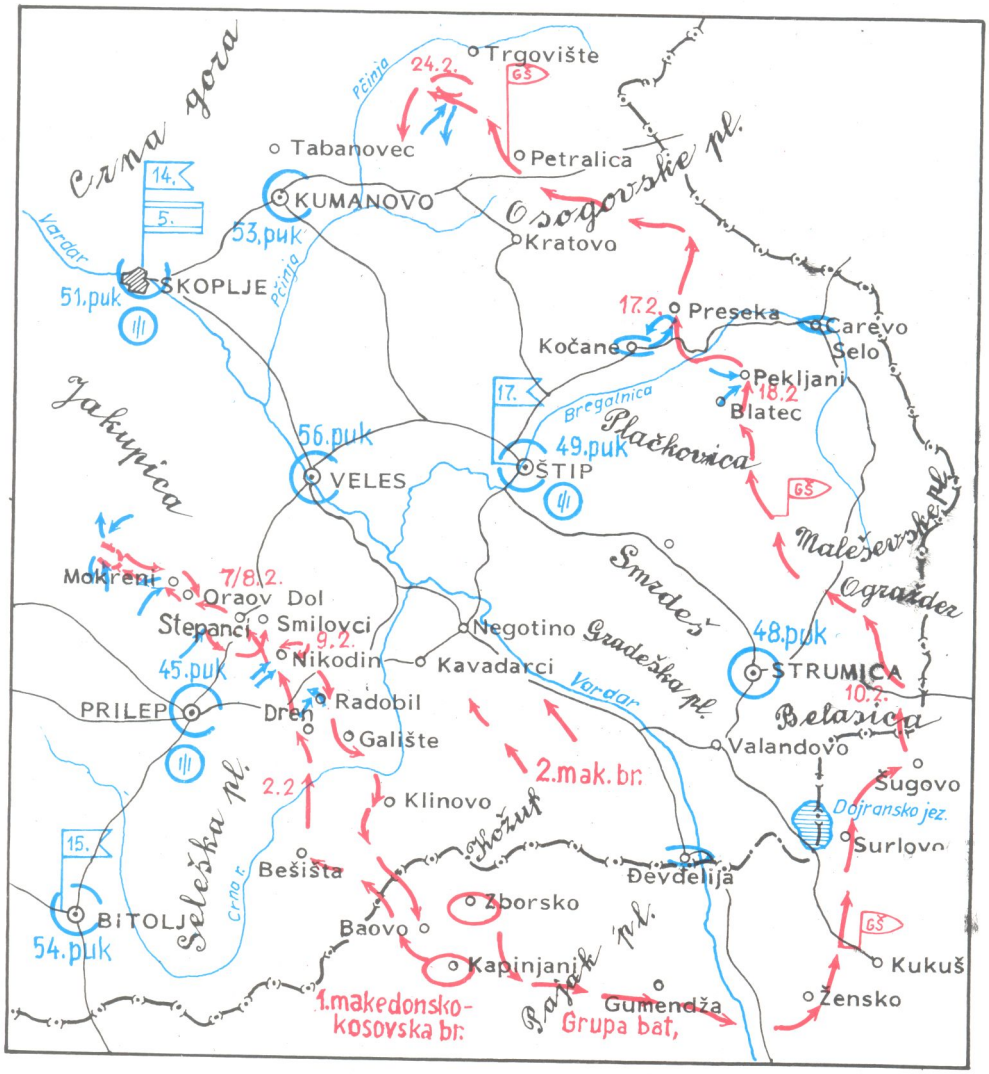
Crna gora
Trgovište
24.2.
GŠ
Pčinja
Tabanovec
Petralica
14.
5.
KUMANOVO
Osogovske pl.
Vardar
53.puk
Kratovo
ŠKOPLJE
Pčinja
51.puk
17.2.
Preseka
Carevo Selo
Kočane
Pekljani
18.2
Blatec
17.
Bregalnica
Plačkovica
Jakupica
56.puk
49.puk
VELES
ŠTIP
GŠ
Maleševske pl.
Ograždеn
Smrdeš
Mokreni
7/8.2.
Oraov Dol
Stepanci
Smilovci
Negotino
Gradeška pl.
48.puk
9.2.
Nikodin
Kavadarci
STRUMICA
45.puk
10.2.
Vardar
PRILEP
Dren
Radobil
Belasica
Galište
Valandovo
Sugovo
2.mak.br.
2.2.
Klinovo
Dojransko jez.
Kožuf
15.
Surlovo
Seleška pl.
Crna r.
Bešišta
Đevđelija
Zborsko
BITOLJ
54.puk
Baovo
Kukuš
Kapinjanik pl.
Ženska
1.makedonsko-kosovska br.
Grupa bat,
Gumendža

Shema 39

PRODOR 2. I 5. DIVIZIJE NOVJ U SRBIJU 1944. GODINE
(15. MART – 20. MAJ)

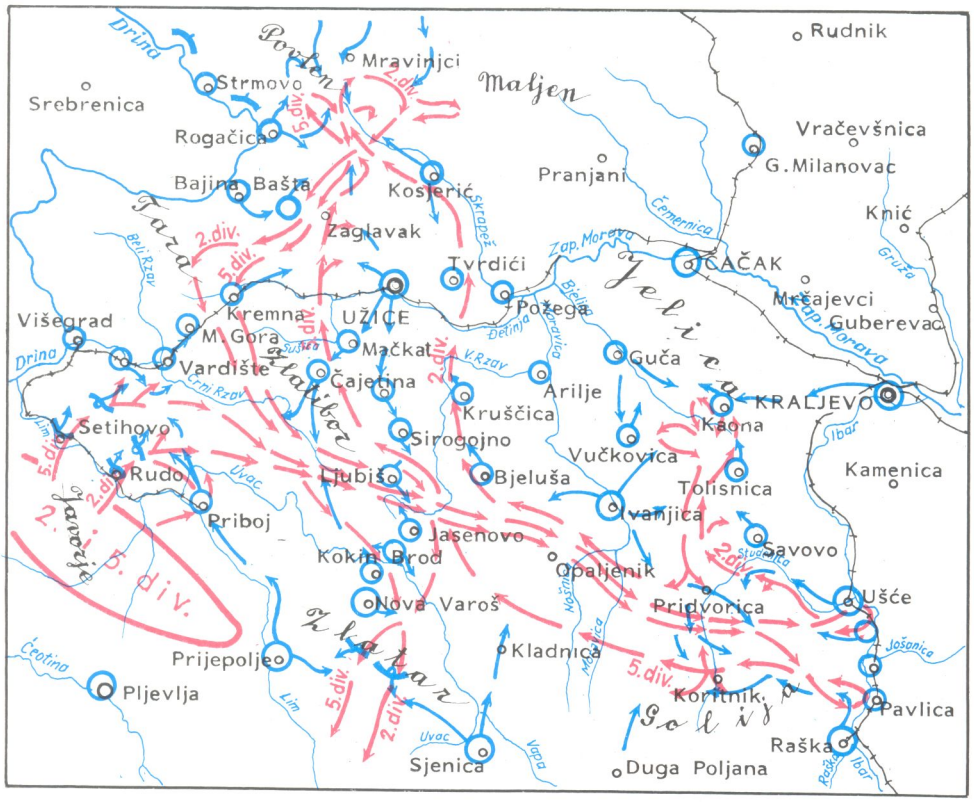

Shema 40

BUGARSKO-NEMAČKA PROLEĆNA OFANZIVA U MAKEDONIJI
(30. IV – 16. VI 1944)

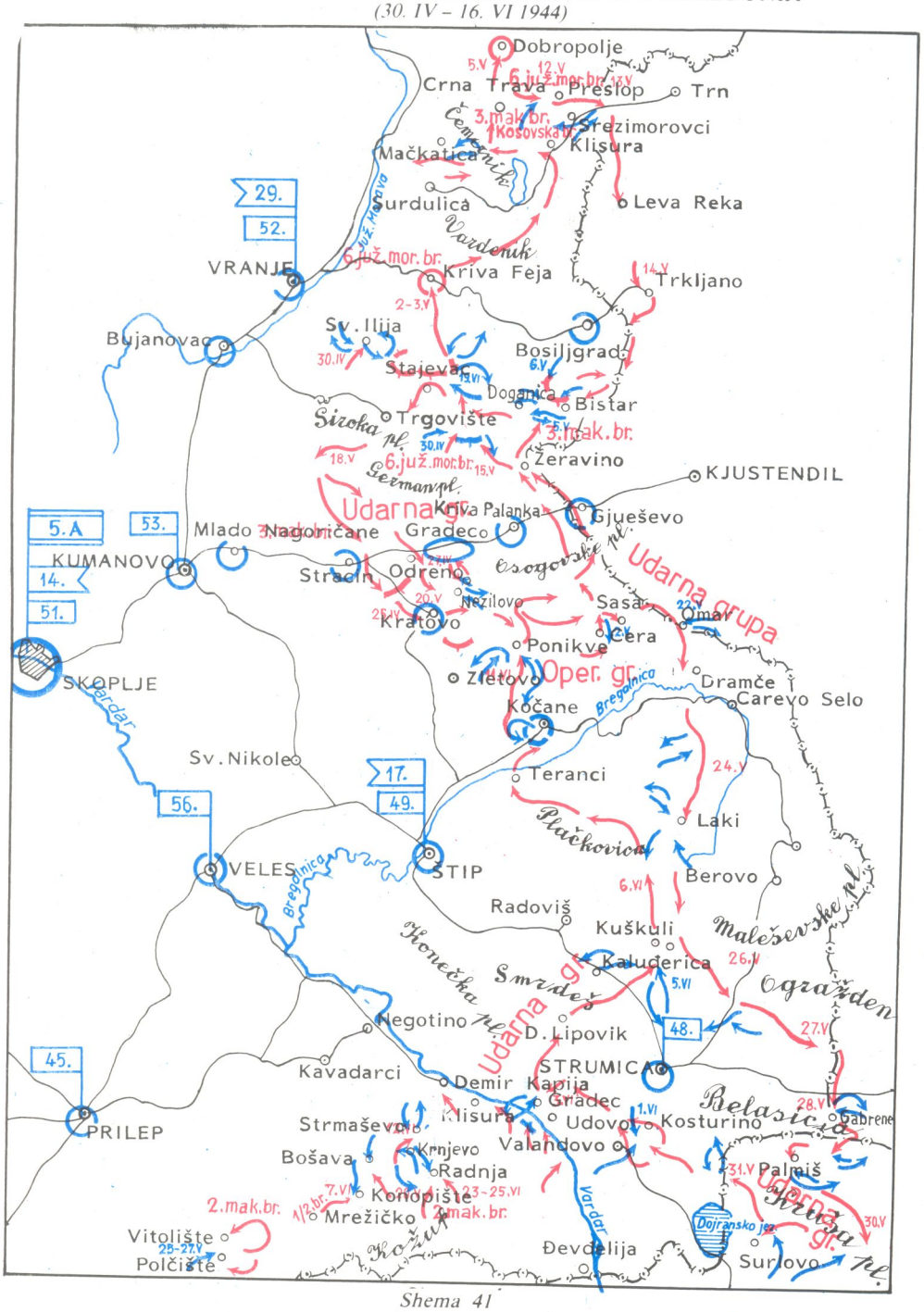

Shema 41

DRVARSKA (»ROSSELSPRUNG« – »KONJIČKI SKOK«) OPERACIJA – NEMAČKI PLAN I RASPORED JEDINICA NOVJ

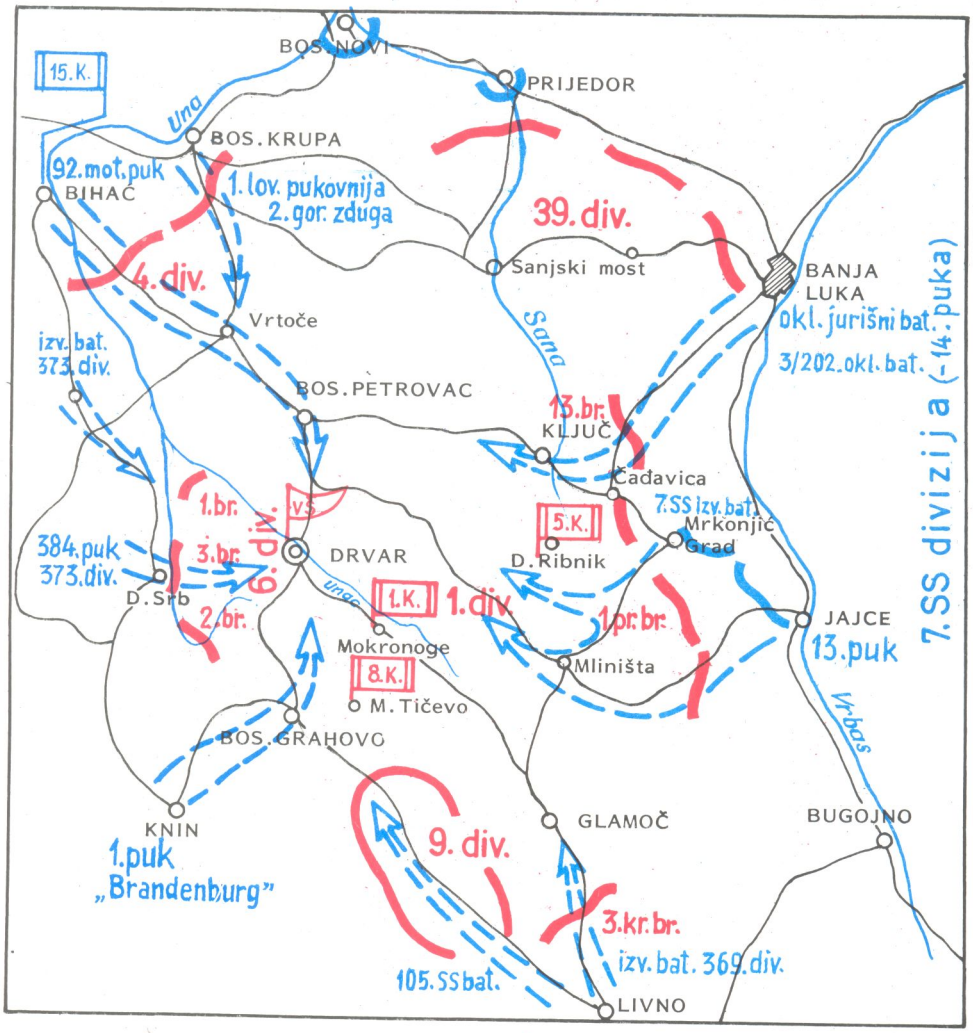

Shema 42

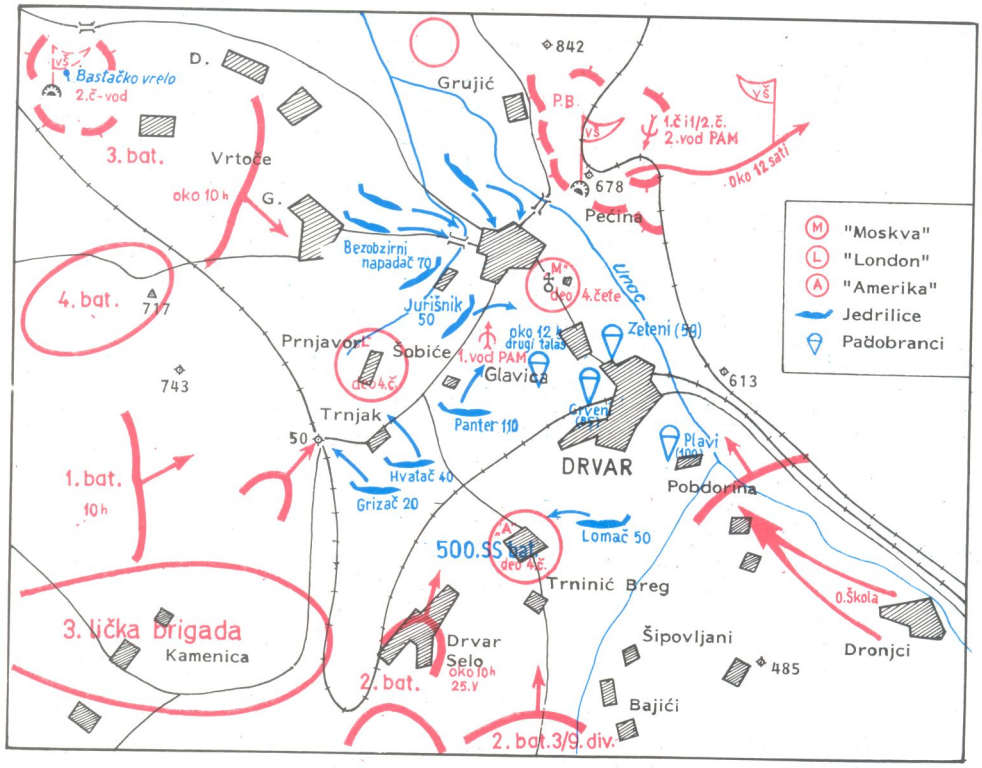
Basaičko vrelo
2.č.-vod
3. bat.
Vrtoče
oko 10 h
4. bat.
717
743
1. bat.
10 h
3. lička brigada
Kamenica
D.
G.
842
Grujić
P.B.
1.č i 1/2.č.
2.vod PAM
oko 12 sati
678
Pećina
Bezobzirni napadač 70
Jurišnik 50
Prnjavor
Sobiće
oko 12 h drugi talas
1.vod PAM
Glavica
Zeleni (5g)
613
Trnjak
50
Panter 110
Hvatač 40
Grizač 20
DRVAR
Plavi
Pobdorina
500.SS
Lomač 50
Trninić Breg
0.Škola
Dronjci
Drvar Selo
oko 10h 25.V
2. bat.
Šipovljani
485
Bajići
2. bat.3/9. div.
"Moskva"
"London"
"Amerika"
Jedrilice
Padobranci

Shema 43

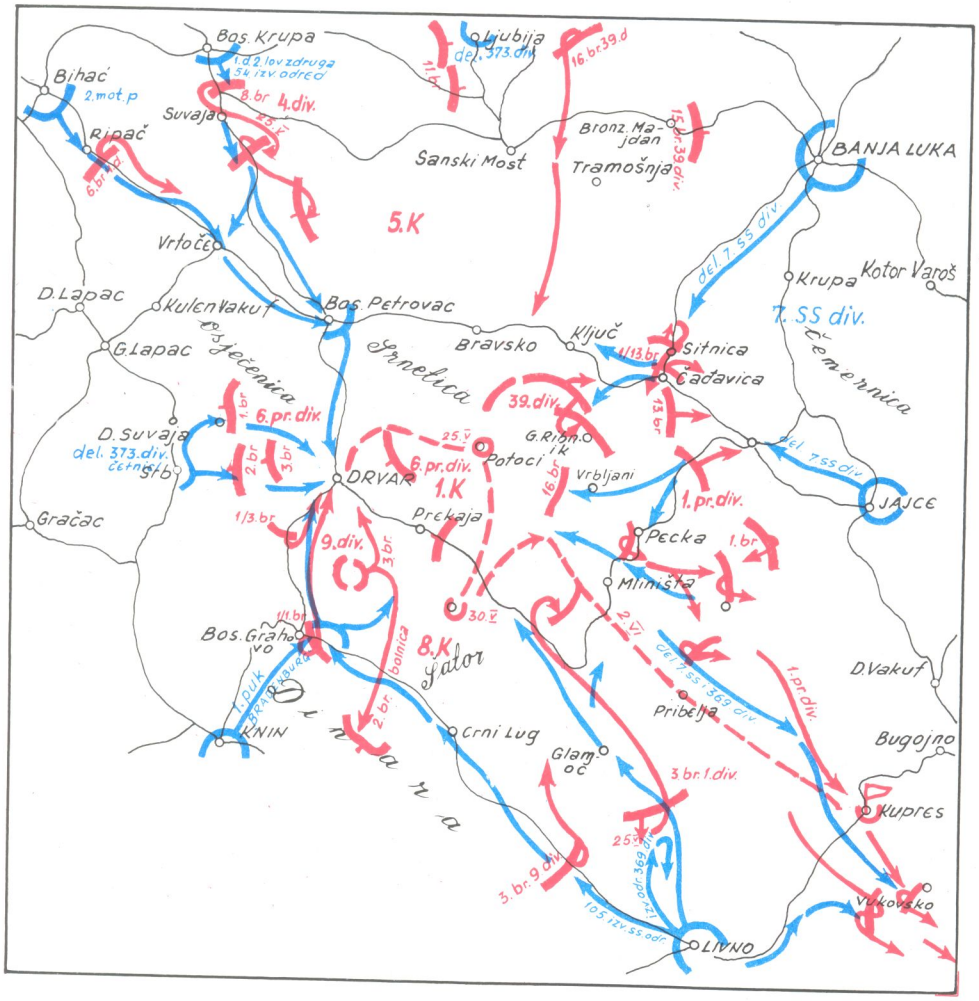
Bos. Krupa
Ljubija
del. 373.div
16.br.39.d
Bihać
2.mot.p
1.d 2.lov.zdruga
5.k izv.odredi
8.br
4.div.
Suvaja
Ripač
6.br
Sanski Most
Tramošnja
Bronz. Majdan
BANJA LUKA
5.K
Vrtoče
del. 7.SS div.
Krupa
Kotor Varoš
D.Lapac
Kulen Vakuf
Bos. Petrovac
7. SS div.
G.Lapac
Bravsko
Ključ
Sitnica
Čadavica
Sječenica
Irnelica
39.div.
13.br
6.pr.div
1.br
2.br
3.br
D. Suvaja
del. 373.div.
četnici
Grb
25.v
G.Rioni k
Potoci
6.pr.div.
1.K
DRVAR
16.br
Vrbljani
del. 7.SS div.
JAJCE
1.pr.div.
Gračac
Prekaja
9.div.
3.br
Pecka
1.br
Mliništa
30.v
Bos. Grahovo
11.bl
8.K
Šator
2.br.
Bosnica
2.Vi
del. 7.SS 369.div.
1.pr.div.
D.Vakuf
1.puk
Brigade
KNIN
Crni Lug
Pribelja
Bugojno
Glamoč
3.br.1.div.
Kupres
25.v
3.br.9.div.
105.rzv.ss.odr.
Izv.odr.369.div.
LIVNO
Vukovsko

Shema 44

PLAN VRHOVNOG ŠTABA ZA PRODOR JEDINICA NOVJ U SRBIJU U LETO 1944. GODINE.

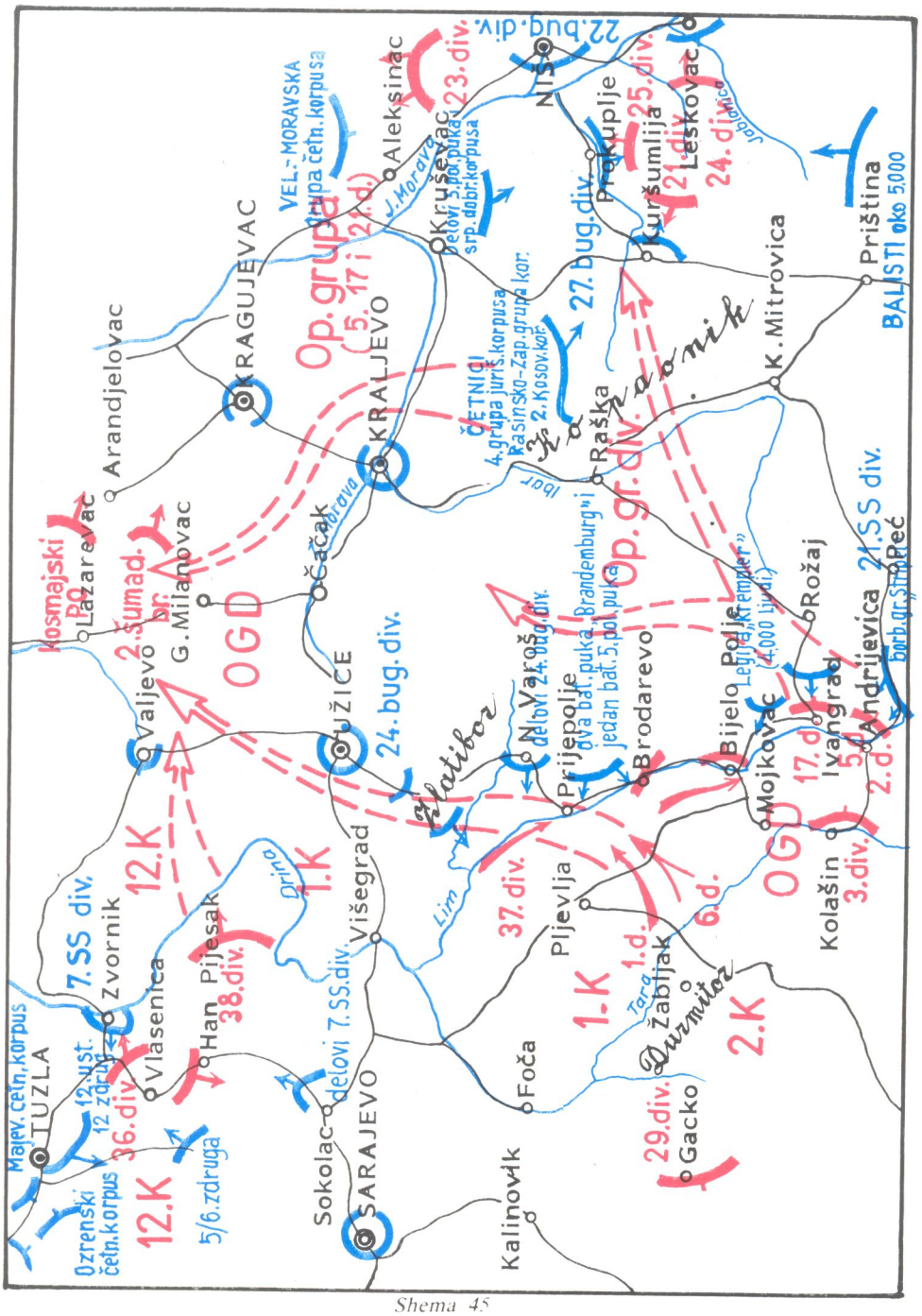

Shema 45

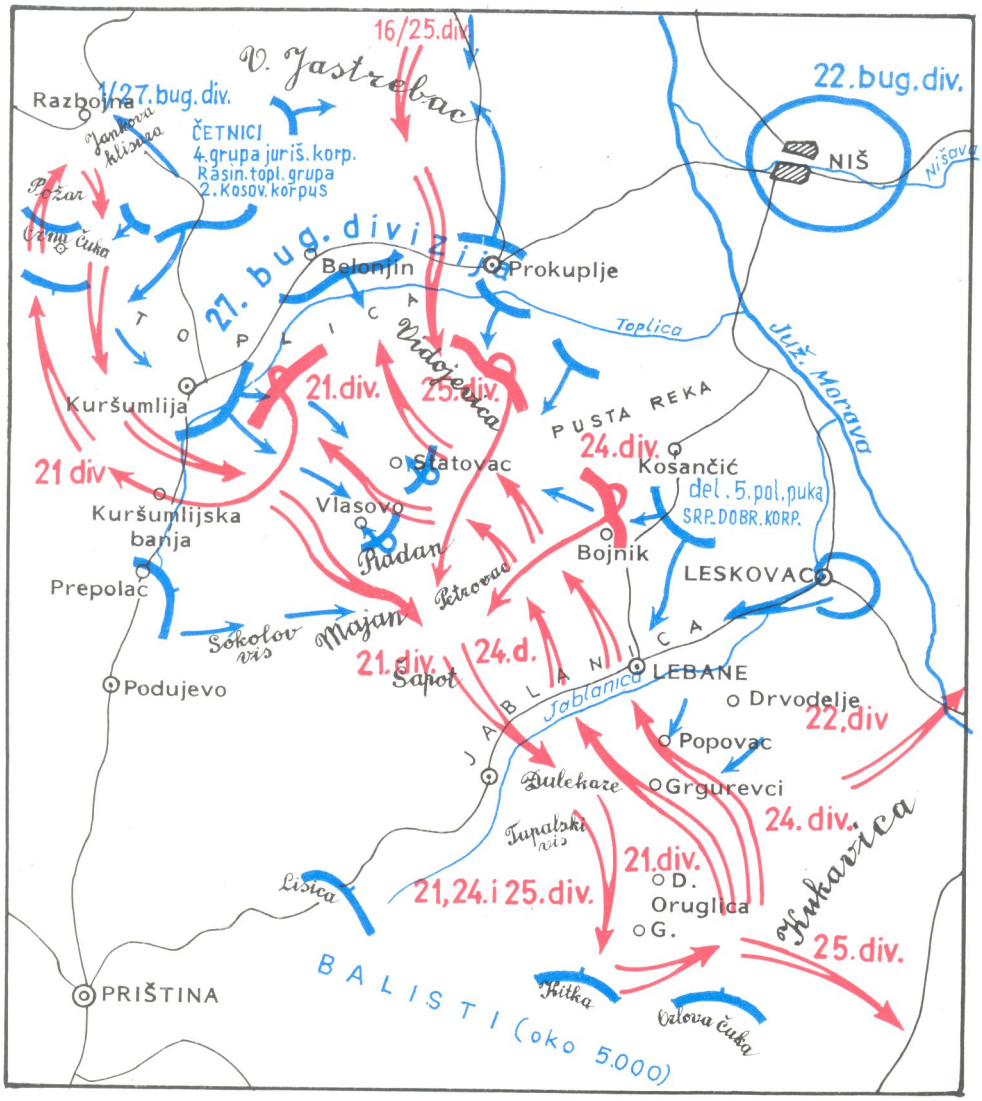
16/25.div.
V. Jastrebac
1/27.bug.div.
Razbojna
Jankova klisura
ČETNICI
4.grupa juriš.korp.
Rasin.topl.grupa
2.Kosov.korpus
22.bug.div.
NIŠ
Nišava
Požar
Crnu Čuka
27. bug. divizija
Belonjin
Prokuplje
TOPLICA
Toplica
Juž. Morava
Kuršumlija
21.div.
25.div.
Vidojevica
PUSTA REKA
24.div.
Kosančić
21 div
Kuršumlijska banja
Vlasovo
Statovac
del. 5.pol.puka
SRP.DOBR.KORP.
Bojnik
Radan
Petrovac
LESKOVAC
Prepolac
Sokolov vis
Majan
21.div.
24.d.
Sapot
JABLANICA
LEBANE
Podujevo
Drvodelje
22.div
Popovac
Jablanica
Dulekaze
Grgurevci
24. div.
Tupalski vis
21.div.
D.
Oruglica
G.
Lisica
21,24.i 25.div.
Kukavica
25.div.
PRIŠTINA
BALISTI (oko 5.000)
Kitka
Crkova Čuka

Shema 46

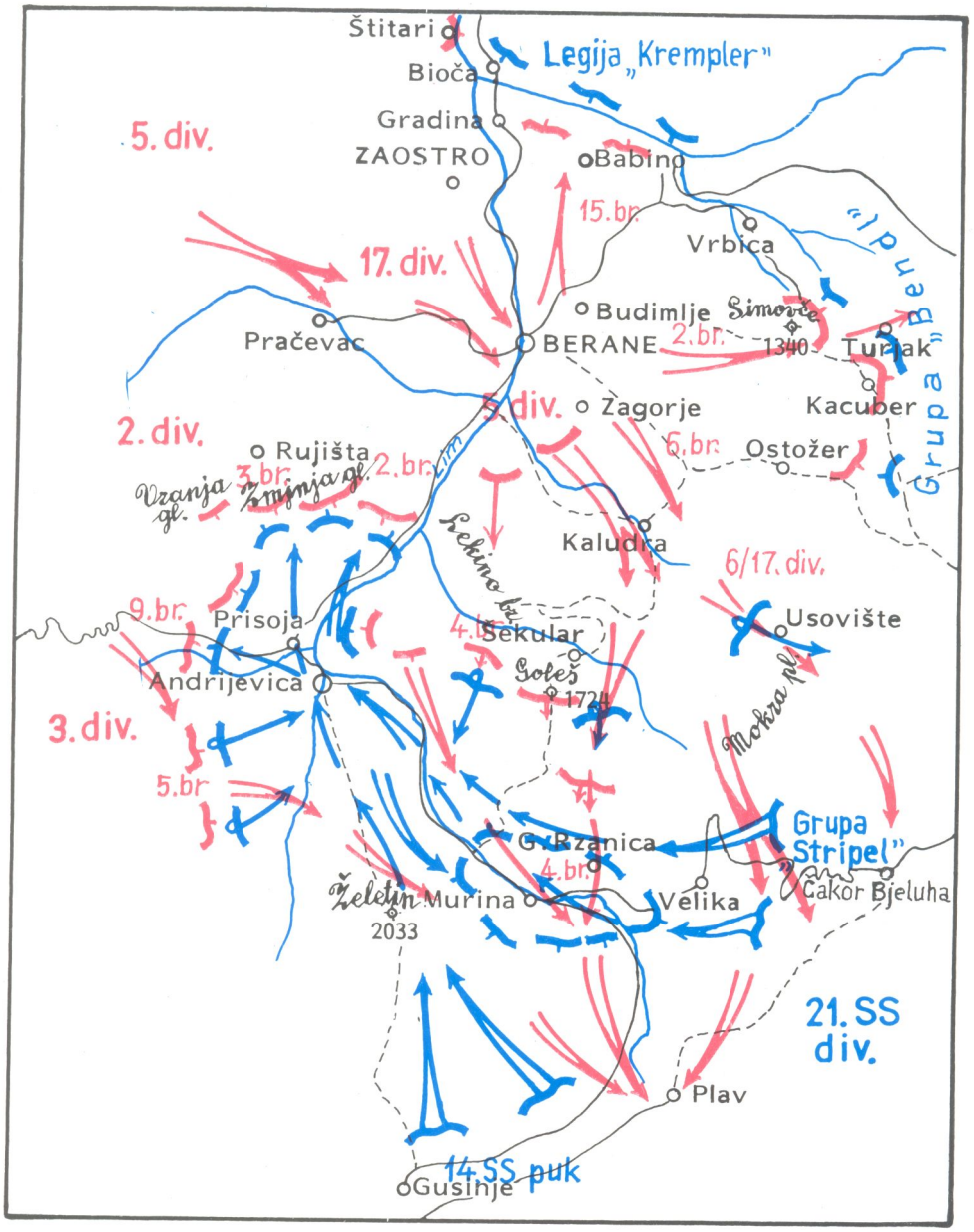
Štitari
Bioča
Legija „Krempler"
Gradina
ZAOSTRO
Babino
5. div.
15. br.
Vrbica
17. div.
Budimlje
Simoviće
Pračevac
BERANE
2. br.
1340
Turjak
Grupa „Berndl"
5. div.
Žagorje
Kacuber
2. div.
Rujišta
6. br.
Ostožer
Vranja gl.
3. br.
Žminja gl.
2. br.
Lekino br.
Kaludra
6/17. div.
9. br.
Prisoja
4. br.
Sekular
Usovište
Andrijevica
Soleš
1724
Mokra pl.
3. div.
5. br.
Grupa Stripel"
Gvozanica
4. br.
Čakor
Bjeluha
Željetin
Murina
Velika
2033
21. SS div.
Plav
14. SS puk
Gusinje

Shema 47

PRODOR OPERATIVNE GRUPE DIVIZIJA NOVJ U SRBIJU
(28. VII – 10. VIII 1944)

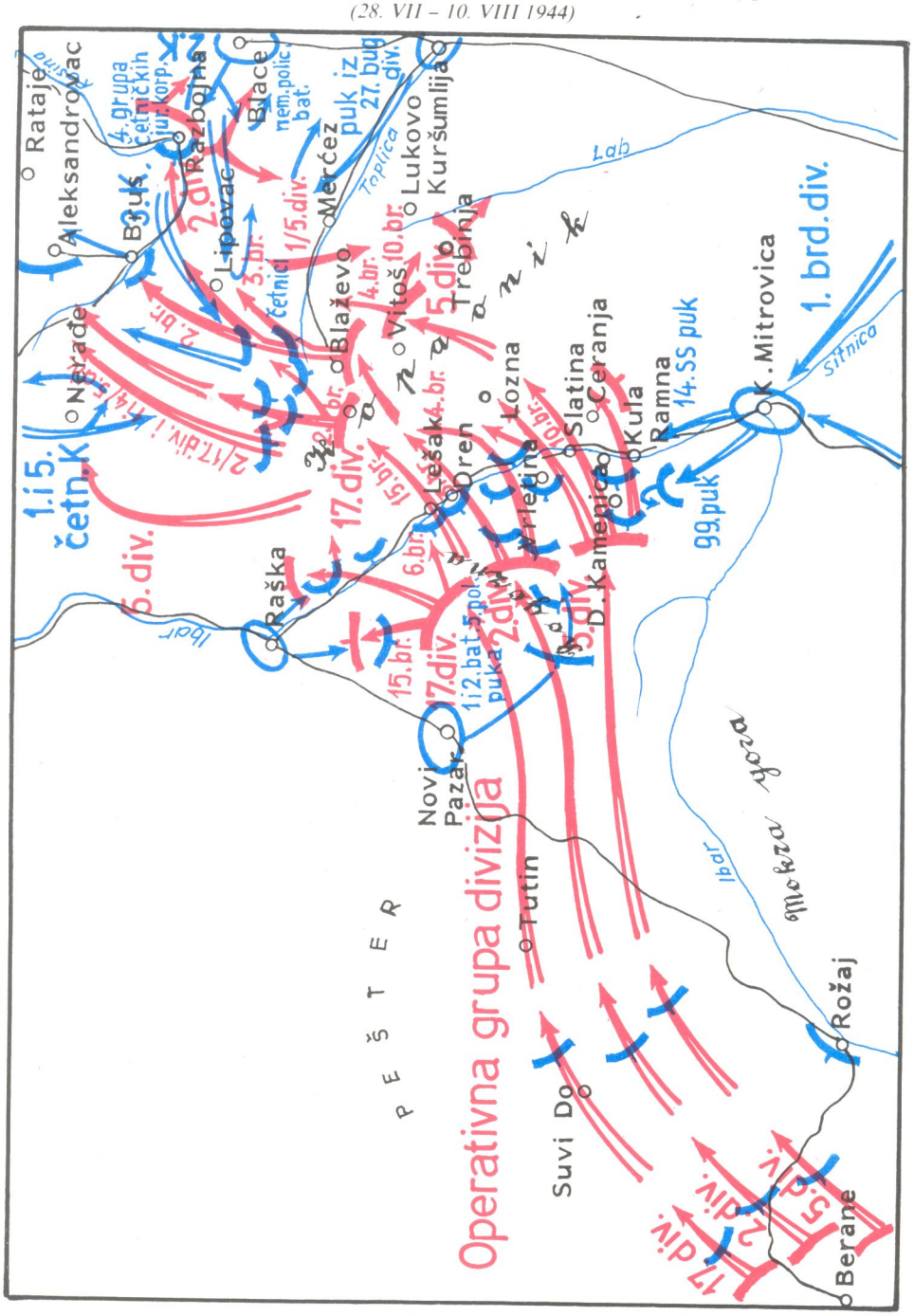

Shema 48

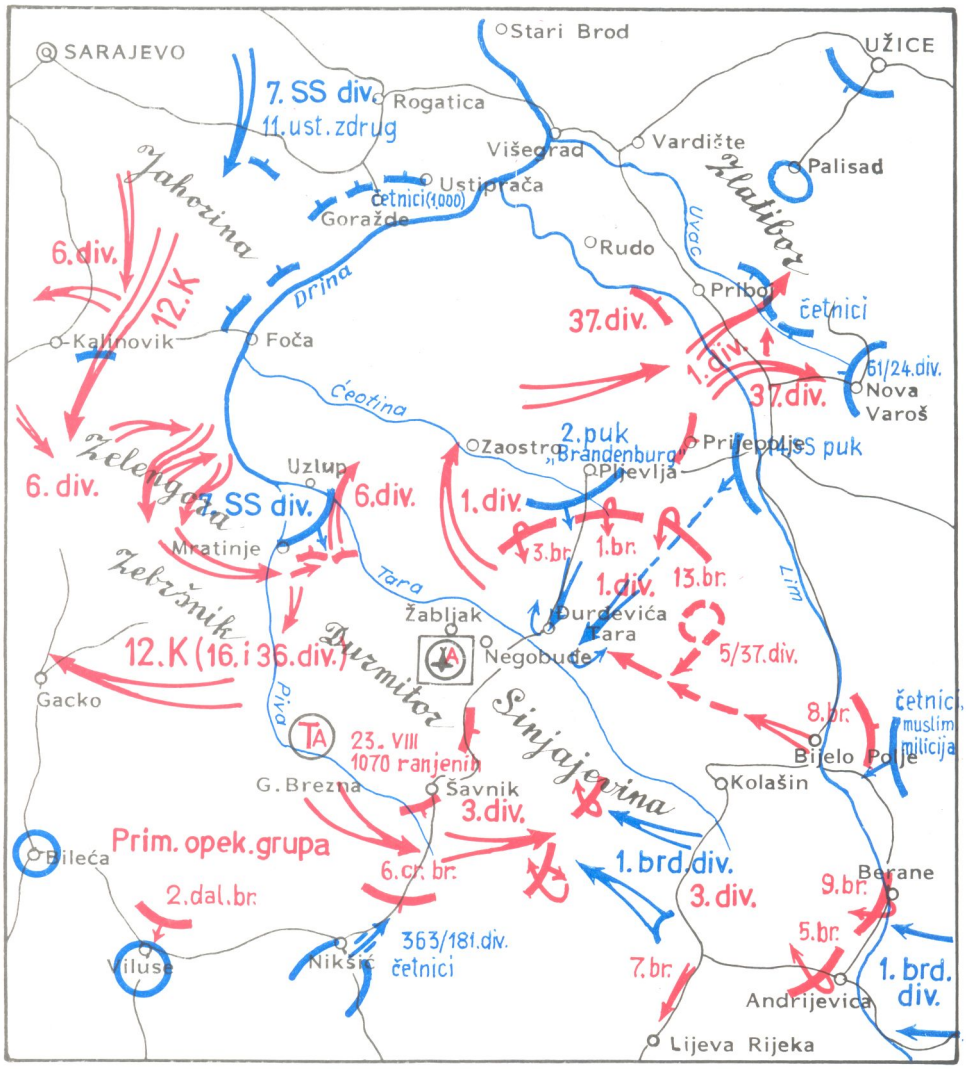
SARAJEVO
Stari Brod
UŽICE
7. SS div.
11. ust. zdrug
Rogatica
Višegrad
Vardište
Palisad
Ustiprača
četnici (1.000)
Goražde
Jahorina
Drina
Zlatibor
Uvac
Rudo
Priboj
6. div.
12. K
Kalinovik
Foča
37. div.
1. div.
četnici
61/24. div.
Nova Varoš
Čeotina
2. puk „Brandenburg"
Zaostrog
Prijepolje
S puk
Pljevlja
Uzlup
6. div.
Kelebija
7. SS div.
6. div.
1. div.
3. br.
1. br.
Mratinje
Tara
1. div.
13. br.
Lim
Žabljak
Đurđevića Tara
Hrebršnik
Durmitor
Sinjajevina
12. K (16. i 36. div.)
Negobuđe
5/37. div.
Gacko
Piva
TA
23. VIII 1070 ranjenih
8. br.
četnici muslim milicija
Bijelo Polje
G. Brezna
Šavnik
Kolašin
3. div.
Prim. opek. grupa
Bileća
6. or. br.
1. brd. div.
3. div.
9. br.
Berane
2. dal. br.
5. br.
Višegrad
Nikšić
363/181. div. četnici
7. br.
1. brd. div.
Andrijevica
Lijeva Rijeka

Shema 49

PRODOR 1. I 12. KORPUSA NOVJ U ZAPADNU SRBIJU
(20. VIII – 20. IX 1944)

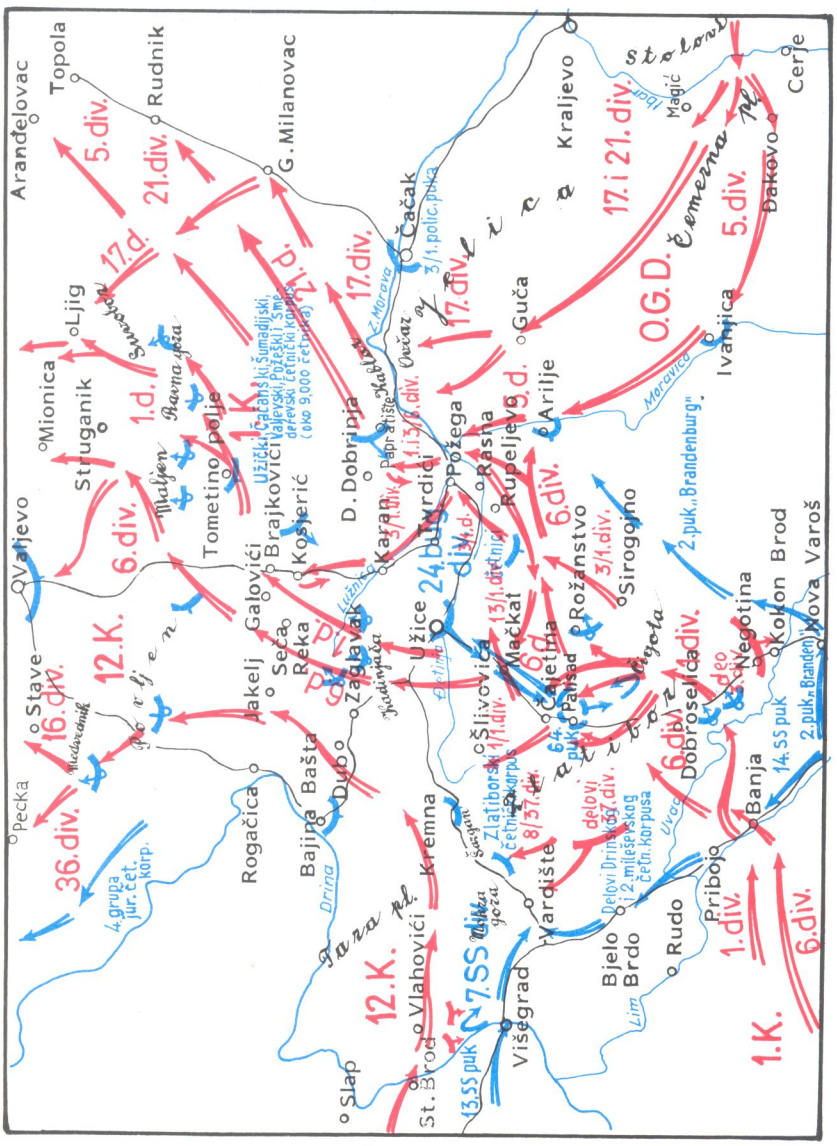

Shema 50

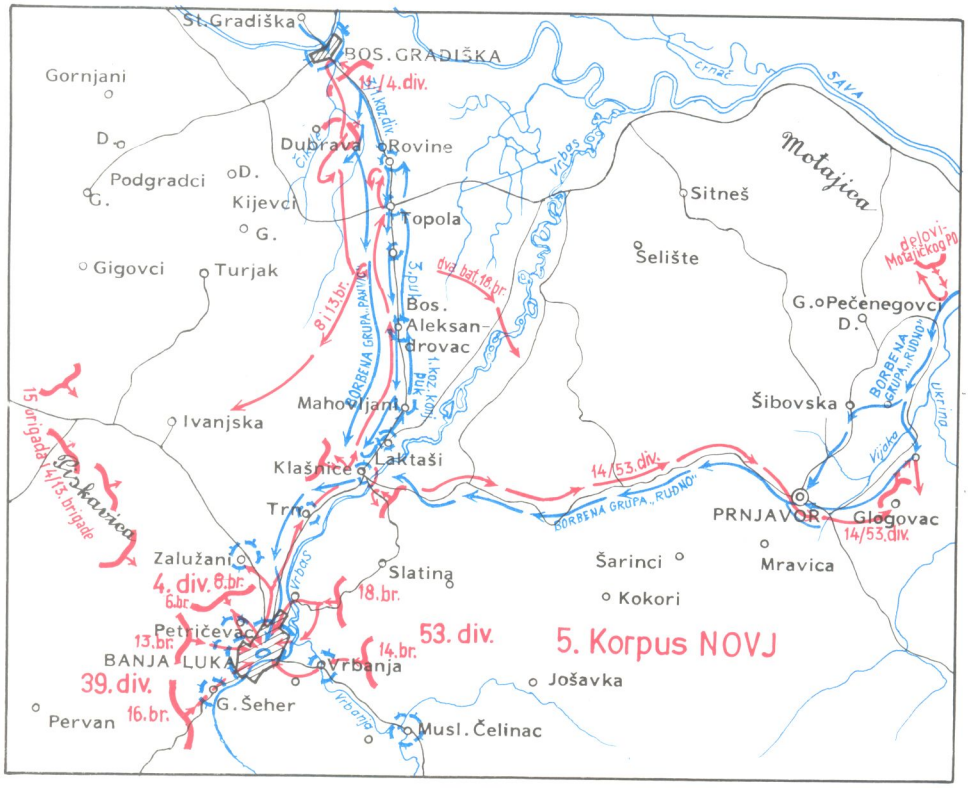
St.Gradiška
BOS.GRADIŠKA
Gornjani
14/4.div.
Dubrava
Rovine
Podgradci
Kijevci
Topola
Sitneš
Šelište
Gigovci
Turjak
Bos.
Aleksandrovac
Mahovljani
Ivanjska
Klašnice
Laktaši
Trn
Zalužani
Slatina
4. div. 6.br.
6.br.
18.br.
Petričevac
13.br.
BANJA LUKA
14.br.
Vrbanja
53. div.
5. Korpus NOVJ
39. div.
16.br.
G.Šeher
Pervan
Musl.Čelinac
Jošavka
Šarinci
Kokori
Mravica
PRNJAVOR
Glogovac
14/53.div.
Šibovska
G.Pečenegovci
D.
SAVA
Motajica
Vrbas
Ukrina
Vijaka
dva bat.18.br.
8./13.br.
15 brigada 4/13.brigade

Shema 51

PODRAVSKA OPERACIJA (25. IX – 18. X 1944)

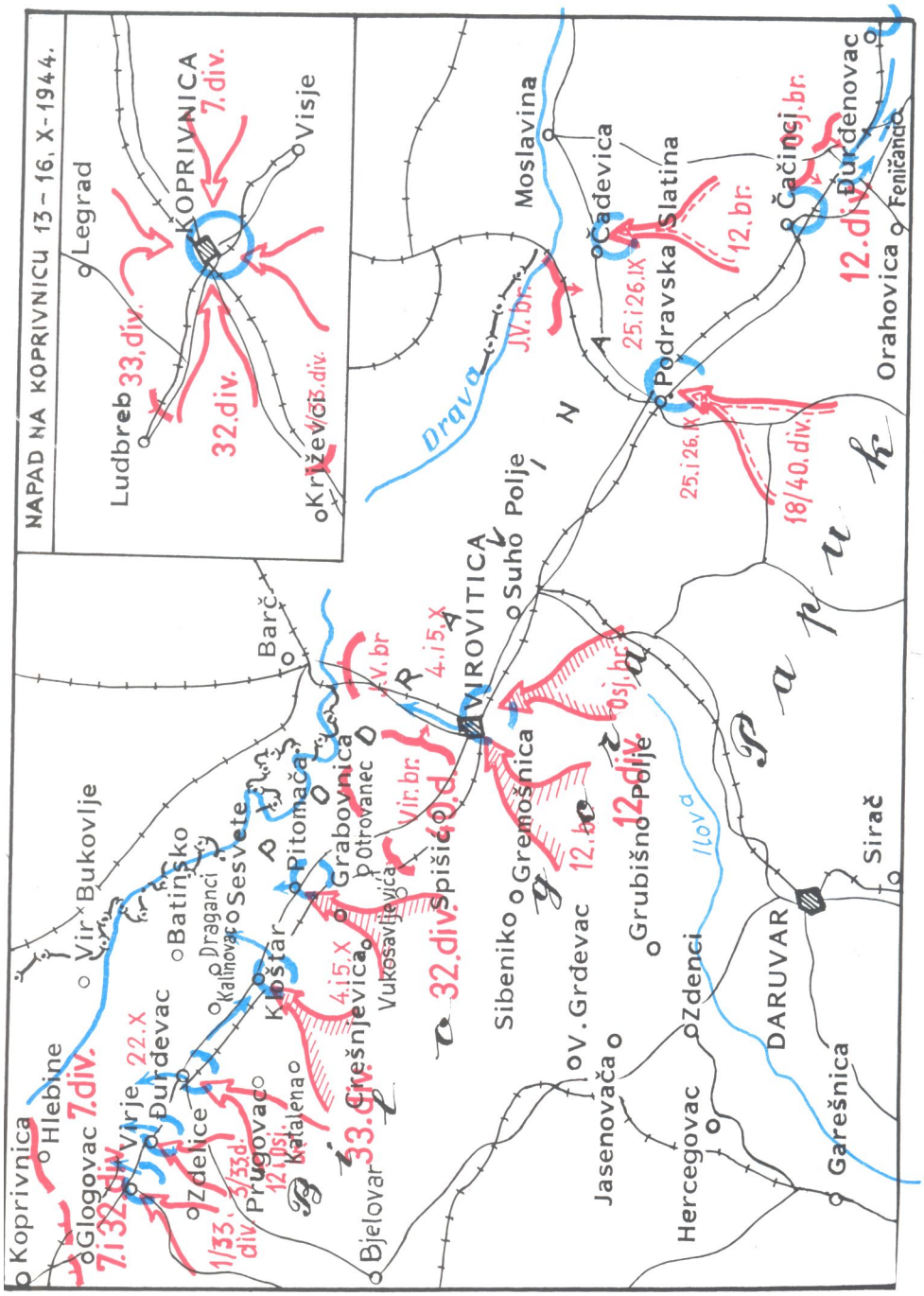

Shema 52

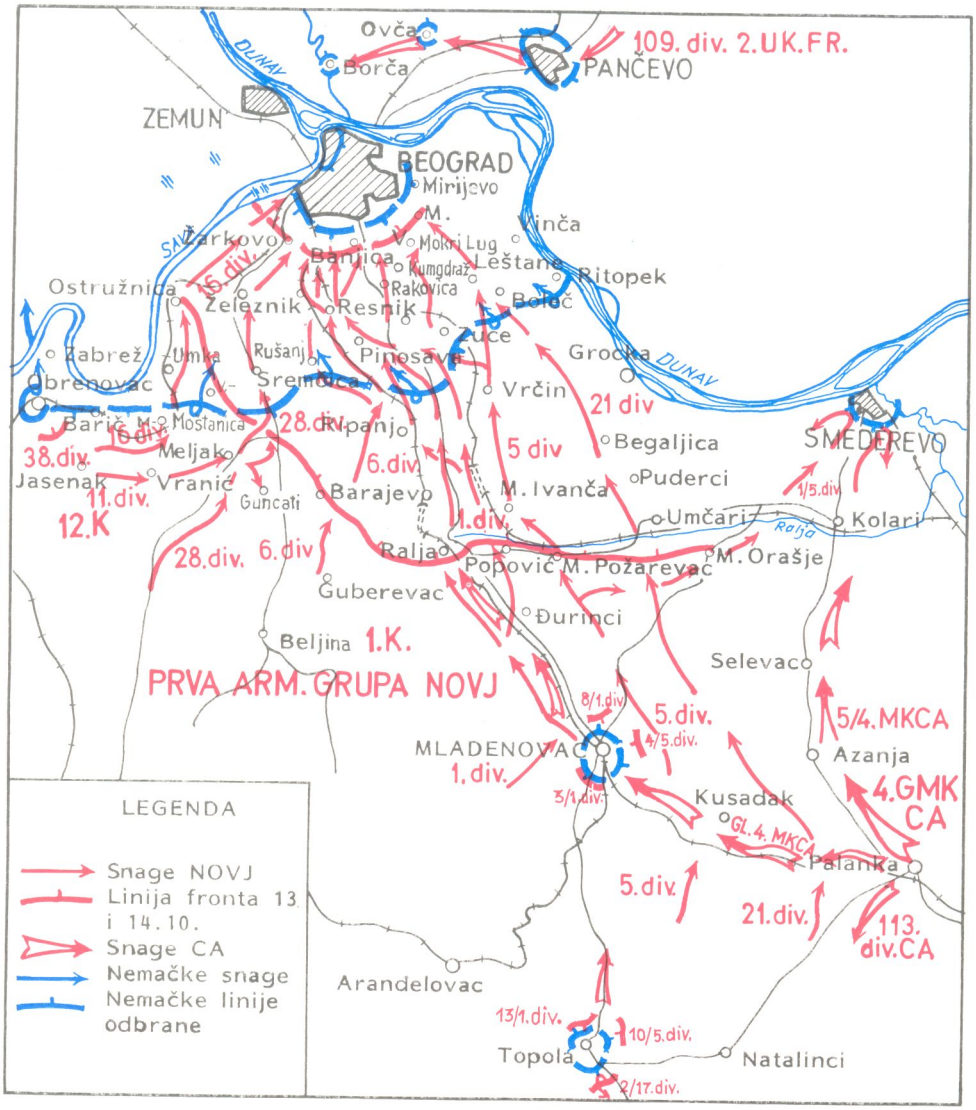
Ovča
Borča
109. div. 2.UK.FR.
PANČEVO
DUNAV
ZEMUN
BEOGRAD
Mirijevo
M.
Vinča
Žarkovo
Mokri Lug
Banjica
Kumodraž
Leštane
Ritopek
Rakovica
Ostružnica
15. div.
Železnik
Resnik
Bolec
Žuce
Grocka
Čabrež
Umka
Rušanj
Pinosava
DUNAV
Obrenovac
Sremčica
Vrčin
21 div
Baric
Mostanica
28. div.
Kupanjo
16 div.
5 div
Begaljica
SMEDEREVO
38. div.
Meljak
6. div.
Puderci
Jasenak
Vranić
Guncati
Barajevo
M. Ivanča
1/5.div
11. div.
12.K
1. div.
Umčari
Kolari
Raljao
Popović
M. Požarevac
M. Orašje
28. div.
6. div
Guberevac
Đurinci
Beljina
1.K.
PRVA ARM. GRUPA NOVJ
Selevac
8/1.div
5. div.
5/4. MKCA
4/5.div.
MLADENOVAC
1. div.
Azanja
3/1.div.
4.GMK
CA
Kusadak
GL. 4. MKCA
Palanka
5. div.
21. div.
113.
div.CA
Arandelovac
13/1.div.
10/5.div.
Topola
Natalinci
2/17.div.
LEGENDA
Snage NOVJ
Linija fronta 13 i 14.10.
Snage CA
Nemačke snage
Nemačke linije odbrane

Shema 53

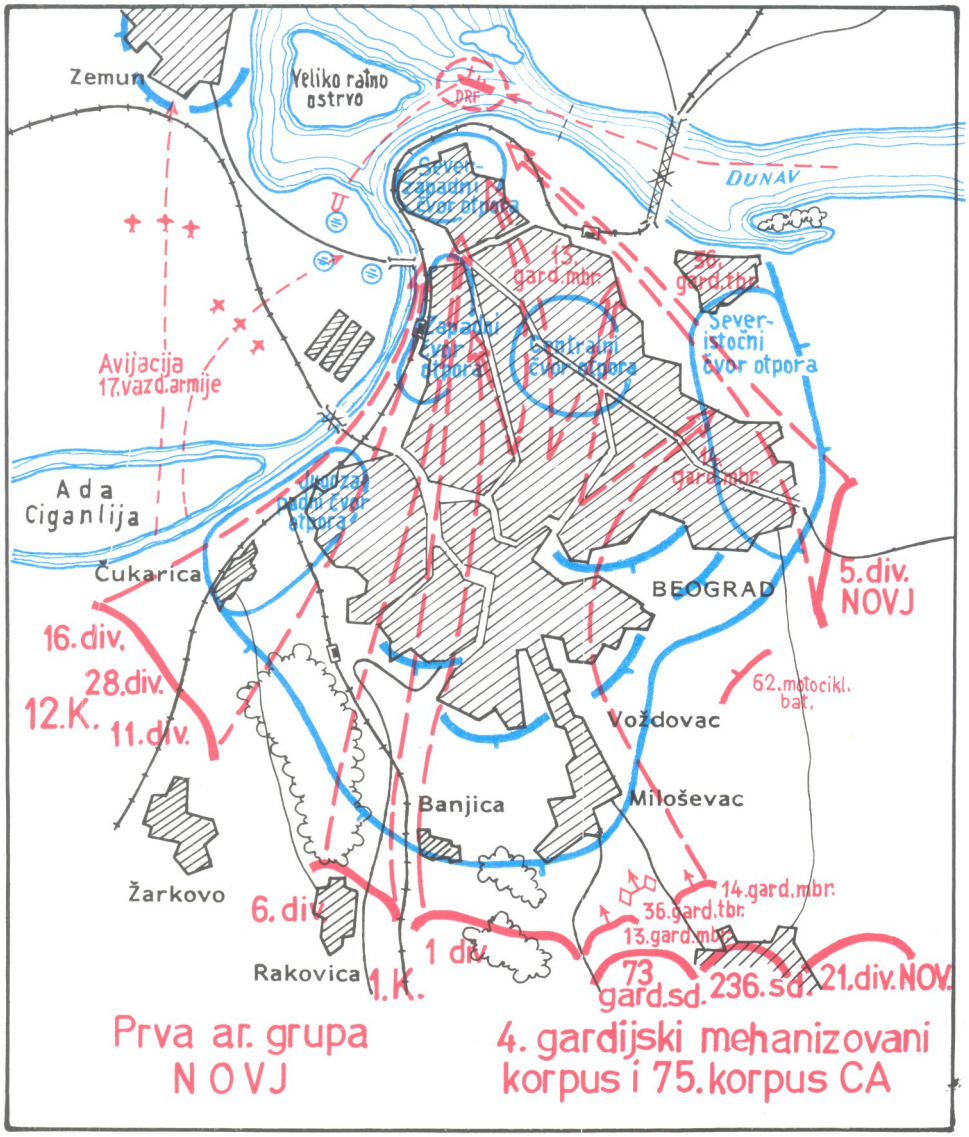
Zemun
Veliko ratno ostrvo
DRF
DUNAV
Severo-zapadni čvor otpora
13. gard.mbr.
36. gard.tbr.
Zapadni čvor otpora
Centralni čvor otpora
Severo-istočni čvor otpora
Avijacija 17.vazd.armije
Ada Ciganlija
Južni čvor otpora
14. gard.mbr.
Čukarica
BEOGRAD
5.div. NOVJ
16.div.
28.div.
12.K.
11.div.
62.motocikl. bat.
Voždovac
Banjica
Miloševac
Žarkovo
6.div.
14.gard.mbr.
36.gard.tbr.
13.gard.mbr.
1 div.
Rakovica
1.K.
73 gard.sd.
236.sd.
21.div.NOV.
Prva ar. grupa N O V J
4. gardijski mehanizovani korpus i 75.korpus CA

Shema 54

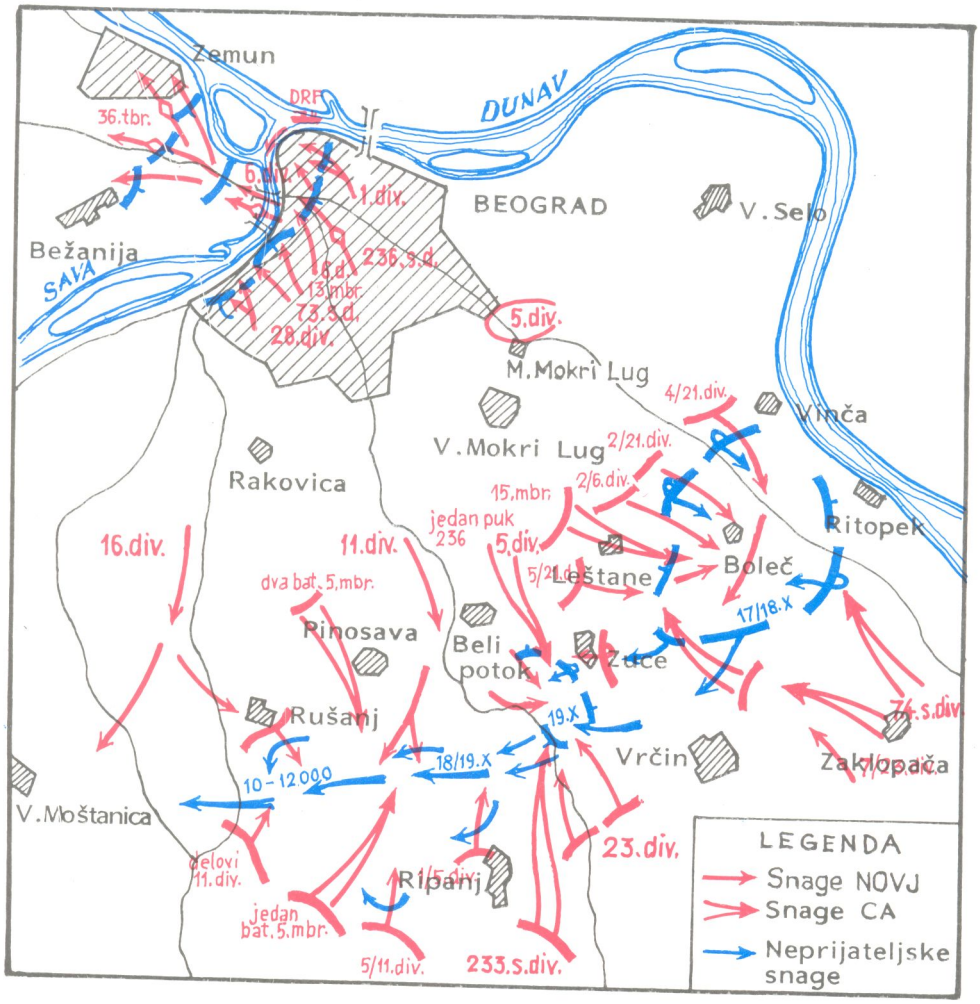
Zemun
DUNAV
DRF
36.tbr.
6.tbr.
1.div.
BEOGRAD
V.Selo
Bežanija
SAVA
16.d.
13.mbr.
13.s.d.
28.div.
236.s.d.
5.div.
M.Mokri Lug
4/21.div.
Vinča
V.Mokri Lug
2/21.div.
Rakovica
15.mbr.
2/6.div.
jedan puk 236
5.div.
Ritopek
16.div.
11.div.
5/21.div.
Leštane
Boleč
dva bat. 5.mbr.
17/18.X
Rinosava
Beli potok
Zuce
19.X
74.s.div.
Rušanj
18/19.X
Vrčin
Zaklopača
10 – 12.000
V.Moštanica
delovi 11.div.
23.div.
Ripanj
jedan bat. 5.mbr.
5/11.div.
233.s.div.
LEGENDA
Snage NOVJ
Snage CA
Neprijateljske snage

Shema 55

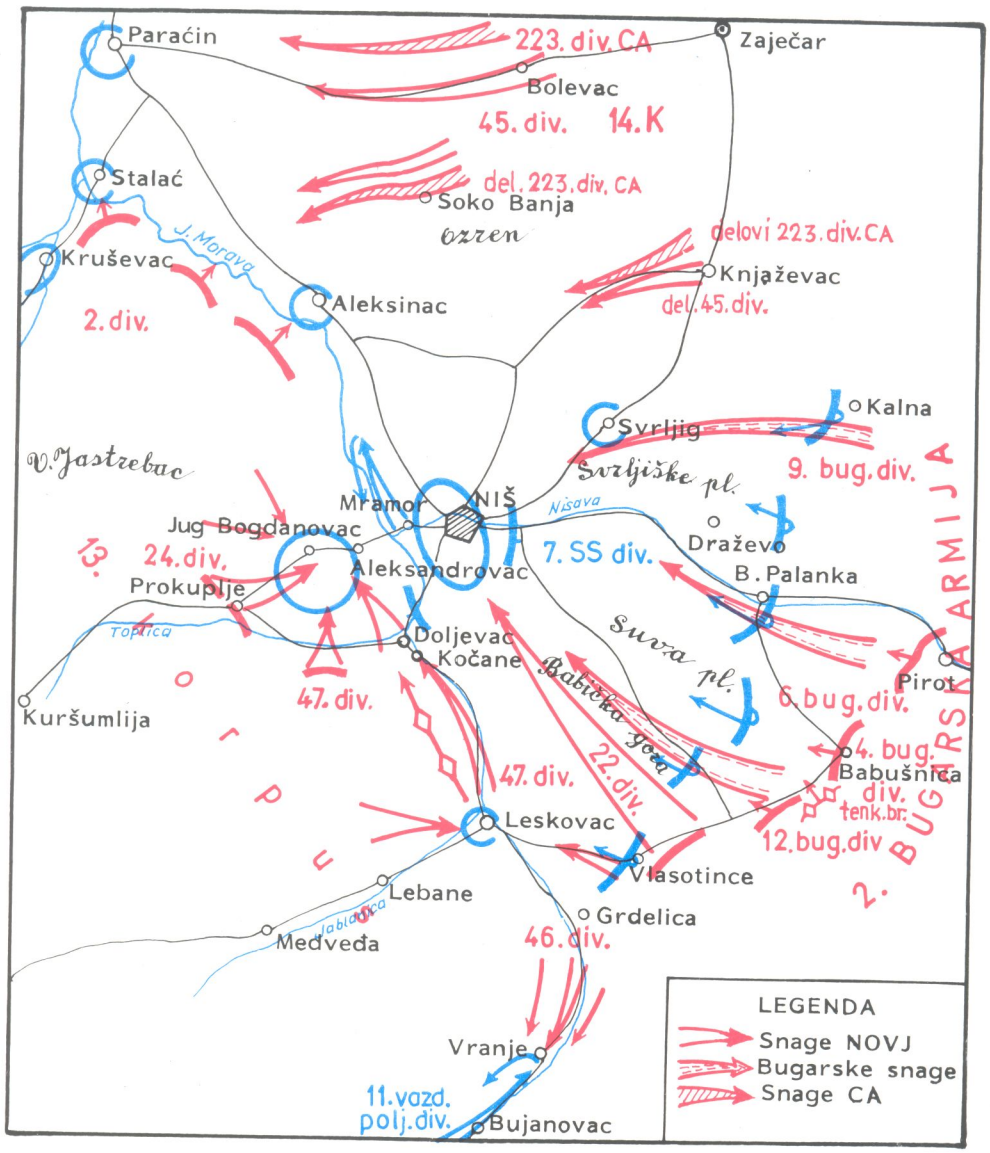
Paraćin
223. div. CA
Zaječar
Bolevac
45. div.
14. K
Stalać
del. 223. div. CA
Soko Banja
Ozren
J. Morava
delovi 223. div. CA
Kruševac
Knjaževac
Aleksinac
del. 45. div.
2. div.
Kalna
Svrljig
V. Jastrebac
Svrljiške pl.
9. bug. div.
Mramor
NIŠ
Nišava
Jug Bogdanovac
Draževo
7. SS div.
13.
24. div.
Aleksandrovac
B. Palanka
Prokuplje
Toplica
Doljevac
Kočane
Suva pl.
Babička gora
6. bug. div.
Pirot
Kuršumlija
47. div.
4. bug.
Babušnica
22. div.
47. div.
div.
tenk. br.
Leskovac
12. bug. div
Vlasotince
2. BUGARSKA ARMIJA
Lebane
Jablanica
Grdelica
Medveđa
46. div.
Vranje
11. vazd. polj. div.
Bujanovac
LEGENDA
Snage NOVJ
Bugarske snage
Snage CA

Shema 56

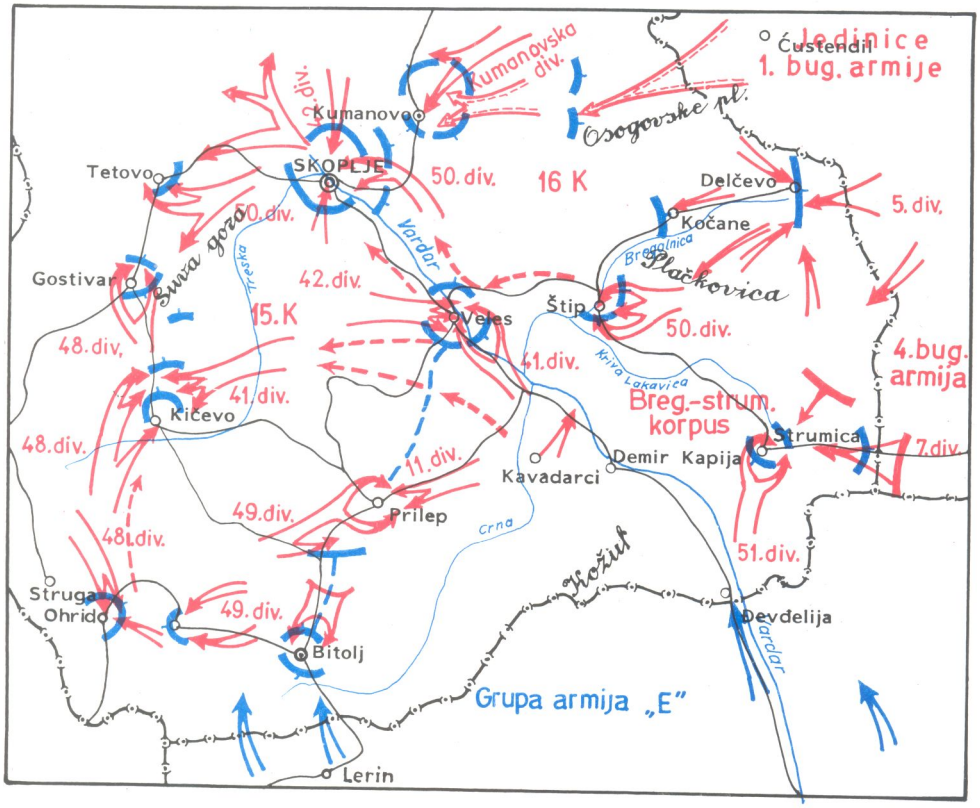
Jedinice
1. bug. armije
Ćustendil
Kumanovska div.
Osogovske pl.
Kumanovo
Tetovo
SKOPLJE
50. div.
16 K
Delčevo
5. div.
Kočane
Bregalnica
Plačkovica
Gostivar
Suva gora
Treska
42. div.
Vardar
Štip
50. div.
15. K
Veles
48. div.
41. div.
Kriva Lakavica
4. bug. armija
Breg.-strum. korpus
Kičevo
48. div.
11. div.
Kavadarci
Demir Kapija
Strumica
7. div.
49. div.
Prilep
Crna
48. div.
51. div.
Struga
Ohrid
49. div.
Bitolj
Kožuf
Devdelija
Vardar
Grupa armija „E"
Lerin

Shema 57

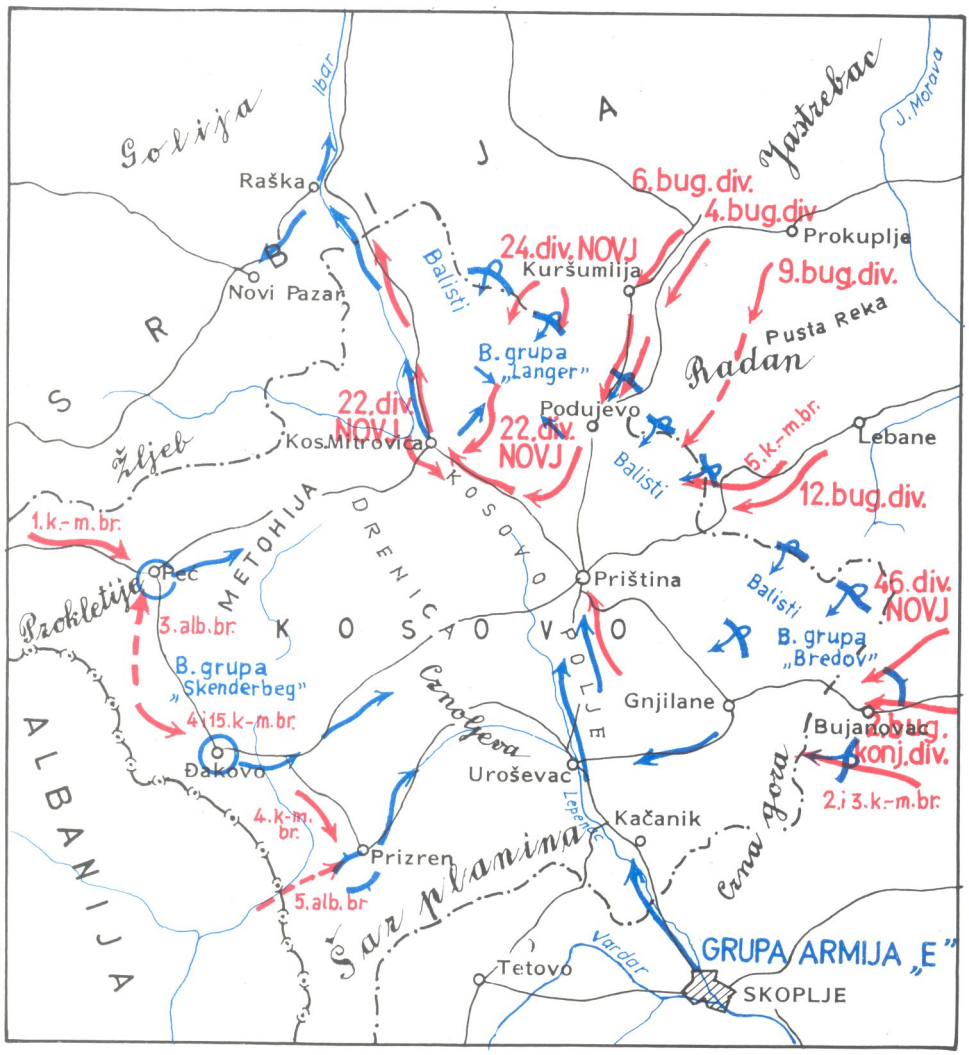
Golija
Ibar
J
A
Jastrebac
J. Morava
Raška
6.bug.div.
4.bug.div
Prokuplje
24.div.NOVJ
Kuršumlija
9.bug.div.
Novi Pazar
Balisti
Pusta Reka
B. grupa „Langer"
Radan
S
R
B
22.div. NOVJ
Podujevo
Žljeb
Kos.Mitrovica
22.div. NOVJ
5.k.-m.br.
Lebane
Balisti
12.bug.div.
1.k.-m.br.
METOHIJA
DRENICA
KOSOVO
Peć
Priština
Balisti
46.div. NOVJ
Prokletije
3.alb.br.
K O S O V O
B. grupa „Bredov"
B. grupa „Skenderbeg"
Gnjilane
4.15.k.-m.br.
Đakovo
Uroševac
Crnoljeva
Lepenac
Kačanik
Bujanovac
konj.div.
2.i 3.k.-m.br.
Crna Gora
4.k.-m. br.
Prizren
5.alb.br
Šar planina
Vardar
Tetovo
GRUPA ARMIJA „E"
SKOPLJE
ALBANIJA

Shema 58

OPERACIJE ZA KONAČNO OSLOBOĐENJE DALMACIJE
(OBOSTRANI RASPORED SNAGA 1. IX 1944)

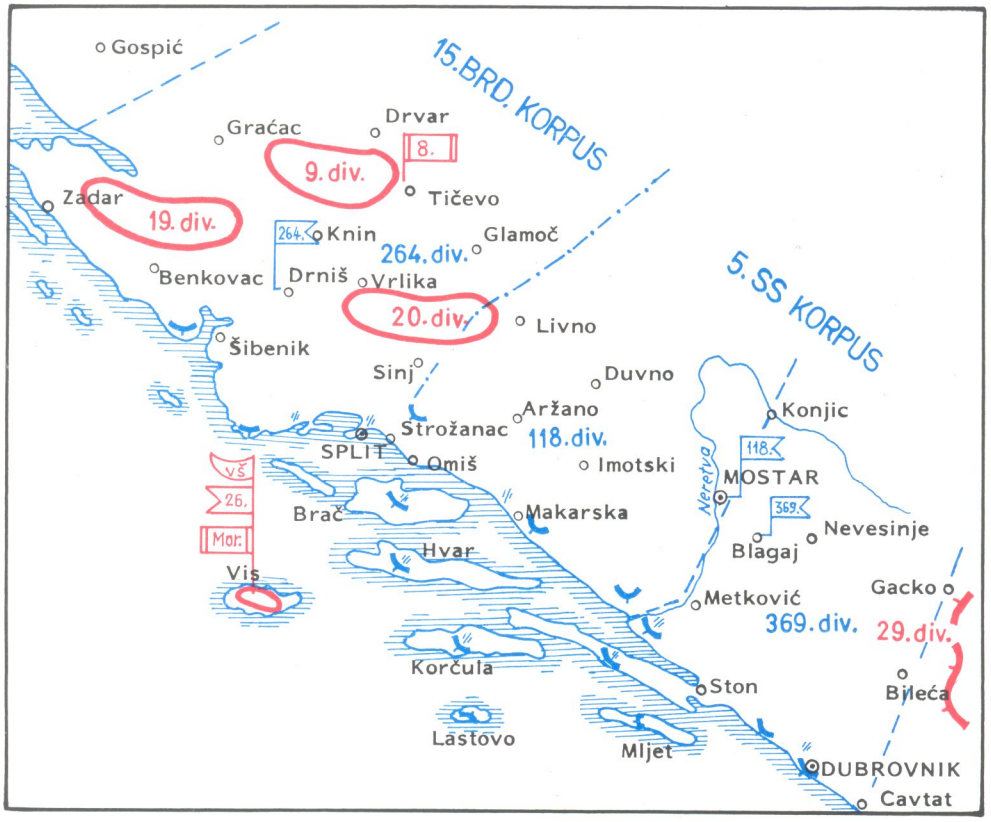

Shema 59

Shema 59

OSLOBOĐENJE SREDNJODALMATINSKIH OTOKA (8 – 28. IX 1944)

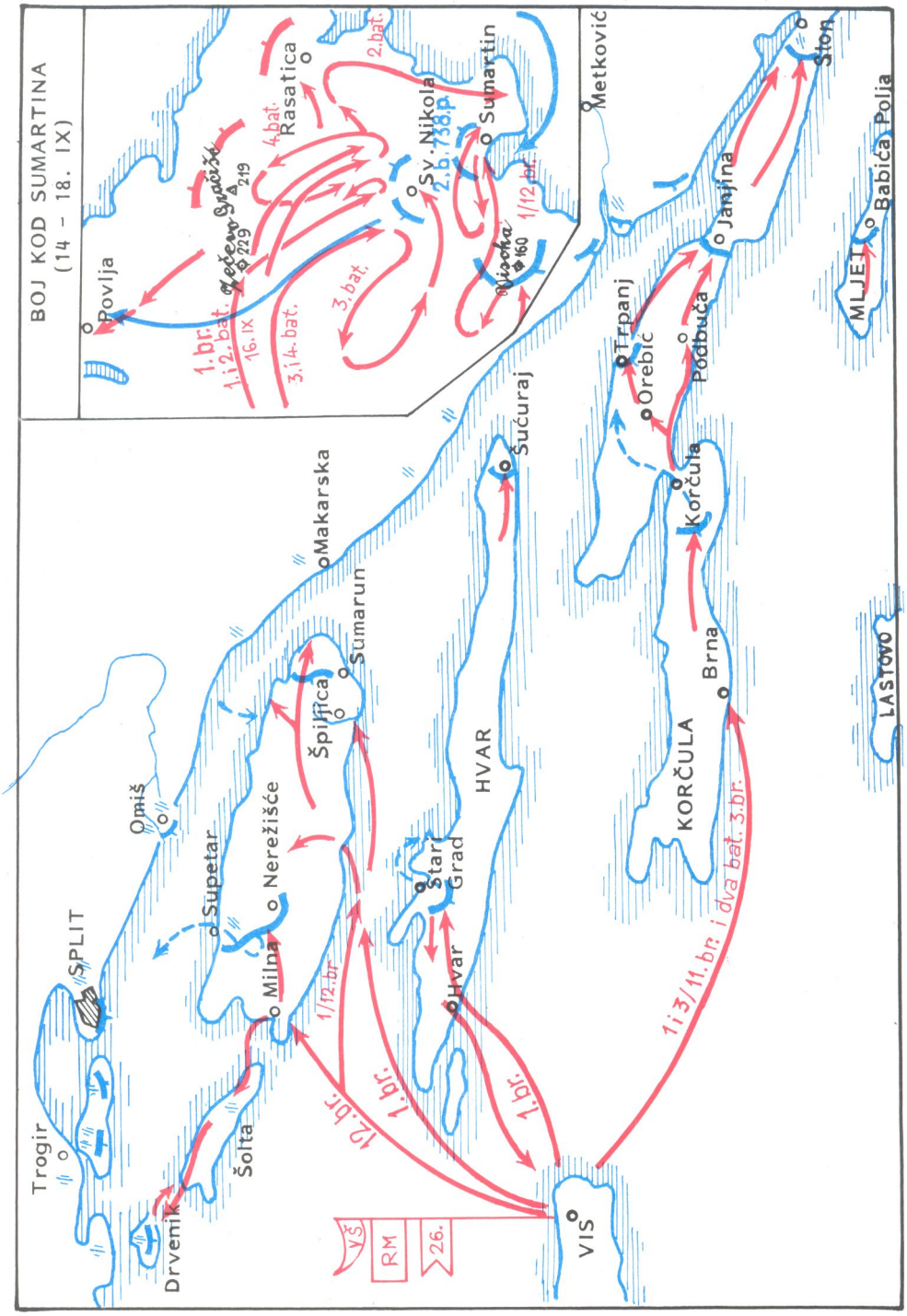

Shema 60

RAZBIJANJE DELOVA 369. LEGIONARSKE DIVIZIJE U REJONU STON – NEUM – OŠTRIKOVAC – VUKOV KLANAC (15 – 23. X 1944)

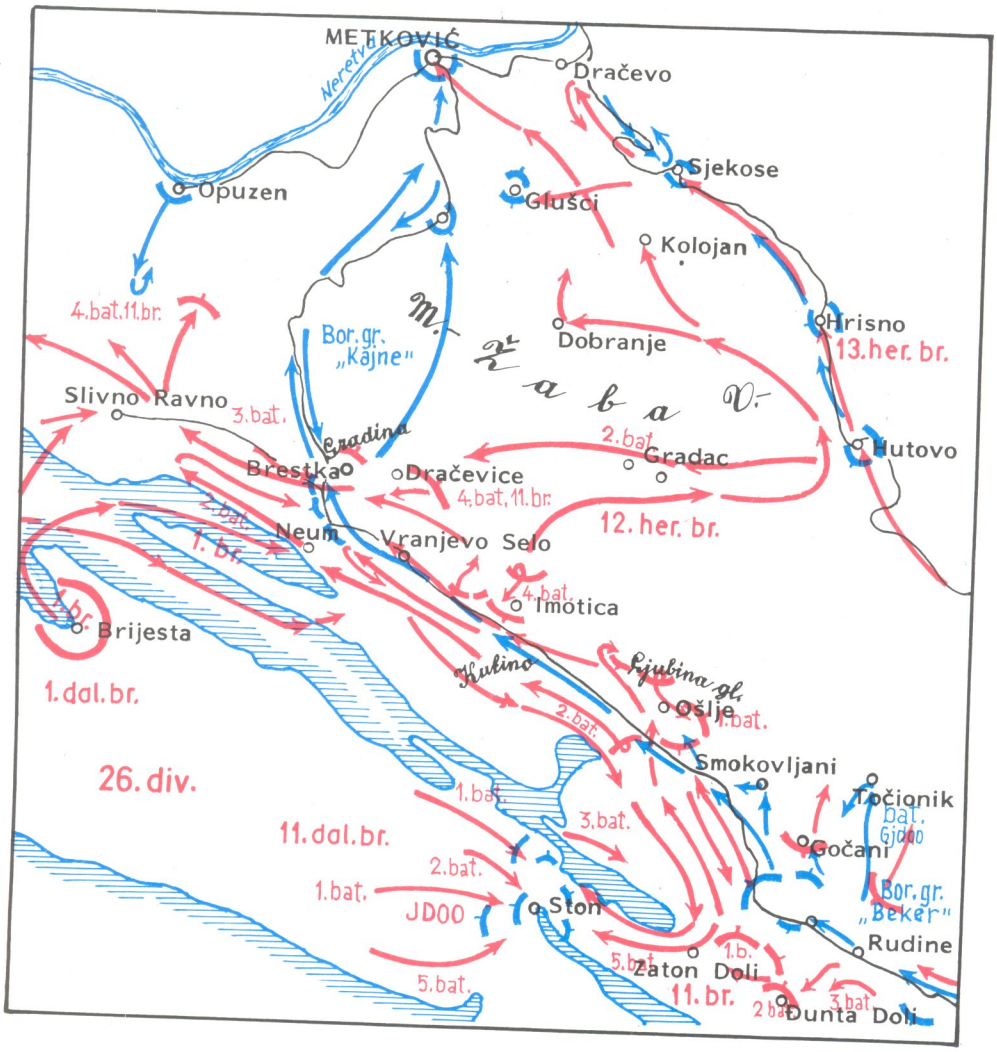

Shema 61

PLAN ŠTABA 8. KORPUSA NOVJ ZA KNINSKU OPERACIJU.

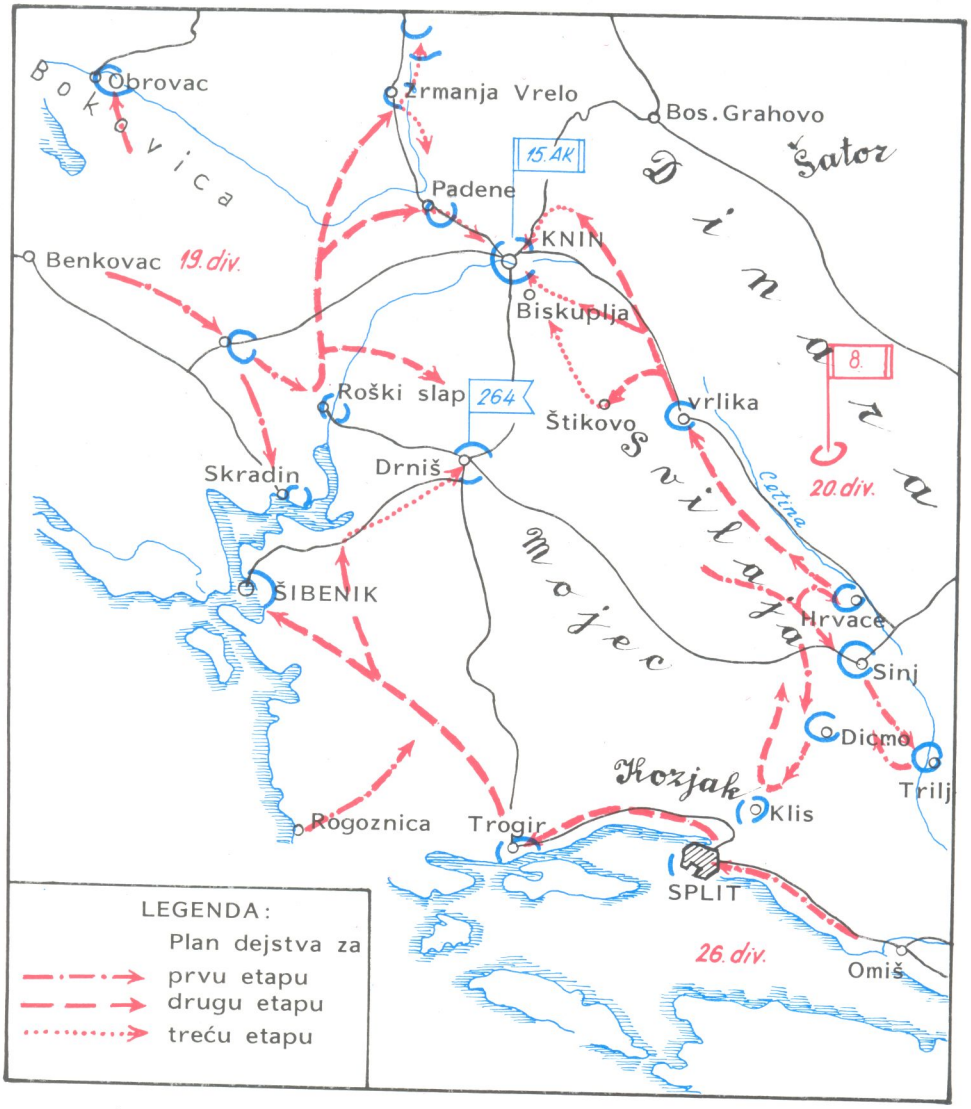

Shema 62

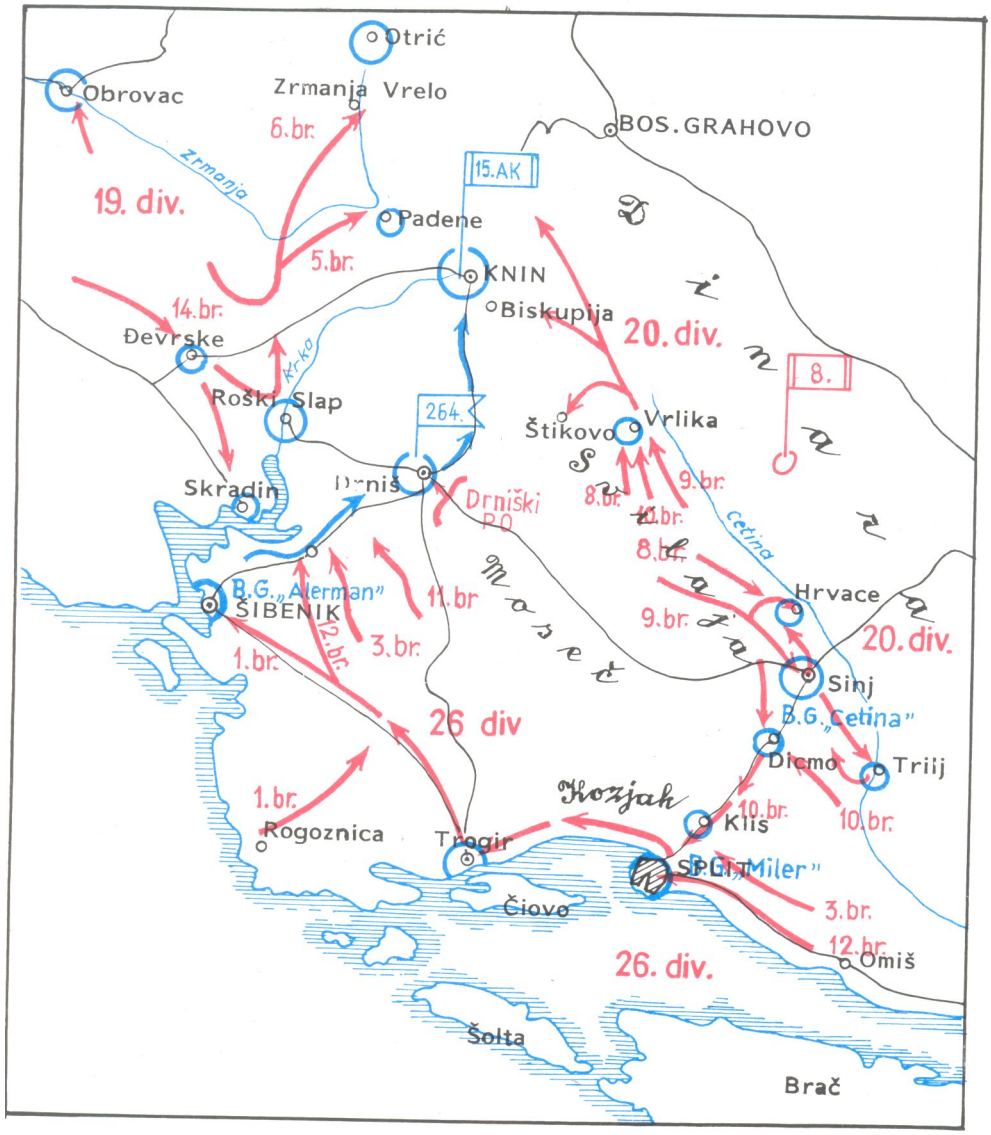
Otrić
Obrovac
Zrmanja Vrelo
6.br.
BOS. GRAHOVO
Zrmanja
19. div.
15.AK
Padene
5.br.
KNIN
Biskupija
14.br.
Đevrske
20. div.
Krka
Roški Slap
264.
Štikovo
Vrlika
8.
Skradin
Drniš
Drniški PO
8.br.
11.br.
9.br.
Cetina
8.br.
B.G. „Alerman"
ŠIBENIK
11.br
Hrvace
9.br.
20. div.
12.br.
3.br.
1.br.
26 div
Sinj
B.G. „Cetina"
Dicmo
Trilj
1.br.
Kozjak
10.br.
10.br.
Rogoznica
Trogir
Klis
B.G. „Miler"
3.br.
12.br.
Čiovo
Omiš
26. div.
Šolta
Brač

Shema 63

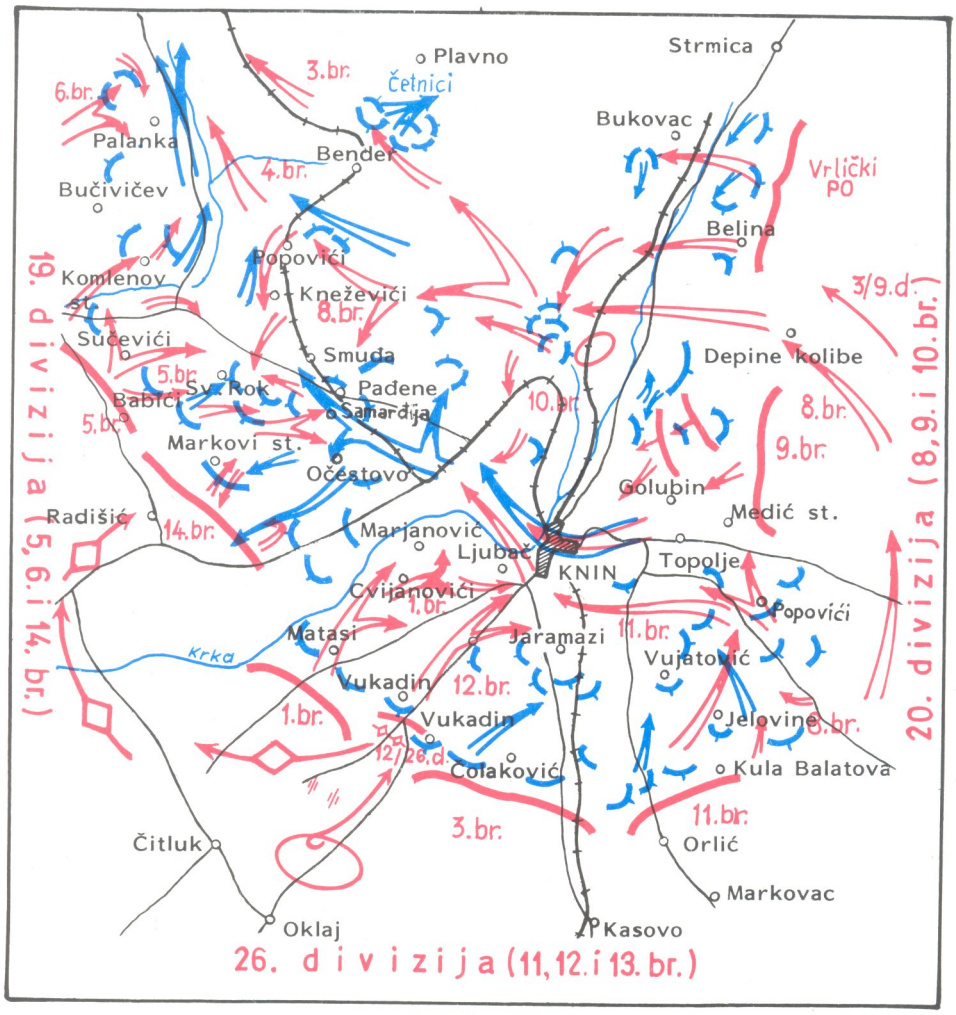
Plavno
Četnici
3.br.
6.br.
Palanka
Bender
4.br.
Bučivičev
Komlenov st.
Popovići
Kneževići
8.br.
Sučevići
Smuda
5.br.
Babić
Sv. Rok
Pađene
Samardžija
5.br.
Markovi st.
Očestovo
Radišić
14.br.
Marjanović
Ljubač
KNIN
Cvijanovići
1.br.
Matasi
Krka
Jaramazi
Vukadin
12.br.
1.br.
Vukadin
12/20.d.
Čolaković
3.br.
Čitluk
Oklaj
Kasovo
26. d i v i z i j a (11, 12. i 13. br.)
19. d i v i z i j a (5, 6. i 14. br.)
Strmica
Bukovac
Vrlički PO
Belina
3/9.d.
Depine kolibe
8.br.
9.br.
10.br.
Golubin
Medić st.
Topolje
Popovići
11.br.
Vujatović
Jelovine
8.br.
Kula Balatova
11.br.
Orlić
Markovac
20. divizija (8, 9. i 10. br.)

Shema 64

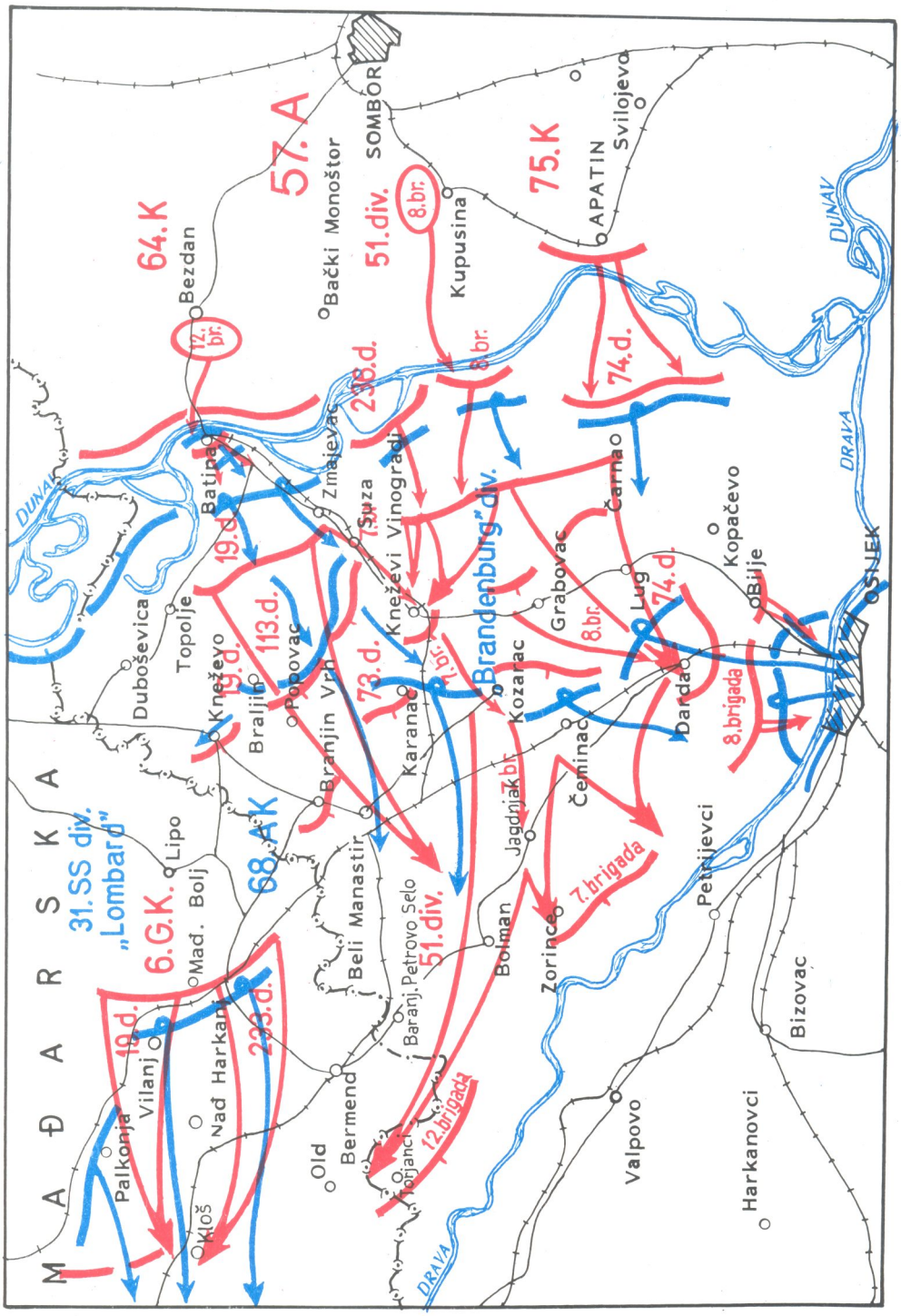
M A Đ A R S K A
57. A
64. K
75. K
68. A K
31. SS div. „Lombard"
6. G. K.
Brandenburg" div.
51. div.
8. br.
1. br.
7. br.
12. brigada
8. brigada
7. brigada
19. d.
113. d.
73. d.
74. d.
236. d.
DUNAV
DRAVA
SOMBOR
APATIN
OSIJEK
Bezdan
Bački Monoštor
Kupusina
Svilojevo
Batina
Zmajevac
Suza
Vinogradi
Kneževi
Čarnok
Grabovac
Lug
Kopačevo
Bilje
Dubošević
Topolje
Kneževo
Bralijin
Popovac
Branjin Vrh
Karanac
Kozarac
Jagodnjak
Čeminac
Darda
Lipo
Mad. Bolj
Vilanj
Palkonja
Nad Harkanj
Kloš
Old
Bermend
Beli Manastir
Baranj. Petrovo Selo
Bolman
Zorinc
Petrijevci
Bizovac
Valpovo
Harkanovci
Drljanc

Shema 65

VIROVITIČKI MOSTOBRAN – RASPORED JEDINICA NOVJ 1. II 1945

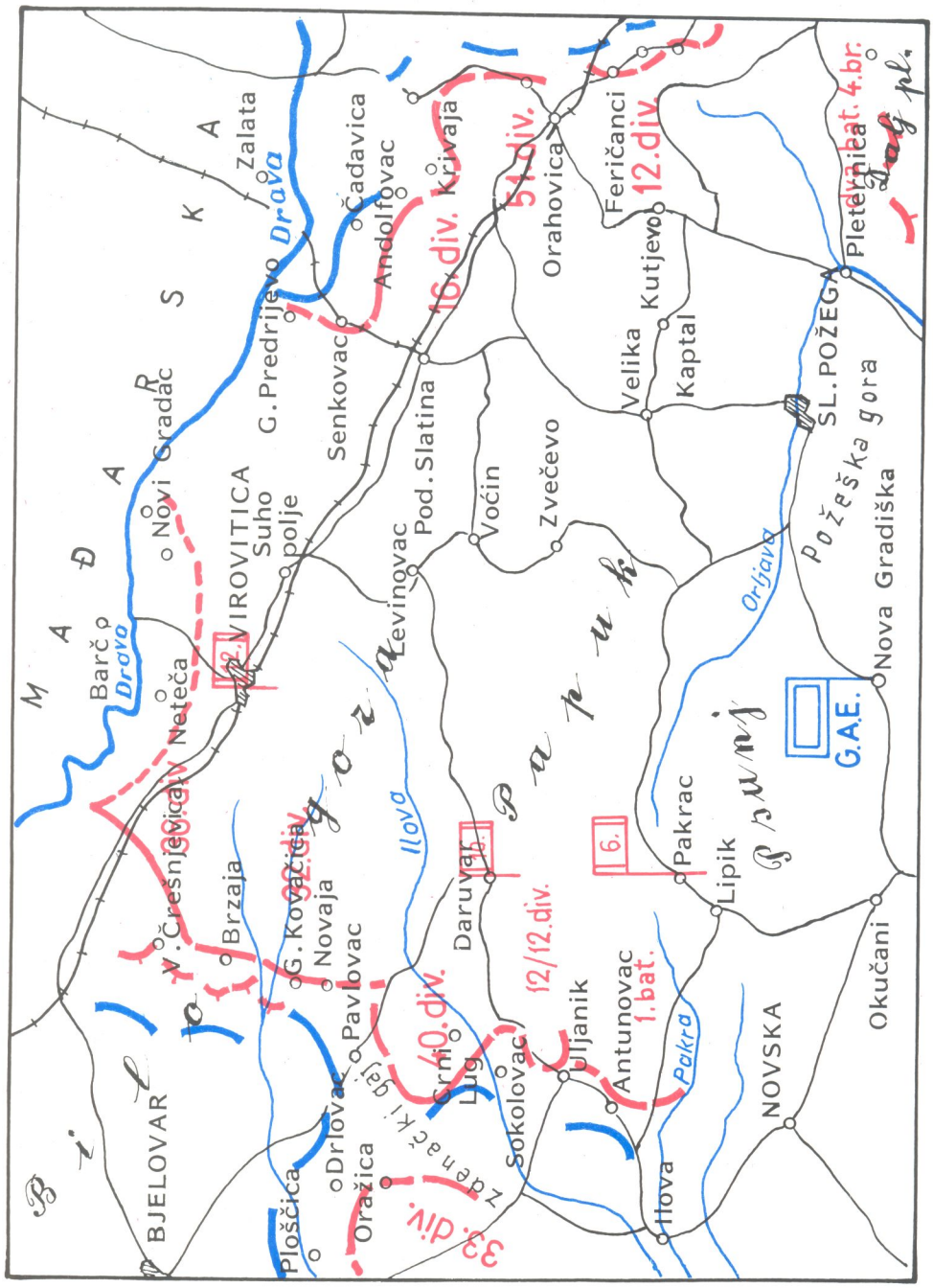

Shema 66

POVLAČENJE 12. KORPUSA NOVJ IZ PODRAVINE U MAĐARSKU U TOKU NEMAČKE OPERACIJE »WEHROWOLF« – »VUKODLAK« (6 – 10. II 1944).

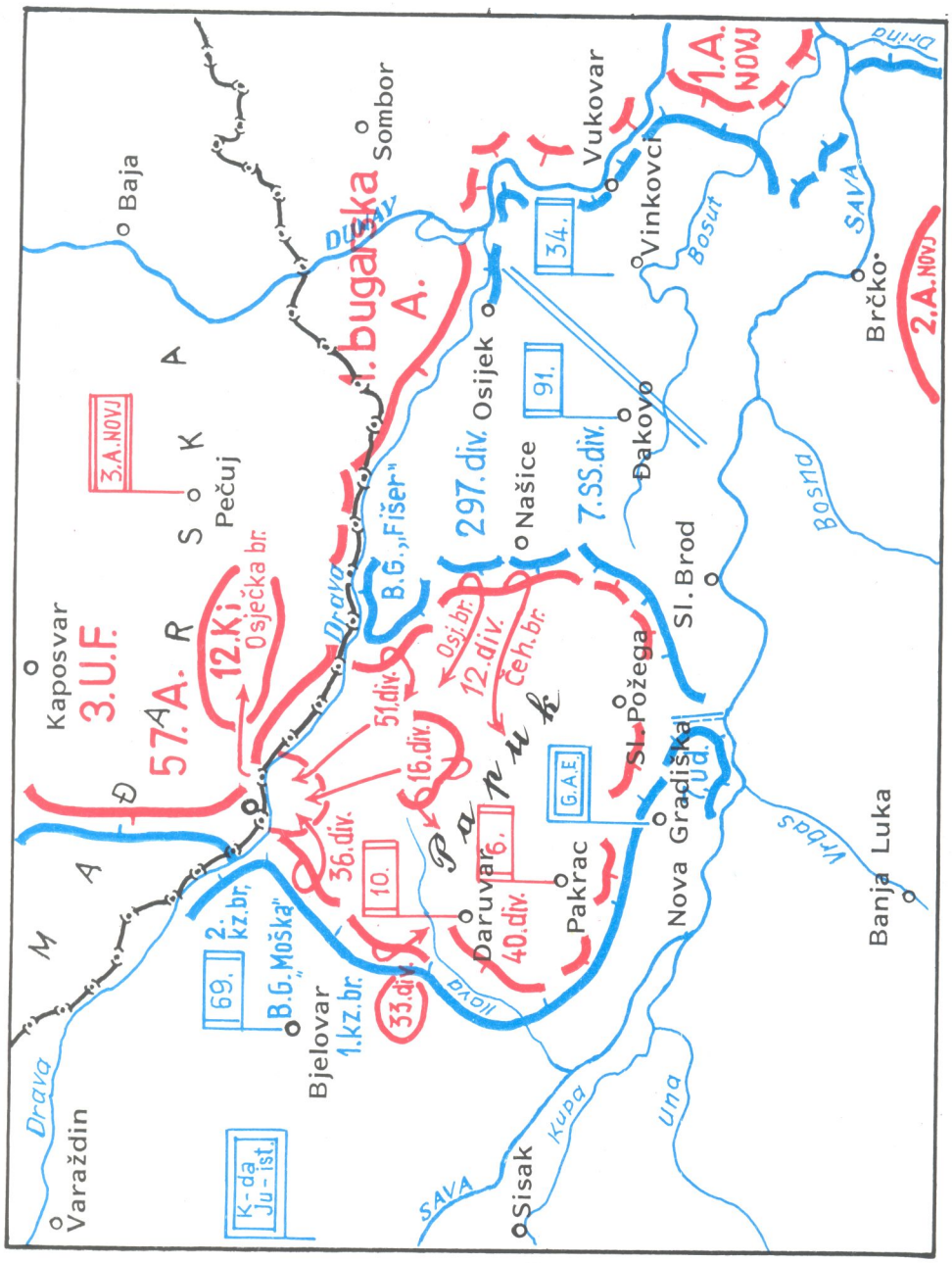

Shema 67

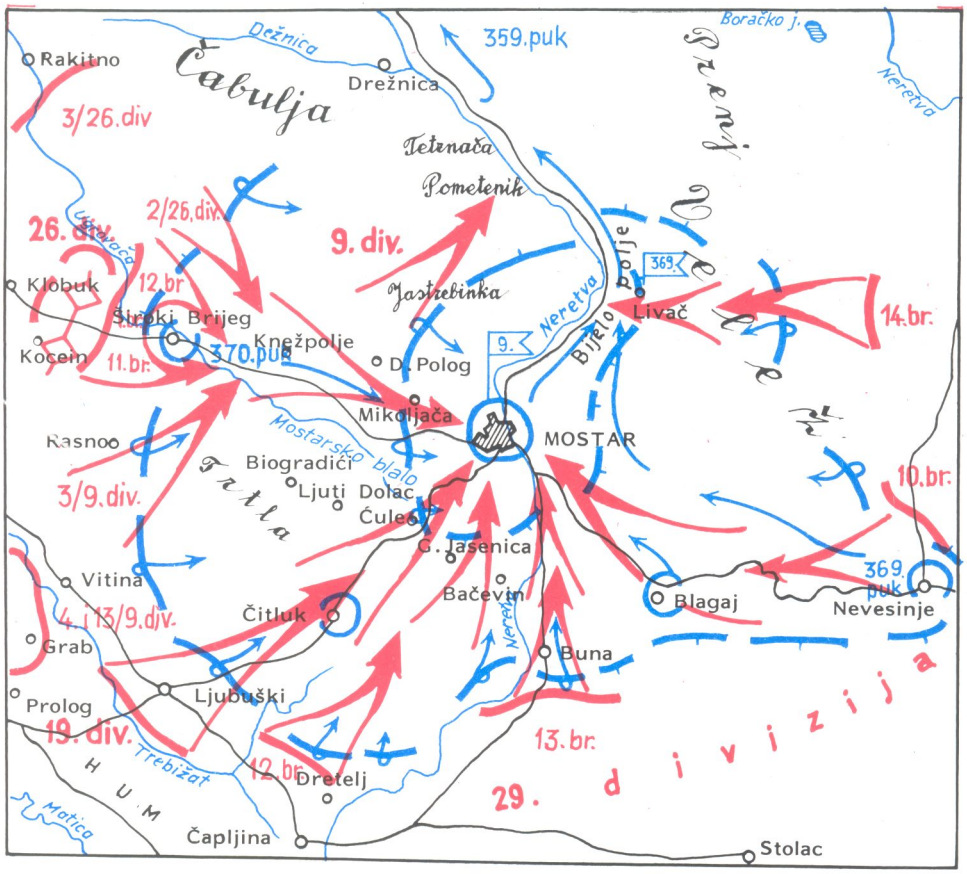
Rakitno
Drežnica
Drežnica
Čabulja
359.puk
Boračko j.
Neretva
3/26.div
Tetrnača
Pometenik
2/26.div.
9. div.
26. div.
Klobuk
12.br
Jastrebinka
Neretva
Livač
14.br.
Široki Brijeg
Knežpolje
370.puk
Kočerin
11.br.
D. Polog
Bijelo polje
Mikoljača
MOSTAR
Rasno
Biograđići
Mostarsko blato
Ljuti Dolac
Ćuleć
3/9.div.
Trtla
10.br.
G. Jasenica
Vitina
Bačevin
Blagaj
369. puk
Nevesinje
4. i 13/9.div.
Čitluk
Grab
Buna
Neretva
Ljubuški
Prolog
19. div.
Trebižat
13.br.
12.br.
Dretelj
29. divizija
HUM
Matica
Čapljina
Stolac

Shema 68

OPERATIVNA SITUACIJA NA EVROPSKOM RATIŠTU POČETKOM 1945. GOD. I PLANOVI ZA DALJA DEJSTVA.

Shema 69

OPERATIVNA SITUACIJA NA JUGOSLOVENSKOM RATIŠTU (20. MARTA 1945)

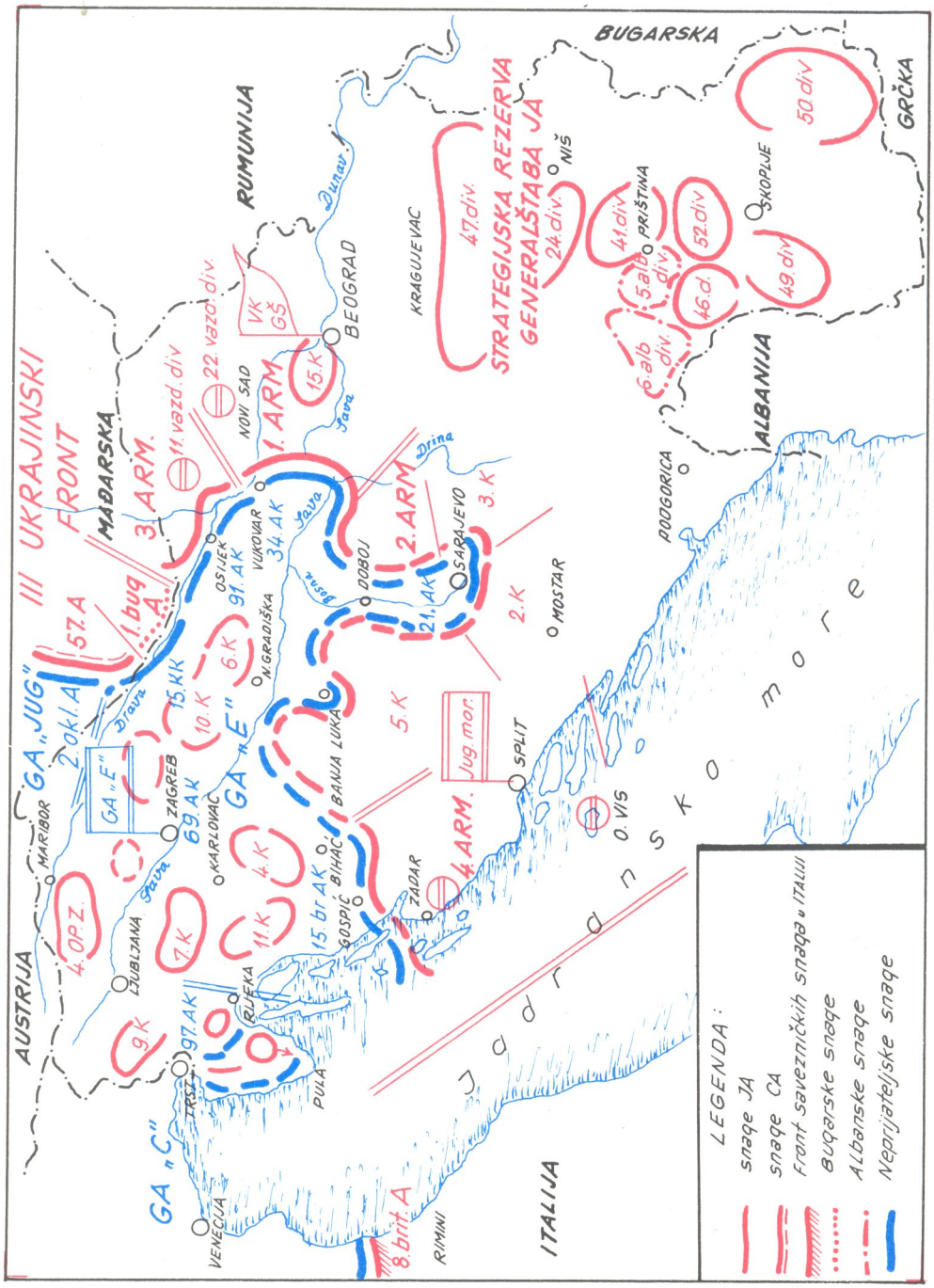

Shema 70

PLAN ZAVRŠNIH OPERACIJA JUGOSLOVENSKE ARMIJE.

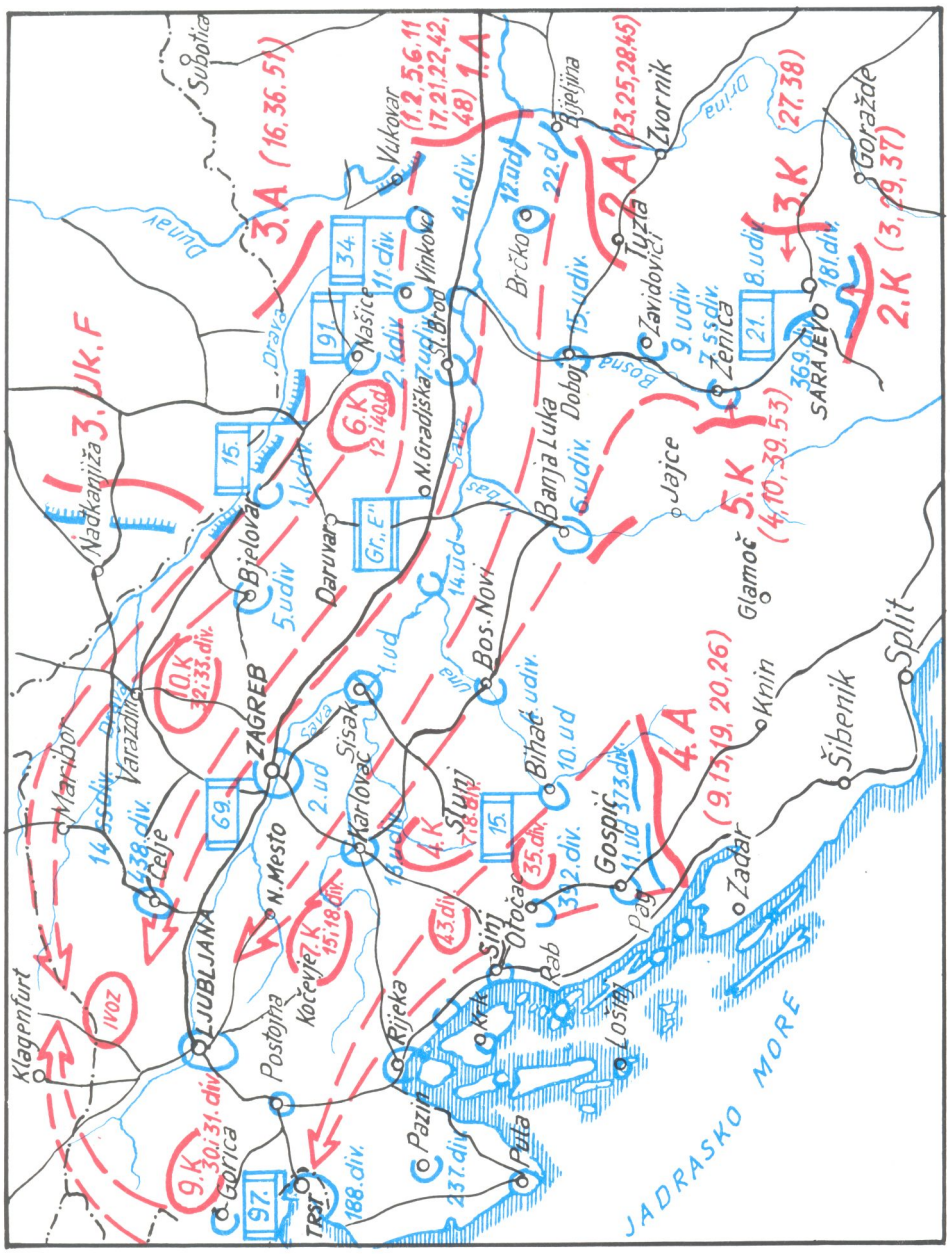

Shema 71

LIČKO-PRIMORSKA OPERACIJA (PRVA ETAPA: OSNOVNA ZAMISAO ŠTABA 4. ARMIJE)

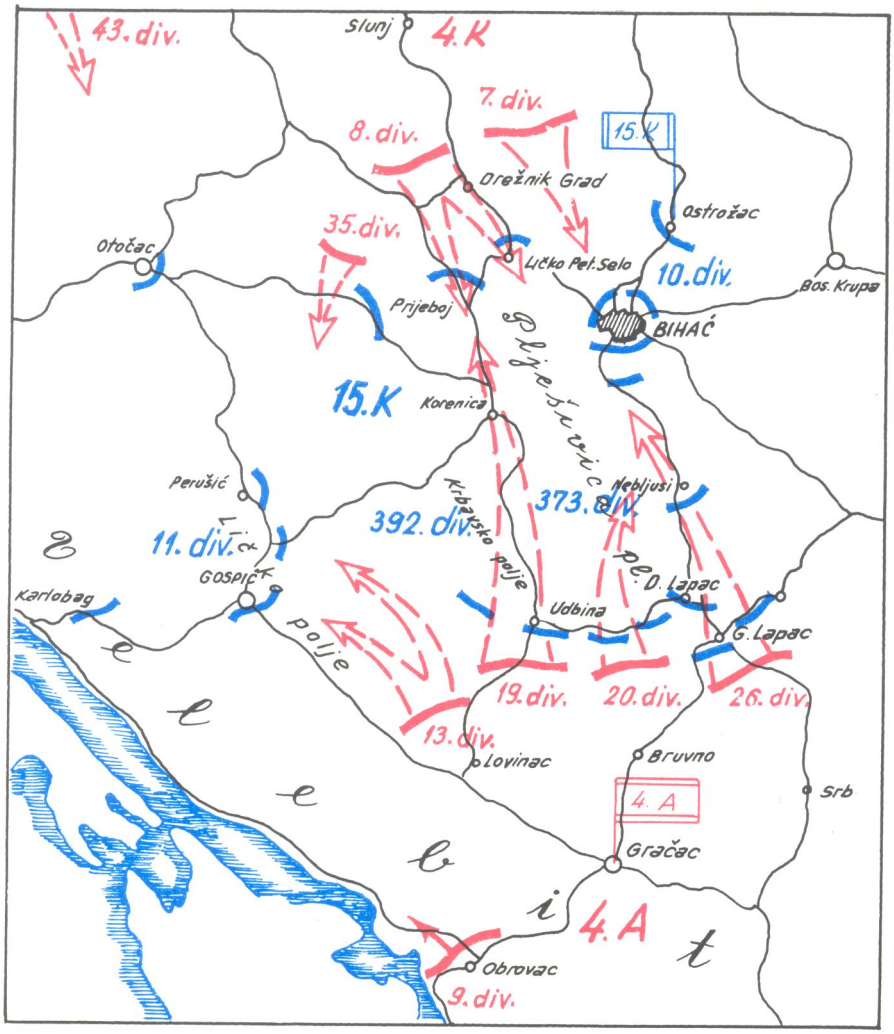

Shema 72

PROBOJ FRONTA U LICI I OSLOBOĐENJE BIHAĆA (20 – 28. III 1945)

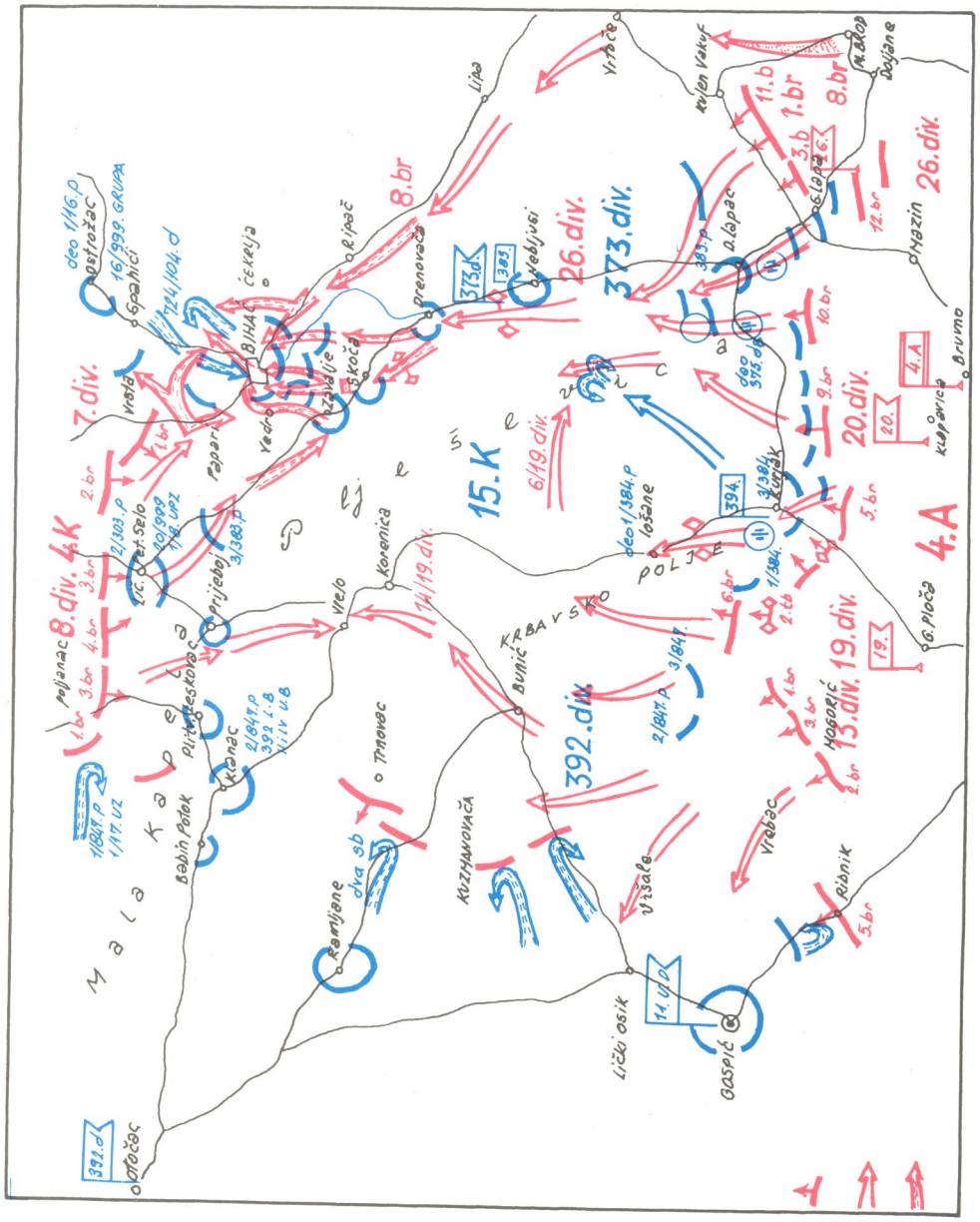

Shema 73

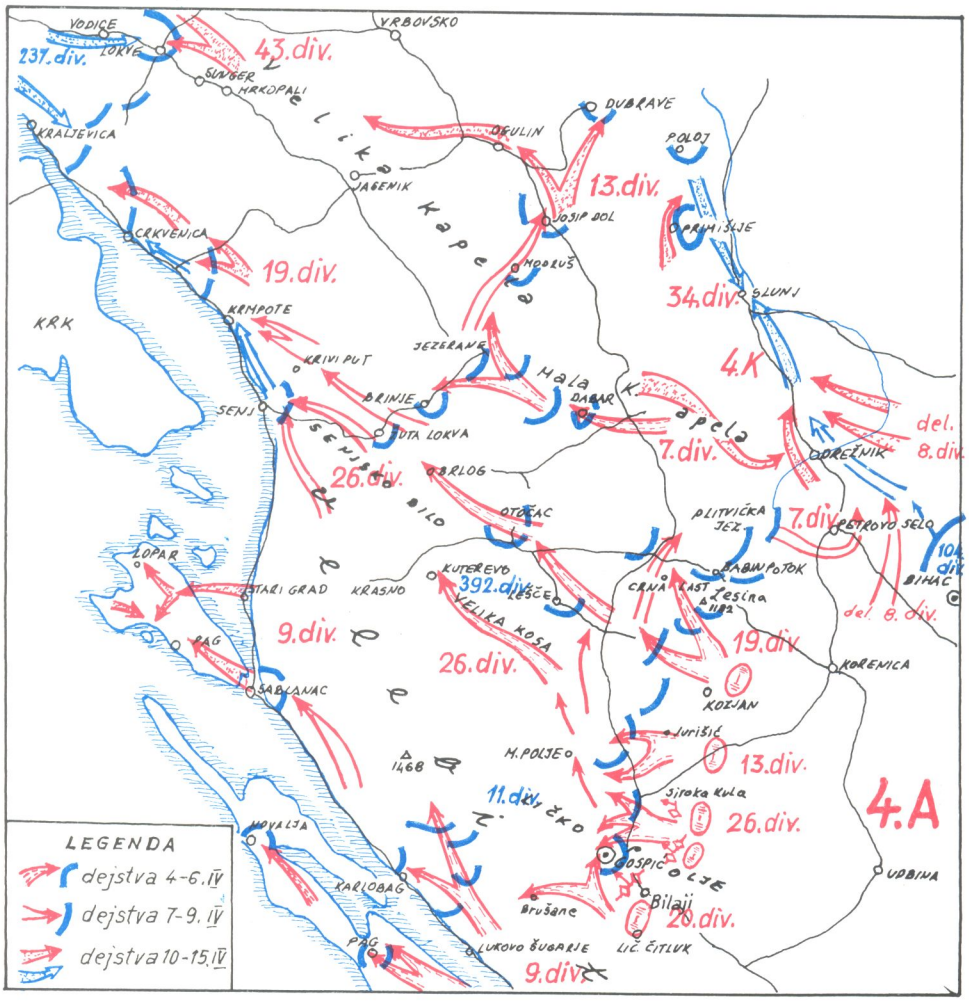
VODICE
LOKVE
237. div.
43. div.
VRBOVSKO
SINJSKO
HRKOPALI
KRALJEVICA
DRULIN
DUBRAVE
POLOJ
JAGENIK
13. div.
JOSIP DOL
OPRTALJE
CRKVENICA
19. div.
MRKOPALJ
34. div.
SLUNJ
KRK
KRMPOTE
JEZERANE
4.K
KRIVI PUT
BRINJE
SENJ
DABAR
7. div.
del. 8. div.
OBRLOG
26. div.
OTOČAC
PLITVIČKA JEZ.
PETROVO SELO
LOPAR
STARI GRAD
KRASNO
KUTEREVO
392. div.
LEŠĆE
CRNA GLAVA
DABAR POTOK
BIHAĆ
del. 8. div.
9. div.
VELIKA KOSA
19. div.
PAG
SABLJANAC
KOREMICA
KOZJAN
Jurišić
M. POLJE
1468
13. div.
11. div.
Široka Kula
26. div.
4.A
NOVALJA
GOSPIĆ
KARLOBAG
Brušane
Bilaji
20. div.
LUKOVO ŠUGARJE
LIČ. ČITLUK
9. div.
UDBINA
LEGENDA
dejstva 4-6. IV
dejstva 7-9. IV
dejstva 10-15. IV

Shema 74

ODBRAMBENA DEJSTVA 9. KORPUSA JA U SLOVENAČKOM PRIMORJU U TOKU NEMAČKE OPERACIJE »WINTERENDE« 10. III – 6. IV 1945.

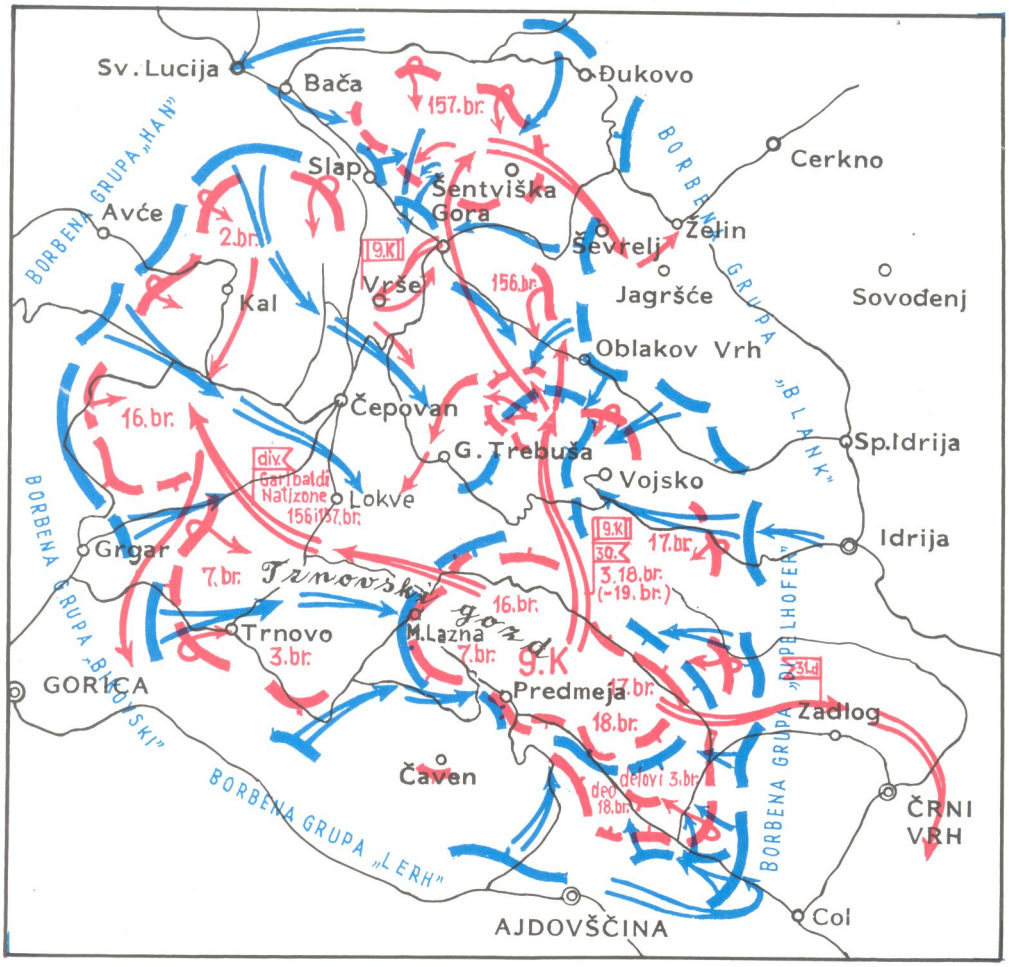

Shema 75

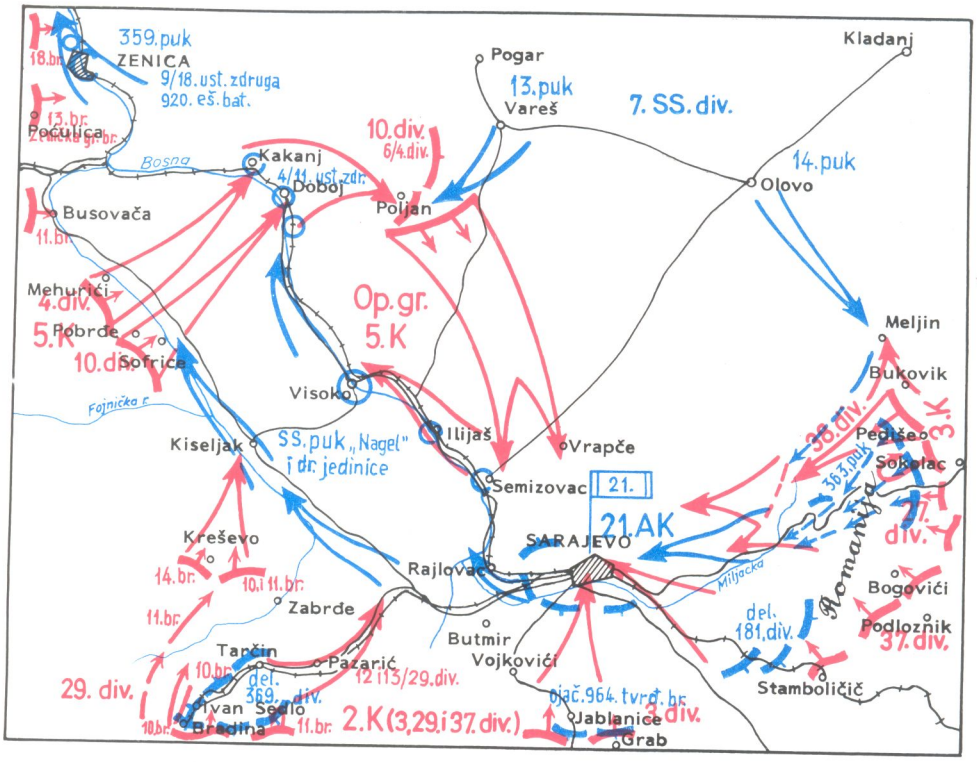
359.puk
ZENICA
9/18.ust.zdruga
920. eš. bat.
18.br.
13.br.
Poćulica
Bosna
Kakanj
4/11. ust.zdr.
Doboj
Busovača
11.br.
Mehurići
4.div.
5.K
Bobrde
10.div.
Sofrića
Fojnička r.
10.div.
6/4.div.
Pogar
13.puk
Vareš
7. SS. div.
Kladanj
14.puk
Olovo
Poljan
Op.gr.
5.K
Visoko
Ilijaš
Vrapče
Kiseljak
SS.puk „Nagel"
i dr. jedinice
Semizovac
21.
21.AK
SARAJEVO
Rajlovac
Miljacka
Meljin
Bukovik
36.div.
3.K
Pedišeo
Sokolac
36.Z.puk
Romanija
37.
div.
Bogovići
Podlozник
37.div.
del.
181.div.
Stamboličić
Kreševo
14.br.
10.i 11.br.
11.br.
Zabrđe
Tarčin
10.br.
Pazarić
12.113/29.div.
29. div.
del.
369. div.
Ivan Sedlo
Bradina
10.br.
11.br.
2.K(3,29.i 37.div.)
Butmir
Vojkovići
bjač.964.tvrđ.br.
3.div.
Jablanica
Grab

Shema 76

PLAN SREMSKO-SLAVONSKE OPERACIJE.

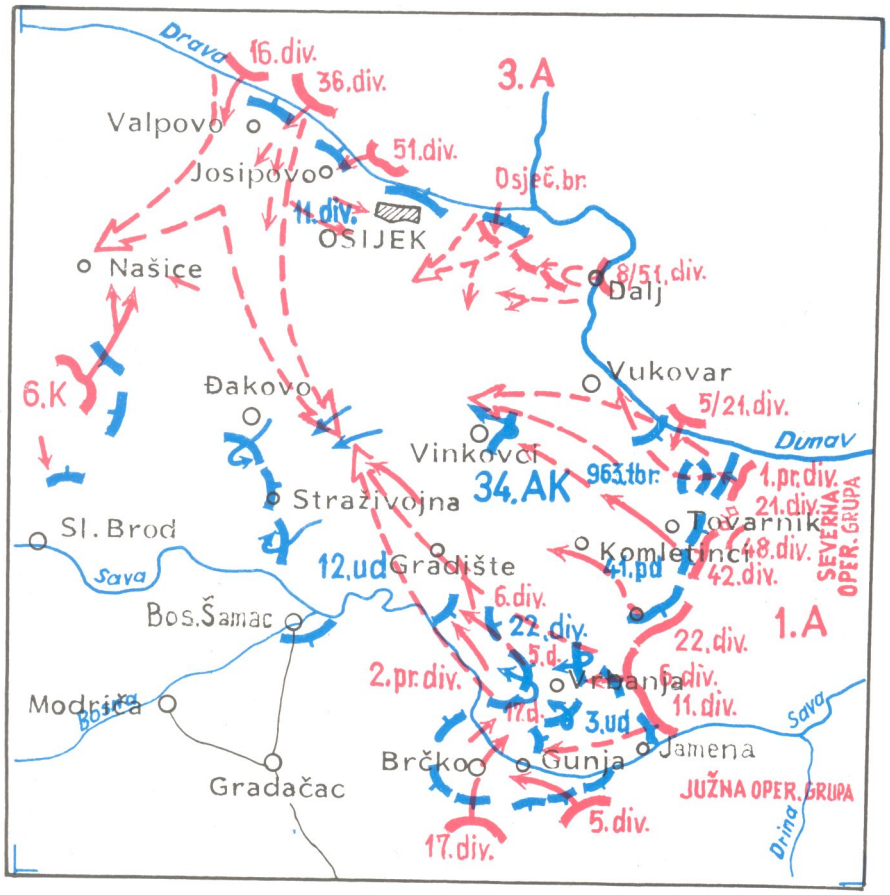

Shema 77

PROBOJ SREMSKE UTVRĐENE ZONE I IZBIJANJE NA LINIJU VINKOVCI – ŽUPANJA
(3 – 14. IV 1945)

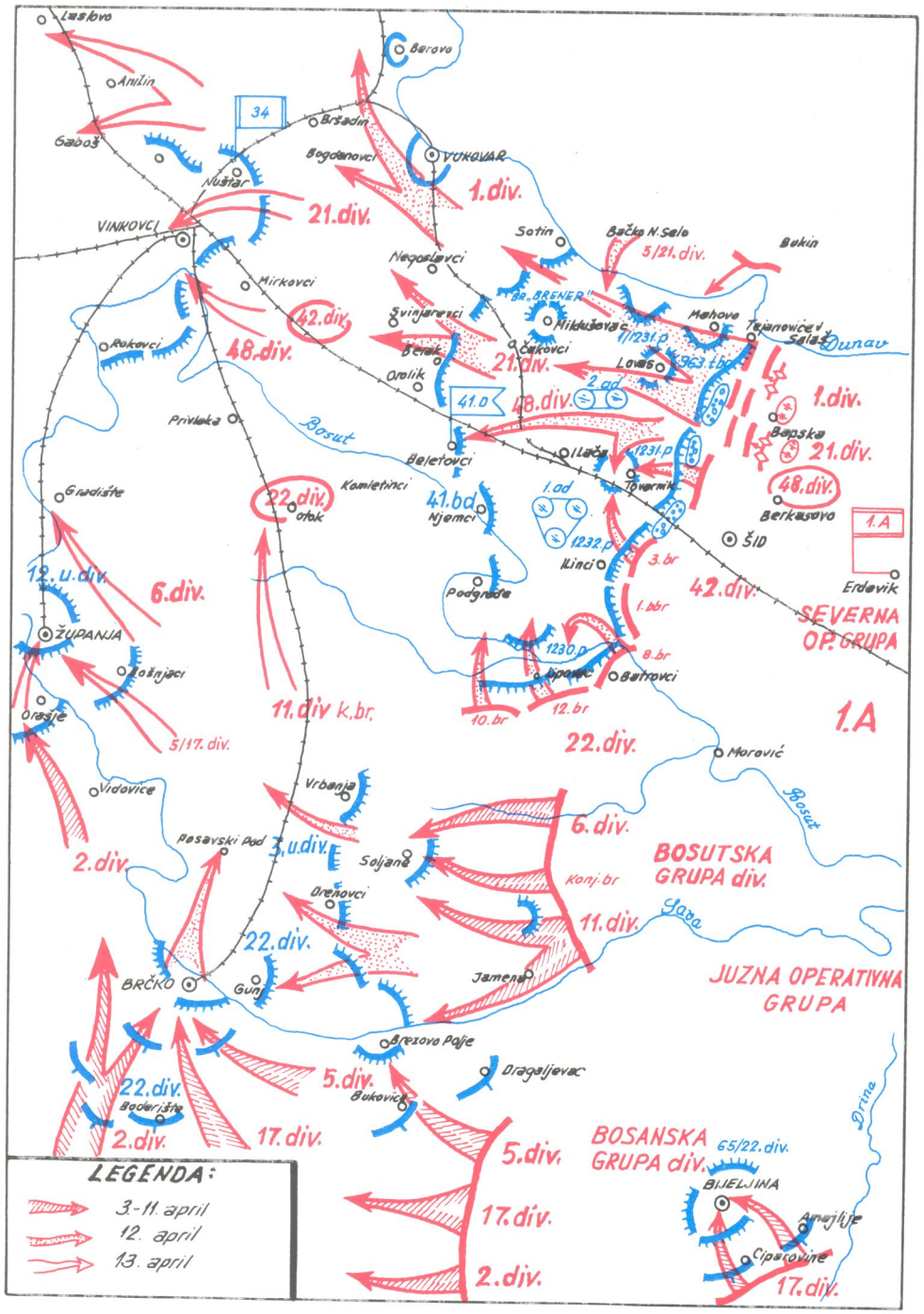

Shema 78

SREMSKO-SLAVONSKA OPERACIJA – FORSIRANJE DRAVE I DUNAVA I PRODOR PREMA NAŠICAMA (11 – 16. IV 1945)

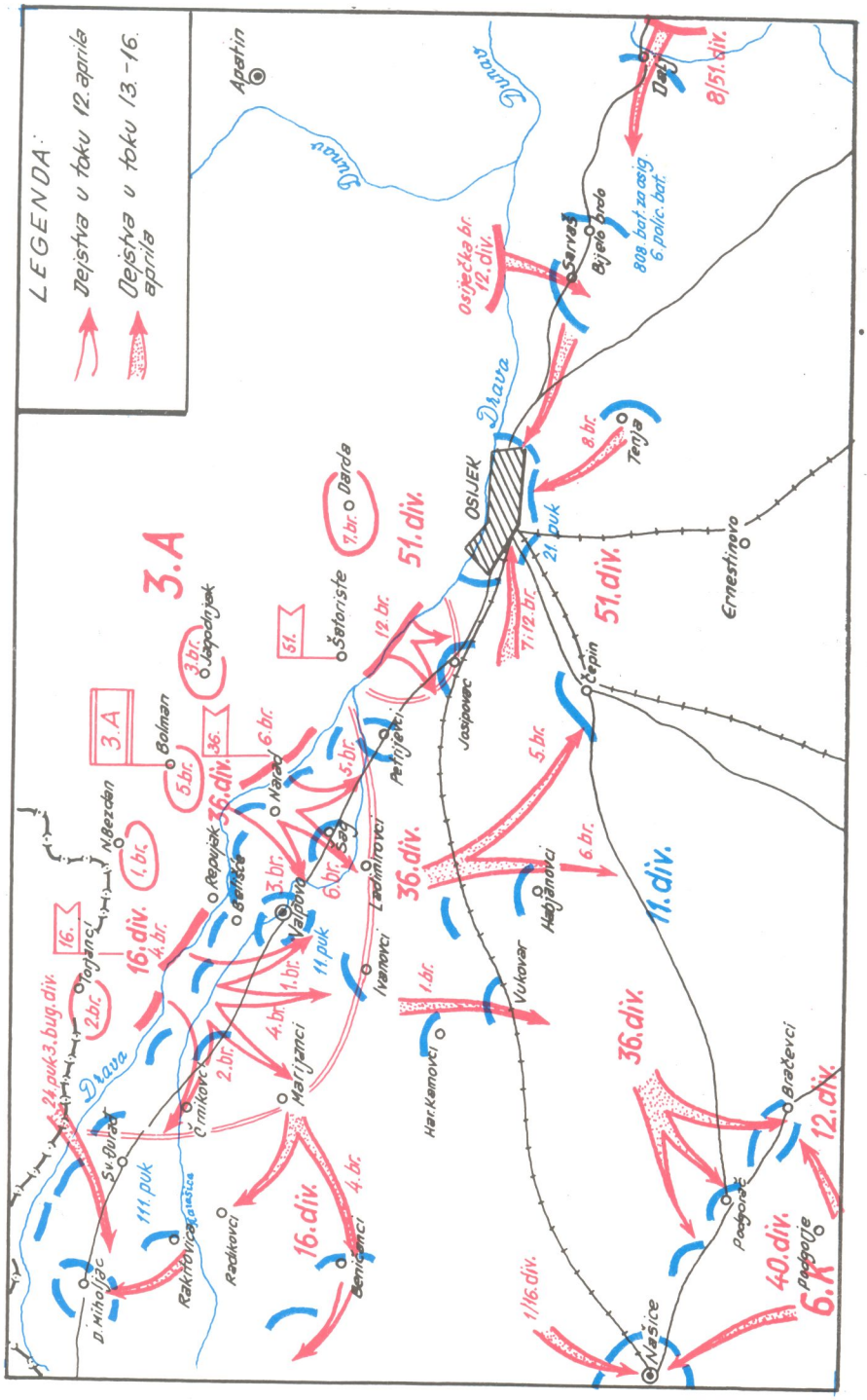

Shema 79

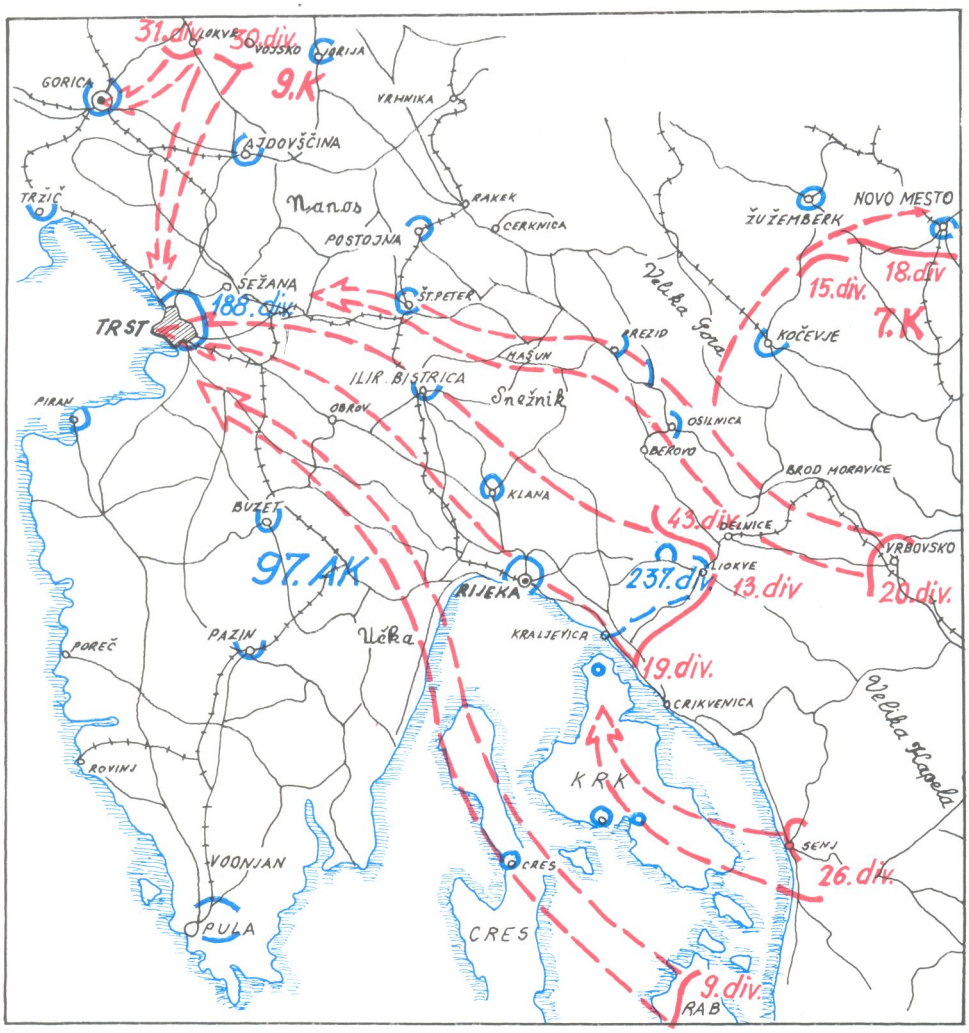
31.div.
30.div.
9.K
GORICA
VOJSKO
GORIJA
VRHNIKA
LJUBLJANA
TRŽIČ
Nanos
RAKEK
CERKNICA
POSTOJNA
ŽUŽEMBERK
NOVO MESTO
18.div
15.div.
7.K
SEŽANA
185.div.
ŠT.PETER
Velika Gora
TRST
KOČEVJE
REZIJ
MAŠUN
ILIR. BISTRICA
Snežnik
PIRAN
OBROV
OSILNICA
DEROVO
BROD MORAVICE
KLANA
BUZET
43.div.
DELNICE
VRBOVSKO
97.AK
237.div.
13.div
20.div.
RIJEKA
LIOKVE
PAZIN
Učka
KRALJEVICA
POREČ
19.div.
CRIKVENICA
Velika Kapela
ROVINJ
KRK
SENJ
26.div.
VODNJAN
CRES
PULA
CRES
9.div.
RAB

Shema 80

RIJEČKO-TRŠĆANSKA OPERACIJA
(PRVA ETAPA – DEJSTVA OD 16. DO 28. IV 1945)

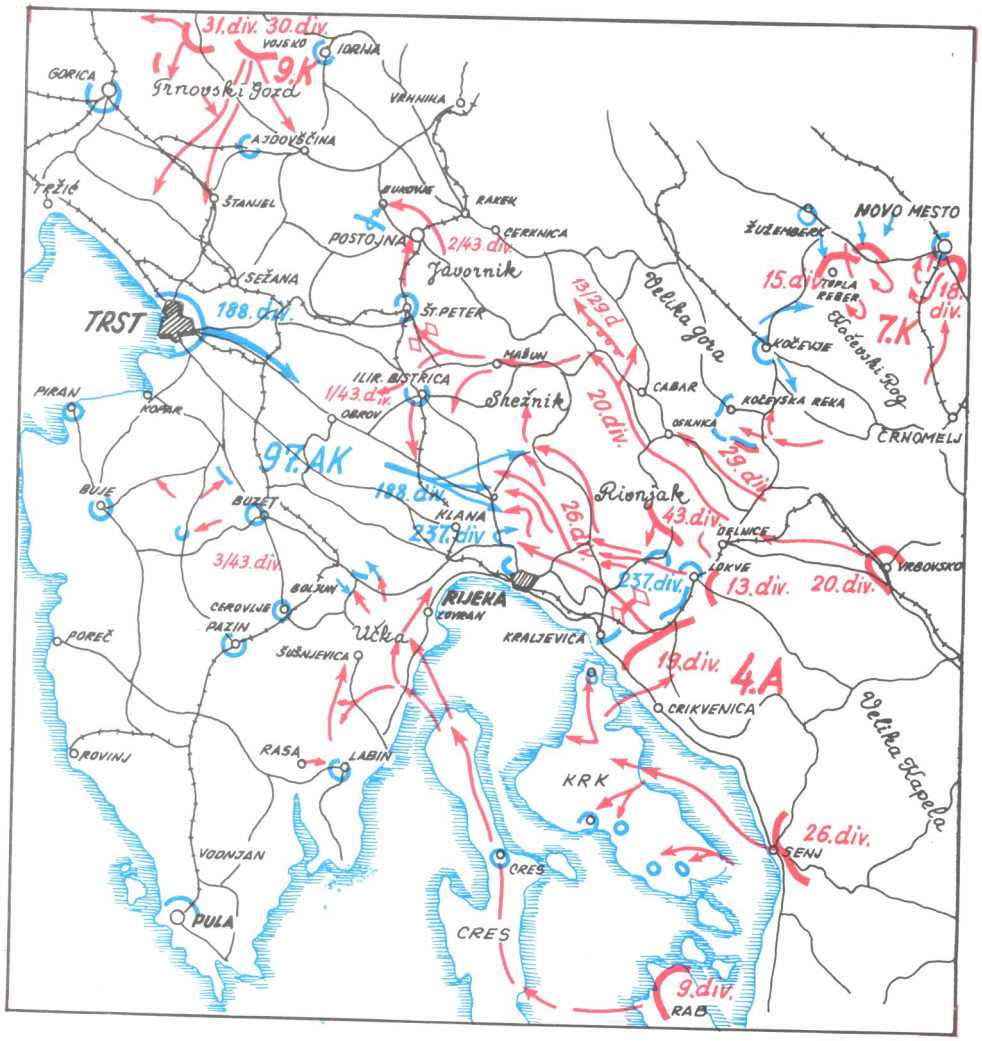

Shema 81

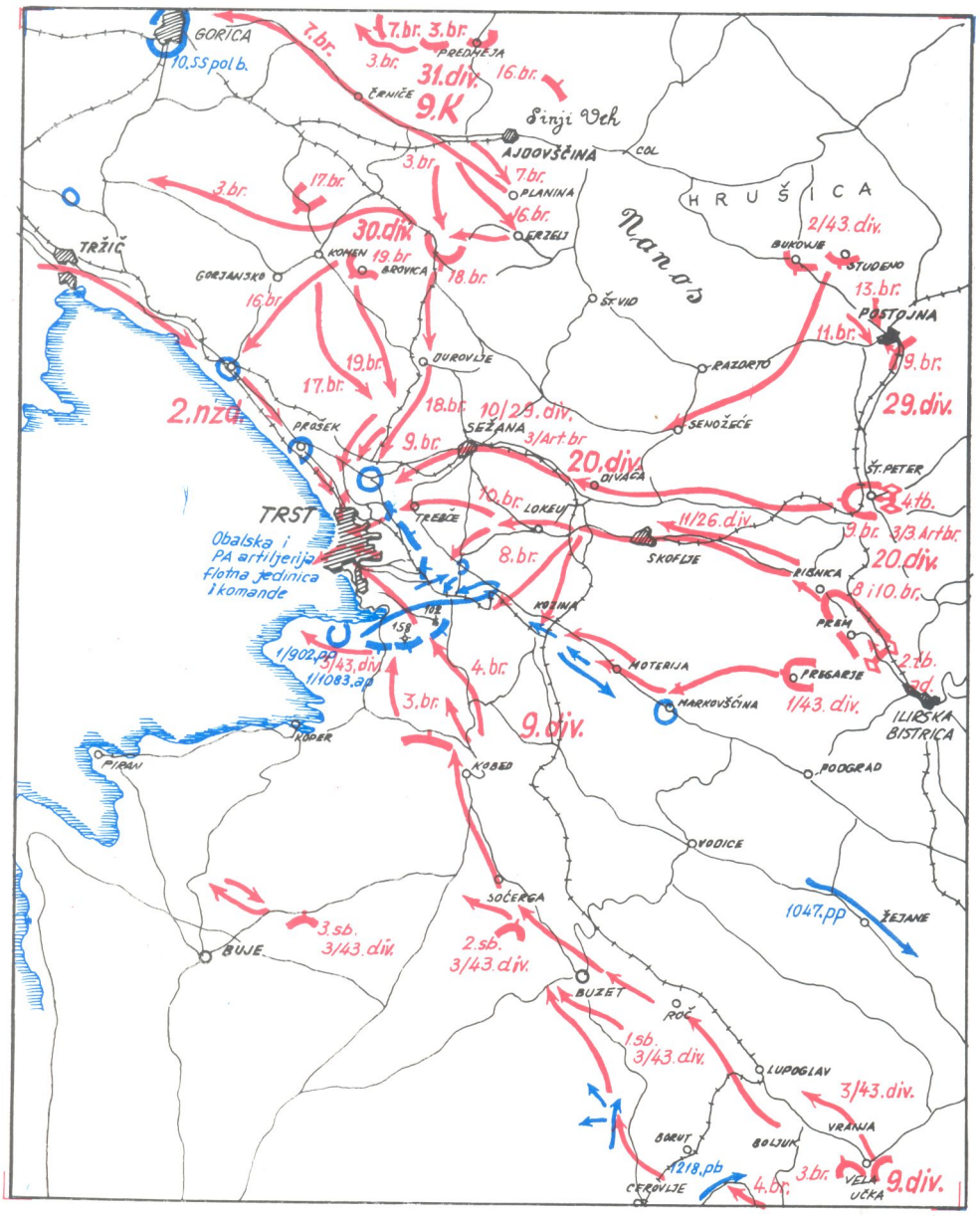
GORICA
10.SS pol b.
7.br.
17.br. 3.br.
3.br.
PREDMEJA
31.div.
16.br.
9.K
ČRNIČE
Snji Vrh
AJDOVŠČINA
COL
3.br.
7.br.
PLANINA
3.br.
17.br.
16.br.
ERZELJ
30.div.
HRUŠICA
2/43.div.
BUKOVJE
STUDENO
TRŽIČ
KOMEN
19.br.
GRGOVICA
18.br.
GORJANSKO
16.br.
ŠT.VID
Nanos
13.br.
POSTOJNA
11.br.
9.br.
19.br.
ĐUROVLJE
RAZDRTO
17.br.
18.br.
10/29.div.
29.div.
2.nzd
PRAŠEK
SEŽANA
3/Art.br.
9.br.
SENOŽEČE
20.div.
OPATJE SELO
ŠT.PETER
4.tb.
10.br.
TRST
TREBČE
LOKEV
11/26.div.
9.br.
3/3.Art.br.
Obalska i PA artiljerija Flotna jedinica i komande
8.br.
SKOFLJE
20.div.
PIŠNICA
8 i 10.br.
KOPRIVA
PREM
2.tb. ad.
1/902.pp
3/43.div
1/1083.ap
4.br.
MOTERIJA
PREGARJE
MARKOVŠČINA
1/43.div.
ILIRSKA BISTRICA
3.br.
9.div.
RODER
PIRAN
KOBED
POSTOJNA
VODICE
SOČERGA
1047.pp
ŽEJANE
3.sb.
3/43.div.
BUJE
2.sb.
3/43.div.
BUZET
ROČ
1.sb.
3/43.div.
LUPOGLAV
3/43.div.
VRANJA
BARUT
BOLJUN
1218.pb
3.br.
4.br.
CEROVLJE
VELA UČKA
9.div.

Shema 82

RIJEČKO-TRŠĆANSKA OPERACIJA – TREĆA ETAPA: OKRUŽENJE I KAPITULACIJA NEMAČKOG 97. KORPUSA (6 – 7. MAJA 1945. GODINE)

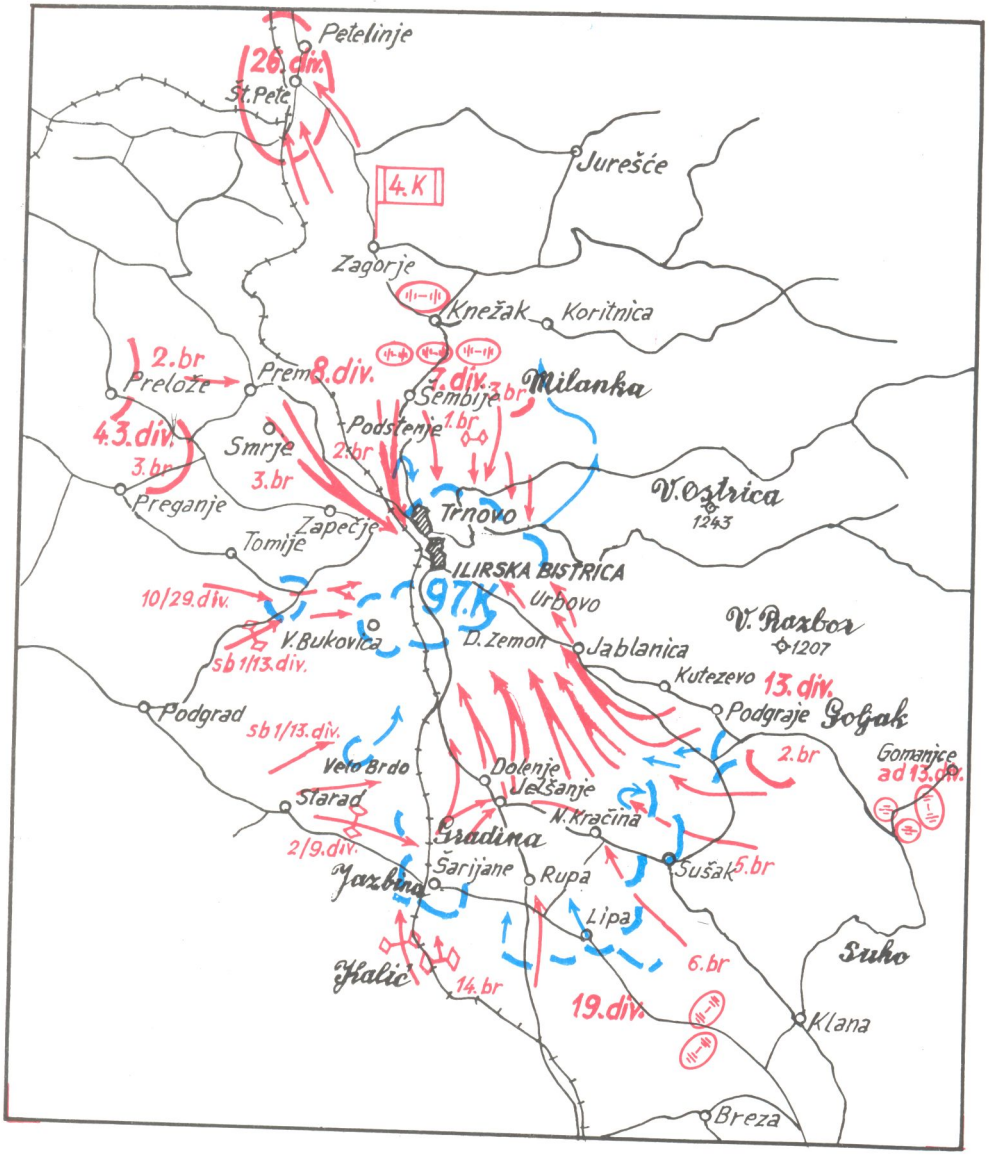

Shema 83

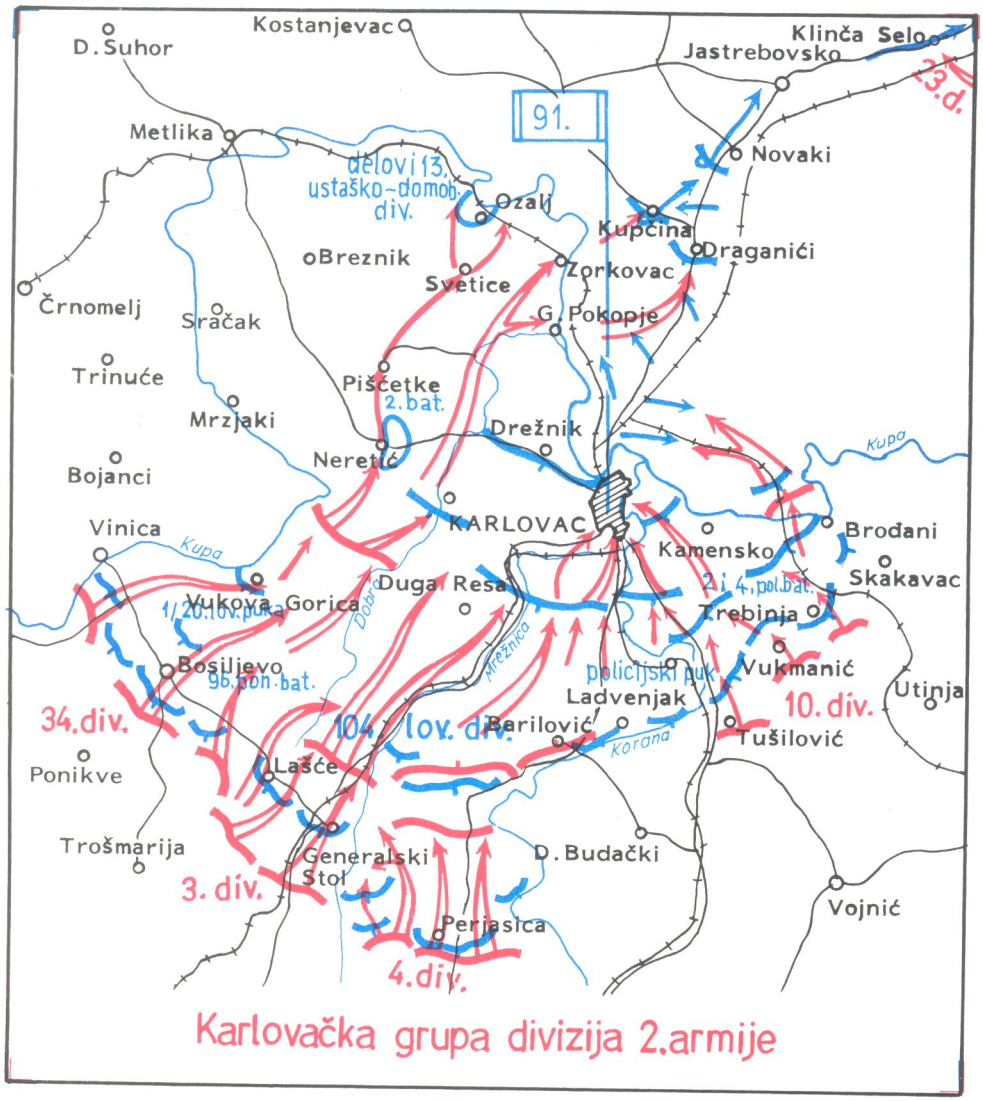
D. Suhor
Kostanjevac
Klinča Selo
Jastrebovsko
13.d.
91.
Metlika
delovi 13. ustaško-domob. div.
Ozalj
Novaki
Kupčina
Draganići
Breznik
Svetice
Zorkovac
Črnomelj
Sračak
G. Pokopje
Trinuće
Piščetke
2. bat.
Mrzjaki
Drežnik
Kupa
Bojanci
Neretić
KARLOVAC
Vinica
Kupa
Kamensko
Brođani
Skakavac
Duga Resa
2. i 4. pol. bat.
Vukova Gorica
1. i 20. lov. puka
Dobra
Trebinja
Mrežnica
Vukmanić
Bosiljevo
9b. pon. bat.
policijski puk
Utinja
Ladvenjak
10. div.
34. div.
104. lov. div.
Barilović
Korana
Tušilović
Ponikve
Lašće
Trošmarija
Generalski Stol
D. Budački
3. div.
Vojnić
Perjasica
4. div.
Karlovačka grupa divizija 2. armije

Shema 84

OKRUŽENJE I KAPITULACIJA GRUPE ARMIJA »E« (9 – 15. V 1945)

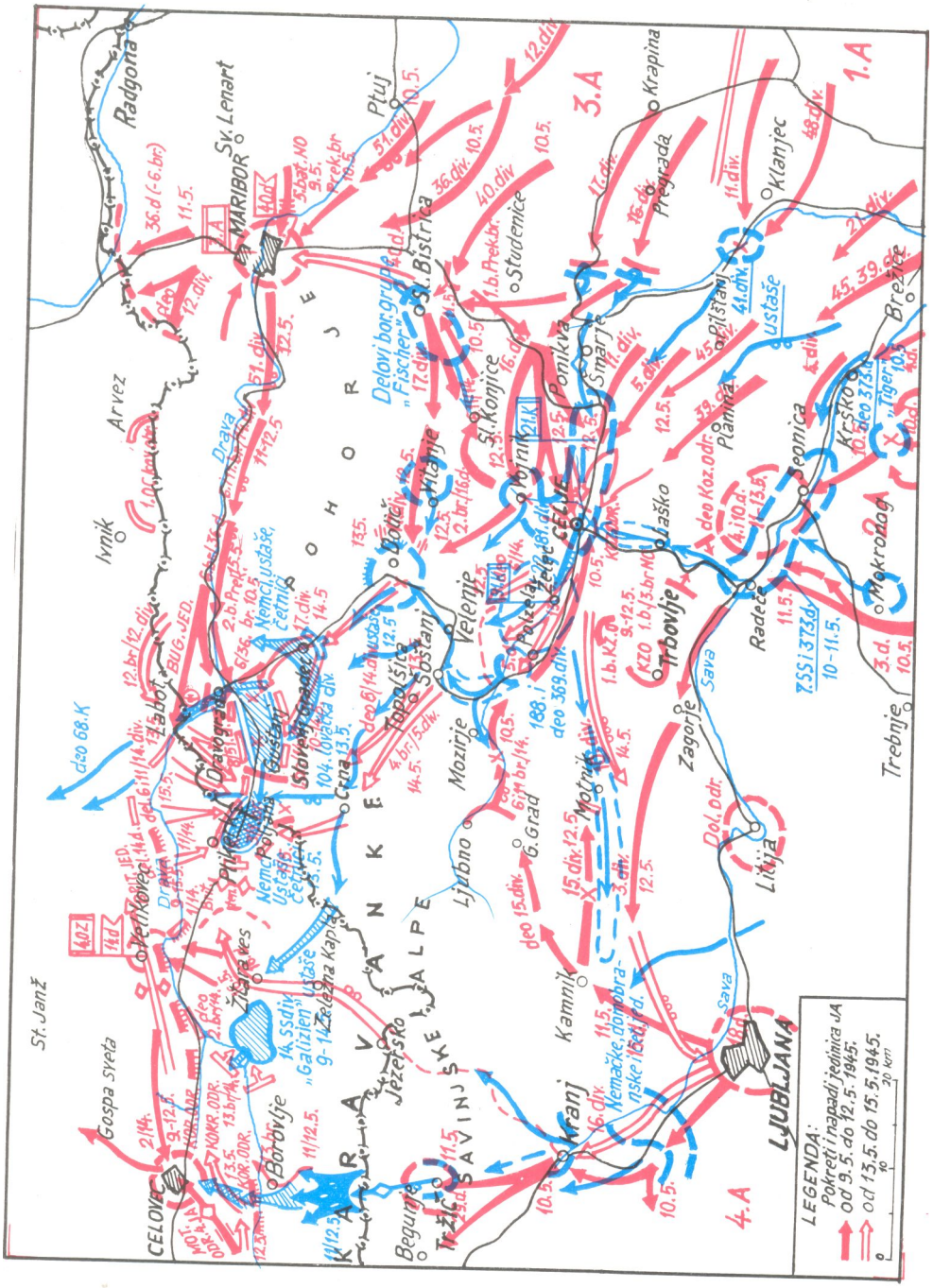

Shema 85

IZVORI I LITERATURA

a) Objavljena građa

1. Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Vojnoistorijski institut (VII), Beograd 1949—1985:

   •— tom I — borbe u Srbiji, knjiga 1—20;
   — tom II — dokumenti Vrhovnog štaba NOV i POJ, knjiga 1—15;
   — tom III •— borbe u Crnoj Gori, knjiga 1—10;
   — tom IV — borbe u Bosni i Hercegovini, knjiga 1—35;
   •— tom V •— borbe u Hrvatskoj, knjiga 1—39;
   •— tom VI — borbe u Sloveniji, knjiga 1—19;
   — tom VII — borbe u Makedoniji, knjiga 1—4;
   — tom VIII •— dejstva na Jadranu, knjiga 1—3;
   — tom IX •— dokumenti o partijsko-političlcoj aktivnosti u jedinicama NOV i POJ, knjiga 1—9;
   — tom X — Jugoslovensko ratno vazduhoplovstvo u NOR-u, knjiga 1—2;
   — tom XI — operacije Jugoslovenske armije, knjiga 1—4;
   —• tom XII — dokumenti jedinica, komandi i ustanova Nemačkog Rajha, knjiga 1—4;
   — tom XIII — dokumenti jedinica, komandi i ustanova Kraljevine Italije, knjiga 1—3;
   — tom XIV — dokumenti četničkog pokreta Draže Miliailovića, knjiga 1—4.
2. Zbornik dokumenata i podataka sanitetske službe u NOR-u jugoslovenskih naroda, knjiga 1—12.
3. Zbornik dokumenata i podataka veterinarske službe u NOR-u jugoslovenskih naroda, knjiga 1—2.
4. Sava Orović, Album fotografija iz narodnooslobodilačkog rata 1941—1945.
5. Vojni muzej, Beograd (Fotodokumentacija).

b) Knjige

1. Anić Nikola, Joksimović Sekula, Gutić Mirko, *Narodnooslobocliačka vojska Jugoslavije,* VII, Beograd' 1984.
2. Anić Nikola, *Dvanaesta dalmatinska udarna brigada,* Supetar na Braču, 1984.
3. Ambrožič Lado Novljan, *Pohod Štirinajste,* Ljubljana 1978.
4. Apostolski Mihailo, *Februarski pohod,* Vojnoizdavački zavod (VIZ), Beograd 1963.
5. Apostolski Mihailo, *Prolećna ofanziva 1944. u Makedoniji, VIZ,* Beograd 1946.
6. Apostolski Mihailo, *Završne operacije u Makedoniji,* VIZ, Beograd 1953.
7. *Armija u strategijskoj koncepciji NOR i revolucije* (Učesnici govore), VIZ, • Beograd 1986.
8. Babić Manojlo, *Oklopne jedinice u NOR-u, VIZ,* Beograd 1969.
9. *Beogradska operacija,* VII, Beograd 1964.
10. *Beogradska operacija* (Učesnici govore), VIZ, Beograd 1986.
11. Bošnjak Ljubomir, *Diverzantska dejstva,* VII, Beograd 1983.

12. Božić Nikola, *Batinska Bitka,* IO „Rad", Beograd 1978.
13. Brajović Petar, *Konačno oslobođenje,* Spektar, Zagreb 1983.
14. Broz Josip Tito, *Stvaranje i razvoj Jugoslovenske armije,* Beograd 1949.
15. Broz Josip Tito, *Vojna djela,* knjiga I, II, III, IV i V (drugo, dopunjeno izdanje), VIZ, Beograd 1978.
16. Broz Josip Tito, *Sabrana djela,* tom 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19. 20, 21, 22, 23, 24, 25, Beograd 1970—1986.
17. Broz Josip Tito, *Vojna misao,* VIZ, Beograd 1982.
18. Bulat Rade, *Deseti korpus „Zagrebački" NOV i POJ,* VIZ, Beograd 1985.
19. Colić Mladen, *Takozvana Nezavisna Država Hrvatska 1941,* Delta-pres, Beograd 1973.
20. ćetković Mirko, *Veze u NOB 1941—1942,* VIZ, Beograd 1976.
21. Čolaković Rodoljub, *Zapisi, V knjiga,* Sarajevo 1955.
22. Čulinović Ferdo, *Okupatorska podjela Jugoslavije,* VIZ, Beograd 1970.
23. Čulinović Ferdo, *Slom stare Jugoslavije,* Zagreb 1958.
24. Dapčević Peko, *Značaj i snaga manevra,* VIZ, Beograd 1954.
25. Dapčević Peko, *Kako smo vodili rat,* Srpska književna zadruga, Beograd 1956.
26. Dapčević Peko, *Taktika partizanskih odreda i brigada u toku NOR-a, VIZ,* Beograd 1961.
27. Dapčević Peko, *Ogledi iz vojne misli,* VIZ, Beograd 1986.
28. *Drvarska operacija* (Učesnici govore), VIZ, Beograd 1986.
29. *Drugi svetski rat* — Pregled ratnih operacija, knjiga 1, 2, 3, 4, 5, VII, Beograd 1967—1970.
30. Đonlagić A. i Leković M., *Njemačka ofanziva na istočnu Bosnu januar—februar 1942,* VIZ, Beograd 1962.
31. Gošnjak Ivan, *Tito strateg revolucije i tvorac narodne armije,* „Narodna armija", Beograd 1964.
32. Erick Schmidt-Rishberg, *Kraj na Balkanu* (prevod sa nemačkogi, Heidelberg 1955.
33. Huljić Veseljko, Dželebdžić Milovan, *Veze u narodnooslobodilačkoj borbi 1943—1945,* knjiga druga, VIZ, Beograd 1984.
34. Ibrahimpašić Mensur, *Društvena priroda opštenarodnog odbrambenog rata,* VIZ, Beograd 1982.
35. *Intendantska služba u NOR-u, VIZ,* Beograd 1973.
36. *Istorija na makedonskiot narod,* knjiga treta, Skopje 1969.
37. Jerković Mate, *Borbe u Slavoniji za vrijeme Četvrte i Pete neprijateljske ofanzive,* VII, Beograd 1951.
38. Jovanović Batrić, *Crna Gora u NOR-u i socijalističkoj revoluciji,* VIZ, Beograd 1960.
39. Jovičević Niko, *Od pete ofanzive do slobode,* Beograd 1955.
40. *Jugoslovenska mornarica* kao vid Jugslovenske armije pred završne operacije (Učesnici govore), VIZ, Beograd 1986.
41. KacEtvénda Petar, *SKOJ i omladina u Narodnooslobodilačkoj vojsci i partizanskim odredima Jugoslavije 1941—1945.,* ISI i NIP export-pres, Beograd 1975.
42. Kladarin Đuro, *Slom Četvrte i Pete okupatorsko-kvislinške ofanzive,* Zagreb 1954.
43. IClanjšek Zdravico, *Narodnooslobodilački rat u Sloveniji 1941—1945,* VII, Beograd 1984.
44. Karasijević Drago, *Peti korpus NOVJ, VIZ,* Beograd 1985.
45. Komnenović Danilo, Kreso Muharem, *Dvadeset deveta hercegovačka divizija,* VIZ, Beograd 1979.
46. *Kninska operacija* (Učesnici govore), VIZ, Beograd 1986.
47. Kostić Uroš, *Oslobođenje Istre, Slovenačkog primorja i Trsta 1945.,* VII, Beograd 1978.
48. Lazarević Božo, *Vazduhoplovstvo u narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945,* VIZ, Beograd 1972.
49. Leković Mišo, *Ofanziva proleterskih brigada u leto 1942,* VII, Beograd 1965.

50. Leković Mišo, *Bihaćka operacija u novembru 1942,* VII, Beograd 1972.
51. Ljubičić Nikola, *Opštenaroclna odbrana strategija mira,* VIZ, Beograd 1976.
52. Mamula Branko, *Savremeni svijet i naša odbrana,* VIZ, Beograd 1985.
53. Marjanović Jovan, *Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Sroiji 1941,* Beograd 1962.
54. Mihajlovski Kiril Grujica, *Treća makedonska NOU brigada,* VIZ, Beograd 1976.
55. Miljanić Gojko, *Rukovođenje i komandovanje u oslobodilačkom ratu 1941—1945,*
56. Mišković Ivan, *Vojna pozadina u Slavoniji 1941—1945.,* VIZ, Beograd 1982. VII, Beograd 1980.
57. Mitrovski Boro, *Petnaesti (makedonski) udarni korpus NOVI,* VIZ, Beograd 1983.
58. Mitrovski B., Glišić V., Ristovslci T., *Bugarska vojska u Jugoslaviji 1941—1945,* „Međunarodna politika", Beograd 1971.
59. Morača Milutin, *Pela krajiška divizija,* VIZ, Beograd 1984.
60. Morača Milutin, *Ratni dnevnik,* VIZ, Beograd 1962.
61. Morača Pero, *Jugoslavija 1941. godine,* Institut za savremenu istoriju, Beograd 1971.
62. Morača Pero, *Napadi NOVJ na naseljena mesta,* VIZ, Beograd 1956.
63. Morača Pero, *Odbrana u NOR,* VIZ, Beograd 1959.
64. Morača Pero, *1942 — prelomna godina narodnooslobodilačkog rata,* VIZ, Beograd 1957.
65. Mosor, *Operatika* (prevod sa poljskog), VIZ, Beograd 1962.
66. *Mostarska operacija* (Učesnici govore), VIZ, Beograd 1986.
67. *Narodnooslobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945* (treće izdanje), Ljubljana 1978.
68. *Neretva,* 1, 2. i 3. knjiga, VIZ, Beograd 1965.
69. *Neretva — Sutjeska* (Zbornik radova naučnog skupa), VII, Beograd 1969.
70. Nikolić Drago, *Razvoj političkih organa u Jugoslovenskoj narodnoj armiji, VIZ,* Beograd 1985.
71. Ninković Jovo, *Nastanak i razvoj ralne operacije,* VIZ, Beograd 1984.
72. Ninković Jovo, *Teorijske osnove operatike, VIZ,* Beograd 1985.
73. Odić Slavko, *Desant na Drvar maja 1944. (drvarska operacija),* VIZ, Beograd 1981.
74. Oreščanin Bogdan, *Vojni aspekti borbe za svetski mir i nacionalnu nezavisnost i socijalizam,* VIZ, Beograd .1962.
75. *Oslobodilačka borba naroda Jugoslavije kao opštenarodni rat i socijalistička revolucija* (Zbornik radova), knjiga 1 i *2,* NIP „Export-press", Beograd 1977.
76. *Oslobodilački pohod na Trst,* Beograd 1952.
77. *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945,* knjiga 1 (1957) i knjiga 2 (1958 i 1964), VII, Beograd.
78. Pajević Miloš, *Artiljerija u NOR,* VIZ, Beograd 1970.
79. Pekić M., Ćurguz D., *Bilica na Kozari,* Prijedor 1968.
80. Perović Branko, *Borbe prvog hrvatskog i prvog bosanskog korpusa NOV i POJ u januaru i februaru 1943,* VIZ, Beograd 1977.
81. Perović Milivoje, *Južna Srbija,* Nolit — Prosveta, Beograd 1961.
82. Petelin Stanko Vojlco, *Između Triglava i Trsta,* VIZ, Beograd 1967.
83. *Peti kongres KPJ,* (stenografslce beleške), „Kultura", Beograd 1949.
84. Petranović B., Zečević M., *Jugoslavija 1918—1984,* Zbirka dokumenata, Rad, Beograd 1985.
85. Plenča Dušan, *Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svietskog rata,* IDN, Beograd 1962.
86. Popović Koča, *Beleške uz ratovanje,* BIGZ, Beograd 1988.
87. *Povijest Saveza komunista Jugoslavije,* Beograd 1985.
88. Radinović Radovan, *Metode Ralne veštine,* VIZ, Beograd 1983.
89. Radošević Todor, *Ofanziva za oslobođenje Dalmacije,* VIZ, Beograd 1965.
90. Ražin E. A., *Uvod u istoriju ratne veštine,* Zbirka članaka iz stratgije I (prevod sa ruskog), VIZ, Beograd 1965.
91. *Ratni napori Jugoslavije 1941—1945.*
92. Rotmistrov, *Istorija ratne veštine I* (prevod sa ruskog), VIZ, Beograd 1956.
93. Rotmistrov, *Istorija ratne veštine II* (prevod sa ruskog), VIZ, Beograd 1966.
94. *Sarajevska operacija* (Učesnici govore), VIZ, Beograd 1986.

95. Sarajlić Abdululi, *Pregled stvaranja bosansko-hercegovačkih jedinica Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije,* Veselin Masleša, Sarajevo 1958.
96. Savie Sreta, *51. vojvođanska divizija,* VIZ, Beograd 1974.
97. Semjonov, *Razvoj sovjetske operativne vestine* (prevod sa ruskog), VIZ, Be, ograd 1965.
98. *Sremski front 1944—1945.,* BIGZ, Beograd 1979.
99. *Strategija oružane borbe u Naroclnooslobodilačkom ratu* (Zbornik radova), VIZ, Beograd 1980.
100. Strugar Vlado, *Jugoslavija 1941—1945,* VIZ, Beograd 1969.
101. *Sutjeska 1, 2, 3, 4, 5, 6,* VIZ, Beograd 1959—1966.
.102. *Sutjeska dolina heroja,* Beograd — Tjentište, 1978.
103. Svečin, *Strategija* (prevod sa ruskog), VIZ, Beograd 1956.
104. Tanasković Rajko, *Pitanja partizanskog ratovanja, VIZ,* Beograd 1961.
105. Tanasković Rajko, *Uvod u teoriju operacije opštenarodnog odbrambenog rata,* VIZ, Beograd 1977.
106. Terzić Velimir, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941,* knjiga 2, Beograd 1983.
107. *Titove istorijske odluke 1941—1945,* „Narodna armija", Beograd 1978.
108. *Titovo vojno delo,* „Narodna armija", Beograd 1977.
109. Tomac Petar, *Peta neprijateljska ofanziva,* VIZ, Beograd 1953.
110. Tomac Petar, *Četvrta neprijateljska ofanziva, VIZ,* Beograd 1952.
111. *32. divizija NOVJ,* Globus/Zagreb, VINC, Beograd 1988.
112. Vasiljević Jovan, *Mornarica Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, VIZ,* Beograd 1972.
113. Višnjić Petar, *Operacije za oslobođenje Srbije 1944, VIZ,* Beograd, 1972.
114. Višnjić Petar, *Prodor Druge i Pete divizije u Srbiju 1944,* VII, Beograd 1968.
115. Višnjić Petar, *Bitka za Srbiju,* knjiga 1 i 2, Beogradska knjiga, Beograd 1984.
116. *Vazduhoplovstvo u strategiji NOR-a* (Učesnici govore), VIZ, Beograd 1986.
117. *Vojno-političko savetovanje u Stolicama* (Zbornik radova), NIGRO, „Eksport pres", Beograd 1980.
118. Vulcanović Radovan, *Drugi udarni korpus, VIZ,* Beograd 1982.
119. Vukčević Slavko, *Borbe i otpori u okupiranim gradovima Jugoslavije 1941—1945,* VII, Beograd 1985.
120. Vukotić Jovan, *Borbena dejstva u savladavanju vodenih prepreka u NOR-u 1941—1945.,* VIZ, Beograd 1983.
12.1. Vukotić Jovo, *Druga proleterska divizija,* VIZ, Beograd 1972.
122. *Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944—1945,* VII, Beograd 1957.
123. *Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije* (Učesnici govore), VIZ, Beograd 1986.
124. Kuročkin, *Metodika vojnonaučnog istraživanja* (prevod sa ruskog), VIZ, Beograd 1963.

c) Članci

1. Ambrožič Lado Novljan, *Partizanska protivofanziva u Sloveniji 1942—1943,* Vojno delo (VD), 6/1967, str. 37—63.
2. Anić Nikola, *Poslednja talijanska ofanziva na Biokovu srpnja 1943. godine,* Zbornik 6 — Biolcovo u NOB i SR 1941—1945, IHRP Dalmacija, Split 1983, str. '580—587.
3. Anić Nikola, *Mostarska operacija 1945,* Vojnoistorijski glasnik (.VIG) 1/1975, str. 157—162.
4. Anić Nikola, *Snabdevanje jugoslovenske 4. armije u ofanzivi. u proleće 1945. godine, VIG,* 3/1983, str. 116—127.
4a. Anić Nikola, *Jugoslovenska armija u završnim operacijama za oslobođenje zemlje,* VD, br. 3/1987. str. 181—196.
5. Antonovski Ivan, *Dejstva 6. korpusa NOVJ u Slavoniji* (od početka aprila do sredine maja 1944. godine), VIG, 4/1958, str. 40—49.
6. Babac Pavle, *Operacije Prve armijske grupe u zapadnoj Srbiji od 21. septembra do 14. oktobra 1944. godine,* VIG 6/1956, str. 57—81.
7. Bilandžić Dušan, *Neke osnovne karakteristike operativno-taktičkih postupaka NOV i POJ,* VD, 12/1958, str. 817—835.
8. Braniča Vinko, *Pokušaj talijanskih jedinica da u ljeto 1943. godine povrate kontrolu nad obalskim pojasom u Dalmaciji,* VIG 1/1965, str. 3—24.

9. Bulat Rade, *O borbama na Žumberku u toku četvrte neprijateljske ofanzive,* VIG 4/1955, str. 1—18.
10. Colić Mladen, *Kolaboracionističke oružane formacije u Jugoslaviji 194]—1945. godine,* Oslobodilačka borba naroda Jugoslavije, knjiga 2, Beograd 1977, str. 61—79.
U. Colić Mladen, *Okupirana Jugoslavija postala ratište 1941. godine,* Vojno-političko savetovanje u Stolicama (Zbornik radova), NIRO „Eksport-pres", Beograd 1980, str. 285—305.
12. Colić Mladen, *Talijanske i njemačke okupacione trupe u sjevernoj Dalmaciji (april 1941 — decembar 1944),* Zbornik 4, IHRP Dalmacije, Split 1978, str. 839—862.
13. Colić Mladenko, *Značajnije borbe i bojevi na biokovsko-neretvanskom području i srdnjodalmatinskim otocima u NOR-u,* Biokovo u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941—1945, IHRP Dalmacije, Split 1983, str. 499—524.
14. Dželebdžić Milan, *Dejstva na komunikacije u Jugoslaviji od 1. do* 7. *septembra* 1944. VIG 3/1970, str. 7—59.
15. Dželebdžić Milovan, *Borbe u Sremu u zimu 1944/1945. godine,* VIG 2/1975, str. 9—54.
16. Džonlagić Ahmet, Leković Mišo, *Druga etapa druge neprijateljske ofanzive,* VIG 4/1957, str. 29—64.
17. Đurišić Mitar, *Dejstva 3. udarne divizije NOVJ u sarajevskoj operaciji,* VIG 2/1965, str. 3—46.
18. Đurišić Mitar, *Dejstva 11. korpusa NOVJ od avgusta 1944. do marta 1945. godine,* VIG 1/1958, str. 3—34.
19. Gošnjak Ivan, *Pouke, tekovine i trajna nadahnuća,* VD 6/1966, str. 5—14.
20. Gvozdenović Dušan, *Desant 5. brigade 21. divizije preko Dunava,* VIG 2/1957, str. 76—88.
21. *Hamović Rade, O rukovođenju na strategijskom nivou u završnim operacijama za konačno oslobođenje Jugoslavije,* VD 4/1985, str. 170—178.
22. Hodža Fadilj, *Završne borbe za oslobođenje Kosova i konsolidacija prilika,* VD 3/1975, str. 190—202.
23. Ivanović Miladin, *Borbe 23. srpske udarne divizije na rijeci Uni krajem aprila 1945. godine,* VIG 2/1957, str. 3—19.
24. Jakšić Pavle, *Iz teorije partizanskog rata,* VD 12/1956, str. 3—20.
25. Jakšić Pavle, *Razmišljanje o našem NOR-u 1941—1945. godine,* VD 10—11/1956, str. 2—20.
26. Jerković Mate, *Dejstva u Slavoniji za vrijeme četvrte i pete neprijateljske ofanzive,* VIG 2—3/1958, str. 67—87.
27. Jakovčev Gojko, *Dalmacija za vrijeme bitke na Neretvi,* „Neretva—Sutjeska 1943", Zbornik radova, VII, Beograd 1969, str. 540—549.
28. Dolničar Ivan, *Okruženje i kapitulacija neprijateljskih sungavi severozapadnom delu Jugoslavije,* VD 4/185, str. 119—125. ™ : .
29. Jauković Danilo, *Osnovna taktička iskustva NOR-a i njihovo mjesto u našoj savremenoj doktrini,* VD 6/1971, str.
30. Jauković Danilo, *Dejslvo 6. korpusa od 1. do 20. septembra 1944. godine,* VIG 2/1957, str. 55—74.
31. Jauković Danilo, *Dejstva 10. korpusa NOVJ od septembra do decembra 1944. godine,* VIG 4/1962, str. 3—47.
32. Joksimović Sekula, *Prilog proučavanju učešća Bugarske narodne armije u završnim borbama za oslobođenje Kosova,* VIG 1—2/1982, str. 187—214..
33. Joksimović Sekula, *Oslobođenje Kosova,* VIG 1/1975, str. 67—70.
34. Jovanović Milan, *Borbe 45. divizije za oslobođenje Dublee, Siska i Zagreba 1945. godine,* VIG 4/1954, str. 44—64.
35. Klanjšelc Jože, *Proboj 14. proleterske divizije u Štajersku,* VIG 1/1953, str. 9—37.
36. Kleut Petar, *Operativno-taktička iskustva Unske operativne grupe (maj-jun 1943. godine),* VD 2/1968, str. 100—115.
37. Knežević Velimir, *Operacije Druge armije u završnoj ofanzivi,* VD 4/1985, str. 72—94.
38. Komel F., Tlaker I., *Druga grupa odreda i njen put u severnu Sloveniju,* VIG 6/1956, str. 37—56.

39. Komnenović Danilo, *Viduška operacija 29. udarne divizije NOVJ* VIG 4/1957, str. 3—30.
40. Komnenović Danilo, *Dvadeset deveta divizija u zimskoj protivofanzivi 194311944. godine,* VIG 4/1957, str. 3—26.
41. Komnenović Danilo, *Dejstva hercegovačke NOV divizije u toku limsko-drinske operacije „Kugelblitz",* VIG 1/1972, str. 11—46.
42. Kostić Uroš, *Operacija „Kugelblic" i „Snešturm",* VIG 4/1957, str. 66—96.
43. Kreso Muharem, *Sniježničko-trusinska odbrambena operacija 29. divizije,* VIG 2/1962, str. 35—68.
44. Kučan Viktor, *Oslobođenje Beograda,* VIG 5/1964, str. 3—26.
45. Lazarević Božo, *Uloga Jugoslovenskog ratnog vazduhoplovstva u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije,* VIG 2—3/1955, str. 253—262.
46. Leković Mišo, *Crna Gora u planovima Vrhovnog štaba NOVJ početkom 1943. godine,* VIG 2—3/1973, str. 25—43.
47. Mamula Branko, *Dejstva Jugoslovenske mornarice na krilu Armije u završnim operacijama,* VD 6/1967, str. 64—78.
48. Maričić Vlado, *Borbe delova 19. divizije u okruženju,* VIG 3/1959, str. 59—75.
49. Milanović Dušan, *Marš 13. divizije NOV u novembru 1944,* VD 4/1967, str. 93—107.
50. Miljanić Dušan, *Razvoj i primena oblika oružane borbe u NOR-u,* Strategija oružane borbe u narodnooslobodilaćkom ratu (Zbornik radova), VIZ, Beograd 1980, str. 185—195.
51. Miljanić Gojko, *Odluka Vrhovnog štaba i priprema za pohod grupe brigada u Bosansku krajinu juna 1942. godine,* VIG 4/1965, str. 3—22.
52. Miletić Antun, *Prilog proučavanju nemačkog sistema komandovanja i okupacionih snaga na jugoslovenskom ratištu u 1942. godini,* VIG 1/1974, str. 189—210.
53. Mikuž Metod, *Italijanska ofanziva protiv Narodnooslobodilačke vojske Slovenije od 16. jula do 4. novembra 1942. godine,* VIG 1/1950, str. 49—81.
54. Mirnić Josip, *Sistem jedinstvenog vojnog rukovođenja mađarskog okupatora u borbi protiv NOP-a u Bačkoj,* VIG 2/1968, str. 7—15.
55. Mitrovski Boro, *Operacije protiv nemačke Grupe armija „E" i oslobođenje Makedonije,* VIG 1/1975, str. 73—86.
56. Mitrovski Boro, *Operacije za oslobođenje Makedonije,* Narodnooslobodilački rat i socijalistička revolucija u Jugoslaviji, Beograd 1978, Zbornik radova, str. 101—123.
57. Morača Milutin, *Sremslco-slavonska operacija Prve i Treće armiie,* VD 4/1985, str. 65—71.
58. Odić Slavko, *Operacija „Panter"* (Panther), VIG 4/1955, str. 19—43.
59. Oreščanin Bogdan, *Teorijska razmatranja o osnovnim faktorima oiužane borbe i ratne vestine,* VD 10—11/1958, str. 717—
60. Pantelić Milojica, *Dvadeset peta divizija u topličko-jablaničkoj operaciji,* VIG 1/1969, str. 251—264.
61. Pantelić Milojica, *Marševi i borbena dejstva 25. (srpske) NO divizije od Besne Kobile do Dunava,* VIG 1/1971, str. 185—199.
62. Pavlbvić Milan, *Sedma banijska divizija u bici na Neretvi (Borbe na Baniji i Kordunu),* VIG 4/1964, str. 41—71.
63. Pavlović Milan, *Dejstva 7. banijske divizije od formiranja do bitke na Neretvi,* VIG 3/1962, str. 3—26.
64. Pejnović Nikola, *Strategijska upotreba naših oružanih snaga u NOR,* VD 6/1966, str. 39—40.
65. Pejnović Nikola, *Još jednom „O osnovnim taktičkim iskustvima NOR-a i njihovom mjestu u našoj suvremenoj doktrini",* VD 2/1972, str.
66. Pejnović Nikola, *Taktičko-operativna iskustva iz odbrambenih dejstava 6. ličke divizije početkom 1943. godine,* VD 3/1966, str. 91—110.
67. Perović Branko, *Pripreme neprijatelja za ofanzivu januara 1943, protivmjere Vrhovnog štaba: NOV i POJ i obostrana dejstva na Kordunu i Baniji u operaciji „Vajs-1",* VIG 1/1968, str. 17—68.
68. Perović Branko, *Dejstva 4. i 5. divizije 1. bosanskog korpusa NOVJ u operaciji „Vajs-1",* VIG 6/1965, str. 3—26.

69. Perović Branko, *Borbe u Lici u toku operacije „Vajs-I",* VIG 2/1967, str. 123—168.
70. Petelin Stalnko, *Posleclnja neprijateljska ofanziva protiv 9. korpusa NOVJ 1945. godine,* VIG 2/1966, str. 9—28.
71. Petrović Svetislav, *Dejstva 1. i 2. južnomoravske brigade u periodu oktobar--decembar 1943. godine,* VIG 1/1962, str. 63—83.
72. Pockov Borivoje, *Druga armija u forsiranju Une aprila i maja 1945. godine,* VIG 2—3/1966, str. 68—83.
73. Popović Vojin, *Prodor jedinica Glavnog štaba Srbije u istočnu Srbiju (maj—juli 1944. godine),* VIG 4/1956, str. 20—51.
74. Popović Vojin, *Borbe Operativne grupe divizija u Srbiji avgusta 1944. godine,* VIG 5/1954, str. 33—60.
75. Popović Vojin, *Borbe Operativne grupe divizija u Toplici, Rasini i Župi ocl 11. do 30. avgusta 1944. godine,* VIG 4/1955, str. 44—87.
76. Popović Vojin, *O planu Vrhovnog štaba za proboj na Sutjesci i kroz Zelengoru u petoj neprijateljskoj ofanzivi,* VIG 5/1956, str. 52—79.
77. Popović Vojin, *Oslobođenje Gornje Jablanice i prodor 21. srpske divizije u Župu i na Kopaonik,* VIG 6/1955, str. 56—98.
78. Popović Vojin, *Topličko-jablanička operacija,* VIG 3/1957, str. 3— 45.
79. Puzigaća Jovo, *Prelaz 10. krajiške divizije preko reke Bosne,* VD 3/1958, str. 204—214.
80. Raičević Pero, Babac Pavle, *Prodor 1. proleterske divizije u Srbiju (12—29. avgusta 1944. godine),* VIG 4/1954, str. 10—43.
81. Rašeta Ilija, *Iskustva iz borbi Šeste divizije u IV neprijateljskoj ofanzivi,* VD 4—5/1958, str. 307—314.
82. Samardžija Stevo, *Prva banjalučka operacija,* VIG 2/1950, str. 62—73.
83. Sarajlić Abdulah, *Sarajevska operacija,* VIG 1/1975, str. 163—168.
84. Stambolić Slobodan, *Operacije Prve armije za oslobođenje Zagreba,* VIG 4/1956, str. 53—80.
85. Stambolić Slobodan, *Operacije 1. armije za oslobođenje Slavonskog Broda,* VIG 2/1954, str. 25—57.
86. Stepančić Miroslav, *Dejstva 1. korpusa u januaru i februaru 1945. godine,* VIG 4/1958, str. 3—38.
87. Stepančić Miroslav, *Dejstva 7. korpusa od 4—20. aprila 1945. godine,* VIG 5/1958, str. 3—22.
88. Stepančić Miroslav, *Završna dejstva 7. korpusa (20. IV — 15. V 1.945. godine),* VIG 6/1958, str. 3—28.
89. Stepančić Miroslav, *Dejstva slovenačkih i hrvatskih partizanskih snaga, u graničnim krajevima Slovenije i Hrvatske u drugoj polovini „Roške ofanzive" 1942,* VIG 6/1962, str. 37—70.
90. Stepančić Miroslav, *Nemačka ofanziva „Prolom oblaka"- (I i II etapa),* VIG 5/1965, str. 3—51.
91. Stepančić Miroslav, *Nemačka ofanziva „Prolom oblaka" (Treća etapa),* VIG 6/1965, str. 29—78.
91a. Stepančić Miroslav, *Treća neprijateljska ofanziva u istočnoj Bosni, Crnoj Gori i Hercegovini gledana kroz neprijateljska dokumenta,* VIG 3/1951, str. 89—113.
92. Subotić Lazar, *Prodor Operativne grupe divizija NOVJ u Srbiji u leto 1944. godine,* VIG 5/1964, str. 29—45.
93. Seme Jože, Bulatović Radule, *Prekomorske jedinice u Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije,* VIG 1/1967, str. 195—211.
94. švara Dušan, *Borbe 9. korpusa za oslobođenje Trsta i Slovenačkog primorja,* VIG 3/1967, str. 93—113.
95. Terzić Velimir, *O jednom pokušaju istorijske obrade Četvrte i Pete neprijateljske ofanzive,* VIG 1/1955, str. 1—35.
96. Terzić Velimir, *Uloga Jugoslovenske armije u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije,* VIG 2—3/1955, str. 5—21.
97. Tomšić Janez, *Uloga Jugoslovenske ratne mornarice u završnim operacijama Četvrte armije 1945. godine,* VIG 2—3/1955, str. 229—250.

98. Trifunović Dimitrije, Babac Pavle, *Prodor Operativne grupe divizija u Srbiju i forsiranje Ibra jula i početkom avgusta 1944,* VIG 6/1951, str. 27—65.
99. Trifunović Dimitrije, Babac Pavle; *Operacije u istočnoj Bosni i Crnoj Gori avgusta 1944. godine,* VIG 6/1953, str. 28—71.
100. Trgo Fabijan, *Četvrta i peta neprijateljska ofanziva,* „Neretva—Sutjeska 1943", Zbornik raclova, Beograd 1964, str. 9—79.
101. Trgo Fabijan, *Njemačka ofanziva na Makarsko primorje i srednjedalmatinske otoke,* VIG 5/1956, str. 14—50.
102. Trgo Fabijan, Marušić Mladen, *Borbe 26. divizije za oslobođenje Stona i uništenje dijelova 369. divizije kod Vukova Klanca (oktobra 1944. godine),* VIG 2/1954, str. 58—87.
103. Trgo Fabijan, *Kninska operacija,* VIG 1/1956, str. 33—59.
104. Trgo Fabijan, *Njemačka operacija „Citen" i protivnapadi 8. korpusa NOVJ,* VIG 2/1957, str. 21—53.
105. Trgo Fabijan, *Oslobođenje Dalmacije,* VIG 2—3/1955, str. 43—75.
106. Trgo Fabijan, *Kajntulacija Italije i nemački plan „Achse",* VIG 4/1956, str. 92—95.
107. Uzelac Dušan, *Njemačka operacija na pravcu Zenica — Travnik — Banja Luka, januar—februar 1945. (Operacija „Lavina"),* VIG 1/1974, str. 9—40.
108. Uzelac Dušan, Dželebdžić Milovan: *Neposredni uticaj maršala Tita na tok operacija na sremskom frontu,* VIG 2—3/1977, str. 219—234.
109. Vasiljević Jovan, *Mornarica NOVJ u novembarskim danima 1943. godine,* VIG 6/1963, str. 139—147.
110. Višnjić Petar, *Dejstva nemačke ojačane 342. divizije i 125. puka u severozajiadnoj Srbiji u jesen 1941. godine,* VIG 1/1972, str. 105—135.
111. Višnjić Petar, *Forsiranje Lima,* VIG 4/1957, str. 98—106.
112. Višnjić Petar, *Okupatorsko-kvislinška ofanziva dejstva u zapadnoj Srbiji 1941. godine,* VIG 4/1964, str. 19—55.
113. Višnjić Petar, *Nemačka ofanziva na oslobođenu teritoriju u južnoj Srbiji sredinom 1944. godine,* VIG 2/1970, str. 105—165.
114. Višnjić Petar, *Dejstva divizija Glavnog štaba Srbije u južnoj i istočnoj Srbiji avgusta 1944. godine,* VIG 2—3/1974, str. 51—76.
115. Višnjić Petar, *Pokušaj 2. i 5. divizije da forsiraju Ibar (28—31. marta 1944. godine),* VIG 3/1959, str. 14—33.
116. Višnjić Petar, *Prodor udarne grupe divizija u prostor Valjeva (20—30. aprila 1944. godine),* VIG 1/1962, str. 23—60.
117. Višnjić Petar, *Borbe Udarne grupe divizija južno od Valjeva (1944),* VIG 5/1962, str. 29—65.
118. Vučković Ljubo, Gajević Dragić: *Kratak pregled operacija Druge armije u završnim operacijama Jugoslovenske armije za oslobođenje Jugoslavije,* VIG 2—3/1955, str. 155—185.
119. Vujalpvić Dušan, *O nastanku i razvoju operacije,* VD 5/1963, str. 19—31.
120. Zekić Miloš, *Druga neprijateljska ofanziva,* VIG 2—3/1956, str. 3—14.
121. Zorić Milan, *Druga banjalučka operacija,* VIG 6/1955, str. 3—53.
122. Zorić Rade, *Manevar Pete krajiške divizije iz centralne u istočnu Bosnu,* VIG 4/1957, str. 3—26.
123. Zorić Rade, *Sjmjanje 5. krajiške divizije sa Operativnom grupom Vrhovnog štaba NOV i POJ,* VIG 1/1958, str. 53—69.
124. Zorić Rade, *Dejstva Pete divizije na komunikaciji Mostar — Sarajevo — Zenica i Zenica — Travnik (28. VIII — 10. X 1943),* VIG 4/1959, str. 31—47.

REGISTAR

LIČNA IMENA

A

Abvelj Viktor — 170, 172, 323, 335, 367.
Akimenko A.Z. — 242.
Akrap Rudolf — 290.
Aleksandar Harold (Sir Harold Alexander) •— 333.
Ambrozio Vitorio (Ambrosio Vittorio) — 49.
Ambrožić Lado Novljan — 173.
Amprovski Vlado •— 362.
Anić Nikola — 26, 133—134, 311, 382, 401, 449.
Apostolski Mihailo — 170, 184—185, 258, 265.
Atanasov Šterija •— 177.
Avšić Jaka — 69.

B

Babac Pavle — 220, 224.
Babić Radomir — 83, 115.
Baćović Petar •— 104.
Bađer Paul — 42, 47, 49—50.
Bakić Mitar — 83, 115, 158, 215, 253.
Balen Šime — 325.
Barbić Mate — 153.
Bebler Aleš Primož •— 67.
Berne Franc (Böhme Franz) 32.
Bijedić Šukrija — 377.
Bilobrk Mate — 132.
Biočić Ante — 273, 277, 307.
Bitrih Vili — 141.
Bjelajac Stanko — 325, 367, 377.
Blagojev Dobri Terpesev — 253.
Borić Marinko •— 132,
Borštnar Jože — 335, 367.
Božić Nikola — 290, 295.
Božović Božo •— 273, 374.
Brajović Petar •— 260.
Brajović S. Petar <— 393.
Braniča Vinko — 132.
Brauner Jozef — 109.
Brkić Dušan — 110.
Broz Josip Tito — 9, 11, 19, 21, 27, 34—35, 40, 71, 85, 97—99, 101, 105, 108, 120, 136, 153, 187, 189, 193—195, 203—206, 213, 217, 220, 223, 225—227, 229—230, 239—240, 242, 251—253, 321—322, 333, 370, 379—383, 396, 406, 418, 432, 438—439, 441—442, 445-448.
Budak Mile — 396.
Bulat — Rade — 239.
Burić Savo •— 119.

Ć

Canki Pavao •— 396.
Colić Mladenko — 39 130, 139.

Č

Čaćić Ferdo — 396.
Čajavec Rudi •— 56.
Čerćil Vinston (Churchill Vinston) — 208.
Cerni Josip — 149, 277.
Čolaković Rodoljub — 31, 154.
Čulinović Ferdo — 8.
Čuškar Božo — 260.

ćalović Mile — 271.
ćetković Petar Pero — 87. 105.
ćetković Vladimir Vlado — 83, 188.

D

Dakić Radoje — 222.
Dapčević Peko — 62, 115, 124, 158, 215, 217, 242, 323, 355, 443—444.
Dikin Frederik Viljem — 118, 120.
Dimitrov Georgi •— 253.
Demievslci Aleksa •— 362.
Dobovičnilc Stane Krt — 170.
Dolački Franjo •— 397.
Dolničar Ivan •— 393.
Došen Ilija — 83, 188, 231, 342.
Drapšin — Petar — 83, 108, 277, 307, 322.
Đrljević Savo •— 217.
Dulić Đuro — 290.

Đ

Đilas Milovan — 28, 32, 62, 119, 124, 154.
Đukanović Drago <— 306, 322.
Đukić Mileta — 222.
Đuričić Blažo — 342.
Đurović Milinko — 217.
Đurović Vasilije •— 120.

DŽ

Dželebdžić fAifovan — 348—349.

F

Felber Hans Gustav — 209.
Felmi Helmut (Felmy) — 349.
Fen Gustav — 278.
Filipović Krsto — 267.
Fleps Artur (Phleps Arthur) — 149, 214, 221.

G

Gagen N. A. — 242.
Gajević Dragić — 385—386.
Glez fon Horstenau •— 49.
Gregorić Mirko — 397.
Grevenic Hans •— 378.
Glorija Alesandro (Gloria Alessandro) — 92.
Gorškov Anatolij •— 154.
Gošnjak Ivan — 83, 92, 323.
Grubor Nikola — 162.
Grulović Nikola — 31.
Gustović Artur •— 397.
Gutić Mirko — 26.

H

Hamović Rade — 124, 215, 222, 351, 394, 439.
Helge Auleb — 234, 303.
Hitler Adolf — 91, 137, 148, 187, 193, 195, 197, 247.
Hodža Fadilj — 267, 270.
Hofman Paul — 41.
Holjevac Većeslav — 83, 92, 162., 325, 367.
Hošteter Vojko — 162.

I

Ilić Milan čiča — 42.
Ilić Pavle — 118, 124, 177, 258.
Inkret Franc — 352.
Iser Đuro — 109.
Ivanović Dragiša •— 277.
Ivanović Ivan — 323.

J

Jakopić Albert Kajtimir — 335, 367.
Jakovčev Gojlco •—• 130.
Jakšić Pavle — 83, 115, 239, 322.
Janić Vlado — 324.
Jašmak Košta — 260.
Jergović Nikola -- 397.
Jerković Mate — 108—112, 237, 239.

Jezeršek Ivan Sokol — 367.
Joksimović Sekula •— 26, 266, 270.
Jovanović Arso •— 28, 62.
Jovanović Batrić — 28.
Jovanović Blažo •— 28.
Jovičević Niko — 214, 217, 224.
Jovičević Pavle •— 267.

K

Kapičić Jovo •— 300.
Kladarin Đuro — 115.
Karasijević Drago — 231.
Karabegović Osman — 73, 83, 92.
Karanović Nikola •— 231, 342.
ICardelj Edvard — 17, 32, 202.
Katner Hajnc — 341.
Keslin Vilhem — 378.
Kibler Ludvig (Kiibler Ludwig) •— 366, 378.
Kidrić Boris Peter •— 69
Kilibarda Mile — 323.
Klanjšek Jože Vajsa •— 170.
IClanjšek Zdravko — 67—69, 141, 147, 172, 335, 340, 371.
Kljajić Filip Fića — 31, 39, 83, 115.
Kluz Franjo — 56.
Knebel Džon — 118.
Knebl — Frane — 163.
Knežević Velimir — 188, 231, 342, 387.
Kobol Viktor — 273.
Komnenović Danilo — 311.
Končar Rade — 32.
Kornjejev Nikolaj •— 154.
Kosorić Pero — 322.
ICostić Uroš — 161, 322, 325, 328, 331—332, 366, 370—371, 373, 375—376, 378, 384.
Korać Dušan •— 273.
Kovačević Andro — 306.
Kovačević Veljko — 300, 352.
Kovačević Sava •— 119, 124.
Kravcov I. IC. — 242.
Kreačić Otmar — 237, 239, 300, 352.
Kreso Muharem — 311.
Kreps Karl Devic — 231, 233—234.
Kum Oto (Kumm Otto) — 252, 256.
Kune Valter (ICuntz) — 49.
Kuprešanin Milan •— 188, 277.
Kveder Dušan — 323.

L

Lakša Vladimir — 49.
Lalić Karlo — 188.
Lazarević Božo — 323, 394.
Lejzer Ernst (von Leyser Ernst) — 341.
Leković Mišo — 40. 45, 65, 77—78.
Leskošelc Franc Luka — 32, 67.
Ler Aleksandar — 90, 92, 99, 303, 389.
Liters Rudolf — 82.
Lojd Henri — 2.
Lompar Blažo •— 323.

LJ

Ljotić Dimitrije — 38—39, 92.
Ljubičić Nikola — 217.
Ljumović Božo — 28.

M

Maček Ivan Matija — 69.
Makanec Julije — 396.
Mamula Branko — 323.
Mladenović Sveta — 48.
Mandić Gligo — 217, 300.
Manola Srećko — 83.
Manojlović Miloš — 48.
Mardešić Uroš •— 149.
Marjanović Jovan •— 25, 31, 39,
Matejić Bogdan — 397.
Marković Moma,.— 177, 209.
Martinović "Sfikola — 149, 152.
Martinović Ratko — 217.
Materić Ilija — 177, 217.
Matetić Vladimir — 237, 239, 300.
Marušić Mladen — 275.
Mažar Josip šoša — 37, 83.
Mecger Josip •— 397.
Medenica Đuro — 290.
Mentasti — Luidji (Luigi) — 29.
Mesić Ademaga •— 396.
Metikoš Vladimir — 397.
Mićunović Vukašin — 306.
Mihajlović Draža — 34—35, 39, 86, 102, 104—108, 204, 209, 211, 240.
Mihajlovski Kiril Grujica — 186.
Miletić Dragutin — 235.

Mijatović Milorad — 166.
Mikić Vojislav — 105.
Mild Johan — 331.
Miletić Antun — 82.
Mirnić Josip — 10.
Milić Lavosav •— 396.
Mikuž Metod — 72.
Miljanić Gojko •— 32.
Miloševski Tihomir •— 260.
Milutinović Ivan — 32, 124, 253.
Mirović Ivan Vorona •— 354.
Mitrović Stefan — 222.
Misirača Dušan •— 57.
Mladenov Dimitar •— 238.
Mladenović Sveta •— 48.
Momčilović Ljubomir •— 323.
Morača Milutin — 177, 180, 217, 323.
Morača Pero — 54, 78.

N

Nađ Košta — 73, 83, 92, 158, 300, 323.
Nardelji Anton — 397.
Naumovski Naum •— 260.
Nedeljkovski Panče — 174.
Nedić Milan — 34—35, 37—39, 86, 138, 240.
Nešković Blagoje •— 177.
Nikolić Vojo — 342.
Nikolov Asen — 47.
Ninković Jovo •— 4, 6.

O

Odić Slavko — 163, 165, 193.
Oksilija Antonio (Oxilia) — 49.
Orović Sava — 124, 449.

P

Pajević Blažo — 397.
Pajović Ljubivoje •— 349.
Parmač Stanko — 149.
Pavličić Milutin Brka — 267.
Pavelić Ante — 90.
Pavičević Milan •— 29.
Pavlović Draganče Šilja •— 42.
Pavlović Ratko čičko — 48.
Pećanac Košta •— 36, 38.
Pekić Dušan •— 163.
Perić Vladimir Valter — 345.
Perović Branko — 92—93, 96.
Perović Milivoje — 48—49.
Petelin Stanko — 337, 339.
Petričević Branko — 217, 300, 323.
Petrohajcev Nikolaj — 154.
Petovar Rudi — 342.
Pire Franjo •— 323.
Pjaconini Aleksandar —• 131, 323.
Poglajn Franc — 367.
Poleksić Momčilo •— 253.
Poljanac Branko — 73.
Popović Koča — 39, 83, 115, 188, 209, 253, 323.
Popović Vlado •— 158.
Popović Vojin — 149, 209—211.
Popović Vujadin — 260, 362.
Prebeg Viktor — 396.
Primorac Rudolf — 158, 209.
Putnik Radomir — 3.

R

Radosavljević Dobrivoje — 174.
Radošević Todor — 272—275, 278, 280—281, 283, 288.
Radović Petar — 149.
Rajman Ljubomir •— 235.
Ranković Aleksandar •— 32, 124.
Ražin F. A. — 4.
Rendulic Lotar •— 187.
Rezener Ervin (Rösener Erwin) — 68, 378.
Ribar Ivo Lola — 32.
Rintelen Eno •— 49.
Roata Mario (Roatta) — 49, 68.
Roboti Mario (Robotti) — 99.
Rodić Slavko — 73, 188, 231, 322, 342.
Romeg Ervin (Rommel Erwin) — 141.
Rosić Živojin — 260.
Rotmistrov Pavel •— 1, 4—5.
Routen Valter — 118.
Rozenberg Perec — 118.

S

Samardžić Stevo •— 168—169.
Šarajlić Abdulah — 26.

Savie Miloš — 397.
Savie Sreta — 289—290, 296, 301.
Semjonov — 1, 4—5.
Semjonović Sergej Birjuzov — 240, 253.
Sertić Tomislav — 397.
Servaci Vjekoslav — 397.
Simović Milan — 323.
Skočilić Joža — 142.
Skoliber Slavko — 397.
Smajević Vasilije — 48, 253.
Sofijanić Ratko — 62.
Spigo Umberto — 131.
Srzić Niko — 132, 149, 273.
Stamenlcović Lepa •— 48.
Stancer Slavko —- 397.
Stanišić Bajo — 28, 104.
Stanivulcović Milan — 108, 299.
Starčević Ivan (Džon) — 118.
Stefkovski Gojče — 260.
Stepančić Miroslav — 54, 142—143, 147—148.
Stišović Obrad — 57.
Stjuart Viljem — 118, 120.
Subotić Vulcašin — 217, 232, 300, 323.
Sudar Franjo — 397.
Svečin Aleksandar •— 4.

Š

Šaldć Mićun — 325.
Sašić Jefto — 83, 108—110.
Šegrt Vlado — 306.
Šemo Jože — 154.
Šibi Ivan — 237, 300.
Šiljegović Boško — 188, 277, 307, 322, 392.
Škodunović N. N. — 242.
Šnekenburger Vili (Schneekènburger) — 242.
Šmit-Rihberger Erich — 303, 358, 401.
Sole Erih (Scholz Erich) — 266.
Stai Fridrih — 58.
Štajner Nikola — 396.
Šramel Franc •— 285.
Stetner Valter (Stettner Walter) — 242.
Stefan Fridrih (Stephan Friedrich) — 56, 242.
šubašić Ivan — 197.
Sumonja Miloš — 325, 367.

T

Temeljkovski Borico — 174, 238, 258.
Terzić Velimir — 11, 124, 154.
Todorović Mijalko — 39, 188, 242, 323.
Todorović Petar — 253, 256.
Tolbuhin Ivanović Fjodor •— 289.
Tolić Drinko — 132.
Tomašević Ivan •— 397.
Tomović Budo — 28.
Tomšić Janez •— 323.
Tomšić Vida — 340.
Trajkov Peco — 260.
Trijandafilov Vladimir — 4.
Trgo Fabijan — 52, 95, 99, 137, 150, 152, 270.
Truta Ljubo •— 306.
Tuhačevski Mihailo — 4.
Turkulin Artur — 83.

U

Ulepić Zdenko — 323.
Uzelac Dušan — 349, 351.
Uzelac Mile — 325.
Uzunovski Cvetko — 174.

V

Vajner Slaviša čiča — 42.
Vasiljević Jovan — 252—154.
Vidmar Anton Luka — 170.
Vipotnik Janez ;,367.
Viskić Bogdan —-132.
Višnjić Petar — 36, 176, 179—180, 206—209, 213, 218—219, 226, 242, 247, 250, 252—253.
Vitman August (Wittmann) — 249.
Vučlcović Ljubo — 177, 217, 253, 323, 385—387.
Vujatović Dušan •— 4.
Vujović Ratko čoče •— 57.
Vukanović Radovan — 115, 118, 216, 222, 224, 322, 342.
Vukelić Savo — 142.
Vukmanović Svetozar Tempo — 32, 174.

Vukotić Jovan — 158, 296.
Vukotić Jovo — 180, 324.
Vuzbević Vauman — 397.

Z

Zečević Vlado — 124.
Zorić Milan — 231—235.

Ž

Ždanov V. I. — 242.
Žigić Rade — 83, 323.
Žomini Anri — 2.
Žujović Sreten — 31—32, 124.
Žuvić Marijan — 273.

GEOGRAFSKI NAZIVI

A

Ada Ciganlija (kod Beograda) — 244, 247, 249— 250.
Adolfovac — 301.
Adžinci — 48.
Afrika — 8, 14, 114, 424.
Ajkobila — 268.
Albanija — 29, 138, 152, 156, 157, 181, 196, 217, 259, 272, 276, 313.
Aleksandrovac — 219, 228.
Aleksandrovo — 255, 256.
Aleksandrov Dvorac •— 294.
Aleksinac — 46, 210.
Alibegovići •— 73.
Alžir — 91.
Andrijevica — 29, 30, 180, 214—216, 221, 223, 240, 431.
Apatin — 289—294, 296.
Apenini — 14, 317.
Aranđelovac — 225, 229, 243.
Arbanašk — 48.
Arilje — 36, 226.
Aržan — 64, 150, 151.
Atina — 259.
Austrija — 317, 322, 339, 349, 392—394, 400.
Austro-Ugarska •— 3.
Avala — 241, 242, 245—248.
Avtovac — 54.

B

Babička gora — 46, 210, 211.
Babušnica — 254, 255.
Bački Breg — 294.
Bački Petrovac — 353.
Bačka Palanka — 290.
Bačka — 10, 289, 353.
Bajina Bašta — 31, j34, 35, 179, 180, **266.**
Bajgora — 269.
Bakar — 367.
Balkan — 14, 79, 91, 114, 138, 156, 181, 206, 257, 273, 280, 281.
Balkanski poluotok — 13, 244, 358.
Balajnovci — 254.
Baltića brdo — 93.
Banat — 84, 242, 289.
Banija — 26, 27, 50, 72, 78, 83, 90, 93, 95, 135, 137, 158, 162, 165, 166, 239, 414.
Banova Jaruga — 239 300, 304.
Banovo brdo — 241, 242, 244, 246, 247.
Banjaluka — 56, 57, 65, 87, 88, 89, 166, 167, 168, 187, 188, 191, 201, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 311, 318, 319, 320, 321, 378, 385, 422, 423, 430.
Banja Koviljača — 347.
Banjički vis — 241, 245.
Banjska — 33^ 340.
Bar — 29, 30. •-
Baraina •— 269.
Baranja — 10, 290, 231, 295—298, 352.
Bara Bojović •— 53.
Barbaška reka — 255.
Bari — 319.
Barč — 297, 300, 301, 304.
Barni do •— 226.
Bast — 132.
Baščaršija — 345.
Baške Vode — 132, 275, 276.
Batina — 289—294, 296.
Batinjol — 76.

Batasek — 290.
Batrina — 239, 303.
Bazulak — 48.
Bavarska — 393,
Begov han — 89, 90.
Begovci — 234.
Bela krajina — 67, 70, 164.
Beli kamen — 47.
Beli potok — 246.
Bela Palanka — 230, 252, 254, 255.
Belo brdo — 219.
Belo Polje — 252, 254.
Belanovica — 35.
Belomanastirska greda — 291.
Beli Manastir — 293, 353.
Benkovac — 279, 285.
Belje — 290, 293.
Benakovac — 93, 283.
Beograd — 12, 24, 33, 137, 138, 204, 227, 229—231, 239, 241 242—251, 253, 256, 257, 281, 289, 290, 296, 298, 299, 313, 314, 318, 321, 322, 332, 345, 348, 350, 353, 381, 406, 439.
Berane — 29, 30, 214, 215, 217, 221, 224.
Berila — 47.
Berlin — 12, 317, 388, 397.
Berovo — 258, 262.
Bezdan — 290.
Bežanija — 250.
Bežanijska kosa — 240, 247, 249.
Bigia — 262.
Bihać — 72, 73—79, 86, 87, 92—95, 187, 278, 282, 286, 288, 319, 321, 322, 325—328, 331—334, 349, 366, 368, 383, 411, 422, 430, 431.
Biokovo — 130, 132—134, 148, 286.
Bilogora — 237, 238, 308, 361, 374, 388, 390, 3^1.
Bioče — M
Biograd na moru — 279.
Biorina — 134.
Bileća — 274.
Bijelo Polje — 30, 214, 215, 222, 308, 311.
Bistrica •— 368.
Bitovnja — 61, 62.
Bitolj — 258, 262, 263.
Bižnjevo •— 63.
Bjelasica •—• 30, 221.
Bjelovar — 236, 237, 239—301, 303, 320, 361, 388, 390.
Blagaj — 272, 306, 309, 311.
Blagaja vode •— 306.
Blatno jezero — 292, 316, 317, 321.
Blažuj — 342, 344, 345.
Bled — 395.
Bijeljina — 319—321, 349, 352, 353.
Bitolj — 259, 260.
Boan •— 53.
Bobovište •— 273.
Bogdanovačka reka •— 25b.
Bogunovići — 285.
Bohinj — 337.
Boleč — 247, 248.
Bolonja — 317.
Boljevac — 213.
Bolman — 290.
Boljar — 221.
Bojana — 140.
Bojanić — 284.
Bojnik — 47, 48.
Boka Kotorska — 25, 30, 53.
Borovnica — 68.
Borova glava — 225.
Borogovo •— 42.
Borovac — 51.
Bor — 242.
Boričevac •— 326.
Bosanska Dubica — 56, 57, 59, 388, 389.
Bosanska Gradiška — 56, 57, 94, 166—168, 230—234, 236.
Bosansko Grahovo — 75, iOO, 282, 283.
Bosiljevo •— 385.
Bosanska Kostajnica — 56, 57, 389.
Bosanska Krajina 49, 56, 60, 61, 65, 72, 77, 80, 83, 87, 90, 93, 130, 231, 232, 429.
Bosanska Krupa — 73—79, 88, 95.
Bosanski Majdan — 57.
Bosanski Novi — 45, 56, 57, 59, 73—75, 77, 78, 90, 92, 164, 165, 321, 388, 389.
Bosanski Petrovac — 87, 88, 92, 94—96, 186, 335, 431.
Bosanski Šamac — 349, 354.
Bosna — 11, 15, 50, 53, 65, 80, 83, 87—90, 130, 131, 135, 136, 138, 156—158, 161, 162, 211, 214, 221, 222, 227, 229, 231, 232, 235, 257, 266, 281, 299, 302, 305, 312, 313, 315, 319, 320, 323, 331, 340—344, 346—349, 352, 388, 403, 412,

414, 417, 423, 426, 342.
Bosna i Hercegovina — 11, 23, 33, 137, 138, 204, 342, 346, 347.
Bosut — 359.
Brač — 149, 150, 273, 274
Bradina •— 63
Brajići — 30
Brajšor •— 48
Bratunac — 42, 51, 54
Brčko — 319—320, 349, 352—354, 358, 359, 364
Brđane •— 63
Bregalnica — 260, 426
Brekovica — 327
Brelo — 129, 276
Brenik — 268
Breza — 41, 343
Brezna — 223
Brežice — 145, 395.
Brijanje — 48
Brilcva — 132
Brinje — 329
Brod — 89, 131
Brod na Kupi — 70
Brodarevo — 214, 215, 221
Brus — 47, 212, 219, 228
Brušane •— 329
Bruvno •— 94
Brzana — 234
Brza Palanka — 230
Budva — 29, 30
Budakovac •— 302
Budimpešta — 289, 290
Bugarska — 3, 10, 14, 156, 157, 177, 253, 257 , 260, 270, 271, 289, 444
Bugojno — 73, *102,* 103, 311
Buhovo — 308
Bujanovac — 254, 255, 260, 266, 268, 269
Bukovik — 208, 244, 262, 343'
Bukulja — 229
Bulajuša — 282
Bune — 306, 308, 311
Busovača — 89, 332, 342, 343, 347
Busak — 311
Buzet — 368.
Bužin — 73

C

Cabun — 304
Carevo polje — 88
Carevo Selo — 258, 259, 262, 265.
Cazin — 73—79, 165
Celovec — 322, 323, 373, 378, 391, 392, 397
Celje — 296, 324, 389, 393—396
Cer — 33, 34
Ceranja — 228
Cerhniška dolina — 69.
Cerknuša •— 69
Cetina — 277
Cetingrad — 73, 77, 93.
Cetinje — 29, 30, 138
Cigansko brdo — 308
Cista — 134
Cres — 152, 323, 332, 356, 362, 366, 422.
Crknica •— 68
Crkvenica — 140, 141, 272, 330
Cromica •— 30
Crnac — 300
Crna Gora — 24, 27—30, 46, 49, 50, 52—55, 60, 61, 80, 87, 92, 104, 113—115, 119, 123, 124, 137, 138, 158, 159, 177, 180, 181, 204, 206—208, 211, 214, 217, 221, 222, 225, 229, 230, 305, 313, 314, 341, 348, 403, 412, 414, 417, 432, 444
Crnogorsko primorje •— 276
Crna Trava — 47, 49, 135.
Crnokosa •— 36
Crvene stene — 43, 344, 345
Crvenka — 231
Crni vrh — 48, 143, 212, 223, 269

č

čačak — 31, 34,-35
Čađavica — 88, 237, 301—303
čačinci — 303.
čajčić •— 53
Čajetina — 177, 179, 226
čakor — 214, 216, 221, 431
Čanak — 329
Čapljina — 306
Čardak — 94, 329
Čavka — 262
Čazma — 390, 391
Čehići — 73
Čeklije — 73, 327
Čelebić — 54

Ćemernica — 231
Černomelj — 67, 146
Ćićarija •— 321
Čigot — 225
čikule — 235
Činđuša — 48
Čitluk — 308
Čokotar — 219
Čubura — 47
Čudin klanac — 94, 95
Čukarica — 241, 242, 244, 245, 247, 249, 250

Čunjište •— 13

ć

Ćuprija •— 46
Ćusina — 88
Čušića kuća — 58

D

Dalmacija — 63, 64, 72, 73, 87, 93, 129, 130, 137, 138, 148, 149, 151, 152, 156, 157, 195, 198, 207, 208, 2.31, 271, 272, 274, 276—281, 286—288, 305, 307, 313—315, 326, 423
Daleki istok — 8
Dalj — 323
Danilovgrad — 29, 222
Danska — 393
Daruvar — 113, 298, 304, 361
Daruvarska kotlina — 236, 240, 298
Debeljača — 327
Debrenica — 73, 74, 76
Debrci — 136
Dedinje — 241, 242, 246
Delnice •— 365.
Derventa — 89, 234, 236
Dicmo — 277
Dijelka 304
Dilj — 302, 352, 360—362
Dinara — 61
Doboj — 44, 89, 131, 161, 346, 353
Dobra voda — 48, 209
Dobri do — 224
Dobrljin — 59
Dobro polje — 50, 52
Don — 91
Donja Topola — 234, 235
Donje kuće — 25
Donje Polje — 226
Donje Rače — 243
Donje Slatine — 254
Donji Jelovac — 58
Donji Miholjac — 237, 289, 298—301, 323, 349, 356—360, 362
Donji Milanovac — 230
Donji Vakuf — 63, 73, 88, 89
Dolenjska — 69, 70, 145—148, 379
Doljani — 284
Dorjan — 259, 262
Drač — 275
Dračevo — 307
Drače — 150
Dragi Do — 48
Drašnica •— 132, 133
Drava — 237, 238, 291, 296—298, 299, 301, 302, 304, 305, 320, 323, 346, 352, 355—359, 361, 363, 380, 388, 389, 396, 398
Dravograd — 392, 394, 396, 397
Draž — 291, 294
Dren — 218
Drenovac — 48
Drenovača •— 327
Dretelja — 307
Drežnica — 309
Drežnik — Grad — 73, 76
Drina — 33, 37, 50—52, 113, 157, 160, 176, 194, 224, 225, 227, 245, 247, 283, 412, 426
Drinjača — 131
Drniš — 87, 272, 277—282, 307
Drvar — 95, 99, 100, 107, 186—188, 194, 411
Dubac •— 132
Dubica — 57 i
Duboševci — 294
Dubrovnik — 156, 272, 274, 275
Dugo Selo — 239, 321
Dunav — 32, 206, 227, 230, 240—249, 289, 290—297, 320, 352, .353, 357, 358, 363, 397, 426.
Durmitor — 54, 115, 119, 223, 224, 226
Duvanjsko polje — 64
Duvno — 63, 64, 66, 90, 278, 282
Dnjepar — 296

DZ

Džimrije — 51

Đ

Đakovići — 225
Đakovo — 298, 304, 351, 358, 362, 363
Đerelcare •— 219
Đetinja — 226
Đevđelija — 259, 260
Đeverske — 279
Đurđevak — 131
Đurđevica — 237, 238, 301

E

Egej - 259
Egejsko more — 259
Egipat — 154
El Alarnejn — 91
El Šat — 154

Evropa — 8, 12, 16, 165, 200

F

Feričanci •— 301, 303
Foča — 43, 51—54, 61, 62, 114—117, 127, 413, 441
Fojnica •— 63, 131
Francuska — 5, 6, 203, 418
Fužine — 365, 366

G

Gabela — 307
Gacko — 50, 53, 54, 159
Gacko Polje — 329
Garešnica — 302, 390
Gata — 133
Gazdari — 48, 212
Generalski Stol — 327, 332, 365, 384—386
Glamoč — 87, 88, 100
Glasinac — 42, 43, 51
Glavački — 228
Glav.nik — 269
Glavatičevo •— 413
Glamočani •— 233
Glina — 75—78, 90, 97
Glogovac — 90, 235
Glušinj •— 71
Gnjilane — 213, 255, 266, 268, 270
Golija — 53, 224, 227
Golubac — 256
Golak — 262
Golubić — 73, 283
Gorjanci — 67, 71
Goransko — 55
Goražde — 50—52, 114, 147
Gorenjska — 138, 139, 320, 336
Gorica — 335, 339, 367, 368, 372, 373, 380, 395
Gorski-kotar — 26, 70, 71, 94, 137, 140, 141, 143, 157, 205, 320, 365, 382, 426.
Gornja Brezna — 222, 224
Gornja Gora — 228
Gornja Bazija — 302, 304
Gornja Zmilja — 311
Gornji Vakuf — 63, 64, 99, 101, 102, 107, 411, 444
Gornje Igrane — 132
Gornji Milanovac — 34, 225, 228, 229
Gornje Polje — 226
Gornja Vas •— 337
Gornji Lapac — 96, 325, 326
Gornji Rid — 48
Gornje Straževo — 47
Gospić — 74, 90, 92, 286, 287, 319, 321, 325—329, 333, 383
Gostivar — 263—265
Grab — 53
Grabež — 74, 327
Grabovac — 133, 134, 295
Gračac — 92, 96, 283—286, 288, 321.
Gračanica — 353
Grac — 32, 132
Gradačac •— 329
Gradašnica — 254 .,
Gradina -
Gradac — 129, 219, 307
Grahovac — 294
Grahovo — 29, 53
Grbić — 285
Grdelica — 254
Granica •— 178
Grčka — 14, 32, 137, 138, 152, 156, 157, 181, 195, 196, 206, 252, 253, 259, 260, 266, 272, 348, 418
Grmeč — 56, 57, 92, 93, 95, 232
Grocka — 245
Grosuplje •— 67, 68
Gruda — 272
Guber — 283

Gusiiije •— 214
Guštanj — 397

H

Hatinac •— 76
Hadžić •— 62, 63
Han Pijesak — 41—45, 50, 51, 127, 128, 131, 160
Hercegovina — 11, 49, 60, 62, 65, 66, 70—72, 78—80, 82, 87, 101, 103, 114, 123, 129, 137, 138, 207, 221, 222, 225, 227, 305, 313, 315, 341, 403, 414, 417, 423, 432, 444
Herceg Novi •— 92
Hoćevino — 223, 225
Holandija — 393
Hrvatska — 11, 24, 26, 49, 50, 53—55, 60, 68, 80, 87, 92, 129, 136—138, 142, 170, 204, 208, 237, 239, 318, 319, 321, 323, 423, 432
Hrvatsko primorje — 26, x40, 141, 147, 157, 195, 198, 205,
Hum — 306
Hvar — 129, 132, 133, 149, 151, 273, 274

I

Ibar — 176—178, 208, 348, 426
Idrija — 337, 338
Igman — 61, 62, 66
Igrane — 132
Hin vrh — 223
Ilinska Bistrica — 369, 370, 373, 374, 376, 377, 379, 381, 382
Ilova — 388, 389, 391, 431
Ilok — 352
Imotski 62, 64, 87, 99, 129, 150, 151, 277, 278, *219,* 285, 286, 306, 307
Inkus — 285
istočna Bosna •— 80, 88
istočna Hercegovina — 89
Istra — 140, 141, 143, 147, 152, 153, 321, 322, 328, 332, 337, 365, 366, 369, 370, 379, 383, 414, 422
Italija — 10, 12, 14, 82, 86, 129, 130, 134, 137, 138, 140—143, 147, 152, 153, 203, 208, 223, 286—288, 292, 314, 316, 333, 335, 336, 339, 340, 370, 381, 391, 398, 400, 419
Ivančici — 42
Ivan kula •— 48
Ivanec — 394
Ivanjica — 31, 34, 36, 178, 228
Ivanjska •— 56, 167
Ivan sedlo — 63, 342—344
Ivanovo selo — 303
Izačić-grad •— 76
Izgori •— 54

J

Jablanica — 36, 46, 49, 101, 135, 176, 177, 180, 208, 211, 212, 216, 219, 271, 311, 329, 342, 345, 413
Jadar — 33, 34
Jadran — 78, 80, 136, 140, 152, 153, 195, 276, 278,
Jadransko more — 13, 14, 64, 318, 321, 329, 339, 348
Jagodina — 34
Jahorina — 43, 45, 52, 122, 158
Jajce — 62, 64, 65, 88, 89, 100, 155
Janjina — 259, 272, 274
Japra — 59
Jasenak — 244
Jasenovac — 96, 388
Jastrebac — 49, 56, 210, 228, 256
Jastrebinka — 306, 309, 310
Javor — 50, 177, 178
Javornik — 146, 285
Jelovice •— 337
Jelova gora •— 36, 227
Jelsa — 129
Jesenice •— 396
Jezero <— 29
Jugoslavija — 7, 12, 15, 17, 18, 20, 21, 24, 25, 28, 31, 49, 79, 81, 85, 87, 90-92, 129, 135, 137, 138, 140, J54, 156, 183, 196, 195, 198, 200, 202—204, 206, 208, 235, 244, 251, 253, 257, 260, 267, 280, 281, 286, 287, 290, 307, 314, 316, 317, 321, 324, 335, 339, 340, 350, 351, 379, 388, 398, 401, 418, 419, 421, 444, 445, 448
Jugbogdanovac — 255—257
Jugovićeva brda — 57
južna Srbija — 80, 87
Južna Morava — 47, 229, 230, 253.. 254, 255, 256

Južni Brod •— 258
Jutrogost — 58
Julijski Alpi •— 322
Josip Dol •— 331
Josipovac — 358
Jošanica — 47, 219
Jošavka — 89

IC

Kačanilc — 264
Kačanička klisura — 264
Kadinjača — 35, 179
ICakanj — 131, 343
Kakmuža •— 225
Kaliman — 262
Kalinovik — 22, 42, 43, 51—53, 61, 63, 100—104, 106, 114, 413
Kalemegdan (Beogradski) — 245, 246, 249
Kaluđerica — 248
Kamena gora •— 53, 223
Kamensko •— 131
Kamnik — 395
Karadak — 268
Karađorđevac •— 48
Karavanke •— 322
Karlovac — 67, 71, 72, 74, 75—78, 87, 90—94, 147, 156, 164, 286, 320, 328, 330, 332, 334, 349, 368, 380, 381, 383—389, 390, 391
Karlobag — 319, 320, 325, 328—330
ICapošvar — 292
Kapela — 303
Kaštela — 233, 235, 277, 280
Katlanovo — 264
Kavadarci — 258—260
Kavkaz — 91, 418 , •
Kazuba — 297
Kičevo — 263, 265
Kiseljak — 63, 332, 342—347
Kistanje — 283
ICladanj — 41, 131
Kladovo — 43
Klašnica — 232—235
Klek — 275
Klenk — 64, 131, 353
Kloštar — 237—299
Klana — 368—381, 399
Klis — 277—280
Kljenak — 132
Kljuši — 308
Knin — 30, 87, 277—288, 307, 411
Kneževi Vinogradi — 290—295
Knjaževac •— 230
Kragujevac — 32—35, 138, 230, 241
ICrajova — 240, 244, 252, 253, 257, 260
Kraljevo — 32, 35, 43, 187, 227, 230, 241, 244, 256, 266, 270
Kraljevica — 328, 365, 367
Kranjska Gora — 373, 392
Kranj — 395
Krapina — 394, 395
Kravice •— 358
Kremna — 37, 225. 226
Kreševo — 63, 131, 258
Krim — 68, 146
Križ — 74, 76
Kriva Feja •— 231
Kriva Palanka — 260, 261
Krivaja — 42, 50, 131
Kriva Rijeka — 58
Križevci — 170, 239
Krila — 276
Krit — 259
ICočevski Rog — 67—70
Kočandol — 269
Kočani •— 262
Kočerin — 307, 308, 312, 430
Kočevje — 67, 69, 365, 3'/8
Kom — 282
Končanica — 304
Kolubara — 33, 227, 228
Koprivnica •— 321
Konjic — 61—66^07/310, 311, 342, 432
Konjarnik — 241 **
Konjevrat — 280
Kosmaj — 229
Kosjerić — 34, 35, 227
Kokin Brod — 225
Konjuh — 131
Korčula — 129, 273, 274, 410
Koruška — 322, 392, 394, 400
Kotlenica — 133
Kotor Varoš — 89, 231, 232
Kotor — 25, 274
Kopar — 143
Kopaonik — 13, 177, 208—220, 256, 269
Kopane — 94
Koprivnica — 298, 300, 301, 361

Kolašin — 53, 114, 214, 223, 224
Kolut — 294
Korana — 71, 76, 77, 87, 94, 387, 426
Kordun — 26, 27, 49, 70, 72, 74, 77, 83, 90, 93, 135, 137, 156—166, 205, 414
Korenica — 326
Korman •— 223
Koprivnica — 236—240
Kosovo — 87, 230, 253—271, 282, 284, 299, 313, 315, 348, 423
Kosovo i Metohija — 319, 324
Kosovica •— 287
Kosovo Polje — 266, 270
Kosovska Mitrovica — 218, 227, 266—270
Košutnjak •— 241
Kostajnica — 56, 57, 90, 92, 164, 389
Kozara — 55—60, 64, 77, 80, 83, 232—235, 414
Kozarac •— 59
Kozjak — 172, 174
Kožuf — 173, 174
Krka — 70, 146, 282, 287, 321
Krk — 152, 279, 280, 323, 365, 366, 422, 426
Krnovo — 224
Krtinjak — 269
Krupanj — 32, 225, 227—229
ICruševac — 46, 210, 219, 228, 230, 254, 256
Krstac — 52
Krško — 321, 395
Kuzmanovača •— 329
Kukavica — 46, 211, 219
Kupreško Polje •— 64
ICuršumlija — 47, 209—211, 266, 268
Kulen Vakuf — 92, 96, 268, 325, 326
Kuti — 216
Kučičino —• »262
Kutina — 320, 388, 391
Kupa — 323, 384, 387, 426
Kumanovo — 181—184, 252, 255, 260, 261
Kupa — 37, 70, 71, 76, 79, 87, 92
Kupres — 63—66

L

Lajčići •— 213
Lajkovač — 225, 228, 229
Laktaši — 233
Lastovo •— 152
Lazarevac — 225, 228, 229
Lazarevo Selo — 255
Lebane — 47, 268
Lece — 48
Lekino brdo •— 246
Leposavić •— 218
Lerin — 259
Leskovac — 46—48, 213, 230, 252—256, 270
Lešće — 329, 384
Leštane — 248
Levanjslca Varoš — 302
Libija — 91
Lički Osile •— 325
Ličko Petrovo Selo — 73— 76, 95
Liječevina — 52
Lijeva Rijeka — 29, 223
Lika — 26, 37, 71—73, 78, 83, 90, 94, 96, 130, 135, 137, 156, 157, 196, 205, 279, 281, 283, 286, 320—325, 328, 330, 333, 382, 431
Lim — 104, 117, 159, 176, 177, 180, 196, 214—216, 220—226
Lipovica •— 255
Lipovac — 350, 355
Lisnik — 284
Livansko polje — 64
Livno — 62—66, 73, 100, 107, 140, 276, 431
Lomovita — 56
Lombardija •— 13
Lokve — 328, 332, 365
Lubotinja 30
Ludbreg — 239, 390
Lukač •— 63
Lukovača — 309
Lug — 294, 295
Lokve — 339, 365, 366
Lošinj — 152, 332, 365, 422
Loška dolina — 69
Lovreć — 64, 132—134
Lovran — 370
Loznica — 31, 35

LJ

Lješ — 259
Ljig — 34, 35, 227, 228

Ljubišnje •— 53
Ljubljana — 67—69, 145, 146, 148, 336, 339, 365, 372—375, 378, 380, 381, 391
Ljubljanski vrh — 68
Ljubljanska pokrajina — 71, 72, 135, 137
Ljubelj — 395
Ljubija — 56, 74, 77
Ljubinja — 222
Ljubovija •— 34, 35, 266
Ljubovo — 326

M

Mačva — 32, 33
Mađarska — 10, 238, 240, 241, 244, 290—293, 298—300, 305, 316, 321, 322, 335, 348
Majur — 75
Mala Gora — 69
Mala Kladuša — 73
Mala Mitrovica — 33
Mala Kapela — 94
Mali Mokri Lug — 244, 247
Maglie — 53, 228
Maglaš — 48
Maglaj — 95, 96, 131
Makarska — 129, 135, 151, 272, 273, 276, 290, 410
Makarsko primorje •— 78
Makedonija — 23, 26, 87, 136, 138, 155, 157, 173, 174, 181, 183, 184, 198, 207, 253, 258—266, 267, 313, 315, 319, 324, 414, 423, 432
Mali Jastrebac — 47
Maljen — 225, 227
Maljevina •— 122
Manastir Banja •— 225
Manjača — 231, 232
Maoč — 221
Marčetić — 284
Maribor — 172, 296, 320, 322, 323, 392
Mateševo — 29, 223
Mekiš — 255
Mediteran — 13
Medvednik — 226—229
Medveđa — 268, 269
Međumurje — 10
Meglen — 173
Mekinjar — 325, 326
Meijak — 247
Metohija — 88, 113, 266, 267, 269, 271, 315
Metković — 54, 274, 275, 306, 307, 312
Metlika — 67, 71, 146
Mihoinovac — 246
Mijajlica — 48
Mijoković •— 217
Mikoljača — 306, 310
Mikleuš — 303, 361
Milanovac — 31, 243
Milaković — 131
Milna — 273
Miljacka — 345
Mionica — 33
Mirna — 67
Miška Glava — 59
Mladenovac — 241—245, 248, 266
Mljet — 151, 273, 274
Modriča — 349
Modruš — 331
Mohač — 291, 293, 297
Mohovo — 319
Mojkovač — 50, 53, 114, 223
Mokra Gora — 226
Mokrac — 68
Mokra Planina — 216
Mokric — 70
Mokro — 51, 53, 341, 342, 344
Mokro Polje 282
Monjoroš — 294
Morava — 14, 209, 212, 213, 217, 221, 226, 228, 230, 259, 426
Moravac •— 221*,;//.'
Morača •— 222
Moskva — 12, 177, 208, 240, 253, 432
Moslavina — 78, 298, 299, 305
Mosor — 129, 130
Mostar — 62, 63, 99, 101, 149, 156, 196, 246, 272, 274—279, 286, 287, 305—312, 314, 347, 422, 430
Motajci — 232
Mrakovica •— 59
Mramor — 219, 223, 254, 255
Mratinje •— 55
Mrežica •— 71
Mrkonjić Grad — 62, 64—06, 73, 88, 89, 92, 432

Murina — 215, 216
Mura — 321

N

Nađ Kanjiža — 290
Našice — 112, 237, 198—302, 351, 352, 357—361
Nebljusi — 327
Nedajno — 52, 223
Nemačka — 12, 203, 258, 317, 318, 393, 400
Neretva — 13, 63, 64, 65, 73, 79, 80, 88, 99—105, 107, 113, 114, 129, 130, 134, 135, 140, 149, 196, 198—200, 272, 276, 279, 307, 309, 312, 404, 411, 413, 426, 432, 444
Negobuđe — 223
Negotin — 230
Neum — 275, 276
Nevesinje — 50—53, 278, 305—311
Nevesinjsko polje — 52
Nikolin do — 224
Nikšić — 29, 30, 53, 117, 222, 223, 259
Niš — 14, 46, 47, 227, 230, 252—259, 266, 270
Nišava — 230, 426
Niška Banja — 255
Notranjska — 67—70, 145—148
Nova Gradiška •— 94
Nova Topola — 48
Nova Varoš — 136, 215, 221
Novigrad — 143, 386
Novi Pazar — 217, 218, 266, 270
Novi Sad — 290, 352
Novi Šeher — 89
Novo Mesto — 67, 70, 146, 148, 321, 366, 368, 378, 384, 389, 395
Novo Selo —[s] 262, 265
Novska — 388

O

Obražda — 48
Obrenovac — 31, 33, 240—246, 250
Obrovac — 278, 279, 285
Obruč — 143
Očestevo — 281, 282, 284
Oglavlje — 219
Ogoleli Grič — 329
Ogulin — 71, 87, 90, 92, 'i.46, 156, 165, 322, 325, 327, 329, 330, 331, 332, 365, 366, 368, 384, 385
Ohridsko jezero — 261, 263
Ohrid — 262
Okučani — 94, 304
Olovo — 41, 43, 45, 130, 131, 343
Omiš — 129, 133, 150, 275, 276
Omraž •— 320
Opatija — 49, 55, 143, 367, 368, 370
Orahovo •— 59
Orahovica — 303, 360
Oran — 48
Orašje — 354
Oraški čuk — 174
Osijek — 282, 289, 298, 299, 352, 356, 357, 358, 359
Osogovo •— 183
Oštrog •— 29
Ostrožac — 63, 76, 77, 87, 96, 99, 311
Ostružnica — 241, 346
Otok — 77, 94, 164, 349
Otočac — 327, 329, 365
Otric — 277, 279, 282, 285, 286, 288
Ovčarsko kablarska klisura — 226, 228
Ošlje — 272
Ošrta glava •— 282
Oštrikovac — 215
Ozren — 42, 43, 46, 49, 50, 131, 132, 161, 208, 209, 213

P

Padrusa — 269
Pađena — 282—284
Padina — 269
Pag — 272, 323, 325, 330, 332, 422
Palčinište •— 57
Palačkovce •— 234
Pale — 341—345
Pakrac — 298, 304
Pakaštica •— 269
Palisada — 225, 226
Panonija — 13, 141, 241
Pančevo •— 241
Papare •— 327
Paprača •— 42
Papuk — 237, 304, 361
Paraćin •— 34
Pasičina — 132
Pasjak — 256
Pastirevo •— 59

Patrija — 58, 75, 90
Pazarić — 62, 63
Pazin — 143
Pavlin Kloštar — 239
Paštrovići •— 30
Pčinja — 212, 230
Peć — 216, 227, 267, 431
Pečingrad — 77
Pečuj — 290, 295
Pecka — 35, 228
Pehčevo — 258, 259, 262
Pelagonija — 260, 263
Pelješac — 129, 148—150, 272—274, 376, 410
Pena — 285
Perković — 277
Perušić — 327—329
Petrinja — 78, 92, 387
Petrova Gora — 33, 48
Petrovac — 47, 209, 212, 243
Petričevac — 232
Peštersko polje — 218
Pešterska visoravan — 220
Pijanovac •— 42
Piperi — 29, 214
Pirot — 256, 257
Pisarevina •— 93
Piskupovo •— 254
Pitomaca — 237—238, 298—304
Pivnica — 303
Piva — 53, 114—124, 220—224, 411, 442
Pivka — 339, 368
Pivska planina — 222, 223
Plav — 214, 216
Plavno — 304
Planica — 58, 59, 219
Pleternica — 362, 363
Plaški — 94, 326
Pliberk — 324
Pletvar — 260
Plitvička Jezera — 94, 329, 334
Pliva — 88
Ploče — 42, 94, 129, 132, 273, 274
Plješevica — 74, 76, 94, 96
Pljevlja — 30, 50, 51, 53, 214, 221—223
Pobijenik — 223
Počitelj — 307
Podac — 132
Podcetin — 77
Pogrmeč — 59, 77, 93, 95
Podgrada — 379
Podgorica — 29, 30, 114, 214, 221—223, 259, 276
Podgora — 132, 133
Podhum — 283
Podložnik — 51
Podolje — 294
Podorošac •— 63
Podpeć — 223
Podravska Slatina — 113, 237, 238, 301, 303, 361
Podravska Sesveta •— 328
Podravski Novigrad — **237,** 238
Podravina — 236—240, 298, 322, 360, 422
Podromanija — 45, 343, 344
Podstenica — 69
Podujevo — 213, 268, 269
Pocerina — 33
Pokoj — 73, 74
Pokupsko — 93
Pokuplje — 135, 257
Polatna — 267
Polica — 69
Poloja — 71
Poljanak — 75
Poljanica •— 395
Poljska — 5, 6, 203
Pomoravije — 230
Posavina — 32
Posušje — 64, 306—308, 411
Postojina — 67, 69, 105, 322, 339, 372, 375, 380
Potoci — 191, 194
Povija — 274
Požarevac — 24Ă? .245, 248
Požar — 212
Požega — 31, 35, 225—230
Požeška kotlina — 240, 298
Povardarje — 260
Povlen — 225—228
Prača — 43, 45, 50, 52
Pranjani •— 35, 36
Prijedor — 325
Prekopčelica — 48
Prepolac •— 209
Prnjavor •— 233
Presjenica — 62
Prespanslco jezero •— 261, 263
Prespa — 136
Prilep — 258—263
Prizren — 267

Priboj — 215, 221—226
Pridvorica •— 218
Prepolac — 268, 269
Prijedor — 55—59, 77, 92, 167, 231, 325
Prijepolje — 53, 159, 177, 214—223, 266, 270
Prilep — 26, 174
Priština — 14, 209, 267—270
Prizren — 267, 270
Privilica — 73
Prokuplje — 47, 135, 209, 256, 210, 211, 254, 255
Promine — 279, 282
Prnjavor — 89, 90, 233—236, 360
Prosar — 59
Prozor — 63—66, 73, 100—103
Prozorska kotlina •— 63
Pula — 143, 367, 371, 373, 383
Puračica •— 44
Pusta Reka — 46, 213
Pustakovac — 239
Pukovac — 255
Ptuj — 395
Psunja — 239, 304, 361

R

Rab — 323, 332, 422.
Kacian — 48, 211, 212, 213.
Radež — 275.
Radojina •— 36.
Radomirovac — 59.
Radovište — 260, 262.
Radljevac — 282.
Radučić — 288.
Rađevina — 33.
Rakovac — 44., „
Rakovica — 73, 75.
Rakovičke bare — 231.
Rajna — 317.
Rajlovac — 342.
Ralja — 243, 245.
Rama — 61, 63.
Rapido — 140.
Rastenburs — 91
Rasadnik — 73.
Rastovac •— 303.
Rašica •— 69.
Raška — 33, 218, 267, 270.
Raštelica •— 62, 63.
Ravna gora — 34, 212.
Razvojna — 219.
Rebrovac — 233.
Resnik — 245.
Resen — 260.
Rečina — 426.
Ribarska banja •— 47.
Ribić — 73.
Ribnice — 373.
Ribnjaci — 304.
Rijeka — 143, 145, 325, 330, 332—334, 365, 366, 368—370, 374, 376, 378, 379, 381.
Rijeka Crnojevića — 30.
Rim — 91, 129, 203.
Ripački klanac •— 431.
Ripanj — 247.
Rogatica — 41, 43, 45, 50, 51, 52, 227.
Rogaška — 394, 395.
Rogoj — 52.
Rogozna — 218.
Romanija — 54, 161, 342, 343.
Rovine •— 234.
Rožanska •— 226.
Rožanj — 29, 221.
Roški slap •— 279.
Rudnica — 218.
Rudnik — 34, 35, 214, 228, 229.
Rudo — 117.
Rudne planine — 317.
Ruma — 242, 348.
Rumunija — 10, 203, 206, 207, 252.
Rurska oblast — 317.
Rusija •— 4.
Rušanj — 227, 228.

S

Sajkovići •— 283.
Samotovac •— 357.
Sana — 56, 77, 87, 187.
Sandžak — 25, 34—38, 46, 49—55, 60, 104, 105, 113—117, 123, 124, 137, 138, 146, 156—159, 176, 180, 211, 214, 221, 224, 229, 230, 257, 270, 306, 311, 315, 341, 403, 414, 432.
Sanski Most — 56, 59, 77, 90—93, 95, 385

Sarajevo — 41, 43, 50, 51, 61—63, 89, 101, 124, 127, 131, 156, 158, 161, 197, 232, 266, 272, 276, 278, 306, 311, 312, 319, 321, 323, 341, 342, 344, 346, 347, 381, 422.
Sarajevsko polje •— 51, 52,
Sava — 13, 14, 33, 56, 58, 65, 67, 79, 80, 87, 92—94, 141, 145, 146, 156, 164, 166, 184, 187, 230, 232, 240, 241, 246, 248, 250, 281, 290, 320, 321, 341, 343, 348, 350, 354, 359—362, 364, 380, 387, 395, 426.
Savićev gaj •— 234—236.
Semič — 71, 146.
Semberija — 348, 353.
Sekešfehervar — 290.
Sekče — 293.
Sevnica •— 145.
Senj — 325—331, 365.
Sinjajevinja •— 53, 223.
Sinj — 129, 133, 277, 278, 279, 280, 431.
Sinajska pustinja •— 154.
Sisak — 75, 387.
Sitnica — 88—90.
Sjenica — 159, 215, 266.
Skalcavac — 385, 386.
Sakadar — 259.
Slcender Vakuf — 89.
Sltočaj — 73—76.
Sokolarci •— 262.
Skela — 250.
Skoplje — 14, 46, 181, 196, 258—265, 313, 314.
Skopska crna Gora — 230, 260, 264,
Skradin — 279.
Slap — 51.
Slavija — 245, 246.
Slavonija — 26, 72, 83, 108, 114, 117, 138, 167, 198, 232, 291, 298, 301—305, 335, 359, 417.
Slavonski Brod — 113, 131 306, 320, 351, 356, 360, 362.
Slavonska Požega — 304, 360—362.
Slatina — 218, 394.
Slivno Ravno — 275.
Slovac — 228.
Slunja — 384.
Sirogojno •— 177.
Slišan — 48.
Slovenačko primorje •— 67, 135, 140—143, 147, 400.
Slovenija — 37, 49, 65—72, 78, 80, 87, 135, 141, 145—148, 170, 173, 204, 208, 318, 321, 323, 330, 348, 378, 400, 414, 417, 423.
Slovenska Bistrica — 394.
Slovenske Konjice — 394.
Slovenjgradec — 396, 397.
Smederevo — 241—248, 254.
Smederevska Palanka — 243.
Snežnik — 146, 321, 365—369.
Sodražica •— 68.
Soča — 140, 141, 221, 322, 326, 335—338, 367, 369, 372, 379, 380, 383, 389.
Sočice — 225.
Sofija — 253, 260.
Solco Banja — 208, 209.
Sokolac — 41, 43, 50, 73, 76, 212, 344.
Sokolov vis — 48.
Solun — 259.
Solin — 133, 275.
Somišlje — 73—76.
Sombor — 293, 353, 386, 387, 395.
Sovjetski Savez — 6, 7, 12, 252, 316, 321, 439.
Sotin — 301.
Sozina •— 30.
Sjedinjene Američke Države — 316, 321.
Spavča •— 350.
Spič — 30.
Split — 140, 149, 150, 156, 272, 276—280, 286, 287, 307.
Spreča — 44, 50.
Srb — 285, 411.
Srbija — 2, 11, 22—32, 50, 60, 80, 82, 82, 106, 115, 13*5; 138, 156, 157, 161, 176—178, 184', 185, 207, 214—229, 240—256, 267, 271, 315, 319, 324, 403, 417, 423, 429, 434, 444.
Srebrenica — 42, 50, 51, 131.
Srednja Bosna — 73, 83, 87, 89.
Srednja Dalmacija — 87.
Srednja Topola — 233, 234.
Srem — 23, 136, 245, 249, 250, 278, 280—282, 290, 297, 298, 320—'«22, 348—352, 398, 431.
Sremčica •— 247.
Sremska Rača •— 249.
Srezojevac •— 35.
Srnice — 349.
Smiljanica •— 30, 221.

Smiljenski Zakus — 225.
Smiljen •— 329.
Stabno —• 55.
Stalać — 228, 230, 254, 255.
Stambolčić — 341.
Staljingrad •— 91.
Stanici — 289.
Stara Gradiška — 54, 235,
Stari Brod' — 224, 225.
Stara Pazova — 250.
Stolice — 24, 25.
Stara Straža — 284.
Stari Sivac — 290.
Stobreč — 272, 276.
Ston — 150, 274, 275.
Stonska Prevlaka — 274—276.
Stubav — 47.
Studence •— 64.
Strmica — 283, 284.
Strumica — 258—262, 265, 282.
Struga — 184, 262.
Sućur — 274.
Sumartin •— 273, 274.
Suha Krajina •— 67, 69.
Suha Gora — 269.
Suhača — 59.
Suho Polje — 237, 302, 304.
Sunj — 90, 93.
Surčin — 242.
Surćuj — 129.
Surdulica •— 158.
Sušak — 327, 330, 365, 366, 374, 376, 377, 387.
Sutjeska — 53,, §4, 113, 117—124, 129, 130, 134, 135, 198, 199, 2.21, 404, 413, 414, 441.
Supetar — 273.
Sutla — 173.
Suva planina — 47, 209.
Suvi Do — 218.
Suvobor — 217, 227, 228.
Sveti Nikola — 274.
Svodno — 59.
Svrijig — 252, 254, 255.

Š

Šabac — 31, 33, 249, 353.
Šahovići — 42, 53.
Šajkovac — 269.
Šamarica — 63, 64, 93.
Šavnik — 29, 30, 53, 117, 221, 223, 224.
Šćepan polje — 223.
Šćit — 63.
šebešić — 63.
Šehovići — 53.
Sent Peter — 368—371, 376.
Šibenik — 149, 272, 277—283, 286, 287, 307, 382.
Šibovska — 234.
Šibića Han — 235.
Šid — 349.
Široki Brijeg — 63, 278, 280, 282, 286, 305, 306, 308, 309, 311.
škofja Loka — 336, 337, 378, 395.
Šolta — 149, 273, 274.
špišić Bukovica — 299, 300, 301.
šoštanj — 324, 396.
Štajerska — 68, 138, 170—173, 198, 322.
Štip — 259, 262, 264, 265.
Štubilc — 242.
Šujica — 63, 64, 90.
Sumadija — 25, 31, 33, 36, 80, 179, 227—229, 242.

T

Tačevac — 269.
Takovo — 36.
Tamnava •— 33.
Tara — 53, 114, 115, 119, 121—124, 179, 180, 224—226, 411, 412.
Tarčin — 62, 63.
Teheran — 154.
Terazije — 242.
Terčec — 239.
Teslić — 89, 90.
Teševo — 221.
Tešanj — 89, 90.
Tetovo — 263, 264.
Tikveš — 136.
Timočka krajina •— 230.
Timolc — 227, 230, 426.
Tisa — 242.
Tirana — 259.

Tjentište — 120, 122.
Tolmin — 372, 373, 382, 391.
Topčider — 240, 242, 246.
Topčiderski venac — 246.
Toplica — 49, 209, 213, 216, 220.
Toplice — 46, 135, 171, 176, 177, 180, 208, 211, 212, 217.
Topola — 242—244, 246.
Toplišice — 393.
Topusko — 78, 90.
Torjan — 304.
Torlakovac — 88.
Tovnj — 390.
Tovarnik — 225, 301.
Travna gora •— 68.
Travnik — 88, 89, 102, 167, 235.
Trapiste — 232, 233.
Trabatovište •— 262.
Trebava •— 161.
Trebeno — 70.
Trebinje — 272, 274.
Trenta — 392.
Trepča •— 270.
Treslcavica •— 66.
Triglav — 337.
Trnovo — 42, 51, 52, 338.
Trogir — 280.
Trst — 68, 141, 143, 152, 321, 322, 332, 332, 336, 339, 365, 366—385, 391, 396.
Trstenik — 219.
Trojanica — 296.
Tržačka Raštela •— 75.
Tržič — 340, 372, 378, 395.
Tučepi — 44, 132.
Tuhokje •— 131.
Tulare — 210, 212.
Tupije — 294.
Turbet — 88, 89.
Turija — 44, 76, 132, 327.
Turijak — 214, 215.
Turn Severin — 230.
Turčin vrh — 329.
Turjanski — 329.
Turska — Gata — 76.
Turska Dubrava — 235.
Tutovac — 285.
Tuzla — 42, 126—128, 131
Ub — 33, 228.
Udine — 319, 325, 326.
Ugljarski krš — 269.
Ugra — 88.
Ukrajina — 90.
Ulog — 52, 61, 62.
Una — 56, 59, 72—78, 87, 91, 94, 95, 187, 196, 232, 281, 320, 323, 325, 326, 332—334, 346, 384, 388, 390, 391, 412, 426.
Unač — 223.
Urljaj — 281.
Uroševac — 268, 269.
Urup — 54.
Uvac — 56.
Užice — 31, 34—37, 177—180, 214, 225—227, 228, 266.
Uzlup — 224.

V

Valjevo — 31, 33—35, 176, 178, 225, 227—229, 299.
Valandovo — 262.
Varaždin — 170, 234, 236, 239, 247, 248, 352, 362, 391, 394.
Varda — 226, 308.
Vardar — 173, 260, 261, 263—265, 426.
Vardarac — 295.
Vardište — 226.
Varta — 309.
Vareš — 41, 43, 131,.
Vasina kost
Vasiljevci •— 44. '*
Vaške — 304.
Velagići •— 95.
Velebit — 278, 281.
Veles — 259—263
Velež — 309.
Velika Britanija — 137, 321.
Velika gora — 70.
Velika Kladuša — 73, 74, 77, 93, 164.
Veliki Jastrebac — 47, 256.
Velika Morava — 243—245, 266, 299.
Velika Moštanica — 227.
Velika Plana — 243.
Velika planina — 240.
Veliko selo — 247.

Velika Popina — 285.
Veliki Grđevci — 302.
Veliki Vračar — 248, 249.
Velja glava — 42.
Velje brdo — 30.
Venčac — 229.
Vidojevica — 48, 212.
Vidova gora — 273.
Vijena — 88.
Vinca — 241, 247.
Vinica — 70, 73, 90.
Vinkovci — 297, 351, 352, 355, 356, 358.
Vipava •— 338.
Vilusi — 29, 30.
Virje — 238.
Virovitica — 237, 238, 298—304, 319, 320, 361, 362.
Vis — 151—153, 196, 197, 240, 250, 252, 272, 275, 277, 286, 288, 406, 444.
Visoko — 343.
Višegrad — 42, 43, 50, 51, 126, 127, 134, 160, 226, 227, 266, 270.
Vrbić — 228.
Vrblje — 297.
Vrbovsko — 384, 385.
Vrsnik •— 263.
Vitasova •— 58.
Vitez — 89, 344.
Vitje — 238.
Vitlovsko — 58.
Vitina — 307, 312, 430.
Virje — 237.
Vlasenica — 41, 42, 45, 50, 51, 131, 160, 161.
Vlasotince — 252, 254, 255.
Voćin — 303.
Vojka — 350.
Vojskovo •— 58.
Vojvodina ^ 25, 136, 289, 290, 297, 298, 313.
Vogošće •— 343.
Voždovac •— 246.
Vranduk — 89, 90.
Vranića •— 61, 62.
Vranje — 181, 213, 254—256, 371.
Vratnik — 328, 330, 331.
Vrbas — 61, 64, 73, 79, 87—90, 167, 186, 196, 230, 231, 232, 235, 319, 426.
Vrbanja — 233, 255.
Vrbovica — 324.
Vrčin — 247, 248.
Vrctov — 278.
Vrgin Most — 93, 164.
Vrgorac — 129, 132, 306, 311, 312, 430.
Vrhovine •— 93.
Vrhašić •— 73.
Vrlička dolina — 279.
Vrlička krajina — 280.
Vrlike — 87, 277, 280—283.
Vrnjačka Banja — 138.
Vrpolje — 358.
Vrsto — 76.
Vršac — 252, 444.
Vrtoče — 92.
Vučitr — 267, 270.
Vučevo — 53, 54, 442.
Vukadin — 284.
Vukovar — 319, 331, 357.
Vukov klanac — 275, 276.

Z

Zabok — 239.
Zadar — 272, 277, 278, 279—281, 286—289, 307.
Zadvarje •— 133, 272, 276.
Zaglavak •— 36.
Zagradec •— 70.
Zagorje •— 239.
Zagreb — 11, 14, 71, 82, 87, 90, 92, 156, 171, 188, 236, 238, 239, 322, 323, 328, 334, 347, 356, 362, 380, 385—391, 393—395.
Zagvožđe — 129, 133, 134.
Zaječar — 46, 242.
Založje — 73, 74.
Zalužani •— 232.
Zalužnica •— 321.
zapadna Bosna •— 65, 66, 72, 73, 79, 83, 87.
zapadna Dolenjska •—• 70
Zapadna Morava — 32, 228—230, 257, 348.
Zapotok — 68.
Zavalje •— 73.
Zavidovići — 44, 131.
Zavlaka — 33.
Zdenci — 301.
Zdenska •— Vas — 68.
Zec — 63.

Zelengora — 53—55, 60- 65, 117, 120—122, 124, 413, "
Zeletin — 217.
Zemun — 32, 240, 250.
Zemunik — 307.
Zenica — 89, 131, 342—344, 346, 347.
Zeta — 29.
Zule — 248.
Zidani Most — 145, 324, 395, 396.
Zimije — 308.
Zlata — 298.
Zlatar — 180, 395.
Zlatibor — 36, 177, 158, 159, 222—227.
Zlatna greda — 291.
Zrnaj — 270.
Zrmanja — 277, 279—284, 288.
Zrmanja vrelo — 284.
Zrmanjski klanac — 283.
Zrmajevac •— 291—294.
Zlopolje •— 327.
Zmijin kamen — 48.
Zvezdara — 247.
Zvijezda — 161.
Zvornik — 33, 42, 43, 131, 127, 128, 158, 249, 266, 342.

ž

Zabijale — 29, 52, 53, 221, 224.
Žagrovići •— 284.
Žarkovo — 241, 243, 244, 246, 247.
Žegar — 73, 74, 76, 289.
Žepče — 51, 89.
žeževica — 133.
Žitni potok — 48.
Živašnica — 62.
Živoder •— 58.
Žljebovi — 43.
Žrnovica — 287.
Žumberak — 10, 71, 72, 135.
Zunjević — 218.
Župa — 217, 228.
Županja •— 352.
Žumenberk — 69.

VOJNE JEDINICE I ŠTABOVI

NOVJ — JA

1. *armija* — 305, 318—319, 323, 347, 349—350, 353, 355—356, 362, 364, 375, 388, 390—391, 394, 399-400.
2. *armija* — 318—319, 323, 344, 347, 368, 383—391, 394, 399—400.
3. *armija* — 298—305, 318—319,322—323, 328, 347, 350, 352—353, 355, 356, 358—364, 373, 375, 388—391, 394, 397, 399—400.
4. *armija* — 318—319, 322, 324—328, 330—335, 354, 365—366, 368—374, 376, 378—384, 387—389, 391, 394, 399—400.

SAVEZNIČKE

1. američka •— 317.
3. američka •— 317.
5. američka •— 317.
7. amrička — 317.
8. američka — 91.
9. američka — 317.
2. britanska — 317.
8. britanska" — 91, 317.
1. bugarska (otečenstvenofrontovslce vojske) — 260—261, 301, 348.
2. bugarska — 254—255, 257, 266—271.
4. bugarska — 260—261.
4. gardijska CA — 290.
17. vazduhoplovna CA — 258, 289, 293.
37. armija CA — 289.
57. armija CA — 242—244, 248, 250, 289—291, 293—296, 301,
1. francuska •— 317.
1. kanadska — 317.

NEPRIJATELJSKE

5. bugarska — 138, 176, 181, 185, 206, 258.
2. italijanska — 10, 49, 91, 129, 134, 137, 139.
8. italijanska — 139.
9. italijanska — 10, 28—29, 139.
2. nemačka oklopna — 138, 156, 158, 162, 167, 187, 191—192, 221, 243, 272, 278, 291.

BATALJONI

NOV i POJ

1. crnogorski — 39, 43.
1. štajerski — 26.
1. tenkovski — 326.
2. crnogorski — 39, 43.
2. štajerski — 26.
2. tenkovski — 326.
3. kragujevački — 39, 43.
3. tenkovski — 326.
4. kraljevački — 39, 43.
4. tenkovski •— 326.
5. šumadijski — 39, 42, 43.
6. beogradski — 39.
— Drobnjački — 29.
—• Gorenjski — 26.
— „Hristo Botev" — 173, 175.
— Jezerski — 29.
— „Jordan Nikolov" •— 173.
— Josip Kraš — 71.
— Konjički — 54, 55.
— Krimski •— 26.
•— Pohorski — 135.

— Prateći VŠ — 189.
•— Radnički •— 35.
— „Stiv Naumov" — 173.
— Proleterski „Tone Tomšić" — 67, 69.
—• Slavonski — 26.
— Udarni — 57—59.
— Vojin Zirojević — 64

NEPRIJATELJSKI

— Italijanski „M" — 68—70.
— nemački 12. tenkovski — 210—211.
— nemački 202. tenkovski — 42, 56, 93, 302—303.
— nemački 500 — SS padobranski — 187—189, 191.
15. ustaška bojna — 110—111.
19. ustaška bojna •— 73.
33. ustaška bojna — 73.
— ustaška „Crna legija" -— 51.

B R I G A D E

NOVJ — JA

1. dalmatinska — 72, 83, 88, 119, 129, 130, 150, 152.
1. istarska — 143, 148.
1. krajiška — 56, 64—65, 72, 74, 76, 77, 88.
1. konjička — 352—354, 362.
1. kosovsko-metohijska —• 205.
1. lička — 72, 77, 83.
1. makedonsko-kosovska — 173—174, 185, 267—268.
1. makedonska — 185, 205.
1. prekomorska — 151—152.
1. proleterska — 25, 39, 41—43, 45—46, 49—50, 52, 54—55, 61, 62—65, 72—73, 80, 83, 88, 90, 99, 103, 106, 116—121, 127—128.
1. slovenačka „Tone Tomšič" — 67—68, 70, 135, 143, 170.
1. šumadijska — 159, 229.
1. vojvođanska — 126—128.
1. tenkovska — 283, 307—308, 320, 365.
2. dalmatinska — 72, 83, 99—100, 102—103, 117—118, 120, 127—128, 130.
2. istarska — 143, 148.
2. južnomorska — 176.
2. krajiška — 65, 72, 74, 76, 95.
2. kosovsko-metohijska — 267, 269.
2. makedonska — 173, 181, 184—185, 205.
2. prekomorska — 154.
2. proleterska — 39, 49, 50—52, 54—55, 61—65, 72, 75, 83, 100, 103, 116, 118—119, 122, 127—128, 130, 159.
2. slovenačka „Matija Gubec" — 70, 135.
2. šumadijska — 205, 229.
2. tenkovska — 351, 356, 363.
2. vojvođanska — 126—128.
3. dalmatinska — 99, 114, 118, 130, 190.
3. krajiška — 72, 74, 77, 83, 88, 99, 116, 118, 120—121, 126—127.
3. lička — 72, 83, 189—190.
3. južnomoravska •— 176.
3. makedonska — 175, 182, 184, 186, 205.
3. kosovsko-,metohijska — 267—268.
3. prekomorska — 154.
3. proleterska (sandžačka) — 55, 60—64, 88, 99, 119.
3. slovenačka „Ivan Cankar" — 70, 135.
4. dalmatinska — 99, 130.
4. južnomoravska — 176.
4. krajiška — 72, 75, 83.
4. kosovsko-metohijska — 267, 270.
4. prekomorska — 154.
4. proleterska (crnogorska) — 55, 60, 61—65, 83, If** 1*12, 118, 120—121, 128—129.
4. slovenačka „Ljubo Šercer" — 70, 135.
5. crnogorska — 55, 60—61, 64, 88, 102, 119.
5. dalmatinska — 130, 150.
5. kosovsko-metohijska — 267.
5. krajiška — 72, 75—77, 92, 95.
5. kordunašlca — 72, 75, 83.
5. prekomorska — 154.
6. dalmatinska •— 150.
6. istočno-bosanska — 114, 116, 118, 126—127.
6. južnomoravska — 175, 181—182.
6. kordunaška 83.

6. krajiška — 74, 76, 77, 95.
6. primorsko-goranska — 92, 94, 96.
7. banijska — 72, 75, 83, 99, 119, 127, 129.
7. južnomoravska •— 175, 185.
7. krajiška — 83, 103, 118, 126.
7. vojvođanska — 290, 293—295.
8. banijska — 72, 74—77, 83, 99, 119, 127—128.
8. vojvođanska — 290—291, 294—295.
10. hercegovačka — 64, 88, 102—103, 118.
10. dalmatinska •— 151.
11. dalmatinska — 149—151.
12. dalmatinska — 149—152.
12. slavonska — 83, 108—112.
12. vojvođanska — 290, 292—294.
13. dalmatinska — 149—152.
14. primorsko-goranska — 92, 94, 96.
16. banijska — 83, 99, 119, 127.
16. slavonska omladinska „Jože Vlahović" — 83, 108, 110—111.
17. slavonska — 83, 108—112.
18. slavonska — 108, 110—111.
— Majevička — 114, 117—118, 126.

SAVEZNIČKE

Crvene armije:

5. motostreljačlca — 244, 247.
13. mehanizovana — 243, 246—247, 249—250.
14. mehanizovana — 243, 246—247, 250.
15. mehanizovana — 243—248, 250.
32. gardijska motorizovana — 289, 295.
36. tenkovska — 243—244, 249.

NOV Albanije:

3. albanska — 266—268.
5. albanska — 266—268.

NEPRIJATELJSKE

bugarske:

1. konjička — 10, 181—192.

mađarske:

9. pešadijska — 10,
11. pešadijska •— 10.
12. pešadijska •— 10.
13. pešadijska — 10.
14. pešadijska — 10.

nemačke:

92. motorizovana — 242.
909. tvrđavska — 343.
960. tvrđavska — 320.
963. tvrđavska — 344.
964. tvrđavska — 259, 320, 341.
966. tvrđavska — 259.
1017. tvrđavska — 259, 320.

D I V I Z I J E

NOVJ — JA

1. *proleterska* — 83, 87—90, 93, 97—104, 114—116, 119—122, 126, 128, 137, 188, 190, 192, 198, 205, 207, 222—223, 225—229, 243—246, 249—250, 323, 351, 353, 358, 360—362, 389, 391, 395.
2. *proleterska* — 83, 87, 93, 98—104, 114—116, 106, 118—122, 126—128, 158—159, 176—181, 198, 205, 207, 213—219, 228, 254—256, 323, 351—354. 354.
3. *udarna* — 83, 87—90, 93, 98, 99, 100—101, 115, 118—123, 198, 205, 214—219, 222—224, 322, 342, 346, 384—387, 390, 394—395.
4. *krajiška* — 83, 92, 94—97, 108—110, 166—167, 188, 205, 232—233, 341—343, 346, 384—390, 394—395.
5. *krajiška* — 83, 92, 116—117, 129, 156, 158—162, 176—181, 198, 205, 207, 213—219, 228, 243—248, 352—355, 358, 360, 362, 389—390, 394, 396.
6. *lička (proleterska)* — 83, 87, 92, 94—96, 166, 188—189, 205, 207, 222—224, 226, 228, 243, 245—247, 249—250, 323, 352, 354—355, 358, 362, 389—391, 395.

/. *banijska* — 83, 87, 92—95, 98—99, 101, 103, 114—115, 118—119, 121—122, 126—129, 137, 162—165, 204, 237—239, 325, 327, 330—331, 365, 375, 377, 381.

8. *kordunaška* — 83, 86—87, 92, 94, 96, 164—165, 204, 325, 365, 370, 375—377, 381.

9. *dalmatinska* — 98, 99—100, 103, 136—137, 140, 149—151, 188, 190, 192—193, 205, 278—280, 282—296, 306, 308—310, 322—323, 325, 328, 329—332, 365, 368, 370—375, 377, 381.

10. *krajiška* — 87, 136, 167, 205, 311, 322, 342—343, 345—346, 384—387, 390, 394—395.

11. *krajiška* — 87, 136, 167, 205, 207, 228, 243—245, 247—248, 323, 352, 354—355, 358, 362, 389, 394, 396.

12. *slavonska* — 80, 93, 97, 108—113, 204, 237—239, 299—302, 304, 323, 352, 360—361, 389—390, 394—395.

13. *primorsko-goranska* •— 136—137, 142, 144, 146, 166, 205, 322, 325—330, 332, 365—371, 374—376, 379.

14. *slovenačka* — 136—137, 143, 145—146, 170—173, 198, 204, 391—394, 396.

15. *slovenačka* — 136—137, 145—146, 204, 322, 332, 365, 378, 394—395.

16. *vojvođanska* — 128, 136, 156, 158, 161, 176, 179, 197, 205, 207, 222, 224, 243—245, 247, 298—302, 304, 323, 352, 357, 360—361, 389—390, 394—396.

17. *istočno-bosanska* •— 12,8, 136, 158—161, 176, 179, 205, 207, 213—219, 228, 243—244, 323, 351—353, 355 358, 360—362, 390, 394—397.

18. *slovenačka* — 140—14i, .145—146, 165—166, 204, 322, 332, 3<S5, 378, 394—395.

19. *sjevemodalmatinska* — 140, 149, 150, 205, 278—279, 282—285, 308—310, 322, 325—330, 332, 365—371, 374—377.

20. *srednjodalmatinska* •— 140, 149—151, 205, 278—280, 282—285, 322, 325—329, 331—332, 365—374.

21. *srpska* — 205, 208, 210—213, 228, 243, 245—248, 323, 351, 353, 355—356, 358, 360, 362, 389, 391, 394, 395—396.

22. *srpska* — 205, 208, 210, 230, 254—255, 267—268, 270, 323, 351—356.

23. *srpska* — 205, 208—209, 211, 213, 230, 243, 246—248, 318, 323, 384, 387, 389—390, 395.

24. *srpska* — 205, 208, 211—213, 230, 254—256, 267—271, 324.

25. *srpska* — 205, 208, 210—213, 230, 318, 323, 395.

26. *južnodalmatinska* — 140, 149—153, 192, 205, 271—272, 274—279, 282—285, 308—311, 323, 325—331, 365—371, 374—377, 392.

27. *istočno-bosanska* •— 140, 158—161, 205, 322, 342—345.

28. *slavonska* — 136, 162—165, 204, 207, 243—245, 247, 249—250, 318, 323, 384, 389—391, 395.

29. *hercegovačka* — 140, 205, 222, 274, 305—309, 311, 313, 322, 332, 342, 344—346, 365—369, 371—373, 376—378, 381, 394—395.

30. *slovenačka* — 140, 142, 204, 332, 335, 337, 339—340, 365, 371.

31. *slovenačka* — 140, 142, 204, 332, 335, 337—340, 365, 371—372.

32. *hrvatska (zagorska)* — 140, 204, 237—239, 298—302, 361, 389.

33. *hrvatska* — 204, 237—239, 299—303, 361, 389.

34. *hrvatska* — 205, 384—387, 395.

35. *lička* — 205, 286, 322, 325—327, 333.

36. *vojvođanska* ^ 2115, 207, 222, 224, 243—246, 298—302, 304, 323,352,357—358, 360—361, 389—390, 394—397.

37. *sandzačka* — 205 , 214, 222—223 , 225, 322, 342—346.

38. *bosanska* — 205, 322, 342, 344—345.

39. *bosanska* — 188, 191—192, 205, 232—233, 322, 384, 389—390, 395—396.

40. *slavonska* — 237, 239, 300—302, 304, 323, 352, 394—395.

41. *makedonska* — 260, 262—2.64, 324, 395—396.

42. *makedonska* — 260, 264, 323, 351, 355—356, 358, 360, 362, 389—390, 395.

43. *istarska* — 322, 325, 327, 329, 332—333, 365—371, 373, 376.

45. *srpska* — 229—230, 254, 318, 323, 384, 389—391, 394—396.

46. *srpska* — 230, 255, 268, 270, 324,
47. *srpska* — 230, 254—256, 261.
48. *makedonska* — 260, 262—265, 323, 351, 355—356, 358, 360, 362, 389—390, 394, 396.
49. *makedonska* — 260, 262—264, 324.
50. *makedonska* — 260—261, 264—265, 324.
51. *makedonska* — 260, 262.
51. *vojvođanska* — 289—291, 293—294, 296, 298—302, 304, 323, 352, 357—358, 360—361, 389—390, 394—397.
52. *kosmetska* — 324.
53. *srednjobosanska* — 232—233, 322, 342.

Kumanovska

1. *hrvatska KNOJ-a* — 324.
2. *slovenačka KNOJ-a* — 324.
3. *bosansko-hercegovačka KNOJ-a* — 324.
4. *beogradska KNOJ-a* — 324.
5. *srpska KNOJ-a* — 324.
7. *vojvođanska KNOJ-a* — 324.
8. *makedonska KNOJ-a* — 324.
11. *vazduhoplovna lovačka* — 315, 353.
42. *vazduhoplovna jurišna* — 315, 353.
— *„Garibaldi Nalisone"* — 335.

SAVEZNIČKE

bugarske:

1. ustanička (sofijska) — 254.
2. pešadijska — 261.
2. konjička — 254, 267—268.
3. pešadijska — 348, 360.
4. pešadijska — 254, 267—269.
5. pešadijska- — 260—262.
6. pešadijska — 254—255, 257.
7. pešadijska — 260—262
8. pešadijska — 348.
9. pešadijska — 254, 267, 269.
11. pešadijska — 301.
12. pešadijska — 254, 267—270, 301.

Crvene armije:

9. artiljerijska — 289, 293.
10. gardijska streljačka — 295.
19. gardijska streljačka — 289, 295.
20. gardijska streljačka — 295.
73. gardijska streljačka — 244—250, 289, 291, 294.
74. streljačka — 244, 248, 289, 291—292, 295.
109. gardijska streljačka — 247.
113. streljačka — 289, 293—295.
233, streljačka — 244, 248, 289—290, 292—294, 298, 302, 305.
236. streljačka — 244—249, 289, 291, 293—295.
299. streljačka — 290, 293.
1. utvrđeni rejon — 255.

Velike Britanije:

2. novozelandska — 372—374.

NEPRIJATELJSKE

bugarske:

1. brza — 10
6. pešadijska — 10, 46.
7. pešadijska — 10, 82.
9. pešadijska — 82.
14. pešadijska — 10, 181—182.
15. pešadijska — 10, 181, 258.
17. pešadijska — 46—47, 181—184.
21. pešadijska — 46—47. 82.
22. pešadijska — 176, 209, 211.
24, pešadijska — 158, 176, 214—215, 221.
27. pešadijska — 176, 209—211.
29. pešadijska — 176, 181—182, 211.

italijanske:

„Bergamo" — 10, 100, 130, 132—134, 139.
„Đulija" (Julia) — 139—141.
„Euđenio di Savoja' — 10, 71, 130—131.
„Ferara" (Ferrara) — 53, 115, 119, 122,
„Firence" (Firenze) — 10, 139.
„Granatijeri di Sardenja" (Granatieri di Sardegna) — 10, 68—70.
„Izonco" (Isonzo) — 10, 68—69, 139.
„Kačatori dele Alpi" (Cacciatori delle Alpi) — 29—30, 50—53, 68—69, 139.
„Lombardija" (Lombardia) — 10, 92, 94—95, 139.
„Mačerata" (Macerata) — 68—70, 139.

„Marke" (Marche) — 10, 53, 132
„Mesina" (Messina) — 10, 29—30, 132, 134.
„Murđe" (Murge) — 53, 100, 107, 132—134, 139.
„Pulje" (Puglie) — 29—30. 139.
„Pusterija" (Pusteria) — 29—30, 43, 50—53.
„Re" — 10, 92, 94—95.
„Sasari" (Sassari) — 10, 92, 94, 96, 130.
„Sforceska" (Sforzesca) — 139, 141.
„Taro" — 29—30, 53.
„Torino" — 139, 141.
„Venecija" (Venezia) — 29—30, 53, 115.
„Taurinenze" (Taurinense) — 50—52, 115, 118, 139.
„Zara" — 130, 139.

mađarske:

1. konjička •— 206,
13. pešadijska — 206.
14. pešadijska — 206.
15. pešadijska — 206.

nemačke:

1. brdska — 114, 117, 122, 156—157, 159, 161, 165, 167, 208, 219, 221, 223—224, 242, 248.
1. SS oklopna „Adolf Hitler" — 141—143, 145, 146.
1. kozačka konjička — 156, 163—164, 298—299, 303, 319.
2. kozačka konjička •— 319.
4. SS policijska — 259.
5. SS oklopna „Wiking" ,— '138, 147.
7. SS „Princ Eugen" — 82, 92—96, 98—99, 101—102, 107—108, 114, 117, 119, 121—122, 126, 130, 133, 138—140, 149—151, 156, 159, 161, 188—190, 192, 194, 214, 221, 223—224, 226—227, 256, 302—304, 311, 320, 341, 343, 374—375, 380, 388, 390, 395, 401.
11. oklopna grenadirslca „Nordland" — 138.
11. za osiguranje (mornarička) — 320.
11. vazduhoplovna poljska — 259—261, 266, 303, 319, 349, 356, 388, 401.
13. SS „Handžar" — 292
14. SS grenadirska — 320, 392.
20. protivavionska — 242.
21. SS „Skenderbeg" — 214—216.
22. pešadijska — 259—263, 266, 270, 320, 349, 353—354, 356, 360—361, 388, 396, 401.
24. SS brdska „Kraških lovaca" — 141.
31. SS „Lombard" — 290, 292, 295.
41. pešadijska — 259, 320, 349, 356, 360, 388, 401.
44. grenadirska — 141—147.
71. pešadijska — 138, 141—147, 206.
100. lovačka — 138.
104. lovačka (ranije 704. pešadijska) — 114, 259, 319, 327, 331, 334, 349, 383—384, 401.
113. pešadijska •— 32, 34—35, 46.
114. lovačka (ranije 714. pešadijska) — 114, 138—139, 148, 156.
117. lovačka (ranije 717. pešadijska) — 114, 208, 242, 248, 259, 349.
118. lovačka (ranije 718. pešadijska) — 114, 116—120, 122, 127, 138—139, 148—152, 242, 271—272.
162. pešadijska — 141—142, 145—147.
173. rezervna — 138.
181. pešadijska — 208, 214, 221, 223, 259, 310, 320, 341, 343, 345, 361, 388, 395—396, 401.
187. rezervna 82, 92, 109, 156, 158, 160—161. *
188. brdska — 2Ó5, 320, 367—368, 376, 378—379, 401.
237. pešadijska — 205, 320, 328, 332, 365, 376, 378, 401.
264. pešadijska — 152, 156, 271—272, 277—278, 280—282, 284, 286—287, 303.
297. pešadijska — 138, 182, 185, 259, 302—303.
342. pešadijska — 32—35, 41—44, 46.
369. legionarska „Vražja" — 82, 93, 95, 100—102, 104, 107—108, 115, 118, 121, 127—128, 130, 138, 156, 158, 161, 271—272, 306, 308—3C9, 320, 341, 361, 388, 390, 396, 401.

371. pešadijska •— 156, 162—165.
373. legionarska „Tigar" — 127, 138, 156, 162—164, 188, 190—193, 277, 281—282, 284—287, 320, 325, 328, 388, 395, 401.
392. legionarska „Plava" — 320, 325, 328, 330—331, 334, 384, 401.
438. za specijalnu upotrebu •— 138, 171, 205, 320.
704. pešadijska — 10, 32, 34, 56, 82, 114.
714. pešadijska — 10, 32, 34, 41, 56, 77, 82, 92, 94, 97, 114.
717. pešadijska — 10, 32, 34, 46—47, 50, 56, 82, 89, 93—96, 100, 102—103, 107, 114.
718. pešadijska — 10, 32, 37, 41, 43—44, 50—52, 56, 63, 82, 100, 102—103, 107, 114,
„Bether" (Böttecher) — 242, 249.
„Brandenburg" — 166, 242, 245, 292.
SS motorizovana „Herman Gering" •— 142—143.
„Stefan" policijska •— 303.

ustaško-domobranske:

1. gorska domobranska — 57, 109—111.
1. divizija — 299, 303, 320, 361, 388, 390.
2. divizija — 320.
3. divizija — 320, 349, 360. 388.
4. divizija — 320, 384.
5. divizija — 320, 361.
6. divizija — 320.
7. divizija — 303, 320, 388.
8. divizija — 320, 341, 388.
9. divizija ^ «06, 309, 320, 341—342, 388, 390.
10. divizija — 320, 325, 328.
11. divizija — 320, 325, 328, 330—331, 334.
12. divizija — 320, 353.
13. divizija — 320, 383—384.
14. divizija — 320.
15. divizija •— 320.
16. divizija •— 320.
17. divizija — 341, 388.

E S K A D R I L E

NOVJ — JA:

1. *lovačka* — 197, 204—205, 308, 323, 325, 334, 365, 382.
2. *lovačka* — 197, 205, 308, 323, 325, 334, 365, 382.

F R O N T O V I

Crvene armije:

1. beloruski •— 317,
1. pribaltički •— 317.
1. ukrajinski •— 317.
2. beloruski — 317.
2. pribaltički •— 317.
2. ukrajinski 230, 242, 244, 247, 289, 317.
3. beloruski •— 317.
3. ukrajinski — 230, 240, 242—244, 254, 267, 289, 293, 295, 297—298, 301, 305, 322, 348.
4. ukrajinski — 317.

G R U P E

NOVJ — JA

1. *armijska grupa* — 229, 240, 242—245, 248, 251—252, 256, 266.
Bosanska grupa divizija •— 352, 355, 359.
Bosutska grupa divizija — 352, 355, 359.
Drinska operativna grupa •— 113, 11S-llS.
Grupa brigada zeničkog sektora — 343.
Južna operativna grupa 1. armije — 355, 359.
Karlovačka grupa divizija 2. armije — 384, 390.
Krivajska operativna grupa — 129.
Operativna grupa divizija Vrhovnog štaba — 93, 98, 104, 106, 118—130.

Operativna grupa divizija — 215—217, 220—221, 229.
Operativna grupa korpusa •— 322.
Severna operativna grupa 1. armije — 351, 359.
Udarna grupa proleterskih brigada — 61—62, 64—66, 80.
Unska grupa divizija 2. armije — 384, 391.

SAVEZNIČKE

6. grupa armija •— 317
12. grupa armija — 317.
15. grupa armija —• 317.
21. grupa armija — 317.

NEPRIJATELJSKE

nemačke:

Armijska grupa „Srbija" — 241—243.
Borbena grupa „Anaker" — 117.
Borbena grupa „Angermiler" — 263.
Borbena grupa „Bader" — 49—51.
Borbena grupa „Beker" — 275.
Borbena grupa „Blank" — 336.
Borbena grupa „Borovski" — 58—59.
Borbena grupa „Bredov" — 266, 269.
Borbena grupa „Cetina" — 280.
Borbena grupa „Cimerman" •— 249.
Borbena grupa „Doboj" — 44.
Borbena grupa „Fišer" — 303, 319, 401.
Borbena grupa „Hameršmit" •— 320.
Borbena grupa „Istok" — 44, 109—111.
Borbena grupa „Jug" — 56—57, 109—111.
Borbena grupa „Krempler" — 214—215, 218, 221.
Borbena grupa „Lenger" — 266, 269—271.
Borbena grupa „Ludviger" •— 117.
Borbena grupa „Miler" •— 280.
Borbena grupa „Panvic" •— 234—235.
Borbena grupa „Rudno" — 234—235.
Borbena grupa „Sever" •— 56—57, 109—110.
Borbena grupa „Stripel" — 214, 221.
Borbena grupa „Šnekenburger" •— 245.
Borbena grupa „Štajerer" — 263.
Borbena grupa „Štetner" — 241, 243—245, 247—248.
Borbena grupa „šušnig" — 89.
Borbena grupa „Zapad" •— 44.
Borbena grupa „Zapadna Bosna" — 55.
Grupa armija „A" •— 316.
Grupa armija „B" •— 138, 141.
Grupa armija „C" — 138, 206, 321, 333, 365, 370, 391.
Grupa armija „Centar" •— 316.
Grupa armija „E" — 138, 203, 206, 221, 241, 244, 255, 261, 265—266, 270—272, 299, 299, 302, 306, 313, 319, 320—321, 328, 333, 341, 348—349, 365, 369, 374—375, 383, 388—390, 393—394, 400.
Grupa armija „F" — 138, 206, 291, 311, 316, 349.
Grupa armija „G" •— 316.
Grupa armija „H" — 316.
Grupa armija •— „Jug" •— 316, 321.
Grupa armija „Sever" •— 516.

četničke:

4. grupa jurišnili korpusa — 209—210, 212, 214—215, 219.
Južnomoravska grupa korpusa — 211.
Rasinsko-jablanička grupa korpusa — 210.

K O R P U S I •»'•'/•*

NOVJ — JA

1. *bosanski (kasnije 3. korpus)* — 83—84, 90, 92, 96—98, 102, 107, 116—117, 120, 135, 156—158, 198.
1. *hrvatski (kasnije 4. korpus)* — 83—84, 87, 92, 96—98, 135.
1. *proleterski* — 140, 167, 186, 188, 191—193, 198, 205, 220—221, 198, 225—228, 248, 291, 298, 318.
2. *udarni* — 137, 140, 156, 158—159, 181, 205, 207, 213, 2i5, 220—222, 224—225, 274, 305, 311, 313, 318—319, 322, 340—342, 344—347, 390, 399.

3. *bosanski* — 156—158, 160—162, 166, 205, 207, 318—319, 322, 340—347.
4. *hrvatski* — 162—164, 204, 286, 318, 324—326, 328, 330—331, 333, 365—366, 370, 375, 381, 385.
5. *bosanski* — 166—167, 186, 188, 191, 193, 198, 205, 230—233, 235, 318—319, 322, 340—347, 360.
6. *slavonski* — 135, 167, 204, 236—240, 291, 297—298, 300—305, 352—353, 357, 359—360, 362.
7. *slovenački* — 140, 145—146, 170, 204, 318, 322—323, 333, 336, 365—366, 378.
8. *dalmatinski* — 140, 152—153, 186, 188, 191—193, 198, 205, 271, 276, 278, 282—283, 286—288, 305, 307, 309, 312—313, 318.
9. *slovenački* — 204, 318, 324, 332, 335—340, 365, 368, 371—372, 380, 389, 391—392.
10. *zagrebački* — 204, 236—240, 291, 297—298, 300—305, 318, 359, 361, 390.
11. *hrvatski* — 205, 318, 322, 325—326.
12. *vojvođanski* — 205, 207, 221—222, 224—228, 243—250, 289, 291, 297—301, 303—304, 318, 323, 353.
13. *srpski* — 229—230, 254—255, 257—258, 266—267, 271, 315.
14. *srpski* — 229—230, 243, 245, 318.
15. *makedonski* — 260, 263—264, 323, 351, 362.
16. *makedonski* — 260, 263—264, 315.

Bregalnicko-strumički — 260—261, 315.
Korpus narodne odbrane (KNO) Jugoslavije — 324.

Crvene armije:

4. gardijski mehanizovani — 240. 243—246, 248, 250.
6. gardijski streljački — 289, 295.
9. avio-mešoviti — 240.
64. streljački — 242, 289, 291, 293—295, 297.
68. streljački — 242—244, 248.
75. streljački — 240, 242, 244—245, 247—248, 289—291, 293—295, 297.

NEPRIJATELJSKI

bugarski:

1. okupacioni — 46—47, 82, 138, 176, **206.**

četnički:

1. mileševski — 214.
1. jurišni •— 219.
2. jurišni •— 219.
2. kosovski — 210—211, 214.
2. mileševski •— 178.
3. jurišni •— 219.
5. jurišni •— 219.

502. korpus — 188.
„Drinski" — 214.
„Gavrilo Princip" •— 188.
„Hercegovački" •— 341.
„Javorski" — 178.
„Požeški" — 178.
„Romanijski" — 341.

ilalijanski:

5. armijski — 10, 68, 70—71, 92, 96, 139, 142.
6. armijski — 10, 53, 122, 139.
11. armijski — 10, 67—68, 70, 139, 142.
14. armijski — 29, 139.
18. armijski — 130—131, 139.
23. armijski — 68, 71, 141—142.
24. armijski — 141.

Brzi armijski — 10.

mađarski:

3. korpus — 10.
4. korpus — 10, 206.
5. korpus — 206.

nemački:

2. SS oklopni — 138, 141—142, 153.
3. SS oklopni •— 138.
5. SS brdski — 138, 148, 151, 153, 156—158, 160, 206, 221, 223, 272, 274.
15. brdski — 138, 156, 162—163, 165—167, 188, 191, 206, 272, 320, 324—326, 328, 330, 332, 334, 365, 401.

15. kozački konjički — 319, 347, 388.
18. armijski — 32.
21. brdski — 138, 153, 159, 267, 272, 305—306, 320, 340—341, 343, 346—347, 358, 363, 388, 390, 401.
22. brdski — 259.
34. za naročitu upotrebu — 267, 347, 349—350, 354—356, 358, 360—361, 363, 388.
65. viša komanda za naročitu upotrebu — 10, 50.
68. rezervni — 259, 289, 291, 294—295.
69. za naročitu upotrebu •— 138, 142, 156, 206, 298, 302—304, 320.
91. za naročitu upotrebu •— 206, 259, 270, 298, 302—304, 319, 349, 384, 391, 401.
97. za naročitu upotrebu •— 206, 319—320, 333, 336, 365—366, 369—384, 390—391, 401.
Korpus „Hrvatska" („Croatien") — 92, 96.
Ruski zaštitni korpus — 86, 176, 242, 353, 360.
Srpski dobrovoljački korpus — 178, 210, 242, 320, 370 389.

O D R E D I

NOV I POJ

1. južnomoravski — 135, 177.
1. krajiški •— 25, 56.
1. lički „Velebit" 26.
1. šumadijski — 33—35, 135, 177.
2. južnomoravski •— 177.
2. krajiški — 25, 55—60.
2. primorsko-goranski — 144.
2. šumadijski •— 33—35.
3. krajiški — 25, 65, 88, 93.
Babički — 37, 46.
Banijski •— 26, 92.
Belokranjski 67, 70.
Bjelopoljski •— 50, 53.
„Bijeli Pavle" — 25.
Biokovski — 13, 132—134.
Birčanski — 25, 42, 50, 54—55.
Cetinski — 131, 133.
Crnogorski — 25, 39.
Crnogorsko-sandžački — 25.
čačanski — 33—35, 135—136, 139.
Dolenjski 67.
Durmitorski — 25, 43, 50, 53.
Hercegovački •— 26, 54—55, 60—61.
Jablaničlti — 37, 46—49.
Jahorinski (dobrovoljački) — 50.
Jastrebački — 177, 210.
Južnohercegovački •— 50.
Kalinovički — 25, 42, 50, 53—54.
Kočevski •— 69.
IComski — 25, 30, 50.
Kopaonički •— 33—36.
Kosmajski — 33—34, 135—136, 177, 205, 229.
Korčulanski •— 152.
Kordunaški — 26, 92.
Kosovski — 181—182.
Kragujevački •— 33—34.
Kraljevački — 35—36.
Krajinski — 37.
Krimski •— 70.
ICrški — 67, 70.
Kukavički — 37, 48—49.
Kumanovski •— 26, 183.
Kvarnerski odred mornaričke pešadije — 371.
Leskovački •— 46.
Lički — 92, 130.
Livanjski •— 25.
Loški — 70.
Lovćenski — 25, 50, 53.
Mačvanslti •— 33—35.
Majevički — 25, 34, 42.
Mosorski — 13(>.-
Motorizovani ödred — 373, 391—392, 394—395.
Nikšićki — 25, 50, 53.
Niški — 46, 48—49.
Notranjski — 67.
Ozrenslci — 25, 42—46, 50, 54.
Ozrenski (iz Srbije) — 37, 48, 179.
Papučko-krndijski — 26,
Plašćanski •— 164.
Pljevaljski — 53.
Pomoravski — 33—34.
Posavski •— 33—36.
Požarevački •— 135—136.
Prilepski •— 26.
Primorski <— 67.

Primorsko-goranski — 26.
Psunjski „Matija Gubec" — 26.
Rasinski — 37, 46, 49, 135, 177.
Romanijski — 25, 42—43, 52, 54.
Severnohercegovački — 50.
Severnodalmatinski — 130.
Skopski — 26.
Srednjodalmatinski •— 64.
Svrljiški — 37.
škofjeloški — 335, 337.
Timočki — 135—136.
Topлički 37, 46.
Užički — 34—36.
Valjevski — 33—35, 135—.136.
Vranjski — 183.
Vzhodnodolenjski — 71.
Zaječarski •— 177.
Zapadnodolenjski •— 70.
Zenički — 54.
Zetski — 25, 50, 53.
„Zvijezda" — 25, 34, 42, 50, 54.

P U K O V I

NEPRIJATELJSKI

bugarski:

1. armijski — 182, 184.
13. pešadijski — 47, 182.
14. pešadijski — 47.
21. pešadijski — 184.
45. pešadijski — 174, 181, 258.
48. pešadijski — 181, 184.
49. pešadijski — 181, 184.
50. pešadijski •— 10.
51. pešadijski v-^ %181.
52. pešadijski — 181.
53. pešadijski — 181.
54. pešadijski — 181.
55. pešadijski — 181.
61. pešadijski — 115, 226.
123. pešadijski — 182.

domobranski (NDH):

2. pukovnija • 73.
3. pukovnija 42, 110—111.
4. pukovnija 110—111.
6. pukovnija — 110—111
8. pukovnija — 43.
9. pukovnija — 115.
12. pukovnija — 73.
14. pukovnija — 115.
15. pukovnija — 43, 115, 128.

nemački:

1. „Bradenburg" — 189—190, 192.
1. tenkovski — 144.
2. „Braclenburg" — 214—215, 218, 221, 223—225.
4. „Bradenburg" — 178, 234.
5. SS policijski — 210—211 213, 215.
14. SS brdski — 214—215, 218—219, 221, 223—225.
21. oklopni — 141—142.
92. motorizovani grenadirski — 169, 190—191.
125. pešadijski — 32—33.
697. pešadijski — 42—44.
698. pešadijski •— 43.
699. pešadijski — 42.
721. pešadijski — 97.
724. pešadijski •— 115.
734. pešadijski — 58.
737. pešadijski — 51, 93—94.
738. pešadijski — 43—44.
741. pešadijski — 89.
901. motorizovani — 158, 161, 167, 169.

Š T A B O V I

NOVJ — JA

Vrhovni štab — 12, 18, 21—22, 24, 31, 32, 35—37, 39, 41—43, 45, 49—51, 53, 60—65, 73, 78, 83, 86, 104—106, 114, 118—120, 120, 123—124, 126, 137, 141, 149, 153—154, 160, 167, 176—177, 179, 186—189, 191, 193—194, 196—197, 212, 224, 228—229, 251, 267, 272, 276—277, 298—299, 301, 304, 307, 312, 348, 438.
Generalštab JA — 318—319, 342, 351, 356, 367, 400.

Glavni štab Crne Gore — 25, 28, 35, 53.
Glavni štab Bosne i Hercegovine •— 25, 45.
Glavni štab Hrvatske — 26, 65, 79, 146, 204, 319, 323, 325.
Glavni štab Makedonije •— 26, 173, 175, 182, 205, 263-265, 319.
Glavni štab Slovenije — 26, 67, 69—71, 135, 145, 170, 204, 313, 323, 367.
Glavni štab Srbije — 31, 205, 209, 212—213, 215, 220—221, 229, 267, 271, 319, 324.
Glavni štab Vojvodine — 290, 296—297.
Operativni štab grupe korpusa — 319, 342, 346—347.
Operativni štab za Bosansku krajinu — 73.
Operativni štab za Kosovo i Metohiju — 267, 271, 319.
Štab Mornarice NOVJ — 140, 154.

Z D R U G O V I

domobranski:

2. lovački — 163—164, 189—190.
4. lovački — 115, 166.
2. gorski — 57.
3. gorski •— 233.
4. gorski — 58, 130.
Slavonski — 111—112.

ustaški:

1. ustaški zdrug •— 115, 128.
2. ustaški prometni •— 149.
2. ustaški zdrug — 342, 357.
6. ustaški zdrug •— 277, 286.
7. ustaški zdrug •— 277, 286.
9. ustaški zdrug — 272, 306.
18. ustaški zdrug •— 342.
„Poglavnikov tjelesni" zdrug — 320
„Pučko-ustaški" zdrug •— 320.

Tehnički urednik
NIKOLA SAVIĆ

Jezički redaktor
SLAVKO KOLOROGIĆ

Korektor
ZLATA RISTIć

Korice

ZORI CA ICLJAJIĆ, dizajner

Meter

BLAGOJE-BALE DEJANOVIĆ

Štampanje završeno decembra 1988.

Štampa: Štamparsko-izdavački centar PTT, Beograd, Talcovska ?

Borci 1. proleterske divizije prebacuju se preko Pive, 29. maja 1943.

Ranjenici 2. proleterske divizije na Milinkladama, juna 1943.

Vrhovni komandant NOP i DVJ Josip Broz Tito na osmatračnici (k. 1816) iznad Mliništa, 25. IX 1942.

Politički komesar Čačanskog partizanskog odreda Ratko Mitrović govori na narodnom zboru u oslobođenom Čačku, oktobra 1941.

U Užicu 1941 : partizani sprovode zarobljene nemačke vojnike.

Vrhovni komandant NOP i DVJ Josip Broz Tito u Foči 14. IV1942. predaje zastavu 1. (lovćenskom) i 5. (šumadijskom) bataljonu 1. proleterske brigade.

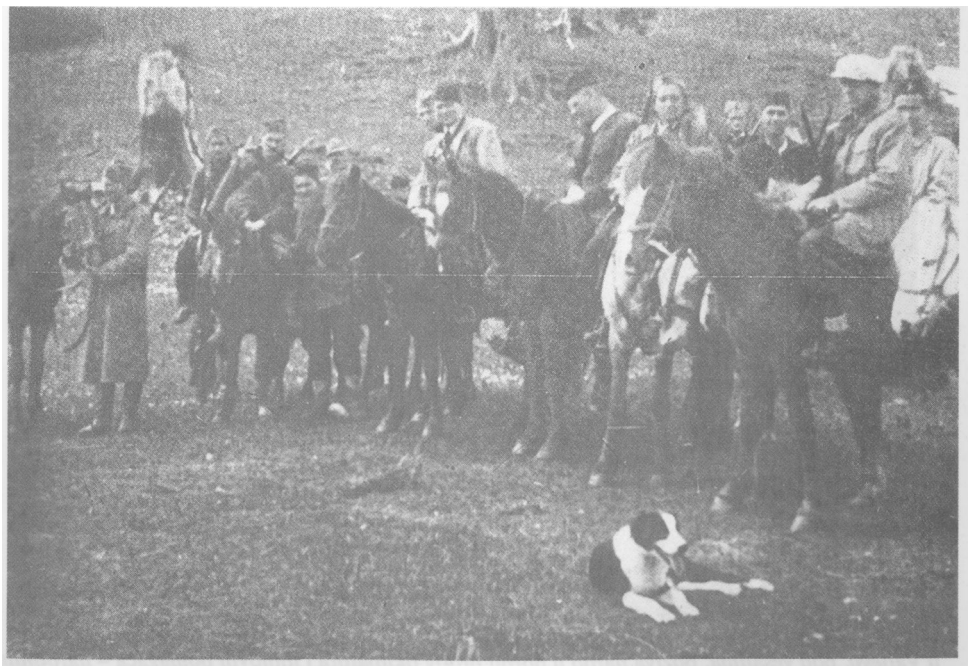

Josip Broz Tito sa članovima Vrhovnog štaba NOP i DVJ na Pivskoj planini, maja 1942.

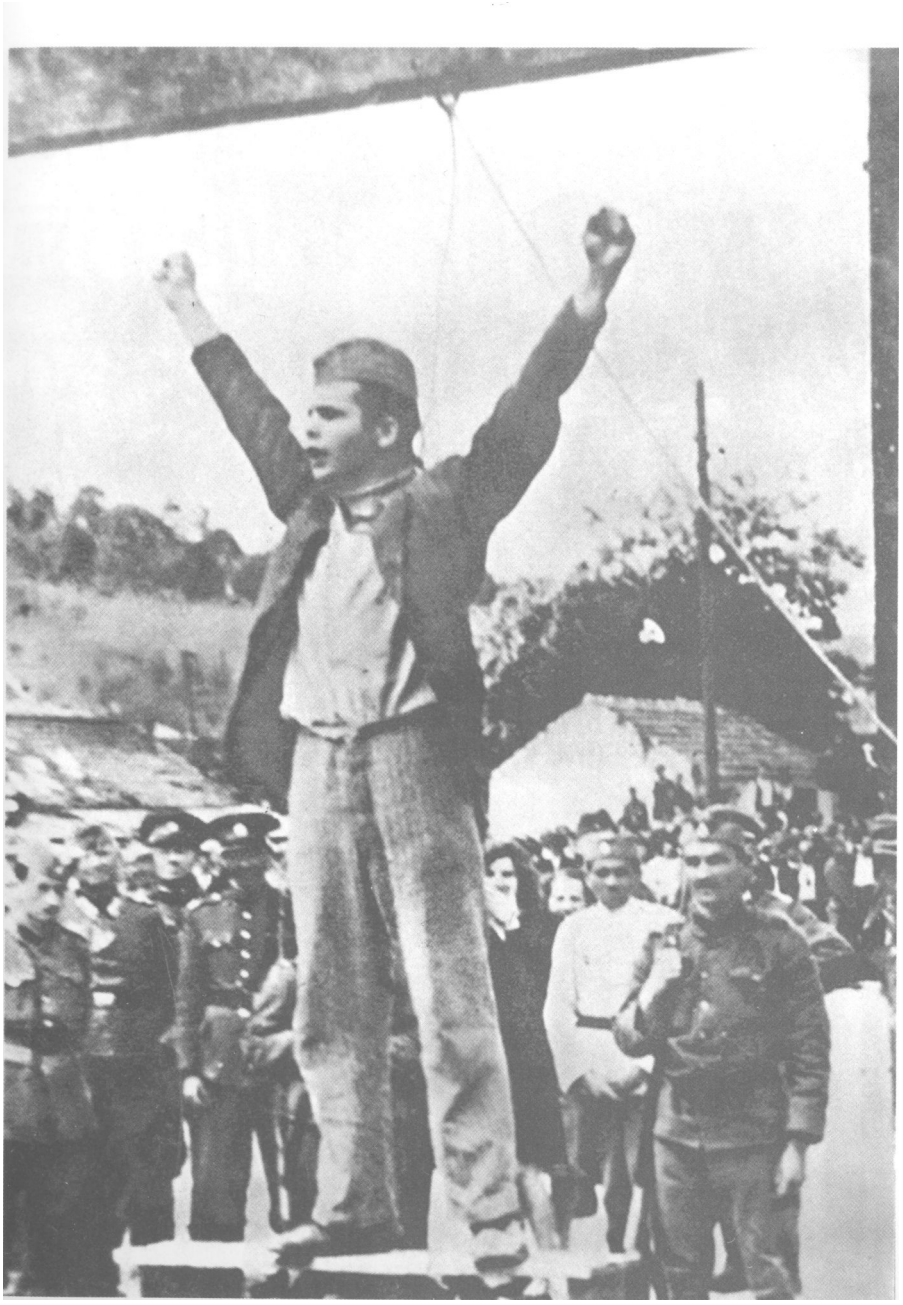

Stjepan (Stevan) Filipović, komandant bataljona Valjevskog partizanskog odreda 22. maja 1942. u Valjevu, pod vešalima, poziva narod u borbu protiv okupatora i njihovih pomagača - narodnih izdajnika.

Vrhovni komandant NOP i DVJ Tito govori borcima 4. proleterske crnogorske brigade. U selu Ljubini na Zelengori, 19. juna 1942.

Vrhovni komandant NOP i DVJ Josip Broz Tito diktira zapovest za Pohod proleterskih brigada u Bosansku krajinu (Vrbice, 22. VI1942.).

Četvrta proleterska crnogorska brigada u Mrčin kolibama za vreme marša u Bosansku krajinu, krajem juna 1942.

Rukovodstvo 5. krajiškog partizanskog odreda osmatra neprijateljske položaje oko Livna,jula 1942.

Izbeglice sa Kozare jula 1942. godine - majka sa dve ćerke.

Tito s grupom glumaca »Pozorišta narodnog oslobođenja« kod Mliništa, avgusta 1942.

Tito razmatra situaciju na karti (Mliništa, septembra 1942,)-

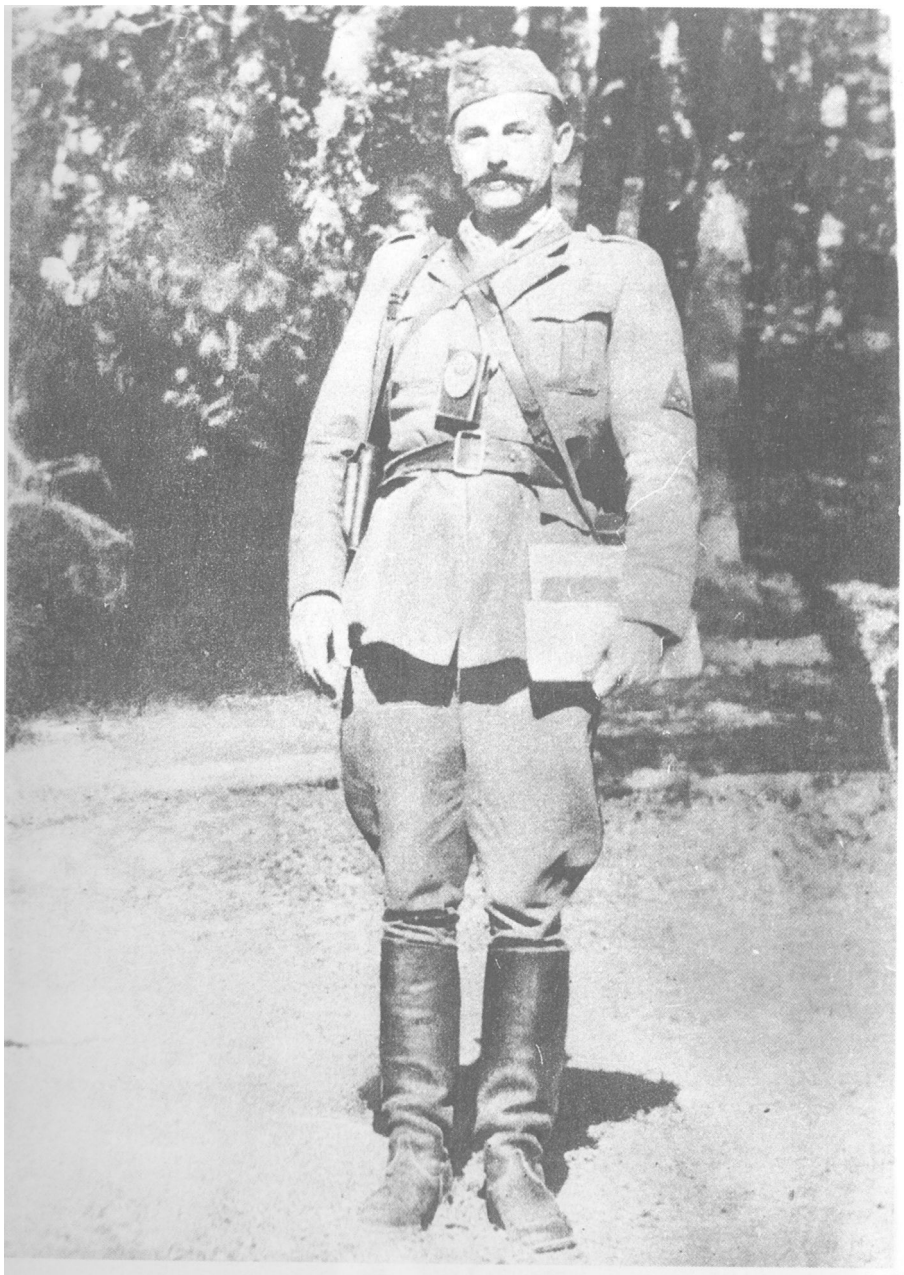

Koča Popović, komandant 1. proleterske brigade (Mliništa, septembra 1942.).

Košta Nad, komandant Operativnog štaba NOP i DVza Bosansku krajinu (Mliništa, septembra 1942.).

Vicko Krstulović, komandant 4. operativne zone Hrvatske, predaje zastavu tek formiranoj 2. dalmatinskoj brigadi (pod Dinarom), septembra 1942.

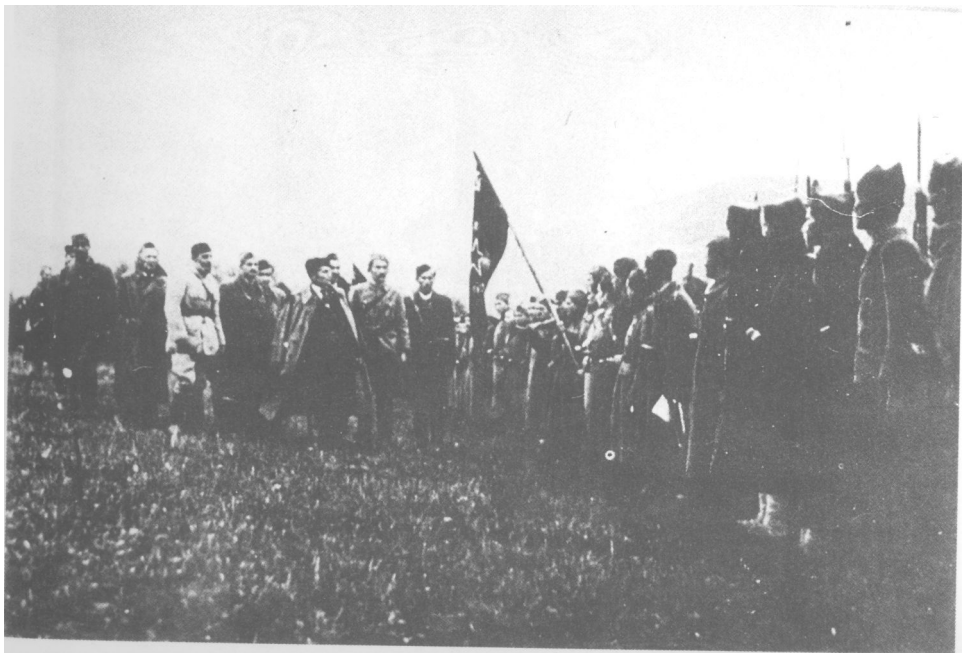

Posle završenog govora i predaje zastave vrhovni komandant Tito vrši smotru 1. proleterske brigade u Bosanskom Petrovcu, 7. XI1942.

Omladinska delegacija 2. proleterske brigade 2. proleterske divizije pre odlaska na kongres omladine, održan u Bihaću 27. i 28. XII1942.

Vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito vrši smotru jedinica 4. krajiške udame divizije Jasenici (na Grmeču), 7. januara 1943.

Vrhovni komandant Tito sa Štabom 2. proleterske divizije u toku bitke na Neretvi (februara 1943).

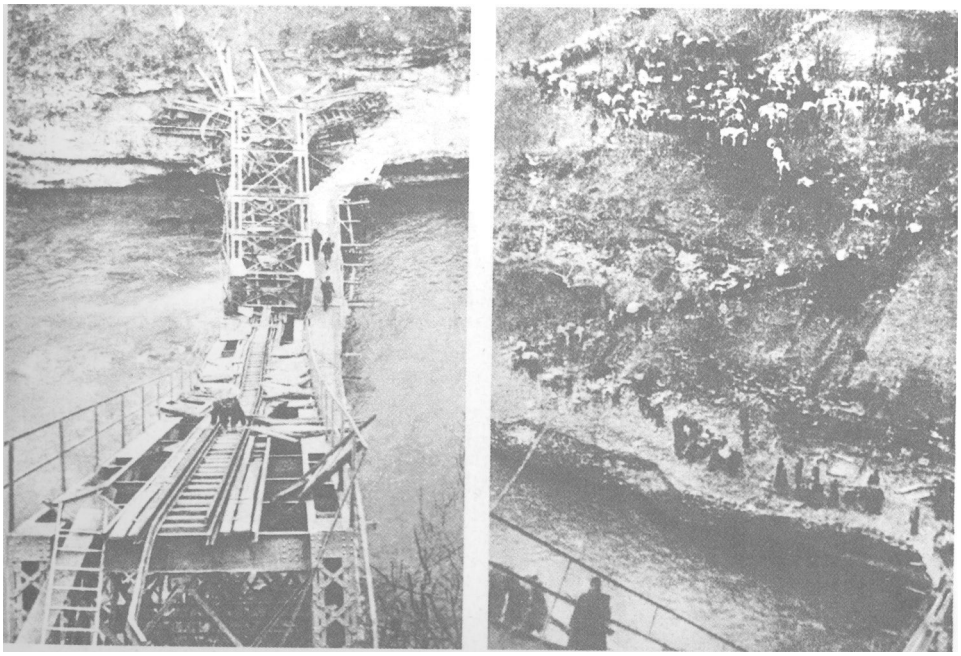

Porušeni most na Neretvi kod Jablanice i prelaz ranjenika preko Neretve kod Jablanice (preko istog mosta).

Samohodna artiljerija koju su jedinice Operativne grupe divizija zaplenile od divizije »Murde« kod Prozora, sredinom februara 1943.

Peko Dapčević, komandant 2. proleterske divizije, na komandnom mestu za vreme borbi Vilića Gumnu, 3. marta 1943.

Borci 7. divizije u dolini Rame na maršu prema Neretvi (prva polovina marta 1943).

Štab 1. dalmatinske brigade kod Idbara, krajem marta 1943.

Živo konjsko meso bilo je najčešće jedina hrana boraca u bici na Sutjesci.

Šesta istočnobosanska brigada na Vrbničkim kolibama, juna 1943.

Sava Kovačević, komandant 3. divizije na Sutjesci. Poginuo 13. juna 1943.

Josip Broz Tito (ranjen u ruku) sa dr Ivanom Ribarom pred pećinom za vreme boravka u selu Bogovići na Romaniji (18-20. VI1943).

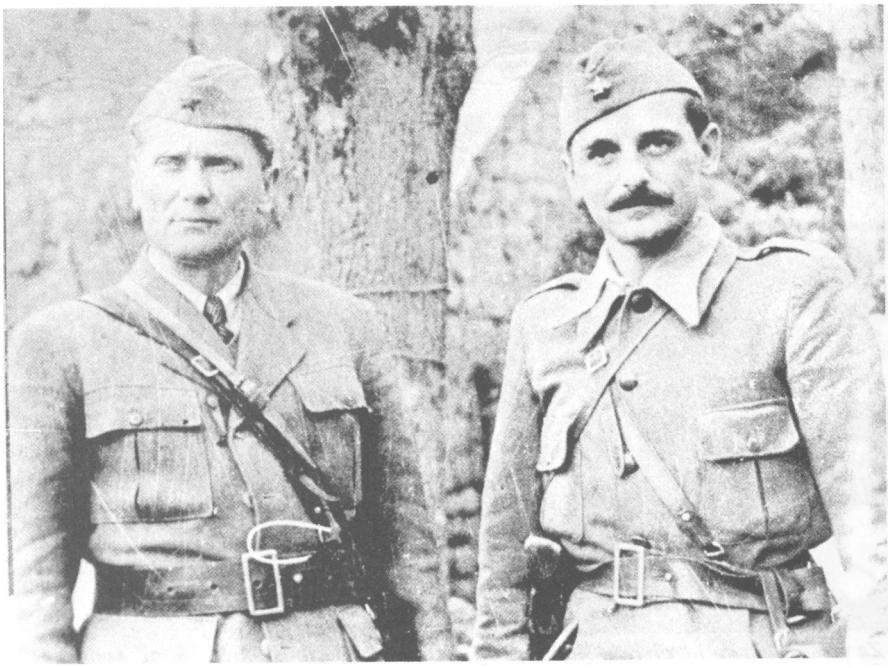

Vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito i komandant 1. proleterske divizije general-major Koča Popović u Jajcu, septembra 1943.

Vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito sa komandantom U. divizije potpukovnikom Josipom Mažarom, zamenikom komandanta 3. korpusa pukovnikom Todorom Vujasinovićem i Vladimirom Ribnikarom, u Jajcu oktobra 1943.

Za vreme pokreta 14. divizije NO VJ u Štajersku, prvi na čelu kolone na konju komesar Gia i nog štaba NOV i PO Slovenije pukovnik Abvelj Viktor Rudi, pozadi na konju zamenik komandanta divizije potpukovnik Tone Vidmar Luka.

Formiranje 1. makedonsko-kosovske brigade U. XI1943. u selu Slivno - Debarca. Govori delegat Vrhovnog štaba NOV i POJ Svetozar Vukmanović Tempo. Iza njega Petar V. Brajović Đuro, komandant te brigade.

Grupa bataljona - »Stevan Naumov« i »Hristo Botev«, sa Glavnim štabom NOV i PO i CK KP Makedonije u toku Februarskog pohoda 1944.

Jedinice 1. makedonsko-kosovske brigade na maršu u Februarskom pohodu 1944.

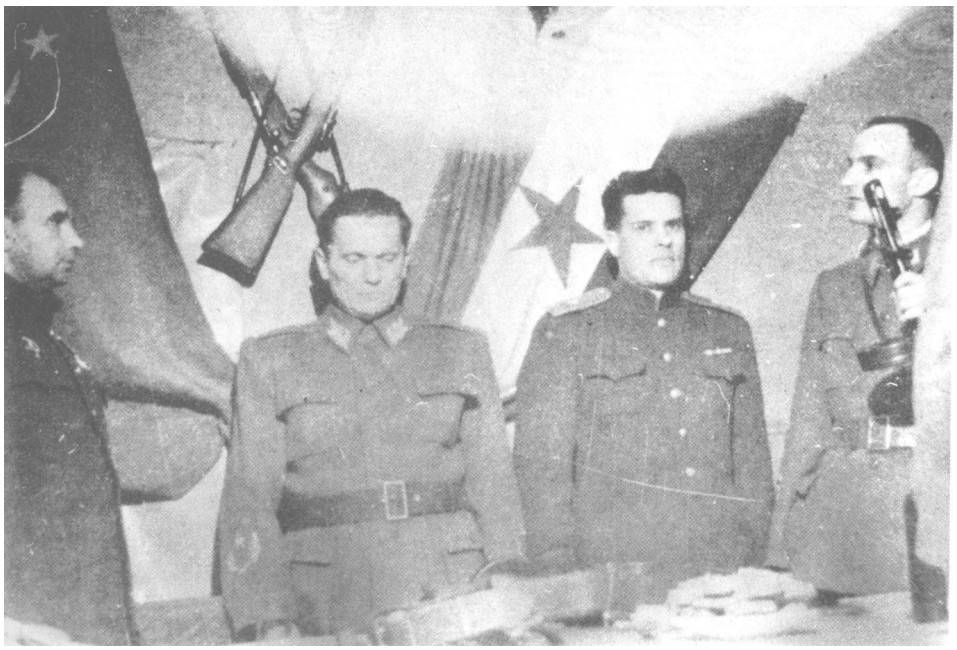

Maršal Tito se zahvaljuje sovjetskom generalu Nikolaju Kornejevu na poklonjenom automatu. Drvar, 24. II1944.

Maršal Tito sa savezničkim novinarima Stojanom Pribičevićem iz SAD i Džonom Talbotom iz Velike Britanije ispred pećine u Drvaru, krajem aprila 1944. U pozadini su borci Konjičkog eskadrona Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba.

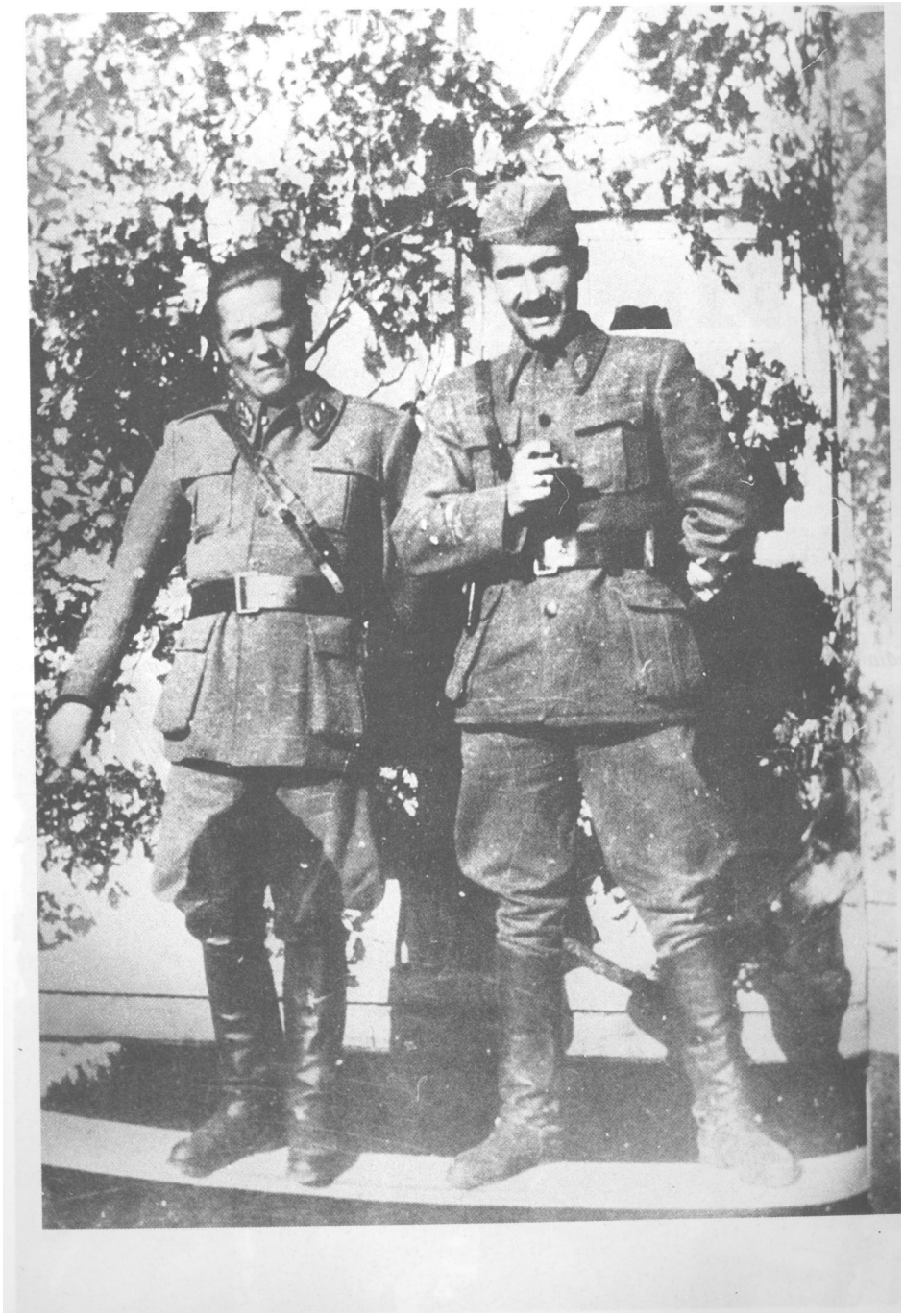

Maršal Tito i pukovnik Slavko Rodić, komandant 5. korpusa NOVJ u Drvaru, početkom aprila 1944.

Jedinice NOV i PO Makedonije na maršu u proleće 1944 - za vreme bugarsko-nemačke ofanzive.

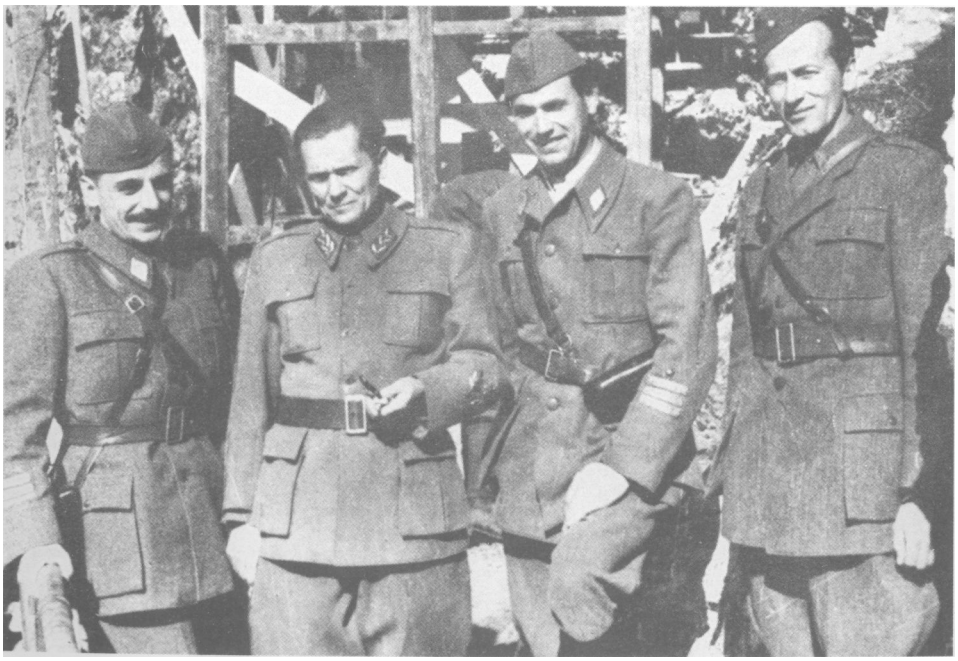

Maršal Tito s general-majorom Kočom Popovićem i Mijalkom Todorovićem, političkim komesarom I. proleterskog korpusa, general-majorom Pavlom Ilićem, pomoćnikom načelnika Vrhovnog štaba, pred ulazom u Drvarsku pećinu.

Maršal Tito, Ivan Milutinović (desno), Edvard Kardelj i Sava Orović u logoru napi. Klekovači (7 9 1944).

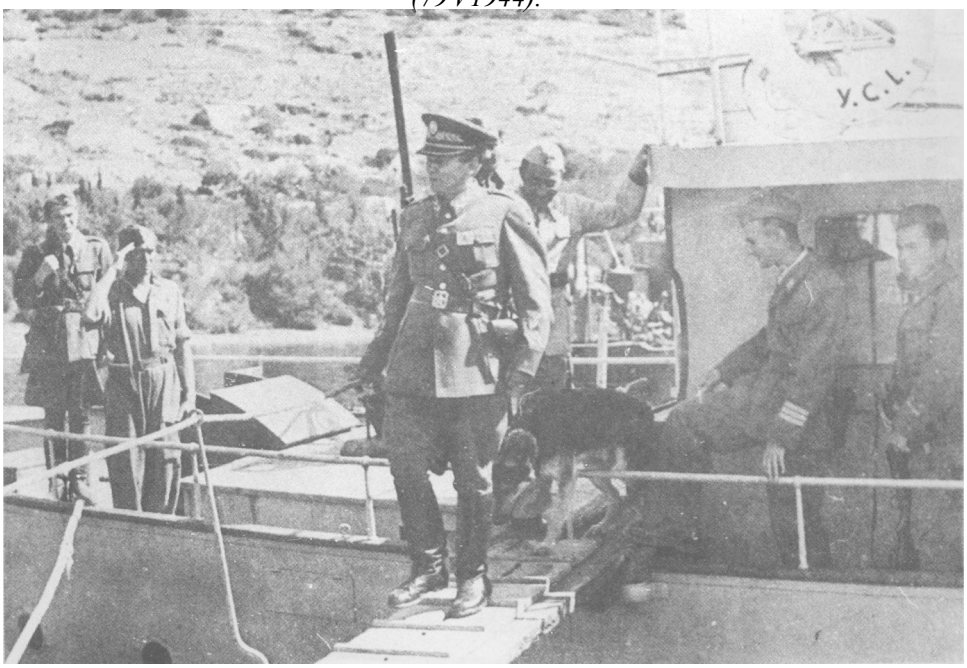

Maršal Tito u pratnji general-majora Josipa Cernog, komandanta Mornarice NOVJ i general-lajtnanta Arsa Jovanovića, načelnika Vrhovnog štaba, silazi sa broda »Lala« u viškoj luci, juna 1944.

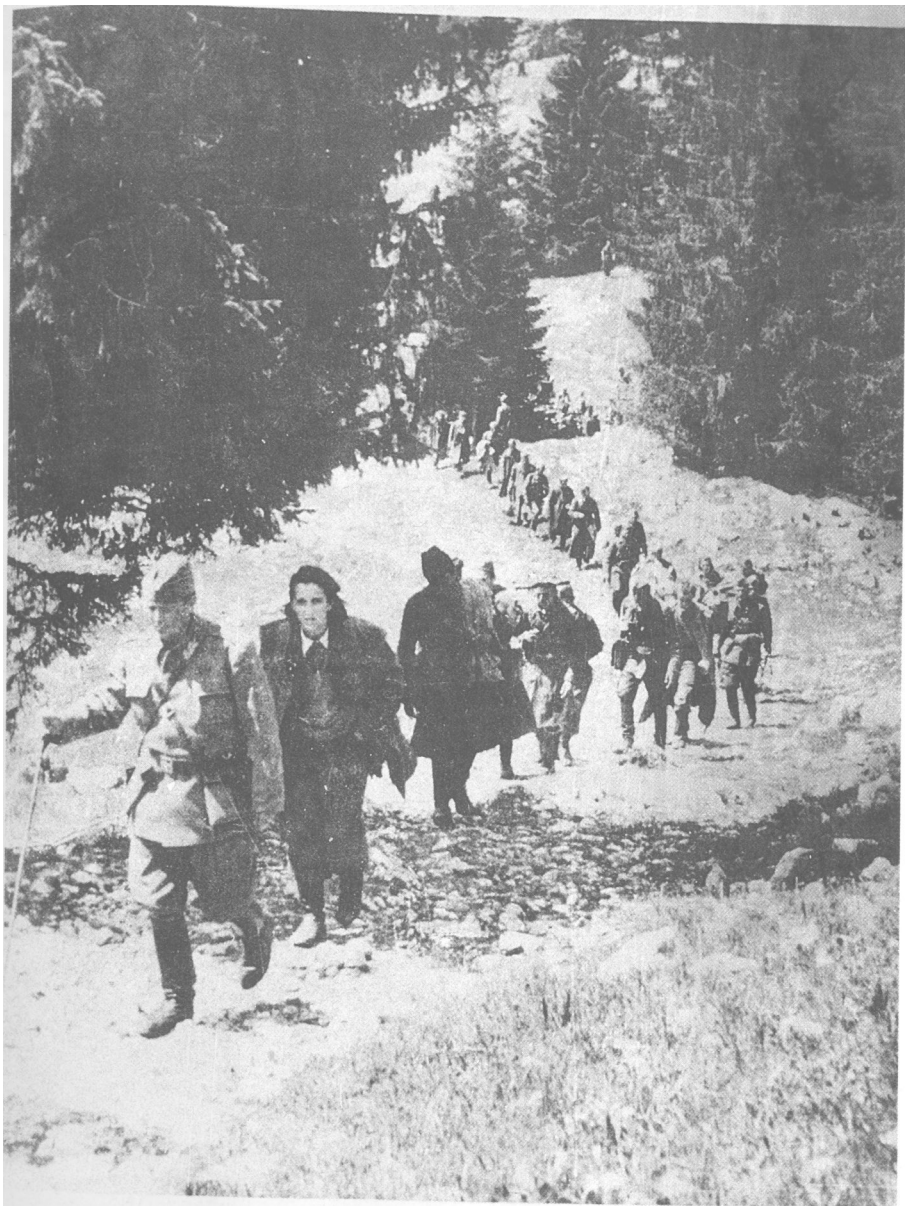

Maršal Tito sa članovima Vrhovnog štaba i borcima Pratećeg bataljona na Šatorpl. u pokretu (1. VI1944).

Sednica Politbiroa CK KPJ - Vrhovnog štaba NOV i POJ na otoku Visu u letci 1944. godine.

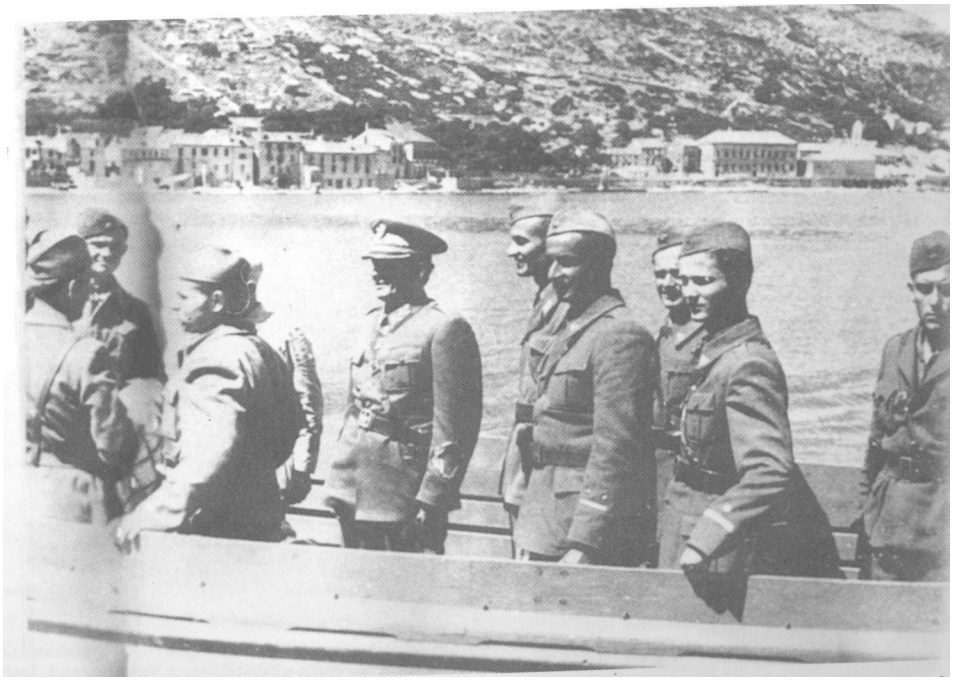

Maršal Tito sa borcima Konjičkog eskadrona na brodu Mornarice NOVJ ispred Komite na oto« Visu u leto 1944. godine.

Maršal Tito s brigadirom Tomom Čerčilom, članovima savezničkih vojnih misija i rukovodiocima NOVJna Visu, jula 1944.

Maršal Titos grupom saradnika i brigadirom Ficrojem Maklejnom, u Napulju 13. VIII1944.

Maršal Tito, Sreten Žujović Crni, Moša Pijade, Vlado Zečević, Vladimir Bakarić i Maksimilijan Baće na otoku Visu, a vgusta 1944.

Komandant Glavnog štaba NOV i PO Srbije, general-lajtnant Koča Popović (drugi s desna na levo), komandant 2. proleterske divizije Ljubo Vučković, načelnik Glavnog štaba general-major Rudolf Primorac, politički komesar (v. d.) Glavnog štaba potpukovnik Moma Marković i komandant 22. divizije potpukovnik Živojin Nikolić Brko (Pusta Reka, avgusta 1944.).

Maršal Tito vrši smotru 1. lovačke eskadrile NOVJna Visu, početkom septembra 1944; levo od njega je vicemaršal Eliot, komandant Balkanskih vazduhoplovnih snaga.

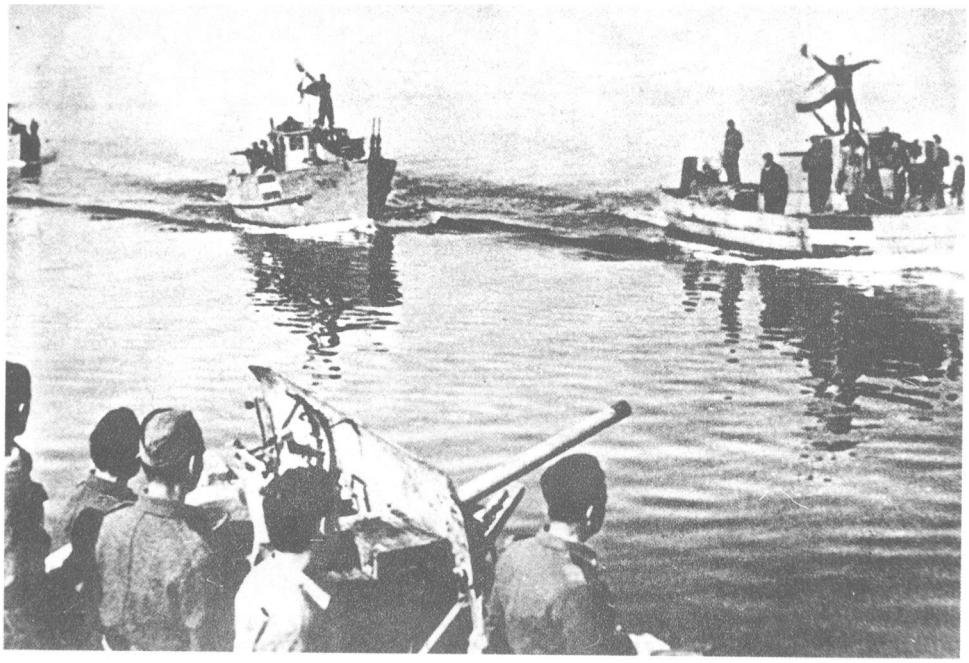

Flotila patrolnih čamaca 2. POS-a Mornarice NOVJna povratku sa zadatka (jesen 1944. godine).

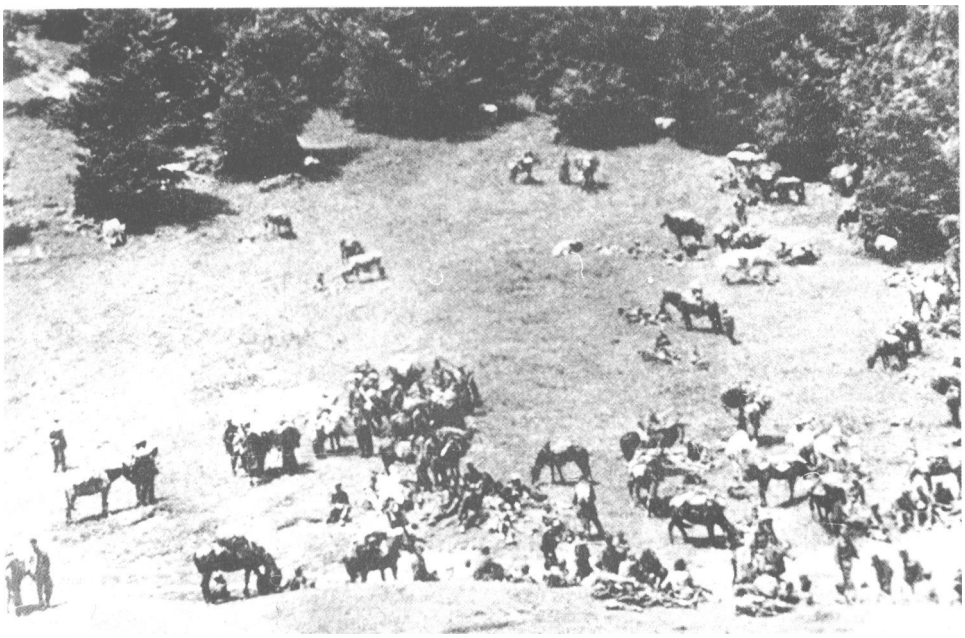

Jedinice 5. udarne divizije na Kopaoniku prilikom prodora Operativne grupe divizija, avgusta 1944. godine.

Ranjenici u očekivanju savezničkih aviona na aerodromu Brezna, avgusta 1944. godine.

Maršal Tito vrši smotru 1. dalmatinske brigade na Visu, 12. septembra 1944.

ovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito vrši smotru 1. dalmatinske udarne brigade 26. divizije na Visu 12. septembra 1944.

Komandant 1. armijske grupe NOVJ general-lajtnant Peko Dapčević, komandant 4. gardijskog mehanizovanog korpusa Crvene armije general-lajtnant V. I. Ždanov i komandant 1. proleterske divizije pukovnik Vaso Jovanović na položaju, 14. oktobra 1944. godine.

Komandant 1. armijske grupe NOVJ general-lajtnant Peko Dapčević i politički komesar pukovnik Mijalko Todorović odaju poslednju poštu crvenoarmejcima palim za oslobođenje Beograda.

Nemci zarobljeni u beogradskoj operaciji 1944.

Vrhovni komandant maršal Tito na Banjici govori, 27. oktobra 1944., jedinicama NOVJ koje su učestvovale u beogradskoj operaciji - oslobođenje Beograda.

Pukovnik Vlado Janjić Capo, politički komesar 6. korpusa (do novembra 1944), general-lajtnant Ivan Cošnjak, komandant Glavnog Štaba NOV i PO Hrvatske, i pukovnik Mate Jerković, komandant 6. korpusa.

Jedinice 49. divizije NOVJ u oslobođenom Bitolju početkom novembra 1944. godine.

Za vreme proslave godišnjice oktobarske revolucije u Nišu, 7. novembra 1944., s desna na levo: Nikola Zvicer komandant 8. srpske brigade, Živko Živković politički komesar 22. srpske divizije, Sava Smajević, politički komesar i Ljubo Vučković komandant 13. korpusa NOVJ.

Komandant 8. korpusa general-major Petar Drapšin (s titovkom), komesar korpusa pukovnik Boško Šiljegović, komandant Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske general-lajtnant Ivan Gošnjak i komandant 26. divizije pukovnik Božo Božović, u Drnišu 6. decembra 1944.

Jedinice 51. divizije NOVJ forsiraju Dunav kod Batine, novembra 1944.

Komandant nemačke 44 divizijegeneral-lajtnant Hane Ginterfon Rošt (drugi sleva) s članovima štaba na batinskom mostobranu, novembra 1944.

Štab bataljona i komande četa 4. bataljona 8. vojvođanske brigade sa rukovodiocima Crvene armije posle forsiranja Dunava kod Kozuka, novembra 1944.

Tito u poseti ranjenim vojnicima Crvene armije u bolnici u Beogradu, 1. januara 1945. godine.

Tito u bolnici razgovara sa ranjenim borcem NOVJ

Maršal Tito razgovara sa rukovodiocima prilikom obilaska položaja 1. proleterske divizije na Sremskom frontu, 16. januara 1945.

Prelaz jedinica 12. korpusa 3. armije na desnu obalu Drave, kod Barča, 19. januara 1945. godine.

Maršal Tito u rovovima na Sremskom frontu 16. januara 1945.

Prva tenkovska brigada NOVJ u Imotskom uoči mostarske operacije početkom februara 1945. godine.

Jedinice 8. korpusa NOVJ za vreme borbi za Mostar, februara 1945.

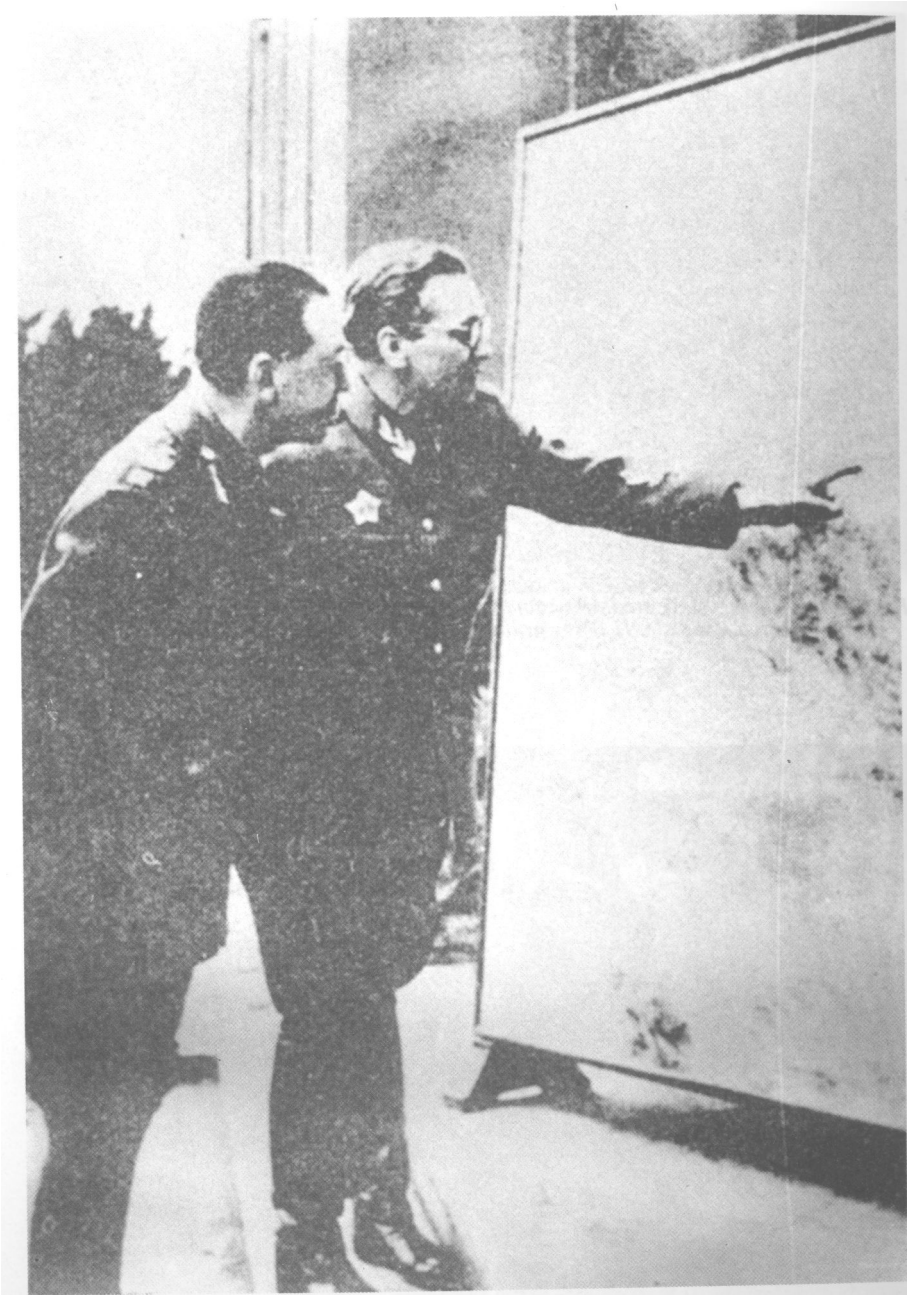

Maršal Tito i feldmaršal Aleksander Harold, komandant anglo-američke 15. grupe armija, prilikom planiranja zajedničkih operacija, u Beogradu februara 1945. godine.

Feldmaršal Aleksander (u sredini) i komandant 1. armije general-lajtnant Peko Dapčević sa pratnjom u Iloku, 26. II1945., prilikom obilaska jedinica 21. divizije 1. armije.

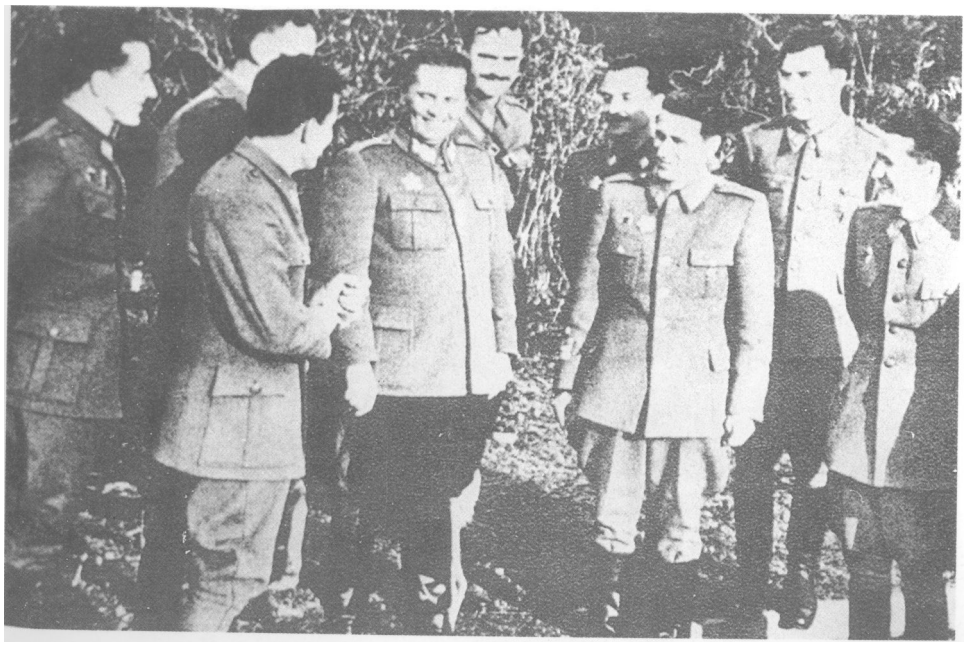

Maršal Tito sa komandantima armija i Operativnog odeljenja Generalštaba JA prilikom donošenja odluke za proboj Sremskog fronta i izvođenje završenih operacija JA, marta 1945. u Beogradu.

Maršal Tito sa komandantima armija:general-lajtnantima Pekom Dapčevićem, Kočom Popovićem i Kostom Nadom i general-majorom Petrom Drapšinom razmatra na karti situaciju pred početak završnih operacija JA, marta 1945. u Beogradu.

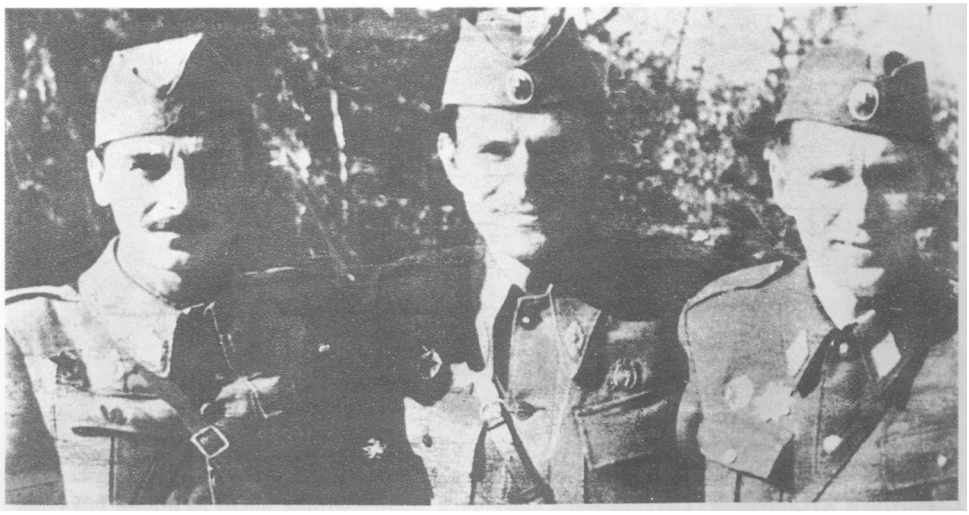

Komandanti armija : (sleva na desno): 2. armije general-lajtnant Koča Popović, I. armije general-lajtnant Peko Dapčević i 3. armije general-lajtnant Košta Nad.

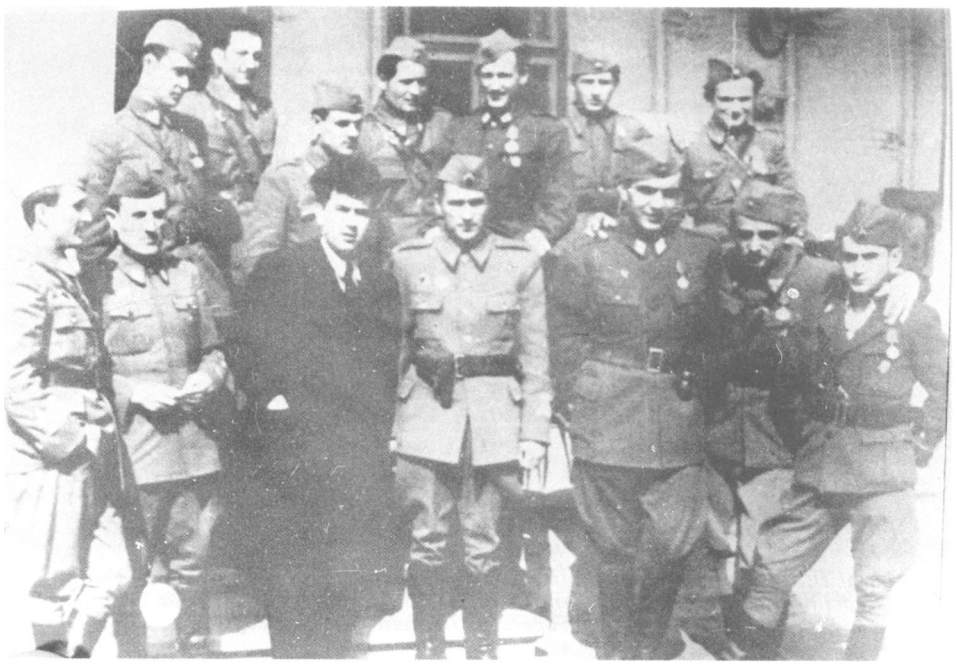

Komandant 3. armije general-lajtnant Košta Nad i sekretar PK KPJza Vojvodinu Jovan Veselinov (četvrti i peti s desna) sa Štabom 51. divizije u selu Petrovcu u Baranji, marta 1945.

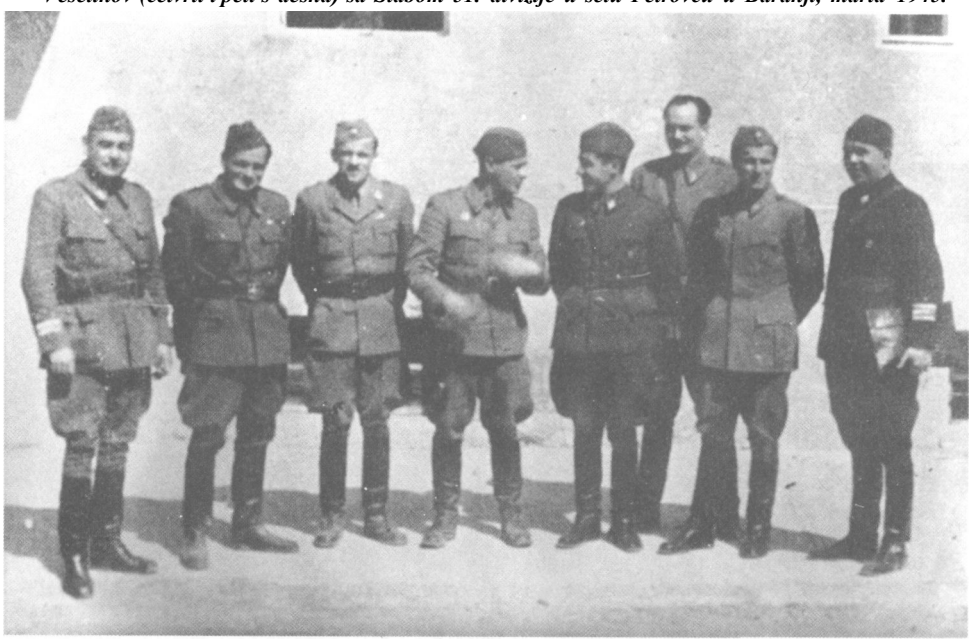

Članovi CK KP Slovenije i Glavnog štaba Slovenije u Štabu 4. armije: s leva na desno: pukovnik Karei Levičnik, Boris Kidrič, general-major Ivan Maček, general-major Dušan Kveder, pukovnik Boško Šiljegović, pukovnik Ante Biočić, general-major Pa vie Jakšić i general-major Branko Obradović. Otočac, marta 1945.

S desna na levo: komandant 4. armije general-major Petar Drapšin, komandant artiljerije pukovnik Karei Levičnik, politički komesar armije pukovnik Boško Siljegović i načelnik štaba general-major Pavle Jakšić, u Gračacu, marta 1945.

Operativnih grupa korpusa JA na prvom sastanku u Kninu (?), marta 1945. godine

Omladinci i omladinke nose municiju na položaje kod Sarajeva, u sarajevskoj operaciji, krajem marta 1945.

Komandant Operativnog štaba grupe korpusa general-major Radovan Vukanović (bez kape) i njegov zamenik general-major Slavko Rodić, posmatraju defile jedinica NOVJ u Sarajevu, 7. aprila 1945.

Vicemaršal Lisa članovima pratnje u Štabu I. armije, u Erdeviku početkom aprila 1945.

Artiljerija 20. divizije na položaju u vreme borbi za oslobođenje Gospića (lićko-primorska operacija), 4. aprila 1945.

Prva tenkovska brigada 4. armije na predahu u Otočcu, aprila 1945., poste ličko-primorske operacije.

Štab 2. armije, sleva na desno: politički komesar pukovnik Blažo Lompar, komandant general-lajtnant Koča Popović i načelnik štaba general-major Ljubo Vučković. Tuzla, polovinom marta 1945. godine.

General-lajtnant Peko Dapčević i general-major Milutin Morača, komandant i načelnik štaba 1. armije, pripremaju plan za proboj Sremskog fronta.

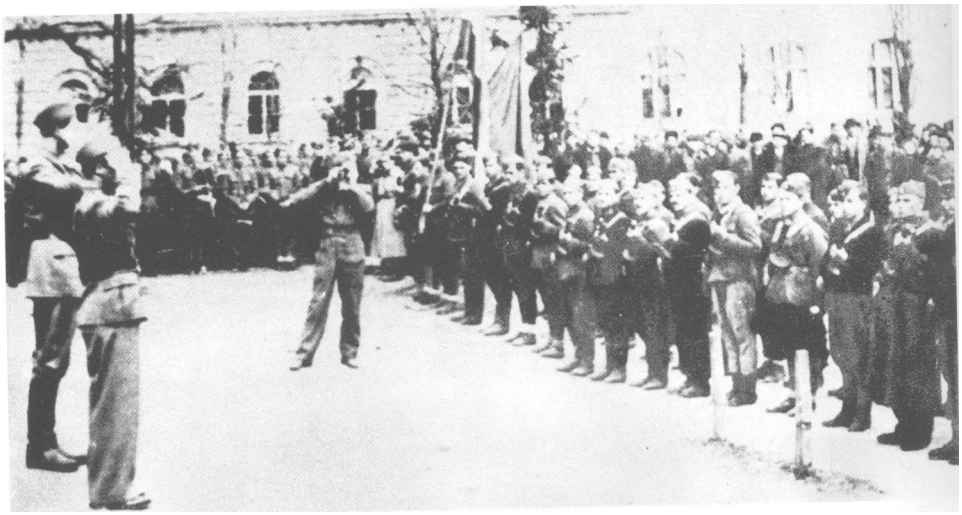

Komandant i politički komesar 15. korpusa, pukovnici Aleksa Demijevski (desno) iVujadm Popović, vrše smotru jedinica 42. divizije u Zemunu, pred odlazak na Sremski front, aprila iw-

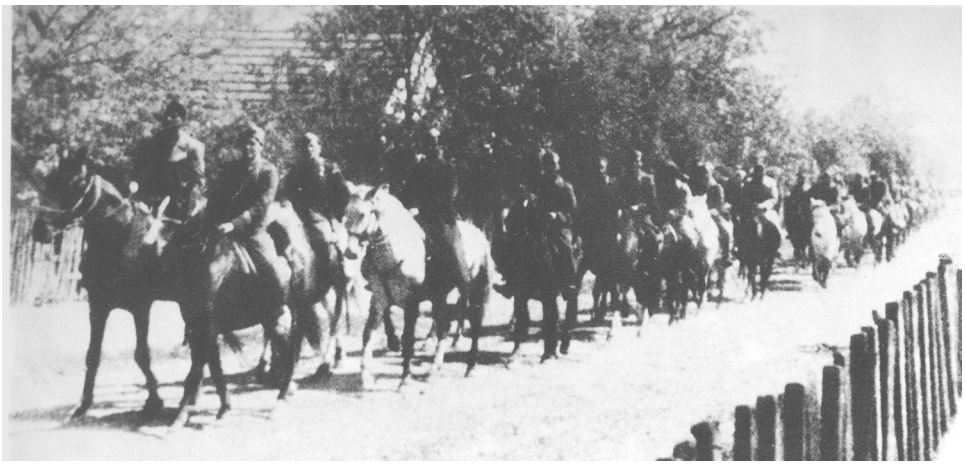

Kolona 1. konjičke brigade 1. armije na Sremskom frontu, aprila 1945. godine.

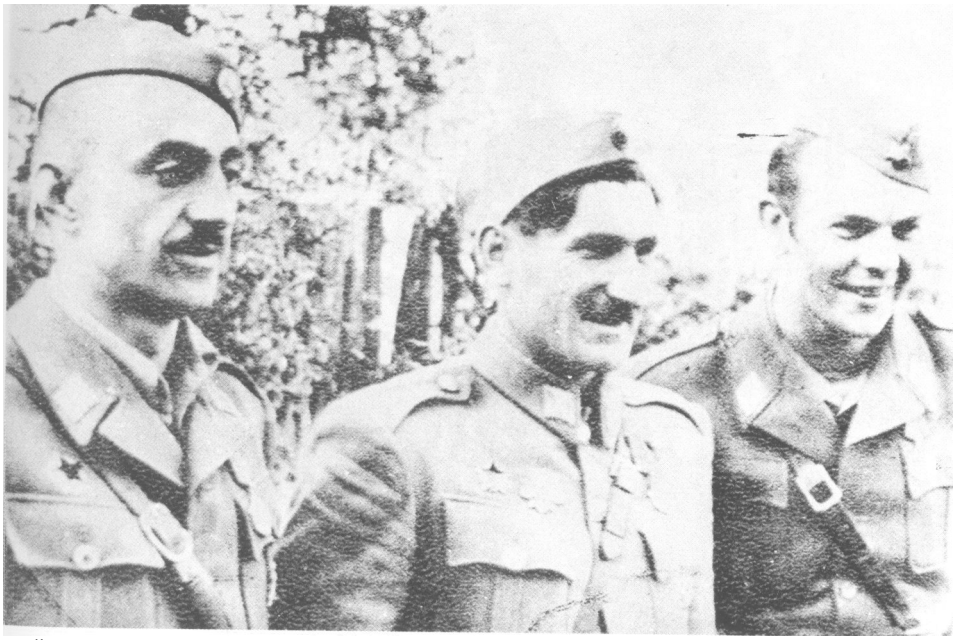

Štab 16. divizije 3. armije (sleva na desno): potpukovnik Miloš Pajković, politički komesar, pukovnik Marko Peričin Kamenjar, komandant i major Eduard Rebula, načelnik štaba.

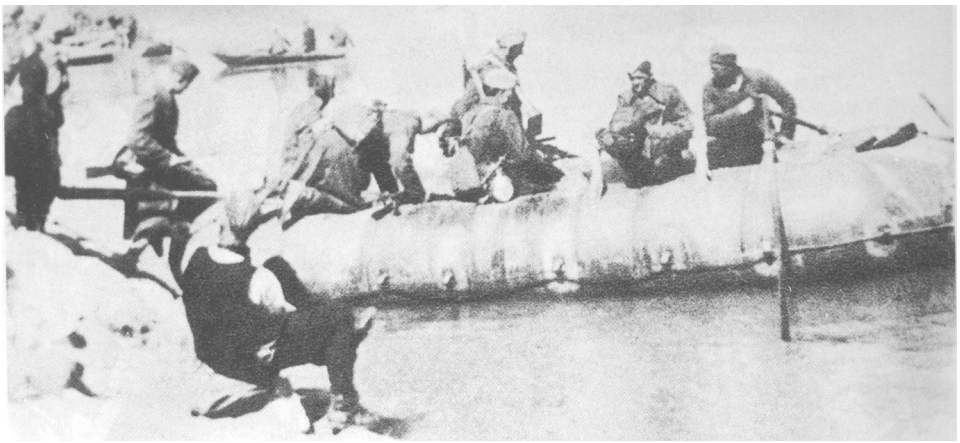

Jedinice l.jugoslovenske brigade 5. divizije prelaze Savu kod Brčkog, I i. aprila 1945.

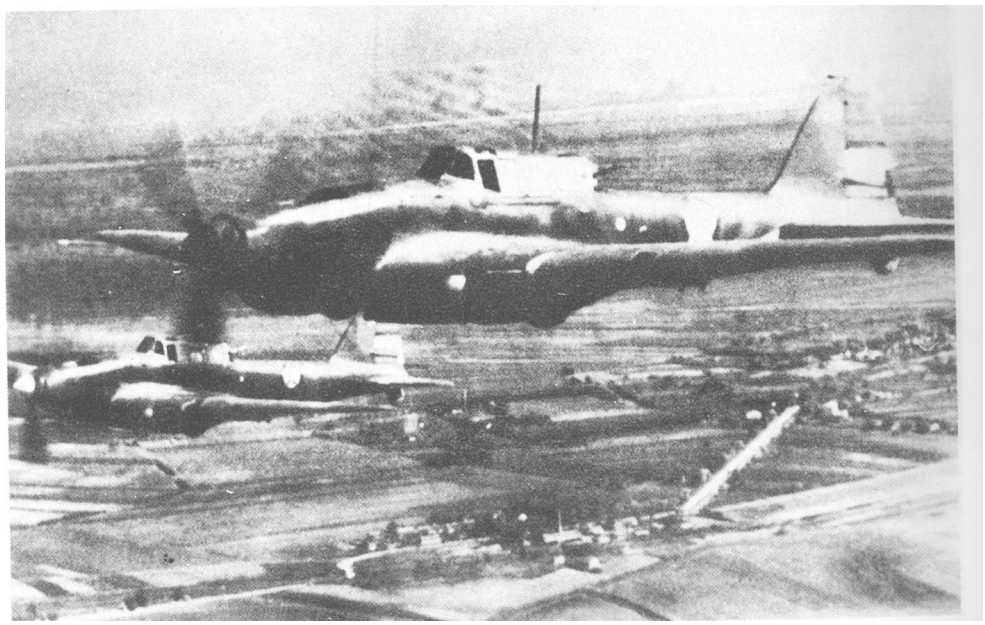

Avioni 1L-2 u letu pri izvršavanju borbenog zadatka na Sremskom frontu.

Prevoženje jedinica i. vojvođanske brigade 16. divizije prilikom forsiranja Drave, 12. aprila 1945.

Prevoženje jedinica 22. divizije 1. armije preko Bosuta kod sela Batrovaca, 12. aprila 1945.

Borci 36. divizije 3. armije posle prelaska Drave odlaze na položaj kod Valpova, 12. aprila 1945.

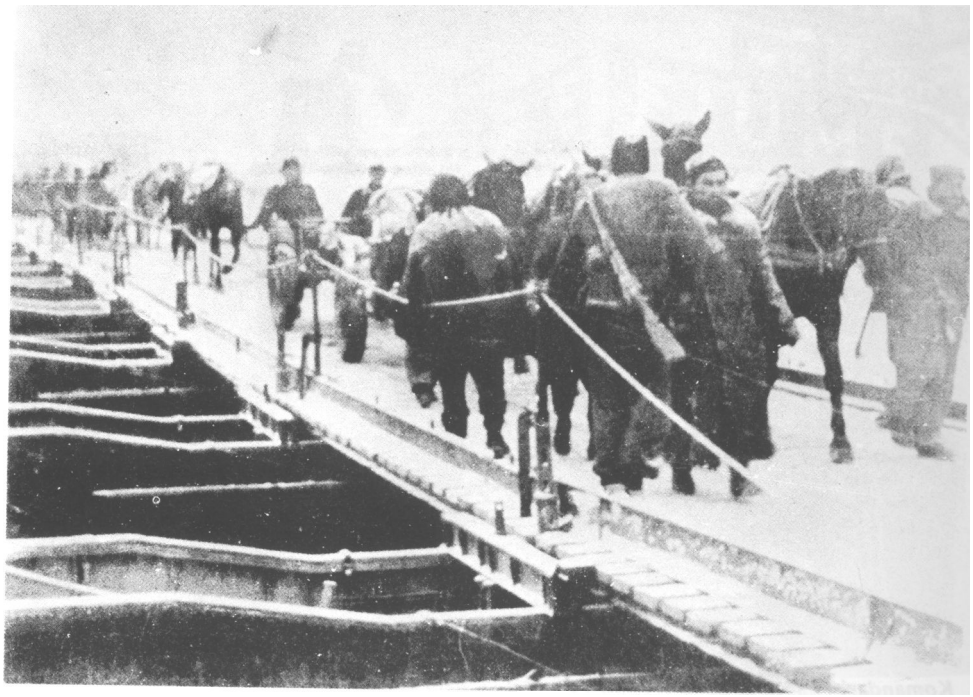

Jedinice 36. divizije 3. armije prelaze preko Drave, aprila 1945.

Nemci zarobljeni na Sremskom frontu prilikom proboja 12. aprila 1945.

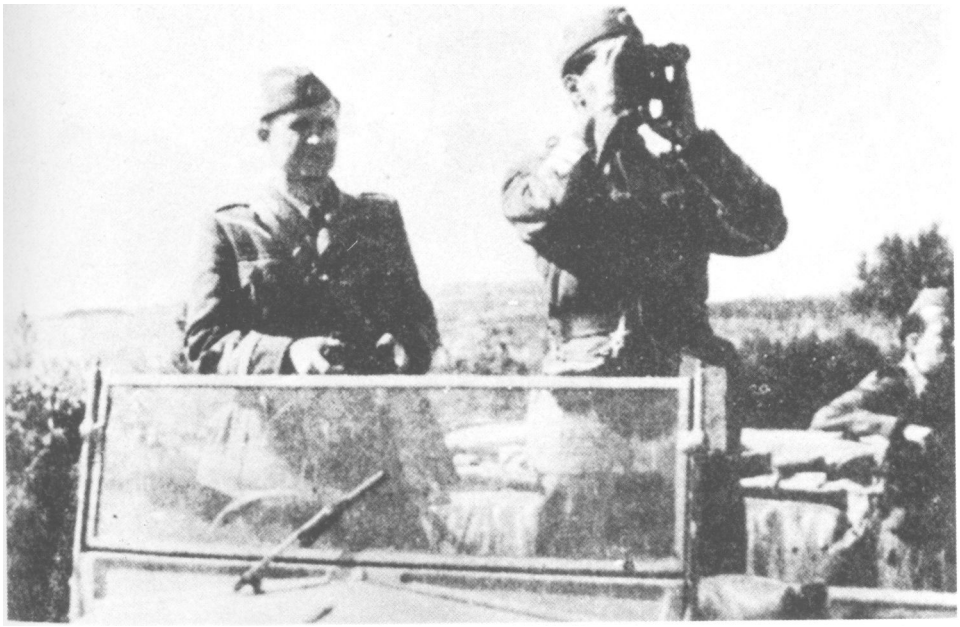

Komandant i načelnik štaba 4. armije, general-lajtnant Petar Drapšin (levo) i general-major Pavle Jaćkić u Istri, aprila 1945.

Radio-stanica 4. armije u radu ispred Rijeke, krajem aprila 1945.

Jedinice 4. armije u pokretu ka Trstu, aprila 1945. godine.

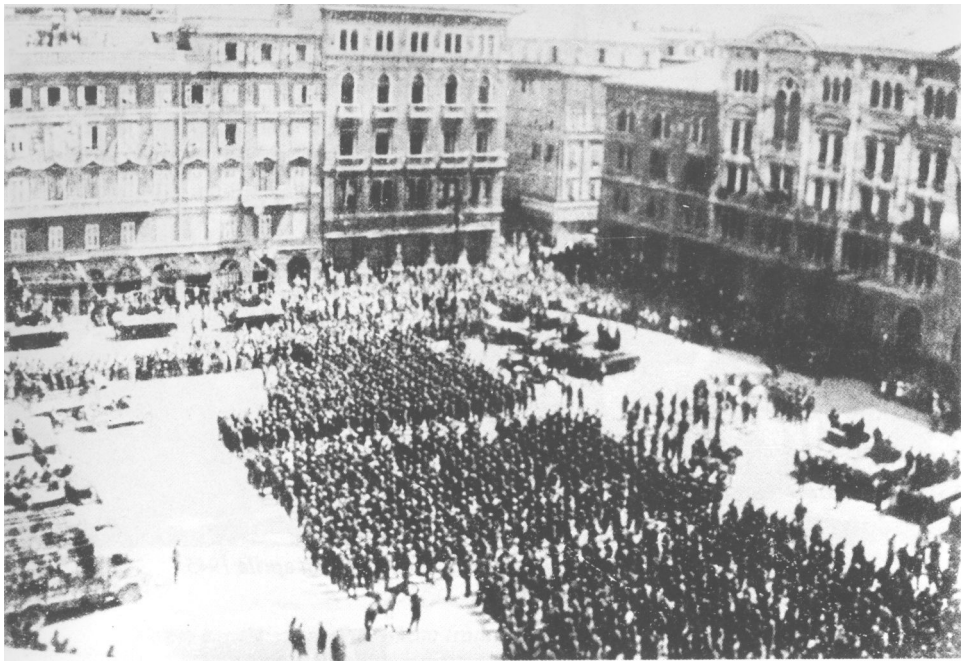

Jedinice 4. armije u oslobođenom Trstu, 3. maja 1945. godine.

Građani Trsta pozdravljaju jedinice 4. armije u oslobođenom Trstu, maja 1945.

Komandant 4. armije general-lajtnant Petar Drapšin raportira Edvardu Kardelju daje Primorska s Trstom oslobođena. U sredini dr Ivan Ribar. Kod Ilirske Bistrice, prvih dana maja 1945.

Zarobljeni Nemci u Ilirskoj Bistrici, maja 1945. godine.

Komandant 1. i 3. armije: general-lajtnant Peko Dapčević i Košta Nad sa članovima svojih štabova planiraju zajednička dejstva. Bjelovar, 6. maja 1945. godine.

General-lajtnant Ivan Gošnjak, komandant Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske govori na mitingu u Zaerebu. II. maja 1945. godine.

Deo Motorizovanog odreda 4. armije na putu za Koruŝku, maja 1945. godine.

Kolona zarobljenih nemačkih vojnika u Novom Vinodolu, maja 1945. godine.

Maršal Tito govori u Ljubljani 27. maja 1945. godine.